

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI :
MANDELLÓ GYULA

1910. — XXXIV. ÉVFOLYAM. — 43. KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1910

TARTALOM.

1910. XXXIV. ÉVFOLYAM. — 43. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Balázs Károly: Nemzeti földpolitika	149
Braun Róbert: Falusi élet Amerikában	47
Bud János: A munkanélküliség statisztikája Magyarországon	394
Ferenczi Imre: A munkanélküliség kérdése Magyarországon	382
Gazdasági munkásbiztosítás reformja	326
Kohányi Zoltán: Hajózási egyezmények a világforgalomban	161
Kovács Alajos: A belső vándorlások Magyarországon	301
Kunosi Ödön: Az új ker. szerződések hatása Németország külkereskedelmére Lakásügyi vita	317 122
M.: Nemzetközi értekezlet a munkanélküliség ügyében	373
Matkovits Sándor: Az önálló magy. vámterület és a magy. mezőgazdaság	73
Sigmond Andor: Mezőgazdasági szakoktatásunk 2, 105,	163
Sipos L. Kamilo: Az 1840-es évek közgazdasági eszmeköre . . 23, 115, 187,	333
Szegh Dezső: A Duna—Adria vasut	221
Vidacs Gyula: A munkaközvetítés Magyarországon	399

II. Közlemények és ismertetések.

Adatok a drágaság kérdésének bibliographiájához (Varró István)	290
Adatok a középosztály nevelési költségeinek ismeretéhez (Balkányi Béla) . .	62
Agrárpolitikai enquete	138
Agrárpolitikai kérdések (—rró)	216
Allásközvetítő ipar törvényes szabályozása Németországban	141
American Economic Association	71
Amerikai gazdaságpolitika	435
Amerikai munkástörvények	70
Amerikai vasutértékek	370
Angol munkás-szakszervezetek 1905—1907-ben	414
Angol nemzeti vagyon gyarapodása 1909-ben	198
Ankét Ausztria termelő erőiről	282
Aranybánya-értékek (H. J.)	369
Ausztriai sztrájkmozgalmak 1908-ban	412
Bankkönyvtár	71
Dunántuli egygyermekrendszer (Kovács Gábor)	419
Elméleti közgazdaságtan	428
Francia gyűjtőegyedárúság	418
Gyermekmunka Magyarországon (Balkányi Béla)	217
Gyermekvédelem	219, 369
Haladás útján nyert tapasztalatok kicserélésére alakult nemzetközi intézet (—cs.)	285

	Oldal
Huszedik század jubiláris száma	142
Japáni pénzügyek	371
Javak forgalma az ősgazdaságban	69
Journal des économistes	71
Konjunktur	198
Középosztály-politikai pályatétel	139
Közgazdaságtan a felsőbb kereskedelmi iskolák számára	429
Közgazdaságtan módszere és a közgazdasági törvények (Moór Gyula)	199
Külföldi iparfejlesztés	415
Magánvállalatok mérlege	435
Magyar gyáripari és munkásstatisztika	364
Magyar ipari érdekképviseletek	143
Magyar-kir. postakarékpénztár	70
Magyar Közgazdasági Társaság 72, 148, 220,	289
Magyar Közgazdasági Társaság 1909. évi működése	277
Magyar pénzügyi jog (Wallon)	213
Magyar sociális agrárpolitika (Farkas Geiza)	145
Magyarországi socialdemokratapárt 1909—1910. évben	287
Marxismus (B. S.)	214
Menger-jubileum (M.)	137
Munkanélküliség elleni küzdelem	138
Munkanélküliség irodalma 1909-ben (Sidó Zoltán)	406
Munkásügyi Szemle	197
Nemzetközi gyapotstatisztika	417
Nemzetközi lakásügyi kongresszus (IX-ik)	140
Nemzetközi levélpostai tarifák reformja	433
Német áruház	288
Nyomor problémája (Szegő Ernő)	64
Orsz. magyar gazdasági egyesület 1908—1909. évi évkönyve	72
Osztrák-magyar monarchia állatkereskedelme	363
Osztrák socialpolitikai törvényhozás	366
Osztrák törvényjavaslat a nők éjjeli ipari munkájának tilalmáról	368
Pénz- és hitelügyletek	144
Reklám	430
Socialistikus munkásmozgalmak	147
Szabadkereskedelmi kongresszus 1910-ben	283
Számvitel	436
Talajművelés (Balkányi Béla)	424
Új államtudományi folyóirat	437
Új angol Labour Exchanges Act.	140
Új magyar szaklap	437
Új német káliumtörvénytervezet	139
Új osztrák államvasuti díjszabás	142
Védjegy- és mintaoltalom	433
Világkereskedelmi árucikkek	372
Zeitschrift für Socialwissenschaft	287

III. Ismertetett művek.

Bálint Béla: A pénz- és hitelügyletek gyakorlati ismertetése. Budapest, 1909.	144
Bányász Jenő: A védjegy és mintaoltalom. Budapest, 1910.	433
Bánfi Oszkár: Bankkönyvtár.	71
Boudin L. B.: Das theoretische System von Karl Marx. Stuttgart, 1909.	216
Buday Barna: Időszerű kérdések a mezőgazdasági munkabérek, a munkás-kereset és a földbirtokmegosztási viszonyok vizsgálata a kivándorlás szempontjából. Budapest, 1909.	216

	Oldal
Buday Dezső: Az egyke Baranya vármegyében. — Tanulmány. Baranya vármegye közönségének megbízásából. Budapest, 1909.	419
Calwer Richard: Die Konjunktur. Monatsschrift	198
Chyzer Béla dr.: A gyermekmunka Magyarországon. Budapest, 1909.	217
Dános Árpád: Közgazdaságtan a felsőbb ker. iskolák számára. Budapest. . .	429
Der Staatsbürger. Halbmonatsschrift für politische Bildung. Leipzig, Berlin. .	437
Elek István és Mezei Kornél: A társadalmi gazdaságtan alapjai. Kimerítő bibliographiával. Budapest, 1910.	199
Exner Kornél: Magyar pénzügyi jog. 2-ik kiadás. Budapest, 1909.	213
Finanzielles und wirthschaftliches Jahrbuch für Japan. Tokio, 1909.	371
Hirsch Julius: Das Warenhaus in Westdeutschland; seine Organisation und Wirkungen. Leipzig, 1910.	288
Ipari érdekképviseltek Magyarországon az 1906 évben. Budapest. 1909. . . .	143
Junge F. E.: Amerikanische Wirtschaftspolitik. Ihre ökonomischen Grundlagen, ihre sozialen Wirkungen und ihre Lehren für die deutsche Volkswirtschaft. Berlin, 1910.	435
Jürgensohn A.: Weltporto-Reform. Das nahende Welt-Pennyporto in neuer Beleuchtung Berlin, 1909/10. — Tonelli S.: A nemzetközi levélpostai tarifák reformja. Budapest, 1910.	433
Közlekedés. Havi folyóirat. Szerkesztő: Soltész Adolf	437
Le droit de l'enfant abandonné et le système hongrois de protection de l'enfance. Ouvrage publié sous les auspices du ministère royal de l'intérieur de Hongrie par Z. de Bosnyák et le Comte L. Edelsheim-Gyulai, avec une préface de M. le Comte J. Andrássy. Budapest, 1909.	219
Lexis, W.: Allgemeine Volkswirtschaftslehre. Leipzig, 1910.	428
Lifschitz F. Dr.: Untersuchungen über die Methodologie der Wirtschaftswissenschaft. Leipzig, 1900.	199
Magyarországi socialdemokrata párt vezetőségének jelentése 1909 márczius 16-tól 1910 márczius 15-ig kifejtett működéséről. Népszava, 1910. . . .	287
Magyarországi socialistikus munkásmozgalmak az 1908. évben. Budapest, 1909. .	147
Magyar szent korona országai gyáriparának üzemi és munkásstatisztikája az 1906. évről. Budapest, 1910.	364
Mataja Victor: Die Reklame. Eine Untersuchung über Ankündigungswesen und Werbethätigkeit im Geschäftsleben. Leipzig, 1910.	430
Matoenaers—Campbell: Anleitung zur zweckmässigsten Bodenbearbeitung. Berlin, 1907. — H. W. Campbell: Okszerű talajművelés Magyarra átdolgozta K. Ruffy Pál. Budapest, 1909.	424
Munkásügyi Szemle. Közlemények a munkásbiztosítás, a socialis egészségügy, a munkásvédelem, a munkaviszony és az ide vonatkozó joggyakorlat köréből. Szerkesztő: Kis Adolf.	197
Norden Arthur: Die Berichterstattung über Welthandelsartikel. Leipzig, 1910. .	372
Novicow Jaques: Das Problem des Elends. Leipzig, 1909.	64
Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1908—9 évi évkönyve. Budapest, 1909. . .	72
Passov R.: Die Bilanzen der privaten Unternehmungen, mit besonderer Berücksichtigung der Aktiengesellschaften, Gesellschaften m. b. H., Genossenschaften und Gewerkschaften, der Bank-, Versicherungs- und Eisenbahn-Unternehmungen. Leipzig, 1910.	435
Pottere Bruno: Magyar socialis agrárpolitika. Budapest, 1909.	145
Ruppel Willy: Das Geschäft in Minenwerten an d. Lond. Börse. Jena, 1909.	369
Singer J.: Die amerik. Eisenbahn- u. Industrie Papiere. Berlin-Schöneberg, 1910. .	370
Somló F.: Der Güterverkehr in der Urgesellschaft. Bruxelles, 1909.	69
Somogyi Manó dr.: A társadalomgazdasági törvények. Budapest, 1909.	199
Széchenyi Aladár gróf: Az egygyermekrendszer káros hatásáról és az ellene való védekezésről Előadás az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület socialis bizottsága 1910. márczius 2-iki ülésén.	419
Török Jenő: Typikus számviteli hibák felderítése Budapest, 1910.	436

Szerkesztői nyilatkozat.

Tíz esztendei szerkesztés után tisztelettel bucsuzom Szemlénk buzgó olvasóitól és kiváló munkatársainktól. Miután a szerkesztőségből csupán azért válok ki, mert a *Gyáriparosok Szövetségének* ügyvitele teljesen lefoglalja időmet, ezért, úgy érzem, ezt a változást senki sem tekintheti kötelességem otthagadásának, hiszen nálunk az a baj, hogy mindenki folyton csak mellékhivatalokat vállal. A *Közgazdasági Szemle* pedig ma már, hála a közgazdasági érdeklődés felébredésének, s talán némi eredmény gyanánt a mi tíz évi munkásságunknak is, szerkesztésében egész embert kíván, ki legfőbb ambícióját abban találja, hogy közgazdasági életünknek s közgazdasági politikánknak ezt a fontos organumát vezesse és fejlessze. Ezért maradok továbbra is munkatársa folyóiratunknak s minden olvasónknak és munkatársunknak további fokozottabb támogatását kérem nagyrebecsült eddigi szerkesztőtársam Mandello Gyula részére, ki a *Közgazdasági Szemle* szerkesztését ezután maga vállalja.

Budapesten, 1909. december 31.

Dr. Hegedüs Lóránt.

A *Magyar Közgazdasági Társaság*, mely a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottsága hozzájárulásával kiadja a *Közgazdasági Szemlét*, Hegedüs Lóránt lemondását a szerkesztésről nagy sajnálattal és köszönete nyilvánítása mellett tudomásul vette, a *Közgazdasági Szemle* szerkesztését pedig reám bízta.

Keresetlen módon köszönöm Hegedüs Lórántnak, hogy nagy tehetőségével, tudásával tíz esztendőn át vezette és szolgálta a *Közgazdasági Szemlét*. Remélem, hogy minél gyakrabban felkeresi majd Szemlénket értekezésekkel, ismertetésekkel.

Tíz esztendei együttes szerkesztésünk alatt ez elvek vezettek bennünket: A *Közgazdasági Szemle* hasábjai nyitva állanak minden irányynak; elméleti kérdésekben meghallgatást érdemel minden olyan vélemény, a mely tudományos munkából ered; minden gazdaság- és socialpolitikai törekvés utolsó célja, hogy hazánk népességének legszélesebb rétegei anyagiilag gyarapodjanak, művelődjenek és társadalomerkölcsileg fejlődjenek.

Ez elveket továbbra is követni fogom. Törekvéseink megvalósítása céljából az összes szakerők és írók támogatását kérem. A *Magyar Közgazdasági Társaság* és a *Közgazdasági Szemle* multja megjelöli törekvéseink és a továbbfejlődés irányát is.

Mandelló Gyula.

Mezőgazdasági szakoktatásunk. I.

A mezőgazdasági szakoktatás ügye Magyarországon, mint általában az oktatásügy, a XIX. században nagy haladást tett. A míg a XVIII. század végén, illetőleg a XIX. század elején összesen csak négy tulajdonképeni gazdasági szakoktatási intézettel bírtunk, ugymint, az alapítás időrendjét szemelőtt tartva, a budapesti állatorvosi (1787), a keszthelyi gazdasági (1797), a selmeczbányai erdészeti (1807) és magyar-óvári gazdasági (1818) tanintézettel, addig az 1906/7. iskolai évben közreműködő szakiskolák száma 58-at tett ki.¹⁾ A nagyarányú lendület korszaka a múlt század nyolczvanas éveit követő időszakra esik, a mennyiben az intézetek zöme, számszerint 45, csak ezután alapított. Ebből megállapíthatólag csakis a legújabb korra tehető azon érdek fölismerésének időpontja, a mi a szakoktatás általánosításában és színvonalának emelésében rejlik.

Annak bizonyítására fölösleges volna csak egy szót is vesztegetni, hogy Magyarország közgazdasági érdeke a mezőgazdasági szakoktatásnak minél nagyobb fejlesztését, s emellett minél általánosabbá tételét kívánja meg. Viszont azonban éppen erre való tekintettel nem lesz meddő munka, mezőgazdasági szakoktatásunk irányának és szaktanodáink rendeltetésének általános vázolója mellett, összevetések segítségével tüzetes vizsgálat alá venni azt, hogy intézeti jellegű rendszeres mezőgazdasági szakoktatásunk jelen állapotában mennyiben képes a hozzá fűzött kívánalmaknak megfelelni, illetve a szakképzett egyének iránti valódi szükségletet fedezni?

Általános szempontból tekintve a kérdést, hazánkban a mezőgazdasági szakképzés ügye három fő irányban mozdíttatik elő, u. m. a rendszeres szakoktatás, a nem rendszeres szakoktatás és végre a szaktudás fejlesztése terén.

---

¹⁾ Az alábbi összevetések az 1907. évi Stat. Évkönyv adatai alapján eszközöltetvén, a később fölállított szakiskolák, mint a kisszebeni földművesiskola, stb. nem voltak tekintetbe vehetők.

Az első csoportba lesznek sorolandók az összes tanintézet jellegével bíró mezőgazdasági szakismereteket terjesztő intézetek. A második csoportba fognak tartozni a vándortanítás, illetve az intézeti jelleggel nem bíró mezőgazdasági tanfolyamok, a szakismereteknek népies könyvek és lapok utjáni terjesztése, mintagazdaságok, s általában mindazon intézmények, a melyek célja a szakismeretek elméleti vagy gyakorlati úton való terjesztése által a szorosabb értelemben vett szakoktatás, illetve annak fogyatékosságát pótolni. Végre a harmadik csoportot alkotják azon intézetek, a melyek akár különálló szervezetben, akár pedig kapcsolatba hozva a szakoktatási intézetekkel a mezőgazdaság tudományos fejlesztését szolgálják. Ide tartozik többek között az annyira fontos kísérleti ügy, a minek körén belül az egyes szakkísérleti állomások fejtenek ki működést, ugymint az állatélettani- és takarmányozási kísérleti állomás, a gyapjuminősítő intézet, a tejkísérleti-, rovar- és növénytermelési kísérleti állomások, a növényélet és kórtani-, dohánytermelési- és vetőmagvizsgáló állomások, a szesz-kísérleti-, kémiai intézet és vegy-kísérleti állomás, továbbá a gépkísérleti ügy. A mezőgazdasági tudományt fejlesztő intézeteink között ugyancsak előkelő hely illeti meg a meteorológiai és földmágnességi intézetet. Végül pedig nem szabad, hogy megfeledkezzünk gazdasági főiskoláink azon kifejezett rendeltetéséről sem, hogy a tanczélon kívül tudományfejlesztő föladat teljesítésére is kötelezve vannak.

Alábbi fejtegetéseink során a rendszeres szakoktatás ügyével kívánunk behatóan foglalkozni. Erre való tekintettel nem szabad a föntebb adott általános osztályozáshoz mereven ragaszkodnunk, hanem a szorosabb értelemben vett szakoktatást tartva szem előtt első sorban azt vizsgáljuk, hogy a mezőgazdasági szakoktatást szolgáló intézeteink mi-képen lesznek csoportosíthatók működésük iránya alapján?

A célát tekintve, azonnal szembeötlök, hogy az intézetek egyik csoportja a népies irányú mezőgazdasági oktatás, másik csoportja pedig a tulajdonképeni mezőgazdasági szakoktatás szolgálatában áll.

Egyelőre figyelmen kívül hagyva ugy az elemi népoktatással kapcsolatos mezőgazdasági oktatást, mint pedig a gazdasági népoktatás általánosítását célzó törvényjavaslatot, a népies irányú mezőgazdasági oktatás szolgálatában álló intézetek gyanánt az általános tankötelezettség keretébe beillesztett gazdasági ismétlő tanfolyamok lesznek tekintendők, míg ellenben a szorosabb értelemben vett szakoktatás kifejtésére rendelvek az 1906/7. iskolai évben közreműködő 7 gazdasági főiskola, 23 földmívelésiskola, és említettekén kívül még 28 különböző mezőgazdasági szakintézet, ugymint erdőőri-, kertészeti-, tejgazdasági-, vinczellér-, vizmesteri-, stb. iskolák.

E rövid elősorolásból világosan kitetszőleg rendszeres mezőgazdasági szakoktatásunknak gerinczét egyrészt a földműves-iskolák, másrészt pedig a gazdasági főiskolák képezik. Előbbieknél a szakképzés célját illetőleg nagyjában egyenletesség mutatkozik, ellenben már utóbbiak közül a selmeczbányai főiskola erdészeti ágazata és a budapesti állatorvosi főiskola a különleges irányú szakképzés folytán kiválik az általános szakképzést nyújtó főiskolák csoportjából, s ebből a szempontból már a különleges szakintézetek megítélése alá fognak esni.

A nem rendszeres mezőgazdasági szakoktatási intézmények fejtegetésére ezúttal ugyan nem terjeszkedhetünk ki, annyit azonban mégis megjegyzünk, hogy ezek általában, de különösen is kiemelve a vándortanítást, illetve az ezzel hasonló megítélés alá eső szakelőadásokat, határozottan a népies irányú szakoktatás jellegét viselik magukon, s így daczára különleges jellegüknek, a népies irányt szolgáló intézmények közé lesznek sorolandók.

Tanintézeteink a két főirányon belül céljuk és rendeltetésük szerint természetszerűleg igen nagy eltérést mutatnak egymástól. A míg a szakiskoláknál a gazdasági ismeretek oktatásának túlsúlya mellett az általános ismeretek csakis a legszükségesebb térre szoríttatnak, addig a népoktatás keretében helyet foglaló mezőgazdasági oktatásnál a helyzet fordított. Itt a főcél az általános ismeretek terjesztése s a szakismeretek csakis annyiban foglalhatnak helyet, a mennyiben az általános ismereti tantárgyak kellő elsajátítását nem hátráltatják. A mezőgazdasági szakoktatásnak a népoktatás keretébe való beillesztése, illetve annak fontos rendeltetése tulajdonképpen ott csucsosodik ki, a hol az illető tanuló a tankötelezettség keretén kívül eső tanulmányt nem folytat s jövő életfoglalkozása ennek daczára olyan természetű, a mi némi, legalább is kezdetleges szakismeretek bírása nélkül eredményesen alig üzhető.

Legszembeötlőbben kitűnik a mezőgazdasági szakismereteket terjesztő tanintézetek közötti elválasztó határ, t. i. a szakiskolákat és a népies irányú tanintézeteket illetőleg, ha az egyes intézeti csoportok megállapított célját egymás mellé állítva szemléljük.

A gazdasági főiskolák célja általában főiskolai színvonalú szakképzettséget nyújtani, s a tanítás mellett az illető szaktudományokra fejlesztőleg hatni. Különösen a minket egyelőre legközelebbről érdeklő általános szakképzést nyújtó gazd. akadémiáknak hármas hivatást szabott az 1906-iki szervezeti szabályzat.¹⁾ Ennek értelmében nevezett intézetek rendeltetése: 1. a középiskolai tanulmányaikat befejezett ifjaknak, a kik

¹⁾ V. ö. a 72.445/1906. sz. fm. min. rend. a gazd. tanintézeteknek akadémiákká átalakításáról és szervezeti szabályzataikról, 1906. évi Rend. Tára 1.019 l.

a mezőgazdaság terén magasabb szakképzettséget nyerni törekszenek, úgy az erre szükséges korszerű tudományos alap, valamint a gyakorlati ismeretek megszerzésére alkalmat szolgáltatni; 2. a tanszemélyzet által a tanításon kívül a mezőgazdasági tudományokat fejleszteni és 3. szakügyekben véleményt mozdani.

A földműves-iskolák célja általában a leendő kis- és majorosgazdák kiképzése. Egyes ezen csoportba tartozó iskoláknak azonban különleges céljuk is van, nevezetesen a nagyszabedű földműves tangazdaságnak a mezőgazdasági cselédképzés.

A különleges gazdasági szakiskolák célja, ugyancsak általános vonatkozásban a mezőgazdaság valamely különleges ágának túlnyomólag gyakorlati irányú, alsóbb fokú szakoktatása, általános vezető szaktudást nem igénylő alkalmazottak kiképzése végett. A mondott jelleg azonban távolról sem kizárólagos, mivel úgy az előképzettség, mint pedig a különleges szakképzés foka szempontjából igen lényeges eltérésekkel találkozunk, így pld. a felsőbb szőlő- és borgazdasági tanfolyamot illetőleg, stb.

A gazdasági ismétlőiskolák célja módot nyújtani arra, hogy azon ismétlő iskola kötelesek, a kik az elemi népiskola mindennapi tanfolyamát bevégezték és tanulmányaikat más tanintézetben nem folytatják, illetve sem iparos-, sem pedig kereskedőtanoncz-iskolába nem járnak, az általános tankötelezettség keretén belül a jövő életfoglalkozásukhoz szükséges gazdasági ismereteket főleg gyakorlati úton a népiskolában elsajátítsák.¹⁾

Vége a teljesség kedvéért ugyancsak fölemlitendők az elemi népiskolák is. A mezőgazdasági szakoktatás szempontjából tekintve a kérdést, céljuk az iskolaköteles gyermekeket az általános elemi képzésen kívül a mezőgazdaság azon alapfogalmaival megismertetni, a melyek a legalsóbb fokú mezőgazdasági továbbképzésnek előfeltételét képezik. Nevezetesen a természettan és természetrajz elemei és a legkezdetlegesebb gyakorlati ismeretek a mezőgazdaság és kertészet köréből.²⁾

A tágabb értelemben vett mezőgazdasági ismeretek terjesztésére hivatott tanintézetek céljának főntebb adott rövid vázlatából tehát kitűnik, hogy az összes intézetek, daczára az egymástól lényegesen eltérő részczélnak, mégis mutatnak egy egységesítő vonást, nevezetesen az ország mezőgazdasági színvonalának emelésére irányuló törekvést. Ebből a szempontból volt ide sorolandó az elemi népiskolák mező-

---

¹⁾ V. ö. a 66,569. sz. vall. és közokt. min. rend. a gazd. ismt. iskolák új szervezete és tanterve tárgyában. 1902. évi Rend. Tára 785. 1.

²⁾ V. ö. az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. 55. §-val.

gazdasági ismeretterjesztő működése is, habár annak a többi intézettel szemben csupán a továbbképzésre előkészítő jellege van. A szakoktatás részletezése szempontjából a megegyező vonásnál sokkal lényegesebbek azok az eltérések, a melyek az egyes intézeti csoportok között a rész-célból kifolyólag mutatkoznak. Így nevezetesen a mezőgazdasági szakoktatással foglalkozó intézetek között annak folytán áll elő bizonyos különbség, hogy a míg az egyik csoport tisztán csak a tanulók által majdan gyakorlandó gazdasági ismeretek oktatásánál marad meg, addig a másik csoport emellett tudományfejlesztő hivatást is betölt. Tárgyunk szempontjából pedig a leglényegesebb különbség abban nyilvánul meg, hogy a míg az intézetek egyik csoportja a különböző nagyságú gazdasági üzemek, illetve gazdaságok vezetésére hivatott mezőgazdákat óhajt kiképezni, addig a másik csoport csakis bizonyos különleges gazdasági ágban érvényesülni hivatott szakképzést nyújt.

A mezőgazdasági szakoktatás tekintetéből kétségkívül a legutóbb említett megkülönböztetés érdemel a legnagyobb figyelmet, mert hiszen a szakoktatás végcélját éppen az képezi, hogy a mezőgazdaság színvonalának emelése végett a szakismeretek közgazdasági értékesítésére hivatott egyének képeztesse ki. A mezőgazdaság tudományos fejlesztése úgy elméleti, mint gyakorlati uton, továbbá pedig a szakvélemények nyújtása gyakorlatilag részint mint előzmény, részint mint következmény jelentkezik. Előbbi a fejlettebb szakoktatásra képesít, utóbbi pedig — föltételezve a gyakorló gazda kisebb vagy nagyobb fokú szakképzettségét — annak mintegy támogatására vagy kiegészítésére szolgál.

Tárgyunk nem engedi meg a kérdésnek ilyen széles alapon való taglalását s ezért a szorosabb értelemben vett szakoktatás ügyének kereteit csak ott és annyiban fogjuk átlépni, a hol és a mennyiben azt a vizsgálódás teljessége elkerülhetetlenül szükségessé teszi.

Nézzük először azon gazdasági tanintézetek hivatását, a melyeknek célja a különböző nagyságú gazdasági üzemek vezetésére vagy ezekkel egyenlő megítélés alá eső mezőgazdáknak kiképzése. Ilyenekül tekinthetők az újjászervezett gazdasági akadémiák, a földmives-iskolák és végre részben a gazdasági ismétlő tanfolyamok is, azt tartva szem előtt, hogy ezen tanintézetek mindenike általános és teljes, vagyis olyan szakképzés nyújtására hivatott, hogy az egész tanfolyamot sikerrel elvégezők, a kiképzés céljával arányban álló önálló mezőgazdasági tevékenység kifejtésére hivatottakká válnak.

A gazdasági akadémiákra gymnasiumi érettségi vizsgát tett, illetve ezzel egyenrangú előképzettséggel bírók vétetnek föl. A földmives-iskoláknál már a népiskolai képzettség képezi az előtanulmányi fölvételi kelléket, míg végre a gazdasági ismétlő tanfolyamok adott esetben az álta-

lános ismétlő tanfolyam helyébe lépven, az általános tankötelezettség iránti kíváncsóság csakis a 6 évig tartó mindennapi elemi népiskola elvégzésére irányulhat.¹⁾

Az 1906-iki reform előtt a jelenlegi 5 gazdasági akadémia közül, kivéve a magyaróvárit, a többi csak gazdasági tanintézet volt.²⁾ Ennek folytán a középfokú gazdasági tanintézeteknél az elméleti fölvételi kellek között csakis a középiskolai 6. osztálynak jó sikerű elvégzése szerepelt. Ha az előképzettség alapján tekintjük a kérdést, akkor a volt gazdasági tanintézetek átalakítása folytán gazdasági oktatásunk egy igen mélyreható változáson ment át, a mennyiben a különböző intézeti csoportok már azelőtt sem teljes folytatólágossággal összefüggő lánczának egyik szeme kiesett. Alakilag megszűntek a középfokú gazdasági tanintézetek a nélkül, hogy az alsóbbfokúak arányos fejlesztése folytán a beállott hézag pótoltatott volna. A földmives-iskolákat az előtanulmányi fölvételi kellek alapján lehetne ugyan középfokú intézeteknek minősíteni, de viszont ezzel, illetve a középiskolai képzés színvonalával a földmives-iskolák által nyújtott továbbképzés, a tanfolyam időtartama, illetve célja (kis- és majorosgazdák kiképzése) egyáltalán nem áll összhangban. Vagyis végeredményben odajutunk, hogy általános szakképzést nyújtó gazdasági tanintézeteink egy része jelenleg csak betetőző, vagyis főiskolai kiképzést nyújt, középfokú gazdasági tanintézetünk azonban nincsen.

Legalább is alakilag ez a helyzet, kérdés azonban, hogy lényegileg ugyanez mondható-e? A kérdés eldönthetése végett vegyük bírálat alá mezőgazdasági szakoktatási szervezetünk tárgyalt intézeteit előbb a nemzetgazdaságtani, majd pedig a gyakorlati kíváncsóság alapján.

A nemzetgazdaságtan tanítása szerint — a törpe- és a kisbirtokot ezuttal egyenlő megítélés alá véve — a birtoknak ugyanis három jellegzetes alakja van, a melyek mindenikének célirányos vezetése annál inkább különböző fokú szakképzettséget tételez föl, mivel maga az elméleti osztályozás éppen ezen az alapon eszközöltetik. A nemzetgazdaságtan szempontjából tehát a mezőgazdasági szakoktatás csak akkor lehet megfelelő, ha annak szervezete a birtok alaposztályozásához simul, s így képessé tétetik a különböző gazdasági üzemek vezetésére hivatott egyének szakképzése iránti elvi kíváncsóságnak megfelelni. Következésképpen a szakoktatásnak kettős alapon való szervezése nemzetgazdaságtani szempontból föltétlenül elvetendő, mivel ha helyes a hármas osztályozás, a mihez kétség nem férhet, ugy helytelen kell, hogy

---

¹⁾ V. ö. az 1868 : XXXVIII. t.-cz. 48. §-val.

²⁾ V. ö. az 1889. évi 22.934. sz. földm. min. rendelettel.

legyen a szakoktatásnak ezzel összhangban nem álló szervezése. Ezt illetőleg további érveknek fölhozatalát fölöslegesnek tartjuk, nézzük azonban, hogy áll a dolog a gyakorlati kivánalmat illetőleg?

A gyakorlat természetesen a birtoknak ugyancsak három főalakját különbözteti meg, s ennek folytán itt csakis az képezheti a kérdés tárgyát, hogy vajjon egy és ugyanazon fokú szakképzés nem látszik-e alkalmasnak több különböző nagyságú, illetve jellegű gazdasági üzem célirányos vezetésére? A törpe- és kisbirtokot illetőleg a kérdés eldöntése könnyű. Ezek vezetőinek szakképzésére kétségtelenül az alsóbb fokú szakoktatás hivatott, miután annak terjedelme a nagyobb üzem vezetéséhez szükséges szakismeretek fölölését kizárja. Már a közép- és nagybirtoknál sokkal bonyolultabb a helyzet, mivel mindkettőnek célirányos vezetése több ponton összevágó szakismeretet tételez föl. A részletezést kerülendő, csak annyit emelünk ki, hogy a nagybirtokban alkalmazást nyerő gazdatisztra és a középbirtok vezetőjére általában megegyező tevékenységi kör vár s következésképpen ezen megegyező feladatoknak sikeres ellátása hasonló képzettséget is kíván. Azonban ne feledkezzünk meg arról, hogy a gyakorlat a nagybirtokossal szemben is bizonyos kivánalmakat állít föl. Nevezetesen, ha a nagybirtokost nem akarjuk csak olybá tekinteni, a kire más hivatás nem vár, minthogy a gazdatisztek alkalmazza és e mellett a nagybirtok jövedelmét élvezze, akkor igen is egy a gazdatisztek szakképzettségét fölülmuló képzettséggel rendelkező egyén lesz a nagybirtok vezetésének élére állítandó, a ki egyrészt képes az alsóbbrendű vezetők működését szakszerűen ellenőrizni, másrészt pedig ezenkívül a szorosabb értelemben vett vezetői tisztet is betölteni.

E szerint a gyakorlat kivánalmának ugyancsak nem felel meg a mezőgazdasági szakoktatás kettős alapon való szervezése, mivel ennek folytán vagy a középbirtok vezetőivel, illetve az ezekkel egyenlő megítélés alá eső gazdatisztekkel szemben lesznek igen magas szakoktatási kivánalmak fölállítva, t. i. ha az akadémiai kiképzés elegendő a nagybirtok vezetőinek szakképzésére, vagy pedig a nagybirtok szakvezetőinek kiképzése lesz hiányos. Akár előbbi, akár pedig utóbbi eset álljon be, egyik sem lesz helyeselhető, mivel ellentmond annak a közgazdasági érdek.

Miután az elmondottak alapján gazdasági szakoktatásunk szervezete kétségtelenül hiányos, kutassuk most már a szakképzésre vonatkozó jogszabályok alapján azt, hogy erre való tekintettel a hiány tényleg hol mutatkozik?

Vázlatosan már említve lett a gazdasági tanintézetek célja, továbbá a fölvételi kellékek közül az elméleti előképzettségre vonatkozó rész. Ha

ehhez még hozzácsatoljuk a tanulók korát érintő adatokat, úgy már világosan ki fog tűnni, hogy lényegileg — tehát nem az intézet címére vagy elnevezésére való tekintettel — minő hivatás betöltésére alkalmas egyének kerülnek ki az egyes intézetekből.

A gazdasági akadémiákra csakis érettségi vizsgát tett egyének vétetnek föl rendes hallgatók gyanánt s így általában fölvehető, hogy a fölvétel a 18—20 éves korra esik. A rendkívüli hallgatók már egészes más megítélés alá jönnek. Nem végzik a rendes tanfolyamot, hanem csak egyes tantárgyakat hallgatnak s így ezekkel szemben a gazdasági akadémia látogatásának szorosabb értelemben vett, vagyis alaki szakképző jellege nincsen. A gazdasági akadémiák tanfolyama 3 évre terjed, a miből az első év a gazdasági gyakorlati oktatásnak van szánva.¹⁾ A tanfolyamot szabályszerűen elvégző s az előirt vizsgálatot sikerrel kiállott hallgató oklevelet nyer s ezzel megszerzi azt a minősítést, a mit a gazdatisztek jogviszonyáról szóló törvény²⁾ az okleveles gazdatiszti minőség elnyerése végett megkíván. Miután a törvény e minőséghez nem csak címviselési stb., hanem alkalmazhatási föltételeket is köt,³⁾ ebből már gyakorlati értékkel meg lesz állapítható a minősítés lényegének jellege. A fölvételi kellékek, a tanfolyam tartama, a vizsgálati rend, oklevél, stb. mindannyian a gazdasági akadémiák főiskolai jellege mellett szólnak, nem is említve azoknak kifejezetten megállapított tudományfejlesztő kötelezettségét. Csak még inkább megerősíti ezen álláspontot a gazdatisztek jogviszonyáról szóló törvény, midőn a gazdasági ág körében helyet foglaló köz-, vagy ezekkel az előképzettség szempontjából egyenlősített magánszolgálatba lépő gazdatisztek minősítésére rendezőleg hat. Az alkalmazás előföltételeként állapítja meg az oklevél birását nem csak az állami-, hanem a törvényhatósági-, községi-, egyházi-, alapítványi-, hitbizományi- és nyilvános számadásra kötelezett vállalati-, továbbá az állandóan külföldön tartózkodók birtokán, illetve gazdaságában gazdatiszti alkalmazást elnyerni óhajtókra nézve.⁴⁾ A törvény tehát az oklevél birásához egyrészt hatalmas jogi következményt fűz, másrészt pedig azt a közszolgálat terén mintegy egyenrangúvá teszi a más szolgálati ágakban megkívánt főiskolai képzettséggel.⁵⁾ Ennek folytán megállapítható, hogy a gazdasági főiskolák nem csak névleg, hanem tényleg is főiskolai jelleggel bírnak, viszont azonban másfelől kitűnik az is, hogy azok a gazdatisztek, illetve ezekkel egyenlő megítélés alá eső előképzettségű

1) V. ö. id. szabályzat 26. §-val.

2) I. az 1900 : XXVII. t.-cz.

3) V. ö. id. tv. 24—28. §§-val.

4) V. ö. id. tv. 25. §-val.

5) V. ö. az 1883 : I. t.-cikkkel általában és különösen a 9. §-al.

mezőgazdák kiképzésére hivatottak. Másszóval gazdasági akadémiáink a középirtok vezetőinek szakszerű kiképzésére látszanak berendezkedve lenni, mivel ellenkezőleg a gazdatiszti oklevél elnyerése nem lett volna az akadémia tanfolyam elvégzéséhez köthető. Kétségkívül előnyös a minél magasabb szaktudás s ilyen értelemben közgazdaságilag nyereségnek és előhaladásnak nevezhető a gazdasági tanintézeteknek akadémiákká történt fejlesztése. De sem az elméleti, sem pedig a gyakorlati kiváncsóság nem engedi meg a fele uton való megállást s a mennyire helyeselhető a gazdatiszti minősítésnek gazdasági főiskolai képzettséghez való kötése, annyira rosszalando lenne a továbbképző intézet megvalósításának kitolása.

Az akadémiák fölé állítandó a gazdasági egyetem, a minek szakoktatási hivatása azon a ponton lépne előtérbe, a hol az akadémiáké, rendeltetésükből kifolyólag véget ér. A mig utóbbi a közép-, addig előbbi a nagybirtoknak képezzen hivatott vezetőket, a mi megvalósulást nyerve, az akadémiai kiképzés betetőzését jelentené.

A gazdasági akadémiák után a mezőgazdasági szakoktatás színvonala terén egy igen nagy utat vagyunk kénytelenek megtenni, a mig a legközelebbi alsóbb fokig, a földműves iskoláig eljutunk. A főiskolai képzésről egyszerre minden átmenet nélkül a középiskolai kiképzéssel párhuzamba egyáltalán nem állítható alsóbb fokú szakképzésre megyünk át.

Földműves-iskoláink célja, miként láttuk, a kis-, illetve leendő majorosgazdák és munkavezetők szakképzése, s ehhez arányítva a fölvételi kellékek között az elméleti előképzettséget illetőleg csakis az általános tankötelezettség keretében helyet foglaló elemi oktatás, illetve az írni, olvasni és számolni tudás szerepel. Ezenkívül azonban a fölvételhez még megkívántatik a betöltött 17 éves életkor és erős, egészséges testalkat. A tanfolyam két évig tart s habár az oktatás ugy az elméleti, mint a gyakorlati ismeretekre kiterjed, a tulsuly inkább utóbbiakra esik, miután azok a tanfolyam egész tartama alatt, megszakítás nélkül, tanulmány tárgyát képezik, a mig viszont az elméleti oktatás a nyári félév alatt csak alkalmilag foglal helyet.

Ilyen körülmények között földműves-iskoláink nem állhatnak a mezőgazdasági szakoktatás középfokú intézeteinek színvonalán. Az előképzettség alkalmas lehetne ugyan a középfokú továbbképzés alapjául szolgálni, ellenben már a földműves-iskolákban nyújtott szakképzés nem üti meg a középfokú szakoktatás mértékét. Már maga a korhatár, t. i. hogy csakis a 17 éves életkort betöltöttek vétetnek föl, kizárja a földműves-iskola középfokú intézeti jellegét, mivel a középiskolába való fölvételnek előfeltételét képező 4. elemi iskolai osztálynak elvégzése (a mi

általában a 10 éves korra esik) és a földműves-iskolába való léphetés közé a jelenlegi szakoktatási szervezetben a továbbképzésre föl nem használható hosszú időközök tol be, a mit a 3 évig terjedő gazdasági ismétlődő tanfolyam időtartama sem alkalmas kitölteni. De ha még ettől el is akarnánk tekinteni, ugyancsak kizárja a középfokú szakoktatási jellegét egyrészt a tanfolyam rövid tartama, másrészt pedig az a körülmény is, hogy a földműves-iskolának sikeres elvégzése a további, illetve magasabb szakképzésre alakilag egyáltalán nem képesít.

Mindezeket távolról sem azért tartottuk szükségesnek elmondani, mintha a földműves-iskolák alsóbb fokú intézeti jellege mellett érvelni kellene, ezzel csak nyílt kaput döngöztünk, miután azt senki kétségbe nem vonta, hanem igenis azért, hogy az érvek segélyével mutassuk ki gazdasági szakoktatásunk jelenlegi szervezetének egyik hiányát, a mi részben a volt gazdasági tanintézetek megszüntetése folytán állott elő.

De ezzel egyidejűleg fölvetjük azt a kérdést, hogy — tekintettel a mezőgazdaság gyakorlati kivánalmára — tényleg egy beállott hiánnyal állunk-e szemben, vagy pedig helyes volt-e a középfokú szakoktatást szolgáló intézeteknek akadémiákká történt átszervezése?

Főntebb megokolt nézetünk szerint a gazdasági akadémiák a középbirtok vezetőinek, illetve a gazdatisztek szakképzésére szolgálnak, míg ellenben a nagybirtokok vezetői, illetve az ezekkel egyenlő megítélés alá eső jószágkormányzók, stb. kiképzésére jelenleg megfelelő szakoktatási szervvel nem rendelkezünk. Utóbbi föladat teljesítésére a gazdasági akadémiákat jelen szervezetünkben nem tartjuk alkalmasnak, viszont azonban üdvösnek jeleztük az átszervezést a szakoktatás színvonalának emelése végett. A mezőgazdasági tudományok fejlődésével nem állott arányban a középbirtok vezetőinek középiskolai jellegű szakképzése, s így az átszervezés csak ezt a fogyatékosságot szüntette meg. Miután azonban csakis a szakképzés színvonalának elkerülhetetlenül szükségesnek mutatkozott emeléséről van szó, önként érthetőleg a legmagasabb, vagyis a nagybirtokok szakvezetőinek kiképzése egy más szakoktatási szervre, a fölállítandó szakegyetemre hárul.

Az eddig tárgyaltakon kívül a mezőgazdaság gyakorlati kívánalma alapján maradna tehát a kisbirtok, a mi ugyancsak igényli a szakképzett egyén általi vezetést. E mellett jelentkezik az alsóbb rendű gazdasági alkalmazottak szakképzésének ügye is, a kik azonban nemcsak tevékenységi körük szempontjából, hanem főleg az általános szakismereti kívánalom terén a kiscgazdákkal egyenlő megítélés alá esnek. A földműves-iskoláknak, miként láttuk, kifejezett hivatása éppen a kis- és majorosgazdák szakképzése, s így azt mondhatjuk, hogy általános szempontból a középfokú mezőgazdasági szakintézetek hiánya lényegileg hiánnyal

nem minősíthető, miután a gyakorlati kiváncsiság legalább is látszólag a közoktatási értelemben vett középfokú szakképzés iránt szükségletet nem mutat. Természetesen az már egészen más kérdés, hogy nem lenne-e célszerűbb a főiskolai szakképzést megelőző középiskolai képzésnél azokra nézve, a kik a mezőgazdasági hivatásnak kívánják élni, olyan módosítást eszközölni, a mi a főiskolai továbbképzést a már megszerzett alapvető ismeretek folytán sokkal intenzívebbé tehetné? Nézetünk szerint igen, s habár a kérdés részletezésébe nem is óhajtunk bocsátkozni, álláspontunk igazolása végett nem mulaszthatjuk el legalább is utalni arra a különbségre, a mi a gymnasiumi és reáliskolai képzés között éppen a jövő élethivatásra való tekintettel fönforg.¹⁾ Továbbá ha e mellett még tekintetbe vesszük azt, hogy a kereskedelem a felső kereskedelmi iskolákban az általános középiskolai oktatással egyenrangú szakoktatási szervekkel rendelkezik, akkor valóban alig lesz elfogadhatóan megindokolható, hogy hazánkban a legnevezetesebb közigazgatási ágban, t. i. a mezőgazdaság körében, a főiskolai tanulmányokra szakszerűen előkészítő középfokú szakoktatás teljesen hiányzik.

A gazdasági ismétlő tanfolyamokat ott, a hol meg vannak valósítva, ugyancsak bele kapcsolhatjuk az általános gazdasági szakoktatási intézetek láncolatába. A gyakorlati kiváncsiság alapján ezeknek részint kiegészítő, részint pedig csak előkészítő jelleg lesz tulajdonítható. Részben pótolni hivatottak a szakképzés hiányát ott, a hol az illető a tankötelezettség keretén kívül eső tanulmányt nem folytat; míg ellenben előkészítő hivatást teljesítenének azokkal szemben, a kik további szakképzést óhajtának szerezni. Utóbbi illetőleg mindenestre óriási hiány, hogy a már kiemelt folytatóság megvalósítva nincsen s ezért, miként már érintettük, a gazdasági ismétlő tanfolyamot a földműves-iskolák előkészítő tanfolyama gyanánt nem is tekinthetjük, s így tulajdonképpen gyakorlati rendeltetésük ez idő szerint a kiegészítő hivatásban bir fontossággal.

Alább számszerűleg reá fogunk mutatni arra, hogy a földműves-iskolák képtelenek a kisgazdák szakképzésének szükségletét még csak megközelítően is kielégíteni s így, tekintettel az ország agrár jellegére, a hatását mindinkább éreztető bajon segíteni egyelőre nem kínálkozott más mód, mint azáltal, hogy az általános népoktatás keretébe illesztésük bele egy olyan tanfolyam, a mi legalább is a nép széles rétegének jövő életfoglalkozásához szükséges szakképzettség elemeinek ismertetését fölöleli. Hogy a gazdasági ismétlő tanfolyam a kisbirtok vezetőinek szakképzésére nem lehet alkalmas, az minden kétségen felül áll, de viszont hiányt pótló hivatása csak annál fontosabb arra az átmeneti időre, a mig

¹⁾ V. ö. az 1883 : XXX. t.-cz. 1. §-val.

a szakoktatási szervezet odafejleszthetővé válik, hogy az a valódi s egyben kellő színvonalú szakképzés iránti szükségletnek megfelelhessen.

Jelenlegi mezőgazdasági szakoktatási szervezetünknek egyik legnagyobb hiánya mindenesetre abban rejlik, hogy a különböző csoportú intézetek között a továbbképzési láncolat teljesen hiányzik. Csak ennek a jelenségnek ismétlődésével találkozunk a gazdasági ismétlő tanfolyamoknál, a melyek hasonlóan a földműves-iskolákhoz, ugyancsak befejezett szakképzés nyújtására vannak berendezve. Ezt illetőleg még legkedvezőbb a helyzet az elemi népiskola és a gazdasági ismétlő tanfolyam között. Előbbi nem csak a gazdasági szakoktatás, hanem az ennek alapját képező és ugyancsak tovább folytatandó általános ismereti tantárgyak szempontjából is utóbbinak előkészítő tanfolyamát képezi. A gazdasági ismétlő tanfolyamok, mivel nem képezi hivatásukat a kor kívánalmainak megfelelő befejező gazdasági szakképzés nyújtása, ha mindjárt nem is eszményi értelemben, mindazonáltal szerényebb földadati körökben beváltak és az azelőtti állapottal szemben, a midőn a földművelő népesség az általános tankötelezettség keretén belül értékes gazdasági szakoktatásban mondhatni egyáltalán nem részesült, nagy haladást jelentenek. Főleg ennek a tapasztalatnak tudható be a gazdasági népoktatás általánosítására irányuló törekvés, a mi a gazdasági népoktatásnak törvénybeiktatása, illetve keresztülvitele útján azt a hazánkban oly nagy horderejű célt, t. i. a mezőgazdasági szakismeretek általánosítását és színvonalának emelését a megvalósuláshoz egy nagy lépéssel közelebb fogja vinni.

Kérdéses reform, ugyan más név alatt és javított alakban, mindazonáltal lényegileg a létező ismétlő tanfolyamok fokozatos kiterjesztését célozza, s ezuton végeredményben a mezőgazdasággal foglalkozó népességnek népies irányú gazdasági szakképzését általánosítani törekszik.

A szervezendő gazdasági népiskolák ugyancsak az általános tankötelezettség keretében helyet foglaló intézetek s a gazdasági szakoktatásra éppen úgy, mint a gazdasági ismétlő tanfolyamok, szintén az ismétlő iskoláztatás 3 évét használják föl. Lényegileg tehát, kivált a szaktanitós gazdasági ismétlő tanfolyamokkal azonos megítélés alá vehetők, úgy hogy ezt illetőleg a haladás, — eltekintve a kisebb jelentőségű eltérésektől — leginkább a szakoktatás általánosításában rejlik. Ellenben már határozottan színvonal-emelő a továbbképző gazdasági tanfolyam szervezése. Tartama egy évre terjed és olyan helybeli földművesek fiai vétetnek föl, a kik a gazdasági népiskolát sikerrel elvégezték és a 15 éves életkort már betöltötték. A továbbképző tanfolyamoknál a kísérletezés jellegét véljük fölismerhetni, mivel ellenkező esetben azok fölállítása nem utaltatnék a földművelésügyi minister discretionarius hatáskörébe. Tényleg, a mennyiben ezen intéz-

mény beválna, egy fölöttébb üdvös kihatásúnak ígérkező újabb szakoktatási reformnak képezhetné kiindulási pontját. A kis- és majoros gazdák szakképzésének éppen a folytatólagos tanfolyamok válhatnának hivatott szerveivé, azoknak fejlesztése, illetve a földmives-iskoláknak kellő átszervezése által az új intézmény nemcsak áthidalná a szakoktatás szervezetében jelenleg tátongó űrt, hanem egyuttal a valódi értelemben vett alsóbb fokú szakoktatásnak a legcélrányosabb alapokra való fektetését jelentené. Ha a tanuló a mindennapi elemi ismereteket megszerzi, a gazdasági népiskolában már a gazdasági szakismeretek elemeibe nyer szakszerű bevezetést, s ha innen közvetlenül, tehát nem a jelenlegi productiv alig fölhasználható időmegszakítás után átléphet a továbbfejlesztett, illetve a középoktatás színvonalán álló továbbképző gazdasági tanfolyamba, s viszont ennek szervezendő felsőbb évfolyamai a gazdasági főiskolákba való lépésre nyújtanak alkalmat, akkor egyrészt gazdasági szakoktatásunk szerteheverő láncszemeit egy összefüggő egészsze kovácsolhatjuk össze, másrészt pedig módot nyújtunk arra, hogy az alsóbb, illetve további szakképzésnél kiváló és a tudvágy által ösztönzött tehetségek érvényesülhessenek. Jelenleg a gazdasági tanintézetek erre módot nem nyújtanak. Természetes, hogy az a szülő, aki gyermekében tehetséget vél fölismerhetni, azt olyan tanintézetbe fogja járatni, a hol a továbbképzés lehetősége folytán a tehetség érvényesülésének utja nyitva áll, s viszont az érem másik oldalát nézve, tudja azt is, hogy félreismerés esetében sem rejt veszélyt magában a megállás. Akár a gazdasági ismétlő tanfolyam, akár pedig a földmives-iskola, tanulói részére bármilyen kiváló legyenek is, a jelenlegi szervezetben a továbbhaladás útját elzárja, s ha mutatkoznék is a tehetség és a továbbképzési vágy, annak érvényesítésére, illetve a tudvágy kielégítésére a lehetőség megadva nincsen. Hogy ez a körülmény a szakismeretek terjesztésére kedvezőtlen kihatást gyakorol, azt alább számadatokkal igazolni fogjuk, azt a közgazdasági kárt azonban, a mi nagyrészt a mezőgazdasági szakoktatási szervezet hiányai-ból fakad, csupán elképzelni, kimutatni azonban nem lehet.

A szorosabb értelemben vett gazdasági szakoktatási intézetek másik nagy csoportját alkotó különleges szaktanodák, illetve tanfolyamok, a gyakorlati kiváncsóság szempontjából már egészen más megítélés alá veendőek, mint a különböző birtokkategorikák hivatásos vezetőinek kiképzésére rendelt intézetek. Itt már annyiban elesik a folytatólagossági kiváncsóság, a mennyiben a különleges szakképzés szivonala az előtanulmányi szakismereteket nem mindenütt kívánja meg. Az élethivatás megválasztása a különleges szakintézetbe való lépéssel egyidejűleg megtörténik, s ezért a folytatólagosság kérdése csak ott szerepelhet, a hol egy és ugyanazon különleges gazdasági ágon belül különböző fokú kiképzésről van szó.

Legczélszerűbbnek látszik ezen intézeteket az egyes gazdasági ágak szerint közelebbi vizsgálat alá venni, és pedig úgy a különleges cél, mint pedig a más közoktatási intézetekhez való viszony szempontjából, mivel az egyes intézetek fokozati jellege más módon aligha lenne helyesen megvilágítható.

Az 1906/7. iskola-évben a következő gazdasági ágak rendelkeztek különleges szakképző intézetekkel, ugymint az erdészet, a kertészet, a tejgazdaság, a méhészet, a baromfitenyésztés, a mezőgazdasági vizműszaki ágazat, a szőlőszet és borászat és az állategészségügy. Az egyes csoportokon belül különböző fokú tanintézetek, illetve tanfolyamok voltak szervezve, úgy hogy itt már távolról sem lehet a szakoktatás irányát oly könnyen fölismerni, miként azt az általános gazdasági tanintézeteknél láttuk. Találkozni fogunk alsó-, közép- és végre főiskolai jellegű intézetekkel is, a nélkül, hogy a különböző csoportok szervezete egyöntetűséget mutatna. Ez azonban nem hátrány, sőt ellenkezőleg a különleges szakoktatás jellegéből folyó jelenség, s a mennyiben a szakoktatási szervezetben tényleg hiány van, az csak annak folytán állhatott elő, hogy a szervezet az illető gazdasági ág különleges kívánalmaihoz nem eléggé simul hozzá. Ezért tartjuk egyedül célrevezetőnek a vizsgálódást az egyes gazdasági ágak szerint eszközölni, s a többi gazdasági tanintézetekkel való összefüggést, illetve az arra irányuló kívánalmat, csakis erre való tekintettel kidomborítani.

Az erdészet főiskolai jellegű és ismét alsó fokú szaktanodákkal birt, a nélkül azonban, hogy a különböző fokú tanintézetek között valamelyes szakoktatási összefüggés lenne. Ugyanis a selmeczbányai erdészeti akadémián a fölvételi kellék a középiskolai érettségi bizonyítvány, s a tanfolyam 3, illetve 4 évig tart, míg ellenben az erdőőri szakiskoláknál a fölvételi kellékek között a 17—35 éves kor, ép és erős testalkat, kivált jó hallás és látás, továbbá az olvasásban, írásban és közönséges számolásban való jártasság foglal helyet, vagyis az elméleti előképzettség terén, mint minimum, a tankötelezettség keretét kitöltő népiskola elvégzése kívántatik meg. A tanfolyam 2 évig tart. Eltekintve tehát minden egyébtől, már az elmondottak is megmutatják az intézeti csoportok fokozati jellegét. Önként érthetőleg a szakoktatási cél az intézet jellegével párhuzamos. Az erdészeti akadémia hivatása az erdőgazdaság irányító szakvezetőit kiképezni, míg az erdőőri szakiskolák az erdőkezelés egyszerűbb föladatainak ellátására alkalmas egyének nevelését eszközlik.

A gyakorlati kívánalom szempontjából alig emelhető érdemleges kifogás az erdészeti szakoktatás ilyenén beosztása ellen, miután ezen gazdasági ág természete távolról sem lép föl oly követelőleg a hármas

fokozatú szervezés mellett, miként azt az általános gazdasági szakoktatásnál láttuk. Az erdészeti akadémián a 3 éves általános erdészeti és ismét a 4 éves erdő-mérnöki szakon mindazok, a kik munkájukat különlegesen az erdészet terén óhajtják érvényesíteni, olyan fokú kiképzést nyerhetnek, a mi a vezető tevékenység sikeres kifejtésére képesít. Igaz ugyan, hogy az akadémiát végzett erdész nem lesz a kisebb erdőbirtokoknál alkalmazható, erre azonban gyakorlatilag nincs is szükség, mivel, miként alább részletesebben reá fogunk mutatni, az irányító szakvezetés szervezése az erdészethél e nélkül is célirányosan megvalósítható, a mint hogy az az állami erdészeti hatósági szervezet által tényleg megvalósulást nyer. Az már sokkal inkább képezhetné kérdés tárgyát, hogy vajjon nem lenne-e az erdőri szakiskolák színvonala emelendő, annál inkább, miután ezeknek egyik, és nézetünk szerint kiemelendő célját képezi olyan erdőöröknek nevelése, a kik a csekélyebb terjedelmű erdőknél, a hol az erdőkezelés az őrzéssel egyesítve van, az erdőkezelés igényeinek is megfeleljenek.¹⁾

Csak annál indokoltabbnak látszik a súlyt éppen erre fektetni, mivel az alaki képesítés terén is bizonyos összhangtalanságot látunk főforogni.

Az erdészeti akadémiát végzett hallgatók, eltekintve a különleges megítélés alá eső rendkívüli-, illetve vendéghallgatóktól, tanulmányaik szabályszerű elvégzése, továbbá két, illetőleg az erdőmérnöki szakot végzettek egy évi gyakorlati szolgálat után bocsáttatnak az erdészeti államvizsgára s csakis ennek sikeres letétele után nyerik el az oklevelet. Az erdészeknél hasonlóan, mint az okleveles gazdatiszteknel, az oklevél bírásához bizonyos jogi következményeket köt a törvény.²⁾ Nevezetesen az állami s a törvényben megjelölt más birtokos erdőinél erdőtiszt csak az lehet, a ki az erdészeti államvizsgát letette. Kivételesen a vizsgára olyanok is bocsáthatók lesznek, a kik a tanfolyamot nem végezték el rendesen. Ez a kivétel azonban nem befolyásolja a képesítés egységes jellegét, s annyiban lényegileg az előképzettség főforgását sem érinti, a mennyiben ezek is köteleztetnek megelőzően az akadémián előadott minden tárgyból magán az akadémián vizsgát tenni.

Az ugyancsak minősítés jellegével bíró erdőri szakvizsgánál már egészen más a helyzet. Azt éppugy letehetik a szakiskolák hallgatói, mint a vizsgára magukat csak magánuton előkészítők. Megengedjük, hogy tisztán az erdőri teendők ellátása, illetve az alaki képesítés, mint alkalmazási előfeltétel szempontjából a szakvizsga egységessé tétele helyes,³⁾

¹⁾ V. ö. Magyar mezőgazdasági közigazgatás. 1902. 614. l.

²⁾ V. ö. az 1879 : XXXI. 17. §-val.

³⁾ L. u. o. 37. §.

de helytelenítendő az erdőőri szakiskolák érintett föladataira való tekintettel. Az erdőőri szakiskolák elnevezésük alapján az erdőőrök kiképzésére hivatottak, lényegileg azonban ennél magasabb hivatást betöltő erdőkezelői teendők ellátására alkalmas egyének kiképzésére törekednek. Ha a szakiskolák színvonala az erdészeti szakképzés minimumát képezi, akkor az összes erdőőröktől követeljük meg az ennek megfelelő előtanulmányokat; viszont pedig, ha azt fokozott kiváalomnak tartjuk, akkor a fokozottabb kiváalomnak megfelelőket kapcsoljuk ki a mérsékeltbb eredményt fölmutatók köréből, s részesítsük szakismeretükhöz mért megkülönböztetett minősítésben. Az elmondottak nem akarnak távolról sem az alaki minősítés ellen irányulni, hanem a lényegét érintő összhangtalanságot célozzák kiemelni.

Végre megjegyezzük, hogy az erdészeti szaktanodák az általános gazdasági tanintézetekkel az előképzés, illetve a továbbképzés szempontjából olyan összefüggésben nem állanak, a mi a folytatólagos szakképzésre alkalmat nyújtana.

A kertészet egyike azon különleges gazdasági ágaknak, a melyek külön szakoktatás tárgyát képezik. A kertészeti szakoktatás három fokozatban történik, a nélkül azonban, hogy a különböző fokozatú intézetek az alsó-, közép-, illetve főiskolák színvonalán álljanak. A hármaskozatnak tehát csakis a kertészeti szakoktatás keretén belül van jelentősége. A felsőfokú szakoktatást a budapesti kertészeti tanintézet három éves kertészképző, a középfokot ugyanazon intézet és a bajai kertészsegédi-és végre az alsófokút a négy egy éves kertmunkásképző tanfolyam nyújtja. Ugy a fölvételi kellékek, mint pedig a cél, az egyes intézeti csoportok szerint — önként érthetőleg — egymástól lényegesen eltérők.¹⁾

A kertészeti tanintézet kertészképző tanfolyamára a fölvételi kellékek 16—20 éves kor, ép, egészséges testalkat, kétévi megelőző kertésztanulói gyakorlat stb., és a polgári vagy középiskola 4. osztályának sikeres elvégzése. A fölvételi kellékek tehát kizárják az intézet főiskolai jellegét. Célja a belépőket a kertészet összes ágaiban, valamint a szőlőművelésben teljesen kiképezni. Ezen tanfolyamnál az általános középiskolai alsóbb osztályú képzés és a szakképzés közötti folytatólagosság a beillesztett két éves szakgyakorlat által biztosítva van, a mi mindenestre a szervezés egyik előnyös oldalát képezi. A színvonal ellen sem tehető kifogás, úgy hogy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a kertészképző tanfolyam szervezeti alapja a kiváalomnak megfelel.

A kertészeti intézet egy éves kertészsegédi tanfolyamára fölvehető elemi iskolát végzett, 17—22 éves, erős, egészséges testalkatú ifjak.

¹⁾ V. ö. Magyar mezőgazdasági közigazgatás. 1902. 614. l.

A tanfolyam színvonala tehát messze mögötte marad a kertészképző tanfolyamnak, a mi főleg annyiban kifogásolható, hogy egyrészt igen közel esik a legalsóbbfokú szakképzéshez, másrészt pedig a továbbképzésre nem nyújt lehetőséget. A gyakorlati cél, miként látni fogjuk, a kertészsegédi-, illetve munkás-tanfolyamokkal szemben lényeges eltérő kívánalmat állít föl. A kertészsegédi tanfolyam föladata ¹⁾ ugyanis ügyesebb és törekvőbb kertészsegédek ismereteinek alaposabbá és gyakorlatának több oldalúvá tétele. Ennek folytán az elemi iskola elvégzése és a tanfolyamra való fölvétel közötti időköz beállítása igazolt, miután a gyakorlati uton szerzett ismereteknek tökéletesbitéséről van szó. Hiánynak tekintendő azonban a továbbképzés lehetőségének kizárása. Közoktatási szempontból esetleg indokoltnak tűnhetik föl, gyakorlatilag azonban indokolatlannak látszik. A 4. középiskolai osztály elvégzése nem az az előképzettség, a mi a kertészeti szakképzés sikerét eleve biztosítaná, illetve viszont azt a csak elemi iskolát és ismétlő tanfolyamot végzett kertészsegédekre nézve kizárná, annál kevésbé, mivel előbbiek a két éves kertésztanulói gyakorlat alatt amugy is nagyobbára elfelejtik azokat az ismereteket, a melyeket szakfoglalkozásuk körében nem gyakorolnak. Adassék előny a magasabb előképzettségnek, ellenben ne zárassék el a továbbképzés lehetősége azok elől, a kik a szakismeretek terén reátermetségükről tanubizonyosságot szolgáltatnak. A hét éves általános tankötelezettségnek eleget tett és a 4. középiskolai osztályt, tehát az összesen 8 tanévet végzettek előképzettségi foka között, ha időközben megegyező szakgyakorlatot végeznek, végeredményében gyakorlatilag olyan elenyésző csekély lesz a különbség, hogy ezzel nem indokolható meg eléggé a folytatólagos továbbképzés lehetőségének kizárása. Ennek utja amugy is csak azokra nézve lenne megnyitandó, a kik az egy éves kertészsegédi tanfolyamon érdemleges sikert mutatnak fel s ez — szakképzésről lévén szó — bizonyára eléggé alkalmas a más irányú előképzettség közötti különbség elenyésztésére.

Az alsófokú szakoktatást az egy éves kertmunkás-tanfolyamok nyújtják. Itt a fölvételi kellék gyanánt — t. i. a 20—28 éves életkor, alkalmas testalkat ²⁾, stb.-től eltekintve, tekintettel a tankötelezettségre, ugyancsak az elemi oktatás szerepel. A tanfolyamot végzők részére tehát csakis a gyakorlati előképzettséget illetőleg lehet elzárva a továbbképzés utja, a mi viszont ezuttal nem kifogásolható, mivel a tanfolyamok szervezésének gyakorlati célja a szakképzés folytathatásának lehetőségét már csak azért sem teszi szükségessé, miután a felsőbbfokú szakképzésnek

¹⁾ L. u. o. mint 1 jegyzet.

²⁾ L. u. o. mint 1 jegyzet, 611—612. l.

előfeltételévé a kertésztanulói, illetve segédi gyakorlat tétetett. Már pedig a kertmunkás-iskolák kifejezett föladata ügyes kertmunkások gyakorlati uton, vagyis munkakörben való kiképzése. A kertészsegédi tanfolyamra egyébiránt csak 22 éves korig és megelőző gyakorlat után lesznek a növendékek fölvehetőek s így nem is forog fenn annak a szüksége, hogy a kertézmunkás-képzés a kertészsegéd-képzéssel előtanulmányi kapcsolatba hozassék.

Félreértések kikerülése végett közbevetőleg megjegyezzük, hogy említetteken kívül vannak még intézeti szakoktatási jelleggel nem bíró tanfolyamok is, ezekkel azonban — tekintettel tanulmányunk megszabott keretére — ezuttal nem foglalkozhatunk.

A tejjgazdasági-ág ugyancsak rendelkezik különböző fokozatú szakoktatási intézetekkel, illetve tanfolyamokkal. Ilyenek nevezetesen a felsőfokú szakképzést nyújtó sárvári tejjgazdasági szakiskola és az alsófokú szakoktatást szolgáló két, tejjgazdasági munkásokat, és egy munkásnőket képző iskola.¹⁾

A sárvári szakiskolánál üzletvezetői és kezelői tanfolyam van szervezve. Előbbinél a fölvételi kellék 20 éves életkor, egészséges, erős testalkat és az előképzettség minimuma, valamely földműves-iskolának sikeres bevégezése. A kezelői tanfolyam fölvételi kellékei sokkal mérsékeltebbek, nevezetesen 17 éves életkor, népiskolai végzettség, illetve a magyarul írni és olvasni tudás. A fokozati jelleg tehát a tanfolyamok között — daczára rövid időtartamuk megegyező voltának — lényegesen eltérő, a mi a különböző célban leli magyarázatát. Az üzletvezetői tanfolyam célja ugyanis egyrészt tejjgazdasági vállalatok számára tejjgazdasági üzletvezetőket gyakorlatilag és elméletileg kiképezni olyan egyénekből, a kik magukat egészen a tejjgazdasági pályának akarják szentelni; másrészt földbirtokosoknak, bérlők és gazdatiszteknek alkalmat nyújtani, hogy a tejjgazdasági üzletre vonatkozólag alapos ismereteket szerezzenek, melyek segélyével képesek legyenek tejjgazdasági üzletet szervezni és sikeresen vezetni. Ellenben a kezelői tanfolyam csak tej-, sajt- és vajkezelők képzésére hivatott, s így teljesen indokolt a felvételi kellékek közötti különbség. A gyakorlati kívánalom is a mellett szól, hogy az üzletvezetői teendőket ellátók legalább is olyan általános gazdasági ismeretek birtokában legyenek, a mi a birtokok vezetői teendőinek hivatott ellátására képesítik. A földműves-iskolákkal szemben az üzletvezetői tanfolyam a szó szoros értelmében vett továbbképző jelleggel bír, önként érthetőleg azonban csakis a különleges gazdasági ág körében. Már a földbirtokosok, gazdatisztek, stb. szempontjából ilyen értelemben

---

¹⁾ L. u. o. mint 1 jegyzet, 611—612. l.

vett továbbképzésről nem beszélhetünk, de különleges szakoktatásról lévén szó, a gyakorlati kiváncsóság alapján nem helyezhető a súly az intézet fokozati jellegére, hanem csak magára a szakképzés lényegére. A szabályzat a rendeseken kívül vendéghallgatóknak fölvételét is megengedi, a mi ugyancsak helyeselhető, mivel a különleges szakképző-intézetek egyik legfőbb célját éppen az kell, hogy képezze, hogy mindazok, a kik egyébiránt a kellő általános gazdasági előismeretekkel bírnak, különleges szakismereteiket öregbithessék. Erre pedig az egyedül kínálkozó mód az alkalom nyújtása az által, hogy a minimalis szakelőképzettség mértékén fölül mindenkinek nyitassék meg a szaktudás megszerzésének útja.

A kezelői tanfolyamnál már egészen más a helyzet, s ezért mig egyrészt teljesen indokolt a fölvételi kellékek mérsékelt volta, addig másrészt nem helyteleníthető az általános szakképzettségre irányuló kellék elejtése sem. Igaz ugyan, hogy ennek folytán a két tanfolyam fokozati jellege lényegesen eltér egymástól, s az egyikből a másikba való átlépés lehetősége sem forog fönn, de ez lényegileg nem minősíthető szervezési hibának, mivel a fölsőbb fokú különleges szakképzés természete éppen olyan szakelőképzettséget kíván meg, a minek hiánya ugyanazon intézet alsóbb fokú tanfolyamán nem pótolható.

A tejjgazdasági munkás- és munkásnőképző-iskolák egy éves, illetve hat havi tanfolyamai a szakszerű munkák elvégzésére hivatott személyzet kiképzésére vannak berendezve. Önként érthetőleg itt még kevésbé volt megvalósítható a folytatólagos továbbképzés a tejjgazdasági szakiskolával szemben. A gyakorlati kiváncsóság azonban ezt illetőleg szintén nem lép föl parancsolólag, s így általában az mondható, hogy a tejjgazdasági szakoktatás szervezeti jellege érdemleges kifogás alá alig eshetik, kivéve azt, hogy a gazdaság ezen ágában fokozottabb mértékben óhajtandó lenne a nők részére a szakképzés útját a jelenlegi mértéket jóval meghaladó mérvben megnyitni.

A méhészeti szakismeretek terjesztése körében intézeti szakoktatást egyedül a méhészmunkások kiképzésére szolgáló gödöllői két éves tanfolyam nyújt. Szóbanforgó gazdaság természete hozza azt magával, hogy a különleges szakképző intézetek iránti szükséglet csekély. Habár a méhészet jelentősége egyáltalán nem kicsinyelhető, a szakoktatás behatóbb részletezését ezuttal mellőzhetőnek véljük.

A baromfitenyésztés már sokkal fontosabb gazdasági ágat képez, s ezért némi aránytalanságot látunk főnforogni annak jelentősége és a szakoktatási intézetek föllállításának föl nem karolása között. A baromfi-munkásnőket képező gödöllői tanfolyam, eltekintve attól, hogy számszerű működési eredménye — miként alább látni fogjuk — végtelenül csekély, egy-

magában semmi körülmények között sem lehet alkalmas a szakoktatást annyi egyén részére nyújtani, a mennyire az kívánatos. Sokak előtt a baromfityenyésztés szakismeretei jelentéktelennek, illetve egyedül a gyakorlat útján is elsajátíthatóknak tűnhetnek föl, a szakértők azonban nem fogják osztani a laikus véleményt, s méltán kérdezhetjük, hogy ha fölösleges, minek akkor egy intézetet is fölállítani és föntartani?

Az okszerű baromfityenyésztés és a kisüzemű tejgazdaság kivétel nélkül a kisbirtoküzem jelentős részét kellene, hogy képezze, ellátása azonban nem a férfi birtoküzemvezetőre, hanem a nőre vár. A gazdasági ismétlő tanfolyamoknak nem képezheti rendeltetését a különleges szakoktatás, már pedig ezeken kívül nem állván rendelkezésre más könnyen hozzáférhető intézmény, végeredményben az ügy érdeme kénytelen szenvedni. Talán nem haladnánk helytelen nyomon, ha a különleges szakismeretet igénylő gazdasági mellékágak föl nem lendülésének egyik indokát ebben keresnők.

A talajjavítás, illetve az ezzel kapcsolatos vízműszaki-ág körében már egészen más viszonyokkal találkozunk. Szervezetileg ugyan csak a kassai vízmesteri iskola számítható a gazdasági szaktanodák közé, habár lényegileg ugyanazt a célt szolgálja a kulturmérnöki kar egyetemi szakképzése is, a mit minden egyébtől eltekintve az 1883. évi I. t.-cz. idevonatkozó rendelkezése leginkább igazol.¹⁾ Ugyanis annak értelmében a kulturmérnökök mezőgazdasági ismeretek elsajátítására is kötelezve vannak. Tartsuk azonban szorosan be a kijelölt határokat és maradjunk meg a vízmesteri iskolánál. Az iskola célja²⁾ a kultur- és folyammmérnöki-hivatások, vizitársulatok, nemkülönben a magánosok részére talajjavítási, vízépítészeti, árvédekezési és folyamrendőri célokra alkalmas alsóbbrendű műszaki egyéneket nevelni. Már egymagában a cél eléggé körvonalozza a szakképzés fokozati jellegét, de az még inkább kidomborodik a fölvételi kellékek és a tanfolyam tartamának szemügyre vétele révén. A fölvételnél ugyan külömbiség teendő az ideiglenesen kinevezett folyamfölvigyzók, továbbá a vitzársulatok és magánosok, illetőleg az elsőbbségben részesülő műszaki csapatok tartalékos altisztjei és a vízmesteri szolgálatra önként jelentkezők között, ez eltérések azonban kérdésünk lényegét nem érintő módosítások, a mi a szakképzés fokozati jellegén semmit sem változtat. A hosszadalmasság kerülése végett fogadjuk el irányadóul az önként jelentkezők és magánosok szolgálatában állók fölvételi kellékeit. Ezekből megkivántatik 18—30 éves életkor, egészséges erős testalkat, stb., legalább a 2. középiskolai osztály jó sikerű elvégzése, vagy

¹⁾ V. ö. id. tv. 10. §-val.

²⁾ V. ö. Magy. mezőgazd. közig. 1902. 619. l.

katonai altiszti rang és a magyar nyelvnek szóval és írásban való birása. A tanfolyam 3 évig tart s ennek szabályszerű elvégzése után nyerhető el a vízmesteri szakvizsgálati bizonyítvány, a mi az alsóbb rendű műszaki teendők ellátási képességét hivatott tanusítani. Tehát úgy a cél, mint az általános fölvételi kellékek inkább középiskolai jelleget adnak a vízmesteri iskolának, azt azonban nem illesztik bele a közoktatási szervezetbe oly módon, hogy az egyrészt a folytatólagos oktatás szervévé válhasson, másrészt pedig, hogy a magasabb szakképzésre lehetőséget nyújthasson. A 18 éves minimalis kor rendes körülmények között a tanulmányoknak 6 évi megszakítását jelenti, viszont a 3 éves tanfolyam önként érhetőleg nem nyújthat annyit, a mi elegendő előképzettségi alapot szolgáltatna a műegyetemi vagy gazdasági főiskolai továbbképzésre. Már föntebb kifejtett nézetünk szerint az ilyen szervezésben megnyugvást nem találhatunk, ha mindjárt a gyakorlati kiváncsóság az egyes ágazatokban nem is tenné egyformán érezhetővé a hibát. Jelen esetben még az is súlyosbítja a helyzetet, hogy magunk részéről a mezőgazdaságban a vízműszaki ismereteknek igen előkelő szerepet vélünk tulajdoníthatni, a mi már elég hatalmas indok arra, hogy a vízműszaki szakoktatás átszervezését óhajtandónak jelezzük.

A szőlészet és borászat ismét különböző fokozatú szakoktatási intézetekkel rendelkezik. Ilyenek a felsőbb szőlő- és borgazdasági és a pinczemesteri tanfolyam, továbbá a középfokú kiképzést nyújtó és az alsó fokú vinczellériskolák.¹⁾

Az egy éves tartamú felsőbb szőlő- és borgazdasági tanfolyam nemcsak a különleges gazdasági ág körében nyújt legmagasabb fokú kiképzést, hanem egyébiránt is főiskolai szinten áll. Célja hallgatóinak gyakorlati kiképzése mellett a szőlőművelésben és pinczekezelésben tudományos alapon és akadémiai szinten álló elméleti kiképzést is nyújtani, s a tanfolyamot jó sikerrel végzett egyéneket a közszolgálatban való alkalmazásra alakilag is képesíteni. Hallgatókúl a gazdasági tanintézetek átszervezése folytán csakis a gazdasági akadémiát végzett erős és egészséges egyének vétetnek föl. A főiskolai oktatási jelleg tehát úgy a tanfolyam céljában, mint a fölvételi kellékeknél egyaránt kifejezésre jut. Ez a gyakorlati kiváncsóság szempontjából is helyesíthető, mivel a szőlő- és borgazdaság oly nagy jelentőségű gazdasági ágat képez, hogy ennek körében az akadémiai szinten álló kiképzés méltán foglalhat helyet. Viszont az sem kifogásolható, hogy a különleges szakképzés a gazdasági akadémiát végzettekre nyitott meg, mivel az ott szerzett ismeretek a különleges szakképzés sikerének előfeltételét képezik.

¹⁾ V. ö. id. m. 623. és k. l.

Az okszerű borkezelés fejlesztése és terjesztése céljából szerveztett az ugyancsak egy éves pinczemesteri tanfolyam. Célja a tanulókat a különféle borok különleges kezelési módjára megtanítani. A vinczellér-iskolák egyik csoportjával szemben fölsőbb fokú szakintézetet képez a nélkül azonban, hogy annak színvonala az akadémiai oktatást elérné. A pinczemesteri tanfolyamra ugyanis csak olyan tanulók vétetnek föl, a kik valamely két éves tanfolyamú vinczellériiskolát jeles eredménnyel elvégeztek. Ez a föltétel kétségtelenül tetemesen emeli a tanfolyam színvonalát s az ügy érdemére üdvös kihatást hivatott gyakorolni. De főleg elvi szempontból tartjuk helyeslendőnek, mivel a továbbképzés útját csak az alsóbb fokú képzésnél kiválóságukról tanubizonyoságot tett tanulók előtt nyitja meg. Rendeltetéséből kifolyólag nem volt továbbképzési kapcsolatba hozható a fölsőbb szőlő- és borgazdasági tanfolyammal, miután az annál megkívánt előképzettségi alapot sem a pinczemesteri tanfolyam, sem pedig a vinczellériiskolák nyújtani nem képesek.

A számszerű túlsúly a vinczellériiskolákra esett. Egyöntetűség sem a szakképzés színvonala, sem pedig a tanfolyam tartama szempontjából nincsen közöttük. Az egyik csoport középfokú, viszont a másik csak legalsó fokú szakképzést nyújt. A tanfolyam tartama az első csoportnál részint két, részint pedig három év, a második csoportban egy év. A folytatólagos kiképzés céljából az alsóbb fokuból a felsőbbbe való átlépésnek helye nincsen. Ezt nem az elméleti fölvételi kellékek zárják ki, hanem a kor iránti kívánalom s ezzel kapcsolatosan a színvonalban rejlő különbség, a mi az alsóbb fokú iskolát nem avatja a fölsőbb fokú előkészítő tanfolyamává.

Az elméleti előképzetség ugyanis tekintettel az általános tankötelezettségre, megegyezőnek vehető, miután a fölsőbb fokuknál is csupán a népiskolai végzettségre irányul. Ez idő szerint ugyan még számosan nem tesznek eleget a tankötelezettség kívánalmának s miután az alsóbb fokuknál csakis a magyarul írni és olvasni tudás képezi a fölvételi kellékek egyikét, adott esetben gyakorlatilag mutatkozhatik eltérés az előképzetség terén is. De ha ettől el is tekintünk, a kor iránti kívánalom egyenesen kizárja a folytatólagos továbbképzés lehetőségét, mivel a fölsőbb fokúnál a betöltött 16 éves életkor, az alsóbb fokúnál pedig az kívánatik meg, hogy az illető megelőzőleg katonai kötelezettségének eleget tegyen, illetve ez alól föl legyen mentve. A különböző szakképzést nyújtó intézetek hivatása egyébiránt összhangban áll a fölvételi kellékek eltérő voltával. A fölsőbb fokú iskolák célja a közép nagyságú szőlőbirtokok önálló kezelésére is alkalmas vinczellérek nevelése, míg az alsófokúak csak közönséges vinczellérek, illetve munkavezetők és szőlőmunkások kiképzésére hivatottak.

Említettekén kívül, mellőzve az 1906-ban fölállított tordai kisebb magyar gazdasági iskola hivatásának részletezését, még csak az állatorvosi főiskoláról, mint a különleges gazdasági szakoktatás egyik kiváló szervéről fogunk megemlékezni.

Az állatorvosi főiskola¹⁾ föladata az állatorvosok szakképzése, illetve a tanfolyamot szabályszerűen elvégzetteknek az állatorvoslás gyakorlására való följogosítása, az állatorvosi tudományoknak kísérleti és észleleti úton való előmozdítása és végre szak-, illetve fölülvélemények adása. Kérdéses intézet tehát a főiskola minden attributumával föl van ruházva. Rendes hallgatókul csakis érettségit tett egyének vehetők föl. A tanfolyam tartama általában 8 félév. A gazdasági szakoktatás szempontjából kiemelendő fontosságú, hogy a gazdasági akadémiát végzettek, a mennyiben az állatorvosi főiskola hallgatói sorába lépnek, azon tárgyak hallgatása alól, a melyeket ugyanazon szellemben és terjedelemben már hallgattak fölmentetnek, s ehhez képest a tanfolyamot rövidebb idő alatt végezhetik. Elvileg hasonló kedvezmény adható az orvostudoroknak, orvostanhallgatóknak és okleveles gyógyszerészeknek is. Az állatorvosi oklevél elnyeréséhez, a mihez az alaki képesítés kötve van, a tanfolyam szabályszerű elvégzésén kívül az előirt szigorlatoknak sikeres letétele is megkívántatik.

Az állategészségügyi szak az állatorvosi főiskolán kívül intézeti jellegű szakoktatási szervvel nem rendelkezik. A szorosán vett különleges szakképzés szempontjából ez nem volna kifogásolható, viszont azonban itten épügy érvényesíthetők a már megelőzően elmondott érvek, t. i. hogy a középiskolai oktatás igényelne részleges, a gazdasági szakoktatás céljainak inkább megfelelő változtatást, a mi a főiskolai szakoktatás sikerét is bizonyára tetemesen fokozná.

(Folytatása következik.)

'Sigmund Andor.

---

¹⁾ V. ö. Magyarország mezőgazdasági szakoktatásának évkönyvében foglalt szervezeti szabályzatokkal.

Az 1840-es évek közgazdasági eszmeköre. I.

II. József erőszakos uralkodását II. Lipót szelid uralma váltotta fel, a mi a nemzeti szellem felébredésére jótékony hatással volt. Politikai függetlenség és a vagyoni jóllét megszerzése volt a nemzeti mozgalom célja.¹⁾ Az 1790/1., 1796., 1802., 1805., 1807., 1811/12., 1825., 1832., 1843/44. évi országgyűlések egymásután küldik ki azokat a választmányokat, melyek az ország kereskedelmének, iparának s általában az anyagi jólétnek előmozdítására az utakat és módokat megállapítsák.²⁾

A bizottságok munkájukat mindannyiszor teljes lelkesedéssel el is kezdték és teljes pontossággal be is fejezték ugyan, de eredménye a bécsi körök makacs merevsége miatt sohasem lett. Az egész eredmény, mit el tudtak érni 1832—1844-ig igen kevés volt és a nemzetet legkevésbé sem elégítette ki. Az 1832/6-ik országgyűlés a IV. törvényczikkben intézkedik a jobbágyok költözéséről, az V., VI., VII. és VIII. törvényczikkek szintén a jobbágyviszonyokat szabályozzák, a mit azután az 1839—40. évi VII. és VIII. törvényczikkek módosítanak³⁾ stb. Szóval: néhány, az országra nézve üdvös törvényt hoztak ugyan,⁴⁾ de alapjában véve közállapotaink siralmasok voltak. Ipar és kereskedelem pangott, a köznép adókkal rogyásig meg volt terhelve.

Siralmas közállapotainkról egykorú feljegyzések is tanuskodnak. Az összes terheket 5,160.000 urbéri hold viselte és a mintegy 25,000.000 majorsági hold majdnem semmit.⁵⁾ Az ősiség intézménye bizonytalanná tette a föld tulajdonjogát.⁶⁾ A köznép műveltsége igen alacsony fokon állott. Nincs vágy, nincs fogékonyság lelkében a magasabb műveltség iránt. Nem törődik a tudománnyal. Teljesen hiányzik nála az olvasási vágy. Tele van babonával, és előítélettel viseltetik azok iránt, kik őt a

¹⁾ Marcali H.: *Magyarország tört. III. Károlytól a bécsi kongresszusig* (1898.) 467. s. k. 1.

²⁾ Kautz Gy.: *Nemzetgazdasági eszmék fej. tört.* (1898.) 144—153; 173. 1., 179. 1. 2. §. 189. 1., 257—259. 1. 322. 1. 380/1 l.

³⁾ Márkus D.: *Corpus Juris Hungarici.*

⁴⁾ Matlekovics: *Kereskedelem története.* 366. l. 18. §.

⁵⁾ Hegedüs P.: „*Pesti Hirlap*“-ban *Adó* cím alatt (1841. évf. 68. sz.).

⁶⁾ *Pesti Hirlap* 1842. évf. 187. szám.

haladás útjára akarják terelni.⁷⁾ A földbirtokos és bérlő minél több és több földet akar szerezni, a műveléssel nem sokat törődik.⁸⁾ Az északi felföld népe az év nagy részét munka nélkül és igen alacsony munkabér mellett kénytelen eltölteni és gyakran éheznek.⁹⁾ Műiparunk nincs és a keletkező gyárak hamar megbuknak. A földművelés stagnál. A nyers-terményeknek nincs értéke, nincs biztos kelete és így a beruházások nem jövedelmeznek. A munka nem fizet; közlekedési viszonyaink rosszak. Belkereskedésünk pang. Külkereskedelmünk elszegényít. Hitelintézet nincs, ezért féktelenül garázdálkodik az uzsora. A kamatláb emelkedik. Tanítási rendszerünk elavult; középrendünk hiányzik. A föld szabad forgalma korlátozva van.¹⁰⁾ Az általános eladósodás mértani arányban terjed s rohamosan haladunk az általános bukás felé.¹¹⁾

Ludwigh szerint a földművelés képezi az állam egyedüli jövedelmének forrását. Belőle kerül ki a házi és hadi adó, az urbéri tartozások, a pap és tanító fizetése és több indirekt adó. És épen a földművelést hanyagolja el legjobban a kormány, épen a földművelés emelésére nem tesz semmit, úgy hogy az egészen pang.¹²⁾

Pejacsevics János gróf szerint a produktív erők felébresztésére semmi sem történt. Kereskedési politikánk minden kölcsönösséget kizár. A hitelt és keresetet lehetetlenné teszik az ellenséges és ódon feudális intézmények százai s a gyakorlati népnevelés nem engedi kifejlődni az ipart. A reformkérdések irtózatosan megsaporodtak. A nemzet segédforrásai a sok halogatás alatt mindinkább kiapadnak s a javítások keresztülvitele eként mind nehezebbé válik.¹³⁾ A magyar gazda nem igen javíthatja földjét, nem emelheti termőképességét a bukás veszélye nélkül.¹⁴⁾

Rohonczy szerint az állam adósságokkal úgy meg van terhelve, hogy bukás nélkül az országon nem segíthet.¹⁵⁾ (A tőke, a pénz, nagyon aránytalanul van elosztva. Nálunk vagy pénzhiánnyal küzdőkre — legyenek azok földbirtokosok vagy gyárosok — vagy dusgazdag uzsorásokra találunk, mondja ifj. Szabó Pál is).¹⁶⁾

Nem csak az adózás volt igazságtalan, hanem igazságtalan volt az

⁷⁾ Fáy: *Észrevételek* stb. című cikkekre a *Pesti Hirlap* 1841. évf. II, 20. számban.

⁸⁾ Ifj. Bezerédj: *Népesítés* cikke a *Pesti Hirlap* 1842. évf. III, 24. számában.

⁹⁾ *Hetilap* 1845. évf. 1. szám.

¹⁰⁾ *Századunk* 1844. évf. 56. szám.

¹¹⁾ Klauzál G. beszéde az 1844. évf. országgyűlésen. Kovács: *Az 1843—44-ik évf. országgyűlés stb.* I. 236. s. k. 1.

¹²⁾ *Pesti Hirlap* 1841. évf. 89. szám.

¹³⁾ *U. ott* 1842. évf. 188. szám.

¹⁴⁾ *U. ott* 1842. évf. 190. szám.

¹⁵⁾ Kovács F.: *id. m.* 105 s. k. 1.

¹⁶⁾ *Pesti Hirlap* 1842. évf. 268. szám.

országgyűlési ajánlatoknak kivetése is, a mely kivetés porták után történt. Minthogy pedig minél több föld van valamely megyében a jobbágyok kezében, annál kevesebb van a földesurak kezében. És minthogy a jobbágyi birtok határozza meg a porták számát, természetes, hol sok a jobbágyi föld, nagy a porták száma is, és így az aránylag kisebb nemesi birtok is nagyobb terhet visel. Hol pedig a megye kiterjedéséhez képest kisebb a porták száma, a nemesi birtok ellenben nagy, ez sokkal kisebb terhet visel. Például:

Fehérmegye területe 750 mértföld, a mi 999.975 holdnak felel meg. E területből bírnak a jobbágyok összesen 87.646 holdat, míg a nemesek kezében jól használható föld 712.207 hold van. Így tehát a megye nemessége (t. i. a birtokos nemesség) az adó fundusánál kiadott mintegy $\frac{1}{9}$ -ed részt és magának tartott $\frac{8}{9}$ -ed részt.

Itt tehát a porták száma $\frac{1}{9}$ -re számíttatván, a muzeumra és a nemzeti színházra tett országos ajánlatok felosztása is e szerint történt. Így azt, a mi $\frac{1}{9}$ -re vettetett ki, $\frac{8}{9}$ -ed rész jövedelméből fizeti ezen vármegye nemessége. Ellenben Tolnamegyében az adó fundusa csak $\frac{2}{3}$ -ad rész, Pestmegyében pedig $\frac{1}{6}$ -od rész, Komárom vármegyében pedig $\frac{1}{5}$ -öd rész.¹⁷⁾

Dessewffy Emil gróf szerint eszeveszetten, minden megfontolás nélkül haladni most a jelszó.¹⁸⁾ (Ugyancsak így nyilatkozik a szabadelvű Fáy is a Pesti Hírlap 1841. évi tavaszutó havának 29-ik napján „Honért Honfiakhoz“ című cikkében). Az ifjuság, a lármás csoportok a megyegyűléseken és mindenütt zajongással, pisszegéssel, tapssal zavarták a lassan és törvényesen haladni akarókat. Ezenkívül még az irodalom terén is valóságos terrorizmus folyt. A röpiratok ezreit szórták a nép közé a „joguralom“, „haladás“, „szabadság“ csillogó jelszavaival. Az ilyen fellépés természetes következménye volt az ellenpárt visszavonulása és így a lármázó és terrorizáló párt diadalmas többsége minden vonalon.¹⁹⁾ Hogy pedig az ily szomorú események megtörténhettek, az sajátosságos és félszeg megyei intézményeinkben rejlett.²⁰⁾

Jeles tudósunk Ballagi Géza szerint bűnvádi eljárásunk is reformra szorult. Ennek azonban egyrészt a bécsi kabinet állotta útját, a mely a polgári szabadság kiterjesztésével hagyományos politikáját látta veszélyeztetve és ezért mindent elkövetett, hogy a reform ne sikerüljön. Másfelől a nemzet egy jó rétege meglehetősen irtózott a reformtól. Főleg azok féltek, kik a Corpus Jurist a nemzeti jogok palladiumának tekintették.

¹⁷⁾ Pesti Hírlap „Adó“ című cikke.

¹⁸⁾ Dessewffy Emil: *X. Y. Z. könyv* 15. lap.

¹⁹⁾ U. az: *U. ott* 58. l. 12–18 sor.

²⁰⁾ U. az: *U. ott* 111–119. l.

Ez volt oka annak, hogy ugy az 1790/1, mint az 1827-ben kiküldött országos bizottságok munkája meddő maradt. A reform kérdése a börtönrendszer, a büntetőtörvénykönyv alkotása és a büntető eljárás szabályozása körül forgott.²¹⁾ Hogy mily szükség volt egy egységes rendszerre, azt bizonyítja az is, hogy a hány megye, annyi rendszer és gyakorlat uralkodott. Volt olyan megye is, a hol egyenesen törvényellenesen folyt az eljárás, míg másokban elferdítették a törvényt, ismét más megyében az ott már régtől fogva megrögzött szokást követték. Egyikben ki volt zárva a nyilvánosság, másokban meg nyilvános volt a tárgyalás. Egyik megyében a legrutabb kivallatás járta, a másokban mellőzték ezt. Volt olyan megye is, a melyben a szavazó birák személye meg sem volt határozva. A törvény előtti egyenlőségről pedig szó sem volt. (Ugyan így nyilatkozik Fényes Elek²²⁾ és Kövály László²³⁾ is). Igazságtalan volt az is, hogy a letartóztatás esetei nem voltak szabályozva, a mi sok visszelésre adott alkalmat.²⁴⁾

A mezőgazdaság maga is gyenge lábon állott. Mig Anglia 1 □-mértföldön 5.000 lakost és Franciaország 3.300 lakost táplált, addig Magyarország alig 2.500 lakost. Anglia és Franciaország képesek rengeteg lakóikat eltartani (a szaporodás Angliában évenként $1\frac{1}{2}\%$, Franciaországban 1% , mig Magyarországon alig $\frac{9}{10}\%$), mig nálunk már egy terméketlen évben éhség és nélkülözés mutatkozik. Az angol birodalomban évenként egy-egy □-mértföldre esik 48.000 pozsonyi mérő gabona, egy-egy lakosra tehát 10 pozsonyi mérő; Franciaországban 34.700 pozsonyi mérő, egy-egy lakosra tehát szintén 10 pozsonyi mérő, mig Magyarországon 18.300, egy-egy lakosra tehát csak $7\frac{1}{2}$ pozsonyi mérő. Mig Franciaország 1 □-mértföldön 8.400 akó bort termel, addig Magyarország csak 6.000 akót. — Egy □-mértföldre esik:

	Ló	Szarvasmarha	Birka
Angliában	420	1.224	5.760
Franciaországban	300	900	3.300
Magyarországon	245	980	3.470 ²⁵⁾

Magában a gazdálkodási rendszerben is a legnagyobb fejtelenség uralkodott. Némely gazdánál a legmodernebb gazdálkodás divik, mig másnál még a régi rendszerhez ragaszkodnak.²⁶⁾ Az egyetértés hiánya,

²¹⁾ Ballagi G.: *Az 1839/40-iki országgyűlés viszhangja az irodalomban.* 91—92. l.

²²⁾ *Magyarország statisztikája.* III. (1843) 118. l. 14—15. sor.

²³⁾ *Erdélyország statisztikája* így ír: A törvény előtt egyenlőségnek kellene lenni, de valósággal nincs.« 118. l. 14—15. sor.

²⁴⁾ Ballagi G.: *id. m.* 95—99. l.

²⁵⁾ *Hetilap.* 1845. évf. 1. szám.

²⁶⁾ Graf Széchenyi: *Über den Credit.* 70. l. 4. bek.

a folytonos czivódás, az egyéni alárendelt érdek oka annak, hogy nagy területet von el a sok lóp, fertő, tó stb. Szabályozatlanok a folyók. A Tisza, Dráva, Bodrog stb. áradásai sok kárt tesznek.²⁷⁾

Meghozták ugyan a mezőrendőrségi törvényt, az 1840. évi IX. t.-cikket,²⁸⁾ de azt végre nem igen hajtották. Az volt ugyanis a közhit a nép között, hogy enni valót lopni nem szégyen, s hogy a lopott takarmánytól a barom jobban hizik. Voltak továbbá bizonyos kiváltságos tilalomrontók is. Ilyenek voltak főleg Szabolcsban a falubikák, melyekről az az ostoba hit volt elterjedve, hogy ha az egész határ nincs nyitva előttük, nem lesz borja. Ilyen kiváltságos helyzetben voltak a befogott anyák után szabadon futó csikók, melyeknek szabad volt utközben a vetést legelni. Voltak továbbá kiváltságos kutyák is stb. stb.²⁹⁾

A mezőgazda nem ismeri a természetet. Nem tudja miként alakul, fejlődik az ásvány, növény. Miként él és miként pusztul el. Nem ismeri a czélszerű fogásokat. Nem ismeri a statusgazdaságot és nem ismeri a kereskedelem törvényeit.³⁰⁾

Selyemtenyésztésünk állapota a Hoffmann fiai cégnek a helytartótanácsához tett hivatalos jelentése szerint 1844-ben így állott:

32 beváltó állomáson összesen beváltottak 24.640 tenyésztőtől 161.286 font gubót 99.170 pfrt. $6\frac{2}{4}$ kr. értékben. (A Hoffmann cég volt a hivatalos beváltó.)

A magán beváltó cégek 360.800 font gubót váltottak be 216.480 pfrt. értékben. Összesen tehát beváltottak 1844-ben 522.086 font gubót 315.650 pfrt. értékben.³¹⁾ A mi elég szép eredmény ugyan, de lehetett volna sokkal jobb is, ha az akadályokat elhárítani törekedtek volna.³²⁾

Borkereskedésünk is csökkent.³³⁾ Ennek több oka van. Ilyenek: a gyakori hamisítások, az olcsóbb pálinka, a magas vámok³⁴⁾, sok szőlőbirtok az ültetéssel, vermeléssel az egész szüretet tönkre tette, mások meg nem a szőlő minőségére, hanem a termés mennyiségére voltak tekintettel.³⁵⁾ Angliába való szállításnál nem ügyeltek termelőink. Az angol-magyar intézet (Gifford) jelentéséből kitűnik, hogy a bor rossz

²⁷⁾ U. az : *u. ott* 78. l. 2. bek.

²⁸⁾ Márkus D.: *Corpus Juris*.

²⁹⁾ *Pesti Hirlap*. 1842. évf. 109. sz.

³⁰⁾ Török J. *Ceglédi majoros és telkes gazdákat képző intézet tervrajza*. (1845) 2. lap.

³¹⁾ *Hetilap*. 1845. évf. 6-ik szám.

³²⁾ Fényes E.: *Magyarország statisztikája*. I. 187. l. a) jegyzet.

³³⁾ Fényes E.: *Magyarország statisztikája*. I. 145. l. 3. bek.

³⁴⁾ U. ott. I 145. l. 4. bek.

³⁵⁾ Széchenyi: *Über den Credit* 143–44. l. (1830.)

keletének egyedüli oka a rossz rakodás és az, hogy az utközbeni késés miatt a szállítmányok eladhatatlan állapotban érkeztek meg Angliába.³⁶⁾

De nemcsak Magyarországon voltak az állapotok ily szomorúak, hanem rosszak voltak a másik magyar hazában, Erdélyben is, a mint ezt kiváló tudósunk, Kőváry László fenmaradt iratai tanusítják.³⁷⁾ Erdélyben még az 1840-es években is a római ugarolási rendszert üzték, míg a művelt külföldön ez időben már rég áttértek a váltógazdasági rendszerre. Ehhez járul még a föld- és birtokviszonyok teljes rendezetlensége Erdélyben. A mezőrendőrségről szó sincs, míg a művelt nyugaton ez már rendezve volt. A földbirtok maga is teljesen rendezetlen, a mennyiben a rendszeres tagosításnak még csak nyoma sincs. A mezőgazdasági gép meg épen ismeretlen fogalom volt.³⁸⁾

Erdélyben van:

	Osztrák hold	□-mérfföld
Szántóföld	2,768.000	276
Szőlő	320.000	32
Rét, kert	1,140.000	114
Legelő	1,166.000	116
Erdő	2,768.000	276
Összesen	8,162.000	814

Kőváry László adatai nem találnak a hivatalos kimutatással, a mennyiben e szerint volt:

	Hold
Szántóföld	1,286.398
Szőlő	101.963
Rét és kert	620.000
Erdő	4,500.000
Összesen	7,128.361 ³⁹⁾

E területen pedig termelt buza 7,500.000; rozs 7,250.000; árpa 1,000.000; zab, törköly 4,000.000; török buza 10,000.000; haricska, köles 250.000 véka, a mi bizony meglehetősen kevés akár a földterület, akár a népesség arányát tekintjük is.⁴⁰⁾ Kőváry e szerint az összes termelt mennyiséget 30,000.000 vékára teszi. Benigni pedig az egész termést alig becsüli 21,000.000 vékára.⁴¹⁾ Akár melyik számítást tekintjük is, Erdély mezőgazdasági állapotának igen szomorú képét tárja elénk.

³⁶⁾ *Pesti Hirlap* 1841. évi 99. szám.

³⁷⁾ *Erdélyország statisztikája* I., 216. l. (1847).

³⁸⁾ *U. ott* I., 124. l.

³⁹⁾ *U. ott* 96. lap I.

⁴⁰⁾ *U. ott* I., 123. lap.

⁴¹⁾ *Handbuch der Statistik* I., 50. l.

Az állattenyésztés állapota ez volt:

	Darab
Ló	350.000
Szarvasmarha	800.000
Juh	2,000.000
Kecske	75.000
Disznó	350.000
Összesen	3,565.000

Ez bizony gyenge eredmény. De még szomorubb lesz a dolog, ha meggondoljuk, hogy Erdély állattenyésztése 15 év alatt határozott hanyatlást tüntet fel. Volt ugyanis

	1828-ban	1843-ban	Apadás
	d a r a b o k b a n		
Ló	131.139	104.435	26.704
Szarvasmarha	422.419	388.913	33.506
Juh, kecske	1,269.549	988.384	281.167

E szerint tehát az összes apadás 241.375 darab.⁴²⁾

Erdély szomorú gazdasági helyzete kitűnik abból a körlevélből is, melyet gróf Teleki Domokos köröztetett volt 1844-ben, melyben egy gazd. egyesület alapítására hívja fel a közönséget. Ebben a körlevélben kifejti Teleki gróf, hogy Erdély egyetlen iparága a földmivelés és az ezzel kapcsolatban álló állattenyésztés, de még ezekben is egészen hátra van. És még igen hosszú ideig csak ez az iparág fogja tenni a nemzeti forgalomnak főtárgyát. Ez az iparág van hivatva megteremteni a műipart, mert egyedül ennek az iparágak felvirágoztatása nyomán remélhetünk eljutni az ipar magasabb fokozataihoz, mert a gyár, ipar és kereskedelem a földmivelésnek már bizonyos kifejtettségét multhatatlanul feltételezi.⁴³⁾

Széchenyi I. gróf szerint hazánk bővelkedik marhacsordákban és a gabona minden nemében és azért a birtokos mégis majdnem éhen hal. A birtokos termékeny föld, szántó, mező, szőlő és erdő ura, ki — ha hozzá még nemes is —, az ország terheiben nem osztozik, sőt egy egész sereg ember ingyen dolgozik részére és mindezek dacára annyira eladósodik, hogy végre is még a semminél is kevesebbje marad. — Hazánk áldott földjéből annyi marad használatlanul, hogy a műveletlenül maradt rész maga elég volna egy nemzet eltartására.⁴⁴⁾ A nép táplálkozása nálunk igen gyenge lábön áll. Rossz a hus, rossz a bor, soványak a szárnyasok és nagyon gyenge a kenyér. Mindez a közszegénységet mutatja.⁴⁵⁾ A föld jövedelme nagyon csekély és súlyos vám terheli

⁴²⁾ Kőváry: *id. m.* 147–148. lapok.

⁴³⁾ Eredetije az Erdélyi gazd. egyesület irattárában.

⁴⁴⁾ Széchenyi: *Über den Credit* (1830) 1. l.

⁴⁵⁾ „ „ „ „ (1830) 89. l.

vállainkat.⁴⁶⁾ Kereskedelmünk a szó szoros értelmében véve nincs.⁴⁷⁾ Az ország a legnagyobb fokú pénzsükében szenved⁴⁸⁾ és nyakig uszik az adósságban.⁴⁹⁾ E rossz állapotok javításának még akarata sem mutatkozik nálunk. Általános a nézet, hogy ha jó volt eddig, jó lesz ezután is.⁵⁰⁾ A magyar nemes nem mozdul ki falusi magányából, nem olvas, nem ír, nem tanul, nem dolgozik, nem viseli a közterheket, nem adózik, nem katonáskodik, mert a törvény feljogosítja őt mindezt mással végeztetni.⁵¹⁾

Mindezek fölébe még gazdasági válság is pusztította kereskedőink amugy is gyér sorait. A bécsi nagykereskedők hitelét ugyanis az osztrák nemzeti bank hirtelen megszorította, a mi számos nagykereskedő (Geymüller, Stimmer stb.) bukását idézte elő. Ezeknek bukása azután visszahatott a magyar gazdasági életre is. A budapesti piacon ugyanis több virágzó vállalatunkat és kereskedőnket kergette bukásba.⁵²⁾

E szomorú állapotok nem valának ismeretlenek a hazafiak előtt Bizonyítja ezt az az óriási politikai irodalom, a melyet a XVIII. század utolsó és a XIX. század első tizedei vetettek napfényre. A mitre szellem-óriások akkor teremtettek, azon rágódnak még ma is „tudósaink“.⁵³⁾

⁴⁶⁾ Széchenyi: *Über den Credit* (1830) 100. l.

⁴⁷⁾ „ „ „ „ (1830) 106. l.

⁴⁸⁾ „ „ „ „ (1830) 112. l.

⁴⁹⁾ „ „ „ „ (1830) 115. l.

⁵⁰⁾ „ „ „ „ (1830) 243. l.

⁵¹⁾ „ „ „ „ (1830) 253. l.

⁵²⁾ *Pesti Hirlap* 1841. évf. 57. szám. Hogy nem lokális válságról volt szó, az kitűnik ugyancsak a *Pesti Hirlap* 1842. évf. 114. számából, mert a válság végig zúgott egész Európán, sőt Amerikát sem kímélte meg.

Érdekesen jellemzi nagy költőnk, Vörösmarty közállapotainkat a *Pesti Hirlap* 1844. évi 403-ik számában :

„Mit csinálnak Magyarhonban?
Észnek, isznak, szónokolnak,
Szörnyűség! — No nem kell félni,
Szóból ért a magyar ember,
S gyakran a szó dolgokat szül,
Gyakran a szó éles fegyver:

Csakhogy aztán
Majd ha ember kell a gátra,
Nyelves gyáván
Ne maradjon senki hátra.

Mit csinálnak Magyarhonban?
Észnek, isznak s tán dolgoznak?
Félig-meddig, mert nem tudják,
Másnak lesz-e vagy maguknak.
Ennyi is kár, de hiába!
Munka jobb a koplalásnál,
S jobb az edzett kar, ha ép, vagy
Mint ha selymen sántikálnál,

És ha aztán,
Majd ha ember kell a gátra,
Nyelves gyáván,
Ne maradjon senki hátra.

⁵³⁾ Ez az irodalom össze van foglalva: Concha Gy.: *A kilenczvenes évek reform-eszméi és előzményeik* (1885); Kautz Gy.: *Nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyásuk a közviszonyokra Magyarországon* (1868.); U. az: *Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika* (1866); Concha Gy.: *Politika I.* (1895).

Miután tehát közállapotaink ismertek valának, természetes, hogy akadtak férfiak, kik az okok kutatásával foglalkoztak és a bajokra gyógyító irt kerestek. Ilyen volt Szapáry János gróf is, ki kora merkantil eszméinek alapján áll. Ily szempontból kutatja a bajok forrását és merkantil rendszerű gyógyszereket ajánl.⁵⁴⁾ A legfőbb baj egyikének tartja a passiv kereskedést. Igen nagy bajnak látja azt is, hogy nyers anyagainkat nem ide haza dolgozzuk fel.⁵⁵⁾

Hangoztatja az általános adófizetést⁵⁶⁾ és a közlekedési viszonyok javítását tűzi ki egyik legfőbb cél gyanánt.⁵⁷⁾ Igen fontosnak tartja jeles gyárosok és mesterembereknek az országba való telepítését.⁵⁸⁾

Az országgyűlés által véleményadásra felhívott kereskedelmi testületek nézete ide vezetett: A bevándorlásra az iparosokat adókedvezményekkel kell rábírní. A törvénykezést meg kell javítani és a közlekedési rendszert tökéletesíteni. Javasolják egy közgazdasági és kereskedelmi osztály felállítását is és a vámok leszállítását.⁵⁹⁾

Hegedüs Pál szerint szabaddá kell tenni a földet az által, hogy a terheket egyenlően viselje, és megszűnjék az őt nyomorító természetmennyekbeni adózás. És szabaddá kell tenni a kereskedést is és szabaddá az ipart az által, hogy eltöröljük a czéheket. Végre, meg kell szüntetni a hivatai örökletességét.⁶⁰⁾

Klauzál Gábor szerint meg kell szüntetni a mai félszeg nevelési rendszert és a sok diplomás pálya helyett iparra kell nevelni gyermekeinket.⁶¹⁾

Pejacsevics János gróf szerint minden lehető el kell követnünk, hogy az ország produktív erői kifejtessenek.⁶²⁾ A földművelés hátramaradásának okát abban látja, hogy oly országokkal vagyunk környezve, melyek sokkal olcsóbban termelnek, mint mi és ezért az oly országokban — melyek előttök nyitva vannak — az ő olcsóbb nyerstermékeik kelnek. Miután pedig humus-rétegünk nagyon kevés van, kénytelenek vagyunk a trágyázáshoz fordulni, a mi pedig nagyon költséges dolog, kereskedelmi mérlegünk örökösen szenvedőleges, mit eléggé bizonyít a napirenden levő bukások nagy száma, a folyvást jobban érezhető

⁵⁴⁾ Szapáry: *Der Unthätige Reichthum Ungarns wie zu gebrauchen* (1784).

⁵⁵⁾ U. az: u. ott 4. s. k. 1.

⁵⁶⁾ U. az: u. ott 8. l.

⁵⁷⁾ U. az: u. ott 20. l.

⁵⁸⁾ U. az: u. ott 91. l.

⁵⁹⁾ Kautz Gy. *Eszmék* stb. 180—181. l.

⁶⁰⁾ *Pesti Hirlap* 1841. évf. 68. sz.

⁶¹⁾ Klauzál G. beszéde. Kovács F.: *i. m.* V. kötet 105. s. k. 1.

⁶²⁾ *Pesti Hirtap* 1842. évf. 182. sz.

pénzhiány, a földbirtoknak mind jobban való eladósodása és ezzel szemben az alkuszok rohamos meggazdagodása. Nincs innen más kivezető út, mint áttérni az ipari termelésre.⁶³⁾

A fiumei levelek ismeretlen szerzője szerint a magyar földbirtokos igen gazdag földben, marhákban, lovakban s általában mindenben, mit a föld csekély megművelés mellett tulajdonosának adhat. De egy nagy hiba van: nincs tőkéje. Hiányzik a pénz czélszerű mezőgazdasági gépek beszerzésére, tartós, jó és czélszerű gazdasági épületek építésére, mocsarak kiszáritására, lápok lecsapolására. Ezért, ha javítani akarunk közállapotainkon, először tőkét kell gyűjtenünk, pénzt kell teremtenünk. Másodszor jó utakról kell gondoskodnunk.⁶⁴⁾

Pulszky Ferencz a baj okát abban látja, hogy a magyar törvényhozás 1729-től 1836-ig a polgári törvényhozást elhanyagolta, mi által a törvényhozás egy egész századdal maradt el a magyar nemzet köz- és magánéletétől. Ezen azután a birói hatalom akart segíteni, és így, ez a törvényhozást a maga körébe ragadta, minek következése lett a birói hatalom és törvényhozás harca. És a melyet az arra hivatottak a helyett, hogy vezérelték és a reformmozgalmakat irányították volna, el akartak nyomni.⁶⁵⁾

Rohonczy szerint (1844-iki országgyűlési beszéde) az állam bevételeit növelni kell és az állam kiadásainál a legnagyobb mértékletességet kell tanusítani, hogy azután vasutakat építhessünk, népesíthessünk, hitelintézetet állíthassunk. Ezenkívül kereskedelmi szerződések kötését, hitel- és váltótörvény elkészítését is ajánlja és végül szállítsuk le fokokként a védvámot.⁶⁶⁾

Ifj. Szabó Pál szerint szomorú állapotunk oka az, hogy nincs Fiuméba vasutunk, nincsenek utjaink, nincs vállalkozási szellem a magyarban, a miért azután a kereskedelem idegenek kezében van, kik nem az ország, hanem csak a magok érdekeit nézik. Fiuménak csak kivitele van, de bevitele nincs, az egész bevített Triest fedezi. Mindezeket tekintve véve, a következőket ajánlja: 1. A Dunától vasutat Fiuméig; 2. egy oly magyar nemzeti kereskedő társaságot, a mely a kivitel mellett a Fiumén való bevített is ápolná; 3. Fiume bejárását Faraszna és Quarnero csatornák között szabályozni.⁶⁷⁾ A közjólét szerinte két alapon nyugszik. A föld- és a müipar tulajdonán. Már pedig mindkettőnél

⁶³⁾ Pejacsevics J. gróf: *Status gazdasági elmékedések* című cikke a *Pesti Hirlap* 1842. évf. 126. szám.

⁶⁴⁾ *Pesti Hirlap* 1842. évf. 159. sz.

⁶⁵⁾ *Pesti Hirlap* 1845. évf. 475 sz.

⁶⁶⁾ Kovács F.: *Id. m.* V. kötet.

⁶⁷⁾ *Pesti Hirlap* 1842. évf. 175. és 157. sz.

pénzre van szükség. Mivel nálunk nincs pénz, illetőleg az nincs jól elosztva, szükségünk van jegybankra is.⁶⁸⁾

Dessewffy Emil gróf szerint anyagi előmenetelünknek szellemi alapon kell épülnie. Nemzetiségünket feltétlenül meg kell tartani ugyan, de az a más nyelvűekre nem erőszak által viendő át, hanem őket az alkotmány érdekébe való „behuzás“ által kell magunkhoz vonnunk. Sok teendőnk van a népnevelés terén is. Javitani kell a közlekedési eszközöket és hitelintézeteket kell felállítani. Az ősiség megfelelően módosítandó. Reformra szorul a házi adó is és meg kell oldani a megváltás kérdését is.⁶⁹⁾ Meg kell szüntetni a féktelen terrorizmust.⁷⁰⁾

Tetétleni (valódi néven Farkas) a legsürgetősebbnek tartja az örök-megváltást keresztül vinni, mit egy örökváltsági pénztár felállítása útján remél. Majd hozzászólnak a kérdéshez mások is, úgy mint Berenczei, Fogarassy, Trefort Ágoston, és a „Pesti Hirlap“ 1841. évi 10. és következő számaiban nagy vita indul meg, a melybe az egész magyar sajtó beleszól pártállása szempontjából. Tetétleni és Berenczei terve röviden ez volt: Állítsassék fel egy oly pénztár (mely Fogarassy szerint alapja lenne a magyar jegybanknak), melynek alaptőkéje megfelelné az urbéri tartozások nagyságának, mely 90 milliót tesz pengőpénzben. E tőke segítségével az urbéri munkát egyszerre szüntessük meg. A pénztár bankjegyeket bocsátana ki, melyeket úgy egyesek, mint a közpénztárak elfogadni tartozzanak 30 éven át. A földesurak pedig jobbágyaik által e bankjegyekkel kárpótoltatnának, illetőleg a megváltási összeget egyszerre kifizetnék. A magát megváltott jobbágy köteleztetnék a megváltási összegnek minden évben $\frac{1}{30}$ -adát a bankba befizetni és a bankjegyeknek $\frac{1}{30}$ -ada szintén minden évben készpénzben beváltatnék. És így a jobbágyok egyszerre szabadok lennének és a földesurak is megkapnák az őket megillető összeget.⁷¹⁾

Zsoldos (1844-iki országgyűlési beszéd) abban látja a baj főokát, hogy Ausztria igazságtalan és nyomasztó vámrendszert alkalmaz ellenünk. Az a baj, hogy mi Ausztria gyarmatául tekintetünk s így a mi érdekünk feláldoztatik az osztrák érdekekért. Első szükség a gyáripár kifejlesztése, a mit csak védvámokkal érhetünk el. De a vám maga még nem fog gyáripárt teremteni. Szükséges oda még egyéb is. Szükséges a gyárosok személy- és vagyonbiztonságáról teljes mértékben gondoskodni. A gyárosok személyét és vagyonát minden jogtalanság ellen meg kell védeni. Meg kell nyitni a nemzetközi kereskedelem csatornáját.

⁶⁸⁾ *Pesti Hirlap* 1843. évf. 268. sz.

⁶⁹⁾ Gróf Dessewffy E.: *X. Y. Z. könyv* 70. s. k. lapok.

⁷⁰⁾ U. az: *u. ott* 81. l.

⁷¹⁾ *Pesti Hirlap* 1841. évf. 10. szám.

Ha egyszer majd meglesznek a gyárak, az általános javulás magától fog jönni. A gyárak népessége emelni fogja a belfogyasztást, élénkíteni a belkereskedést és a fogyasztás emelkedése után hasznára lesz a természetnek is. Végre a pénznek kifolyását megakasztja.⁷²⁾

Anwender Antal abban a beadványában, melyet 1844. évi július hó 27-én az „Erdélyi Gazdasági Egylet“-hez intézett, a földművelés akadályait a „Commercium hiányában“, a birtok azon korlátoltságában, mely a közbirtokossági intézményből fakad, alkalmas birtokkezelők hiányában és végre a dézma és robotban látja. Ezért ajánlja, hogy a birtokok összesítés által szabaddá tétessenek, a commercium előmozdításék (a terményeknek piac szereztessek), a robot és dézma eltöröltesék, a gazdasági pályára lépők megfelelőleg képeztessek ki.⁷³⁾

Török János közéletünkben mindenfelé hideg közömbösséget, végzetlen hiányt, tökéletlenséget, százados hátramaradást, fásultságot, sőt néhol a javítási törekvésekkel szemben ellenszegülést is lát. Innen a baj, mit még növel az önzés s a személyes érdek hajhászata (III. lap). Ezért be kell fogadnunk az európai polgárosodást, a miért helyes irányba kell terelni a nevelést (V. lap). A földművelés javítására egy földművelőiskola felállítását ajánlja.⁷⁴⁾

Kossuth Lajos mostoha viszonyainkat szomorú vámviszonyainkban találja, miszerint kénytelenek vagyunk Ausztria iparczikkeit fogyasztani.⁷⁵⁾

De nemcsak hazai írók foglalkoztak Magyarország bajainak kútforrásaival, hanem idegenek is. List Frigyes, korának egyik legnagyobb közgazdasági írója, többször járt hazánkban⁷⁶⁾ és többször irt is rólunk és gazdasági viszonyainkról.⁷⁷⁾ Szerinte nagy csapás Magyarországra, hogy közteherviselés nincs, mert hol ez nem általános, az az ország soha nagy és boldog nem lehet. A magyar nép szegény, a papok, a nemesek az adótól mentesek, a kik ráadásul még nyakig usznak az adósságban is. Magyarország fizetőképessége ily körülmények között nem emelkedhetik. Hogy ezt elérjük, ahhoz nem kell egyéb, mint vasutakat építeni és egy rendszeres közlekedési tervezetet kidolgozni. Ezzel továbbá elérnők azt, hogy Magyarország productiv erejének ⁹/₁₀-ed

⁷²⁾ Kovács F. *Id. m.* V. köt. 235. ker. ülés.

⁷³⁾ Eredetije az Erdélyi Gazdasági Egylet irattárában.

⁷⁴⁾ Török J.: *Czeglédi majoros és telkes gazdákat képző intézet tervrajza.*

⁷⁵⁾ Kossuth L. beszéde a Védegylet 1846-ik év aug. 20-án tartott nagygyűlésén. *Magyar Szózatok.*

⁷⁶⁾ *Zollvereinsblatt* 1846. évf. 7. szám.

⁷⁷⁾ *Über die Nationalök. Reform in Ungarn; a Deutsche Vierteljahrschrift* 1842. évf. okt., decz. sz. *Die Ackerverfassung* stb. cím alatti értekezése.

része felébredne, a mi most szunnyad.⁷⁸⁾ Magyarország haladását hiszi, mert nézete szerint Ausztriának egy erős, hatalmas, gazdag Magyarországra égetően szüksége van.⁷⁹⁾ Az ország nem egyéb, mint a megyéknek egy confederatioja, mi sok bajt okoz. Nagyon elszaporodtak az ügyvédek és mindenki hivatalt vadász. Oka e viszonyoknak nemcsak a magyar ázsiai természetében, hanem a hibás intézményekben is rejlik. Oly intézményekben, melyek megakadályozták egy erőteljes középrend kialakulását és a földművelés kifejlődését; hátráltatták az ipar-, kereskedelem fejlődését és a tőke szaporodását. Ez az oka annak, hogy a jobbára szegény nemesség gyermekei — miután vagyonuk nincs — kénytelenek a jogot tanulni, ügyvédekévé lenni és hivatalt vadászni.⁸⁰⁾ Ezután részletes tervet ad egy rendszeres közlekedési rendszerről,⁸¹⁾ mely hivatva volna Magyarországot mai állapotából⁸²⁾ kiemelni és egy jobb és szebb jövő felé vezetni.

E nagy szellemi forradalomból öt nagy eszme bontakozik ki: 1. a földművelés és ipar közötti összefüggés; 2. a műipar szükségének eszméje; 3. a közlekedés rendezése; 4. a vámügy rendezése, kapcsolatban a dohánymonopolium kérdésével és végre 5. a bel- és külkereskedelem megalapításának eszméje.

⁷⁸⁾ List F.: *Gesammelte Werke* II. 302—304. 1.

⁷⁹⁾ List F.: *Gesammelte Werke* II. 321. 1.

⁸⁰⁾ List F.: *Gesammelte Werke* II. 323. 1.

⁸¹⁾ List F.: *Gesammelte Werke* II. 335—366 1.

⁸²⁾ E nagy szellemi mozgalmat igen találóan, de nem minden guny nélkül jellemzi gróf Dessewffy József 1841-ben. (Közli: *Hazánk* 1887. évfolyam jan. füzeté.)

»Pénzszomj, kéjszeretet, tapsvágy, sok könyvi okosság,
Szüntleni megszaladás közt együltre sóhaj.
Mindenhol mindent magyarítani törekvés
Uj nyelven, melyet még alig ért magyar is!
Szüntlen Hon ajakon, jó cél, rossz eszköz ügyekszet:
Fosztani Pált, kapjon hogy vagyonából Ödön.
Koldulás folyton s így mindenkor ígéret;
Ám, de mit a jobb kéz nyujt, a bal adni tunya.
Fennálló törvényt, mert nincs kedvünkre, tiporni,
Szerezni ujt s ezt megszegni, facsarni hamar,
Szólani vég nélkül, mikoron kén tenni s keresni.
Ekkor azonnal száz és ezer uj akadály.
Kedvkényként nyersen mindent mondhatni vagy irni,
Ámde csak úgy, mint fent engedik, avagy alatt.
Sulyos bunkóval mindent egyszerre legyözni
S így nem tartólag akarni a jót.
Korbácsot deresen gyűlölni, de papiroson az ostort
Pattogatni s a jót is vele sujítani le;
Drága szabadságot pénzzel, csákánynyal a szivbe
Választáskor beoltani lárma között.
Többnyire ilyenkor, a kor szelleme, lelke minálunk
Fentebb szárnyalván, lenten alapra talált!
Így a magyar mer már a világ bő lángja hevében
Kozmopolita gyanánt válni filantropossá.«

Ez ötös irányzathoz képest a társadalom tevékenysége szintén öt főirányban megindul, és megalakul az: 1. iparegylet; 2. az angol-magyar intézet; 3. az ipart védő egyesület; 4. a magyar gyáralapító társaság és végre 5. a magyar kereskedelmi társaság. Ezenfelül az 1844-iki országgyűlés tárgyalás alá veszi egy hitelintézet tervezetét is.

Az ipar közvetlen akadályai — a vámpolitikától és családi politikától eltekintve — ezek voltak: lakosságunk általában igen gyér, míg a sűrűbb lakosság a fő fogyasztási piacoktól igen távol esik. Lakosságunk sok helyütt annyira gyér, hogy még a mezei munkálatok elvégzésére sincs elég munkáskéz, nem hogy még az iparra is jusson.⁸³⁾ Rossz a közlekedés, magas a kamatláb,⁸⁴⁾ mert míg a külföldön $2\frac{1}{2}\%$ volt a kamatláb, az nálunk 6% -ra emelkedett.⁸⁵⁾ A munkabér egyenlőtlensége a népesség rossz elosztása miatt. Tőkeszegénységünk.⁸⁶⁾ A magyar ipar fejlődését gátolta az is, hogy a magyar ipar fejlesztése ellentétben áll Ausztria érdekével,⁸⁷⁾ bár List Frigyes azt igyekszik bizonyítani, hogy egy hatalmas, gazdag műiparos Magyarország nincsen ellentétben Ausztriával, sőt annak fejlődésére nélkülözhetetlen.⁸⁸⁾ (Hogy itt List Frigyes tévedett, azt a história igazolja.) Vasutaink teljes hiánya, mert az utakat télen az esetleges nagy hó miatt, nyáron a folyókat a csekély vizállásért vagy éppen áradásokért nem lehet használni s mivel szabályozva nincsenek, az utakat akárhányszor elmossák. Igen sok vidéken más és más mértéket használnak.⁸⁹⁾ Miután Ausztriában a conventiók értékét behozták 1753-ban, azt az egész „birodalomra“ kiterjesztették, ezáltal a pénzrendszer egyenlő lett ugyan, de a pénznemek felosztása és az érmék súlyának bélyegzése eltérő.⁹⁰⁾ Épen így volt Erdélyben is. A hivataloknál mindig pengőben, a magyaroknál mindig német forintban, míg a székelyeknél mindig magyar forintban számoltak.⁹¹⁾ Az ürmértékeknél még nagyobb eltéréseket találunk. Egy akó Sopronban és Bécsben 84 icze, ellenben Pesten és Pozsonyban 64 icze. Tokaj környékén hordókba (176 icze) mérik a bort, Bihar vármegyében cseberbe, Vas vármegyében vederrel mérik a bort, míg a tengerparton a barilt

⁸³⁾ Dessewffy E.: *Magyar vám és kereskedés* 5. l.

⁸⁴⁾ Dessewffy E.: *Magyar vám és kereskedés* 14. l.

⁸⁵⁾ *Pesti Hirlap* 1841. évf. 81. sz.

⁸⁶⁾ Dessewffy E.: *Magyar vám és kereskedés* 14. l.

⁸⁷⁾ Marczali H.: *Nagy képes világtört.* XII. köt. 518. k. l.

⁸⁸⁾ List Fr.: *Die Ackerverfassung stb., a Deutsche Vierteljahrschrift* 1842. évf. okt.—decz. füzet, *Die nat. Reform in Ungarn* és a *Zollvereinsblatt* 1846. évf. 7. sz.

⁸⁹⁾ Ifj. Szabó Pál: *Keresk. társ. igazgatói jelentése „Pesti Hirlap“* 1845. évf. 559. sz.

⁹⁰⁾ Fényes E.: *Magyarország statisztikája* I. 282. l.

⁹¹⁾ Kőváry L.: *Erdélyország statisztikája* I. 239. l.

használják.⁹²⁾ Erdélyben használták az erdélyi kupát és az ausztriai kupát, melyek nagysága különböző volt és használták még a magyarországi kupát vagy pintet is.⁹³⁾ A sulymértékek közül Magyarországon a mázsát és fontot használták, míg a Bánságban, Horvátországban az okka volt divatban.⁹⁴⁾ A hosszmértékek közül használják Erdélyben a posta-mértföldet és a német mértföldet.⁹⁵⁾ Magyarországon használták a magyar és német mértföldet. De hogy egy magyar mértföld mennyi, azt sem törvény, sem rendelet, sem a szokás nem szabályozták. Egy hold föld az urbéri rendeletek szerint akkora volt, melybe 2 mérő pozsonyi gabonát lehetett bevetni (1.100—1.400 öl²). A Bánságban, a katonai végvidéken a német hold (1.600 öl²) járta. Verőcze és Szerémmegyében egy hold szántóföld 2.000, rét 1.000 öl², de a deakovári uradalomban 1.684 öl². Használatban volt még a motika, meg nem határozott nagysággal birtak a fertály, pfund, kapás és nyilas.⁹⁶⁾ Erdélyben használták a kis holdat, nagy holdat, a fertályt, pásznát és a rudat.⁹⁷⁾ Nagyobb volt a sziszeki mérő, mint a károlyvárosi és a pozsonyi megismét kisebb stb. Ez a mértékkülönbség természetes, hogy a kereskedelmi forgalomban nagy zavarokat okozott. Ez is egyik igen nyomós ok volt arra, hogy a külföldi kereskedők és iparosok nem telepedtek meg az országban. Mig a gabona a Bánságból Fiuméba érkezett, három különféle mérték „szerint vették át, s mint Szabó Pál magát kifejezi: „háromszor csalatott meg az árútulajdonos“.⁹⁸⁾ Sokan az ipar akadályát a személyiség elkobzásában látták. Ezért tehát azt tartották, hogy először a személyiséget kell visszaadni a népnek, a tömegnek — az úgynevezett parasztnak — és tisztelni kell mindenkinek „elidegeníthetetlen emberi jogát“. Ennek a tudata, ennek az érzete ad az embernek erőt, kedvet, munkaszeretetet, a mi az iparnál nélkülözhetetlen.⁹⁹⁾ Valeró nagykereskedő és gyáros abban a véleményében, melyet a magyar védőegylet ügyvezető igazgatóságához benyújtott 1843-ban, az iparfejlődés akadályait a következőkben látja:

1. Nincs Magyarországon gyártelepre alkalmas bérelhető helyiség és így a gyáros maga kénytelen tőkét épületbe fektetni, már pedig ez

⁹²⁾ Fényes E.: *Magyarország statisztikája* I. 285. l.

⁹³⁾ Kőváry L.: id. m. I. 241. l.

⁹⁴⁾ Fényes E.: id. m. I. 284. l.

⁹⁵⁾ Kőváry L.: id. m. I. 240. l.

⁹⁶⁾ Fényes E.: id. m. I. 284. l.

⁹⁷⁾ Kőváry L.: id. m. I. 240. l.

⁹⁸⁾ Ifj. Szabó Pál: keresk. társ. igazgató „Évi jelentése“ *Pesti Hirlap* 1845. év 559. sz.

⁹⁹⁾ *Pesti Hirlap* 1841. évf. 57. sz.

tőkét von el a gyártástól. Felhossa a maga gyárát példának, melybe ő maga 100.000 forintot fektetett be, hogy a gyárában dolgozó 350 munkásnak helyet adhasson.

2. Ha osztrák gyáros épít gyárat, az bőven talál 5⁰/₀-ra is pénzt, nálunk azonban még 6⁰/₀-ra sem igen adnak.

3. A magyar gyáros nehezen kap munkásokat s ha kap, azokat drága pénzen és a saját költségén kell taníttatnia és még az esetben is kénytelen őket fizetni és tartani, mikor foglalkoztatásuk kárral jár. Az osztrák gyáros ellenben ily nehézséggel nem küzd. Mikor nélkülözhetők, elküldi, és bármikor másokat kaphat helyükbe. Nincsen Magyarországon megfelelő előmunkás és rajzoló sem.

4. A magyar gyáros kénytelen vasárnaponként tanítványait a saját költségén iskoláztatni, az orvosi költségeket és gyógyszerári számla terheit a saját zsebére viselni, míg az osztrák gyáros e terhes költségeket nem ismeri.

5. Nincs tehetős középrendünk. Már pedig iparhoz ez a fő. Az országba települőkből az ipar semmit sem nyer, mert ezek inkább tolvajok, zsiványok és elzüllött emberek, mint iparosok. A nemesség Magyarországon az ipari foglalkozást megveti. Gyér a népesség, kevés a munkás-kéz, a hol pedig van, ott hiányzik a szorgalom, a kedv, az igyekezet. Népünk természete az, hogy mihelyt elsőrendű szükségletét kielégítette, nem törődik többé semmivel. Ez az oka ama szomorú állapotnak, hogy daczára az élelmi cikkek olcsóbb árának, a napszámosok csaknem egész adómentességének, a munkabér mégis oly magas, mint Bécsben és így a gyáros drága és rossz munkást kap. Ausztriában mind ez fordítva van.

6. Nehéz helyzete van a gyárosnak Magyarországon. Mivel nem nemes, nincs joga földtulajdon szerzésére. Már pedig a gyárnak terültre van szüksége. Azt a bolondot pedig senki sem fogja megtenni, hogy béres földre gyárat építsen. A szabad királyi városoknak pedig megvan az a nagy hátrányuk, hogy magasabb a munkabér, drágább az élelem és kevesebb a munkás.

7. Rosszak a hiteltörvények és bizonytalan, lassú az igazságszolgáltatás, hol a perek évekig is elhuzódnak¹⁰⁰⁾ és már csak azért sem telepsznek le nálunk gyárosok.

8. Több jó iskola, kevesebb szeszégető gyárak és szeszes ital-

¹⁰⁰⁾ Az igazságszolgáltatás szervezetét adja Schwartner Martin: *Statistik des königreichs Ungarn* (1811) II. kötet 254—262. lapok, és Fényes Elek: *Magyarország statisztikája* III. kötet 109—116. lapig. Fényes Elek „Észrevételek“ című fejezetben (*Magyarország statisztikája* III. 117. lap 3. bekezdés) így ír: „Közönséges a panasz Magyarországon, hogy a perek folyamata felette lassú. Ezt tagadni nevetséges, szépiíteni együgyűség volna“ stb.

mérések¹⁰¹⁾ s nem fog a nép eladósodni. Jobb, becsületesebb, erkölcsösebb és munkásabb volna.¹⁰²⁾

Kossuth Lajos az ipar legnagyobb akadályát az ösiségben és a házi adóban látja.¹⁰³⁾

Dr. S. az ipar akadályait a következőkben látja: A kereskedő és iparos hitelezni kényszerül és bár ezekkel tartoznak neki, örvend, ha követeléseinek csak felét is megkapja.¹⁰⁴⁾ A perlekedés drága voltában, mely a követelés 50%-át emészti fel.¹⁰⁵⁾ Ezért van azután az, hogy a magyar gyáros sem árut, sem nyers anyagot nem igen kap hitelre, hanem csak készpénz ellenében. Ezen az állapoton akartak segíteni a váltó törvénnyel. Ezzel azonban a bajon segítve nincs. Ide még egyéb is kell. Első sorban szükségesek világos értelmű törvények, tisztességes, becsületes eljárás és egy teljesen pártatlan bíróság.¹⁰⁶⁾ A magyar nemesség megveti az iparosokat, az ipar újabb kiváltságot nem kap és a régiek is már-már omladoznak a csapások alatt.¹⁰⁷⁾ Gátolja az ipar fejlődését továbbá az is, hogy Magyarországnak nincs és nem is volt oly gyarmata, hol kezdetleges iparcikkeit elhelyezhette volna. A belfogyasztás igen csekély arra, hogy hazánkban ipart teremtsen. Az iparnak még segédeszközeiben is hiányt látunk. Utaink nincsenek, tőkében szegények vagyunk és nincs iparra nevelt lakosságunk. De Magyarország földrajzi fekvése sem kedvez az iparnak. A Duna torkolata is idegen hatalom kezében van (ugyanigy nyilatkozik ifjabb Szabó Pál is) és a magyar tengerpart a világkereskedelemre teljesen alkalmatlan, sőt a parti hajózás is csak mérsékelten üzhető.¹⁰⁸⁾

Iparunkat, a hol csak lehetett, bűnös intézkedésekkel fojtották el

¹⁰¹⁾ A szesz káros voltáról Kövály László is megemlékezik és panaszodik *Erdélyország statisztikája* című művében (1847.) az I. kötet 102. lapon így írván: „Egész Erdélyben nagyban foly a borhamisítás nagyon elterjedt a pálinkafogyasztás a nép között, főleg mióta a galicziai zsidók az országba kaptak.“

¹⁰²⁾ *Pesti Hirlap* 1843. évf. 293. sz.

¹⁰³⁾ Kossuth L.: *Irataim* XII. 282. l.

¹⁰⁴⁾ Dr. S.: *Ungarn als Quelle der Befürchtungen und Hoffnungen für Österreich* 125. l.

¹⁰⁵⁾ U. az: 126. l. bek. Hasonlóképp nyilatkozik Fényes Elek is (*Statisztika* III. 119. l.) „Magyarhonban a pertaksák szintugy divatban vannak, mint más országokban. Ezek általában véve magasak és aránytalanok s a kevés értékű követeléseket szerfelett terhelik, minélfogva a szegény ember inkább felhagy igényeivel, mint pert kezdjen.“

¹⁰⁶⁾ Dr. S.: id. m. 126. lap. Hasonlóképp nyilatkozik Kövály László is *Erdélyország statisztikája* (1847). I. 199. lap „A lakosoknak a törvény előtt egyenlőknek kellene lennie, de a valóságban nem így van.“

¹⁰⁷⁾ U. ott. 127. l.

¹⁰⁸⁾ U. ott 132—133. l.

akkor, ha a kizsákmánylási rendszer daczára valamely ága fejlődni kezdett. Így tettek vastermelésünkkel is. Nyersvastermelésünk évenkénti átlagos mennyisége tett 269.997 mázsát és 16.537 mázsa öntött vasat¹⁰⁹⁾ s a vasban igen gazdag Erdélyben évenkénti 60.000 mázsát, a melyből meglehetősen kivitelünk volt Lengyelországba. Vastermelésünk tönkretételére erősen felemelték a vámokat. Így tettek a borral is, de a kivánt célt még sem sikerült elérni, mert a lengyelek a bort és vajat most nem Ausztriából vették, hanem a borokat Franciaországból hozatták, míg a vajat Porosz-Szilézia és Oroszország szolgáltatták. Selyemiparunk kifejlődését is a vámrendszer akasztotta meg.¹¹⁰⁾ De legkegyetlenebbül dohánytermelésünket nyomták el, a mely azután a dohánymonopolium nagy kérdéséhez vezetett.

E viszonyok természetesen oda vezettek, hogy többen az iparfejlesztés módjai fölött gondolkozzanak. A mi azonban az ipar kifejlesztésére szolgáló módokat és eszközöket illeti, itt, ebben a kérdésben szintén eltérők voltak a vélemények.

Az 1844. évi országgyűlés felirati javaslata szerint az iparfejlesztésre a legalkalmasabb mód a vám, mert addig, míg védtelen összeköttetésben vagyunk iparilag fejlettebb államokkal, iparunk nem fejlődhet ki, miután a versenyt ki nem álljuk.¹¹¹⁾

Rohonczy (1844. évi országgyűlési beszéd) szerint állítsunk fel hitelintézetet, javítsuk a hiteltörvényeket, adjunk a gyárosoknak polgári jogokat, építsünk vasutakat, javítsuk a közlekedési eszközöket, hogy kivihessük termékeinket, de azért is, hogy gyárosaink olcsóbban kapván gyártmányaik előállításához szükséges nyersanyagot, ők is olcsóbban tudják készíteni és szállítani czikkeiket és ezért majd versenyezhetnek.¹¹²⁾

Deák Ferencz szerint az iparfejlesztés legczélszerűbb módja: biztosítani az iparos czikkeinek kelendőségét.¹¹³⁾

Desseffy Emil gróf szerint hazánkat lakhatóvá kell tennünk az idegeneknek. Lakhatóság alatt pedig a különböző kedvező viszonyok összességét érti. Ehhez tartoznak: a „helyről való mozdulhatás“ könnyűsége és olcsósága, a személynek és a tulajdonnak biztonsága. Szükséges továbbá, önkénytől, nyers kiméletlenségtől ment közigazgatás, s mindaz, mi az anyagi és szellemi élvezetek legalább azon fokáig megkiván-

¹⁰⁹⁾ Fényes Elek: *Magyarország statisztikája* I. 196. l.

¹¹⁰⁾ — *Der ungarische Schutzverein* (1845) 9. l.

¹¹¹⁾ *Pesti Hirlap* 1844. évf., 382. sz. E feliratban, mint általában a 40-es évek szabadelvű ellenzékének minden gazdaságpolitikai nézeteiben List Frigyes hatása látszik.

¹¹²⁾ Kovács F.: *id. m.* V. kötet 106. s. k. l.

¹¹³⁾ Szent-Grothon tartott beszéde. Kónyi M.: *Deák F. beszédei* I. 536. s. k. l.

tatik, melyet a XIX. században közepszerű műveltséggel bíró ember nélkülözni nem tud.¹¹⁴⁾

Ghyczy Kálmán szerint a védővám a legalkalmasabb iparunk kifejtésére.¹¹⁵⁾

Klauzál (országgyűlési beszéd 1844.) szerint a védvám nem az ipar teremtésére hat, hanem a már létező iparra kedvező. Hanem félszeg nevelési rendszerünkben rejlik a baj. Ezt kell megváltoztatni. A többi azután magától jön.¹¹⁶⁾

Lónyai Gábor szerint a baj oka és gyökere abban van, hogy az iparos osztály nem részesül jogokban. Ezért elsősorban is ezeknek kell jogokat adni és egy erős iparos osztályt nevelni. Szükségesnek tartja egyenesen ő Felsőségéhez fordulni, őt arra megkérni, hogy küldjön ki Ausztria részéről megfelelő egyéneket, hogy Ausztria és Magyarország ipari és kereskedelmi ügyeit a kölcsönösség alapján rendezzék.¹¹⁷⁾ Iparról addig nálunk szó sem lehet, míg nem teremtünk egy erős közép-rendet, míg fel nem állítunk kereskedelmi és reáliskolákat.¹¹⁸⁾

Lónyai Menyhért (országgyűlési beszéd) szerint az egyezkedés Ausztriával az iparfejlesztés egyedüli útja. Ezt az egyezkedést a kormány utján kell végezni. Ennek az egyezménynek hivatása elhárítani mind azon akadályokat, melyek iparfejlődésünk útjában vannak. Ki kell egyenlíteni a két állam közötti érdekellentétet.¹¹⁹⁾

Pejacsevics János gróf szerint első sorban biztosítani kell a személyt és a vagyont és be kell édesgetni a külföldi iparosokat. Be kell hozni a védővámokat.¹²⁰⁾

Dr. S. alá rejtőző ismeretlen szerint Magyarország földrajzi fekvése kizárja azt, hogy ott ipar legyen, mert nyugaton és északnyugaton iparilag fejlett államokkal van környezve, oda tehát iparcikkeit nem szállíthatja. Délen és keleten pedig csak igen mérsékelt forgalom várható a rossz utak miatt is, meg tengerpartja is alkalmatlan a világherkelésre.¹²¹⁾

Vessünk most egy futó pillantást iparunk állapotára, hogy láthassuk a viszonyokat és okokat, melyek e nagy szellemi mozgalmat előidézték és a melyek felszínre vetették a vámkérdést is, mely azóta folyton (még

¹¹⁴⁾ Dessewffy gróf: *A magyar vám és kereskedésügy* (1847.) 14—20. l.

¹¹⁵⁾ Kovács F.: id. m. V. kötet 105. s. k. l.

¹¹⁶⁾ *U. ott*: 235. ker. ülés.

¹¹⁷⁾ *U. ott*: 105. s. k. l.

¹¹⁸⁾ *U. ott*: 235. ker. ülés.

¹¹⁹⁾ *U. ott*: 235. ker. ülés.

¹²⁰⁾ *Pesti Hirlap* 1841. évf. I/16-án.

¹²¹⁾ Dr. S.: id. 133. l.

ma is!) napirenden van. Azután vizsgáljuk meg kereskedelmi mérle-
günket, majd közlekedési és végre vámviszonyainkat.

Magyarország műiparának értéke volt 60,142.000 frt és Erdély ipará-
nak értéke 28,134.000 frt.¹²²⁾

Kossuth Lajos szerint gyáraink — egyet kettőt kivéve — nincsenek,
szükségeinket nagyrészt Ausztria fedezi, melynek iparát idegen verseny
ellen tilalom vagy igen magas vám védi.¹²³⁾

Dr. S. szerint Magyarországon 1842-ben az összes gyárak száma
453 volt. Selyemgyár volt Pécsen, Pozsonyban és Pesten, melyek hozzá-
vetőleg 200 mázsa selymet dolgoztak fel. A nagyváradai gyár megbukott,
míg a budai fizetési zavarokkal küzdött. Pamutárút egyedül a sasvári
készített. Posztógyárunk összesen 7 volt, melyek mindössze együttvéve
csak 2.000 mázsa gyapjút dolgoztak fel. Közönségesebb vászonárút a
Szepességi gyár készített, míg a finomat behozták. Összesen 6 millió
rőf készült. A közönségesebb bőrt itt készítették, a finomabbat pedig
behozták. A magyarországbóli kivitel csak a nyersbőrökre szorítkozott.
A vas- és fémárúkat Ausztriából hozták be.¹²⁴⁾

Fényes Elek szerint összes iparosaink száma 125.569 a kapcsolt
részekkel együtt.¹²⁵⁾ Iparunk nincs a szó szoros értelmében véve. Ez
ugyan nem azt teszi, mintha egyáltalán nem lenne nálunk ipar, mert
hisz a legegyszerűbb száraz malom és maga a kenyérsütés is ipar, de
hogy műiparunk az ország szükségletét nem elégíti ki, ez tény, s
hogy éppen ez az érezhető hiánya műiparunknak az ország legsötétebb
oldalát képezi. Egyébként a gyárak számára nézve, teljesen megegyezik
dr. S. állításával, a mennyiben miként az (Ungarn als Quelle der
Befürchtungen und Hoffnungen für Österreichs Zukunft 133. lap), Fényes
is 453-ra teszi a gyárak számát Magyarországon.¹²⁶⁾

Klauzál Imre szerint a mi csekély iparunk van, az mind Pesten van
összpontosítva. Egyébként minden valamire való iparcikk Bécsből jön,
még tisztességes építészeink sincsenek, hanem minden jobb háztervért
Bécsbe kell mennie a magyarnak. Nincs valamire való ácsunk, laka-
tosunk vagy kőművesünk. Mindent Bécsben kell csináltatni, mindenért
Bécsbe menni.¹²⁷⁾

Schwartner Martin szerint hazánkban iparról nem lehet beszélni.
A világforgalomban Magyarország nem is szerepel. Mint földművelő

¹²²⁾ *Zollvereinsblatt* 1845. évf. 18. szám.

¹²³⁾ Kossuth L.: *Irataim* XII. kötet 253. l.

¹²⁴⁾ Dr. S.: id. m. 123. l.

¹²⁵⁾ Fényes Elek: id. m. l. 115. l.

¹²⁶⁾ U. az: *u. ott* l. 205—206. l.

¹²⁷⁾ *Gazd. Tud.* 1. füzetében „Néhány tekintet“ stb. cz. czikk.

állam, nyersterményeit is a testvérállamoknak adja el és mivel ugyanazoknak iparcikkeit is veszi, a világkereskedelemben helyet nem foglal.¹²⁸⁾ Szerinte két város volt, hol mégis volt egy gyenge lábon álló ipar. E két város Pest és Debreczen. Egy hivatalos kimutatást is közöl, mely szerint Pest városában az összes iparosok száma 1.078 volt.¹²⁹⁾

Ilyen volt az ipar általános képe Magyarországon, a részletekbe nem bocsátkozom. De nem csak Magyarországon, hanem szomorú volt a kép Erdélyben is. Ugyanis az összes gyárosok száma nem haladta meg az 1.000-et és az összes mesteremberek száma csak 52.981-re rugott.¹³⁰⁾ Az ipar Erdélyben is éppen úgy, miként Magyarországon nem elégítette ki a szükségletet. Posztót inkább a szászok gyártanak, de csak durvább minőségűt. Papírt gyárt Borgó (Besztercze megye), Orlát (Szeben megye), Déva és Kolozsmonostor. Jelentősebb kőedénygyár van Batizban.¹³¹⁾

A kereskedelmi mérleg tanát jónak látták sokan megtámadni. Pedig a kereskedelmi mérleg tanának köszönheti Nagy-Britannia mérhetetlen gazdagságát. A kereskedelmi mérleg tanának felkarolása fejtette ki Velence iparát. A francia műipar szintén a kereskedelmi mérleg emlőin fejtett ki. És a kereskedelmi mérleg tana volt egy igen fontos láncszem a németegység (a mai német császárság) megalakulásában. Hogy a kereskedelmi mérleg nem nyújtja egy német gazdaság állapotának tiszta képét, azt ma már tagadni nem lehet. De hogy szerepe egyáltalán ne volna valamely nemzet gazdasági életében, megint nem lehet állítani.¹³²⁾ A külkereskedelmi mérleget nem szabad éppen oly nagyon kicsinyelni. Nagy szerepe és befolyása van annak az ázsió és a díszázsió alakulásánál is, mint ezt nagy nemzetgazdászunk, Beöthy Leó, oly szépen kimutatta.¹³³⁾ De nem csak az ázsióra hat a külkereskedelmi mérleg, hanem nagy befolyása van a kamatlábra is.¹³⁴⁾ A kereskedelmi mérleg tanának hívei tehát nem éppen oly nagyon ítélendők el.

Hazánkfiait aggodalommal töltötte el hazánk kereskedelmi mérlegének állandóan szenvedőleges állapota.

Azokban a táblázatokban, melyeket a császári királyi udvari kamara számvevői hivatala bocsátott az 1827-ik évi országos kereskedelmi választmány rendelkezésére s mely kereskedelmünk állapotát 1816—1826-ig

¹²⁸⁾ Schwartner : *Statistik des Königreichs Ungarn* (1809.) I. 358. 1. 86. §.

¹²⁹⁾ U. az : *u. ott* 352. 1. 84. §.

¹³⁰⁾ Kövály L. : *Erdélyország stat.* I. 210. 1.

¹³¹⁾ *Hetilap* 1845. évf. 5. szám.

¹³²⁾ *Közgazdasági Lexicon* III. 68. 1.

¹³³⁾ Beöthy Leó : *A bankügy elmélete* 449—51. 1.

¹³⁴⁾ U. az : *u. ott* 37. 1. 2. bek. 39. 1.

tünteti fel, végeredményében 19,013.966 frt veszteséget mutat.¹³⁵⁾ Igaz ugyan, hogy e táblázatok megbizhatatlanok voltak és annyira összevissza zavartak és tökéletlenek voltak — mint ezt az 1827-ki országos választmány meg is állapította — hogy nem lehetett tudni, vajjon a magyar külkereskedés mérlege tevőleges-e vagy szenvedőleges?¹³⁶⁾

Veszteséget mutat az a táblázat is, melyet Becher Siegfried, a híres osztrák statisztikus szerkesztett és közölt. (Statistische Übersicht des Handels der öst. Monarchie mit dem Auslande 1829—38.) E táblázat¹³⁷⁾ a következő (1838):

Fő-árúczikkek	Behozatal		Kivitel	
	forint	kr.	forint	kr.
Marha	1,330.444	40	6,583.054	22
Mezei termék	512.195	—	10,897.832	31
Eleség	274,534	39	1,264.277	20
Méz és viasz	6.444	02	707.266	—
Fűszerárú	1,680.720	24	3,652.357	21
Dohány	17	28	3,707.206	45
Italnemű	337,439	36	724.074	48
Bányatermék	2,710.446	29	1,409.458	45
Faárú	462,121	13	275.579	48
Üveg- és agyagárú	575.282	26	48.838	37
Könyvnyomdai árúk	208.462	41	40.321	31
Szatócsárúk	416.865	38	72.281	36
Ruházat	361.996	44	80.857	15
Nyers gyapju	159.001	44	27,683.443	—
Gyapjukészítmény	17,912.807	—	275.232	48
Nyers pamut	93.176	—	11.925	12
Pamutkészítmény	64,084.602	18	31.296	—
Len és kender	375.428	—	304.459	06
Len és kenderkészítmény	5,002.720	—	195.472	—
Fonal minden neme	933.156	—	100.180	27
Selyem	361.179	15	306.316	30
Selyemkészítmény	1,955,780	54	4.698	—
Bőrök	1,056.072	—	1,539.548	21
Természeti készítmény	103.795	36	1,601.562	36
Művészeti, gyári készítmény	557.288	17	56.555	28
Összesen	101,396,470	45	61,784.121	28

A fentebbi táblázat szerint tehát az Ausztriából való behozatal összes mennyisége tett:

	101,396.470 forint 45 krajczár,
a kivitel pedig	61,784,121 » 28 »
különbség	39,612.349 forint 17 krajczár.

¹³⁵⁾ Fényes E.: *id. m.* 248. 1. 249. 1. I.

¹³⁶⁾ Horváth M.: *Ipar és keresk. tört. Magyarországon* (1840.) 365. 1.

¹³⁷⁾ Fényes E.: *id. m.* I. 269. 1.

E szerint tehát kereskedelmi mérlegünk az 1838-ik évben mintegy 40 millió forinttal volt szenvedőleges.

Láng Lajos szerint Magyarország kereskedelmi mérlege Ausztriával szemben ez volt ezer koronákban: (A vámpolitika stb. függelékben.)

É v	B e h o z a t a l		K i v i t e l	
	korona	fillér	korona	fillér
1831-ben	84.957	—	44.360	—
1832-ben	99.679	—	61.368	—
1833-ban	92.066	—	58.240	—
1834-ben	82.896	—	59.843	—
1835-ben	86.999	—	59.632	—
1836-ban	101.912	—	69.473	—
1837-ben	91.051	—	69.132	—
1838-ban	116.842	—	75.246	—
1839-ben	106.821	—	87.396	—
1840-ben	106.586	—	89.727	—
1841-ben	107.935	—	92.255	—
1842-ben	98.526	—	93.433	—
1843-ban	118.118	—	100.813	—
1844-ben	133.859	—	118.520	—
1845-ben	125.537	—	115.360	—
Összesen	1,553.784	—	1,094.798	—

E szerint tehát hazánk szállított Ausztriába 1831—1845-ig 1.094,798.000 korona értékű árút, ellenben kapott 1.553,784.000 korona értékűt s így kereskedelmi mérlegünk Ausztriával szemben szenvedőleges volt 458,986.000 koronával.

Kossuth Lajos Becher Siegfried adatait veszi tekintetbe és úgy találja, hogy a kereskedelmi mérleg 40 millió forinttal passzív.¹³⁸⁾

Dessewffy Emil gróf szerint 1845-ben az Ausztriával való kereskedelmi mérlegünk állása ez volt:¹³⁹⁾

Vámolás helye	Behozatalunk	Kivitelünk	Vámjövedelem	
			kivitel	behozatal
Alsó-Ausztria	36,260.146	40,487.863	1,863.140	761.698
Felső-Ausztria	13.752	168,604	5.314	344
Stiria és Illiria	3,662.425	5,381.207	395.403	66.296
Tengervidék	429.650	90.310	5.490	2.032
Tirol	8.497	168.322	5.896	343
Csehország	146.334	120.322	9.631	3.718
Morvaország és Szilézia	9,957.182	9,059.137	177.623	208.500
Galiczia	4,397.527	3,558.500	176.135	91.143
Lombardia	993	207.077	5.503	47
Velence	75.018	507.374	24.284	1.713
Összesen	54,951.524	59,748.716	—	—

¹³⁸⁾ Kossuth L.: *Iratai* XII. 398. l. jegyzet.

¹³⁹⁾ Gróf Dessewffy E.: *Magyar vám stb.* Toldalék.

Ez adatok szerint hazánk kereskedelmi mérlege 1845-ben tevőleges lett volna 4,797.192 forinttal.

A kereskedelmi mérleg passivitását kutatva, Kossuth Lajos okát az absentismusban találja fel.¹⁴⁰⁾

(Folytatása következik.)

L. Sipos Kamillo.

---

¹⁴⁰⁾ Kossuth L.: *Iratai* XII. 311.-12. lap. Erre vonatkozólag Kossuth L. így ir idézett helyen:

»Hazánk kereskedelmi mérlegének kimutatása évenként 40 millió veszteséget bizonyít. Van egy a kiszivárogtató csatornák között, melyet nem a sors átka, nem a körülmények hatalma, nem századok küzdelmeinek utófájdalma, hanem a nemzetet és önérzetet megtagadó elkorcsosodás bünkeze, mely a magasztos honszerelem helyét gyáva kéjvadászattal tölti el s leszórva minden nemzeti jellemet, a honra, melynek termékeny pora őseinek hamvaival vegyült, csak mint egy fejős tehénre emlékezik, mely a háládatlannak táplálékot nyújt, külföldön kéjre talán, de gyakran unalomra, de még gyakrabban magának gyalázatára, utódainak romlására vesztegetendők. És a polgári bűn, melynek rajzképéhez egy-két gyöngécске vonást adánk, e polgári bűn az *absentismus* . . . . . De kiknek hosszú életökből a honnak talán egy percz sem jutott, míg a hon nekik oly sokat adott, a kiknek a hon egy utált, kietlen, hol még fényleni sem tartják érdemesnek, kik milliókat czipelnek ki, hogy fényüzési vetélkedésben romlott inyöket csiklandozzák, feszes éjjelikben ási-tozzanak, kártya-asztalnál grand-seigneuri könnyedséggel szórják az ezreket, vagy a hon becses földjének jövedelmeit telhetetlen hárempióczáknak vessék martalékul, ezeknek csak ezeknek, vállaira hárul az absentismusnak egy egész nemzet bosszankodásától kísért polgári bűne.«

Falusi élet Amerikában.

(Sunderland, Mass.)

Oly óriási területen, mely akkora gazdasági különbségeket mutat fel, mint az Egyesült-Államok, nem igen lehet átlagos faluról szó. Ez ismertetés egy oly falu rajza, mely New-Englandra nézve typicusnak mondható. New-Englandnek nevezik az Egyesült-Államok északkeleti részében levő hat kis államot, melyek az első angol telepek voltak; ezek: Maine, New-Hampshire, Vermont, Massachusetts, Connecticut és Rhode Island. Az egész terület alig akkora, mint Magyarország egy harmada, összesen 5,600.006 lakossal, kiknek három negyede városokban lakik. Mégis máig is ez a rész adja meg a politikai és erkölcsi tónust az összes Egyesült-Államokban és ezek az államok népesítették be a Mississippi-völgyet és a távol Nyugatot. Ez magyarázza meg a faluk páratlan elnéptelenedését. Bailey Cyclopedia of American Agriculture-jében (IV. k. 104. l.) olvassuk, hogy 1891-ben Massachusetts állam 351 városa közül 135 jelentett be 887 elhagyott farmot.

Sunderland Massachusetts állam nyugati részében van, a Connecticut folyó bal partján. Mintegy másfél hónapot töltöttem hét mértföldnyire e falutól és azért választottam ki, mert egybehangzó vélemény szerint terjedelmére, tevékenységére, földművelési viszonyaira nézve híven tünteti föl az átlagos új-angol falut. Egyben tér el csak a többitől, de ez reám nézve csak növelte érdekességét, t. i. a népesség tekintélyes része bevándorlókból áll és pedig, mint csakhamar meglepetve vettem észre, részben magyarokból is.

A közvélemény a Connecticut völgyét New-England legszebb részének tartja, egy a közelben levő kiránduló-hely, Mont Tom, hirdetése pedig amerikai túlzással egyenesen mindkét világ (t. i. az ó és új) legszebb tájának nevezi. Bizonyos, hogy a ki Sunderlandből a folyó partjáról körülnéz és a zöldelő mezőt, gyümölcsösöket, a fiatal erdővel benőtt dombokat, a folyó mellett közvetlenül emelkedő Sugarloaf (czukorsüveg) hegyet és a messziről kiemelkedő Mont Tomot meglátja, nem tagadhatja, hogy a falut körülvevő tájkép bájos. Az elhagyott farmok helyét

lassanként újból visszahódította az erdő, mely az egész községi terület felét teszi ki és mely ellen új harcot kezd a fiatal generatio. Az özszerület 18 négyzet angol mértföld, 11.520 acre (1 acre = 0.405 hektár), nagyobbára sík föld, az erdő és irtványok egy részének kivételével, mely dombos vidék.

A falu maga egy központi részből és elszórt farmokból áll. Összesen 189 adó alá eső lakóház van 910 lakossal. A főutca széles, még a mi alföldi falvaink utcáinál is szélesebb, rajta villanyos fut végig, mely óránként egyszer indul a szomszédos községekbe. Az utcát két gyönyörű fasor szegélyezi, melyeken meglátható, a fákon háborítatlanul futkosó mókusokkal együtt, hogy közvédelemben részesülnek; e faluknak rendszerint kertészük van (e hivatalt rendszerint valamelyik farmer látja el csekély fizetésért) és a mikor a fákat valami kártékony rovar támadja meg, a helyi lapok szigorú hangon vonják felelősségre az előjáróságot. A házak egymástól jó messzire vannak, kerítés nem választja el őket egymástól, kivétel nélkül fából épültek; gondosan nyirt pázsit és nálunk ismeretlen gazdagságú virágoskert adja meg a keretet az emelletes, világosra festett házaknak. Összegezve a mi falunktól eltérő közintézményeket, ezek a szembeötlőbbek: említettem már a villanyos közlekedést; minden távoli farm is naponta kétszer kapja házhoz a postát; van villam- és gáz-(aceten-) világítás az utcán és a házakban; van vízvezeték és csatornázás,¹⁾ telefonhálózat 58 előfizetővel, 5.000 kötetes közkönyvtára (az egész államban csak két falunak nincs könyvtára), nyáron az utcát öntözik, télen a havat elhordják. A könyvtár csinos épületben van (egy gazdag polgár ajándéka), tágas olvasóteremmel, hol hét szemlét talál a látogató. A könyvek az angol szépirodalom javát, továbbá theologiai és tudományos munkákat (kivált mezőgazdaságiakat) tartalmaznak; a múlt évben 6.445 könyvet vettek ki. Még az idegenek is kedvet kapnak az olvasáshoz és néhány lengyel könyvet láttam is; a könyvtárnok információjára szerint magyarok is kerestek könyvet, de ilyen nyelvű könyv hiányában a közeli Northamptonból kértek, a honnan meg is kapták az egész készletet, két Jókai-regényt.

A 910 lakos mind földművelésből él, a következők kivételével: 5 tanítónő, 2 orvos, 2 kereskedő, 2 bognár, 2 lakatos, 1 postamester, 1 pap, 1 állatorvos. Az adófizetők közül 166 amerikai (köztük egy néger) és 149 bevándorló van. Az amerikaiak, 6—7 ir család kivételével, mind a congregational church hivei.

¹⁾ Maros-Vásárhely 25.000 lakósú, sok százados culturváros (alig van földműves népessége) és a polgármesternek valóságos élet-halál harcot kellett folytatnia, míg végre sikerült (ha ugyan már megvan) vízvezetékét és csatornázást létesítenie.

Az amerikai farmer sem nem úr, sem nem paraszt. Nem úr, mert nehezebb testi munkát végez a parasztnál és még sem paraszt, mert jobb ruhában jár, több és jobb könyvet olvas, több szappant és fürdővizet használ, mint egy magyar úr. Csaknem minden házban van zongora és a vízvezetéki igazgató szavai szerint a házak háromnegyed részében van fürdőszoba.¹⁾ Mikor a leggazdagabb farmert meglátogattam, épp a disznóólnál dolgozott és túlzás nélkül mondhatom, hogy még soha olyan sáros embert nem láttam. Pedig nemcsak jómódú ember, hanem egyetemet is végzett. De nemcsak a férfiak nem tartanak semmiféle testi munkát megalázónak, hanem a nőkön is sokban meglátszik nyoma az első telepések kemény munkabírásának. Mégis bizonyos munkát nőietlennek tartanak, de az ilyent a női cseléd sem végzi: az állatok tisztogatása, a fejés, ruha- és cipőtisztítás stb.

A gyermekek a községben levő népiskolát (public school) látogatják, mely kilencz évfolyamból áll. Utána a szomszédos Amherst négy évfolyamra terjedő high schooljába mennek és azután némelyek az egyetemre. A mi középiskolai képzettségünknek megfelelő készütség (13 évi iskolalátogatás) átlagban fiuknál, lányoknál föltételezhető. Mindenütt coeducatio van. Az iskola — az egyetem kivételével — teljesen ingyenes, a mi alatt nemcsak az értendő, hogy tandíj nincs, de a tanzsereket is az iskola adja, továbbá a távolabb lakó gyermekeket a község költségén hozza és viszi a villanyos és egy községi omnibusz.

Mint hogy nemcsak a sunderlandi, hanem több környékbeli népiskolát is meglátogattam, különféle órákon hospitáltam, nem lesz érdektelen néhány szót szólni az iskoláról, a hol a jövő nemzedék fegyverkezik az élettel való küzdelemre. Az iskolát az állam és község együtt tartja fenn, a tanítást többnyire nők végzik. Az iskolaépület többnyire fából épült és szabad, zöld helyen lévén, a honnan a fák zúgása és a madárfüty behangzik, nem kelti a mi iskoláink börtönszerű benyomását. A tanítónő a fiukat és leányokat (mindvégig coeducatio van) keresztnevükön szólítja, a mi európai füleknek rendkívül kedvesen, familiárisan hangzik; a highschoolban a fiukat a Master, a leányokat a Miss cím illeti meg. Szerencsés elkerülése ez a rideg családi néven való szólításnak, de egyes iskolákban, hallom, ez is előfordúl, melyben van valami följebbvaló és alárendelt közti viszonyra emlékeztető.²⁾

¹⁾ A bevándorlók közül csakis azoknak van fürdőszobájuk, a kik amerikaiaktól vették házukat. „Hogy a fürdőszobát mire használják, nem tudom“, mondta az igazgató.

²⁾ Az európai tisztelete följebbvalója iránt az amerikai előtt komikus. Pl. egy fiatal tanár, a ki a kontinensen is járt Európában, tréfásan említette, hogy mily különbség van a közt, hogy mint köszön az alárendelt és hogy viszonzozza a följebbvaló a köszöntést.

A tanítás azzal kezdődik, hogy a tanítónő fölolvass egy fejezetet a bibliából, azután az összes tanulókkal együtt elmondja a Miatyánkot. (A college-ekben, mely a mi egyetemünknek felel meg, kötelező a naponta való templombajárás.) Azután 3—4 dalt énekelnek el és pedig az énekkönyvből azt, melyet egy-egy tanuló javasol. Az ének (nagyon gondos énektanítás van) szemmeláthatólag fölélenkíti a gyermekeket. Nincs itt helye az amerikai iskolarendszer és a tanítási módszer részletes ismertetésének, de általában úgy láttam, hogy nagyon gondosan és jól tanítanak. Nagyon jellemzőnek találom — és ez bizonyára belevág az amerikai falu rajzába —, hogy a tanulóknak hetilap jár (szintén az iskola költségén), mely azonban nem olyan „*En Ujságom*“-féle, hanem komoly lap; benne van mindaz egy napilapból, a mit a gyermeknek kívánatos tudnia. E lapot — *Current Events* — az angol órán olvassák és megbeszélik, sőt ennek alapján irnak dolgozatot is. Ime néhány cím az utolsó (szept. 24-ki) számból: *Harcz a sark miatt. Tibeti utazók. Ki fedezte fel a Hudson-t? A jövő brit választások. Adóemelés Németországban. Clemenceau bukása. Demokraczia Ázsiában. Jobb kor Törökországban. Darwin-ünneplés Angliában stb.* E lapot 10—12 éves gyermekek olvassák és hogy ilyen lap kell nekik, mutatják a szerkesztőhöz intézett következő kérdések: 1. Nem régen sokat vitatták ezt a kérdést: „Követi-e az alkotmány a zászlót?” Hogyan döntötték el hivatalosan e kérdést? (Felelet: A legfőbb bíróság úgy döntött, hogy az alkotmány nem követi a zászlót, hogy a filippin nép, bár amerikai zászló alatt él, nem élvezheti az amerikai polgárok alkotmányos jogait.) 2. A Felső-tó legnagyobb tava-e a világnak? 3. Van-e oly záradéka az alkotmánynak, mely megakadályozná, hogy nő lehessen az E. Á. elnöke? 4. Sűrűbben lakott-e Európa Ázsiánál? 5. Miért jelent 21 ágyulövés nemzeti üdvözlést? És hol van „*Kenilworth Castle*”? 6. Államadóságunkból mennyi van külföldön? 7. Sziveskedjék pontosan megmondani, hogy kormányozzák a Fülöp-szigeteket? 8. Mennyi lakója van most az E. Á.-nak? 9. Népe-sebb-e Greater-New-York Londonnál? 10. Mennyivel nagyobb a Csendes Óceán az Atlantinál?

A tanítók egészen másként érintkeznek a tanulókkal, mint nálunk. Ime, pl. egy bizonyára nem ritka jelenet. Az énektanítónő bejön, így köszön: „Jó napot, fiúk és leányok!” Vég felelet kórusban: „Jó napot, Mrs B.!” „Hát mit akartok ma énekelni?” Mindjárt jobb kedvvel megy a mindenféle egyházi és világi dalok éneklése.

És mennyi iskolai fölszerelési cikk! Szerény falusi iskolában, a hol összesen talán 25 gyerek van 9 osztályban, láttam a falon „*pamut*” vagy „*selyem*” címen a növénytől vagy a rovartól kezdve végig az egész termelési processust föltüntető cikkekből álló kis gyűjteményeket.

Minden tanuló külön padban ül.

A középiskola befejezése után a leányok irodába mennek, vagy tanítónői képesítést szereznek avagy a közeli Northamptonban fejezik be tanulmányaikat, hol Amerika leghiresebb női egyeteme van. Irodában egy leány 6—8 \$-t keres hetenként, mint tanítónő mintegy 10 \$-t. A tanítónők föltünően rosszul fizetvék; az iskolaidő csak 36 hét, szünidőben fizetés nincs, valamint nyugdíj sincs. Sunderlandben a legnagyobb fizetés, bár egyik tanítónő 30 éve tanít, sem több 400 \$-nál. Olyan leány, a ki a tanulás bevégzése után otthon ülne (nálunk u. n. házi leány), az egész faluban egy sincs. Anyjuk avatja be őket a különben primitív amerikai konyha titkaiba, sőt a ruhavarrás is a nevelés elengedhetetlen kelléke. A cselédtartás meglehetősen elterjedt Sunderlandben, ugy látszik azért, mert a bevándorlók olcsó munkaerőt szolgáltatnak. Az átlagos fizetés 3·50 \$ (havi 75 korona); pl. Springfieldben egy főzéshez is értő cseléd legalább heti 5 \$-ben (havi 110 korona) kerül ellátáson kívül.

A bevándorlás mintegy 18 év előtt kezdődött meg. Az első bevándorlók mint napszámosok, majd mint havi alkalmazottak jelentek meg, míg ma jó részük földet bérel vagy saját farmmal bír. A farmot rendszerint valamely előregedő amerikai farmertől veszi meg, a kinek gyermekei vagy városokba vagy a messze Nyugatra költöztek, a hol Chigatótól S.-Franciscóig a harmincz éven fölüli lakosság nagy része New-Englandben született. Az első jövevények lengyelek voltak és ma is ők a többség, de vannak: oroszok, rutének, litvánok, kurlandi németek, tótok és magyarok is. Az amerikaiak, a kik finom etnografiai árnyalatok iránt nem sok érzékkel bírnak, rövidesen valamennyit lengyelnek (Polander) hívják és legtöbben nem is sejtik, hogy a bevándorlók különféle nemzetiségűek. (Valószínű, hogy a közös katolikus vallás is megerősíti őket e feltevésben.) Csak a kerületi iskolai felügyelő (superintendent) látszik a főnforgó különbséget észrevenni, mert hivatalos jelentésében így szól: „Itt helyben lengyeleknek nevezik őket, de a nyomozások szerint három többé-kevésbé rokon faj tagjai — litvánok, lengyelek és tótok“. A legfőbb tanügyi ember e néprajzi tudása után persze nem igen lepett meg, a mikor többen csodálkoztak azon, hogy miért érdeklődöm különösen bizonyos fajtájú „lengyelek“ (t. i. magyarok) iránt. Korántsem kell azonban azt hinni, mintha az amerikai rossz szemmel nézné a „lengyeleket.“ Erre semmi oka sincs. Az idegen olcsó munkát szolgáltat neki, nagy földjáraadékat fizet és esetleg drágán fizeti meg az eladott földet vagy egész farmot. Igaz, hogy a keleteurópai mezőgazdasági munkás az otthoni viszonyokhoz képest nagy bért kap, ellátáson kívül havi 20—25 \$-t, mint napszámos napi 150 és órai 15

centet, de ezzel senkinek sem csinál versenyt, mert hasonló amerikai munkás itt alig van. A munkaadó viszont szívesen fizeti ezt a bért, mert az elvégzett munka többet ér, a különbség pedig az ő zsebében marad.

Igy tehát többnyire csak jót hallani a bevándorlókról: hogy szorgalmasak, takarékosak, becsületesek, templombajárók (good church-people), nem verekszenek, csak keresztelőkön és lakodalmakon, akkor is csak egymás közt. Hibáikat is elnéző jóakarattal emlegetik: nagyon gyanakvók (a lengyel és magyar nemesség százados nevelése), a tisztaság iránt kevés érzékük van és a nők nagyon kapdosnak a czifraságon. (Pl. közfelfogás szerint első dolguk, a mint kijönnek, hogy füzöt vegyenek.) A bevándorlók részéről sem hallottam semmi panaszt, hogy bármely amerikaival is bajuk lett volna, sőt több ízben nagy elismeréssel beszéltek amerikai hitelezőik (bankok és kereskedők) humanitásáról. Ugyanez áll a hatóságokról. „Nem úgy van, mint az „ország“-ban; mondta egy magyar, „ott, ha nem fizettük pontosan az adót, berontottak a házunkba, összeirtak mindent, háromszor is megfenyegettek végrehajtással. Itt találkozom az utczán Mr. Brownnal, köszönünk egymásnak, ő kiveszi zsebéből a csekket, megkérdezi, fizetem-e az adót. Ha azt mondom, hogy most nem, várok, míg a hagymámat eladom, megkérdezi, hogy mikor és eljön akkor.“

Bár az amerikai a bevándorlóval szemben teljesen úgy viselkedik, mint egyenrangúval szokás, mégis társadalmi érintkezéstről szó sem lehet köztük. De ez után a bevándorló nem is vágyódik, beéri ezzel, sőt büszke rá és hálás azért is, hogy az amerikai előtt nem paraszt, mint otthon az ur előtt, hanem gentleman, a kinek a Mr., a feleségének pedig a Mrs. cím ép úgy kijár, mint a legelőkelőbb vagy leggazdagabb embernek. Míg tehát egyrészt azt mondhatni, hogy az amerikai mintegy jóakarattal nyújtja le kezét a bevándorlóhoz, hogy magához emelje, a bevándorló hálásan fogadja el a segítő kezet és teljes erejével igyekszik a följánlott helyet elfogadni. A fiatalság legnagyobb vágya amerikainak nézetni. A mint az egyik falusi kereskedő, Mr. Bullis, beszélte nekem, mihelyt egy fiatalember megérkezik Európából, első dolga, hogy egy régebben ott lakó honfitársa kíséretében elmegy a boltba és az *underwear*-től kezdve tetőtől talpig amerikai ruhát vesz.

Természetesen az első nemzedék, mely, nem tagadhatjuk, az európai százados szolgaság bélyegét hordja magán, és az amerikai közt áthidalhatatlan ür van. Az iskola azonban a második nemzedéket teljesen amerikaivá változtatja. A tanítónők át vannak teljesen hatva attól a tudattól, hogy az ő hivatásuk e nemzedéket szabad amerikai polgárokká és polgárnőkké nevelni. Ez kétségkívül meg is történik és ha a gyer-

mekek beszélnek is anyanyelvüket, írni-olvasni csak angolul tudnak. Megfigyelésem szerint a gyermekek szüleikkel anyanyelvüket beszélnek, de egymás közt, a mint csak egyik is iskolába kezd járni, már angol szó járja. A tanítónők általában kedvezőleg nyilatkoztak az idegen tanulókról és hogy ezt nemcsak udvariasságból tették, bizonyítja a nyomtatott hivatalos jelentés következő része: „Az idegen és a teljesen amerikai gyermekek közti eltérés egészben véve csekély. Az alkalmi megfigyelő semmi különbséget sem lát abban, hogy a gyermekek mint végzik dolgukat és a tanítók sem tudnak semmi jelentős különbségről. Gondos statisztikai kutatás, igaz ugyan, hogy mutat egyes előnyöket az amerikai gyermekek javára, de ezek legnagyobb részt előreláthatók voltak. A mi a dolog lényegét illeti, e különbségek igen csekélyek.“

Az új-angol községek igen széleskörű autonómiával bírnak, a mi-ben különösen a déli államoktól bőven különböznek. A legkisebb közigazgatási egység a *town*, mely a mi nagyközségünknek felel meg leginkább. Sunderland is ilyen *town* és minden márczius elsején a község összes felnőtt férfilakossága összejön a községi ügyek megbeszélésére. E gyűlésre való meghívás így hangzik:

Massachusetts Állam, Franklin államtitkártól.

Ralph B. Brownnak, Sunderland község békebirájának üdvözlét.

Massachusetts állam nevében ezennel utasítatik, hogy Sunderland község azon lakosait, a kik községi ügyekben szavazni jogosultak, értesitse és figyelmeztesse, hogy hétfőn, márczius hó első napján kilencz órakor délelőtt a község házában egybegyűljenek, hogy ott és akkor a következő cikkelyeket tárgyalják.

Utána 21 pont következik.

Utasítatik egyuttal e meghívó kézbesítésére, hiteles másolatokat függesztvén ki a Szilvafáknál, B. N. Fish üzletében, D. D. Whitmore malmánál és a Rét dülő utjelző oszlopánál, legalább tizennégy nappal a nevezett gyűlés tartásának ideje előtt.

Ezt el nem mulasztván, a meghívót juttassa vissza megbízatásának elvégeztével, a Községi Jegyzőnek, a nevezett gyűlés megtartásának ideje-kor vagy ideje előtt.

Kelt saját kezünk által, február havának jelen tizenegyedik napján, Urunk tizenegyszáz és kilencedik évében. A. M. Darling, F. O. Williams, Geo. P. Smith, Sunderland előljárói.

Nemcsak puritán kenetteljesség, de igazi demokratikus szellem is lengi át e 21 cikkelyt. Belőlük kitűnik, hogy a községi gyűlés a következő ügyekkel foglalkozik: Meghallgatja és esetleg tudomásul veszi a jelépő tisztviselők jelentését, helyükbe újakat választ. Megállapítja a községi költségvetést, kiveti az erre szükséges adót és ennek az állami és

megyei adóval egyidejű behajtásáról gondoskodik. Intézkedik az utak rendbentartásáról, a tanítók fizetéséről, a gyermekek iskolába szállításáról, a könyvtárról, csatornázásról, erdővédelemről, tűzbiztonságról, temetőről, esküdtek választásáról és börtönről, továbbá dönt a felől, hogy engedélyezzenek-e italmérést vagy sem. Az a polgár, a ki e nyomtatvánnyal megajándékozott, odajegyezte ez utóbbi pont mellé: 66 nem, 54 igen. Így tehát Sunderland továbbra is abstinens község maradt, noha sokan érvelnek a mellett, hogy föltétlenül szükséges egy vendéglő és vele kapcsolatban italmérés, a község fejlődése érdekében. Kitűnik e számból (120 szavazat) a községi ügyek iránti erős érdeklődés is, mert — idegenek nem járván el a gyűlésre — 166 jogosult amerikai közül legalább 120 volt jelen. Nem is tapasztalhatni sohasem azt a lenéző kicsinylést („a torony alatt“ stb.), mely a mi kisvárosainkban kivált a középosztálynál szokásos. Az amerikai falusi lakos nagyon is törődik azzal: hogy mi történik helyi ügyekben és kitűnően tudja is. A néhány ezer lakossal bíró községekben is tisztességes (erkölcsi és szellemi értelemben véve e szót) helyi sajtó van, mely fölött senki sem talál okot gunyolódni. Különösen csodálatraméltó a nagy nyilvánosság. A költségvetés, elszámolások, adókiivetési lista közkézen forgó nyomtatvány. És pedig pontos elszámolás, semmiféle „vegyes kiadás“ vagy „folyó költség“ stb., hanem ilyentéle tételek:

G. P. Bullisnek, lapátokért	\$ 1.50
F. O. Williams jogi tanács és telefon használatért „	1.50 stb.

Pontosan tudhatom, hogy bárki milyen fekvésű és terjedelmű föld, ház vagy hány ló, tehén és sertés után mennyi adót fizet és hogy ez adótárgyak mennyire becsültettek.

Talán nem lesz érdektelen e helyütt néhány szót az alkoholizmusról szólni. Mint már említettem, Sunderlandben nincs engedélyezett italmérés és a ki szeszes italt akar, kénytelen a szomszédos községbe menni érte. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy egyáltalában alkoholfogyasztás nincs, de tagadhatatlan, hogy még a bevándorlók is keveset, helyesebben szólva, ritkán isznak: keresztelőkor, esküvőkön és torokon. Nem hiszem azonban, hogy e javulás a tilalom által következett be. Általános fölfogás, hogy úgy Nagy-Britanniában, mint az Egyesült-Államokban az alkoholizmus hanyatlóban van. Ennek oka a közfölfogás változása, melynek a tilalom csak egyik tünetje. Már a hajón beszélte nekem egy hollandiai kivándorló, hogy Amerikában a munkakeresővel szemben az első kérdés, hogy dohányos-e? Ha igen, utána fejcsóválás és a másik kérdés következik: iszik-e szeszes italt? Ha ez a válasz is igenlő, szó sincs alkalmazásról. Nem tudom, hogy

éppen így áll-e a dolog, de bizonyos, hogy sehol sincs nyoma a nálunk található kedélyes elnézésnek az iszákossággal szemben. A vendéglőben rendszerint nem is lehet szeszes italt kapni és ha lehet is, ivási kényszer nincs. Bár idáig aránylag elég sok magánhelyen fordultam meg, sehohsem láttam szeszes italt. A dohányzással is így áll a dolog. A helybeli (amhersti) mezőgazdasági főiskola elsőéves hallgatói (freshmen) számára tilos a dohányzás; sőt házi asszonyom is elvből nem fogad házába dohányost. Látnivaló tehát, hogy a közvélemény dolgozik itt. Hogy a pusztá tilalom mily keveset használ, azt Göteborg példája mutatja, a híres göteborgi rendszer hazája, hol, tulzás nélkül mondhatom, több részéget láttam, mint bármely más városban.

A farmerek egyike beszélgetés közben sajnálatának adott kifejezést, hogy az idegenek nem törődnek a helyi politikával és ennek oka iránt érdeklődött. Én azonban azt hiszem, jobb, ha az idegenek addig, míg a dolgot nem értik, nem avatkoznak bele és nagyon jó, hogy ezt maguk is belátják.

Korántsem akarom mondani, hogy az amerikai község teljesen hibátlan intézmény. Joggal volna kifogásolható, hogy semmiféle jelentős községi vagyon nincs. Ez mindössze 39.366 \$ (teher 9.791 \$), csupa jövedelmet nem hajtó vagyon és értesülésem szerint ez a rendes állapot az amerikai falvakban. Ugyancsak kifogásolható, hogy a közérdekű vállalatok csak részben vannak községi kézben; pl. Sunderlandben a vizet és világítást magánvállalat szolgáltatja.

Az összes tisztviselők (3 előjáró, 3 iskolaszéki tag, 3 adóbecslő, 1 jegyző, 1 adószedő, 1 pénztárnok és 1 ellenőr) összes fizetése együtt 367 \$, tehát valamennyi inkább csak tisztességgel, mint haszonnal jár. Az összes adó alá eső vagyon:

ingatlan	439.649 \$
ingó	54.872
összesen	494.521 \$

Összes (állami, megyei és községi adó: 7.058.78 \$, 1.000 \$ vagyon után 13 \$ az adó. Ez a becslés azonban közelebbi utánjárás után nem bizonyult teljesen megbízhatónak. A falu „legilletékesebb“ embere bizalmasan elmondta, hogy lehetőleg 500 ezer dolláron alul igyekeznek maradni, mert különben az iskolaföntartás terhe az államról a község nyakába szakad.

Körülbelül 20—25% correctió volna teendő. Így tehát hivatalos becslés szerint egy lélekre 543 dollár vagyon esnék. Az idegenekre az összes vagyonnak egy tizede sem esik: 41.401 \$. Egy amerikai farmer vagyona átlag 4.000 \$, egy idegené talán 400-ra tehető.

Tekintve, hogy az aránytalanul nagy városi lakosság kitűnő piacot biztosít és pedig a világ legjobb fogyasztóját, az American skilled laborer-t, természetesen (mint egész Massachusettsben) nincs gabona-termelés. A mi kevés búzát vagy árpat vetnek is (vetés-forgás miatt), az csak zöld takarmányul szolgál az állatoknak. Legfontosabb termékei (becslés szerint, hozzávetőleg): hagyma 500 acre, dohány 400 acre, kukorica 600 acre. E három cikk főpénzforrása az állattenyésztés mellett Sunderlandnek, kivált a hagyma, melyet a pap és orvosok beleszámításával, ugyszólván mindenki termel. E három főtermék acre-enkénti hozama a folyótól távolabb eső homokos területen csak közepes, de a jobb földön kitűnő.

Hagyma 500 bushel (1 bushel = 36.35 liter) terem átlag, de 800 nem ritka, sőt 1.000 is fordul elő. Egy bushel hagyma átlagos ára 50 cent lévén, egy acre brutto hozadéka 250 \$, de 400, sőt 500 is lehet. Ez azt jelenti, hogy egy hektáron csaknem 6.200 korona értékű hagyma termesztethető. Kiadások acre-enként: földbér 30 \$, műtrágya 35 \$, mag 7.50 \$, tehát ha valaki 3 acre-t (2.11 kat. hold) bérel, a mennyit családostul (1 asszony 1—2 gyerek) megmunkálhat, a segítőmunkás bérének beleszámításával 2.400 korona átlagos tiszta haszonra számíthat, de e mellett van ideje bőven egyéb munkára is. A dohánytermés 800—2.000 font (1 angol font 454 gramm), sőt 2.200 is fordult már elő; 1 font ára 10 cent, tehát a termés ára mintegy 150 \$. Sokkal jobb árt érnek el azonban azok, kik földjét tüllel földik be és így mesterségesen virginiai vagy cubai (nedves meleg) klimát teremtvén, ilyen dohányt termesztenek. Az átlagos kukoriczatermés 80 bushel, de 100, sőt 120 is fordul elő; a termés értéke (1 bushelt 80 centbe véve) 64, illetve 80 vagy 96 \$, a mihez még a szár értéke (2^{1/2}—3^{1/2} tonna), 15—20 \$ járul. Rendszerint azonban nem adják el, hanem állatokkal etetik föl; a szárat földön zárják el légmentesen takarmányul.

Fontos termékek még: takarmány 800 acre, burgonya 200 acre, gyümölcs 200 acre és kerti vetemény 150 acre. Burgonya átlag 200—300 (ritkán 400) bushel terem, paradicsom 150. Nagyjelentőségű a falura nézve az állatállomány: 262 ló, 2 öszvér, 529 tejelő tehén, 98 egyéb szarvasmarha, 68 sertés, 55 juh és 460 baromfi. A tejtermékek jelentékeny bevételi forrás; a lefölözött tejet sertéshizlálásra használják. A szarvasmarhát (többnyire a Jersey- és a Holstein-faj, mely 25—30 liter tejet is ad naponta), természetesen csak mozgás kedvéért hajtják a szabadba; az istállók cementpadlózattal, vízvezetékekkel. Egy tehén eltartásához átlag másfél acre (alig több egy kat. holdnál) szükséges.

A bevándorlók persze még sokat tanulhatnak az amerikai farmertől, a ki egyre inkább „könyvből“ folytatja mesterségét. A földműves, kivált

a szegény, elmaradt európai, nagyon conservativ. Egy magyar példánl hosszasan magyarázta nekem, hogy mennyivel jobb a magyar kasza az amerikainál; pedig a mennyire én mint laikus megítélhettem, éppen fordítva áll a dolog. De a mit látás után lehet, megtanulnak. Egyelőre bizony szegényesen élnek, de egyesek már tollasodnak. Pl. a felvidéki tót Rigos vagyona hivatalosan 2.245 \$-ra van becsülve, egy galicziai lengyelé, a kinek magyar asszony a felesége, 5.260 \$. Bizonyos, hogy takarékosan kell élniök, de a hányat csak hallottam, dehogy gondol a vagyonosodásra! Hisz nem azért jött ki, hogy kincset gyűjtsön; azt csak a gyári munkások próbálják. A legtöbb azért hagyta oda faluját, mert megélni nem tudott (talán 1—2 gyakorlati antimilitarista kivételével), mert azt hitte, hogy joga van egy darabka földhöz, mely kenyeret adjon magának és családjának és egy biztos földélhez, mely alatt övével meghuzódhatik. Lehet-e kárhoztatni ezért?

A magyar föld kitagadottjai: magyar, rutén és tót parasztok egymás mellé telepedtek le Sunderlandben. Mert köztük nincs és nem is volt soha nemzetiségi kérdés, hát mért ne férnének meg egy utcában, melyet Sunderlandben — talán tréfásan — Hungarian avenue-nak neveznek? Még össze is házasodnak és minthogy a tótok vannak többségben, hát az ő nyelvük a diplomatiái nyelv. De arra az országra, mely pedig nekik oly zsugori marokkal mért, mindig vágyakozva gondolnak. „Én bizony soha sem mondok rosszat az „old country“-ről, mert ott születtem, sem az újról, mert ez ad kenyeret,“ mondta egy sunderlandi magyar. Legutóbbi látogatásomkor egy magyar ép a sógorának irt levelet, a ki hajójegyet kért tőle. Kiszolgált csendőr, 6 gyereke van, egy vegyi gyárban dolgozik, de nem tud megélni a keresetéből. Fölnéztem a falra, arra a képre, mely a házigazdát mint huszárt, lobogó attilában, paripán ábrázolta „Szolgálati időm emlékéül“ felirással és én bizony egy szót sem szoltam. Pedig talán tanácsot várt. Lehet, hogy a nép földosztó atyja, a ki oly komolyan veszélyezteteti IV. Bélát második honalapítói rangjában, adhatna neki. Így hát megírta, hogy majd elküldi a jegyet, aztán az árát majd ledolgozhatja itt és később kihozhatja a családját is.

Igy üldözi ki a népet ide ugyanaz a politika, mely Erdélyből Acsády bizonyosága szerint megritkította és helyenkint kiirtotta a magyar jobbágyságot. Így esik meg, hogy ma a sunderlandi iskolában és ki mondhatná meg, hány másban nagy Amerikában, magyar fiuk és leányok The old Kentucky home-ot éneklük és a Home, home, sweet home-ot, mely rájuk nézve már ezután csak Amerika.

A kivándorlók életmódját leginkább e két adat mutatja: évi átlagos kiadásuk a fűszeresnél: 100—120 \$, a mészárosnál 90—100 \$. Az

amerikai elbámul igénytelenségükön, pedig e két adat maga mutatja, hogy milyen urasan élnek otthonhoz képest. Mert az mesebeszéd, mintha az amerikai árak olyanok volnának, hogy 1 dollár 1 forintot ér. Különben erről bárki maga is meggyőződhetik az alábbi jegyzékből, mely hazai mérték és pénz szerint átszámítva közli a sunderlandi detail árakat:¹⁾

		Korona
hus jobb minőségű	1 kg.	1·32—1·76
gyöngébb minőségű (a kivándorlók ezt fogyasztják)	1 „	0·88
zsir	1 „	1·65—1·76
só, durva	1 „	0·09
finom	1 „	0·21
liszt, finom	1 „	0·28—0·39
durvább	1 „	0·22—0·33
czukor	1 „	0·55
sajt	1 „	2·20
kenyér (otthon sűtik, ez inkább fényűzési cikk)	1 „	0·66
kávè, legjobb	1 „	3·82
közepes	1 „	2·20
pótkávè	1 „	1·10
tea, barna és zöld	1 „	3·30—5·50
tej, ...	1 l.	0·26
citrom	1 tuczat	1·50
banána	darabja	0·125
bab	1 l.	0·44
petroleum	1 „	0·13
köszén	100 kg.	3·12
dohány, legolcsóbb (erre rendszerint nem költenek, terem elég ingyen, monopolium nincsen)	1 „	4·95
keményítő	1 „	0·68
szappan	1 „	0·68
munkaíng	1 db.	2·50
munkakabát	1 „	2·50
munkanadrág	1 „	2·50
teljes alsóruha ²⁾ (íng, nadrág)	1 „	5·00
utcai kimenőruha	1 „	50—60

A kereskedő szívesen kölcsönöz az év végéig bármelyiknek is; tudok esetet, hogy két éve is vár pénzére. Egy éven túl 5% kamatot számít. Már egy-két esetben megjárta, hogy adósai elszöktek; azóta

¹⁾ Ez árakat Mr. Bullis, sunderlandi kereskedő szíves segítségével állítottam össze; házi asszonyom, ki kellő szakértelemmel rendelkezik, gondosan átnézte és rendben találta, 1 dollár 5 koronának van véve.

²⁾ Reá van ugyan nyomva : pire tilk, de Mr. Bullis az első szóra elárulta, hogy bizony csak kevés benne a selyem.

óvatosabb. Ha ügyvédileg szólítja fel a makacs adóst (ezt lehetőleg kerüli), ügyvédjének 10°/o behajtási költséget fizet ezért állandó egyezség alapján. A hitelviszonyok igen kedvezők. (Gondolni sem jó arra, hogy a hazaiakkal hasonlítsuk össze.) A kinek földje van, a teljes érték 60°/c-a erejéig kap kölcsönt a folyón túli south-deerfieldi banktól 5°/c-ra. A míg az adós rendesen fizeti a kamatot, a bank sohasem követeli a tőke törlesztését, mert követelése biztos, 5°/o pedig kitűnő kamat. Magánemberek is szívesen kölcsönöznek az érték 70°/o-áig is (csábítja őket a magas 5°/c-os kamat) és tőketörlesztést ők sem kívánnak, míg az adós pontosan fizeti a kamatot. De olyasmiről, hogy az adóst 1—2 nap, vagy akár havi késedelemért tönkretégyék, pl. az egész kölcsön hirtelen fölmondásával, szó sincs. A jóhiszemű adós a legteljesebb méltányosságra számíthat.

Lehet, hogy ez úgy hangzik, mintha „kivándorlásra való csábítás“ volna, de a mi igaz, az igaz.

Kisebb fogyatkozásai daczára is a falu képviseli az igazi amerikai szellemet és a mily szégyene Amerikának a városokban dúló példátlan corruptio és rablógazdálkodás, oly dicsőséges a szabad emberek szabad otthona, a falu.

Braun Róbert.

Közlemények és ismertetések.

Adatok a középosztály nevelési költségeinek ismeretéhez.

A középosztály gyermekeinek nevelési és fentartási költségeiről megbízható és pontos adatokat kaphatunk az iskolai internátusok számadási könyveiből. A debreczeni országos tanítói árvaház igazgatósága és a debreczeni ref. főiskola tápintézetének vezető tanára szíves készséggel mutatták be számadási könyveiket. Ezek az adatok kétségtelenül tisztább képet adnak a középosztály nevelési költségeiről, mint a magánháztartásokból pusztán becslés útján beszerzett adatok.

A tanítói árvaház adatai a befektetett tőke kamatain és amortizációján kívül a gyermekekre fordított összes kiadásokról tájékoztatnak. Megfigyelés tárgyául szolgált az 1900-ik és az 1908-ik év. Az árvaházban bentlakó növendékek átlagos létszáma volt 1900-ban 149; 1908-ban 169. A gyermekek életkora 10—17 év. Az intézetben lakik és ellátást kap a felügyelői kar is családtagjaikkal együtt, összesen 13-an és a cselédség 15-en. Ezt a körülményt az egy gyermekre eső élelmezési költség kiszámításánál tekintetbe vettem, — azért az élelmezési költségeket a gyermekek száma + 28; egyéb költségeket a gyermekek számával osztottam el. Az egyes kiadási tételek közül azokat sorolom fel, a melyek a gyermekek fentartására és nevelésére vonatkoznak, némely egymásba tartozó, de különirt tételt összefoglalva egy tételben közlök. Az adatok a következők:

Kiadás-csoport	Összeg ¹⁾ k o r o n a	1900-ban	Összes kiadás %-a	Összeg	1908-ban	Összes kiadás %-a
		Egy gyer- mekre esik			Egy gyer- mekre esik	
Élelmezés ²⁾	27.657	139·27	34·82	37.233	189·00	37·81
Ruházat, ágynemű	11.121	74·66	18·67	17.800	105·32	21·08
Butorjavítás, konyhafel- szerelés	448	3·01	0·75	1.366	8·08	1·62
Fűtés	3.760	25·43	6·36	5.716	33·82	6·77
Világítás	2.918	19·58	4·89	2.649	15·67	3·14

¹⁾ Az egyes fejezetek végösszegei koronákra lettek kikerekítve.

²⁾ Az összes élelmezési költségek a zárszámadásban „Köztartás“ czimen egy tételben szerepelnek.

Kiadás-csoport	1900-ban			1908-ban		
	Összeg ¹⁾ k o r o n a	Egy gyer- mekre esik %	Összes kiadás %-a	Összeg k o r o n a	Egy gyer- mekre esik %	Összes kiadás %-a
Vizvezeték	941	6·31	1·58	1.295	7·66	1·54
Mosás, mosószer	2.048	13·74	3·44	2.530	14·92	2·99
Hajnyírás	120	0·80	0·22	120	0·71	0·15
Betegápolás	1.987	13·00	3·25	1.414	8·37	1·68
Tandijak, taneszközök, kézimunka ¹⁾	7.165	48·09	12·00	11.771	69·65	13·93
Cselédfizetések	2.518	16·86	4·25	2·874	17·00	3·40
Épületfenntartás, tűzbizto- sítás	1.556	10·44	2·65	2.775	16·42	3·29
Irodai szükséglet, szünidei utazások, vegyes kiadá- sok	4.234	28·42	7·12	2.186	12·93	2·60
Összesen	63.473	399·61	100·00	89.729	499·55	100·00

A kimutatásból látható, hogy egy gyermek nevelési költsége 8 év alatt 25 %-kal emelkedett és pedig különösen megdrágult az ételmezési 36 %-kal, a ruházat 41 %-kal, a fűtés 33 %-kal.

Részletes adatokat találunk a gyermekek ruházatára vonatkozólag a költségelőirányzatban. Ebből kitűnik, hogy 1909-re a fiúk ruházata 128 K 80 fillérre, a leányoké 69 K 13 fillérre lett előirányozva.

A ref. főiskola tápintézetének adatai csakis az étkezésre vonatkoznak. Itt 10–22 éves diákok étkeznek változó számmal. A diákok ebédet, vacsorát, reggelire pedig kenyeret kapnak; 1909 óta tejet is. A számadási könyvben külön van föltüntetve a diákok és a személyzet által elfogyasztott napi adagok száma. Összes kiadás volt 1904-ben 69.035 K 25 f, kiadatott 89.326 napi adag a diákoknak és 2.987 adag a személyzetnek. Egy diák-adag netto költsége 64 fillér, brutto költsége (a személyzet étkezését is beleszámítva az előállítási költségbe) 66 fillér. 1908-ban összes kiadás volt 63.648 K 74 f, kiadatott a diákoknak 87.936 adag, a személyzetnek 3.249 napi adag.

Egy diák-adag netto előállítási költsége volt 69·9 fillér, brutto előállítási költsége 72 fillér. Itt mintegy 9 %-kal emelkedett 4 év alatt egy napi adag előállítási költsége.

Az 1908-ik évről részletes adatok állanak rendelkezésünkre az egyes tápszerek fogyasztásáról:

	Összes kiadás		Egy netto diáknapra esik		
	mennyiség kg.	érték	mennyiség kg.	érték	%
Fűszer	—	3.264·24	—	0·036	5·1
Kenyér	46.723	12.444·81	0·512	0·136	19·4
Kolbász	2.242	3.625·90	0·024	0·040	5·7
Liszt	6.035	2.205·22	0·066	0·025	3·6

¹⁾ Az árvaház növendékei az összes középiskolákban tandíjat fizetnek.

	Összes kiadás		Egy netto diáknpra esik		
	mennyiség kg.	érték	mennyiség kg.	érték	%
Marhahús	19.060	21.665·07	0·209	0·237	34·0
Sertéshús	3.992	5.514·19	0·044	0·060	8·6
Szalonna	2.100	2.842·12	0·023	0·031	4·4
Virsli	19.237 pár	1.923·70	—	0·021	3·0
Zsir	980	1.320·00	0·011	0·014	2·0
Vegyes	—	4.820·66	—	0·053	7·6
Felszerelés	—	641·11	—	0·009	1·3
Tüzifa	50 öl	1.180·00	—	0·013	1·9
Személyzet	—	2.198·72	—	0·024	3·4
Összesen	—	63.648·74	—	0·699	100·0

Ha az egy napi brutto előállítás költséget: 72 fillért 365-tel megszorozzuk, úgy megkapjuk egy diák egész évi ételmezésének költségét. Ez kitett 1908-ban 262 K 80 f-t.

Ezek a számok hihetőleg a legalsó határát képezik a középosztályhoz tartozó gyermekek fentartási és nevelési költségének. A gyermekek felnevelése a magán-háztartásokban az esetek túlnyomó többségében sokkal többbe kerül, másrésről igen sokszor kevésbé felel meg az egészséges testi és szellemi nevelés követelményeinek. Adataink kiindulási pontul szolgálhatnak középosztály-nevelésünk gazdasági mérlegének megállapításához.

Balkányi Béla.

A nyomor problémája.

Jacques Novicow : *Das Problem des Elends*. Németre fordította : Alfréd H. Fried. Leipzig, 1909. Theod. Thomas. 373 oldal.

Novicow a nyomor alapokát az emberiség szervezkedésének fogyatékoságában látja, a mely megakadályozza az összesség szükségleteit kielégítő, megfelelő mennyiségű jószág termelését. A szervezkedés hiányossága pedig végeredményben arra vezethető vissza, hogy az emberek nagy tömege boldogulását nem a céltudatos termelésben, hanem a mások rovására való élősdiségben keresi. A rablás különböző faja meggátolja azt, hogy a föld óriási kerteté varázsoltassék. A rablás bűnében részesek tőkésék, munkások, földbirtokosok. A tőkésék az által, hogy kiváltságos helyzetüket néha arra használják fel, hogy a munkásokat kiszipolyozzák, s a helyett, hogy azok tisztességes megélhetését biztosítanák, áldatlan küzdelmet idéznek elő, a mely időfecsérlésre vezetvén, a külvilág kellő átalakítását, s így a termelés bőséges voltát hátráltatja. De a munkások sem jobbak. A szerző élesen kel ki a bérharczok ellen, a melyeket szintén az erőszak eszközének tekint, s így a legnagyobb mértékben

elitél. A socialismus tanait naivaknak és egyben kárhuzatosoknak tartja, mert a kollektív alapon nyugvó állam az ököljog uralomrajutásával lenne egyértelmű, csak hogy most az utolsók lennének az elsők. A földbirtokosok védővámjaikkal sarczoljaik embertársaikat. Ha meg fog szünni a kölcsönös, gyalázatos fosztogatás, megnyilik az út a hatalmas, termelő, békés együttműködésre, a mely az igazság és a jólét országának eljövételét fogja jelenteni. Igaz ugyan, hogy a szenvedés egyéb előidézői: a szerencsétlenség és bűncselekmény (büntetőjogi értelemben) sohasem lesz teljesen kiküszöbölhető, de e bajok következményei megszüntethetők egy az egész emberiségre kiterjedő biztosítás által. Vagyis a társadalom egészséges, munkabíró tagjai termeljenek valamivel többet, mint a mennyi saját szükségletük bőséges kielégítésére elegendő, a „plus“ pedig mint biztosítási díj fog szerepelni.

Novicow könyvének irányelve egy szóban foglalható össze: Termeljetek! Ez alatt persze az okos, a tudomány minden új vívmányával küzdő, folytonosan a kor színvonalán álló termelést kell érteni. A hatalmasok és bitorlók minden visszaélésének megszüntetése csak félmunka, ez magában véve még nagyon keveset lendítene a nyomorgók sorsán. Szerzőnk állítását a következő számadatokkal bizonyítja: Az ember évi gabonaszükséglete körülbelül 200 kilogramm. Az emberiségé (1.500 milliót véve föl) 300 milliárd kg. Földünk pedig csupán 87 milliárd kg. gabonát termel. Ezen mennyiség még Európa szükségletét sem elégíti ki, mert 600 milliónyi lakossága 120 milliárd kg. gabonára tarthatna igényt. A világ évente 12 milliárd czukrot állít elő. Ezzel szemben, mivel az egyes embernek legalább is évi 50 kg.-ra lenne szüksége, az egész földkerekség szükséglete akkor nyerne teljes kielégítést, ha 75 milliárd kg. czukrot állítanának elő, ebből egyedül Európára 30 milliárd kg. fogyasztás esnék. A világ évi gyapottermése 4 milliárd kg.-ra rug. Ezzel szemben teljes ruházata csak 500 millió embernek van, 750 millió fogyasztó öltözékben járkal, míg 250 millió teljesen meztelen.

Novicow érdekes írói egyéniség. Azok közé a tudósok közé tartozik, a kik legszivesebben a legsúlyosabb és legbonyolultabb kérdésekkel foglalkoznak. A munka kezdetén még tökéletesen át is vannak hatva a vállalkozás nehézségétől. Az egész „beállítás“-ból kitűnik, hogy az író teljes tudatában van annak, hogy nagy fába vágta fejszjét. Azután, a mű derekán, következik ama bizonyos tojás feltalálása, a mely Amerika fölfedezőjéről neveztetett el. Most kezd a tájék felderülni; az író a figyelmet állandóan ébren tartó előadás varázsával a gyászos novemberből egy sokat ígérő májusba vezeti az olvasót. Ha a Novicow könyvéből eltávolítanók azt a sok, igazán éles észre valló, de nem mindig föltétlenül igaz tudományos megfigyelést,

reflexiót, a melyekkel „főelv“-ének elfogadtatását el akarja érni, — a következő párbeszédés sémára vezethetnénk vissza a munka mondani-valóját:

- Nyomorgunk, segíts rajtunk!
- Szivesen. De mért nyomorogtok?
- Mert nincs kenyereünk és szeneünk!
- Ugy? Akkor termeljetez magatoknak kenyeret — és jól fogtok lakni, s bányászszatok szene — és nem fogtok fázni.
- Köszönjük szépen, de ezt előbb is tudtuk.

•Az örök problémákkal, mint a minő a nyomor kérdése is, foglalkozó művek közös sorsa, közös hibája ez. A végtelen kisiklik minden véges mérővessző alól. Kétségtelen azonban, hogy a mikor egy olyan gondolkodó fő, mint Novicow síkraszáll azért, hogy a világ legnagyobb átka, a nyomor ellen harcoljon, az mindig nemes és fölemelő látvány, s a küzdelem sikertelenségét a jóllakott olvasó megbocsátja, hiszen sok pompás lelki-tornamutatványban volt része. Mert sok kérdést tárgyal ebben a könyvben Novicow. Köztük egy pár ide nem valót is. Kérem, mi célja van szerzőnek itt „Az élettan jelenségei“ című fejezettel? Vagy a csere tárgyalásával? Hiszen csinos mozaikdarabkák ezek, de hiába, sehogyse illenek ide.

Hibája a műnek, hogy a nyomort előidéző „rablás“ mélyebb elemzésébe nem bocsátkozik. Az osztály- vagy fajérdekből kifejlődő küzdelemet „rablás“-nak tekinteni, szerencsétlen gondolat. Mindig helytelen egyik tudományszakból a másikba átvonszolni egy fogalmat, a mely már amott is pontos meghatározásra szorul, az új talajban pedig gyökeret annál kevésbé verhet, mert a levegőben lóg. A bűncselekmény, s így a rablás is, egy állandó, vagy időleges abnormalis lelki-állapot szüleménye, s az épen a nagy kérdés, hogy az embereknek egymásközti tusája és e küzdelemnek talán egyes hevesebb, elkeseredettebb jelenetei megbélyegezhetők-e egy olyan elnevezéssel, a melyhez a rendellenesség ismérve fűződik? Hiszen az élet maga az egyenlőtlenesség, a mely természetsszerűleg küzdelemhez vezet. A harc a természetes és az alaposan gondolkodó meg fogja érteni, hogy nem a merevséget feltételező egyenlőség és béke az ideál, hanem az erők egyensúlya. Ez alatt pedig értem azt az állapotot, midőn az összeségre nézve hasznos, de egymással küzdő osztályok oly helyzetben vannak, hogy különböző-nemű szolgáltatásaik fejében hivatásukat folytathatják és kilátásuk van további egészséges fejlődésre.

A Novicow által „rablás“ elnevezés alatt összefoglalt jelenségek (rabszolgatartás, kiváltságok, egyedárúság, trust, sztrájk, hódítás, védvám, nemzeti exclusivismus, stb.) az emberi természetben gyökeredznek.

Belénk van oltva az egoizmus, s az ész, ügyesség, ravaszság, erőszak eszközeivel törekszünk szükségleteinknek, vágyainknak eleget tenni. A nyomor problémája az értelem és az érzékiség egymással való összeütközésén fordul meg. És épen ezért lehetetlen a nyomor kérdését a maga teljességében és mélységében vizsgálni a nélkül, hogy az író a szaporodási-, népesedési momentumot figyelembe ne vegye. Novicow ezt elmulasztotta, pedig világos, hogy a világ szükségletének megállapításánál (mi más a nyomor kérdése?) ép.oly lényeges ama bizonyos lakomán résztvevők száma, mint a fogások minősége és mennyisége.

Novicow elméletében nagy szerepet játszik az idő kategóriája. A társadalmi s gazdasági élet tényeit a szerint itéli hasznosnak vagy károsnak, a mint azok időmegtakarítással vagy időfecsérléssel járnak. Előbbi esetben fokozódik az emberiség jóléte, utóbbi esetben nagyobb lesz a nyomor. A rabszolgaságot például időpocsékolásnak tartja, mert 1. a rabszolgaságbavetés, illetőleg az ellenállással szemben kifejtett erőszak, 2. az állandó engedelmségre-szorítás, 3. a rabszolga rosszabb (t. i. a szabad emberhez viszonyítva silányabb) munkája, s végre 4. a rabszolgatartó semmittevése, mind olyan momentumok, a melyek idővesztegetést idéznek elő, s így az emberiséget a jólét felé való haladásban hátráltatják.

Ritkán nyilatkoztak a politikáról olyan lesujtólag, mint Novicow e könyvben. Nem egyéb ez szerinte, mint a „banditismus“ egy faja, melynek formái a körülmények szerint többé-kevésbé képmutatók vagy cynikusak. A pártok küzdelmét a zsiros fazék körüli marakodásnak tekinti.

Szerzőnk ama felfogásához hiven, hogy a nyomor tulajdonképen termelési és nem jövedelemmegoszlási probléma, erős támadást intéz a socialismus ellen; e ponton azonban mintha kissé letérne arról a biztos, objektív útról, a melyet pedig minden tudósna tántorithatatlanul kell követnie. Állításom igazolására legyen elég felhoznom azt a pár sort, a melylyel Novicow Marx ismert „túlmunka“ elméletét bírálja. Azt mondja: „Arra, hogy a munkaadó nyeresége semmiesetre sem a munkás részéről való túlszolgáltatásból származik, bizonyíték az, hogy a munkaadónak nyeresége lehet akkor is, ha munkásai csak két órát dolgoznak naponta és vesztesége lehet, ha tizennégy órát dolgoznak.“ Egy Novicowhoz nem illő ilyen fegyver használata. Hiszen műve elején épen ő azért támadja a classicus iskolát, mert az szerinte túlságosan elméleti, s a való életet nem vette kellőleg figyelembe. Hát hány olyan gyáros akad, a ki a magas munkabérek naponta két órai munkáért fizeti, s nyugodtan türi, sőt helyesli, hogy a munkások a „munkaidő“ többi részét kedélyes csevegés közepette töltsék el?

Szerzőnk így folytatja: „A munkaadó ideálja az lenne, ha a munkásokat nélkülözhetné, ha a gép segítségével mindent ő maga végezhetne, mert ekkor a lehető legnagyobb jövedelemre tehetne szert. Marx elmélete szerint a munkaadónak ekkor semmiféle jövedelme nem lenne, mivelhogy itt túlmunkáról nem lehet szó.“ Itt persze Novicow elfelejti megemlíteni, hogy a fölötte kivételes esetben a „munkaadó“ személyében egyesül a tőkés, munkás, vállalkozó és igazgató szerepe és „munkaadónk“ holmi elméletek kedvéért nem igen lesz hajlandó arra, hogy egyik zsebéből a pénzt a másikba helyezesse.

A szerencsétlenül megírt bírálat utolsó mondata így hangzik: „Marx elmélete szerint a munkaadónak annál nagyobb nyeresége van, minél több a munkása, mert ekkor nagyobb mennyiségű túlmunkából huzhat hasznot. Tényleg ennek az ellenkezője áll; ennél fogva a Marx elmélete hibás.“ Soha szilárdabbul nem állna a proletárok nagymesterének gondolatvára, ha csak ilyen ágyúkkal bombáznák. Az életben a vállalkozó annyi munkást fog alkalmazni, a mennyi a munka elvégzésére épen elegendő. Több munkás közreműködéséből a vállalkozás nagyobbyszerűségére lehet következtetni, mert a munkások számának növelése nem társaik kimélése, hanem a feladat nagyobb, nehezebb volta okából történik. Az ilyen munka elvégzése fejében kellő piaczi helyzet mellett a vállalkozó nagyobb ellenszolgáltatást fog követelni. Persze, ha valaki megfelelő szakképzettség hiányában, saját érdekével ellentétben, több munkást alkalmaz a kelleténél, magára vessen akkor, ha veszteséggel zárja le mérlegét. De ez magában véve legfőlebb munkaadónk bukását jelenti és nem Marx csődjét!

A felhozott hibás rész persze csak azt jelenti, hogy nemcsak az Ilias költője, hanem Novicow is szundikál néha. Egyébként, ha nem is bizik szerzőnk egy socialistikus alapon felépített állam lehetőségében, elismeri, hogy az emberiségnek szüksége van egy tanra, a mely a közömbösek fülébe kiáltja: Mi lesz a nyomorgókkal? De van még egy megbecsülhetetlen előnye a socialismusnak. És ez abban áll, hogy az individualismussal szembeállítva, két módszertani pontot nyertünk a társadalmi és gazdasági élet jelenségeinek tárgyalásához. Individualismus és socialismus egy coordinata-rendszer két tengelyének képzelhető; az emberiség élete hullámozik, de sem az egyik, sem a másik végletbe bele nem olvad. Az absztrakt értelemben vett individualismus nem volt történeti categoria s a socialismus sem lesz az!

Szegő Ernő.

A javak forgalma az ősgazdaságban.

F. Somló: *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft*. Bruxelles, 1909. Misch et Tron, VII. 186. old

Somlónak ezen kitünő munkája a bruxellesi Institut de Sociologie Solvayban jött létre. Adatainak kiválóságát és erejét ennek a maga nemében elsőrendű tudományos intézménynek köszönheti. A munka a legkezdetlegesebb társadalmak jószágforgalmának kérdését kutatja a legmélyebbre való részletezéssel. Felteszi azt a kérdést, hogy minő gazdasági összefüggéseket mutatnak az ember legprimitívebb társadalmi közületei? Mily mód jutnak a termények a társasfejlődés legalsó fokán embertől, emberhez, csoporttól csoporthoz? A szóbanforgó összefüggéseket helyesen jellemzi az „őskommunizmus“ kedvelt jelszava? Vagy tán az abszolút egyéni gazdálkodásra visszamenőknek van igazuk? Vagy mindkét feltevés hibás?

Somló nem kíván a kezdetleges jószágforgalomnak csak bizonyos formáival foglalkozni, hanem teljes képet akar nyerni. Az „Urgesellschaft“ megjelölésen nem a szó abszolút értelmében vett kiindulási pontot érti, a mely áttörhetetlen homályba van burkolva, hanem viszonylagos értelemben veszi olyanformán, hogy a kutatás révén elérhető legalacsonyabb rendű állapotokat vizsgálja.

Az ily értelemben vett őstársadalom két úton közelíthető meg, a praehistoria és a néprajz révén. Reconstructiója teljessé tételére figyelembe veszi az összes úgynevezett természeti népeket. Elveti azt a módszert, a mely szerint mindazt, a mi a legkülönbözőbb néptörzseknel különösen kezdetlegesnek tetszik, a legprimitívebb állapot maradványainak vétetik, tekintet nélkül arra, vajjon ez az állítólagos maradvány az előttünk ismeretes legalsóbb fokon valóban megvan-e vagy nincs.

Végig megy Somló az ausztráliai törzsek, tazmánok, botokúdok, tűzföldiek, andamánok, philippini negritók, busmanok, szeri-indiánok, veddák irodalmán, mindenütt a lényegest, a megbizhatót tárva az olvasó elé. Szemügyre veszi az európai őstörténelmet és a viszonylag magasabbban álló néptörzseket is.

Polemikus megjegyzései meglepően elfogulatlanok és eredményei nagy értékűek. Tagadja szerző, hogy léteznének a csereforgalmat nem ösmerő törzsek. A meddig a társas fejlődés visszafelé követhető, mindenütt van jószágforgalom. Ez párhuzamosan fejlődik a társadalmi élet egyéb részeivel. Vannak a cserének bizonyos eredeti formái, a melyeket a kutatók azért nem méltattak kellőképen, mert a mi jogászai ideológiánk zavarta őket következtetésükben. Somló kutatásai nagymértékben hozzájárulnak az ősi csoportok, közületek funkciójának derítéséhez. Ez a

csoport, mely kifelé többé-kevésbé zárt gazdasági egységkép áll előttünk és a melyet a különböző kutatók hol törzsnek, hol klán-nak vagy atyafiságnak, legtöbbször pedig családnak mondanak, bonyolult képződmény a mely különböző termelő- és fogyasztó-egységekből adódik. Érdekesekek és helytállóak a családra, mint még kisebb közületre vonatkozó fejtegetései is. Kollektív termelésről a család körében sem lehet szó. Ezen belül is egyéni termelőként szerepelnek az individuumok.

Végeredményben az ősgazdaság sem az egyéni táplálékkeresés felfedezésével, sem a kommunizmus vagy kollektív termelés jelszavával el nem intézhető. Sem egy gazdaságilag elszigetelt egyént, sem az egyének gazdaságilag teljesen elszigetelt csoportját mint legalsó fokot feltennünk nem szabad. Már a számunkra legalacsonyabb fokon is összetett gazdasági csoporttal találkozunk, a mely kölcsönösen függő gazdálkodó egyénekből és kisebb gazdasági csoportokból áll és a mely a jószágforgalom ősi rendszerét ábrázolja.

Amerikai munkástörvények.

E czímen értékes kis gyakorlati füzet hagyta el rövid idő előtt az „Amerikai Magyar Népszava“ kiadóhivatalát. Derék munkát végzett szerzője, a midőn alapos tudással és kritikai érzéssel összegyűjtötte az Unio amaz államainak (Connecticut, Illinois, New-Jersey, New-York, Ohio és Pensylvania) munkástörvényeit, a melyekben a kivándorolt magyarság zöme lakik. Hihetetlen summa adódnék, ha valaki össze próbálná halmozni azokat a vagyonban kifejezhető hátrányokat, a melyek a kivándorlók nagy tömegét érik azért, mert új hazájuk törvényeikben járatlanok. Bonyolult partikuláris szokásait nem ismerik. Csak egy példát ragadjunk ki: Némely állam törvénye megkivánja, hogy a munkaadó az ipari balesetről formálisan értesíttessék, mielőtt ellene kártérítési pert lehetne indítani („notice“). Ennek elmulasztása könnyen azt eredményezheti, hogy a károsult igényével teljesen elutasítatik a bíróságtól. Így évenként sok száz existenzia pusztul el.

A szóban forgó kis könyvecske nem csak ezért említésre méltó, hanem szót érdemel azért is, mert népszerűsítési modora oly ügyes, hogy méltán utánczást érdemelne nálunk is.

M. kir. postatakarékpénztár.

A m. kir. postatakarékpénztár utolsó évi jelentése szerint az 1908. év eredményei általában kielégítőek, bár a takarékgazdálkodás a kivándorlás

és kedvezőtlen gazdasági viszonyok folytán gyengült. A postatakarék-pénztár intézményes ujitásai közül kiemelendők a következő momentumok: A takarékforgalomba beillesztetett, a zárt betét- és járadékkönyvecskék intézménye. A betegség és baleset esetére az új munkásbiztosító törvény alapján megállapított járadékok és segélyek a postatakarék-pénztár közvetítésével fizettetnek ki. 1908. november 1-je óta a váltók telepítése illesztetett be a csekkforgalomba.

Journal des économistes.

A „Journal des économistes“, mely jövőre hetvenedik évfolyamába lép, szerkesztőt változtat. Eddigi szerkesztője Molinari, harmincz évi működés után átadja a szerkesztői széket a kitünő nevű Yves Guyotnak. A nyugalmabavonuló Molinari hosszú írói multra tekint vissza, első műveinek egyike az 50-es évek elején jelent meg. A Journalt nagy higgadsággal, a conservativismus egy nemével vezette, a mely irányt az új szerkesztő Guyot is meg szándékozik tartani. Ki is jelenti ezt programjában, hozzátéve, hogy jelszava továbbra is a XVIII. század közgazdáinak mondása lesz: Laissez faire, laissez passer.

Bankkönyvtár.

Bankkönyvtár. Szerkeszti: Bánfi Oszkár.

A bankkönyvtár című új könyvkiadási vállalat a bankszakirodalom legjelesebb újabb és régibb termékeit szándékszik a magyar olvasó közönségnek elérhetővé tenni. A szerkesztő nem összefoglaló, általános természetű munkákat, hanem inkább monografiákat kíván adni, a mi felette dicséretes. Az eddig kiszemelt művek: Scharling bankpolitikája, Clare money-marketje, továbbá Weill, „Die Solidarität der Geldmärkte“, Fürst „Prämien-, Stellage- und Nachgeschäfte“ című műve. Jaffé, Prion és Simon Harry Artur nevei igazolják, hogy a szerkesztő jól választott. A bankkönyvtár 1910 január 1-től kezdve harmadfélves füzetekben fog megjelenni.

American Economic Association.

Az American Historical Associationnal egyetemben december végén ülte meg alapításának huszonötéves fordulóját. New-Yorkban ez alkalommal összesereglett Amerika valamennyi rokon társulata és Európából is sok szakember helyezte kilátásba megjelenését. Az egyesület működését

ismertető bevezető és hivatalos üdvözlések után az előadások hosszú sora következett, a melyek nyomtatásban is megjelennek. A Columbia University egy tanszer- és egy könyvtártani kiállítást rendez ez alkalommal. A rendkívül nagy számmal összegyűlt tudományképviselek egyéb ünnepek során New-York állam, a város, a Columbia University, a kereskedelmi kamara és több közéleti kiválóság vendégszeretettel élvezték.

Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1908 – 1909. évi évkönyve.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1908 – 1909. évi évkönyve. (Budapest: Pátria, 1909., 354,8^o.)

Az O. M. G. E. idei jelesül szerkesztett évkönyve bő tükre a magyar nagy- és középbirtokosság jól szervezett érdekképviselete sikeres működésének. Ezenkívül elsőrendű gazdaságtörténeti forrásmunkának is mondható, a mely áttekinthetőleg mutatja be a mezőgazdasági törekvések minden részletét. Lapjait forgatva végig vonulnak az olvasó előtt az elmúlt campagne legfontosabb mozzanatai, a Balkán szerződések ellen folytatott küzdelem, a jegybank kérdés, az adóreform, az új kivándorlási törvény, a bortörvény, a mezőgazdasági érdekek szempontjából tárgyalva. Az O. M. G. E.-nek érdekképviseleti működése és tagjai számának szaporodása élénk bizonyága a magyar gazdaközönség nagymértékű gyarapodásának. Tagjainak száma ez idő szerint közel 5.000.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Társaságunk decemberben és januárban több ülést tartott, melyen a *budapesti községi lakáspolitikáról* élénk vita folyt. E vita anyagát legközelebbi számunkban közöljük.

Az önálló magyar vámterület és a magyar mezőgazdaság.

„Az Ausztriától való gazdasági különválás nyomán várható alakulások” címével megjelent egy munka, még pedig az akadémia által dicsérettel kitüntetett pályamunka, melyben a címlap szerint „az önálló vámterület hatásai Magyarország mezőgazdaságára, iparára és kereskedelmére” tárgyaltnak. Szerzője dr. Rajnik Béla, budapesti ügyvéd.

A munka az önálló vámterület mellett foglal állást és sarkköve bebizonyítani azt, hogy Magyarország mezőgazdasága nem veszít, hanem nyer az Ausztriától való elválásban. Ezt a tételt tüzetesen igazolni igyekszik a buzánál, és statisztikai adatokkal azt tünteti fel, hogy önálló vámterület esetén Ausztriában a magyar buza az orosz és román búzával a versenyt kibírja, sőt magasabb áron lesz kelendőse, mint a közös vámterületen.

Ez az állítás, de különben is több gazdaságpolitikai jelentőségű fejtegetés, úgy nemkülönben az a körülmény, hogy a munka léptenyomon foglalkozik 1905-ben megjelent „Közös vámterület és a gazdasági elválás Ausztriától” című könyvemmel: indokoltá teszi, hogy a munkával tüzetesebben foglalkozzam. Tartózkodnom kell azonban az egész munka teljes bírálatától, mert akkor egy hasonló terjedelmű (304 oldalos) munkát kellene írnom; csak jelezni akarom egy pár pontban azt, hogy a munka az én dolgozataimat hibásan fogta fel, — hogy közjogi fejtegetései alaptalanok — és hogy a buza alakjában előadott az a hite, mely szerint az önálló vámterületen Magyarország mezőgazdasága jobban járna, mint a közös vámterületen, teljesen téves.

Lássunk mindenekelőtt egy pár példát arról, miket állít a munka az én dolgozatomról és az általam hangoztatott gazdasági elvekről.

„Matlekovits azt vitatja, hogy a mi közös gazdasági területünkön a (buza-) vám úgy sem érvényesülhet, akár van ott buza-vámsorompó, akár nincs, az áralakulás egy és ugyanaz.” (77. l.)

Nem tudom, honnan szedte a szóban álló munka ezt az állítását. Én ott, a hol az agrárvámokról általában szólok (141. és köv. l.), a

következőket hangoztatom: „Mindazoknál a mezőgazdasági czikkeknél, melyekből a vámterületen több terem, mint a mennyi a belső fogyasztáshoz szükséges, és a melyekből épp azért rendes kiviteli többlet jelentkezik, a vám nem bír áremelő hatással, és csak azokban az években jut érvényre a vám áremelő hatása, a melyekben a termelés a fogyasztást nem tudja fedezni. Ez okból volt 1882 óta az osztrák-magyar vámterületen a buzavám hatás nélküli, mert oly mennyiségekben állt a buza rendelkezésre, hogy a belső szükségleten felül nagy mennyiségeket külföldre kellett vinni, szóval buzakiviteli terület voltunk; azokban az években (1897., 1898., 1899.), a midőn a termés nem volt kielégítő és kiviteli többletünk megfogyott, a vám tényleg áremelő hatású volt.“ És (a 221. lapon) „a közös vámterületen a most kilátásba helyezett vámtarifa alapján érvényesülhet mezőgazdaságunknak az a régi óhaja, hogy termése jobb árakon keljen. A vámterület fogyasztása közeledik már ahhoz a fokhoz, melyben a termés egészére tarthat igényt. Minden jel arra mutat, hogy a vámok ártartó és áremelő hatásukat a mezőgazdaság javára kifejtendik. Elválás esetére Magyarország a saját fogyasztásával szemben túltermelő, továbbra is nagy kivitelre szorul és terményeinek árában támogatást egy önálló vámterület vámjaiban nem nyerhet.“

Ugy hiszem, ezek után csak nem mondhatja bárki is, hogy a közös vámterületen az agrár vagy buzavámok érvényre juthatását tagadtam volna.

* * *

„A közösségnek a hivei, amidőn a jelen árviszonyokat védelmükbe veszik . . . azzal érvelnek, hogy a vámok áremelő hatásukat csak importterületeken gyakorolják, ahol a bevitel nagy mérve prägnans módon rányomja a területre az importjellegét; sőt némelyek szerint még beviteli területen sem helyes az áremelő hatás és csak bizonyos mértékben valósul meg. Ezzel szemben aztán rámutatnak a mi viszonyainkra, melyek között mi nem ambitionálhatnók meg az importterületek árainak paritását.“

„Hogy ez az ellenvetés nem következetes, az leginkább szembetűnik Matlekovits munkájából. Művének folyamán kimutatja, hogy számos iparcikkben Ausztria a vámkülfölddel szemben is exportállam. Föl is sorolja az illető iparcikkeket és nyomban rámutat arra a körülményre, hogy mégis ezen iparcikkek . . . a vámoknak $\frac{1}{3}$ — $\frac{3}{4}$ -ig terjedő részét védelem gyanánt élvezik, vagyis a vámnak nagy része az iparcikkek áraiban befoglaltatik. Az áremelő hatás tehát mondhatni teljes, dacára hogy exportterületről van szó. Amikor azonban a magyart gazdasági termékek kerülnek sorra, akkor ugyanabban a műben az

olvassuk, hogy a magyar termékek áraiban nem is lehet benne a vám, mert Magyarország, illetőleg a közös vámterület az illető czikkeknél még nem importterület! A vámoknak hatását ilyen kétféle módon magyarázni nem lehet“ (52. l.)

A vámoknak hatását én tagadhatatlanul két irányban, de semmi esetre nem a most mondott értelemben magyarázom. Munkáimban és ma is megkülönböztetem hatásuk különfélesége miatt az iparvédő vámo-
kat az agrárvámoktól. „Az iparvédő vám hatása a belföldi iparnál rendszerint az, hogy fokozza a vállalkozási kedvet és magához vonzza a különben másfelé forduló tőkét. Ez által az illető védett cikk gyártása nagyobbodik, sőt legtöbb esetben annyira fejlődik, hogy nemcsak a belföldi fogyasztást elégíti ki, hanem tultermelés áll elő oly értelemben, hogy az illető cikk számára a külföldön kell piacokat keresni... Ily esetben a vám egészben vagy részben csak névleges és a belföldön eladásra kerülő iparcikk árát a vám teljes összegével megnagyobbítani, megdrágítani nem lehet, vagyis a védővám a belföldön árfejlesztő hatását veszti és tisztán a rendelkezésre álló gyártmány mennyiség és a fogyasztás nagysága döntenek (131. l.) . . . a védővámok tehát csak annyiban jutnak érvényre a belföldi piacz áruiban, a mennyiben a termelés még a fogyasztást egészében kielégíteni nem tudja. Mindazok a cikkek, melyek a belföldi fogyasztásnál nagyobb arányokban állítatnak elő s ez okból külföldi piacok felkeresésére szorulnak, a vámot csak addig használhatják fel a belföldi árak emelésére, míg nem kénytelenek a külföldön olcsóbb árakat használni és termelési fölöslegüket a belföldinél olcsóbb árakon adni; ez esetben inkább megmaradnak egyelőre a vámmal védett belső piacon s igyekeznek a belső fogyasztást olcsóbb árak útján fokozni és csak ha ez nem sikerül és a vám nagyobb részével mérsékeltek áraikat, vonulnak végre a külföldre. Így válik áremelő hatásában hatálytalanná a védő vám (137. l.) . . . igaz, vannak esetek, melyekben az iparosok együttérzés és együttcselekvés alapján a belföldi árakat éppen a vámok segítségével nem szállítják le annyira, a miként ezt a külföldi piacokon a szabadverseny folytán tenniök kellene. A kartelek . . . a védővámokban hatalmas eszközt bírnak arra, hogy a belföldön az árakat tarthassák (138. l.)“

Az agrárvámokról ezt mondom „ezek a vámok hasonlóak az iparvédővámokhoz, legfőleg abban különböznek, hogy a termelés fokozására nem hatnak oly erővel, miután a föld nem áll korlátlanul rendelkezésre, azaz védő jellegük a fejlesztésben kevésbé jelentkezik. De különben a verseny korlátozása, az áremelési és piactartó hatásukban teljesen egyenlők“ . . . az osztrák-magyar vámterület a fő mezőgazdasági terményekre nézve a legújabb időkig kiviteli terület volt. A fogyasztás és a

lakosság emelkedésével több terményre vagy már megszűnt, vagy legközelebb meg fog szünni kivívó terület lenni, s így a védővámok áremelő hatásuk lesznek (141. l.)

A mikor a vámterületen a vámok hatásáról szólok, világosan emelem ki az iparvédő és az agrárvámok hatását, de itt sem említem föl azt, hogy a közös vámterületen az agrárvámok egyáltalában hatástalanok. „A közös vámterületen a dolog természete és a tények tanúsága szerint az ipari védővámok és a mezőgazdasági vámok árképző hatásokban fordított viszonyban haladnak. Az iparvédővámok mindaddig, a míg az ipar nem fedti a vámterület összes szükségletét az illető iparcikk árát közel a vám teljes összegéig megdrágítják. Ebbeli határaik által ösztönzik a vállalkozást ezen cikkek termelésének fokozására; a gyártás fokozása lassan-lassan a belföldi szükségletet egészen fedezi, sőt a belső szükségleten felül termel. Ekkor már a vámok a belföldi gyárak cikkeinek árát mindinkább csak kisebb arányban emelik, vagyis a vámok a cikkek áraiban kisebbednek, míg végre egészen eltűnnek és ekkor már csak arra valók, hogy a külföldi versenyt az országból kizárják . . . Ezzel szemben a mezőgazdasági vám vámterületünkön egyelőre sok cikkre nézve még csak piactartó, vagyis biztosítja elsősorban a belföldi terményeknek a vámterület fogyasztását, sőt mihelyt oly cikkről van szó, melynél a belföldi termelés nem elegendő (pl. kukoricza, zab, rozs, hüvelyes stb.) s így külföldi cikknek behozatala válik lehetővé az agrárvám áremelő hatású. Ezen áremelés ugyan szintén hat a termelés fokozására; ámde a mezőgazdasági cikkek termelésének megvan a maguk természetes határuk, melyen túl sem nagyobb területeket művelés alá venni nem lehet, sem intensivebb gazdálkodással többet termelni nem lehet. De ezenkívül a lakosság természetes növekedése és a művelődéssel kapcsolatban a fogyasztás fokozódása gondoskodik arról, hogy a termelés nagyobb mennyisége állandó keletre találjon . . . Minél tovább állnak fenn tehát ily vámterületen a mezőgazdasági vámok, annál jobban hatnak a mezőgazdasági termények árainak emelésére (153. l.).

Ezekből az idézetekből elég világos álláspontom, melyről azt állítani, hogy az agrárvámokat hatástalanoknak tüntetem fel, éppen nem lehet.

* * *

„Miután az iparvédő vámok áremelő hatása már elveszett, tehát a fogyasztók nem fizetik meg többé a vámmal drágábban az iparcikkeket, ezért a különválás nem is időszerű már“ (33. l.).

Hogy én általában és különösen a szóban álló művemben Magyarországnak Ausztriától való gazdasági elválását időszerűnek nem tartom, az bizonyos. Hiszen munkám végén világosan szóltam „ha ma a közt

kell választani, hogy a gazdasági viszonyok rendes és biztos fejlődése közös vámterületen, — vagy önálló vámterületen válságos küzdelem, anyagi romlás és pangó gazdasági állapot, melyet évek multán talán kifogunk heverni, — akkor a gazdasági józanság az elszakadás helyett a közös vámterület mellett fog nyilatkozni“. De sem könyvből, sem bárhol másutt tett nyilatkozataimból senki ki nem olvashatja azt, hogy valaha is állítottam volna, hogy most az iparvédővámok áremelő hatása a közös vámterületen már megszűnt, azért Magyarország különválása Ausztriától időszerűtlen. Én ott, hol az iparvédő vámok hatásairól szólok (130. és köv. l.), azt állítom, hogy a közös vámterületen legtöbb ipar már annyira fejlődött, hogy a vám egészében vagy részében csak névleges és a belföldön eladásra kerülő iparczikkék árát a vám teljes összegével megnagyobbítani, megdrágítani nem lehet, vagyis a védővám a belföldön árfejlesztő hatását veszti...“ Ezt az állapotot az önálló vámterülettel szemben csak egy szempontból hoztam fel, a midőn mondom „egészen hamis az az állítás, hogy a magyar fogyasztók a fennálló vámmal drágábban fizetik az osztrák iparczikkéket és ha önálló vámterület esetén a magyar vámterületen iparvédővámok a közös vámtarifa magasságában lépnének életbe, az így megfizetendett vámok a fogyasztókat az eddigieknél jobban nem terhelnék és csak az a különbség állna be, hogy a vámmal megdrágított áruczikk vételekor a fogyasztó a vámot nem az osztrák gyárosok zsebébe, hanem a magyar kincstárba és így Magyarország érdekében fizetné, nem áll. Mert tényleg legtöbb osztrák cikk nincs egyáltalában, de semmiesetre nincs a vám teljes erejéig most megdrágulva, a miként például a magyar liszt Ausztriában nem adható el a vámmal megdrágítva. Ebből világos, hogy ha Magyarország az önálló vámterületen azokat a magas iparvédővámokat fogná szedni, a melyek csak a közös vámterületen érvényesek, az illető iparczikkék ára meg fog drágulni; de ezzel korántsem mondtam, hogy ez okból időszerűtlen az elválás, hiszen még senki sem ismeri az esetleges önálló vámtarifát és lehet azt úgy berendezni, hogy az iparczikkék nagy részben nem terheltetnek ilyen magas vámokkal s akkor a féltett drágulás nem áll majd be.

* * *

Munkámban kifejtem, hogy ha Magyarország egyenlő föltételek mellett küzd orosz vagy rumán gabonával a versenyt nem bírja ki és azt mondom: „Mit tesz egyenlő viszonyok közt versenyezni Oroszországgal, Rumániával és Amerikával, azt megéltük Németországgal folytatott áruforgalmunkban 1890. óta“, hová jutott buzakivitelünk egyenlő vám mellett, hová jutottunk daczára legjobb minőségű buzánk-

nak és daczára annak, hogy Németország buzabehozatala ma háromszor akkora, mint volt 1890. évben!”

Erre Rajnik: „hiába nyilatkozik ily komoran . . . nem a vámemelés szorított bennünket vissza se Németországból, se Svájczból, se más-honnan, hanem egyedül a váratlanul és rohamosan fejlődő tengerentúli verseny!”

Ez egyszerűen elferditése az általam mondottaknak. Hol mondtam én valaha, hogy a német vám emelése gátolta buzakivitelünket? Én állítottam és állítom most is, hogy a mai viszonyok közt a magyar buza a rumán és orosz buzával egyenlő feltételek közt (tehát még vámmენტesség esetén sem) nem versenyez sikerrel; vagyis a közös vámterületen, hol az orosz és rumán buza vámot fizet, a magyar buza pedig vámmentes, a magyar buza a vám erejéig előnyben van az orosz és rumán buzával szemben; ha Ausztria elvál Magyarországtól és a magyar buzát csak oly vámmal terheli, mint az orosz és rumán buzát, azaz ha az orosz és rumán buza velük egyenlő alapon versenyez, a magyar buza súlyosabb viszonyba kerül és ekkor utalok Németország és Svájc példájára, a hol a mi buzánk elvesztette a piacot, holott az orosz és rumán buza (habár nem tengerentúli és így a tengerentúli versenyt nekik is el kell türniök) erősen tartja magát, vagyis a rumán és orosz buza kiszorított bennünket Németországból. Én nem a vám hatásáról beszéltem, hanem arról, hogy ha valamely piacon az orosz és rumán buzával egyenlő viszonyok közt kell versenyezni, minékünk kell engednünk, mi leszünk a vesztesek. A munkámban közölt adatokból a mai napig kiegészítve látjuk az eredményt.

Buza bevitetett Németországba (ezer métermázsa).

Évben	Összesen	Ausztria-Magyarországból		Rumániából		Oroszországból		Argentínából		Észak-Amerikából	
			%		%		%		%		%
1890.	6.725	1.111	16	618	9	3.708	55	77	1	519	7
1891.	9.053	751	8	428	4	5.152	56	123	1	1.453	16
1892.	12.962	456	3	917	7	2.572	19	661	5	6.302	49
1893.	7.034	257	3	1.435	20	216	3	1.513	21	3.149	44
1894.	11.538	194	1	1.429	12	2.805	24	3.462	30	3.246	28
1895.	13.381	268	2	1.271	9	6.782	50	2.637	19	1.935	14
1896.	16.527	229	1	3.199	19	8.521	51	1.416	9	2.668	16
1897.	11.795	137	1	1.521	12	7.510	63	326	2	2.072	17
1898.	14.774	58	0.4	563	3	7.756	52	833	5	5.280	36
1899.	13.704	22	0.1	406	3	3.323	24	2.522	17	7.103	52
1900.	12.933	74	0.5	434	3	2.784	21	4.799	37	4.559	25
1901.	21.342	167	0.8	870	4	4.960	23	2.237	10	12.371	57
1902.	20.745	123	0.5	2.194	10	6.281	30	1.581	7	10.194	49
1903.	19.291	93	0.4	1.991	10	7.868	40	3.218	16	5.652	28
1904.	20.211	36	0.1	1.880	9	8.865	43	5.642	28	1.842	9
1905.	22.875	31	0.1	3.367	10	10.062	44	7.162	22	659	3
1906.	20.080	155	0.7	3.354	16	7.568	37	5.251	26	2.990	19
1907.	24.548	85	0.3	3.433	12	5.642	23	8.608	35	5.427	22
1908.	20.905	—	—	1.480	7	2.581	12	8.771	42	7.466	35

Rumánia és Oroszország a tengerentúli verseny daczára fentartja hányadát, és abszolút számokban is erős Németország buzaszükségletének fedezésében; az osztrák-magyar monarchia elvesztette teljesen a német piacot, még pedig nem a vám folytán, hanem mert Oroszországgal és Rumániával egyenlő föltételek közt a buza ára miatt nem versenyképes.

* * *

Rajner közjogi fejtegetései: 1. a koalíciós kormány által az Ausztriával teremtett állapotra vonatkozó törvényhozási intézkedéseit dicsőíti; 2. a vámszövetséget olyképp tünteti fel, mintha a vámszövetség feladata lett volna, hogy a vámtarifába időnkint felvett vámok kölcsönös közrehatás útján érvényre jussanak.

Mit nyert az ország abban, hogy Ausztriával vámszövetség helyett kereskedelmi és vámszerződést kötött? vajjon az, hogy ma ugyanaz a vámtarifa mint magyar autonom vámtarifa, mint osztrák autonom vámtarifa és mint a Magyarországnak Ausztriával kötött kereskedelmi szerződése folytán szerződéses vámtarifa, tehát hármás minőségben egy ugyanazon vámtarifa áll fenn a külfölddel szemben és nem alkalmaztatik Ausztria, illetőleg Magyarország ellenében: micsoda anyagi vagy erkölcsi haszonnal járt? ezt alig fogja valaki bizonyítani; vagy hogy miben különbözik ez az új állapot az 1867. óta fennálló vámszövetséges állapottól, ezt is nehezen lehetne igazolni. Csak olyan szenteltvízféle dolog biz ez, mint annak idejében az „önálló vámterületnek jogi állapota”: nem használt senkinek, csak megnyugtatóul szolgált a hívőknek.

Ilyen hívő dr. Rajner is. Munkájában a többek közt így szól:

„Azáltal, hogy a külszerződések lejáratai nem esnek össze naptárilag az osztrák kereskedelmi szerződésnek a mindenkori lejáratával, de még ettől eltekintve is a külkereskedelmi szerződéseknek beleegyezésünk esetleges hiánya daczára való mindenkori újabb megkötése — és az autonom vámtarifának a hiánya: — minden alkalommal politikai kényszerhelyzet elé állítanak bennünket, a melyből kifolyólag kénytelenek vagyunk Ausztriával a szerződést mindenkor újra az egységes vámhatár alapján és önálló berendezkedésünknek újra való elhalasztásával megkötni.“

„Ezen állapotok orvoslása képezte az 1907. évben a kormány egyik legfontosabb föladatát. (18. l.)“

„És ezt a föladatot teljesítette is.“ „Az 1907: LIII. t.-cz. az autonom magyar vámtarifát törvénybe iktatta. Ezzel a törvényhozás nem csak gazdasági önállóságunknak a jogát juttatta éles kifejezésre, hanem megtette az első nagyjelentőségű előkészítő lépést a gazdasági önállóság tényleges megvalósítására is. Mert világos, hogy a különválásnak és a

különállásnak első föltételeit képezi az autonom vámtarifának a megalkotása, mely föltétel immár teljesítve van.“ (18. l.)

„A nemzetközi szerződéseknek megkötése által alkotott helyzet folytán — miután azokat sem meg nem kötöttekké tenni nem lehetett, sem pedig nem lett volna okos dolog a külállamokkal vámháboruba keveredni — politikai és gazdasági érdeket, sőt a kényszerhelyzetből folyó szükségét képezett, hogy Ausztriával is föntartassék a közös gazdasági állapot a nemzetközi szerződések lejártáig, vagyis 1917. év végéig.“ (18—19. l.)

Ha ezeket a nagyhangzású szavakat kormány-előterjesztésben találjuk, vagy országgyűlési beszédekben olvassuk, a politikai helyzet nehézségében, a kényszerűség kínos állapotában és a többségnek mindenhivő ámulatában menthetőknek mondhatnók. Szakmunkában mindazáltal ezek az állítások valótlanságukban annál jobban tűnnek fel, mert semmiféle megokoltsággal sem részesülnek, hanem csalhatatlan dogma gyanánt visszhangzanak a politikai küzdelem jelszavai után. Ma midőn tulvagyunk az önálló vámterület kérdésének actualis jelentőségén, mikor cikornyázott és mesterkéltn törvény alapján, tényleg a közös vámterületben élünk és ma midőn az önálló gazdasági berendezés bőhangu hirdetésével 1917-ig sűrű köd fedti a jövő céljait: — ma nyugodtan taglalhatjuk ezeket a jelszókat, melyeket a szóban álló munka arany igazságokként jónak tartott ismételni.

Ha ezt a sok phrasist alaptételeire vissza vonjuk három fő állítás tűnik fel előttünk. Ez a három fő állítás a következő:

1. Mert nemzetközi szerződések kötettek, s miután azokat sem meg nem kötöttekké tenni nem lehetett, sem pedig nem lett volna okos dolog a külállamokkal vámháboruba keveredni, Ausztriával a közös gazdasági állapotot fenn kellett tartani.

2. Ha a külállamokkal kötött szerződések lejáratái nem esnek össze az Ausztriával kötött szerződés lejáratával: az önálló berendezkedés elhalasztásával újra a közös vámterület alapján kell berendezkedni.

3. A különválásnak első föltételét képezi az autonom vámtarifának a megalkotása és ez a föltétel immár teljesítve van.

Ezek az állítások nálunk mindig gondolkozás nélkül igazaknak és valóknak tartattak. Pedig ha komoly vizsgálat alá vesszük, azonnal kitűnik tarthatatlanságuk. Miért akadályoznák meg a nemzetközi szerződések az önálló vámterület létesülését? Van-e a nemzetközi kereskedelmi szerződésekben határozat vagy kötelezettség arra, hogy Ausztria és Magyarország egy közös vámterületet képez? Nincs. Vagy az osztrák-magyar vámszövetséggel vagy vámterülettel kötettek meg ezek a szerződések? Nem. Mert a szerződéseket Ő Felsége Ausztria császára,

és Csehország királya stb. és Magyarország apostoli királya kötötte meg, az osztrák-magyar vámszövetség, mint szerződő fél sehol sem szerepel. Különben a szerződések tartalma sehol sem követeli a vámszövetséget vagy a közös vámterületet. Még a vámok szempontjából sem igazolható az a föltétel, hogy a kereskedelmi szerződések csak közös vámterületre szólnának; sőt ellenkezőleg a szerződések egyes határozatai külön közbenső vámok szedését meg is engedik, mert világosan szólnak arról, hogy meg nem szorítják a vámok meghonosítását az osztrák-magyar vámterületen belül sem.

Valamennyi szerződésben a vámok szedése, föltéve, hogy az illető belföldi cikk is vám alá esik, világosan meg van engedve. Így a német szerződés IX. cikke szerint az oly belső adók, melyek a szerződő felek egyikében akár az állam, akár a községek és testületek javára valamely termék előállítását, elkészítését vagy fogyasztását jelenleg terhelik, vagy jövőben terhelni fogják, a másik fél termékeit semmi szín alatt sem illethetik nagyobb mértékben vagy terhelőbb módon, mint a saját terület hasonnemű termékeit. Ezen az alapon szedetik ma a zárt városok területén „vám“ alakjában a fogyasztási adó; ezen az alapon szedi Tirol határain a gabonavámokat.

Mindezekről eltekintve vizsgáljuk meg micsoda gazdasági érdeke van a külföldnek, első sorban például Németországnak, hogy szerződése alapján Magyarország Ausztriával közös vámterület legyen. Érdeke csakis a lekötött vámoknál lehet; érdeke az, hogy nagyobb vámokat ne szedjenek az elvált Ausztria és az elvált Magyarország, mint mennyit fizet a mai osztrák-magyar közös vámterületen. Ha tehát Magyarország a Németországgal kötött vámszerződés érvényessége idejében elválna Ausztriától, vámpolitikájában csak annyiban találna korlátozást, hogy a Németország által lekötött vámoknál magasabbakat nem állapíthatna meg. Németországnak egészen mindegy, akár az osztrák-magyar vámterületen élvezi az általa megkötött mérsékelt vámokat, akár az önálló magyar vámterületen kerül ugyanoly módon vámozás alá, a miként ma, mindegy a német kereskedőnek, vajjon Magyarországra szánt áruját Bodenbachban vagy Budapesten vámolják meg. Sőt Németország szempontjából a mai kereskedelmi szerződésnek épségben tartása esete még gazdasági előny is, ha Magyarország gazdaságilag elvál Ausztriától és Ausztria áruit vám alá vonja, mert ez esetben a német áru előnyösebb versenyviszonyok közt küzd az osztrák iparcikkekkel, mint közös vámterületen. Közös vámterületen a német áru a vám egész összegével számít, vagyis annyival van előnyben Magyarországra az osztrák áru a némettel szemben, ha Magyarország önálló vámterület, akkor az osztrák áru csakugy fizeti meg Magyarország határán a vámot,

mint a német, s így semmi előnnyel sincs. Németország tehát gazdasági okokból — szerződésének fentartása esetében — Magyarországnak Ausztriától való elvállásában sérelmet nem láthat. S így semmi oka sincs szerződése alapján panaszra vagy háborura, semmi ok sincs tehát arra, hogy a szerződések meg nem kötöttekké tétessenek vagy hogy vámháboruba keveredjünk. A mesebeszédék közé tartozik tehát az az állítás, hogy 1906-ban azért nem lehetett az önálló magyar vámterületet felállítani, mert a külföldi kereskedelmi szerződések meg voltak kötve. A külföld gazdasági érdeke Magyarországnak elválását Ausztriától szívesen látja és kereskedelmi szerződése alapján sem joga, sem érdeke nincsen az elválás ellen felszólalni.

Igaz gyakorlati példa arra, hogy egy vámszövetség fennálló kereskedelmi szerződés tartama alatt szétbomlott, nincsen. De vannak példák az ellenkezőre, hogy országok kapcsolatba jutottak más állammal a nélkül, hogy a kereskedelmi szerződések akadályt képeztek volna. Így a midőn 1870-ben Németország Elzász-Lotharingiát magához csatolta, az 1868-ban megkötött német-osztrák-magyar vámszerződés egész teljességében érvényben maradt, sőt még a kizárólag Németország javára lekötött kikészítési eljárás pamutszövetek színnyomatására az osztrák pamutgyárosok óvása daczára az Elzász-Lotharingia nagy színnyomási gyáaira is mint most már német tartományra is kiterjesztetett. Vagy mikor Bosznia és Hercegovina 1880-ban az osztrák-magyar vámterületbe kapcsolattott és a nyugoti államok török szerződéseik alapján e tartományokban a 3⁰/₀-os értékvámokat élveztek, mégis türték, hogy a magas (az áru értékétől 3⁰/₀-ban biztosított török vámnál sokkal magasabb) vámok szedessenek az osztrák-magyar vámtarifa alapján és nem fordultak vámháborúhoz vagy retorsiókhoz. Kereskedelmi szerződések ily nagy átalakulásoknál rendszerint akadályt nem képeznek és a nagy politika diplomatiai úton elsimitja az esetleg felmerülő akadályokat.

Egészen más kérdés az, vajjon a nyugoti hatalmak és első sorban Németország politikai szempontból nem gátolnák-e meg Magyarország elválását Ausztriától. Igaz joga ehhez egy államnak sincsen; de a politika számára nem létezik a jog. Németország vezető államférfiai abban a nézetben lehetnek, hogy az osztrák-magyar monarchia politikai súlya és tekintélye Magyarországnak gazdasági elválása folytán szenved és ez esetleg a német politikának nem felel meg, s ezért az elválási törekvéseket a mennyire csak lehet, meggátolni igyekeznek. Ámde ez a szempont már nem tartozik a gazdasági kérdések közé és a nemzetek politikai alakulására vonatkozik; itt pedig egészen más szempontok mérvadóak. Ha ezen politikai ok gátolta meg Magyarország gazdasági elvá-

lását 1906-ban, akkor bizonyosan 1917-ben is ugyan ez az ok fogja lehetetlenné tenni az annyira ígért önállósítást.

Nem sokkal szerencsésebb az a második állítás, hogy „ha a kül-államokkal kötött szerződések lejáratára nem esik össze az Ausztriával kötött szerződés lejáratával: nem lehet elválni Ausztriától“. Azt a követelést, hogy a külföldi szerződések lejáratára a vámszövetség lejáratával egy időre essék, első ízben az Országos Gazdasági Egyesület állította föl, még pedig nem az Ausztriától való elválás okából, hanem a vámpolitika irányelveinek megállapítása szempontjából. És Széll Kálmán nagy vívmánynak állította oda azt, hogy az 1899 : III. t.-cikkben ezt a követelést törvénybe iktathatta és a fennálló szerződéseknek 1903. évre való fölmondási jogát biztosította. Ez a követelés abban bírta és bírja megokoltságát, hogy akkor, a mikor a vámszövetség megújítatik, legjobb alkalom kínálkozik a jövőben követendő vámpolitikát és ennek alapján a vámtarifát Ausztriával tisztába hozni. A vámtarifa megállapításakor pedig a külföldi szerződésekben netán megkötött vámok az alkudozásokat Ausztria és Magyarország között gátolhatnák. Ebből a szempontból tehát bizonyos tekintetben megokolt, hogy legalább a vámszerződések lejáratára összeessék a vámszövetség lejáratával, habár pl. 1876-ban a két kormány egy új vámtarifát tárgyalt és megállapított a nélkül, hogy a külföldi szerződések lejártak volna; sőt 1882-ben és 1885-ben új vámtarifákat készítettünk magának a vámszövetségnek kellő érvénye közt. Az elválásnak a nemzetközi szerződések nem állnak útjában; az önálló vámterület vámpolitikájának megállapításánál sem képezhetnek a külföldi szerződések akadályt, mert hisz egy önálló Magyarország az osztrák-magyar vámterület magas védővámjainál nagyobbakat csak nem fog akarni, alacsonyabb vámok ellen pedig a külföld soha sem fog panaszkodni s így a külföldi szerződések a magyar vámpolitika megállapításánál akadályt nem képezhetnek. A vámpolitika szabad megállapíthatása okából újabb időben az egyes államok külföldi szerződéseik lejáratát egy és ugyanazon évre szokták megállapítani. Ugy tette ezt a most kereskedelmi politikai téren vezető Németbirodalom már 1891-ben és tette most 1906-ban is, és ekkép Európát mintegy belevonza abbéli szándokába, mely szerint minden 12 évben a vámpolitikai elvek revisio alá kerüljenek. Vámpolitikát megállapítani és Ausztriától elválni azonban két különböző dolog és egymással okvetetlen kapcsolatban nincsen. Külföldi szerződések nem gátolhatnak meg bennünket ma sem, hogy mi elváljunk Ausztriától, annál kevésbé gátolhatnak meg bennünket akkor, a midőn Ausztriával kereskedelmi szerződésünk lejárt és újabb viszonyról tárgyalunk abbéli elhatározásunkban, hogy az a viszony az eddigtől eltérő legyen.

Legnaivabb azonban a harmadik állítás, azaz az, hogy „a különválásnak első föltételét képezi az autonom vámtarifának a megalkotása és ez a föltétel immár teljesítve van“. Hát világos, hogy minden vámterületnek kell, hogy vámtarifája legyen; de hát mennyi más „első“ föltétel szükséges még; hiszen a vámhatár, annak őrzése, a határvámhivatalok, a vámutak stb. stb. mind „első“ föltételek, sőt elsőbbek, mint a vámtarifa. Azután, ki hiszi ebben az országban, hogy az 1907-ik törvénycikkbe iktatott magyar autonom vámtarifa, egy magyar önálló vámterületnek a tarifája? hiszen ez a tarifa a magyar és osztrák gazdasági érdekeknek egy közös vámterület kereskedése és közgazdasága szempontjából kölcsönös engedmények alapján hosszú tárgyalások folyamán eredt kiegyenlítéséből került létre! és tényleg nem más, mint az Ausztriával kötött kereskedelmi szerződés következtében fentartott egységes (közös) vámterület vámtarifája. Ez épp oly kevésbé nem felel meg Magyarország önálló gazdasági viszonyainak, a miként nem felelt meg a Dániel ministersége alatt ugyancsak a közös vámtarifa kaptafájára készített magyar vámtarifatervezet. De micsoda nagy tény az, hogy ezt a tarifát, mint Magyarország autonom vámtarifáját törvénybe iktattuk, és 1917-ig holt törvénynek tekintjük, a mikor ugyancsak ugyanazt a tarifát az 1907: L. t.-cikkben mint az Ausztriával megkötött kereskedelmi szerződés kiegészítő részét az egységes (közös) vámterületre élő törvényül vesszük fel. Ha valaki abban a hitben ringatta vagy ringatja magát, hogy az autonom vámtarifa nélkül nem jöhet létre az elválás Ausztriától, és ha azt hiszi, hogy a közös vámterületnek ma érvényes vámtarifája leend az a tarifa, mely a magyar önálló vámterület vámtarifája: akkor nem 1907-ben nagy zajjal kellett volna autonom vámtarifát teremteni, hanem 1907-ben egy egy soros törvény teljesen megfelelt volna a célnak, mely azt mondja az 1907-ik törvénycikkbe iktatott és eddig az osztrák-magyar vámterület számára érvényes vámtarifa ezentul a Magyarország önálló vámterületén mint magyar autonom vámtarifa érvényes. Persze ily józan eljárással nem lehetett volna hirdetni azt, hogy már ma 1907-ben „intézkedés“ módon biztosítva van az önálló magyar vámterület, mivel első föltétele az autonom magyar vámtarifa törvénybe van iktatva.

* * *

A közös vámterületről az önálló vámterület hívei sok mindent mondtak már. Szerintük Magyarország gazdasági felvirulását megakadályozta és erőinek kifejtését meggátolja az 1867. óta lényegében fennálló vámszövetség. Rajnik munkájában egész sajátos felfogással világítja meg a szövetséges helyzetet, azt állítja, hogy Magyarország irányában Ausztria nem teljesíti a szövetségben elvállalt köteleességét.

„Az érdekek kielégítésére, a mely célból a közös gazdasági terület létrejött, abból állott: hogy egyrészt Ausztria, ne csak, hogy megtalálja az ipartermésének szükséges védett piacot Magyarországon, hanem itt iparcikkeit előnyös árakban is helyezhesse el, melyek csak saját iparban szükölködő országokban alakulhatnak; — másrészt pedig abból, hogy Magyarország ugyancsak ne csak piacot találjon mezőterményeinek Ausztriában, de oly árakban fizetőpiacot is, mint a milyen árakban azok a piacok fizetnek, melyek állandó mezőtermények bevitelére utalvák.“ (15. l.)

„Ausztria kötelessége abból áll, hogy nemcsak megnyissa piacait buzáinknak, de oly árakban fizető piacokat is nyisson, mely árak a gazdasági egyesülése híján piacain, mint egy importterületnek piacain előálltak volna és a melyeknek a közös vámterületen is, a mint semleges területen rendes körülmények között ki kell alakulni. Vagyis a teljesítés abból áll, hogy a védővámokat Ausztria segítse érvényre emelni és tényleg érvényre is juttassa és érvényesülésüket első sorban meg ne akadályozza.“ (61. l.)

„A közös vámterület csak arra volt jó, hogy a magyar buzát ne engedje értékben oly mélyre esni, hogy a vámterületen kívül keressen és találjon elhelyezést. De gondoskodva lön gazdasági túlsúly és hamis nemzetgazdasági tételeknek a köztudatba való plántálása által arról, hogy a buza ára a vám erejéig ne emelkedhessék. Az osztrák-magyar vámterület klasszikus példáját fogja szolgáltatni mindenha annak miként lehet védővám útján, de egyéb befolyások segítségével, a megvédendő áruinak árát lenyomni vagy legalább is fejlődésében visszatartani!“ (71. l.)

Ezekből a sallangos szavakból én a következő magot gondolom kihántolni. A szóban álló munka abban a meggyőződésben van, hogy Magyarország és Ausztria azért kötötték meg a vámszövetséget, hogy általa a vámpolitika, első sorban a vámtarifa mindegyik fél érdekében érvényesüljön, még pedig akkép, hogy az iparvédővámok az osztrák iparcikkek javára emeljék az árakat és ezeket a magasabb árakat viselje Magyarország; de viszont a mezőgazdasági vámok a magyar termények javára emeljék az árakat és ezeket a magasabb árakat viselje Ausztria. Tényleg azonban az történt, hogy mi magyarok őszinte odaadással megfizetjük az iparcikkek áraiban az iparvámok hatását: az osztrákok azonban valami csalafinta módon lehetlenné teszik a magyar termények árainak vámok útján való megdrágulását; szóval a vámszövetség a benne rejlő kölcsönösséget nem érvényesíti, csak Ausztriának szolgál előnyül.

A vámszövetség jellegének ily forma feltüntetése mindenesetre eredeti, de nem felel meg a vámszövetség természetének és nem felel meg a történeti tényeknek.

Minden vámszövetségnek a természete: a szövetségbe lépett országok egymás közötti forgalmát teljesen szabaddá tenni és a külfölddel szemben egységes vámpolitikát követni. Ez a vámpolitika a körülmények szerint lehet szabad kereskedelmi, lehet védekező és lehet tilalmi. Mennyiben érvényesül az egyik vagy a másik irány, ez a közösen megállapított tarifa és a külfölddel kötött kereskedelmi szerződések feladata. Ily vámok megállapításánál az érdekelt körök óhaja lehet ugyan az, hogy nemcsak a külföld versenye meggátoltassék vagy legalább megnehezítettessék, hanem, hogy a védett iparczikk vagy termény a vám erejéig áraban nagyobb legyen: de a vámnak ezt a hatását a szövetséges országok, vagy kormányaik nem biztosíthatják; itt a termelés és fogyasztás természetes mérlegelése és semmi más erő nem folyhat be, és a vámoknak esetleges nem érvényesülése az illető cikkek árainak emelésében a vámszövetség hibájának nem róható föl.

Az osztrák-magyar vámszövetség történeti fejlődése sem ad fogantatót arra a követelésre, hogy a vámtarifa vámjai mulhatlanul áremelőik legyenek. A vámszövetség alapját az 1867: XII. t.-cz. 58. és 59. §-ai jelölik meg. Ezek szerint „a kereskedelmi ügyek közössége nem foly a pragmatika sanctióból; mert annak értelmében a magyar korona országai, mint a fejedelem többi országaitól külön álló országok, saját felelős kormányuk és törvényhozásuk által intézkedhetnének s vámvonalok által szabályozhatnák kereskedelmi ügyeiket. Miután azonban Magyarország és Ő Felsege többi országai közt az érdekeknek kölcsönös érintkezései fontosak és számosak, kész az országgyűlés arra, hogy . . . időnként vám- és kereskedelmi szövetség köttessék.“ Sem ebben az alapelvben, sem másutt a vámpolitika részletezése vagy célja kifejtve nincs, legkevésbé pedig találunk nyomot arra, hogy Ausztria kötelezte volna Magyarországot az iparvámok áremelő hatásának biztosítására és viszont Magyarország Ausztriát az agrárvámok érvényesítésére. Egyébiránt a vámszövetség első időszakában, a mikor a szabadkereskedés rendszere volt a világkereskedelmi politikája, sőt később is, a midőn 1878-ban a fordulat beállott a védőrendszerhez, agrárvámokról még szó sem volt. Az agrárvámokat csak az 1882-ik tarifa (de miután 1886-ig a rumán-szerződés szerint Rumánia a gabonát vámmentesen hozhatta be, tényleg csak 1886-on jutott érvényre) és még inkább az 1887-ik évi vámtarifa honosította meg kereskedelmi politikánkban, s így addig szó sem eshetett arról, hogy Ausztria kötelességet vállalt Magyarország érdekében az agrárvámok érvényre juttatásáról.

De a mióta agrárvámok szerepelnek vámpolitikánkban, senkinek sem jutott eszébe [azt] állítani, hogy ezen vámtételek életbeléptetése folytán Ausztria a vámszövetség értelmében kötelességet vállalt volna

arra, hogy a gabnavámok a magyar termény árát a vám erejéig föl-emeljék.

Ha a kormány előterjesztéseit olvassuk, melyeket a különböző vámtörvényekhez készített, nyomát sem találjuk annak az eszmének, hogy a másik szerződő fél bizonyos vámok érvényre jutására nézve kötelességet vállalt volna.

Az osztrák kormány az 1882-ik évi tarifförvényjavaslat előterjesztésekor az akkor meghonosított gabonavámokról így nyilatkozik: „A gabonavámok nagyobb árhanyatlásokat, melyek esetleg az amerikai szállítmányok által talán a vámterületen is bekövetkezhetnének, meg nem akadályozhatnak; de azt legalább gyöngíthetik, és a mezőgazdaságnak ha nem is rendszeres áremelést, de legalább a belföldi piacz biztosítását nyújthatják, a mi már magában véve is nagy előny. Az osztrák kormány abban a véleményben van, hogy ezek a mérsékelt vámok, ha céljuknak megfelelően közép- és rosztermésű éveken az árakat erősítik is (stützen), sőt néha talán emelik is, a belföldi kenyérárakra befolyást nem gyakorolnak“. Az osztrák kormány tehát egészen világosan kifejti, hogy a gabnavámoknak — nézete szerint -- nem áremelő- hanem piacz-biztosító hatásuk lesz, és csak közép- vagy rosztermésű éveken fogják az árakat „erősíteni“. Kötelességről a gabonaárak emelésére nézve szó sincs.

A magyar kormány a tarifa megokolásában mondja, hogy a gabonavámok meghonosítása különösen abból a szándékból történik „hogy a vámterület fogyasztása némileg az itt termelt gabona számára biztosítsa“; a gabonavámok meghonosítása után is a gabonaárak szabályozása a versenyviszonyok folytán a világpiacok által fog történni, de a vámterületen belül a fogyasztási vidék közelségén felül ezentúl még az az előnyünk is lesz, hogy a külföldi gabona a vám erejéig drágább s így velünk szemben hátrányosabb helyzetben lesz“. Egy szó sincs a magyar előterjesztésben, hogy a magyar buza a vámterületen a vám erejéig drágább lesz, vagy még tovább, hogy arra nézve az osztrák szerződő fél kötelezettséget vállalt volna, csak az van hangsúlyozva, hogy jövőre a gabonavámok jobban biztosítják a gabona kelendőségét az osztrák magyar vámterületen.

Az 1885-ik évi tarifjavaslatban az 1882. tarifförvény gabnavámjai felemeltettek. Ez az előterjesztés vált 1887. évben vámtarifa törvénynyé. Az osztrák kormány ekkor ezen felemelést így okolja meg: „Meg van az alap ok arra, hogy a belföldi gabnaszükséglet a belföldi gabnatermelésnek az eddiginél nagyobb mértékben biztosítsa, és tekintettel azon tekintélyes mennyiségű vám alá eső eddigi gabnabehozatalokra lehetséges is, hogy a javaslatba hozott vámtételek legalább azzal a hatással lesznek, miszerint az árak nyomását a belföldön, a mely való-

ságos behozatal nélkül is, a külföldi áraknak felszámításából hozzáadva a szállítási költséget és a vámot, az utolsó tényező emelése következtében, bizonyos korlátok közé szorítják. Többet a mezőgazdaság a gabnavámoktól nálunk nem remélhet.“ Itt sem szól a kormány oly kötelezettségről, mely Ausztriára nézve a gabnaárak emelésére vonatkoznék, hanem világosan utal arra, hogy a vám legalább a belföldi ár megállapításánál számba veendő tényező, mely annál jelentősebb, minél magasabb.

A magyar kormány az 1885. tarifa módosítást a külföld által követelt elzárkózási vámpolitika retorsioja gyanánt tekintette; a gabnavámok felemeléséről csak azt mondja, „a gabnavámok felemelése terményeinknek az osztrák-magyar vámterület határain belül való biztosabb piacra jutása szempontjából kívánatos“.

A Körber-Széll-féle kiegyezéssel előterjesztett (és mai nap érvényes) vámtarifához — mely már az osztrák agráriusok erős nyomása folytán magas gabonavámokat foglal magában — az osztrák kormány meg lehetős szűk szavakban a gabonavámokról így szól: „A tengerentúli versenynek túlhatalmas fellépése a gabonaféléknél és az ennek folytán beállott áresés gabonatermelésünket oly alacsony helyzetre szállította, mely ellen a segítség annál sürgősebb, miután a monarchia már több év óta és főképp rossz terméseknél, még saját gabonaszükségletét is csak alig tudja fedezni. Ha tehát a monarchia már odafejlődik, hogy kenyérterményekre nézve egy magában zárt gazdasági terület, úgy a további sülyedést a behozatali vámok alkalmas emelése által annál is inkább kell megakadályozni, mert a külállamok gabonaszükségleteinek fődözésében beálló eltolódások folytán terjedelmükre nézve még meg sem becsülhető mennyiségű gabonafélék fognak vámterületünkön elhelyezést keresni, a mi az eddigi vámok fentartásánál megsemmisítő hatással lehetne...“ Ha így a vámok felemelésének szükségét érzi a fogyasztók érdekében mintegy vigasztalóan így szól: „A gabonatermelésnek rendes években jelentkező nagysága, biztosítékot nyújt a belföldi fogyasztásnak az árak túlságos emelkedése ellen“. Tehát szó sincs az áremeikedésnek a vám erejéig való biztosításáról, hanem ellenkezőleg a fogyasztás érdekében az áremelkedés korlátozását helyezik kilátásba.

De maga a coalitios kormány sem áll azon az állásponton, hogy a gabonavámok áremelése az osztrákoknak a kötelessége. Abban az előterjesztésben, a melyet Kossuth Ferencz az autonóm vámtarifához benyújtott, szóról-szóra ugyanazt mondja a gabonavámokról, a mit Láng Lajos az osztrák-magyar vámterület autonóm vámtarifájáról szóló általa beterjesztett törvényjavaslatnál mond: „Uj vámtarifánk mezőgazdasági védvámjának legfőbb rendeltetése az, hogy a hazai piacot a belföldi termelés szá-

mára biztosítsák és meggátolják a sokkal olcsóbban termelő és nagyrészt víziutakon olcsóbban szállítható külföldi államok termékeinek beözönlését. Különösen fenyegető lesz ez a veszély akkor, ha az új német vámtarifa felemelt vámtételei érvényre emelkedvén, Németországnak sikerül elérni azt a célját, hogy a mezőgazdasági termékek bevitelének jelentékeny korlátozásával saját piacát a belföldi termelés számára biztosítsa. Ez esetben ugyanis nemcsak a ma oda kivitt gazdasági termékeinknek ezen fontos piacát fogjuk veszélyeztetve látni, hanem tetézni fogja az ebből keletkező gazdasági hátrányt az a további súlyos veszély, hogy a német piacokról kiszoruló oroszországi és tengerentúli termékek kénytelenek lesznek bármily áron is más piacot keresni és így a hol alacsonyabb védgátakat találnak, mint a német határokon, Németországból kiszorult fölöslegeik ott fogják a piacokat elárasztani“.

Legfurcsább és közgazdasági alakulások teljes félreismerésére mutat az az állítás, hogy „gondoskodva lőn közgazdasági túlsúly és hamis nemzetgazdasági tételeknek a köztudatba való plántálása által arról, hogy a buza ára a vám erejéig ne emelkedhessék“. Bizony nem tudok példát a világtörténetben, hogy különösen „hamis nemzetgazdasági tételek“ az árak alakulására befolyással lettek volna. Előfordul, hogy valótlan hírek terjesztése rövid időre az árak alakulására befolyolnak, de ilyen esetek is csak muló tünemények, melyek a hírek valótlanságának kitudása után hatásukat veszítik. Nemzetgazdasági tételek nem árképző tényezők sehol a világon s így nálunk sem. És micsoda „gazdasági túlsúly“ lehetne az, a mely a magyar buza árát nyomja? az egész szöveg hangulata arra mutat, hogy ez a veszélyes „gazdasági túlsúly“ Ausztriában lelhető fel. Ámde köztudomású, hogy Magyarország buzatermésének csak $\frac{1}{10}$ -e, legfőlebb $\frac{1}{8}$ -a megy Ausztriába; $\frac{9}{10}$ illetőleg $\frac{7}{8}$ tehát az országban talál fogyasztásra. Az árakra tehát $\frac{7}{8}$ -ad egész $\frac{9}{10}$ erejéig Magyarország dönt. Lehetséges-e, hogy az $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{10}$ -ed osztrák vevőközönység birjon olyan „gazdasági túlsúlylyal“, hogy összes buzánk árát lenyomja? azután Ausztriában is terem buza, és Ausztriában is vannak agráriusok, és pedig újabb időben elég nagy politikai hatalommal; képzelhető-e, hogy ezek a buza-árak mesterséges lenyomását túrnék. Cornerek és efféle mesterséges gabonaármeghatározások előfordultak a világ gabonaüzletében; de ezek is legtöbb esetben rövid tartamúak voltak és a szabadverseny hatalmas megnyilvánulása megtörte mesterséges föltünésüket.

Egy gondolat sem felel meg a valóságnak abból az egész eszmenetből, mely szerzőt arra a következtetésre vezette, hogy az osztrák-magyar vámterület classicus példáját fogja szolgáltatni mindenha annak, miként lehet védővám útján, de egyéb befolyások segítségével a

megvédendő árúnak árát lenyomni, vagy legalább is fejlődésében visszatartani.“

* * *

A magyar mezőgazdaság helyzete az Ausztriától való elválás esetén, képezi az önálló gazdasági rendszer főkérdését. Rajnik e részben is követi munkámat és a miként én azt igazolom, hogy az elválás Magyarország mezőgazdaságára nézve káros és ezt tüzetes adatokkal a buzánál bizonyítom: úgy Rajnik abbéli meggyőződését, hogy az elválás Magyarország mezőgazdaságára nemcsak nem hátrányos, hanem ellenkezőleg előnyös, szintén számadatokkal igyekszik a buzát illetőleg kimutatni.

Tételei, melyeket felállít és igazolni akar, a következők:

Magyarország a buza tekintetében importterület, ez okból a buza árának az importterületek árai szerint kellene alakulnia, ha másféle erőszaks tényezők az áralakulást nem gátolnák.

A buzaárak a közös vámterületen nem alakultak a mezőgazdaság javára; mert tény, hogy a közös vámterület a magyar buzának az azt megillető védelmet nem nyújtotta, illetőleg az azt megillető árt részére nem biztosította.

A buza „külön vámterület érvénye esetében semmi hátrányt nem szenvedett, illetőleg egy harmad korona előnyt élvezett volna és így a jövőben a különválás esetére árváltozás veszélyének lefelé kitéve nincs, hanem inkább még a minőségnek betudandó előnyökre vagyis, áremelkedésekre van kilátása.“

A mikor Rajnik ezen állításainak megvizsgálásába bocsátkozunk, mindenek előtt a buza vámok hatásának Rajnik által vallott elméleti fejtegetéseivel kell foglalkoznunk.

„Az elmélet által megállapított és a gyakorlat által szentesített megdönthetetlen tény képez — szerinte — az, hogy a vámok importterületen teljes mértékben, vagyis a vámok számszerű mértékében emelik a buza és minden import áru árait és ha vannak eltérések, ezek nem azt bizonyítják, hogy a vám nem érvényesült, hanem azt, hogy az árak, eltekintve a vámtól, különböző gazdasági és helyi okokból, a kereslet és kínálat szerint változtak. Ezen árfluctuatiók bekövetkeznének változatlan mértékben bizonyos területeken akkor is, ha a vámok kisebbek vagy nagyobbak lennének, akkor is, ha azokat ott egyáltalában megszüntetnék. Ezek az árhullámzások tehát nem a vámok hatását és érvényesülési mértéküket redukálják, nem a vámok fix összegéből vonnak el akár egy fillért is, hanem magának az árúnak értékén változtatnak, tekintet nélkül a vámra. Vagyis a vámok által védett importterületeken az árakat két tényezőtől összetéve kell képzelnünk. Ez a két tényező *a)* az áru belső értéke, *b)* a vám. E két tényező közül a vám mindig fix és változatlan. Ha tehát bármi okból árhullámzások előállanak, ezek egyedül csak az áru belső

értékét tangálják, nem pedig a vámot, mely ily területeken már fogalmilag sem változhatik.“ (56. l.)

A buza vámjának hatásáról szóló ezek a tételek sem a gyakorlati életnek, sem az elméletnek nem felelnek meg. Az bizonyos, hogy a külföldről vámmal védett területbe hozott buza (épügy mint más áru) ára két tényezőtől áll a vámból és az áru belső értékéből; és hogy ez esetben a vám fix változatlan összeg, melyet a vámhivatalnál meg kell fizetni. Ámde a vámok hatásáról szólva, nem azt vizsgáljuk, miképp alakul a külföldről jövő buza ára, hanem azt akarjuk tudni, emeli-e és miképen a belföldön termelt, tehát nem a külföldről behozott buza árát. És ekkor már nem mondhatjuk, hogy a belföldi áru árában benne van a teljes vám mint fix és változatlan összeg és a többi az áru belső értéke, hanem igenis u. n. import területeken is a buza árában a belső értéken fölül a vám érvényesülhet, azaz a buza árát emelheti, még pedig sok esetben a vám egész összege erejéig.

A buza ára nagyjában három tényezőtől alakul: a termelési költségekből, a szállítási díjakból és a nyereségből. Minden nagyobb fogyasztó területen és nemcsak import területeken megtörténhetik, hogy a belföldön termelt buza a szállítási költségek folytán (vasuti vagy vízi út hiányában, rossz utak vagy hegységek következtében elszigetelt) bizonyos vidékeken magasabb árban adható csak, mint a külföldről érkező és vámmal terhelt buza. Legtöbb vámterületen (nálunk épügy, mint Franciaországban) a határszéleken fekvő vidékek a külföldi szomszéd, vagy vízi utak mellett levő buzákat még ha a vámot meg is fizetik, olcsóbb áron kapják, mint a belföldön termeltet. Az efféle import a buza árát a belföldön nem emeli, illetőleg a belföldön termelt buza árára nincsen hatással. Csak az a külföldi buza hat a belföldi buza árára, a mely vele természetes piacain tud versenyezni és ekkor szabály gyanánt mondható az, hogy ha a belföldi fogyasztás nagy részét a hazai termelés nem fedezi és ezen szükséglet számára a külföldi buza behozatik, akkor a belföldi buza ára abban az arányban nagyobbodik, a mely arányban az igénybe vett külföldi buza ártényezői (termelési költség, fuvardíj és nyereség és azonfelül még a vám) felülmulják a belföldi buza ártényezőit.

Például ha egy métermázsa magyar buza Budapestig szállítva 17·5 K (termelési költség, fuvardíj és nyereség, és ugyanekkor Giurgievóban a a rumán buza ára 14·4 K, Odesszában az orosz buza ára 15·00 K: akkor Giurgievóból Budapestre szállítva vámmal együtt a rumán buza számításom szerint 22·4 K, Odesszából az orosz buza 24·6 K áron adható. Ha tehát a belföldi termény nem elegendő és nagy mennyiségű rumán buza hozatik be, a magyar buza 17·5 K-ról fel fog szökni a rumán

buza árára 22·4 K, s így 4·9 K magasabb árban lesz eladható; ha a rumán buza sem elégséges a hiányzó szükséglet fedezésére, a messzebb fekvő orosz buza lép föl árképzőül, s minthogy az 9·6 K-val drágább a magyar buzánál, ez utóbbinak árát ennyivel emeli, de egyuttal emeli a rumán buza árát is. (Thünen-féle törvény az elszigetelt államban való árképződésről.) Ebben a példában a vám teljes érvényesülését vesszük a belföldi termés árában. Tényleg az életben a vám teljes érvényesülése nem szokott bekövetkezni minden esetben, ha külföldi buza behozatala mutatkozik. Már előbb említettük, hogy az országok szélső (határos) vidékein a külföldi buza a földrajzi előnyös helyzet miatt (a vám megfizetése mellett) piacot találhat, mert odáig a hazai termés el nem juthat oly olcsón, az efféle behozatok tehát a belföldi árra nincsenek hatással; minél messzebb jut be azonban a vámost külföldi buza a hazai buza kelen-dőségi piacaira, annál több vidéken és piacon emeli a belföldi buza árát, és annál nagyobb hatással van az összes belföldi buza áremelésére, míg végre az egész vám és a szállítási költség az egész belföldi termés árában kifejezésre jut, és teljes összegével megdrágítja a belföldi termés árát. A hazai buzának ezt a versenyét a külföldi buzával s illetőleg azt, hogy a külföldi vámozott buza az egyes vidékeken, hogy foglal tért és hogyan emeli a hazai buza árát, míg végre a vám egész összegében drágítja meg az összes belföldi buzát, statisztikailag teljes pontossággal igazolni azért nem lehet, mert ehhez még hiányzanak a szükséges adatok.

A vám áremelő hatásáról még legvalószínűbb képet nyerhetünk, ha egy ország mértékadó buzapiacának árait összehasonlítjuk a legközelebb irányadó világpiacz vagy az illető ország számára buzát szolgáltató vidék piacának ugyanazon időbeli áraival. Ez esetben kiszámíthatjuk, mily magas összegig jut érvényre a vám a belföldi termés árában és ha azt látjuk, hogy az nem egész összegében érvényesül, az nem azt jelenti, hogy ez esetben a külföldről behozott vám nem fizette meg a vám teljes összegét, vagy hogy ezen összegnek egy részét a külföld volt szives átvállalni, hanem azt, hogy a külföldi árú versenye a belföldi termékkel szemben nem oly erős, hogy hatását az ország minden részében kitudná teljes összege erejéig fejteni.

Igy ha a párisi árakat összehasonlítjuk a liverpooli árakkal, azt találjuk, hogy az 5 frankos buzavám idejében (1892. júniustól kezdve 1894. február 17-ig) a buzavám egész összegével magasabb volt a belföldi buza ára, de 1893. és 1894-ben rossz termések is voltak Franciaországban. A 7 frankos buzavám (1894 óta) csak ritkán érvényesül egész összegében; csak 1897/8-ban látjuk egészében érvényre jutni, a mikor Franciaország legrosszab és igen szűk termése folytán 1898-ban (május 4-től július 1-ig) a 7 frankos vámot egészen fel kellett függeszteni. Azóta gyakran

történt, hogy a vám alig 30° erejéig drágította meg a francia búzát, sőt 1907/8. években (az 1907-iki óriási termés folytán) a párisi ár majdnem egyenlő volt a liverpoolival, vagyis a 7 frankos vám áremelő hatást éppen nem gyakorol.

Németországban sem érvényesül mindig egész összegében a vám a belföldi termés árában. Így ha a berlini árakat a liverpooli árral összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy az 1902. évi jó német búzatermés után a vám alig 30° erejéig emelte a belföldi buza árát.

A mint téves az az állítás, hogy a vám föltétlenül érvényesül a buza ártában, — épp oly téves az az állítás, hogy Franciaország olyan buza importterület, mint az osztrák-magyar vámterület. Rajnik szerint:

„Franciaország az egyedüli európai gazdasági terület, melynek viszonyai némi tekintetben a mi viszonyainkkal hasonlatosságot látszanak mutatni. Rendes körülmények közt ugyanis Franciaországban is a búzatermés fődözi a szükségletet: kivitele nincs, bevitel szükségtelen. Tehát Franciaország is miként Ausztria és Magyarország közös gazdasági területe neutrális területet képez. Fájdalom, a hasonlatosság csak részleges. Mert a míg Franciaországban a gazdasági terület összeesik a politikai határokkal, nálunk csak mechanicaileg összetákolt határokról szólhatunk. Ennek a szomorú következménye azonban, hogy az árak fejlődését, a vámok hatását ellentétes érdekek befolyásolják. (59. l.)

Ezek az állítások egészen ellenkeznek a tényekkel. Franciaország „viszonyai némi tekintetben a mi viszonyainkkal hasonlatosságot látszanak mutatni“, pedig Franciaország búzabeviteli ország, az osztrák-magyar monarchia pedig búzakiviteli ország és csak szűk termésű években van nagyobb búzabehozatala. Így Franciaország búzatermése és búzabehozatala a következő volt:

Év	Termése ezer métermázsa	Behozatala	A behozatal a termésnek %
1891-ben	58.508	19.601	35.31
1892-ben	84.567	18.842	22.29
1893-ban	75.592	10.031	13.26
1894-ben	93.671	12.496	11.34
1895-ben	92.423	4.507	4.87
1896-ban	92.606	1.584	1.71
1897-ben	65.924	5.226	7.93
1898-ban	99.312	19.545	19.68
1899-ben	99.459	1.304	1.31
1900-ban	88.598	1.294	1.47
1901-ben	84.617	1.583	1.87
1902-ben	89.240	2.457	2.76
1903-ban	98.784	4.726	4.77
1904-ben	81.549	2.063	2.51
1905-ben	91.128	1.827	2.00
1906-ban	89.457	3.072	3.45
1907-ben	103.753	3.573	3.43

Tehát Franciaország rendes buzabeviteli ország, vagy ha úgy tetszik, importterület. Ezzel szemben az osztrák-magyar monarchia a szóban álló 17 év alatt csak 4 évben mutat behozatali többletet és ekkor is az osztrák-magyar vámterület buzaterméséből a behozatali többlet volt:

1897. évben	5·82%
1898. „	1·82 „
1904. „	2·16 „
1905. „	1·76 „

Ép oly hibás az az állítás, hogy Franciaország buzatermése fedezi a szükségletet és hogy buzabevitel ott szükségtelen. Egy pillanat a közölt adatokra, meggyőzhet mindenkit, hogy Franciaország állandóan buzabevitelre szorul, mely sokszor a termés 10⁰/o-án felül is emelkedik.

Hogy mit akar mondani az az állítás „mig Franciaországban a gazdasági terület összeesik a politikai határokkal, nálunk csak mechanikailag összetákolt határokról szólhatunk“ egészen érthetetlen. Franciaország politikai határai vámügyi szempontból csak olyan természetűek és hatásúak, amilyenek az osztrák-magyar vámterületnek határai, melyek a külfölddel szemben Magyarországnak és Ausztriának politikai határai is. Hogy mért volnának csak mechanikailag összetákolt határok, igazán érthetetlen!!

Ha így Magyarországot és Ausztriát, mint egységes gazdasági területet, a buza tekintetében Franciaországgal egyenlő importterület gyanánt nem lehet tekinteni, nem is lehet azt mondani, hogy a vám áremelő hatása tekintetében a két gazdasági területnek egyenlőnek kellene lennie.

A buzát illetőleg a munka azt állítja: „Kiviteli terület többé semmi-kép sem vagyunk és így árainkat sem a többi kiviteli területek áraival kell immár első sorban összhangzásba hozni. Nem ezekkel a többi kiviteli területekkel harcolunk már egy táborban áruinknak a világpiaczon való értékesítése érdekében. És ha a szabatoság kedvéért nem is sorozzuk a közös vámterületet a behozatali területek közé, ha meg is construáltuk a semleges területek osztályát és ebbe illesztettük is a magyar-osztrák gazdasági területet az árképződésnek, vagyis a vámok hatásának szempontjából: az mégis az importterületekhez tartozik. Következésképp áraink csakis az importterületek áraikhoz igazodhatnak, vagyis nálunk is a védővámoknak árainkban érvényesülni kell, egyszerűen azért, mert a védővámok hatásának a kezdete a kiviteli jellegnek a megszűnésével esik össze. A közös vámterület kiviteli jellege pedig nyilvánvalóan rég megszűnt.“ (58. l.)

A fősúly ebben az okoskodásban arra van fektetve, hogy az osztrák-magyar vámterület buzára nézve nem kiviteli terület, már rég megszűnt kiviteli terület lenni: a miből azután az a következtetés folyik, hogy mert rég nem kiviteli terület, a búza vámjának teljes összegében érvényesülnie kellene. Én eddig azt az álláspontot foglaltam el, hogy az osztrák-magyar monarchia rendes termésű években még ma is búza-kiviteli terület, ha a buzalízt-kivitel is a buzakivitelhez számítjuk; már pedig lisztkivitelünket akkor, mikor a búza áralakulásáról van szó, nem szabad számon kívül hagyni. A liszt métermázsáját 130 kilogramm búzával véve egyenlőnek, az 1891. év óta az osztrák-magyar vámterület buzaforgalma volt: (Meg kell jegyezni, hogy statisztikai adataink a lisztforgalomban nemcsak a buzalíztet tartalmazza, de másféle liszt az összes lisztnak alig 15⁰/_o-át teszi s így ezzel a fentartással kell tekinteni a számokat.)

Évben	Behozatal	Kivitel	Az osztrák-magyar monarchia buzatermése		Magyarország
			+ Kiviteli többlet -- Behozatali többlet	m á z s á	
		e z e r	m é t e r	m á z s á	
1891.	1.065	3.337	+ 2.272	—	39.570
1892.	1.453	2.190	+ 1.737	—	40.570
1893.	2.078	2.546	+ 468	57.537	45.943
1894.	1.989	2.411	+ 422	54.887	42.027
1895.	1.280	2.476	+ 1.196	57.702	46.777
1896.	1.325	2.310	+ 985	55.239	49.777
1897.	2.829	1.588	— 1.301	33.124	43.877
1898.	3.941	986	— 2.955	50.744	23.736
1899.	2.467	3.489	— 978	54.166	38.002
1900.	359	1.451	+ 1.092	52.578	40.904
1901.	316	1.338	+ 1.027	48.622	41.431
1902.	946	1.420	+ 474	63.290	36.640
1903.	224	1.420	+ 1.019	60.590	48.068
1904.	2.216	1.034	— 1.181	64.602	39.984
1905.	1.081	940	— 141	61.250	46.427
1906.	331	1.430	+ 1.099	72.368	56.543
1907.	24	1.109	+ 1.095	49.731	35.564
1908.	79	481	+ 402	61.940	45.021

Ezekből a számokból mindenki kiveheti, hogy az osztrák-magyar monarchia egyelőre még buzakivivő ország és csak rossz termékek esetében lesz passiv buzaforgalma. Mindazok a következtetések, melyeket tehát abból a föltevésből valaki von, hogy a vámterület rég megszűnt kiviteli terület lenni, eltűnnek, mert a föltevés nem felel meg a valóságnak.

„A beviteli és semleges területek közt a vámhatások szempontjából legföljebb az a különbség — mondja Rajnik — míg az importterületeken a vámoknak áremelő hatása mintegy automaticamente megy végbe, mert az állam

maga effective beszedi, behajtja a vámot és azért a vámérvényesülés bekövetkezését még vizsgálni sem kell: — addig neutrális területen a hatásnak a bekövetkezése minden egyes esetben vizsgálendő, mert itt az érvényesülést részben maguknak az érdekelt tényezőknek kell szorgalmazni. Az érdekelt tényezőknek szervezkedés és céltudatosság által kell szorgalmazni az áremelő hatás bekövetkezését annál inkább, mert tudvalevő, hogy vannak a társadalomban, a gyakori életben, egészségtelen irányok és kinövéses, melyek különben is gyakran hajlandók az áralakulást természetellenesen, önző célok kielégítésére alkalmas módon befolyásolni. A neutrális területen a vámtarifa olyan, mint a sanctio nélküli törvény. A sanctiót tehát pótolni kell az illető tényezőknek . . . a hol semleges területen az érdekelt tényezőkben hiányzik az erő és az akarat, ott megeshetik, hogy ideig óráig, amíg a közvélemény öntudatra nem ébred, a vámok hatástalanok.“ (59. l.)

Itt két teljesen hamis gondolat jut érvényre és pedig *a)* hogy bizonyos üzelmek által a buzaárakat mesterségesen vissza lehet fojtani emelkedésében; és *b)* hogy a gazdák kellő szervezet mellett a buza árát a vám összege erejéig fel tudják emelni, és ha a buza ára nálunk a vám erejéig nem emelkedett az csak gazdáink éhhalálából származik. Egy óriási tévedés azt hinni, hogy egy a világpiacra kelendő és számos országok termelését igénybe vevő áru — a milyen a buza — egyéni önkény szerint módosulhatna árában.

Micsoda üzelmek tehát azok, melyekkel a kereskedő a búza árát visszafojthatja? E részben a könyv más helyén a következő tájékoztatást nyerjük:

„Vételek és eladások tán legális üzlet körén kívül álló tényezők alatt jönnek létre . . . Ma túlterhelte magát az importterület és holnap, ezen segítő, erőszakolt eladásokat végez. Egyes kereskedők ezerféle pénzügyi és gazdasági okokból időszerűtlenül bocsátják áruba a portékát. Megtörténik, hogy egy bolond spekuláns túlterheli Angliát annyira, hogy saturálva lesz két hónapra búzával! Biztos, hogy a buza ára le fog szállani az importpáritáson alól! A tőzdespeculatio következtében az árut egyesek csak eszköznek tekintik a játék által való pénzgyűjtésre és tekintet nélkül az áru értékére, dobják azt a tőzsdei conjunctura szerint a piacra. A játékszenvedély, mely a gabona árára hatással van, bizonynyára egyike a legvégzetesebb okoknak, melyek az importpáritást megzavarják és azért azt tapasztaljuk, hogy ott, hol ez a játékszenvedély kellő határok közé van szorítva, a vámoknak hatása biztosabb, egyenletesebb és egészségesebb.“

Tehát „egy bolond spekuláns“ túlterhelhet egy országot annyira, hogy a buza ára le fog szállani! Itt az időnkint megjelenő cornerekre

gondol a könyv; pedig ép a cornerek példája megtaníthat mindenkit, hogy a mai tőzsdeszervezet mellett egy még oly hatalmas és gazdag spekuláns világpiaczi árat nem szabhat meg. Lehet egy pár napig izgalom egy erőszakos kéz belenyulása által, de vele szemben ezrek és ezrek állnak, kik a keresés és kínálás törvénye szerint a fogyasztás nagysága és a rendelkezésre álló termés vagy a várható aratás kilátásai szerint csakhamar leszerelik a dictálni akaró törekvéseit. Csak ugyanezt mondhatni azzal a felfogással szemben, hogy a tőzsdespekulatio következtében hullámszik egyes játékosok szeszélye szerint a buza ára. Mintha bizony a játékkal szemben nem állana a komoly üzletek egész serege és tenné semmivé a játékosok esetleges szeszélyeit, és mintha a játékosok játéka nem alapulna magán a komoly üzletek útján elérendő árakon?! A játékos a sorsban bizik, de nem csinálja a sorsot és nem is foly be a sors változó eseteibe. Kár a tőzsde üzelveit úgy tüntetni fel, mint a gabonaárak tetszésszerű alakitóját. A tőzsde, mint minden vásár, csak a keresés és a kínálás mérlegelését végzi; nem csinálja, hanem a kölcsönös érdekek harcából megállapítja az árt. Ezért mondja Max Winter: Zur Organisation des Russischen Geträudehandels. Schmoller: Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, 1905. 207. l.: „A mezőgazdákra mindenesetre kényelmetlen lehet, hogy a tőzsdén minden reális tényező az árképződésnél közreműködik; ámde az okoskodás a speculativ árképződés haszna vagy kára felett egészen felesleges. Azzal a ténnyel van dolgunk, hogy az létezik, és csak arról lehet szó, vajjon közreműködünk-e benne, hogy a reális föltételek jobban érvényre jussanak vagy a most vezető tőzsdék (New-York stb.) részéről az őket nem illető befolyását tűrjük. Ha valamely áruval, úgy a gabonával a világárképzés stádiumában állunk, és ha valamely ország azt hiszi, hogy ebből neki ki kell válnia, hogy több-kevésbé passiv szerepet játszik, úgy ezt már nem lehet többé észszerű gazdasági politikának mondani“.

Azután éppen nem áll az, hogy a buzaáraknál ott, hol a játékszenvedély kellő határok közé van szorítva, a vámoknak hatása biztosabb és egyenletesebb. Ez az állítás csak Németországra vonatkozik, mert itt rendszabályozták a gabonatőzsdét és tiltották meg a határidős üzletet, mert Ausztria ugyan szintén követte Németország példáját a tőzsde megrendszabályozásában, de az osztrák piacok gabonaárjai egyelőre a budapesti tőzsdétől függenek, már pedig nálunk még teljesen szabad a tőzsde és a határidős üzlet meg van engedve. Igaz, Németországon a buzavám jobban érvényesül mint nálunk, ámde ennek oka, hogy Németország sokkal inkább szorul külföldi buzára, mint az osztrák-magyar monarchia, s így természetes, hogy a beiföldön termelt buza jobban érvényesítheti a vámerejét, mint nálunk. Példa arra, hogy a

tőzsde határidős üzlete a vám érvényesítésére bármely irányban hatna, föl nem hozható s így ez csak merő és alaptalan állítás.

A miként nagy tévedés azt hinni, hogy a kereskedők mesterséges üzelmel tehetik lehetetlenné a vámok érvényesülését: ép oly tévedés az a vélemény, hogy a termelők közönye az oka, ha a vámok hatálytalanok maradnak. Igaz, hogy a kartellek és trösztök fő célja az árak szabályozása és hogy számos iparágban ily tökeközpontosítás által a cikkek árát a vám erejéig emelni sikerült is. Csakhogy a kartellek természete az, minél több a részes társ, annál nehezebben lehet a szükséges összetartást elérni. Ezer meg ezer mezőgazda, különböző igényekkel, vagyonnal és törekvéssel soha sem fog egy országos gazda trösztöt, vagy bármi néven nevezendő egyesületet alkotni, hogy termésők árát meghatároznák. Ezért kellett gróf Kanitznak is — a mikor erőszakos ármeghatározásra törekedett — a gabonamonopolium eszméjét felvetni, mert a termelők nagy tömege saját jó szántukból egy kalap alá nem hozható és egyenlő eljárásra rá nem bírható. Alakulhat egyik-másik vidéken gabonaraktár-szövetkezet és az is bizonyos tekintetben árszabályozó lehet a maga környékére, de országos árszabó egyesülés, mely a vámok érvényesítését elérje, a lehetetlenségek közé tartozik. A mezőgazdák körében ismételen fölmerült az az eszme, hogy a tőzsdétől függetlenül állapíttassék meg a gabona ára, még pedig a mezőgazdák közreműködésével; Ruhland Berlinben a gabonaár megállapítására mezőgazdasági központot szervezett; a Rómában az olasz király személyes közreműködése mellett létrejött nemzetközi mezőgazdasági intézet csirája szintén a gazdáknak a kereskedéstől való függetlenítése volt; az Országos Gazdasági Egyesület 1894. óta a köztelken nemzetközi gabonapiacz czime alatt a főgabonapiacz árait közzé teszi a végből, hogy az ország gazdái állandóan tájékozást keressenek a világpiaczok árhullámjairól: — de mindezek a törekvések a gazdákat nem emelhetik arra a polczra, hogy a buza árában mértékadó befolyást gyakoroljanak, mert a világpiacz árait nem szabhatja meg egyes bármely hatalmas ország mezőgazdasága, hanem a belsőpiaczon az ezer meg ezer termelő egymásközti versenye és a fogyasztók igényei szabják meg a gabonavám érvényesülésének mértékét.

Az az állítás, hogy a buzaárak a közös vámterületen nem alakultak a mezőgazdaság javára, mert tény az, hogy a közös vámterület a magyar buzának az azt megillető védelmet nem nyújtotta, illetőleg az azt megillető árt részére nem biztosította — így a mint mondva van, igaz is, nem is. Ha az ember abból a feltevésből indul ki *a)* hogy a vámnak importterületen egész összege erejéig okvetlenül a buza árában kell érvényesülnie és *b)* hogy az osztrák-magyar vámterület csak olyan

importterület buzára nézve, mint akár a franciaországi, akár a németországi, akár a belgiumi, akkor tényleg az adatokkal számszerűleg igazolni lehet azt, hogy a vám nem érvényesül az osztrák-magyar monarchiában úgy, mint akár Franciaországban, akár Németországban, és hogy a vámmentes Belgiumban a buza ára sokkal magasabb, mint Magyarországon a buzaár, melyből a buza vámja egész összegében levonatik. Ha valaki, mint ezt dr. Rajnik teszi, a párisi, berlini és bécsi buzaárakból levonja a mindenkori buza vámját, és az így nyert összadatokat összehasonlitja az antwerpeni árakkal (a hol nincs buzavám), akkor természetesen a bécsi árak lesznek legkisebbek, és azt lehet mondani, hogy nálunk legkevésbé érvényesül a vám. De ezt nem kell ilyen nehézkes módon számcsoportok útján bizonyítani. Mihelyt a józan ész természetes álláspontjára helyezkedünk és először is belátjuk, hogy a buzavám a szerint érvényesül kevésbé, vagy többé, sőt egész összege erejéig, a miként ezt az ország saját termése megengedi, azaz a szerint, a mint jó, közép vagy rossz az országban a buzatermés; és mihelyt látjuk, hogy Franciaország buzatermése Németországhoz képest különböző lehet s így már e két erősen buzabevitelre szoruló országban is az árak összehasonlítása a mindenkori vámlevonásával sem adhat egyenlő eredményt; továbbá mihelyest tudjuk, hogy az osztrák-magyar vámterület buzaimportjellege nem olyan, a milyen Franciaország vagy Németországé, akkor tisztában lehetünk az iránt, hogy az osztrák-magyar vámterület buzaárjai rendszerint kisebbek, mint Páris, Berlin vagy Anvers jegyzései és csak rosztermésű években, azaz ha az osztrák-magyar vámterület a német vagy francziaterülethez hasonló buzaimportterületté válik, lesznek itt is az árak olyan magasak, sőt estleg magasabbak, mint Párisban, Berlinben vagy Anversban. Ha Rajnik saját mesterkéltn táblázatából, mely úgy készült, hogy a mindenkori árból a teljes vám összege levonattott, tehát pl. 1907. évben Páris 25·32 korona buzaárából az egész vám 6·50 korona levonattván, marad „netto“ árnak 18·85 K — Berlin 21·35 K buzaárából az egész vám 4·10 K levonattván, marad 17·25 K, és Bécs 21·60 K buzaárából levonattván az egész vám, 3·60 K, marad 21·20 netto ár — az osztrák-magyar vámterület azon éveit veszi, a melyekben az igazán buzaimportterület volt, tehát 1897., 1898., 1899. és 1904 éveket, akkor az általa u. n. nettoárak így festenek:

Évben	Páris	Berlin	Anvers	Bécs
			k o r o n a	
1897.	18·85	17·25	—	18·00
1898.	19·00	18·60	—	21·20
1899.	13·65	15·10	16·75	16·60
1904.	15·85	17·30	17·90	17·—

vagyis a bécsi árak nem kisebbek!

Hogy a többi években, a mikor a osztrák-magyar vámterület nem volt buzaimportterület, a vám nem érvényesült egész teljességében, az nem az osztrák-magyar vámterület hibája, hanem egyszerűen a természet rendes folyamánya a jó termés természetes következménye, a kereslet kínálat örök érvényes törvényének az eredménye.

A buzavámról irt hosszú értekezésének lényege az *a)* bizonyítani igyekszik, hogy abbéli állításom, mely szerint Ausztriától való gazdasági elválásunk a buza árát 3 koronával fogja csökkenteni és így mezőgazdaságunk 150 millió korona veszteséget szenvedne, hamisnak tüntesse fel és *b)* ellenkezőleg szám adatokkal igazolni akarja, hogy elvállás esetén a buza ára nemcsak nem szenved árcsökkenést, hanem ellenkezőleg jobb áron lesz kelendő, mint közös vámterületen.

Állításomat munkámban (166. l.) a következő számításból következtettem. Összehasonlítottam a bécsi azonnal szállítandó buza legmagasabb árát, az Odesszában jegyzett, azonnal szállítandó elsőrendű Azyma buza árával (Klein Gyula által összeállított adatokból.) De mert az osztrák-magyar vámterületen nem Odessza és a délorosz buza a magyar buza főversenytársa, hanem első sorban a Giurgievóba gravitáló rumán buza, ez utóbbiról azonban megbízható és pontos jegyzések nem állnak rendelkezésre: azt a tapasztalati tényt vettem alapul, hogy a rumán buza az Odesszában jegyzett orosz buzával szemben (ha az első rendű Azyma buzával minőségre egyenlővé tételük) legalább 60 fillérrel métermázsánként olcsóbb. Ezenkívül a szállítási díjat Giurgievóról Bécsig 2 koronával vettem, és pedig a nagy hajóban szállított nagybani fuvart véve alapul. Ezen az alapon az odesszai árt 140 fillérrel nagyobbítva számítottam nem az orosz, hanem a rumán buza árát Bécsben. Az így számított árt 1896. évtől 1901. évig minden időszak egy-egy jegyzésével véve, átlagban a rumán buza a Bécsben jegyzett magyar buzával szemben 2·99 fillérrel olcsóbbnak mutatkozik; és ebből azt következtettem, ha nem védi a magyar buzát Bécsben a közös vám és az osztrákok a rumán vagy az orosz buzát csak úgy megvámoznák, mint a magyar buzát, a magyar buzának 2·90 fillérrel olcsóbbnak kell lennie; ha pedig Bécsben és Ausztriában ennyivel olcsóbbnak kell lennie, saját hazájában sem adhatja drágábban áruját, vagyis az összes buzatermés vagy 3 koronával olcsóbb lesz és annyit veszít csak a buzánál a magyar mezőgazdaság.

Erre az én számításomra R. azt mondja, hogy hibás; szerinte hiányai *a)* nem számol a vámmal, *b)* alkalmatlan átlagszámítást használ, *c)* az alkalmazott fuvarköltségek nem felelnek meg a tényleges fuvardíjaknak, *d)* egyéb költségekkel nem számolt, *e)* hogy a helyett, hogy az orosz és rumán viszonylatokra két külön táblázatot készített

volna, ezeket a viszonylatokat és származásokat az átnézet és az érthetőség rovására összekapcsolta.

Sorba veszem az ellenvetéseket.

„Nem számolok a vámmal“ azaz azt mondom, ha Bécs buza ára 1896. III. 14-én 15·24, az odesszai ár 12·70 korona, akkor Bécsben az ár 2·54 koronával magasabb és ha ezt rumán buzára vonatkoztatom (2 K. fuvar költség levonva 60 fillér kisebb ár fejében = 1·40) 1·14 koronával volt drágább a magyar buza, mint a rumán buza kelt volna, ha vámot nem fizet; vagyis a közös vámterületen az 1896-ban érvényes 3·57 koronás vám lehetővé tette a magyar buzának, hogy 1·14 koronával drágábban értékesülhet, illetőleg rumán buza Bécsben csak akkor talált kelendősegre, ha a 3·57 korona vámból 2·43 koronát a rumán kereskedő vagy termelő magára vállalt. Ebből azután azt következtetem, hogy külön vámterület esetében megfordítva, ha a magyar buza rumán buzával Bécsben 1896. III. 14-én versenyezett volna, a magyar buzát 1·14 koronával olcsóbb árban kellett volna kínálni, vagyis a magyar kereskedő vagy termelő 1·14 koronát vesztett volna. Ezzel a természetes helyzettel szemben R. azt kívánja, hogy a 15·24 korona bécsi árból le kellene ütni a 3·57 korona vámot, mert szerinte a vám, mint fix tétel mindig érvényesül az árban, s így a bécsi ár 11·67 korona és ezzel egybevetve a rumán buza árát az nem 1·14, hanem csak 0·37 koronával drágább; vagyis csak ez a csekélység (feltéve, hogy egyéb adataim és számításaim helyesek, a mit persze nem enged meg), a különbség a közös vámterület javára. Az egész ellenvetés R. azon elméleti tévedéséből ered, mely szerint a vám egész összegében okvetlenül mindig érvényesül, holott kimutattam azt, hogy a vám nem érvényesül mindig és főképp nem az osztrák-magyar vámterületen egész összegében s így összehasonlító számításoknál ép az számít hibásan, a ki a vámot egész összegében veszi fel és számol a vámmal, nem az, a ki „nem számol a vámmal“.

Második bűnöm, hogy alkalmatlan átlagszámítást használok. Én ugyanis a munkám írásakor rendelkezésre álló utolsó 6 évet, azaz 1896—1901. adatait vettem, és azokból csináltam átlagot. R. szememre veti hogy ebben a 6 évben az 1897. év egyike volt a legrosszabb termésű éveknek és azt, valamint az utána következő 1898. és 1899. éveket, mint a melyekre az inséges évnek hatása volt, nézete szerint kikellert volna hagyni helyes átlag nyerése okából. Átlagszámításoknál lehet esetleg a legjobb és a legrosszabb éveket elhagyni, de oly esetben, a midőn a vámok hatásáról van szó és a mikor, mint az osztrák-magyar vámterületen, az áremelőhatás éppen rossz vagy középterméseknél jut érvényre, a mikor a magyar mezőgazdaság a vámok áremelő hatásának előnyös

voltát csak ezekben az években érzi és arról van szó, milyen versenyviszonyt kell tűrni a román gabonával szemben: akkor a rossz évek mellözése meg nem okolt. De talán még lehetne szó a mellözésről, ha igaz volna az, hogy a mondott években a termés oly rossz volt, hogy „messze maradt fogyasztásunk mögött“, ha a mondott három évben termésünk egy részével nem mentünk volna Ausztriába. Pedig még a legrosszabb 1897. évben is termésünknek jó részével Ausztriában kerestünk piacot. Ugyanis volt:

Évben	Kivitelünk buza	Ausztriába liszt	Behozatal buza	Kivitel buza és buzára átszámított liszt Ausztriába levonva az ország buza-behozatalát
		e z e r	m é t e r m á z s a	
1897.	3.419	4.788	1.239	8.334
1898.	2.557	4.088	2.541	5.630
1899.	3.683	4.588	1.676	7.867

A mikor 1897. évben 23·7 millió métermázsa buzatermésből 8·3 millió, — 1898-ban 38·0 millió q termésből 5·6 millió — és 1899. évben 40·9 millióból 7·8 millió métermázsa Ausztriában keres elhelyezést, vagyis a három rossz évben az ország termésének egy ötödrésze Ausztriában jut piacra, akkor az árképzés szempontjából az efféle éveket elhanyagolni nem szabad. Kár tehát az említett átlagszámítást hibásnak odaállítani. De számítsunk másképp, és vegyük a négy jegyzést minden évben külön átlagban: akkor az én adataim szerint egyenlő viszonyok közt a magyar buzánál a román verseny folytán beálló veszteség métermázsánkint

Évben	Veszteség korona	Évi termés métermázsa	Az évi termés vesztesége korona
1896.	1·23	43,877.000	58,356.000
1897.	5·30	23,726.000	189,797.000
1898.	6·27	38,002.000	238,272.000
1899.	2·89	40,904.000	118,212.000
1900.	0·29	41,431.000	12,014.000
1901.	1·62	36,640.000	59,356.000

A 6 évben 222,580.000 q-nál 676,007.000 korona veszteség mutatkoznék, vagyis métermázsánkint 3·03 korona. Ime a második számítás ugyan azzal az eredménnyel.

Harmadik kifogása számításom ellen az, hogy az általam alkalmazott fuvar költségek (2 korona Giurgievótól—Bécsig) nem felelnek meg a tényleges díjnak és egyéb költségeket (kereskedelmi nyereséget?) nem számítottam fel. Igaz, kereskedelmi nyereség számításaimban nem szerepel, mert ezt egyáltalában árak összehasonlításánál nem számítottam és nem számítják sehol, de azért sem, mert a kereskedelmi

nyereség oly változó, hogy annak átlagát venni (mint ez R. teszi métermázsánként 50 fillérjével) lehetetlenség. A mi pedig a fuvardíjat illeti, itt egy roppant nehéz kérdés előtt állunk. A hajófuvar utólag meg nem állapítható számokban jut érvényre: attól függ, van-e hajó, van-e üzlet, s a szerint, amint az egyes üzletekben nagyobb-kisebb az alkudozási képesség, lesz az egyes szállítmányokra nézve nagyobb és kisebb a fuvardíj. Megbízható szakemberek véleménye alapján vettem a 2 korona fuvardíjat Giurgievótól—Bécsig, mint melylyel az utolsó 18 évben biztosan számolni lehet, és mint oly fuvar, mely az összárban biztos kifejezésre jut. Nem lehetetlen, hogy egyes években 30—50 fillér eltérés mutatkozhatik a tényleges átlagfuvarral szemben, de a különbség semmiesetre nem fogja elérni azokat az összegeket (1·20—1·70 korona), melyekkel R. akar számolni.

Leggyöngébb az a kifogás, hogy orosz és rumán viszonylatokra két külön táblázatot kellett volna készítenem, nem pedig ezeket a viszonylatokat és származásokat az átnézet és az érthetőség rovására összekapcsolni. Köztudomású hogy az osztrák-magyar vámterületre 1906-ig a külföldről rendszeren legtöbb buza jött Szerbiából, mivel 3·57 korona vám helyett csak 1·75 korona vámot fizetett, a többi buza Rumániából és Oroszországból, némely években az amerikai Egyesült-Államokból került ki. Az oroszországi buza nagyrészt vasuton került, és nem Odesszából, hanem az osztrák határhoz közelebb fekvő vidékekről, ezen buzákra nézve pontos árjegyzések nincsenek, s így a nálunk versenyző orosz buza árát össze nem hasonlítottam a bécsi árakkal. A rumán buzáról sincsenek megbízható jegyzéseink, de vannak Odesszában pontos feljegyzések, ezekkel szemben megbízható és szakértő kereskedők azt állítják, hogy minőségre egyenlő mértékre emelve a Közép-Rumániában termelt és Giurgievóba gravitáló rumán buzát, az az odesszai jegyzésnél métermázsánként 60 fillérrel olcsóbb; vettem tehát az odesszai árakat 60 fillérrel kisebbítve a giurgevói árnál. Nem számolok tehát orosz buzával, hanem rumán buzával; nem is akartam orosz buzát magyar buzával összehasonlítani, hanem összehasonlítom a rumán buza árát (megállapítom azt odesszai árakból) a bécsi piacon jegyzett buza árával. Itt tehát sem az átnézet, sem az érthetőség rovására nem történt semmi, hanem a módszer megállapítása után rumán buza magyar buzával lesz összehasonlítva.

Egyébiránt azt, hogy kinek a számításai bírnak a nagyobb valószínűség jellegével, egy gyakorlati példával lehet igazolni. Az 1904. év erős buza-behozatali év volt. Az osztrák-magyar monarchiába 2,192.000 métermázsas buza hoztak be, belőle 50⁰/₁₀₀, vagyis 1,099.000 métermázsas jött Rumániából. Kétséget sem szenved, hogy ily erős behozatalkor a rumán-

niai búzát csak akkor adják el, ha nyereséges. Az én számításom és adataim szerint volt:

	Bécsi ár	Odesszai ár	+ 1·40 ár- különbség és fuvar	+ vám 3·50,	tehát Bécsben a rumán buza eladható volt
1904. III/14.	17·50 K	14·01	15·41 K	18·98 K	— 1·48 K veszteséggel
1904. VI/15.	20·20 »	13·69	15·09 »	18·66 »	+ 1·54 » nyereséggel
1904. IX/14.	23·29 »	14 47	15·97 »	18·44 »	+ 4·85 »
1904. XII/14.	20·90 »	15·41	16·81 »	19·48 »	+ 1·41 »

azaz az év folyamán a rumán búzát a bécsi piacon erős nyereséggel lehetett eladni.

Rajnik számításai és adatai szerint:

	Bécsi ár	Brailai ár fuvarral	3·57 vámmal,	tehát a rumán buza Bécsben eladható lett volna
1904. III 15. . . .	17·40 K	17·90 K	21·47 K	— 4·07 K veszteséggel
1904. VI/15. . . .	19·80 »	18·00 »	21·57 »	— 1·77 »
1904. IX/15. . . .	22·50 »	20·10 »	23·67 »	— 1·17 »
1904. VII/15. . . .	22·30 »	20·40 »	23·97 »	— 1·67 »

Ime 1 milliónál több búzát hoznak be az osztrák-magyar vámterületbe és ezen számítás szerint állandóan veszteséggel! Azt hiszem, a számításnak ez a főpróbája világosan mutatja az alkalmazott módszerek helyes és helytelen voltát!

Leteszem a tollat. Nyugodtan nézem a fejleményeket, főképp ma, mikor 28 koronás buza-árban a magyar mezőgazda a 6·30 koronás búzavámot egész teljességében élvezzi és a közös vámterület előnyét tehát gyakorlatban ismeri. Lehet sokat az önálló vámterület mellett felhozni, az Ausztriától való elválást a „függetlenség“ csel fogó leplében feltüntetni, lehet a gazdasági függetlenségről szép szavakat mondani, de semmiféle okoskodással, csillogtató jelszóval, vagy költői hangulattal nem lehet tagadásba venni azt, hogy Magyarország mezőgazdaságának legjobb és legerősebb vevője a közös vámterületbe kapcsolt Ausztria és hogy az Ausztriától való gazdasági elválás a magyar mezőgazdaság végzetes meggyöngítése.

Matlekovits Sándor.

Mezőgazdasági szakoktatásunk II.

A megelőzően ismertetett szakoktatási szervezet és főleg a tervezett reformok előnyeit és hátrányait, s továbbá azt az ösvényt, a melyen a továbbfejlesztésnek haladnia kell, a tapasztalat hivatott megmutatni. Régebbi intézményeinket illetőleg már beszámolhatunk a tapasztalt eredménynyel, míg ellenben a legujabbakat s kivált a tervezett reformokat csakis az analogiára támaszkodó előzetes következtetések révén bírálhatjuk el, azok helyességét azonban itt is csak a jövő fogja igazolhatni. Mindazonáltal ismételen kiemeljük, hogy kifejtett véleményünk megalakításánál nem a képzelet világába sorolható jóvendőmondás, hanem a kézzelfogható tapasztalati tény vezetett.

Ennek igazolására vegyük most már beható vizsgálat alá az intézeti csoportok, majd pedig részleteiben az egyes tanintézetek szakoktatási működésének eredményét, a mennyiben arról hivatalos statisztikánk beszámol.¹⁾

A rendszeres szakoktatás terén közreműködő gazdasági tanintézetek száma együttvéve kitett 58-at, a miből ismét az általános gazdasági oktatást nyújtó intézetekre 28 jutott, míg viszont a különleges gazdasági ágak szaktanodáinak száma 30 volt. Ha csakis a szorosabb értelemben vett szaktanodákat látogató tanulókat vesszük tekintetbe, a mi az 1906/7. iskolai év végén 2.566-ott tett ki, akkor gazdasági szakoktatásunk kifejtett tevékenységéről csak csonka képet nyerünk. Ezzel az összképből kikapcsolódnék úgy az intézetek, mint a tanulók szempontjából számszerint éppen a legelterjedtebb szakoktatás működésének eredménye, s ez által az összbenyomás önként érthetőleg igen kedvezőtlenül befolyásolhatnák. A gazdasági ismétlő tanfolyamoknak a szakképzéssel szemben csak kisegítő jelleget tulajdonítottunk. Kifejtett működésük eredménye ennek folytán semmi esetre sem lesz a szakoktatási intézetekével egyenértékűnek tekinthető. De viszont, miután a szorosan vett szakoktatási intézetek terén a hiány igen nagy, s kérdéses tanfolyamok úgy a hogy

¹⁾ Mindenütt, a hol külön kiténtetve nincsen, az 1907. évi „Statisztikai Évkönyv“-ben kimutatott és az 1906/7. iskolai évre, illetve az 1907-re vonatkozó adatok vétettek alapul.

éppen ezen hiányból eredő kedvezőtlen gazdasági kihatás ellensúlyozására hivatottak, nem volna helyeselhető az összbenyomás megrontása csak azért, hogy az átmeneti állapotnak tekinthető kisegítő intézmény a szakismeretek hiányát a kivánalomhoz mérten elenyésztetni nem képes.

A gazdasági ismétlő tanfolyamok három kategóriája különböztetendő meg, ugymint a mindennapi elemi iskolával kapcsolatosan, majd a külön szervezett nem szaktanítós és végre az önállóan szervezett szaktanítós tanfolyamok. Az első csoportot illetőleg ismét eltérést mutatnak egymástól a tisztán gazdasági ismétlő tanfolyamok és azok, a melyeknél az általános és gazdasági ismétlő tanfolyam egybe van kapcsolva. A tisztán gazdasági ismétlő tanfolyamok száma 2.173-at, a vegyes, vagyis általános és gazdasági tanfolyamoké pedig 98-at tett ki, úgy hogy utóbbiakat is szakoktatási működésük szempontjából előbb nevezetekkel egyenlő megítélés alá véve, az 1906/7. iskolai évben 2.271 gazdasági ismereteket terjesztő nem önálló ismétlő tanfolyam volt szervezve. Viszont a külön szervezett nem szaktanítós tanfolyamok száma 327, az önállóan szervezett, illetve szaktanítósaké pedig 260 volt, úgy hogy együttvéve 2.858 gazdasági ismétlő tanfolyam állott a szakoktatás szolgálatában. Az ezeket látogató tanulók száma az első csoportban 139.000, a másodikban 12.885, a harmadikban pedig 9.847, vagyis mindháromban együttvéve 161.732 volt.

Összefoglalva fentebbi adatokat, azt látjuk, hogy kérdéses időben Magyarországon a gazdasági ismeretek terjesztése szolgálatában 2.916 tanintézet állott, s ezek tanfolyamait együttvéve 164.298 tanuló látogatta.

Alábbi táblázatban a fejlődés arányának kidomborítása végett 1900-ig visszamenőleg tüntetjük föl az egybefoglalt adatokat.

I. Táblázat.^{1) 2)}

Év	Gazd. főiskolák		Földmives iskolák		Különleges gazd. tanintézetek		Összes gazd. tanintézetek		Gazd. ismétlő tanfolyamok		Intézetek és ismétlő tanfolyamok együttvéve	
	száma	tanulói	száma	tanulói	száma	tanulói	száma	tanulói	száma	tanulói	száma	tanulói
1900	7	1 068	21	570	26	652	54	2.290	1.639	—	1.693	—
1901	7	1.027	22	728	29	695	58	2 450	1 840	—	1.898	—
1902	7	1.005	22	653	30	650	59	2,308	1.908	—	1.967	—
1903	7	1 084	22	663	27	631	56	2 378	2.085	—	2.141	—
1904	7	1.237	23	636	29	630	59	2 503	2.332	140 078	2 391	142.581
1905	7	1 270	23	679	27	601	57	2.550	2,589	135.827	2.646	138.377
1906	7	1.307	23	675	27	611	57	2.593	2.666	149.011	2.723	151.604
1907	7	1 332	23	654	28	580	58	2 566	2.858	161.732	2,916	164.298

¹⁾ A táblázat adatai a megfelelő év Stat. évkönyvéből állítottak össze.

²⁾ Az állatorvosi- és erdészeti főiskolák adatai a főiskolai rovatban foglaltatnak benne.

Főnti táblázat önként érthetőleg csupán összképét nyújtja a gazdasági szakoktatási szervezet évi működési eredményének, így is alkalmasnak látszik azonban arra, hogy annak alapján néhány általános összevetést eszközöljünk.

Többek közt hasonlítsuk össze a szakképzett egyének iránt a gyakorlatban mutatkozó szükségletet a szakoktatási intézetek végzett munkájával. A szükséglet mérve, ha nem is teljes, mindazonáltal eléggé megközelítő pontossággal oly módon mutatható ki, ha számszerűleg tekintetbe vesszük a különböző nagyságú gazdasági üzemeket, továbbá a korhatárt, a melyben az illető gazdasági tevékenységét a kiképzés és a közkötelezettség teljesítésére való tekintettel megkezdheti és végre azt az időtartamot, a mit az egyes nagy átlagban productiv gazdasági tevékenységben tölthet el. Ha az ily módon nyert átlaggal egy évre redukáljuk a gazdasági üzemek száma alapján mutatkozó teljes szükségletet, egy eléggé valószínű képet fogunk magunknak a felől alkotni, hogy az elhalálozás, apadás stb. folytán évenként utánpótlandók száma nagy átlagban milyen magasra tehető. Ez a szám azonban egyuttal meg fogja mutatni a kiképzett mezőgazdák iránti évi szükségletet is, s ennek folytán a szakoktatás kivánt eredményének zsinórmértéke gyanánt tekinthető, mivel a törekvés csakis arra irányulhat, hogy minden külön egységet képező gazdasági üzem szakszerű vezetésben részesüljön.

A főntebbi összevetések segélyével nyert szám birtokában már igen könnyen megítélhetjük azt is, hogy szakoktatási intézeteink működésének a szakképzés terén elért eredménye milyen arányban áll a mutatkozó szükséglettel?

A következő táblázatban az 1895. évi mezőgazdasági összeírás adatai alapján összefoglaltuk azon adatokat, a melyek a gazdasági üzemek megoszlását a tisztán erdő- és legelőbirtokok figyelmen kívül hagyásával mutatják meg. A rövidség kedvéért a hivatalos kimutatás az alaposztályozáson belül eszközölt összevonások által módosított ugyan, ez azonban önként érthetőleg a lényegét nem érinti. Az összevonás folytán nyert adatok mellé állítottuk az üzem kiterjedéséhez arányított szakképzett egyének iránti szükséglet minimális mértékét, megtoldva a szakképzettség foka szerinti osztályozással. Utóbbinál természetesen ugyan csak a legalacsonyabb arányszámot vettük, s így a mennyiben a táblázat adatai a tényleges állapotot, miként alább látni fogjuk, teljesen nem fedik, annak oka részben a számítási alapon keresendő. Az eltérés azonban — tekintettel a mérséklésre — a szakoktatás viszonyát inkább kedvezőbb színben tünteti föl, a minek egyik további oka abban rejlik, hogy ezen számításnál nem lehattunk tekintettel a haszonbérleti rendszerre. Végül a táblázathoz csatoltuk a tulajdonosok számára vonatkozó adatokat is,

a melyek ugyancsak alkalmasak a keresett viszonyra jellemző világot vetni, s ezuttal annál nélkülözhetetlenebbek, miután azon föltevésből vagyunk kénytelenek kiindulni, hogy minden tulajdonos gazdasági üzemének vezetésében tényleg részt is vesz.

II. Táblázat.

Birtok jellege	A gazdaságok kat. holdban	A gazdaságok száma	A gazdaság igényel				szakképzett egyéneket együttvéve	A tulajdonban birt földbirtokok tulajdonosainak száma 1900-ban ¹⁾
			alsóbb		felsőbb			
			képzettségű vezetőt					
			üzemenként	összesen	üzemenként	összesen		
Törpe	0–5	1,279.718	1	1,279.718	—	—	1,279.718	977.122
Kis	5–50	1,049.097	1	1,049.097	—	—	1,049.097	817.942
»	50–100	36.032	2	72.064	—	—	72.064	21.381
Közép	100–200	10.275	2	20.550	1	10.275	30.825	6.593
»	200–500	6.448	3	19.344	1	6.448	25.792	5.126
»	500–1000	3.144	5	15.720	1	3.144	18.864	
Nagy	1000-en fölül	3.768	10	37.680	2	7.536	45.216	1.524
Együttvéve . . .		2,388.482	—	2,494.173	—	27.403	2,521.576	1,829.688

Az egyes rovatok összevetésénél azonnal szembeötlik, hogy a végösszegek egymást nemcsak hogy megközelítően nem fedik, hanem éppen ellenkezőleg lényeges eltérést mutatnak. A magyarázat abban fekszik, hogy egyrészt a külön egységet képező gazdasági üzemek száma teljesen független a birtokosok számától, másrészt pedig viszont a szakképzett vezető iránti szükséglet csak annyiban simulhat a gazdasági üzemek szerinti megoszláshoz, a mennyiben minden önálló egységet képező üzem legalább egy szakképzett vezetőt megkíván. A minimumon fölül azonban a szakképzett egyének kiszámításánál már nem az üzem egységének jellegére, hanem a birtoktest nagyságára lesz a főszűkítő hatással.

Hagyjuk egyelőre tekinteten kívül a korosztályok, a nem és foglalkozás részletezésére vonatkozó adatokat, s csupán a valószínű élettartam alapján ejtsük meg a számítást. Magyarországon a valószínű élettartam az 1900-iki népszámlálás adatain alapuló számítás szerint külön a férfiakra nézve 40 év 8 hó, külön a nőkre nézve pedig 40 év 3 hó, s így egybefoglalva a két nemet nagy átlagban, 40 év 5 hóra tehető.²⁾ Ha

¹⁾ V. ö. Magy. stat. közlemények 18. k. 1900. Népszámlálás IX. (Az erdészeti és egyéb östermelés rovatainak adatai nem foglaltatnak benne.)

²⁾ V. ö. Kenéz Béla dr. „Magyarország népességi statisztikája”. 164. l.

már most ezzel szemben ugyancsak nagy átlagban, tekintettel az általános hadkötelezettségre, továbbá arra, hogy a nők a kereső östermelő népességnek körülbelül egy harmadát tették ki, a gazdasági üzem önálló vezetésének időpontját a betöltött 20—22 éves életkorra helyezhetjük. Vagyis az általános vizsgálódásnál osztó szám gyanánt kerekszámban 19 évet leszünk kénytelenek alkalmazni. A II. táblázatban kimutatott szakképzett vezető iránti szükségletet az osztószámmal egy évre redukálva, az eredmény 132.714 lesz, míg ezzel szemben az I. táblázat utolsó rovata szerint évenként 164.298-an részesültek gazdasági szakoktatásban.

Ha a két szám ilyen alakban összevethető volna, akkor mezőgazdasági szakoktatásunk általános képe föltöbb kedvező lenne. A 164.298-as szám azonban egyrészt magában foglalja a különleges szakoktatási intézetek tanulóinak számát, s a mi ennél még nagyobb baj, tekintet nélkül a befejezett szakképzésre, az összes évfolyamok látogatóit tünteti föl. Mielőtt tehát a két számot összevethetnők, a szakoktatásban részesülők számán tetemes reductiot leszünk kénytelenek eszközölni. A különleges szakoktatási intézetek kikapcsolását egyelőre mellőzhetőnek véljük, ugy szintén azt is, hogy a tulajdonképeni befejező évfolyamot hányan látogatták, mert hiszen ezuttal csak nagy átlagot óhajtunk nyerni, s ezért alábbi összeállításban csakis a különböző színvonalú tanfolyamok átlagban fölvehető tartamára való tekintettel fogjuk föltüntetni a szakoktatási intézetek egyes csoportjaira vonatkozó adatokat. A főiskoláknál 3, a földmives-iskoláknál és a különleges gazdasági tanintézeteknél 2, és végre a gazdasági ismétlő tanfolyamoknál ismét 3 évfolyamot vehetünk föl, miután az egyes csoportokba tartozó intézetek túlnyomó részénél ez a beosztás szerepel.

Az összeredmény ennek folytán önként érthetőleg arányosan le lesz szállítandó, és pedig a főiskoláknál 444-re, a földmivesiskoláknál 327-re, a különleges gazdasági intézeteknél 290-re és végre a gazdasági ismétlő tanfolyamoknál 53,911-re, úgy hogy végeredményben csak 54,972-re tehető azoknak száma, akik évenként az összes gazdasági szakoktatási intézeteket tanulmányaik befejezése után elhagyják, s mint ilyenek, a különböző gazdasági üzemek szakvezetésére szakoktatási szempontból hivatottakká válnak.²⁾

Ez az eredmény már egészen más színben tünteti föl az összbemnyomást, a mennyiben a 132.714-es szükségleti számmal csak 54.972 lesz szembeállítható. Ez azt jelenti, hogy jelenlegi szakoktatási szervezetünk, eltekintve más hiányaitól, a mezőgazdák felének sem nyújt szak-

²⁾ Jelen adat és a VII. táblázat 8. rovatának végösszege közötti eltérés a tanfolyamok átlagszámításából ered, egyben azonban a különbség csekély volta a számítás helyességét igazolja.

képzettséget, miután évente nagy átlagban körülbelül 77.787-en minden szakszerű előképzettség nélkül kénytelenek a reájuk nézve élethivatást képező gazdasági üzem vezetését átvenni.

Minél behatóbb vizsgálat alá vonjuk mezőgazdasági szakoktatási szervezetünk működésének eredményét, a viszony csak annál kedvezőtlenebb szint fog öltetni, kétségtelenné téve azt, hogy a szervezet működési eredménye az ország közgazdasági érdekével összhangban nem áll. Elegendő egy-két olyan hiánynak kiemelése, a melyekre futólagosan már utalás is történt, hogy azok a nyert, aránylag még elég kedvezőnek látszó eredmény értékét mérhetetlenül alászállítsák. Nevezetesen egyrészt a nemek aránya, másrészt pedig a szakképzés túlnyomó alacsony színvonalra, a mi egyáltalán alig, de semmi esetre sem tekinthető alkalmasnak arra, hogy az 5 holdon fölüli gazdasági üzem hivatott vezetőinek szakképzésére szolgáljon.

Szóbanforgó körülmények kétségtelenül kissé bonyolultabbá teszik a számítást, érdemleges számszerű eredményt azonban csakis ily módon nyerhetünk, s habár ez sem lesz a tényleges viszonyynal mindenben föltétlenül megegyező, tekintettel a számítás alapját képező nagy számokra, aligha fog attól nagyobb eltérést mutatni. Vagyis most már ejtsük meg a számítást oly módon, hogy alapul az őstermeléssel foglalkozó népességnek csakis kereső részét vegyük, s viszont e mellett a nemek arányát se téveszszük szem elől, hanem a mennyire a rendelkezésre álló adatok segélyével megállapítható, a kereső nők csoportjából különítsük ki azt a részt, a kik kérdésünk szempontjából mint gazdasági üzemvezetők tekintetbe nem jöhetnek.

Előbb azon táblázatot adjuk, mely a szorosabb értelemben vett őstermelő népességet, — kivéve az erdészetet és egyéb őstermelést, — a főbb korcsoportokon belül a két nem és a keresők és eltartottak szerinti megoszlásban mutatja meg.

III. Táblázat.¹⁾

Őstermelő népesség száma	Tevékenység jellege	Őstermelő népesség neme		Nem	Korcsoportok	
		férfi	nő		0—19 év	20—59 év
						kereső
—	Kereső . .	3,566.210	1.349,798	Férfi . . .	5,121.331	2,484.210
—	Eltartott .	1,993.618	4,153.758	Nő		860.034
11,063.384	Együtt . .	5,559.828	5,503 556	Együtt . .	5,121.331	3,344.244

¹⁾ A táblázat adataival v. ö. Magy. stat. közlemények 15. és 18. k. 1900. Népszámlálás VII. és IX.

K o r c s o p o r t o k								
Nem	20—59 év		60 éven fölül és ismeretlen			20 éven fölül együtt		
	eltartott	összesen	kereső	eltartott	összesen	kereső	eltartott	összesen
Férfi .	25,919	2,510.129	400.689	50.293	450.982	2,884,899	76.212	2,961.111
Nő .	1,689.864	2,549.898	135.515	295.529	431.044	995.549	1,985.393	2,980.942
Együtt	1,715.783	5,060.027	536.204	345.822	882.026	3,880.448	2,061.605	5,942.053

Az östermelő népesség 46·3⁰/_o-a 20 éves koron alul esvén, ezeket a gazdasági üzem vezetése szempontjából tekintetbe nem vehetjük, mivel már, miként föntebb reámutattunk, a betöltött 19 éves életkor a legalacsonyabb korhatár gyanánt vehető föl. Gyakorlatilag előfordulható ugyan, hogy egyesek a mondott korhatár elérése előtt tényleg átveszik a gazdasági üzem vezetését, de ez csak ritka kivétel lesz. Eltekintve ugyanis a férfiakkal szemben fönnálló és a 21. életévben kezdődő katonakötelezettségtől, már maga a szorosabb értelemben vett szakoktatási kívánalom sem engedi meg az említett korhatáron aluli vezető működést, mert hiszen a földmives-iskola elvégzése is legjobb esetben a betöltött 19 éves életkorra esik, s így a befejezett szakképzés szempontjából egyedül a gazdasági ismétlő tanfolyamok tennék lehetővé a tevékenység korábbi megkezdését. Viszont azonban itt már a színvonal oly alacsony, hogy a kívánalommal arányban nem áll, s ezért az ott szerzett szakismeretek a több évig folytatott gyakorlat kapcsán szerzett tapasztalatok által okvetlenül kiegészítendőek lesznek, hogy az illetőt a vezető tevékenységre úgy a hogy alkalmassá tegyék.

Fölöslegesnek véljük ezt illetőleg tovább érvelni, mivel minden egyébtől eltekintve már maga a természet is határt szab az eredményes tevékenység korábbi megkezdhetésének. Sőt még a betöltött 19 éves korhatár is inkább korainak minősítendő, mivel az emberi szervezet rendes fejlődése sem nyer akkorra befejezést.

A fejlődés korcsoportjába tartozó 5,121.331 egyén kikapcsolása folytán fönmarad még 5,942.053 östermelő, a kik közül azonban ismételten ki lesz különítendő az eltartottak csoportja. Miután ezek száma a kimutatás szerint 2,061.605-öt tett ki, a kereső östermelők száma 3,880.448-ra redukálódik, s így ez a szám fog a további számítások alapjául szolgálni.

A betöltött 19 éven felüli keresők közül férfi volt 2,884.899, nő pedig 995.549. A kérdés tárgyát most már az képezi, hogy részint az üzemvezetés, részint pedig a szakképzés szempontjából hány férfi, illetve nő lesz olybá tekinthető, a kik a megfelelő üzemvezetői tevékenység kifejtésére valóban szakhivatottsággal bírnak?

Jelenlegi szakoktatási szervezetünkben a nők, eltekintve a gazda-

sági ismétlő tanfolyamoktól, továbbá bizonyos különleges gazdasági tanintézetektől, általában nem részesülnek gazdasági szakoktatásban. Ez kétségtelenül hiány, miután a gyakorlat számtalan olyan példát mutat, a hol a gazdasági üzem vezetése a nő kezében van, sulyosbitva azáltal, hogy a vezető teendő rendszerint a hivatott szakvezető elhalálása vagy munkaképtelenné válása folytán egyszerre hárul reá, s így még egy olyan átmenetre sem jut idő a mi alatt a károsodás veszélyének kikerülésével az előképzettség hiánya legalább részben a gyakorlati tapasztalatok által pótolható lenne. A hiány kiküszöbölése a jövő föladata, jelenleg azonban, midőn szakoktatási szervezetünk munkaeredményének arányát kutatjuk, a gazdasági üzemeket vezető nőket nem vehetjük külön megítélés alá, hanem a nők által vezetett üzemeket is olyanokul vagyunk kénytelenek számítani, mintha férfi szakvezetőt igényelnének, tekintettel arra, hogy szorosabb értelemben vett szakoktatási szervezetünk csak a férfi szakvezetők kiképzésére van berendezve.

A különböző nagyságú gazdaságok eltérő képzettségű üzemvezetői szükségletét a gazdaságok kiterjedése alapján 2,521.576-ra számítottuk ki, viszont a mindkét nembeli kereső őstermelők száma, miként láttuk, 3,880.448 volt. Utóbbival szembeállítandó a földbirtokok tulajdonosainak 1,829.688-at mutató száma. Föltéve, hogy birtokának vezetésében minden egyes birtokos részt vesz, 2,050.760 lesz azon mindkét nembeli keresők száma, a kik idegen birtokon mint haszonbérlők, alkalmazottak, vagy pedig mint mezőgazdasági munkások fejtettek ki tevékenységet. Redukáljuk tehát ezekre való tekintettel az összes keresők számát és pedig oly módon, hogy végeredményben a szorosabb értelemben vett mezőgazdasági szakképzést igénylő keresők tényleges száma a gyakorlati kivánalom alapján kiszámított szükségleti számmal szembe legyen állítható.

IV. Táblázat. ¹⁾

A betöltött 19 éven felüli keresők foglalkozási ága	Férfi	Nő	Együttvéve
Nagybirtokos	1.465	251	1.716
Középbirtokos	12.940	2.633	15.573
Haszonbérlő	4.372	275	4.647
Kisbirtokos (kisbérlő) 50—100 k. hold	27.207	5.826	33.033
Ugyanaz 50 k. holdon alul	1,253.069	486.659	1.739.728
Kisbirtokos-napszámos	417.965	154.292	572.257
Részes-földműves	32.095	11.253	43.348
Majoros juh-, baromfitenyésztő stb.	2.561	525	3.086
Önálló kertész	3.203	1.205	4.408
Gazd tisztviselő	9.603	9	9.612
Gazd. cseléd	336.719	6.776	343.495
Mezőgazdasági munkás	783.700	325.845	1,109.545
Összesen	2,884.899	995.549	3,880.448.

¹⁾ V. Ö. Magy. stát. közlem. 15. k. 1900. Népszámlálás. VII. 2—3. l.

Fönti táblázat a tényleges állapotot tükrözi vissza s így arról győz meg, hogy reduktiót csakis a mezőgazdasági munkások révén eszközölhetünk, mivel a többi kitüntetett foglalkozási ág egyikében sem lesz nélkülözhető a szorosabb értelemben vett általános vagy különleges szakképzettség. A mezőgazdasági munkások sem fogják ugyan nélkülözni a legegységibb gazdasági ismereteket, a mint hogy annak tényleg birtokába is juthatnak, miután a gazdasági ismétlő tanfolyamok az általános tankötelezettség keretében foglalnak helyet, s így nem csak módjukban áll, hanem részben kényszerítve is vannak azok megszerzésére. A közgazdasági érdeket tartva szem előtt, e határon túl azonban már nem lesz elegendő az ismétlő tanfolyamok által nyújtott szakképzés, s ezért a kívánalom oda irányul, hogy az összes többi keresők a mezőgazdasági munkásokét messze tulszárnyaló szakavatottsággal bírnak, mert hivatásuk eredményes betöltése a kellő szakismeretek hiányában nem is várható. Az I. táblázat tanúsága szerint összesen szakoktatási intézeteink a különleges szakképzés kikülönítése nélkül is 1907-ben mindössze 2.566 egyénnek nyújtottak szakoktatást, anélkül, hogy az, miként láttuk, a kiképzettek számát jelentené, hanem ez a csekély szám is a szakképzés befejezéséig még tetemesen összezsugorodik.

A mezőgazdasági munkások kikapcsolása folytán a 19 éves korhatáron felüli keresők száma 2,770.903-ra leapad. Ha ebből még leütjük a gazdasági cselédek is, a kikkél szintén megelégedhetünk a legalsóbb fokú szakképzettséggel, akkor még mindig 2,427.408-at fog mutatni azoknak a száma, a kikkél szemben a gazdasági ismétlő tanfolyam színvonalát tetemesen meghaladó szakismeretek bírása föltétlenül megkívánandó. Tehát legutóbb nevezett szám lesz párhuzamba hozandó a II. táblázatban kimutatott 2,521.576-ra kiszámított adattal, a hol éppen a vezető teendők ellátására hivatott szükséglet kimutatására törekedtünk. Megejtett számításunk realis voltát mi sem bizonyíthatja inkább, mint említett számoknak egymás mellé állítása. Van ugyan azok között némi eltérés, de az igen természetes, már csak azért is, mert az általános mérték a gyakorlatra mindenben találóan soha sem alkalmazható. A gazdasági cselédek csoportjának teljes egészében való kikapcsolása szintén nem teljesen kifogástalan, s már ez is alkalmas a különbözet előállításának magyarázatára, mivel közöttük bizonyára számos olyat találunk (pl. csöszök stb.), a kiktől a kigazdákéval megegyező szakképzettség mindenestre meg lesz kívánandó, ha a gazdasági üzem szakavatott vezetéséről akarunk szólni. Igaz ugyan, hogy a másik irányban is mutat némi fogyatékoságot a II. táblázatban megejtett számítás, a mennyiben t. i. a haszonbérőkre nem voltunk tekintettel. Az ebből eredő eltérés azonban gyakorlatilag jelentéktelen, mivel egyrészt a haszonbér-

lők száma a IV. táblázat tanúsága szerint különben is csekély volt (4.647), másrészt pedig a hasznbérllő a tulajdonos helyébe lép, s így az üzemvezetői szükségletre csak ott hathat emelőleg, a hol egy birtoktest a hasznbérlet folytán több üzemre osztatik föl. De éppen ugy helye lehet, a minthogy a gyakorlatban elő is fordul, hogy több kisebb üzem egyesítettik, ha t. i. egy és ugyanazon hasznbérllő több birtokosnak üzemvezetői föladatakörét látja el. Ilyen mellékkörülmények számbavétele alig volna keresztülvihető, s mig egyrészt a végösszeget érezhetően nem módosítaná, addig másrészt a számítás alaptételét ingatná meg, a mi miként már föntebb kiemeltük, a gazdasági üzemeken nyugszik s azon szükségszerű föltevésből indul ki, hogy a birtokos az üzemvezetésben részt vesz.

(Folytatása következik.)

'Sigmund Andor.

Az 1840-es évek közgazdasági eszmeköre. II.

Nem állott jobban a kereskedelmi mérleg állapota Erdélyben sem. Kereskedelmi mérlegünk 1837-ben így állott:¹⁴¹⁾

a behozott árúk értéke	3,186.385 rfrt
a kivitt „ „	2,977.169 „
Behozatali +	209.666 rfrt.

Még szomorúbb volt e mérleg képe 1838-ban, midőn

behozatalunk	4,157.095 rfrt
kivitelünk	2,995.091 „
Behozatali +	1,162.004 rfrt volt.

Erdély kereskedelmi mérlege Ausztriával így állott 1837-ben:

behoztunk	285.199 rfrt értéket,
kivittünk	64.569 „ „
Behozatali +	220.630 rfrt.
1838-ban volt a behozatal	172.418 rfrt
a kivitel	89.144 „
Behozatali +	83.274 rfrt.

Becher Siegfried osztrák statisztikus szerint¹⁴²⁾ 1841-ben

behoztunk összesen	3,427.730 vfrt értéket,
kivittünk „	2,973.993 „ „
Behozatali +	453.737 vfrt.

A Budapesti Híradó szerint 1845-ben vesztettünk a mérlegen 1,097.847 pfrtot.¹⁴³⁾

Hazánk kereskedelmi mérlegének állandó szenvedőlegessége természetesen az ipar hiányának érzetére vezetett, mivel — bár a nemzet túlnyomó része a földművelésből élt — a mezőgazdaság terén mégis némi haladás volt érezhető, kivált mióta a „Gazdasági egyesület“

¹⁴¹⁾ Kőváry László: *Erdélyország statisztikája* (1847) I. 280. lap.

¹⁴²⁾ Becher Siegfried: *Beiträge stb.* (1844) I. 152. l.

¹⁴³⁾ 533. sz.

megalakult 1837-ben. A földművelést már Mária Terézia és II. József is emelni törekedtek, miután ez az osztrák ipart fejlesztési törekvéseiknek teljesen megfelelt. Mária Terézia nagyban előmozdította földművelésünket telepítések, a Béga és Sárvíz csatornázása által. Lápokat csapoltatott le, támogatta a marha- és baromfitenyésztést, fejlesztette a selyemtermelést is. De mind ezt csak azért, hogy Ausztria ipara emelkedhessék.¹⁴⁴⁾ Később azután megindul maga a társadalom is a fejlesztés útján. Nagy lendületet vesz e mozgalom Széchenyi István gróf fellépésével. A lóversenyeket is Széchenyi kezdi meg 1825-ben Pesten, mit Kassa, Pozsony, Tata is követ.¹⁴⁵⁾ Több gazdasági tanintézetet állítanak fel (elsőt 1779-ben)¹⁴⁶⁾ stb. De legnagyobb jelentőségű a „Magyar országos gazdasági egyesület” megalakulása 1837-ben, a mely tulajdonkép utódja a Széchenyi által 1823-ban alapított „Pályafutási társaság”-nak, mely 1828-ban kibővítette programját és „Lótenyésztő társaság”-gá alakult, míg 1830-ban még jobban tágitotta tervét és „Állattenyésztési társaság”-gá lett, míg végre 1837-ben „Magyar Gazdasági egyesület”-té lett.¹⁴⁷⁾ Működési körébe a földművelés egész körét felvette. Programját elég részletesen ismerteti Wenzel Gusztáv: Magyarország mezőgazdaságának története című rövid, de jeles művében. (418. l. 170. §.) De nem csak az ország központjában, hanem a vidéken is keletkeznek gazdasági egyesületek. Így p. o. 1820-ban Nógrádban, 1823-ban Tolnában, stb.¹⁴⁸⁾

Erdélyben az első gazdasági egyesület Kolozsvárott alakult 1844-ben „Erdélyi Gazdasági Egyesület” címen és a második 1845-ben „Szász gazd. egyesület” címen 534 taggal és 4170 pfrt alaptőkével.¹⁴⁹⁾ Az utóbbi helyi jelentőségű volt, míg az előbbi országos jelentőséggel bírt és 183 taggal kezdte meg működését.¹⁵⁰⁾ Jelentőséget az adott neki, hogy Erdély valamennyi jelentős gazdáját egyesítette, és a városok és vármegyék is buzgón támogatták. Így p. o. Kolozsvár tetemes részvénynyel¹⁵¹⁾ és 98 hold földdel támogatta.¹⁵²⁾ Az 1847. évi január 8-án tartott városi közgyűlésen e 98 hold földet féláron, 6.000 frtért adta az egyesületnek.¹⁵³⁾ Célja a gazdaságot általában előmozdítani, de működését egyelőre csak a föld-

¹⁴⁴⁾ Jászay R.: *Magyarország oknyomozó története.* 179. l., 1 bek.

¹⁴⁵⁾ Wenzel G.: *Magyarország mezőgazdaságának története* 402. l.

¹⁴⁶⁾ U. o. 412. s. k. l.

¹⁴⁷⁾ Horváth M.: *Keresk. és ipar tört. Magyarországon.* (1840) 372—74. lapok.

¹⁴⁸⁾ Wenzel G.: *id. m.* 418. l., 1. bek.

¹⁴⁹⁾ Kóváry L.: *id. m.* I. 124. l.

¹⁵⁰⁾ Az „Erd. gazd. egyesület” irattárában levő kötelezvények.

¹⁵¹⁾ Jakab E.: *Kolozsvár tört.* III. 972. l.

¹⁵²⁾ Kóváry L.: *id. m.* I. 124. l.

¹⁵³⁾ Kolozsvár közgyűlési jkve 1847. év. 14 l. Kolozsv. levéltára.

művelés és állattenyésztés előmozdítására irányozta.¹⁵⁴⁾ Működését már alakulása évében egy eke- és marhakiállításal kezdette meg.¹⁵⁵⁾

Mivel azonban Magyarország nyersterményeinek nem volt kelendősege, — már 1749-ben nem akadt piacza a magyar nyersterményeknek — mint ezt a velencei követ jelentéséből tudjuk¹⁵⁶⁾ — ez állapot természet-szerűleg a földművelés, kereskedelem és ipar összefüggésének nagy kérdéséhez vezetett. Két nézet volt ekkor. Az egyik részen állottak az agráriusok,¹⁵⁷⁾ élükön Széchenyi István gróffal, kik mindenek felett a földművelés fejlesztését hangoztatták, míg viszont a másik oldalon állottak az industrialisták, Kossuth Lajossal az élükön, kik a földművelés jobbra fordulását az ipar fellendülésétől várták. Mindkét irány a maga merevségében felállítva helytelen. Mert az kétségtelen, hogy az ipar és kereskedelem fejlődése jótékonyan hat a földművelésre és viszont. De ez a jótékony hatás csak a fejlődés bizonyos fokáig hat. Azon túl a kettő egymásnak gátul szolgál fejlődésében és ellenségeké lesznek. Mivel azonban Magyarország akkor (s még ma is!!) távol van e ponttól, kétségtelenül a Kossuth Lajosék álláspontja volt a helyes. A 40-es évek nagy ujitóinak szeme előtt kétségtelenül a hatalmas britt birodalom lebegett ama végtelen gazdagságával, mérhetetlen iparával és virágzó földművelésével, mely jóformán akkor élte virágkorát, mint ezt Lavergue: Az angol mezőgazdaság című remek művében oly szépen kifejti. De a reactio csakhamar elkövetkezik. A fejlett ipar és fejlett mezőgazdaság harcza szállanak egymással. És Nagy-Britannia fejlődésében keresztútra jut. Melyiket kövesse? Követte az ipart és feláldozta a mezőgazdaságot az által, hogy elnézte, miszerint a buzaárak, melyek a XIX. század elején quarterenként 100 schillingen állottak, 17 schillingre sülyedjenek.¹⁵⁸⁾ Ha Anglia védelmébe akarná venni mezőgazdaságát, vissza kellene térnie az agrár vámokhoz. Már pedig, ha Nagy-Britannia elhagyja szabadkereskedelmi politikáját és a védvám irányzatát követi, akkor biztos tönknek néz elébe, mint ezt Láng Lajos oly világosan kifejtette.¹⁵⁹⁾

És ott van a másik hatalmas és fejlett állam, Németország, hol szintén kezét fogva haladt az ipar és földművelés egészen addig, míg a mai tökélyre nem emelkedett mind a kettő. De Németország is azon a ponton áll ma, hogy válasszon a földművelés és ipar között. A német ipari termelés és a földművelés között már megindult a harc, mit

¹⁵⁴⁾ Alapszabályok 2. §.

¹⁵⁵⁾ Kövály L.: *id. m.* 124. l.

¹⁵⁶⁾ Szilágyi: *A magyar nemzet tört.* VIII. kötet, 322. l.

¹⁵⁷⁾ *Jelenkor* 1845. évf., 24. sz.

¹⁵⁸⁾ Czeisler E.: *A természetető, munka és tőke* 107—108. l.

¹⁵⁹⁾ Láng L.: *A vámpolitika* stb. 36—42. lapok.

merkantilizmus és agrarizmus néven szemlél a világ. Melyik fog győzni? Ma még nem tudható. De az tény, hogy a „Bund der Landwirthe“ elkeseredett küzdelmet folytat az ipar és kereskedelem támadásaival szemben. Ma Németország fejlődésének zenithjen áll mindkét termelési ágban. Ezután csak dekadencia jöhet, vagy az egyik, vagy mindkét termelési ágban, vagy ha egyikről sem akar lemondani, a belső harczban önmagát emésztendi fel.

A 40-es évek industrialistáinak abban tehát igazuk volt, hogy ha Magyarországon kifejlődik az ipar, akkor lesz ki feldolgozza a mezőgazda nyers terményeit, lesz közlekedés, lesz ki foglalkozni fog a közvetítéssel és így lesz eladó, lesz vevő, lesz piac, lesz fogyasztó, lesz kereskedelem és lesz ipar. Már pedig a piac a legfontosabb a nemzeti termelésben. Ha nincs piac, nincs termelés. Nagy-Britannia fejlett mezőgazdaságát az ipar fejlettsége mellett legfőképp piacának köszönheti.¹⁶⁰⁾ És hogy industrialistáink helyes nyomon indultak, bizonyítja az is, hogy a harmadik nagy kultur-állam, Franciaország is, az ipart tette a földművelés támaszává.¹⁶¹⁾ És ott lebeg mindenki szeme előtt Irland példája. Földje mesés termékenységű, éghajlata nedves. A nagy hideg és a nagy forróság szélsőségei ismeretlenek. A közlekedésre kiválóan alkalmas folyók szelik keresztül az országot. Mindezek fölébe még a tengeri hajózás minden alkalmatosságával is bír.¹⁶²⁾ És hogy van az, hogy mégis olyannyira nyomorult és szegény. Azért, mert nincs ipara, nincs piaca. És mert ipara hiányzik, tökében is szegény. Már pedig belterjes gazdaság üzéséhez eisző sorban nagy tőke és piac kell. Piac és tőke a fejlett mezőgazdaság két főszükséglete. A tőkéhez ipar kell, a piachoz pedig kifejlett, egészséges kereskedelem és jó közlekedés. Magyarország pedig mind a háromnak hijában szenvedett.

A kereskedelem, ipar és földművelés összefüggését a 40-es évek nagy ujitói is felismerték. Az 1843/44-ik évi országgyűlés „kereskedelmi választmánya“ jelentésében is azt bizonyítja, hogy a műipar Magyarországon — több lévén a szükséglet — a nyerstermények mennyiségét és árát is emelni fogja.¹⁶³⁾

Kossuth Lajos és Fényes Elek is vizsgálódásaik tárgyává tették e kérdést.¹⁶⁴⁾

¹⁶⁰⁾ Lavergue: *id. m.* 175. 1. 1. bek.; 177. 1. 2. bek.

¹⁶¹⁾ Czeisler E.: *id. m.* 109. 1. 3. bek.

¹⁶²⁾ Lavergue: *id. m.* 358—59. 1.

¹⁶³⁾ *Századunk.* 1844. évf. 62. sz.

¹⁶⁴⁾ Kossuth Lajos így magyarázza a kérdést: „Azonban a földművelés és műipar igen szoros kapcsolatban állanak. Egyik a másikra kölcsönösen hat. Még amaz afrikainak is, ki sem kapát, sem ekét nem ismer, hanem hegyes bottal szur a földbe

A piacz hiányára, a rossz közlekedésre és a kereskedelem teljes hiányára vall az, hogy ugyanakkor, a mikor egy köből buza Miskolczon 3 frt, Sopronban 4 frt volt, Debreczenben 1 frtot fizettek. Temesváron meg 48 krjával járta.¹⁶⁵⁾ A tiszta buza pozsonyi mérője 1842. év július 16-án Komáromban 120—142, Szegeden 90—100, Pécssett 125—135 váltógaras volt. A kétszeresnek ára pedig Komáromban 106—114, Szegeden 80, Pécssett 102—105 váltógaras volt, a rozsért Komáromban 86—95, Pécssett 85—90 váltógarast fizettek.¹⁶⁶⁾

A közlekedésnek három fontos ága van: az út, a vasut és a hajózás. És nálunk mindhárom hiányzott. Az első vasut Magyarországon 1846-ban nyílt meg, mely 4·40 mértföld hosszú volt. Ausztriában ellenben már 1837-ben és midőn 1846-ban nekünk még csak négy és fél mértföld hosszú vasutunk volt, ugyanakkor Ausztria már száztizennyolcz és fél mértföld hosszú vasuttal rendelkezett.¹⁶⁷⁾ Angliában pedig 1843-ig 2390 mértföld hosszú vasut lett engedélyezve és 66,000.000 £ költetett el a vasutakra. 1844—1847-ig, tehát rövid három év alatt 637 vasutengedélyt adott ki a parlament, mely 15.120 kilometer hosszúságot képviselt.¹⁶⁸⁾ Franciaországban pedig 1845-ben 876 kilométer volt a vasutak hossza.¹⁶⁹⁾

Szárazföldi utaink is igen gyenge lábon állottak, mert az utak építése és fenntartása nem volt országosan szabályozva. Utaink általában rosszak voltak. Legjobb volt még a Bécs és Pest közötti út és a Károlyváros—Fiume közötti út. Jók voltak még általában véve a katonai határörvidék utai. A többiek csak itt-ott szakaszonként voltak kikövezve.¹⁷⁰⁾ Igen jó volt az az út is, mely Nagyvárad—Feketető—Bánffyhunyd—Kolozsvár—Torda—Nagyenyed—Fehérvár—Nagyszebenen át Magyarországot kötötte össze Oláhországgal. Ez út egész hosszában ki volt kövezve. Sőt még hidjainak nagy része is köből volt. Fahidat alig ta-

---

lyukat és abba veti a buza szemét, még ennek is van egy bothegyező késre szüksége; annál inkább egy földművelés, minő már most is hazánkbeli, kézművesi segédkezet nem nélkülözhet.“ Megjegyzendő, hogy Kossuth Lajos mikor e sorokat írta, még teljesen a szabadkereskedelmi iskola hive volt és pálfordulása tisztán csak List Frigyes híres művének „*Das nationale Systeme der politischen Okonomie*“ megjelenése után következik be. — És ugyancsak ezt a kérdést vizsgálja Fényes Elek is (I. 24. l. 61. §.) statisztikájában.

¹⁶⁵⁾ Zsedényi E. beszéde az 1844. évi 236-ik kerületi ülésen. Kovács F.: *id. m. V. köt.*

¹⁶⁶⁾ *Pesti Hirlap.* 536. sz. 1842. évf.

¹⁶⁷⁾ Wührl Jákó: *A világforgalom eszközei* II. 5 l.

¹⁶⁸⁾ U. az: *u. ott* II. 54—55. l.

¹⁶⁹⁾ U. az: *u. ott* II. 85. l.

¹⁷⁰⁾ Dr. S.: *id. m.* 150 l. 2. bek.

lálunk. Ennek az útnak szélessége általában öt öl volt és egy ló meg öt mázsa terhet is elbirt.¹⁷¹⁾ Elég jó utak voltak még a Nagyszeben—Brassó, a Kolozsvár és Besztercze, a Kolozsvár és Torda közötti uiak.¹⁷²⁾ Legfontosabb — és úgyszólván egyetlen — tengeri kikötönket 3 út kapcsolta az anyaországhoz. Ezek voltak: 1. A „Ludovica“ út Fiumétól Károlyvárosig; 2. A „Jozefina“ vagy „Karolina“ út Zeng felé; 3. A „Dorottya“ út Martinschizza felé.¹⁷³⁾ Hazánk utai már régtől fogva olyan irányt vettek, hogy Pest volt a központ. Az egyik fővonal Pestről Komáromon, Győrön át Ausztriába vitt; a másik Pestről Kassán, Eperjesen Késmárkon át Galicziába; a 3-ik Pestről Debreczenen Szegeden, Temesváron át Erdélybe; a 4-ik Pestről Eszéken át Törökországba; az 5-ik Pestről Kanizsán át Horvátországba; a 6-ik Pestről Székesfehérváron át Triestbe.¹⁷⁴⁾ Általában azt mondhatjuk, hogy a viszonyokhoz képest Erdélyben és Felsőmagyarországon elég jó utak voltak.

Az utak építése és fenntartása részint a megyék, részint egyesek joga és kötelessége volt. Az építőt és fenntartót a vámszedés joga illette meg, a mely vámszedési jog azonban a nemes emberre nem terjedt ki. E vámszedési és vámmentességi jog volt oka annak, hogy az állam nem épített utakat.¹⁷⁵⁾ Az útépités nálunk azonban igen furcsán történt. Sok helyütt úgy építették az utakat, hogy egy csomó embert odacsöditenek, velök két mély árkot ásatnak, a két árokból kikerült földet a két árok közé hányatják és kész az út! A mig száraz idő jár, még tűrhető állapotok vannak, de mikor beáll az esős idő?¹⁷⁶⁾ A megyék minden év kezdetén tárgyalták az az évre szükséges költségvetést, mit a számvevő mutatott be. Azt az összeget pedig, melyet a közgyűlés jóváhagyott, „háziadó“ czimén vetették ki. Az utak irányát a megyék közgyűlései határozták meg ugyan, de miután a rendek csak a politikával törődtek, és az utak tárgyalása rendszerint akkor következett, mikor a politikai tárgysorozat már ki volt merítve és a Rendek száma ezért nagyon is megfogyva, jobbára a tisztviselők akarata érvényesült. Gyakran egész új utakat kezdenek építeni s a régieket félben hagyják. A már meglevő utak fentartásáról pedig nem is gondoskodnak többet.¹⁷⁷⁾ De nem csak az útépités rendszere volt oly rossz, hanem az utak fentartása

¹⁷¹⁾ Kövály L.: *id. m.* I. 245.

¹⁷²⁾ U. az: *u. ott* I. 247 s. k. lapok.

¹⁷³⁾ *Pesti Hirlap* 1842 évf. decz. 11. szám (203. lap)

¹⁷⁴⁾ Schwartner M.: *Statistik etc.* I. 413. l.

¹⁷⁵⁾ Dr. S.: *id. m.* 151 l. 1—2 bek.

¹⁷⁶⁾ Széchenyi. *Credit* 104 l. 2 bek.

¹⁷⁷⁾ *Pesti Hirlap* 1844. évf. 314. sz. Perczel M. cikke.

és javítása sem ment semmivel sem jobban. A hol volt kő bővében, és ilyen hely Erdély és Felsőmagyarország volt, ott egyszerűen fél láb magas kőréteget hánytak az utra és ott hagyták.¹⁷⁸⁾ Ily rendszertelenség és kapkodás, az utaknak ily teljes szakértelem hiányávali építése után ne csodálkozzunk azon, ha utaink céljoknak meg nem feleltek és járhatatlanok voltak. Utaink állapotáról fogalmat alkothatunk magunknak akkor, ha meggondoljuk, hogy a postakocsi a 40^{1/2} mértföldnyi utat, mely Pest és Temesvár között van — esős időben — 8 lóval 7 nap alatt tette meg.¹⁷⁹⁾ Az utakon való teherszállítás költséges voltát bizonyítja az is, hogy egy 500 mérős teher Bánságból Fiuméba szállítva került:

Hajófuvar Bánságból Sziszkáig	— pfrt 20 kr.
U. az Sziszkától Károlyvárosig	— „ 08 „
Provisio, mérési díj stb.	— „ 04 „
Kocsifuvar Károlyvárostól Fiuméig	— „ 50 „
Provisio, mérési díj stb.	— „ 04 „
Ugyanott raktár	— „ 01 „
Vámdíj	— „ 02 „
Biztosítás	— „ 02 „
Hajóra rakás	— „ 04 „
Összesen	1 pfrt 39 kr.

Nézzük p. o. a repcét, melynek ára mérőnkint 2 frt. Ha már most a fenti, mérsékeltén összeállított költségeket tekintetbe vesszük, kitűnik, hogy a fuvar Fiuméig az érték ³/₄-ed részét megeszi, egyebet nem is számítva.¹⁸⁰⁾

(Folytatása következik.)

L. Sipos Kamillo.

¹⁷⁸⁾ Kossuth L.: *Irataim* XII, 83 l. 2 bek.

¹⁷⁹⁾ Dr. S.: *Idézett munka* 150 l. 2 bek.

¹⁸⁰⁾ Szabó Pál: *Pesti Hirlap* 1842. évf. 157. sz.

Lakásügyi vita.

Palóczi Antal. Az igen tisztelt előadó ur tartalmas előadásában a kérdés egészére terjedt ki, érintve az összes mozzanatokat, a melyek a tárggyal kapcsolatosak s örömmel konstátálom, hogy megtett javaslataihoz általában és nagyjában hozzájárulok, ezeket helyeseknek is tartom; életbeléptetésüket, különösen a lakáshivatalra vonatkozó javaslatot igen kívánatosnak ismerem el.

Tekintettel azonban az anyag nagy terjedelmére, valamint arra a körülményre, hogy az előadás teljes szövege nincsen még előttem, ezuttal az elhangzott előadásnak csak két momentumára kívánok kiterjeszkedni s a magam tapasztalataival kibővitve, jobban megvilágítani. Első az előadó urnak ama követelése, hogy Budapest székesfőváros számára mielőbb szükséges újabb általános szabályozási és fejlesztési tervet megállapítani.

E kívánalmat a magam részéről a legmelegebben pártolom, égető szükségnek tartom ily terv létrejöttét s igen kérem a tisztelt Közgazdasági Társaságot, kegyeskednék e kívánalmat a magukévá tenni és ennek érvényre hozatalát a legerélyesebben felkarolni.

Városunk általános beépítési viszonyai irányában fennálló fejtelenség, lakóházaink építésében nyilvánvaló mostoha viszonyainknak egyik fő kutforrását: a jó városterv hiánya okozza. Régóta felpanaszolt tény, hogy Budapest építése a kellő előrelátás hijjával történik, nem halad tervszerűen, hanem eshetőségektől függ, az alkalomról-alkalomra való intézkedéseinknek fonák s általános elégedetlenséget keltő eredménye.

A hatóság ugyan állítja, hogy volna várostervünk, ki is adott a fővárosi közmunkák tanácsa 1904-ben Budapestről egy általános szabályozási tervet, amelyet műszaki hivatala elkészített s mely szerinte viszonyainknak meg is felel. De éppen ez a terv az, mely minden szakember előtt a leghatározottabb bizonyítékot szolgáltatja arra nézve, hogy ennek nyomdokán való haladásnak ellene szegüljön, mert a terv nyomán Budapestet nem hogy előresegítjük, hanem egyenesen veszedelembe sodortatnók.

Budapest számára a tervujitást mind hangosabban követelik a műszaki körök, egyesületek és egyének, mert a közismert helytelen beépítési viszonyokon gyökeres segítség szükséges, a szóban lévő terv utján ez azonban lehetetlen s teljességgel ki van zárva.

Segítség e téren csak úgy állhat be, ha kezdjük ab ovo, ha a városépítés modern tanai és a helyes viszonyok alapos megfigyelésével szerkesztett új várostervvel fogunk rendelkezni, amikor is a város beépítését helyes alapokon indíthatjuk és vezethetjük.

Ma tanácstalanul állunk szemben a székesfőváros rengeteg területkiterjedésével, nem tudjuk kihasználni sem racionalisan azt a 20.000 hektárnyi óriási területet, amelylyel Budapest az összes európai nagyvárosokat — egyedül Londont véve ki — túlszárnyalja.

Páris területe 3 millió — Berliné $2\frac{1}{2}$ millió lakossal, csak kevéssel több a székesfőváros összterületének *egyharmadánál!* S míg rengeteg terjedelmű külterületeink nem tudnak fejlődni, a hatóság annak ellene is szegül, szűk belterületen összezsufolunk házra-házat, mentől nagyobb, mentől magasabbat.

Egész Angliában a városi lakosság úgy van elhelyezve, hogy átlag egy-egy házra csak 7—8 lakós esik, ezzel szemben jut Berlinben 70 lakó egy-egy házra, Párisban 48; s ime nálunk is annyira fejlődtek a mostoha viszonyok, hogy daczára a sok földszintes háznak, a gyéren beépített kültelken az átlagos lakószám Budapesten házanként 45 lélekre jut.

Óriási végletek vannak városépítészetünkben. Zsufolt, rengeteg nagyságú bérkaszárnnyák a belső területeken, míg a kültelkeinken gyéren beépített kihasználatlan pusztaság tátong felénk, a főváros lakosságának azonban még nincsen rajta helye, hanem kényszerül kivándorolni, kitelepülni a fővárost környező közelebbi és távolabbi vidékébe. Ezen helytelen beépítés a jó városterv hiányának folyománya s oly türhettelen lakásviszonyokat teremtett, hogy aki csak teheti, menekül a székesfőváros területéről s szabadulni igyekszik az áldatlan lakásviszonyok nyomora alul.

S minthogy a város eddigi helytelen beépítési viszonyainak javítására az első elengedhetetlen lépés a városépítőművészet mai elvein alapuló újabb általános városszabályozási tervnek a megállapítása, végtelen örvendek, hogy a műszaki körök eme régi követeléséhez immár más testületek is csatlakoznak s a Közgazdasági Társaság is a kivánalmat előtérbe helyezi; ismétlem tehát kérésemet, hogy a Közgazdasági Társaságnak az új városterv iránt való követelést a legerélyesebben méltóztassék felkarolni és fentartani.

A másik momentum, amire az előadás folytán ez alkalommal rá akarok térni, az az általánosan kimondott állítás, miszerint az építésügyi szabályzatunk oka, hogy drágán építkezünk. E panaszt halljuk minden

oldalról, de mindig csak úgy általánosságban odaállítva, ennek bizonyítását azonban nem igen kísérték még meg. Kénytelen vagyok itt az előadó urat némiképp rektifikálni, illetőleg ezen általános balhiedelmet a valódi értékére redukálni.

Drágán építünk az igaz, de ennek nem annyira a szabályzatunk az oka, mint az építkezésben nálunk lábra kapott fényűzés. Szeretjük bérházainkat is feltűnővé tenni, azokat lehetőleg díszesen előállítani. Ezen feltűnési, fényűzési hajlam táplálkozott azon az igyekezeten, mindig nagyobb s nagyobb házakat emelni, illetve a kizárólagos bérkaszánya-építkezésünk miatt keletkezett.

Ez igen is az építésügyi szabályzatunk — vagyis helyesen mondva, várostervünk hiányának, illetve helytelenségének a folyománya. Ma a város az épületnemek tekintetében nélkülöz minden racionalis területi beosztást. Csupán bérháztelek alkottatnak, más lakóház-typus nálunk nem honosodott meg. Nincsen területünk az egycsaládos magánházak részére, etage házak ismeretlenek, azon házak is ritkák, amelyek emeletenként csupán egy lakást vagy legföljebb kettőt tartalmaznak. A sok lakású ház nálunk általánosan szokásos.

S hogy ezeket luxussal építjük, csak körül kell néznünk a nyugat-külföldön, s fogjuk látni, hogy ott sokkal igénytelenebbek és szerényebbek a lakóházak, míg nálunk bérházaink vetélkednek a középületekkel, s egyszerűség, szerénység helyett, azokat tulzott dimenziókkal állítjuk elő, és tulong-tul cifrázzuk is. A ki utóbb épít, bizonyos, hogy a szomszéd háznál magasabbra huzza fel a magáét.

Pedig a szabályzat eléggé ad engedélyt arra, hogy a helyiségek előállításánál takarékoskodjunk, hogy szerény méretekben tartsuk. Ugyanis a helyiségek belső ürmagasságára vonatkozólag előírja a szabályzat, hogy az első övezetben 3·00 m., a másodikban 2·80, s a többiben 2·60 m.-re is apaszthatjuk az ürmértéket. Minimum számok ezek, s ezért nem él velük a közönség, noha közegészségileg a magasságok teljesen elegendők, s a külföldön széltiben használtatnak is.

Ezzel ellentétben a mi emeletmagasságaink általánosan túl nagyok, 4 m.-en alul ritkán megyünk le, rendszeren 4·50—5·00 m. is szoktunk alkalmazni.

Pedig a költségek ily ürméretekkal igen is magasra rúgnak. Minél magasabbak az emeletek, annál több ürt építünk be, annál költségesebben is építünk.

Az építésügyi szabályzat tehát igen is megengedi az olcsóbb építkezést, de midőn ezt állítom, egyben mégis hibáztatnom kell a szabályzatot.

És ez az, hogy a házak külső magasságának meghatározásánál

nem maradt a belső méretekkel egyezően s consequens, hanem az általánosan szokásos tulzásba tévedt.

Maximális házmagasságul a szabályzat ugyanis előírja, hogy két emeletes ház 17 m.-ig, háromemeletes ház 21 m.-ig és négyemeletes ház 25 m. homlokzatmagasságig felépíthető.

Ezen mértékek tulzottak, s itt nagyon is meglehetősen azokkal a méretekkel, a melyeket a külföld is használ, s mely szerint pl. Parisban 20 m. a megengedett legnagyobb házmagasság, Berlinben 22 m.; s a legtöbb európai városokban a lakóházak külső magassága 19—22 m. között változik.

Egyedül Wienben építettek 25 m. magassággal a négy és öt emeletes házak, s sajnos innen vettük a mintát, holott ott ujabban szintén törekszenek a házmagasságok leszorítására.

Ha sokaljuk a szabályzat szigorát, úgy arra kell törekedni, hogy építsünk kizárólagosan bérházakat, nagyobbnál nagyobb bérkaszárnnyakat. A hol sok lakót tömörítünk egy házba, ott a hatóságnak kell beavatkoznia és biztonság, közegészség fentartás és tűzbiztonság szempontjából is szigorú szabályokat felállítani.

De jogosan követelhetjük a szabályzat szigorán való enyhítését a magánház, a tulajdonoslakta családház részére. Ezen kisebb házaknál a hatósági beavatkozás nélkülözhető, itt mindenki eléggé öre élete és egészsége biztosításának.

Ennélfogva igen is az szükséges, hogy a magán, a családos ház építő rendszerét nálunk nagyobb mértékben meghonosítsák. Ezek tömeges építésére kell módot nyújtania a várostervnek, akkor olcsóbban fokunk építkezni, olcsóbban és jobban is lakni és kedvezőbbé alakulnak a lakásviszonyok.

Velük, a családház építőrendszerének meghonosításával concurrentiát állítva fel az üzérkedés építette bérházakéval szemben, enyhítjük a lakásmizeriát ott, a hol a segítséget ép oly szükségesnek tartom, mint a munkásházak építésénél, értem az intelligens, de kevésbé módos (tehetős) középosztályt.

Mert tessék elhinni, nemcsak munkáslakásokban van nálunk nagy hiány, ép oly nagy hiány az oly lakásokban, melybe a középosztály hurczolkodik, teszem a 2—3 szobás lakásokban. Svájcban 3 szobás lakást kívánnak és építenek a munkáscsaládok számára. Nálunk a munkáslakás 1 szoba, 1 konyha. Két szobás lakásba már a jobb osztályok szorulnak, 3—4 szobás lakás pedig már a jobb lakás sorába számítottatik.

Pedig minden intelligens családnak legalább is 3—4 szobára van szüksége. A társadalom ezen rétegének lakásnyomorán is szükség volna

segíteni. Ha rajtuk segítünk, ha őket kiemeljük azokból a kis és legkisebb lakásokból, a hova a viszonyok kényszere ma őket leszorítja, úgy szabaddá válna igen sok kis lakás, munkáslakás és hozzáférhetővé lesz a legszegényebb rétegnek.

Helyes, jó, hogy a munkás lakásigényén segítünk, de állítom, hogy igen nagy fontossággal bír, hogy az intelligens s jobb társadalmi rétegek lakásigényein is segítsünk.

Erre az építésügyi szabályzatnak kell módot adni, illetve a város-tervvel egyetemben, hogy a bérházon kívül, nálunk más lakóház-typus is meghonosíttassék.

Wallon Dezső. Sajnálattal vette észre, hogy az előadó tagtárs a lakásügyi kérdések tárgyalási anyagából a házadó politikai intézkedéseket kikapcsolta. Bár az adóztatás s az e téren nyújtott kedvezmények az állami intézkedések körébe tartoznak, a kérdés mégis idevaló, mert egyrészt az állam szívesen nyújt főleg új adótárgyaknak czélszerű és nem kizárólag adójövedelem előidézését szolgáló kedvezményeket, másrészt pedig a lakásügyet előmozdító községi adópolitika teljesen szabad tér, a melyen lehet mozogni. A lakásügyet s a városfejlődést előnyösen irányító házadópolitikai eszme igen sok van alkalmazásban világszerte s a lakásügy sikeres megoldását a házadó s kedvezményeinek gyakorlati érzékkel való beállítása bizonyára lényegesen elősegíti. Ajánlja a kérdés tanulmányozását úgy az előadó, mint a lakásügygyel foglalkozók figyelmébe.

Fenyvessy József dr. Szóló ellentétben előtteszólóval nem tartja kifogásolandónak azt, hogy felolvasó nem emlékezett meg részletesen az adókérdésről, mert az inkább az állami, mint a községi lakáspolitikába tartozó kérdés. Egyébként a felolvasás e kérdés tárgyalása nélkül is elég gazdag tartalmú és bő anyagot szolgáltat a vitára. A javaslatba hozott intézkedések és eszközök javarészét szóló is teljes mértékben alkalmazsáknak és szükségeseknek véli a községi lakáspolitikába körében leendő igénybevételre, egyes javaslatokkal szemben azonban aggályai vannak. Az osztályozásban, illetve a javaslatok elbírálásánál szólót az a szempont vezeti, hogy a községek tevékenysége körébe csupán oly feladatokat vél utalandónak, a melyek a polgárok jóléte előfeltételeinek megteremtését és szabályozását célozzák, a magánvállalkozási tevékenység körébe való activ belenyulástól azonban a község, nézete szerint, lehetőleg tartózkodjék, illetve azt a legszükségesebb mértékre szorítsa. Így a jelen esetben, a lakáspolitikánál a község szerepe arra szorítkozzék, hogy a lakásproductio előfeltételeit megteremtse, azt szabályozza, ellenőrizze, irányítsa. Ezért csak helyeselheti a Ferenczi Imre által javaslatba hozott lakásügyi hivatal létesítését, mely hivatal feladata a lakásstatistikának

készítése, az üres lakásoknak az ugyancsak Ferenczi által javasolt bejelentési kényszerrel való kapcsolatban leendő nyilvántartása és a lakásoknak egészségügyi tekintetben való ellenőrzése volna. Ily hivatal létesítését nemcsak szükségesnek, de sürgős feladatnak tartja. Ugyancsak osztja Ferenczinek azon nézetét, hogy a budapesti építésügyi szabályzat modern és liberális módon mielőbb reform alá veendő volna, de egyúttal gondoskodás történjék az iránt is, hogy e szabályzat a gyakorlatban is szabadelvűen, a betűhöz való kicsinyes ragaszkodás nélkül alkalmaztassék. Ezzel szemben azonban a községnek a lakásépítésben való activ közreműködésére vonatkozó javaslatot csak az esetben helyeselhetné, ha ezt Ferenczi nem mint a község rendszeres tevékenységét, hanem csak mint subsidiárius eszközt kritikus időkben kívánná igénybe venni, a magánépítési tevékenység teljes pangása esetén.

Ugyancsak nagy aggályai vannak a Ferenczi által javasolt községi jelzálogintézet létesítésével szemben. Az ily intézet ugyanis nem alapíthatja más elvekre üzletvitelét, mint a magánjelzálogintézetek, nem nyújthat kisebb garantiák mellett lényegesen alacsonyabb kamatlábú, szóval kedvezőbb törlesztési feltételek mellett kölcsönöket, mint a magánintézetek. A mennyiben tehát a községi intézet azonos elvek szerint jár el ezekkel, egyáltalában nem pótol úrt, mert az elfogadható üzleteket a fennálló magánintézetek is szívesen megcsinálják, ha pedig kevésbé szigorú elveket tart szem előtt, akkor üzleti tőkét, a mi közpénzekből gyűlt össze, veszélyezteti. A mellett ugyanoly módon, tehát hasonló nehézségekkel kell beszereznie a kölcsönözendő összegeket, mint a magánintézeteknek, tehát valószínűleg záloglevelek kibocsátását kell igénybe vennie, a midőn azután ki van téve azon veszélyeknek, a melyek a jelzálogpiacon időnként beálló zavarok és megrázkodtatások nyomában járnak. Ily kockázatos üzletektől pedig jobb a községnek tartózkodnia.

Hasonlóképp kockázatosnak és így aggályosnak tartja szóló a javasolt községi téglagyár létesítését. Kézenfekvő előnyöket látszik ugyan nyújtani a községi téglagyár abban az irányban, hogy a székesfőváros a saját középítkezéseinél, tehát iskola- és hivatali helyiségeinek építésénél szükséges téglái beszerzésénél saját üzeme segélyével védekezhetik a téglaiiparban időnkint létrejövő kartellek tulkapásai ellen. De Ferenczi nem ily szempontból kívánja a községi téglagyárat, hanem a lakásépítkezések céljaira szükséges téglák előállíthatása céljából. Ekkor azonban ennek megfelelő termelésre kellene a téglagyárat berendezni, a midőn annak a kockázatnak tennők ki a székesfővárost, hogy a téglagyárba befektetett tőkéjének bizonyos része időnkint gyümölcsözetlen maradna. Különben is aggályai vannak szólónak az irányban, tudna-e a városi gyár olcsóbban termelni, mint a részvénytársasági téglagyárak? A tapaszt-

talatok a városi üzemeknél ez irányban nem nagyon biztatók. Valószínűtlennek látszik az is, hogy ily módon lehet-e ellensúlyozni a kartellek hatását, a minthogy a községi kenyérgyár üzembehelyezése sem eredményezte a péksütemények árának csökkenését, vagy azok sulyának emelkedését. A bizonytalan haszonnal szemben, a mi a községi téglagyár létesítésével járhatna, csak egy bizonyos, hogy kárt okoz egy jelentékeny fővárosi iparágnak.

Szóló végezetül azon irányzat ellen fordul, a mely a cottage-ok építését, illetve ennek terjesztését czélozza, hangsulyozván, hogy ez irányzat a külföldről áttelepített eszme erőszakolása, melynek hazánkban nincs meg a gyökere. A sulypont a lakáskérdésnél soha sem a tehetősebb, hanem a szegényebb néposztály lakásszükségletének kielégítésére helyezendő, nem arra, hogy a lakó egyedül, vagy másodmagával lakhasson egy épületben, hanem hogy minél több oly lakás álljon rendelkezésre, a mely az egészség, tisztaság és világosság követelményeinek megfelelni alkalmas. Minthogy pedig a követelményeknek ma már a blockházak keretében is eleget tehetni és ilyenek útján nagyvárosokban olcsóbban lehet több lakást teremteni, szóló éppen nem látja indokoltnak a cottage-ok építésének erőltetését.

Somogyi Manó dr. A fővárosi lakáspolitikát nem lehet teljesen elszigetelve tárgyalni, mert szoros és szerves kapcsolatban áll az egész socialpolitikával és az országos lakásügyi politikával. Vannak a fővárosi lakáspolitikának fontos részei, melyek csak törvényhozási uton szabályozhatók. Országos lakásügyi törvényre és országos lakásügyi administraliora van szükség, mert nagy tévedés lenne azt hinni, hogy a budapesti lakásnyomor elszigetelt jelenség. Sok kisebb helységben, sok vidéki városban még rosszabbak a viszonyok a lakásügy terén, mint a fővárosban. Szükség van továbbá egy törvényre, mely felhatalmazná a 10.000-nél több lakossal bíró községeket, hogy az üres telkeket és a telkek értéknövekedését (betterment) megadózhassák. Az ezen adóból befolyó jövedelem egy községi alapra lenne fordítandó, a melyből a községek telkeket vásárolhatnának, hogy a telekárak alakulását befolyásolhassák és versenyezthessenek a teleküzérekkel. A telekpolitika fontosabb, mint a községi lakások építése.

Lakásügyi hivatalra szükség van és az helyes szervezet és vezetés mellett igen üdvös tevékenységet fejthet ki. Hiba lenne, ha burokratikus eljárást követne és tevékenységének sulypontját a statisztikára fektetné. Az ingyenes lakásközvetítés lehetőleg decentralizáltassék. A mi a vitában felemlített lakásügyi kamarák intézményét illeti, azok némely külföldi városban igen üdvösen működnek. Solingenben pl. a háztulajdonosok és a lakásbérlők egyesületei egy lakásbérleti szerződés mintáját

dolgozták ki, melynek egyik szakasza kötelezővé teszi mindkét félre nézve, hogy a bérleti viszonyból kifolyó minden viszályt a lakásügyi kamara elé vigye. A kamara mint választott bíróság sok költséges pernek vette elejét. A kamara egyenlő számú háztulajdonos és lakó-tagokkal bir s tanukat hallgat ki, szakértői szemléket rendel el, kiszáll a helyszínére stb.

Bród Miksa dr. felszólalását két részre osztja. Első felében válaszol azoknak, a kik előtte szólaltak fel, a második felében pedig Ferenczi dr. előadására teszi meg észrevételeit. Helytelennek találja Palóczy tanárnak azon kívánságát, a mely szerint első sorban a polgári osztály lakásigényeinek kielégítéséről kellene gondoskodni. Ott kell a sebeket orvosolni, a hol azok legfájóbbak. Közvetlen tapasztalatából megdöbbentő adatokat sorol fel a budapesti munkások lakviszonyairól. Irtózatos képet fest az albérlői és ágyrajáró rendszerről. Mindaddig még álmodni sem lehet a főváros erkölcsi és közegészségi viszonyainak megjavulásáról, az alkoholizmus, a nemi betegségek és a gümőkór ellen való küzdelem sikeres voltáról, a míg a munkások tízével-tizenötével nemre, korra és egészségre való tekintet nélkül összezsufolva laknak. Nem fél a szocialis forradalomnak attól a sötét képétől, a melyet Schmoller fest, ellenben mint orvos tudja, hogy a fertőző betegségek (kanyaró, vörheny, diphtheritis, typhus, morbus hungaricus stb.) egyenesen a munkáslakásokból hurczoltatnak szét az egész városban árúk, portékák, tápszerek stb. által. Ez okból először is a munkás lakviszonyait kell megjavítani.

A többi felszólalónak is részletesen válaszol. A társadalmi akciótól nem sok jót vár. A cottage-rendszert jobbnak tartja a bérkaszárnánál, végül Somogyi dr.-ral szemben a statisztikát veszi védelmébe, mert e nélkül nem lehetne a tényleges viszonyokat ismerni, pedig a viszonyok pontos ismerete nélkül nem lehet ezeknek szanálásához fogni.

Ferenczi dr. előadását, fejtegetéseit és törekvéseit dicséretekkel halmozza el. Hogy évenként 30.000 új szoba építése sem szüntetné meg egyhamar a lakásmizériákat, azt elismeri, de tagadja, hogy a lakosság szaporodása újra évi 22 ezerig emelkedhetnék, mert 1880-tól 1890-ig és innen kezdve 1900-ig azért szaporodott oly váratlan módon a lakosság, mivel ezen időközben két kiállítás és ezekkel kapcsolatosan bő munkaalkalom volt. És a kivándorlás sem öltött még akkor oly nagy mérvet, mint napjainkban. A kivándorlás immensis voltát mint a Cunard-társulat volt hajóorvosa közvetlen tapasztalatból ismeri. A lakáspiac folytatólagos statisztikáját üdvös dolognak tartja. Kívánja, hogy a város állandóan szaporítsa a telkeit és ezeket el ne adja, hanem a város maga építtessen és az építést ne tekintse csak kisegítő rendszabálynak. Ugy-

nevezett közhasznú építési társulatoknak a város csak a legnagyobb ellenőrzés és a legszigorúbb feltételek kikötése mellett adjon telket. Leghelyesebbnek azt találná, ha a lakások ára térfogat és fekvés szerint állapíthatnák meg. Hogy a kültelekekről való olcsó és gyors közlekedés minő nagy előnyökkel járna a munkásokra nézve, e tekintetben London példájára hivatkozik. Végül Ferenczi dr.-nak a lakáshivatalra vonatkozó propozícióját örömmel veszi tudomásul és mintául az angol példákra hivatkozik, a hol a zsufoltság és egyéb egészségi hátrányok ellen való küzdelemben kétféle tisztviselő fejt ki tevékenységet, t. i. az egészségügyi tisztviselők (Medical Officer of Health) és az egészségügyi felügyelők (Sanitary Inspectors). Az előbbiek orvosok. 1898-ban Londonban 51 orvos volt ilyen minőségben alkalmazva. Nálunk is első sorban az orvosok közreműködésére kellene számítani.

Székács Antal. A lakáspiaczi statistikát szükségesnek tartja, nem mintha a magánvállalkozás tájékoztatására nézve fontos volna, hanem mert azt a közhatalóság a községi lakástermelésnél nem nélkülözheti. A főváros a jövőben állandóan és fokozottabb mértékben lesz kénytelen kislakásépítéssel foglalkozni, nemcsak önvédekezési, egészségügyi okokból és nemcsak a községi socialis szellem megerősödésénél fogva, hanem azért, mert a végrehajtási törvény kihatása erre kényszeríteni fogja. Ha a tőke már eddig sem mutatott nagy hajlandóságot kislakás termelésére, ez feltétlenül még csökkenni fog, ha egy bizonyos lakásfelesleg beálltával a végrehajtási törvény éreztetni fogja hatását. A községi ingyenes lakásközvetítés előnyössége tekintetében helyesnek találja az előadó érveit, ezeken kívül reá mutat az ingyenes községi lakásközvetítés árnivelláló hatására. Minthogy a lakás árának bejelentése is kötelező, a lakásbérek ugyszolván a nyilvánosság ellenőrzése alá bocsájtatnak. A lakásfelügyelet megvalósításánál a legnagyobb óvatossággal és megfontolással kell eljárni, mert időelőtti keresztülvitele emelőleg hatna a lakásbérekre, megnehezítené a kilakoltak megélhetését és esetleg nagymérvű socialpolitikai áldozatokat róna a fővárosra. Az előadó által ajánlott községi jelzálog intézet sem biztosítaná a hiteligényeknek mindenkori kielégítését; külföldi példák nem mérvadóak; ily községi jelzálog-hitelintézet sem köthetne jelzálog-ügyleteket, ha erre bankjaink nem képesek, vagyis ha a külföld nem veszi fel jelzálogleveleinket. Így tehát az építési hitelígények kielégítése körül időnként beálló nehézségekért nem tehetjük felelőssé bankjainkat, mert azok kizárólag gazdasági és pénzpiaczi okokra vezetendők vissza. Multhatatlanul szükséges egy modern, egységes, új város-szabályozási terv, valamint egy modern igényeknek és socialpolitikai követelményeknek megfelelő új építési szabályzat. Halaszthatatlan továbbá egy átgondolt, tervszerű socialis telekpolitika. A főváros nem bizhatja a

véletlenre és az üzérkedésre fejlődésének irányát és extensivitásának mértékét. Különösen határain meg kell szereznie a telkek nagy részét. A kis építetőknek a szomszédos községekbe való kiszorulásával a főváros pénzügyileg károsodik, mert elesik a közvetlen és közvetett adók egy részétől, de jelentékeny hátrány az is, hogy a szomszédos községeknek ily uton történő rohamos fejlődése megnehezíti és megdrágítja mielőbb bekövetkezendő bekebelezésüket. A lakásügyi hivatal nélkülözhetetlen nemcsak azon okoknál fogva, melyeket az előadó fejteget. A községi kislakásházak kezelése a végrehajtási törvény előbb említett hatásánál fogva igen kényes, sok socialpolitikai érzéket igénylő, de pénzügyileg is fontos feladattá válik. A főváros birtokában lévő 200 millió korona értékű telkek szakszerű kezelése mellett milliók menthetők meg. A főváros közgyűlése sem nélkülözheti egy telekügyekben jártas, socialpolitikai felfogású közegekből álló szerv véleményező működését. Az előadó munkáját értékesnek és az egész kérdést felölelő oly tanulmány-nak tartja, mely remélhetőleg a főváros életében a lakás és telekpolitika terén is egy modern új korszak kezdetét fogja jelenteni.

Forbáth Imre dr. az előadóval egyetért abban, hogy a lakáskérdés Budapesten még távolról sem szűnt meg aktualis lenni. A mi eddig különösen a legutolsó esztendőben történt, az csak kezdete annak az akciónak, melynek célja a lakáskérdés végleges rendezése. Ez akkor lesz elértnek tekinthető, ha a városi hatóság a lakásellátást ép úgy állandó feladatának fogja tekinteni, mint akár a vízellátást vagy gázellátást. A hatóságnak e célból állandóan tudnia kell úgy a lakásszükségletnek, mint az előállított lakások számának változásait, hogy ezeknek figyelemmel kísérése alapján előre képet tudjon magának alkotni arról, hogy mikor, hol és miképen kell neki közbelépni a célból, hogy a szükséglet és kínálat mindig arányban álljon egymással. Az előadó által sürgetett lakáshivatal felállítása tehát tényleg elkerülhetetlenül szükséges, mert ennek hiányában a hatóság képtelen ideje korán tisztán látni a lakásviszonyok változását illetőleg.

Az előadó áltai a lakáskérdéssel kapcsolatban egyébként elmondottakhoz a már felszólalt urak megjegyzései után bővebben hozzászólni nem akar, csak azt emeli ki, hogy az előadás a legnagyobb súlyt a lakások számának megfelelő növelésére fekteti, míg arra csak futólag mutat rá, hogy a budapesti lakások minőségi szempontból is sok kifogás alá esnek, a mennyiben a bérkaszárnya képezi a sablont még ott is, a hol arra elkerülhetetlenül szükség nincsen. Kivánatos, hogy a lakások minőségi megjavítása, illetve a bérkaszárnának a kültelkek felé fokozatos visszazoritása nagyobb nyomatékkkal követeltessék akkor, midőn a főváros végleges lakásprogrammjának kidolgozásáról van szó, annál

inkább, mert a főváros általános szabályozási terve, mely ez idő szerint még nincs meg, már e cél szem előtt tartásával kell hogy készüljön. Felszólaló tehát kívánatosnak tartaná, hogy a mennyiben az előadás kapcsán megindult vita eredményeképpen valamely konkrét javaslat vagy indítvány tétetnék, ugy ebben a kérdésnek ez a része is megfelelő kifejezést találjon.

Harrer Ferencz csak a főváros tervezett telekszerzési actiójára nézve kíván néhány megjegyzést tenni. Először is figyelmeztet arra, hogy a még felosztatlan nagy telektömbök vételével ma már Budapesten alig szerezhető meg a parcellázási és a szabályozási nyereség, mert az évtizedes rendszertelen, az egész városra kiterjedő parcellázások folytán a parcellázott területek közé eső nagy birtoktestek oly áron ajánltnak, melyben már a parcellázás escomptálva van. Másodszor a parcella-árak ma általában irreálisan magasaknak mondhatók, ugy hogy a telkek hevertetésével specialis conjunctura nélkül nagyobb értékelkedés élvezete alig várható. A telekárak befolyásolása városi telkek vételével és kellő időben piaczrabocsátásával szintén nehezebb Budapest óriási területén, mint a külföldi rendszerint jóval kisebb területű városokban. De a telekjáradéknak a város javára lefoglalásának akár megfelelő telekszerzés és telekértékesítés, akár szigorú parcellázási feltételek megállapítása útján való biztosítása legnagyobb akadályát a szomszédos községek telkeinek versenyében találja; e községek kedvezőbb parcellázási és primitivebb építkezési feltételei mellett a fővárosnak a periferiáin levő telkek nehezen értékesíthetők. Ebből az következik, hogy a fővárosi tervszerű telekpolitikát tulajdonkép a szomszédos községek bekebelezésével kellene kezdeni, vagyis meg kellene szerezni a jogot a szomszédos községek parcellázásai és építkezései felett való rendelkezésre.

Ferenczi Imre dr. Az előadásomhoz fűződő vita örvendetes bizony-sága annak, hogy Bród dr. ur tévedett akkor, a mikor a lakásreform körül kifejtett szerény működésemet szinte szokatlan formában emelte ki és dicsérte meg. Nemcsak előttem voltak, jelenleg is többen vagyunk már olyanok, a kik a lakáskérdést szakszerűleg és némileg a szivünk melegével is műveljük és egyik legfőbb törekvésünk éppen az, hogy a jövőben a számunk egyre szaporodjék.

De örömmel állapítom meg azon ügy érdeke szempontjából, a melyet itt valamennyien szolgálunk, hogy javaslataim általában rokonszenves fogadtatásban részesültek.

A felhozott ellenvetések két csoportba sorozhatók. Az egyik csoport arra vonatkozik, a mit előadtam; a másik arra, a mit nem adtam elő.

I. Egyes felszólaló urak, a kik ugy látszik avval, a mi magában az előadásban benne foglaltatik, teljesen egy véleményen vannak velem, azt

szerették volna, hogy a lakáskérdésnek azon részeivel is behatóbban foglalkoztam volna, a melyeknek megoldása az államra tartozik, illetve országos érdekük. Minthogy előadásom tárgyául „a községi lakáspolitikai feladatait Budapesten“ választottam, felmentve érezhetném magamat az általam a maguk helyén jelzett állami feladatok tudatos kikapcsolásának közelebbi megokolása alól. Minthogy azonban ezen tudatos eljárásnak elvi és tárgyi okai voltak, röviden kitérek rájuk. Szerény előadásomnak talán sikerült bebizonyítani azt, hogy a község feladatai a lakáskérdés terén nemcsak önálló tárgyai lehetnek a tudományos vizsgálódásnak, de gyakorlatilag is gerinczét teszik a lakásreformnak. Ehhez az irodalomban is általánosan elterjedt felfogáshoz járulnak sajátos magyar és budapesti szempontok, a melyek éppen a fővárost teszik jelenleg Magyarországon a lakásreform vezérharczosává.

Budapest az egyetlen magyar nagyváros. Egy rohamosan fejlődő nagyváros lakáskérdését nem lehet egy kaptafára húzni a vidéki magyar városok és kivált a mezei munkásnépnek lakásügyével, a mely túlnyomó részt az általános nyomor kérdése, míg Budapesten a lakáskérdés messze a nyomor színvonalán felül is erősen érezhető. A magyar törvényhatóságoknak és különösen Budapest székesfővárosnak nagy autonómiája lehetővé teszi azt, hogy számos olyan kérdést is a maga hatáskörében megoldjon, a melyekre még Nagybritanniában is külön törvényes felhatalmazásra volt a községeknek szükségük. Így mind arra, a mit Somogyi tanár úr felhozott, nagy mértékben megvan a fővárosnak külön országos lakástörvény nélkül is a maga jogi alapja. A lakásfelügyeletet (1893: XXXIII. t.-cz.), a telekadóztatást (1872. évi XXXVI. t.-cz. 10. §.) a legmodernebb alapokon megvalósíthatja a főváros a törvényhozás minden újabb támogatása nélkül. A fővárosnak ezen megkülönböztetett jogi állása tehát egy okkal több volt arra, hogy egy előadás keretében nem öleltem fel az „egész socialpolitikát és az országos lakásügyi politikát.“ A fővárosnak demokratikus és socialis érzésű vezetése, valamint a jelenlegi politikai válság reálpolitikai szempontból is kívánatosá tette azt, hogy azokat a lakáspolitikai feladatokat helyezzem a jelenlegi szélső és égető lakásinség idején előtérbe, a melyeket a főváros a maga hatáskörében már most is megoldhat. A házbéradónak és az adómentességek kérdésének a legutóbbi időben minden socialpolitika érzék nélkül történt „reformja“ után, épen az állami adóztatás kérdésének a firtatása nem látszott időszerűnek. A községi telekadóztatásnak pedig, számos nagynevű lakásreformmerrel együtt, nem tulajdonítok lakás-politikai szempontból különös jelentőséget. Ha a főváros a maga feladatai magaslatán fog állani, akkor a lakásügyi hivatal útján, mint jeleztem, lesz módjában a lakásreform azon akadályainak megszüntetését is jogosan megsürgetni, a melyeket

a törvényhozás gördít eléje. (Adópolitika, kisajátítási jog, a földtulajdon joga stb.) A lakásfelügyeletnek és a lakásreformnak egy általános lakástörvény és országos lakásügyi hivatal útján való előbbrevitele az egész országban: igen érdekes, szép kérdés, de az amúgy is „túlzsufolt“ előadásom körébe egyáltalában nem tartozott.

II. A mi a fővárosnak előadásom tárgyául választott konkrét feladatait illeti, az összes felszólalások elismerték, hogy azokat a maguk teljességében felöleltem. Azok, a kik magukat előadásom fonalához tartották, programomból részben ki szeretnének kapcsolni egyes feladatokat, részben erősebben kívánnának hangsúlyozni másokat. Mindannyian azonban egyetértenek abban, hogy nálunk a lakásreform terén a társadalom közhasznú tevékenységétől kevesebbet lehet várni, mint a külföldön, a községre tehát fokozott munka hárul. Beigazoltam azt, legalább ebben a kérdésben, Somogyi tanár urat kivéve, általános az egyetértés, hogy az egész községi lakáspolitikát a lakáspiacz statisztikájára kell felépíteni és a lakásközvetítést is ez alapon kell középontosítani.

A községi lakásépítést annyiban neveztem kiegészítő rendszabálynak, a mennyiben az csak addig alkalmazandó, a meddig Budapesten azon lakók normális egészségügyi viszonyok között nem élnek, a kiken a főváros a pénzügyi érdekeiktől megengedett módon segíthet. Ez persze emberileg belátható időn belül ezen rendszabály állandó alkalmazását teszi majd szükségessé.

A községi téglagyár felállítását nem azért sürgettem meg, mint Fenyvessy dr. ur tévesen vélelmezi, hogy csak a lakásépítkezések számára szolgáltatson téglát, hanem kifejezetten azért is, mert a kartell monopóliumát megtörné.

A főváros valószínű lakáskeresletére vonatkozólag felhozott adataimat és érveimet nem döntheti meg Bród dr. urnak a 80-as és 90-es évek *kiállításaira* történt hivatkozása. A tengerentúli kivándorlás Budapestről is csökkenőben van.

A községi kenyérgyárral nemcsak nem lehet a községesítés ellen érvelni, de éppen megfordítva, igen hatásos érv az a municipilisáció mellett. A községi kenyérgyár nemcsak megállította a kenyérárak folytonos emelését, de a kenyér árát azonnal négy fillérrel le is szállította; pénzügyileg pedig — úgy látszik — annyira bevált, vagy legalább beválhat, hogy ma már magánvállalat van a kenyérgyártás céljából keletkezésben.

A legtöbb aggály egy községi jelzálogintézet ellen merült fel. Hangsúlyozom, hogy ellentétben konkrét javaslataimmal, erre a lakásügyi intézményre csak felhívtam a figyelmet, a melyet „komoly megfontolás

tárgyává kell tennünk“. Feltéve, hogy az ilyen községi intézet a hitelnyújtás állandósága tekintetében nem volna jobb helyzetben, mint a magánintézetek, feltétlen előnyei a következők *lehetnek*: 1. a hitel nagyobb olcsósága, mivel az intézet nem nyereszkednék; 2. a hitelezés nagyobb szolidaritása tárgyi (csak építési költségek) és személyi (strohmannok, építési szédelgők kizárása) tekintetében; 3. a közhasznú kislakásépítés előmozdítása második jelzálogkölcönökkel; 4. az épületjogi intézmény elősegítése. Részleteket készülő könyvemben közlök.

A községi telekpolitika lehetősége ellen fölmerült az az aggály, hogy arról már lekéstünk, nem áll meg. Igaz az, hogy a főváros attól a nagy értéksziporulatól, a mely a szántó földnek parcellákká való átalakulásakor áll be, tulnyomó részt elesett, de a ki ez alapon a jövőben is ki akarja zárni a telekpolitikát, az annak lényeges feladatait félre ismeri. Még rideg pénzügyi szempontból is nagy tévedés azt hinni, mintha ez ok volna a telekpolitika mellőzésére.

A fővárosnak a közel jövőben a tényleges szabályozás és beépítés alá kerülő területein — ennek *socialis* irányítása épen a czéltudatos városfejlesztő politika dolga — még óriási területek állanak rendelkezésre viszonylag olcsó áron, a melyek már tíz-husz esztendőn belül igen nagy értéksziporulatot fognak elérni. Ezt bizonyítja a fővárosnak eddigi, jórészt könnyelműen elherdált telkeinek gyors és nagy értékemelkedése; ezt bizonyítja azon külföldi városok telekpolitikájának a pénzügyi sikere, a melyek szintén igen későn kezdték azt meg. Kivált ha a városszabályozásnak és az építésügyi szabályzatnak a telkek kihasználhatóságát *fokozatosan* csökkentő reformja által a külső városrészekben a külterjes kisházak rendszert teszszük uralkodóvá, lehet majd a fővárosnak — még a kisajátítási jog modern reformja nélkül is — olcsó földhöz jutnia és csakhamar igen messze fekvő külső területeken is az olcsón vásárolt fekvőségeit közérdekű módon értékesítenie. De a községi telekpolitikának első sorban nem is a közvetlen pénzügyi hasznot szabad szem előtt tartani, hanem ezek lehető megóvása mellett azon lakáspolitikai czélokat, a melyeket egy olyan város, a mely megfelelő nagyságú telekállomány tulajdonában van a telekárak általános mérséklése és az olcsó és egészséges lakásépítés tekintetében az épületjogi teleknyújtás, családi házak létesítése, *socialis* kikötések és a visszavásárlási jog fenntartása mellett családi kertbérletek stb. útján elérhet.

A székesfőváros nagy területe sem akadály a ezen politikának, mert elégséges, ha a főváros egy megfelelő községi telekövezettel elvágja a teleküzérkedésnek terjedését és ezt az övezetet mindinkább kifelé tolja. A teleküzérkedésnek és az építkezésnek a szomszédos községekből befelé induló folyamata ellen kívántam az utóbbiaknak bekebelését

a főváros közigazgatásába. A bonyolult részletekre nézve ugyancsak újabb munkámra utalok.

A döntő jelentőségű lakásügyi reformnak, lakásviszonyainknak ugy gazdasági, mint egészségügyi megjavítása szempontjából, a szomszédos községekre is kiterjedő városszabályozásnak és evvel kapcsolatban a házformánknak a reformját tartom. A bérkaszárnát még nemi parkodtak magyar nemzeti intézményként feltüntetni, a mint az a vita során történt. A kisház a magyar nemzeti házforma; a bérkaszárnya bécsi import, a melynek Budapest külső kerületeiben semmi létjogosultsága nincs. Mint helytelen és ésszerűtlen közigazgatási rendszabályok születtje foglal egyre inkább teret. Elsősorban a telekfelosztás terméke. A bérkaszárnya drágább és egészségtelenebb lakást nyújt, mint a megfelelő városépítési feltételek között formált polgári bérház és a kisház. A kisházrendszer visszahonosítása mellett, a maga helyén elkerülhetetlen bérkaszárnya építése is reformokra szorul. A kétségtelenül meglevő fényűzés mellett, folyton rá kell mutatni arra, hogy egyetlen európai nagyvárosban sem kíván az építési szabályzat olyan falvastagságokat stb., mint nálunk.

A lefolyt eszmékben gazdag vita, a melyben a legkülönbözőbb téren működő szakemberek vettek részt, kívánatossá teszi, hogy a lakásügyi hivatal szervezete is képét nyújtsa a lakásügyben érdekelt ismeretágaknak és hogy e hivatal állandó érintkezést tartson fenn a szakkörökkel.

Közlemények és ismertetések.

Menger-jubileum.

Menger Károly 1910 február 23-án lesz hetven esztendő. Róla e napon tisztelettel megemlékezni mindazoknak jól fog esni, a kiket Menger akár mint mélyen gondolkodó és lelkesítő mester, akár mint jóságos és önfeláldozó barát valaha hálára kötelezett.

Menger minden ünneplést eleve elutasított. Ezért egy szűkebb baráti körből alakult bizottság elhatározta, hogy emlékül összegyűjti számára és átnyújtja neki szaktársak, barátok és tanítványok arczképeit.

Tanulmányait Prágában és Bécsben végezvén, 1872-ben a bécsi egyetemen a nemzetgazdaságtanból habilitáltatta magát. 1873-ban a nemzetgazdaságtan és pénzügytan tanára a bécsi egyetem jogi és államtudományi karán. 1905-ben nyugdíjba ment és azóta mindentől visszavonultan él; nagy, összefoglaló nemzetgazdaságtani rendszerének megírásával foglalkozik. Az Institut de France levelező tagja, a római akadémia kültagja, a Royal Society of Edinburgh tiszteletbeli tagja és a budapesti egyetemnek a millenáris 1896. év óta államtudományi díszdoktora. 1900-ban az osztrák urakházának élethossziglani tagjává neveztetett ki.

Menger az általános ismerettani elveket először alkalmazta öntudatosan a nemzetgazdaságtanra. *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (1891), *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere* (1883), *die Irrtümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie* (1884) alapvető dolgozatai, a melyeknél jobbakat tudományunk újabb fejlődése sem érlelt meg.

Az exact-realisticus irányt, vagy a mint gyakrabban nevezik, az osztrák nemzetgazdaságtani iskolát Böhm-Bawerkkal és v. Wieserrel megalapította. A tiszta empirismus, kizárólagos leírás és történeti fölfogás ellen küzdött. A gazdaságpolitika, a gazdaságtörténet és a statisztikától megkülönbözteti és külön létét vitatja a gazdasági elméletnek. Aprioristikus axiomákból való deductio útján, öntudatos hypothesiseken nyugvó izoláló abstractiók segélyével alapítja meg elméletét, a melyet a legnagyobb rendszeresség jellemez. A gazdasági jelenségek osztályozása, az értékelméletnek a hasznosságra és viszonylagos ritkaságra való

visszavezetésével új tereket nyitott az elméleti kutatásnak. A törvények megkülönböztetése a normáktól irányító volt azon tanulmányaira, amelyeket a gyakorlati közgazdaságtanra vonatkozólag végzett. A gyakorlati tudomány fogalmának elválasztása magától a gyakorlati eljárástól is jellemző Menger fölfogására. A gyakorlati tudomány alatt azonban nemcsak a német historikus iskola értelmében az eddig megtörtént gazdaságpolitikai eljárások leírását, bemutatását érti, hanem azon czélszerűségi elvek megállapítását is, melyek szerint a közhatalom különböző szervei a gazdasági életbe beavatkozhatnak. Menger nagy befolyást gyakorolt az olasz és amerikai újabb közgazdaságtani irodalom fejlődésére. De Angliában is Keynes, Smart közel állanak hozzá és Marshall nagy elismeréssel nyilatkozott mindig Mengerről. A Németbirodalomban, ahol a történeti-ethikai iskola soká egyedül uralkodott, sok támadás érte Mengert. De Dietzel sok módszertani kérdésben teljesen Menger álláspontján van, Wagner, mint az elméleti és történeti iskolák között álló kutató nagy rokonszenvvel viseltetik irányában és Max Weber a tiszta elmélet terén teljesen azonosítja magát vele. M.

Munkanélküliség elleni küzdelem.

A párisi nemzetközi bizottság felszólítására a munkanélküliség elleni küzdelemre magyar nemzeti bizottság alakult. Ez ügyben január 30-án a Tudományos Egyetem nemzetgazdasági semináriumában igen látogatott értekezlet volt, amely a magyar bizottság megalakulását határozatilag kimondotta. A bizottság elnökévé egyhangulag dr. Földes Béla egyetemi tanárt, orsz. képviselőt, titkárává pedig dr. Mandelló Gyula jogtanárt, a *Magyar Közgazdasági Társaság* igazgatóját választották meg. Ez új socialpolitikai intézményről a *Közgazdasági Szemle* jövő számában közlünk részleteket.

Agrárpolitikai enquête.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület előadási és vitasorozatot tervez, melynek programja a következő:

1. A magyarországi földbirtok-rendszer mai állapotának keletkezése fővonásokban. 2. A földbirtok képe napjainkban és az ország egyes részeiben: a) A földbirtok egyes kategóriáinak jelentősége; a nagy-, közép-, kis- és törpebirtok egymáshoz való viszonya, ezek jelentősége egyenként, a közbirtokosságok jelentősége és alakulatuk irányzata az ország különböző részeiben; b) a földbirtok jogi rendje és történeti fejlődése; c) a földbirtok hasznosításánál alkalmazott gazdasági rend-

szerek rövid jellemzése és birálata; *d)* mezőgazdasági munkásügy; *e)* a föld- és mezőgazdasági hitelügy, a földbirtok eladósodása; *f)* a földbirtok forgalmának jellemzése; *g)* a szabad és kötött (állami, egyházi, községi, hitbizományi, alapítványi stb.) birtok; *h)* az öröklési rend és a földbirtok, az otthonmentesítés; *i)* a földbirtok hozama és a mezőgazdaság megadóztatása, összehasonlítva a többi termelési ágak adóterheivel. 3. Javaslatok.

Középosztály-politikai pályatétel.

A középosztály viszonyainak kutatására megalakult nemzetközi szövetség 1910-re egy külön bizottságának 1000 frankot bocsájtott rendelkezésére, hogy ez összeggel jutalmazza a következő kérdés legjobb megoldását tartalmazó emlékiratot: „Utak és módok a középosztálynak az észszerű pályaválasztásban való támogatására“. A jury tagjai: Seefeld dr., titk. tan., (Berlin), Breycha dr., min. tan., (Bécs), Blondel tanár (Páris) és Stevens vezérigazgató (Brüssel). A dolgozatok legkésőbb 1911. január 1-ig nyújtandók be a nevezett szövetség titkári hivatalánál (Brüsszel, 101, rue de Commerce).

Az új német káliumtörvénytervezet.

A német káliumiparnak kivételes helyzete van, az egész világpiacot monopolizálja, mert ez ideig sehol másutt sem találtak bányászásra érdemes kálisókat. A németbirodalom ellenben hihetetlenül gazdag ez anyagban. Szakértői becslések szerint a földalatti készletek nagyobbak, mint a széntelepek és évezredekre elegendők. Bányászatával eleinte csak a porosz kincstár foglalkozott; később a magántevékenység is érvényesülni kezdett, 5–6 vállalatból rövidesen 60 lett. Husz éve megkísérelték az állami monopolizálást, de eredménytelenül. 1888-ban a káliumúvek syndikátusba tömörültek, 1904-ben keletkezett az a kálisyndikátus, a melynek tartama mult év június 30-án járt le és csak nagy nehézségek árán volt rövid időre meghosszabbítható. Kétségtelen, hogy ha a syndikátus teljesen össze dül, nagy áresés áll be, sok gyengébb vállalat pusztul el és egy jelentékeny német iparág, mely az elmúlt esztendőben 100 millió márkányi értéket termelt és 30.000 munkást foglalkoztat, nagy mértékben károsodik. Kivánatos tehát, hogy valami nemű állandósítás történjék. Örömmel fogadták az érdekeltek az egész kérdés szabályozását célzó törvénytervezetet — elvben, de nem gyakorlatban, a mennyiben a kifogások egész raja zudult ellene. A tervezetnek kettős célja van. Meg akarja akadályozni, hogy olcsó árakon dobják a külföldi piacokra

az árut és pedig úgy, hogy az eladás egy közös szerv révén történjék. Ki szándékozik továbbá küszöbölni az egyesülés eddig tapasztalt veszélyét azzal, hogy korlátozni akarja az újabb vállalatok keletkezését a kereslet mérve arányában. Bizonyos, hogy egy ilyen, ugy szölván államilag garantált syndikátus aggodalommal találkozik annak az iparnak részéről, mely kartelltörvényt sem tart kívánatosnak. Az érdekelttség méltán tekint a legnagyobb várakozással a további fejleményeknek elébe.

Az új angol Labour Exchanges Act.

Az új angol munkaközvetítési törvény felhatalmazza a kereskedelmi kormányt, hogy mindazokon a helyeken, a melyeket erre alkalmasnak tart, munkaközvetítő intézeteket létesítsen és tartson fenn. Ezenkívül támogathat olyan munkaközvetítőket is, a melyeket más hatóságok vagy magánosok tartanak fenn. Biztosítva van a kormánynak az összműködés joga a magán munkaközvetítő helyekkel. Mődjában áll a munkakereslet és munkakinálatot illetőleg adatokat gyűjteni. Jogában áll bármely munkaközvetítőtől átvenni akár a törvény előtt, vagy annak létesítése után keletkezett, még pedig a közvetítőt fenntartó hatósággal vagy személylyel való egyezkedés alapján. A pénzügyministeriummal egyetértőleg rendeletileg előlegeket is engedélyezhet a kereskedelmi minister a célból, hogy az oly munkások utiköltségel fedeztessenek, a kiknek valamely munkaközvetítő intézet munkaalkalmat szerzett. A törvény kimondja, hogy a kibocsátandó ministeri rendeleteknek oly záradékot is kell tartalmazniok, mely szerint senki sem zárható ki a munkaközvetítés előnyeiből és egyéb hátrányt sem szenvedhet azért, hogy megtagadja egy közvetített munkaalkalom elfogadását azzal a megokolással, hogy az illető iparban bér — vagy egyéb viszály van, vagy hogy a kínált munkabér csekélyebb, mint az illető vidéken általában divó. A kibocsájtandó rendeleteknek ugyanolyan hatályuk van, mint a törvénynek, csakhogy legrövidebb időn belül a törvényhozás elé terjesztendők. Ha a törvényhozás egyik háza a következő 40 napos ülésszakban határozatilag semmisnek mondja ki a rendelet valamely határozmányát, akkor az érvénytelen, bár a közben hatályban volt rendelet alapján történt intézkedések érvényben maradnak és újabb rendeletek kidolgozására befolyással nincsenek. A szóbanforgó rendeletek ez ideig még nem bocsájtattak ki.

9. nemzetközi lakásügyi kongresszus.

A kilencedik nemzetközi kongresszust az idén Bécsben tartják május 30-dikától június 2-ig. Napirendjén a következő tárgyak állanak:

1. Minő eredmények adódnak az eddig nyert tapasztalásokból a községi lakáspolitikai fejlődésére nézve és minő módon oldandók meg ennek feladatai?

2. Hogyan szervezendő a közhasznú építkezés hitelügye?

3. Kislakás (cottage) vagy bérház (bloc)?

4. Minő rendszabályok ajánlatosak a kislakások építési költségeinek olcsóbbá tételére?

E kérdéseknek a kongresszuson való megvitatására a leggondosabb előkészületek történnek. Az összes kulturállamok kiváló szakférfiit megnyerte az előkészítő bizottság írásbeli referátumok előkészítésének. A résztvevő államok írásbeli jelentést tesznek lakásügyük utolsó öt évi fejlődéséről. E jelentések még a kongresszus előtt nyomtatásban a kongresszusi tagok kezeihez jutnak. A kongresszussal kapcsolatban kiállítást is terveznek, melynek tárgyai mintaszerű kislakások tervei és mintái lesznek.

A kongresszus tagsági díja 16 márka. Családtagok, építőszövetkezetek és munkásszervezetek képviselői ennek az összegnek a felét fizetik. Ezért az illetményért a résztvevők megkapják az összes kongresszusi nyomtatványokat. A kongresszus irodájának címe: Wien, I., Stubenring 8.

Az állásközvetítőipar törvényes szabályozása Németországban.

Az iparszerű állásközvetítés a Németbirodalomban oly visszás állapotokat mutat fel, a melyek mind jobban sürgetik e kérdés végleges megoldását. A német munkaközvetítőintézetek szövetsége, a mely ugy publicatiói révén, mint pedig gyakorlati tevékenységével erélyesen harcol az iparszerű magán munkaközvetítés ellen, arra törekszik, hogy ki tudja eszközölni az egész kérdésnek birodalmi törvény útján való alapos rendezését. E szövetség a múlt év végén javaslatot terjesztett a birodalmi kancellár elé, melyben az ipartörvény következő módosítását kéri:

Közvetítőipari engedély magánosoknak csak oly esetben volna kiadható, ha bizonyíthatnák a szükséglet fenforgása. A szükséglet fenn nem forgása megállapítandó, ha az illető helyen vagy gazdasági környéken gondoskodva van elegendő munkaközvetítési alkalomról. Megtagadandó az engedély, ha oly körülmények forognak fenn, a melyek a folyamodót személyes viszonyai vagy tulajdonságai tekintetében alkalmatlannak tüntetik fel.

Az engedély megadása előtt meghallgatandó az illető vidékre illetékes nyilvános munkaközvetítőszövetség, illetve ennek híján a községi hatóság.

Megvonandó az engedély, ha az engedélyes alkalmatlanná válik a fentérintett értelemben, vagy ha a díjazási szabályok ismételt áthágásáért jogerősen elítéltetett. A vidékre illetékes nyilvános munkaközvetítőnek joga van indítványozni a magán közvetítési engedély elvonását és az elvonást elutasító végzés ellen kellő lépéseket tenni.

Az iparszerű magánközvetítő díjait a helyi rendőrhatóság a vidékre illetékes nyilvános munkaközvetítő meghallgatásával állapítja meg és teszi közzé.

Üresedésben levő állásokat kimutató lajstromok kiadói iparszerű közvetítőknek volnának tekintendők.

Az új osztrák államvasuti díjszabás.

A folyó év elején új helyi árudíjszabás lépett hatályba az osztrák államvasutakon, a mely minden előjel szerint alkalmasnak látszik arra, hogy a monarchia két állama közt újabb belső gazdasági harcokat keltsen. Ausztria a szabad tarifaképzés czimén tarifamódosításával valószínű védővámokat emel. Ez az eljárás nem új. A monarchia két állama régóta korlátlan élnek tarifajogukkal úgy, hogy a tarifákban rejlő gazdasági erőt védvámul használják ki egymás behozatala és átmeneti forgalma ellen. A tarifaharcz kezdeményezője Baross Gábor volt, a kinek eljárása nagyon súlyos támadásokban részesült Ausztriában. Újtásait a Lajtán túl szerződésszegésnek deklarálták.

A tarifapolitikának monarchiánkban való elfajulása több gazdasági érdekképviselőt arra bírta, hogy már régebben szükségesnek jelezzék, hogy a két állam közös vámterületének tényéből kifolyólag Magyarország és Ausztria tarifajoga egyetértőleg bizonyos mértékben korlátoztassék. Ezzel szemben Ausztriában ez idő szerint azt követelik, hogy díjszabási tekintetben mind a két állam szabadon mozoghasson.

Az új osztrák tarifa sérelmeinek részletezésébe e helyen kitérni nem lehet; csak nagyjában az összes magyarországi érdekeltségi körök bonyolult számításai eredményeként jelezhető, hogy e díjemelés a magyar közgazdaságot közvetlenül mintegy tíz millió koronával fogja sújtani.

A „Huszadik Század“ jubiláris száma.

A „Huszadik Század“ az idén fennállásának tizenegyedik esztendejébe lépett. A szerkesztőség nem ülhette volna méltóbban ezt a jubileumot, mint egy rendkívül gazdag tartalmu ünnepi szám kiadásával, melynek az volt a célja, hogy megszólaltassa munkatársait, hogy mik azok a kérdések, a melyek őket ez idő szerint foglalkoztatják. A több

mint száz jeles dolgozat közül röviden csak azok sorából érintünk néhányat, a melyek szemlénket közvetlenül érdeklik. A négy vezető cikk közül Braun Róbertét említjük, a ki „A mezőgazdaság új kora“ címén Amerikából közöl néhány rendkívül érdekes agrárpolitikai adatot és úgy ebben a dolgozatában, mint egy másodikban, több fontos problémára mutat rá.

A socialpolitikai vonatkozású jubileumi cikkek közül a következőket emeljük ki a sok közül: Farkas Gejza, a házi cselédekről értekezik és kifejti, hogy eme kategoria elégedetlensége csakis teljes megszűnésével szünhetik meg. Kritika tárgyává teszi a socialdemokrata és patriarchalis irányokat.

Ferenczi Imre „Sztrájk és szociálpolitika“ címen ír tudományos feladatairól, melyeket a következőkben jellemzi: „A mai társadalmi mozgalmaink és bajaink történeti gyökereit felásni, a socialis kérdésnek az ország egyetemes pénzügyi, gazdasági és kulturális jövőjével való szoros összefüggést kimutatni, végül a gyakorlati reformot positiv alapon levezetni“.

Flórián Károly a németországi munkanélküliség esetére való biztositásról ír. Katona Sándor az élelmiszerdrágaság aktuális kérdését vázolja széles vonásokban, rámutatván mint főokra az élelmiszertermelés elégtelenségére. E tételt a specialis magyar viszonyokra is alkalmazza. Leopold Gusztáv „Mezőgazdasági üzemp problémák“ című dolgozatában azt fejtegeti, hogy a módosult és tökéletesített nagybirtok még soká konzerválni fogja nálunk a mezőgazdasági nagyüzemet. Pap Dezső arról tárgyal, hogy mik a törvényhozás legközelebbi feladatai, a bérfizetési rendszerek tekintetében. Különösen a szakmány-bérrendszer foglalkoztatja. Szántó Menyhért „Munkásjóléti intézményekről“, Sidó Zoltán a jövedelemeloszlás problémájáról ír. Vágó Józsefet a munka és az industrializálódás magán- és közigazgatás jogi problémái foglalkoztatják. Érdekes socialpolitikai problémákat fejtegetnek még Dániel Arnold (kisgazdák szervezkedése), Szende Pál (adóreform), Bród Miksa (iparfelügyelet), Kossutány Ignác (munkáslakások) stb.. stb.

Magyar ipari érdekképviseletek.

Ipai érdekképviseletek Magyarországon az 1906. évben. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest, Athenaeum 1909. (56* 135) 8°.

A kereskedelmi ministerium e hivatalos kiadványa az ipartestületekkel és ipartársulatokkal foglalkozik. Utóbbi tág gyűjtőnév alá tartoznak a tulajdonképeni és a czéhmaradványképen fennálló ipartársulatok, valamint a nagyobb ipari és kereskedelmi érdekképviseletek.

Az ipartestületekről szóló fejezetből mindenekelőtt kitetszik, hogy azok vajmi lassan fejlődnek és hogy egy részük stagnál. Az ipartestületek bevételei és kiadásai ugyanolyan keretek közt mozognak, mint öt év előtt. A kimutatás szerint a kézműiparosoknak testületi célok iránt való érdeklődésére kedvezőtlen világot vet a tagdíjhátralékok rendkívüli nagysága. Hogy az ipartestületi intézmény törvényes céljainak mennyire felelt meg, legjobban a tulajdonképeni ipari célokra, valamint a segélyezésekre fordított kiadások viszonylagos összegének vizsgálatából lehet megállapítani. E téren az első adatgyűjtés óta lefolyt tíz év semmiféle haladást sem jelent, sőt az adatok csoportosításából határozott visszaesés tűnik ki. E hanyatlás nem lenne még olyannyira kedvezőtlen tünet, ha az ipari célokra fordított kiadások összege nem volna már amugy is rendkívül csekély. Az ipartestületek előtt főczél gyanánt még mindig a vagyongyűjtés lebeg. Évi bevételeik több mint egy harmadrészét vagyongyűjtő kiadásokra fordítván ipartestületeink, a ministeri jelentés szerint a jövőt előkészítik ugyan, de javarészen a jelenben követendő célok rovására. Az ipartestületek egyik fontos funkciója a munkaközvetítés volna. A munkaközvetítéssel foglalkozó ipartestületek száma 1901 óta fogyott, mert a vidéken a munkásszakegyletek már nemcsak a gyári munkások, hanem sok helyen a kisipar részére is közvetítenek, a fővárosban pedig a szakszervezeteken kívül a budapesti munkaközvetítő intézet forgalma növekedett meg az ipartestületi közvetítés rovására. Az adatokból megállapítható, hogy ellentétben az 1901. évi állapottal, a mikor sok szakmában túltömöttségről és munkahiányról panaszkodnak, ezuttal a kézműiparban, legalább az év bizonyos szakáiban és az ipartestületekkel biró nagyobb iparosságú helységeekben inkább munkahiányról lehet szó. A munkásszállók intézménye tekintetében hanyatlás állott be.

Az ipartársulatok taglétszáma öt év alatt 29.060-ról 39.516-ra, vagyis majdnem 40⁰/₀-kal emelkedett. Az ipartársulatok pénzügyi eredményeit illetőleg nagy fejlődés tapasztalható.

A nagyobb ipari és kereskedelmi érdekképviseletek működése ezuttal először taglaltatik, sajnos nem elegendő részletezéssel, miért is nem lehet eredményeikről tiszta képet alkotni.

Pénz- és hitelügyletek.

Bálint Béla: *A pénz- és hitelügyletek gyakorlati ismertetése.* Budapest, Franklin társulat 1909. (124) 8°.

Budapest amerikaián lett nagygyá, magán hordva a hirtelen felgyarapodás minden ügyes baját. Mint országos központban, itt akadnak

össze a kis tőkés, a meggazdagodott életteremtés sok fajtája, a legkülönbözőbb szélhámoskodások gyakorlóival. A vagyon ellen irányuló kriminalitásnak a büntetőtörvény széles résein átsikamló válfajai a legveszedelmesebbek. Ezek uton-utfélen leselkednek a gazdaságilag érettebb elemekre, a kiknek szerző könyve jó kis fegyvert ad a kezükbe. Azért érdemes a „szokásos csalási módok“ fejezetét, melyet szerző utolsónak hagyott, legelső helyen említeni, mert ez a különben is jó kis könyvnek legoriginálisabb része, a mely alaposabb tárgyalást is megérdemelne. Inkább el lehetett volna hagyni a bevezető teoretizáló részeket, a melyekre a gyakorlatban vajmi kevés a szükség. Annál fontosabbak a személyi és dologi hitelről, pénzről és értékpapirokról szóló részek, valamint a „megtakarítást célzó intézmények“ fejezete. A „háztartási költségvetés“ címen adott fejezet, a mely egyes összeállítást tartalmaz, ugyancsak megérdemelne egy külön kis könyvet.

Magyar socialis agrárpolitika.

De Pottere Bruno: *Magyar socialis agrárpolitika*. Budapest 1909. — Ára 4 korona.

Rosszul kereső, a valóban termelékeny munkamódszerekben járatlan rendkívüli esetekben teljesen elhagyatott, e mellett elégedetlen a munkaadó földbirtokosok iránt ellenséges indulatú, csakis a nemzetközi sociáldemocrata ügynökeire hallgató mezőgazdasági munkásság — maradi, szükkeblű, a községek gazdasági fejlődésének gátlása útján saját érdekeit is lábbal tipró paraszt birtokosság, — szakértelem nélkül gazdálkodó, a néppel bánni nem tudó, a községi ügyekkel nem törődő, szükkeblőségben a parasztgazdákkal vetekedő, e mellett léha és kicsinyes nagyravágyással eltelt földesuri osztály, — tudatlan és lelkiismeretlen klikkek uralmánál nem jobb közigazgatás, — személyi marakodásokban elposványosodott politikai élet, — többnyire önző, csupán saját zsebük megtöltése végett munkazavarokat szító socialista népvézerek — ezek képezik De Pottere Bruno szerint mezőgazdasági társadalmunk sötét tömkelegét, melybe csak itt-ott hoz fénypontokat egy-egy tisztább látású altruista gondolkodású, környezetét jobb megélhetési viszonyokhoz vezérlő középbirtokos vagy parasztgazda, sőt némely tisztább szándéku socialista vezér is.

Ezen sötét kép látása azonban nem ejti szerzőnket kétségbe, sőt arra ösztönzi, hogy tanulmányainak és széleskörű személyes megfigyeléseinek eredményei alapján egy nagyszabású programot dolgozzon ki a magyar mezőgazdasági társadalom meggyógyítására. Terünk nem engedi, hogy a szerzőnek a mezőgazdasági érdekképviseletre,

gazdatársadalmi szervezkedésre, szövetkezeti munkásságra és a mezőgazdasági közigazgatásra vonatkozó javaslatait részletesen ismertessük és bíráljuk. Csupán néhány különösen érdekes pontot tartunk szükségesnek kiemelni.

Szerzőnk a létesíteni kívánt mezőgazdasági kamarák nagyobb kerületi szervezetének híve; szerinte az egész országban 8—10, esetleg egyetlen kamara lenne létesítendő. A független érdekképviselőt a földbirtokosság egyes osztályai számára is biztosítani akarja a többi osztályokkal szemben oly módon, hogy minden kamarában külön osztály állíttassék fel a nagy és középbirtok, valamint a kisbirtok számára, melyek nemcsak külön véleményezési, de külön önmegadóztatási joggal is bírnának mindazon kiadások fedezésére, melyek nem képezik valamennyi birtokos-osztály közös érdekét. Az érdekképviselő betetőzését képeznék a teljes békesség helyreállítása után felállítandó mezőgazdasági munkáskamarák, melyektől szerzőnk többi közt a normál-munkabérek időszakonkénti megszabását is várja.

Az agrár-népeesség egyes osztályainak külön szervezését szerzőnk az egyesületi életben is célirányosnak tartja és helyesli, ha egy-egy faluban két földműves-egyesület áll fenn: egy valamely nagyobb vidéki kötelékbe tartozó kisbirtokos-egyesület és egy a vármegyei gazdasági egyesület védelme alatt álló, főként a munkáselemet magához ölelő gazdakör.

Már a szövetkezeti munkásságban mellőzhetőnek véli szerzőnk az egyes tagok osztályok szerinti különválását; csupán a hitelszövetkezeteket kívánja a fogyasztó-, termelő- és értékesítőszövetkezetektől elválasztani. A szövetkezetek mindkét csoportját fokozatos vidéki és országos szervezetben kívánja látni. Érdekes, hogy a munkáselemben több szövetkezeti érzéket talál, mint a birtokosságban és kisebb helyekre nézve a fogyasztási szövetkezetek felállításánál sürgősebb feladatnak tartja értékesítő- és árubeszerzőszövetkezetek létesítését. Ebben találkozunk egy, különben egészen más nézetű iróval, Dániel Arnolddal.

A mezőgazdasági közigazgatás ujjafteremtését szerzőnk csak megfelelő számú, szakképzett, hivatásos közeg alkalmazásával tartja lehetségesnek, bár egészen Bernáth István nyomán indulva, ő is legjobban szeretné a gazdasági élet vezetését a középbirtokosság kezében látni. Ezen álláspontját egy eszményi középbirtokos, Tengeleghy Mihály képeinek rajzolásával igyekszik megvilágítani — kevés sikerrel, mert a lerajzolt mintagazda sem anyagi helyzeténél, sem nevelésénél fogva nem tekinthető a magyar középbirtokososztály jellegzetes képviselőjének.

A gazdasági tevékenység központját De Pottere a községekben kívánja látni, melyeknek behatóbb gondozását minden érdekeltnek lel-

kére köti. Egész sor javaslatot állít fel arra, mikép biztosítsa a község lakosságának és az egyes birtokos munkásainak jólétét. Ezek közt nem hiányzik az ifjuság intensivebb nevelése gazdasági és socialis irányban.

Erősen eszünkbe juttatja Marx Reservearmee elméletét — melyet pedig a mezőgazdaságra nézve még egyes revisionista socialisták is kétségbe vontak — De Pottere azon tanácsa, hogy a földbirtokos igyekezzék magának egy megbízható, minden munkakiadásnál első sorban tekintetbe vett, minden kedvezményben részesített munkáscsapatot nevelni, e mellett azonban lehetőleg még több munkáskezet is a faluban tartani, hogy szükség esetére legyen tartalék.

De Pottere Brunót, bár teljesen fel nem menthetjük a túlerős kiszinezés és elhamarkodott általánosítások vádjá alól, előttünk fekvő munkájából mégis mint éles látású, az igazságot őszintén és jószándékkal kereső szakirót ismerjük meg. A mellett, hogy leginkább a nagyobb birtok konserválásának érdekét tartja szem előtt, mégsem haboz annak kijelentésével, hogy a gazdák és munkások között fennálló viszony elromlásában a birtokosság a hibásabb és így ez tartozik a javításra az első lépést megtenni. A socialista agitatóról igen kiméletlenül beszél, javaslatainak olykor olyan színezetet ad, mintha egyedüli céljük ezen mozgalom elfojtása volna. Azonban a javaslatok figyelmesebb taglalásánál azt a benyomást nyerjük, hogy ama színezet célja csupán a gazdaközönség szűkebb látkörű részének azon korszerű ujitások számára való megnyerése, melyeket maga a szerző magasabb emberi és hazafias szempontoktól vezérelve kívánna életbeléptetni.

Farkas Geiza.

Socialistikus munkásmozgalmak.

A magyarországi socialistikus munkásmozgalmak az 1908. évben. Budapest, Radó S. ny. műint. 1909. (1271) 8°.

E fontos kortörténeti dokumentum az idén eddig utól nem ért terjedelemben jelent meg és méltán, mert a tárgyát tevő év a mozgalmas évek közül való volt. Legterjedelmesebb fejezetei azok, a melyek a socialdemokrata párt congressusát és a szakszervezeti mozgalmat ismertetik. Ugyancsak lényeges a bérmozgalmakról szóló rész is, a mely részletesen tárgyalja a fővárosban 1908 során lezajlott több mint száz kisebb-nagyobb partiális munkabeszüntetést. A vidék ipari sztrájkjainak leírása a huszonhét érdekelt megye szerint csoportosított. Külön fejezetben méltatja a szóban forgó jelentés a magyarországi ujjászervezett socialdemokrata párt, az országos földművelőpárt, a magyarországi parasztpárt, a keresztény socialista párt

működését, valamint a magyarországi forradalmi socialisták mozgalmát. Külön tárgyalatik, még pedig megyék szerint, Horvát-Szlavonországok socialdemokratikus irányú munkásmozgalma is. Az államrendőrség a jelentés megszerkesztésében nemcsak közigazgatási, hanem fontos sociálpolitikai és tudományos munkát is végzett.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Társaságunk január 27-én igazgatóválasztmányi ülést tartott, a mely az 1909. évi zárószámadásokkal és az 1910. évi költségvetéssel foglalkozott. Ezeket az évi jelentéssel együtt a *Közgazdasági Szemle* közölni fogja.

Rendes tagokul felvételtek: M. k. Postatakarékpénztár, dr. Bacsinszky Vlamidir, dr. Bród Miksa, enesei Dorner Béla, Goda Géza, Hoffmann Géza, Kaszab Géza, dr. báró Kornfeld Móricz, báró Kornfeld Pál, dr. Láng Mihály, dr. Neubauer Ferencz, dr. Sigmond Andor, Szegh Dezső, dr. Szende Pál, dr. rónaszéki Trux Jenő, Zwack Ákos.

Társaságunk a munkanélküliség elleni küzdelem ügyében tartandó értekezletre dr. Mandelló Gyula igazgatót, dr. Ferenczi Imre és dr. Somogyi Manó igazgatóválasztmányi tagokat küldötte ki.

Igazgatóválasztmányunk elhatározta, hogy a választmány kitünő tagját, a ki mindig a legnagyobb érdeklődést mutatta Társaságunk ügyei iránt, Hieronymi Károly v. b. t. t. ur ő Excellentiáját, kereskedelmi ministerré történt kineveztetése alkalmából a legmelegebben üdvözölni fogja.

Matlekovits Sándor v. b. t. t. a központi statisztikai hivatal közleményeit illetőleg azon óhajának adott kifejezést, hogy azok ugy a nemzeti visszapillantó, mint különösen az Ausztriával való összehasonlítás szempontjából megfelelőbb földolgozást nyerjenek. Továbbá körülbelül 10—15 évre visszamenő összefoglalások közzétételét óhajtaná. Az igazgatóválasztmány az igazgatót megbizta, hogy ez ügyben a központi statisztikai hivatallal lépjen érintkezésbe.

Nemzeti földpolitika.

Egyik előző dolgozatomban ¹⁾ telepítéseink szűkebb kérdéseire vonatkozóan tettem bizonyos megjegyzéseket, az alábbiakban pedig nagyobb általánosságban azokat a szempontokat igyekszem mintegy folytatólagos vizsgálat alá venni, a melyek szerint az agrárpolitika eszközeivel specialis nemzeti célokat lehet elérni. Ezt a politikát, mely jóval szélesebb körű a telepítési politikánál, megkülönböztetésül az általános agrárpolitikától, vagy a mezőgazdasági politikától, nevezem nemzeti földpolitikának. E fogalom tehát az agrárpolitika tágabb keretében helyezkedik el ugyan, de mégis annyira sui generis valami, hogy szükséges körvonalait, céljait, eszközeit külön és jellegzetesen kiemelni és a mennyiben az elmélet keretében bizonyos gyakorlati célok elérhetésének valószínűségeire a priori lehet és szabad következtetni, — szükségesnek látszik az utóbbi valószínűségek tekintetében is megvonni a következtetéseket.

Mint minden tervszerű politikának, úgy a közgazdasági, illetve a nemzeti földpolitikának is valami cél tudatában, valami szempontból kell kiindulnia. E kiindulási pontok világnézetet is jelentenek minden időben és minden népnél, mely öntudatos vagy inkább ösztönszerű állapotban — de mindenütt megnyilatkozik, célokat, ideálokat köt össze az anyagi életnek és a mindennapi gyakorlatnak valóságával — eszközöket keres és talál, a melyek e célokat az illető társadalom pozitív irányáivá változtatják át.

Nem akarom ezuttal feszegetni azt a kérdést — melynek alapos kifejtéséhez szűkek e dolgozat keretei — hogy mi elsőbrendű feladata a modern államnak: az „általános emberi“ szempontok követése-e, vagy a nemzetieké — hiszen az élet valósága a maga mindennapi gyakorlatában ugysem, vagy csak igen ritkán honorálja ezt az elméleti merev kettéosztását az állami feladatoknak. Nem akarom azt sem bizonyítgatni,

---

¹⁾ 1909. májusi szám 314—326. 1. *Telepítéseink főszempontja.*

hogy az u. n. általános emberi szempontok a legtöbb esetben mennyire nemzetiek is, vagy mennyire nemzetiekké is kell válniok előbb-utóbb és megfordítva.

Tény az, hogy a mai modern államok most és még beláthatatlan időn belül saját politikát kénytelenek követni: olyan politikát, a mely a saját keretükbe szorított szűkebb társadalom érdekeinek megfelelni látszik. Az ilyen politika szerintem már is nemzeti politika, a min mitsem változtat lényegében az, hogy az általános emberi vagy az osztályszempontok miféle combinatiokban nyilvánulnak meg.

Az önálló, a többi államokkal szemben külön érdekekkel biró állam tehát saját gazdasági és társadalmi politikát is kénytelen követni s ez az utóbbi politika sem lehet nem-nemzeti politika. Mindaddig, a míg az egyes államok különállása külön érdekeken gyökerező positiv valóság, az illető állam a saját népességének érdekeit részesítheti csak elsősé- ben az emberiség többi részével szemben és mindazt, a mi e saját népességgel és annak érdekeivel össze van forrva.

Kiindulok tehát abból az őszinte elvből, a mellyel szemben minden más hipokrizis — hogy a nemzeti államnak feladata a nemzeti társadalom jövőjének előmozdítására törekedni — s minden rendelkezésre álló eszközt ennek a nagy célnak alája kell rendelnie.

Az élet elsősorban gazdasági küzdelem. Az az egyén, a mely ezen a téren megállja a sarat, keresztülvágja magát, állandó, maradandó, állam- és fajfentartó eleme a társadalomnak. A gazdaságiakban yereséget szenvedő rétegek alatt megmozdul a föld, földönfutókká lesznek, átadják a teret, az ország földjének egy-egy megszállva tartott darabját másoknak, épen úgy, mint a háborúban vereséget szenvedett fél.

A gazdasági küzdelemben mindenütt győztesekre és vereséget szenvedettekre találunk. De egyik államban gyorsabb, házárdabb módon megy ez végbe, mint másutt. Néhol szemlátomást buknak meg egyes társadalmi osztályok s a nemzeti társadalomnak széles rétegei, hatalmas részei szorulnak ki gazdasági positiojukból, egész vidékeken kiveti, földönfutóvá teszi sokszor a nemzeti elemet valamely, a gazdasági harcban győzelmesebb, erélyesebb vagy szervezettebb heterogén népesség.

Gazdasági téren az által működhetik közre a nemzeti társadalom, az állam, a nemzeti nyelv, faj, a nemzeti assimilatio érdekében, illetve az idegen nyelvű elemekbe való beolvadás ellenében, hogy ott, a hol a nemzeti társadalom alatt meginog a talaj, arról gondoskodik, hogy azok a birtokok és más gazdasági életfentartó források, melyek

kiestek a nemzeti népesség kezéből, lehetőleg ismét nemzeti elemek kezébe kerüljenek, ne pedig a nyelvbeli vagy gazdasági ellenségnek a kezébe.

Ennek a törekvésnek a közvetítője az a közgazdasági munka, a melyet a társadalom és az állam a nemzeti faj, nyelv és assimilatio érdekében végez.

Ott, a hol erős nemzetiségi harcok folynak, a hol a nemzeti elem fenmaradása, vissza nem szorittatása vagy térfoglalása kockára van téve, erősen fel kell vértézve lennie a nemzeti ügynek gazdasági eszközökkel.

Hogy valamely területen valaki lakhassék, hogy valamely vidék valakinek kezében lehessen, annak gazdasági előfeltételei vannak: az övének kell lennie a földnek, az övének, t. i. a nemzeti elemének kell lennie a megélhetést nyújtó anyagi forrásnak, a mely az illető exponált területen fekszik. Az alap tehát gazdasági alap.

Ha a nemzeti elem valamely vidéken gazdaságilag megbukik, akkor a föld kiesik lábai alól, azon más telepedik meg, másé lesz a vidék, más nyelvű emberek fognak lakni ottan.

A nemzeti gazdasági politikának tehát arra kell törekednie, hogy a nemzeti elem ne legyen otthagyni kénytelen régi tűzhelyét, vagy ha már ez elkerülhetetlen, azt ismét csak a homogén társadalomhoz tartozó foglalja el, ne pedig idegen. Mert a gazdaságilag bukott ember labilissá válik. A gazdaságilag vereséget szenvedő nemzeti elem egész vidékeket hagy oda idegen nyelvűek zsákmányául.

Ebben a tekintetben édes-kevés az a fölvilágosítás, a mit a népszámlálás általános adatai nyújtanak. Hogyha a városokban és az országos átlagban erősen növekedik is a nemzeti nyelv aránya, ezzel ugyancsak nincsen győzelmesen megvívva még a népesedés versenyében való küzdelem.

Hogyha például a magyarság fejlődéséről képet akarunk alkotni, rendszerint és felületesen csak azt szoktuk nézni, hogy az országos átlagban hány százalék beszéli nyelvünket és hogy ez a százalék emelkedett vagy csökkent-e?

Végtelenül helytelen és veszélyes dolog azonban azt hinni, hogy ezzel a népesedésben nyilvánuló nemzeti szempont már ki volna merítve. Korántsem áll a dolog ilyen egyszerűen.

Nem csak arra kell figyelemmel lennünk, hogy az összes népességből hány százalékot tesz ki a nemzeti elem, hanem ezzel egyenlően fontos, sőt talán még sokkal fontosabb az a szempont is, hogy a nemzeti területnek milyen nagy százaléka van a tulajdonképeni nemzeti népesség kezén, mennyit tart ez abból megszállva, növekedett-e,

csökkent-e ez, mely vidékeken vesztett vagy foglalt tért a nemzeti népesség.

Térfoglalásunknak vagy térvesztességünknek ez a *területi oldala*, a mely első sorban gazdasági alapokon nyugszik.

Az a jelenség, a mikor a városokban szaporodik a nemzeti elem, a mikor odahúzódik az, oda csoportosul az össze, de területileg a heterogén nemzetiségek nyomulnak előre, a nemzeti népesség vereségét jelenti még akkor is, ha a nemzeti elem nyert is általánosságban százalékban kifejezve.

Mert az a népesség, a mely a városokba tolul, legnagyobb részben a gazdasági téren vereséget szenvedett, a nem állandó elem. Ellenben az, a mely a földet, a területet foglalja el, a maga számára, az a marandó népesség. Ez utóbbtól függ, hogy kit ural valamely vidék, ez utóbbi adja meg valamely vidéknek a nemzeti jellegét. Ez az állandó jellegű népesség az, a mely a gazdasági forrásokat a kezében tartja, ez a független elem, ez az, a mely itt marad, mely ki nem vándorol, ez után él a többi igen nagy részben.

Ha tehát valamely államban a nemzeti elem százalékszerűleg növekedik is, ha a városokban az odavándorlás következtében különösen nő is a nemzeti elem százalékaránya, de e mellett az ország területe egyes vidékeinek folyton nagyobbodó részein bukik meg gazdaságilag a tulajdonképeni nemzeti népesség, s ha az ezektől elhagyott portákat, földeket, mesterségeket, foglalkozásokat egyre inkább a heterogén elem foglalja el, akkor az a nemzeti társadalom lépésről-lépésre vereséget szenvedett.

Hiszen a nemzetiségi harcban való győzelemre, a nyelvbeli érvényesülésre az a legfontosabb keilék, hogy az ország területe ne essék ki a nemzeti elem kezéből. A hol például magyarok laknak, az magyar vidék, a hol oláhok laknak, az oláh vidék. Hogyan gondoljuk tehát, hogy előrehaladtunk a nemzeti térfoglalásban, ha pl. a magyar vidékek területe az oláh vidékek területével szemben csökkent.

A városi elem, az intelligenzia el van vakulva az által, ha látja, hogy abban a városban mennyire erősödik a magyar nyelv. Azt hiszi, hogy ezzel a magyar nyelv az egész országban megnyerte a csatát. Pedig nem így van. Ha egyes vidékeken az idegen elemek, nemzetiségek kiszorítják a nemzeti elemet, elfoglalják annak birtokait, vagyis, ha egyes nemzetiségi területek nagyobbodnak, akkor a nagyobb területen, a nagyobb, fontosabb, a marandóbb téren a magyarság vesztené el a csatát.

Valamely országban a tulajdonképeni nemzeti nyelvet beszélő nemzeti népesség megerősödése csak akkor kétségtelen, ha ez az illető

népesség számbeli általános arányának növekedésén kívül az általa benépesített területnek is nagyobbodásával, nem pedig csökkenésével jár, a heterogén nemzetiségekkel szemben.

Vagyis nem csupán az a népesség szenved vereséget a népesedés terén, a melynek számbeli aránya csökken, vagy a melynek szaporodása nem tart lépést a többiekkel, hanem az is, a mely veszít az általa megszállva tartott területből. Ez az utóbbi része pedig a nemzetiségi kérdés alakulásának, t. i. *a magyarság birtokában levő földbirtokterület nagyobbodásának vagy csökkenésének kérdése mindenekelőtt gazdasági kérdés.* Az ezen a téren való közgazdasági vereség a szó szoros értelmében való nemzeti és népesedésbeli vereség is.

Annak a népnek a vidéke minden vidék, a milyen nyelvet beszélő nép lakik azon a vidéken. Az országok területe pedig egyes vidékek területéből áll. Ezeknek a vidékeknek a jellege döntő az ország jellegére, a közbeeső városok jellege nem változtathatja meg ezt a körülményt.

A városok népessége táplálkozik a vidékéből és nem fordítva. A vidék bevándorló népe növeszti meg a városokat. Ekként a magyarság erős megnövekedése a városokban többek közt azt is jelenti, hogy a magyarság épen nagy arányokban költözködött be a vidékről a városba.

Vajjon csupán kedvező oldalai vannak — nemzeti szempontból is — e jelenségnek? Korántsem. A magyarságnak a városokba való szerfölött erős és a nemzetiségeknél sokkal nagyobb arányokban való behúzódása azt is jelenti, hogy a vidéken sok helyt tért veszítettünk. Azt is jelenti, hogy sokféle kisebb-nagyobb földbirtokos és földműves kategória vált birtoktalanná s mint ilyen, költözött a városba. Hogy pedig a magyarság városokba húzódása így statisztikai adatok nélkül megállapíthatóan is nagyobb arányúnak látszik, főleg az intelligensebb osztályoknál — mint a nemzetiségiek behúzódása, — e körülmény a mellett is szól, hogy a magyar földbirtokos elemek depossedálódása nagyobb arányban történt mint a nemzetiségeké.

A gyakorlati tapasztalat is azt igazolja. A Felvidéknek és Erdélynek például számos vármegyéje veszti el magyar középirtokosságát, a mi azt jelenti, hogy még pár évtized előtt e vármegyék területe túlnyomólag magyar földbirtok volt, — ma pedig túlnyomólag nemzetiségi földbirtok az.

A városokba szorult, nagy többségében szűkös viszonyok között, de többnyire állandó fizetésből vagy kényelmesebb foglalkozásból élő értelmiségünk dermedt tétlenséggel hallja, ha a viszonyokról tájékozatlan hírlapjaink néha-néha egy-egy cikklet vagy hirt közölnek arról,

hogy a magyar földbirtokok nemzetiségi vagy idegen kézre kerülnek. Egy részük annyira ellenszenvvel viseltetik minden földbirtokos kategória iránt, hogy bizony nem nagyon fájlalja a dolgot. A másik rész, melyet tradíciói kötnek a földbirtokhoz, saját sorsát látja megismétlődni a deposedálódásról szóló hírekben, — sóhajtozik rajta, mert egyebet alig tehet. Az eredmény azután az, hogy az intelligensebb magyar társadalom ugyszólván semmit sem tesz a nemzeti földpolitika érdekében, sem demokrata, sem konzervatív irányban és mindig dermedtebb közöny fogja el az iránt, a mit a sok mindenféle zavarok csak elősegítenek.

S minél messzebb esünk a vidéktől, a válságban levő földbirtoktól, annál erősebb ez a közöny értelmiségünk nagy átlagánál. Nem csak nem tesznek semmit, de nem is érdeklődnek a kérdés iránt. Fővárosunk intelligenciája különösen kiválik ebben a nem-érdeklődésben. A periferiákon még csak beszélnek a kérdéstről, a tévesztésről.

Általában véve nemzeti földpolitikánkat, társadalmunk korántsem karolja föl fontosságának megfelelő mértékben. Az első lépés az érdeklődés volna az iránt, de ez is alig van meg. Nem gondoljuk át eléggé, hogy a magyarságra mennyire életkérdés az. Pénzügyintézetünk vezető embereinek egy kis érdeklődés mellett óriási hivatásra nyílnék terük, s e mellett még rossz üzletet sem csinálnának. Érdeklődést e részről sem látunk azonban, még kevésbé tetteket. Mindezek a körülmények azt is mutatják, hogy a mai Magyarország gazdasági téren vezető értelmisége magyarabb is lehetne. Hiszen az, a ki gyűlöli a pusztuló magyar középbirtokos osztályt — valljuk meg, sok ilyen akad — még tehetne valamit a magyar paraszt érdekében.

A közgazdaságtan számtalan javaslatot tett már a helyes nemzeti birtokpolitikára vonatkozólag. Erről már sok kötetet irtak és fognak is még írni. A nemzeti birtokpolitikát azonban nem pótolhatja egy általános nemzeti szempontból szintelen agrárpolitika.

Az egész államra kiterjedő agrárpolitika feltétlenül szükséges és alkalmas is a földmivelők osztályának érdekei védelmére, de nem alkalmas ez az általános és az ország minden nemzetiségű lakosságára azonos módon kiterjedő politika, a nemzeti faj speciális birtokpolitikai érdekeinek megvédésére.

Itt tehát az általános agrárpolitika mellett egy különös és kizárólag a nemzeti faj megoltalmazásának, terjedésének, asszimiláló ereje növelésének érdekeit szolgáló külön birtokpolitikára is van szükség.

Egy nagy mezőgazdasági népességgel bíró, de e mellett különböző nyelvű s fajú népek lakta államnak két öntudatosan követett külön birtokpolitikára van szüksége, u. m.: egy általános agrár- vagy mezőgaz-

dasági politikára a földmiveléssel foglalkozó osztályok érdekében, — de szüksége van ezenkívül és e mellett egy külön nemzeti, a nemzeti faj és nyelv érdekeit szolgáló birtokpolitikára abból a célból, hogy a hazai területnek minél nagyobb része tartassék meg a tulajdonképeni nemzeti elem kezén, hogy annak idegen elemek kezére kerülése s így a nemzeti elemek egyes vidékeken való gazdasági veresége s így kiszorítása elkerülhető legyen.

Vagyis a nemzeti fajnak a nyelvért, az egységes nemzeti államért folytatott küzdelmében egy külön a nemzeti faj érdekeit szolgáló birtokpolitikával is kell a modern állapotok között a küzdőterre lépnie. Különösen az exponált vidékeken, a nyelvhatárokon van erre szüksége. A poroszok póseni birtokpolitikája például egy ilyen külön, a nemzeti faj érdekeit szolgáló birtokpolitika.

Ez az utóbbi különleges nemzeti, faji birtokpolitika érdekel minket tárgyunkból kifolyólag közelebbről.

Élesen megkülönböztetendő ez a különleges agrárpolitika az általános agrárpolitikától. Mind a kettőre egyaránt szüksége van a társadalomnak, de a míg az általános agrárpolitika a földmivelő osztály bármily nyelvű elemének érdekeit szolgálja, addig ez a különleges birtokpolitika csakis a nemzeti fajnak a fegyvere.

Ez utóbbi értelemben vett birtokpolitikának már nem olyan nagy az irodalma, mint az általános agrárpolitikának. De nézetünk szerint ez utóbbinak nincs oly nagy szüksége a terjedelmes irodalmi agitációra, mint az előbbinek. Azonkívül ez a kérdés oly nagy különbözőségeket mutat országok, sőt egyes vidékek szerint is, hogy nem is állapíthatók meg e részben oly általános elvek és általánosan helyeselhető módok, mint a közönséges értelemben vett agrárpolitikánál.

Azt mondják a politikáról, hogy semmi más, mint az exigenciák tudománya és ha valahol, úgy a nemzeti birtoknak a heterogén nyelvű és fajú elemek kezére jutását megakadályozni hivatott politika terén találó ez a mondás. Száz szónál is többet mond itt a tett. Itt nem lehet várni, itt tenni kell. Az eszközök találgatására rendszerint nem szokott idő lenni. A dolog természeténél fogva pedig egyszerűbb a különleges nemzeti terjeszkedés érdekeit szolgáló birtokpolitikának a feladata az általános agrárpolitikáénál. Míg az agrárpolitikának célját a földmiveléssel foglalkozó társadalmi osztályok helyzetének megjavítása, biztosítása képezi, addig a nemzeti birtokpolitikának különleges célja főként a megakadályozás, t. i. megakadályozása annak, hogy bizonyos területek, birtokok idegen nemzetiségek kezére kerüljenek.

Már így elméletileg is egyszerűbbnek mondható tehát a különleges birtokpolitika feladatköre, még inkább áll ez a gyakorlati kivitelben. Az

általános agrárpolitika gazdasági reformot, egész társadalmi osztályok helyzetének megjavítását van hivatva keresztülvinni; a nemzeti különleges földpolitika pedig egyes konkrét esetekben s főleg egyes exponált vidékeken van hivatva a nemzeti fajhoz tartozó, annak nyelvét beszélő népességnek, vagy esetleg egyéb foglalkozású nemzeti állandó elemeknek a segítségére sietni.

Igy természetes, hogy annak elérésére, hogy a nemzeti fajhoz tartozó birtokos a részére megmentett birtokot megtarthassa, azon boldogulhasson, már ismét az általános agrár- vagy mezőgazdasági politika van hivatva eszközöket keresni. A nemzeti birtokpolitika tehát egy különleges mentőeszköz, hogy ne mondjuk vontatókötél a nemzeti faj számára.

Eszközeinek megtalálásához nem kell valami nagy leleményesség. Ezek az eszközök azonban a különböző körülmények szerint nagyon eltérők lehetnek.

Nálunk például az oláh nemzetiségi bankok a gyakorlatban nagyon jól megmutatták, hogy mint kell minél nagyobb hazai területet egy bizonyos nemzetiség kezére juttatni s egy új középirtokos osztály keletkezését előmozdítani.

Nem lehet eléggé hangoztatni, hogy a tervszerűség ennek a nemzeti fajra mentő és védő jelentőségű birtokpolitikának is elengedhetetlen kelléke. E mellett szükséges a kellő anyagi eszközök s a kellő szervezet rendelkezésre állása.

A tervszerűségből folyik, hogy ne ötletszerűleg nyilatkozzék meg a nemzeti faj népesedési érdekeit szolgáló eme birtokpolitika, hanem hogy kijelöltessenek azok a területek, vidékek, a melyeken a nemzeti faj ilyenek támogatására reá van szorulva.

Bátran nevezhetjük ezeket a vidékeket a nemzeti faj védőterületeinek. Ezek természetesen a nyelvhatárok körül vannak. Ott, a hol a nemzeti faj gazdaságilag prosperál, a heterogén nemzetiségekkel szemben, természetesen nincs szüksége ilyen védelmi akcióra. Annál inkább van azonban szükség ilyesmire ott, a hol a nemzeti faj nem csupán a népesedés versenyében boldogul nehezen, hanem gazdaságilag is erős nyomásnak van kitéve.

Ennélfogva a nemzeti nyelv érdekeit szolgáló birtokpolitikánál, elsősorban azoknak a nyelvhatárok körül levő vidékeknek szemmeltartása és megállapítása a fontos, a melyeken a nemzeti elem a nemzetiségekkel szemben gazdaságilag tért veszít, különösen pedig a hol a tulajdonképeni nemzeti kézen levő birtokok heterogén nyelvű nemzetiség kezére kerülnek.

Ezeket a területeket kell védőterületekké kijelölni s ezeken a vidékeken kell a nemzeti faj érdekeit különös kedvezményekkel is előmozdítani.

E földpolitika célja nem lehet más, mint az, hogy a tulajdonképeni nemzeti elemhez tartozó birtokosok kezéről lefoszló birtokokat vagy megtartsa ugyanazoknak a birtokosoknak, vagy más nemzeti birtokosok számára, de mindenesetre megakadályozza azt, hogy azok a nyelvbeli ellenség kezére kerüljenek.

Ez a cél most már különbözőképen érhető el s az elérésére legalkalmasabb eszközöket a körülmények, a gyakorlati viszonyok mutatják meg. Mindazáltal két főesetét lehet megkülönböztetni e földpolitikának a nemzeti elem részére nyújtott segély tekintetében.

Az egyik az lehet, hogy az eladósodott vagy dobra került birtokosok birtokait összevásárolva, azokat ismét a nemzeti fajhoz tartozó birtokosoknak adják el. A másik mód pedig abban állhat, hogy a megvásárolt nemzeti birtokot ismét esetleg a régi birtokosnak adják át, vagy törlesztéses, vagy járadékszerű értékviszafizetés kötelezettsége vagy esetleg haszonbérnek kikötése mellett. A fősúly természetesen arra fektetendő, hogy a régi vagy új nemzeti birtokos minél állandóbban oda legyen ahhoz az exponált helyen fekvő birtokhoz kötve s minél kevésbé legyen az könnyen helyét változtató elem. Tehát lehetőleg tulajdonosává kell tenni a földnek a nemzeti birtokost. Csak olyan országokban, a hol a bérleti rendszer igen népszerű s a hol állandó, egy-egy birtokot nemzedékeken át kultiváló bérlőtársadalom van, látszik ajánlatosnak a bérleti rendszerekre helyezni a fősúlyt.

De itten áll elő a legfontosabb kérdés, az t. i., hogy mily módon juttassa most már ez a különleges nemzeti birtokpolitika ezeket az exponált nyelvvidékeken levő birtokokat a nemzeti elem kezére s miként akadályozza meg azoknak heterogén kézre kerülését.

Ennek véleményem szerint ismét két főmódja lehet, u. m. az olcsó hitel nyújtása a nemzeti birtokok és birtokosok részére, a másik pedig a megvédendő birtokokon nyugvó jelzálogos követeléseknek megszerzése és az eladásra kerülő birtokoknak összevásárlása.

Az utóbbi a célravezetőbb, a radikálisabb eljárás ottan, a hol a birtokforgalom gyors s a birtokok idegen kézre kerülése gyakori.

Hogy bármelyik eljárás is megvalósítható legyen, nélkülözhetetlen feltétel egy megfelelő erejű pénzügyi szervezetnek a létesítése. Ennek pedig a legalkalmasabb s a mai viszonyoknak legmegfelelőbb alakjai a pénzintézetek.

A nemzeti népesedés védelmének érdekeit szolgáló birtokpolitikának tehát a cél szolgáltatásban álló pénzintézetekkel, még pedig meg-

felelő erejű pénzüzetekkel kell birnia, a mely pénzüzetek alkalmasak arra, hogy a nemzeti védőterületek birtokainak versenyen kívül álló vevőivé s a nemzeti elem részére ismét eladóivá, vagy annak más módon a kezére juttatóivá válhassanak.

A garanciát tehát az nyújtja a nemzeti politika számára, hogy az annak szolgálatában álló pénzüzetek versenyen kívül állván, feltétlen sikert biztosíthassanak azoknak az exponált birtokoknak megszerzése vagy megtarthatása tekintetében.

A versenyen kívül állást azzal lehet biztosítani az ily különleges agrárpolitikai célokat követő pénzüzetek számára, hogy a törvényhozás a megvédendő birtokkategóriákra vonatkozólag elővásárlási joggal ruházza fel ezeket a bankokat. A bank alapszabályainak pedig ugyancsak törvényhozásilag ellenőrző intézkedéseket kell tartalmazniok abban a tekintetben, hogy ez az elővásárlási jog kikkel szemben, mely konkurrens vevők ellenében alkalmaztassék.

Ugyancsak szükséges privilégiuma kell, hogy legyen ily agrárpénzüzetnek akkor az is, hogy a védendő földbirtokok terheit magukhoz válthassák a birtokvédelmi akcióval szemben ellentétes magatartást tanúsító hitelezőktől.

Egy lanyha, a gazdaságiakban kevésbé erélyes társadalomnál ilyen törvényes kedvezés föltétlenül szükséges is a nemzeti faj érdekében s annak megadásánál nem szabad semmiféle álszeméremnek megakadályozni a törvényhozást. Habozni itt nagyon veszedelmes és helyrehozhatatlan veszteségekkel jár.

A mondott célra szolgáló pénzüzeteknek aztán csak az a feladatuk lehet, hogy minél több birtokot mentsenek meg a nemzeti elem javára s juttassanak annak kezére. Minél több birtokot kell tehát heterogén kézről meg- és visszavásárolniok s minél több birtokra nehezedő jelzálogi terheket kell magukhoz vállalniok.

A nyereszkesedésnek eme pénzüzeteknél természetesen nem lehet az a szerepe, mint más bankoknál, s ezért a közgazdasági akció eszközei gyanánt odaállított bankokkal szemben erős garanciák szükségesek abban a tekintetben, hogy e pénzüzetek legyenek a különleges nemzeti földpolitikának az eszközei s ne pedig az a földpolitika szolgáljon ürügyül arra, hogy egyes előnyösített vállalatok különösen nagy nyereségeket vágjanak zsebre.

A gyakorlati élet visszaélései nagyfokú óvatosságot ajánlanak a magasabb célok megvalósítására szolgáló gazdasági szervezetek létrehozásánál, működésénél egyaránt. Különösen a birtokhitelnél, az azt nyújtó pénzüzetek üzletkörénél van szükség fokozott óvatosságra. Azért a nemzeti célú szolgáló birtokpolitika tervszerűségének és meg-

fontoltságának elengedhetetlen feltétele az is, hogy az azt megvalósítani hivatott gazdasági szervezetek különösen ennek a célnak megfelelően legyenek megalkotva s ennek a célnak az érdekében a kellő biztosítékokkal ellátva.

E végett a minden téren legszigorubb szankcióval ellátott s állandóan gyakorolt állami és társadalmi ellenőrzés nélkülözhetetlen feltétel, ha nem csupán azt akarjuk elérni, hogy az illető pénzintézetek földhitel-üzletága és földvásárlási műveletei sikerüljenek, hanem hogy egyszerűs mind a nemzeti terjeszkedés hasznát lássa azoknak.

A főszempont mindig az kell hogy maradjon, hogy a védőterületeken a földbirtok lehetőleg a nemzeti elem kezére kerüljön, vagy azon maradjon, valamint, hogy onnan, a tulajdonképeni nemzeti elemhez tartozó földművelő népesség lehetőleg ne legyen kényszerülve gazdasági okok miatt elvándorolni.

Hogy a védőterületeken a földbirtok megmaradjon a nemzeti birtokosok kezén, a hitelnek, illetve a megszerzési ár törlesztési módjának is olyannak kell lennie, hogy az adott körülmények között s az adott helyi viszonyok mellett egy közönséges szorgalmú gazdálkodó egyén is nem kedvezőtlen átlagos eredménnyel gazdálkodhassék.

Nemzeti és társadalmi nagy érdekeink nem azt követelik, hogy csak a kivételesen élelmes emberek mutassanak fel gazdasági eredményeket. Csupa emberfeletti akaratú, csupa kivételes szorgalmú egyénekből álló társadalom nem volt s nem is lesz soha. A közgazdasági intézményeknek a nagy többség érdekében kell létezniök s nem a kivételesek kedvéért.

Jelenlegi gazdasági intézményeink pedig inkább a rendkívüli erejűeknek, — vagy gyakran a rendesnél tágabb lelkiismeretűeknek, illetve a rendkívüli tehetséget a szerencsés helyzettel pótlóknak kedvez.

A társadalmat, a közgazdaságot úgy, mint valami versenypályát, a hol az előre került legerősebb, legügyesebb s talán leglelkiismeretlenebb elemek akár erővel, akár különös fogásokkal a maguk számára ragadják el az oroszlánrészt, — felfogni nem szabad.

Az a gazdasági szervezet, a hol csak a kivételesek boldogulnak, a közönséges szorgalmú, iparkodású s a rendes tisztességű elemek pedig nem — feltétlenül rossz, mert a közgazdasági intézményeknek az a feladatuk, hogy a nagy többség számára megadják az anyagi boldogulás feltételeit, nem pedig az, hogy jutalomdíjakat nyujtsanak.

Hogyha pedig van tér, a melyen a főérdek, a főcél az, hogy ne csak egyes kivételesek boldoguljanak, hanem a nagy többség, akkor a birtokpolitika tere az.

A nemzeti állam kiépítésének biztosítása végett kezdeményezett birtokpolitikát csak az a szempont vezérelheti, hogy minél több közönséges szorgalmú, iparkodású s rendes tisztességérzetű egyén tudjon megélni, anyagilag boldogulni és birtokát, — az országnak egy-egy darabját — megtartani kezei között a nemzeti védőterületen.

A gazdasági politikának s így a nemzeti birtokpolitikának nem a kivételes, hanem a közönséges, az átlagos szorgalmú gazdálkodó egyénhez, s a rendes tisztességérzetű, felfogású emberekhez kell mértékét szabnia.

De a mily egyszerűnek látszik ez az elv az elméletben, a gyakorlati élet annyiszor sérti és szorítja ki.

A magyar telepítéseknel például számos esetben olyan terhek neheztedek e telepésekre, hogy az adott viszonyok közt a közönséges szorgalmú gazdálkodó egyének nem igen tudnak boldogulni. Így aztán csütörtököt mond az egész művelet, pedig olyan egyszerű az oka, hogy miért nem sikerülhetett.

Ha bizonyos elemmel, bizonyos tulajdonságú egyénekkel, társadalmi osztálylyal kezdünk valamit, s ezzel a társadalmi réteggel akarunk valamit elérni, akkor nem szabad ennél az elemnél olyan tulajdonságokra számítanunk, a melyek nincsenek meg nála.

A terveket készítő, kidolgozó, az eszmét megadó tényezők magasabb látókörrel bírnak mint azok, a kikkel meg akarják valósítani terveiket a gyakorlati életben. Nagyon helytelenül cselekszik például az az állam, a mely egy gazdasági gondolkodásban, fejlettségben elmaradottabb társadalmi rétegnél egy gazdaságilag fejlettebb, gyakorlottabb, haladottabb társadalomnak megfelelő politikát követ.

A dolgot nem úgy kell felfogni, hogy az ilyen elmaradottabb társadalom bűnhődésre méltó, vagy nem érdemli meg az anyagi boldogulást, — mert ez a nyereszkesedők, a kizsarolók logikája és kifogása. Az sem komoly felfogás, mely azt tartja, hogy a gondolkodó egyén a saját kárán tanuljon meg élelmesebbnek lenni. A míg csak egy-két kivételesen élhetetlen emberre vonatkozik ez, még hagyján, — de a mikor a társadalomnak zöme, a közönséges szorgalmú gazdálkodó egyének nem élhetnek meg, akkor már nem az egyénben, hanem a viszonyokban keresendő a hiba.

A nemzeti faj védelmére irányuló különleges birtokpolitikának is főgondját kell hogy alkossa tehát az, hogy különösen a nemzeti nyelv védőterületein oly feltételek mellett szerezhessen a nemzeti elem ingatlan birtokot, s oly feltételek mellett kaphasson hitelt, a melyek az illető társadalomhoz tartozó közönséges szorgalmú gazdálkodó egyénre nézve az

illető vidék adott gazdasági viszonyai között lehetővé teszik az ingatlan birtoknak maradandó megtartását.

Könnyen beláthatjuk, hogy egy ilyen nemzeti földpolitikának a keresztülvitelét, magyar földnek a magyar nemzet számára való tökéletesebb meghódítását a magyarságnak mai nehéz konjunkturái között az eladósodott közép- és kisbirtokos osztályoktól, parasztságunk átlagos gazdasági rátermettségétől várni alig lehet. Az államnak ki kell tehát nyújtania segítő kezét s ki kell nyújtania a magyar társadalom egyéb tényezőinek is.

Erős pénzügyi intézkedésekre van itt szükség, amelyek megfelelő tisztességes járadékhitellel segítsenek megvalósítani a nagy nemzeti problémát. Ha egyes nemzetiségek tudnak ilyen bankokat felállítani, egy kis veletlördéssel mi is megtehetjük ezt. A megvédendő birtokoskategoriciák, a terjeszkedéshez segitendő magyar parasztság háta mögé álljon oda az állam és a magyar társadalom és törvényhozás egyaránt. Az ilyen célra talán igénybeveendő állami segítség ezerszeresen térül vissza a magyar faj terjeszkedésében és jólétében.

Ott, ahol igen nehezek a gazdálkodási viszonyok, s attól lehet tartani, hogy a kisebb birtokosok a járadékot pénzben nem lesznek pontosan leróni képesek, az agrárpénzügyi intézkedéseknek és az államnak még a terményértékesítés szervezésébe is bele kell mennie, úgy hogy a legrosszabb esetben a birtokosok csak bizonyos természetes szolgáltatásokkal legyenek hitelezők irányában felelősek, amelyek természetbeli szolgáltatásokat raktárai stb. útján a hitelező bank vagy a cél szolgáltatásba vont közraktár stb. van hivatva pénzzé tenni. A természetbeni szolgáltatás ugyanis az, amely kivételes elemi csapásoktól eltekintve a föld birtokosa részéről mindig lehetséges, míg a pénzbeli szolgáltatás egy szegény és a tőkét nélkülöző kisbirtokos osztálynál — különösen mostoha talajviszonyú és nagy változásoknak kitett éghajlatú helyeken — nagyon sokszor bizonytalan.

A gyakorlati megvalósítás módzatait, apró részleteit elméletileg előírni alig lehet. A gyakorlat feladata az élet különböző helyzetei által támasztott követelmények kielégítési módját megtalálni. Egy kiválóan nevezetes gyakorlati szempontnak a fontosságát azonban szükségesnek látszik még egyszer kiemelni, bárha ismétlésbe esem is. Ez a szempont pedig nem más, mint az, hogyha a nemzeti nyelv védelme érdekében a nyelvhatárokon birtokpolitikát kezd az állam, vagy a társadalom, akkor oly feltételek mellett juttatandó ott a föld a magyarság kezére, amely mellett az ottani közönséges szorgalmú gazdálkodó egyén állandóan megtarthatja azt. Ha a gazdasági politika ezt az elvet szem előtt téveszti a kivitelben, akkor a földnek a nemzeti elem kezén való megtartását

ismét nem biztosította, hanem marad minden a régiben, t. i. a birtokoknak a nemzeti elem kezén való megmaradása azontúl is a régi bizonytalan állapotban lesz.

A vidéken, a periferiákon a földművelő népesség az állandó, az uralkodó s nemzetfentartási szempontból a legfontosabb osztály. A nemzeti assimilatio munkájában is ez van a legfontosabb szerep betöltésére hivatva. Nyelvéhez, fajához ez ragaszkodik legjobban, az államnak s a nemzeti társadalomnak tehát nevezetes kötelessége féltékenyen örködni azon, hogy a nemzeti elemnek ez az osztálya különösen a nyelvhatárokon, a nyelvbeli ellentétes érdekek ütköző terein gazdaságilag meg ne bukják, nyelvéhez való ragaszkodásában meg ne inogjon s a közülök elvándoroltaknak és gazdaságilag megbukottaknak helyét ne idegen nép, hanem felfrissítésként a nemzeti fajhoz és nyelvhez tartozóak foglalják el, mert a nemzeti assimilatio, létünknek ez a biztosítása, csak úgy mehet teljesebbé, ha a nemzeti elem az állam területén térbelileg is vidékenként folytonosan előrenyomul. Ez a térbeli és számbeli szempont nemzeti életküzdelmünkben a fizikailag pozitív, az el nem vitatható legbiztosabb alap.

Balás Károly.

Mezőgazdasági szakoktatásunk. III.

Mezőgazdasági szakoktatásunk jelenlegi hiányos szervezete mellett, a midőn a nők általános gazdasági szakképzésben nem részesülnek, igen súlyosan esik a latba azon keresők közötti tekintélyes számuk, a kikkel szemben a magasabb színvonalú szakképzettség kívánatik meg. A IV. táblázat 2. rovatának tanúsága szerint ugyanis a gazdasági üzemvezetői teendők munkakörében 662.928 nő vett részt s ezzel szemben csak két olyan különleges tanfolyammal rendelkezünk, a melynek célja a nők gazdasági szakoktatása. Majdnem nehezünkre esik ide iktatni e tanfolyamok hallgatóinak számát, a mi 1907-ben mindössze 18-at tett ki. Ilyen arányok mellett a szakoktatás eredményének további vizsgálatánál a nemek szerinti kimutatástól annál bátrabban eltekinthetünk, mivel a nőknek föntartott külön rovatot az említett inkább kivételesnek jelezhető esettől eltekintve, mindenütt csak a hiányvonal tölthetné ki. A következőkben tehát a nemek szerint különbség kitüntetését el fogjuk ejteni s alapul a IV. táblázat utolsó rovatát vesszük, a hol az egyes foglalkozási alcsoportok keresői együttvéve vannak kitüntetve. Összevetéseinknél tisztán csak a férfiak rovatát nem használhatjuk, mert hiszen a realis szükségleten a nembeli különbség mit sem változtat.

Az általános szemlélésnél hátra van még egy olyan összevetés eszközlése, a minek segítségével átnézetet nyerhetünk a felől, hogy a szakképzettség színvonalánál mutatkozó gyakorlati szükséglet, illetve a munkakör szerinti tényleges állapot, minő arányban áll a szakoktatási intézetek kifejtett munkájának eredményével?

A feladatot ezuttal is az által véljük a legjobban megoldhatónak, ha kérdéses adatokat egy táblázatba összefoglalva szemléltetjük. Kiemelendő azonban, hogy itt már az adatoknak a külön rovatokba való sorolása nem lesz oly pontossággal keresztülvihető, a mennyire az az ügy érdekében óhajtandó volna. De gyakorlatilag leküzdhetetlen akadályokkal állunk szemben. Így többek között pld. kivihetetlen annak kimutatása, hogy a kisbirtokos-napszámos mennyi tevékenységet fejt ki a nagy- és középirtok üzemében; vagy pld. hogy a gazdasági munkások munká-

jának hányad része jut a különböző nagyságú gazdasági üzemekre. Sokban hasonló a helyzet a szakképzettség színvonala szempontjából is, mivel a mennyire megközelítően föltételezhető az, hogy a gazdasági főiskolát végzett egyének általában a mezőgazdasági pályára fognak lépni s a mennyiben gazdasági tevékenységet fejtenek ki, ez a nagy- és középbirtok ügyvezetői teendőinek körébe fog tartozni, annyira kiszámíthatatlan, hogy az alsóbb fokú szakképzést nyert egyének minő előképzettséget igénylő mezőgazdasági hivatást fognak betölteni. A mondotakra való tekintettel alábbi táblázatot inkább elvi alapon törekedtünk összeállítani az előképzettség színvonala és a betöltendő munkakör közötti összhangot tartva szem előtt.

V. Táblázat.

Gazdasági üzem		Igényel a gazdaság kiterjedése alapján szakképzett egyént			Összes szükséglet	
jellege	száma	főiskolai	alsóbbfokú	cseléd és munkás		
	1	2	3	4	5	
Nagy- és középbirtok 100 k. holdon felül	23.635	27.403	93.294	1,453.040	120.697	
Kisbirtok 50–100 k. holdig	36.032	—	72.064		72.064	
Kisbirtok 50 k. h. alul .	2,328.815	—	2,328.815		2,328.815	
				Cseléd és munkás	1,453.040	
Főösszeg . . .	2,388.482	27.403	2,494.173	1,453.040	3,974.616	
Igénybe vett a gazdaság 1900-ban szakképzett egyént			Igénybevétel összesen	Befejező szakképzést nyertek		
főiskolai	alsóbbfokú	cseléd és munkás		tanintézetek		tanulók
6	7	8	9	10		
31.548 ¹⁾	50.842 ²⁾	1,453.040	82 390	Gazd. főiskolákban		444
—	33.033 ³⁾		33.033	Alsóbbfokú gazd. tanintézetekben		617
—	2,311.985 ⁴⁾		2,311.985	Gazd. ism. tanfolyamokon		53.911
		Cseléd és munkás	1,453.040			
31.548	2,395.860	1,453.040	3,880.448			54.972

¹⁾ Nagy- és középbirtokosok, haszonbérlok 100 kat. holdon felül és gazdasági tisztviselők.

²⁾ Részes földművesek, majorosok, stb., kertészek.

³⁾ Kisbirtokosok (kisbérlok) 50–100 kat. holdig.

⁴⁾ Kisbirtokosok (kisbérlok) 50 kat. holdon alul és kisbirtokos-napszamosok.

Az 1—3. rovat a II., s 6—7. rovat pedig a IV. táblázat adatait tartalmazván újabb megvilágítást nem igényel. A 4. és 8. rovat adatai megegyezők, miután előbbinél is megfelelőbbnek véltük a tényleges állapotot mutató adat beiktatását, annak dacára, hogy ennek folytán az 5. és 9. rovat főösszege között eltérés idéztetett elő. Miután azonban nem célunk mezőgazdasági szakoktatásunk amugy is eléggé sötét képét még sötétebb színekkel festeni, csak az összehasonlítás kedvéért foglaltuk egy táblázatba a gazdaságok kiterjedése, illetve üzemi terméshozama alapján kiszámított és tényleg igénybe vett munkaerő adatait. A további összevetéseket azonban a mérsékeltebb kivánalmat mutató számok alapján fogjuk eszközölni.

Igaz ugyan, hogy a főiskolai kiképzést illetőleg a gazdaságok száma alapján kiszámított adat alacsonyabb, mint a tényleg betöltött munkakör alapján álló, viszont azonban az alsóbb fokú szakképzettségre nézve éppen fordított a helyzet s itt már az eltérés oly lényeges, hogy az nemcsak ellensúlyozni képes előbb nevezett számítás kedvezőbb eredményét, hanem azt teljesen lerontva végeredményben fokozottabb kivánalmat állít föl. Számszerűleg ugyanis úgy áll az eset, hogy az első számítás szerint a magasabb és alsóbb fokú szakképzett egyének iránti szükséglet 2,521.576-ot mutat, addig viszont az igénybe vett munkaerőt föltüntető adatok alapján ez a szám 2,427.408-ra csökken. A két szám közötti 94.168 különbség, ha mindjárt csak alsóbb fokú kiképzésre irányuló kivánalmat fejez is ki, bizonyára bőven elegendő a viszony tetemesen kedvezőtlenebbé tételére. Ezzel ugyan távolról sem akarjuk a mérsékeltebb kivánalom alapján megejtendő számítás értékét az elvi kivánalom fölé emelni, de a míg az egyik a tényleges állapothoz mért, addig a másik egy magasabb, a közgazdasági érdek alapján álló kivánalmat tükröz vissza. Előbbi a mezőgazdasági üzemvezetés tényleges berendezkedése alapján mutatkozó, míg utóbbi a törekvés célját kijelölő szükségletét tárja elénk. A szakoktatási szervezet munkaképességének a tényleges kivánalomhoz simuló berendezése a mindennapi kenyérhez hasonlítható, a minek hiányában szakavatott működés helyett kontárkodás lesz az eredmény, akár csak a jól és rosszul táplált munkás munkabírása közötti különbség. Az elvi kivánalom által támasztott szükséglet a mindennapi kenyeret izletesebbé s így közvetve táplálóbbá teszi, illetve fokozza a munkaképességet s azt belterjesebb eredmény létrehozására képesíti. A fejlődés szempontjából a tényleges berendezkedéshez mért szükséglet kielégítése csak közbeeső állomást képez, ellenben a végállomás az elvi kivánalommal összhangban álló szakképzettség, mivel csak ez képesíti a fokozatos és a belterjesség felé mindinkább hajló fejlődés egészséges megalapozására.

Jelenlegi szakoktatási szervezetünkkel szemben azonban az V. táblázat 10 rovatának tanúsága szerint nagyon is helyén való a kiváncsosság mérséklése. Mi sem jellemezheti azt jobban, mint éppen a számoknak egymás mellé állítása. Önként érthetőleg szóbanforgó rovat csak az évenként átlagban befejező szakképzést nyerőket tünteti föl. De ha azt, tekintet nélkül a szakképzés fokára, az átlagos élettartamnak megfelelően át is számítjuk, az így nyert eredmény aránylag éppen oly kedvezőtlen lesz, a mennyiben a 3,880.448-as szükséglettel szemben csak 1,044.528 szakképzett egyén állítható. Szakoktatási szervezetünk tehát a mezőgazdasági hivatást betöltők $\frac{1}{3}$ -át sem képes a szakoktatásban részesíteni. Ha pedig a szakképzés színvonala szerint óhajtjuk részletezni a kérdést, akkor miként már a 10. rovat adatai is sejteni engedik, még szomorúbb eredményre fogunk jutni. Ennek kidomborítására szolgáljon az alábbi táblázat:

VI. Táblázat.

C z i m	Szakképzés foka		
	főiskolai	alsóbbfokú	népies irányú
1. Befejező szakképzést nyer évenként	444	617	53.911
2. Az átlagos élettartamra átszámítva megfelelő	8.436	11.723	1,024 309
3. A kifejtett működés alapján mutatkozó szükséglet	31.548	2,395.860	1,453.040
4. Szakképzésben egyáltalán nem részesül	23.112	2.384.137	428.731
5. Hiány pótlása végett évenként kiképzendő lenne	1.660	125.481	76.475

A táblázat adataiból nyert benyomás egyenesen megdöbbentő. Készségesen elismerjük, hogy a gyakorlat során szerzett tapasztalatok óriási segítséget nyújtanak és elsőrangú szerepet játszanak a mezőgazdaság terén, bármilyen nagy jelentőség is tulajdonítassék annak, azt aligha fogja valaki állíthatni, hogy a szakoktatás hiányát pótolni képes. Még a legalsóbb rendű teendők ellátásánál közreműködőknél is, t. i. a gazdasági cselédeknél és munkásoknál, nagy munka és idővesztést s ezzel egyidejűleg a gazdára anyagi kárt jelent, ha az illető minden előképzettség nélkül lát a munkához s ennek hiányát a gyakorlat útján kénytelen pótolni. Az ilyen munka, nem is számítva, hogy egyes esetekben nem csak teljesen értéktelen lesz, hanem egyenesen károsodást von maga után, a tanult munkás munkájának eredményével természetesen nem lesz egyenértékű. Pedig itt csak minimális szakismeret iránti kiváncsóságról van szó. Mentől fontosabb a betöltendő munkakör, annál magasabb

lesz a kiváncsóság; de viszont mentől nagyobb jelentőségű tevékenységben nyilvánul meg a szakismeret hiányából eredő kedvezőtlen kihatás, annál nagyobb lesz a károsodás, annál súlyosabban fogja érinteni elsősorban a gazda, másodsorban pedig egyidejűleg a nemzet közgazdasági érdekét. A mezőgazdasági tudományok óriási haladást tettek, s a közgazdasági viszonyok mai kialakulása sok olyan terhet rótt a mezőgazdára, a mit csak úgy képes elviselni, ha gazdasági üzemét a kor kivánalmainak megfelelően vezeti. Arra azonban a gyakorló gazdát a tapasztalat egymagában, vagy legalább is az alatt az idő alatt nem képes megtanítani, a mi célravezetően kizárólag a szakoktatás révén merithető, mivel a rohamosan fokozódó közgazdasági terhek folytán állandóan fenyeget a haladással lépést nem tartó gazdasági üzem összeomlásának veszélye.

A kérdés fölött nem lehet könnyedén tovasiklani, miután Magyarország jövő boldogulásának, illetve fejlődésének alapjáról van szó. Hazánk közgazdaságának tulnyomóan agrár jellege nemcsak szóbeszéd, hanem elvitázhatatlan tény, miért legyen tehát éppen a mezőgazdasági szakoktatás az a mostoha gyermek, a melyeknek egészséges, erőteljes fejlődésével igen keveset törődünk.

A szakoktatás átlagos eredményét föltüntető számok minden szónál meggyőzőbben beszélnek, s ezért szükségtelennek vélünk szavakkal jellemezni egy olyan állapotot, a mi a puszta adatokból is kétségtelenül kitűnik, s e mellett az ország közgazdasági jövőjét szívükön viselőik előtt köztudomású. Hogy a kérdés jelentősége fölismertetett s a szakoktatás ügye fokozottabb gondoskodás tárgyává óhajtatik tétetni, kétségtelenül bizonyítja a gazdasági népoktatás általánosítására irányuló törekvés. Miként azonban kiemeltük, ezt távolról sem tekinthetjük kielégítő lépésnek, hanem csakis a meginduló reform kiindulási pontjának.

Szaktanodáink szakoktatási tevékenységének általános szemlélése után térjünk most már át a részletes, vagyis az egyes intézetek, illetve intézeti csoportok szerinti vizsgálódásra, a szakképzés fokát csakis annyiban tartva szem előtt, hogy úgy az általános, mint a különleges szakképzésre hivatott szaktanodák fejtegetésénél erre való tekintettel fogunk haladni.

Az 5 gazdasági akadémia¹⁾ mindhárom évfolyamának az 1906/07. tanév végén 769 rendes hallgatója volt, s a tan- és tiszti személyzet együttvéve 96-ot tett ki. Tisztán csak a tanszemélyzetet tekintve, az 5 akadémián 60-an teljesítettek szolgálatot, úgy hogy egy intézetre átlagban 12 tanár, illetve előadó, stb. jutott. Miután egy intézet hallgatóinak átlag száma 153·8 tett ki, a helyzet az oktatás közvetlensége szempontjára

¹⁾ V. ö. 1907. évi stat. évk. 94. l.

ból fölöttébb kedvező volt, mivel egy tanárra nem egészen 13, (12·8) hallgató esett. Ilyen körülmények között kézenfekvő annak megállapítása is, hogy a gazdasági akadémiák sokkal intenzívebb működés kifejtésére vannak berendezkedve, s ezt illetőleg első sorban a gyér látogatottságnak tudandó be az eredmény aránylagos csekély volta. Említett körülmény természetesen érezteti kihatását a befejező szakképzés terén is, s így érthető, hogy évenként aránylag oly kevesen nyertek oklevelet, nevezetesen 1907-ben 249. Mindenesetre igen érdekes és egyben jellemző, hogy még ebből a csekély számból is 22-öt kénytelenek vagyunk leszámítani, miután ezek más pályára léptek. Viszont a tanulmányaik bevégzése után katonai szolgálatot teljesítők már nem jöhetnek hasonló megítélés alá, habár valószínűleg egynehány még ezen a címen is le lenne számítandó, de miután ezt illetőleg határozott adatunk nincsen, tekintsünk el a leütéstől. Marad tehát 227 okleveles mezőgazda, a kik szakhivatottsággal bírnak a nagy- és középbirtok ügyvezetői körét ellátni. Az 1900-iki állapottal szemben kétségtelenül történt haladás, mivel akkor csak 152-en nyertek oklevelet, illetve végbizonyítványt,¹⁾ ezek közül 10 más pályára lépven, a tulajdonképpeni számottevő eredmény 142-re redukálódik. Viszont ha az 1905-iki adatokat tekintjük, akkor nem beszélhetünk haladásról, mivel mondott időben 248-an nyertek oklevelet, illetve végbizonyítványt, s a viszony 1907-el szemben csakis annak folytán alakult kedvezőtlenebbül, hogy 1905-ben 39-en léptek más pályára.²⁾

Akármi legyen is azonban az oka a gazdasági pályára lépők csekély számának, a pusztá tény az, hogy gazdasági akadémiáink még megközelítően sem nyújtanak annyi egyénnek szakképzést, a mennyit a szükséglet megkíván.

A legszorosabb értelemben vett üzemvezetői teendő ellátása háramlott a hivatalos kimutatás szerint³⁾ a mezőgazdasági élethivatást követő 1.751 nagybirtokosra, 18.134 középbirtokosra, 5.241 haszonbérlőre és végül 9.920 gazdasági tisztviselőre, együttvéve 35.046 egyénre, illetve miután ezek közül 3.498-an a betöltött 19 éves korhatáron alul estek, utóbbiaknak megbizottaira. Ezek mindenikétől legalább is az akadémiai kiképzéssel egyenértékű szakismeret bírása föltétlenül megkívánandó, s ezzel szemben 1907-ben mégis csak 227-en nyertek oklevelet.

A földmives-iskoláknál, miként láttuk, nagyjában teljesen hasonló volt az általános benyomás. Az alábbi részletek a viszonyt csak közelebbről világítják meg.

¹⁾ V. ö. 1901. évi stat. évk. 75. l.

²⁾ V. ö. 1905. évi stat. évk. 82. l.

³⁾ V. ö. Stat. közlemények 15. 1900. Népszámlálás IX. 2. l.

Az intézetek száma 23, míg a tanulók létszáma az 1906/7. iskolai év végén 654 volt. Az egyes intézetek átlagban tanerőkkel jól föl voltak szerelve, amennyiben egy intézetre 28·5 tanulóval szemben 4·9 tanerő jutott. A kérdést tisztán csak a szakoktatás nyújtási képesség szempontjából tekintve, földmives-iskoláink nemcsak hogy a berendezéssel arányban nem álló intenzív munkát nem fejtettek ki, hanem egyenesen elmulasztott a rendelkezésre álló szellemi tőke kihasználása.

A gyakorlati élet elvitázhatatlanul nagy akadályokat állít a földmives-iskolák látogatásának útjába, ez azonban a rideg valón semmit sem változtat. Az eredmény szempontjából közömbös, hogy az intézet berendezése, illetve működése kifogás alá nem eshetik, ha céljának ennek daczára csak nagyon csekély mértékben képes megfelelni. A hiba kétségkívül a szervezés alapjában keresendő. Főntebb már reá mutattunk földmives-iskoláink szervezeti hibáira, s utalva az elmondottakra, azokhoz csak néhány megjegyzést kívánunk fűzni. Földmives-iskoláink előre láthatólag a jövőben sem fognak kellő látogatottságnak örvendhetni, miután szervezetük nem válhatik népszerűvé annak folytán, hogy a tanfolyam tartamára az a földmives, a ki gyermekét a földmives-iskolába óhajtaná járattatni, ezáltal igen értékes munkaerőtől fosztatik meg. Az ösztöndíjak, a tanulók munkakeresménye, stb. más támogatás, eltekintve attól, hogy egyrészt óriási terhet ró a föntartóra, gyakorlatilag nem jelent kellő kárpótlást, a tanuló munkaerejét nélkülözőre. A kisbirtokos szülő szempontjából legalább is pillanatnyilag ez a helyzet signaturája, s ha a gyermek szakképzése folytán reá háruló anyagi hátrány nem is áll arányban a szakképzettségből fakadó előnnyel, ez csak legkritkább esetekben fog méltányoltatni, a mint azt az ismertetett számok megerősítik. Az I. táblázatban foglalt adatok, továbbá a mellett szolgáltatnak tanubizonytságot, hogy a tanulók létszáma 1900-al szemben alig mutat emelkedést, sőt az 1901-iki adattal szemben határozott visszaesés tapasztalható. Ha ezen iskolák működésétől érdemleges eredményt várunk, akkor elsősorban is küszöböljük ki a szervezeti hibákat. Létesítsük a kellő kapcsolatot a népies irányú és az alsóbbfokú szakképzés között, s továbbá ne zárjuk el annak az útját, hogy egyesek a magasabb szakoktatási intézetekbe is átléphessenek, mert a mennyire lényegtelennek látszik ez a szervezeti hiba, annyira jelentős szerepet játszik a gyakorlatban. Sőt éppen a műveltség alacsony fokán állókkal szemben gyakorol nagy kihatást.

A statisztikai évkönyv nem nyújt részletes kimutatást a felől, hogy a földmives-iskolák tanulói közül az egyes évfolyamokat hányan látogatták, továbbá pedig arról sem, hogy a tanulmányaikat bevégeztek közül hányan maradtak a mezőgazdasági pályán. Vegyük a legkedvezőbb

esélyt, t. i. hogy az összes tanulók fele, illetve a nagyszombati egy éves tanfolyamú intézet összes tanulói évente szabályszerű befejező kiképzést nyertek, s továbbá, hogy az összes kiképzettek mindannyian a gazdasági pályán maradtak. Az eredmény így is csak 331 lesz, a mivel szembeállítandó a kisbirtokos-, illetve kisbérlet keresők 2,928.008-at kitevő száma. Hol van itt az arány, s mi alapon remélhető az, hogy Magyarország kisbirtokosai a kor kívánalmának megfelelő okszerű gazdálkodásra fognak áttérni, midőn az ennek előfeltételét képező szak-képzettséget oly kevesen igyekeznek megszerezni.

A gazdasági ismétlő tanfolyamok, ha mindjárt nem is nyújtottak annyinak szakképzést, a mennyien azt a mezőgazdasági élethivatásban való részvétel alapján igényelték, mindazonáltal a kimutatható eredmény aránya szempontjából messze túlszárnyalták az eddig tárgyalt intézeteket. Közgazdaságunkra nézve mindenesetre kedvezőbb lenne, ha nem a népies irányú szakképzés terén számolhatnánk be ehhez hasonló eredményről. Ez azonban még nem elegendő ok arra, hogy ne emeljük különösen is ki azon irányú szakoktatási működés eredményes voltát, mely szervezeti hivatásának leginkább volt képes megfelelni, ha a kiemelés némileg árnyat is vet a szakoktatási szervezet más csoportjaira.

A kellő színvonalú szakképzés kétségtelenül minden fokozatban a törekvés tárgyát kell, hogy képezze, s ha azt nem is mondhatjuk a gazdasági ismétlő tanfolyamokról, hogy a kívánalom mértékét teljesen megütik, alsóbbfokú gazdasági szakoktatásunk színvonalát tartva szem előtt, mégis állithatjuk, hogy kérdéses tanfolyamok a jelenlegi berendezkedés mellett értékes szolgálatot teljesítettek. Ne feledjük ugyanis, hogy kifejtett nézetünk szerint a népies irányú szakképzésre, a gazdasági cseléd- és munkásképzésnél vár hivatás. Az itt nyert ismeretek párhuzamba állítva a kisbirtokosokat képző földmives-iskolák színvonalával, a gyakorlati kívánalommal arányosak lesznek. A kisbirtokos és cseléd, illetve munkással szemben támasztható szakismereti igény egymástól lényegesen eltérő, s ezért az arány szempontjából tekintve a kérdést, az ismétlő tanfolyamok a jelenlegi szervezetben eleget képesek nyújtani. De ha az elvi kívánalom alapjára is helyezkedünk, s azt mondjuk, hogy a színvonal emelendő, vagy viszont, ha a gyakorlatot tekintjük, s ennek alapján azért tartjuk fejlesztendőnek az ismétlő tanfolyamokat, hogy azokat a jövőben a kisbirtokosok is nagyobb számmal kereshessék föl, mindez az ismétlő tanfolyamok egészséges alapon álló szervezése mellett fog szólni. Éppen erre való tekintettel emeltük ki az illető helyen a gazdasági népoktatás általánosításának jelentőségét, mivel egy helyesnek és szilárdnak bizonyult alapon óhajt tovább építeni.

A gazdasági ismétlőtanfolyamok működési eredményének behatóbb vizsgálata erről meg fog győzni. Ez idő szerint ugyan még csak inkább a kezdetnél tartunk, mert hiszen a gazdasági ismétlőtanfolyamok különböző csoportjai között az önállóan szervezett szaktanitási intézetek a legszerényebb helyet foglalták el. Az 1906/7. iskolai évben ugyanis 2.271 az elemi mindennapi iskolával kapcsolatos, 327 külön szervezett nem szaktanitós és végre 260 önállóan szervezett szaktanitós ismétlő tanfolyam fejtett ki működést. Tehát az összesen 2.858 tanfolyam közül mindössze 9% volt a szakoktatás érdekét legjobban szolgáló tanszeméllyel ellátva.

A tanulók száma önként érthetőleg ugyancsak a szervezeti kép általános jellegét tükrözi vissza. Mindhárom csoport tanfolyamait 161.732 tanuló látogatta, a kik közül az első csoportba tartozó intézetek kötelékében 139.000, a másodikéba 12.885 és a harmadikéba 9.847 tanuló tartozott.

Ha visszamenőleg vizsgáljuk az adatokat, azok ugyancsak az egészséges alapon álló szervezés mellett fognak bizonyítani. Ugy a tanfolyamok, s a mi ennél sokkal fontosabb, a tanulók száma évről-évre fokozatosan emelkedő irányzatot mutatott. A tanfolyamok száma az 1900-iki 1.693-al szemben 1907-re fölemelkedett 2.858-ra, s a míg 1904-ben 140.078 tanuló látogatta azokat, létszámuk 1907-re fölszökött 161.732-re.

A tanszemélyzet tanfolyamonkénti eloszlása a különböző szervezeti csoportoknál nagy átlagban teljes arányosságot mutatott. Viszont a tanulók száma már eltérő volt, a mi szakoktatási szempontból ezuttal mindenestre sokkal fontosabb kérdés. Az elemi iskolákkal kapcsolatosan szervezett egy-egy gazdasági ismétlő tanfolyamra 61·2, a külön szervezett nem szaktanitóra 39·4 és végre az önállóan szervezett szaktanitósra 36·4, s így nagy átlagban egy tanfolyamra 56·6 tanuló esett. A szakoktatást illetőleg kedvező, hogy a legintenzívebb oktatási lehetőség éppen a szaktanitós tanfolyamoknál forgott fönn, viszont azonban ha a közgazdasági érdek alapján szemléljük a kialakulást, akkor már inkább azt jelezhetnők óhajtandónak, hogy éppen ezen csoportú tanfolyamoknál állana be tulzsufoltság, mivel az képezné a gazdasági szakismeretek elsajátítása iránti vágy általános térfoglalásának legbiztosabb jelét. Vég-eredményben tehát itt sem számolhatunk be teljesen kielégítő eredményről, mindazonáltal örvendetes fejlődés mutatkozott, a mennyiben e szaktanitós tanfolyamok tanulóinak száma 1904-től kezdődőleg elég gyorsan növekedett. Nevezetesen 5.906-ról 1905-ben 6.819-re, 1906-ban 8.356-ra s végre 1907-ben, miként már láttuk, 9.847-re emelkedett.

Hasonlóan az eddig követett eljáráshoz ez esetben is vegyük szemügyre azt, hogy a gazdasági ismétlő tanfolyamok kifejtett működésének

eredménye minő arányban állott a mezőgazdaság gyakorlati kivánalmával? Önként érthetőleg ezuttal sem téveszthetjük szem elől a tanfolyamok színvonalát, s csakis erre való tekintettel mutathatjuk ki a szükségletet.

A jelenlegi szakoktatási szervezetben a földmives-iskola színvonala felel meg a kisbirtok üzemvezetői kiképzésnek. Az ismétlő tanfolyamok ennél kevesebbet nyújtanak, s így csakis a legalsóbb fokú szakképzés intézetei lehetnek. A gyakorlati szükségletet a hivatalos kimutatás adataiból tehát oly módon véljük összeállíthatónak, ha tekintet nélkül a korra és nemre, azon keresők számát foglaljuk egybe, a kik mint gazdasági cselédek, munkások és részes földmivesek fejtettek ki élethivatásként mezőgazdasági tevékenységet. Számuk az 1900-iki népszámlálás alkalmával 1,942.934 volt, s így az összevetést ezzel az adattal fogjuk eszközölni.

Az összes gazdasági ismétlő tanfolyamokon átlagban évenként 53.911 tanuló nyert befejező szakképzést, és pedig az egyes csoportok szerint 46.333, 4.295 és 3.282. A szükségletben beálló hiányok tehát ebből lennének pótlandók. Az átlagos élettartam alapján megejtett számítás szerint azonban ilyen módon csak 1,024.309-en részesülhetnek szakoktatásban, s ezért a teljes szükséglet fedezhetése végett a gazdasági ismétlő tanfolyamok működési eredménye a jelenleginek majdnem kétszeressére lenne fokozandó. Számszerűleg tüntetve ki a viszonyt, az 1907-iki 53.911-es számot a 102.259-nek kellene fövláltania, hogy a mezőgazdasági keresők szóbanforgó csoportjában a szakoktatási szervezet működési eredménye a gyakorlati szükséglettel teljes egyensúlyban álljon.

A fejlesztés tehát itt is fölöttébb óhajtható, de ennek daczára, most már részleteiben is ismerve az általános gazdasági szakképzést nyújtó intézetek külön csoportjainak működési eredményét, megállapíthatjuk azt, hogy a gazdasági tanfolyamok által elért számszerű eredmény még leginkább megközelítette a kivánalmat, míg ellenben legkedvezőtlenebb volt a viszony a kisbirtok-üzemvezetőknek szakképzése terén.

A különleges szakképzést nyújtó intézetek működési eredményének vizsgálatánál már nem követhetjük kivétel nélkül mindenütt az eddig alkalmazott modort, tudniillik, hogy minden egyes különleges foglalkozásra nézve egyuttal kimutassuk a szükségletet is, s majd ezt vessük össze a szakoktatási eredménnyel, mivel az egyrészt a rendelkezésre álló adatok segélyével csak fogyatékosan lenne keresztül vihető, másrészt pedig hosszadalmasságra is vezetne. Nem szabad továbbá szem elől tévesztenünk azt sem, hogy az összes szakoktatási intézetek működési eredményének olyan csoportosítására törekszünk, hogy mindott, a hol a dolog természete csak megengedi, egy az egészre vonatkoz össze-

vetés eszközlésének lehetőségét meg ne zavarjuk. Így többek között például az állategészségügyi szakszemélyzet létszámát már nem állíthatjuk oda a szükséglet mértéke gyanánt, mivel ennek megítélésénél más körülmények, nevezetesen az állatlétszám, stb. a döntő. Éppen a különleges körülményekre való tekintettel tartottuk czélszerűnek a tárgyalás sorrendjében előbb azon különleges gazdasági tanintézetekkel foglalkozni, a hol a szükséglet mérve az élethivatást követők száma alapján kimutatható. Itt sem fogja ugyan a keresők száma a közzgazdasági kiváncsalm mértékét föltétlenül megütni, de viszont szakoktatásunk még igen távol áll attól, hogy a fokozottabb szükséglet képezhetné a kiindulási pontot.

Az erdészeti szakoktatást főiskolai színvonalon az erdészeti akadémia, az alsófokú szakképzés terén pedig az erdőőri szakiskolák szolgálják. Az erdőőri szakvizsgát sikerrel letevőket a szakoktatás működési eredménye szempontjából más megítélés alá vagyunk kénytelenek venni. Igaz, hogy utóbbiak a gyakorlati szükséglet fedezése tekintetéből a szakképzettekkel egyenlő elbírálás alá esnek, miután mindannyian egyaránt megfelelnek az erdőtörvény kiváncsalmának.¹⁾ Viszont azonban a szakismeret bírásának mértéke már lényegesen eltérő az erdőőri szakiskolát végzettek és a szakvizsgát ezután letevők, s az ezen szakszerű előképzettség nélkül vizsgázók között. A mig tehát az erdőőri szakiskolák végzésének szorosán vett szakoktatási jelleget tulajdoníthatunk, addig az erdőőri szakvizsgát főleg alakilag képesítő intézménynek tekinthetjük, a mi a szakképzettség színvonalát önként érthetőleg meg sem közelítheti. Miután ezuttal csupán a szorosabb értelemben vett szakoktatás eredményét óhajtjuk vizsgálni, s az összetevést a mutatkozó szükséglettel ez alapon eszközölni, az inkább alaki képesítést nem helyezhetjük a szaktanfolyam végzése mellé, hanem csak kiegészítő intézmény jellegével ruházhatjuk föl. Figyelmén kívül ugyan nem hagyhatjuk, de csakis másodszorban fogjuk tekintetbe venni, a nélkül azonban, hogy a szakoktatás eredményét mutató adatok közé befoglalnók.

Az erdészeti akadémiának 1907-ben 170 rendes hallgatója volt. A legutóbbi évek eredményével összehasonlítva inkább visszaeséssel találkozunk, viszont azonban már 1903 előtt kisebb létszámot találunk. Tekintettel az észlelhető kisebb-nagyobb hullámzásokra, végeredményben stagnálásról beszélhetünk, mivel az 1902—906-ig terjedő átlag (177) a jelenlegi állapothoz igen közel esett. Az intézet tanerőkkel jól föl volt szerelve. A tanszemélyzet 28-at tett ki, s így egy tanárra átlagban 6·1 hallgató jutott, a mi a kiképzés intenzivítására mindenestre előnyös,

¹⁾ V. ö. az 1879 : XXXI. t.-cz. 37. §-val.

viszont azonban az intézet működési képességének ki nem használása mellett is tanuskodik. Nagy átlagban évenként 32-re tehető azoknak a száma, a kik tanulmányaikat szabályszerűen befejezik, s így a jogszabályokban előírt képesítés megszerzésére alkalmasakká válnak.¹⁾ Miután a hivatalos kimutatás szerint az akadémia végzett növendékei kivétel nélkül mind erdészeknek mentek, főntebbi számot az összevetésre nyugodtan fölhasználhatjuk.

A szükséglet megítélésénél itt már jelentkezik a többes alap, t. i. az erdészeti élethivatást követő azon keresők száma, a kiknek működési köre az akadémiai szakképzést kívánja meg, másrészt pedig a szakszerű erdőkezelést igénylő erdőterület kiterjedése. Előbbinél az 1900-iki népszámlálás alkalmából kimutatott erdészeti tisztviselőket vehetjük irányadóul, míg utóbbinál egyrészt az összes erdőterületet, másrészt pedig az erdőbirtokok kiterjedését, illetve számát.

A hivatalos kimutatás 2.624 erdészeti tisztviselőről számol be, miután pedig az átlagos élettartamot véve alapul, az erdészeti akadémia ezen idő alatt csak 608 egyént részesített szakképzésben, a szakoktatás eredménye távolról sem állott arányban a tényleges szükséglettel. A valóságban kétségtelenül nem alakul ki ennyire kedvezőtlenül a helyzet, miután általában az erdészet egyike a legegészségesebb foglalkozásoknak, s ezért ezt az élethivatást követők átlagos élettartama a nagy átlag fölé emelkedik. De bármilyen magasra becsüljük is az eltérés folytáni különbözetet, a szükséglet teljes kiegészítésétől még mindig vissza fog maradni a nyerendő eredmény. Az átlagos élettartam szerint ugyanis évente 32 helyett 138-an lennének kiképzendők, hogy a beálló hiányok pótolhatókká váljanak. Ha azonban az átlagos élettartamot elvetve, a tényleg kiképzettek száma alapján vizsgáljuk a viszonyt, ahhoz hogy a beálló hiányok ilyen mérvű kiképzés mellett teljesen pótolhatók legyenek, az erdészeti tisztviselők átlagban 104·7 éves életkort kellene, hogy elérjenek.

Térjünk át az említett másik irányú vizsgálódásra. A 7,503.125 hektárt kitevő összes erdőterületet²⁾ összevetve az akadémiai képzettséget igénylő keresők számával egy szakkezelőre 2.859·3 hektár, vagyis 4.968·6 kat. hold erdő jutna. Ha az erdészeti hivatásnak élőkre gyakorlatilag más föladat nem hárulna, mint tisztán az erdők kezelése, továbbá ha az erdőbirtokok olyan egyenletes megoszlást mutatnának, hogy minden hivatásos szakkezelőre egyenlő terület esnék, úgy a tényleges állapot a kívánalmat eléggé megközelítené. Tényleg azonban egészen másként

¹⁾ V. ö. az 1879 : XXXI. t.-cz. 36. és az 1883 : I. t.-cz. 12. §-val.

²⁾ V. ö. az 1907. évi stat. évk. 98. l.

alakul a helyzet, a mi leginkább kitűnik, ha az erdőbirtokok nagyság szerinti eloszlását vesszük figyelembe. Az idevonatkozó kimutatás szerint az erdőbirtokok Magyarországon következően oszlottak meg:¹⁾

1— 1.000 kat. holdig terjedő erdőbirtok volt . . .	7.371
1.001— 5 000 „ „ „ „ „ . . .	2.566
5.001—10.000 „ „ „ „ „ . . .	261
10.000 kat. holdon fölüli	188
Együttvéve : 10.386	

Az eloszlás tehát már egymagában nem engedné meg minden erdőbirtok különálló szakkezelését, s ha mindjárt föl is vesszük azt, hogy az 1.000 kat. holdon aluli erdőbirtok akadémiai képzettségű állandó szakkezelőt nem is igényel, már a többi kategóriába tartozó erdők is meghaladják az erdészeti hivatásnak élő felsőbb képzettséget kívánó tényleges keresők számát. Szakoktatásunk eredménye, miként láttuk, még ezt a redukált szükségletet sem képes fedezni és még hol marad a kisebb erdőbirtokok szakkezelése. Ha minden birtok külön-külön nem is igényel szakvezetőt, az összeség mégis bizonyos igényt támaszt, mivel bármilyen szerény méretű legyen is az illető erdei üzem, a szakkezelési kivánalomból kikapcsolható nem lesz. Az erdészeti gyakorlatilag, ha nem is kivétel nélkül egész általánosságban minden erdőre kiterjeszkedőleg, mégis bizonyos hatósági szakfőlügyelet, illetve irányítás alatt áll. Ez a körülmény azonban önként érthetőleg a szakképzett egyének iránti szükségletre ismételtelen nem kis mértékben fokozólag hat, úgy hogy az a tényleges eredmény arányát még inkább alászállítja.

Nézetünk szerint erdészeti szakoktatásunk, teljesen eltekintve attól, hogy az akadémiai szakképzés eredménye a mutatkozó szükséglettel sem a gyakorlati, sem pedig az elvi kivánalommal összhangban nem állott, még egy nagyjelentőségű fogyatékoságot is mutat. Nevezetesen itt is teljesen hiányzott a középfokú szakképzés, már pedig az erdőbirtokok legnagyobb része számszerűleg éppen abba a kategóriába esett, a hol a létező alsófokú szakképzést nem kielégítőnek, s viszont az akadémiait igen soknak tartjuk. Az általános mezőgazdasági szakképzés keretében az erdészeti természetszerűleg nem foglalhat olyan mértékben helyet, a mi a kivánalommal arányban állhatna, viszont azonban nem csak az 1.000 kat. holdon alóli, hanem az ennél nagyobb erdőbirtokok sem bírják meg kivétel nélkül az akadémiai szakképzett szakvezető alkalmazásával járó terheket, s ennek folytán végeredményben a gyakorlatban igen sok erdő szakszerű vezetés nélkül marad. A középfokú szakképzésnek ebben a körben volna hivatása. Számszerűleg ugyan még

¹⁾ V. ö. Közgazdasági lexikon I. k. 581. l.

megközelítően sem tudjuk kimutatni a hatósági szakfőlügyelet alatt nem álló magán erdőekben a szakszerű kezelés hiánya folytán előállott magán, illetve közgazdasági károsodást, azt azonban, hogy erdészetünk ezt illetően hiányokkal küzd semmi sem bizonyíthatja inkább, mint az erdészeti jogszabályok egész sorából kitetsző, a hatósági szakfőlügyelet kiterjesztésére törekvő irányzat.¹⁾

Az alsóbbfokú erdészeti szakoktatást a 4 erdőőri szakiskola szolgálta. Miként kiemeltük, tulajdonképpen szakoktatásról csakis itten lehet szó, annak dacára, hogy a minősítésnél az erdőőri szakvizsga nyomul előtérbe. Célunk azonban nem az alaki minősítés vizsgálatára, hanem a föltételezhető szakképzettség fokának megítélésére irányul, már pedig ezt illetően csakis a szakoktatás jellegével bíró kiképzés jöhet tekintetbe. Az erdőőri szakiskolák tanulóinak száma 1907-ben 153-at tett ki, a megelőző években pedig 155 - 164 között váltakozott. Említett adatok a létszám állandósága mellett bizonyítanak. Egy tanfolyamra átlagban 38·2 tanuló és 2·2 tanító, illetve egy tanítóra 17 tanuló jutott. A tanfolyamok teljesítőkétségének kihasználásáról tehát ezuttal sem beszélhetünk.

Tanulmányait évenként átlagban 77 tanuló fejezte be s föltéve, hogy mindannyian az erdészeti pályán maradtak, az összevetés alapjául ezt a számot fogadhatjuk el.

Az erdészeti segédszemélyzet keresőinek száma 1900-ban a hivatalos kimutatás szerint 38.443-at tett ki.²⁾ Ezekről, mint az erdészeti élethivatásnak élőkől méltán megkivánható, hogy foglalkozásukhoz szükséges legalsóbbfokú szakképzettséggel bírnak, tekintet nélkül arra, hogy erdőőri vagy más szakteendők ellátására hivatottak. Az erdészetnek az erdőőri szakiskolákon kívül, más alsóbbfokú szakoktatási intézete nincsen, s ezért tisztán a szakoktatási eredmény szempontjából csakis szóban forgó tanfolyamot elvégzőket vehetjük tekintetbe. A keresők és az átlagos élettartam összevetése folytán arra a számszerű eredményre jutunk, hogy a szükséglet teljes fedezhetése végett évente 77 helyett 3.023-nak kellene szakképzést nyernie. Az arány fölöttebb kedvezőtlen, a min az átlagos élettartam kitolása révén is csak keveset lehetne segíteni.

Nézzük a másik alapon nyerhető számszerű eredményt. Az erdőőri szakvizsgát 1901—1907-ig bezárólag sikeresen letették 1576-an, vagyis évi átlagban kerekszámban 250-en, külön 1907-ben 267-en. Vegyük a viszonyra a legkedvezőbb számot alapul s még így is az eredmény messze mögötte fog maradni a tényleges szükségletnek. Ugyanis a mig

¹⁾ V. ö. különösen az 1879 : XXXI. és az 1898 : XIX. t.-cikk-el.

²⁾ V. ö. Statisztikai közlemények 15. 1900. évi népszámlálás. VII. 2., 1.

a föltüntetett viszonyok között az átlagos élettartam alapján mindössze csak 5073-an nyerhetnének képesítést, addig ezzel szemben a 38.443-as szükségleti szám lesz helyezendő. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy a főnforgó arányú képesítés mellett az erdészeti segédszemélyzet majdnem $\frac{7}{8}$ -a még az alakilag képesítő szakvizsga által nyerhető szakismeretet sem törekedett megszerezni, s élethivatását képező foglalkozása körében minden szakelőképzettség nélkül fejtett ki tevékenységet. Vegyük föl azonban itt is, hogy az erdészeti foglalkozás mellett az átlagos élettartamból a produktív szakhivatalás kifejtésére eső idő megkétszereződik, vagyis 19 év helyett 38 évre emelkedik, s még így is a segédszemélyzet iránti szükségletnek csak $\frac{1}{4}$ -része lesz képesített egyénekkel fedezhető.

Az erdőterület kiterjedése, illetve az erdőbirtokok eloszlása szempontjából már egészen más volt a helyzet. Az összes erdőterületből a segédszemélyzet egy tagjára átlagban 195·2 hektár, vagyis 339·2 kataszteri hold jutott. Az erdőbirtokok számát véve alapul, ugyancsak elég jó átlagot nyerünk, a mennyiben egy birtokra átlagban 3·7 segédszemélyzet esett. Ha tehát a kimutatott keresők a kellő szakképzettséggel bírnának, akkor az erdőgazdaság ezen ágának ellátása, alig eshetne kifogás alá.

A kertészet — miként láttuk — ugyancsak rendelkezett különleges szakoktatási intézetekkel. Az ezek által nyújtott szakképzés foka egymástól lényegesen eltért, a mi az élethivatalás gyakorlatára önként érhetőleg kihat. A kertészek, a kertészsegédek és végre a kertmunkásokkal szemben támasztott szaktudási igény mértéke igen különböző, s ezért a szakoktatási eredmény vizsgálatánál is kénytelenek vagyunk kissé a részletezésbe belemenni.

A főszűly mindenesetre a kertészeti tanintézet kertészképző tanfolyamára helyezendő. Kérdéses intézet működési eredménye azonban — tekintettel a szükségletre — kielégítőnek egyáltalán nem mondható. A tanfolyam látogatóinak száma 1907-ben 46-ot tett ki, az intézet tan-személyzete pedig 9 tagból állott, úgy hogy egy tanerőre 5·1 tanuló esett. Ha már most — tekintettel az évfolyamok számára — fölteszszük azt, hogy évenként a tanulók létszámának $\frac{1}{3}$ -része a tanfolyamot szabályszerűen bevégi s ezek mindannyian kertészek maradnak, még ilyen kedvező számítás mellett is csak 15-re lesz tehető az évenként szakképzést nyerő kertészek száma. Az 1900-iki népszámlálás 5279 önálló kertészről számolt be. Ezen két adatnak egyszerű egymásmellé állítása fölment minden további részletezés kötelezettsége alól, mivel így is eléggé szembeötlő, hogy 5279 szakkeresőnek évenként beálló apadása, 15 szakképzett egyén által nem pótolható.

Szállítsuk azonban le a követelményt s elégedjünk meg a kisebb-fokú szakképzettséggel. A kertészeti tanintézet kertészsegédi tanfolyama

és a bajai kertészsegédi iskola együttvéve 1907-ben csak 15 látogatót részesített szakoktatásban, annak daczára, hogy tanerőinek száma 9 volt. Átlagban tehát egy tanfolyamra csak 7·5, illetve egy tanerőre csak 2·1 tanuló jutott. A befejező szakképzés évi eredménye — ennek megfelelően — szintén nagyon csekély, tekintettel a két évfolyamra, legkedvezőbb számítás mellett is csupán 8.

A 3 kertmunkás-iskolánál ugyancsak hasonló adatokkal találkoztunk. A 8 tanerővel szemben mindössze 18 tanuló állott, vagyis az évenkénti eredmény legjobb esetben 9-re tehető. Ha tehát az összegezett eredményvel vetjük is össze a tényleges szükségleti számot, a mi ilyen alakban a kiváналomtól igen messze esik, akkor is még mindig az 5279-es adattal szemben csak 32 lesz helyezhető. Ebből minden további számítás nélkül igen könnyen megítélhető, hogy a kertészeti szakoktatás munkájának eredménye és a gyakorlati szükséglet között az arány milyen kedvezőtlen. A helyzetet csak még súlyosbitja az a körülmény, hogy itten nem olyan új intézményekkel van dolgunk, a hol az arány kedvezőtlenlése a kezdet nehézségeinek rovására lenne írható. Alapításától számítva a legújabb tanfolyam is már 10 éves multra tekinthet vissza, s mégis az eredmény részint stagnálást, részint pedig határozott visszaesést mutatott. A tanulók számának apadása félreismerhetetlen a kertmunkás-iskoláknál és a bajai kertészsegédi tanfolyamnál, míg a másik két intézetnél a fejlődés szünetelésével találkozunk.

Távrolról sem célunk a kertészeti szakoktatás fölött hivatlan bírálatot gyakorolni, de viszont tekintettel az ismertetett eredményre, nagyon is kézenfekvő annak megállapítása, hogy kertészeti szakoktatásunk érintett szervezetében nem látszik alkalmasnak a reá váró szakoktatási föladat gyakorlati értékkel bíró megoldására.

A tejjgazdasági szakoktatás szolgálatában állott 4 szakoktatási intézet működésének eredménye röviden egybefoglalva 1907-ben a következő volt: Szakoktatásban 47 tanuló részesült, a tanerők száma pedig 7 volt s így egy intézetre átlagban 11·8 tanuló és 1·7 tanerő jutott. A tanerők aránya a tanulékéhoz — az oktatás intenzivitása szempontjából — kedvezően alakult, miután egy oktatóra csak 6·7 tanuló esett, viszont ezzel szemben önként érthetőleg az intézeti erők kellő kihasználásáról nem beszélhetünk. Azt azonban kiemeljük, hogy itt részben a tanulók föl-vételének korlátozottságában keresendő az indok. Végre föltéve, hogy a látogatók a szaktanfolyamokat mindannyian szabályszerűen bevégezték s a szakképzettségüknek megfelelő élethivatásnak élnek, tekintettel a tanfolyamok egyéves tartamára, évi eredmény gyanánt a 47-es szám lesz helyezhető. A szakoktatás színvonalának különbözősége az élethivatás betöltésére természetszerűleg kihatást gyakorol s ezért a főszúly a magy.

kir. tejjgazdasági szakiskolára fog esni. Tanulóinak száma 19, tanerője pedig 3 volt. Egy tanerőre tehát 6·3 tanuló esett. A tanfolyam tartama egy év lévén, föltehető, hogy a tanfolyamot látogató tanulók évente mindannyian befejező szakképzést nyertek.

A további részletezéstől el fogunk tekinteni, még csak azt emelve ki, hogy a tanulók létszáma itt is hasonlóan a kertészeti intézeteknél tapasztaltakhoz inkább visszaesést mutatott. Így többek között a tejjgazdasági szakiskolák tanulóiinak száma 1902-től kezdődőleg évenként 32, 22, 25, 20, 20 majd pedig miként 19-re szállott alá. Az eszközrendelés összevetés végett egyelőre fixirozzuk a szakoktatás eredményét mutató 47-es számot s térjünk át a sorban következő különleges szakoktatási-ág eredményének vizsgálatára.

A méhészeti szakismeretek intézeti jellegű terjesztése körül egyedül a gödöllői méhészeti gazdaság fejtett ki tevékenységet. Ebből ismét csak a méhészmunkások kiképzésére szolgáló 2 éves tanfolyam működési eredményét vehetjük ezuttal tekintetbe, miután a kérdéses időben tartott 4 hetes tanfolyamok az intézeti szakoktatás jellegével nem bírnak. A két éves tanfolyam működésének számszerű adatai 1907-ben a következők voltak. A tanulók száma 6, a tanítóké 3, s így az évenként befejező szakképzést nyerőké ugyancsak 3-ra tehető. Az azelőtti évek eredményével szemben a visszaesés igen nagy, t. i. a tanulóknak 12-ös átlag létszáma 6-ra szállott alá.

A baromfitenyésztés különleges szakoktatásánál szintén csekély számszerű eredmény mutatható ki. Intézeti jellegű tevékenységet egyedül a gödöllői baromfitenyésztő munkásnőket képző iskola fejtett ki. Az egy éves tanfolyam látogatóinak száma 1907-ben mindössze 11, az azelőtti években pedig átlagban 10 volt. Fejlődésről tehát itt sem beszélhetünk, de legalább nem volt visszaesés, miként igen sok szakoktatási intézetünkben tapasztalhattuk. Eredmény gyanánt fogadjuk el itt is a tanulók összlétszámát, vagyis majd az összevetésnél 11-et fogunk alapul venni.

A talajjavítás a vízrendészettel, illetve a vízműszaki ággal igen szoros kapcsolatban állván, a talajjavítás egyes ágai különleges szakoktatási intézetekkel nem bírnak, hanem a vízmesteri szakképzés idevonatkozólag általános kiképzés nyújtására hivatott. A kassai vízmesteri iskola tanulóiinak száma 1907-ben hasonlóan az azelőtti évek átlag létszámához 35 volt. A tanszemélyzet 7 tagból állott s ennek folytán egy tanerőre 5 tanuló jutott. Tehát itt is újból találkozunk a már több ízben kiemelt jelenséggel, hogy t. i. az intézet munkaképessége kellő kihasználásban nem részesült. A szakképzés eredményét illetőleg ezuttal is a legkedvezőbb eshetőségből kiindulva összevetési szám gyanánt 35-öt fogadjunk el.

A szakoktatási szervezet ismertetésénél a talajjavítás után a borászat és szőlészet szaktanodáiról emlékeztünk meg. Az elmondottak szerint itt már ismét különböző fokú tanintézetekkel van dolgunk, s ezért az eredményt is az egyes intézeti csoportok szerint leszünk kénytelenek részletezni, félreértések kikerülése végett megjegyezve, hogy az 1907 utáni szervezeti változások a számanyag egyöntetűségére való tekintettel, nem voltak figyelembe vehetők. Az eszközrendő összevetésnél már mellőzni fogjuk az intézeti csoportok szerinti részletezést, hanem a hosszadalmaság kerülése végett csak az összeredményre leszünk tekintettel.

A budapesti fölsőbb szőlészeti és borgazdasági tanfolyamnak 1907-ben csak 7 hallgatója volt, míg az azelőtti évek átlaga 14-et mutatott. A visszaesés mindenesetre nagy, remélhetőleg azonban csak hullámzást jelent, mivel ellenkezőleg az annyira nevezetes szőlőgazdaságnak rovására szolgálna. A tanfolyam hallgatóinak csekély létszáma folytán állott elő az a visszás helyzet, hogy 1907-ben a tanszemélyzet száma a hallgatókénál nagyobb volt. A 7 hallgatóra ugyanis 9 tanerő esett, vagyis egy előadóra 0·8 tanuló. A befejező szakképzés eredménye ilyenformán számszerűleg természetesen szintén igen csekély volt, vagyis 1907-ben a legkedvezőbb számítás mellett is csupán 7-re tehető.

A budafoki pinczemesteri tanfolyamnál már némileg kedvezőbben alakultak a viszonyok. Nezetesen a tanulók száma, szemben az azelőtti évek 15-ös átlagával, 1907-ben fölemelkedett 17-re. A fejlődés a hullámzásoktól ugyan nem volt mentes, mindazonáltal mégis a fejlődő irányzat nyomult előtérbe, s annak jelentőségét bármilyen kisméretű, annál kevésbé kicsinyelhetjük, mivel egy olyan szaktevékenységről van szó, a minek célirányos ellátása az egész szőlőgazdaság productivitására döntő kihatást gyakorolhat. Eppen ezért a közgazdasági érdek ezen tanfolyam munkaképességének minél teljesebb kihasználását tenné óhajtandóvá, a mit a részletes adatok nem igazolnak. A tanfolyam 8 tanerővel birt, s így a tanszemélyzet egy tagjára mindössze 2·1 tanuló esett. Tekintettel a két éves tanfolyamra, a befejező szakképzés eredménye gyanánt csak 8-at vehetünk fel.

A vinczellér-iskolák száma 9 volt. Az ezek által nyújtott szakképzés mértéke nem mutatott egyenletességet, miután 1, 2 sőt 3 éves tanfolyammal is találkozunk. Ezt a különbséget a befejező szakképzés eredményénél önként érthetőleg tekintetbe fogjuk venni, a többi viszonylatot illetőleg azonban mellőzzük a mélyebb részletezést. A tanulók összes száma 1907-ben 201 volt. A hivatalos kimutatás ezuttal, fájdalom megint visszaesésről számolt be, a mennyiben 1903-tól kezdődőleg az átlag 250-et tett ki. Említett körülmény a vinczellér-iskolák munkaképességének kihasználásánál elkerülhetetlenül éreztette kihatását, s ha már az

előző években sem beszélhettünk kellő kihasználásról, csak annál kevésbé tehetjük azt az 1907. évi adatok alapján. Egy intézetre átlagban 22 tanuló, 2·2 tanító, vagyis egy előadóra 9·1 tanuló esett. Az évfolyamok különbözősége alapján az évenként befejező szakképzést nyerők száma 148-ra lesz tehető.

Ez alkalommal csak a szőlőterület alapján eszközöljünk egy kis összevetést. Az összes szőlőterület 1907-ben 275.795 hektárt tett ki.¹⁾ A számítás egyszerűsítése végett 10 hektárt, vagyis 17·4 kataszt. holdat véve föl alapul, a vinczellérek iránti szükségleti szám 27.579-re becsülhető. Ezzel szemben évenként 148 vinczellér képeztetett ki, a mi az átlagos élettartam alapján kiszámítva, mindössze 2.782-nek felel meg. Toljuk azonban ki a vinczellérek munkaképességének átlagos tartamát 40 évre, akkor is csak 5.920 lesz az eredmény, a mi a főntebb kimutatott szükségletnek messze mögötte marad. Ilyen körülmények között csak annál súlyosabban esik a latba a rendelkezésre álló szakoktatási intézetek munkaképességének nem kellő kihasználása.

A számszerű tulsúly a vinczellér-iskolákra esvén, a szőlészet, illetve borászat többi szaktanodáinak tekintetbevétele már alig változtatna a viszony jellegén, s ezért elegendőnek véljük az adatok egyszerű fölsorolását. Az összes intézetek száma 11, a tanulóké 225, a tanszemélyzeté pedig 39 volt. E szerint átlagban egy intézetre 20·5 tanuló és 3·6 tanerő jutott, míg egy tanerőre 5·8 tanuló. Hol van itt a munkaképesség kellő kihasználása? A befejező szakképzést nyerők száma 172-re tehető, s így a keresők számával való összevetésnél majd ezt az adatot fogjuk fölhasználni.

Az állategészségügy szorosan vett szakoktatási intézete az állatorvosi főiskola. Működési eredményének beható vizsgálata az ügykör mezőgazdasági fontosságánál fogva fölöttébb indokolt. Nézzük először az 1906/7. iskolai év adatait. A hallgatók száma kitett 361-et, a tan- és tisztii személyzeté együttvéve 46-ot és tisztán a tanszemélyzeté 34-et. Egy előadóra jutott 10·6 hallgató. Befejező szakképzést, vagyis állatorvosi oklevelet illetve végbizonyítványt 69 hallgató nyert, s miután ezek mindannyian állatorvosoknak mentek, az összevételnél ezt a számot fogjuk tekintetbe venni.

A hallgatók létszáma az 1904 előtti évek átlagával szemben emelkedést mutatott, s kivált az 1904. és 1906-iki volt erős, viszont az 1902—6. terjedő átlag az 1907. évi létszámmal megegyezett.

Ezuttal azonban már ismét részletes összevetés eszközölnödő, és pedig három irányban, ugymint az állatorvosok tényleges létszámával, az állatállományyal és végre — a mennyire a rendelkezésre álló adatok megen-

¹⁾ L. 1907. évi stat. évk. 110—113. l.

gedik — az állatorvosi kezelést igénylő állatbetegségekkel és az állatorvosok által ellátandó állategészségügyi rendészeti föladatak viszonyaival.

A szorosabb értelemben vett mezőgazdasági szolgálat szempontjából csakis azon állatorvosok lesznek tekintetbe vehetők, a kik a mezőgazdák részéről is igénybevehető orvosi gyakorlatot fejtenek ki. Utóbbi azonban már tágan értelmezendő, mivel a hatósági állatorvos állategészségügyi szolgálata — eltekintve a magángyakorlatot nem üző katonai állatorvosokétól, — ugyancsak a mezőgazdaság érdekeit mozditja elő. Ha ezen az alapon tekintjük az állományt, ugy 1907-ben az állatorvosok létszáma a hivatalos kimutatás szerint a magán gyakorlatot is üző cs. és kir. katona-állatorvosokkal együtt 1.225 volt.¹⁾ A szakképzettség iránti szükséglet megítélhetése végett ez ugyan nem teljesen kifogástalan számítási alap, mivel ezt illetőleg a katona-állatorvosok a polgári elemmel teljesen azonos megítélés alá esnek. Egy ilyenszerű gyakorlati értékkel bíró pontos megállapítás keresztülvitele egyébiránt nehézségbe is ütközik, miután tekintettel a közös hadseregére előre nem állapítható meg, hogy az állatorvosi szükséglet milyen mérvben lesz fedezve az egyik vagy a másik állam polgáraiból. Czélszerűbbnek véljük tehát megmaradni az előbb említett létszámnál, a mit annál inkább megtehetünk, mivel abban a cs. és kir. katona-állatorvosoknak egy része amugy is bele van foglalva, s így az a különbözet a mi ezeknek leütése, illetve a magyar honos katona-állatorvosoknak hozzászámítása folytán előállana, végeredményben alig okozhatna nagyobb eltérést?²⁾

A létszám pótlására az átlagos élettartam alapján kiszámított évi szükséglet kerekszámban 65 lenne, s miután állatorvosi képesítést 69-en nyertek, a szükséglet teljes fedezhetésének módja adva van.

De ez esetben a közgazdasági igény mérvét nem a tényleges létszám, hanem a megoldásra váró föladat hivatott megszabni. Az 1907. évi statisztikai évkönyv az 1895-iki állatösszeírás adatait tartalmazza s habár azok nem is egyeznek meg mindenben a tényleges állapottal, az egyöntetű számítás kedveért azokhoz fogjuk magunkat tartani. Az állategészségügyi rendészet, illetve az állatgyógyászat szempontjából leginkább tekintetbe jövő haszonállatok, ugymint ló-, öszvér-, szamár-, szarvasmarha-, juh-, kecske- és sertés-állomány 22.085.000 darabot tett ki.³⁾ Egy állatorvosra tehát 18.028 darab haszonállat esett. Ez egymagában még nem lenne tul kedvezőtlen arány, ha két nevezetes körülmény az állatorvost ilyen mérvű tevékenység kifejtésében nem gátolná. Nevezetesen egyrészt, az állatállomány szétszort volta, továbbá másrészt a hatósági

¹⁾ V. ö. az 1907. évi stat. évk. 123. l.

²⁾ V. ö. u. o. 487. a m. kir. honvédség stb. kötelékében álló állatorvosok kimutatásával.

³⁾ V. ö. u. 116. l.

állatorvosi teendők sokasága, a minek ellátása ugyancsak a számlálás alapjául vett létszámba belefoglalt állatorvosok tevékenységére vár. Ne vegyünk mást csak az állatvásárok, a husvizsgálat, illetve a vágóhidak ellenőrzése, továbbá a közlegelőre bocsátandó állatok megvizsgálása körüli teendőket, s már ezek alapján is megítélhetővé válik, hogy a hatósági állatorvosi teendők óriási föladatot rónak az orvosokra, a mi természetszerűleg nem engedí meg, hogy a szoros értelemben vett állatorvógyászatnak az ügy érdekéhez mért időt és munkát szentelhessenek. Már pedig állatbetegségekből hiány nem volt, s a hivatalos kimutatás adatai bizonyára nem fődik a tényleges állapotot, a minek legfőbb oka ismételt az állatorvosok létszámának aránylagos csekély voltában keresendő. Így többek között 1907-ben a haszonállatok közül 237.485 db. hullott el vagy irtatott ki állatbetegség miatt.⁴⁾ Átlagban tehát egy állatorvosra 192 eset jutott. Mennyit tett ki a hatóság tudomására nem jött esetek száma, mennyi volt az állatorvosi kezelés alatt állott beteg állatok száma és végre hány esetben lett volna igénybeveendő az állatorvosi segély? Ha mindjárt ezekre a kérdésekre határozott pontos feleletet adni nem is áll módunkban, már azok fölületes érintése is elárulja azt, hogy az állatorvosok létszámának emelkedése fölöttebb óhajtandó. Az a többlet tehát, a mit az 1907-iki kiképzés szemben a létszám alapján kimutatott szükséglettel mutatott, föltétlenül elhelyezést talál, s ezt illetőleg még igen messze állunk a tultermelés fogalmától. Viszont ha tárgyilagosa akarunk lenni, az állatorvosi főiskola szakképzési eredményéről csakis a legnagyobb elismerés hangján emlékezhetünk meg, mivel épen ez az eredmény szolgáltatva annak bizonyítékát, hogy ezen intézetünk a szakoktatás terén a reá váró föladatot a körülményekhez képest teljes sikerrel megoldotta.

Az intézeti jelleggel bíró különleges szakoktatási szervezetnek még csak egy tagjáról, a tordai kisebb gazdasági iskola működésének eredményéről fogunk megemlékezni, egész röviden csupán az adatok elősorolására szoritkozva. Tanulóinak száma 24, tanítóinak száma pedig 4 volt. A befejező szakképzés eredménye 2 évfolyamos intézetről lévén szó, 12-re tehető. Kérdéses intézet 1906-ban alapítván, az összehasonlításra alkalmas működési multra nem tekint vissza.

A legutóbb tárgyalt intézetek működési eredményét külön-külön nem vetettük össze a keresők számával. Ezt a hiányt pótlendő, egy összevont összevetést eszközöljük és pedig olyan módon, hogy az őstermelés mindazon keresőit, a kik eddigelé az összevetéseknél számításba nem vétettek, foglaljuk egy csoportba, s az így nyert számot vegyük kiindulási pontul.

---

⁴⁾ V. ö. az 1907. évi stat. évk. 122. l.

A hivatalos kimutatás szerint ezen összevont csoport keresőinek száma 6.833-at tett ki.¹⁾ A befejező szakképzést nyerők száma ellenben évenként 349-re tehető, úgy hogy az átlagos élettartam alapján a szükséglettel szemben 6.631-es szám lesz helyezhető, a mi azt jelenti, hogy e téren a viszony eléggé kedvező kialakulásáról beszélhetünk. Helytelen lenne azonban ezt a látszólag kedvezőbb eredményt oda értelmezni, hogy e csoportban a szakoktatás eredménye iránt támasztható kiváncságnak majdnem kielégítettnek tekinthető, mivel önként érhetőleg a kimutatások adatainak összeegyeztetése végett több olyan mellékkörülményt figyelmen kívül hagytunk, a melyek egyrészt számszerűen pontosan ki sem mutathatók, másrészt pedig az egységes összeállítás lehetőségét kizárták volna. Már pedig célunk nem az egyes lényegtelenebb részletek kiemelésére, hanem az egész jelenség fő jellemvonásainak kidomborítására irányul. Ezt a célt hivatott szolgálni alábbi táblázat, mely az intézeti jellegű szakoktatás eredményét, illetve a keresők alapján kimutatható szükségletet egybeállítva szemlélteti.

Az egészből csakis ilyen módon nyújthatunk átnézetet, de viszont annak kedvéért kénytelenek voltunk bizonyos vonatkozásban a túl mély részletezésből fakadó előnyt föláldozni. Így többek között, hogy csak egy példát említsünk, nem lehettünk tekintettel arra, hogy a felsőbb szőlő- és borgazdasági tanfolyamot csak olyanok látogathatják, a kik megelőzőleg gazdasági akadémiai kiképzésben részesültek. Említett és ehhez hasonló esetek folytán a befejező szakképzést nyerők rovatánál a kétszeres számítás kikerülhetetlen volt, de viszont az ebből származó eltérések végeredményben oly jelentéktelenek, hogy az összesítés előnyeivel arányban nem állíthatók.

A következő táblázat részleteiben már megbeszélés tárgyává tétetvén, a következőekben csak az összeredmény rövid taglásába fogunk bocsátkozni.

¹⁾ V. ö. Magy. stat. közlemények, 15. k. 1900. Népszámlálás, VII. 2 - 3. 1.

Jegyzetek a VII. táblázathoz.

*) Az adatok az 1906/7. iskolai év eredménye alapján állítottak össze.

¹⁾ A 11. rovat adatai a stat. közlemények 15. k. 1900. Népszámlálás VII. 2. 1. levő kimutatás alapján számítottak ki.

²⁾ A tanfolyamok tartama alapján számított ki.

³⁾ A hol a stat. évkönyv részletes adatot nem tartalmaz a táblázatban hiányjegy alkalmaztatott.

⁴⁾ A stat. évkönyvben külön kimutatva nincsen.

⁵⁾ Az egyes intézetek eltérő évfolyamára való tekintettel állapított meg.

⁶⁾ A táblázatban külön meg nem nevezett östermelő keresők egybefoglalva.

⁷⁾ A kertészeti tanintézet kertészsképző és kertészsegédi tanfolyama külön-külön tanfolyam gyanánt van kimutatva.

⁸⁾ Jelen táblázat 2. és az I. táblázat utolsó rovata közötti eltérés onnan ered, hogy ezuttal a főiskoláknak csupán rendes hallgatói vétettek számításba.

VII. Táblázat.

Rovatszám	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 ¹⁾
Intézetek, illetve tanfolyamok megnevezése	száma	Tanév végén volt rendes hallgató illetve tanuló	Tan- és tisztii személyzet	Tanszemélyzet	Egy intézetre esett		Egy tanerőre esett tanuló	Tanulmányainak befejezése után az intézetet elhagyta	Más pályára lépett	A mezőgazdasági pályán maradt	A szakképzettség fokának megfelelő élethivatásos kere- sők, tekintet nélkül a korra
					tanuló	tanár, elő- adó					
I. Általános szakképzés.											
Gazd. akadémiák.....	5	769	96	60	153·8	12·0	12·8	249	22	227	35·046
Földmives-iskolák.....	23	654	—	114	28·5	4·9	5·8	2) 331	—	331	2,929·008
<i>Gazd. ism. tanfolyamok.</i>											
a) el. mindennapi iskolával kapcsolatos.....	2.271	139.000	—	4) 2.271	61·2	1·0	61·2	46.333	—	46.333	1,942.934
b) külön szervezett nem szaktanítós.....	327	12.885	—	4) 327	39·4	1·0	39·4	4.295	—	4.295	
c) önállóan szervezett szak- tanítós.....	260	9.847	—	270	36·4	1·0	36·5	3.283	—	3.283	
Ismétlő tanf. együttvéve....	2.858	161.732	—	2.868	56·6	1·0	56·6	53.911	—	53.911	1,942.934
Összesen....	2.886	163.155	—	3.042	—	—	—	54.491	22	54.469	4.906.988
II. Különleges szakképzés.											
<i>1. Erdészet.</i>											
a) akadémia.....	1	170	35	28	170·0	2·8	6·1	32	—	32	2.624
b) erdőéri szakiskolák.....	4	153	—	9	38·2	2·2	17·0	77	—	77	38.443
Erdészet együttvéve.....	5	323	—	37	64·6	7·4	9·5	109	—	109	41.067
<i>2. Kertészet.</i>											
Kertészeti tanintézet.....	1	46	—	9	46·0	9·0	5·1	15	—	15	5.279
Kertészegédi iskola.....	2	15	—	9	7·5	4·5	2·1	8	—	8	
Kertmunkás-iskola.....	3	18	—	8	6·0	2·7	2·2	9	—	9	
Kertészet együttvéve.....	6	79	—	26	13·2	4·3	3·0	32	—	32	5.279
<i>3. Tejgazdaság.</i>											
Tejgazd. szakiskola.....	1	19	—	3	19·0	3·0	6·3	19	—	19	6.833
Tejmunkás és munkásnö- képző.....	3	28	—	4	9·3	1·3	7·0	28	—	28	
Tejgazd. együttvéve.....	4	47	—	7	11·8	1·7	6·7	47	—	47	
<i>4. Méhészet.</i>											
Méhészeti tanfolyam.....	1	6	—	3	6·0	3·0	2·0	3	—	3	
<i>5. Baromfitenyésztés.</i>											
Baromfitenyésztő munkásnö- képző.....	1	11	—	1	11·0	1·0	11·0	11	—	11	
<i>6. Vizműszak.</i>											
Vizmesteri iskola.....	1	35	—	7	35·0	7·0	5·0	35	—	35	6.833
<i>7. Szőlészet- és borászat.</i>											
Felsőbb szőlő- és borgazd. tanfolyam.....	1	7	—	9	7·0	9·0	0·8	7	—	7	148
Pinczemesteri tanfolyam....	1	17	—	8	17·0	8·0	2·1	17	—	17	
Vinczellér-iskolák.....	9	201	—	22	22·3	2·2	9·1	5) 148	—	148	
Szöll. és bor. együttvéve....	11	225	—	39	20·5	3·6	5·8	172	—	172	
<i>8. Állategészségügy.</i>											
Állatorvosi főiskola.....	1	361	46	34	361·0	34·0	10·6	69	—	69	
<i>9. Kisebb gazdasági ágak.</i>											
Kisebb gazd. tanintézet....	1	24	—	4	24·0	4·0	6·0	12	—	12	
Különleges intézetek.....	31	1.111	—	158	35·8	5·1	7·0	490	—	490	53.179
Főösszeg....	7) 2.917	8) 164.266	—	3.200	56·1	1·1	51·2	54.981	2·2	54.959	4.960.167

Jegyzeteket l. a 184. old.

A kimutatott 2.917 tanintézetet, illetve tanfolyamot 1907-ben 164.266 tanuló látogatta, a kiket az oktatásban 3.200 tanerő részesített. Nagy átlagban tehát egy intézetre 56·1 tanuló és 1·1 tanerő, illetve egy előadóra 51·2 tanuló jutott. Ilyen alakban az intézetek szakoktatási képességének kihasználása elég kedvező lenne, ha az általános benyomást az a körülmény le nem rontaná, hogy a tanerők és tanulók közötti arány az ismétlő tanfolyamok betudása révén állott elő. Ezeknél ugyanis 56·6 voltak átlag, míg a többi intézetnél egy tanerőre már csak nem egészen 7·6 tanuló esett. Utóbbiaknál tehát a munkaképesség kellő kihasználásáról egyáltalán nem beszélhetünk. De ha ettől el is tekintünk, s a legkedvezőbb számítási alapot választva állítjuk szembe a tényleges állapot által megszabott szükségletet az évenként nagy átlagban befejező kiképzést nyerők számával, akkor e két szám minden szónál meggyőzőbben bizonyítani fogja, hogy nemcsak a meglévő intézetek munkaképességének teljes kihasználása, hanem még igen sok új tanintézet fölállítása volna óhajtandó, hogy a teljes szükséglet fedezhetővé váljék. Ugyanis jelenleg úgy áll a dolog, hogy az évenként befejező szakképzést nyerő 54.959 egyén csak abban az esetben lenne képes a 4,960.167 östermelő kereső soraiban beálló hiányt teljesen fedezni, ha az östermeléssel foglalkozó keresők mindenike a produktivitasban legalább 90 évet tölthetne.

Magától értetődik, hogy ez képtelenség, s ezért az egyedül kínálkozó mód a mezőgazdasági szakoktatási szervezet működési eredményének lehető gyors fokozása párhuzamosan a szakképzés színvonalának emelésével mindott, a hol erre miként az előző fejtegetések során érintettük, az ország mezőgazdasági haladását tartva szem előtt, szükség van. A tárgyalás alapjául szolgáló 1907. évi adatok ma már természetesen nem fedik teljesen a viszonyokat, s kétségtelen az is, hogy azóta több irányban történtek üdvös változások, a melyek a cél megközelítését megkönnyíteni hivatottak, főbb vonásokban azonban még napjainkban is ugyanaz a helyzet signaturája, mint volt 1907-ben s ezért az ismertett eredmények elég alkalmasoknak látszanak arra, hogy azokból tanulságot merithessünk.

'Sigmund Andor.

Az 1840-es évek közgazdasági eszmeköre. III.

Folyamhajózásunk terén sem történt jóformán semmi. A Kulpa szabályozására p. o. 1772-től kezdve többet költöttek 500.000 frtnál minden eredmény nélkül. A pénzt megemésztették a napidíjak, a sok bizottság. És a Kulpa? az maradt szabályozatlanul.¹⁸¹⁾ Egyedüli nagy hajózható folyónk a Duna, de ennek torkolata is ellenséges kezekben van és nem ömlik világtengerbe. A karloviczi béke alapján a „Passarivicz“-i szerződés biztosítja ugyan a szabad kereskedést, de a szerződésből hazánknak nagyon kevés haszna volt.¹⁸²⁾ A mi csekély forgalom volt a Dunán, az a belforgalomra esik, vagy az Ausztriávali forgalomból telt ki és az osztrák Dunagőzhajózási társaság bonyolította le, mely

	Személyt	Terhet
1835-ben szállított . . .	17.727	43.152 vm.
1840-ben szállított	125.283	258.078 vm.

Ez bizony kevés volt.¹⁸³⁾

Tengeri kereskedésről meg nem lehet beszélni! Ennek előmozdítására sem történt sok. III. Károly építtetett ugyan egy utat Károlyváros és Fiume között: a Karolina utat, de ezt csak azért tette, hogy olaszországi birtokaihoz könnyebben hozzá juthasson. Ezt az utat rossznak találta József és egy másikat építtetett. De hogy nem volt céljuk a magyar kereskedést és ipart emelni, ezt minden cselekedetük igazolja. Felállították a „Triesti keresk. Társaságot,“ mely Fiumét elnyomta. A bécsi udvar volt az, a mely lehetetlenné tette azt, hogy a hollandok tőlünk vásárolják a bort, rezet és kénesöt.¹⁸⁴⁾ Az ipar fejlesztésének és a kereskedelem megteremtésének akarata tehát távol állott tőlük. Ők

¹⁸¹⁾ Dr. S.: *Idézett mű* 152. l.

¹⁸²⁾ Horváth M.: *Idézett mű* 180—181 l.

¹⁸³⁾ *Értekezések az angol és francia nemzetgazdaság köréből.* 33. l. 5-ik jegyzet (Földes Béla).

¹⁸⁴⁾ Kerekes: *Keresk. tört.* 107—108 l.

Magyarországot nem akarták ugyan teljesen megfojtani, mert hazánkra még szükségük volt és van. Nagyon jól tudták és tudják ők azt, ha Magyarország elpusztul, úgy meghalnak ők is.

A tengeri hajózás sok zaklatásnak és sok nehézségnek volt kitéve az osztrák hatóságok részéről. A tengeri kereskedés üzéséhez licenciák voltak szükségesek, a melyeket részint a révhivatal, részint a kormány-szék, részint pedig a cs. kir. udvari kamara szolgáltatott ki a szerint, a mint a hajózás a közelebbi vagy távolabbi parti hajózásra vagy pedig az oceanikus hajózásra terjedt ki.

Hazánknak 5 tengeri kikötője volt és pedig Fiume, Portoré, Buccari, Zeng és Carlopago. Ezek közül egyedül Fiume birt fontossággal. Magyarország egész hajórajja ez volt:

	Darabszám	Tonntéher
Nagy tengeri hajó	72	17.060
Nagy parti hajó	504	14.240
Kis parti hajó	905	5.480
Összesen	1.481	36.780

Tengeri kereskedésünk legnagyobb akadálya az volt, hogy az anyaország a tengerparttól magas és kopár hegyek és sziklák által van elválasztva. Az áruknek ily módon Fiuméba való vitele igen nehéz, miután hajózható folyóink egyike sem ömlik az adriai tengerbe¹⁸⁵⁾ s daczára annak, hogy Fiuméba három igen szép ut vezetett (t. i. a Ludovicea, Karolina és Dorothea).¹⁸⁶⁾ Ifj. Szabó Pál nagy fáradsággal a következő adatokat szedte össze Fiume beviteléről¹⁸⁷⁾:

¹⁸⁵⁾ Fényes E.: *Statiztika* I. 274—75. l.

¹⁸⁶⁾ *Pesti Hirlap* 1842. évf. decz. 11.

¹⁸⁷⁾ *Pesti Hirlap* 1842. évf. 202. sz.

	1835—6		1836—7		1837—8		1838—9		1839—40		1840—1		Összesen	
	mennyi- ség	érték frt.-ban	mennyi- ség	érték frt.-ban	mennyi- ség	érték frt.-ban	mennyi- ség	érték frt.-ban	mennyi- ség	érték frt.-ban	mennyi- ség	érték frt.-ban	mennyi- ség	érték frt.-ban
Buza Odessából stár	61.536	259.833	46.988	199.433	30.903	119.877	22.242	134.477	134.477	92.631	37.838	140.613	233.626	946.684
Tengeri » mázsa	62.976	191.110	35.382	108.720	51.733	137.370	22.162	115.930	107.332	203.303	89.031	195.657	368.616	1,012.090
Vas »	1.002	9.277	1.400	12.109	1.300	11.545	3.356	28.667	2.275	19.625	3.704	32.471	13.037	113.694
Tőkehal »	2.205	19.708	1.885	10.083	984	6.704	853	5.163	1.089	7.947	624	4.092	7.640	59.697
Bor (hordó, 46 ² / ₃ icze)	31.739	83.100	26.182	92.826	31.802	105.691	23.927	68.141	43.647	119.714	39.866	127.848	197.163	597.314
Kender mázsa	1.879	30.872	959	35.893	3.700	61.700	3.563	65.896	2.384	43.765	2.467	41.862	15.952	279.988
Méz »	672	8.166	466	5.590	688	8.772	735	8.718	1.685	19.566	808	9.692	5.034	80.504
Kávé »	2.571	93.185	2.209	70.456	2.077	64.855	3.141	91.571	2.860	89.698	2.064	61.790	14.928	471.555
Czukor »	3.687	84.158	2.870	67.026	3.848	77.218	3.310	67.341	2.545	61.994	3.458	76.869	19.718	434.606
Bőr (kikészített) »	225	10.975	360	18.059	203	10.202	240	11.912	347	17.365	254	11.670	1.629	8.183
Kézműipar (darab)	1.824	82.195	1.215	56.805	1.063	44.565	1.202	55.561	1.021	39.908	1.824	96.762	8.149	375.796
Olaj (közöns.) mázsa	6.603	134.419	8.073	155.327	6.351	114.562	6.209	110.537	6.321	121.074	6.030	136.057	39.587	771.976
Rizs »	3.912	39.076	2.689	26.983	3.369	31.728	5.219	51.689	3.967	41.123	5.231	52.300	24.367	242.899
Tésztaeműek tonna	831	8.289	650	6.536	848	8.486	790	7.981	1.040	10.406	1.153	11.931	5.292	53.629
Bőr (ökör) »	701	24.824	1.021	34.319	1.270	37.295	1.515	44.698	726	21.790	1.239	47.241	6.472	210.167
Viasz »	164	11.554	162	10.504	240	16.527	102	8.296	215	15.602	165	13.236	1.408	75.719
		1,090.741		976.669		857.097		876.578		925.511		1,061.091		5,786.681

Állítsuk most szembe a kivitel értékét a bevétel értékével, akkor a következő táblázatot nyerjük:

Év	Kivitel f o r i n t o k b a n	Behozat
1835—836	1,904.573	1,090.741
1836—837	2,915.922	976.669
1837—838	3,162.591	857.097
1838—839	4,406.261	876.578
1839—840	4,810.044	925.511
1840—841	2,894.901	1,061.091
Összesen	20,094.292	5,787.687
Behozat	5,787.687	
Kivíteli + ...	14,306.605 forintnyi érték.	

Fiume kikötője bár lassú, de állandó haladást mutat. Nem így azonban a hatalmas Trieszt, a mennyiben bevitele volt

1838-ban	60,000.000 pfrt érték
1839-ben	63,000.000 „ „
1840-ben	60,000.000 „ „
1841-ben	49,000.000 „ „

Trieszt kereskedelmének hanyatlása még sokkal világosabban tűnik ki a kivitelből. Pedig a hanyatlást minden módon palástolni igyekeztek. Így p. o. a közvetett, átmeneti kereskedelem cikkeit a honi kiviteli cikkek közé számították. A trieszti kivitel volt ugyanis

1838-ban	42,000.000 pfrt érték
1839-ben	48,000.000 „ „
1840-ben	41,000.000 „ „
1841-ben	37,000.000 „ „

S ha már most leszámítjuk a közvetett kereskedést, 1841-ben az összes kivitel nem megy többre, mint 17,500.000 pfrtra.¹⁸⁸⁾ Pedig hát eltekintve a kormányi hatalmas támogatástól, a trieszti kereskedelem a vámpolitika fonásága miatt is nagy előnyben volt a fiumei fölött. P. o. a gyarmatárúk és a borok (külföldiek) a magyar harminczad jegyzékébe nem voltak felvéve és ezért a már megfizetett osztrák határvám után az Ausztriából Magyarországra történő bevételnél teljes vámmentességet élveztek, míg ellenben, ha Magyarországból Ausztriába vitettek, akkor a már egyszer megfizetett határvám felét tartoztak megfizetni.¹⁸⁹⁾ Már pedig világos, hogy a vámpolitika ilyen iránya csak káros volt Fiuméra.

¹⁸⁸⁾ *Pesti Hirlap* 201. sz.

¹⁸⁹⁾ *Der Ung. Schutzverein* 10. lap.

A fiumei kereskedelem fejlődését különben érdekesen világítja meg a Fiuméba érkezett hajók száma, a mely volt¹⁹⁰⁾

Év	Nagy h a j ó	Parti
1825	22	2.228
1826	24	2.264
1827	23	2.524
1828	28	2.624
1829	64	2.691
1830	62	2.668
1831	70	2.442
1832	89	2.688
1833	103	3.904
1834	98	3.329
1835	146	3.095
1836	113	3.057
1837	101	4.005
1838	105	5.044
1839	115	5.257
1840	116	5.677
1841	131	5.133
Összesen	1.410	58.630

Nagy hazánkfiai látták elszomorító állapotainkat, okait kutatták és módokat kerestek a javításra. Tengeri hajózásunk fejletlensége okát Széchenyi a hozzáférhetetlenségben találja fel. Szerinte három kikötőnk van csak, és ezek is hozzáférhetetlenek. Fiume inkább kiszálló hely, mint kikötő. Ezenkívül ott a quarneroi szigettenger, mely veszélyessé teszi a hajózást és ezért a hajósok inkább a trieszti utat választják. Buccari elég biztos rév, ha a hajó egyszer elérte, de a bóra dühöngése gyakran oly mérveket ölt, hogy a hajónak úgy be-, mint kijárását elzárja. Porto Re sem sokkal jobb, a melyhez még az a baj is járul, hogy a jó ivóviznek szűkében van.¹⁹⁰⁾

Kossuth Lajos azt tartja, hogy legfontosabb teendőnk volna az utak fentartására való hozzájáruláshoz mindenkit kötelezni, nemest és nem nemest egyaránt. Ezt a hozzájárulást legczélszerűbb volna vámfizetés útján megoldani. Mindenki, ki az uton jár, fizessen vámot. Még a nemes is fizessen. Az utakat 4 osztályba osztaná. Ezek: 1. Országos utak; 2. megyei utak; 3. vidéki utak és 4. községi utak. Két főútvonalra van szükségünk. És pedig az egyik a lengyel határtól indulna ki és menne egész Fiuméig egy mellékággal Buccariba. Ez a legsürgősebb. A másik az osztrák határszéltől indulna ki és menne Erdélybe a meg-

¹⁹⁰⁾ *Über den Credit* (1830) 107. l.

felelő mellékvonalakkal. Az országos kőutak az ország pénzén épüljenek és irányukat szabja meg a törvény stb.¹⁹¹⁾

Rajcsányi úgy találja, hogy miután lehetetlen a Dunán való hajózás az orosz miatt, a ki tetszés szerint megvámolhat, sőt el is zárhat, míg nyugaton a Zollverein-szigetel el bennünket, ezért minden erőnket a fiumei vasutra kell vetnünk. Ez a legfőbb.¹⁹²⁾

Ifjabb Szabó Pál úgy találja, hogy hazánk függetlenségére legfontosabb a pest—fiumei vasut. És Magyarország jövője szempontjából kiváltkép fontosnak tartja megszüntetni azt a törvényt, mely a száva—trieszti vasutat engedélyezi. E helyett szükségesnek tartja kiépíteni a vasutat Pest és Szolnok között egy mellékvonallal Debreczennek, továbbá Szegedtől a Bánságon keresztül Sziszkáig. Kiválóan fontos a fiumei vasut azért, mert ennek kiépülése esetén az a tömérdek gyapju, rongy, toll, a mely most Bécsen át megy a nyugatra, ezután Fiume felé venné utját.¹⁹³⁾

A Széchenyi István gróf közlekedési nagy tervétől eltekintve, legjobbnak és legtökéletesebbnek a Pulszky Ferencz terve mondható. Kifejti, hogy itt legelőször is egy országos vasut, csatorna és uttervezetre van szükség. Kiemeli, hogy csakis egy ily rendszeres terv veheti elejét minden elszegényedésnek. Ő hat vasuti fővonalat javasol. Ezek: 1. Vasut Bécs és Pest között; 2. vasut Pest és Debreczen között, mely vonal érintené Gyöngyös és Miskolcz városokat is; 3. Duna balparti vasut, mely az északi pályától Pozsonynak, Nagyszombatnak, Szerednek és onnan le a Dunához menne és azután fel a bányavárosok felé mindaddig, míg a természetes akadályok ezt megengednék; 4. a Duna jobbparti vasut Brucktól s a glogniczi pályától Székesfehérvárnak és Veszprémnek egész a Balatonig menne s más részről Budáig; 5. fiumei vasut, mely Debreczentől Miskolczra ágazna el és Kassára, Eperjesre menne, míg más részről a Sajó völgyében Gömör felé vezetne. Ezen vasutrendszerhez csatlakoznának már most a következő vizi utak: 1. A nagy lecsapolási és hajózási csatorna, mely a Balatont a Dunával kötné össze; 2. a Pest—Szeged közötti csatorna, mint a Tisza jobbparti vasut kezdete; 3. a Béga- és Ferencz-csatornák összekötése; 4. a Tisza mellékfolyóinak szabályozása.¹⁹⁴⁾

A sok vitatkozás és nyomozás végre nálunk is kialakítja a közvéleményt, mely első sorban a jó vasutakat és járható utakat követelte. Ezt az 1844-iki országgyűlés által kiküldött választmány is elismerte,

¹⁹¹⁾ Kossuth L.: Utrendszer című czikke *Pesti Hirlap* 269. sz.

¹⁹²⁾ *Pesti Hirlap* 1842. évf. 134. sz.

¹⁹³⁾ *Pesti Hirlap* 1842. évf. 157. sz.

¹⁹⁴⁾ *Pesti Hirlap* 1845. évf. 503. sz.

midőn a közlekedési viszonyokat is felvette tárgyalásai sorába és erről javaslatot is készített. E javaslat szerint az összes utak középpontja Budapest lenne. Innen ágaznának szét az utvonalak a hon minden irányába. A választmány maga négy ily fővonalat jelöl ki. Az első és leg-sürgetőbb vonal volna a Pest-Fiume közötti utvonal, a második Pestről Miskolczra vezetne és itt 3 részre ágazna el és pedig az egyik ág Miskolczon, Kassán, Eperjesen, Komárnyikon, másfelől Tokajon és Vereckén és a harmadik Szepesmegyén keresztül Galicziához vezetne. A választmány javaslatán azután hosszas vita indult meg, melyben majdnem minden megye követe részt vett.¹⁹⁵⁾ Ily komolyan fogta fel a társadalom és országgyűlés az utak és általában közlekedés fejlesztésének szükségességét. Hogy eredménye nem lett, az nem az ország akaratán mulott.

De nemcsak az országban benn, hanem hazánkon kívül is akadtak férfiak, kik hazánk részére készítettek közlekedésre terveket. Ilyen volt p. o. List Frigyes, ki „Plan zur Errichtung einer Actionscompagnie unter der Benennung: Die Ungarische Compagnie zum Zweck der Ausführung eines allgemeinen Transportsystems im Königreich Ungarn“ stb. A terv szerint, célja lett volna e társaságnak a lehető leghamarább egy teljesen rendezett közlekedési hálózatot teremteni Magyarországon.¹⁹⁶⁾

De a Rendek és az ország azt is igen jól tudták, hogy az ipar addig nem virágozhatik fel, a földművelés addig nem fejlődhetik, általában Magyarország mindaddig nyomorult és szegény fog maradni, míg kereskedési politikáját önállóan nem rendezheti, a míg az eddigi kiszipolyozó és elnyomó vámrendszert meg nem változtatja, míg át nem tér a védvámrendszerre, míg az Ausztria és Magyarország közötti vámokat az ország érdekeinek megfelelően nem rendezi.

Mi volt e nézet megerősödésének oka, hogyan képzelte a nemzet a rendezést, milyen hatást gyakoroltak a külföldi események a nézetek kialakulására és mit tett, hogyan akart magán segíteni a nemzet akkor, midőn az uralkodó minden javításnak útjába állott? most a kérdés.

A védvámok jótékony hatására ott állottak példaként a nagy, művelt nyugati államok. És pedig első sorban a hatalmas és gazdag Anglia, azután Franciaország és a folyton fejlődő német államok, végre Velence. És ott állott a szomszéd ország Ausztria. Az oxfordi parlament 1261-ben eltiltotta a gyapju kivitelét, míg III. Eduard egyik rendelete egyenesen bünténynek nyilvánítja a gyapju kivitelét, mert a szövetségés Angliának egyik legfontosabb iparága volt akkor. Annyira fontosnak tartották ez

¹⁹⁵⁾ Kovács F.: *Idézett mű.* VI. 242. 1. 5. bek. 247. 1. egészen.

¹⁹⁶⁾ List F.: *Gesammelte Werke.* (1850) II. 335–366. 1.

iparágat, hogy már II. Henrik 1172-ben elrendeli azon szövetek megégetését, melyek spanyol gyapjuból készültek.¹⁹⁷⁾ Erzsébet eltiltja a kovácsolt vasnak behozatalát¹⁹⁸⁾ és halálbüntetés terhe alatt tiltja el a juhok kivitelét.¹⁹⁹⁾ És e kiviteli tilalomnak óriás jelentősége volt Anglia mezőgazdasági és ipari fejlődésében. Egyik részről megvetette Anglia kiváló mezőgazdaságának alapját,²⁰⁰⁾ másrészről az angol posztóipart teremtette meg.²⁰¹⁾ II. Károly, hogy a posztóipart emelje, elrendeli, hogy a halottakat gyapjuruhába kell felöltöztetni és az élők is az évnek egyik felében (legalább hat hónapon keresztül) gyapjuruhát tartoznak viselni.²⁰²⁾

Hogy az angol ipar fejlődését ismerte hazánk, azt bizonyítja az is, hogy alig pár hónapra rá, hogy Kossuth Lajos a börtönből kiszabadult, — a mi 1840-ben történt,²⁰³⁾ már Anglia ipari viszonyaival foglalkozik az angol műipart és fejlődését fejtegeti a „Pesti Hirlap“ hasábjain.²⁰⁴⁾ És ugyancsak védvámokkal fejlesztette ki Franciaország is iparát.²⁰⁵⁾ És a legnagyobb mérvű tiltó- és védvámnak köszönheti Velence is iparának nagymérvű fejlődését.²⁰⁶⁾ Hazánkra azonban nem annyira Franciaország és Velence példája hatott, mint inkább Ausztria, Anglia, a német Zollverein, de legfőképp List Frigyes.

A negyvenes években egész Európában a védvámrendszer volt az uralkodó, mely a szabad kereskedelmi iskola minden támadásai daczára is uralkodó maradt. A mióta (1776) Smith hatalmas műve megjelent, az összes nemzetek számos kiváló tudósa szegődött a „szabad ipar“ és „szabad kereskedelem“ hívévé.²⁰⁷⁾ De csakhamar megindul a reactio is. Németországban először Büsch indítja meg a reactiót. „Abhandlungen von Geldumlauf in Rücksicht auf Staatswirtschaft und Handlung“ (1780) című művével. Tovább fejtik a tant azután mások, míg Fränzl a szabadkereskedelmet támadja meg a nemzetiség szempontjából és kimutatja, hogy a világkereskedelem csak a világgazdaság szempontjából indokolt, de egy nemzet érdekének egyedül a védővám felel meg, mert egyedül csak ez biztosíthatja a nemzetiséget. De a védővám elméletét mai tökélyére

¹⁹⁷⁾ Amé: *Tarifs de Donanes*. I. 2—3. l.

¹⁹⁸⁾ Kerekes: *Keresk. tört.* 78 l.

¹⁹⁹⁾ Amé: *Idézett mű.* I. 3 l.

²⁰⁰⁾ Lavergne: *Idézett mű.* 38 l. II. fej.

²⁰¹⁾ Kerekes: *Idézett mű.* 78 l.

²⁰²⁾ Amé: *Idézett mű.* I. 3 l.

²⁰³⁾ Hentaller: *Kossuth és kora.* (1894) 51—52 l.

²⁰⁴⁾ *Pesti Hirlap.* 1841. évf. 15. sz.

²⁰⁵⁾ Amé: *Tarifs. etc.* I., Clement: *Hist. du système protecteur en France*; Láng: *Vámpolitika* stb. 74—144 l.

²⁰⁶⁾ Daru: *Hist. de Venise* III. 90 l.

²⁰⁷⁾ Kautz Gy.: *Nemzetgazd.* (1863) 93 l.

List Frigyes emeli „Das nationale System der politischen Oekonomie“ című világhírű művében.

Kossuth Lajos pályája kezdetén szintén a Smith-féle szabad kereskedelmi iskolához tartozott.²⁰⁸⁾

De megjelenik List műve Das nationale System der politischen Ökonomie és ez is egyik lényeges oka, hogy az eddig szabadkereskedelmi Kossuth Lajos védővámossá lesz és már 1842-ben kozmopolitizmussal vádolja meg volt mesterét.²⁰⁹⁾

Kossuth Lajos irányváltoztatása List Frigyes tanai és az angol műipar kiváló fejlettsége (melyet a védvám teremtett meg) egyfelől, a Zollverein' hatalmas fejlődése másfelől, volt az oka annak, hogy a vámkérdés újra napirendre került. Ezekhez járult még kereskedelmi mérlegünk szenvedőleges állapota, felismerése azon szoros összefüggésnek, mely (a fejlődés bizonyos fokáig) a mezőgazdaság és ipar között fenáll és azon szép eredménynek, melyet a védvám juttatott Ausztria iparának.

(Folytatása következik.)

L. Sipos Kamillo.

²⁰⁸⁾ Mint azt következő sorai is tanusítják: „Nem mindent tehetünk mindnyájan, szól a közmondás. Egész nemzetekről igaz az ugy, mint egyesekről. Nemzetek iparirányát geográfiai helyzet, népesség, népjellem s ezekkel rokon körülmények határozzák s iparnak természetes gyümölcsként kell a nép állapotjából kifejlteni elannyira, hogy *védvámrendszer*, egyedáruság, iparerőltetés s több hasonló fonák eszméi nem mást, mint üvegházi tengő-lengő növényt teremthetnek, melyek, ha egykor a nép eljutott tehetségeinek érzetére s józan óhajtásait jogok polczára emelé: valóságos akadályok lesznek az ipar utján, mert abnormis érdekeket szülnek, ellentétben állókat és igen nehézzé teszik visszavinni a dolgot az iparvilágbani szabadság és biztosság kerékvágásába stb., stb. (*Pesti Hirlap*. 1841. évf. 15. sz.)

²⁰⁹⁾ „A Quesnay-Smith-féle úgynevezett kereskedési szabadságnak legbuzgóbb hősei . . . kozmopolitikus, tehát antinationalis theoriájuk egyik főbb gyámokát abban keresik, hogy a mely országnak műipara prohibitiv rendszerre van alapítva, annál a szabad vetélkedés kizárása igen sokáig kénytelenséggé válik“, írja Kossuth Lajos *Pesti Hirlap* 1842. évf. 120. sz.

Közlemények és ismertetések.

Az angol nemzeti vagyon gyarapodása 1909-ben.

Az angol nemzeti vagyon normalis esztendőkből — a mennyiben a rendelkezésre álló statisztikai anyag a megállapítást megengedi — rendszeren 2⁰/₀-al vagy valamivel ezenfelül szokott gyarapodni. Az 1909-dik év gyarapodása úgy látszik jóval túlhaladta ezt a százalékot. Ama mértékek közül, a melyek különben a gazdaságtörténészeknek a vagyongyarapodás megállapításában rendelkezésére állanak, hiányzik ezuttal egy az adóbecslések eredményére vonatkozó megbízható áttekintés. De ennek dacára is bizonyossággal elmondható, hogy az *inland revenue* jövedelme, mely tíz év előtt 734 millió £-t tett ki és 1907/08-ban 980 millióra rugott az elmúlt évre túl fogja haladni az egymilliárdot, ha t. i. a végleges kiszámítás megtörténik. E mellett amaz adóköteles vagyonoknak az értékpiacon beállott emelkedések folytán történt gyarapodása majdnem egészen figyelmen kívül maradt, bár pl. az amerikai és mexikói vasuti papírok és a legtöbb külföldi járadék emelkedése legalább is a hitelalap jelentékeny gyarapodását eredményezte, a mi oly activum, a melyet Anglia úgy külkereskedelme fokozása, mint tengerentúli új területek financirozása tekintetében szokatlanul nagy mértékben kihasznál.

Némelyek az angol tőke kivándorlását kedvezőtlen tünetnek tartják és ezt a körülményt politikai érvül is felhasználják. Azonban, ha a tőkekivándorlás céljait gondosan bonczoljuk és figyelembe vesszük a belföldi iparnak vele párhuzamosan folyó financirozását, megállapíthatjuk, hogy az angol tőke külföldre jutása egészséges folyamat. Az 1908 június hóig terjedő 12 hónapban az Angliában, a gyarmatokban és a külföldön ujonnan beruházott tőke 110 millió £-ra ment. A következő 12 hóban ez az összeg 175 millió £-ra emelkedett. 1904 óta 400 millió fektettetett be. A tengerentúli tőkebefektetést ez idő szerint 140 millióra, azaz kereken 5¹/₄⁰/₀-os értékesítésre teszik.

Jellemző a nemzeti vagyon gyarapodására a községi adózóképesség emelkedése is, a mely a községeknek a búr háboru óta először nyitotta meg újból és nagyobb mértékben az emissiók piacot. Ez annál fonto-

sabb körülmény, mert a liberális kormányzat alatt a községi pénzügyi gazdálkodás ellenőrzése jóval szigorúbb lett. A városoknak a kibocsátásokban való részesedése az 1908. évi 20⁰/₀-ról 30⁰/₀-ra emelkedett 1909-ben.

Nagybritannia vagyoniassága emelkedésének, a külfölddel szemben fennálló követeléseinek növekedésének, harmadik mértéke a londoni nyílt aranypiac hatalmas ténye, a mely piac 1909-ben az összes nagy kulturállamok nemesfémkészletét jelentékenyen szélesebb bázisra helyezte. A tizennégy legfontosabb intézet 1909 július végeig 60¹/₄ millió £-val javította aranykészletét és pedig javarészben közvetlen vagy közvetett vásárlásokkal.

Munkásügyi Szemle.

Munkásügyi Szemle. Közlemények a munkásbiztosítás, a socialis egészségügy, a munkásvédelem, a munkaviszony és az ide vonatkozó joggyakorlat köréből. Szerkeszti Kis Adolf.

Szemlénk már régóta élénk figyelemmel kíséri a sociálpolitika munkásügyi részét, több más magyar lap is foglalkozott vele helyelközzel, azonban újabban mind érezhetőbbé vált egy olyan szakorganumnak a hiánya, a mely kizárólag eme, mind szélesebbé és mindinkább a közérdeklődés centruma felé haladó társadalompolitikai ágak szentelje osztatlan figyelmét. E célt szolgálja a folyó év elején megindult Munkásügyi Szemle. Programja szerint felöleli a socialis biztosítás minden oldalát. Ezzel ki fogja egészíteni a Munkásbiztosítási Közlönyt, a mely túlnyomólag hivatalos közleményei mellett csak kevés helyet szentelhetett eme dús kérdéscomplexumnak. Felöleli továbbá a közegészségügyet is. Figyelemmel kíséri az ipari és mezőgazdasági termelésnek a munkással való minden vonatkozását, az iparfelügyeletet és a munkásvédelmet. Fontos tárgya lesz a munkásnak a munkaadóhoz való viszonya, minden vonatkozásában, bérszerződések, collectiv szerződések, békéltető bíróságok, tanoncügy stb. Nyilvántartja a termelés összes socialis vonatkozásait, a minthogy a socialpolitika összes vonatkozásai egyaránt érdeklik úgy a munkást, mint a munkaadót, amint hogy a sociálpolitika szüntelen és szerves továbbfejlesztése egyaránt nagy érdeke nemcsak a munkásnak, hanem a munkaadónak is.

A mint a Munkásügyi Szemle eddig megjelent négy számából megítélhető, cikkei főleg ismertető; a belföld és külföld meglévő állapotainak leírását adja. Nagy helyet biztosít az anyaggyűjtés munkájának, amennyiben a socialpolitikának »még felszántásra váró területeibe is belemélyeszi ekevasát.« Jellemző vonása a mindenki által érthető nép-

szerű egyszerűség, melynek bizonyára meglesz a várt hatása. Az eddig napvilágot látott nagyobb dolgozatai közül felemlítjük Szladits Károly: Munkásbiztosítás és magánjogi kártérítés, Harkányi József: Az olasz-magyar balesetbiztosítási egyezmény, Pap Dezső: Az iparban alkalmazott nők munkaideje, Ferenczi Imre: A családi tűzhely felé, Forel Ágost: A huszadik század feladata a sociális egészségügy terén, című dolgozatait. Irtak még: Jászai Samu: a munkanélküliség elleni küzdelemről, Pap Géza: a kórházak és a munkásbiztosító pénztár régebbi jogviszonyáról stb., stb.

Die Konjunktur.

Die Konjunktur. Monatsschrift für Wirtschaftskunde und Wirtschaftspolitik. Herausgegeben von Richard Calwer.

Richard Calwer, a Handel und Wandel és a Weltwirtschaft kiadója valamint több kitűnő társadalomgazdaságtani mű (Einführung in die Weltwirtschaft, Kartelle und Trusts) ismeretes szerzője új lapot indított „Die Konjunktur“ címen. Az új folyóiratnak célja a systematikus és periodikus társadalomgazdaságtannak ápolása. Oly semleges talajt szándékozik a szerkesztő lapjában teremteni, a melyen gazdasági és politikai ellenfelek bizonyos határig találkozhatnak és óhajta szerint kellene is, hogy találkozzanak.

Lapjának első számában igyekezik kimutatni Calwer, hogy mily nagy hiányt van hivatva új organuma pótolni. Mindenekelőtt azzal az érveléssel száll szembe, hogy már is több gazdasági folyóirat burjánzik Németországban a kelleténél. Igaz, hogy a napi sajtó, valamint a szak-sajtó tömérdek, a gazdasági életet megvilágító anyagot termel. De ép ez a nagy tömeg okozza, hogy a fáktól nem látni az erdőt. A híradások nagy áradata akadály az egész gazdasági helyzetének és annak egyes ágai biztos megítélésében. A napisajtó hírei bármi fontosak is, legnagyobbbrészt az érdekeltek küzdelméből kelnek és így subjektív természetűek. Egy hatvanmillió népi nagy gazdasági szervezete sokkal kisebb mértékben reagál az egyes eseményekre, mint általában hinnék. A zajtalan, de állandó változások, melyek gyakorta elkerülik a figyelmet, idézik elő a nagy fordulatokat és váltják ki ama nagy eseményeket, a melyekkel aztán a napisajtó izgatottan foglalkozik. Tehát, bár nem lehet elzárkózni a gazdasági hírek és szemlélődések tömege elől, megállapítható a rendszeres időközi gazdasági megfigyelés hiánya, még pedig az olyané, a melyet az egyes érdekkörök befolyásától menten a legmesszebb menő tárgyilagosságra való törekvés és a tények megállapításában, valamint a végeredmények levonásában való pártatlanság vezet.

A közgazdaságtan módszere és a közgazdasági törvény.

Dr. F. Lifschitz: *Untersuchungen über die Methodologie der Wirtschaftswissenschaft*. Leipzig. 1909. 94 old. 2 M. — Dr. Somogyi Manó: *A társadalomgazdasági törvények*. Budapest. 1909. 118 old. 3 K 20 fill. — Elek István és Mezei Kornél: *A társadalmi gazdaságtan alapjai*. Kimerítő bibliográfiával. Budapest. 1910. XII — 174 old. 4 K.

Minden tudományos kutatásnak három alapvető kérdés világos meghatározásával kell utjára elindulnia. Ismernie kell a célt, a mely felé haladjon, azt az utat, a melyet követnie kell s tisztában kell lennie azon eredmény természetével, a melyet elérhet. Éppen ezért már a kutatás megkezdése előtt meg kell állapítani a tudomány feladatát, tárgyát, valamint módszerét, s tisztázni kell a megállapítandó igazságok, törvények természetének kérdését.

Akármilyen fontos legyen is azonban e kérdések tisztázása a társadalmi gazdaságtan tudományára vonatkozólag is, mégis eldöntésük nem tartozik a szigorúan közgazdaságtani feladatok közé. Ezen problémák megoldása az ismeretelmélet körébe vág; velök foglalkozva a közgazda többé-kevésbé idegen talajra kerül. A mi természetesen nem jelenti azt, mintha az ezen ismeretelméleti kérdések tekintetében való tájékozottság nem tartoznék az elméleti közgazdaságtannal való foglalkozás szükséges előfeltételei közé. Ellenkezőleg. Ezen kérdésekben a közgazdának okvetlenül állást kell foglalnia és hogy ezt tehesse, minél nagyobb ismeretelméleti előképzettségre van szüksége. Azonban az ezen ismeretelméleti kérdésekkel foglalkozó közgazda legyen is tudatában annak, hogy ezen a téren ő nem föltétlenül szakember, a minnek tudata mindenesetre sok felületességnek, sok elhamarkodott, sokszor nagyképü állásfoglalásnak elejét vehetné.

A felületességnek és a mindenáron nagyot mondani akarásnak ez a vádja az ismertetendő értekezések közül, a melyeknek mindegyike alapján a fentemlitett három kérdéssel foglalkozik, főleg Elek István és Mezei Kornél „A társadalmi gazdaságtan alapjai“ című könyvét érheti. Szerzők kiindulópontja és alaptétele, hogy a tudományban általában és a társadalomgazdaságtanban is a realizmusnak kell érvényesülnie. Mint-hogy azonban a realizmus szerintük semmi egyéb, mint „a dolgok igaz viszonyának a felismerése“ (15 l.) — nyilvánvaló „társadalomgazdaságtani programjuk“ semmitmondó, tautologikus volta, mert hiszen az igazság kiderítésére való törekvés benne foglaltatik már a tudománynak a fogalmában.

Hogy a tudományoknak ez az igazságra való törekvése megvalósítható, mert „minden tudomány az objectiv igazságot hozza felszínre, még pedig egyenlő mértékben, a mennyiben az egyik tudomány eredményei épp oly exactak, mint a másikéi“, (31 l.) ennek kimutatása teszi szerzők további fejtegetéseinek a tárgyát. A tudománynak az a felosztása szellemi (moralis) és anyagi (positiv) tudományokra, a mely szerintük csupán a szellem és anyag dualisticus felfogásán épült fel, nem állhat meg, minthogy a monisticus világfelfogással e felosztás alapja megdőlni. El kell tehát ismerni „a tudományok egységét“. „A tudomány, legyen az moralis vagy materialis rendű, egyenlőkép positiv.“ (38 l.) Szerzők ezen fejtegetéseiből annyi mindenestre elfogadható, de ez azután nem is szerzők által felderített igazság, hogy a tudományok fenti két csoportja között áthidalhatatlan elvi ellentét nincsen. Azon állításuk azonban, hogy a moralis és materialis tudományokra való felosztás csakis a dualisticus világfelfogáson alapulna, s hogy ennek el nem fogadásával a fenti felosztást is, mint teljesen alaptalant el kellene vetni s a moralis és materialis tudományok teljesen egyenlően exact voltát kellene elismerni, már aligha fogadható el. E tekintetben maguk szerzők is ellentétbe jutnak önmagukkal munkájuk más helyein. Így, midőn azt mondják, hogy „bensőleg csak önmagunkat ismerhetjük“ (24 l.), ezzel alapot adnak arra, hogy a szellemi tudományokat megkülönböztessük az anyagiaktól, a melyek csak a külső folyamatok leírását adhatják a nélkül, hogy a dolgok belső összefüggését megismertetnék.¹⁾ Másrészt pedig ugyancsak maguk a szerzők elismerik, hogy a lelki jelenségek sokkal nehezebben foghatók fel, hogy sokáig felfoghatatlanok voltak. (35 l.) Valamint később maguk is arra az eredményre jutnak, hogy a társadalomgazdaságtani törvények kevésbé exactok, mint a természettörvények. (87. l.) Hogy minden tudománynak egyformán törekednie kell az exactságra, az bizonyos, de hogy ennek elérése mindegyiknek egyformán sikerülne is, hogy tehát a tudományok mind egyformán positivek, törvényeik egyformán exactok lennének, azt még a legnagyobb tulzással sem állithatni.

A mi már most a realismusnak különösen a társadalmi gazdaságtanban való érvényesülését illeti, ez szerzők szerint akkor fog bekövetkezni s csakis akkor lesz a közgazdaságtan positiv tudomány, ha úgy fogjuk fel, hogy feladata „kutatni azon gazdasági eszközöket és célokat, melyek mellett a létért való szükségképpen küzdelem és a cooperativismus, mint belátásos jó, a legkedvezőbb középarányost adja.“

¹⁾ E megkülönböztetésre vonatkozólag v. ö. dr. Somló Bódognak Sombart Wernerről szóló kritikáját. *Archiv für Rechts. u. Wirtschaftsphil.* 1906. II. Budapest. I. H. 97 l.

(47 – 48 II.) Mert „a mely pillanatban a létért való küzdelmet és a cél-szerűségi belátáson alapuló cooperativismust felvesszük: a társadalmi gazdaságtan tényekkel, reális, positiv, objective igaz és nem inponderabilis elemekkel dolgozik.“ (48 I.) A társadalmi gazdaságtan tárgyának ezen ujszerű felfogását igen nagyra becsülik szerzők és nem is késnek azt reális „iskolának“ keresztelni el. Pedig ez irányú fejtegetéseiknél is az első perczen feltűnő gondolkodásuk felületes volta.

A közgazdaságtan tárgyának meghatározásánál, — mintha ez a dolog egészen természetes volna — a létért való küzdelemből és a cooperativismusból indulnak ki: teljesen önkényesen, állításukat semmivel sem igazolják. Az ugyanis, hogy a létért való küzdelem, miként ők állítják, reális tény, továbbá, hogy a cooperatio eszméje, a szövetkezeti mozgalom, a francia forradalom óta széleskörű elterjedést nyert, — a mit igen hosszadalmasan fejtegetnek, — valamint az az igazság, hogy a szövetkezés számos előnnyel jár, — a mit igen szívesen elhiszünk, — még mind nem tekinthető elegendő bizonyítéknak amellet, hogy épen a közgazdaságtannak kelljen e két tényen, még pedig kizárólag ezen a két tényen fölépülnie. Meg fogják engedni, hogy éppen ilyen joggal, sőt talán többel indulhatna ki a társadalmi gazdaságtan a szükségletérzet jelenségeiből is. De kifogásolható szerzők felfogása egyéb szempontokból is. Így szembeötlő, hogy mennyire hasonló kiindulási pontjuk az angol classicus iskola „homo oeconomicus“-féle abstrakciójához. Szerzők ugyanis teljesen a létért való küzdelem fogalmából indulnak ki. A cooperativismust is, bár ez a létért folyó harcz mérséklésére van hivatva, mint a „struggle for life“ eredményét fogják fel.²⁾ Az ő felfogásuk szerint is tehát ugy látszik, hogy az embert csak egy ösztön hajtja: saját létének és a faj fentartásának ősi ösztöne. Az ember szerintük se lenne más, mint „pénzkereső állat“, mint „élő számológép.“ Csakhogy a mig az angol classicusok abstractióját hajlandók vagyunk inkább egy módszertani fogásnak tekinteni, addig szerzők saját kiindulópontjukat a reális igazság színében tüntetik fel. Hogy e tekintetben mennyire nincsen igazuk, arra nézve épen nagynevű mesterüknek, a kinek a munkásságát nem lehet eléggé nagyra becsülni, Földes Bélának munkáiból merithettek volna meggyőző érveket. Földes Béla „A társadalomerkölcsi problema“, valamint „Individualprinzip, Socialprinzip und socialetisches Problem“ (Conrad's Jahrbücher III. Folge Bd. 28. H. 1.) cz. munkáiban nyomatékosan rámutat arra, hogy az egyéni és az erkölcsi

---

²⁾ V. ö. 45 I.: „Egy erőösszetétellel állunk szemben, mint a létért való küzdelem szükségképeni eredményével“.

elv ősi elvek, s mindkettő primär természetű.³⁾ Szerzők kiindulási pontját tehát feltétlenül tévesnek kell tartanunk, mert mi ellentmondást látunk azon büszke állításuk két tagja között, hogy: „ragaszkodtak a tényleg létezőhöz, s (ezért?) elkerültek mindenfajta, az ember erkölcsi természetének nevezett ránk octroját, valójában azonban nem létező vonásokat.“ (156 l.) Sőt már ezen egy mondatukból következtetve is azon aggodalmunknak mernénk kifejezést adni, hogy szerzők olyan nagyfokú elfogultságot árulnak el, a mely képes megingatni a kutatásuk eredményes voltába vetett hitet. Másrészt pedig megállapíthatjuk, hogy szerzők a realismus szóval, a mely tulajdonképpen a dolgok igaz viszonyának a felismerését jelentené (15 l.) — furcsa visszaélést követnek el, értik alatta, — a mivé a szépirodalmi realismust is el szokták ferdíteni, — az emberi természet drasticus oldalának hyperbolicus előtérbe helyezését. Ebben az értelemben, még pedig, épen a reális igazságot tartva szem előtt, nem fogadhatjuk el az Elek-Mezei-féle realismust. Végül még egy szempontból találjuk legalább is furcsának azt a meghatározást, a melyet szerzők adnak arról, hogy mit tartanának ők a reális társadalmi gazdaságtan feladatának. A szerzők szerinti társadalmi gazdaságtan nem annyira a létezőnek, annak „a mi van“, a vizsgálata lenne, mint inkább annak a kutatása, hogy „mi legyen.“ Bármilyen reális alapon tárgyalja azonban valaki a „mi legyen“ kérdését, bármennyire tartózkodjék is az utopiáktól, az még sem tűnik fel természetesen, hogy éppen a „mi legyen“ kérdését tekintse a realisticus közgazdaságtan egyedüli feladatának, mert hiszen az igazi realisticus vizsgálatot mindig inkább fogja érdekelni az a mi létezik, mint az a minek kellene lenni.⁴⁾

De térjünk vissza szerzők gondolatmenetének további ismertetéséhez. Annak megállapítása után, hogy a társadalmi gazdaságtan reális tudomány, reátérnek az általa megállapítható törvények mineműségének a kérdésére. Helyesen mondják, hogy a törvény nem a dolgokban rejlik, hanem a mi alkotásunk, mely objektivitását a mi subjektív gondolkodásunk állandó voltában nyeri. Ennek folytán a természettörvény ép úgy tartalmazza a subjektív vonást, mint a gazdasági törvény.⁵⁾ A mi azon-

³⁾ A társad. erk. probl. 25 l. Ind. Soc. u. sociaeth. Pr. 15 l. V. ö. Navratil Ákos „Gazdaság és erkölcs.“ Bud. Szemle 1904. 325 sz.

⁴⁾ Igen érdekesen bizonyítja ezt az objektiv irány egyik tulzó képviselőjének, Durkheimnek a felfogása, a ki még azt is, hogy „mi legyen“ abból akarja kihámozni „a mi van“. Szerinte ugyanis a helyes, az óhajtható az, a mi normalis, vagyis a mi az esetek többségében feltalálható. L. Durckheim. *Die Methode der Soziologie.* Leipzig 1908. 73—104. II.

⁵⁾ Azonban már ez is régi igazság. L. Mach: *Erkenntnis und Irrtum.* 2 Aufl. Leipzig 449—463. II.

ban az exaktságot illeti, e tekintetben, a mint szerzők szintén igen helyesen mondják, bár nem veszik észre, hogy ezzel ellentétbe jutottak a minden tudomány egyforma exaktságára vonatkozó állításukkal, (31. l.) — különbség teendő a természeti és a társadalmi törvények között. (87. l.) Ez utóbbiak sokkal kevésbé exaktok (91. l.), a minek oka az, hogy e téren nagy szerepe van a „hazard“-nak, (szerzők tudják, hogy erre a szép magyar szóra miért van szükség!), vagyis oly rejtett ható okoknak, melyek iránt a megfigyelőnek érzéke nincsen. Társadalomgazdasági törvénynek azonban csak a nagy számok törvényét, az „átlagtörvényt“ ismerik el, mert az ok és okozat közvetlen megállapítása szerintük a társadalmi gazdaságban a jelenségek bonyolult és komplex volta következtében nem lehetséges. (69—70. l.) (Ezen állításukhoz azonban mindenesetre szó fér, bizonyos lévén, hogy a közgazdaságtan alapvető törvényeinek nagy részét nem a nagy számok segítségével nyerte.)

A társadalmi gazdaságtan feladatának s törvényei természetének meghatározása után reá térnek a módszer kérdésére. Kiindulnak azon tételből, hogy „gondolkodásunk módszerét, természetét a gondolkodási szerv, az agy funkciójának a leírásával állapítjuk meg“. (103. l.) Az agy funkciójának a leírását a Meyner-féle associatio-mechanizmus elmélete alapján adják: „a külső impulzus egy érzetet, illetőleg képzetet teremt, mely az agy associatios funkcióját megindítja: az új képzet a régiekkel kapcsolódik s maga a felderített új igazság az új és a régi képzetek kapcsolódásának a folyamánya, tekintet nélkül arra, hogy a régi képzetek az induktio vagy a deduktio eredményei“. (105. l.) Ezek alapján kimondják, hogy: „midőn mi az igazságot kutatjuk, nem az induktio, sem a deduktio útján jutunk ennek megismeréséhez, hanem azon módszerrel, melyet logikai apparatusunk szükségképpen követ és a mely mindkettőt magában foglalja“. (106. l.) Ezt a módszert nevezik ők *intuitiv természetes módszernek*. Továbbá kimondják, hogy »strukturánk adott szervezeténél fogva« nem is követhetünk más módszert, sőt eddig sem követtünk mást. „Az emberek csak azt gondolták, hogy a processus, a mit követtek, az induktio vagy deduktio, de tényleg sohasem volt az.“ Más módszert irtunk tehát le, mint a melyet követtünk, s „nem is az eljárás volt elégtelen, mert ez tőlünk, akaratunktól független, — hanem az eljárás leírása, felfogása.“ (107. l.) Majd pedig azt törekszenek kimutatni, hogy a midőn a deduktív módszert, valamint éppen úgy, midőn az induktív módszert követjük — agyunkban ugyanaz az ismertetett associatios funkció folyik le, vagyis az intuitiv természetes módszert vagyunk kénytelenek akaratlanul is követni. (134—151. ll.)

Nézetünk szerint szerzők teljesen tévesen fogták fel a módszer kérdését. Mert hiszen nem az a kérdés itt, hogy micsoda psziko-fiziológiai folyamat megy végbe az agyunkban. A kérdés az, hogy a logika által ismert kétféle következtetési mód, az induktio és a deduktio közül, — a melyek bármelyikének az alkalmazásánál megengedjük, hogy ugyanaz az „akaratunktól független“ fiziológiai folyamat megy végbe az agyvelőnkben, — melyikre kell a közgazdaságtannak különösen támaszkodnia, avagy hogy mind a kettő együttesen alkalmazandó-e? El is ismerve azt, hogy az igazságok kiderítése mindig ugyanazon módon, t. i. képzet-associatio (vagy szerzők szerint „intuitív természetes módszer“) segélyével történik, mégsem lehet eltagadni azt a valóságot, hogy a következtetések különböző módon jöhetnek létre. A képzetek összekapcsolásánál, az ezen kapcsolásból előálló eredmények, a következtetések levonásánál a gondolkodás különböző utakat követhet. Állítsuk csak szembe egymással a történeti és az osztrák iskola kutatási módját. Hogy a kettő között van némi eltérés, azt el kell ismerni, jóllehet bizonyos, hogy mindkét iskola összes tételei egyformán emberi agyban lefolyt képzet-associációknak képezik az eredményét. Csakis ezen utóbbi psziko-fiziológiai folyamatra vonatkoztatva — a mit különben senkinek sem jutott volna eszébe tagadni — lehet elfogadni szerzők azon merész állítását, hogy az induktív és deduktív iskola tényleg mindig teljesen azonos eljárást követett, de hogy a tudományos kutatásnál követett eljárás módja, a módszer tekintetében ne különböztek volna egymástól, ilyet állítani nem lehet.

Végül még azt próbálják kimutatni szerzők, hogy „a methodologia evolutiójában határozott fejlődést találunk az intuitív természetes módszer felé“. (137.) Ezt azzal kívánják bizonyítani, a mi azonban ebben az irányban nem bizonyít semmit, hogy az újabb módszertani írók nagy része az inductio és deductio együttes alkalmazása mellett foglal állást, minthogy az egyik vagy másik kizárólagos alkalmazása lehetetlen.⁶⁾

Ennyit a mű alapeszméiről. A mi a részleteket illeti, ezekre kiterjeszkedni e helyen lehetetlen. Csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy

---

⁶⁾ Ezzel azonban a módszer kérdése még eldöntve nincsen, mert lehetnek és vannak is tudományok, melyek kiváltképpen az inductióra vagy kiváltképpen a deductióra támaszkodnak, sőt ugyanazon tudomány keretein belül is vannak egyes részek, melyek az egyik vagy másik módszer alkalmazását követelik különösen. L. dr. Navratil Ákos: „A gazdasági élet elemi jelenségei“. Budapest, 1901. 24—41. ll.

a munka tévedésektől e tekintetben sem mentes.⁷⁾ Szerkezete laza, a mi pedig az irodalomra való hivatkozásokat illeti, egy-két eset kivételével, megelőgesznek szerzők pusztán az illető író megnevezésével, gondosan kerülvén a pontos idézést, a mi mindenesetre arra utal, hogy másodkézből veszik idézeteiket.

Nem hagyhatjuk végül szó nélkül a könyv végére csatolt állítólag „kimerítő“ bibliografiát. Arra nézve, hogy mennyire nem kimerítő, csak hirtelenében eszünkbe jutott egy-két példát akarunk felhozni. Így hiányzik belőle Hasbach: „Mit welcher Methode wurden die Gesetze der theoretischen Nationalökonomie gewonnen.“ (Conrad's Jahrbücher 3 F. XXVII. k. Jena, 1904.) című műve, valamint Hasbach egy más munkája: „Untersuchungen über Adam Smith.“ 1900.; nemkülömben dr. F. Lifschitz: „Untersuchungen über die Methodologie der Wirtschaftswissenschaft.“ Leipzig, 1909.; továbbá Mach: „Erkenntnis und Irrtum.“ 2 Aufl. Leipzig. című műve. De még a magyar irodalmat se ismerteti kimerítően, így például kimaradt a felsorolásból dr. Somló Bódog: „Törvényszerűség a sociológiában“ (Közgazdasági Szemle, 1899. XXIII. évf. II. füz.) és dr. Navratil Ákos: „A sociológia és módszere“ (Közgazdasági Szemle, 1896. 12. füz.) Ugyane szerző „A gazdasági élet elemi jelenségei“ (Budapest, 1901.) című műve. Feltűnő az is, hogy a német módszertani irodalom, mely pedig az angolt és francziát mennyiség tekintetében oly sokszorosan felülmulja, szerzők „kimerítő“ felsorolásában olyan gyengén van képviselve. Hogy pedig a felületeségtől ezen bibliografia sem maradhatott menten, azt bizonyítja az a körülmény is, hogy pl. Feitel Lifschitz-et, bizonyára a Feitelt gondolván vezetéknevnek, az F. betűnél sorolják fel és hogy Ráth Zoltán munkáját Ráth Istvánnak tulajdonítják szerzők.

A munkáról táplált véleményünkön nem változtat az a körülmény, hogy szerzők a budapesti egyetem 1908/9-iki pályázatán díjat nyertek vele. Nincs kizárva, hogy a dolgozat eredeti alakjában, a hogy a bíráló alá került, jobb volt, mint most, kibővített formájában. De más megítélés alá is tartozik egy szerény pályamunka és egy követelőbb, tudományos igényekkel fellépő, nyomtatásban megjelent könyv. Az a körülmény is keveset nyom a latban a munka hiányosságaival szemben, hogy szerzők egy egészen új „intuitív természetes“ módszert akartak

⁷⁾ Itt csak arra az állítására kívánunk reflectálni, hogy „Quesnay a nemzetet három osztályra osztja“. (128. l.) Ez mindenesetre a „Tableau économique“ gyoldalú tekintetbevételéből eredő tévedés, mert a „Maximes“ és a „Despotisme ede la Chine“ figyelembevételével kitűnik, hogy Quesnay négy társadalmi osztályt különböztetett meg, amint ezt Oncken „Geschichte der Nationalökonomie“ (Leipzig, 1902. I. Th. 365. l.; 378—9. II.) című művében is kimutatta.

alapítani és hogy a társadalmi gazdaságtan feladatára vonatkozó felfogásukat „realis iskolának“ keresztelték el. Ez inkább Sombart Werner szavait juttatja az eszünkbe: „Es ereignet sich alle Tage wieder, dass uns von einem ungeschulten Kopfe ein ökonomisches oder soziales „System“ geboten wird . . .“⁸⁾

* * *

Értékesebb munka dr. Somogyi Manó: „A társadalomgazdasági törvények“ című műve. Bár önálló, eredeti felfogást alig találunk benne. Munkája inkább ismertetése a kérdés jelen irodalmi állapotának. Ismerteti a törvény szó sokféle jelentését és e fogalom fejlődését. A természeti és társadalmi törvények közötti különbséget, és — ez teszi ki munkájának legnagyobb részét — a különböző gazdaságtani iskoláknak a társadalmi törvények kérdésében vallott felfogását. Ismerteti továbbá a társadalmi törvények és a módszer kérdésének szoros összefüggésénél fogva a módszerre vonatkozó különböző felfogásokat is. S végül az ismertett különböző irányok bírálatára tér át. Itt is kitűnik azonban, hogy a felfogás eredetisége e könyvnek nem erős oldala, a mennyiben önálló bírálat helyett a különböző felfogásokkal szemben az irodalmi kritikának mai állását ismerteti.

A mi szerző saját véleményét illeti, szeretetleghozzá minden kérdésben közvetítő álláspontot elfoglalni. Így mindjárt a módszer kérdésében kimondja, hogy „a módszertani monizmus: utópia“, „sem az abstraháló, sem az inductiv módszer nem vezethet egyedül célra, mindkét módszert kell használnunk, mindkettőt kell kombinálnunk, mert mindkettő kiegészíti egymást“. (74. és 102. l.) Különösen fontosnak tartja a „descriptiv-történeti és statisztikai“ kutatást, de azért nem késik hozzátenni, hogy „az izoláló eljárás kellő óvatosság mellett alkalmazva ma is jelentékeny szolgálatokat tehet“. (108. l.) S ezért „bármily magasra értékeljük is, szerinte, a tényleges viszonyok részletes leírását és elemzését, mégsem szabad elhanyagolni a theoriát“. (107. l.)

A módszer tekintetében elfoglalt álláspontnak megfelelően azután a társadalmi gazdaságtan feladata és törvényeinek természete kérdésében követett felfogása is. A közgazdaságtannak ugyanis szerinte nem szabad teljesen lemondania a theoriáról, hanem „az oksági összefüggéseket is kell kutatnia“. (109. l.) Másrészt azonban igen erősen hangsúlyozza, hogy természettörvények jellegével bíró összefüggéseket a társadalmi tudomány meg nem állapíthat. „Mindig szem előtt kell tartani — mondja — hogy a társadalmi törvények lényegileg mások, mint a természettörvé-

⁸⁾ Sombart Werner: „*Der moderne Kapitalismus*“. Leipzig, 1902. Bd. I. XI. l.

nyek, hogy sociális természettörvény nincsen, mert ez *contradictio in adiecto*." (22. l.) A természettörvények alapfeltevése, a mechanikus, vaszükségszerűséggel való kapcsolódás a társadalmi jelenségek közt u. i. szerző szerint nincsen meg. (97—98. l.) A társadalmi törvények e szerint azután nem is fejezhetnek ki szükségszerűséget, hanem csak valószínűséget, (21. l.) nem kivételnélküliek, nem abszolút, hanem csak relativ⁶ érvényességgel bírnak, különösen nem bírnak örök érvénnyel, hanem csak bizonyos concret gazdasági és társadalmi viszonyok között érvényesek. (98. l.) „Csak tendenciák, csak szabályszerűségek, *typicus általánosítások*." (98. l.) Ezért szigorúan véve nem is alkalmazhatnók a törvény szót e társadalomgazdasági szabályszerűségek megjelölésére s célszerűbb volna szerző szerint „a kisebb igényekkel fellépő tantétel kifejezés". (100. l.) A társadalmi törvények jellegéből folyik azután szerző legfontosabb következtetése: a társadalmi politika létjogosultsága és nagy jelentősége. Abból, hogy a társadalom felett nem uralkodnak örök, ércszilárdságú kérlelhetetlen természettörvények, folyik szerző szerint „hogy a socialpolitikának nagy feladata és nagy jövője van, a socialpolitika meg fogja hazudtolni a marxismust". (112. l.) Lehetségesnek látja szerző, hogy „maguk az érdekelt osztályok, érdekkörök sokat tehetnek helyzetük javítása érdekében, hogy az államnak és a községnek nagy tere van a társadalomgazdasági viszonyok befolyásolására". (112. l.) „Bátorító — mondja — az a tudat, hogy az emberiség céltudatos tevékenységgel irányt szabhat a társadalmi gazdaság alakulásának és a káros fejlődési irányzatokat megváltoztathatja." (112. l.) Szerzőnek a társadalmi és a természettörvények teljesen elütő természetéről vallott felfogásának felel meg, végül, hogy a természet- és a szellemi tudományokat élesen elkülönítendőknek tartja. „A természettudományok rendező principiuma — szerinte — a *causa*, a kulturtudományoké pedig a *telos*, a cél. Ez oly ellentét, melyet összeegyeztetni nem lehet." (20. l.) Ezen felfogásának az erősítésére hozza fel azután maga mellett Stammler Rudolfot, a ki — szerző szerint — „részletesen bizonyította, hogy a socialis történés terén ki van zárva a mechanikus *causalis* fejlődés, mert a jog, nem természettörvény-szerűleg, hanem teleológiailag fejlődik". (21. l.)

Csodáljuk, hogy szerző ennyire félreértette Stammlert. A miért is talán nem lesz felesleges Stammler véleményét e kérdésre vonatkozólag preciszírozni, annál is inkább, mivel nézetünk szerint a nagy német tudós véleménye egyúttal szerző egész felfogásának is helyes kritikáját fogja adni. Stammler Rudolf sehol sem állítja azt, hogy a társadalmi életben az okozatiság törvénye ne uralkodnék épp oly kérlelhetetlen vasszigorúsággal, mint a természeti világban. „*Sobald eine menschliche Handlung als äusseres Geschehnis für*

sich erwogen wird — mondja „Wirtschaft und Recht“ című munkájában, — ist sie eine natürliche Einzelercheinung, deren Bewegung ebenso notwendig unter dem Kausalitätsgesetze sich befindet, wie jede andere Erscheinung in der Natur . . . Die als äussere Erscheinung auftretende Handlung eines Menschen hat jedesmal gleichfalls ihre bestimmenden Ursachen, unter deren Darlegung ihre Genesis allein begriffen werden kann. Und auf diese Ursache findet nun das Kausalitätsgesetz mit unvermeidlichem Zwange auch wieder Anwendung, sofern eben eine wissenschaftliche Erklärung des Zusammenhanges der fraglichen Erscheinung gegeben werden soll.“⁹⁾ Sőt éppen ő hibáztatja a legjobban, „dass zwischen zwei Arten von Kausalität in prinzipieller Weise unterschieden werde“.¹⁰⁾ Éppen ezen az alapon fordul Jhering ellen. A mi tehát e tekintetben szerzöt tévedésbe ejthette, az az, hogy a társadalmi életben uralkodó törvényszerűség kérdése komplikálódik e törvényszerűség felismerhetésének a kérdésével. Maga a társadalmi életben uralkodó kauzalitás ugyanis éppen olyan természetű, mint a természetben uralkodó törvény, csak hogy az okok nagyobb bonyolultsága, a jelenségek ezerszeres összeszövődése folytán ma még igen nehezen ismerhetjük fel. „Jede Untersuchung empirischer Bestimmungsgründe verliert sich in einer unverfolgbaren Menge von Einflüssen auf den einzelnen Charakter, und es lässt sich schon hinsichtlich geschehener menschlicher Taten nur wenig in leidlicher Sicherheit als wirkende Gründe beobachten: wie unerfüllbar muss es daher mit Ausblicken in die Zukunft stehen, falls man hier in strenger Exaktheit eine gesetzmässige Erkenntnis von ehern notwendiger Kausalität fordert!“¹¹⁾

Hogy azonban ismereteink e tekintetben nagyban tökéletesedni fognak, azt Stammler maga is remélni engedi.¹²⁾ De a mi szerzöt szintén félrevezethette az másrészt az a körülmény, hogy Stammler a causalis szempontnak egyedüli szempont gyanánt való tekintését kifogásolja. A mivel természetesen nem azt akarja mondani, mintha a szigorú causalitás szempontjának a társadalmi életre való alkalmazását helytelenitené, hanem csak azt, hogy ne egyedül erről az oldalról vizsgáljuk a jelenségeket. „Das Kausalitätsgesetz, — mondja — (ist) nicht die einzige Art einer gesetzmässigen Erfassung des Handelns der Menschen.“¹³⁾ „Der Grundsatz der Kausalität, wonach alle Veränderung geschieht (ist) doch nur

⁹⁾ *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung, eine sozialphilosophische Untersuchung von dr. Rudolf Stammler.* Leipzig. 1896. L. 381. 1.

¹⁰⁾ U. o. 351. 1.

¹¹⁾ U. o. 303. 1.

¹²⁾ U. o. 358. 370. 1.

¹³⁾ U. o. 351.

eine einzige von den allgemeinen Grundregeln, welche das Fundament unserer wissenschaftlichen Erfahrung ausmachen; so dass der Begriff einer einheitlichen Gesetzmässigkeit der Natur mit dieser einen Bedingung ihrer Erkenntnis, dem Begriffe der Kausalität, keineswegs identisch ist.“¹⁴⁾ Épen ezért szerinte „(ist es) ganz verfehlt sich auf die genetische Erörterung ausschliesslich einzulassen.“¹⁵⁾ A geneticus, causalis szempont mellett okvetlenül alkalmazandó a teleologicus szempont is. Nem elég ugyanis a jelenségeket azon oldalukról tenni vizsgálat tárgyává, hogy hogyan jönnek létre, hogyan függenek össze egymással, hanem okvetlenül szükséges ezen kívül helyességük vagy helytelenségük szerint systematicusan osztályozni őket. Mindazonáltal többszörösen hangsúlyozza, hogy ez a két szempont teljesen független egymástól. „Die beiden Fragen der genetischen Erklärung eines einzelnen Vorkommnisses und der systematischen Beurteilung desselben . . . sind überhaupt gänzlich zu trennen. Sie widersprechen sich gar nicht.“¹⁶⁾ Tehát a geneticus-causalis és a systematicus-teleologicus szempontnak semmi közük sincsen egymáshoz. Egyik a jelenségek keletkezésére, a másik azok tartalmára vonatkozik. Az első szempont oldaláról nézve a jelenségeket, causalis keletkezésüket fogjuk vizsgálni, a másik, a teleologicus szempont oldaláról ellenben az egyes jelenségeket egy bizonyos tulajdonságuk szerint osztályozzuk: helyesek és helytelenek, jogosultak és jogosulatlanok csoportjára osztva őket a helyességnek mérésére elfogadott mértéknek az alapján. A helyesség ugyanis a jelenségeknek egy bizonyos tartalmi tulajdonságuk, a melynek semmi köze sincsen az illető jelenség keletkezése kérdéséhez. A mit Stammler a jogra vonatkoztatva így fejez ki: „Richtigkeit ist eine Eigenschaft von gewissem positiven Rechte.“¹⁷⁾ E két szempont tehát egymástól annyira független, a mint például a növények fejlődésének a vizsgálatától független a virágoknak rózsafélékre, boglárka-félékre stb. való systematicus felosztása. Nyilvánvaló tehát, hogy a telos szempontjának a társadalmi életben való érvényesülését nem lehet úgy felfogni, mintha az a causalitás elvének kérelhetetlen uralmát lerontaná vagy módosítaná. Valamint világos az is, hogy azt állítani, — a mint szerző teszi, — hogy a jog Stammler szerint „teleologikusan fejlődik“ egyenesen lehetetlenség, mert minden fejlődés csakis causalisan történhetik. Már a mondottakból kitűnik végül, hogy azáltal, hogy a társadalmi életre vonatkozólag a termé-

¹⁴⁾ U. o. 349.

¹⁵⁾ U. o. 420.

¹⁶⁾ U. u. 420. Hasonlóképp nyilatkozik 387. 388. li.

¹⁷⁾ Stammler: *Die Lehre von dem richtigen Rechte.* 27. 1.

szeti törvényekhez hasonló szigorúságú törvények uralmát elismertük, ezzel a társadalmi életnek az emberiség általi irányításának a lehetőségét nem zártuk ki. Az a tétel ugyanis, hogy a socialis történet terén kérelhetetlen okozati törvények uralkodnak, távolról sem jelenti azt, hogy a társadalmi életben csupán az emberen kívül fekvő természeti erők szerepelnek, a melyekkel szemben az ember teljesen tehetetlen, — hanem csak azt, hogy az emberi tevékenységnek, a mely e téren éppen a vezető szerepet viszi, szintén meg vannak a maga szigorú törvényei.

Stammler véleményének fenti ismertetése kimutatja egyrészt, hogy szerző e nagy német író tennyeire félreértette. Másrészt azonban feleslegessé teszi részünkről szerző véleményének további bírálatát. Az olvasónak könnyű lesz megállapítani, hogy miben különbözik szerző felfogása a Stammlerétől és hogy kettőjük közül kinek van igaza.

* * *

Ha dr. Somogyi Manó könyvét a kritikai vénának nem túlságosan nagy bősége jellemezte, úgy viszont a másik véglet, a szinte szörszálhasogatásig menő kritikai gáncsolódás található fel dr. F. Lifschitz: „Untersuchungen über die Methodologie der Wirtschaftswissenschaft“ cz. művében. E könyv támadás a történeti iskola módszere ellen, a melyről azt igyekszik kimutatni, hogy telve van ellentmondásokkal. Mindjárt az első fejezetben arra az eredményre jut: „dass es falsch und irrtümlich sei, wenn die historisch-empirisch-realistische Schule von der Exaktheit ihrer Methode spricht.“ (29. l.) Ugyanis a mint szerző mondja: „Die Exaktheit in wirtschaftlich-empirischer Beziehung zu erlangen ist ein Ding der Unmöglichkeit.“ (32. l.) Nem lehet például az összes gazdasági vállalatokat egy kiterjedt inductiv eljárás folyamán megvizsgálni. Meg kell elégednünk egy pár kiválasztott typicus vállalat leírásával, de még ezeket se lehet minden legapróbb vonatkozásukban megfigyelni; egyetlen egy vállalat is ezernyi más jelenséggel függ össze, ha külön vizsgáljuk, akkor már abstraháltunk. A továbbiakban az abstraháló eljárás feltétlen szükségességét fejtegeti. „Erst die Abstraktion ist in technisch-wissenschaftlicher Beziehung die Voraussetzung jeder wissenschaftlicher Arbeit. Und ohne die Abstraktion ist jede Arbeit wissenschaftlicher Natur geradezu unmöglich.“ (35. l.) Ezt azzal indokolja, hogy gondolkodásunkban egyszerre csak egy tárgy lehet jelen, nem tudjuk tehát a tapasztalás nyújtotta tárgyak rengeteg sokaságát („die Fülle der Erfahrung“), a melyek egymással a legszorosabban összefüggenek, egyszerre figyelmünk elé hívni, hanem abstrahálunk, és izolálva őket, egymás után figyeljük meg.

Majd pedig a történelmi iskola relativismusával szemben azt igyekeznek kimutatni, hogy általános érvényű, abszolút tételek nélkül hasonlóképpen nem lehet tudományosan dolgozni. Így már a relativizmus alap-tétele, hogy „minden relativ, minden a körülményektől függ“, egy abszolút érvényességű aprioristikus tétel igényével lép fel. A minnek alapján azután kimondja hogy: „Der Relativismus und die historische Auffassung haben in der Wirklichkeit den Dogmatismus und den Apriorismus so wenig wie nur möglich schmälern können, vielmehr setzen sie gerade die Möglichkeit des Dogmatismus und des Apriorismus voraus.“ (60. l.) A történelmi iskola is lépten-nyomon általánosítani kénytelen, megkülönböztet bizonyos történelmi fejlődési szakokat, melyek semmi egyebek, mint az empirizmus határain tulmenő általánosítások. (68. l.) „Ist es überhaupt möglich, — kérdezi, — historische Untersuchungen im Gebiete des Wirtschaftslebens anzustellen, ohne aprioristische Begriffe anwenden zu müssen?“ A mire természetesen a leghatározottabb tagadás a felelet (69. l.)

Ezen az alapon azután sikra száll a történelmi iskolának azon további tanítása ellen, hogy a közgazdaságtannak feladata csupán olyan empirikus törvényeknek a keresése, a melyek a tapasztalaton túl nem mennek. A történelmi iskola maga is kénytelen volt többé-kevésbé általánosítani — és ezzel a tapasztalaton tulmenni. (77. l.)

Mihelyt azonban ez megtörténik, — „in dem Momente, in welchem wir über die Erfahrung hinausgehen, — mondja szerző, — haben wir eine theoretische Wirtschaftswissenschaft erlangt.“ (80. l.)

A történelmi iskolával szemben tehát hangsúlyozni kell azt, hogy a gazdaságtanban helye van a teoriának, az általánosításnak. Másrészt azonban az osztrák iskola felfogását is helyesbitendőnek tartja e kérdés tekintetében. Nem helyes szerinte ezen iskolának az az álláspontja, hogy egy eredeti, magában álló törvényből, vagy akár több ilyen elszigetelt törvényből akar kiindulni. Ezáltal a gazdasági tudományt egy sereg elszigetelt törvényre (Einzelgesetze) bontja fel, a melyek oly értelemben is abszolútak, hogy egymástól sem függenek. Már pedig szerző szerint az egyes törvények egymással a legszorosabban összefüggenek, minden egyes törvény egy egész csomó törvénynek az összefoglalása, az egyik törvény a másikon épül fel.“ (76. l.) Egy értéktörvény keresésénél pl. hypoteticusan más törvények létezését már el kell fogadni. (76. l.) Hogy ez így van, azt be kell látnunk szerző szerint, ha meggondoljuk, hogy hogyan alakul ki egy tudományos rendszer: egy sereg konkrét tényből levonunk egy általánosítást, egy törvényt; két vagy több ilyen törvényből pedig, — éppen olyan módon mint előbb a tényekből, — egy magasabb általánosítást, egy magasabb törvényt. Így mindig

magasabb általános fogalmakhoz jutunk -- míg végre eljutunk egy végső, egyedüli törvényhez. Ezen egy törvény azonban igen sok más törvényen van felépítve, a melyekkel mind összefügg, a melyeknek a létezése tehát mind feltételeztetik. Ez az oka azután annak, hogy elszigetelt, magában álló törvényekből kiindulni szerző szerint helytelen dolog.

Ezen az alapon azután megkísérli az osztrák és a történeti iskola ellentétét a társadalmi gazdaságtan feladatának a felfogása tekintetében kiegyenlíteni a saját felfogása által, a mely szerint: „Die Aufgabe der Wirtschaftswissenschaft kann nur die sein, die Entwicklungstendenzen des Wirtschaftslebens zu erklären.“ (83. l.) Igaz ugyan, hogy az osztrák iskola „általános érvényű törvényei“ helyébe ez által az „általánosítások“ lépnek (80. l.) ez azonban csak fokozati különbség (51. l.) és az a körülmény, hogy valamely közgazdaságtani törvény nem is érvényes minden időre, a társadalmi gazdaságtannak mint teoriának a jellegét egyáltalában nem befolyásolja. (80. l.) Hangsúlyozza azonban szerző, hogy az osztrák és a történeti iskolának ez az általa megkísérelt kiegyeztetése nem a módszerre, vagyis arra, hogy hogyan jussunk eredményekhez, hanem a gazdaságtan lényeges tartalmának a felfogására és megállapítására vonatkozik (77. l.)

A gazdaságtan feladata és módszere kérdésének ez a szétválasztása nem szerencsés. E két kérdés szoros összefüggése folytán az egyik kérdésben elfoglalt álláspont praejudicál a másiknak is. Szerző fenti állításából, a mely szerint ő a módszer tekintetében nem foglal el kiegyenlítő álláspontot, tekintve még a történelmi módszer iránt táplált ellenséges indulatait, joggal következtethető az, hogy az abstraháló-isoláló-deductiv módszernek a hive. Ez azonban ellenkezik a gazdaságtanban megállapított törvények természetéről vallott felfogásával. E szerint ugyanis egyik törvény a másikon épül fel oly módon, hogy tényekből általánosítás által levonunk törvényeket, két vagy több törvény általánosítása folytán pedig magasabb törvényeket és így tovább. Világos, hogy e láncolatban a végső alap a tények megfigyelése. Az abstraháló általánosító eljárás mellé tehát szerzőnek segítségül kell hívnia a descriptiv kutató módot is. A mi azután a módszer tekintetében is a két iskola álláspontjának a kiegyeztetéséhez vezet.

A mi különben egyébkénti tartalmát illeti, szembeötlő e könyv töredékszerű jellege. A történeti iskolát illető folytonos támadások közben kimutatja, hogy teljes exactságot elérni lehetetlenség, hogy az abstractiók és általánosítások elkerülhetetlenek, hogy a relativismus is kénytelen legalább egy absolutérvényű tételt elfogadni. Mindezen kérdésekben igazat is adhatunk neki. Teljes exactságot oly értelemben, hogy a concret valóságot a legapróbb részletekig megismerjük, elérni nem lehet. Vala-

mint kétségtelen az is, hogy nem nélkülözhetünk bizonyos izolálási eljárásokat és általánosításokat sem. Mindazonáltal nem ez itt a kérdés, hanem az, hogy azok az abstractiók, a melyek elkerülhetők — elkerülendők-e és hogy legalább törekednünk kell-e az elérhető empirikus pontosságra és tapasztalati adatgyűjtésre, eltekintve attól, hogy sikerül-e tényleg a teljes exactságot megközelítenünk? Ebből a szempontból nézve a dolgot, lehetetlen el nem ismernünk a történeti iskola törekvésének helyes voltát. Szerző azonban ezen kérdésnek, tehát a módszer tulajdonképpen kérdésének az eldöntéséig el se jut. Műve egy-két kritikai adalékot nyújt a történelmi iskola egyoldalúságainak a bíralatához, de a módszer kérdését el nem dönti. Ezen befejezetlenséget némileg magyarázza szerzőnek az előszóban tett azon kijelentése, hogy methodologiai fejtegetéseinek „Die historische Schule der Wirtschaftswissenschaft“ című később megjelenendő füzetében lesz folytatása.

Moór Gyula.

Magyar pénzügyi jog.

Exner Kornél: *Magyar pénzügyi jog*. Második teljesen átdolgozott kiadás. Budapest 1910., Athenaeum 574. old.

A magyar pénzügyi jogi irodalomban Exner Kornél minden évben hoz valamit, tanujeleként szorgalmának és hivatottságának. Legutóbbi műve az 1901-ben megjelent »Magyar Pénzügyi Jog« című könyvének második teljesen átdolgozott kiadása. Hogy mennyire átdolgozott, arról tudhat mindenki, a ki pénzügyi jogi kérdésekkel foglalkozik, hiszen az első kiadás óta 9 év múlt el, mi a pénzügyi jog erősen divatos terén óriási idő. Nálunk is az volt, úgy fogyasztási adórendszerünk, mint főleg egyenesadó-rendszerünk gyökeresen átalakult, az 1909-ben megalkotott adóreform egészen más alapon áll, mint a melyen a régi 1875-ből való adórendszerünk állott. Hogy a pénzügyi közigazgatás fejlődése minő intensiv, annak jele az a kulturára s humanizmusra törekvő irány, mely ma világszerte azt akarja elérni, hogy az adókat s közterheket az erősebb vállak viseljék, s a gyengék mentesíttessenek. A mig régen az állam csupán bevételhez akart jutni, s adótörvényeit főleg akként alkotta, hogy az adóztatással utólrje azt, a ki legkevésbé tudott ellene védekezni, szóval az agár és a nyul theoriája élt, addig a mai irány az adóztatásban is philosophiai alapokat keres, s az állami jövedelmek produktálása mellett eszmei magaslatok felé törekszik. Exnernek tehát átírni, illetve ujrainni kellett könyvét, a mely feladatnak derekasan megfelelt.

A könyv teljesen új részei az 1901. óta változott fogyasztási adókra és főleg az új egyenesadókra vonatkozó fejezetek. A fogyasztási adók-

nál a törvények oly ismertetése történik, mely a didaktikai rendszer céljait követi, világos és érthető modorral bír s a tanuló igényeit s a tanulás lehetőségét meg nem haladó terjedelemben. Az egyenesadó-reformnál, a melyhez szerzőnek, különösen sok köze van, lendületes feldolgozást, rendszerbe állítást és szeretetteljes gondot találunk. Ezzel nagy szolgálatot is tett szerző nemcsak a tanuló ifjuságnak, hanem a nagyközönségnek is, mert az új adótörvények rendszeres s áttekinthető feldolgozása e könyvben fordul elő először. Ismeretes, hogy új törvények megjelenését azonnal s mohón követő törvényt magyarázó művek, nem egyebek alig indokolható paraphrasisoknál, a mi alig használ annak, kinek áttekintése nincs, s a ki a tételes intézkedést nem tudja, hogy melyik §-ban keresse. Exner rendszeres munkája ezen is segít, az együvé váló együtt van, s a ki a magyar adóreformot tudni s érteni akarja, Exner művének segélyével könnyen czélt ér. A könyv könnyü meritett papon, az Athenaeum kiadásában jelent meg.

Wallon.

Marxismus.

L. B. Boudin: *Das theoretische System von Karl Marx. Internationale Bibliothek.* Stuttgart, 1909. 278 oldal.

Körülbelül akkor kezdődik az író hosszabb-rövidebb időre szóló halhatatlansága, a mikor a tanításaira már széltében hivatkoznak olyanok is, kik az írásait sem olvasták. Ehhez a dicsőséghez a kommentátorai és kritikusi közvetítése segíti az író. Ezek viszik bele gondolatait a tudományos levegőbe és teszik sokszor akaratlanul levegőtudományyá. Hovatovább ez a sors lesz osztályrésze Marxnak; a mai nemzedék gondolkodásának egy jelentős részét Marx tanai kötik le — akár ellenük, akár mellettük foglaljanak is állást — a nélkül, hogy eredeti forrásokból ismerték volna meg e tanokat. Szinte nehézség nélkül készen kapják a marxismusról való ismereteiket és annak saját álláspontjuknak legjobban megfelelő értékelését. A marxismus még ha a saját tudományos súlya nem juttatta volna is hozzá, a rája alapított munkásmozgalom eleven erejénél fogva átlépett a rendes kereteken és a szakkörökön túl osztálykülönbség nélkül verbuválja a maga publikumát a nagy közönségből. A közönség kereteinek minden újabb bővülésével azonban sokszorozódik a veszély, hogy nem eredeti formájukban terjednek el a legszabatosabban kifejezett gondolatok sem, hogy a mig az utat a szakköröktől a nagyközönségig megtészik, a sokfajtajú értelmezés kissé kivetkőzteti őket eredeti valójukból.

Boudin könyve a polemia mellett főképp azt a célt szolgálja, hogy Marx nézetei irójuk felfogása szerint verjenek gyökeret a köz-tudatban. A marxismus czáfolata elleni küzdelemhez odapárosítja a higitott marxismus elleni csatáját: a könyv hadakozás a marxismus kritikájával és kommentálásával. Az eredetileg angol nyelven megjelent könyv számára az nyitotta meg a német socialismus könyvkiadó vállalatának az ajtaját, hogy Marx polgári kritikusai ellen hadakozva kiegészíti a német Marx-irodalmat, a melyet jobbára a párton belül támadt belső perpatvar foglalkoztatott. Hilferding könyvét Böhm-Bawerk Marx kritikájáról leszámítva, a mi viszont, bíráló és ellenbíráló is osztrák, az osztrákoknak volt, mintegy a házi ügye, ez az egyetlen könyv, a mely a marxismus polgári kritikájával foglalkozik, bár ez sem terjed ki minden egyes Marx-kritikusra.

Boudin jól felépített könyvében a nevezetesebb vitapontok köré csoportosítja a maga mondanivalóit. Ezek a mondanivalók nem mindig újak, sokszor csak erőteljesebb hangsúlyozásai elhalványult gondolatoknak, új erőre juttatása jelentőségükben megtépázott tételeknek.

Boudin egységes egésznek tartja Marx történelembölcseleti és nemzetgazdasági rendszerét. Szembeszáll azokkal, a kik a történelmi materialismus nagyméretű tanainak ellaposításával a történelmi materialismust az egyéni önzéssel azonosítják. Az értékelmélet ellen emelt legtöbb kifogást azzal háritja el, hogy a marxi értékelmélet az árútermelésre szorította önmagát és hogy az árútermelés körén kívül vett bizonyítékokkal a marxismust megdönteni nem is lehet. A társadalmilag szükséges munka tisztázását is elősegíti azzal, hogy elkülöníti az átlagmunkától és a munka társadalmi szükségességének megítélésénél bevonja a technikai szempontokon kívül a szükséglet fedezésének (termelési ágak szerinti eloszlás stb.) társadalmi viszonyait. Böhm-Bawerk példáira (munkanélkül előállott tárgyak, égből hullott meteorok aranya) az az ellenvetése, hogy ennek az aranyrúdnak azért van értéke, mert egyébként munka kell az arany előállításához.

Látnivaló, annak a marxi tételnek alkalomszerű felhasználása, hogy az értéket nem a tényleges egyéni, hanem az átlagos társadalmi munkaráfordítás szabja meg.

A Kapital harmadik kötetének megjelenése után gyorsan megdagadt átlag nyereségi hányad vitában a marxismus önellenmondásának vádját veri vissza. Az ipari koncentratio, a középosztály kisodródása, a socialis forradalom kérdését tárgyalja még, de inkább a kritika álláspontjának visszautasításával, mint a marxismus idevágó tételeinek fejlesztésével, vagy újabb megvilágításával.

A könyv a maga álláspontjának, az ortodox marxizmusnak jellegzetes képviselője. Legsikerültebb része az értékelmélet tárgyalása. Temperamentumos és mégis objektív; vitairat, a mely bár természetesen pontokra tagolódik, mégis az egységes egész képét nyújtja.

A német kiadáshoz Kautsky irt 20 oldalas figyelemreméltó előszót.

B. S.

Agrár-politikai kérdések.

Buday Barna: *Időszerű kérdések a mezőgazdasági munkabérek, a munkáskereset és a földbirtokmegosztási viszonyok vizsgálata a kivándorlás szempontjából.* Budapest, Pátria irod. váll. és nyomd. r.-t. 1909. (37) 8°

A szerző abból indul ki, hogy noha Magyarország az utolsó időben lázas szociális tevékenységet fejtett ki, a munkásosztály elégedetlenségét leszerelni nem sikerült. Ennek a körülménynek természetes és mesterséges okait látja. A természetes ok szerinte az, hogy kis, eladósodott és hátramaradt ország vagyunk, miért is munkásaink jóléte se állhat oly magas fokon, mint az előrehaladottabb államokban. A mesterséges ok pedig az, hogy a munkásosztály vezetését a szocialdemokrácia ragadta magához. Czáfolni kívánja azt a felfogást, a mely szerint a rossz munkáskereset és az egészségtelen birtokmegosztás idézi elő a közszegénységet és a kivándorlást.

Munkájának a mezőgazdasági munkabérekéről szóló fejezetében mindenekelőtt megállapítja, hogy a hivatalos statisztika az országos mezőgazdasági munkabér-átlag megállapításával hibázott, a midőn a négy évszakban fizetett napszámbekek átlagát összeadta és az összegek negyedrészt vette évi átlagnak. Szerinte a tavasz 55, a nyár 73, az ősz 59, a tél pedig 38 munkanappal számítandó. Az így nyert átlag 5—6%-kal magasabb, mint a hivatalosan nyert átlag. Hibaforrásnak tartja azt is, hogy a statisztika nem veszi figyelembe, hogy a Duna-Tisza körén 3-szor annyi munkás kapja a magas munkabért, mint a Királyhágón túl az alacsonyabbat. Ha itt is korrigáltatik a hiba, akkor 10%-kal magasabb országos átlagot kapunk.

A keresőképesség fejezeténél konstatálja, hogy nem helyesen állapított meg az átlagos kereset azért, mert nem az a fontos, hogy a munkabér néhány fillérrel alacsonyabb vagy magasabb-e, hanem, hogy a munkás hány napon át kapja. Arra a conclusióra jut, hogy egy munkáscsalád egész évi keresete pénzértékben kifejezve minimális 1.300 koronára tehető, kedvezőbb viszonyok között azonban eléri az 1.500 koronát. A gazdasági cseléd helyzetét még kevésbé tartja panaszosnak

és azt is kifejti, hogy Magyarországon a cseléd és bérmunkás, legalább is annyit kereshet, mint egy 10 holdas kisgazda. További fejtegetései során még a következő eredményekre jut a szerző: Akár az egyes éveket, akár az egyes vidékeket tekintti, azt tapasztalja, hogy a kivándorlás nem igazodik az alacsonyabb vagy a magasabb munkabérekhez. A munkáskereseti viszonyok egyenlő munkabérek mellett is a nagybirtokvidékeken aránylag kedvezőbbek, mint a kisbirtokvidékeken. A kivándorlás, úgy találja, a nagybirtokvidékekről aránylag kisebb, mint a kisbirtokvidékekről. Végül, hogy a kivándorlás lavinaszerűen fokozódik és hogy általában minden vidék kivándorlóinak száma szorosán összefügg az ugyanazon vidékről már kivándoroltak számával.

A helyzet javulását szerző nem a maitól eltérő birtokmegosztástól, hanem attól várja, hogy a nép gazdasági nevelése tökéletesíttessék, hogy az állattenyésztés érdekei megóvassanak és virágzókká tétessenek. Ugy szociális szempontból, mint általában a mezőgazdasági haladásra nézve károsnak ítél minden olyan intézkedést, mely a földbirtokok túlságos szétforgácsolását elősegíti.

(—rró.)

A gyermekmunka Magyarországon.

Chyzer Béla dr. † *A gyermekmunka Magyarországon.* Budapest, 1909. Az országos gyermekvédő liga kiadása 120. old.

A minap elhunyt kitünő szakférfiú első feladatnak tekintette, hogy a gyermekmunkára vonatkozó anyagot összegyűjtse. Első sorban a közreműködésre kérte fel a tanárokat és tanítókat, részletes kérdőíveket küldött meg a javítóintézetek vezetőihez, orvosokhoz, gazdákhöz, iparosokhoz, gyárosokhoz és kereskedőkhöz. Felhasználta továbbá az iparfelügyelők jelentését és az 1900-iki népszámlálás adatait, melyek a gyár-, és kisiparban alkalmazott tanoncok és 16 éven aluli munkások munkaidejéről tájékoztatnak.

Felesleges volna az eljárásnál alkalmazott módszert behatóbb bírálat tárgyává tenni. Ha a kérdőívekre beérkezett válaszok nagyrésze teljesen általános természetű is, még mindig sok rendkívül elszomorító adatot tartalmaznak.

A mezőgazdaságban alkalmazott gyermekmunkásokról a könyvben alig történik említés. Néhány elszórt megjegyzéséből, nem lehet a gyermekmunka jelentőségéről a mezőgazdaságban megfelelő véleményt alkotni. Ezt a kérdést az iparihoz hasonló, rendszeres, önálló kutatás tárgyává kellene tenni.

Az iparban a téglagyárakat, üveggyárakat, malomipart, sütőipart czipész, csizmadia és bocskorosipart, a házi iparágak közül pedig a fazekasmesterséget említi fel a szerző, mint a melyek a gyermekekre különösen veszedelmesek. A téglagyártásnál pl. már 6—7 éves gyermekek szüleiknek „passzióból” segédkeznek. A téglavetők gyermekei többnyire görbehátúak. Üveggyárakban a gyermekek nappali és éjjeli munkát végeznek, Petrik Lajos ipariskolai igazgató jelentése szerint félreeső gyárakban 4—5 éves kimerült, álmos gyermekek tartják éjjel szüleiknek a formát. Az üveggyárakban alkalmazott gyermekek és fiatal munkások satnyák, 1902-ben 198 sérülés volt az üvegiparban, ebből 60 14 évnél fiatalabb gyermekmunkásra esett. A malomiparban a tanoncok a hosszú munkaidő folytán kimerülnek, a szükséges figyelmet elhanyagolják; ez okozza a gyakori sérüléseket. A segesvári iparfelügyelő talált egy műmalomban 36 óra óta egyfolytában dolgozó gyermekeket. A péktanoncok este 7-től éjszaka 3 óráig a műhelyben dolgoznak, ezután reggel 8—9 óráig, sok helyt délig hordják ki a süteményt. A 16—18 órai állás x állású lábakat eredményez (péklábak). Szintelen, fakó, alvajáró alakok. A czipész és csizmadiaipar mutatja fel a legtöbb tanoncot és gyermekmunkást. A műhelyek és a velük kapcsolatos lakások túlszűfolt-sága és a rossz táplálkozás folytán óriási százalék tüdővész; a vérszegénység és a munkában való kimerültség ri le az arczáról. A fazekasiparban az ólommérgezés betegségei már 8—10 éves gyermekeket is megtizedelnek.

A kereskedőtanoncokat a hosszú munkaidő, az üzletnyitást megelőző takarítás, üzletzárás után az árúk hazaszállítása, sötét raktár és pinczehelyiségekben való foglalkozás elgyengít, szervezetük ellenállását megtöri. Ez okozza, hogy náluk a gümőkór gyakran már 14—15 éves korukban jelentkezik. A pinczergyerekeket a hosszú állás lúdtalpúvá, a virasztás, a füstös levegő vérszegénnyé teszi, tüdővészre inklinálja.

A fővárosi iskolásgyermekek közül sokan mellékfoglalkozásképen tej-, ujság-, süteménykihordással foglalkoznak. Ezek a gyermekek a tanítók és tanítónők jelentése szerint elcsigázva jönnek az iskolába és ott elalszanak. Sok gyerek foglalkozik szemétkihordással; kuglibábu-állítással mulató, söröző társaságban és nehéz házimunkákkal, apró testvérek dajkálásával, a mitől a gyerek gyenge hátgerince meggörbül.

Szerző mindenekelőtt pontos statisztikai adatgyűjtést kíván a munkát végző gyermekekről, kívánja a dolgozó gyermekeknek kötelező munkaigazolványokkal való ellátását, a kötelező elemi oktatásnak 14 éves korig való kiterjesztését, az iskolákban kéziügyességre való szoktatást, munkára való nevelést, a tanonczoktatásnak délelőttre való áthelyezését; a gyáriparban a gyermekek éjjeli munkájának beszüntetését és a leg-

szigorúbb ellenőrzést az iparfelügyelők részéről; az iparfelügyeletnek a legveszedelmesebb kisipari ágakra u. m. pék, cukrász, hentes, czipész, csizmadia, fazekas, kályhás-iparokra való kiterjesztését. Sokat vár ezenkívül a munkásosztály helyzetének szocialis oktatások útján való javításától.

Chyzer munkájának egyik érdekes tanulsága, hogy a kisipar, a melynek megmentése a legdivatosabb politikai jelszó, épen nyomorúságos helyzeténél fogva a legkevésbé gondolja a gyermekmunkást.

A könyvet több országnak a gyermekmunkáról szóló törvényei és a magyar ipartörvénytervezetnek a gyermekmunkát illető fejezetei zárják be.

Chyzer munkája kétségtelenül hozzá fog járulni ahhoz, hogy a dolgozó gyermekek iránt meginduló érdeklődés és nagy nemzeti nekibuzdulás ne csak repressziv intézkedéseket hozzon létre a gyermekek kizsarolóival szemben, hanem egyuttal a gyermekek kiképzéséről és racionális foglalkoztatásáról is gondoskodás történjék. Kívánatos, hogy a községi és állami üzemek létesítsenek mintaszerű tanonczműhelyeket, új iparvállalatok állami támogatása ahhoz a feltételhez legyen kötve, hogy a gyermekmunkások foglalkoztatása és kiképzése testi és szellemi fejlődésüknek megfelelő legyen.

Balkányi Béla.

Gyermekvédelem.

Le droit de l'enfant abandonné et le système hongrois de protection de l'enfance. Ouvrage publié sous les auspices du ministère royal de l'intérieur de Hongrie par Zoltán de Bosnyák et Comte L. Edelsheim-Gyulai, avec une préface de M. le Comte Jules Andrassy. Budapest, Athenaeum 1909. (XVI., 511.) 8°.

A gyermekvédelem terén az utóbbi időben történt állami és társadalmi intézkedésekkel párhuzamosan a gyermekvédelem irodalma is sok szép hajtást mutat. Engel Zsigmond terjedelmes munkáján kívül az itt szóban forgó könyv az, a mely bőven tárgyalja mindazt, a mi e téren újabban Magyarországon történt és kellene, hogy még történjék. Megírására tollat ragadtak mindazok, a kik hivatásuknál fogva vagy buzgalomból kifolyólag a gyermekvédelem ügyének élén állanak és annak sorsát igyekeznek előbbre vinni. Gróf Andrassy Gyula volt belügyminister előszavában rámutat arra, hogy az ország belterjes gyermekvédelemmel nem áldozatot hoz, hanem első rendű kötelességet teljesít és a maga fundamentumát erősíti. Ez a kötelességteljesítés, úgymond, alkalmas arra, hogy legalább némileg compensálja azokat az igazságtalanságokat, a melyek a vagyoni viszonyok aránytalanságaiból folynak.

Az első könyvben Bosnyák Zoltán az elhagyott gyermek jogát írja körül, kifejti a modern socialpolitikai tudomány vonatkozó fejezeteit és előtárja amaz exigenciákat, a melyeket az állammal és társadalommal szemben támaszt.

A második könyv a gyermekvédelem magyarországi törvényes rendszerét tárgyalja. Ebben Szana Sándor a budapesti gyermekmenhely igazgató-orvosa az elhagyott gyermek jogát, Ruffy Pál pedig a magyar állami gyermekvédelem törvényes rendszerét fejtegeti, Edelmann Menyhért az első életévek gyermekvédelméről, Ruffy Pál pedig a gyermekek munkájáról ír. A külföldi gyermekek védelmét Bosnyák Zoltán, a gyermekvédelem belső igazgatását Turchányi Imre, a gyámhatóság szerepét a gyermekvédelemben Ágoston Géza, a gyermekvédelem költségeit Bajza Géza ismerteti.

A harmadik könyv, melyben a társadalom szerepe foglaltatik Edelsheim-Gyulai Lipót, Ruffy Pál és Karsai Sándor munkája.

A negyedik könyv, mely Szilágyi A. Károly, Szana Sándor, Dorning Henrik, Bakonyi Kálmán és Kun Béla tollából ered, a kiskorúak kriminalitásának prophylaxisát öleli fel.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Folyó évi márczius hó 10-én igazgatósági választmányi ülés volt, a mely folyó ügyeket tárgyalta. A rendes közgyűlés megtartásának időpontjául április hónapot jelölte ki és rendes tagokul felvette dr. Gerlóczy Gyula ministeri osztálytanácsost és dr. Pap Géza ministeri osztálytanácsos bírót.

A választmányi ülés után csáthi Szegh Dezső tartott előadást a *Duna—Adria vasutáról*, a melyet a *Közgazdasági Szemle* valamelyik későbbi száma közölni fog.

A Duna—Adria vasut.

I. A vasuti terv előzményei.

A Balkán-kérdés területén az 1908. év első hónapjaiban felvetődött jelenségek oly hatalmas hullámgyűrűket mozgattak meg, hogy azok rezgését még ma is, két év után, sokkal intenzívebben érezzük, semmint remény lehetne arra, hogy a közelebbi jövőben részünk lehet már az abszolút nyugalomban és csendben. Benne van ennek indoka a forró talajú területben s a százféle, divergáló érdekeket kijegecsezítő problemában.

Pedig azóta világtörténelmi jelentőségű átalakulásokon ment keresztül a Balkán-félsziget. Nemcsak egy békés forradalom vonult át felette, de nemzetközi viszonyaiban is változások állottak be. Az eredeti okok azonban, a melyek előidéztek ezeket a változásokat az által, hogy lökést adtak egy regeneráló mozgalomnak, — még mindig létező tények, még mindig nincsenek sem kikapcsolva, sem eltemetve. A külső befolyások versenye ugyanis a politikai és gazdasági ingerencia tekintetében, meg nem szűnt.

Az osztrák-magyar kettős monarchiának a Balkánhoz fűződő életbe vágó érdekeit felesleges hangoztatni. Ezek az érdekek nemcsak folytonos éberséget, de stagnációt nem tűrő tevékenységet is rónak reá. S a nagy viharok elmulta után, nem kevesebb erélylyel folyik még ma is a munka, a mely könnyen gazdasági és politikai befolyásunk rovására mehet, ha érdekeink közbeillesztéséről nem gondoskodunk. Értjük pedig e munka alatt azokat a jelenségeket, a melyek a Balkán-félsziget gazdasági és politikai evolúciójában, többek között vasuti tervekben nyilvánulnak meg.

Okadatolva használjuk itt a „politikai“ jelzõt is, mert ha valahol, a Balkánon bizonyára nemcsak egyszerű gazdasági, közlekedési eszköz minden sinpár, de egyuttal „politikai“ tényező is. S ezt lesz alkalmunk ezuttal is bebizonyítani.

A ki az események logikus sorrendjét hiven követte, a ki a viszonyokat és az elhatározások mozgató rugóit ismeri, az a két utolsó esztendő balkáni eseményeiben fel tudja fedezni egy látszólag egyszerű vasuti terv iniciatív hatását. Az 1908-ik év első hónapja nem találta

súlyosabb, vagy válságosabb helyzetben a Balkán-problemát, mint a milyen helyzetben volt az 1903 október hava óta, a mikor Ausztria-Magyarország és Oroszország külügyi kormányai közölték volt a hatalmakkal a mürzstegi megállapodásokat. Csak homályos derengésben szállongtak még olyan hírek, hogy a mürzstegi programmal szemben szigorúbb rendszabályokkal akarják a portát a macedon reformok fogantatására szorítani. Ekkor — január 27-én — tette meg Aehrenthal külügyminister delegációs expozéjában azt a nevezetes kijelentését, hogy: „Pallavicini örgróf konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövet meg van bizva, hogy a szultán Ő felségétől elnyerje az engedélyt a mitrovica—uvaci vasutvonal előmunkálataira“, — a mely kijelentés, mint ismeretes, valóságos diplomáciai és sajtó-háborút eredményezett Európaszerte, ámbár az akkor még teljes egészében érvényben levő berlini jegyzőkönyv 25-ik szakasza expressis verbis elismerte e vasúthoz való jogunkat. Pallavicini örgróf január 31-én jelentkezett a szultánnál s február 3-án már közzé is tette egy iradé, a mely felhatalmazza a török közmunkaügyi ministert, hogy tanulmányozza egy vasuti kapcsolat lehetőségét az üszküb—mitrovicai vonal és a bosnyák határ között.

A rendelkezés következtében beállott események sokkal inkább emlékezetben vannak még, semmint szükség volna azoknak felelevenítésére. A Balkán felé gravitáló összes érdekek sorompóba állottak, hogy saját követelményeik hangoztatásával ellensúlyozzák a kettős monarchia lépését, a melyben a többi féllel szemben, győzelmes előrenyomulást láttak. Így nyomban előállottak vasuti ellentervekkel is.

Egy-két politikai eseményt is le kell azonban szögezni, részben mert azok logikai kapcsolatot mutatnak, részben mert a későbbi evolúció indító okainak feltárásában vagy figyelmen kívül hagyták az avatatlanok, vagy nem tulajdonítottak nekik olyan hatást, a mely pedig első sorban illeti meg őket s épen ezért, mint historiai adatok is becsesek.

Mikor már teljes volt a felzúdulás a kettős monarchia „előnyomulása“ miatt, 1908 márczius 9-én Anglia közölte a hatalmakkal már korábban készen tartott javaslatát, a melyhez megszerezte Oroszország hozzájárulását, hogy Macedoniában mohamedán, vagy keresztény főkormányzó neveztessek ki, a mivel szemben garantálja Anglia az európai Törökország területi integritását. A javaslatnak már ebben az időben való közzétételével is elárulták, hogy a vasut-kérdés miatt amúgy is veszedelmesen aktuálissá válni készülő macedon-kérdést még inkább komplikálni akarják. Azok a nyugati hatalmak, mint Anglia és Franciaország, a melyeknek közvetlen érdekük nincsen a Balkánon, az orosz befolyás hatása alatt azzal az indokolással nehézményezték a szandzsák-vasutat, hogy helytelen „ilyen engedmények kicsikarása“ olyan nagyhatalom részéről, a mely a macedon

reformáció élén áll. Ezt a felfogást, közvetlenül az angol javaslat közreadása előtt így szövegezte meg W. A. Moore, a londoni Balkán-bizottság titkára: „Nekünk Angliában legcsekélyebb kifogásunk sincs a szandzsák-vasut ellen, de joggal emelhetjük fel komoly és alapos tiltakozásunkat az ellen, hogy Ausztria-Magyarország építse a szandzsák-vasutat, holott ő kifejezetten előharczosa annak az Európának, mely a makacs portától reformokat akar kicsikarni.“ Majd: „Senki sem kívánja Törökország és Macedonia szétválasztását, de abban sem hisz senki, hogy a reformok lehetségesek volnának a szultán jogaiba való beavatkozás nélkül. Ez pedig egy oly hatalomra nézve, mely a szultántól concessiókat vár, lehetetlen.“

Az angol javaslatnak eredetileg tervezett hatását el is érték. A Balkánkérdés teljesen összebonyolódott s az egyszerű vasutépítési tervbe olyan motívumok vitettek bele, a melyek már igen széles perspektívát nyitottak. S itt kívánunk egy igen figyelemreméltó jelenségre rámutatni, a mely ha kellő értékelésre nem talált, részben talán az is az oka, hogy szűkebb körben lett csak ismeretessé. E sorok írójának kezei között van egy, ezekben a mozgalmas napokban kelt emlékirat, a melynek szerzője gyanánt az „*Ottomán egyesülés és haladás bizottság*“ szerepel, ugyanaz, a mely néhány héttel reá kiinduló pontja és mozgató lelke lett annak az új-török forradalomnak, a mely Európa álmélkodása közben elsöpörte többek között az akkor feltűnt összes Macedonia felé indított reformokat és actiókat is. A bizottság az emlékiratban energikusan tiltakozik minden actio ellen, a mely Törökország szuverén jogait csorbitani képes s Macedonia ügyeit ottomán belügynek deklarálja. Európa színe előtt való első nyilvánosabb fellépésük tehát a macedon-kérdésből fakadt, de ez utóbbi volt egyuttal későbbi, forradalmi, hatékonyabb fellépésüknek is egyik indoka, mert az ottomán birodalom integritását féltették a gyöngye kormányzat alatt mindinkább tért hódító külső befolyástól.

Az események kényszerítő hatása és az új alakulások következtében abba maradtak a vasuti tervek; nemcsak a szandzsák vasut kiépítése, hanem mindazok az ellenjavaslatok és ellentervek is, a melyeknek szülőoka jórészen az előbbi vasutvonal tervének felbukkanása volt. De mint a legújabb események igazolják: csupán egyelőre. Az ellentervek megindítói, úgy látszik, csak konszolidáltabb viszonyokra vártak a Balkán belső ügyeiben, hogy törekvéseikkel újból előtérbe lépjenek, talán annál is inkább, mert a bonyodalmak folyamata alatt, ha nem is a vasutépítés terén s Macedonia belterületére való befolyásában, de mindenesetre más oldalról olyan eredményeket ért el a kettős monarchia, a melyek jelentékenyen megerősítik Balkán-félszigeti pozícióját gazdasági tekintetben is.

Mint ismeretes, két évvel ezelőtt, az ellenterveknek ugyyszólván tengelye volt a *Duna—Adria* vasut, a mely körül számos kisebb terv csoportosult, a melyek a transversalis vasutnak részben járulékaik, részben kiegészítői voltak. Mialatt 1908. év tavaszán a szandzsák-vasut traszírozása megindult, készen állott a *Duna—Adria* vasut terve is. Nenadovics konstantinápolyi szerb követ 1908. márczius 12-én átadta kormánya jegyzékét a portának, a melyben kifejti a *duna—adria* vasutnak nagy gazdasági fontosságát és arra kéri a portát, hogy adjon engedelmet a vasutvonal tanulmányozására. Időközben megalakult a vasutépítésre hajlandó pénzcsoport is nyolczvanmillió frank, jobbára francia tőkével, de résztvettek a vállalatban angol, orosz és olasz tőkések is. Maga Szerbia egy június hónapban a portánál átnyujtott jegyzékében a vasut nyomjelzésére vonatkozó kívánságáról lemondott a „Société du Chemin de Fer de Jonction Salonique-Dedeagacs-Constantinople“ javára. A nagyvezér ugyanekkor kijelentette, hogy az ügyet még az építési minisztériumban tanulmányozzák, de néhány hét alatt meg fog történni a döntés. Ez azonban, a bekövetkezett események hatása alatt szintén elmaradt.

Pedig a vasut kiépítésének utjában már akkor — diplomatai nehézség legalább — egyáltalában nem állott. A Balkán-államokon kívül mellette kardoskodott Oroszország befolyása alatt Franciaország és Anglia, bárha ki lehetne mutatni, hogy ez a vonal egyáltalán nem lesz hasznára Franciaország érdekeinek; mellette volt természetesen Oroszország és Olaszország, a melyeknek érdekei viszont erős támogatót nyernek a vasutban.

De a *Duna—Adria* vasut mellett nyilatkozott Aehrental külügy-minister is, a mint azt Tittoni olasz külügyminister (1908. márcz. 11.) és Pasics szerb miniszerelnök is (1908. márcz. 16.) bejelentették saját parlamentjeikben Barzilai, illetve Stojanovics Ljuba képviselőknek adott válaszaikban.

1909. év nyaráig nem lehetett azután hirt hallani a vasuti tervekről. Ekkor érkezett az első jelentés, hogy az elejtett tervet ismét felveszik. A *Jonction-Salonique-Constantinople* francia vasuttársaság augusztus hó folyamán csakugyan engedélyt kapott a terep tanulmányozására. Azok az érdekek, a melyek már korábban a vasuti terv köré csoportosultak, nagy megnyugvással fogadták a hirt. A szerbiai hivatalos sajtó azonban tovább ment, mert a trassírozásra vonatkozó irádét egyenesen Csarikov Miklós konstantinápolyi orosz nagykövet sikerének tulajdonítja, annál is inkább mert — mint a *Beogradszke Novine* írja —: „a *Duna—Adria* vasutvonal terve épen Csarikov eszméje“. A szerbiai felfogásnak ilyen beállítása azonban nem fődheti teljesen a valóságot. Elsőbben is nem

Csarikov eszméje a terv, mert Pasics Miklós, a mostani szerb miniszterelnök már 1900-ban a „Zakonitoszt“ szerb lapban egy hosszú cikksorozatban szállott síkra a gondolat mellett, a mely különben határozott formában már a 70-es évek elején született meg. Másrészt pedig a Duna—Adria vasut kiépítése benne van a Noradaunghian Gabriel volt török közmunkaügyi miniszter által mult év folyamán, a szultáni iradét jóval megelőzve, közreadott beruházási programmban, a melyben, mint kiépítendő „politikai“ vonal szerepel a mitrovica-novibazár-uvaci, tehát a szandzsák vasut mellett. Helyesen megállapítva tehát az az igazság, hogy a török kormány most már a saját kezdeményezéséből is elhatározta a sok vihart megért vasuti vonalak kiépítését. Abban azonban, hogy az európai Törökország területén 7.720 kilométer hosszúságban tervezett vonalak közül, valamennyiből elsőnek éppen a Duna—Adria vasut építéséhez látnak hozzá, holott ennek gazdasági fontosságát maga a török beruházási program sem ismeri el, abban igenis része van kívülről jött politikai befolyásnak, első sorban Csarikov orosz nagykövetnek.

A Duna—Adria vasutnak ilyen formában való előtérbe nyomulása azonban aktuálissá teszi egyuttal mindazokat a vasuti terveket is, a melyek már két évvel ezelőtt a transzbalkani vonal ötletéből nőttek ki, annál is inkább, mert ezen mellékvonalak kiépítésének terve a legnagyobb részben ugyancsak meg van a török beruházási programban s a milyen tendenciák követelik az előbbi vonalnak kiépítését, ugyanazok követelik az utóbbiakat is. S mert az érdekek közössége csak a tervek együttes fogantatása után éri el tulajdonképeni célját, igen komoly feltevés szól a mellett, hogy e kisebb kiegészítő vonalak megépítése sem fog sokáig késni. Legalább is kiépítésük iránt megteszik a szükséges lépéseket. Ha pedig számba vesszük azt a hatalmas új vasuti hálózatot, a mely ilyen formán létrejönne, annak ugyszólván mindenik szárnyánál megállapítható a kettős monarchia egy, vagy más érdekelt-sége, illetve a vonalnak a mi érdekeltségünkre való hatása.

1908. év tavaszán a Duna—Adria vasut tervével egyidejűleg igen számos más terv is felmerült.

Olaszország azt kérelmezte a portától, hogy az adriai tenger felől Durazzo albán kikötőből kiindulva vasut vonal építtessék közép Albánián keresztül, mely érintené Elbassán várost, az Ochrida- és a Prespa-tavakat s Monasztir városnál kapcsolódnék a meglevő monasztir—szaloniki vonalba. Noradaunghian Gábriel közmunkaügyi miniszter honorálta az olaszok akkori kívánságát s beruházási programjába felvette a tervet, még kedvezőbb alakban, a mint azt az olaszok kívánták volt. Noradaunghian terve szerint ugyanis Florinán (Hlerinen) keresztül kapcsolódnék az utvonal a szaloniki—monasztiri vonalba, a mely utóbbit viszont

meghosszabbítják Macedonia belvidéke felé újabb 14 kilométerrel, egészen Prilep városáig. Olaszország ezzel a Duna—Adria vasuton kívül egy újabb vonalat nyer Albania és Macedonia belső területére.

Montenegrónak is voltak követelései. Az apró, sziklaországnak 1908. január 30-an nyílt meg az első vasutja, a mely Antivári kikötőjéből Virpazárig vezet. Mikor a Duna—Adria vasut terve felmerült, egy időben beszéd tárgya lett az is, hogy a transbalkani vasut Koszovopoljén keresztül, Ipek városán át kereshetne összeköttetést a virpazar—antivari vonalhoz. Nem szólva azonban arról, hogy egy nagyszabású kapcsolat érdekében át kellett volna alakítani az egész 72 kilométeres montenegrói pályát, a mely kezdetleges forgalmi viszonyokat sem képes kielégíteni, 1908. márczius 16-án, Alban-Skutariban gyűlést tartottak az albán vezetők s egyhangú határozatként tudomására adták a portának, hogy minden olyan vasuti terv ellen tiltakoznak, a melynek végső pontja egy montenegrói kikötő lenne s ragaszkodnak a drimvölgyi vasut tervéhez, a mely tehát albán földön haladna keresztül és San Giovanni di Meduában végződne. A Montenegrón keresztül haladó transversalis vonalat tehát elejtették, de nem véglegesen s meg van ugy a törekvés, mint a lehetőség arra, hogy egy mellékszárny kiépítésével Montenegrónak is összeköttetése legyen a Dunával. Ez volna Olaszország érdekeinek harmadik utvonala. Volt azonban Montenegrónak egy másik javaslata is az előbbivel egyidőben s ez már Antivariból keres összeköttetést a montenegrói tengerparton Dulcigno városán és a határt képező Bojana folyón keresztül San Giovanni di Meduáig. Ez a terv a Duna—Adria vasut kiépítésével egyidejűleg fennáll ma is, azzal a változtatással azonban, hogy Skutariból ágaznék el Antivári felé a Duna—Adria vasutnak egy vonala.

Bulgária már 1907. óta állandóan tárgyalta a portával, hogy Kösztendil bolgár várostól Egri Palankan és Kratovón keresztül építtessék ki Kumanovóig az a szárnyvonal, a mely Bulgáriát egyenes összeköttetésbe hozná a budapest—belgrád—nis—üszküb—szaloniki vonallal s így ugyancsak közvetlenül tengerre érhetne. 1908-ban a vasutháború alkalmával újból fokozottan aktuális lett Bulgária óhajtása, a melyet Noradaunghian miniszter ugyancsak honorált beruházási tervezetében, a melyben a »politikai« vonalak közé felvette ezt a bolgár határt összekötő 78 kilométeres szárnyvasutat is. Bulgária a vonal segítségével Üszkübön át összeköttetést nyer Szerbia elkerülésével a Duna—Adria vasuthoz is, de újabb összeköttetést nyer ez által Románia és Oroszország is. Románia összeköttetését biztosítja az Iszker torkolatánál építendő román-bolgár híd. A román és orosz aldunai kikötőkből érkező áruknak e vonalra terelendő útját meg fogja rövidíteni a román Ploesti és Florica között

trasszírozás alatt levő pálya. Ezenkívül ugy Románia, mint Oroszország egyenes összeköttetést kapnak a Duna—Adria vasúthoz a szerb vonalrész közvetítésével is.

A Duna—Adria vasut tehát, mint az eddigiekből is megállapítható, a mint a komplikált érdekeket von a maga körébe, akként fölöttebb komplikált problémákat is vet a felszínre.

II. A Duna—Adria vasut iránya.

A duna—adriai vasut török részének trasszírozását 1909. november első felében kezdette meg a párisi Regie Generale két mérnökének Branitzki-nek és Bernard-nak vezetésével a mérnöki kar. A szerb kormány által kiküldött szakbizottság már egy hónappal korábban vette tanulmányozás alá azt az aldunai terepet, a hol egy új dunai kikötő létesítenék, a mely egyuttal kiinduló pontja is volna a Duna—Adria vasútnak. A bizottság az erre alkalmas pontnak a prahóvai kikötőt találta, a hol egy hid segítségével a román vasutak is kapnak majd összeköttetést a transversális vonalhoz. A román kormány a törvényhozás által máris fel van hatalmazva arra, hogy a kikötő helyén Szerbia és Románia között vasuti hidat építsen.

Eredetileg is Prahovánál kontemplálták a kiinduló pontot. A vonal innen Timok völgyén keresztül Zajecsár és Knyazsevác városokon át Nisbe vezet. Nistől 17 kilométernyire Dovenezi falujig a meglevő nisvranjai vágányokon fog haladni a vonat, itt pedig nyugatnak tér el s áthaladva a termékeny topliczai völgyön, Prokuplyén és Kursumlján keresztül Prepolacznál végzi szerb földön átfutott pályáját. A határszéli Mrdare hegységet áttörve, egy körülbelül 100 méteres alaguttal a török földet éri. A nisi vonalból Prepolaczig elágazó rész még csak most kerül kiépítés alá, különben pedig a Duna—Adria vasut iránya Szerbiában rendezve volna.

A török földön elfutó pálya Mrdarénál kezdődik. Ez az egy az úgyszólván, a melyben megállapodás jött létre, illetve a melynél nézeteltérés nem történt soha. Másképen van azonban már a pálya folytatásánál. A hivatalos jelentések, továbbá a Noradaunghian-féle beruházási program akképen szólnak, hogy Mrdaréból kiindulva Ipeknek, Djakovának és Prizren-nek haladna a duna—adriai vonal, innen pedig Skutari-nak tartva San Giovanni di Meduában, vagy ez utóbbtól néhány kilométerre fekvő Litseni Luners kikötőjében végződnek. Ez a terv tehát az albánok fent említett kívánságát tartaná szem előtt, mert ez a vonal a Drim-völgyében halad.

Mielőtt ennek a vonalnak részletesebb ismertetésébe bocsátkoznám, ki kell térnem az eredeti tervre, a mint a vonalat 1908. év folya-

mán kontemplálták, annál is inkább, mert meggyőződésem szerint nemcsak a technikai könnyebbségek, geológiai alakulat, de a belső terület termelőképesége miatt is sokkal kedvezőbb talajon fut el az első terv albániai vonala; másrészt viszont, a mikor a külső világtól, forgalmi középpontoktól ezidőszerint teljesen elzárt felső-albániai hegyvidéket össze kívánják kötni a civilizációval, akkor, ha most nem is, idővel ki kell építeni azt a szárnyvasutat is (a Fani Fógel mentén), a melyet a második terv teljesen figyelmen kívül hagy s a mely részen van meg tulajdonképen a lényeges különbség a két terv iránya között.

Az első terv már apró részleteiben, költségvetéssel egyetemben ki volt dolgozva s miután annak idején egy szerbiai államférfiu rendelkezésemre bocsátotta ez adatokat, módomban van azokat pontosan ismertetni. A terv szerint a Duna—Adria vasut a szerb határtól kezdve a Láb-folyó medrében haladna, a mely hires termékenységről, azonfelül bányavidéket, Kopaonikot, Novo-Brdót is érinti. A Láb mentében haladna Pristináig, innen pedig, átmetszve a Koszovopoljét délnyugati irányban, a Szitnyicza dús völgyében Lipljanig haladna, a hol átszelve az üszkübitrovicziai vonalat, Stimlján és Suharjekán át Prizrenbe vezetne. Érintve Ó-Szerbia egyik legtermékenyebb és leggazdagabb sikságát, a Metohiat s a Podrimlje gazdag bortermelő vidékét, kezdetben Prizrenből a Fehér Drim mentében haladna, majd rövid uton követné az egyesült Drim folyását is a Proni Kumuls torkolatáig, majd ennek völgyén át a Cáfa Kumuls hegységig jutna. Itt körülbelül egy négy kilométeres alagut áttörésével a Fani Fogel völgyébe érne s ezt követné a Fani Mas torkolatáig, innen Plánaig haladna, a honnan sikságra érve, befutna Alessio városába, majd ezen át San Giovanni di Meduába, vagy Litseni Lunersbe.

Megjegyzem, hogy vasut-vonal építésére ez a terület sem túlságosan alkalmas, ez is óriási technikai nehézségeket mutat fel, a melyek hasonlónak tennék a bosnyák szarajevo-uvaczi vonal pályakülönlegességeihez, de a hivatalos tervvel szemben vannak mégis előnyei. Ez előnyöket természetesen csak a két Drim egyesülésétől lehet számítani, miután eddig a pontig a két terv csak igen csekély eltéréseket mutat.

Az egyesült Drim-től kezdve az eredeti terv előnye pedig abban rejlik, hogy a hátralevő vonal jelentékenyebben rövidebb, azonfelül a Fani Fogel mente egyike Észak-Albánia leglakottabb vidékeinek és a Drim vidékével szemben termékenysége is nagyobb. Igaz viszont, hogy a Fani Fogel balpartjától keletre csekély távolságban területnek el Észak-Albánia legvadabb törzseinek, a kseláknak, selitáknak és lurjáknak falvai s e vidék viszonyaira eléggé jellemző az is, hogy annak némely részeiben európai ember még soha meg nem fordult. A Fani-Fogeltől

keletre, már 15 kilométernyi távolságban is vannak olyan területek, a melyek geografiailag is teljesen ismeretlenek. Mindezek azonban részben elmondhatók a Drim-völgyére nézve is.

Az ismertetett tervnek, mint említém, készen van költségvetése is, erről azonban könnyű megállapítani, hogy hozzávetőlegesen sem fogadható el. Ime a költségvetés.

1. Mrdaretól—Pristináig 38 km. á 130 000 dinár . . .	4,940.000 dinár
2. Pristinától—Lipljanig 20 „ „ 120.000 „ . . .	2,400.000 „
3. Lipljántól—Prizrenig 57 „ „ 160.000 „ . . .	9,120.000 „
4. Prizren—Nerfusa 105 „ „ 190 000 „ . . .	19,950.000 „
5. Nerfusa—San G. di Medua 40 km. á 130.000 dinár	5,200.000 „
6. Közlekedési eszközök és anyagok beszerzése . . .	6,000.000 „
Összesen . . .	47,610.000 dinár.

Ennek a költségvetésnek megdöntésére elegendő, ha szembe állítjuk vele a szarajevó—uvaci vasut költségeit. Ez utóbbi vasut, mely Bosznia-Hercegovina legdrágább műépítményei közé tartozik, mindössze 167 km.-nyi hosszúságú és 75 millió korona költséggel épült. Ezzel szemben ebben a tervezetben az Mrdare-San Giovanni di Medua 260 km.-re van contemplálva s ha Prizrenig nagyobb nehézségeket nem okoz is a pályaépítés, Prizren-től kezdődőleg bizonyos részeiben a szarajevó—uvacit is túlhaladó technikai nehézségeket ró a talaj, holott ez a rész egymagában is csaknem olyan hosszúságú, mint a Szarajevótól Uvacig vezető pálya. Ez utóbbinak 99 alagutja, 33 áthidalása és viaduktja van, ellenben leghosszabb alagutja 860 méter, míg az előbbinek a Cafa Kumuls hegy áttörésénél minimálisan számítva 3.500 méteres alagutra volna szüksége. A bosnyák vasut költségét emelte az a körülmény is, hogy az alkalmazott munkásoknak csaknem az egész pálya mentén előbb lakásokat kellett építeni, ugyanez fokozottabb mértékben áll az albániai részre is, a hol tekintetbe kell venni azt a körülményt is, hogy ez idő szerint a kereskedelmi góczpontoktól el van zárva, s a vidék túlnyomó részében még a cserekereskedést üzik. Mindez ugyancsak jelentékenyen megdrágítja és megnehezíti az építést. Figyelembe veendő végül, hogy a bosnyák vasút keskenyvágányú, ellenben a Duna—Adria vasutat rendes nyomtávra tervezik. Az építési üzemköltségbe számítandó végül a San Giovanni di Medua kikötőnek forgalomra alkalmas kiépítése is, a mely szakemberek számítása szerint 30 millió frankot emésztene fel, de ha a Litseni Luners kikötőjét alakítják át, annak költségei is felrúgnak minimális számítás mellett 15 millió frankra.

Térjünk már most át a hivatalos tervezetre. Hivatalos jelentések szerint a Duna—Adria vasut irányát a következőképen tervezik:

A vonal Mrdare-nál kezdődnék s innen Ipek-be vezetne, átszelvén a Koszovo-poljét és a keleti vasutakat Mitrovicza és Pristina között, majd Djakován, Prizrenen és Skutarin keresztül San Giovanni di Meduában, vagy Litseni Luners-ben végződnek, a mely Meduától 11 kilométerre fekszik nyugat felé. A Montenegró felé ágazó vonalat ez esetben nem Meduából, mint eredetileg tervezték, hanem Skutariból vezetnék. Mindjárt itt jegyezzük meg, hogy a török földön elfutó pályatest kezdődő részére (Mrdare-Prizren) máris bilaterális terv áll fenn. Az egyik a fennebbi, a mely szerint Mitrovica és Pristina között szelné az üsküb—mitrovicai vonalat, tehát ipso fakto Vucastrn városánál történnék meg az átvágás s innen vezetne Ipekbe. Ez a terv már az első lépésnél hatalmas nehézségeket támaszt. Prepolac és Vucastrn közötti részt ugyanis hosszában szeli át a Kopaonik hegyláncza, a melyen terjedelmes alagut nélkül nem tudnak átjutni a koszovói mezőre; a keleti vasút és Ipek között a Čičavica planina áll utban egy darabon. Itt már a Metohia sikság veszi kezdetét, a honnan viszont egyenes vonalban minden nagyobb nehézség nélkül futhat be Ipekbe. Ezt a tervet tehát nyilvánvalóan el kell ejteni s a Prizrenig terjedő vonalra minden valószínűség szerint a második kisegítő módozathoz fognak folyamodni, a mely mindenben megfelel az 1908-iki eredeti tervezetnek, amint azt előbb ismertettük. Ez esetben azonban Prizrentől Ipekig mindenesetre kiépítenének egy szárnyvonalat, a melyhez viszont a török kormány feltétlenül ragaszkodik.

Mindezek előrebocsájtása után megvizsgálhatjuk most már közelebbről a Duna—Adria vasutnak irányát, illetve azt a területet, a melyen a vonal keresztül fog haladni. S ez a vasút értékének megállapításánál — a macedon és albán területről is lévén szó — épenséggel nem csekély jelentőségű. A mint a geologiai nehézségek, akként a néprajzi, közbiztonsági viszonyok épenséggel nem emelik ennek a vasutnak előnyeit. Nyolcz év alatt több ízben bejártam a Balkán-félsziget legnagyobb részét s miután tanulmányaim jó részben erre a területre utaltak engem, módomban van a pályatest környékéről s ennek belső viszonyairól közelebbi adatokkal szolgálni.

A Szerbián átfutó vonal irányára és területére fennebb utaltunk már röviden, különben is a szerb terület belső viszonyai nem érinthetik a vonal üzemképességét, rentábiliasát és a vonalhoz füződő várakozásokat, azért a szerb földrész bővebb jellemzésétől elállhatunk. Ebből a szempontból hasonló tulajdonsággal bír a szerb határ és a Prizren között elterülő földrész is. A török pályatestnek ez az első fele nagyobb nehézséget nem fog okozni. Terepnehézségei, ha itt-ott vannak is, könnyen leküzdhetők, az az albánság pedig, mely e területen lakik, közel három

évtized alatt, a mióta fenáll az üsküb—mitrovicai vonal, annyira, a mennyire megbarátkozott már a vasuttal, megismerte annak előnyeit a saját anyagi helyzete szempontjából, így tehát nagyobb ellenállással az építők aligha fognak találkozni, ámbár az üszküb—mitrovicai vonatok még most is, — fennállásának 27-ik esztendeje óta, — a legtöbbször csendőrfedezet mellett teszik meg utjukat s az albánok támadása még mindig nem tartozik a ritka esetek közé.

Prepolac-tól Prizrenig, akár Lipljánon át haladjon a vonal egyenesen Prizrennek, akár Vučitrn-en át kerüljön előbb Ipek felé, azok a körzetek, a melyeken áthalad, gazdagon termékenyek, lakosságuk sűrű és elég vagyonos. Ime a közelebbi adatok:

a pristinai körzetben van	173 helység,	7.499 ház,	60.000 lélek;
a prizreni „ „	268 „	25.084 „	130.000 „
a djakovai „ „	152 „	8.104 „	43.000 „
az ipeki „ „	214 „	—	100.000 „
a vučitrni „ „	143 „	—	70.000 „

Ez — a pálya kezdő részének bilaterális terve szerint kétféleképen csoportosítva — Vučitrn nélkül: 807 helység és 333 ezer lélek; a pristinai körzet nélkül: 777 helység és 343 ezer lélek. 180, illetve 160 kilométerre terjedő vonal belső érdekeltiségének, főleg a balkáni viszonyokhoz képest, igen tekintélyes mennyisége ez.

Prizrentől kiindulva azonban olyan területeken hatol át a vasut, a hová híre sem jutott még el a kulturának, a hol fél vad albán törzsek középkor elejei barbárságban élnek még, épenséggel nem nyújtva alapot sem gazdasági civilizatio kiképződésének, sem olyan forgalmi biztonságnak, a mely legelső követelménye egy kereskedelmi útvonal intenzív képességeinek. Izeltőnek elegendő általánosságban annyit megjegyezni, hogy ennek a területnek belsejébe még a török katonaság sem hatolt be s Prizrentől délnyugatnak, egészen Skutariig (tehát a török területen elfutó vonal nagyobbik felén) sehol őrség, sehol hatóság, mert ez a föld a szabad albán törzsek lakóhelye, a hol ököljog, vendégjog, rablás és cserekereskedés szabályozzák az ember életét. Van olyan területe, a hol európai ember még soha meg nem fordulhatott az albán törzsek idegen gyűlölete miatt; a földterületről helyes térképeink sincsenek; a legjobboknak elismert középeurópai vezérkari térképek maguk is, egyik-másik részben még durván sem közelítik meg a terep valóságait s ezt albániai és macedóniai utaimban nem egyszer tapasztaltam magam is. De kövessük a lefektetendő sinek nyomait.

Nehéz, fárasztó hegyi pályán, alpesi magaslatokon kell a Duna—Adria vasutnak Prizrentől kezdve áthaladnia s minél inkább tovább hatol

az észak-albániai hegységekbe, annál nagyobb kopárság, sziklás meredek, olykor 2.000 méter magasságot meghaladó csúcsok emelkednek útjába. A pályájában egyébként a legjelentékenyebb, legnépesebb város ez a Prizren, a régi szerb császárság székhelye. Lakóinak száma 55 ezerre rúg, míg Djakova lakóinak a száma csupán 20 ezer, ugyanannyi Ipeké is.

Prizren már maga is a sziklás Sarplanina egy nyulványának, a Svilennek tövében terül el, szemben néz azonban a Metohia-siksággal, a honnan a Fehér-Drim hömpölyög alá, a melynek mentében halad Prizrentől kezdve a duna—adriai vasut. A Drim-völgye nyújt néhány száz méteres sikságot, de köröskörül mindenütt beláthatatlan sziklanyulványok meredeznek, a melyeknek egyes részein csak éppen hogy elvélve akad egy-két fa. Balról a Koritnik harmadfélezer méteres kúpja, jobbról az észak-albániai alpeseknek Bistrik csúcsa dől az útvonalra. Megenyhül a táj a két Drim egyesülésénél, Brut falunál, a hol óriási hegyek és erdős völgyek között egy legelőkkal és tengeri-földekkel borított körülbelül 220 m.-es sikság terül el. Délen látható az a szoros, a melyből a Fekete-Drim jön; észak-keletre van egy mély hasadás, a melyen a Fehér-Drim siet alá; nyugat felől pedig látható az a szoros, a melyben a két folyó egyesül.

Ha a prizren—skutarii régi középkori kereskedelmi út nyomát követné a Duna—Adria vasut, e részen, csekély távolságban egymáshoz, három hidon kellene áthaladnia: az első a Luma-patakot iveli át, a másik negyedóránnyira Fehér-Drim partjait köti össze, a harmadik pedig már az egyesült Drimen halad keresztül. Ez utóbbi az Ura-Vezirit, a nyugati Balkán egyik legnevezetesebb műépítménye, a mely azonban vasuti közlekedésre ives stílusánál fogva alkalmatlan. A prizren—skutarii elhagyott, gondozatlan út itt elhagyja a Drim mentét s már csak közel a torkolatánál találkoznak. Az országút a Goska, majd a Mihajna-folyók medrében halad a Dukagjini törzsek földjén majd erdős, majd kopár, sziklás hegyszakadékokban, abszolút terméketlen, vad vidéken.

Az egyesült Drim, a melynek irányát szemelték ki a Duna—Adria vasut útjának, iszonyú mélységben rohan tova torkolata felé. A környező vidékről egy érdekes Balkán-kutató néhány évtizeddel ezelőtt még a következőket írta: „Egyetlen egy út sem szeli át ezt a vadont, egyetlen egy sajka sem járt benne. Senki sem tudja megmondani, vajjon víz-esések vannak-e ott, vagy pedig rohanó folyamarak. Mily fontos, de egyszersmind mily vakmerő lenne egy természetbúvárnak útja a déli Alpesek oldalának ezen mélységein keresztül.“¹⁾ A vidék beutazására Hahn

¹⁾ Grisebach: *Reise*, II. 344. 1841.

főkonzul vállalkozott elsőnek 1863-ban. Evezőbárkán ment Skutaritól felfelé, de az áramlatok csakhamar visszatérésre kényszerítették. Ő írja,²⁾ hogy a Drim szorosai körülbelül 20 mértföldnyi hosszúságúak. Hullámai tompa morajjal nyilsebességgel rohannak tovább, óriási csupasz, szürke sziklafalak között, a melyek a jég folytán itt-ott egészen simák lettek. Olykor a sziklák partszegély nélkül oly toronyegyenest állanak, hogy az ég boltozata felül csak keskeny sávnak látszik. Vizesés nincs, de roppant sok az áramlat. A magas partok mellett albán falvak fekszenek, a melyeknek lakosai felfujt, kecskebőrökből készült tömlőn szoktak a folyón lefelé úszni.³⁾ A Drim vidéke most már nem olyan ismeretlen, mint volt a múlt század közepén, de kétségtelen, hogy vannak még mindig egyes részei, a hová nem ért még el kutató.

Mint említém, a vidék lakossága a szabad albán törzsekből kerül ki, még pedig Észak-Albania egyik legkulturátlanabb, legszegényebb, de egyuttal legvérengzőbb népéből. Így Prizrentől délre⁴⁾ terül el a Ljuma-albánok földje, a kiknek vérengzéséről sokszor ejtett szót az európai sajtó is. Hatvanezer főnyi hadat tudnak e mohamedán albánok talpra állítani, egyébként az izlamitikus világ sarkkövének nevezik magukat. Prizrentől Skutariig, az egyesült Drim jobb oldalán sorakoznak egymásután a Hasi, Bitücsi, Gasi, Krasnici, Merturi (baloldalon is) Nikaj, Sala-Sosi, Toplána, Dusmani, Pulti és Slaku-törzsek földjei; a Drim balpartján: a Malizi, Sacsí, Dukagjini, Kabasi, Spacsi-törzsek. Ezek területét szeli, illetve érinti majd a duna—adriai vonal.

A Bitücsi, Gasi, Krasnici törzsek a Djakova alatt elterülő »Malcija Djakovs« részben kietlenül kopár, részben elég jól művelt és bevetett (főleg keleti és északi részén) föld területén laknak s Észak-Albánia legagresszivebb törzsei közé tartoznak. Leggyengébb közöttük számbeli erőre a Bitücsi törzs (mindössze 300 házat számlál), de viszont a legvagyonosabb, mert a terület lejtős részeit birja. A Krasnici törzs közvetlenül a Drim mentén telepedett meg, 800 házat számlál, a Malcija Djakovs északkeleti határát ellepő Gasi törzs körülbelül egyenlő erejű a Krasnici-vel.⁵⁾

²⁾ Hahn: *Reise durch die Gebiete des Drim stb.* 36.

³⁾ Magam is láttam ilyen tömlőkön úszást a Drim vidékén. Rendesen testük előrészére erősítik, olykor azonban vesszőkből, vagy vékony deszkából felületet is adnak neki s ilyen formán több személyt is át tudnak szállítani.

⁴⁾ Magának Prizren-nek lakossága igen nagy részben mohamedán és ortodox szerb, a környéke viszont tisztára albán.

⁵⁾ Itt jegyzem meg, hogy főleg török katonai körök olyan irányban vezetve követelik a Duna—Adria vasutat, a mely Prepolác-tól a Láb mentén, Pristinán, Lipljánon, Stimlján, Prizrenen, Djakován haladna keresztül s Djakovától kezdve északnyugatról délkeletnek haladó vonalban metszené a Malcija Djakovs fensíkot, tehát

Sokkal kedvezőtlenebb már az ezen törzsektől keletre fekvő Merturi és Nikaj-albánok földje. A terület csaknem egészben karsztos jellegű. Keskeny völgyekben, víz mentén tudnak csak földmívelést üzni, azért inkább állattenyésztéssel foglalkoznak, az éhinség azonban állandó vendég e vidéken. E mellett vad, vérengző, férfi népének körülbelül 50%-a vérbosszu alatt pusztul el. Az erősebb fél a Nikaj-törzs, a mely 2445 lelket számlál.

Huszonnégy faluja van a Nikaj-törzsnek, a melyek közül legnagyobb a Mseri nevű 210 lakóval. S az igen gyéren lakott falvak egyébként is jellemzők egész Észak-Albaniára. A Duna—Adria vasut Prizren—Skutari vonalán egyetlen helység sincs, a melynek lakossága az ezret elérné. Ellenben a leggyakoribbak a 100 lakón alóli községek. Így pl. a Nikaj törzs 24 falujából 13 falu száz lakónál kisebb létszámmal rendelkezik. A Nikaj-albánok földje után következő Sala-törzs Észak-Albania hegyi törzsei között egyike a legnépesebbnek és a legtekintélyesebbnek. Ötszáz házat és kerekszámban 4500 lelket számlál.⁶⁾ Ebből is következtetni lehet, hogy Prizrentől Skutari-ig milyen gyér lakosságú földterületet fog átszelni a Duna—Adria vasut. A Drim baloldalán, a részben önálló, részben pedig a dukagjini országrészhez tartozó területek nincsenek kedvezőbb helyzetben. Ez oldalon még a legerősebb a mirditákhoz tartozó Spacsi törzs, a melyben 650 család van. Már most, ha a Duna-Adria vasut közvetlenül a Drim-völgyében haladna, a mint tervezve is van, az esetben harminczezer léleknél semmi esetre sem képes nagyobb számú érdekeltséget a maga körébe vonni. Nem változnék pedig ez a helyzete abban az esetben sem, ha az egyesült Drimtől kissé balra kanyarodnék, a régi Prizren—Skutarii ut nyomán, a Dukagjin és Merdita tartományok között, mert a mirditáknak a dukagjiniekkal érintkező területrészei is felettébb gyéren lakottak.⁷⁾ A skutarii vilajet lakóinak a szá-

nem szélességben (a Drim mentén) hanem hosszában szelné át a Gasi, Bitücsi és Krasnici törzs földjét. Ez esetben Tetaj-nál, a Merturi törzs legnépesebb helységénél kanyarodnék a vasut az egyesült Drim közvetlen vidékére s innen haladna Skutariba. A nyomjelzést végző inérnökök épen azért a Djakova-Tetaj közötti részt is tanulmányozni fogják. Az északalbániai alpoknak óriási csúcsai emelkednek itt (Skül-sen 2339 m. Cafa Kolsit stb.), de a nyomjelzésre viszont alkalmas talajt nyújt Djakova folyója, az Erenika, majd ennek mellékága a Proni Bitücsit, folytatólagosan pedig a Valbóna folyó mente.

⁶⁾ Baldacci (*Bolletino della Società Geogr. Italiana* 1900. 0. 9) szerint 3200 lelket tesznek ki; de az adat téves.

⁷⁾ A mirditák számát a valódinál különben is sokkal többre szokták becsülni. Gyurkovics (*Albanien*) 19 ezerre teszi számukat, Baldacci (*i. m.*) 21.000-re, A. Degrand (*Souvenirs de la Haute-Albanie.*) 25 ezer lélekre. Az igazság az, hogy az öt mirdita bajrakban összesen 1900 család van, így tehát maximális számítás mellett sincsenek többen 20 ezernél.

mát ugyan 350 ezer lélekre lehet becsülni, de ennek a lakosságnak tulnyomó része a durazzói szandzsákat, a skutarii szandzsáknak pedig tengerparti, továbbá ama részét lepi el, a mely a monasztiri vilajet díbrai szandzsákjával határos.

A mig tehát a Duna—Adria vasutnak első fele (Prizrenig) minden kombinációban, úgy lakószám, föld termékenysége, mint élénk forgalmi élet tekintetében, az európai Törökország egyik kiválóan fejlődésre képes területet szeli át, addig másik fele mindezen tulajdonságoknak leginkább híjával van. Nyilvánvalóan marad is igen nagy ideig, mert intensiv ipari kulturának kifejlődése — a mely egyedül menthetné meg ezt a vidéket — ott, a hol százados elmaradottság patinájával van bevonva minden, néhány évtized alatt nem sikerülhet.

III. A Duna—Adria vonal gazdasági és politikai jelentősége.

A duna-adriai vasut kiépítésének előharczosai gazdasági fontosságának előtérbe állításával motiválták és motiválják ennek a vonalnak szükségességét. Határozottan van gazdasági fontossága, de viszont kimutatható, hogy nem elsősorban Szerbia számára, a mely úgyszólván életkérdésének állította be ezt a vonalat. Ha valakinek eminenter fontos, akkor az Oroszország, de főleg Olaszország, a mely utóbbinak a nyugati Balkánon eléggé kifejezésre jutott politikai tendenciái vannak. Olaszország erős harcokat vív a nyugati Balkánon és az Adrián az osztrák-magyar monarchiával s a mint fontos neki minden parányi lépés, a mely pozícióját erősítheti, úgy érthető, milyen értéket foglal magában számára a Duna—Adria vasut, a mely nyílt kaput nyit neki a félsziget eme részének belsejébe, a hova eddig vagy egyáltalán nem, vagy csak kerülő uton, minden lépésért nehéz küzdelmet folytatva, juthatott el. A Duna—Adria vasut ezen a ponton válik elsőrangúan európai kérdéssé, súlyos közgazdasági és politikai problémává, a mely egészen közletről, gyökerében érinti a mi érdekeltségeinket is.

De vegyük sorra az érdekeltségeket, a melyek a Duna—Adria vonalhoz fűződnek. A Balkán-államokkal hamarosan végezhetünk. Az eszme szerb harczosai azt hirdetik, hogy a, duna—adriai vonallal „az orosz, román, bulgár, szerb és montenegrói kereskedelem közvetlen utat nyerne Nyugat-Európa piacaira“. Mondjuk: van benne igazság. De ez az igazság, a viszonyoknak számbavétele után csak elméleti igazságnak tűnik fel, a gazdasági életben pedig mégis csak a realitások számítanak.

A ki *Oroszország* forgalmi utait, összeköttetéseit ismeri, az egy perczig sem fog arra gondolni, hogy épen a Duna—Adria vonalat fogja felkeresni a nyugati Európa piacaihoz. Ilyesmiről komolyan beszélni

sem lehet. Oroszország ragaszkodik ehhez a vonalhoz, konvenial érdekeinek, de abból a szempontból, hogy összeköttetést kapjon az egész félszigeten keresztül, annak legtávolabbi részeig, az Adriáig, de az Adrián túl terjedő relációban, már legfeljebb politikai szempontokból értékes számára, de semmi esetre sem gazdasági tekintetben. Oroszország a Balkánon akarja kiterjeszteni praedominans befolyását s ennek a törekvésnek egyik igen fontos csatornáját látja ebben a vasuti vonalban. Hogy így látták a dolgokat Konstantinápolyban is, két évvel ezelőtt, a mikor a vasutháboruszkodások folytak, azt megvilágíthatjuk abból a nyilatkozatból, a melyet a szandzsák-vasut kérdésének tárgyalásánál török megbízottként szerepelt Nuri bég tett W. Lequeux publiczista előtt:

— Azt a parancsot kaptam, mondotta Nuri bég, hogy Bécsbe menjek és ott pontosan megállapítsam, hogy mit kívánnak? A tárgyalás már több év óta folyik s a szultán most a dolog elintézését reám bízta. A szultán ő felsége minden pillanatban kész irádét kiadni, a melylyel megengedi, hogy Szerbián át S. Giovanni di Meduaig haladó vasut kiépíttessék, úgy, hogy ha már meg kell válósítani a magyar-osztrák tervet, Törökország legalább azt mondhassa, hogy Oroszországnak nyílt kereskedelmi utat nyitott egészen az Adriáig.⁸⁾

De mi előnye lehet *Bulgáriának*, a mely a maga export-cikkeit sokkal kedvezőbb relatiók mellett képes a Fekete-tengeren; a Musztafapasa—Dedeagácsba kapcsolódó vonalai segítségével, avagy a Küstendil—Güvesevo—Kumanovo felé kiépítendő szárnyal Szaloniki felé irányítani? Ugyanezek a vonalak állanak fenn *Romániára* nézve is, a melyet e mellett még az a veszély is fenyegethet, hogy költségesen kiépített fekete-tengermelléki kikötőiből elvon egyes szállitmányokat. Tehát Románia még versenyt is kaphat a Duna - Adria vonalban.

Vegyük *Szerbiát*, a mely legerősebben, a kis Balkánállamok között úgyszólván egyedül exponálta magát a vonat mellett. Ha tulzott objectivitással nézzük is az ő érdekeit, a melyek e vonalhoz kapcsolódnak, még abban az esetben is csak relativ értékeket lehet számára megállapítani. Szerbia par excellence mezőgazdasági állam, kivitelében csak őstermelési cikkek szerepelnek s a mikor a nyugati piacokra vél kedvezőbb utat találni, nem is gondolhat másra, minthogy a mezőgazdasági termelvényeinek exportja szempontjából jut kedvezőbb helyzetbe. Ilyen utaknak keresése reá nézve 1905 óta vált főleg szükségessé, a mikor beállott közte és a kettős monarchia között a vámháború s ezzel a határ elzárása, a mely határon nem évtizedek, hanem évszázadon keresztül bonyolódott le agrár kivitele. Gabonaféléinek exportja már korábban

⁸⁾ W. Laqueux : Daily Mail 1908. febr. 18.

megoszlott a nyugati és keleti irányok között, 1906-tól kezdve nagyobb részében kellett az utóbbit választania. S a gabonafélék, gyümölcs stb. kivitelében vereség nem is érte, ellenkezőleg ebbeli exportja (s ehhez némileg hozzájárultak a kedvezőbb termelési viszonyok is) növekedett is, úgy hogy például már az 1907-ik évben, a mely az első év volt, hogy elejétől végig vámháborúban folyt le, elérte kivitelének azt a maximumát, 81 millió dinárt, a melyet korábban sohasem tudott elérni.⁹⁾ Az árúk természetében rejlik már, hogyha Szerbia e nemű cikkeinek továbbításához vízi úttal is rendelkezik, akkor lehetőleg el fogja kerülni a vasuti szállítást, a minthogy valóban Braila felé, az Aldunán irányította kivitelét s csak elenyészően csekélyebb mértékben kereste fel a szalonikii irányt. S megáll ez minden esetben. Akkor is, ha kiépül a Duna—Adria vasut s közelebb éri a tengert, mint eddig érte Szalonikin keresztül, bizonyára még mindig nyereségesebb lesz a Dunán való szállítás. Tehát a Duna—Adria vasuti vonalra irányítandó kivitele közül csak állatkiviteléről lehet tulajdonképpen szó nagyobb számban. Ez idő szerint Szalonikin keresztül keres utakat és piacokat állatkivitelének, de a mint ebben az irányításban nem tudott eredményeket elérni, akként nem fog a duna—adriai vonalon sem. Ez utóbbi közelebb hozza ugyan néhány kilométerrel Szerbiát a tengerhez, másrészt azonban forgalmi nehézségei a duna—adriai iránynak, mint a fentebbiekből is kiviláglik, oly óriásiak lesznek, hogy aligha lesz képes vetekedni a belgrád—nis—szalonikii biztos bázisú forgalommal. Szaloniki azonfelül európai Törökországnak második legnagyobb kikötője, a mely kedvező fekvésénél, kedvező összeköttetéseinél fogva is középpontjában áll a nemzetközi forgalomnak, a mit ilyen értelemben nyilvánvalóan sohasem fog utolérni San Giovanni di Medua, vagy Litseni Luners, a duna—adriai vonal tervbe vett belépő állomása. Olaszországot leszámítva, azoknak a piacoknak legnagyobb részéhez előnyösebb összeköttetése van Szalonikinek, a mely piacokon positiót akart magának szerezni, a szerződésen kívüli állapot óta Szerbia állatkivitele. Egyéb termelvény-főlösegei, mint gabonája, lisztje stb., a melyek 1905 óta ezt az irányt keresik fel, Szalonikiben már annyira meggyökeresedtek, hogy e termelvényeket összevásárló kereskedők ringet köthettek. Más tekintetben is nagy beruházásokat tett Szerbia Szalonikiben, a melyek közül csak azt említjük fel, hogy a szerb exportőrök fiókkintézeteként „Agence Générale de la Banque d'Exportation priv. du Royaume de Serbie“ elnevezéssel bankot alapítottak, több ügynökséggel. De nagy kedvezéseket nyújtott a szaloniki vámhatóság is. Kimondotta —

⁹⁾ L. Szerbia gazdasági élete utolsó három esztendejének tanulságairól, Szegh Dezső: *Szerbia állattenyésztése és annak problémája* című tanulmányát, a Magyar Gazdák Szemléje 1909. nov. és decz. számaiban.

a szerbiai kivitelre — hogy az olyan átfutó szállitmány, mely a vaggontól egyenesen a hajóra kerül, vagy a vámraktárakban raktároztatik el, mentes az 1⁰/₀-os átfutó illeték alól. Az állatoknál le kell ugyan a 8⁰/₀-os behozatali vámot fizetni, ha magánistállókba hajtának be, az elszállításnál azonban ebből 7⁰/₀ visszafizettetik. A gabonaféle, hus- és szilvaszállitmány, a mely a waggonban, vagy magánraktárban hever, mentes az eddig hetenként fizetett per colli 1, illetve 2 piaster díjtól. Létesítettek végül vámistállók, a hol az állatok kipihenhetik magukat. Fog-e tudni ilyen biztosítékokat nyújtani a duna – adriai vonal?

De hiszen: ezek lehetnek nem lényeges kellékei a szalonikii vonalnak; tegyük fel, hogy mindezeket el lehet érni San Giovanni di Meduában, vagy Litseni Lunersben. Lényeges azonban az, hogy a Szalonikin keresztül irányított állatkivitel — s a fenti kedvezményekhez hozzá kell még venni a tarifalis kedvezményeket, premiumokat, a melyeket a szerb kormány nyújtott — fiascóval végződött: Szerbia összes ujonnan szerzett piacain együttvéve nem tudta azokat az eredményeket elérni, a melyeket korábban a monarchia piacain elért.

A vámkonfliktus kitörése óta legmagasabb sertéskivitele kitett 71.000 darab sertést (50 ezer levágott és csak 21.000 élő állapotban), holott a kettős monarchiával való szerződéses időben a sertéskivitel évi átlaga 84.271 drb. volt, sőt 1905-ben elérte a 112.000 drbot. Szarvasmarha kivitelének átlaga korábban 58.805 drb., a vámkonfliktus óta a maximum 14.000 drb. Ha annyi kedvezmény után, a mennyit a szaloniki-i vonal nyújtott, ez az eredmény, kétségtelen, hogy nem teszi kedvezőbbé az arányt számára a duna – adriai vonal sem, a mely kétséges megtudja-e adni a szaloniki-i kedvezményeket s máskülönb is jóformán csak Olaszország belsejébe nyujthat Szerbia agrikulturális termelvényeinek utat Barin keresztül, ám a szerződésen kívüli állapotban éppen Olaszországgal szemben szerezte meg magának Szerbia azt a tapasztalatot, hogy az egyáltalán nem mutatkozik olyan kedvező piacnak, a milyennek gondolták. A tengeri út az élő állatszállításra soha kedvező nem lesz, a minthogy Szerbia megállapithatta, hogy még a legkedvezőbb esetben is, a kivitt élő állatok 20⁰/₀-a útközben elpusztult. Számba kell venni Szerbiának még azt is, hogy ennek a vonalnak Macedoniát, illetve Ó-Szerbiát érintő része Prizrenig olyan területet szel át, a mely európai Törökországnak egyik leggazdagabb mezőgazdasági kulturával bíró területe, tehát a vonalon már kivitelének versenytársat talál.

Objective megállapítva tehát Szerbiára nézve a Duna – Adria vasut értékét: hasznos számára annyiban, a mennyiben minden országra előnyös az, hogy minél szélesebb, terjedelmesebb és elágazóbb vonalhálózat kösse össze a külvilággal, de azt az óriási előnyt, a mit publicistikai

munkákban és diplomáciai iratokban hangoztatnak, rájuk nézve legalább nem lehet megállapítani. Szerbia gazdasági viszonyait jelentékenyen nem lesz képes megváltoztatni. Változtathat, mint alább látni fogjuk a Szerbiába irányított bevitelben, de ez már nem Szerbia haszna és előnye, hanem az exportáló államé.

Mig a felsorolt három Balkán-állam exportja, mint vázoltuk volt, nem sokat nyer a Duna—Adria vonallal, addig határozottan előnyös lesz *európai Törökország* belterületének egyes részére (Ó-Szerbia, Macedonia), a melyet érint. Ezek a területek igen tekintélyes gazdasági erő kifejtésére képesek s ha el nem tudták érni fejlődésüknek azt a fokát, a melyre hivatva volnának, az nem kis részben a forgalmi utak hiányának s ennek alapján a gazdasági széttagozódottságnak tudható be. Európai Törökországnak egész nyugati oldalát a Vardár folyótól kezdve egyetlen vonalszeli át, a kosszovói vilajet északi részét átszelő üszküb—mitrovicai irányban haladó keleti vasut. A szerb határtól délnek, egészen az egyesült Drim középfolyásáig, a Nikaj és Merturi albán törzsek földjéig terjedő terület rész gazdasági életének ez az egyetlen arteriája, a mely azután csekélyebb mértékben az üszküb—nis - belgrád—budapesti irányba olvad, nagyobb részben azonban ennek a fővonalnak üszküb—szaloniki-i relációját használja fel. Abban az anomáliában szenved tehát, hogy kénytelen a távol és félreeső Szalonikin keresztül keresni a külvilággal való összeköttetést. Azok a közlekedési eszközök, a melyek az üszküb—mitrovicai vonalon felül szolgálják a forgalmat, már csak országutak, de természetesen — keletről lévén szó — ezeket sem szabad európai fogalmakkal mérni. Ujabban Lipljántól Pristináig van egy 15 km.-es országút, a melyet építése alkalmával Stimljan át Prizrenig akartak meghosszabbítani, miután a török kormányzat is belátta, hogy a prizren—ferizovicai (55 km.-es), eddig használt országút, a mely különben e terület rész legfontosabb közlekedési vonala, éppenséggel nem felel meg a követelményeknek. Esős időben egyenesen hasznavehetetlen. A tervbe vett továbbépítés azonban elmaradt. Van országút Ipek és Mitrovica, továbbá Djakova és Prizren, Djakova és Ipek, Djakova és Saharjeka között, de ezek még kevésbé nevezhetők utaknak. Egy vasutvonalnak építése tehát ezen a területen, csak áldásos lehet annak gazdasági és kulturális életére.

A kosszovói vilajetnek, jó esztendőben kitesz összforgalma 68—70 millió koronát. Az egész vilajet gazdasági életét természetesen nem lehet a Duna—Adria vonal kapcsán elemezni, miután vannak a vilajetnek olyan terület részei, a melyek mindenkoron az üszküb—szalonikii relációhoz kapcsolódnak; ám közvetlenül a kiépítendő új vonal belső érdekelttségét fogja alkotni a vilajetnek egész észak-nyugati része Mitrovi-

czától Pristináig, majd az e területrésztől a Drim folyóig terjedő vidék, tehát Ipek, Djakova és Prizren körzete, pontosan a pristinai, ipeki és prizreni szandzsákok.

Ha ezeknek a részeknek gazdasági kulturáját vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy annak földje őstermelvényekben roppant gazdag és erősen fejlődés-képes. A lakosságnak fő foglalkozási ága a mezőgazdaság és az állattenyésztés. A talaj rendkívül termékeny és bőven képes produkálni tengerit, búzát, rozsot, gumós növényeket és főzelékféléket, sőt megtermi a dohányt is. Épen e három szandzsák területéről tartják, hogy valóságos éléstára lehetne Törökországnak, a miben nincs is túlzás; e három szandzsák földjén terülvén el, — hogy csak a nagyobb síkságokat említsük, — a Koszovopolje és a Metohia. Igen alkalmas a talaj szőlőmívelésre is, bár ennek termesztését elhanyagolják, jelentékeny mértékben üzik azonban a Prizrentől északra elterülő és régtől híres Podrimljen. A terjedelmes legelők révén ép oly fejlődés-képes s ma is nagyarányú a három szandzsák területén az állattenyésztés. A Pristinától Mitroviczáig terjedő terület állatállománya egymagában 250 ezer ökör és tehén, félmillió juh és 250 ezer kecske. Igen tekintélyes a lóállománya is. A területről közel 40 esztendeje folyik már állandóan az állatkivitel Szaloniki felé. De gazdag a vidék bányatermékekben is. A pristinai szandzsák Novo-Brdo városában és Janjevo mellett már a középkorban gazdag ezüst- és ólombányák voltak, található azonban arany, ércz, vas, szén nagymennyiségű chrom stb. Hogy a bányászat pang, a bányák kiaknázatlanul hevernek, az nem kis mértékben a közlekedési eszközök hiányának tudható be. Ugyanigy áll az erdőgazdasága is. A területen roppant sok az értékes erdő (hivatalos adatok szerint az egész vilajet erdőségei 315.000 hektár területet foglalnak el), de vannak azért olyan vidékek, a melyeknek őserdejében még fejsze nem járt. Egyetlen gőzfürésze van a területnek, a mely egyébként egész európai Törökország egyetlen modern berendezésű ilyen üzeme. Ipara egyáltalán nincs. Néhány gőzmalom; ez ugyszólván minden. Háziipara is hanyatlak, pedig még csak nem is régen Prizrennek és vidékének messze földön híres háziipara volt. Ma már Prizren, Djakova és Ipek ezüstipara is hanyatlóban van; igen tekintélyes azonban Prizren, Djakova és Ipek, mesin és szaffián cserzése. A cserzőhordók száma egymagában Prizrenben 200-nál több, míg Djakovában és Ipekben, a hol nyaranta vízhiány miatt be kell az üzemet szüntetni, csupán 70.

A három szandzsák területét, mai viszonyai alapján kereskedelmi forgalom tekintetében két főemporium szerint lehet megosztani. Ezek: Mitrovicza és Prizren. Az előbbihez számítandó a kosszovói vilajet északi része, tehát az egész pristinai szandzsák, valamint az ipeki szandzsák-

ból a beranei és rozajī kazák, de idesorolandó a gazdasági kapcsolatok miatt még a sjeniczai szandzsák egy része is. Az utóbbihoz sorozható az egész prizreni szandzsák, valamint az ipeki szandzsáknak hátralevő kazái. Ki kell azonban most még hasítani Prizren gazdasági körzetéből Kalkandelen-t (Tetovo) és Gostivárt, a melyek már forgalmi vonalaik miatt is közvetlenül inkább Üszkübel érintkeznek. A Duna—Adria vonal kiépítése után azonban ipso fakto az utóbbi érdekkörébe fognak esni.

Ha már most a két körzet szerint itéljük meg a terület kiviteli forgalmát, akkor a következő eredményeket kapjuk:

A *mitroviczai* körzet összkivitele 74.533 mm., körülbelül 1.345 millió korona értékben. Ebből gabonára esik 38.423 mm., hüvelyesekre 6.001, fára 15.470, gyümölcsre 1.848, nyersbőrökre 1.816, sajtra 2.749, építési anyagokra 336, tüzelő anyagokra 35, hulladéokra 73 mm. Vágómarha kivitele kitesz 809 kocsirakományt (463 kocsirakomány ökör, 346 kocsirakomány ürü). A behozatal kitesz 91.619 mm.-át, mintegy 3.480 millió korona értékben.

A *prizreni* körzet összkivitele másfél millió frankot tesz ki. Áll pedig: állati termékekből, élő ürüből, bőrből és ezüst munkákból. Élő ürü kivitele átlag 35—40.000 db. (érték 1 millió 100.000), gödölyebőr kivitel 16—30.000 frank, kecskebőr 10—20.000, báránybőr 20—25.000, vadbőr 8—10.000 frankra rúg. Tekintélyes még birkagyapju kivitele (40.000), gépszíj kivitele (35—45.000), bor- és raki kivitele (15—20.000 frank). Végül gyümölcs kivitele (környékén terem a híres ipeki alma) szintén felmegy 10—12,000 frankra. Olyik évben gabona és hüvelyes kivitele egészen elmarad, van esztendő viszont, a mikor elég tekintélyes. Így utóljára 1905-ben 50.000 frank értékűt exportáltak. Magának ennek a körzetnek behozatala átlagosan három és fél millió frank, ha azonban hozzá számítjuk a kalkandeleni és gostivári kerületeket is, a melyek, mint említettük, közvetlenül az üszkübi piacához tartoznak ez idő szerint még, abban az esetben 8 millió frankra lehet becsülni forgalmát, vagyis hozzászámítva most már a mitkovicai körzetet is, a három északi, a Duna—Adria vonal mentén elterülő szandzsák összes forgalma ez idő szerint 12—13 millió koronára becsülhető a legrosszabb esetben is.

Megjegyezzük, hogy a mitrovicai körzet kizárólagosan Szaloniki felé exportál most, míg a prizrenié némi csekélyebb részben Skutari felé is, a prizren—skutarii ösvényen. A behozatalban is jobbra ezek a vonalak szerepelnek, hozzájárul azonban itt a forgalom lebonyolításához a wien—budapest—belgrád—nis—üszkübi vonal is.

Prizren alatt a Drimtől kezdve már a skutari szandzsákban halad a Duna—Adria vonal. A hegyvidéki albánság földjén kivitelről beszélni

sem lehet; a külvilágtól teljesen elzárt, félvad törzsek között nemcsak, hogy a cserekereskedés él még, hanem földük sem alkalmas mezőgazdasági produktivitásra olyan értelemben, hogy ott kivitelről lehetne szó, hiszen a terület legnagyobb része a lakosság szükségleteinek a felét is alig termi meg néha. Állatállományuk teljesen satnyult s egyébként is nem haladja meg ennek a száma a lakosság mindennapi szükségletét. Bányatermékei lehetnének alkalmas kiviteli objektumok, de ezeket a termékeket fel kell előbb fedezni, mert azok most még rejtve vannak a föld méhében. Fában, erdőségekben azonban roppant gazdag, vízi ereje is jelentékeny; a faipari üzem meghonosítása után lehet szó igen tekintélyes fakivitelről. Van jövője a bőrkivitelnek is ezen a vidéken. A zadrimai síkság s általában a szandzsák tengerpartja roppant termékeny és gazdag föld, de azt nem érinti, csak igen csekély részben a Duna—Adria vonal.

Több joggal lehet várni a Duna—Adria vonaltól magának Skutari kereskedelmének fellendítését. A város kereskedelme néhány évtized óta jelentékenyen visszament. Valamikor Skutari egyik legfontosabb kereskedelmi helye volt európai Törökországnak, mert kezében tartotta egész Albánia, Macedónia és Rumili forgalmi életét. Kereskedőinek befolyása kiterjedt az egész félszigetre. A nis—üszküb—szaloniki, valamint a szaloniki - monasztiri vasutak kiépítése ezt a positióját teljesen megsemmisítette. Ma Skutari kereskedelmi befolyása alig terjed túl a Matja folyón. A vidék kereskedelme általában az ország belseje felé gravitál s ezt különösen a nis—szaloniki vonal idézte elő, a mely Skutarit még a nyers termények összevásárlásából előállott forgalomtól is elütötte azon a vidéken, vagy annak közelében, a melyen az említett vasut áthalad. Tekintélyes ipara is tönkrement Skutarinak a megbénult kereskedelmi élet következtében. Megjegyzendő, hogy éppen a város jelentőségének ez a sülyedése váltotta ki a 70-es években először egy tranzversalis vasut tervét, a mely azonban nem a most tervbe vett Duna—Adria vonal alakját öltötte volna. Egyszerűen sinpárokat akartak lefektetni Skutariból kiindulva Prizrenen keresztül a nis—üszküb—szaloniki vonalig.

Skutari fejlődése tehát fog nyerni a Duna—Adria vonallal, ámbár, ha kiépítik a Noradaunghian Gabriel tervében ugyancsak benfoglalt és Durazzóból az ochridai tavakhoz vezetendő vonalat, a mely bekapcsolódik a szaloniki - monasztiri irányba s ez által egy más albán kikötővel köttetik össze Macedónia belseje, akkor a forgalom is erősen meg fog oszlani Skutari és Durazzo között, a mely utóbbi már most is erősebb, annál a pozíciónál fogva, a melyet Skutari egykori jelentőségének csökkenése után elért.

Skutari mostani forgalma átlagban 10—11 millió koronára rúg. Ebből 4—5 millió a Montenegróval való transitó forgalomra esik. Részletesen 4—4½ millió kerül importra, 1—1½ millió korona pedig exportra. A transitó forgalomban 4—4½ millió Montenegróba, 5—600.000 kor. pedig a Montenegróból eredő forgalomra. A transitó forgalom tehát az összforgalomhoz képest igen jelentékeny. Ez azonban annak ellenére, hogy a Duna—Adria vonalból, Skutariból kiindulva, szárnyvasutat terveznek Antiváriba, aligha fog most már emelkedni, miután kiépült az antivári—virpazari első montenegrói vasut. A mióta ugyanis ez fennáll, máris csökkenés tapasztalható Skutari átmenő forgalmában a montenegrói határon. Tekintetbe kell venni a mellett, hogy a csökkenés beállott, a mikor Antivári kikötője a maga kezdetleges mivoltában van a kereskedelem szolgálatában, — most pedig az olasz érdek és olasz tőke buzgólkodása következtében a forgalmi követelmények tekintetbe vételével fogják Montenegrónak ezt a kikötőjét kiépíteni, illetve átalakítani. Egyébként pedig, miután az átmenő forgalom túlnyomó részében bevitelben merül ki, ez sokkal gazdaságosabban bonyolítható le ezentul is a tengeri uton. Épen ezért az esetleg Skutarin át Montenegróba irányuló import, a duna—adriai forgalomnak legfeljebb utolsó szakaszát (a kikötőtől Skutariig) fogja használni, ha ugyan továbbra is nem fog célszerűbbnek mutatkozni a Bojana-folyón, Obottiig való hajón szállítás, a mely már csak másfél óra járásnyira van Skutaritól, míg San Giovanni di Meduatól Skutariig nyolcz erős órára van szükség. Így tehát az átmenő forgalom kérdése nem igen érintheti a Duna—Adria vonalat.

Ismertetvén a belső területek gazdasági érdekelttségét a Duna—Adria vasuttal kapcsolatosan, áttérhetünk most már azokra az igazi érdekekre és törekvésekre, a melyek ennek a vonalnak kiépítésénél ütköznek. S itt szembe találkozunk legelsőbben az Adria problémájával, az „adriai egyensulylyal“, illetve Olaszországnak a kettős monarchiára nézve végzetessé válható balkáni törekvéseivel.

Olaszországgal a nyugati Balkánon, helyesebben az Adriai-tenger keleti partjain közel két évtizede élethalál-harcot viv a kettős monarchia.

Míg Olaszország összeköttetése korábban vajmi csekély volt ezzel a területtel, most iskolák alapításával, kereskedelmi intézmények létesítésével, hajójáratokkal, bankokkal, ipari alapításokkal, koncessziók megszerzésével vetették magukat különösen az albán partokra és Macedonia nyugati részeire s a fellángolásban megszületett a jelszó: »L' Adriatico è mare italiano«. Aktualis problema lett az „adriai egyensuly“ s ennek éle már kifejezetten is a kettős monarchia ellen irányult, miután az olaszok éppenséggel nem titkolták, hogy Valonára pályáznak, az

adriai tenger keleti partjára, s mare clausummá akarják tenni az Adriát. Ily távolságokig most már — különösen a török birodalom ujjászületése után — elmenni természetesen nem lehet, de ha az olasz tevékenység eddigi realis eredményeit vesszük csupán, azokból is megállapítható, hogy következetes térhódításuk milyen veszedelmeket rejt keleti kereskedelmi érdekeinkre és egész Balkán-politikánkra.

Montenegro gazdasági élete már ugyszólvan teljesen a kezükben van. 1905-ben megalakították az Antivári társaságot (Compania d' Antivári Venezia) négy millió lira alaptőkével, 60 évi időtartamra. A kamatokat a montenegrói kormány garantálta. A társaság koncessziói szövege: az antivári kikötő építésére, vasutépítésre, gőzhajózási társaság létesítésére. ¹⁰⁾

A hajókat nyomban meg is építtette s ma már kizárólagosan kezében tartja a skutari tavi hajózást „Danica“ és „Neptun“ nevű hajóival, a miáltal a Montenegróból és Montenegróba való transitó forgalom Skutarin keresztül olasz monopoliumot képez. Megépítette a társaság a már említett Antivár—Virpazar vasutvonalat, a mely ugyancsak a magyar és osztrák árúkra lett hátrányos, miután Antiváriból Podgoricába, Montenegro beljébe 100 kg. súlyú árút 2 koronáért szállít, míg Cattaro-Podgorica relációban 6 koronát kell fizetni. Most folyik az antivári kikötő kiépítése. A montenegrói dohánymonopolium egy velencei részvénytársaság kezében van.

De nemkülönben erős akciót folytatnak a Montenegróval határos Albániában is. Egy olasz pénzszövetkezet koncessziót kapott az albániai erdőségek kiaknázására, s különösen nagy gondot fordítanak a hajózás emelésére Olaszország és albán partok között. Az eddigi eredmények máris olyanok, hogy a természetes közlekedési szükségleteket messze túlhaladják 1893-ban kötöttek szerződést a „Puglia“ olasz hajótársasággal kéthetenkénti hajójáratra Velence és az albán partok között s ma már a hajójáratokat annyira szaporították, hogy az Adria két partja között hetenként kétszer közlekednek a Puglia hajói. ¹¹⁾ Kulturális tevékenységét már említettük, szolgáljon azonban izelítőnek itt annyi, hogy magában Skutariban egy elemi iskola, gyermekmenhely, egy ipar-, egy kereskedelmi iskola, meteorológiai megfigyelő állomás, kereskedelmi muzeum, stb. szolgálja az olasz állam érdekeit.

Mindezeket az intézményeket nagy áldozattal s kezdetben csak agitationalis célból hozta meg Olaszország, de célját elérte annyiban, hogy megmozdult kereskedői világa is s a milanói kongresszuson

¹⁰⁾ Szezh Dezső : *Magyarország a Balkánon*. Bpest, 1908. VI. fej.

¹¹⁾ a) Brindisi—Albánia,
b) Velence—Triest—Albánia.

már az utóbbiak hoztak öt pontból álló határozatot az Albániával való összeköttetés még fokozottabb mértékben való felkarolása érdekében.¹²⁾ Mint látható tehát az olasz verseny nagy intenzivitásának megalapozásáról joggal lehet beszélni.

Terveikbe elsőrangú módon kapcsolódik a Duna—Adria vonal, a mely elviszi áruikat és befolyásukat nemcsak Albánia belsejébe, a hova az olasz propaganda eddig eljutni nem tudott, hanem európai Törökország legészakibb részeibe is, a hol földrajzi helyzetünk a közelség, kedvezőbb összeköttetések s régtől kipróbált gazdasági érintkezésünk következtében fölényes helyzetben voltunk Olaszországgal szemben. A Duna—Adria irány, ha más tekintetben, az eddig meglevő vonalhálózaton változtatás nem történik, — viszont Olaszországot hozhatja kedvezőbb földrajzi helyzetbe, az ő vonalait rövidítheti meg.

Eddigélé Olaszország minden agresszivitása mellett sem tudta megtörni a kettős monarchia gazdasági pozícióját Felső-Albániában. A durazzói szandzsákban, a hol sokkal erősebb, mint a skutariiban, felküzdötte magát a beviteli versenyben a negyedik helyre, de Ausztria—Magyarország összbevételéhez viszonyítva, ennek körülbelül csak $\frac{1}{5}$ részét képes exportálni. A durazzói szandzsák importjában a következő arányban részesülnek ugyanis az egyes államok: Ausztria 46·50%, Anglia 18·8%, Törökország 18·1%, Olaszország 10·4%, Magyarország 2·4%, a többi államok 3·8%. Nemkülönben hasonló a helyzete most még a skutarii szandzsákban, a melyet szélességében fog átszelni a Duna—Adria vonal. A skutarii szandzsákban, illetve Skutariban hat állam versenyzik egymással árúbevételben. Ezek közül szállít Ausztria 50, Olaszország 23, Magyarország 22, Törökország 22, Görögország 4, Franciaország egy féle árucikket. Még pedig Ausztria 28·577 mm (+ 91 tuczat, + 108·700 db.), Olaszország 10·253 mm, Magyarország 9·129 mm (+ 8680 db.), Törökország 13·044 mm, Görögország 191 mm, Franciaország 4 mm.-át. A skutari szandzsákban tehát Magyarország és Ausztria forgalma jóval felülhaladja az összforgalom felét. Beláthatatlan azonban, hogy a Duna—Adria vonal kiépítése mennyire fogja fokozni az olaszok tevékenységét a forgalom és az összeköttetések nagyobbitása érdekében.

Ha objective nézzük azonban a kérdést, meg kell állapítanunk, hogy a Duna—Adria vonal Albániában elfutó része az Albániába irányított forgalom tekintetében az olaszokkal vívott verseny előfeltételeit

¹²⁾ Felhívják a kormányt az albán forgalom érdekében 1. a kereskedelmi szabadság biztosítására s más nemzet kedvezményeinek kiküszöbölésére; 2. az ipar felvirágoztatásának előmozdítására; 3. a hajózás fejlesztésére; 4. pénzintézetek alapítására, kikötők építésére s e kikötőkből vasuti vonalak indítására a Balkán-félsziget belseje felé.

megrázkódtatások elé nem viheti. Elvégre, a mit a tenger felől való közlekedési irányokban és feltételekben eddig azonos eszközök állottak rendelkezésünkre, akként azonos feltételek maradnak ezentúl is, hiszen a duna—adriai vasuti vonal a tenger felől ép oly könnyen nekünk is rendelkezésünkre áll, mint Olaszországnak, a többi államokkal pedig még mindig jelentékeny előnyben is leszünk a közelség miatt. Ha pedig keresztül viszünk némely kereskedelem-politikai intézkedést, játszva ellensúlyozhatjuk azokat az előnyöket is, a melyeket Olaszország magának részben eddig biztosított, részben ezentúl kíván biztosítani. Ide tartoznak mindenekelőtt a tarifális reformok. S itt csak egy kiáltó anomáliára kívánok rámutatni. A magyar lisztnek egyik előkelő piacza lehetne Albánia. Most azonban versenyre kelni sem tud az olasz termékkel, részben mert a hazai termés ára is jóval magasabb, részben pedig, mert a pl. a Durazzó-Velence relaczióban a viteldij mintegy 50%-kal olcsóbb a Fiume-Durazzó viszonylathoz képest.

Sokkal figyelemreméltóbbak azonban már azok a gazdasági hatások, a melyeket eredményezhet import tekintetében a Duna—Adria vasut Macedonia, illetve Ó-Szerbia belsejében. Ezek a területek, nagyobb általánosságban: a koszovói vilajet, szűkebben (a Duna—Adria vonal érintése): a prizreni, ipeki és pristinai szandzsákok, a török belföld versenyét leszámítva nagyrészt, a kettős monarchia kiviteli érdekkörébe voltak utalva; hozzá képest a többi versenyző külállamok csak kisebb arányban vehettek részt a beviteli forgalomban. Oka ennek főleg a korábban, minden más államot megelőzve megszerzett összeköttetések, a melyekhez részben hozzájárultak a közlekedési vonalainknak előnyei is. Bosznián keresztül nemcsak a karaván-forgalom volt korábban élénk, hanem Szerbián keresztül Zibevcsén át egyenes összeköttetésünk is volt a területrészekkel. Földrajzi fekvésünk nyilvánvalóan egészben is megindokolhatná azt, hogy ezeken az egyenes vonalakon szereztük meg a suprematiát, de ennek ellentmondanak e vidékek beszerzési állomásai. A koszovói vilajet bevitele ugyanis a természetesség rovására, nem Zibevcsén keresztül bonyolódik le, hanem Szalonikin, vagyis az Egei tengeren keresztül, a mely uton ugyan a nyugati versenyző államokkal a rövidebb tengeri utunk következtében előnyben vagyunk, de Olaszországgal viszont teljesen egy vonalon állunk. A koszovói vilajet árúbevételének $\frac{4}{6}$ -od része Szalonikin át és csak $\frac{2}{6}$ -od része kerül Zibevcsén keresztül a piacra. Tapasztalhatjuk tehát azt az anomáliát, hogy a Vardar folyótól nyugatra egészen az Adriai-tengerig, eddig Szaloniki volt ugyszólván az egyetlen ellátó emporium, vagyis azon keresztül szerezte be szükségleteit a három megnevezett szandzsák, a pristinai, ipeki és prizreni is. A szaloniki forgalomnak erre a vidékre eső részét kétségtelenül a

skutari—prizren—prepolaci, vagyis az adriai vonal fogja magához ragadni, mihelyt ennek a vonalnak forgalmi biztonsága a kellőképen garantálva lesz.

Micsoda következményei lesznek ennek a mi gazdasági positionkra, a mit a nyugati Balkánon elfoglaltunk? Mindenekelőtt fokozottabb erővel felléphető versenyt kapunk nemcsak Olaszország, hanem mindama nyugati államok részéről, a melyek export termékeinek van talaja ezen a vidéken, mert ez utóbbiaknak is kedvezőbb feltétel nyújtatik a behatolásra. Az északról, Zibevcse felől Üszkübön keresztül jövő vonal pedig már nem fog a tenger felől jövő versenynyel szemben bizonyos kizárólagos előnyöket nyújtani, mert észak felől, ugyancsak vasuti vonalon nyílt útja lesz most már Oroszország és Románia versenyképes termékeinek is. Hogy ez mit jelenthet: megvilágíthatja az az adat is, hogy a koszovói vilajetnek importjában Ausztria és Magyarország eddig is csak 8 millió koronával tudott szerepelni.

De nézzük meg verseny tekintetében a Duna—Adria vonal közelebbi érdekelttségét. A *mitroviczai* körzetnek behozatala körülbelül 91.009 mm., körülbelül 3 és fél millió korona értékben. Ennek a mennyiségnek nagyobbik fele — körülbelül 50.000 mm. $1\frac{1}{2}$ korona értékben — a belkereskedelemre esik, míg a hátramaradó 41.000 mm.-án a versenyző külföldi államok osztozkodnak. Még pedig jut Ausztriára és Magyarországra 23.000 mm., kerek egy millió korona értékben. Kizárólag Ausztria és Magyarország exportálnak erre a vidékre cukrot, kávé, szeszt, vegyi árukat, üvegárút, papírt, gyújtóárut és gépeket; részesedik ezenfelül a következő cikkekben: bőr-, fűszer-, gyarmat-, kőolaj-, kézmű-, vas- és aczélárú.

Anglia: textil- és kézműárú.

Olaszország: kézmű-, gyarmatárú, kender, tésztanemű.

Oroszország: kőolaj (csekélyebb mennyiségben) és homokcukor.

Németország: vas és vasárú.

Franciaország: tésztaneműek és szeszes italok.

Görögország: szappan és szeszes italok.

Belgium és Németalföld: gyertya.

Szerbia: kötélárú.

A *prizreni* körzet importja ugyancsak három és fél millió koronára tehető. Az összes importnak körülbelül fele esik Ausztriára és Magyarországra, a melyek kizárólag szállítanak díszműárút, üvegárút, ruhát, rövidárút, csecsebecsét, szeszt, fegyvereket, szivarkapapírt, cukrot. A kettős monarchia után következik a külállamok közül Anglia, de 1906 óta itt már igen érezhetően lehet tapasztalni Olaszország igyekezetét a piac meghódítására. Ez adatokból is konstatálható már, hogy Macedonia és

Ó-Szerbia eme nyugati részén már koránt sem vagyunk a versenytársakkal szemben olyan kedvező helyzetben, mint Skutariban, illetve a skutari szandzsákban. Arra pedig el lehetünk készülve, hogy a mint e vidékek áruellátásának súlypontja a Duna—Adria vonal révén Skutariba helyeztetik Szaloniki helyett, mindazok az államok, a melyek eddig tért foglaltak Macedonia és Ó-Szerbia belsejében, igyekezni fognak ezeket az elkelési piacokat továbbra is megtartani, miért is most már nagyobb rajokban fogják Skutarit felkeresni. Ez a körülmény azonban, ha részünkről kellő intézkedések nem történnek, megbillentheti ipso facto a forgalmi mérlegünket magában Skutariban is, a mely most már nem lesz annyira elzárva a külső forgalomtól.

De milyen hatása lehet a Duna—Adria vonalnak a Szerbiába irányuló bevétel tekintetében? Erre nézve kiinduló pontot szolgáltathatnak azok az adatok, a melyeknek birtokába juttatott bennünket a vámháború tanulsága. Mig korábban Szerbia bevételében is a legnagyobb mértékben Magyarországra és Ausztriára támaszkodott, addig a vámháború alatt előállott helyzetben a mi gazdasági befolyásunk igen jelentős mértékben megcsökkent. Keleti kivitelünk versenytársainak igen kedvező alkalmat szolgáltatott a Szerbiával való konfliktusunk s valóban ki is használták sikeresen ezt az alkalmat. Az első lépés volt pedig csak nehéz: ma már áruiknak talaja, piacza van ott, most már csak a forgalom folytonosságának megtartásáról és emeléséről lehet szó. S igen tanulságos áttekintést nyújt pozíciónk hátraszorítására s más versenyző államok térfoglalására az a kimutatás, a mely megvilágítja, hogy Szerbia bevételében milyen perczentben részesedtünk a normalis kereskedelmi összeköttetés, valamint a vámkonfliktus ideje alatt s milyen perczentben részesedtek versenytársaink.

Szerbia kereskedelmi forgalmában az egyes államok perczentualis részesedése volt:

	1905-ben	1906-ban	1907-ben
	százalékokban		
Magyarország és Ausztria	60·04	50·10	36·27
Németország	11·57	21·96	28·79
Anglia	9·55	10·30	14·48
Belgium	0·64	0·85	1·07
Franciaország	1·47	2·58	3·45
Olaszország	1·41	2·12	3·26
Svájc	1·18	1·46	2·02
Németalföld	0·18	0·51	1·59

Vagyis mig egyedül a kettős monarchia kivitele csökkent fokoza-

tosan, addig az összes többi államoké fokozatosan emelkedett.¹³⁾ A kivitelben szenvedett veszteségen osztozkodnak: Németország, Anglia, Franciaország és Olaszország. Mindezek az államok pedig, ha meg akarják az ebben a korszakban kivívott gazdasági pozíciójukat tartani, jelentékeny segítséget nyerhetnek a duna—adriai vonalban, mert megrövidíti utjukat a tenger felől (San Giovanni di Meduáig), ahonnan a szerb határig már csak 300 és néhány kilométer utat kell vasuton megtenni árucikkeiknek. A versenyben tehát még nagyobb könnyebbséget szereznek.

Mindent egybevetve most már a Duna—Adria vonal várható politikai és gazdasági hatása tekintetében meg lehet állapítani a következőket:

Magyarország és Ausztria érthető okokból küzd azon, hogy politikai és gazdasági szupremáciáját biztosítsa az egész Balkán-félszigeten, a mely ugyszólván az egyetlen terület, a hol gazdasági expanzivitását nagyobb mértékben érvényesítheti. Hozzá számítandó ezenfelül, hogy a Balkán egyuttal kapu is számunkra a távolabbi keleti piacokra. Nekünk, a kik ellen annyi éles érdek támad, hogy pozícióinkat meggyengítsék, minden parányi intézkedést, a mely ellenfeleink hadállását erősítené, a mienket pedig gyengíteni képes, szorgos figyelemmel kell kísélnünk, hogy legalább a régi egyensúly arányait és méreteit biztosítsuk magunknak. Az evolúciót utjában megállítani nem lehet, ha a Balkán-félsziget egy elhagyott részén evolúciót jelent a Duna—Adria vasut, a mely meg fogja nyitni számunkra is a kulturát, az ellen nem tehetünk, de nem is szabad semmit sem tennünk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy viszont a mi érdekeinket és befolyásunkat biztosító eszközök fokozásáról ne gondoskodjunk.

S a Duna—Adria vasut jelenthet, mint láttuk, olyan gondolatot, törekvést, eszközt, mely a mi expansivitásunk meggyengítését célozza. Mikor két évvel ezelőtt felmerült a Duna—Adria vasút eszméje, beszélgetvén egy szerb államférfiúval, azt fejtegette előttem, hogy „Oroszország és Ausztria—Magyarország törekvése e két vasuti vonal, a Duna—Adria és a szandzsák vasút anthitezisében foglaltatik“; „hogy a Duna—Adria vonal képes csak biztosítani a balkáni és adriai egyensúlyt; hogy ez a vonal fogja majd alkotni a gazdasági arteriát a szláv és a latin faj között.“ Ebbe a

¹³⁾ Helyesebben csak Ausztria kivitelében állott be csökkenés, a mi kivitelünk kb. egy nivón maradt a korábbi évek kivitelével. A mi kivitelünk volt millió koronákban 1905-ben 10·93, 1906-ban 8·11, 1907-ben 9·53. Magasabb volt a kivitelünk csupán 1903 (14·43) és 1904-ben (11·33), de már az előző években nem haladta túl a vámkonfliktus eredményeit. Pl. 1900-ban 10·76, 1901-ben 8·79, 1902-ben 9·08 millió korona volt.

néhány szóba körülbelül bele vannak komprimálva nemcsak a transversális vasut kapcsán megnyilvánuló valódi törekvések, hanem azok az argumentumok is, a melyek európai beállítását akarják megtalálni a vonalnak. A nagyhatalmak közül közvetlenül valóban három van érdekelve itt: Ausztria-Magyarország, Oroszország és Olaszország. A két utóbbi találkozik is egymással azon a ponton, hogy mindkettőjük törekvése szembetalálkozik Ausztria-Magyarország érdekeivel és földrajzi helyzete által is megindokolt gazdasági befolyásával. A „szláv-latin faj barátkozása“-nak mezébe burkolózik az a törekvés, illetve az az új alakulás, a mely Ausztria-Magyarország ellen akarja felvenni a küzdelmet keleten, közelebből a Balkán félszigeten. Első realis megnyilvánulása a szövetségnek a Duna – Adria vonalban való egyetértés s megpecsételése a diplomatai világban is ennek a tendenciának az 1909. év október havában történt racconigii találkozás, a melynek igen előkelő tárgya volt a transzbalkáni vasuterv. Érdekes volna ennek a viszonyoknak szélesebb politikai mederben való analizálása, mert hiszen itt nagyszabású hatalmi eltolódások embryói is mutatkoznak, bennünket azonban most közelebből, a helyzet mai kifejlődésében, a mikor a védekezés fegyvernemeit kell megtalálnunk, csak az érdekel, hogy két ellentétes irányból készülődnek ellenünk. A két iránynyal szemben küzdenünk kellett eddig is, mert hiszen voltak harcaink a Balkánon ugy Olaszországgal, mint Oroszországgal. Könnyebb volt azonban a küzdelem, míg külön-külön területeken kellett megvívunk azokat. Hogy egy vágányon a Duna—Adria vonalon találkozott végre két legveszedelmesebb ellenfelünk, ez a körülmény is kell, hogy emelje szemünkben a transversális vonal jelentőségét s idézze fel a védekezésnek minél nagyobb méreteit.

Oroszország törekvései sokkal nagyobb horizontokat fognak át és inkább politikai, mint gazdasági természetűek. Gazdasági téren Oroszország soha veszedelmes ellenfele nem volt a kettős monarchiának a Balkánon. Annál nagyobb volt azonban a politikai érdekkörök surlódása. Oroszországra nézve láttuk is, hogy gazdasági szempontból túlságos hasznot nem hajthat a Duna – Adria vonal, de változtat-e ez a körülmény bármit is a situación, a mikor az igazság mégis csak az, hogy észak és dél, Oroszország és Olaszország, két ellenfelünk, átnyújtja kezét egymásnak a Duna—Adria vasút vágányán.

Közelebből, magunkra vonatkoztatva, ezek a politikai szempontok is, erősen kell, hogy latba essenek.

Oroszország, a mikor energikusan exponálja magát a Duna—Adria vasút mellett, eminensen szolgálja a saját célját, már azáltal is, hogy megosztja és több irányban köti le a kettős monarchia védekezésének energiáit. S az adriai tenger problémája, Olaszország törekvéseinek ellen-

súlyozása kétségtelenül képes súlyos gondokat okozni. Már pedig a Duna—Adria vasút egyik csatornája lehet annak a törekvésnek, hogy Olaszország még fokozottabb mértékben hálózza be az albánságot s gyökereket verjen a Balkán nyugati felében. Minél inkább fokozni tudja Olaszország forgalmát az adriai tenger keleti partjain, annál inkább megy az Fiume és Trieszt befolyásának rovására. S itt figyelembe kell venni, hogy Olaszország a Duna—Adria vonalat s annak belépő állomása gyanánt egy új kikötő építését csak kezdő lépésnek tartja; ott van már készen a Durazzóból a szaloniki—monasztiri vonalig terjedő vasút kiépítésének terve is, a mely mint láttuk benne van szintén Nordaunghian beruházási programjában s a mint pénzcsoportot tudnak szerezni a kiépítésére, sokkal előbb elkészülhetnek vele, mint a Duna—Adria vonallal. Ezzel a durazzói vonallal ugyancsak azt a célt akarják szolgálni, mint a transversalis vasuttal. Forgalmasabb kikötőt az Adrián s a kikötőből olyan vasuti vonalat, a mely könnyű szerrel viszi el termékeiket s ezzel befolyásukat is Macedónia leggazdagabb vidékére az Ochrida és Prespa tavakhoz.

Eldönthet-e azonban politikai és gazdasági pozíciókat egy, vagy két vasuti vonal? A Duna—Adria vasút tengeri belépő állomása (s a durazzói-é is) épügy és ép oly könnyen elérhető számunkra, mint az olaszok számára, a többi versenyzőkkel pedig meg épenséggel előnyben vagyunk. Előnyben vagyunk Olaszországgal is annyiban, hogy nekünk e területeken gyökereket vert befolyásunk van, míg Olaszországnak csak ezentul kell azt megszereznie. A lényeg s a védekezésnek az eszköze tehát abban áll, hogy olyan intézményes cselekedeteket tudjunk életre hívni, a melyek Olaszországgal és a többi versenyzőkkel lépést tartanak s így az ő esetleg előállható előnyeiket lerontják. Ugyanazokkal az eszközökkel és fegyverekkel kell nekünk is sikra szállanunk nemcsak azért, hogy a versenyzőkkel egy vonalban tudjunk maradni, a versenyre kiszemelt területeket birtokunkban és befolyásunkban tarthassuk, de hogy a területek gazdasági és kulturális fejlődésével lépést tartson a mi befolyásunknak legalább az eddigi arányszáma. Ezek az intézményes cselekedetek fogják eldönteni a küzdelmet s fogják kipróbálni a küzdelemre felvonultatott eszközöket, többek között a duna—adriai vasutat is. S a balkán-félszigeti befolyásért folytatott küzdelemben, a duna—adriai vasut is a teendők egész sokaságát veti felszínre.

IV. A mi teendőink. (A szandzsák vasut.)

A multak tapasztalatai, a Balkán felé irányuló mozgalmakban és intézmények között sok olyan momentumot vetnek fel, a melyekből tisztán látható most már, hogy nem tulajdonítva nekik nagyobb jelen-

tőséget, vagy mivel nem vettük bennük észre a mélyebb tartalmat, a szervezett actiót: részben előidézői voltak annak, hogy nem tudtuk magunknak biztosítani azt a gazdasági befolyást és térfoglalást, a melyre hivatva volnánk, kétségtelenül nagyobb arányokban, mint a milyeneket fel tudunk mutatni. Az elkeseredett versenyben, a mely a Balkánon folyik, nem tudtuk mindig kellő erővel megállani helyünket. S a verseny ma erőteljesebb eszközökkel, szervezettebben és szélesebb körűtelte-
 téssel folyik, mint valaha. Ha elfogulatlan szemmel, a viszonyok alapos mérlegelése után vizsgáljuk a dolgokat, lehetetlen a Duna—Adria vonal-
 nak végzetes jelentőséget, vagy hatást tulajdonítani Balkán félszigeti gazdasági positionkra, de igenis végzetes volna, ha a vasut révén kife-
 jezésre jutó symptomát észre nem vennők. S ez a symptoma intő jel számunkra, hogy végre rendszeres, programmszerű és körültekintő mun-
 kálkodással teremtsük meg azokat a módozatokat és alapokat, a melyek szervessé teszik a Kelettel való összeköttetésünket s a mikor felvértéz-
 nek minden actió és intézkedés ellen, illuzóriussá teszik azt a hatást is, a melyet ellenfeleink a maguk javára és a mi positionk hátrányára vár-
 nak a Duna—Adria vasuttól.

Ha szorosán véve Magyarországot nézzük, akkor tulajdonképen ott kellene kezdenünk, hogy az első kötelesség volna érdekeltségünk nagyobb figyelmének felkeltése a Balkán-félsziget iránt. Nem terjeszkedhetünk ki általánosságban az egész félszigetre, hogy ebbeli mulasztásainkat felsoroljuk, per incidentem meg kell azonban említenünk, hogy ha a nyugati Balkánon (a Duna—Adria vasut vonalában), a mely legközelebb fekszik határainkhoz, befészkelte magát az idegen verseny s tartani lehet tőle, hogy új utakon még inkább be fog fészkelődni, vagy legalább is nagyobb erőmegfeszítést fog most már kívánni részünkről a verseny paralizálása, — azt jórészen a saját indolentiánknak köszönhetjük. A kosszovói vilajetben már régen meg lehetett volna szüntetni azt a helyzetet, hogy legfőbb beszerzési forrásukat Szalonikiben keresék s tehát importforgalmuk túlnyomó részét Szalonikin keresztül bonyolítsák le. A mi érdekeltségünk azonban huzódzott a közvetlen összeköttetések megszerzésétől, mert ferde fogalmai voltak a Kelet üzleti viszonyairól. Konzuljainknak hiába való volt minden fáradozása ilyen közvetlen összeköttetések elősegítése iránt. Évtizedek multak el, mig egy-egy Szalonikit látogató képviselő felkereste az Üszkübtől nyugatra terjedő vidéket is.¹⁴⁾ Valamivel kedvezőbb ebben a tekintetben a helyzet Skutariban, de — nem Magyarország, hanem Ausztria számára.

¹⁴⁾ A mult nyáron hallottam Prizrenben, hogy ott *tizenhárom év* óta meg nem fordult a monarchiából (sem Magyarországból, sem Ausztriából) utazó.

Mióta erős arányokat kezd öltetni az olasz verseny az albán partokon, azóta Ausztria is nagyobb erőmegfeszítéseket tesz, hogy korábbi posícióját el ne veszítse, Fiume azonban még mindig a távol tengerentúli piacokon keresi forgalmának emelkedését, semmint a tőle néhány órára fekvő partokat kultiválná. Holott, ha megtekintjük a statisztikát, azt látjuk, hogy Albánia bevétele éppen azokból a cikkekből kerül ki, a melyekben Magyarország ipara a legerősebb.

De maradjunk szigorúan a közlekedéspolitikai kérdéseknél.

Ma már, főleg, ha ilyen arányokban fogja fejleszteni a verseny azokat az eszközöket, a melyekkel a részünkre éppen a kedvező forgalmi összeköttetésekben megadott előnyöket akarja ellensúlyozni, — különben sem támaszkodhatunk többé kizárólag természetadta kedvezményekre s nekünk is eszközeink fejlesztéséhez kell látnunk. Új arteriákat kell keresnünk s a meglevőket kell mélyítenünk, hogy a gazdasági életünk vérkeringése a Kelettel meg ne bénuljon.

Mint említettük volt, a Duna—Adria vasut kiépülése első sorban azt fogja eredményezni, hogy megelégnékül az adriai tenger keleti partjának forgalma, mert a vasut által érintett területeknek ugy bevitelére, mint kivitelére nézve a tengeri belépő állomás fog vinni főszerepet. Triesztnak és Olaszországnak az albán partokkal való forgalma mellett azonban teljesen eltörlül a mi forgalmunk. Sem a hajójáratunk nem elegendő, sem a szállítási díjtételeink nem képesek sok tekintetben az olaszéval versenyezni.

A mi tengerhajózásunknak különben egész fejlődése különös irányt mutat. Tulajdonképen csak 1871 óta lehet magyar kereskedelmi tengerészetről beszélni, mert ez ideig csupán vitorlás hajói voltak kereskedelmi tengerészetünknek. Legalább is a nyugati relációkban. Kelet felé és a dalmát kikötőkbe voltak rendes járataink is, a melyeket az előtt „Ausztriai Lloyd“, majd az 1867:XVI. t.-cz. VI. cikke alapján később az „Osztrák-Magyar Lloyd társaság“ tartott fenn. A fiumei kikötőnek 1871-ben megkezdett nagyobb arányú kiépítésével (1871:XIX. t.-cz.) vette eredetileg kezdetét kereskedelmi tengerészetünk fellendülése. A fejlődés azonban olyan irányt vett, hogy az míg nyugat felé nagy intenzivitást fejtett ki, addig kelet felé vajmi kevésbé fordult. A múlt század 80-as évei alatt keletkezett Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási társaság kapta meg Fiume és az Adriai tenger keleti partjain fekvő kikötők között a járatok lebonyolítását, míg a távolabbi kikötőkbe vezetett járatokról az osztrák-magyar Lloydal szerződünk. Tehát az előbbi feladatai közé tartozik Skutari (Obotti) ellátása. Sajnos, az 1901. évi X., illetve XI. t. cikkekre foglalt és 1916-ig érvényben levő szerződések intézkedései, bár — az időszakos járatokat leszámítva — húsz reláció-

ban 43 heti járatot irnak elő a társaság számára, Obottiba ebből minden második héten jut egy járat, míg ezzel szemben, mint említettük volt, az olasz „Puglia“ hetenként két járatot indít Albániába. Fiumének keleti járatai, — főleg ebben a viszonylatban — tehát igen gyengék, de örvendetes jelenség gyanánt kell megemlíteni, hogy ez a körülmény nem került el a kereskedelmi kormány figyelmét, a mely 1906-ban a kivitel fejlesztéséről szóló emlékiratában ugyancsak hangsúlyozza, hogy feltétlenül szükség volna a Fiumén át kelet felé már eddig létesült összeköttetések fejlesztésére az által, hogy Fiume és a keleti kikötők közt saját hajózási vállalatunk tartsanak fenn megfelelő berendezésű járatokat. Karöltve kell azonban eljárniok díjszabás tekintetében a magyar államvasutakkal s elsősorú követelmény, hogy a járatok rendszeren és sűrű időközökben induljanak. Tengerészetünk fejlesztésére hoztak is azóta egy törvényt a szabadhajózásban foglalkoztatott kereskedelmi hajóknak segélyezéséről, de ennek egymagában tulságos hasznát a keleti relációkra nem fogjuk látni. Ezalatt ugyanis Olaszország tengerészetének fejlesztése érdekében kidolgozott törvényjavaslatában, a Commissione Reale eléggé liberalis javaslatával szemben, felvette új vonalnak Bari—Antivarit heti három járattal, a San Giovanni di Medua-Scutarii járatok évi számát 156-ról felemelte 208-ra, valamint az adriai vonalak segélyezésének összegét 986.000 liráról felemelte 1,280 000 lirára. Ugy, hogy míg eddig az Adria olasz partja és balkáni partja között folyó járatoknál 191.067 mérföldet 787.560 lirával, átlagosan 850 tonnával, 10 sebességgel, addig ezentul 368.481 mérföldet segélyezett 1,280.000 lirával, átlagosan 746 tonnával, 11 sebességgel. Igen helyes tengerészeti politikával igyekeztek a hajójáratok hosszát és sebességét, ebben a relációban emelni, a tonnatartalmat pedig csökkenteni. Megjegyzendő, hogy tíz nemzetközi vonala közül egyedül eme balkáni (albániai) járatoknál csökkentette a tonnatartalmakat a segélyezés szempontjából. A tendenzia annál kirivóbb. Mit szóljunk a tarifális különbsétekhez, a mikor némely cikkre és épen az albániai viszonylatban az olasz és a magyar viteldijak között 50%-ot is kitesz a különbség. Szorosán vett magyar szempontból vizsgálva a helyzetet, ölbe tett kézzel nézhetjük-e a dolgok folyását, a mikor Ausztria részéről is láthatjuk az egyre jobban növekedő igyekezetet s megállapítható, hogy a „Ragusea“ folyton veszedelmesebb versenytársa lesz a mi közeli keleti járatainknak?

Gyökeres reformokra, gyors és alapos intézkedésekre van szükség a magyar érdek védelme szempontjából a Fiuméből kiinduló keleti hajózásunkban. Programmszerű részletekre itt ki nem terjeszkedhetünk, ám annyi a vázlatokból is kidomborodhatik, hogy ezeknek az intézkedések-

nek vezérmotivumul a hajók, hajójáratok szaporítását, a viszonyokkal és versenynyel számoló alkalmas tarifális politikát kell kijelölniök.

Ezzel párhuzamosan kell azonban haladniok ama vasuti vonalak kiépítésének, a melyek hozzájuttatják a termelőt ahhoz, hogy kedvező és minél tökéletesebb vonalvezetéssel érje el a magyar kikötőt. S tervekben itt sincsen hiányosság. Így évek óta sürgetik, tervezgetik, tanulmányozzák a második fiumei vonal kiépítését. Fiume vasuti hálózata ugyanis nem csak hogy meg nem felelhet egy intensivebb forgalomnak, de versenyképesség tekintetében Trieszttel szemben, a vonalak technikai akadályai következtében is erős hátrányban van. Fiuméhez az ország belsejéből egyetlen vonal vezet, míg Triesztbe kettő: a déli vasut és az államvasut. S még e mellett is Trieszt mindkét vonalának együttvéve számított vonalesései kétszerte kedvezőbbek, mint a fiumei egy vonalé. A fiumei vonal legmagasabb emelkedése 25⁰/₀, a trieszti vonaléké 10—12⁰/₀. A fiumei vonal legmagasabb emelkedése a tenger szine fölé 800 m., míg a triesztbe haladóké 500 m. Tekintetbe véve most már, hogy a fiumei egyvágányuval szemben a Staatsbahn ugyancsak egyvágányú, ellenben a Südbahn már kétvágányú, mindezt összevetve az emelkedési esélyekkel, azt látjuk, hogy Trieszt vasuti vonalai hatszor akkora forgalmat tudnak lebonyolítani, mint a fiumei-é. Mindezeknek szemmeltartása után valóban itt az ideje, hogy megjavítsuk fiumei pályánkat. A cél keresztülvitelére két terv van; az egyik olcsóbb (mintegy 30 millió korona költséget emészt fel) s ez Kameral-Moraviczától kívánja a második vágányt megépíteni, míg a második terv egészen új utat keres Fiuméba. Ez ugyan normalis számítás mellett is 100 km. után kb. 100 millió koronába kerülne, de nem csak a rövidség, hanem az esésviszonyok miatt is kiszámíthatatlanul célravezetőbb intézkedés lenne. Az új pályanyom Josipdol állomásból indulna ki s a Kapella hegységet két (8·5 és 12·5 km. hosszú) alaguttal áttörve érne a tengerhez s Buccarin át jutna Fiuméba. Ez az utvonalat 26 km.-rel rövidítené meg. A költség óriási ugyan, de van mód a csökkentésére. Meg van például a lehetősége annak, hogy a kiegyezésben elvállalt magyar-dalmát vasutnak legalább egy részét alkossa ez a Fiuméből Josipdol felé haladó szárny, a mi által az előbbiből 20 km. könnyen eleshetnék, tehát már csak kb. 80 millió korona terhelné a kiépítendő új fiumei vasutat. Ez tehát évenként (arányosan 10 évre osztva fel) csupán 8 millió többletet jelentene költségvetésünkben. De nemzeti erőnk, gazdasági életünk fejlesztésének egyik legjelentősebb emeltyűjét szereznök meg általa, mikor súlyt, positiót és erős versenyképességet biztosítunk az által is magyar kikötőnknek.

A Duna—Adria vasut nézőpontjába állítva azonban a fiumei viszonylatot, — legfőbb horderejű intézkedésnek mégis eme kikötőnknek a belső

vizi utakkal való összeköttetését kell megjelölni. S az 1908: XLIX. t.-cz. óta, a mely a vizi beruházásokról hozatott, most már tulajdonképen csak a megkezdett út folytatásáról van szó. Ez a törvényczikk intézkedik már ugyanis a Kulpa folyónak Sziszecktől Károlyvárosig terjedő részére 3,800.000 korona összegben contemplált hajózhatóvá tételéről; s ha a közbeeső, a kereskedelmi kormány által tervbe vett Vukovár—samaci Duna—Száva csatorna is megépül: már is több mint 400 kilométerrel rövidítette meg a Duna völgyéből Fiuméba vezető hajóvonalat.

Ezzel azonban a végső célhoz még mindig nem értünk el. Műszaki tanulmányok alapján meg van ugyanis állapítva, hogy Károlyvárostól Kulpa-Bródig jelentékeny fáradsággal és költséggel ugyan, de folytatólagosan hajózhatóvá tehető a Kulpa, illetve a Dobra folyó. Ebben az esetben, az átrakodó állomásként kiépíthető Bród-Moraviczától csupán 84 kilométer hosszúságú vasuti utat kell megtenniök a Fiume felé tartó s eddig az átrakodóig vizi vonalon érkezett árúczikkeknek. Ezzel a 84 km.-es vasuti vonallal szemben, eltekintve attól, hogy az átrakodási kötelezettség is elmaradna, Kulpa-Bródtól Fiuméig, a vizi út ha kiépíthető lenne, csupán 48—50 km.-t tenne ki. A Kulpa-Bród—Fiume, Karszton keresztül vezető csatorna megépíthetésére nézve nincsenek még meg a szükséges összes előtanulmányok, alig állítható azonban, hogy leküzdhetetlen nehézségeket támasztana. Az összes, Dunától, illetve Szávától Fiuméig szükséges vizi művek együttes költségei is aligha tennék ki, vagy legalább is nem haladnák túl azt az összeget, a mely a második fiumei vonal megépítéséhez szükséges. A szükséges vizi művekből ugyanis pontosan meg vannak eddig állapítva a Vukovár—samaci csatorna és a sziszek—károlyvárosi Kulpa-szabályozás költségei:

a Duna—Száva csatorna	25·4 millió korona
a Kulpa szabályozás	3·8 „ „
összesen	29·2 millió korona

A vizi utnak Fiuméig terjedő kiépítése, illetve szabályozása a Duna-völgyét tengeri kikötő állomásunkhoz 645 km.-nyire hozza közel, mert ez lenne vizi uton a távolság Vukovár és Fiume között.

Elttekintve attól az első pillanatra észrevehető hatástól, a melyet ilyen hatalmas vizi ut a tenger felé irányuló forgalmunkra eredményezni fog, közlekedés politikánkat a maga egész szervezésében képes átreformálni, úgy hogy abból külkereskedelmünknek eddig nem remélt haszna lenne. A sürgetett tarifális reformokat ugyanis eme, vizi utunknak kiépítése ipso facto magával hozná, nem csak a külső relációkban, a melyekre itt súlyt fektetünk, hanem a belsőben is.

A Fiume felé vezetendő vízi út ugyanis nemcsak hogy olcsóbban viszi el a tömegtermelvényeket a tengeri kikötőkig, de nagy befolyást volna képes biztosítani a tengeri viteldijakra is. Fiume tengeri díjtételei ugyanis csaknem ugyanazon okokból oly drágák, mint a mely okok emelik folyamhajózásunk tarifáit is. Fiumét csak azok a hajók keresik fel, a melyeknek direkt rakományuk van s ezek leggyakrabban visszarakomány nélkül kénytelenek elindulni. Ha azonban az olcsó víziút a tömegárúknak nagy mennyiségét fogja Fiuméba szállítani, abban az esetben a tengeren járó hajók mind sűrűbben fogják kikötőnket felkeresni s ez a kifejlődő verseny első sorban a szállítási díjtételek csökkentését fogja maga után vonni. Ilyen formán pedig emelkedik áruinknak versenyképessége, vagyis meg van a legbiztosabb módja annak, hogy kereskedelmünknek súlypontját Fiumében alapozzuk meg.

Ha pedig — a mint utaltunk volt reá — a nyugati Balkánon megerősítendő gazdasági posiciónk útjának első sorban Fiumén kell keresztül haladnia s a Duna—Adria vasut veszedelmeit első sorban ezen a ponton kell leküzdeni, mert itt lesz meg a legfőbb harcztér ellenfeleinkkel s itt tehetjük magunk számára ép oly hasznossá a transversalis vasutat, mint akarják hasznossá tenni mások: — akkor logikusan látható, hogy milyen elsőrangú kötelesség Fiume fejlesztése és tengeri kereskedelmünk versenyképességének biztosítása. S itt utalni kívánok még egy momentumra. Hat évvel ezelőtt Schnerch cs. kir. ezredes tervet dolgozott ki a duna—adriai csatornáról, a mely mint láttuk, az említett vízi művek kiépülésével valóban létre is jönne. A Balkánon már akkor észrevették, ennek a tervnek óriási jelentőségét s nyíltan hangoztatták, hogy ez a csatorna paralizálni kívánja az egykor kiépítendő transzbalkáni vasutat, mert a Balkán félszigetnek legészakibb pontján köti össze a centralis Budapest—Belgrád—Szaloniki vonalat az Adriai tengerrel és nyugati Európával. Bizonyos, hogy több viszonylatban a centrális vonal felé is ellensúlyozni képes a csatorna a Duna—Adria vasutat.

Ezek volnának az első és legfőbb teendők, a melyeket közlekedésügyi téren, a tenger felé életre kellene hívunk s a melyekkel ellensúlyoznunk lehet az idegen verseny nagyobb arányú térfoglalását a nyugati Balkánon, közelebbről a Duna—Adria vasut tengeri belépő állomásánál. A mely államnak a legszervezettebb gárdája lesz ezekben a relatiókban, a legkedvezőbb és legsűrűbb összeköttetései, vagy az összeköttetések fölényes voltát előmozdító tarifális intézkedései lesznek, a tenger felől annak lesz a leghasznosabb a transversális vonal s az fog a vonal által érintett belső albán és macedón területeken döntő posiciónt biztosítani magának. Nekünk módunkban van versenyre kelni s látva azokat a következményeket, a melyekben hátraszorítottásunk esetén

részünk lehet: egyuttal kötelességünk is, hogy eme területek felett megszerezzük a gazdasági befolyást.

Szót kell ejteni azonban a félbemaradt *szandzsák-vasutról* is. A szandzsák-vasut trasirozása vonultatta fel a duna—adriai vasutat, míg azonban ez utóbbinak kiépítését komoly befolyások siettetik, addig a szandzsák vasut, a melynek pedig nyomjelzési munkálatai már készen is vannak¹⁵⁾, mintha a feledésbe kezdene merülni. Pedig nekünk e vonalhoz lényeges érdekeink fűződnek: még pedig ez idő szerint sokkal lényegesebbek, mint annak idején, a mikor velünk szemben még nem vonultatták fel a nyugati Balkán behálózására irányuló közlekedési terveket. A midőn azonban a magunk szempontjából megnövekedtek azok az indokok, a melyek a vasut kiépítésének szorgalmazását sürgetik, más oldalról a Balkánon azóta végbement változások meg is gyengíthetik azt az ellenállást s azokat az aggodalmakat, a melyeket a szandzsák-vasut ellen felhoztak. Az ellenzőknek legfőbb érve tudvalevőleg az volt, hogy a novibazári szandzsákon, a melynek egyrészét különben is megszállva tartottuk akkor még, a kettős monarchia egyenes és közvetlen katonai összeköttetést kap Szaloniki felé, a melynek occupatióját beleillesztették a kettős monarchia nagyhatalmi törekvéseibe. Remélhetőleg ez a különben is felesleges aggodalom, Törökország ujjaszületése után megszűnt. A vonal katonai fontosságát egyébként is túlságos sokra becsülték. Katonai fontosságot egyáltalán csak azok tulajdoníthattak a vonalnak, a kik csupán térképről, de nem a terepviszonyok és a helyzet közvetlen ismerete után ítélték meg azt. De túlozták gazdasági fontosságát is, a mikor a wien—budapest—belgrád—szaloniki centralis vonal forgalmának elterelődéséről tartottak. Hisz nem szólva arról, hogy ez utóbbi vonal sokkal rövidebb, forgalmi biztonsága pedig kipróbált, átrakodás nélkül képes a forgalmat lebonyolítani, ellenben a szandzsákon keresztül való irányítás, akár a magyar (horvát) földön, akár a dalmát kikötőkön át keresse a mi forgalmunk, vagy a nyugat forgalma, az uvac—mitrovicai vonalhoz való összeköttetést, a keskeny nyomtávú bosnyák vasutak miatt kétszeri átrakodást tenne szükségessé, ezt pedig a *nagy* tömegárúforgalom nem bírná meg. Igaz, idővel lehet ezen az akadályon segíteni, annál is inkább, mert a bosnyák vasutak alapépitményének egy része már kezdettől fogva a rendes nyomtávú vasut alapépitményének felel meg. De ezek óriási költségeket és befektetéseket emésztenek fel, más oldalról pedig fenmarad még mindig a távolsági különbözet, a melyet

¹⁵⁾ A trasirozást 1908 május 1-én kezdték meg négy szakaszban: 1. Uvac—Milosevdol; 2. Milosevdol—Sjenica; 3. Sjenica—Novipazar; 4. Novipazar—Mitrovica. A munkálatokkal az év őszén készültek el. L. szerző cikkét (Balkánjáró): „A szandzsákon keresztül“. Bud. Hirlap. 1908 aug.

még tarifális intézkedésekkel is alig lehet ellensúlyozni. Normalis viszonyok mellett, a mikor a wien—budapest—belgrád—szaloniki vonal funkcióját mi sem akadályozza, talán felesleges is.

Reánk nézve a szandzsák-vasutnak értékét eddig csak egy kényszerhelyzet emelte, most pedig a Duna—Adria vonal nyomán emeli még egy szempont, hogy a verseny sikeressége érdekében rendelkezünk a nyugati Balkán felé, annak legészakibb részére egy külön, önálló vonallal is, nehogy kerülő úton, csupán az ellenfeleink által is használható skutari—pristinai úttesten juthassunk el a Bosznia határához néhány kilométer távolságban fekvő területre.

Az előbbi, a kényszerhelyzet t. i. egy magyar-osztrák-szerb vámkonfliktus esetére vonatkozik, a mely, hogy milyen következményekkel járhat, az utóbbi évek tapasztalatai után is tisztán állhat előttünk. A legutolsó vámkonfliktus alatt megmutatta Szerbia, hogy milyen retorziós eszköz kezében az, hogy keleti vasuti forgalmunk, csak rajta keresztül bonyolítható le. 1906. év elején Szerbia állatkiviteli tilalmunkra a szerb határ teljes elzárásával válaszolt s nemcsak Szerbiába nem engedte be áruinkat, de a Törökországba és Bulgáriába való átvitelt is megtagadta. Csaknem két hónapig tartott ez az állapot, nagy kárára áruforgalmunknak. Részben segíteni igyekezett ugyan a magyar kormány, a midőn a Zimonyban feltartóztatott árukat Fiumén át irányította s a zimony fiumei fuvart ugyszólván az önköltségi áron alóli díjtételre redukálta; másrészt pedig a keleti vasutakkal egyetértőleg a macedon belvidékre szánt árukra Fiumén és Szalonikin át oly díjtételt állapított meg, a mely majdnem egyenlő volt azokkal a díjtételekkel, a melyek terhelték volna az árukat, ha Szerbián keresztül jutottak volna el rendeltetési helyükre, ám nem szólva a kétszeres *tengeri* átrakodásról, a mely nehezkesebb, költségesebb is a vasuti átrakodásnál, már az út távoisága és hosszú ideig tartó szállítás is olyan nehézségeket emeltek, hogy alapján céltalan volt ugy a mi, mint a keleti vasutak áldozatkészsége.

Az uvac—mitrovicai vonal megépülése esetén Szerbiának nem állana módjában többé ilyen kényszerhelyzetbe hozni bennünket, még abban az esetben sem, ha egyébként keskeny nyomtávúak maradnának a közvetítő bosnyák vasutak, mert egy vasuti átrakodás mindig könnyebb, az ut pedig egyenes és közvetlen. Míg egy ilyen kényszerhelyzetben, eltekintve a kétszeri tengeri átrakodástól (Fiuméban és Szalonikiban), a hosszú tengeri uton felül vasuton is 344 kilométer pályát kellene megfutnia az árúnak például Mitrovicáig, addig a szandzsák vasut kiépítendő vágányának segítségével, a magyar határtól (B.-Bródtól) kezdve ugyane helyig egyenes vonalban, közvetlen összeköttetéssel 635 km. utat tenne meg a forgalmi cikk. S a koszovoi vilajet északi részeibe előnyöket

nyujtana számunkra a szandzsák vasut még abban az esetben is, ha megépülne a Duna—Adria vonal s Skutari kikötőjén, San Giovanni di Meduan, vagy Litseni Lunersen át juthatnánk e területre, mert még mindig kétszeres tengeri átrakodás válnék szükségessé s vasuti vonalon is Mitrovicáig 298, Úszkübig pedig 328 kilométer utat kellene befutni. Vegyük hozzá, hogy a vilajetnek egy igen tekintélyes területe, a novipazári, most már helyesebben: sjenicai és taslidzsai szandzsákok, az uvac—mitrovicai vonal ki nem épülése esetén még mindig modern közlekedési ut nélkül maradnának s forgalmukat kénytelenek lennének továbbra is karaván kereskedéssel lebonyolítani. Nem hátráltathatják, vagy akadályozhatják a vonal kiépítését többé politikai indokok sem, ellenkezőleg most már az ottomán birodalom érdekei is egyenesen sürgetik a félszigeten kialakuló félben levő ama mozgalmak miatt, a melyek a török birodalom államférfiai előtt is egyre világosabbá teszik, hogy suverenitásuk épsége és a status quo érdekében szorosabb contactust kell keresniök a kettős monarchiával.

A Duna—Adria vonal építése halaszthatatlan kötelességünké teszi érdekelt szárazföldi és tengeri utaink reformját, tökéletesítését. Pótolhatatlan mulasztás lenne, ha kellő időben talpra nem állanának s ha a helyzet félreismerésével, egyes jelenségek lebecsülésével a félszigeten folyó actio egész organismusát át nem tekintenők.

Szegh Dezső.

Hajózási egyezmények a világforgalomban.

Az angol közvéleményben az utóbbi években gyökeret kezdett verni az a vélemény, hogy a hajózási vállalatok között kötött kartelszerű egyezmények oly monopolistikus jelleggel bíró helyzetet teremtettek, mely nemcsak a kartellen kívül álló és nagy angol tőkét reprezentáló hajók forgalmát befolyásolja károsan, hanem magának az angol és angol gyarmati kereskedelemnek is kárt okoz. A közvélemény nyomásának engedve, 1906 őszén királyi bizottság küldetett ki, a melynek feladata volt e kérdést tanulmányozni s erről az angol képviselőháznak jelentést tenni. A bizottság két és fél évi munka után készült el jelentésével, mely idő alatt 120 nagy hajósvállalat és érdekelt kereskedő cég véleményét kérte ki s egy külön albizottságot küldött ki Dél-Afrikába az ottani viszonyok tanulmányozására.

Ámbár e terjedelmes jelentés főleg az angol viszonyokat s érdekeket tartja szem előtt s így bennünket közvetlenül nem érint, mégis annál az oknál fogva, hogy az angol hajóstársaságok a tengerentúli kereskedelemben ma is még a legelső helyet foglalják el s az angol hajózás helyzete közvetlen minden hajózási vállalatot s így a világforgalomban alig számottevő saját hajózásunkat is érinti, érdemesnek véltem e terjedelmes jelentést tanulmányozni s ezen soraimban a kérdést dióhéjba foglalva ismertetni. Természetes, hogy a jelentés részleteire e pár sorban ki nem terjeszkedhettem, viszont pedig kénytelen voltam a hajózás világforgalmának történeti fejlődéséről s azokról az indokokról, a melyek a kartellek kötéséhez vezettek, kissé részletesebben szólni, mert bár hajózási szakemberek a kérdést teljesen ismerik, mégis az ismertető kartelszerű egyezmények részletei még közgazdasági kérdésekkel foglalkozók előtt is valószínűleg kevésbé ismeretesek, annál is inkább, mert ezek a tulajdonképeni kartellektől, trustóktól vagy pooloktól úgy céljuk, mint az ezen cél elérésére választott módok által lényegesen különböznek.

* * *

A vitorlás hajók korszakában a tengerentúli kereskedelemnek még számos nehézséggel kellett megküzdenie ; eltekintve attól, hogy az ut idő-

tartama az időjárástól függött s így nagyon bizonytalan volt, a kereskedő, ha csak nem volt abban a helyzetben, hogy áruival egy egész hajót megrakhasson, kényszerítve volt várni, míg megfelelő üres helytel rendelkező hajót kapott s viszont a hajó ismét csak akkor indult utnak, ha teljes, vagy legalább is megközelítőleg teljes rakománya volt. Ily módon tehát a kereskedő még áruinak elhajózási idejét sem tudhatta pontosan előre, kényszerítve volt azokat esetleg már hónapokkal hamarabb elhajózni, a rendeltetési helyen nagy raktárakat berendezni, mert különben nem lett volna képes a piacz változó szükségleteit kielégíteni; végül számos árucikk, a melynél a szállítás gyorsasága elengedhetlen kellék, a vitorlás hajók korszakában a tengerentúli világkereskedelemben még egyáltalában nem volt forgalomképes.

A gőzhajó fellépésével változás áll be. A utidő tartama sokkal pontosabban lévén meghatározható, ezen tényezőnek bizonytalansága az üzleti számításoknál nem játszik többé oly döntő szerepet s így az árukat későbbben lehetett elhajózni; a gőzhajónál továbbá a hajó stabilitása nem függ oly mértékben a rakománytól, mint a vitorlás hajónál s esetleg féltüresen is épp oly biztosan indulhat utnak, mint teljes rakománnyal; számos áru, mely mint éppen említettük, vitorlás hajóval egyáltalában nem volt forgalomba hozható, a gőzhajóval forgalomképesévé vált. Végül a posta, távirda és a tengeralatti kábelek feltalálása folytán a kereskedő a piacz igényeiről az utolsó pillanatig értesülve volt s így a tengerentúli raktárak szükségessége és fontossága is csökkent.

Ezek a hatások azonban nem mutatkoztak minden árunál egyenlő mértékben. Sok árunál a gyors szállítás nem játszik oly döntő szerepet; másoknál a termelés és így az elhajózás is évszakokhoz van kötve, a fogyasztás ellenben állandó s ezekre nézve a vitorlás hajók korszakában szokásos szállítás teljesen kielégítő s a gőzhajó csak mint biztosabb szállítási eszköz jön figyelembe. A gőzhajó ezeknél az áruknál minden tulajdonképeni rendszerváltozás nélkül átveszi a vitorlášhajó szerepét; rendszeren csak teljes rakománnyal indul, melyet a legtöbb esetben csak egy kikötőben vesz fel és ismét egy kikötőben is rak ki, a rakomány rendszeren egynemű, melyet sokszor minden csomagolás nélkül „alla rinfusa“ hajóznak el; a gőzhajónak ezt a jellegzetes típusát az angolok „tramp“-nek nevezik; mi azokat a hajózási vállalatokat, melyek a tengerentúli kereskedelemnek ezt az alakját űzik, szabadhajózási vállalatoknak szoktuk nevezni.

Az áruk egy másik nemére t. i. a darab vagy csomagárúkra, az élelmiszerek egyes fajaira azonban a gőzhajó egészen más befolyással volt. Eltekintve attól a már említett körülménytől, hogy számos romlásnak kitett áru csakis a gőzhajó felfedezésével lett forgalomképes, számos áru

létezik, melyből egy egész hajórakományt egyszerre elhajózni nem lehet, a melyek után a kereslet kisebb, folytonos ingadozásoknak van alávetve s a mellett oly értékesek, hogy a hosszabb szállítási vagy raktározási idő alatt felmerülő kamatveszteség is már jelentékeny szerepet játszik; ezek az áruk menetrendszerű, gyors és pontos járatokat igényelnek, a hol az indulás az előre meghatározott időben történik, tekintet nélkül arra, hogy a rakomány teljes-e vagy nem; a hajó rakománya itt nem egynemű; számos különböző, közbeeső kikötőben rakják ki; az ily forgalmat lebonyolító hajót az angolok „liner“-nek nevezik.

A „liner“ és a „tramp“ már rendeltetésüknél fogva is lényegesen különböznek egymástól. A „liner“ feladata pontos és gyors állandó összeköttetést tartani fenn a kikötők között, a kereskedőnek lehetővé tenni, hogy áruját bármikor elhajózhassa, úgy, hogy egyrészt mindig elegendő tonnatartalom álljon rendelkezésre, másrészt viszont ne járjon több hajó, mint a mennyire a keresletnek szüksége van. A „liner“ tehát egy egész hajórajnak egy tagja s a hajóraj vezetőjének az a feladata, hogy az egyes hajókat a jelzett elvek figyelembe vételével járassa. A „tramp“ ellenben független más hajóktól, nincs menetrendje, oda megy, a hol rakományt kap, a hol a legnagyobb nyereségre van kilátása s járatait is kizárólag a világpiacra uralkodó kereslet és kínálatához szabja.

De van még más különbség a két hajó között; a „liner“ rendszerint sokkal költségesebb, üzeme is sokkal többbe kerül, nemcsak mert gyorsabb, hanem mert drágább és értékesebb áruk be és kirakása sokkal költségesebb berendezéseket is követel; rendszeres járatok fenntartása azonkívül még tekintélyes általános költségeket is emészt fel, a melyek a „tramp“-nál nem fordulnak elő.

Már most reá mutatunk azonban arra a körülményre, hogy mindennek daczára a világforgalomban egy és ugyanaz a hajó mint „liner“ vagy mint „tramp“ szerepelhet, és hogy e kétféle hajótypus még versenyez is egymással, a mire később még bővebben ki fogunk térni.

A különbség a két typus között főleg a Suez-csatorna megnyitásával lesz kirívó. A hajóstársaságok gyors összeköttetések berendezésében erősen versenyeztek egymással, a minek következtében a fuvardíjak óriási mértékben csökkentek; módot kellett tehát keresni és találni, hogy a világforgalomban már nélkülözhetlenné vált gyorsgőzös-szolgálatot fenntarthassák, a nélkül hogy tönkre menjenek, hogy a szerfeletti versenyt megszorítsák s még jövedelmező fuvardíjakat tarthassanak fenn, a nélkül, hogy a forgalom ezalatt szenvedne; hogy ez nem volt könnyű kérdés, azt eléggé igazolja az a körülmény, hogy pl. Anglia hajóinak tonnatartalma 1860-tól 1880-ig 450.000 tonnáról 2,700.000 tonnára emelkedett s

igy a rendelkezésre álló tonnatartalom ez időben a keresletet jóval meghaladta.

A hajótulajdonosok kezdetben arra törekedtek, hogy maguknak különféleképen állandó rakományokat biztosítsanak; nagykereskedő-czégekkel szerződéseket kötöttek, melyeknek értelmében ezek megfelelő kedvezmények mellett összes szállitmányaikat nekik biztosították. Ezek a kedvezmények különfélék voltak; pl. a kereskedő szállitmányai után ugyanazon a hajón a minimális fuvardíjat fizette; vagy fizette a legkisebb díjat, a melyet bármely más hajótulajdonos ugyanabban a viszonylatban követelt; vagy bizonyos mennyiségű árú mellett rendelkezhetett az egész hajó felett; vagy végül az összes bizonyos idő alatt lefizetett fuvardíj egy bizonyos százalékát visszakapta és így tovább. Természetes azonban, hogy a világpiacra, a hol a kínálat a keresletet meghaladta, ezek a megállapodások is végeredményben csak a fuvardíjak további esését vonták maguk után — míg végre a hajótulajdonosok belátták, hogy kölcsönös versenyüket kell első sorban szabályozni s csak másodsorban arra törekedni, hogy újabb hajótulajdonosok velük a versenyt többé fel ne vehessék.

Ezek az okok vezettek 1875-ben az első hajózási egyezmény megkötésére, melyet a calcuttai forgalomban érdekelt hajóstársaságok kötöttek s mely „Calcutta Shipping Conference“ név alatt vált ismeretessé. A fuvardíjakat minden angol kikötőből Calcuttába egyenlően állapították meg és az egyezményt aláíró hajóstársaságok kötelezték magukat, hogy kedvezményes díjtételeket senkinek sem engedélyeznek. A következő természetesen az volt, hogy azok a kereskedők, a kik megelőzőleg kedvezményes elbánásban részesültek, elégedetlenek voltak s gomba módra keletkeztek újabb hajósvállalatok, a melyek kívül maradtak az egyezményen és kedvezmények nyújtása által sikeresen versenyeztek az egyezményes vállalatokkal. Ezeknek tehát ismét a kedvezmények terére kellett lépni olyképen, hogy a nagykereskedő-czégekkel szerződéseket kötöttek, melyeknek értelmében, ha azok összes szállitmányaikat hosszabb időn át nekik biztosítják, kedvezőbb fuvardíjakra tarthattak igényt és a díjtételek a szállitmányok nagyságával csökkentek.

Mindezeknek a szerződéseknek az Achilles-sarka egy és ugyanaz volt, t. i. fuvardíjakat a nyílt világpiacra hosszú időre előre sem megállapítani, sem pedig fentartani nem lehetett; ezt a vállalatok csakhamar be is látták és végre két évi próbálgatás után megszületett 1877-ben az a rendszer, a melyet az angolok „system of deferred rebate“-nek neveznek és a melynek lényege a következő:

A kereskedő összes, egy bizonyos idő folyamán lefizetett fuvardíjainak bizonyos százalékát visszakapja, de csak akkor, ha nemcsak

ezalatt az idő alatt, hanem a következő ugyanilyen hosszú idő alatt is kizárólag az egyezményes vállalatok hajóival szállítja áruit. Az a kereskedő tehát, a ki ezen két egymást követő egyenlő hosszú idő alatt csak egyetlen egyszer is szállít más, az egyezményen kívül álló hajóval, a visszatérítendő összeget elveszti; ily módon tehát mintegy automatické kényszerítve van arra, hogy hű maradjon az egyezményes vállalatokhoz.

Ez volt ennek a rendszernek eredete, a mely csakhamar általános lett; így jött létre 1879-ben a chinai, 1884-ben az ausztráliai, 1886-ban a délafrikai, 1895-ben a nyugatafrikai, 1896-ban a la-platai és braziliai, 1904-ben a nyugatdélamerikai kiviteli forgalomban stb. Hiányzik azonban ez a rendszer számos beviteli forgalomban, az északamerikai forgalomban és az angol parthajózási vállalatoknál; mielőtt tehát magának a rendszernek elbírálásába bocsátkoznék, reá mutatok azokra a körülményekre, a melyek folytán a felsorolt viszonylatokban e rendszer meg nem honosulhatott.

Már fennebb kifejtettem, hogy a gyorsgőzösök pontos menetrendszerű járatait főleg az tette szükségessé, hogy az európai kereskedő értékes és kisebb mennyiségű árut rendelésre s a kereslet pillanatnyi igényei szerint küldhessen ki tengerentúli vevőinek; így pl. a „British India Steam Navigation Company“ adatai szerint egy „liner“ rakománya átlag 1150 különböző címre szól s egy-egy küldemény átlagos súlya 3—4 tonna.

Egészen más az Európába szállítandó áruk természete; vannak ugyan ezek között is olyanok, melyek gyors szállítást követelnek, mint pl. hús, déligyümölcs, tea, selyem stb., de az áruk zömét mégis oly anyagok képezik, melyek után az európai piacokon a kereslet állandó és a melyek csak tömegesen kerülnek elszállításra, mint pl. gabona, rizs, kávé, faneműek s egyéb nyersanyagok. Ezeknek az árúknak nincs szükségük a „liner“ gyors és drága szállítására s a kereskedő szívesebben fogja ezeket az olcsóbb „tramp“-al szállítani. Az Európába irányuló forgalom egy nagy részében tehát a fuvardíj a „tramp“, sőt néha még a vitorlás hajó által követelt díjtételekhez fog igazodni s mi sem természetesebb, minthogy ez nagyon ingadozik. Ily viszonylatokban a „liner“, hacsak nem akar üresen Európába visszajönni, esetleg még alacsonyabb díjtétellel is megelégszik, de viszont a kereskedőket sem lehet abban korlátozni, hogy áruikat szabadon szállithassák bármilyen kinálkozó hajóval.

Vannak továbbá viszonylatok, a melyeknél az Európába irányuló forgalom sokkal nagyobb, mint a kiviteli, úgy, hogy a kivitelt közvetítő „liner“-ek egyedül lebonyolítani nem képesek; ilyen pl. az indiai, la-platai, ausztráliai stb. Természetes, hogy ezekben a viszonylatokban sem

fog kereskedő akadni, a ki áruit kizárólag az egyezményes vállalatok hajóin szállítja, mert ki van téve annak, hogy esetleg hetekig és hónapokig nem lenne képes áruit elhajózni.

A szóbanforgó rendszer azonban mégis fennáll több Európába irányuló forgalomban is, legtöbbször azonban némely módosítással. A délafrikai forgalomban pl., a hol a kivitel meghaladja a bevitelt, teljesen meghonosult; a japáni forgalomban „rizs“ nyílt áru, azaz a kereskedő rizst egyezményen kívül álló hajóval is szállíthat a nélkül, hogy díjvisszatérítéseit elvesztené, de viszont rizsszállítmányok után díjvisszatérítést nem engedélyeznek. A selyem pl. nem szállítható idegen hajón és még sem részesül a visszatérítés kedvezményében; a Bombay és Karachiból Európába irányuló forgalomban a rendszer teljesen hiányzik, míg a calcuttai, madrasi, rangooni és ceyloni forgalomban több módosítással ugyan, de tényleg fennáll.

Mindezekből látható, hogy e rendszer nem honosulhatott meg ott, a hol vagy nincs szükség gyors és pontos járatokra, vagy pedig az Európába irányuló forgalmat a kivített eszközlő gyorsgőzösök egyedül nem képesek lebonyolítani, vagy végül oly viszonylatokban, a hol az elhajózásra kerülő árúk természeténél fogva a „tramp“-pal való szállítás olcsósága döntő szerepet játszik.

Egészen más az oka annak a körülménynek, hogy az északatlantikai forgalomban e rendszer szintén teljesen hiányzik, noha itt is elsőrangú, sőt a leggyorsabb gőzösök versenyeznek egymással s a fuvardíjak mégis majdnem teljesen egyformák s alig ingadoznak. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy ezekben a viszonylatokban a személyszállítás játsza a főszerepet s a személyforgalmat közvetítő hajók tonnatartalma jelentékenyen túlhaladja a szükségletet és így a fuvardíjak oly alacsonyak, hogy még a „tramp“ versenye is ki van zárva; így tehát nincs is szükség arra, hogy a kereskedők kedvezmények nyújtása által visszatartassanak attól, hogy „tramp“-pal szállítsanak.

A mi végül az angol parthajózást illeti, e rendszer meghonosulását egyrészt a vasutak versenye gátolta meg, másrészt az a körülmény, hogy ezekben a viszonylatokban főleg helyi érdekű szállítmányokról van szó, melyeket helyi járatok bonyolítanak le, a melyeknek mérsékelt fuvardíjaira az itt-ott fellépő verseny nem volt képes befolyást gyakorolni.

Az első hajózási egyezményeket angol társaságok kötötték; az európai kontinens hajóvállalatainak megerősödésével azonban szükségesnek mutatkozott ezeket is bevonni az egyezményekbe, mert ezeknek a versenye főleg a déli és keleti angol kikötőkben rendkívül emelkedett. Egy német hajó, mely pl. Hamburgból vagy Antwerpenből nem teljes rakományal indult el, minden nagyobb út vagy idővesztéség

nélkül érintheti Middlesbrough, Hullt vagy Londont s ott kiegészítheti rakományát, természetesen alacsonyabb díjtételek mellett, mint egy innen induló hajó; viszont a kontinentális vállalatok is ki voltak téve az angol hajók versenyének s így természetes, hogy a hajózási egyezmények csakhamar nemzetközi jelleget öltenek.

* * *

Röviden ismertetvén a hajózási egyezmények történeti fejlődését, áttérek annak ismertetésére, hogy a legtöbb egyezmény mily módon igyekszik az egyezményen belül álló vállalatok között a versenyt lehetőleg megszorítani.

E célra első sorban a legtöbb esetben területi megosztás szolgál, a mi természetesen számtalan alakot ölthet; pl. az angol hajók csak angol, kontinentális vállalatok hajói csak a kontinens kikötőit érinthetik; a „Calcutta Shipping Conference“ vállalatai hosszú harcz után meg egyeztek, hogy a P. and O. (Peninsular and Oriental Steam Navigation Company) és a British India Line érinthetik Antwerpent is, viszont a Hansa és Well Line Middlesbrought és Londont.

A legtöbb hajózási egyezményben ki van kötve az, hogy a fuvardíj visszatérítendő százaléka és annak esedékessége angol és kontinentális kikötőkre nézve egyenlő legyen.

Végül a legtöbb egyezménynek lényeges, bár rendszeren kötelezőleg ki nem mondott pontja az, hogy a fuvardíjak úgy az angol, mint a kontinentális kikötőkből egyenlők. Igaz ugyan, hogy a vállalatok a leg-ritkább esetben szállítanak kizárólag honi termékeket, de azért főbevételi forrásukat mégis ezeknek szállítása képezi s így első sorban a maguk érdeke az, hogy oly államokból, melyek hasonló árukat exportálnak, a fuvardíjak ne legyenek alacsonyabbak, mert ez káros visszahatással lenne a hazai termelésre s így a kivitelre is. Éppen ezért nincs a díjtételek egyformasága kötelezőleg kimondva, mert egyrészt az említett visszahatásnál fogva különböző díjtételek a két érdekelt állam között a rendes tarifaharcznál sokkal elkeseredettebb gazdasági harcot szülnének, másrészt a kereskedők saját érdekükben is éberem őrködnek a felett, hogy áruik fuvardíja ne legyen magasabb, mint más államokból.

Számos egyezménynél az egyes vállalatok azonban szorosabb összeköttetésben állanak egymással; a legrészletesebben felosztják egymás között az érintendő kikötőket s a beállítható járatok számát s idejét pontosan megállapítják; vannak oly egyezmények is, a melyeknél a fuvardíj egy részét egy külön alapba fizetik be s a társaságok között elosztják, itt tehát a „deferred rebate“-en kívül még egy teljesen kifejlesztett „pool“-t is látunk; végül sok viszonylatban a „Conference“ mint

egységes tényező szerződésre lép nagy cégekkel s az ily módon biztosított szállitmányokat maga osztja szét tagjai között.

A díjvisszatérítés változik, de rendszerint a tiszta fuvardíj 5—10⁰/₀-a s csak a legritkább esetben fix összeg, például a Calcutta s Bombay-i forgalomban 5 sh 9 p, illetve 4 sh; a visszatérítendő ⁰/₀ független az elhajózott árú mennyiségétől, a mi különben is az egész rendszer elvéből következik, noha itt is van egyetlenegy kivétel, a new-zeelandi forgalomban. A leszámolási határidő 4 vagy 6 hónap s a kiszámított visszafizetendő összeg a legközelebbi 4, illetve 6 hónap után esedékes.

Az eddigiekben igyekeztem az olvasót megismertetni a „Shipping Conference“-ekkel s a „deferred rebate“ rendszerével. A következőkben vizsgálódásom tárgyát az a kérdés képezi, hogy a hajózási vállalatok ezen egyezmények folytán jutnak-e abba a helyzetbe, hogy monopolistikus helyzetet teremtsenek s ha igen, mily előnyök s hátrányok származnak ebből első sorban az angol tengerentuli kereskedelemre.

Az eddig előadottakból már ismeretes, hogy a szóban forgó rendszer mellett a kereskedőnek soha sem áll hatalmában árúit az egyezményen kívül álló hajóval elhajózni, mert különben a díjvisszatérítéseket, melyekre egy bizonyos idő folyamán már jogot szerzett, elveszíti, a mi tekintélyes veszteséget s így büntetést jelent számára. Csak példaképen hozom fel, hogy vannak nagy cégek, a melyeknél e visszatérítések fél-évenként 4.500—6.000 £-ot tesznek ki, tehát mintegy 108.000—144.000 koronát. Első sorban szükséges tehát, hogy egy ily egyezményen kívül álló hajó fuvardíja oly alacsony legyen, hogy ezt a veszteséget ellensúlyozza; de a kereskedőnek nemcsak ezzel a veszteséggel kell számolni, hanem azzal a körülménnyel is, hogy vajjon a jövőben számíthat-e biztosan arra, hogy egyezményen kívül álló hajó rendelkezésére fog-e állani? Ha megfontoljuk, hogy szakemberek becslése szerint — ámbár eléggé eltérnek egymástól — az angol „tramp“-ek tonnatartalma az összes angol hajók tonnatartalmának 50—80⁰/₀-át teszi ki, világos, hogy ez a lehetőség mindig fenforog és épen ez akadályozza meg a „Shipping Conference“-eket, hogy a helyzettel akár a fuvardíjak magas megállapítása által, akár más módon visszaéljenek. Mert a mig egyrészt feltétlenül igaz az, hogy a fenforgó rendszer alkalmazása nélkül számos oly küldeményt is „tramp“-ek szállítanak, a melyeket a kereskedő a „Conference“ hajóival szállít s a rendes gyorsjáratok jövedelmezősége nagyon megcsappanna, másrészt tagadhatatlan, hogy a „Conference“ által követelt fuvardíjak túlmagasra fokozása által az illető piacon akár számos „tramp“, akár pedig egy versenyző vállalat lépne fel, a mely ismét kényszerítené a „Conference“-t, hogy díjtételeit mérsékelje. Tény ugyan az, hogy ily vállalatok sehol sem bírtak a „Conference“

egyedárúsági helyzetén rést törni, mert az díjtételei rendkívüli mérséklése által vagy el tudta űzni ellenfelét, vagy az is belépett az egyezménybe, de viszont tény az is, hogy a „Conference“-ek által felállított díjtételek ellen úgyszólván sehol komoly panasz nem fordult elő.

Világos azonban, hogy a „Conference“-ek által teremtett helyzet határozottan monopolistikus jelleggel bír, de hangsúlyozom, hogy ez is csak a darabárúkra vonatkozik; hogy egy magános vállalat a legkivételesebb körülmények között képes ugyan egy ideig egy „Conference“ ellen küzdeni, de végeredményben a „Conference“ mint erősebb győztes marad a piacon; a tényleg fennálló kiváltságos, monopolistikus helyzettel azonban a „Conference“ vissza nem élhet, mert a lehetőség mindig fenforog, hogy komoly és folytonos visszaélés esetén más olcsóbb hajók s vállalatok jelennek meg az illető viszonylatban, a melyek a „Conference“-t kényszerítik, hogy díjtételeit ismét mérsékelje.

Felmerül már most az a kérdés, hogy a „Conference“-ek által teremtett monopolistikus jelleggel bíró helyzet mily befolyással van a világkereskedelemre, melyek ezen helyzet előnyei és hátrányai, lehetséges lenne-e ugyanazokat az előnyöket más módon elérni s a hátrányokat kiküszöbölni.

A „Conference“-ek s érdektársaik az általuk használt rendszer előnyei gyanánt a következő főbb pontokat szokták felsorolni:

1. A rendes gyorsjáratok és a csekély ingadozásnak alávetett fuvardíjak óriási fellendülést adtak a kereskedelemnek.

2. A szóban forgó rendszer tette lehetővé a rendkívül költséges gyors- és elsőrangú gőzösök beszerzését.

3. A fuvardíjtételek csökkentek és ezek arányosabban oszlanak meg.

4. Az angol kikötőkből és az európai continensről csak ily módon lehetséges egyenlő díjtételeket fentartani.

5. A díjtételek ugyanazok kis és nagy szállítmányoknál.

Vizsgáljuk egyenként ezeket az előnyöket:

Kétségtelen, hogy a rendszeres járatok, a gyors- és elsőrangú gőzösök s az állandó fuvardíjtételek a kereskedelemre óriási s kedvező befolyást gyakoroltak; a rendszeres járatok a piac terjedelmét folytonosan nagyobbítják s csak állandó díjtételek mellett lehetséges üzleteket már előre biztos alapon megkötni. Kétségtelen az is, hogy a „Conference“-ek saját érdekükben mindent elkövettek, hogy üzletfeleiknek e két előnyt biztosítsák, mert noha a „Conference“-hez tartozó társaságok egymás között a díjtételeket illetőleg nem versenyezhetnek, de azért a mi a szolgálat gyorsaságát és pontosságát illeti, a gyorsabb és pontosabb vállalat előnyben lesz a többi felett; a kérdés csak az, hogy nincs-e más mód ezeknek az előnyöknek elérésére, mint a „deferred

rebate“ rendszere? A felmerült javaslatok között itt csak kettő érdemel említést: az államsegély első sorban s másodsorban azon körülmény megfontolása, hogy vajjon a személyszállítás igényeinek kielégítése nem kényszerítené-e egymagában már a társaságokat rendszeres járatok fentartására, mint azt pl. az északatlantikai forgalomban láttuk, a hol pedig a „deferred rebate“ rendszer nincs alkalmazva?

A mi az államsegélyt illeti, az angol hajóstársaságok államsegélyben kizárólag a postatovábbításáért részesülnek s ott ma még nem ütöttek rést azon az elven, hogy ez nem lehet nagyobb, mint annak a szolgáltatnak az ellenértéke, a melyet a vállalat teljesít; ha Anglia az összes „Conference“-ek által berendezett rendes járatokat oly államsegélylyel akarná fentartani, a mely lehetővé tenné a „deferred rebate“ rendszer elhagyását, az reá nézve oly pénzügyi terhet jelentene, melyet előre számításba venni nem lehet, de mindenesetre meghaladná e még oly gazdag ország teljesítő képességét.

A mi pedig az atlantikai forgalomban tapasztalt viszonyoknak analog kiterjesztését illeti, már reá mutattunk arra a körülményre, hogy itt a személyforgalom lévén a döntő, ez maga ugyan elegendő gyors és elsőrangú járatok fentartására, de oly viszonylatokban, a hol a teherforgalom van túlsúlyban, a személyforgalom ezt a hatást elérni sohasem lesz képes.

A mi a fuvardíjtelek magasságát s arányosabb eloszlását illeti, erre nézve a következő szempontok mérvadók:

Kétségtelen, hogy az egyezményre lépett vállalatok az által, hogy a verseny egymás között ki van zárva, a rendszeres járatokat kevesebb költséggel tarthatják fenn, mint a nyílt világpiacon s az is kétségtelen, hogy csakis az a körülmény, hogy a „deferred rebate“ rendszere által biztosan számíthatnak megfelelő mennyiségű árúra, teszi lehetővé mindig nagyobb és nagyobb hajók építését, a mi — mivel a nagyobb hajónál a holtteher aránylag kisebb — ismét a költségek csökkenését vonja maga után. A kérdés csak az, hogy vajjon a hajóstársaságok ennek következtében tényleg mindig le is szállítják-e a fuvardíjakat s nem tartják-e még teljesen maguknak az ily módon elért hasznot? Bármely kivitellel bíró államnak utóvégre nem az az elsőrangú érdeke, hogy a kivitelt lebonyolító hajóstársaságok vagy vasutak, minél kedvezőbb üzleti eredményeket tudjanak elérni, hanem az, hogy oly fuvardíjakat nyújtsanak a belföldi termékeknek, a melyek lehetővé teszik, hogy azok a világpiacon versenyezzenek.

Az is kétségtelen, hogy csakis a szóbanforgó rendszer által nyújtott biztos forgalom teszi lehetségessé a vállalatoknak, hogy fuvardíjteleiket az árúk értéke szerint állapítsák meg, hasonlóan mint azt a vasuti for-

galomban látjuk s az által, hogy oly árúknak díjtételeit, melyek magas szállítási díjakat nem bírnak meg, alacsonyabban állapítják meg, ellenben értékesebb árúk fuvardíjainál az így felmerülő veszteséget ismét behozzák, az egész nemzeti kereskedelemnél a szállítási költségeket egyenletesebben képesek elosztani s ez által a kivített számos cikknél emelni. Különösen oly tömegárúknál lesznek az egyezményes vállalatok kényszerítve alacsonyabb fuvardíjjal is megelégedni, a melyek „tramp“-ekkel is könnyen szállíthatók.

A szóbanforgó előnyöket komolyan egy oldalról sem támadták meg és azt is ugyszólván egyhangúlag elismerik, hogy a hajóstársaságok a szóbanforgó vagy más, ezt pótló rendszer nélkül ezeket nyújtani nem képesek; vita s megfontolás tárgyát csakis az a kérdés képezheti, hogy ha a hajóstársaságok a helyzettel visszaélnének, nem lenne-e szükséges megfelelő intézkedésekkel őket kényszeríteni, hogy díjtételeik megállapításánál az exporteurök kívánságára s érdekeire is figyelemmel legyenek, s vajjon az outsider hajók versenyének még mindig fenmaradó lehetősége mindig elég erős indító ok lesz-e arra, hogy az exporteurök és így a hazai közgazdaság érdeke kárt ne szenvedjen?

A mi már most azt az előnyt illeti, hogy csak a szóbanforgó rendszer mellett lehetséges az angol s a continentális kikötőkből egyenlő díjtételeket fentartani s mélyreható tarifaharczokat megakadályozni, világos, hogy a szóbanforgó rendszer nélkül minden egyes állam saját vállalatait segélyben részesíthetné s ez által ezek olcsóbban szállíthatnának, mint az angol vállalatok; a cél különben nincs teljesen elérve és érdekes, hogy a két fenforgó eset közül, a hol ezen az elven rés van ütve, egy esetben maguk az angol hajósvállalatok a hibásak. A „New Zealand“-dal való forgalmat tudniillik kizárólag angol hajósvállalatok bonyolítják le s az teljesen via London megy; s mégis, a tisztán angol vállalatokból álló „Conference“ európai kikötőkből via London olcsóbb díjtételeket követel, mint angol kikötőkből, állítólag azért, hogy kizárja, hogy egy continentális vállalat új versenyvonalat rendezzen be. A másik eset a következő: számos német belföldi városból közvetlen díjtételek állanak fenn via Hamburg és via Brema a Levantéba, Kelet- és Dél-Afrikába s mivel ezek a díjtételek kisebbek, mint a vasuti s a tengeri szállítási díjak összege, a német állam ily módon közvetve segélyezi nemzeti hajósvállalatait; hogy azonban a díjtétel mily módon oszlik meg a hajósvállalatok s a német államvasutak között, azt titokban tartják.

Az angol s a német hajóstársaságok között azonban mintegy félévvel ezelőtt éppen ezen kedvezmény miatt ellentét támadt.

A német „Deutsche Ostafrika Linie“, a „Deutsch-Australische Dampfschiffahrtsgesellschaft“, a „Hamburg—Amerika P. A.-G.“, a „Nord-

deutscher Lloyd“, a „Kosmos“, a „Hansa“, a „Roland“ és a „Hamburg—Bremen—Afrika Linie“ egyrészt, az angol „Union-Castle Line“, a „Clan-Line“, a „Bucknall“, „Ellermann-Harrison“, a „Houston“ és az „Aberdeen-Direct Line“ másrészt a múlt őszi együttesen bonyolították le a dél- és keletafrikai forgalmat, noha az angol társaságok annyiban voltak hátrányban, hogy a német hajók a német államvasuton hozott árukra Németországból közvetlen díjtételekkel rendelkeztek.

Mult ősszel az „Union-Castle Line“ járatait kiterjesztette a Delagoa-öböl felett fekvő Mombasa kikötőig, a mely a vonalon addig csak a német vállalatok jártak; ezek azzal feleltek, hogy Glasgow, Liverpool, Southampton és Londonból 5–10 shillinggel olcsóbb díjtételeket állapítottak meg s azonkívül ezekből a kikötőkből közvetlen díjtételeket állítottak fel Dél-Afrikának vasutal elérhető belföldi helyeire, a mit az angol vállalatok mindaddig elmulasztottak s a mi az illető helyek kereskedelmi fellendülését nagyon elő fogja segíteni.

A szakkörök nézete szerint a tarifaharcban az angolok fognak nagyobb veszteséget szenvedni s általában az a nézet, hogy az egyezés mihamar ismét létre jön oly módon, hogy az a német vállalatoknak inkább fog kedvezni.

Az említett esetektől eltekintve a fuvardíjtételek azonban egyenlők, a mi csakis a versenynek a fennálló rendszer által való kizárásának a következménye s már fennebb kimutattam, hogy ez irányban fellépő verseny mily káros befolyást gyakorolna ugy az angol, mint a kontinentális államok kereskedelmére.

A „deferred rebate“ rendszerének legnagyobb előnyét végül abban látják, hogy a díjtételek az elszállítandó áru mennyiségétől függetlenek s így a kiskereskedő kisebb mennyiséget ugyanazon feltétel mellett képes exportálni. Ha e rendszertől eltérünk, a hajóstársaságok a nagyobb cégekkel megfelelő rakomány biztosítása végett ismét csak szerződéseket kötnének s ezek mindenestre előnyösebb fuvardíjtételeket volnának képesek elérni, a mi végeredményben oda vezetne, hogy egy pár hatalmas cég monopolizálná az illető piacot. Ez sokkal többet árthatna az angol kereskedelemnek, mint a hajóstársaságok egyezményei által beállott jelenlegi állapot.

Nem lehet czélom e rendszer mellett még felhozott kisebb s némely esetben vitás előnyöket részletesebben tárgyalni; a felsoroltak mindenestre eléggé feltüntetik a rendszer jellegzetes előnyeit s világos, hogy a hajóstársaságok nem lennének abban a helyzetben, hogy ezeket az előnyöket nyujtsák, hogy ha a rendszer által nyujtott hatalom felett, mely nekik állandó klientelát biztosít, nem rendelkeznének.

Vizsgáljuk most meg a rendszer hátrányait, illetve az ellene felhozott s felmerült panaszokat.

A rendszernek ismertetett előnyei egészben véve minden egyedárusággal bíró szervezettel összefüggnek s mondhatjuk, hogy hátrányai is minden felügyelet s ellenőrzés alatt nem álló monopoliumnál előfordulnak s nem állanak egyébből, mint az egyedáruság egyoldalú kihasználásából vagy ennek a lehetőségéből.

Az első panasz, melyet e rendszer ellen felhoztak, az, hogy fuvardíjtételeik aránylag magasak, magasabbak, mint az a viszonyoknak tényleg megfelel. Nem tagadható, hogy a „Conferencek“ bizonyos körülmények között abban a helyzetben voltak s vannak, hogy magasabb fuvardíjakat szedjenek, mint azt a „deferred rebate“ rendszer nélkül tehették volna, vagy legalább is képesek voltak megakadályozni azt, hogy a fuvardíjak egy bizonyos minimum alá essenek, hiszen ez az egész rendszer célja. Megállapítani azonban azt, hogy ezek a fuvardíjak tényleg meghaladják-e a vállalatok észszerű nyereségét, lehetetlen a nélkül, hogy az egyes vállalatok egész üzletét pontosan ne tanulmányozzuk, a mi természetesen kivihetetlen. Összehasonlítások itt esetleg egész helytelen következtetésekre vezetnének; mert például, ha összehasonlítjuk a délafrikai s a keletindiai fuvardíjakat, úgy nem csak a befutott távolságot szabad figyelembe venni, hanem azt is, hogy a kivített lebonyolító hajóknak mily kilátásuk van arra, hogy rendes járataikon vissza Európába rakományt kapjanak és éppen a délafrikai viszonylat a legjobb példa annak kimutatására, hogy aránylag magas fuvardíjak mellett a hajóstársaságok alig képesek üzleti kiadásukat fedezni, mert a hajók alig kapnak visszafelé rakományt. Ennek oka főleg abban a körülményben rejlik, hogy a délafrikai háború alatt s után az akkori óriási mérvű forgalom lebonyolítására számtalan társaság jelent meg e viszonylaton, a mai rendes forgalomnak ezekre ma már nincs szüksége, de a „Conferencek“-nek mégis sikerült a fuvardíjak esését feltartóztatni. Ezt azonban csak ideiglenes jellegűnek lehet tekinteni s a délafrikai érdekeltség erélyesen követeli, hogy ezen a helyzeten mielőbb segítsenek s a hajósvállalatok ne járassanak több hajót, mint a mennyire a forgalomnak tényleg szüksége van s főleg ne fizetessék meg az ezáltal felmerülő nagyobb kiadást a kereskedőkkel.

A másik felmerült panasz az, hogy a hajóstársaságok nem mindig állapítják meg helyesen díjtételeiket az áruk különböző neveire, azaz nem ítélik meg helyesen, vajjon a díjtételt az illető cikk tényleg kibírja-e? Nem tagadható, hogy ez az illető áru forgalomképességére döntő befolyást gyakorol s úgy a kereskedőnek, mint a hajósvállalatnak közös érdeke a fuvardíját úgy megállapítani, hogy a mellett az illető cikk

forgalma s így fogyasztása s termelése is lehető legnagyobb legyen. E tekintetben szembeötlő, hogy ez kölcsönös megbeszélések s tárgyalások által könnyen lenne elérhető, egyes „Conferencek“ ezt már tényleg gyakorlatilag teszik is s soraim végén röviden ismertetni fogom, hogy mily javaslatot fogadott el ez irányban az érdekeltség nagy része.

Egyéb csekélyebb jelentőséggel bíró panaszokkal e helyen nem foglalkozhatom, hanem áttérek e rendszer egyik oly hatására, melyet az angol kereskedelem súlyosan érez s mely ellen védekeznie kell. Már kimutattam, hogy a rendszer lehetővé tette, hogy az angol s az európai continens kikötőiből a fuvardíjak egyenlők legyenek s a gazdasági életre káros verseny ki van zárva; de az északamerikai Egyesült-Államokkal szemben, a hol e rendszer nincs alkalmazásban, erős verseny áll fenn, különösen a délafrikai viszonylatban; a fuvardíjak az Egyesült-Államokból Dél-Áfrikába tényleg alacsonyabbak, mint Angliából, a minek az a következménye, hogy számos árút, a melyet úgy Anglia, mint az Egyesült-Államok exportálnak, főleg az Egyesült-Államokból rendelnek meg s szállítanak, a mi természetesen káros hatással volt Anglia iparára. Igaz ugyan az, a mit az érdekeltség is felhoz, hogy itt más viszonyok is befolyással vannak; nevezetesen az amerika-délafrikai szolgálatot teljesítő hajók távolról sem oly gyors és elsőrangú gőzösök, mint az angol vonalaké s hogy az Egyesült-Államokból főleg nyersanyagokat, iparcikkeket pedig oly mennyiségben hajóznak el, hogy egész hajórakományokat tesznek ki s így ebben a viszonylatban a forgalmi viszonyoknak sokkal inkább a „tramp“-ek által üzött hajózási rendszer felel meg, a mely alacsonyabb díjtétellel is megelégszik. Valószínű, hogy az északamerikai kivitelnek rövid időn belül épp oly gyors és elsőrangú gőzhajóösszeköttetésekre lesz szüksége, mint az angolnak, a minek természetes következménye a fuvardíjak megfelelő emelkedése lesz; mindamellett a jelenleg fennálló viszonyoknál a „deferred rebate“ rendszer mellett Anglia ipara tényleg tért vesztett a délafrikai piacokon.

* * *

Ezek lennének a szóbanforgó rendszer főbb előnyei s hátrányai; lássuk már most, hogy mily álláspontot foglalt el a királyi bizottság a parlamenthez tett jelentésében.

Eltekintve egy-két külön véleménytől, csakis a bizottság többségének s azután a bizottság kisebbségének javaslatát fogom röviden ismertetni s előre bocsátom, hogy mind a kettő megegyezik abban, hogy törvényes intézkedést oly irányban, mint az északamerikai Egyesült-Államokban a kartellek ellen már fennállanak s jelenleg is tárgyalás alatt vannak, egyelőre nem tartanak czélszerűnek.

A bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a „deferred rebate“ rendszerének előnyei minden hátránya dacára olyanok, melyek más úton el nem érhetők s főleg arra helyezett súlyt, hogy e rendszer törvényes eltörlése, a meddig az az európai kontinensen szintén nincs eltörölve, az angol hajósvállalatoknak lehetlenné tenné, hogy a continentális vállalatokkal versenyezzenek; sőt Lord Inverclyde, a bizottság egyik tagja még külön hangsúlyozta, hogy nézete szerint a „deferred rebate“ rendszere nélkül az angol tőke nem találna elég biztonságot a hajózási vállalatokban s visszavonulna más térre, a mi pedig tekintettel arra a körülményre, hogy Anglia mégis első sorban hajózásának köszönheti azt a kitünő positiót, a melyet a világkereskedelemben elfoglal, az egész országra nézve végzetes következményekkel járhatna.

Szükségesnek tartja azonban a bizottság, hogy a rendszer által teremtett monopolistikus helyzet ellenőrizhető legyen s a többség s a kisebbség véleménye csakis ezen ellenőrzés fokának s módzatainak mérvében tér el egymástól.

A többség javaslata abból az álláspontból indul ki, hogy a kereskedők s a hajósvállalatok érdeke egészben véve azonos s azonos a nemzet érdekével is, t. i. a lehető legnagyobb forgalom elérése. Ha a kereskedők s a hajósvállalatok mint egyenrangú s egyenlő erkölcsi hatalommal bíró tényezők állanak egymással szemben, bizonyára meg fogják találni azt az utat, a mely mindkét fél jogos érdekeit kielégíti oly módon, hogy az az angol termelésnek is legnagyobb előnyére válik. Javasolja tehát, hogy a kereskedők is lépjenek megfelelően szervezett szövetségekbe, s ezek mint testület vítassák meg a felmerült ellentéteket a hajósvállalatokat képviselő „Conference“-ekkel, mint az tényleg egymás viszonylatban már megtörtént; ezek az egyesületek a „Board of Trade“-nél lennének bejelentendők s a „Board of Trade“-et a következő jogokkal kellene felruházni:

1. A két fél (hajósvállalatok vagy kereskedők szövetkezete) bármelyikének kívánságára jogában legyen békéltető birót kiküldeni, esetleg a vitás kérdést jogérvényesen el is dönteni.

2. Oly esetekben, midőn a „Board of Trade“ véleménye szerint fontos nemzeti vagy birodalmi érdekek forognak kockán, jogában legyen kiküldött szakértők által a kérdést vizsgálat tárgyává tenni s ezen vizsgálat eredményéről saját belátása szerint a törvényhozásnak jelentést tenni; bármely gyarmat kormányzóságának felszólítására azonban a „Board of Trade“ köteles legyen e vizsgálatot fogantatosítani. A „Board of Trade“ ezen joga nem úgy értendő, hogy egyszerűen magas viteldijak vagy hasonló panaszok miatt a vizsgálatot már elrendelheti, hanem csakis oly esetekben, a midőn a „Conferencek“ által

teremtett helyzet akár a kereskedelem bénulását, akár pedig — mint azt a délafrika-északamerikai viszonylatban kimutattak — az angol ipar piacának megszorítását eredményezné.

3. Minden „Conference“ kötelezve legyen a „Board of Trade“-nél bejelenteni oly egyezményeket, melyeket idegen nemzetiségű, vagy az egyezményen kívül álló társaságokkal kötött, a díjvisszatérítés összes feltételeit s módozatait, valamint azokat a megegyezéseket, a melyeket közötté s kereskedőknek a „Board of Trade“ által elismert testülete között létrejöttek.

A kisebbség javaslata, mint már említettük, csak a „Conferencek“ felett gyakorlandó ellenőrzés módozatait illetőleg tér el a többség javaslatától. Nevezetesen azt kívánja, hogy a „Board of Trade“-nek mindig jogában álljon a fennebb javasolt vizsgálatot elrendelni, akkor is, ha nem is nemzeti érdekek forognak szóban, hanem ha ezt akár a termelők, akár a fogyasztók érdeke kívánja s hogy a „Board of Trade“ minden ilyen vizsgálat eredményéről tegyen jelentést a képviselőháznak; a többség javaslatához egyéb részleteiben különben szintén hozzájárul. Kijelenti azonban, hogy a mennyiben e javaslat sem lenne képes a „Conferencek“ által teremtett helyzet hátrányait kiküszöbölni, komoly megfontolás tárgyává kellene tenni azt a kérdést, hogy a törvényhozás az ismertett rendszer ellen — úgy mint Amerikában — állást foglaljon.

Azt hiszem, nem tévedek, ha a javaslatokban az angol közvélemény jellegzetes megnyilvánulásával találkozunk, mely idegenkedéssel fogad minden oly törvényhozási intézkedést, mely a szabad angol polgár viszonyait akarja kötelezőleg szabályozni, illetve megszorítani. Érdekes jelenség, hogy a szabad Amerika e tekintetben sokkal kiméletlenebbül jár el s ott, hol nemzeti érdekeket lát fenforogni, habozás nélkül felvési ellene a küzdelmet, a mit a trustok s kartellek ellen hozott törvények, nevezetesen az „Elkins Act“, a „Sherman Act“ s a jelenleg még tárgyalás alatt álló antitrust-javaslat is mutatják. Anglia e tekintetben nem jár el ily radikálisan s óvakodik bármily oly rendszabálytól, mely a nemzeti tőke természetes fejlődését korlátoknak vetné alá; hogy a parlamenti viszonyokban a közelmúltban beállott fordulat folytán nem fog-e ebben az irányban is változás beállani, azt a legközelebbi évek fogják megmutatni.

Kohányi Zoltán.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1909. évi működése.

I. Az igazgató választmány 1909. évi jelentése.

A lefolyt év eseményei közül első sorban a társaságunk beléletében történt változásokról kell megemlékeznünk.

Az 1909. évi május hó 28-án tartott közgyűlés az elnökség, az igazgató-választmány és a számvizsgáló bizottság választását az e célból őszkor összehívandó rendkívüli közgyűlésre halasztotta.

1909. évi november hó 27-én megtartottuk e rendkívüli közgyűlést, a mely az alapszabályoknak az elnökség által javasolt módosítását elfogadta. E módosítással több kisebb alakszerű ponton kívül főleg az al-elnöki állás szervezése lett elhatározva. A módosított alapszabályokat a belügyminister az 1910. év folyamán helybenhagyta.

A rendkívüli közgyűlés tárgyalta az elnökség három kiváló tagjának lemondását eddigelé viselt tisztjükről, illetve az elnökhöz érkezett azon bejelentésüket, hogy esetleges újabb megválasztást az általuk viselt tisztségre nem fogadhatnának el. Az elnökség e három tagja: Halász Sándor igazgató, Hegedüs Lóránt főtitkár és Körösi Imre pénztáros. Kiváló és érdemdús munkásságukat méltatva a rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvében örökítette meg a lemondottak érdemeit.

Az ezután megejtett választások egyhangulag azon eredményre vezettek, a melyeket a K. Sz. 1909. évi decz. havi számában közöltünk.

Az elnökségben bekövetkezett lényeges változások, hogy immár Halász Sándor, a társaságnak fennállása óta volt igazgatója, alelnök lett; Mandelló Gyula, a társaság fennállása óta volt főtitkára, átvette az igazgatósági teendőket; Fellner Frigyes és Paikert Alajos, az igazgató-választmány tagjai főtitkárokká és Huszár Gyula pénztárossá választottak. Az igazgató-választmány a módosított alapszabályok értelmében nagyobb körre terjedhetvén, immár 67 tagból áll. A régi kipróbált erőkön kívül szép számban újabb fiatalabb erők is foglalnak helyet a választmányban. Tőlük, valamint az új főtitkároktól, kiknek tudományos és gyakorlati működése országszerte ismeretes, társaságunk újabb felvirágoztatását méltán várhatjuk.

Társaságunk az 1909. társasági év folyamán halál folytán több kitünő tagját veszítette el. Ezek közül felemlítjük a következőket: Csöke Ferencz, Fritz Péter, Geiger Zsigmond, Hegedüs Ferencz, Kán Béla, Kornfeld Zsigmond báró, Lukács Antal, Madarassy Beck Nándor báró. Mind e név olyan, hogy szükségtelen az elhunytak érdemeit a magyar

közgazdaság terén közelebbről leírni. Csöke Ferencz a kereskedelmi ministeriumnak egyik kiváló főmunkatársa volt. Fritz Péter a budapesti kereskedelmi és iparkamara titkári hivatalát töltötte be évtizedeken át. Geiger Zsigmond a budapesti tőzsdetanácsnak, tőzsdebiróságnak kiváló tagja és kereskedelmünk egyik tisztelt képviselője volt. Hegedüs Ferenczet a közigazgatási bíróság kiváló pénzügyi bíróját számos irodalmi dolgozatából is ismertük. Kán Béla gyakorlati ügyvéd volt és különösen a biztosítási jog terén fejtett ki nagyobb működést. Kornfeld Zsigmond báró a budapesti tőzsde elnöke és a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatója, Lukács Antal a Magyar Földhitelintézet vezérigazgatója és Madarassy Beck Nándor báró a Magyar Jelzálog Hitelbank vezérigazgatójának jelentősége sokkal ismeretesebb, semmint hogy arról e helyütt részletesebben kellene megemlékeznünk.

Halottaink közül Fritz Péter, társaságunk alapítása óta, számvizsgálónk volt és mint olyan a legnagyobb lelkiismeretességgel teljesítette hivatását. Lukács Antal igazgató-választmányunknak volt tagja.

Az elhunytak emlékét tisztelettel meg fogjuk őrizni.

Tudományos működésünk a Közgazdasági Szemle kiadásán kívül ez évben kizárólag felolvasásokban jelentkezett. A tartott felolvasások időrendben a következők:

Dr. György Miklós: Állami járadékunk elhelyezésének kérdéséről.

Dr. Nádas László: A szesz monopólium behozatalának kérdéséről.

Dr. Bud János: A módszerkérdés a statisztikában.

Dr. Láng Lajos: Elnöki beszéd Kautz Gyula felett.

Dr. Magyar Gyéza: Az ipari bíraskodás, tekintettel az ipartörvény reformjára.

Dr. Ferenczi Imre: A községi lakáspolitikáé Budapesten.

Az utóbbi előadás kapcsán nagyszabású vita indult meg, a mely az 1910. évre is átnyult. — Az 1910. évre maradtak:

Csáthi Szegh Dezső: A Duna—Adria vasut.

Szántó Menyhért: Heverő tőkék a közegészségügy szolgálatában.

Kohányi Zoltán: A hajózási egyezmények.

A jelentésekhez csatolt zárszámadási munkálatok társaságunk anyagi helyzetéről adnak számot. Az 1910. év egyik fontos feladatát alkotandja, hogy társaságunk pénzügyeit, a melyek ugyan teljesen rendezettek, fejleszszük, a hátralékos tagsági díjakat lehetőleg beszedjük és azon legyünk, hogy új tagok gyűjtésével társaságunk anyagi és értelmi erejét gyarapítsuk.

Az eddig tanusított megtisztelő bizalomért hálás köszönetünket fejezvé ki, felkérjük a tisztelt közgyűlést, hogy a számvizsgálók választását megejteni méltóztassék.

Az igazgató-választmány 1910. évi április hó 14-iki üléséből.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1909. évi zárszámadása.

Tételszám	Bevételek		Összesen		Tételszám	Kiadások		Összesen	
	K	f	K	f		K	f	K	f
1	Befolyt tagsági díjak		6225	—	1	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez . . .		4400	—
2	Kamatok		133	90	2	Hozzájárulás a Közgazdasági Bibliográfiához .		400	—
3	Téritmény a költségzsámra javára		179	—	3	Irodai, nyomdai és postaköltségek		1400	—
4	Pénztármaradvány 1908. évről		3135	02	4	Szolga díjazására		300	—
					5	Pénztári maradvány 1909. évi december hó 31-én		3172	92
								Főösszeg	9672 92

Budapest, 1909. évi december hó 31-én.

Láng Lajos s. k.,
elnök.

Körösi Imre s. k.,
pénztárnok.

Halász Sándor s. k.,
igazgató.

Lovag Falk Zsigmond s. k.,
ellenőr.

Ezen zárszámadást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk; miért is az elnökség részére a fölmentvény megadását ajánljuk.

Budapest, 1910. évi január hó 7-én.

A számvizsgáló-bizottság:

Emich Gusztáv s. k.

Beck Dénes s. k.

Schöber Béla s. k.

Baross Géza s. k.

Székely Ferencz s. k.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1909. évi december 31-iki vagyonskimutatása.

Tételszám	Vagyon	Összesen		Tételszám	Teher	Összesen	
		K	f			K	f
1	Készpénz-maradvány 1909. decz. hó 31-én . . .	3172	92	1	Egyleti vagyon:		
2	Gyümölcsözöleg elhelyezett alapítványi tőkék .	2000	—		a) alapítványokban	2000	—
3	Hátralékos tagsági díjak	3810	—		b) vagyontöbblet	13291	56
4	Leltári tárgyak értéke 10 ^o / _o leírása után . . .	536	14				
5	Könyvtár értéke a beszerzési 17211 K 10 f ár egy harmadában	5737	—				
6	Kamatkövetelés	35	50				
		Összesen . . .	15291 56			Összesen . . .	15291 56

Budapest, 1909. évi december hó 31-én.

Láng Lajos s. k.,
elnök.

Körösi Imre s. k.,
penztárnok.

Haldsz Sándor s. k.,
igazgató.

Lovag Falk Zsigmond s. k.,
ellenőr.

Ezen vagyonskimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1910. január 7-én.

A számvizsgáló bizottság.

Emich Gusztáv s. k.

Beck Dénes s. k.

Schöber Béla s. k.

Baross Géza s. k.

Székely Ferencz s. k.

IV. Tagsági jegyek forgalma 1909. évben.

1909. évben kiállított	Fővárosi à 10 kor.	Vidéki à 10 kor.	Vidéki à 5 kor.
I. félév	328	17	56
II. félév	322	17	58
Összesen	650	34	114
Hátralék az előző évekről	221	6	71
Összesen	871	40	185
Beváltatott 1909. évben	550	40	65
Hátralék	321	0	120

Befolyt érték
 $550 \times 10 = 5500$ K.
 $40 \times 10 = 400$ »
 $65 \times 5 = 325$ »
 Összesen 6225 K.

Hátralék
 $321 \times 10 = 3210$ K.
 $120 \times 5 = 600$ »
 Összesen 3810 K.

Budapest, 1909. december 31.

Halász Sándor s. k.,
igazgató.

V. Költségvetési előirányzat az 1910. évre.

Kiadások	Összeg		Bevételek	Összeg	
	kor.	fil.		kor.	fil.
1 Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4400	—	1 Pénztári maradvány 1909. decz. 31-ről	3172	92
2 Hozzájárulás a Bibliográfiához	400	—	2 Tagdíjakból	5500	—
3 Irodai, nyomdai és postaköltségek	3000	—	3 Hátralékok befolyásából	200	—
			4 Kamatjövedelem	100	—
Összes kiadás	7800	—	Összes bevétel	8972	92
			Előirányzott kiadás	7800	—
			Várható több bevétel	1172	92

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1910. január 27-iki üléséből.

Mandelló s. k.,
igazgató.

Közlemények és ismertetések.

Ankét Ausztria termelő erőiről.

Az osztrák Kulturpolitische Gesellschaft által tervezett és a kereskedelmi, földművelésügyi és közmunkaügyi ministeriumoktól támogatott ankét, melynek feladata lesz Ausztria productiv erőinek mérvét kutatni, túl van az első nehézségeken, programmja és szervezési előmunkálatai nagyjából meg vannak állapítva. A kérdőív az összes résztvevő termelőcsoportokkal történt számos megbeszélés alapján elkészült és az érdekelt ministeriumok jóváhagyása után közzé fog tétetni. Az előmunkálatokban kiváltképen az osztrák iparosok szövetsége, az Industrieller Klub, a Zentralverband der Industriellen Österreichs, a mezőgazdasági központ és az alsó-ausztriai gazdasági egyesület, továbbá a Kulturpolitische Gesellschaft által meghívott számos közhivatalnok, tudós és gazdaságpolitikus vett részt.

Az ankét azt a nagy feladatot tűzte maga elé, hogy a három fő termelő csoport: a mezőgazdaság, ipar és pénzügyi kölcsönös egymásmegértése alapján Ausztria számára oly gazdasági programot dolgozzon ki, a melynek célja legyen ösztönzést adni Ausztria gazdasági erőinek belterjesebb kihasználására és megteremtse egy egységes gazdasági politika alapjait. Az előmunkálatok sikerrel biztatók. Az összes termelő csoportok közös gyűléseken tárgyaltak és meg tudták egymást érteni. Az első ülés teljesen paritásos bizottság kiküldését határozta el, a mely a maga kebeléből végrehajtó bizottságot küldött ki. A munkabizottság márczius elején tartott ülésén határozatba ment, hogy a tulajdonképeni ankétet egy ismertető broszúra fogja megelőzni. Ez négy nagyobb előadományból áll, melyek összevéve Ausztria általános gazdasági földrajzát és termelési feltételeinek (költségeinek) ábrázolását adják. Az ankét írásbeli része a kérdőív kibocsátásával kezdődik és bő anyagot fog nyújtani, a mely nyomtatásban a szóbeli tárgyalásokat fogja megalapozni. A szóbeliség számára csak a vita fog fenmaradni. Külön kérdésfogalmazó bizottság szerepel majd a tárgyalásokon, a mi eleve biztosítja az összekuszálás és nehézkesség kiküszöbölését.

A Magyar Közgazdasági Társaság által tervbe vett drágasági szaktanácskozmány tudvalévőleg részben párhuzamos actio ahhoz, melyet az osztrák Kulturpolitischer Verein tervez. A két egyesület megegyezett, hogy kutatásainak eredményeit egymással közlik.

Az 1910. évi szabadkereskedelmi congressus.

Az International Free Trade League (nemzetközi szabadkereskedelmi liga) által rendezendő második szabadkereskedelmi congressus 1910. évi augusztus hó 9-től 12-ig terjedő időben Antwerpenben fog megtartatni.

Az első nemzetközi szabadkereskedelmi congressus 1908. évben folyt le Londonban, mely 10 nemzet képviselőiből alakított bizottságot a szabadkereskedelmi eszme terjesztése céljából. Ezen tényben nyilvánult először, hogy a szabadkereskedelem nem egyedül az angol nemzetnek ügye, melyet a nemzet időszakos szükségletéhez képest fentart vagy elvet, hanem az egész világ emberiségéé. A szabadkereskedelem eszméje erkölcsi tekintetben nem állítja egymással szembe a nemzeteket és azoknak a helyzete, kik jelenleg a védvámrendszer rabigájában görnyednek, kiszámíthatatlannal javulni fog. A védvámrendszer alapja egy hypothesis, mely szerint, a mi egyik nemzetnek hasznára válik, a másiknak feltétlenül veszteséget okoz; a közjó előmozdítását a haza szűk határai korlátozzák és hogy a hazafiság egyedül abban nyilvánul, ha mindannyian eszközök válogatása nélkül azon vagyunk, hogy országunk javát előmozdítsuk, még akkor is, ha ezen munkálkodást teljes önzéssel más ország iránt köteles altruismus teljes figyelmen kívül hagyásával végezzük is. Ezen téves nézet, mely a hazafiság álarczában lép fel, kezd általánossá válni. Szerencse azonban, hogy korlátlan érvényesülését a nemzetközi politika akadályozza; főleg Anglia vetett gátat e téves eszmék terjedésének és ebben a páratlan sikerben a szabadkereskedelemnek is része volt. A tulságba hajtott, hamis jelszavakkal dolgozó, önző nacionalista felfogás a primitiv barbárságra vezetne vissza. Ez a felfogás nem gazdasági elméletből keletkezett, hanem mögötte a katonai despotismus áll, mely az utóbbi időben oly erőre tett szert, mint soha azelőtt. A militarismus hatalmát a háboruval való folytonos fenyegetéssel gyakorolja, ez utóbbi szégyene a jelenkori civilisatióknak és könnyen lehetséges, hogy egy nap romlását okozhatja. Ugyancsak a militarismus, melynek végrehajtó szervei a mindenkori kormányok, ezek által mutatja meg és hiteti el a lenyűgözött néppel, hogy az egyes nemzetek érdekei állandóan ellen-
tétések, soha sincs közös érdekük, holott tényleg az egész emberiség nagyobb kérdései közös érdekűek, mint arra a cultura és felvilágosodás terjedésével az emberiség önként is rá fog jönni. A különféle nemzetek haladása azonban nem általános és nem történik ugyanazon fokban. A haladás azonban nem lehet oly rohamos, hogy pl. az afrikai néger törzs minden átmenet nélkül ugyanegy időben a francia nemzet kulturájának magas fokát elérhesse. A lassú fejlődés egyik lépcsőfokának tekintendő a szabadkereskedelem propagálása. A béke, a nemzeteknek testvéri érzésen ala-

puló együttműködése (cooporatio) és nem a folytonos küzdelem a nemzetek célja.

Az angol nemzet díszje, Cobden Richard, mikor Angliában a szabadkereskedelem eszméje valóra válván, óriási munkáját befejezte, eltávozott, hogy evangeliumát idegen földön is hirdesse és akkor bebizonyította eszméje felséges voltát, mert a föld Anglián kívül is kész volt kiváló eszméjének magvait befogadni és ma már minden országban kiváló hivei vannak a szabadkereskedelem eszméjének.

A nemzetközi szabadkereskedelmi liga (International Free Trade League) második congressusának célja, hogy a világ figyelmét a védvámok haszontalan és erkölcstelen voltára felhívja. Eloszlassa azt a nézetet, hogy a védvámrendszer a dolgok természetes folyásából keletkezett és a szabadkereskedelem csak az angolok kedvelt sajátos intézménye, bár ez utóbbi felfogás Angliában is tért hódított, különösen a legutóbbi választások alatt, melyeknél a szabadkereskedelem és védvám kérdése képezte a liberális és conservatív párt legfőbb ütközőpontját. A védvámrendszer több mint három évtized óta Anglián kívül mindenütt uralkodik, meghonosodott oly országokban is, melyekben a szabadkereskedelem sikerei nyilvánvalóak voltak, de mindenütt gyűlöletet keltett, a nemzetek között surlódásokat idézett elő és okot szolgáltatott haszontalan és gyakran jogtalan beavatkozásokra. A congressus ki fogja mutatni, hogy a védvámoknak hasznuk nincsen, bevételeik, ha egyfelől gazdagítják is az állam pénztárát, melyet a katonai szükségletek folytonosan növekvő arányban vesznek igénybe, másfelől ugyanezen összeget az állam polgárai fizetik meg. A védvámok a nemzetek vagyonosodását nem mozdítják elő és így teljesen irrationalisak. A szabadkereskedelem a nemzetek egymással való bensőbb érintkezését lehetővé teszi, az általános béke előmozdítója és így magas erkölcsi alapon áll, míg a védvámrendszer a militarismus szolgálatában áll, antisocialis, mivel a békés fejlődést gátolja és így elvetendő.

A congressus tárgysorozata a következő:

1. A szabadkereskedelmi politika okszerű következménye-e a nemzetközi kereskedelem elvének?

2. Melyek az utóbbi időben Németország-, Ausztrália-, az Egyesült-Államok- és Franciaországban lefolyt vámtarifarevisióknak hatásai?

3. Melyek a védvámok alkalmazásának hatásai a nyersanyagokra, gépekre és a tőlük függő iparokra (t. i. azon iparokra, melyek ezen anyagokat és a hozzá tartozó szerszámokat kénytelenek vásárolni), továbbá az iparcikkek előállítására?

4. Melyek a nevezetesebb védvámok alávetett országokban a szabadkereskedelmi politikára való áttérés akadályai, illetve vélt akadályai?

5. Melyek a tőkék nemzetközi mozgásának jellemző vonásai, azok befolyása a behozatalra és kivitelre és mily kapcsolatban van a nemzeti vagyonosodás azzal, hogy vajjon a behozatal fölülmulja-e a kivittelt, vagy fordítva?

6. Melyek a szabadkereskedelemnek és a védvámrendszernek erkölcsi hatásai a népek országonbelüli és nemzetközi forgalmában?

A congressusra 1910 június 15-ig lehet jelentkezni, czíme: Congrès international du Free Trade, Anvers, 114, Boulevard Léopold.

(—cs.)

A haladás útján nyert tapasztalatok kicserélésére alakult nemzetközi intézet.

A föld culturnépeinek életfolyása szakadatlan tevékenységet tételez fel. Ezen tevékenység közben intézményeket létesítenek, melyek általában mint az életfolyás szükségletei jelentkeznek. Minden egyes nép saját tapasztalatai alapján létesíti ezen intézményeket, gyakran azonban tudása nem eléggé fejlett, tapasztalatai nem eléggé bővek, úgy hogy esetleg megoldandó kérdései vagy intézményei csak hosszas kísérletezések után, melyek sok áldozatot kívánnak, jutnak arra a fokra, a melyhez más, a culturalis haladás magasabb fokán álló népek már régen eljutottak.

A haladás lefolyása alatt nyert tapasztalatoknak kicserélése az egyes népek között már ma is bizonyos fokban megtörténik, csakhogy a tapasztalatok ily cseréje még szervezve nincsen. A napi sajtó a szomszéd államok politikai életéről híreket ad ugyan, de csak nagy vonásokban, a főbb momentumokra helyezvén súlyt. A reformok belső hatása a külföld előtt többé-kevésbé ismeretlen marad. Ha reformjavaslatok terjesztetnek a parlamentek elé, a kormány rendszeren a külföld hasonló problémáiról és ezek megoldásáról adatanyagot gyűjt, mely azonban aktaszerű, monoton, elvont jelentésekből áll, tehát ez a tevékenység távolról sem mutatja a reformoknak a való életben előidézett hatását, még kevésbé azt, miként érvényesül az illető reform a nép jólétében. A sajtó, mely a parlamentek életét a kívülállókkal közvetíti, a reformkérdések tárgyalása alkalmával külföldi precedens esetek tárgyalásán átsiklik és tisztára a politikai érveket hozza fel; a tervezett reformot pedig a belföldi viszonyokhoz fűződő hatása szempontjából itéli meg.

A haladásról nyert tapasztalatok cseréje a culturnépek továbbfejlődése szempontjából rendkívül fontos, ma még elhanyagolt állapotban van és még távol állunk az egységes tudattal rendezett oly emberi haladás lehetőségétől, mely a socialis és culturalis tapasztalatok kölcsönös tanulmányozásából származnék.

A culturemberiség haladásának tudatos ápolása egy egységes központot kíván, melybe mintegy összpontosulna az összes emberiség haladásáról nyert tapasztalat. Ezen célból alakult meg 1910. évi február hó 9-én az Institut international pour la diffusion des expériences sociales Párisban. Az intézet célja az összes culturnép socialis és culturalis haladásáról tapasztalati adatok gyűjtése, ezen adatok feldolgozása és tervszerű reformmunkálatok céljaira való felhasználása. Erre szolgál az intézet támogatásával kiadott négy folyóirat (a Les documents du progrès francia, Documente des Fortschritts német, Progress angol és Saprossi schisni orosz nyelven), melyek mindannyian egy eszméirányzat szolgáltatásban állanak, igyekeznek az érdeklődőt minden oly socialis és culturalis reformmal, mely további példaadásra alkalmas, időnkint megismertetni. Összeköttetések révén ezen szervezetek szálai az egész földkerekségre szétágaznak; a legtöbb ország szakférfiaival összeköttetésben állanak és minden tényezőt, mely a belföldi reformok megvalósításán közreműködik, rábirhat, hogy az illető reformot a nemzetközi nyilvánosság terére bocsássa.

Az intézet monographiákat is ad ki a folyóiratokkal kapcsolatosan, vagy ezeknek kiadását előmozdítja. A monographiák fontos reformproble mákat főgnak tárgyalni. A nemzetközi enquêtek egybehívása fontos socialis kérdések felderítése céljából, a résztvevők nemzetközisége és az eszmék sokfélesége mindmegannyi együttesen az illető kérdések megítélését új szempontból teszik lehetővé. A ki a külföld haladása iránt érdeklődéssel viseltetik és erre vonatkozólag önálló tudományos munkásságot óhajt kifejteni, annak az intézet felvilágosító irodája hasznos szolgáltatást tehet, mely nemcsak rendszeres felvilágosításokat nyújt, hanem tagjainak külföldi folyóiratokat, a tudományos adatok tárházát is kölcsönzi. Az intézetnek legfontosabb tevékenysége azonban felolvasások rendezése és pedig egyelőre Európa különböző nagy városaiban oly módon, hogy egyes külföldi szakférfiak hazájuk socialis és culturalis fejlődését a külföldön a szóbeli előadás intensitásával ismer tessék meg. A felolvasók között jelenleg Vanderwelde belga képviselő, dr. Castberg norvég igazságügyminister, Naudet párisi abbé és dr. Broda tanár, az intézet főtitkárának nevét találjuk. A felolvasások pedig legközelebb a következő városokban tartatnak: Berlin, Frankfurt, Heidelberg, Karlsruhe, Stuttgart, München, Wien, Brünn, Graz, Salzburg, Zürich, Genf, Brüssel, London, Madrid, Porto, Milano. Ezek az előadások némileg hasonlíthatók az angol university extensionhoz, mindenestre azonban az előbbiek kerete az intézet előadási rendszerének nemzetközi jellegénél fogva tágabb, minthogy továbbá kizárólag socialis reformkérdésekre irányul teljes tevékenysége, az university extensionnel szemben,

mely a tudomány összes ágait felöleli, mélyebb és maradandóbb eredményt érhet el. A hasonlatosság a két intézmény között az, hogy az előadások nemcsak gyakorlati reformok előmozdítására, hanem a kulturpolitikai műveltség terjesztésére is szolgálnak.

Az intézet kiváló és valóban megbecsülhetetlen munkásságot fejt ki, ha a nemzetközi megértést oly kérdésekben, melyek a culturek együttes és egyidejű eljárását teszik indokolttá, előmozdítja és ezáltal az emberiség haladásának meggyorsulását a jövőben lehetővé teszi.

Az intézet tagjai közé való felvétel módozatairól az intézet főtitkára Rodolphe Broda tanár (Paris, 59, rue Claude-Bernard) nyújt felvilágosítást.

(—cs.)

A magyarországi socialdemokrata párt 1909—10. évben.

A magyarországi socialdemokrata párt vezetőségének jelentése 1909 márczius 16-tól 1910 márczius 15-ig kifejtett működéséről. Népszava, 1910. (48.)

A jelentésből, a mely a párt tevékenységét élénk színekben jellemzi, csak a szorosán gazdasági és socialpolitikai vonatkozású adatokat ismeretjük a következőkben: A párt 1909-ben élénk tevékenységet fejtett ki a bányamunkások szervezésében. A pártvezetőség a szakszervezeti tanács-csal közös megállapodás alapján ideiglenes bányásztitkárságot létesített. A bányamunkások törvényesen jóváhagyott egyesületek hiján szabad-szervezetekbe tömörítették.

A községi politika terén a párt akciója főleg a fővárosi lakás- és élelmiszerdrágaságra irányult. Megemlékezik a jelentés a munkásnő-mozgalomról is. A nőmunkások országos szervezőbizottsága, ugymond a jelentés, rendkívül szerény anyagi eszközökkel kénytelen beérni, a mi a mozgalom rovására történik.

Az ifjummunkásmozgalom a nappali tanonczoktatásért és a vasár-napi oktatás eltörlése körül működött.

A szövetkezeti mozgalom a lefolyt évben erősödött és a pártvezetőség részéről támogatott. Az általános fogyasztási szövetkezetnek 1904 végén 767 tagja volt 1.022 üzletrésszel, 1909-ben az év végén 7.931, 8.292 üzletrésszel. A tagok létszáma különösen az utolsó 3 évben szaporodott.

Zeitschrift für Sozialwissenschaft.

A mióta L. Pohle a Zeitschrift für Sozialwissenschaft szerkesztését Wolfftól átvette, szemléjéhez havi mellékletet csatol, mely Calwer mintájára az általános gazdasági helyzet képét óhajtja az olvasó elé tárni.

(Monatliche Übersichten über die allgemeine Wirtschaftslage. Mit Unterstützung der Gesellschaft für wirtschaftliche Ausbildung zu Frankfurt a. M. Zusammengestellt von L. Pohle.) Felöleli e statistika azokat a közgazdasági vonatkozású adatokat, a melyek a Németbirodalomban, Franciaországban, Nagy-Britanniában és az észak-amerikai Unióban havonként közreadatnak és e munkával hasznos dolgot művel, a mennyiben a talán harmincz különböző helyen található adatokat egy helyre gyűjti. Ezzel aztán érdeme ki is van meritve. Legbővebben a németbirodalmi adatokat találjuk képviselve. Az egész összeállítás főleg publicistikai értékű és kívánatos volna, ha az osztrák-magyar adatok is felvételnének bele.

A német áruház.

Hirsch Julius: *Das Warenhaus in Westdeutschland; seine Organisation und Wirkungen*. Leipzig, A. Deichert, 1910. (VIII. 118.) 8°.

A midőn a Handwörterbuch der Staatswissenschaften utolsó kiadása megjelent, Biermer a nagyáruházakról irt cikkében még kénytelen volt azt mondani, hogy a német áruházakról kevés ténybeli adatunk van. Azóta sok történt. Az áruházaknak is nagy irodalmuk nőtt, a melynek egyes kiegészítője Hirsch könyvecskéje.

A Warenhaus a kiskereskedelemnek capitalistikus nagy üzemben megnyilvánuló formája. Keletkezése, fejlődése és hatásai a kiskereskedelem összfejlődésének és helyzetének szemmeltartásával érthetők meg. Ezért a szerző alaposan rajzolja e fejlődést, majd pedig sorra veszi a nagy német áruházakat. E munkájában figyelemmel nem kísérhető, mert túllépnők az ismertetés szűk határait. Itt inkább az a közgazdasági hatás fontos, a melyet az áruházak az általános gazdaságra gyakoroltak.

A kiskereskedelem hanyatlása nem új tünet és az áruházaknak a kiskereskedelem tönkretételében nem lehet oly nagy szerepet tulajdonítani, mint azt általában tenni szokták. Az első német áruházaknak az insoliditás volt egyik főjellemvonásuk. Ezért a legkiválóbb ítélőképességű közgazdák is hajlandók voltak ephemer jelenségeknek venni. Biermer 1905-ben még a magas conjunctura hajtásainak szereti őket tekinteni, a melyeknek egy beálló válság egy csapással véget vethet. Ma már bizonyossággal tagadásba vonható ez az állítás. Az áruházak mindenekelőtt nagy hatással voltak a közönségre azzal, hogy nagy áttekintést nyújtanak a vásárlóknak, a mire a kisüzem nem volt képes. Az áruházakkal szemben feltámadt védekezés mindent megmozdított, hogy lehetetlenné tegye helyzetüket, a mi azonban nem sikerült.

E küzdelem folyamán a nem elég tőkével bíró üzemek megszűntek. De annál erősebben kerültek ki a harczból a legnagyobb áruházak, a

melyek ma úgy kereskedelmi szempontból, mint pedig socialpolitikai tekintetben szép működést fejtenek ki. Nagy közgazdasági értéket képvisel az a körülmény, hogy az áruházak technikai ujitások egész tömegét valósították meg. Hatásuk különben ez idő szerint még csak nagy ipari középontokban észlelhető, a melyeknek ez ideig velejárói. Gyér népességű vidékeken és kisvárosokban eddig gyökeret nem vertek.

A középosztálypolitikusok fel szokták hozni a nagyáruházak ellen, hogy lehetlenné teszik alkalmazottaiknak részben a verseny-clausula alkalmazásával, részben a nagy munkamegosztással, mely a teljes kiképzést kizárja, az önállósulást. Ez az érv igaz és minden nagyüzemre egyaránt elmondható. De ezzel szemben oly javulás észlelhető az áruházi alkalmazottak standardjában, a mely sok másért kárpótlást nyújt és lehetőséget biztosít a tisztességes egyéni megélhetésre.

A nagykereskedelemre ez ideig sok tekintetben bénítólag hatott az áruház, de annál üdvösebben a nagyiparra. Különösen az olcsó tömegárúk gyártását segítette nagyban elő. A fogyasztóra nézve az az előnye az áruháznak, hogy olcsóbb áruhoz juttatta, hogy készpénzfizetésre és ezáltal takarékosabb vásárlásra szoritja, végül hogy berendezésével művelőleg hat. Hátrányaképen azt szokták felhozni, hogy nagy reklámot csapván, felkelti az olyan árúkra való vágyakozást, a melyek nem elsőrendű szükségletek tárgyai. Ezt azonban nagyban ellensúlyozza az említett készpénzvásárlási kényszer.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányunk folyó hó 14-én ülést tartott, melyen új tagokként felvételtek a következő urak:

Kohányi Zoltán, Gerő Károly, Kunosi Ödön, Jezsovics János, Hoszpoczky Alajos.

Az igazgató-választmány a közgyűlés elé terjesztendő évi jelentést is megállapította, melyet a következő oldalakon egészében közlünk.

A választmányi ülés után Hoszpoczky Alajos ministeri tanácsos elnöklése alatt felolvasó ülés volt, melyen először Szántó Menyhért, Társadalmi Muzeum igazgatója: „Heverő tőkék a közegészségügy terén“, utána pedig Kohányi Zoltán tengerészeti főfelügyelő: „A hajózási egyezményekről a világforgalomban“ előadást tartott.

Mindkét előadást nagy és előkelő közönség feszült érdekléssel hallgatta végig. Az előadóknak az elnöklő Hoszpoczky Alajos ministeri tanácsos a hallgatóság köszönetét fejezte ki és szellemes módon vázolta azokat a kapcsolatokat, a melyek a két előadás főtárgyai közt: az egészségügy, a gazdagodás és a hajózási forgalom között kimutathatók.

Adatok a drágaság kérdésének bibliographiájához.

Áttekintés: I. A drágaság kérdésének elmélete. — II. Élelmiszerárak. — III. Élelmiszerelőállítás és kereskedelem. — IV. Fogyasztás. — V. Városok élelmezése. — VI. Háztartási költségvetések. — VII. A drágaság Magyarországon. — VIII. A drágaság külföldön.

I. A drágaság kérdésének elmélete.

- Adler, Georg:** der Kampf wider den Zwischenhandel. Nebst einer Einleitung über Illusionen in der Sozialpolitik. Berlin: D. Häring 1896. (31) 8°.
- Bauer, Otto:** Die Teuerung. Eine Einführung in die Wirtschaftspolitik der Sozialdemokratie. Wien: Brand 1910. (99) 8°.
- Cazalis (Jean Lahor) & Lucien-Graux:** L'alimentation à bon marché, saine et rationelle. Paris: Alcan 1907.
- Cohnheim, H.:** Verdauung und Ernährung. Wien: Urban u. Schwarzenberg 1903. (484) 8°. (Értékes adatok a physiologiai élelmiszerszükséglet és tápszermennyiség stb.-ről.)
- Einfluss der Krisen und der Steigerung der Lebensmittelpreise auf das Gesellschaftsleben. Eine statistische Studie von J. S. 2. Aufl. München: M. Ernst 1894. (71) 8°.
- Élelmipiaczunk drágasága és a mesterseges tápszerek hygienája. = Jó egészség. 1908. 15. (179—180.)
- Farkas Jenő:** Élelmezés. Farkas Jenő munkái, kiadja a Budapesti orvosi kör, összeállította Schächter Miksa. Bpest: Franklin-társ. 1901. (IV. 569) 8°.
- Farkas Jenő:** Élelmezés Magyarországon. F. J. munkái (72—120.)
- Farkas Jenő:** A magyar munkás táplálkozása. U. o. (121—37, 138—54.)
- Fischer, Alfons:** Über Volksernährung. Vortrag. Gautzsch: Dietrich 1909. (14) 8°. = Kultur u. Fortschritt. Nr. 257.
- Die Fleischteuerungen, ihre Ursachen und Mittel zur Abhilfe. M. Gladbach:

1907. (16.) = Soziale Volksbibliothek Nr. 5.

- Földes, Béla:** Glossen zur Theorie der Abhängigkeit der Preise von den Produktionskosten. = Jb. Nationalök. u. Stat. III. F. 31. (744—.)
- Fröchtling, A.:** Über den Einfluss des Getreideterminhandels auf die Getreidepreise. = Jb. f. Nationalök. u. Stat. III. F. 37. (577—.)
- Gothein, Georg:** Mittelstand u. Fleischnot. Nach einem Vortrage. 2. Aufl. Berlin: 1906. (42) 8°.
- Grotjahn, Alfred:** Über Wandlungen in der Volksernährung. Leipzig: 1902. = Staats- und sozialwissenschaftl. Forschungen. Nr. 2.
- Häne, A.:** Wie ernährt man sich am besten und billigsten? Vortrag. 2. Aufl. Rohrschach: 1890. (28) 8°.
- Harms:** Praktische Maassnahmen zur Erleichterung, Verbesserung und Verbilligung der Ernährung des Volkes. = Schriften der Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen. Nr. 7. Berlin: C. Heymann 1895. (245—307.)
- Hell Lajos:** Az élelmiszerértékesítés kézikönyve. (1907.) 4. kiad. Bp.: Radó I. ny. 1908. (179) 8°.
- Kalle, F.:** Verbreitung der Kenntnisse rationeller Ernährung. = Schriften d. Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen. Nr. 7. Berlin: C. Heymann, 1895. (209—244.)
- Keleti Károly:** Magyarország népességének élelmezési statisztikája physiologiai alapon. Bpest: 1887.
- Kobatsch, Rudolf:** Die Ursachen der Lebensmittelteuerung. = Wochenschr. d. nö. Gewerbevereins 70 (489—90.)

- König, F. :** Die menschlichen Nahrungs- und Genussmittel. Berlin: 1893.
- König, J. :** Theorie der Volksernährung. = Schriften der Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrteinrichtungen. Nr. 7. Berlin: C. Heymann 1895. (180—209.)
- Kurella, Hans :** Der neue Zolltarif und die Lebenshaltung des Arbeiters. Berlin: Springer 1902 (45.) = Handelspol. Flugschr. 3.
- Einfluss der Krisen u. der Lebensmittelpreise** auf das Gesellschaftsleben. Eine statist. Studie von J. S. München: 1894, M. Ernst (24) 8. = Sammlung gesellschaftswissenschaftl. Aufsätze. Herausg. v. E. Fuchs. 7. Heft.
- Lebensmittelteuerung** und Zwischenhandel. = N. Wiener Tagbl. 1909. (Nr. 224.)
- Leroy-Beaulieu, Paul :** La hausse générale des prix dans les derniers temps et ses causes principales. = L'économiste franç. 36. (109—112.)
- Maurus, Heinrich :** Über die Ursachen der herrschenden allgemeinen Teuerung, Heidelberg: 1874.
- Mendel-Steinfels :** Der Zwischenhandel, seine Bedeutung, seine Gefahren für die Produktion, insbesondere für die Landwirtschaft. Berlin: Verl. d. Bureaus der Vereinigung der Steuer- und Wirtschaftsreformer. 1888.
- Myrbach, Franz Frhr. v. :** Über Teuerung. Vortr. Leipzig: Deuticke 1910. (47) 8°.
- Nemzetközi gazdakongresszus föjelen-tése 1896.** Bp.: Pallas 1897 1. 2. (662, 534.) 8°.
- Neumann, F. X. :** Teuerung der Lebensmittel. = Holtzendorff: Deutsche Zeit- u. Streitfragen. Jg. III.
- Rubner, Max :** Volksernährungsfragen. Leipzig, 1908. Akad. Verlagsgesellsch. (143) 8°. (Az ember fehérjeszükségleminimumának kérdése. A szegénnytáplálék közgazdasági hatásai.)
- Rubner, (Max) Miksa :** A tápanyagok és a táplálkozás tana. 2. bőv. kiad. Bpest: Légrády 1909. (142.) = Egészségápolás könyvtára 16.
- Schelle :** La politique du pain cher. = Journ. des Économistes 1909. 3. (P. 328—31.)
- Schöler, Hermann :** Wider den Brotwucher. Ein Leitfaden im Kampfe gegen Erhöhung der Lebensmittelzölle und für Fortführung einer volksfreundlichen Handelsvertragspolitik. Berlin: Hugo Steinitz, 1901. (204) 8°.
- Schweiger, Alois :** Die Lebensmittelteuerung und die Industrie. = N. Wiener Tagbl. 1909. (Nr. 222.)
- Stille :** Über Volksernährung. = Therap. Rschau 1909. 38. (596—8.)
- Teifen, T. W. :** Wie die Zölle Fleisch und Brot verteuern und wer diesen Raubzug am Volke einsteckt. Wien: Ign. Brand, 1903. (32) 8°.
- A termésbecslések és árhullámzás.** = Közg. Szemle 27. köt. (306—310.)
- Thirring Gusztáv :** A drágaságról. = Munkásügyi Szemle 1. 6. (193—7.)
- Van der Borcht, R. :** Der Einfluss des Zwischenhandels auf die Preise auf Grund der Preisentwicklung im Aachener Kleinhandel. Leipzig: Duncker & Humblot, 1888. = Schriften d. Ver. f. Sozialpol., 36.
- Verkauf, Leo :** Warum wird alles teuer? Gegen den Brot- und Kohlenwucher. Wien: J. Brand (20) 8°.
- Villard, A. :** La vie à bon marché. Société de consommation et d'alimentation, cuisines économiques. Paris: 1885. (II. 72.)
- Waxweiler, E. :** Quelques aspects sociologiques de l'alimentation ouvrière. = Bull d. Soc. d'anthr. de Bruxelles 1909. 3—4. (LXXXVI—XC.)
- Waxweiler, E. :** Une Enquête sur l'alimentation ouvrière. = Aide Soc. 1909. 14. 14. (472—5.)
- Weichs-Glon, Friedr. Frh. v. :** Die Brotrfrage und ihre Lösung. Leipzig: Duncker & Humblot, 1898. (V, 110) 8°.
- Weichs-Glon, Friedr. Frh. v. :** Teueres Brod. = Das Leben. 2. 1898. (199—227.)

II. Élelmiszerárak.

- Apelt, Kurt**: Die Konsumtion der wichtigsten Kulturländer in den letzten Jahrzehnten. Eine statist.-volkswirtschaftl. Studie. Berl.: Puttkammer Mühlbrecht. 1899. (IV. 245.) 8°.
- Bewegung der Warenpreise im Jahre 1908. = D. Wirtsch. Ztg. 1909. 2. (Sp. 92—3.)
- Bienaimé**: Prix des principaux objets de consommation à Paris. = Annuaire stat. de Paris, 1895. (p. 383. et s.)
- Bullock, Charles J.**: Variation in the prices of agricultural products. = Bullock: Selected readings en economics 1907. (363—7.)
- Dade, Heinrich**: Die wichtigsten Erscheinungen des wirtschaftlichen Lebens in neuster Zeit. I. Theil. Preise und Lohnreferat, erstattet in der 33. Generalversammlung der Vereinigung der Steuer- und Wirtschaftsreformer in Berlin am 18. Februar 1908. Berl.: 1908. Verl. d. Bureaus d. Vereinigung der Steuer u. Wirtschaftsreform. 1908. (16) 8°.
- Durchschnittspreise der wichtigsten Lebensmittel in Preussen 1908. = Stat. Korr. 1909. (3. Sp.)
- Ecsery Lajos**: A magyar buzaárak alakulása a mult század közepétől fogva és az új mezőgazdasági vámok várható hatása. = Közg. Szemle 30. évf. 36. köt. (505—30.)
- Földes Béla**: Statisztikai vizsgálódások a 19. század gabonaárainak alakulásáról. Bp.: 1905. (102) 8°. = Értekezések a társad. tudom. köréből. 13. kötet. 4. sz.
- Gärtner Henrik**: A buzaár alakulása. = Közg. Szemle 32. évf. 40. kötet. (449—533.)
- Gerster Miklós**: A kenyérgabona árának alakulása. = Közg. Szemle 30. évf. 35. köt. (361—379.)
- Guradze, Hans**: Die Brotpreise in Berlin 1899—1908. = Jahrb. f. Natök. & Stat. III. 37. (807—12.)
- Hirscheberg E.**: Brotpreise in Berlin Jb. f. Nationalök. u. Stat. 1888. N. F. XVIII. 431. — 1889. N. F. XX. 205. — 1890. III. F. I. 120. — 1891. III. F. III 285. — 1893. III. F. VII. 454. — 1894. III. F. IX. 213. — 1895. III. F. XI. 134. — 1896. III. F. XIII. 111. — 1897. III. F. XV. 369. — 1898. III. F. XVII. 255.
- Kleinverkaufspreise** der wichtigsten Lebensmittel und der Einfluss der Preisänderungen auf das Ausgabebudget einer Arbeiterfamilie. = Mitteilungen d. stat. Amtes. Dresden: 1907. (81—93.)
- Klinkerfues, Friedr.**: Ist die Brot- und Fleischnotfrage ein lösbares Problem? Ludwigshafen a. Rh.: G. Biller 1908. (54) 8°
- Die **Lebensmittelpreise** in England und Deutschland. Antrag von Dade. Verhandlungen der 35. Plenarversammlung des deutschen Landwirtschaftsrats 1907. Berlin: P. Parey 1907 (543—573.)
- Levasseur, É[mile.]**: Enquête sur le prix des denrées alimentaires depuis un quart de siècle dans 70 lycées. Bruxelles: Off. de la Revue écon. intern. 1909. (53, XV) = Extr. de la Revue écon. intern.)
- Levasseur, Émile**: Enquête sur le prix des denrées alimentaires, depuis un quart de siècle. = Jour. Soc. de stat. Paris, 50. 1909. (314—49.)
- Newmann, Robert**: The relation of retail prices to wholesale = **Bullock**: Selected readings on economics 1907. (p. 354—63.)
- Preisbewegung der hauptsächlichsten Lebensmittel im Jahre 1908. = Reichs-Arbbl. 1909 Apr. (p. 304—7.)
- Sauerbeck, Augustus**: The course of average prices of general commodities in England. London: King 1908.
- Sauerbeck, Augustus**: Prices of commodities in 1908. = Jour. Roy. statist. society 72. 1909. (68—90.)
- Schmitz, Otto**: Die Bewegung der Warenpreise in Deutschland von

1851 bis 1902, nebst Bankdiskont, Goldproduktion und Warenpreisstand, der Weizenpreis von 400 v. Chr. bis 1900. Berlin: F. Siemenroth 1903. (443) 8°.

Stubenrauch, Wilhelm: Zur Entwicklung der Schlachtviehpreise u. Fleischversorgung in Deutschland. = Ztschr. f. Agrarpolitik 1909 Mai. (Sp. 235–44.)

Thirring, Guszt.: Adatok a drágaság kérdéséhez. 1. A lakásbérek. 2. Az élelmiszerek árai. = Városi szemle 1. 1908. (104–12, 198–203.)

Wieth-Knudsen, K. A.: Le coût de la vie à Paris depuis cinquante ans. = „Rev. écon. intern. 5. vol. 2., no. 1. (172–187.)

Zolla, Daniel: Le blé et les céréales. Paris: Doin 1909. (286) (Encyclopédie scientifique.)

* * *

Bajorország. Preise der wichtigsten Lebensbedürfnisse und Verbrauchsgegenstände im J. 1905. = Z. d. bayer. Stat. Bur. 8. Nr. 1. (83–88.)

Bulgária. Statistique des prix moyens des animaux domestiques des principaux articles alimentaires et des salaires des ouvriers en Bulgarie 1893–1902. Sofia, 1906. (XVII, 121.)

Egyesült-Államok. Wholesale prices of commodities, 1890 to 1908. = Bull. Bureau o. labor No. 81. 1909. (195–382.)

Egyesült-Államok. Retail prices of food, 1890 to 1907. = Bull. Bureau of labor 17. 1908. (181–332.)

Leipzig. Die in den städtischen Markthallen zu Leipzig im Kleinhandel verlangten Lebensmittelpreise in den Jahren 1906–7. Aufgestellt im Statist. Amt. Leipzig. (1909.)

Nagybritannia. Report on wholesale and retail prices in the United Kingdom in 1902, with comparative statistical tables for a series of years. London: Darling 1303. (LIII, 456), 8°.

Németbirodalom. Zur Statistik der Preise. Grosshandelspreise wichtiger

Waren an deutschen Plätzen in den Jahren 1889–1908. (S. A. aus: Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs.)

Németbirodalom. Zur Statistik der Preise. Grosshandelspreise wichtiger Waren an deutschen Plätzen im Jahre 1903–1908 und in den 20 Jahren 1884–89 bis 1903–1908. (Berlin) 1904–1909. 6 He. 4°. (S. A. aus Vierteljahrsheften zur Statistik des Deutschen Reichs.)

Olaszország. Milano. Comune. Statistica dei prezzi del frumento, del pane, del vino, delle carni, del burro e del riso in Milano. (Prezzi del frumento, 1700–1908, per gli altri generi, 1801–1908.) Milano: Civelli 1901. (L3, XI tav.) 4° (Dal: Dati statistici del comune di Milano, 1908.)

Oroszország. Prix moyens des marchandises en gros sur les principaux marchés de la Russie pour les années 1890–1899, St Petersburg: 1900.

Wiesbaden. Die Vieh- und Fleischpreise in der Stadt Wiesbaden in den Jahren 1900–1908 (13) XXX, 4°. = Mitt. d. Stat. Amts d. St. Wiesbaden. Nr. 3.

III. Élelmiszerelőállítás és kereskedelem.

Állatszámítás, az 1909. évi országos, eredményei. Földm. Ért. 1909. (1189–1224.)

A budapesti kereskedelmi és iparkamara előterjesztése a tojáskereskedelem fejlesztése ügyében. 1904. évi 5. sz. jegyzőkönyv. (59–65.)

Darimont, A.: Volksnahrung. Ziegen- und Kaninchenzucht. Trier: Paulanus-Druckerei 1909.

Düsing, M.: Ausdehnung unseres Butterabsatzes auf das Ausland. = P. Lloyd 56. (201.)

Ein Fleischkartell? = Berliner Tagebl. 36. (N° 654.)

Les forces productives de la France. Conférences organisées à la Société

- des anciens élèves de l'École libre d. sciences polit. Paris: Alcan 1909 (256.) 16°.
- Gerlich**: Die voraussichtliche Entwicklung der deutschen Fleischproduktion durch Steigerung d. einheimischen Futtermittelproduktion. = Z. f. Agrarpolitik 1909 Aug. u. Sept. (420—50.)
- Hollmann, Hailer und J. Frost**: Der Butterhandel in Dänemark, Frankreich und den Niederlanden. Berlin: D. Landwirtsch. Gesellsch. 1906. (38) (Berichte über Land- und Fortswirtschaft im Auslande.) 13.
- Holló József**: A baromfitenyésztés és a kereskedelem. Jelentés a m. kir. földművelésügyi miniszterhez. Kiskúnyfélégháza: Vesszősi J. 1901 (65) 8°.
- Liebscher, H[einrich]**: Anlage, Besatz und Ausnützung von Fischteichen. Lpzg: Fritzsche & Schmidt. 1906.
- Három év Magyarország **mezőgazdasági politikájában** 1907—1909. Bpest: Pallas 1909. (186) 8°. (Földmív. min. kiadv.) (186) 8°.
- Monostori Károly**: A lóhus. Népszerű ismertetés. A közéletmezés, lótenyésztés és állatvédelem érdemeire való tekintettel. Bpest: Grimm Gusztáv, 1897. (32) 8°.
- Niczky András gróf**: Állat- és terménykereskedelmünk rendezése. Budapest: (1907). Nagel O. (93) 8°. (Nagy részben agrárpolitikai tartalmú röpirat.)
- Pirkner, Johann**: Die Zukunft der Hornviehzucht u. der Milchwirtschaft Ungarns. = P. Lloyd 56. (Jul. 17.)
- Preuss, P[aul]**: Wie baut der Landwirt zeitgemäss und billig? Lpzg: Fritzsche & Schmidt 1905.
- Répássy M.**: Édesvízi halászat és halgazdaság. Bpest: Vitéz A. 1909. (502) 8°.
- Révész István**: Az élelmiszerek jutányosabb termesztéséről. Az O. M. G. E. növényteni szakosztályának 1908. évi nov. hó 27-diki ülésén tartott előadás. (Gyakorl. utasítások a városoknak konyhai növényekkel való ellátására). Bpest: Pátria, 1909. (40) 8°.
- Szegh Dezső**: Szerbia állattenyésztése és annak problémája. = M. Gazg. Szeml. 14. 2. (154—61, 222—40.)
- Vámos Jenő**: Állattenyésztésünk önálló vámterületen. Bpest: Állatorvosi Közl. kiadása 1905. (38) 8°.
- Weinhausen**: Wie können wir den breitesten Volksschichten mehr als bisher den Genuss von Obst u. Gemüse verschaffen? Berlin 1909. Landbuchh. (8) 8°.

IV. Fogyasztás.

- Barabás Endre**: A nép táplálkozása Maros-Torda vármegyében. = Közg. Szemle. 31. 37. (37—49.)
- Beck Géza**: Fogyasztók és szövetkezetek. = Kereskedők évkönyve 1908. (157—161.)
- Correard, J.**: Les sociétés coopératives de consommation en France et à l'étranger. Paris: Lethielleux, 1908.
- Harcz az **élelmiszeruzsora** ellen. (Az általános fogyasztási szövetkezetről.) = Népszava, 1908. jan. 26. (A szövetkezet propagáló és ismertető röpirat.)
- Der Fleischverbrauch in Deutschland. = Mitt. d. Zentralst. d. preuss. Landw. Kammern. 1709. 2. (6 7.)
- A magyar köztisztviselők **fogyasztási szövetkezeté**-nek alapszabályai. Bpest, O. K. közs. ny. rt. 1906. (15) 8°.
- Die Frage nach der Höhe des deutschen Fleischkonsums. = Mitt. d. Zentralstelle d. preuss. Landw. Kammern. 1908. 52. (329—30.)
- Katonai **husszállítás** Budapesten. Mérszárosok és hentesek L. 17., 40. sz. (1—4.)
- Jahrbuch** des Zentralverbandes österreichischer Konsumvereine. Wien: Zentralv. österr. Konsumv. 1909.
- Katscher, Leopold**: Käuferorganisation und Konsumentenmoral. Gautzsch: F. Dietrich, 1909. (9) 8°. = Kultur u. Fortschritt, 252.
- Kautsky, Karl**: Konsumvereine und Arbeiterbewegung. Wien: Ign. Brand. 1897. (92) 8°.

- Kozma Dénes**: Tejfélék és tejtermékekről a fogyasztók szempontjából. Előadva a budapesti »Erzsébet« népakadémiában 1904/5-ben. Budapest, Müller K. 1905. (64) 8°.
- Laur, E.**: Wirtschaftl. Betrachtungen zur Versorgung der schweizerischen Bevölkerung mit Nahrungsmitteln. = Mschr. f. chr. Soz.-Ref. 1909. 5. (257—89.)
- Zur Statistik der Preise. = VJH. z. Stat. d. D. R. 1908. IV. (65—72.)
- Steuer Gyula**: A falusi nép táplálkozása. = Szövetkezés 20. 2. (1411—13.)
- Szövetkezetekről**. A fogyasztás és a termelő. Be a szövetkezetbe! Szervezzük a fogyasztást! Kiadja a szövetkezeti mozgalom szervező-bizottsága. Bpest, Világosság r.-t. 1906. (13) 8°.
- Totomjanz, V.**: Die Konsumgenossenschaften in Russland. = Arch. f. Sozialw. Sozialpol. 23. (104—127.)
- V. Városok élelmezése.**
- Alap Dezső**: A vásárcsarnoki kereskedés kézikönyve. Bpest: O. K. közs. ny. rt. 1901. (74) 8°. Közigazg. kvár, szerk. Kampis J. 3. évf. 10. sz.
- Brandt, Paul**: Die Fleischversorgung von Karlsruhe, Mannheim und Ludwigshafen a. Rh. Karlsruhe: G. Braun 1901. (146.) = Volkswirtschaftl. Abhandl. d. Badischen Hochschulen Bd. 9. H. 6.
- Cadoux, G.**: L'approvisionnement en viandes de Paris en 1907. = Journ. de la Soc. de Stat. 1908. (342—4.)
- Creuzbauer, August**: Die Versorgung Münchens mit Lebensmitteln. Eine Volkswirtschaftliche Studie mit 135 Tabellen, 1 Abbildung u. 1 Kartenskizze. München: E. Reinhardt, 1903. (IX, 306) 8°.
- Die Fleischversorgung** der deutschen Städte und die Schädigung ihrer Bevölkerung durch die gegenwärtige Fleishteuerung. Referenten: Dove, Körte und Beckh. = Verh. des 1. deutschen Städtetages. 1905. (10—31.)
- Fuchs, Philipp**: Die Städteversorgung mit Milch und Säuglingsmilch. Ein Beitrag zum Kapitel der Volksernährung. Mannheim: 1905. (176.) 8°.
- Gossner, Erich**: Über die Entwicklung und heutige Organisation des Berliner Viehmarktes. Leipz.: Duncker & Humblot, 1901. (VI, 93) 8°. Staats- u. sozialwiss. Forschungen. Hg. v. G. Schmoller Bd. 19. Heft 5.
- Halle**: Die Organisation des Berliner Fleischmarktes. Schmollers Jb. für Gesetzg., Verw. Jg. 16.
- Husson, Armand**: Les consommations de Paris. 2. ed. Paris: Hachette 1875.
- Kasdorf, Otto**: Die Milchpreiserhöhungen und die Milchversorgung der Stadt Wien. Wien: Suschitzky 1910. (40) 8°.
- Kozma Dénes**: Budapest székesfőváros Dunapartja jövedelmezősége és felügyelete. Bpest: Müller K. 1905.
- Kresz Géza**: Miként lehetne Budapestet jó, egészséges tejjel és gyermektejjel ellátni? Budapest: 1883.
- Krick Aladár**: Előterjesztése a hivatalos árjegyzések megfelelőbbé tétele tárgyában. Bpest: Pesti könyvny. r.-t. 1890. (42) 40.
- Matlekovits Sándor**: A kenyér a nagyvárosok élelmezésében, Akad. Ért. 1. 160.
- Martiny, Benno**: Die Milchversorgung Berlins. Leipzig: Heinsius, 1891.
- Matuska Alajos**: Előterjesztés Budapest főváros élelmezése tárgyában. Budapest: Pesti könyvny. r.-t. 1883. (59) 8°.
- Messing, Ludwig**: Die Wiener Fleischfrage mit Ausblicken auf Produktion, Gewerbe- und Konsumverhältnisse. Wien: Wilh. Frick, 1899. (58) 8°.
- Milchversorgung**. Von Fb. = Komm. Praxis 9. Nr. 47. (1462—1470.)
- Neugebauer, Hans**: Die Fleischversorgung der Stadt Magdeburg. Diss. Magdeburg: E. Baensch 1906. (102.)
- Pfundt, K.**: Die Milchversorgung grosser Städte mit besonderer Berücksichtigung Dresdens. Dresden: 1905.

- Ring, Ernst**: Die Versorgung der Grossstädte mit Milch und der Kampf um den Milchpreis. Vortrag, gehalten in der ökonomischen Gesellschaft im Königr. Sachsen. Dresden, am 11. Nov. 1904. Leipzig: R. C. Schmidt & Co. 1905. (30) 8°.
- Schiemenz, Paulus**: Unsere Versorgung mit frischem Fischfleisch. Festrede. Berlin: 1907. (27.) 8°.
- Schmid, Eduard**: Gegen den Fleischwucher! Ein Beitrag zur Frage der Fleischversorgung in grossen Städten. München: Birk & Co. 1904. (39) 8°. Sociale Zeitfragen H. 2.
- Spiegel, Leopold**: Kommunale Milchversorgung 1908. = Schriften d. Ver. f. Sozialpol. 128. (219–243.)
- Sugár Ignác**: Vidéki városok élelmezése. = Közt. VII. 24.
- Sulyok Imre**: Budapest forgalma. (Élelmiszerek és fűtőanyag.) = Vasuti és hajózási hetil. 5. (173–178.)
- Tenerelli, F. G.**: La municipalisation du pain. Étude sur les boulangeries communales de Catane et de Palerme. Roma: Forzani & Co. 1905. (66.) 8°.
- Urs Nándor**: Beadvány a főváros tanácsához az élelmezés tárgyában. Bp.: 1886.
- Weber, Adolf**: Die Grosstadt und ihre sozialen Probleme. Leipzig: Quelle & Mayer. 1908. (VIII. 140.) 8°. — Wissenschaft & Bildung, Herausg. P. Herre. No. 33.
- Wieth-Knudsen K. A.** La consommation et la dépense alimentaire à Paris. = Rev. écon. intern. 4. vol. 3. No. 3. (570–588.)
- Zahnbrecher & Otto Süskind**: Die Fleischversorgung der Grossstädte u. die genossenschaftliche Vihverwertung in Bayern. München: Wild, 1909. (99) 8°.
- * * *
- Budapest közélelmezése.** = Bp. Hirl. 1910 márc. 13. 61. sz.
- Budapest. Tanács.** A tanács VIII. ügyosztályának előterjesztése a fővárosnak tejjel való ellátása és a tejkereskedelem rendezése tárgyában. = Föv. Közl. 20, 1909. 78. sz. Mell.
- Budapest.** Budapest főváros húsbehozatali szabályai [és] 1 pótlék. Bpest: Háziny. 1905. (3.) 4°.
- Budapest.** Az alsóbbrendű vasutakról szóló új törvény kihatása a főváros lakás-, élelmezési és közlekedési viszonyaira. Több fővárosi polgár. Bpest: Heisler & Kózol 1908. (6) 4°.
- Budapest.** A budapesti közvágóhidak és állatvásárok 1873–1903. Kiadja: Budapest székesfőváros I–II. Bpest.: Pesti könyvnyomda r.-t. 1900. (154., VIII., 344.) 4°.
- Budapest.** Budapest élelmezési viszonyai 1903-ban. = Vasuti és hajózási hetil. 7. (52–4.)
- Budapest.** Budapest állatkereskedelme. = Vasuti és hajózási hetil. 3. (51–3.)
- Budapest.** Budapest főváros húsbehozatali szabályai 1. pótlék. Bpest: Háziny. 1905. (3.)
- Budapest.** A városi vásárpénztár. = Pesti Napló. 1907. (301. sz.)
- Budapest.** Bpest székesfőváros vásárcsarnokainak évkönyve. 1–11. év. Bp. szíóv. házinyomda.
- Paris.** Enquête sur l'alimentation. Paris: Masson 1905.
- Wien.** Enquête über die Approvisionnement Wiens. Herausgegeben vom kais. kön. Handelsministerium. I. Theil: Schlachtvieh und Fleisch. II. Theil: Lebensmittel (ausgenommen Fleisch.) Brennholz und Mineralkohle. Wien: Hof und Staatsdruckerei. 1870–1871. 579., 528. CCLVII.) 8°.

VI. Háztartási költségvetések.

- Conrad, Else**: Lebensführung von 22 Arbeiterfamilien Münchens. München: Lindaur 1909 (80.) = Enizelschriften d. Statist. Amtes d. stadt München, 8.
- Il costo della vita per la classe operaia nelle maggiori città industriali della Francia**: Boll. del'Ufficio del lavoro. 1909. Apr. (p. 777 81.)

Cost of living in french towns. – Labour Gazette 1909. márc. (75—6.)

Engel, E.: Die Lebenskosten belgischer Arbeiterfamilien früher u. jetzt. = Arch. f. soz. Gesetzg. 8. (p. 707—.)

Fürth, Henriette: Ein mittelbürgerliches Budget über einen zehnjährigen Zeitraum nebst Anhang „Die Verteuerung der Lebenshaltung im Lichte des Massenkonsums“ Jena: G. Fischer, 1907. (131.) 8°.

Haushaltsrechnungen von Metallarbeitern. Bearbeitet u. herausgegeben vom Vorstand d. Deutschen Metallarbeiter-Verbandes. Stuttgart: Schlicke & Co. 1909.

Haushaltungsstatistiken Münchener Arbeiterfamilien. = Soc. Prax. 1909. 1. IV. (712—4.)

Kleinverkaufspreise der wichtigsten Lebensmittel und der Einfluss der Preisänderungen auf das Ausgabebudget einer Arbeiterfamilie. = Mitt. d. statist. Amtes Dresden. 16. 1907. (81—93.)

Mulert, Oskar: 24 ostpreussische Arbeiter und Arbeiterfamilien. Ein Vergleich ihrer städtischen und ländlichen Lebensverhältnisse. Diss. Jena: G. Fischer 1909. (45) 8°.

Prokopowitsch, Sergej: Haushaltsbudgets Petersburger Arbeiter. = Arch. f. Sozw. u. Szpol. 30. (66—100.)

Woycicki, Alexandre: L'ouvrier polonais. Vie de famille. Budget. = Réf. Soc. 1909. 1. Avr. p. 433—43.; 16. Avr. p. 487—505.

* * *

Németbirodalom. Erhebung von Wirtschaftsrechnungen minderbemittelter Familien im Deutschen Reiche. Bearb. im kais. statist. Amte Abt. f. Arbeiterstatistik. Berlin: Heymann 1909. (77, 229.) 4°. = Sonderhefte 2. Reichs-Arbeitblatt 2.

VII. A drágaság Magyarországon.

Bakonyi Miksa: A drágaság. = Az ujság. 1910, márcz. 27.

b[resztovszky] e[rnő]: Uzsorások ankétje az uzsora ellen. [A pénzügyministeriumban tartott drágasági ankétról.] = Népszava 36. (59. sz.)

Bródy Ernő: interpellációja a megélhetési viszonyok könnyítése tárgyában. = Orszgy. Ért. 1908. 48. sz.

Buchinger Manó: Lakás- és élelmiszeruzsora. [Vitával.] = Magyarorsz. szociáldem. párt 15 pártgyűlésének jegyzőkönyve. 1908. (223—31.)

Dán Leó: A drágaság és a gazdák. = Honi Ipar 10. (13. sz.)

Az élet drága. = Magyarország 14. (294. sz.)

Kenyér és hivatal (Drágaság okai.) = Az ujság 1907. decz 22.

A drágaság. = Budapesti Hirlap 27. évf. (236. sz.)

A drágaság: (A vasuti hivatalnokok és alkalmazottak szempontjából. = Vasuti hajózási hetil. 6. (343—4.)

[Drágasági ankét.] 8 f. Bpest: Államny. 1908. 4°.

1. **Krejcsi Rezső:** Előterjesztés az élelmiszerek drágasága tárgyában. (34) A Melléklet: **Zawadowski Alfréd:** A pénz és az árúk közti értékviszonyoknak az utóbbi években való alakulása. (36, 23. t.)

2. **Serfőző Géza:** Előterjesztés az élelmiszerek megdrágulása mérvének megállapítása és okainak kutatása tárgyában. (23.)

3. Bizottsági javaslatok az élelmiszerek megdrágulásával szemben teendő intézkedésekre nézve. (7.)

4. A törvényhatósági joggal felruházott városok, vármegyék és bányakapitányságok részéről előterjesztett javaslatok. (101.)

5. Az élelmiszerek árainak, különösen pedig a húsáraknak rendkívüli emelkedésével szemben Ausztriában megindított kormányakció eddigi eredményei. (4.)

6. Statisztikai adatok az életszükségleti cikkek áremelkedéséről. (148.)
7. A közéletmezési viszonyok rendezése tárgyában 1908. márczius 3., 4., 9. és 10-én a pénzügyminisiteriumban tartott értekezletek jegyzőkönyve. (41.)
- Dögvész. (*Élelmiszeruzsora ellen.*) = Népszava 36. (50. sz.)
- Ereký Károly: A nemzeti termelés szervezetlensége. = Bpesti Hirlap 1905. (150. sz.)
- Fabriczius Endre: Húsdrágaság és a szerb határzár. = Köztelek 17. 1. (557–8.)
- Fenyvessy József: A drága kenyér. = Közg. Szemle 22. 1898. (89–110.)
- Havas Mór: Az új városi vám. = Vasuti hajózási hetil. 4. (265–267.)
- [H]a[vas Mór]: Budapesti tojásértékesítő központ. = Vasuti hajózási hetil. 5. (72.)
- [Ha]v[as Mór]: Az új városi vám. = Vasuti hajózási hetil. 4. (441–443.)
- Hegyi Gyula: Az általános drágaság orvosszerei. = Ujság (Kolozsvár) 10. (35–42.)
- Hús. = Az ujság. 6. (4. sz.)
- A húsdrágaság. = Közleked. 16., 2. (1330–1., 1355–6.)
- Kállay András: Húsdrágaság. = Köztelek. 17.1. (818–9.)
- Katona Sándor: Az élelmiszerdrágaságról. = Huszadik Század. 21. köt. (152–154.)
- Katona, Alexander: Die Teuerung. = Pester Lloyd. 56. (266.)
- Komáromi Sándor: A közéletmezési intézmények terhei. = Mészárosok hentesek lapja. 17. 1909. 4. sz. 1–2.)
- Komáromi Sándor: Húsdrágulás? = Mészárosok és hentesek lapja. 17., 43. sz. (1–3.)
- Komáromi Sándor: Fogy az állatállomány. = Mészárosok hentesek lapja. 17., 47. sz. (1–3.)
- Körösy József: Az élelmi cikkek drágulása a kicsinybeni eladás által. Statist. havi füzetek. 1889. 17. évf., (77–78.)
- Közéletmezési viszonyaink. = Vasuti hajózási hetil. 5. (1–4., 16–19.)
- M[at]lakovszki] T[ádé]: Élelmiszerdrágulás. = Köztelek. 14., 2. (1355–1356.)
- Metzker Károly: A drágaság oka (állattenyésztés hiánya). = Bpesti Hirlap, 1908. jan. 22.
- Moldován Gyula: Az életmezési kérdés. A vásárpénztár és a huspiacz. = Magyarország, nov. 30., decz. 7.
- A pénzügyminisiter leirata Budapest polgármesteréhez a megélhetési viszonyok könnyítése tárgyában. = Fővárosi Közl., 18. (3053–3058.)
- Az uzsorás-ankét tanulságai. I. A miről nem beszélnek. II. Mit kell tennünk? (A pénzügyminisiteriumbeli drágasági ankétról.) = Népszava, 1908. márcz. 21. és 22.
- Solymos Gusztáv: Miért drága a hus? Egy gazda leleplezései. (A magyar gazdák értékesítő szövetkezete ellen.) = Az Ujság, 1909. jan. 12.
- A tej. = Pesti Hirl. 29. (295. sz.)
- Szilassy Zoltán: Húsdrágaság. = Köztelek, 16. 2. (1968–9.)
- A tejkartel. Irta K. G. = Bpesti Hirlap, 1907. okt. 12.

* * *

Budapest. A fővárosi közéletmezési bizottság által a gabonát, hüvelyes veteményeket, lisztet, darát és kenyeret; a főzeléket, a zöldséget és gyümölcsöt, az állati terményeket, végre a tüzelési és fűtési anyagokat illetőleg tartott ankét. Gyorsirói felvétel. Budapest: Pesti könyvny. rt. 1881. (55) 4°.

Budapest. Kereskedelmi és iparkamara. Előterjesztés a megélhetés drágasága ügyében. 2. sz. függelék az 1907. évi december hó 19-iki teljes ülés jegyzőkönyvéhez. (27) 8°.

Budapest. Kereskedelmi és iparkamara. Előterjesztés a húsdrágaság ügyében. Bp.: Pesti könyvny. r.-t. 1908. (12) 8°.

Miskolcz. Kereskedelmi és iparkamara. Felterjesztés az élelmiszerek drágasága tárgyában. Miskolcz: Keresk. és iparkam. 1908. (7) 8°.

Budapest. Polgármester. A polgármester felirata a m. k. pénzügyminis-ter leiratára a megélhetési viszonyok könnyítése érdekében teendő intéz-kedések iránt. = Föv. Közl. 1907. 94. sz.

Budapest. Tanács. Budapest székes-főváros tejkereskedelme ügyében tar-tott értekezlet, 1901. decz. 16—17-én. Bp.: a főváros kiadv. 1902. (46) 4°.

VIII. A drágaság külföldön.

Cazalis: Enquête sur l'alimentation à bon marché en Suisse et en Alle-magne. Paris: A. Rousseau 1907. (145—177) (Le Musée Social. Mémoi-res & documents.)

Le cout de la vie et les salaires en France d'après l'enquête du Board of trade (1905—8). = Bull. off. d. trav. 16. 1909 (503—14).

Salaires et durée du travail, **coût de la vie** pour certaines catégories d'ouvriers en 1906, Paris: Impr. natio-nale 1908. 8°

Application de la loi sur les **denrées alimentaires.** Le mécontentement grandit. = Bull. Comm. Suisse 16. No. 22. (330—331.)

Die **Fleischteuerungen**, ihre Ursachen und Mittel zur Abhilfe. M. Gladbach: 1907. (16) = Soziale Volksbiblio-thek 5.

Gradt, Julius: Österreichische Approvi-sionierungs- und Handelsbank. Eine Studie. Wien: Hermann Goldschmiedt 1906. (23) 8°

Höger, Karl: Die Lebensmitteltheue-rung. Wien: L. A. Bretschneider 1892. (52) 8° = Wiener politische Volks-bibliothek 34.

Hooker, R. H.: The meat supply of the United Kingdom. = Jour. Roy. statist. society 72. 1909. (504—86.)

Horovitz, Alexander: Die Lebensmittel-teuerung und der Getreidehandel. = N. Fr. Pr. 1909. (No. 16234.)

Karpeles, B.: Der Kampf gegen die Lebensmittelteuerung in Österreich. = Verh. d. Parteitages d. D. sozial-dem. Arbeiterpartei in Österr. 1907. (214—27)

Lagorgette J.: Conditions d'existence de l'étudiant (alimentation etc.) Moyen de les améliorer. Paris: Giard et Brière 1908.

Zur **Lebensmittelteuernng.** = Indu-strieller Klub 1910. No. 171. (4—10.)

Lebensmittelteuerung die, im öster-reichischen Reichsrathe. = N. Fr. Pr. 1909. (16.231, S. 2.)

Stenographisches Protokoll über die Ex-pertise in Angelegenheit der **Lebens-mittelteuerung**, und der Masznahm-en zu ihrer Beseitigung, abge-halten am 3. und 4. Dezember 1907 im k. k. Ackerbauministerium. Wien: Hof- u. Staatsdruckerei 1907. (93) 8°.

Gegen die Hunger-Politik! Die Ver-handlungen des Abgeordnetenhauses über die sozialdemokratischen Dring-lichkeitsanträge Schrammel - Renner betreffend die **Lebensmittelteuerug.** Nach dem stenographischen Protokoll (33. bis 27. Sitzung vom 12. bis 26. November 1907.) Wien: J. Brand 1907. (88) 8°.

Leitgeb Imre: Közgazdasági tanulmányok. 4. Ausztria élőállat- és nyers-termelvénnyforgalma, különös tekintet-tel Magyarországra. 5. Szerbia élő-állat- és nyers-termelvénnyforgalma, különös tekintettel Magyarországra. Bpest: Hornyánszky 1901. (152) 8°.

Lindet, L.: Le lait, la crème, le beurre, les fromages. Paris: Gauthier-Villars 1907 (X. 347) 8°.

Loewenfeld, Walter: Die Ursachen der Fleischteuerung in Wien. = Zeitschr. f. Volksw., Sozialp. & Verw. 18. 1909. (449—82.)

Matlakovszki Tádé: A dusdrágaság kérdése Németországban. = Köztelek 16. 1. (184—186.)

Die Not des höheren Mittelstandes und Massregeln gegen Teuerung und Luxus. Von einem höheren Verwaltungsbeamten. Berlin: Weber 1910. (VI, 94) 8°.

Schöne, B.: Die Fleischversorgung der Provinz Sachsen, Halle a. S.: O. Thiele 1907. (89.) 8°.

Scuart, William: Must prices fall? = Studies in economics 1895. (161—188.)

Starzengruber, Theodor: Die Wahrheit über die Fleischteuerung in Wien. Wien: 1882. (122) 8°.

Stoll, Karl: Die Verteuerung der Lebenshaltung und die Einkommensverhältnisse der Handelsangestellten. Zürich: Schweiz. Kaufmänn. Ver. [1908.] (28) (S. A. aus: Schweiz. Kaufm. Centralblatt.)

Die grosse Teuerung. Von R. M. = Kaufmännische Ztschr. 35. Jg. (416—417.) (Rendőri ármáximok megszabása ellen tiltakozik.)

Wood, George H.: Real wages and the standard of comfort since 1850. = Jour. Roy. statist. society 72. 1909. (91—103.)

* * *

Ausztria. Der niederösterreichische Gewerbeverein über die Lebensmittelteuerung. = Wochenschr. d. niederösterr. Gewerbevereins. 70. (43. sz.)

Ausztria. Dringlichkeitsantrag der Abgeordneten Renner, Filipinsky, Huder, Oliva, Wityk und Genossen betreffend Massregeln gegen die Lebensmittelteuerung. = 564. d. Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses. XVIII. Session, 1907. (5.)

Ausztria. Antrag des Abgeordneten Gall und Genossen wegen Aufhebung der Grenzzölle auf Brotfrüchte (Roggen und Weizen) ausländischer Provenienz für die ersten sechs Monate des Jahres 1908. = 645. der Beilagen zu den stenograph. Protokollen des Abgeordnetenhauses. XVIII. Session 1907.

Nagybritannia. Committee on combinations in the meat trade. Report of the departmental committee appointed to inquire into combinations in the meat trade, with appendices. London: Truscott, 1909. (27) 4°.

Nagybritannia. Board of trade. Cost of living of the working classes. Report of an enquiry by the Board of trade into working class rents, housing and retail prices, together with the standard rates of wages prevailing in certain occupations in the principal industrial towns. [1—3.] London: Darling, 1908—9.

[1.] United Kingdom. With an introductory memorandum. 1908. (LIII, 616.)

[2.] German empire. With an introductory memorandum and a comparison of conditions in Germany and the United Kingdom. 1908. (LXI, 548.)

[3.] France. 1909. (460.)

Németbirodalom. Entwurf eines Gesetzes betr. die Preisfeststellung beim Markthandel mit Schlachtvieh, Berlin: C. Heymann, 1908. (17) 4°.

Olaszország. Relazione della commissione per lo studio intorno al costo dei viveri e dei fitti e ai pubblici servizi, Roma: Tip. Frat. Pallota, 1907. (34) Unione romana.

Gyűjtötte: Varró István.

A belső vándorlások Magyarországon.

Azok között a rendkívül érdekes és tanulságos eredmények között, a melyeket az 1900. évi népszámlálásunknak köszönünk, bizonyára nem kis jelentőségű az, a mely népességünknek belső, tehát az ország határain belül folyó hullámzásáról ad az eddig kiderített eredményeknél jóval világosabb képet. Hazánk összes népességének fejlődése szempontjából — annál a nagy hatalomnál fogva, a mely a népesség nagy számában és erőteljes szaporodásában rejlik — mindenesetre fontosabb a külső vándorlásoknak, tehát a ki- és visszavándorlásoknak, valamint a bevándorlások alakulásának ismerete; be kell azonban vallanunk, hogy erre nézve népszámlálásaink már a dolog természeténél fogva sem szolgálhatnak olyan részletes és megbízható adatokkal, mint a milyenek a népszámlálások révén a belső vándorlásokról rendelkezésünkre állanak.

A népszámlálás ugyanis csak az egész országra nézve deríti ki az u. n. vándorlási különbözetet a külfölddel szemben, a mikor megállapítja a legutolsó népszámlálás óta számbavett természetes szaporodás többletét a tényleges szaporodás fölött. A vándorlási differenciát ugyan törvényhatóságunkint, sőt ha a népmozgalmi adatok községünkint is rendelkezésre állanak, akár községünkint is meg lehet állapítani a népszámlálás eredményei alapján, de e vándorlási differenciában már nemcsak a külfölddel, hanem az ország más részeivel való népcseré mérlege is mutatkozik. Azt tehát konstatálhatjuk a népszámlálás eredményeiből, hogy az utolsó népszámlálás óta mennyivel volt több a kivándorlók száma a bevándorlókénál, de hogy e különbözet hogyan oszlott meg az ország egyes részei között, arra nézve a népszámlálás konkrét adatot már nem adhat, ezt már csak körülményes számítással s csak hozzávetőleg lehet kideríteni. Egészen másképen állna a helyzet, ha a magyarországi születésű, vagy legalább a magyar honos népesség lapjait vagy részletes adatait, minden külföldi államtól, a melylyel jelentékenyebb népcserénk van, minden népszámlálás alkalmával megkapnók. Sajnos azonban, az ez irányú tárgyalások az eddigi népszámlálások alkalmával csak részben vezettek ered-

ményre s épen abból a két államból hiányoznak részletes adataink a magyar honosokról, a melyekkel Ausztriát nem számítva, népcserénk a legélénkebb, t. i. az Egyesült-Államokból és Romániából.

Ezzel szemben a belső népcserét a saját népszámlálásunk adatai is megvilágítják, a mennyiben a születési helyre vonatkozó adatok már magukban is rámutatnak a belső vándorlások irányára. Igaz, hogy 1900-at megelőző népszámlálásaink is tudakolták a születési helyet, de az adatok feldolgozása nem terjedt tovább, mint hogy törvényhatóságokint megállapították a helyben, ugyanazon megyében, más megyében stb. született egyének számát, a nélkül, hogy a más törvényhatóságban születettek az egyes törvényhatóságok szerint részletezték volna. Ilyen módon régebbi népszámlálásaink csak az illetőség adatait részletezték, a mi a belső vándorlásokra szintén derített ugyan némi világosságot, de a valóságtól messze járt, részint az illetőség fogalmának bizonytalansága miatt, részint mert a más helyre való illetőség még nem jelenti szükségképen a lakóhelynek változtatását. Idegen illetőségűeknek helyben született gyermekei ilyenformán úgy tekintettek, mint a kik lakóhelyüket változtatták, viszont azok az idegen születésűek, a kik a helybeli illetőséget megszerezték, a belső vándorlások statisztikájában nem szerepeltek. A belső népesedést tehát az illetőség alapján megállapítani, a melynek már különben a fogalma is nagyon határozatlan, teljesen elhibázott dolog, azért helyezkedett utolsó népszámlálásunk arra az egyedül helyes álláspontra, hogy az illetőség teljes figyelmen kívül hagyása mellett a belső népcserét tisztán csak a születési hely adatai alapján igyekszik megvilágítani. Mert, a mint láttuk, sok esetben nem bevándorló az, a kinek más az illetősége s viszont helybeli illetőségű is lehet bevándorló; a ki azonban máshol született, annak valamikor feltétlenül oda kellett vándorolnia, a hol a népszámláláskor összeírták; azt pedig, a ki helyben született, csak a legritkább esetben lehet bevándoroltnak tekinteni, ha t. i. élete javarésztét máshol töltötte s röviddel a népszámlálás előtt tért vissza szülőhelyére. Ez az eset azonban oly ritka, hogy a születési hely adatainak a belső vándorlások megállapítására való alkalmatosságát egyáltalán nem befolyásolhatja.

Mielőtt a belső vándorlásoknak irányát, okait és következményeit ismertetnők, fogalmat akarunk nyújtani annak a mi viszonyaink között óriási embertömegnek nagyságáról, a mely az ország határain belül keres magának más lakóhelyet. Az 1900. évi népszámlálás szerint nem kevesebb, mint 5,307.128 egyén volt olyan, a ki más községben született, mint a hol összeíratott. Az ország lakosságának tehát 28·20/o-a változtatta lakóhelyét. S hogy e belső vándormozgalom mindig intenzívebb lesz, bizonyítja az előző két népszámlálás eredményeivel való

összehasonlítás. A magyarországi születésű, de nem születési helyén összeirt népesség száma volt ugyanis 1880-ban 3,747.285, 1890-ben 4,313.179 és 1900-ban már, mint láttuk, 5,307.128. A nem helyben született lakosság szaporodása e szerint 1880-tól 1890-ig 15·1⁰/₀ s 1890-től 1900-ig már 23⁰/₀. Abszolút számban az előző évtizedben 566.000, az utóbbiban pedig már 994.000 lélek a mozgó népesség szaporodása; ne gondoljuk azonban, hogy egy-egy évtizedben csak ennyi ember költözött születési községéből más községbe, e számok csak azt a többletet fejezik ki, a mit a következő népszámlálás az előzőhöz képest talált. Figyelembe kell ugyanis venni, hogy az előbbi népszámlálás által összeirt nem helybeli születésű népességből a következő népszámlálásig egy jó rész, körülbelül 25⁰/₀ elhal, a vándormozgalom tehát a valóságban legalább is ezzel a negyeddal nagyobb, mint a mennyi a két népszámlálás számai között mutatkozó különbözet. Męgtéve ilyenformán a számítás, azt találjuk, hogy 1880-tól 1890-ig körülbelül 1,503.000 ember költözött más községbe, 1890-től 1900-ig pedig már 2,072.000 ember. Ha pedig számításba vesszük, hogy sok ember 10 év alatt többször is változtatja lakóhelyét, a népszámlálások azonban csak egyszeri helyváltoztatást tudnak megrögziteni, fogalmat alkothatunk azokról az ember-tömegekről, a melyek az ország határain belül folytonos mozgásban vannak.

Ennek a vándormozgalomnak, a melyről eddig szóltunk, a nagyobb része azonban egy-egy törvényhatóság területén belül bonyolódik le s ennek a vármegyéken belül folyó mozgalomnak ismét valószínűleg tetemes része a szomszédos községek egymás közt való népcseréjét foglalja magában. Azért mondjuk csak valószínűleg, mert a vármegyéken belül folyó vándorlásokról már nincsenek olyan részletes adataink, mint a vármegyék egymás közti népcseréjéről. Mindenesetre érdemes volna azonban a vármegyéken belül folyó vándormozgalmat is legalább járásonként megfigyelni, mert egyes vármegyék területe oly nagy, hogy az egyes járások közti vándormozgalom felér egy-egy vármegye közti népcseré fontosságával.

Abból az 5,307.128 főre rugó tömegből, a mely nem születési helyén iratott össze, 2,128.990 volt más megyebeli, vagyis a nem helybeli születésű népesség 40·1⁰/₀-a. Ez a szám fejezi ki tehát a törvényhatóságok egymás közti népcseréjének nagyságát és ez a mozgalom az, a melylyel bővebben foglalkozni szándékozunk. A vármegyék határát átlépő vándormozgalom ugyanis már túlnyomórészt egészen más jellegű, mint a vármegyéken belül folyó népcseré, a melyet leginkább szomszédos községekbe való házasodás s az ezzel járó áttelepedés okoz. A szociális viszonyoknak ezekre a közeli áttelepedésekre rendsze-

rint csekély befolyásuk van, ellenben a távolabbi helyekre való átköltözéseknél már túlnyomórészt a gazdasági, kulturális, sőt a földrajzi és éghajlati viszonyok különbözősége is szerepel indító ok gyanánt.

Ha a régebbi népszámlálások megfelelő adataival összehasonlítjuk az 1900. évi eredményeket, azt találjuk, hogy a belső vándormozgalomban mind jobban fokozódik a távolabbi vándormozgalom jelentősége, más szóval a nem helybeli születésűeknek a más törvényhatóságból beszármaszottak mind nagyobb hányadát képviselik. 1880-ban a nem helybeli születésű népességnek még csak 34·6⁰/₀-a volt más vármegyéből való, 1890-ben 37·3 és 1900-ban már 40·1⁰/₀-a. Még érdekesebbek az abszolút számok, a melyek egy-egy évtized vándormozgalmát is megvilágítják. A más vármegyebeli születésű népesség száma volt ugyanis:

1880-ban	1,297.217
1890-ben	1,608.251
1900-ban	2,128.990

A szaporodás e szerint 1880-tól 1890-ig 311.034 lélek, vagyis 24·0⁰/₀, 1890-től 1900-ig pedig már 520.739 lélek, a mi 32·4⁰/₀-nak felel meg. A távolabbi, jelentékenyebb vándormozgalom fokozódó intenzitása is világosan kitűnik e számadatokból. A fentebb ismertetett számítási mód szerint megállapíthatjuk még, hogy a szóban forgó két évtizedben hányan vándoroltak más vármegyébe: a 80-as években e szám körülbelül 635.000 lélekre, míg a 90-es évek folyamán már 924.000-re rugott, tehát majdnem felényivel emelkedett.

Érdemes most már azzal foglalkozni, hogy ez az óriási ember-tömeg az ország mely részeiből kerekedik föl s az ország mely vidékein telepszik le, vagyis a belső vándorlásoknál meg lehet-e egy bizonyos irányt állapítani. Már maga az a művelet, ha az egyes törvényhatóságok népcseréjének mérlegét elkészítjük, tehát megállapítjuk az elvándorlásnak, vagy az odavándorlásnak többletét, bizonyos tekintetben rámutat a vándorlások irányára. Látjuk ugyanis, hogy a 30 törvényhatósági jogú város közül csak kettő van olyan, még pedig Hódmező-Vásárhely és Kecskemét, a hol az elvándorlás felülmúlja az odavándorlást, a többi városi törvényhatóságban mindenütt több az odavándorló, tehát másutt született, mint az elvándorló, vagyis az illető városnak másutt összeirt szülötte.

Összefoglalva a 30 törvényhatósági jogú várost, nem kevesebb, mint 619.578 lélekre rug a városok odavándorlási többlete, vagyis ennyivel fogyasztották meg a városok a vármegyék népességét. Természetesen ez nemcsak az utolsó évtized eredménye, hanem több évtizedé, melyeknek együttes eredménye mutatkozik a népszámlálás számaiban.

Későbbi népszámlálásaink alkalmával már az utolsó évtized szerepét is jobban meg fogjuk tudni ítélni a belső vándorlások alakulásában, mert a születési hely adatai törvényhatóságunkint az összes kombinációkban rendelkezésünkre fognak állani s össze lesznek hasonlíthatók az előző népszámlálások megfelelő adataival. Most erről az összehasonlításról a már említett ok miatt le kell mondanunk.

Abból a 619.578 főnyi tömegből, a melyet a városok elvontak a vármegyék népességéből, magára a székesfővárosra 350.193 jutott, ebben a számban azonban bentfoglaltatik az a 34.075 lélek is, a melylyel a többi városok adóztak Budapest népességének. A mi vidéki városainknak a nyugateurópai viszonyokhoz mérten kis népességéhez képest ez a 34.075 lélek meglehetősen magas számnak tekinthető, úgy hogy nem lehet tagadni azt a sokszor hangoztatott vádat, hogy Budapest részben a vidéki városok rovására fejlődik. De ez természetes folyamat, mely nemcsak nálunk van meg, hanem más országokban is mutatkozik; a nagyobb városok mindenütt felhívják a kisebb városok lakosságát, pl. Berlinnek és a vele összeépült Charlottenburgnak 1900-ban 55.167 lélekel volt aktív a mérlege csak a 100.000-nél nagyobb lakosságú német városokkal szemben. Igaz, hogy Budapest 34.000 főnyi nyeresége jóval nagyobb arányt képvisel, mint Berliné, de minthogy vidéki törvényhatósági jogú városaink népességük egy részének Budapestre való húzódása daczára is szépen fejlődtek az utolsó évtizedben, nézetünk szerint komoly aggodalomra nincsen ok.

Már maga az a körülmény, hogy törvényhatósági jogú városaink közül — a mint említettük — csak kettőnek nincs bevándorlási többlete, vidéki városaink egészséges fejlődése mellett bizonyít s tényleg vannak vidéki városaink, a melyeknek vonzása saját vidékük népességére, ha tömegben nem is vetekedik Budapest óriási felszívó képességével, de aránylag alig kisebb, mint a fővárosé. Budapest lakosságának 47·8⁰/₀-át nyerte a belső vándorlások révén; Temesvárt és Zágrábban ez az arányszám egyaránt 43·2⁰/₀, Pécssett 39·7, Kassán 39·1, Kolozsvárt 37·6, Nagyváradon 36·7, Aradon 34·7⁰/₀. A 30⁰/₀-ot meghaladja még ezeken kívül Maros-Vásárhelyt, Pozsonyban, Sopronban, Debreczenben, Pancsován és Ujvidéken. Hogy azonban e városok vonzóereje az arányszám magas volta daczára is mennyire eltörpül a népességnek Budapestre való tódulása mellett, eléggé illusztrálja az, hogy e városok közül a legnagyobb absolut nyereséget felmutató Zágrábnak is csak 26.315 lélek az odavándorlási többlete, tehát csak tizenharmadrésze Budapestének.

A belső vándorlások főiránya tehát, a mit már a közölt nyers adatokból is kivehetünk, a vidéki népesség tódulása a városokba. S habár itt csak a törvényhatósági jogú városokról van szó, meg lehetünk arról

győződve, hogy a vármegyéken belül folyó vándorlásoknak is főképpen ez a jellege. E mellett bizonyít a rendezett tanácsú városoknak természetes szaporodásukat jóval felülmúló tényleges szaporodása, továbbá az is, hogy több olyan vármegyében látunk odavándorlási többletet, a hol erősen fejlődő rendezett tanácsú városok vannak, ilyenek például Borsod, Besztercze-Naszód, Brassó, Szeben.

A 71 vármegye közül egyébként csak 16 mutat fel odavándorlási többletet. Érdeemes e vármegyéket felsorolni, hogy a belső vándorlások másik főirányát megállapíthassuk. E vármegyék a nyereség arányának fogyó sorrendjében a következők:

Szerém	Belovár-Körös	Borsod	Szabolcs
Verőcze	Hunyad	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Fogaras
Pozsega	Szeben	Krassó-Szörény	Moson
Brassó	Besztercze-Naszód	Temes	Alsó-Fehér.

Egy tekintetet vetve a térképre, feltűnhetik, hogy e 16 vármegye közül 11 az ország déli határán fekszik Belovár-Köröstől Brassóig egy majdnem megszakítatlan területet alkotva. Már magából e körülményből következtethetünk arra, hogy a belső vándorlások másik főiránya északról délnek tart, azért van a déli vármegyéknek többnyire odavándorlási többletük, míg az ország egyéb vármegyéi között alig akad olyan, a melyik nyerne a belső vándorlások révén. A nem déli fekvésű öt vármegye közül könnyen érthető az odavándorlási többlet Pest vármegyénél, a hol azt tulajdonképpen Budapest vonzása idézi elő, a mennyiben a fővárosba tóduló vidéki népesség egy része a fővárossal összefüggő s szinte a főváros külvárosaiul tekinthető községekben, mint Újpest, Kispest, Erzsébetfalva stb., a melyek már megyei területen vannak, telepszik le. Borsod vármegyénél a kivándorlási többletet valószínűleg Miskolcz város rohamos fejlődése, valamint a vármegye többi részén fekvő bányatelepek és gyárak (Diósgyőr, Ózd) idézik elő. Ugyancsak az ipar, különösen faipar erőteljes fejlődése volt hatással Besztercze-Naszód vándorlási viszonyainak kedvező alakulására, a mihez még hozzájárult Besztercze város jelentékeny népszaporulata is. Szabolcs és Moson vármegyékben nagyobb ipartelepek nincsenek, itt mezőgazdasági okoknak kellett közreműködni az odavándorlási többlet előidézésében. Azt hisszük, nem csalódunk, ha ez okot Szabolcs vármegyénél a dohánytermelés felkarolásában, Moson vármegyében pedig a mezőgazdasági cselédek nagy mértékű alkalmazásában véljük megtalálni.

A déli határon fekvő 11 vármegyénél nem kell ilyen különös okot keresnünk annak a magyarázatára, hogy miért van e megyéknek odavándorlási többletük, habár kétségtelen, hogy e megyék egyikénél-

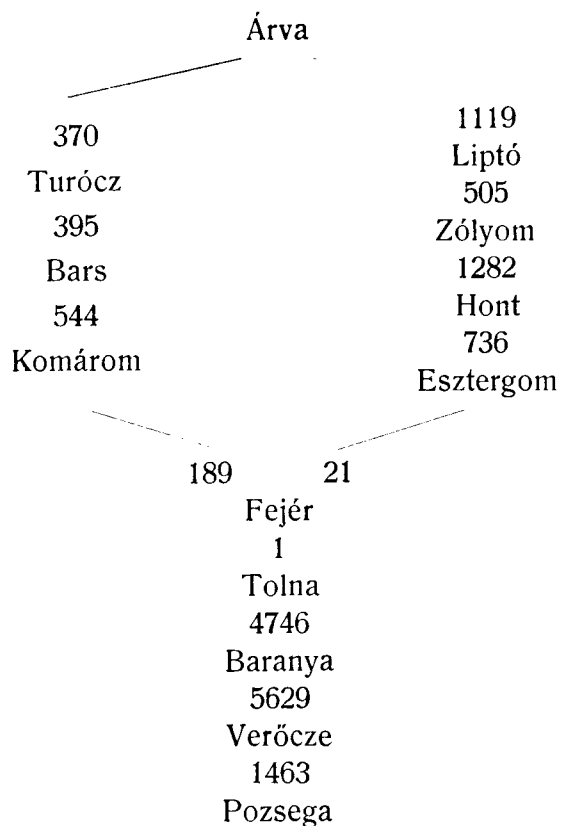

másikánál (pl. Szebenben és Hunyadban) az ipar és bányászat fejlődése is hozzájárult az odavándorlási többlet szaporításához. Általánosságban azonban az ember veleszületett vándorösztöne, mely a zordabb éghajlatú s kevésbé termékeny hegyes vidékekről a kedvezőbb klímájú és bőségesen termő alföld felé, hasonló geográfiai viszonyok között pedig északról dél felé hajtja az embert, nyilatkozik meg a déli vármegyék odavándorlási többletében. S hogy e megyék odavándorlási többlete nem esetleges és nem véletlen körülmények összejátszásától ered, hanem határozottan az északról délre irányuló lassú népvándorlás folyománya, azt igazolni lehet azzal, ha vármegyéről-vármegyére követjük a vándorlások irányát. Meglepő törvényszerűséget árul el e vizsgálódásunk, a mely törvényszerűségnek néhány példáját közöljük az alábbiakban.

Ha északról délfelé menve összehasonlítjuk a szomszédos vármegyék egymás közti népcseréjét, majdnem minden esetben azt tapasztaljuk, hogy a délibb fekvésű vármegye több embert kap északi szomszédjától, mint viszont. A vándorlásoknak ezt az észak-déli irányát a vármegyék egész során keresztül megfigyelhetjük. Például (a vármegyék nevei közé irt szám a délibb fekvésű vármegye nyereségét jelzi északi szomszédjától):

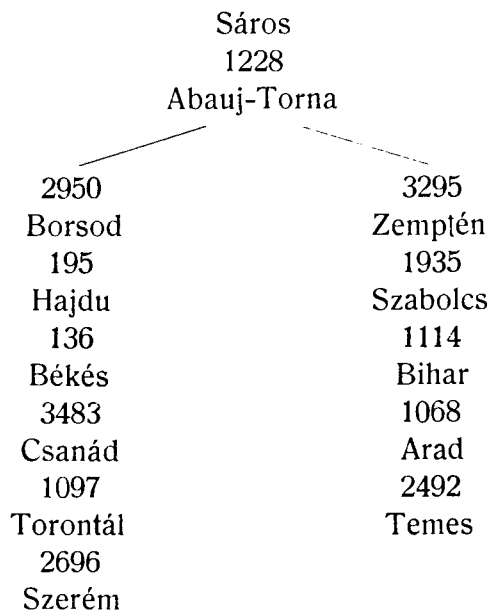
Trencsén	
2169	
Nyitra	
3328	
Pozsony	
113	
Győr	
390	
Veszprém	
926	
Zala	
3309	
Somogy	
6301	
Belovár-Kőrös	
65	
Pozsega	

Némely vármegyék között csekély a vándorlási mozgalom különbözete, de az irányzat határozottan felismerhető. A következő két példában két-két irányban is le lehet vezetni a vándormozgalmat:

Itt az irány már majdnem megszakad, a mit a főváros közelsége okoz; a Fejér vármegyéből délre irányuló vándorlást majdnem ellensúlyozza a tolnaiaknak a főváros felé tódulása. Jobban délfelé azonban az irányzat még határozottabb alakot ölt.

Másik példa :

A felvidékről az Alföldön keresztül két uton is le van vezetve a vándorlás iránya. A vándorlás déli irányát még inkább keletre menve is kimutathatjuk:

Máramaros
172
Szolnok-Doboka
186
Kolozs
549
Torda-Aranyos
801
Alsó-Fehér
2509
Hunyad

A Királyhágón túl már az észak-déli irány mellett, a mit ez a példa szemléltet, erősen érvényesül a kelet-nyugati irány is, vagyis a keleti határokról, a székely vidékekről befelé való vándorlás, a mi egyébként megfelel a főfolyók, a Maros, Küküllők, Olt folyásának is. Mind a két irány végcélja a Királyhágón túl Alsó-Fehér és Hunyad vármegye, mint az alábbi két példa mutatja :

Csík	Háromszék
340	325
Udvarhely	Nagy-Küküllő
763	2898
Kis-Küküllő	Szeben
863	343
Alsó-Fehér	Hunyad
2509	
Hunyad	

Ezeken a főirányokon kívül a társországokban a szlapon vármegyék felé irányuló vándormozgalmat figyelhetjük meg úgy a nyugati részekből, mint a tengerparti vármegyékből, például :

Varasd	Lika-Krbava
5948	440
Belovár-Körös	Modrus-Fiume
35	3723
Verőcze	Zágráb
791	1627
Szerém	Belovár-Körös
	65
	Pozsega

A társországokban tehát a termékeny szlavoniai vármegyék nagy vonzóereje következtében az észak-déli irány helyett egy ezzel majdnem ellentétes délnyugat-északkeleti vándorlási irány alakult, a mi azonban tényleg nincs ellentétben fentebb felállított tételünkkel, mert az irány itt

is a zordabb és terméketlenebb hegyes vidékről a termékenyebb és kedvezőbb klimájú dombos és sík vidék felé tart s itt is követi a folyók, a Dráva és a Száva folyását.

Ott, a hol e főszabály alól kivétel van, mindenütt valami különleges ok játszik szerepet. Így pl. Borsod-aktiv a tőle délre eső Hevessel szemben, a mit bányászata és fejlődő nagyipara idéz elő; Pest vármegye a szlavon vármegyék kivételével valamennyi délebbi vármegyével szemben aktiv, ennek már fentebb megadtuk a magyarázatát. A komárom-megyei bányák a délebbi Veszprémből vonzanak népet, a beszterczenaszódi faipar a délebbi Kolozsból, Maros-Tordából. Néhány alföldi vármegyében is ellentétes irányú vándorlást látunk. Így pl. Jász-Nagykun-Szolnok Békésből és Csongrádból több népet kap, mint viszont, a mit talán ritkább népessége és sok rendezett tanácsú városa magyaráz meg, esetleg valami nagyobb parcellázás idézhetett elő.

A fentebb felhozott példák eléggé szemléltetik azt a szabályszerűséget, a mely a belső vándorlások irányában megnyilatkozik. Láthatjuk ezekből, hogy Magyarországon a belső vándorlásoknak általános irányán kívül, t. i. a vidéki népességnek a városokba való huzódásán kívül, egy más, az előbbinél nem kevésbé határozottan felismerhető irányzata is van, a vidék népességének északról dél felé, illetőleg az ország északi, nyugati és keleti határaitól a déli határ felé való koncentrikus huzódása. Az előbb említett vándorlási irány t. i. a népességnek a városokba tódulása, nem szorul bővebb magyarázatra; megvan ez az irányzat más államokban is, sőt még nagyobb mértékben, mint nálunk. A városok sokkal több kereseti alkalma, tehát a könnyebb és biztosabb megélhetés reménye, valamint a városi élet sok kínálkozó szórakozása szegényt, gazdagot egyaránt csábít a városba s a városoknak e vonzóereje tapasztalás szerint nagyságukkal egyenes arányban nő. Magyarországon pl. a törvényhatósági városok népessége 1869-től 1880-ig 15·2⁰/_o-kal, 1880-tól 1890-ig 20·3⁰/_o-kal és 1890-től 1900-ig már 28·1⁰/_o-kal növekedett; hasonló progressiót látunk a rendezett tanácsú városoknál, bár kisebb méreteken: 6·4, 10·1 és 13·7⁰/_o. Annál meglepőbb a szaporodási aránynak ez a növekedése, mert az utolsó évtizedben az általános szaporodás aránylag kisebb volt, mint a 80-as években.

Nem lehet azonban ilyen könnyű és határozott magyarázatát adni a vándorlások másik irányának, mely — a városi törvényhatóságoktól eltekintve — a vármegyék között folyik. Nézetünk szerint a vándorlások irányának a már említett kialakulását két okra, egy gazdasági és egy történeti okra lehet visszavezetni.

A mezőgazdasággal foglalkozó népesség természetes vándorösztöne azok felé a vidékek felé irányul, a hol foglalkozásának megfelelőbb te-

ületet és kedvezőbb éghajlatot talál s kétségtelen, hogy azok a vidékek, a melyek felé nálunk a belső vándorlás folyik, tehát az ország középső és déli részei, a szlapon vármegyék, az ország legtermékenyebb és legkedvezőbb éghajlatú vidékei. Hozzájárul ehhez az a földrajzi jelenség, a mi a vándorlások irányára szintén nagy befolyással van, hogy főfolyóink mind az ország déli középső része felé tartanak. Szerém vármegye, a mely négy főfolyóink összefolyásának vidékén terül el, tényleg valamennyi vármegye között aránylag a legnagyobb odavándorlási többletet mutatja fel. Kicsiben hasonló alakulást látunk a régi Erdélyben, a hol a vándorlások iránya a folyók folyásának megfelelőleg délkeleti; ott Alsó-Fehér vármegye látszik központnak, a hol a Maros a Küküllővel egyesül. E vármegyéből csak a még délebbre fekvő Hunyad és Szeben vármegye felé van erősebb elvándorlás, a többi szomszéd, sőt távolabbi vármegyék vándorlási iránya Alsó-Fehér felé tart. Alsó-Fehér vármegye kicsiben az erdélyi részeknek, az a mi a Királyhágón inneni Magyarországnak a Nagy-Alföld és a délvidék.

Abban, hogy a belső vándorlások iránya Magyarországon a mondott módon alakult ki, mindenesetre nagy része van azonban a történeti fejlődésnek is. Tudjuk, hogy a honfoglaló magyarság első sorban az Alföldet és a Dunántúl szeliden dombos vidékét foglalta el s a török hódoltság előtt etnikailag jóval nagyobb területet tartott megszállva, mint jelenleg. A délvidék legnagyobb részét is le a Szávaig és az Aldunáig túlnyomólag magyarság lakta, a minek a manapság csak eltorzított alakjukban élő magyar helynevek a legerősebb bizonyítékai. A török hódoltság épen ezt a szinmagyar területet pusztította el leginkább, részint kiölve lakóit, részint pedig felszorítva a hegyes felvidékre, a mely nagyrészt a magyar király fenhatósága alatt maradt. A külön állami életet élő Erdélyben hasonlóképp a folyóvölgyekben és a földrajzilag legkevésbé védett Mezőségen pusztult ki a régi magyar lakosság a századokig tartó beháborúk alatt, a székelyföld pedig aránylag kevésbé szenvedett, mert kiesett a közlekedési vonalakból.

A török kiűzése után a mesterségesen felszorított magyarság újra leszivárgott az Alföldre s igyekezett elfoglalni azt a területet, a melyet előbb lakott. Ehhez azonban nem volt meg a számbeli ereje, másrészt pedig a török által elhagyott terület újra való benépesítését Bécsből intézték egyenesen a magyar érdekek ellenére. Így történt, hogy a Délvidék a mely a felvidékre felszorított és erősen megfogyatkozott magyarságtól legtávolabb esett, kisiklott a magyarság kezéből s csak szórványosan kapott a megmaradt néhány nagyobb alföldi várostól magyar telepéseket. A magyarságnak az a törekvése azonban, hogy a régen birtokában volt alföldi területeket, a melyek az ország legtermékenyebb

vidékei, újra birtokába kerítse, ma is megvan s ez okozza az alföldi magyarságnak lassú húzódását a délvidék felé. Viszont a felvidék lakosságának az Alföldre való vándorlása is a török kiűzetése után kezdődik, a mikor a magyarsággal együtt az idegen nemzetiségűek, tótok, ruthének, németek is nagy számmal vonultak az Alföldre, a hol óriási kiterjedésű lakatlan területek voltak. Ekkor keletkeztek a békési, csanádi, bácskai és bánási és egyéb tót telepek. Ezek a tót telepek, a melyeknek jó része (pl. Kiskörös, Endrőd, Nyiregyháza) idővel beolvadt a magyarságba, sokáig fentartották az összeköttetést a felvidéken maradt rokonaikkal s a buján termő földön jómódba kerülve, sokakat csábítottak maguk után az Alföldre. Ez a folyamat ma is tart; pl. Békéscsabán ujabban is települnek le sárosi tótok. Hozzájárul ehhez az alföldi aratási munka, mely évenként a felvidéki munkások ezreit (körülbelül 80.000 arató munkás jön le a felvidékről az Alföldre) hozza az Alföldre, a kik közül számosan nem mennek többé vissza, hanem letelepsznek az Alföldön.

Az alföldi, különösen a tiszai magyarság pedig jórészt mint kubikus vándorol lejjebb a délvidékre és sok helyen megtelepszik. A Dunán túl a folyamat hasonló, ott a zalai, somogyi, baranyai magyarság Szlavóniába vándorol, a hol olcsóbb a föld és a hol nagyobb teret talál a terjeszkedésre; helyét a felsőbb megyék magyarsága tölti be, a kik helyébe ismét a felvidék tótjai szivárognak le, habár jóval kisebb mértékben, mint azt az Alföldön látjuk.

Erdélyben, a mely a belső vándorlások tekintetében is külön egységet alkot, a már említett gazdasági okon kívül szintén a történeti fejlődés a másik okozója a vándorlási irány kialakulásának. A különbség azonban nemzetiségi tekintetben igen nagy. Ott a felvidék — a folyók forrás-területe és felső folyása — a magyar terület a honnan az elvándorlás folyik s az alvidék a túlnyomóan nemzetiségi terület, a mely felé a vándorlás irányul. Erdélyben tehát a magyar nyelvterületről irányul a vándorlás a nemzetiségi területre, a Királyhágón innen ellenben a vándorlás főiránya a nemzetiségi területre magyar nyelvterületre tart, s részben ennek folyományaként alakul ki a dévidékre irányuló vándorlás, a mely már magyar nyelvterületről nemzetiségi nyelvterületre való vándorlás jellegével bír.

Ha már most azt akarjuk megállapítani, hogy a belső vándorlások milyen hatással vannak a gazdasági, culturalis és a nemzetiségi viszonyok alakulására, úgy ismét külön kell a belső vándorlások két főirányát, a városok felé és a dél felé való vándorlásokat vizsgálnunk.

A városok népességének rohamos növekvése, mely túlnyomórészt a vidék népességéből, tehát a belső vándorlásokból táplálkozik, gazdasági

és culturalis szempontból határozottan előnyösnek mondható, mert emeli a nemzetnek anyagi és szellemi erőit. A városok lévén az ipar, kereskedelem és a szellemi élet központjai, a városi lakosság növekedésével a nemzetnek mind nagyobb része tér át az ipari és kereskedelmi foglalkozásokra és válik részesévé a városi élet magasabb culturájának. Igaz, hogy a városi élet növeli a proletáriátust és tömegnyomort s erkölcsi tekintetben is kedvezőtlenül hat a gyöngébb ellenálló képességű emberekre, mégis vitázhatlan az, hogy azok mellett az árnyoldalak mellett, a melyek a városi népesség gyors növekvésével járnak, sokkal számosabbak az előnyök, a melyek a városi élet fejlődésével úgy az egyesekre, mint különösen a nemzetre háramlanak. A nemzetek gazdagsága és nemzetközi jelentősége szinte egyenes arányban áll a városi népesség nagyságával; látjuk, hogy azok a nemzetek vezetnek, a melyeknél legnagyobb a városi népesség aránya s a melyeknek városai a leggyorsabban fejlődnek, mint Nagy-Britannia, az Egyesült-Államok, Németország, míg a gyöngébben szaporodó s városaikat fejleszteni alig tudó Olaszország, Spanyolország és különösen Franciaország egyre veszítenek jelentőségükből.

Nálunk a városok fejlődésével együtt járó általános nagy gazdasági és culturalis előnyökhöz még egy igen nagy fontosságú előny társul: a városok fejlődése nálunk a magyarság térfoglalását, a magyar nyelv hathatós terjesztését jelenti, a városok fejlődése tehát nálunk az egységes nemzeti állam kialakulásának egyik igen hatalmas előmozdítója. Elég legyen ennek bizonyítására csak néhány számadatot felsorolnunk.

A magyarság százalékos arányának fejlődése az anyaországban következő volt az utolsó évtizedben a városokban és községekben:

	A magyarság %-a		
	1880	1890	1900
A törvényhatósági jogú városokban . . .	60·9	65·5	73·4
A rendezett tanácsú városokban	65·7	69·0	72·7
A városok két kategóriájában együtt . . .	63·2	67·0	73·5
A vidéken a (községekben)	43·5	44·9	46·6

A magyarság aránya e szerint a városokban sokkal magasabb, mint a vidéken, s e mellett az arány növekvése hasonlithatatlanul gyorsabb, mint a községekben. Még a városok két kategóriája között is megvan a különbség a magyarság térfoglalásának mérve tekintetében; látjuk, hogy a nagyobb és gyorsabban fejlődő városokban gyorsabb a magyarság térfoglalása is. Ezzel szemben a vidéki községekben a magyarság aránya csak igen szerény mértékben emelkedik. Igaz, hogy ennek egyik oka az is, hogy a városok elvonják a vidék magyarságát, de egyuttal sok bevándorlót kapnak nemzetiségi vidékekről is. Ez utóbbiak legnagyobb része azonban a városokban beleolvad a magyarságba. A törvényhatósági

jogú városokban pl. az utolsó évtizedben a németek száma 4·9, a tótok száma pedig 6·6⁰/₀-kal csökkent annak ellenére, hogy német és tót vidékekről igen erős volt a bevándorlás a városokba.

Ha a születési hely adatait összehasonlítjuk a nemzetiségi adatokkal, némi támpontot nyerhetünk a beolvadás mértékére nézve. Budapesten pl. 55.000 olyan embert talált a népszámlálás, a ki tót vidéken született (a tót lakosságú vármegyék szülötteinek megfelelő aránya alapján számítva), a ki tehát, ha szülőföldjén marad, minden valószínűség szerint tót maradt volna, míg így az 55.000 tótból legalább 30.000 megmagyarosodott, mert Budapesten 1900-ban csak 25.168 tótot talált a népszámlálás. A beolvadás pedig még nagyobb, mint a két szám (55.000 és 25.000) különbözete, mert a kimutatott 25.168 tót között sok már a budapesti születésű is.

Hasonló érdekes összehasonlítást tehetünk több városunknál, a hová — bár hasonlíthatatlanul kisebb mértékben mint Budapestre — tót bevándorlás folyik. Volt ugyanis:

	Tót születésű bevándorolt (körülbelül)	Tót anyanyelvű
Szegeden	700	157
Kecskeméten	500	40
Nagy-Váradon	1.200	188
Debreczenben	1.200	105
Szatmár-Németiben	400	45
Aradon	1.500	294
Kolozsvárt	500	83

Valamennyi felsorolt városnál igen nagy a különbség a két párhuzamos szám között, a mi a beolvadás gyors lefolyására vall és egyúttal fogalmat ad arról a nagy embertömegről, a melylyel városaink az idegen nemzetiségűek beolvasztása után szaporítják a magyarságot. Többi nemzetiségeink beolvadásáról nem adhatunk ilyen világos képet, mert azok kevésbé compact tömegekben lakván együtt, a születési hely adataiból a bevándoroltak számára nem vonhatunk határozott következtetést, de maga az az adat, hogy a törvényhatósági jogú városok népességében a németek száma 4·9⁰/₀-kal fogyott, az oláhoké pedig a nagy bevándorlás ellenére csak 6·2⁰/₀-kal szaporodott, eléggé bizonyít a többi számbavehető nemzetiség beolvadása mellett. Az oláhság majdnem kizárólag csak két felekezethez, a görög-katholikushoz és a görög-keletihez tartozván, e két felekezet hiveinek anyanyelvi viszonyai is érdekes világot vetnek az oláhságnak a városokban beálló magyarosodására. Így pl. Nagy-Váradon a görög-katholikusoknak 1880-ban 53·2⁰/₀-a volt magyar, 1900-ban már 61·2⁰/₀-a. Szatmár-Németiben ugyancsak a görög-katholikusnak 1880-ban 64·8, 1900-ban már 80·5⁰/₀-a magyar; Aradon 1880-ban 20·7, 1900-ban

33·2⁰/₀-a, Temesvárt 1880-ban 6·8, 1900-ban 25·5⁰/₀-a, Kolozsvárt 1880-ban 15·8, 1900-ban 26·7, Maros-Vásárhelyt 1880-ban 20·3, 1900-ban pedig 33·4⁰/₀-a magyar a görög-katholikusoknak. A görög-keletieknél jelentékenyebb a haladás Aradon, a hol a magyarok aránya a görög-keletiek között 1880-tól 1900-ig 3·3⁰/₀-ról 12·1⁰/₀-ra emelkedett, ugyan-ezen idő alatt Temesvárt 1·3⁰/₀-ról 5·0⁰/₀-ra, Kolozsvárt 13·8⁰/₀-ról 21·7⁰/₀-ra növekedett a görög-keleti hitűek közt a magyarok aránya. Visszaesés csak a marosvásárhelyi görög-keletieknel mutatkozik, kik közül 1880-ban 12·7, 1900-ban pedig 7·8⁰/₀ vallotta magát magyarnak; minthogy azonban a görög-keletiek összes száma itt csak 418, e visszaesésnek nincs sok jelentősége.

A belső vándorlások másik főirányának, a dél felé való vándorlásnak gazdasági, culturalis és nemzetiségi hatásairól kell még néhány szóval megemlékeznünk. Minthogy ezeknek a vándorlásoknak első sorban éppen gazdasági indítóokuk van s céljuk is a socialis helyzet javítása, a kedvezőbb életkörülmények közé jutás, valószínű, hogy e vándorlások is legalább túlnyomó részben tényleg az egyesek gazdasági helyzetének javulásával járnak, különben e vándorlás nem folyna olyan szakadatlanul és következetességgel már évtizedek, sőt évszázadok óta. Statisztikai adatokkal nem támogathatjuk ezt az állításunkat, de köztudomású, hogy a felvidékről az Alföldre bevándorolt tótok hasonlíthatatlanul jobb sorsban vannak, mint a sovány felvidéken maradt fajrokonaik s hogy a Dunántúlról és az Alföldről a délvidékre huzódó magyarság a gazdaságilag elmaradt horvát, szerb és oláh elem rovására szépen gyarapodik.

Culturalis tekintetben azonban e vándorlások hatását már nem mondhatjuk feltétlenül kedvezőnek, különösen nem a délvidékre huzódó magyarságra nézve. A magyarság legnagyobb része a vándorlás következtében szétszóródva idegen népelemek közé jut s új települési helyén — legalább eleinte, míg jelentékenyebb számra nem vergődik — nem találja meg culturalis szükségleteinek kielégítését. Innen van az, hogy a délvidéki vármegyék magyarsága az általános népműveltség elemi jelzője, az irni-olvasni tudás terén nagyon elmarad a többi alföldi és különösen a dunántúli vármegyék magyarságának műveltsége mögött. A gazdag Bácskában a magyarságnak csak 54·2⁰/₀ -a tud irni-olvasni, Temesben 55·1⁰/₀-a, Torontálban meg éppen csak 49·8⁰/₀-a. Még rosszabb a helyzet a szlavoniai vármegyékben, a melyek pedig magyar bevándorlóikat legnagyobb-részt a legműveltebb országrészből, a Dunántúlról kapják. Belovár-Körösben a magyarságnak 53·8, Pozsegában 50·2, Verőczében csak 40·2 és Szerémben 44·6⁰/₀-a irástudó, holott a szomszédos dunántúli vármegyék magyarságának általános műveltségi arányszáma Zala kivételével mindenütt meghaladja a 60⁰/₀-ot.

A szlavoniai magyarságnak kulturális elmaradottsága mindenesetre a magyar iskolák hiányának, illetőleg elégtelenségének tulajdonítható. 1900. előtt alig volt a százezer főnyi magyarságnak 20 iskolája, a most fennálló 60-nál több magyar iskola legnagyobb részét 1904. óta létesült. Hogy csakugyan legfőbb ideje volt a szlavoniai magyarságot iskolákkal ellátni, azt azok a megdöbbentő statisztikai adatok igazolják, a melyek azt mutatják, hogy a szlavoniai magyarság fiatalabb generációjánál valósággal visszafejlődött az irni-olvasni tudás aránya. A 20—29 évesek közül ugyanis irni-olvasni tudott 67·3⁰/₀, a 12—14 évesek, tehát az ismétlő tanköteles korúak közül pedig már csak 65·5⁰/₀, holott az utóbbi arányszám valamennyi többi nemzetiségnél és hitfelekezetenél magasabb, mint az előbbi. Még veszedelmesebb színben tünteti fel a magyarság hátramaradottságát a horvátok megfelelő adataival való összehasonlítás. A 30—39 éves horvátok közül irni-olvasni tud 43·9⁰/₀, az ugyanolyan korú magyarok közül ellenben 60·7⁰/₀; a magyarság előnye tehát itt még elég jelentékeny s a magasabb korosztályokban még kedvezőbb; a 12—14 éves horvátok közül azonban már 61·6⁰/₀ tud irni-olvasni, az ugyanolyan korú magyarok közül is alig több: 65·5⁰/₀. A mindennapi tanköteleseknél a magyarság arányszáma meg éppen csak valamivel jobb (47·4⁰/₀), mint a horvátoké (46·5⁰/₀). Ha a magyarság iskolaügyi viszonyai nem javultak volna, a horvátok általános népműveltsége egy emberöltő alatt meghaladta volna a magyarokét, a mi a magyarságot gazdasági tekintetben is mindenesetre hátrányosabb helyzetbe hozta volna. A magyar iskola tehát Szlavóniában hármasszoros célú szolgálatot lát el: megtartja véreinket a magyarságnak, emeli kulturális színvonalukat és ezzel biztosítja a magyarság eddigi gazdasági felsőbbségét is.

Már eddigi fejtegetéseinkből is nyilvánvaló, hogy a dél felé irányuló vándorlásoknak nemzetiségi politikai tekintetben is óriási jelentőségük van. A felvidékről leáramló idegen népelemek, nemcsak a városokban, de a vidéken is legnagyobb részét beolvadnak a magyarságba s csak ott tartják meg hosszabb ideig nemzetiségüket, a hol nagyobb számban telepedtek le, pl. a békési tótok. A szórványosan leszállingózók azonban rövid idő alatt felszívódnak. Néhány alföldi magyar vármegyénél statisztikai adatokkal is szemléltethetjük ezt a folyamatot, ugyanolyan módon, mint fentebb a városoknál tettük:

Vármegye	Tót születésű bevándorolt (körülbélül)	Tót anyanyelvű
Csongrád	800	280
Jász-Nagykun-Szolnok	1.500	616
Heves	3.000	1.171
Hajdu	500	59
Szabolcs	5.000	2.066

Szabolcsban és Hajduban ezenkívül a görög-katholikus magyarok nagy száma és gyors szaporodása is mutatja a ruthén elem beolvadását.

Viszont azonban az Alföldről és a Dunántúlról a délvidékre és Szlavóniába huzódó magyarság csak ritkán olvad bele az őt környező idegen népelembe, hanem úgy számbelileg, mint gazdaságilag lépésről-lépésre tért foglal. A magyarság aránya éppen a déli bevándorló megyékben emelkedik a legnagyobb mértékben, a miben nagy része van a bevándorláson kívül a délvidéki és szlavóniai magyarság eddig még igen egészséges természetes szaporodásának is.

Hasonlóan igen kedvező módon befolyásolja a magyarság helyzetét a Királyhágón túl a székelységnek nyugat, illetőleg délnyugat felé való vándorlása is. Ennek illusztrálására szintén felhozhatunk néhány statisztikai adatot. Hogy milyen nagy mértékű a székelységnek Erdély többi részeibe való vándorlása, azt eléggé megvilágítja az az adat, hogy Erdély 12 nem székely törvényhatóságában 43.684 székelyföldi (Csík, Háromszék, Maros-Torda, Udvarhely vármegyék és Maros-Vásárhely tjv.) születésű egyént talált az 1900. évi népszámlálás. Legtöbb a székely Brassó vármegyében, melynek majdnem minden tizedik lakosa székely születésű. Brassó város gyors magyarosodását a székelyek bevándorlásának lehet köszönni. Kolozsvár is jó részben a Székelyföldről kapja lakosait, 4.588 lakosa (9·3%) székelyföldi születésű. Abszolút számban sok székely lakik még a távoli Hunyadban, 4.979 (különösen a petrozsényi bányavidéken) és Alsó-Fehérben, 3.886, nem szólva a szomszédos Kis- és Nagy-Küküllő vármegyékről. Ugy látszik, a Mezőségre is jelentékeny székely bevándorlás folyik, mert Kolozsban 3.067, Torda-Aranyosban pedig 3.562 székelyföldi születésű iratott össze.

Érdekes, hogy a székelységnek ez elvándorlása következtében a magyarság a Székelyföldön az utolsó 20 év alatt csak 66.000-rel növekedett, vagyis csak 16·7%-kal, a Királyhágóntúl többi részeiben ellenben ugyanazon idő alatt 110.000-rel, vagyis 46·3%-kal. Ennek következtében a magyarság aránya a Székelyföldön 78·4%-ról csak 79·2%-ra emelkedett 20 év alatt, Erdély többi részében ellenben 15·0%-ról 18·5%-ra. A székelység természetes vándorösztöne tehát oda irányul, a hol a magyarság megerősítésére leginkább van szükség, Erdély nyugati részeibe. Igaz, hogy Erdély e részébe, különösen Kolozsvár városába és Hunyad vármegyébe nem jelentéktelen magyar bevándorlás folyik az Alföldről is, de a székelyek odavándorlása nélkül a magyarság aránya aligha növekedett volna meg ily kedvezően Erdélynek eme legveszélyeztetettebb részeiben. Igen fontos volna, ha a székelyeknek ez a természetes vándormozgalma nem lépné át nyugat felé a régi Erdély határait, most azonban sokan közülök az Alföldre is vándorolnak és

még többen jönnek a fővárosba s ezzel gyengítik Erdélyben a magyarságot. Magában Budapesten 4.664 székelyföldi születésű találtatott, más vidékein Magyarországnak pedig 7.147, tehát majdnem 12.000 azoknak a székelyeknek száma, a kik nemcsak szülőföldjüktől szakadtak el, de Erdélyből is elkerültek. Ez pedig már egy fél százalékka Erdély lakosságának; ennyivel lenne ott erősebb a magyar elem, ha a székelység szűkebb hazájában maradna.

Igyekeztünk ezekben lehető világos képét rajzolni a belső vándorlásoknak, a mennyire a népszámlálás adatai ebbe a kérdésbe bepillantást engednek. Mindenesetre kívánatos volna, hogy következő népszámlálásaink a születési helyet a foglalkozással, korral, vallással és anyanyelvvel kombinálva mutassák ki, hogy ezek alapján a belső vándorlásoknak hatását a népesség belső strukturájára mélyebben vizsgálhassuk. A kérdés, különösen annak nemzeti politikai oldala van olyan fontos, hogy beható tisztázása megérdemli a ráfordított munkát és fáradságot. Láttuk, hogy a belső vándorlások alakulásában, a mely nálunk mintegy természeti törvény erejével és következetességével hat, olyan hatalmas segítőtársunk van az egységes nemzeti állam kiépítésére irányuló munkánkban, a melylyel nem ér fel sem a magyarság nagyobb propagatív képessége, sem az iskola és a közigazgatás magyarosító hatása. A magyarság természetes szaporodását meghaladó növekedésének s a nemzetiségek számereje fokozatos csökkenésének titka első sorban a belső vándorlások irányának alakulásában rejlik.

Kovács Alajos.

Az új kereskedelmi szerződések hatása Németország külkereskedelmére.

Bár a közép-európai államok kereskedelmi forgalmát szabályozó új kereskedelmi szerződéseknek 1906. évi márczius hó 1-én történt életbe lépése óta túlságosan rövid idő telt el ahhoz, hogy e szerződéseknek a gazdasági életre gyakorolt hatásáról végleges ítéletet mondhatnánk, mindazonáltal e néhány év külforgalmának vizsgálata tanulságos felvilágosítást nyújt arról, hogy e szerződések keretében mily irányban indult meg a szerződő államok között a javak kicserélése.

Minthogy Magyarországnak és Ausztriának nem sikerült szerződéses hálózatát a Balkán államokkal kiépítenie, kereskedelmi forgalma a szomszédos Balkán államokkal ezen időszak alatt nem volt még tarifaszerződések által szabályozva, külforgalmunkra az elmúlt években még nem nyomták az új kereskedelmi szerződések bélyegüket, miért is vizsgálatunk tárgyává azt a közép-európai államot kell választanunk, melynek sikerült szerződéses hálózatát kiépítenie.

E tekintetben a Németbirodalom nyújtja a legklasszikusabb példát, a honnan e század első éveiben a legújabb kor védvamos irányzata kiindult és a melynek legelőször sikerült az 1901. évi új, fokozott agrár és ipari vámokat tartalmazó vámtarifája daczára, az 1906. évi márczius hó 1-re felmondott tarifaszerződéseit megújítani.

A Németbirodalom gazdaságának alakulása különben annál nagyobb érdekléssel bír reánk, mert Ausztria után ez államhoz fűznek a legszorosabb külforgalmi kötelek, a mennyiben az 1908. évi külforgalmunk Németországgal a magyar külforgalmi statisztika adatai szerint 248,724.008 koronára rugott.

Németország a hazai termelés, főleg pedig mezőgazdasági termelés fokozott védelmének jegyében született, nagy mértékben felemelt ipari és agrár vámokat tartalmazó új vámtarifáját 1906. évi márczius hó 1-én léptette életbe s ugyanezen időpontban léptek hatályba a Magyarország és Ausztria, Oroszország, Olaszország, Svájc, Rumánia, Szerbia és Belgiummal kötött tarifaszerződésai.

Minthogy a Németországból kiindult védvamos irányzat mindezen szerződő államokat átjárta, természetes, hogy az új kereskedelmi szerződések a külforgalom részére nem tartalmaznak oly kedvező vámtételeket, mint az előző szerződések. E fokozottabb vámvédelem különben nagyrészt indokát leli abban, hogy az utóbbi évtizedekben úgy az ipari, mint a mezőgazdasági termelés, valamint a forgalmi technika fejlődött és tökéletesbedett, minél fogva azok a vámok, melyek évtizedek előtt megfelelőek voltak, a termelési technika tökéletesbedése, a fuvarozási költségek állandó csökkenése folytán olcsóbban előállító ipar versenyé ellen már azt a védelmet nem nyújthatták, melyet a szerződő államok évtizedekkel előbb kötött kereskedelmi szerződésekben mezőgazdaságuk, illetve iparuk részére biztosítani óhajtottak.

A védővámnak ugyanis az a célja, hogy valamely cikk belföldi előállítását lehetővé tegye az által, hogy a külföldi cikket oly vámmal terheli, hogy az csak olyan áron kerülhessen a belföldi piacokra, a mely már meghaladja azt az árat, a melyen a belföldi termelő rendes haszon mellett e cikket forgalomba hozhatja.

Ennélfogva kétségtelen, hogy a külföldi árú árának csökkenése esetén csak a védvám felemelése útján lehet a gyöngébb belföldi termelésnek e rendes hasznot biztosítani.

A rendes hasznot azért kívántuk hangsúlyozni, mert a gazdaságilag helyes vámnak nem szabad oly magasnak lennie, hogy egyes termelő csoportoknak egyoldalulag túl magas hasznot biztosítson és ez által az egész fogyasztást túlságosan megterhelje.

Az új német szerződéses vámpolitika vizsgálatánál tehát törekednünk kell megállapítani azt, vajjon a termelési érdekek megfelelő védelmet nyertek-e, a nélkül azonban, hogy a fogyasztás túlságosan megdrágított volna, másrészt nem szabad szem előtt téveszteni annak lehető meghatározását, vajjon a német kereskedelempolitika visszhangjaként külföldön támadt védvamos irányzat nem sujtotta-e Németország kivitelét.

E megfigyeléseink tárgyát az új kereskedelempolitika életbeléptetésének évét megelőző és az azt követő két év tehát az 1904. és 1905., illetve az 1907. és 1908. évek fogják képezni. Megjegyzendő, hogy az 1908. év külforgalmának története nyújtja vizsgálatunk szempontjából a legértékesebb tanuságokat, mert 1908-ban a legutóbbi amerikai válság ólomsúlylyal nehezedett a német gazdasági életre és így azt az üzleti pangás és depressio jellemezte ez évben. Ennélfogva az 1908. év az új kereskedelmi politika tűzpróbájának tekinthető, mert a kedvezőtlen kereskedelmi szerződések hatásának első sorban a gazdasági hanyatlások korszakában kell jelentkezniök.

Németország behozatala a vizsgálatunk tárgyát képező időszakban következőleg alakult:

	M i l l i ó m á r k a			
	új vámtarifa előtt		új vámtarifa alatt	
	1904	1905	1907	1908
A) Azon országokból származó bevitel, melyekkel Németországnak tarifaszervezései vannak:				
Belgium	233·5	227·5	296·7	262·1
Bulgária	13·7	15·3	15·1	6·3
Görögország	11·9	13·6	22·2	18·5
Magyarország és Ausztria . .	731·7	773·1	812·3	751·4
Olaszország	191·4	215·9	285·4	235·9
Oroszország	818·7	1.090·8	1.107·4	944·7
Rumánia	64·4	94·1	149·8	73·7
Szercbia	9·1	7·5	25·3	15·4
Svájcz	180·5	190·3	210·8	177·2
Svédország	99·9	119·3	172·0	145·1
Összes szerződéses országok	2.354·8	2.797·4	3.097·0	2.630·3
B) Az összes többi országokból származó bevitel				
	4.499·7	4.638·9	5.649·7	5.033·7
Összbevitel	6.854·5	7.436·3	8.746·7	7.664

Ezen összeállítás tanúsága szerint a Németbirodalom bevétele 1907-ben az új tarifa magasabb vámjai dacára jelentékenyen emelkedett s az 1908. évnél 12·4⁰/₀-os csökkenése tulajdonképpen az ez évi gazdasági válságnak tudható be.

Németország mezőgazdasága éppen oly fejlettségi fokon áll, hogy azt nagyobb mértékben kiterjeszteni nem lehet, s a német lakosság jóléte és kereseti viszonyai olyanok, hogy szükségleteit a vámvédelem fokozása folytán előállott drágább árakon is képes beszereznie s nem kell életmódját (standard of life) megváltoztatnia.

Hogy ily drágaságról Németországban tényleg lehet beszélni, illetve hogy e fokozott vámvédelem az élelmiszerek árát 1906 óta lényegesen felszökkenettette, annak igazolásául szolgáljon egyes fontosabb élelmiszerek berlini évi középárainak alábbi csoportozata:

	1 kg. ára fillérekben			
	1904	1905	1907	1908
Vaj	234	246	247	264
Marhahús	138	144	155	153
Sertéshús	132	146	149	151
Buzaliszt	35	35	36	41

Az új kereskedelmi szerződéseknek a német bevételre való hatását azonban úgy leljük meg legszembetűnőbben, ha megállapítjuk a szerződéses államok $\%$ -os részesedését Németország bevitelében.

E vizsgálat következő képet nyújtja:

	B e h o z a t a l $\%$ -a			
	új szerződések előtt		új szerződések alatt	
	1904	1905	1907	1908
<i>Á) Tarifaszerződéssel bíró államok :</i>				
Belgium	3·4	3·7	3·4	3·4
Bulgária	0·2	0·2	0·2	0·1
Görögország	0·2	0·2	0·2	0·2
Magyarország és Ausztria . . .	10·7	10·4	9·3	9·8
Olaszország	2·8	2·9	3·3	3·1
Oroszország	11·9	14·7	12·7	12·3
Rumánia	0·9	1·3	1·7	1
Szerbia	0·1	0·1	0·3	0·2
Svájc	2·6	2·6	2·4	2·3
Svédország	1·5	1·6	2	1·9
Összesen	34·3	37·7	35·5	34·3
<i>B) Összes többi állam . . . . .</i>				
Összbevétel	100	100	100	100

Ezen adatok közelebbi szemléleténél az a nevezetes jelenség szökik szemünkbe, hogy míg a tarifaszerződéses államok részesedése a régi szerződések alatt lényegesen emelkedik 1904. évi $34\cdot3\%$ -ról 1905-ben $37\cdot7\%$ -ra, addig az új szerződéses aera alatt nemcsak hogy nem emelkedik, hanem állandóan csökken, 1907-ben $35\cdot5\%$ -ra 1908-ban pedig $34\cdot3\%$ -ra.

Ezzel szemben a tarifaszerződéssel nem bíró államok részesedése, mely 1904. évi $65\cdot7\%$ -ról 1905-ben $62\cdot3\%$ -ra csökkent, az új aera alatt 1907-ben $64\cdot5\%$ -ra, 1908-ban pedig a gazdasági válság dacára $65\cdot7\%$ -ra emelkedett.

A tarifaszerződéses államok bevitelének az új szerződések alatt való állandó csökkenése arra enged következtetni, hogy Németország új tarifaszerződése, a szerződő európai államok részére nem nyújtottak oly különbséti kedvezményeket, melyek a Németország bevitelének túlnyomó részét képező mezőgazdasági terményeket és egyéb nyers anyagokat olcsóbban termelő egyéb, első sorban tengerentúli államok termelési előnyeiket kiegyenlítették volna.

Ennek igazolásául utalunk arra, hogy míg a tarifaszerződéses Oroszország buzabevitele, mely a régi szerződés alatt 1904. évi 121·9 millió

koronáról 1905-ben 144·4 millió koronára emelkedett, az új szerződés időszakában 1907-ben 89·1 millió, 1908-ban pedig 44·4 millió koronára csökkent, addig a tarifaszerződéssel nem bíró északamerikai Egyesült-Államok buzabevitele, mely 1904-ben 26·7 millió márkát, 1905-ben pedig csak 9·7 millió koronát tett, 1907-ben 85·8 millió márkára, 1908-ban plane 123·2 millió márkára szökött, hasonlóképpen a tarifaszerződéssel nem bíró Argentina, mely 1904-ben 78·4, 1905-ben 103·2 millió márka értékű buzát vitt Németországba, 1907-ben e kivitelét 133·4, 1908-ban pedig 145·6 millió koronára emelte.

Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy a német bevitelben az új kereskedelmi szerződések hatása alatt jelentékeny eltolódás észlelhető és pedig éppen azoknak az államoknak hátrányára, a melyek az új tarifaszerződések kötések.

Ezzel szemben a bevitelben azok az államok nyomulnak elő, melyekkel a Németbirodalom tarifaszerződéses kapcsolatban nem áll.

E tünet a német gazdaság szempontjából kedvezőtlennek nem nevezhető, mert minél nagyobb jelentőséget nyer Németország mint kiviteli piac valamely tarifaszerződéssel nem bíró államban, annál könnyebben lesz a német kereskedelmi politikának módjában ezen országban a maga kiviteli cikkei részére kedvezőbb elbánást biztosítani.

Az expansiv kereskedelmi politikának éppen az képezi egyik leg-erősebb fegyverét, ha valamely országnak új beszerzési területek szerzése révén sikerül ezen területeket gazdasági érdeksphaerájába belevonni.

Németország kivitele a vizsgálatunk tárgyát képező időszakban következőleg alakult:

	M i l l i ó m á r k a			
	szerződések előtt		szerződések után	
	1904	1905	1907	1908
A) Azokba az országokba irányuló kivitel, melyekkel Németországnak tarifa szerződéseik vannak:				
Belgium	277·4	312·5	342·9	322·8
Bulgária	11·6	12·4	14·4	16·2
Görögország	8·5	8·5	11·4	12
Magyarország és Ausztria . .	584·4	594·9	716·6	736·8
Olaszország	146	175·4	302·9	311·3
Oroszország	315·3	368·4	437·9	450·2
Rumánia	41·9	44·4	68·6	70·8
Szerbia	6·7	5·7	13·7	16·2
Svájcz	327·9	369·8	446·4	401·1
Svédország	151	159·1	186·6	174·1

	M i l l i ó m á r k a			
	szerződések előtt		szerződések után	
	1904	1905	1907	1908
B) Az összes többi országokba irányuló kivitel	3.444·9	3.790·7	4.303·8	3.887·1
Összkivitel	5.315·6	5.841·8	6.845·2	6·398·6

Ezek az adatok igazolják, hogy Németországnak kivitele 1906 után, tehát az elzárkózó új vámpolitikai aerában, az azt megelőző időszakhoz képest jelentékenyen emelkedett és a gazdasági depressio alatt szenvedő 1908. évben is mindössze csak 6·5⁰/₀-kal csökkent az előző évi, eddig soha el nem ért nagy kivitel mögött, mely 17⁰/₀-kal multa felül az előző aera utolsó évének kivitelét.

Ez összeállításból továbbá az a meglepő jelenség is kiviláglik, hogy Németország az új aerát megnyitó 1907-ben az összes tarifaszerződéses államokba emelte kivitelét, 1908. évben pedig e magasabb vámok és a nagy gazdasági depressio daczára a tarifaszerződéses államok túlnyomó részébe szintén emelte kivitelét, így Oroszországba és Ausztria-Magyarországba igen jelentékeny mértékben és csupán Belgium, Svájc és Svédországba csökkent ez évben némileg a kivitel.

Az új szerződéses vámpolitika hatásának élesebb megvilágítására e helyütt is összeállítjuk a szerződéses államok részesedését Németország kivitelében:

	K i v i t e l % - a			
	új szerződések előtt		új szerződések alatt	
	1904	1905	1907	1908
A) Tarifaszerződéssel bíró államok:				
Belgium	5·2	5·4	5	5·1
Bulgária	0·2	0·2	0·2	0·3
Görögország	0·2	0·2	0·2	0·2
Magyarország és Ausztria	11·0	10·2	10·5	11·5
Olaszország	2·8	3	4·4	4·9
Oroszország	5·9	6·3	6·4	7
Rumánia	0·8	0·8	1	1·1
Szerbia	0·1	0·1	0·2	0·3
Svájc	6·2	6·3	6·5	6·3
Svédország	2·8	2·7	2·7	2·7
Összesen	35·2	35·2	37·1	39·4
B) Összes többi állam	64·8	64·8	62·9	60·6
	100	100	100	100

E szerint az új aerában a tarifaszerződéses államok Németország kivitelében, daczára e szerződések magasabb vámjai által előállott ked-

vezőtlenebb helyzetnek, állandóan emelkedő irányzatot nyernek, míg a tarifaszerveződésekkel nem bíró államokba irányuló kivitel, bár a régi feltételek ott nem változtak, állandóan csökken.

A kivitelben tehát az új kereskedelmi szerződések semminemű eltolódást nem okoztak, sőt úgy látszik, azzal a jótékony hatással bírtak, hogy a kiviteli feltételeknek egy évtizedre való megállapítása által biztosították azt a stabilitást, melyen a kereskedelmi összeköttetések kiépíthetők.

A kivitelnek ezen alakulása igazolja továbbá, hogy a hatalmas német ipar régi fogyasztási piacain olyannyira erős posztíóval bír, hogy azokról még magasabb vámokkal sem szorítható ki.

Kunosi Ödön.

A gazdasági munkásbiztosítás reformja.

A francia törvényhozás 30 évi vajadás után törvényjavaslatot fogadott el a munkások aggkori és rokkantbiztosításáról, mely úgy az ipari és kereskedelmi, valamint gazdasági munkások részére 65. életévük elérésére nyugdíjat biztosít.

Ez a hír az egész világot bejárta, s a francziák méltán büszkék lehetnek ez alkotásukra, ha majd sikerül azt a hivatalos kimutatásnak megfelelően mintegy 10 millió munkásra nézve kötelezően életbe léptetni.

Ebből az alkalomból meg akarunk emlékezni egy szerényebb keretekben megindult mozgalomról, mely azonban bennünket mindenesetre közelebbről érdekel, mint az, hogy a francziák mit adnak az ő munkásaiknak, mert ez a mozgalom a mi földművesnépünkről akar ugyanily irányban gondoskodni, s a mely mozgalomnak őszintén kívánjuk, hogy ne 30 évig kelljen várnia az eredményre.

Pest vármegye gazdasági egyesülete a mult hóban tartott ülésében határozatot hozott, mely szerint feliratot intéz a földművelésügyi kormányhoz, hogy törvényhozási uton a gazdasággal foglalkozók, tehát úgy a cselédek, mint a munkások és kispasztók részére önkéntes formában egy oly nyugdíjbiztosítás létesíttessék, melybe a belépés bárminő életkorú embereknek engedessék meg, s a nyugdíj, mely a tagsági évek számával növekedjék, 10 évi tagság után ne csak igazolt rokkantság esetén, hanem a 65. életév betöltése után akkor is, ha az illető teljesen ép és egészséges, feltétlenül esedékes legyen; a biztosított halálakor pedig a hátrahagyott család a tag egy évi nyugdíját kapja meg segélyképen.

A mint ezekből látjuk, e javaslat a francziákéval lényegileg azonos, s csupán abban tér el attól, hogy e biztosításnál a kötelező formát mellőzi, s a belépést az önkéntes elhatározásnak hagyja fenn.

Nem akarunk sokat beszélni az önkéntes és a kötelező forma előnyeiről és hátrányairól, mert hiszen tudjuk, hogy mindeniknek kétség-

kivül megvan a maga fény- és árnyoldala. Csupán annyit akarunk constatálni, hogy a munkásbiztosítás történelme azt mutatta, hogy az önkéntes forma mindenütt megelőzte a kötelező formát s annak ugyszólván szülőanyja lett. Igaz ugyan, hogy nálunk egy nagy kötelező nyugdíjbiztosítás tervével előjönni pénzügyi okokból sem kecsegtethetne most eredménnyel, de a pestmegyei javaslat a gyakorlati élet fejlődési törvényeinek is megfelel akkor, a mikor nálunk is egyelőre önkéntes formában proponálja az aggkori biztosítás behozatalát, a melyből egykor mint megerősödött gyökérből majd kihajthat az egész földművesosztályt oltalma alá vevő kötelező nyugdíjbiztosítás fája.

Hasonlitsuk azonban össze egy kissé részleteiben is a két javaslatot.

A francziáknál a férfitag évi járuléka 18, a női tagé 12 frank lesz, míg a pestmegyei javaslat mindkét nembeli tagoktól 10 koronát kíván szedetni. Ez a kerek összeg megfelel a mi földművesnépünk fizetési képességének, s mindenesetre nem oly magas, hogy annyit bármely jóra való magyar munkás jövőjének biztosítása érdekében évenként félre rakni ne tudna. Hiszen ilyen összeget helyenkint az annyira elterjedt temetkezési egyletekbe is be szoktak fizetni, csupán a fényes temetés hiuságáért. De viszont nálunk ez összegnél magasabbra emelni a díjat ismét célzott tévesztett dolog lenne, mert egy-két korona emeléssel nagy eredményt ugysem lehetne elérni, pedig ez viszont a mi kerek összegekben gondolkozó földműveseinket máris visszatartaná a biztosítástól, az a mérték pedig, a melyet a kedvezőbb kereseti viszonyok között élő francziák részére megállapítottak, a mi munkásaink átlagos kereseti viszonyainak nem lenne megfelelő.

Mit fognak már most a biztosítottak kapni e befizetéssel szemben a francziáknál és mit minálunk a javaslat szerint?

Mindkét javaslatnál a tagsági évek számával növekedik a nyugdíj összege.

A pestmegyei javaslat szerint a maximum, a teljes nyugdíj, melyet a tag 40 évi tagság után ér el, évi 240 korona; ha az illető csak félannyi ideig, vagyis 20 éven át volt tag, akkor a 240 korona fele, vagyis 120 korona, ha pedig csak negyedannyi ideig, vagyis 10 évig, akkor a 240 korona egy negyede, vagyis 60 korona. Ilyenformán minden egyes eltöltött tagsági év az illető nyugdíját évi 6—6 koronával teszi nagyobbá. Ez tehát nagyon egyszerű és mindenki által könnyen áttekinthető számítás, mely az adandó nyugdíjba már előre belecombinálja azt a részt is, a melyet a pénztár az általa élvezett államsegélyből pótol hozzá,

mert hiszen nyilvánvaló, hogy ekkora nyugdíj magából az évi 10 koronás tagsági díjból ki nem telnék.

A francia javaslatban nem ily áttekinthető a nyugdíj összegének kiszámítása, mert ott külön számítják ki a befizetésekből adott nyugdíjat és külön az ahhoz pótoltt államsegélyt, mely utóbbi nemcsak az eltöltött tagsági évek száma szerint, hanem az illetőnek a belépéskor betöltött életkora szerint is alacsonyabb, illetőleg magasabb összegben van megállapítva. A francia munkaügyi miniszter a javaslat tárgyalása során e kérdés megvilágítására példaként kiszámította, hogy a maximum körülbelül évi 414 frank nyugdíj, de hogy ezt valaki 65 éves korában elérhesse, ahhoz már 12 éves korában bele kell kerülnie a biztosításba, kiszámította továbbá, hogy a ki a belépéskor 30 éves, az 65 éves korától évi 240 frankot kap, a kik pedig 40, illetőleg 50 évesek, azok 65 éves koruktól 160, illetőleg 120 frankot kapnak.

A maximum tehát a francziáknál jóval nagyobb lesz, mint a javaslat szerint minálunk, de hiszen arra a mi gazdasági munkásnépünknel egyelőre számítani egyáltalán nem lehetne, hogy már 12 éves korukban kezdjék meg a nyugdíjukról való gondoskodást. Hogy a későbbi korban belépőknél ellenben már alig számbavehető a két nyugdíj közötti különbség, azt a fentiekből kiszámított következő összehasonlítás mutatja:

	A nyugdíj összege	
	a francziáknál	a pestmegyei javaslatban
35 évi tagság után	225 K 60 f.	210 K
25 „ „ „	150 „ 40 „	150 „
15 „ „ „	112 „ 80 „	90 „

A nyugdíj évi összege tehát 25 évi tagság után a francziáknál csak évi 40 fillérrel haladja meg a pestmegyei javaslatot, holott amannál sokkal nagyobb az évi tagsági díj.

Ez a példa úgy véljük eléggé illusztrálja, hogy a pestmegyei javaslat az adott körülmények körül mily humánusan kíván gondoskodni arról, hogy földművesnépünk valóban kevés áldozattal, ugyszólván csak a korcsmától elvont fillérekből gondoskodhassék nyugodt öregségéről.

Hiszzen gazdasági munkásnépünk részére már eddig is lehetővé volt téve önkéntes formában a rokkantság esetére való biztosítás. Bőséges anyagi eszközök hiányában azonban e biztosítást a törvényhozásnak az első úttörő lépésnél önként érthetőleg igyekeznie kellett oly óvórendszabályokkal körülvenni, hogy azt pénzügyileg a balsikertől lehetőleg

megvédelmezze. Az óvórendszabályok azonban míg egyrészt védetlen testet hagytak például a sok visszaéléssel járó többszörös biztosítás és a várakozási idők megváltása tekintetében, addig viszont túllóttek a célon és a gyakorlati étellel nem kellően számoltak, a midőn ebbe a biztosításba csupán a 35 éven aluli egyéneknek engedték meg a belépést, holott jól tudjuk, hogy az ilyen fiatal emberekre nézve az a biztosítás, hogy majd évek hosszú sora után, ha egykor munkaképtelenné lesz, járadékot fog kapni, nem tűnik fel oly értéknek, a miért áldozatot hozni hajlandó volna. A jövőről való gondoskodás iránti hajlandóság a jövő felől való aggodalommal együtt inkább az öregebb korban jön meg. Hogy az egyénenkint mikor következik be, arra eleve zsinórmértéket felállítani nem lehet, éppen azért a gyakorlati élet követelményei csakis akkor lesznek minden irányban kielégítve, ha a pestmegyei javaslatnak megfelelően, e téren egyáltalán nem állítunk fel korlátot, és megengedjük, hogy a nyugdíj elérésére kiki akkor tegye meg az első lépést, a mikor ennek hasznos és szükséges voltára önmagától reá jön.

Valószínű, hogy eleinte főleg az öregek fognak sorakozni a nyugdíjat biztosítók közé, de az kétségtelen, hogy mihelyt a fiatalabbak példákat fognak látni az öregebbek által elért nyugdíjazásban, ez legjobban fog hatni arra, hogy a példát utóbb a többiek mind-fiatalabb korban kövessék, már csak azért is, hogy ez uton annál magasabb nyugdíjra tehessenek szert.

De talán legelső sorban az a biztonság fogja meghozni e biztosításnak a földművesek bizalmát és hajlandóságát, hogy nemcsak a problematikus rokkantság esetére adja meg a nyugdíjat, hanem kiki előre kiszámíthatja, hogy hány év múlva következik be reá nézve, s mily magas összegű nyugdíjazás, mely öregségében jól megérdemelt pihenést biztosít számára.

Ha földművesnépünk e gondoskodást megismeri, nem lehet kétség az iránt, hogy azt meg is fogja kedvelni, s akkor egy-két évtized alatt a jóra való elemeket megnyerve, ez intézmény nálunk a biztosítási kényszer nélkül is bizonyára oly számottevő eredményt fog felmutatni, mely megérdemelte, hogy az ezt létrehozó mozgalmat szívvél-lélekkel támogassuk.

A pestmegyei javaslat azonban az aggkori ellátásról való gondoskodáson kívül a gazdasági munkások balesetbiztosítását is reformálni akarja. Kimondja, hogy az, az eddigi 400 koronás haláleseti segélyezés meghagyása mellett, a táppénz és rokkantsági segély nyújtása tekintetében az ipari munkások biztosításához hasonlóvá tessenék.

Hogy a két biztosítás nem azonos, s hogy az ipari munkásoké a kedvezőbb, annak az a magyarázata, hogy nálunk a gazdasági munkások balesetbiztosítása a régibb, az úttörő. A természetes fejlődéssel járt tehát, hogy a későbbi lépés az ipari munkások részére már kedvezőbb eredményt is hozott. De ugyancsak a természetes fejlődésnek felel meg, hogy most viszont a gazdasági munkások balesetbiztosítása emeltessék fel arra a színvonalra, a melyen a másik biztosítás felépült. Erre a lépésre annyival inkább szükség van, mert a kétféle foglalkozásnak igen sok az érintkezési pontja, s igen gyakran teljesít ugyanaz a munkás felváltva ipari és gazdasági munkát, az igazsággal tehát nem egyeztethető össze, hogy magasabb, illetőleg alacsonyabb segélyezésre legyen joga a szerint, amint egyik, avagy másik munkájában éri őt ugyanoly természetű baleset.

Mindazonáltal a józan megfontolásnak felel meg, hogy nem okvetlen szükség az összes szabályokat az ipari munkások biztosításától a gazdaságiakéhoz változatlanul átültetni, hanem lehetőleg alkalmazkodni kell azokkal a gazdasági foglalkozásokban biztosítandók zömének speciális életviszonyaihoz.

Igy veszi például figyelembe a javaslat, hogy míg az ipari munkások biztosítása a legkülönbözőbb foglalkozású és kereseti viszonyok között élő egyéneket foglalja egybe, addig az a közönség, melyre a gazdasági munkásbiztosítás kiterjed, nagy átlagban egyforma kereseti viszonyok között él. Ezért egyetlen fokozatot állít fel ugy a biztosítási díjakra, mint a segélyekre, a mi e biztosítást egyszerűbbé és könnyebben, olcsóbban adminisztrálhatóvá teszi. A haláleseti segélyezésnél pedig számot vetve a gazdasági munkásnép egyszerűbb életviszonyaival, meghagyja azt a rendszert, mely a hátrahagyott családon nem időleges minimális járadékkal, hanem ezentul is egy összegben adott tőkével kíván segíteni, mely eddig a gyakorlatban az özvegynek a legtöbb esetben mintegy hozományul szolgált, mely őt a férjhezmenetelhez, a családot pedig új fentartóhoz juttatta.

A javaslat szerint a napi 1 koronás táppénz jövőben 60 nap helyett legfeljebb 70 napon át lesz megadandó, a baleset miatt végleg elnyomorodottak évi járadéka az eddigi 120 korona helyett 240 koronában, részleges munkaképtelenség esetén pedig a fogyatkozás mértéke szerint ez összeg megfelelő hányadában lesz megállapítandó.

A balesetbiztosítás ily átalakítása ugy a segélyezés alapelvei, mint az adott segélyek összege tekintetében teljesen megfelel azon modern színvonalnak, a mely a mi ipari munkásaink balesetbiztosításának felállításánál alapul vétetett.

A javaslat tehát ugy a nyugdíjbiztosítás, mint a balesetbiztosítás

terén hasonlítlanul nagyobb előnyöket kíván nyújtani a biztosítottaknak, mint a minőket az eddigi törvényes szabályok nyújtanak. Önkéntelenül előtérbe nyomul már most az a kérdés, hogy a javaslat minő árat követel az érdekeltektől e javításokért?

A nyugdíjbiztosításnál azt látjuk, hogy a javaslat a helyett, hogy az eddigi rokkantsági biztosítás díjait emelné, a kerek összegek iránti előszeretetet figyelembe véve, az egyszerűbb adminisztráció előnyére is az eddigi 10 korona 40 fillér mellől elhagyja a filléreket és kerek 10 koronában állapítja meg a díjat. Itt tehát új áldozatról, annyival kevésbé lehet szó, mert a javaslat ennél a biztosításnál jövőre nézve is kinek-kinek szabad tetszésére bizza, hogy abba belépjen, avagy be ne lépjen. A gazdáknak is teljesen szabad elhatározására bizza, hogy gazdasági cselédei közül azokat, a kiket erre érdemeseknek találunk, 65 éves korukban feltétlenül elérendő nyugdíjjal jutalmazzák. Eddig a gazdasági cselédek nyugdíjbiztosítása nem ölthetett nagyobb arányokat azért, mert a biztosításba csak a 35 éven aluliak voltak felvehetőek. A gazdáknak nem állott érdekében, hogy éppen a fiatalabbakat tüntessék ki az öregebbek felett, a kiket már tagokul beiratni nem lehetett. Tudták ugyanis a gazdák, hogy az oly jutalmazás, mely éppen a legrégebb, tehát rendesen legérdemesebb cselédeiket mellőzné, kellő morális eredménnyel úgy sem járhatna. A jövőben azonban, a mikor a korhatár ledől s a gazdáknak lehetővé tétetik, hogy cselédek közül első sorban éppen a legöregebbeket és legrégebbeket válasszák ki ily módon való jutalmazásra, nincs kétségünk az iránt, hogy a gazdák mind nagyobb és nagyobb számban fognak ezzel a lehetőséggel élni. De azt az áldozatot, melyet ily módon hoznak, tulajdonképen nem az intézmény tökéletesítése, hanem gazdasági cselédek állandósítása érdekében hozzák, mert ez a gondoskodásuk nem csak az öregebbeket, hanem ezek példája nyomán a fiatalabbakat is bizonyára vissza fogja tartani attól, hogy könnyelműen elhagyják azt a gazdaságot, mely nekik bizonyos számú évek után feltétlenül elérendő nyugdíjat biztosít.

A mi a balesetbiztosítást illeti, a javaslat határozottan kimondja, hogy a javításokat a nélkül kívánja elérni, hogy a kötelező balesetbiztosítás költségeit hordozó gazdákra magasabb biztosítási díjak vetteszenek ki. A javítások folytán előálló több költség fedezetéül csupán azt jelöli meg, hogy a gazdák jövőben gazdasági cselédek 14 napon belül gyógyuló balesetei után ne kapjanak a cseléd munkamulasztása címén naponkénti 1 korona kárpótlást, hanem csak a gyógyítási készkiadások téríttessenek vissza.

Ez a csekély megszorítás, mely a gazdasági cselédeknél netalán bekövetkező balesetek rizikóját alig számbavehető részben a gazdákra

hárítja vissza, áldozatnak annyival kevésbé mondható, mert viszont a súlyos baleseteknél jövőben a javaslat szerint a gazdák nem 60, hanem 70 napon át fognak napi 1 koronás kártérítést kapni. S elvégre is az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az ipari munkásaink hasonló biztosításáért az ipari munkaadók körülbelül háromszor akkora balesetbiztosítási díjjal vannak megterhelve, mint a minővel a gazdasági cselédekért és munkásokért a gazdák.

Nincs tehát kétségünk az iránt, hogy Magyarország gazdaközönsége saját jól felfogott érdekében is örömmel fogja üdvözölni és egyhangulag állást fog foglalni e javaslatok mellett, a melyek a gazdasági munkásbiztosítás reformját nemcsak a gazdasági munkások és cselédek, hanem a gazdák anyagi érdekeinek kellő megvédésével helyes mederben kívánják keresztülvinni.

Az 1840-es évek közgazdasági eszmeköre. IV.

Az osztrák uralkodók Ausztria iparának felvirágzására már korán megkezdik a szakintézmények felállítását. I. Lipót szervezi a kereskedelmi tanácsot;²¹⁰⁾ a kormány az osztrák Lloyd-ot fél millió frttal támogatja.²¹¹⁾ Szakképzett konzulokat alkalmaztak, felállították a keleti Akadémia-t.²¹²⁾ Egymásután szervezik az ipari szakiskolákat, kiváltságokat, jutalmakat osztogatnak. A kormány pénzzel segíyezi az iparvállalatokat, iparegyleteket alapít és kiállításokat rendez. E kiállítások részint országosak, részint tartományiak. Országos kiállítást tartanak minden harmadik esztendőben Bécsben az egész birodalom területére. Olaszország részére évente Velenczében. Volt ezeken kívül még Ausztriában osztrák termékek kivitelére alakult egyesülete és volt olyan egylete is, melynek kötelessége volt az ipari irodalmat ápolni mintákkal, utmutatással szolgálni a hozzáfordulóknak. A nagy, központi iparkiállítások vezetésére külön szervezet létesült.²¹³⁾

És Magyarországon? mindennek semmi nyoma. Egyetlen oly intézményünk sem volt, mi az ipart előmozdította volna. Ezért Kossuth Lajos örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy almási Balogh Pálnak felhívását egy Hasznos ismereteket terjesztő egylet alapítása céljából alapjává tegye egy magyar iparegyletnek,²¹⁴⁾ amely azután 1841. évi szeptember 4-én meg is alakult.²¹⁵⁾ Összes iratait a feloszláskor az egylet a Nemzeti Múzeum-ba tette le. Ott feltalálhatók.²¹⁶⁾

²¹⁰⁾ Kerekes: *Id. m.* 104 l.

²¹¹⁾ Hajnal: *Id. m.* 77 l.

²¹²⁾ Beer: *Österreichische Handelspolitik* 11 l. 2 b.

²¹³⁾ Rottech-Welcker: *Staatslexicon* (1841) XII. 176–77 l.

²¹⁴⁾ Almási-Balogh felhívása *Pesti Hirlap* 1841 évf. 2 szám és Kossuth iparegyleti terve 15 sz.

²¹⁵⁾ *Pesti Hirlap* 1841. évi 72 sz.

²¹⁶⁾ A „felszólítás az iparegylet ügyében“ miután ismerteti a közállapotokat, az iparegylet célját a következőkben adja: célja hasznos ismereteket terjesztetni a nép minden osztályában, különösen pedig a műiparos osztályt akarja hasznos ismeretekben részesíteni. Ezért azután, könnyen érthető, népszerűen írott, tanulságos füzeteket fog kibocsátani. Az egyesület azonban a vallást és politikát kizárja és ezért a füzetek tárgyait is csak a természet, műipar és a művészet köréből veszi. (*Pesti Hirlap* 1841 évf. 32 sz.)

Az egyesület célját Kossuth Lajos a következőkben ismerteti:

1. Egy folyóirat kiadása lehetőleg ingyen és apró füzetek által a műipar körébe vágó ismereteket népszerűen terjeszteni, minden hasznos találmányt és javító felfedezést megismertetni, a nemzet tömegét a kézművekkel viszonyos érintkezésbe hozni.
2. Pesten egy olvasótermet állítani, melyben a kézművesek minden hasznos olvasmányt feltaláljanak, melylyel reális ismereteiket gazdagíthatnák.
3. Összekötni e teremmel egy szerszámgyűjteményt, minő Bécsben a polytechnikumban van.
4. Ezzel összeköttetésben néhány tanítót tartani, kik (mint Berlinben igen nagy sikerrel történik) vásár- és ünnepnapon a mesterlegényeknek életkörükbé vágó technikai tudományokból ingyen népszerű leczkét adjanak; egy harmadik oktatót pedig, ki az inasokat a magyar nyelvre oktassa.
5. Pesti vásárok alkalmával műkiállításokat tartani.
6. Az iparüző népesebb helyeken, például: Miskolcz, Debreczen, Szeged, Temesváron stb. fiókinézeteket felállítani. A választmány azután el is fogadta ezt a tervet.

Az iparegylet szakosztályokat alakított, melyeknek feladata volt az iparegyletnél megforduló minden iparügyi dologban véleményt mondani, figyelemmel kísérni az összes szaksajtót (külföldit is), a kül- és belföld iparmozgalmait, azokat megismertetni, terjeszteni stb. Összesen hat szakosztály állítottatott fel. Ezek voltak: 1. Mechanikai, 2. természet és vegytani, 3. áruismeret, kereskedési és országgazdasági, 4. természetleirat, mezőgazdasági és bányászati, 5. gyárászati, 6. Építészeti szakosztály. Minden szakosztály 9 helyi és 9 vidéki tagból áll. A szakosztály tagjait a választmány kijelölése mellett a közgyűlés választja. Tagokul csak kiválóan képzetek választhatók. A tagok fele mindig tudományosan képzett, a másik fele ismét gyakorlatilag járatos legyen. Egy tagsági választás 3 évre szól. Minden szakosztálynak megvan a maga elnöke, kit a választmány ajánlatára szintén a közgyűlés választ.²¹⁷⁾

És az iparegylet teljes komolysággal fogott feladata teljesítéséhez és minden körülmények között megállotta helyét, a mi nem csoda, ha tekintetbe vesszük, hogy oly emberek állottak az egyesület élén, mint Batthyány Lajos gróf elnök, Kossuth Lajos és mások.²¹⁸⁾

Az egyesület működése kiválóan fontos volt. Számptalan felolvasást tartott, iparkiallitást rendezett,²¹⁹⁾ kiadta a „Hetilap“-ot, felállította az első magyar „Mesterinas iskolá“-t.

Az első ipar műkiállítását az egylet mindjárt megalakulása után, 1842-ben rendezte. A kiállítás iránti felhívás 1842. június 16-án

²¹⁷⁾ *Hetilap* 1845. évf. 5. szám.

²¹⁸⁾ *Pesti Hirlap* 1842. évf. 152. sz.

²¹⁹⁾ Kossuth L.: *Jelentés az első iparműkiállításról.*

jelent meg. A kiállítás célja a felhívás szerint a műiparnak megismertetése a közönséggel. Ezért pedig felhivatik, illetőleg felkératik minden gyáros, — erdélyi úgy mint magyarországi, — hogy a kiállítás részére készítményeit küldje el. A feltételek pedig voltak: a kiállítás helye Pest. Ideje: az 1842. évi augusztusi nagy vásár. A kiállításon részt vehet minden magyarországi és erdélyi iparos vagy gyáros, akár tartozik valamelyik czéhhez, akár nem. A kiállítás szívesen fogadja, ha az iparcikket beküldő a nyersanyagot és félgyártmányt is kiállítja. Minden kiállításra, szánt tárgyat jul. 15-től aug. 10-ig vesznek fel. (E határidőt később kitolták.) A kiállítás az augusztusi vásárkor kezdődik és tart szeptember 10-ig (a mely határidő később pár nappal meg lett hosszabbítva). A kiállítandó tárgyak bérmentesen küldendők Pestre Landerer Lajoshoz. Minden beküldött tárgyról a beküldő utalványt kap, a mely a kiállítót ingyen belépésre jogosítja a kiállításra. Az olyan tárgyak kiállítása, melyeknek felállítása kiváló szakértelmet igényel, azok vagy a kiállító, vagy pedig megbízottja közbenjöttével fognak felállíttatni. Az esetlegesen eladott tárgyak elvitelét az egyesület csak a kiállítás befejezése után engedi meg. Minden tárgyat tulajdonosa a kiállítás bezárása után legkésőbb 8 nap alatt elvitetni köteles.²²⁰⁾

Az első magyar iparműkiállítás kimondása az 1842. évi június hó 4-én tartott közgyűlésen történt.²²¹⁾ Az eszme Kossuth Lajostól származik. A herendi porcellángyárnál látogatásban volt Kossuth, elcsodálkozott a készítmény szépségén, szilárdságán éz olcsóságán. Megkérdezte a gyárost, hogy van-e kelendősege készítményeinek? A gyáros ekkor panaszkodott, hogy nincs, mert nem tudja a közönséggel megismertetni. És ekkor villant meg Kossuth Lajos agyában a kiállítás gondolata, mít csakhamar követett a tett.²²²⁾ Az első magyar iparkiállítás a rövid idő daczára igen fényesen sikerült.²²³⁾

A mesterinas iskolát a szükség hozta létre. Már 1843-ban mintegy 4.000 inas nélkülözte az oktatás áldásait. Ezért 1844-ben több czéhtag azzal a kéréssel fordult az iparegylethez, hogy állítana fel iskolát az inasok részére. Az egyesület válaszmánya Pest város tanácsához fordult támogatásért és megalakult egy bizottság, melynek feladata volt a kérdést előkészíteni. Az iskola évi kiadásai 720 pfrtban állapíttattak meg, mely összeget a czéhek nagyrészt fedezték hozzájárulásukkal.²²⁵⁾

²²⁰⁾ *Pesti Hirlap* 1842 év 152. sz.

²²¹⁾ *Pesti Hirlap* 1842 évf. 150 sz.

²²²⁾ Kossuth L.: *Iratai*. XII. 266 l.

²²³⁾ Részletes adatok találhatóak erre nézve Kossoth L.: *Jelentés az első magyar műkiállításról* című művében. (1853).

²²⁵⁾ *Pesti Hirlap* 1844. évf. 347. sz.

Az iskola 1845-ben nyílt meg. Tanítványainak száma 1845-ben 124 volt, 1346-ban 127, 1847-ben pedig 144 volt.²²⁶⁾

A földművelés és ipar közötti összefüggés felismerése teremti meg az iparfejlesztés szükségességét és az iparfejlesztési törekvések (a külföld példája után) vezetnek a vámpolitika vizsgálatához. A nemzetnek kétségtelen joga volt a vámpolitikát és kereskedését önmaga intézni, a mit elég világosan bizonyítanak Zsigmond király II. 17. cikke; az 1567. évi 37. t.-cz.; Ulászló I:27.; továbbá az 1662:47. t.-cz.; az 1467:90. törvénycikk; az 1553:18.; az 1547:34. törvénycikk; az 1548. évi 52. törvénycikk; 1547:34., 1567:38., 1595:46. törvénycikk; 1609:42. törvénycikk; 1681:79. törvénycikk.²²⁷⁾ A nemzet tehát, midőn önálló vámpolitikát és kereskedésében önrendelkezési jogot követelt, nem járt a törvénytelen uton, hanem csak elsikkasztott jogait követelte vissza. Ugyanez volt a nézete Ghyczy Kálmánnak is az 1844. évi országgyűlésnek 236-ik kerületi ülésén, midőn így szólott: „Jog szempontjából tekintve a tárgyat, főelv, hogy a vámszabályzat soha a törvényhozás köréből el ne vonassék, hanem annál egész terjedelmében mindig megmaradjon. Azt átlátom, hogy a magyar törvényhozásnak lehet, sőt kell követelnie, hogy a magyar vámokat szabályozhassa, a magyar vámok jövedelmeiről rendelkezessék s ezt kérdésbe venni nem is lehet“.²²⁸⁾ De még határozottabban nyilatkozott Bezerédj István az 1844-ik évi országgyűlés november 9-én tartott kerületi ülésén, midőn így szólt: „Most már nem csupán ez a kérdés, hagyjuk-e magunkat végelességnyülésünkben elporlani, hanem ezen válasz (t. i. a királyi válasz) nemzeti önállásunkat is kockáztatja, mert az 1790-ki törvényben nyilván ki van mondva, hogy a vámszabályzat a törvényhozást illeti.“²²⁹⁾

²²⁶⁾ *Közgazdasági Lexikon* II. 69. lap, 1. hasáb, 2. bek.

²²⁷⁾ Miután hazánk alkotmányos szabadsággal birt mindig, szinte érthetetlennek látszik az, hogyan volt mégis lehetséges az abszolutisztikus kormányzás. A dolog világos lesz, ha kissé mélyebben pillantunk hazánk alkotmányába. Az alkotmány hiányait használták ki a Habsburg uralkodók. És ez a rés az udvari kancellária volt. A kancellária hatáskörébe az összes közigazgatási ügyek tartoztak. (Czirák A. M.: *Magyar Közjog* (1861) 222. l. 7. §.) A kancellária elnökét és tagjait a király nevezte ki (elnökét és 12 tanácsost) és a neki nem tetszőt rögtön el is bocsáthatta. Ily esetben tehát nem lehet szabadságról beszélni, csak szervilizmusról. Felfelé tehát elvesztette függetlenségét, míg lefelé teljesen független volt. Így az ország alkotmányát és függetlenségét sértő rendeletek miatt felelőssé nem volt tehető. Más jogorvoslat nem volt, mint felírni a királyhoz. (Kalmár: *Beksics G. történetírása*. II. kiad. 51—52. lap.) Mily eredménnyel, tudjuk.

²²⁸⁾ Kovács F.: *id. m.* 236. kerületi ülés című fejezet, V. kötet, 130. l.

²²⁹⁾ Kovács: *id. m.* VI. 402. s. k. lap. A kormány abból a szempontból indult ki, hogy miután a vámokból a nagyobb királyi haszonvételek jogosítványának — jura regalia majora — címén a jövedelem a koronát illeti meg, ezért a kormány

A vámpolitika és vámszabályzat ellen jogosan panaszkodott a nemzet, mert az a lehető legigazságtalanabb volt. Egy a vámtarifára vetett futó pillantás, erről bennünket azonnal meggyőz. A vámtarifa berendezése a következő volt: két vámtarifánk volt. Az egyik akkor jött használatba, midőn Ausztria vagy Magyarország a külfölddel folytatott kereskedelmet, -- e szerint tehát az örökös tartományok és a magyar korona országai egy közös vámterületet képeztek — és a másik akkor, mikor a kereskedelem az örökös tartományok és a magyar korona országai között folyt. Ha ezek szerint valamely cikk Ausztriába ment Magyarországból, akkor az fizette: a magyar kiviteli harminczadot és az osztrák beviteli vámot. Ha ellenben Ausztriából Magyarországra történt a szállítás, akkor az illető cikk fizette az osztrák kiviteli vámot és a magyar beviteli harminczadot.²³⁰⁾ Ez így rendjén lett volna. Az igazságtalanság a vám, illetőleg harminczad egyenlőtlen voltában állott volt. Lássuk p. o. a búzát, a mely az Ausztriába való szállításnál fizetett magyar kiviteli harminczadot (mázsánként) 1 krajczárt és osztrák beviteli vámot $11\frac{1}{4}$ krajczárt, összesen tehát fizetett $12\frac{1}{4}$ krajczárt. Ellenben, ha Ausztriából hozták be, úgy fizetett osztrák kiviteli vámot 6 krajczárt és vámot 1 krajczárt, összesen 7 krajczárt. Kautz Gyula számos cikkre kiszámította azt a veszteséget, mi Magyarországot érte ez igazságtalan vámpolitikából. Tájékoztatóul közlök néhányat számításai közül. Szerinte vesztettünk a búzánál $9\frac{1}{2}$ krajczárt, a rozsnál 8 krajczárt, a daránál $17\frac{1}{4}$ krajczárt mázsánként, az az ökörnél és a bikánál 35 krajczárt darabonként, a lovagnál és csikónál 7 krajczárt darabonként, a bornál 1 forint 35 krajczárt, a sörnél 1 forint 20 krajczárt mázsánként, a selyemkelméknél 50 krajczárt Ausztria javára.²³¹⁾ A behozatalnál pedig a külföldről rendkívül magas vámok állottak fenn. Így p. o. a pamutárúkat 300—500 forintos vám nyomta mázsánként.²³²⁾ Az igazságtalanság okát is meg lehet ugyanis most már állapítani. A lényeg az volt, hogy az osztrák iparczikkék majdnem vámentesen jöttek az országba és így agyonnyomták a még egészen fejletlen magyar ipart. A magyar nyerstermények, ha azokat Ausztria is termelte, magas vámokkal voltak megterhelve, ne hogy az osztrák gazdáknak versenyt csináljanak. A külföldre való kivitel azért volt megszorítva, hogy

---

jogosítva van egészen önhatalmilag állapítani meg a vámtarifát. (Beöthy Á.: *A magyar államiság fejlődése, küzdelmei* III. kötet, 305. l. 2. bek.) Eichhof a bécsi udvari kamara elnöke szerint olyan törvény, mely a vámtarifát tartalmazná, nincs, míg az 1729. évi II. t.-cz. a vámszabályozást a korona jogai közé sorozta. Az pedig, ha Magyarország állapítaná meg, káros lehetne Ausztriára stb. (Szilágyi S.: *A magyar nemzet tört.* IX. 548. lap.)

²³⁰⁾ Kautz Gy.: *Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika.* 118. l. 1. bek.

²³¹⁾ Kautz: *Vámpolitika* 120—123. l.

²³²⁾ U. az: *U. ott* 125. l.

Ausztria gyáripára olcsóbban juthasson a magyar nyersterményekhez.²³³⁾ Az eredmény pedig az volt, hogy a gazda cikkeinek nem volt ára, a magyar ipar nem fejlődhetett, míg az osztrák Magyarországon jó piacot talált. Mint tehát megállapítható, a Mária Terézia és II. József császár kiszipolyozó vámpolitikája semmit sem változott. A vámpolitika igazságtalan voltát ma már osztrák írók is elismerik. „Ungarn hatte in der That volles Recht, Klage zu führen“ írja Beer Adolf.²³⁴⁾

A mióta a kül- és belföldi gazdasági és politikai mozgalmak és Becher Siegfried hatalmas műve megjelent,²³⁵⁾ azóta a kereskedelmi mérleggel való foglalkozás divattá lett. A foglalkozás a kutatáshoz vezetett. A kutatás pedig eltávolította a hazafiak szemére ereszkedett hólyagot. És e kutatásnak volt köszönhető az is, hogy a kereskedelmi mérleg nagyobb veszteségeit csökkentsék, a mérleget hivatalosan meghamisították.²³⁶⁾

Általában szólva, kereskedelmi mérlegünket úgy hamisították meg, hogy bizonyos cikkeket drágábban, másokat meg olcsóbban vettek fel a rendes árnál. A buza ára p. o. 310 kr. volt, míg a hivatalos árak 393 kr.-ra emeltettek, a mi tekintve évi 2 $\frac{1}{2}$ millió mázsa kivitelünket Ausztriába, nem kis összeget eredményez.²³⁷⁾

Érdekesen mutatja ki az „Ausweis“, hogy kereskedelmi mérlegünk aktiv Ausztriával szemben. Az „Ausweis“ szerint ugyanis árut (forint értékben):

²³³⁾ Beöthy Á.: *i. m.* III. 305—306. 1.

²³⁴⁾ *Die österreichische Handelspolitik* 45. 1. 2. bek.

²³⁵⁾ *Statistische Übersicht des Handels der österreichischen Monarchie mit dem Auslande während der Jahre 1829—38* (1841.)

²³⁶⁾ Az 1844-ki országgyűlés 236-ik kerületi ülésén ugyanis Ghyczy Kálmán ezeket mondotta: „Ezen jegyzék (t. i. a hivatalos táblázatok) szerint mindazon marha, mely az aldunai tartományokból Magyarországra s innen Ausztriába vitetik s melynek ára néhány milliót tesz, úgy tekintetik, mintha magyarországi lenne s a magyar kereskedés javára iratik. Ekként történik az más termékekkel is. Ellenben azon gyarmatárúk, a melyek Trieszten át hozatnak be az ausztriai tartományokba, onnan magyarországi terményekért cserélve hazánkba szétárasztatnak, s melyek e szerint a mérlegben Magyarország passivumai közé lennének sorozandók, e számításból egészen kihagyatnak. Így p. o. kávé, olaj, halak, festékek, fűszerek, a cukornak nagy része s több e félék, melyek ára milliókra és milliókra terjed, a mérlegből egészen kihagyatnak.

„De maga az árúk becse is egészen hibásan számíttatik. Így p. o. egy mázsa gyapju 80 ezüst forinttal van kitéve; ez a gyapjunak a közel múlt években lenyomott árát tekintve, felette sok s a kivitel a gyapju középára 60—70 forintnál nehezen több, pedig 10 forint árkülönbség a mérleget 2,300.000 forinttal teszi reánk kedvezőbbé hibásan, 20 forint pedig e hibát 4,600.000 forintra emeli. És úgy van a pamutszövetknél is.“ (Kovács P.: *id. m.* V. 130. lap. Horváth M.; *id. m.* 365. 1.)

²³⁷⁾ Fenyvesi: *Magyarország keresk. mérlege a Budapesti Szemle* 1876. évi január, 116. 1. 2. bek.

1844-ben kivittünk Ausztriába	63.742,349	frt
1844-ben behoztunk Ausztriából	55.117,907	„
Nyertünk tehát	8.624,442	frt
1831—44-ig kivittünk Ausztriába	680.116,783	„
1831—44-ig behoztunk Ausztriából	495.538,852	„
E szerint nyertünk	184.577,886	frt

Kossuth Lajos számokkal igazolja, hogy a mérleg meg van hamisítva, mert kivitelünk értéke nem oly nagy, mint a minőnek állittatik s mert az Ausztriából behozott áruk értéke nagyobb, mint a minőnek ott állittatik. Kossuth Lajos szerint csak két fő kiviteli cikkkünket tekintve, a gyapjukivitelünk értéke legalább 3.133,704 frttal és gabonakivitelünk 5.585,799 frttal kevesebb, mint a mekkorára az „Ausweis“ számítja. Ha tehát az „Ausweis“ 8.624,442 frt nyereségéből (1844-ben) leütjük csak e kiviteli cikkkünk értékkülönbségét 3.133,704 frt + 5.585,799 frt = 8.719,503 frt, úgy a mérleg már is veszteséget mutat. Behozatalunkat az Ausweis például a posztóból 6.086,748 frttal kevesebbnek állítja a valóságosnál. E három adatkülönbség már a kereskedelmi mérleget 6.181,809 frttal passzívvá teszi.²³⁸⁾

Ezen okoknak volt köszönhető, hogy iparunk nem volt és ipar hiányában nélkülöznünk kellett a kereskedelmet is, a mi viszont károsan hatott földmivelésünkre és eként egész gazdasági életünk elszibadt.

Némi kereskedelem természetesen létezett, de az is inkább az osztrák iparcikkeknek behozatalában állott és azon természetes következményben rejlett, mely szerint nagy különbség rejlett hazánk északi és déli éghajlata között. A nagy éghajlati különbség következtében a termékek is igen különbözők voltak. Az észak havasos vidékein nem terem dohány, szőlő, gabona. A nagy alföld szükében van a vasnak, kőnek, épület- és tüzfának. Ezen termékek kicserélése tehát egy bizonyos fokú kereskedelmi élénkséget mégis csak kölcsönzött.²³⁹⁾

Épen ilyen szélsőséges éghajlatot találunk Erdélyben is. Gyergyó vidéke p. o. terméketlen, kietlen egy hely, még csak gyümölcs sem terem, ellenben valóságos kánaán Háromszék és Hunyad. A Hargita és Marosszék havasain a hideg Izland és Szibéria növényei is megteremnek, ellenben melegebb részeinken még a füge is.²⁴⁰⁾

A vámpolitika ekénti állása és általában az ország gazdasági viszonyai a védvám követeléséhez vezettek, miután az a nézet lett uralkodóvá az ország közvéleményében, hogy védvám nélkül nincs sem

²³⁸⁾ Kossuth Lajos beszéde a „Védegyelet“ 1845. évi közgyűlésen. Közölve: *Magyar Szózatok* (1847) 67 s k. lapokon.

²³⁹⁾ Schwartner: *Statistik* I. 400 l. 94. §.

²⁴⁰⁾ Kövály L.: *Id. mű.* I. 95 l.

politikai, sem pedig gazdasági függetlenség. A vámkérdés lett tehát most az ütköző pont, a mely körül forognak azután a többi kérdések.²⁴¹⁾ Védvám iránti követelésünk helyességét még inkább emelte, hogy legnagyobb vállalataink nem tudták a védelmezett osztrák ipar versenyét kiállani és sorra buktak. Ilyen volt p. o. a Pesti cukorfinomító gyár elárverezése is (melyet később azután Kossuth Lajos megmentett az által, hogy részvénytársaságot alakított), pedig ez volt az ország legnagyobb és legjobban berendezett cukorgyára.²⁴²⁾ Pejacscevic gróf élénk színekkel és meggyőzően mutatja ki, hogy Felső-Magyarország egész topografiai fekvése gyáriparra van a természettől fogva rendelve, mert e vidék végtelen gazdag a maga változatos hegyeivel és völgyeivel. A hegyek rakva vannak erdőkkel és méhükben gazdag kőszéntelepeket rejtjenek. A völgyeket pedig a folyók és patakok százai hasítják. Az érintkezés sehol sem olcsóbb, mint itt, az élelmiszer olcsó és sok a nyerstermék. Mindezen természeti előnyökhöz járul még az is, hogy az új gyárépítéseknel a legújabb felfedezések és technikai javítások azonnal alkalmazhatók, a mi a termelést olcsóbbítja és a versenyképességet fokozza. De mindez csak védvámval érhető el.²⁴³⁾

Mindezekhez járult még más országok rohamos ipari fejlődése. Az abszolút uralom alatt levő Oroszországban például 1842-ben a következő gyárak keletkeztek:

50 gyapotgyár	74.596,400	pfrt ért. készít el.
15 „ fonalzó gyár	2.338,400	„ „ „ „
25 kartongyár	366,400	„ „ „ „
377 posztógyár	23.622,000	„ „ „ „
50 selyemkermeggyár	7.254,000	„ „ „ „
29 üveggyár	2.367,200	„ „ „ „
64 szappangyár	2.058,000	„ „ „ „
62 gyertyagyár	1.428,000	„ „ „ „
266 faggyuolvasztó	15.780,000	„ „ „ „
77 papirgyár	2.319,200	„ „ „ „
216 bőrgyár	7.047,200	„ „ „ „
100 érczgyár	5.304,800	„ „ „ „
22 viaszgyár	559,400	„ „ „ „

E fentebb elősorolt gyáralakulásokhoz járulnak még a vegytani termékek előállítására alakult gyárak 1.560,000 pfrt értékű készítménynyel és fakészítménygyárak 5.808,000 pfrt értékű évi készítménynyel.²⁴⁴⁾

²⁴¹⁾ Beöthy A.: *Id. mű.* III. 306 1. 3. bek.

²⁴²⁾ *Pesti Hirlap.* 1842. évf. 106. sz.

²⁴³⁾ *Pesti Hirlap.* 1842. évf. 109. sz.

²⁴⁴⁾ *Hetilap.* 1845. évf. 2. sz.

Fényes Elek statisztikájából pedig meg tudta az ország, hogy az ipar tekintetében mennyire hátramaradt. Fényes volt az, ki nagy művében mindenütt összehasonlította hazai állapotainkat a külfölddel. E művéből jutott köztudomásra, hogy nálunk minden 89 lakósra jut egy iparos, holott Lombardiában minden 9-ik, Ausztriában minden 13-ik ember él az iparból. Összes gyáraink nem haladják meg a 253-at, míg magában a kis Lombardiában 6940 gyár van, Ausztriában pedig 531 gyár van.²⁴⁵⁾

Még élesebben mutatott rá Erdélyi nagy elmaradottságunkra. Szerinte ugyanis 1837-ben az ipari és földművelő nép közötti arány ez volt: ²⁴⁶⁾

	Iparúzők száma	Földművesek
Alsó-Ausztria	16.249	60.773
Felső-Ausztria	10.917	35.887
Stajrország	6.048	46.634
Karinthia és Krajna	2.253	47.664
Tengerpart	511	13.519
Csehország	43.829	135.248
Morvaország	14.647	69.961
Galiczia	2.076	349.807
Tirol	5.059	44.981
Lombardia	136.508	138.800
Velence	59.446	317.025
Magyarország	111.925	858.409

List Frigyes és Nebenius is akkor vívták győzedelmes csatáikat Németországban. Mintha a nemzet szenvedéseit megértette volna, mintha csak azért írta volna List Frigyes hatalmas művét, hogy vele tette ébressze a magyart és utat mutasson neki a nemzeti boldogság elérésére. List tanait már a munka megjelenése évében bő kivonatban ismerteti a „Pesti Hirlap“,²⁴⁷⁾ a mely leirhatatlan hatást gyakorol. Sárváry fordításában azután már 1843-ban a magyar közönség elé kerül a maga teljes egészében. És csoda-e, ha List tanai oly hatást tettek? Csoda-e, ha a nemzet List fellépte után még fokozottabb mértékben követelte a védvámokat? List sem tett egyebet, mint meggyőző érvekkel és a történet fáklyavilága mellett mutatta ki a védvámok ipart fejlesztő hatását. Ezekhez járult még az is, hogy ha sikerül a vámügy intézését saját, a nemzetet jogosan megillető országgyűlés kezébe visszahelyezni, ezzel a nemzeti függetlenség egy hatalmas lépést is tesz előre.

Még sokkal hangosabban követelte a nemzet a védvámokat, midőn a német Zollverein fényes eredményei ismertekké lettek.²⁴⁸⁾ A német

²⁴⁵⁾ Fényes E.: *Magyarország statisztikája*. I. 205. l.

²⁴⁶⁾ Erdélyi: *Nemzeti iparunk*. 250. l.

²⁴⁷⁾ *Pesti Hirlap*. 1842. évf. 120. és 121. számok.

²⁴⁸⁾ Kossuth L.: *Id. mű.* XII. 247. s k. lapok és Láng L.: *Id. mű.* 193. s k. l.

vámszövetség volt akkor irányadó jóformán egész Európában. A Zollverein hatása alatt merült fel a francia belga vámegegyesülés terve is.²⁴⁹⁾

A nemzet azonban nem ragadtatta magát végletekbe és nem ment túl a határokon. Bizonyítja ezt az a 3 törvényjavaslat, mit az 1844-ik évi országos kereskedelmi választmány az országgyűlés elé terjesztett és a mi azután a további tárgyalás alapjául szolgált. Az első javaslat Ausztriának és Magyarországnak a külfölddeli kereskedéséről szól, a 3-ik pedig az átmeneti kereskedést tárgyalja, míg a 2-ik az Ausztria és Magyarország közötti kereskedésről szól és melynek szövege a következő:

„II. törvényjavaslat Magyarország s az ausztriai örökös tartományok közötti kereskedés iránt.

Magyarország s az ausztriai örökös tartományok közötti kereskedeésre nézve:

1. A magyar kiviteli és beviteli harminczad Ő felsége kegyes meg egyezésének hozzájárulásával az ország Rendei által a legközelebbi országgyűlésig meghatározatván, ahhoz magokat a királyi kincstár s a harminczadi hivatalok mindenben alkalmaztatni tartoznak.

2. A megállapított harminczadi szabályzatban kitett akár kiviteli, akár beviteli vámdíjak, országgyűlésen kívül, melyhez ezen vámszabályzatnak meghatározása egész kiterjedésében tartozik, sem fel nem emel tethetnek, sem le nem szállíthatnak.

3. Ausztriai kereskedők, gyártók és mesteremberek a magyar beviteli harminczadot a vámvonalon keresztül, az országba hozott minden áruk- tól, akár itt adták el azokat, akár nem, egészen megfizetni kötelesek.²⁴⁹⁾ És az eredmény mi lett? Az, a mi Magyarországra nézve minden üdvös javaslat- tal történt századok óta. Irattárba került. Nem hagyatott jóvá!!!

Ausztriának velünk szemben követett vámpolitikáját még Kautz Gy. is elítéli, pedig Kautz inkább a szabadkereskedelmi irány felé hajlott és a védegyeleti mozgalmat nem helyeselte. Szerinte két okból volt súlyos e vámpolitika reánk nézve. Kárunkra volt a kultarifák prohibitív iránya, a melyhez járult még az Ausztriával való forgalomban a közbenső vámsorompó igazságtalan szerkezete.²⁵⁰⁾

A fonák vámpolitika volt oka annak, hogy az ország visszamaradt fejlődésében vagy pedig félszeg irányba fejlődött. E vámpolitika volt egyik oka a mezőgazdaság hátramaradásának, és annak, hogy a vevők nyers termékeinkért tetszés szerinti árakat fizettek.²⁵¹⁾

²⁴⁹⁾ Clement: *Hist du protectionisme en France*. 199. s k. 1. Amé: *Tarifs de donanes*. I. 219. s k. 1.

²⁴⁹⁾ Kovács F.: *i. m.* V. 106. 1.

²⁵⁰⁾ Kautz: *Vámpolitika* 131. l., 2. bek.

²⁵¹⁾ *U. az: U. ott.* 132. l., 2. bek.

Ily körülmények között ne csodálkozzunk azon, hogy a társadalom maga — miután jól tudta, hogy a kormánytól semmit sem várhat, — végre a cselekvés terére lép, és megalakul az első Védegylet Tolnában, a minek példáját Baranya, Somogy stb. követik.²⁵²⁾

A kereskedelem, ipar és földművelés nyomasztó állapota, mely a kizsákmányoló vámrendszer miatt nem tudott fejlődni, adott életet az első védegyletnek. A Szegszárdon összegyűlt hazafiak, miután megállapították azt az elszomorító tényt, hogy hazánk gyapjuja potom pénzért külföldre kerül, ott átdolgozzák posztóvá és mint ilyen visszajön hozzánk és mi — verseny nem lévén honunkban — kénytelenek vagyunk azt drága pénzen megvenni. Ez már magában is elég veszteség, de e veszteséghez járul még az a kár is, a mit a kétszeres vámmal veszítünk. A gyapju ugyanis a kivitelnél, és mint posztó a bevitelnél újra vám alá esik. Ez volt az oka annak, hogy a tolnai hazafiak annak módját kutatták, mely mód alkalmas volna előidézni azt, hogy magában az országban minél több posztógyár keletkezzék, hogy ez által lehetővé válna az, hogy a gyapju belföldi gyárosok által vétessék meg, belföldön dolgoztassék fel, mi jótékonyan hatna a gyapju árára és közvetve a földművelésre. Emelné az ipart, míg a fogyasztókat megkímélné a kétszeres vámmal terheitől. Abból az egész Európában uralkodó elvből kiindulva, hogy a pangó gyáripart csak védvámval lehet felvirágoztatni s mivel — bár 15 millió ember él e hazában — nincs önálló vámrendszerünk, gyárak sem keletkezhetnek. De van mód arra, hogy ezen segítve legyen. Ehhez pedig nem kell más, mint kitartás és önmegtagadás. Az ezen nézetten levő hazafiak elhatározták, hogy egyletbe tömörülnek és megalakítják a „Tolnai védegylet“-et. Elnökökül Dőry Gábort és Perczel Móriczot választották. Az egyesület célját egész világosan kifejezi az alapszabály illető része, a mely szerint a cél: a honi munkásság ipar és szorgalomnak belföldi posztógyárak felsegítése általi tetteges előmozdítása és ekként a védővámok nélkülözéséből származó bajok pótlása. Mindazok, kik az egyletbe beléptek, kötelezték magukat, hogy hat éven át, mind az aláíró maga csak hazai gyárban készült gyapjuszövetruhát fog viselni, ugyszintén mindazoknak a családtagoknak és cselédeknek, kiket ő maga lát el ruhával, szintén csak hazai gyárban készült gyapjuszövetruhát ad. Egyuttal kötelezi magát az egyesület pénztárába évenként 20 pkraczárt befizetni.²⁵³⁾ És alig, hogy megjön a tolnai egyesülés hire, Kossuth Lajos már átlátja horderejét²⁵⁴⁾ és azonnal megkezdi az agitációt. Kossuth

²⁵²⁾ Marcali: *Nagy képes világtörténet* XII. 51. s. k. lapok.

²⁵³⁾ *Pesti Hirlap* 1842. évf. 169. sz.

²⁵⁴⁾ És a hires agitátor tollát a következő szavakra vezérli: »... És pedig — nézetünk szerint — kettős e kötelesség. Egy a socialis polgár morált, másik a tör-

Lajos agitációja meghozta a maga gyümölcsét. Tolna után Baranya, Somogy következtek.²⁵⁵⁾ Majd Szepes jött.²⁵⁶⁾

A tolnai védegylet megalakulása nagyfontosságú tényező volt azért, mert egyrészt felhívta a közfigyelmet az ilyenmő egyesületek nagyfontosságára — mint ezt Baranya, Somogy, Szepes és más példák bizonyítják — másrészt pedig a tolnai védegylet alapszabályai voltak azok, melyek mintául szolgáltak 1844-ben az országos védegylet alapszabályainak.²⁵⁷⁾ Ludwigh János már 1843. évi márczius hó 12-én²⁵⁸⁾ rámutat azokra a bonyodalmakra, melyek abból származni fognak, hogy ha minden alakulandó védegylet — mint eddig történt — mind csak hazai posztó viselésére kötelezik tagjaikat. Kifogásolja továbbá azt, hogy az eddig alakult hazai védegyletek eddig semmit sem tettek a honi lenkelmék érdekében. Az 1842—3-ban alakult védegyletek bár még csak szórványosak és lassan szaporodnak ugyan, de maga az eszme egyre nagyobb és nagyobb gyűrűket vet. Az 1843/44. évi országgyűlésen a vámkérdés tárgyalása alkalmával már igen puskaporos volt a hangulat. A szónokok legtöbbször beszédéből bizonyos fenyegetés is hallatszik kedvezőtlen elintézés esetén, a mely fenyegetés nem egyéb, mint a védegyletek országossá tétele.²⁵⁹⁾

---

vényhozást illeti. Amannak teljesítését Tolnának százharminczkilenczei immár egy részben már teljesítették, de ilyesminek sem 139-nél, sem csak az ipar egyik ágánál nem szabad maradni, hanem oda kell jönni a dolognak, hogy divattá legyen dicsőségnek tartani a honi gyártmányt, avagy kézművet; valamint most divat és szalon-szabály csak olyat venni, a mi külföldi. Honunk hölgyei! jusson eszetekbe a hatalom, melyet a gondviselés kezetekbe tör, hogy jót tegyetek e szegény honnal! Az nem lehet, hogy a kedélyes asszonykebelben a piperevágó győzzön a honszerelem igénye fölött és különben is nem nélkülözés az, a miért esdeklünk, hanem a honi mű méltánylata és ne mondja senki, hogy ez, vagy amaz még a honban nincs, lesz, mihelyt tudva lesz, hogy nektek *kell*, csak tegyétek, hogy a honi mű divattá legyen; mert ismét mondjuk, mit már mondtunk, *divat hatalmasabb, mint logika*. Istenem! minő lökést adhatna a honi műiparnak, ha csak 2—3 száz hölgy határozná is magát olyanra, mint Tolna 139 férfia.«

²⁵⁵⁾ Marcali: *Nagy képes világtörténet*. XII. 51. s. k. 1.

²⁵⁶⁾ *Pesti Hirlap* 1843. évf. 229. sz.

²⁵⁷⁾ Pusstay: *Ungarns Industrie und der Schutzverein* (1845) 12. 1.

²⁵⁸⁾ *Pesti Hirlap* 1842. évf.

²⁵⁹⁾ Zsoldos Veszprém vármegye követe p. o. többek között ezeket mondotta a 235-ik kerületi ülésen: „Szükség továbbá amaz anyagilag védő vámsorompók mellett erkölcsi vámsorompókat is huzni a külföld ellen, és ez a honi termények iránti lelkesedés. Lássuk el magunkat honi posztóval, melynek fényét neveli az, hogy hazai; viseljük, hogy mást ne említsek, Valerio gyönyörű selyemkelméit, melyek, ha egy Károlyi Györgyné, egy Batthyányi Lajosné honért dobogó szép mellét ékesítik, azokat a világ bármely földi Isten asszonya se becsmérelje. Elégedjünk meg istenadta jó borainkkal s ne vásároljuk drágán vissza, ha külföldön elrontatván, pezsgőnek

Az országgyűlés 1844 szeptember 13-án terjesztette fel feliratát a vám és kereskedelem felvirágoztatása ügyében az országos választmány által kidolgozott — általam már ismertetett — „Vélemény“ szellemében, melyre 1844. évi november 7-én jött meg a semmitmondó királyi válasz.²⁶⁰⁾ A királyi leirat felolvasásakor forradalmi szél sivit át a termen. Minden oldalról zajos ellentmondások hangzanak. Bezerédj István forradalmi beszédet mond, mely szerint megalázó volna a nemzetre, ha még egyetlen egyszer is felirna. Itt felírásnak helye többé nincs. Nem marad más hátra, mint magunknak a cselekvés terére lépünk. Ha a kormány nem akarja felállítani a védővámokat, akkor állítsuk fel mi. Beszédét így fejezte be: „Jelszavunk legyen tehát: Egyesüljünk a védegyletben! És ha a királyi rezolucionak ez lesz a következése, én áldani fogom a napot, melyen az megérkezett.“ A tüntetés és éljenzés mi e beszédre felhangzott, mutatta, hogy a kerületi ülés többsége szónok nézetét osztja.²⁶¹⁾

Klauzál teljes erejével pártolja Bezerédj indítványát, mit azzal told meg, hogy e leiratra hozzanak határozatot, és e határozatot vigyék országos ülésbe. Miután vázolja a határozat tartalmát, így fejezi be beszédét: „Ily határozattal egy kézben, a kegyelmes királyi válaszsral más kézben térjünk vissza küldőinkhez, engedvén nekik szabad választást. Így bizton hiszem, hogy a képviselőháznak ezen lépése meg fogja teremni a kivánt gyümölcsöket.“²⁶²⁾ Ez az indítvány el is fogadtatott. A határozat törvénytelennek nyilvánítja a fennálló vámrendszert, melynek célja nem egyéb, mint a fejlődő magyar ipart csirájában elfojtani és kereskedelmi politikájával Magyarországot kizsarolni.

---

neveztetnek; ne lökjük el a honi szivarokat, ne füstölögtessünk idegeneket, mikkel többnyire ugyis megcsalnak; szeressük jobban, mint a költő mondja, hazánk füstjét a külföld lángjánál; ekkor fognak gyárak emelkedni.“ (Kovács F.: *Id. m. V. 117. l.*)

Klauzál pedig így szólott „Másik indolenciánk abban mutatkozik, hogy mi látva s érezve a veszélyt, a helyett, hogy a belipart ápolnók, külföldi árucikkeket fogyasztunk. És itt nagyjaink mennek rossz példával elő. Ha a fényt, mely őket környezi, használni tudnák, ha meg nem vetnék a honi ipar szüleményeit azért, mert nem oly pompás, mint a külföldi, utánzásra és követésre találnának s gyáriparunk virágzását tetemesen mozdítanák elő.“ (Kovács F.: *Id. m. V. 122. l.*)

De leghatásosabban Perczel Móricz Tolnamegye követe beszélt, midőn így szólt: „S ha kivánatom nem sikeresítették, a mennyire gyenge szavam csak halhat, erőltetni fogom annak elzengésére, hogy tegyük azt, mit tőlünk tagadni nem lehet; ugyanis álljunk egy nagy egyletbe, melynek minden egyes tagja kötelezze magát arra, hogy egyedül hazai gyártmányt és iparczikket fog használni“. (U. ott 127. l. V.) E beszédben tehát már határozottan kidomborítva találjuk az országos védegylet eszméjét. Most tehát már nem többé pusztán hazai posztó viseléséről van szó, hanem arról, hogy minden általunk használt cikk legyen hazai.

²⁶⁰⁾ *Pesti Hirlap* 1844. évf. 404. sz.

²⁶¹⁾ Kovács F.: *Id. m.* 402—403. l. VI.

²⁶²⁾ *U. az: U. ott* VI. 404—405. lapok.

A Rendek egyedül a védvámoktól várnak javulást az országra, de a feliratra érkezett királyi leirat semmitmondó és mindent a jövőre tol, ők pedig már tovább nem várhatnak az elpusztulás veszélye nélkül. Ezért kijelentik, hogy segítséget csak „önmagunkban, erős akaratunkban, kitartásunkban és lelkesedésünkben kaphatunk“. Határozzák tehát, hogy miután a vámot az ország határain fel nem állíthatják, állítsa fel minden polgár saját küszöbe elé, a mi a védegyeletben való tömörülésben érhető el a legkönnyebben. Mindezekért a Rendek kitartást, határozottságot és önmegtagadást kérnek a polgároktól. A Rendek végre magát a „Védegyelet“-et a törvények oltalma alá helyezik.²⁶³⁾

És ezzel meg volt vetve a „Védegyelet“ alapja. Az országgyűlési ellenzék nyomban gyűlést tart, Kossuth Lajost Pestről Pozsonyba hívja, és oly erővel indul meg az izgatás és szervezés, hogy a mint Vukovics magát kifejezi, mint a mit „O'Connel óta nem látott a világ“.²⁶⁴⁾ Az egylet eredetileg október 29-én tervezte országos megalakulását, de később e tervet elhalasztotta, mint ez az alábbiakból ki fog tűnni. Az országgyűlési ellenzék értekezletének megbízásából Batthyányi Kázmér gróf, mint elnök egy kérvényt nyújtott be az országgyűléshez. E kérvényt 1844. évi szeptember 24-ki és október 3-ki ülésen tárgyalta az alsóház. A szeptember 24-ki ülésen a kérvényt Ragályi Tamás, mint elnök terjesztette elő. A kérvény különösen kiemeli, hogy az országos védőegylet mindkét tábla tagjaiból alakult meg. Célja nem más, mint ébredező műiparunkra az által hatni, hogy az iparműveket hazai mesteremberek által készíttessük el. A kérelmezők nem akarják magukat továbbra is színlett reményeknek játékaul engedni, az ország rohamos szegényedését tétlenül nem nézhetik tovább és ezért a cselekvés terére lépnek. Tekintettel a cél nemességére, kérik a Rendeket, adják meg erkölcsi támogatásukat az által, hogy az egylet célját helyeseljék, és végre kérik a Rendeket — miután az egylet f. hó 29-én tervezi alakuló ülését — tanácskozásuk termét engedjék át az említett napra.

A kérelem második részét azonnal helyben hagyják, az első része felett később fognak határozni.

Most felállt helyéről Bezerédj István és lelkesítő beszédet tart az ifjusághoz és elvárja az ők odaadó támogatását. (Kovács F.: *i. m.* VI. 91. l., 6. bek. — 92. l., 3. bek.)

Az 1844. évi okt. 3-án tartott kerületi ülésen azután a kérvény első része is tárgyalás alá került. Bezerédj István hozta szóba a kérdést. Szemere, Lónyai Menyhért ellene van az ügy tárgyalásának, míg Szentkirályi mellette. Végre Klauzál indítványát fogadja el a kerületi ülés,

²⁶³⁾ *Der ungarische Schutzverein* 71—73. l.

²⁶⁴⁾ Beöthy A.: *i. m.* III. 339—40. l.

mely szerint a Rendek az egyletnek hazafias irányát méltányolják, s a terem átadására az elnökséget felhatalmazzák. (Kovács F.: *i. m.* VI. 139—141. l.)

Az izgatásnak — a már ugyanis végsőkig felzaklatott országban — meg volt a maga hatása. Már 1844. évi október 18-án tartja meg alakuló ülését Marcali szerint. (Marcali téved a dátumban. Az egylet alakulására nézve ellentétesek a nézetek. Marcali szerint okt. 18-án alakult volna a védegylet, Beöthy A. szerint okt. 6-án a „Magyar államiság fejlődése, küzdelmei“ III. 340. lap, Szilágyi F.: *A magyar nemzet tört.* IX. 609. l., 4. bek. szerint okt. 16-án. Forrásaink azonban az október 6-ik dátum mellett bizonyítanak. Ez tűnik ki az 1844-ik évi országgyűlés okt. 3-án tartott tárgyalásából Kovács: *i. m.* VI. 139—141. lapok és ezt igazolja a „Magyar Szózatok“ (1847) című mű 3-ik lapja is) az országossá lett „Védegylet“ Pozsonyban, melynek elnöke gróf Batthyányi Kázmér, igazgatója Kossuth Lajos²⁶⁵⁾ lett, míg az igazgatóválasztmány tagjai lettek: gróf Batthyányi Kázmér és Lajos, gróf Teleki László, Deák Ferencz, Klauzál, báró Wesselényi Miklós, Szentkirályi Móricz, Beöthy Ödön, Perczel Móricz, Pulszky Ferencz, Szemere Bertalan stb.²⁶⁶⁾ A tagok száma oly rohamosan szaporodik, hogy rövid idő alatt 60.000-re rug (már októberben) és a kormány hivatalnokait eltiltja a belépéstől.²⁶⁷⁾ A vidéki fiókok szervezése is buzgón folyt, úgy hogy rövid idő alatt 144 fiók keletkezett az országban a következő sorrendben: Kaposvár, B.-Gyarmat, Bicske, Lugos, N.-Kanizsa, Eperjes, Ipolyság, Losonc, N.-Várad, Pozsony, Eger, N.-Szombat, Paks, Pest, Dunaföldvár, Szokolca, Temesvár, Győr, N.-Kőrös, Székesfehérvár, Veszprém, Rác-Almás, Zemplén, Pápa, Bölcse, Rozsnyó, Kömlőd, Torna, Kun-Szent-Miklós, Cseknek-Völgy, Belső-Szolnok, Esztergom, Szenicze, Sopron, Bugyi, Nemes-Ócsa, Gyöngyös, Bars, Moson, Arad, Alap, Tata, N.-Vásárhely, Érsek-Ujvár, Komárom, Torontál, Hajdu-Nánás, Körmend, Szeged, Tinod-Bogárd, Baracska-Szent-Péter, Vác, Balaton-Füred, Devecser, Csanád-Battonya, Nyiregyháza, Alsó-Lendva, Kis-Mária, H.-Vásárhely, B.-Csaba, Késmárk, Sárospatak, Várad-Püspöki, Orosháza, Gyula, Borsod, Hajduböszörmény, Köveskál, Ór, Pinkafő, Szekszárd, Nyitra, Jankovác, Székely-Udvarhely, Kapolcs, Ungvár, Kolozsvár, Zólyom, Szt.-Németi, Zalaegerszeg, Sz.-Alcsú, Baja, B.-Latorcza, Szt.-Gróth, Keszthely, Hajdu-Szoboszló, Szabadka, Küküllő, Mencsel, Sümegh, Csongrád, Bonyhád, Kecskemét, Nagy-Kálló, Bács, Turócz, Szarvas, Szentés, Tapolca, Makó, Hunyad, Máramaros, Igló, K-Örs, K.-Várda, Liptó, K.-Komárom, Tóth-Ságh, Dráva, Abauj,

²⁶⁵⁾ Marcali: *i. m.* XII. kötet, 51. s. k. lapok.

²⁶⁶⁾ Szilágyi F.: *i. m.* IX. 614. l. 3. bek.

²⁶⁷⁾ Marcali: *i. m.* XII. 51. s. k. lapok.

Szombathely, Ó-Szőny, T.-Szt.-Miklós, Nagy-Enyed, Hidja, Zai-Ugrócz, Ugocsa, Nádudvar, Siklós, Zsombolya, Kőrösköz, Kraszna, Pécs, Sárvár, K.-Szolnok, Letenye, Békés, K.-H.-Madaras, Zala-Lövő, T.-Roff, Nagy-Lak, Felső-Őr, H.-Hadház, Vasvár, T.-Füred, Buda, Debreczen, Ács, Sz.-Váralja, Gölniczbánya, Pelsőcz, Háromszék, Enying, Szt.-Miklós. A legtöbb fiókegylet Zalamegyében volt, szám szerint 14. („Hetilap“ 1846. V/12.)

A védegyelet célja és szervezete legtisztabban az alapszabályokból tűnik ki.²⁶⁸⁾

²⁶⁸⁾ Az említett alapszabályok szövege (németből fordítva) a következő:

1. §. A magyar ipari „Védegyelet“ célja: a magyar ipari termelést fokozni, és a pénznek külföldre folyását korlátozni.

2. §. A belépők kötelezik magukat, hogy csak honi iparos által dolgoztatnak és semminemű iparczikket tekintet nélkül a minőségre — a mennyiben hazai található lakhelyük környékén — tudva, külföldit nem vesznek, nem használnak és ezeket nem engedik használni háznépük és cselédjük által sem. E kötelezettségen felül bárki vállalhat még többet is, avagy a fentieket mérsékelheti.

3. §. E fentebbi kötelezettség nem terjed ki a tudomány, képzőművészeti, közegészségügyi tárgyakra, valamint oly eszközökre sem, melyek a földművelés és ipar tökélyesbitésére szolgálnak, tehát: könyvek, térképek, tervek, iskolaszerek, gépek, képek, szobrok, zeneművek, ritkaságok gyűjtemények részére, gyógyszerek és orvosi eszközök, magvak s mindazon nyerstermények, melyek az egylet részéről tilalom alá vetve nincsenek.

4. §. A tagok kötelezettségeik pontos betartását becsületszavukkal fogadják.

5. §. Az egylet elvárja tagjaitól, hogy az elsőrendű szükségletek fedezésére szolgáló cikkek évenkénti mennyiségét az egylet kerületi fiókjánál bejelentsék, hogy az igazgatóság gondoskodhassék fiókja útján a szükséglet fedezéséről és azért is, hogy az egylet a fogyasztás mérvéről tájékozva legyen.

6. §. A belépő tag tartozik belépésekor az egylet költségeinek fedezésére legalább 1 darab ezüst huszast fizetni. Ez összesen felül az illető tag tagságának egész tartama alatt (6 év) több fizetésre nem kötelezhető.

7. §. Az egylet minden tagjától elvárja, hogy legalább még egy tagot szerez.

8. §. Minden választó választható és választó a közgyűlésre küldendő követre. Valamint szavazati joggal bír a fiókgyűléseken.

9. §. A tagok külföldi utazásaikon vehetnek ugyan tárgyakat, de azokat hazajövetelök után többé nem használhatják.

10. §. A vállalt kötelezettség nem terjed ki a már birtokban levő tárgyakra.

11. §. Az egy és oszthatatlan védegyelet évenként egyszer Pesten — vagy esetleg Pozsonyban — november 17-én közgyűlésre ül, a mely közgyűlés áll az elnökön kívül a választmányból és a fiókok által választott képviselők közül. Az utolsó közgyűlés szeptemberben tartandó meg. Tanácskozási joggal bármely más tag is bír. A többség dönt. Szavazategyenlőség esetén az elnök dönt.

12. §. Az egylet minden ülése nyilvános, ugyanzintén jegyzőkönyve is.

13. §. Az elnök rendkívüli közgyűlést bármikor hívhat össze. A választmány kérésére tartozik összehívni.

Alig válik a védegyelet országossá, már megindulnak a támadások. Egyik oldalról a bécsi kormány zsoldosai ragadnak tollat, míg a másik oldalról az érdekeikben sértettek támadnak. S hogy semmi se hiányozzék az egyelet előtt álló akadályokból, az ország egész hivatalos gépezete is ráfekszik a még csak csecsemőkorban levő egyesületre.

14. §. A közgyűlés az összes ügyekben végérvényesen dönt; de nem változtathatja meg az alapszabályok ama rendelkezését, a mely szerint az évi beiratkozási díjnak csak $\frac{1}{6}$ -oda használható el évenként. Nem változtathatja meg továbbá az egyelet célját sem, s a 6 év eltelte előtt a feloszlást sem mondhatja ki. Éppen így nem oldhatja fel a tagokat kötelezettségeik alól és kötelezettségeiket nem terjesztheti ki.

15. §. Az alapszabályok módosítása esetén szükséges, hogy a módosítás írásban nyújtassék be a választmányhoz, 3 hóval a közgyűlés előtt és a közgyűlésen azt a tagok $\frac{2}{3}$ -a elfogadja.

16. §. Az egyelet elnöke 6 évre és 1 alelnöke 1 évre választatik.

17. §. Az egyelet ügyeit a választmány viszi az alapszabályok és közgyűlési határozatok értelmében. Ügyel a termelésre és fogyasztásra; ellátja a szükséges árúkkal a fiókokat; megakadályozza a csalásokat és serkenti az ipari kedvet. Ez az ügyvezető választmány Pesten tartja üléseit, és áll az elnök, alelnök, jegyző, pénztárnok és 55 tagból, kiket a közgyűlés évenként választ és melyhez az iparegyelet 5 biztosa járul. Minden választmányi tag 1 szavazattal bir. Érvényes határozathozatalhoz legalább 9 tag szükséges.

18. §. Ugy az elnök, mint az ügyvezető választmány tagjai újra választhatók és utóbbiak tagjai lehetnek egyuttal a fiókok választmányának.

19. §. Az egyelet hivatalnokai: az igazgató évi 1.200 forint fizetéssel, kit a közgyűlés 6 évre választ; a jegyző évi 600 forint fizetéssel és a pénztárnok évi 400 forint fizetéssel, ki tartozik 2.000 forint óvadékot letenni. A két utóbbit az ügyvezető választmány választja szintén 6 évre. A választmány állapítja meg az irnokok számát és fizetését, ugyszintén a szolgálkét is.

20. §. A fiókok tartoznak a beiratkozási díj felét a központba küldeni. Az összeg azután hat részre osztva, évenként 1 rész lesz elköltve az egyelet szükségleteire.

21. §. Az igazgató a választmány határozatait hajtja végre. Ő a választmány felelős szerve. Hanyagsága, engedetlensége vagy visszaélése esetén a választmány által felfüggeszthető és a közgyűlés által végleg elmozditható.

22. §. A választmány feladata a fiókokat végleg szervezni. Mihelyt valamely kerületben, vagy városban 50 tag akad, azok legott megalakulnak úgy, hogy megválasztják a fiók választmányát (kerületi választmány) 1 évre, a mely választmány az aláírási ívvel a beiratkozási díjat átveszi. E fiókválasztmányok az ügyvezető választmánnyal a célhoz és körülményekhez képest állandó összeköttetésben állanak. Évenként 1 rendes, szükség esetén rendkívüli közgyűlést tartanak és erről legkésőbb 14 nappal az ügyvezető választmánynak évi jelentésüket beküldik. Fiókok választmánnya bármikor hívhat össze közgyűlést és ez 10 tag kérésére szintén összehívandó.

A fiók közgyűlésén minden tagnak van szavazati joga. A megalakulás alkalmával egyuttal a fiókválasztmány is megválasztandó 1 évre. A választmány tagjai tagságuk lejártá után újra megválaszthatók, kivéve akkor, ha a fiók közgyűlése az ügyvezető választmánytól arról kapna értesítést, hogy a fiókválasztmány az egyelettel

A támadásokban előljár Széchenyi István gróf,²⁶⁹⁾ Korizmics László, a kitünő magyar nemzetgazda,²⁷⁰⁾ Hock Károly, a Bécsben élő kiváló osztrák közgazdasági író,²⁷¹⁾ Dessewffy gróf,²⁷²⁾ Kübeck kamarai elnök,²⁷³⁾ Metternich, a szabad mozgalmak és népjogok legnagyobb ellensége és Ausztria és Magyarország mindenható minisztere,²⁷⁴⁾ stb.

Ha voltak nagy ellenségei az egyletnek, voltak hatalmas barátai is. Legnagyobb hive volt a világhírű agitátor, Kossuth Lajos, ki egymaga többet használt az egyletnek, mint a mennyit összes ellenségei ártottak. Teljes egyéniségét, egész energiáját, lángeszének egész tehetségét, ragyogó

szemben nem teljesítette kötelességét; mely esetben az elnök, pénztárnok és jegyző újra nem választható.

A fiókközgyűlésen a fiók elnöke vezeti a tárgyalást, ennek távollétében a helyettes elnök elnököl. A fiókközgyűlések a fiók választmányával szemben ugyanazon jogokat gyakorolják, mint az egylet közgyűlése az ügyvezető választmányával szemben. A fiókok az alapszabályok keretén belül külön szabályokat alkothatnak.

23. §. A fiókok költségeinek fedezésére a tagok beiratkozási díjának $\frac{1}{2}$ -e szolgál, míg a másik fele 3 havonként a központi pénztárba szállíttatik be. A fiókra eső beiratkozási díjak fele szintén 6 részre osztatik a 6 évi költségek fedezésére.

24. §. A fiókok közgyűlésén felvett jegyzőkönyveket a fiók az ügyvezető választmányának legkésőbb 14 nap alatt beküldi, s egyuttal a fiók ügyeinek állapotáról, a tagok számáról és a pénztár állapotáról tesz jelentést.

25. §. A fiókközgyűlések minden 50—100 tagszám után 1, s minden további 100 tagszám után 1 küldöttet választanak az egylet közgyűlésére. Ha egy tag több fiók által is lesz megválasztva, azért csak 1 szavazattal bír.

26. §. Fiókok választmánya az elnökből, jegyzőből, pénztárnokból és legalább 6 választmányi tagból áll. Ezek azután az egylet közgyűlésén is bírnak szavazati joggal. Működési körük a fiókokra megegyezik az ügyvezető választmányával. Ők vezetik a fiók ügyeit közgyűlésének ellenőrzése mellett. Folytonos érintkezésben állanak az ügyvezető választmányával, jelentést küldenek hozzá és az ügyvezető választmány utasításait végrehajtják.

27. §. Az egylet a fiókválasztmány tagjain kívül több polgárnak aláírási íveket fog küldeni az alapszabályok többnyelvű példányával, hogy az egylet célját ismertessék és terjesszék.

A szétküldött aláírási ívekről jegyzék készíttetik. Ez ívek 3 hónapon túl künn nem maradhatnak. Különben az egylet eszméjének terjesztése és a taggyűjtés minden tagnak kötelessége.

28. §. Ha az egylet hat év múlva feloszlik, és helyette új egylet nem alakulna, az egész vagyon az „Iparegylet“-é lesz.

Gróf Batthyány Kázmér s. k., elnök.

Tóth Lőrincz s. k., jegyző.

Der ungarische Schutzverein 73—80. 1.

²⁶⁹⁾ *Jelenkor* 1845. évf. 40., 42. stb. számok.

²⁷⁰⁾ *Magyar Gazda* hasábjain.

²⁷¹⁾ H. (t. i. Hock) *Gegen den ungarischen Schutzverein und seine Tendenzen*.

²⁷²⁾ *Parlagi eszmék és A magyar vám- és kereskedésügy végeligazodási módja*.

²⁷³⁾ Szilágyi F.: *Id. mű.* IX. 614. l., 4. bek.

²⁷⁴⁾ Beer A.: *Gesch. der öst. Handelspol.* 49. l.

irányának minden pompáját viszi a küzdelembe.²⁷⁵⁾ A védegyelet támogatói között találjuk Madách Imrét²⁷⁶⁾ is, az „Ember tragédiája“ világhírű szerzőjét, továbbá ott látjuk az eszméért küzdők csatasoraiban Karvassyt, Lukács Sándort, Csengery Antalt, Pulszky Ferenczet, Tóth Lőrinczet, György Eleket, Gorové Istvánt, Fényes Eleket, Erdélyi Jánost²⁷⁷⁾ és másokat. De Kossuth Lajos gyújtó szónoklatain és lelkes cikkein kívül talán mégis legtöbbet két magyar hölgynek köszönhet a védegyelet, Batthyány Lajosné és Károlyi Györgyné grófnőknek.²⁷⁸⁾ Az ő nevük örökre fényes betűkkel lesz bevésve a magyar gazdasági mozgalom történetében. Nem hoztak ugyan új eszméket, nem a kezdeményezés dicsősége illeti meg őket, de megértették és felfogták a kor intő szózatát és nevük fényével, vagyonuk súlyával óriási erőt adtak a mozgalomnak.

Érdekes volt a kormány álláspontja a védőegylettel szemben. Az 1848 előtti magyar közjog szerint minden egyesületnek alapszabályait a királyhoz kellett felterjeszteni jóváhagyás végett. E jog a királynak főfelügyeleti jogából fakadt.²⁷⁹⁾ A védegyelet pedig alapszabályait nem mutatta be és így felségi helybenhagyást sem nyert. Mint együletnek tehát joga nem is volt működni. Jogi szempontból tehát legkevésbé sem lehet szemrehányást tenni az akkori kormánynak, ha az egyület működését be akarta tiltani.²⁸⁰⁾ Hogy be nem tiltották, fel nem oszlatták, az csak a nádor nagy államférfiúi tehetségéről tesz tanuságot, — ki utját állotta az ilyen céltalan rendszabályoknak, mert jól tudta, hogy a betiltás csak az agitáció céljait szolgálná.²⁸¹⁾ Annyi tény, hogy Bécsben a védegyeletet Ausztria ellen irányuló együletnek tekintették.²⁸²⁾

A védegyelet ellen felhozott összes érveket ismerteti egy Lipszében 1845-ben „Der Ungarische Schutzverein“ cím alatt névtelenül megjelent füzet és a felhozott vádpontokat elég ügyesen czáfolja. Összesen 44

²⁷⁵⁾ Kossuth Lajos, a nagy agitátor, a többek között így ír: „Hol az ököljog durva erőszaka teszen adózóvá egy nemzetet, fogcsikorgatva fogja az viselni a szolgágnak rabbilincseit s a fegyver művét, rögtön, egy perczben, fegyver törheti; de a mely nemzetre idegen szorgalom békés művei rótták, a pulyán a megszokott adót, az a rút tunyaság szolgálkötélén vérzik el lassan nemtelenül, és ha elvérzett, még elvérzéséhez szánakozás sem csatlakozik, mint amazéhoz, melyet rút erőszak tiport alá“. És ezzel az irányával tápot ad védegyeletke keletkezésére. (Kossuth L. *id mű* XII., 317. l. 2. bek.)

²⁷⁶⁾ Beöthy A.: *Id. mű.* III., 341. l.

²⁷⁷⁾ Kautz: *Id. mű.* 155. l., jegyzet.

²⁷⁸⁾ Beöthy A.: *Id. mű.* III., 241. l. 2. bek.

²⁷⁹⁾ Récsey: *Magyarország közjoga, a mint 1848 előtt és 1848-ban fennállott.* 240. l. 2—3. bek.

²⁸⁰⁾ Beer A.: *Id. mű.* 49—50. l. és Beöthy A.: *Id. mű.* III., 342. l.

²⁸¹⁾ Ballagi: *A nemzeti államalkotás kora.* 614. s. k. l.

²⁸²⁾ Beer: *Id. mű.* 49. l.

érvet és vádat ismertet és czáfol (13 – 67 l.). És ez képezi a füzet tartalmát is. Hiánya azonban, hogy nagyon is egyoldalú, teljesen védegyeleti szellemben van írva. A vádak és érvek a védegyelet ellen röviden összefoglalva ezek:

A védegyelet eszméje még igen korai, mert az ország polgárait még sokáig nem fogja elláthatni a szükséges iparcikkokkal. Már pedig biztosítani a hazai cikkek fogyasztását akkor, mikor azokat még elő sem állítják, lehetetlen állapotot teremt. A védegyelet tisztán pártintézmény, a mennyiben ellenzéki agyban, ellenzéki körben született és nevelkedett. A védegyelet háttere nem más, mint az Ausztriától való elszakadás eszméje. Évek hosszú és lázas munkája szükséges ahhoz, hogy az ipar a hazai szükséglet csak egy jelentéktelen részét is fedezze. Erkölcstelenséget szül, mert a kereskedők, hogy érdekeiket megvédelmezzék, idegen árut hazaiként fognak árulni. A védegyelet kérdése tisztán pártkérdés lévén, az ellentéteket nem fogja kiegyenlíteni, hanem még élesebbé fogja tenni. Az egész mozgalom csak szemfényvesztés és csalás, a mennyiben a hazai származás nincsen minden cikkre kötelezővé téve. Egy egész néposztály pusztulása fogja siratni a védegyeleti mozgalmat, miután a külföldi kereskedő és gyáros előállítási áron fogja adni cikkeit. Ezáltal a hazai cégek tönkre fognak menni. Hasztalan varázsolnak maguknak álmképeket a sikerről, mert a vezetők meg fogják érni az egész mozgalom csufos bukását, miután a védegyelet a kormány akarata ellenére alakult. Már pedig a mult a mellett tanuskodik, hogy Magyarországon a kormány támogatása nélkül minden mozgalom sikertelen. A védegyelet sikere csak időleges lehet, mert az osztrák cikkek tartósan ki nem szoríthatók. Az egyeleti mozgalom minden cikket megdrágít, s ezt a drágaságot eleinte csak az alsó néposztály fogja megéreznii. Később a felsőbbek is. Végeredménye pedig általános elszegényedés, nyomor, bukás lesz. Számptalan oly akadály fog a gyakorlatban előállani, mely eddig láthatatlan volt és a mely akadályok lehűtik majd a nagy buzgalmat. A hazai árú fogyasztása tönkre fogja tenni a külföldi árúkat tartó kereskedőket. Nem védegyeletre van szükség, hanem gyárakra, miután nem lehet védeni azt, a mi nincs. A védegyelet az ország lakosaira erkölcsi nyomást gyakorol azáltal, hogy a belépést erkölcsi kötelességgé teszi, miáltal a legnagyobb zsarnokságot gyakorolja. Magyarország gyárak hiányában szenved, hogy pedig gyárakat állítson fel, oda oly tőkék szükségesek, a minőkkel Magyarország nem rendelkezik. A gyár-
ipar tönkre fogja tenni a háziipart és a háziiparral a lakosságot is. Már pedig, ha szükségleteinket hazai cikkekkel akarjuk fedezni, át kell térnünk a gyáriparra. A gyáripar fejlesztésével tönkre fog menni a mezőgazdaság. Mert Magyarország földművelő állam lévén és tőkében szegény,

nem nélkülözheti földművelésében a tőkét. A védegylet tagjai által tett fogadalom monopolumot teremt a magyar iparosnak, már pedig a monopolum sohasem teremtett ipart és olcsóbbított árucikkeket. Miután a védegylet éle főleg Ausztria ellen irányul, az osztrák iparosok megtorlással fognak élni s nyersanyag-szükségeiket külföldről fogják beszerezni, miáltal az ország jövedelmi forrásai meg fognak apadni. A kormány nem fogja tétlenül nézni az ellentállást, hanem erőszakkal fogja elnyomni a mozgalmat. Ha ipart akarunk Magyarországon teremteni, azt csak külföldi iparosok behozásával tehetjük, a mi azonban a magyar nemzetiség tönkremenésével járhat.

A védegyletnek benn az országban a leghevesebb és legszámottevőbb ellensége maga a kormány volt. Nem tiltotta ugyan be és nem oszlatta fel magát az egyesületet — bár ehhez törvényes joga lett volna — de minden módon igyekezett működésében akadályozni.

Mihelyt megjött a parancs Bécsből, a kormánypárt és sajtója felzudult, a kormány pedig eltiltotta hivatalnokait a belépéstől. A külföldi sajtóban is állandóan támadtatta az együletet. Ha pedig osztrák gyári munkás akart Magyarországra jönni, annak nem adták meg erre az engedélyt.²⁸³⁾ De mindenestre igen súlyos — sőt talán legsúlyosabb — vád az volt, hogy a védegyletnek Ausztriától való elszakadási törekvései vannak. A mi ha való lett volna, csakugyan veszedelmes lett volna, miután az egyület 146 fiókkal rendelkezett szerte az országban. Ez azonban nem volt igaz.²⁸⁴⁾ Ily aljas fegyverekkel dolgozott a kormány!!!

A védegylet — a kormányon kívül — belső ellenségei között első helyen Széchenyi Istvánt kell említeni, ki öntudatlanul is a bécsi törekvések és célok szolgálatába állott.²⁸⁵⁾ Nagyon helyesen jegyzi meg Beöthy Ákos, hogy Széchenyi hivatásait és a közönséget tévedésben és sötétségben hagyta a legfontosabb kérdésekben. Mert határozottan soha sem nyilatkozott az önálló vagy közös vámterület mellett vagy ellen stb.²⁸⁶⁾ Széchenyi I. nem tud megbarátkozni a védegylet eszméjével azért, mert bizonyos osztályokat demoralizál és csalásra kényszerít. A szatócs, a kiskereskedő, a kézműves dilemmába jut, hogy vagy csaljon, t. i. az árút „honi“ jelzéssel lássa el akkor is, ha az külföldi, vagy pedig megbukjék; a rosszabb árút drágábban fizettessék meg. Ezekhez járul még az is, hogy csorbát üt nemzetiségünkön.²⁸⁷⁾ Olyan reakciós védőszervre,

²⁸³⁾ Kossuth L. értekezése a védegylet 1846. évi augusztus hó 20-án tartott ülésén, *Magyar Szózatok* (1847) 144. l. és Horváth M.: *Huszonöt év stb.* II. 364. l.

²⁸⁴⁾ Horváth M.: *i. m.* II. 365. l.

²⁸⁵⁾ Beöthy Á.: *id. m.* III. 345. l., 4. bek.

²⁸⁶⁾ U. az: *u. ott.* III. 346. l., 1. bek.

²⁸⁷⁾ *Jelenkor* 1845. évf. 58. sz.

mint a „Védegylet“, nincs semmi szükség, miután a kormány is már egészen más mezőkre lépett.²⁸⁸⁾ A védegylet a nemzeti testre valóságos méreg azért, mert sikere nem lesz, és így haszontalan demonstratio, mely csak gyengeségünket árulja el. Már pedig a gyengeség csak az erősnek étvágyát növeli. Az is megtörténhetik azonban, hogy lesz sikere, és akkor ha lesz, oly nagy lesz, melyet nem tűrne el a kormány.²⁸⁹⁾ Éppen ezért tehát a „Védegylet“ mindenképen káros. Mert vagy mint szélmalomharcz csak kikaczagtatást eredményez, vagy ha esetleg komolyabb sikereket érne el, — mivel egyenesen a kormány és „közbirodalom“ érdekei ellen támad — az osztrák örökös tartományok reakcióját vonná az országra, mely pedig kiszámíthatatlan kárral jár.²⁹⁰⁾

E szerint tehát két véglet volt az országban. Az egyik oldalon a kormány és pártja (a conservatívek), másik oldalon pedig a szabadelvűek állottak Kossuth Lajossal élükön. E két véglet között egyetlen ember lebegett csak — ki azért a szabadelvűekhez csatlakozott — Deák Ferencz.

Deák Ferencz — kit az 1844. évi október hó 6-án tartott közgyűlés választmányi tagul választotta — egy 1844. évi november hó 2-án kelt, Kossuth Lajoshoz intézett levelében azt a kérdést veti fel, nem lenne-e czélszerűbb a védegyletet most kezdetben csak némely czikkre szorítani, mely vagy azért, hogy nálunk is nemsokára előállítható, vagy azért, mert nélkülözhető, elsőbbséget érdemel? Azután meg azt a csekély összeget, mely a védegylet által össze fog gyűlni, sokkal könnyebben és jobban lehet majd egynehány cikk gyártására fordítani, mintha az sokfelé fog eloszlani. Azután meg kétes a vállalkozás sikere azért is, mert a sajtó felett nem rendelkezünk, kitartásunk nincs. De miután — írja — „Tí ezt így látjátok jónak, én nem szakadok el Tőletek“. Ő kész minden támogatásra, miután úgy is tudja, hogy tanácsa ellenére is az eredeti tervet hajtják végre. És mert így áll a dolog, minden embernek kötelessége támogatni az egyletet. Az eszme is szép, nemes és törvényes is. Ha meglesz a kitartás, úgy az eredmény is nagyszerű leend. Ezért tehát támogatja az egyletet, mert ez az utolsó töltés, mit a csőbe eresztettünk, s ha ezt is kilőttük és nem sikerül, gyávának és nyomorultaknak fog tartani bennünket Ausztria és a külföld. Küzd tehát ő is, de reménytelenül. „Tudok — írja — reménytelenül is küzdeni.“²⁹¹⁾

És ugyancsak ily szellemben ír 1844. évi november hó 20. Batthyány

²⁸⁸⁾ *Jelenkor* 1845. évf. 48. sz.

²⁸⁹⁾ *Jelenkor* 1845. évf. 52. sz.

²⁹⁰⁾ *Jelenkor* 1845. évf. 56. sz.

²⁹¹⁾ Konyi M.: *Deák F. beszédei*. I. 535. l.

Kázmér grófhhoz is és értesíti, hogy velök tart, és mindent elkövet a siker érdekében, mit törvény és becsület megenged.²⁹²⁾

Ily érzelmektől és eszméktől vezetve szállt fel a védegyeletnek Szent Grotban tartott alakuló ülésén. És Deák F. ígéretét fényesen váltotta be. Hatalmas beszéde egyenes vádló az akkori társadalmi rend ellen, de egyuttal apotheozisa a védegyeletnek. Kifejtette, hogy a nemzetet egy díztelen és aljas halál fenyegeti, a közelszegényedés. Közelszegényedésünket mutatja az is, hogy alig van el nem adósodott jelentékeny családunk. Ausztria 1802 óta iparra rendezkedett be, mi pedig átadtuk magunkat a fényűzésnek s a pénz nagy mértékben folyt ki az országból. Ily körülmények között a nemzeti testnek el kell sorvadni. De még van mentség, még nem késő a megtérés. Takarékoskodni kell, mert míg a fényűzés minden más országnak áldás, addig az nálunk átok, mert ez szivja ki a pénzt az országból, míg más országok gazdagjai jövedelmöket iparúzó honfiaik kezébe juttatják. Ezen átok legyőzésére szolgál a „Védegyelet“. Ezért kell egyesülni a „Védegyelet“-ben.²⁹³⁾

Alig értesül Széchenyi István gróf Deák Ferencz beszédéről, már élesen megtámadja. Tizenkét cikket ír ellene a „Jelenkor“-ban.²⁹⁴⁾ Nem akarja elhinni, hogy a beszédet Deák mondta volna. Nagyrabecsüli Deákot és mégis támadja. Szidja és dicséri felváltva. Sőt magamagával is ellenkezésbe jön. Állítja, hogy ipar és szorgalom csak akkor boldogítja a népeket, ha természetes csapásokon halad. Nekünk magyaroknak első sorban szabad haza kell, s csak azután iparos (holott eddig az volt tanításának sarktétele, hogy először legyünk gazdagok, hogy azután szabadok lehessünk). Deák ellenében azt állítja, hogy a közelszegényedésnél van még egy csúfabb halál is, és ez akkor következik be, ha erőinket ferdén használjuk fel és fejlesztjük ki.

Azután Deák F. állításának ama látszólagos ellentmondásába kapaszkodik, hogy a közelszegényedés irtózatos léptekkel halad, míg a földművelés némi haladást tőn. Ő nem lát közelszegényedést, hanem igen is lassú gyarapodást tapasztal,²⁹⁵⁾ stb.

De nemcsak Széchenyi F. gróf ily elkeseredett ellensége a védegyeletnek, hanem Korizmics László és Dessewffy Emil is, kik a cikkek hosszú sorozatában támadnak a védegyelet ellen.²⁹⁶⁾ Ugyane célzott szolgálja „Parlagi Eszmék“ című röpirata is, ugyszintén egy másik röpirata „A

²⁹²⁾ U. az : *U. ott.* I. 536. lap.

²⁹³⁾ U. az : *U. ott.* I. 535. s. k. lapok.

²⁹⁴⁾ 40. s. k. számok. (1845. évf.).

²⁹⁵⁾ *Jelenkor* 1845. évf. 40. sz.

²⁹⁶⁾ *Budapesti Híradó* XI. havi számai.

magyar vám- és kereskedésügy végeligazítási módja“ (1847) is.²⁹⁷⁾ Korizmics László nézeteit a védegyelet ellen a „Gazdasági Egylet“ hivatalos lapjában fejtette ki²⁹⁸⁾ egy 22 cikkből álló sorozatban. Ő nem csak a védvámoknak nem barátja, hanem az Ausztriával való szabadkereskedés hive. Elismeri ugyan az ipar nagy fontosságát, de ellensége a minden áron való iparfejlesztésnek. És élénken tiltakozik az ellen, hogy a vámviszonyok rendezésénél kizárólag az iparfejlesztést tartsák szem előtt.²⁹⁹⁾

Ugyancsak élesen támadja a védegyeletet Y álnév alá bujt szerző is a „Világ“ hasábjain 1844-ben.³⁰⁰⁾

Ha a védegyelet elleni párt ily nagy tehetségekkel rendelkezett, a szabadelvű ellenzékben sem hiányoztak oly férfiak, kik nem annyira tollal és szóval segítették elő a védegyelet ügyét, mint részint nagy vagyonukkal, kiváló becsületességükkel, országos hirükkel emelték az egylet fényét és súlyát és vezették azt sikerről-sikerre. Ily férfiak voltak többek között: Batthyány gróf, a Károlyi grófok, Teleki László gróf, Wesselényi Miklós báró, Bezerédy, Szentkirályi, Vörösmarty, Fáy András, Deák Ferencz és mások.³⁰¹⁾

A külföldi lapok közül legveszedelmesebb volt az „Augsburger Allgemeine Zeitung“, mely főleg azért okozott sok zavart, mert nemcsak a külföldön, hanem benn az országban is nagyon el volt terjedve. Az „Augsburger Allgemeine Zeitung“ magyarországi olvasóinak számát Horváth M. több ezerre teszi.³⁰²⁾ Hogy éppen az Augsburger volt annyira olvasott, annak is meg van a maga oka. Más külföldi lap alig juthatott az országba s a cenzura ezt is csupán csak azért engedte be, mert mindig a bécsi politika szájaize szerint irt. Sőt ilyen lapra szüksége is volt a kamarillának. Az Augsburger pedig a Metternich nézeteinek hű tolmácsadója volt.³⁰³⁾ Ellenséges irányú volt a „Triester Zeitung“ is és általában az osztrák kormány által subventionált lapok nagy száma³⁰⁴⁾ és mások.

Az „Ulmer Schnellpost“ alaptalan vádjaira List Frigyes válaszol.³⁰⁵⁾

²⁹⁷⁾ Mely röpirat nem más, mint cikkek gyűjteménye, mely cikkek a *Buda-pesti Híradó*-ban megjelentek.

²⁹⁸⁾ *Magyar Gazda* 1846. évf.

²⁹⁹⁾ *Korszerű agitatio* cz. cikk u. ott.

³⁰⁰⁾ 13—48. számok.

³⁰¹⁾ Kautz Gy.: *Eszmék* stb., 402. 1. 3. bek.

³⁰²⁾ *Huszonöt év Magyarország történetéből*. III. 364. 1.

³⁰³⁾ Ferenczy: *A magyar hirlapirodalom tört.* 281—82. 1.

³⁰⁴⁾ Kautz Gy.: *Vámpolitika*. 153. 1. jegyzet.

³⁰⁵⁾ *Zollvereinsblatt* 7. sz.

Bevezetésül leír egy lakomát, melyet Batthyány Kázmér gróf adott Pozsonyban. A magyarok törekvéseit helyesli, azután azt fejtegeti, hogy egy erős, gazdag, műiparos Magyarország csak hasznára lehet Ausztriának.³⁰⁶⁾

Sokkal határozottabban nyilatkozik azonban List Frigyes egy másik kiváló értekezésében,³⁰⁷⁾ mely kimutatja a „Védegylet“ céljának észszerűségét, de nem tagadja, hogy sok benne a félszég, de az alap, a cél magában véve helyes, mert mind az, a mi a magyar ipart elősegíti, gazdagítja az országot, már pedig Magyarország gazdagsága Ausztria érdeke is.³⁰⁸⁾ A védegylet szerinte nem más, mint ösztönszerű megnyilatkozása egy belső érzésnek, a mely érzés azt sugja a magyaroknak, hogy a kereskedelem és ipar kifejlődése nélkül a földművelés nem haladhat, a nemzet közgazdasági fejlődése is akadályozva van.³⁰⁹⁾ „Der Ausschluss — írja List — der öst. Fabrikate zu Gunsten der ungarischen wird zwar bei weitem nicht die Folgen haben, welche die sanguinischen Leiter des Schutzvereines davon erwarten, oder zu erwarten sich anstellen, gleichwohl wird dadurch manches Samenkorn ausgestreut, und dieser Saat manche fruchtbringende Pflanze entsprossen“.³¹⁰⁾

List ingadozó védelménél sokkal nagyobb, lelkesebb védőt találtunk a francia De Gerando A.ban, ki röviden ismerteti a vámpolitika igazságtalanságait, a vámpolitikával kapcsolatban pedig a védegylet keletkezését. A védegylet célja szerinte nem az, hogy a földművelő Magyarország rögtön, egy csapásra ipari országgá váljon, hanem a védegylet alapítóinak csak az volt a céljuk, hogy Magyarország kiszabaduljon az osztrák járomból. A cél tehát nem az, hogy a külföld iparosállá-

³⁰⁶⁾ U. ott.

³⁰⁷⁾ *Über die nationalökonomische Reform in Ungarn.* (1845.)

³⁰⁸⁾ „*Gesammelte Schriften*“ (1850) II. 309. 1.

³⁰⁹⁾ U. ott. II. 333. 1.

³¹⁰⁾ U. ott. II. 333. 1., 3. bek. List Frigyes ingadozó álláspontját akkor értjük meg, ha „Die Ackerverfassung“ stb. cz. értekezését tanulmányozzuk. Ekkor válik világossá, hogy miért követeli ő az Ausztria és Magyarország közötti vámok eltörlését. (*Gesammelte Schriften* II. 310. 1.) Őt egy nagy német-magyar birodalom lelkesíti, a mely birodalom a német és magyar szellemtől lenne áthatva és a mely birodalom határát egyfelől az Adria, másikat a Fekete-tenger mosná. Ő ebben a birodalomban nem lát lehetetlent, miután a porta rövid időn belül el fog bukni és egyedül a magyar és német vannak hivatva ezt megalkotni. Ezért a kivándorlást Amerika helyett a dunai tartományokba kell irányítani. De miután a gyarmatosítás útja Magyarországon visz keresztül, addig, míg Magyarország nem lesz testestől-lelkestől egy Németországgal (ezért kívánta az Ausztria és hazánk közötti vámvonal lerontását!), nem is fog sikerülni semmi, de Magyarországgal minden. De Magyarországnak sincs semmi jövője a németek nélkül. („*Deutsche Vierteljahrschrift*“ 1842. évf. okt., decz. számok.)

maival versenyre keljenek, hanem hogy az országban tengődő gyárakat megerősítsék és újakat teremtsenek.³¹¹⁾

A külföld nagyobbára ellensége volt a védegyeletnek, a minnek legfőbb oka abban rejlett, hogy ugy a francia, mint az angol sajtónak nem voltak tudósítói benn az országban, hanem a megfizetett, ellenséges irányú német lapok hireit és cikkeit vették át.³¹²⁾

A külföld felvilágosítására legtöbbet tettek Pulszky Ferencz: *Aktenstücke* stb. című füzetével, valamint számtalan cikkeivel a külföldi lapokban; List Frigyes. *Pusztai: Ungarns Industrie* című művével; De Gerando A. és mások.

Mikor az osztrák látta, hogy minden fogása a védegyelet megbuktatására czéltalan, egy új cselhez folyamodik. Az osztrák gyárosok ugyanis a Magyarországra szánt cikkeiket „Honi“ jelzéssel látták el, hogy azáltal a jóhiszemű fogyasztót megtéveszszék.³¹³⁾ De a védegyelet igazgatósága gondoskodott arról, hogy az ilyen visszaélés megtoroltassék és talált módot arra, hogy az, ki honit akar vásárolni, ehhez hozzá is jusson. Az alapszabályok 5. §-a ugyanis így szólott: „Az egyelet elvárja tagjaitól, hogy elsőrendű szükségleteik fedezésére szolgáló cikkek évenkénti mennyiségét fiókjaiknál bejelentsék, hogy az igazgatóság gondoskodhassék fiókja utján a szükséglet fedezéséről és azért is, hogy az egyelet a fogyasztás mérvéről tájékozva legyen“. A mely vidéken a kereskedők nem tartanak hazai cikket, ott a védegyelet maga állit fel raktárt. Így tett például „Bogárd“-on is.³¹⁴⁾

A védegyeletet sokan támadták. De minden támadás daczára szépen fejlődött és nagy eredményeket is ért el. Működését azonban a körülmények megbénították. Fejlődésében egyrészt saját magzatja, a „Gyár-alapító Társaság“ haldoklása, másrészt a szabadságharcz előre vetett árnyéka korlátozták.

A védegyelet nagy elterjedtségét³¹⁵⁾ mindenestre legfőbbkép a kormány üldözésének köszönhette. Egy eszme, — még ha nem életre való is — az üldözés alatt rohamosan terjed, míg magára hagyatva csendesen kimulik. A kormányi üldözés pártegyletté tette, bár alakulásakor egy-

³¹¹⁾ De Gerando A.: *De l'Esprit public en Hongrie*. (1848) 495. s. k. l.

³¹²⁾ U. az: *U. ott.* 496. l. 2. bek.

³¹³⁾ U. az: *U. ott.* 499. l. jegyzet.

³¹⁴⁾ *Hetilap* 1846. évf. VI. 12.

³¹⁵⁾ Erdélyben nem tudott gyökeret verni a védegyelet azért, — mert bár Erdélyben is nagy lelkesedéssel fogadták a fiókok megalakulását — de a megalakulás után azonnal mindenünnen az az ellenvetés hangzott fel „miért adózzunk Magyarországnak?“ és így a már megalakult fiókok csakhamar felbomlottak. (Kövár L.: *i. m.* l. 251. l.).

általában ki volt zárva minden pártjelleg³¹⁶⁾ (és talán ez volt szerencséje, hatásának és eredményének titka. A gyáralapító társaság nem volt egy pártnak műve, hanem képviselve voltak abban az összes pártok. És az eredmény? Veszekedés, felbomlás, minden látható eredmény nélkül).

Bár a „Kereskedelmi Társaság“ válsága és a „Gyáralapító Társaság“ haldoklása hátrányosan hatott magára a védegyeletre is, Kossuth Lajos bámulatosszívóssága, kitartó munkája némileg ellensúlyozta a káros hatásokat. Mindenütt ott volt, hol tenni kellett valamit. Egyszer a sajtóban izgatott, máskor gyűléseken beszélt, de minden alkalmat megragadott a mozgalom ébrentartására. De mentől inkább közeledik az 1848-ki év, mentől inkább telik az idő, Kossuth Lajos annál inkább belátja, hogy a kamarilla nem fogja megengedni Magyarországnak békés uton való fejlődését. Jós lelke előre látta a közelgő szabadságharcot. Ezért tehát elő akarta erre készíteni nemzetét. Mentől jobban közeledett tehát a kritikus pillanat, annál több idejét kötötte le. A védőegyesület ügyeivel tehát mind kevesebbet és kevesebbet foglalkozhatott. 1847-ben már érezhető hanyatlás áll be³¹⁷⁾. A mily arányban fogy Kossuth L. ideje, melyet a védőegyesület ügyeinek szentelhetett, oly mértékben hanyatlik a mozgalom ereje is. Rohamosabb hanyatlás csak az 1847-ik évben áll be, az önvédelmi harcz küszöbén, míg végre 1848-ban teljesen háttérbe szorítják az egymást gyorsan követő események.

Való igaz, hogy a tudomány akkori és jelen állása mellett a védegyeleti mozgalmak nem állják ki a kritikát. De a gyakorlat sokszor megcáfolja az elméletet. A gyakorlati élet tényei gyakran nem vágnak össze a tudomány elméleti tételeivel. Ez eltérések főleg a népek gazdasági életében gyakoriak. Oka pedig az, hogy a gazdaszat tudománya nem veszi, — mert nem veheti — tekintetbe a nemzetek, a tömegek lélektanát. A néplélek hirtelen fordulatát, szenvedélyes kitörését, váratlan irányváltzásait, forradalmak alkalmával szemlélhetjük a legczélszerűbben.

Védegyeletek alakulása nem példátlan a világtörténelemben. Fontos szerepet játszottak azok már az északamerikai szabadságharcban is. Anglia ugyanis éppen oly módon igyekezett Amerika iparát hátráltatni, mint Ausztria a miénket. Éppen úgy igyekezett gyarmatai nyersanyagának birtokába jutni, miként Ausztria a miénkbe. Anglia szerette volna Amerikát teljesen a gazdasági nyerstermelés fokán tartani éppen úgy, mint hazánkat Ausztria. És a vámrendszer éppen olyan kiszipolyozó volt Amerikával szemben, mint az osztrák, Magyarországgal szemben.³¹⁸⁾

³¹⁶⁾ *Magyar Szózatok* 1847. 143—45. lapok.

³¹⁷⁾ *Közgazdasági Lexikon* „Védegyelet“ czikk.

³¹⁸⁾ Ribáry Molnár: *Világtört.* (1885.) VIII. 37. 1., 4. bek.

Czéljok nagyjában egyező volt a mienkkel. Ott Anglia, nálunk Ausztria ellen irányultak. Feladatuk ott az angol, nálunk az osztrák kereskedelem megbénítása volt. A férfiak számúzték a finom angol posztót és amerikai darócból készült ruhákat viseltek. Az asszonyok fejről eltűnik a czifra angol kalap és lemondtak a selyemruha és selyemszalag viseléséről is. Hogy Angliát minél érzékenyebben sujtsák, még a tea élvezetét is nélkülözték az amerikaiak.³¹⁹⁾ Amerika küldötte az angol képviselőházban az elnök azon kérdésére: „Mibe helyezik az amerikaiak büszkeségöket?” így felelt Franklin: „Abba, hogy ócska ruháikat mindaddig viselik, míg magok képesek lesznek magoknak ujjakat készíteni.”³²⁰⁾ Ily csodákat művel a hazaszeretet és nemzeti lelkesedés! Ennek törvényeit nem állapíthatja meg a közgazdász, erre csak a pszichologus képes.

De nemcsak hazánkban és Amerikában találunk védegyleteket (vagy legalább is erre irányuló törekvéseket), hanem Franciaországban is „Comité pour la défense du Travail nationale”,³²¹⁾ mely voltaképp nem egyéb, mint Ferrier A.-nak „Défense du travail national” piacra dobott jelszavának életbe hívására való törekvés. Prágában szintén megindult már a mozgalom, melyet azonban a prágai „Iparegylet” megszüntetett volt.³²²⁾

A védegyleti agitatio állapota kétségtelenül forradalmi állapot, a békés, vértelen forradalom állapota, mert a harci zaj és fegyvercsörgés már nem egyéb, mint a forradalom utolsó erőfeszítése, végső akkordja.

A német védegyleti mozgalmak³²³⁾ előfutárjai voltak azon hatalmas forradalomnak, mely a német császárság megteremtéséhez vezetett. Az amerikai szabadságharcot is a védegyleti agitatio előzte meg. A francia forradalom (1848-ki) előtti éveket szintén a védegyleti tevékenység tölti be. És hazai önvédelmi harcunk küszöbén szintén találkozunk a védegyletekkel.

Midőn tehát a gazdaszat tudománya czéltalannak, lehetetlennek és károsnak hirdeti a védegyleteket, csak abstract elvekből indul ki, a nélkül, hogy a való élet számtalan változásait és a néplélek rejtett rugóit kutatná vagy figyelmére méltatná.

Nagy nemzetgazdászok (Hock, Széchenyi s mások) hirdették, hogy védegyleti mozgalmainknak nem lehet és nem lesz eredménye s majd

³¹⁹⁾ Laboulaye E.: *Az egyesült államok tört.* (1871.) II., 133–5. l.

³²⁰⁾ Kossuth L.: *id. m.* XII. 266. l. 1. bek.

³²¹⁾ Clement: *Hist. du syst. protecteur* (1848.) 222. l.

³²²⁾ *Encyclopaedische Zeitschrift des Gewerbewesens* 1844. évf., 22. füzet.

³²³⁾ Ilyenek is voltak, mint ezt Erdélyi *Nemzeti iparunk* című műve (1846) 261. l. igazol.

fájdalmasan fogjuk tapasztalni káros hatásukat. A gazdasági jósok csalódtak. Ime az eredmények:

1. Politikai eredmények voltak: A nemzet tudatára ébredt erejének és azon rettenetes hatalomnak, mely a szövetség tényében rejlik. Kipuhította Ausztria egyetlen sebezhető pontját. Erősítette a nemzeti érzést. Megtanította a nemzetet a tűrésre, lemondásra és nélkülözésre. A külföld figyelmét felénk irányította.³²⁴⁾

2. Gazdasági eredmények: A védegyelet meghiusította a dohány-monopoliumot. Eddig a finomabb szivarokat külföldről hozták be, most a védegyelet korszakában a behozatal három millió frttal kevesbedett.³²³⁾ A védegyeleti agitatio hozta létre az országos „kereskedelmi választmányt“ és az 1844. évi országgyűlésnek védvámi szellemben kelt feliratát³²⁴⁾ Kallot létesített Pesten.³²⁵⁾ A külföldi selymet, gyapjút, bőrt és vasat meglehetősen kiszorította a hazai. Számatalan kisebb-nagyobb szövőgyár alakult és van még alakulóban.³²⁶⁾ Ma már telve vannak raktáraink hazánkban gyártott s majd minden szükségünket fedező selyem, bársony, gyapju, pamut, bőr, vas s másféle készítményekkel. Nagyon elterjedtek a fonó, szövő, csinozó, festő stb. műhelyek.³²⁷⁾ Hogy gyárvárosok nem keletkeztek oly rövid idő alatt, az világos. Sok új gyáralapítás megbukott a rossz vezetés, mostoha viszonyok, tapasztalás és a szükséges szakértelem hiánya miatt, azért sok maradandó alkotás is létesült. A védegyeletben lekötött becsületszó a hazai készítménynek előnyt kölcsönzött a külföldi felett. Ez volt oka annak, hogy alig volt oly ága az iparnak, melyben új gyár ne keletkezett volna.³²⁸⁾ Számatalan új gyár alakult, a régiék kibővültek. Új iparágak honosodtak meg.³²⁹⁾ Csak 1845-ben több mint százötvennyolcz új gyár alakult.³³⁰⁾

Társadalmi eredmények voltak: Csökkentette a fényűzést, egyszerűbbé tette az életet.³³¹⁾ Jótékonyan hatott a nemzeti öntudatra az a körülmény, hogy a nemzet ma már nincs oly nagyon rászorulva a külföldi cikkekre. Senki sem szégyelte már a hazait, hanem dicsőség volt

³²⁴⁾ *Magyar Szózatok* (1874.) 20. lap.

³²³⁾ Horváth M. : *Huszonöt év* stb. II. 366. l.

³²⁴⁾ *Pesti Hírlap* 1845. évf. 253. sz.

³²⁵⁾ *Hetilap* 1845. évf. 6. sz.

³²⁶⁾ „Elnöki megnyitó“ a Védegyelet 1845. évi nov. 17-iki közgyűlésén, *Magyar Szózatok* 22—23. l.

³²⁷⁾ *U. ott.* 17—18. l.

³²⁸⁾ Horváth M. : *Id. mű.* II. 364. s. k. l.

³²⁹⁾ „Elnöki megnyitó“ a Védegyelet 1846. évi aug. 20-iki közgyűlésén, *Magyar Szózatok* 32. s. k. l.

³³⁰⁾ *Közg. Lexicon* III. kötet, 772. l. 3. bek.

³³¹⁾ *Pesti Hírlap* 1845. évf. 519. sz.

azt használni.³³²⁾ A védegyelet tagjai egyesültek egy nagy, hazafias, közös célban. Ez egyesülés pedig — tekintve azt, hogy a társadalmi osztályok minden köre képviselve volt — jótékonyan folyt be a társadalmat elváltató falak ledöntésére, a mennyiben közelebb hozta a főurat, gazdagot, szegényt, iparost, kereskedőt, sőt bizonyos tekintetben a nemzetiségeket is. Vagyis a védegyelet volt az, a mely kisebbitette az úrt az osztályok, vallásfelekezetek és nemzetiségek között.³³³⁾

De Gerando A., ki nem volt magyar ember, hanem messze földről szemlélte a védegyelet küzdelmeit, a védegyelet eredményeiről ezt mondja: „Aujourd’hui, l’Union défensive a rempli sa mission, et ses resultats ont été immenses. D’un côté, elle a eut du retentissement dans le commerce autrichien, quoi qu’ait pu dire à cet égard la presse servile, en même temps qu’elle a répandu l’aisance dans certaines contrées pauvres de la Hongrie, ou les habitants demandaient à une industrie grossière le pain, que leur refuse le sol. D’autre part, elle a fortifié en Hongrie le sentiment national; elle a montré au pays ce qu’il peut faire chaque fois qu’il unira ses forces et dirige son attention vers les questions agricoles et commerciales, trop négligées jusqu’ici. Les Hongrois ont senti qu’elles avaient pris de nos jours une immense importance politique, et que les transactions et les entreprises pacifiques remplaçaient, jusqu’à nouvel ordre les alliances et les déclarations de guerre“.³³⁴⁾

A védegyelet tehát még sem volt épen haszontalan!

L. Sipos Kamillo.

³³²⁾ *Magyar Szózatok* 17—18. 1.

³³³⁾ *U. ott.*

³³⁴⁾ De Gerando A.: *De l’Esprit publique en Hongrie.* (1848.) 499—500. 1.

Közlemények és ismertetések.

Az osztrák-magyar monarchia állatkereskedelme.

A monarchia 1909-diki évi állatkereskedelmének mérlege nem volt teljes mértékben előrelátható. Az állatkülkereskedelem terén tett eddigi tapasztalatok szerint a kivitel csökkenésével járó időszakok után olyanok szoktak következni, a melyeknek exportja emelkedést mutatott. Ennek meg is volt a magyarázata. A kivitel csökkenése ugyanis változott piaczi eladási viszonyokat teremtett. Az 1907-dik év 180.184 darab vágómarha kivitelével (50 millió korona értékben) látszólag befejezése volt egy csökkenő irányzatú periodusnak, a mennyiben 1908-ban a kivitel 359.405 darab volt (79·5 millió korona értékben), a mi 30 millió koronás kiviteli emelkedést jelent. Az 1909. évi kivitel kezdetben való alakulása is igazolni látszott ezt a felfogást, a mennyiben 1909 első félévének végén a monarchia kivitelének értéke 33·9 millió volt, szemben az előző 1908. év megfelelő időszakával (+ 10 millió.) Innentől fogva azonban változás áll be. A kivitel minden ága hóról-hóra visszafejlődik, úgy hogy az év végén mutatkozó eredmény 20 millió koronás különbözetet jelent az előző évhez képest.

1909-ben 62.083 darab szarvasmarhával, 90.936 juhval és 17.035 sertéssel kevesebbet exportált monarchiánk, mint az előző évben. A kiviteli különbözet értékének zöme a szarvasmarhára esik 16·7 millió koronával, a juhkivitelre 2 millió koronás minus esik, a többi differencia a csökkent sertéskivitelre jut.

A kivitelbeli csökkenés gyors bekövetkezésének okait kutatva, több érdekes jelenségre lehet bukkanni. Állatkivitelünkben két különösen szembe-szökő körülményt látunk. Az olaszországi kivitel 51.000 szarvasmarhával, 14.000 sertéssel és 2.500 juhval, a rumániai 71.000 juhval csökkent. (140.000 darabnyi minus 1908-hoz képest). Az 1908-diki rendkívül nagy olaszországi kivitel nem volt normalis kiviteli gyarapodásnak tekinthető. Épúgy izolált jelenség volt az 1908. évi rumániai juhkivitel is, a melynek 1909-ben nyoma sincs.

Aggályosabb tünet Németországba való kivitelünk megcsappanása, ha figyelembe vesszük, hogy ez a birodalom legfontosabb és legrendszerebb vásárlónk. A Németbirodalomba irányult kivitel 81.250 szarvasmarha (1908:94.906), 806 sertés (1908:1.445) és 6.436 juh (1908-ban 8.615.) A csökkenés: 14.000 szarvasmarha, 600 sertés és 2.000 juh. Fontos pont a csökkent szarvasmarhakivitel, a mely még az 1907-iki kivitelmenynél is kisebb. A legfontosabb ok talán az, hogy a jobb-fajta marhahus ára az osztrák piacokon az elmúlt év második felében annyira emelkedett, hogy nem fizetődött ki a németországi kivitel. A magas sertéshusárak okozhatták, hogy a monarchiának a német birodalommal kötött szerződésben biztosított sertéscontingensre szüksége nem volt.

A monarchia huszbehozatala az év végével más képet mutatott, mint az év elején hinni lehetett volna. A Szerbiával ideiglenesen kötött szerződés megszűnésének a szerbiai vágóállatküldemények elmaradása és az import további visszafejlődése volt a következése. Behozatott 1909-ben 32.258 darab vágóállat (e között Szerbiából 640 levágott szarvasmarha és 15.396 vágott sertés) 2·84 millió korona értékben, 14.443 darabbal kevesebb és 1·2 millióval kisebb értékben, mint 1908-ban.

Magyar gyáripari és munkás-statisztika.

A magyar szent korona országai gyáriparának üzemi és munkásstatisztikája az 1906. évről. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest, Athenaeum, 1910. (118:459) 8°.

Utolsó gyáripari statisztikánk a tiz esztendő előtti állapotokat tükrözi. Ezért nagy szolgálatot tenne az új felvétel, ha az örömet nem csökkentené némileg ama körülmény, hogy a minap megjelent új statisztika születése pillanatában ismét máris hat esztendő.

A szóban forgó újabbik gyűjtés módszere ugyan némileg tökéletesedett az előző felvétel óta, de azért még mindig sok kívánni valót hagy hátra. A mi a gyáripar fogalmát mint kutatási alapot illeti, a gyűjtés az iparfelügyeleti törvény adta meghatározást, a mely szerint gyárnak volna tekintendő minden olyan ipartelep, a melyben valamely elemi erő által hajtott erőgép van alkalmazásban, vagy a mely, ha ilyet nem használ, legalább husz munkást állandóan foglalkoztat, mint céljaira nem alkalmasat, megfelelően módosította. Az adatgyűjtés körébe mindazon ipari üzemeket bevonta, a melyek az előző évben rendszerint husz alkalmazottat foglalkoztattak, vagy pedig az üzemnek tömegtermelési irányzata mellett az ipari munkához elemi erőt használnak.

A másik meghatározandó kérdés az adatgyűjtés időpontja volt; olyan napot kellett választani, a midőn lehetőleg valamennyi gyár üzem-

ben van. Legalkalmasabbnak tetszett az őszi időszak, mert ilyenkor, ha az általános közgazdasági viszonyok és esetleges munkaviszályok munkaszünetet nem okoznak, csaknem egész gyáripárunk üzemben van. Legcélszerűbbnek kínálkozott 1906 október elseje.

A kibocsátott kérdőív öt főrészből állott. 1. Általános kérdések. 2. Az ipartelep személyzete. 3. Munkaidő. 4. A tisztviselők fizetése és a munkabérek. 5. A munkások jólétére irányuló intézmények. E főrészekben belül az adatszolgáltatókhoz 91 fő- és számos mellékkérdés intéztetett, mindenekfölött azt az elvet követve, hogy a kérdések, habár némi hosszadalmasság árán is, könnyen érthetők legyenek, egymással össze ne zavartassanak és még emellett az egyes kérdőpontok közt levő összefüggés lehetőleg világosan kitűnjék.

Az adatgyűjtés főbb eredményei közül felemlitendők nagy vonásokban a következők: A magyar szent korona országaiban 1906-ban 4.533 gyári jellegű ipari üzem állott munkában, a melyek közül 3.994 (88·1%) az anyaországra, 539 (11·9%) pedig a társországra esett. Az adatgyűjtés szerint a magyar gyáripárban első helyen az élelmezési és élvezeti cikkek gyártásának főcsoportja áll. Ez az iparcsoport 1906-ban 868 főüzemet (ipartelep) és 924 üzemet számlált, úgy hogy az ipartelepek számát tekintve az egész gyáripárral szemben 21·4% részesedést mutat, az összes üzemek számát tekintve pedig 20·4%-ot. E számarány élénken utal az ország agrár jellegére. A fejlettebb malomipar, a sör- és szeszgyártás nagyszámú teleppel segítenek gyarapítani e főcsoport telepeinek számát.

Az élelmezési, továbbá a kő-, föld- stb. ipar után a faipar következik 15·8%-al. E csoportban első helyen áll a fűrészeltárúgyártás, mely a legtöbb üzemet foglalja magában. Jelentékeny még a vas- és fémipar 520 üzemmel és a gépgyártási iparok 482 üzemmel.

A mi a honosság kérdését illeti, ennek megállapítása nem tekinthető reálisnak, a mennyiben nincs külön kimutatva a tulajdonosok, igazgatók és bérlők száma, hanem „a telepek száma, melyek tulajdonosai vagy igazgatói kizárólag magyarok stb“. Csak így sült ki, hogy magyarnak látszik a telepek számának 92·5%-a, a mely számot a „részben magyar, részben egyéb külföldi honosok kezén levő üzemekkel“ 94%-al sikerül kimutatni.

Az ipari vállalkozás terén e statisztika szerint a magánvállalkozási forma az uralkodó, a mi azonban ugyancsak gondos fentartással veendő és igen megváltoznék a helyzet képe, ha a reális érték és az üzemek nagysága vettetnék össze a birtokviszonyokkal, ha különbség tétetnék igazi nagyipar és a többiek közt. Nem is kell egyebet mint az első két főcsoportot, meg az élelmezésit venni.

A gyáriparunkban foglalkoztatott emberi munkaerő, a nemzeti gazdaság e nagyfontosságú része, az egész személyzetet összeszámítva 335.839 személyt tesz. Érdekes volna megállapítani, hogy az összes kereső népe sségből mily hányad jut a gyáriparra, de ez, sajnos, lehetetlen mert az összadatok 1900. évvégi népszámlálásból erednek. Ez a hat évi különbség pedig kizárja a reális összevetés lehetőségét. Az 1901. évi gyáripari felvétel szerint 259.464 gyáripari alkalmazott volt, 1906-ban már 335.839-et látunk (+ 29.4%).

Az alkalmazottak száma tekintetében az élelmezési és élvezeti cikkek csoportja áll első helyen (17.9%), majd a gépgyártás (16.7%) és a vas- és fémipar következik (14.4%). A textilipar 1901-től 1906-ig lényegesen gyarapodott. Legutolsó helyen a bőr- stb. ipar áll. Az egész személyzetből 93.3% az anyaországra, 6.7% pedig a társországoakra esik.

Az egész statisztika gyakorlati értéke mai használhatósága tekintetében, eltekintve egyéb tökéletlenségeitől, szenved az által, hogy két fontos faktornak iparunkra gyakorolt hatását fel nem tünteti. Az egyik az új iparfejlesztési törvény, a másik a munkásbiztosítás intézményének új alapokra fektetése. A legközelebbi statisztikának össze kellene esni az általános népszámlálással, kérdéstételének intensivebbnek, feldolgozásának részletesebbnek és megjelenésének gyorsabbnak kellene lennie, hogy igazán értékes kútfő lehessen.

Osztrák socialpolitikai törvényhozás.

Az urakháza 1909 december 28-diki ülésén másodszo ri és harmadszo ri olvasásban is elfogadta a kereskedelmi és rokonüzemekbeli munkaidő és záróóráról szó ló törvényjavaslatot, melynek következő fontosabb határozmányai vannak: A törvény legalább tizenegy óras pihenőidőt ír elő kereskedelmi üzemekben, a szállitmányozó iparban, a termelő iparok, fogyasztási egyesületek, termelő és gazdasági szövetkezetek eladási üzemében; legalább 10 óras pihenőt a szállitó iparbeli kocsisoknak. A napi munkaidő tehát a maximalis tizenhárom, azaz tizennégy órát túl nem haladhatja. A déli szünet szabály szerint másfél óra kellene, hogy legyen. Bolthelyiségek és a hozzájuk tartozó irodák esti nyolcz órától reggeli öt óráig zárva tartandók; csak az élelmiszerkereskedelemben tarthatók az üzlethelyiségek este kilencz óráig nyitva. A tartományi közigazgatási hatóságnak joga van a pihenőidőt még hosszabbra kiszabni. Azt is előirja a törvény, hogy az összes fent felsorolt helyiségekben ülőalkalmatosságokat kell tartani a segédmunkaerők számára. A pihenőidőre vonatkozólag elmondott határozmányok alól

kivételnek a leltári munkálatok, az üzlet költöztetésével és újból való berendezésével járó munkák, a vásárlátogatás, továbbá az a munka, mely az árúk megromlásának elkerülését célozza, vagy egyéb sürgős és előreláthatatlan okból el nem odázható. Mindezekon kívül még legfeljebb évi harmincz napon át lehet több munkát végeztetni. Fürdőhelyeken, melyekben az esti órákban különösen élénk szokott lenni a forgalom, a hatóság a kamarák és alkalmazott-szakegyesületek meghallgatásával felfüggesztheti a törvény vonatkozó intézkedéseit.

Az osztrák Reichsrath mindkét háza elfogadta a kormánynak a kereskedősegédek és hasonló állásokban levő alkalmazottak szolgálati szerződésére vonatkozó törvényjavaslatát. E törvény szabályozza amaz alkalmazottak szolgálati viszonyát, a kikre nézve eddig részben a kereskedelmi törvény, részben az általános polgári törvénykönyv határozmányai voltak irányadók.

A törvény szól oly személyekről, a kik túlnyomólag kereskedelmi vagy magasabb nem-kereskedelmi munkára vannak alkalmazva, kereskedelmi vagy egyéb pontosan meghatározott és körülírt vállalatban vagy intézetben (ipartörvényben körülírt vállalat, hitelintézet, bank, biztosító, munkáspénztár, kiadóhivatal, ügyvédi iroda, ügynökség, trafik stb.) A törvény egyéb határozmányai közül csak néhány socialpolitikai fontosságut emelünk ki.

A teljesítések és azok ellenértékére nézve első sorban az egyezkedés irányadó, továbbá kiegészítőleg a helyi szokás. Ha a szerződő felek oly munkaadók vagy munkások egyesüléséhez tartoznak, a kik között collectiv szerződés áll fenn, akkor egyéb szerződés híján ezen collectiv szerződés az irányadó.

Az alkalmazottaknak bérük terhére lakással és élelmezéssel való ellátása rendeleti uton betiltható.

A szerződés érvényességéhez írásbeliség ugyan nem szükséges, de joga van az alkalmazottnak a szerződés megkötése után a munkaadótól írásbeli feljegyzést kívánni a szolgálati szerződésből folyó lényeges jogok és köteleességeket illetőleg.

A törvény a szabadságidőt is rendezi. Minden alkalmazottnak joga van hat havi szakadatlan szolgálati idő után 10 napra, 5 év után évi 2 hétre, 15 év után évi 3 hétre, a mely idő alatt pénzbeli járandóságait teljesen élvezzi. A törvény sok üdvös egészségügyi és jóléti intézkedést is tartalmaz. Pontosán körülírja a szolgálati viszony felbontását és a kártérítés módozatait.

A versenyclausula igen vitás kérdése következőleg szabályoztatik: Az olyan egyezés, a mely szerint az alkalmazott szolgálati viszonya megszűnése után keresőtevékenységében korlátoztatik, hatálytalan, ha

az alkalmazott az egyezés megkötésekor kiskorú vagy ha bére a szolgálati idő befejezésekor nem haladja túl az évi 4000 koronát. Magasabb bérnél az ily egyezkedés annyiban bír hatállyal, a mennyiben a korlátozás a munkaadó üzletágába tartozó tevékenységre vonatkozik, egy évi időt túl nem halad és nem tartalmazza az alkalmazott boldogulásának méltánytalan megnehezítését.

Az alkalmazottaknak e törvényre épülő jogai majdnem kizárólag kötelezők, szerződésileg nem korlátozhatók. A törvényben szabályozott szolgálati viszonyból keletkező viták ipari bíróságok elé tartoznak.

* * *

Nagyfontosságú végrehajtási rendeletet bocsátott ki az osztrák kereskedelmi minister az ősszministeriumnak az állami közszállításokra vonatkozó rendeletéhez. A munkásvédelemre vonatkoznak következő intézkedései: Az állami közmunkák kivitelénél külföldi munkások alkalmazása különösen akkor tiltandó el, ha az a megokolt vélelem forog fenn, hogy a külföldi munkások alkalmazása azért szándékolatik, hogy a munkaadó elegendő alkalmas belföldi munkaerőkinálat daczára a szokásos belföldinél alacsonyabb munkabéretet vagy egyéb, a munkásokra nézve kedvezőtlenebb munkafeltételeket akar elérni.

A vállalkozó munkaadó köteles a felügyelő hatóságnak kívánságára az alkalmazott munkások bérlajstromait és munkaszerződéseit felmutatni és a kívánt felvilágosításokat megadni. Ellen esetben joga van a hatóságnak az esedékes fizetéseket a kötelessége teljesítéséig visszatartani.

Ha a vállalkozó nem teljesíti pontosan bérfizetési kötelességét, joga van az állami hatóságnak a munkásokat a vállalkozó terhére kielégíteni és az e célra felhasznált összegeket törlesztésképpen kezelni, szükség esetén a vállalkozó cautiójából fedezni. A vállalkozó köteles az illetékes állami hatóságnál az iránt nyilatkozni, mely mértékben ismeri el jogosáknak az egyes munkások igényeit. Ha ezt a hatóságtól adott időn belül megtenni elmulasztja, semmiféle kifogást nem emelhet a hatóság fentjelzett eljárásával szemben.

A rendelet különösen építkezési munkálatoknál gondoskodik arról, hogy a munkaadó megfelelően védje a munkások testi épségét és jólétét.

Osztrák törvényjavaslat a nők éjjeli ipari munkájának tilalmáról.

Az osztrák kormány az 1906. évi szeptember hó 26-án kelt nemzetközi egyezmény alapján törvényjavaslatot terjesztett a törvényhozás elé, a melynek határozmányait röviden ismertetjük:

A törvényjavaslat elvben kimondja, hogy oly ipari vállalatokban, melyekben több mint tíz munkás dolgozik, nők, (korkülönbség nélkül) nem dolgozhatnak esti 8 és reggeli 5 óra között. Minden női munkás pihenő idejének legalább tizenegy órát kell kitennie megszakítás nélkül.

E törvény hatálya alá tartoznak mindazok az üzemek, a melyek árukat termelnek, feldolgoznak; ide tartoznak az építkezések is. Nem számítanak ide a mező- és erdőgazdasági üzemek, a fentartott ásványok bányászata, a mely utóbbira nézve külön törvény fog intézkedni. Nem tekinti a javaslat idetartozó ipari üzemeknek a vendéglőket és ezekhez hasonlókat.

Kivételt alkot 16 évesnél idősebb munkásnőkre vis major esete, de a többiek munkáltatására nézve bejelentési kötelezettséget állapít meg.

A kormánynek jogában fog állni esetről-esetre a kereskedelmi és iparkamarák meghallgatásával megállapítani áruromlással járó üzemekben oly eseteket, a melyekben kivételesen dolgoztathatók a 16 évesnél idősebb nők. Saison-iparokban tullephető a fent megállapított szabály, de évenként legfeljebb hatvan napon át.

A törvény áthágása ipari kihágást alkot. A törvény életbeléptetése 1911. január elsejére van tervbe véve.

Gyermekvédelem.

A majnafrankfurti »Centrale für private Fürsorge« folyó év májusában gyermekvédelmi továbbképző tanfolyamot rendez, a mely főképpen a gyámügy gyakorlati kérdéseit, továbbá a gyermekbiróság intézményét fogja felölelni és ki fog terjeszkedni a gyermekvédelem egészére. A cursus tizenkét napra van tervezve és husz kiváló előadó helyezte kilátásba közreműködését. Az elméleti előadásokhoz tisztán gyakorlatiak csatlakoznak és a praktikusság biztosítására több mintaszerűen vezetett helyi és szomszédos intézetet fognak a tanfolyamon résztvevők szakszerű vezetés mellett legbehatóbban tanulmányozni. Az egész cursus tandíja husz márka. Jelentkezéseket a vezetőség (Centrale für Private Fürsorge, Frankfurt a. M., Stiftstr. 30) fogad el.

Aranybánya-értékek.

Ruppel Willy: *Das Geschäft in Minenwerten an der Londoner Börse.* (Jena, 1909. Fischer, 180. old.)

A bánya-értékforgalomban tudvalevőleg a legtágabb tere nyílik a speculációnak. A bánya-értéküzlet főpiacza London, hol külön tőzsdéje

van a délafrikai aranybánya-részvényeknek (Kaffir Circus), a nyugatafrikai (Junglemarket) és ausztráliai, újzélandi és amerikai bánya-értékeknek. Daczára a kellemetlen tapasztalatoknak, melyek e téren oly gyakran mutatkoztak, mégis a délafrikai bánya-értékek piacza felé központosul az érdeklődés, a hol a viszonyok tényleg a legconsolidáltabbak, ehhez járul még az a szoros kapocs, mely Transvaalt, főleg azonban Johannesburgot Londonhoz fűzi és így a pontos tájékozást lehetővé teszi. A bányatársaságok typicus formája a korlátolt felelőséggű társaság (Limited Liability Co.), a melynek részvényei (shares) legtöbbször 1 font sterling, gyakran 1 shilling, sőt ennél is kisebb névértékűek, hogy a kisemberek is könnyen megvásárolhassák, míg Németországban a bányatársaságok részvényei 1.000 márkánál kisebb névértékűek nem lehetnek, úgy hogy a bányavállalatok részvényei csaknem kizárólag a nagytőke birtokában vannak.

A bánya-értékspeculáció legnagyobb veszélye a tőzsdétől távolállók tisztességtelen törekvése, hogy gyakran nem létező bányavállalatok iránt az érdeklődést felkeltsék és javukra kihasználják. Angliában sok ezer tőzsdeiroda (ugynevezett bucketshops) van, melyek vezetői nem tagjai a tőzsdének. Ezek arra törekednek, hogy kétes anyagi alapon álló részvények iránt nagy érdeklődést keltsenek és azokat elhelyezzék.

Szerző részletesen leírja a londoni értéktőzsdének, különösen a bánya-értékekre vonatkozó üzleti technikáját. Legfontosabb a praemium-üzletnek elemzése, mely éppen a bánya-értékek terén nagy szerepet játszik. De az összes üzleti gyakorlatokat, visszaéléseket stb.-t is leírja. Foglalkozik a bánya-értékekben elhelyezett tőkék számbeli megállapításával (1907-ben 3.174 társaság több mint 500,000.000 font sterling névértékű tőkével, körülbelül 100,000.000 font sterling befizetett tőkével), ráutal a modern üzleti életben mind jobban nyilvánuló egyesülési, fuzionáló irányzatokkal, a törvényhozás szabályozási kísérleteivel.

A könyv érdekes anyagot hordott össze, de szerzője sok kérdésben egyoldalú, német szempontból ítélkezik.

H. J.

Amerikai vasut-értékek.

Singer J.: *Die amerikanischen Eisenbahn- und Industrie Papiere*. Berlin-Schöneberg, 1910. (VIII. 298) 8°.

Szerző, kinek az amerikai vasutak gazdasági jelentőségéről körülbelül egy év előtt irt könyvét szemlénkben ismertettük, jelen munkájában gyakorlati célt szolgál, a midőn az olvasó közönséget az amerikai értékpiacczal ismerteti meg. A tőkegazdaság az Egyesült-Államokban

hihetetlen magasságra emelkedett. Az 1893. évi nagy amerikai válság tőzsdei oldalát tulajdonképen csak a City néhány szaklapja vette figyelembe és ezek is mint exotikus eseményt tárgyalták. Az 1907-iki amerikai tőzsdeválság és következései azonban észlelhetők és érezhetőek voltak a kapitalista gazdaság területének legszélső határain is. A dolgok ilyenén változása teszi mind megokoltabbá azt a fokozódó érdeklődést, mely a newyorki tőzsde eseményeit Európaszerte kíséri. Szerző könyvének első részében az amerikai értékpiacon ismerteti, második része a vasuti, a harmadik pedig az ipari értékekkel foglalkozik.

Singer munkája önálló, ugy kritikai, mint leíró részében és szolgálatot tesz mindazoknak, a kik az amerikai értékek iránt érdeklődnek.

Japáni pénzügyek.

Finanzielles und wirtschaftliches Jahrbuch für Japan. Herausgegeben vom kaiserl. Finanzministerium. 9. Jahrg. 1909 Tokio. Gedruckt in der Staatsdruckerei (VI., 182, 18.) 8°.

Japán életéről, mely a nagy európai nyilvánosságot csak legujabban érdekli, igen hű képet nyújt az előttünk fekvő 9 esztendeje megjelenő évkönyv. Ha végig futunk a hozzácsatolt graphikonokon, meglepő adatok tárulnak szemünk elé. Az állami jövedelem és kiadás 10 év alatt ötszörösre emelkedett; megötszöröződött a postatakarékpénztári betétek összege is. A leszámított váltók értéke 1899-től 1908-ig 1.700 millió yenről 6¹/₂ ezer millióra szökkent s négyszer annyi a behozatal és kivitel ma, mint 1889-ben volt. A vasutkilométerek hossza hihetetlenül gyarapodott és végül a lakosság magában a főszigeten, a tulajdonképeni Japánban 1890 óta majdnem tiz millió lélekkel szaporodott.

A gazdasági helyzet a jelentés évében nagyjában magán viseli az egész világ depressiojának nyomait. A külkereskedelem egészen visszaesést mutatott. A mezőgazdasági összhozam kitünő eredményt mutat. A mezőgazdaság főterméke a rizs, 6°/_o-kal magasabb hozamú volt, mint az előző évben. Az Oroszországgal kötött béke óta az 1907-ik év elejéig nagy volt a vállalkozási kedv és rendkívül sok vállalat keletkezett. Az 1906/7-ben ujonnan létesült és alaptőkéjüket felemelő társulatok tőkéje 946,411.725 yent, azaz 1.980,271.893 márkát tett ki (1908-ban 110,083.330 yent = 230,338.360 márkát).

Az utolsó költségvetési évben a háború nyomai már alig tapasztalhatók és minden visszatért a nyugodalmas, békés kerékcsapásba. Az államháztartás egyensúlyának biztosítására és az ország finansziális alapjainak megizmosítása végett a szóban forgó év költségvetésének megállapításánál különböző tervek merültek fel a jövedelmek szaporitá-

sára, másfelől általános volt az az óhaj, hogy a kiadások a legszükségesebbekre korlátoztassanak. Az elkerülhetetlen deficitet kölcsönfelvétel mellőzésével akarták kikerülni, tehát az adók felemeléséhez folyamodtak. Felemelték a cukoradót, fogyasztási adót vetettek ki a kőolajra és az egyedárúsági dohány árát felemelték 30°/o-kal. Az 1907/8-iki tényleges állami bevétel 16 millió yennel (93,250.400 márkával) múlja felül az előirányzatot. A rendkívüli jövedelmek közt tekintélyes összeggel szerepel az oroszok által fizetett hadi kárpótlás (orosz hadifoglyok tartásáért).

Világkereskedelmi árucikkek.

Norden Arthur : *Die Berichterstattung über Welthandelsartikel*. Leipzig, G. A. Glöckner, 1910. (VII. 202.) 8°.

A legtöbb ujságírónak és olvasónak (ugyanaz áll a szaklapokra is) fogalma sincs azokról a bizonyos, töméntelen számmal tarkított hírekről, a melyek a lapok gazdasági rovatának nagy részét nap-nap után megtöltik. Norden kiváló szakértelemmel megírt könyvének célja, hogy közérthető módon megmagyarázza a lapokban a világkereskedelmi főárucikkekről szabályszerűen megjelenő publicatiók technikáját és megmutassa az ujságírónak, hogy e hirszolgalat miként rendezendő be teljes szakszerűséggel. Hogy e célját elérhesse, munkája nem szoritkozik a felemlített publicatiók száraz magyarázatára, hanem általános áttekintését adja az egyes világforgalmi árucikkeknek. Norden a gabonát, cukrot, kávé, gyapjút és gyapotot öleli fel a legpraktikusabb részletezéssel és könyvecskéje hasznára válik a laikus közönségnek.

Nemzetközi értekezlet a munkanélküliség ügyében.

Érthető, hogy a munkanélküliség problémája fokozott mértékben foglalkoztatja a tudományt és a gyakorlati socialpolitikát.

A tudomány a gyakorlati tevékenységgel szemben ugyan elmaradt. A munkanélküliség számbeli megállapítása, más tüneménycsoportokkal való correlatiója és a munkanélküliséget okozó tényezők elméleti avagy tapasztalati felderítése még sok alapvető munkát követel.

Az érdek felkeltése inkább a gyakorlati oldaláról jött.

Az utóbbi évtizedekben fontos kísérletek történtek a munkanélküliség elleni biztosítás és segítkezés terén. (Svájc : Bern, Basel, St. Gallen, Zürich ; Németország : Köln stb. ; Belgium : Gand.) A munkaközvetítést különösen Németország fejlesztette nagyra. A közmunkáknak inségmunkák alakjában való öntudatos szervezése a munkanélküliség enyhítésére Franciaországban és Angliában nyert jelentőséget. Az állami kötelező biztosítás kérdése Németországban és Franciaországban került tárgyalásra és ennek kapcsán értékes anyaggyűjteményt és terveket tettek közzé. A legnagyobb reformra pedig Anglia készül, a mióta az 1905. évi törvényt a munkanélküliségről megalkotta, melyet csak ideiglenes természetűnek kell tekinteni.

Városi és állami biztosítás, kötelező vagy önkéntes alapon ; segítkezés ; munkaközvetítés ; közmunkák szervezése a munkanélküliek érdekében stb., mind oly jelentőségteljes socialpolitikai intézkedések, melyek a munkanélküliség problémájában, mint középpontban találkoznak. De a socialpolitika és a társadalmi reformtörekvések ú. sz. minden egyéb kérdése is kapcsolatos a munkanélküliséggel, mert a munkanélküliség közvetve kihat a munkában lévők helyzetére és megnehezíti azok szervezését és az őket érintő reformok keresztülvitelét.

Érthető tehát, hogy mindazok, a kik socialpolitikával foglalkoznak, más-más oldalról valahogy érintik a munkanélküliség kérdését, beléje ütköznek. Ezért már most tömörülni akarnak, szövet kívánnak alkotni, a mely a különböző országokban a munkanélküliség kérdését tanulmányozza, a munkanélküliség elleni küzdelemben vezető szerepet játszon.

E tömörülési kívánság először nyert kifejezést az 1906-ban Milánóban tartott nemzetközi congressuson, a mely ugyan igen értékes anyagot hordott össze¹⁾, de valóban nem vezetett megfelelő eredményre, mert az olasz és francia socialdemokrata résztvevők nem annyira a munkanélküliség kérdésével foglalkoztak, mint inkább a socialismust, a revolutiot, az anarchiát, az antimilitarismust stb. tárgyalták, sőt határozatilag kimondották azon kívánságot, hogy a hadügyi költségvetéseket be kell szüntetni és helyettök az összes művelés alá nem vett területek megművelésébe kell fogni!²⁾ De már Milánóban vagy tíz ország, tudományosan képzetebb, képviselője értekezletet tartott s megegyezett abban, hogy feltétlenül szükség van, valamely oly szerv vagy középpont létesítésére, a mely a munkanélküliség ügyében a különböző tapasztalatokat gyűjti és a munkanélküliség kérdéseivel foglalkozókat összefüzi.

Több közbeeső lépés után³⁾ végre 1909. évi július hó 3-án Párisban, az ott üléselő *Nemzetközi statisztikai intézet* számos tagjának részvétele mellett, nemzetközi előkészítő értekezletet tartottak. Ezen k. b. tíz állam negyven képviselője vett részt; kb. százötven egyéb meghívott pedig írásban csatlakozott a tervbe vett határozatokhoz.

Ez előértekezleten megállapították, hogy a munkanélküliség ügyében nemzetközi szervezkedésre van szükség. A feladat nem az, hogy általános politikai vagy társadalmi elveket tisztázzanak, hanem gyakorlati munkát kell végezni. Csak azokat kell a nemzetközi szervezkedésre fölszólítani, a kik azon a nézeten vannak, hogy a munkanélküliség ellen a társadalom valóban tehet valamit. Ezért a nemzetközi szervezkedést célzó 1910-ben tartandó értekezletre csak azok nyernek majd meghívást, a kiket előzetes munkásságuk, tevékenységük erre mintegy képesített. A meghívásokat a nemzetközi értekezletre a nemzeti bizottságok vélemény nyilvánítása alapján küldik ki.⁴⁾ Tizenöt ily nemzeti bizottság alakult meg időközben; hat további alakuló félben van.

Az 1910-ki nemzetközi értekezlet elseje lesz a munkanélküliség ügyében rendszeresen tartandó congressusoknak. Valószínűleg azonban valamely állandó intézet vagy hivatal megalkotására is fog vezetni, a mely a nemzeti bizottságok és intézmények középpontja lesz.

Bizonyos, hogy a munkanélküliség elleni küzdelmet csak nemzetközi alapon lehet sikeresen megkísérteni. Az ujkori gazdasági élet olyan annyira egymásba szövődő, hogy, bár az egyes országokban egymástól

¹⁾ *La disoccupazione. Relazioni e discussioni del 1° Congresso internazionale per la lotta contro la disoccupazione. 1906.*

²⁾ Varlez: *La lutte contre le chômage. Rev. Éc. int.* 1909. oct. k. ny.

³⁾ L. Varlez: I. m. 7—10. old.

⁴⁾ L. Varlez: I. m. 11. old.

eltérő sajátosságokat is mutathat a munkanélküliség, mégis az egész világra kiterjedő problema ez. És a mit a munkanélküliség csökkentésére vagy a velejáró bajok enyhítésére tenni lehet, szinte hatályát veszti, ha csak egy országon belül teszik meg a szükséges intézkedéseket, a szomszédos területeken pedig nem történik semmi.

Felmerült azonban az a kérdés, helyes-e, hogy a munkanélküliség problémáját kiragadják az egyéb társadalmi kérdések keretéből és ily szellemben megvitatandó volt, szükséges-e külön szervezet létesíteni a munkanélküliség ügye számára, nem volna-e jobb, ha azt valamely már létező intézménnyel összekapcsolnák? ¹⁾

Mindenekelőtt a *Nemzetközi statisztikai intézet*-re gondoltak, a mely hiszen a munkanélküliség statisztikájával — mint e társadalmi jelenség alapvetésével — ex asse foglalkozhatnék, és valóban nagy tekintélyű, pártatlan nemzetközi forumot alkot. A nemzetközi statisztikai intézet azonban természetesen csak többi sokoldalú statisztikai feladata mellett foglalkozhatnék a munkanélküliség statisztikájával is és így valószínűtlen, hogy e nagy munkát sikeresen vállalhatná. De azonkívül ez intézet munkaköréből a gyakorlati socialpolitika tökéletesen ki van zárva.

Gondoltak továbbá a *középeurópai közgazdasági egyesületekre* is, a melyek tudvalevően a munkaközvetítés oly fontos kérdésével behatóan foglalkoznak.²⁾ Ez egyesületek benső kapcsolatban állanak a nagyiparral

¹⁾ L. a köv.-re. Varlez : I. m. 31—37. old.

²⁾ A munkanélküliség ügyében alakult magyar bizottság Bossányi Endre urtól, Magyarország középeurópai közgazdasági egyesületének igazgatójától megkapta azon tervezetet, a mely alapján a középeurópai közgazdasági egyesületek a munkaközvetítés kérdését tárgyalni fogják. E tervezetet érdekessége miatt egész terjedelmében ide iktatjuk.

A munkapiacz szervezése a középeurópai államok között.

I. A tárgyalások alapjául szolgálna az egyes államok munkapiaczának ismerete :

a) A munkapiacz tényleges helyzete az iparban és a mezőgazdaságban ; forog-e fenn tényleges felesleg munkaerőkben vagy sem ? Az ipar vagy a mezőgazdaság van-e túlsúlyban ? Milyenek a viszonyok minden egyes állam fontosabb vidékein ? E viszonyok pontos megállapítása.

b) Milyen a munkapiacz szervezete minden egyes államban ? Áll-e fenn ily szervezet és mily alapon ? Minő eredmények érettek el ez által ? Foglalkoznak-e az állami és városi hatóságok stb. a munkapiacz szabályozásával, illetőleg a munkaközvetítéssel ? Mily terjedelemben foglalkoznak ezzel a munkaadók vagy a munkásszakszervezetek ? Történt-e már törvényhozás útján kísérlet ez ügyek szabályozására ? Történik-e statisztikai adatgyűjtés és melyek ennek hiányai ?

II. Minő tényleges kapcsolat áll fenn az egyes államok között a munkapiacz terén, vagyis a munkaerő kicserélése tekintetében.

a) Van-e ki- vagy bevándorlás és mily terjedelmű, mezőgazdasági vagy ipari munkások vándorolnak-e ki, van-e időszakos vándorlás, történik-e ügynökök által való toborzás, vagy maguk a munkások keresnek-e idegen országokban munkát ? Érde-

és így sok fontos mozzanatot felderíthetnének, a mely a munkanélküliség kérdését az ipari válságokkal összekapcsolja. Másrészt azon-

kében áll-e a kivándorlási államnak a kivándorlás, mily előnyökkel vagy hátrányokkal jár az az illető államra nézve, milyen előnyökkel jár a bevándorlási államra nézve?

b) Milyen visszasságokat hozott létre a munkaerő kicserélése (ügynökök túlkapásai, az aratás hátráltatása stb.).

c) Történnek-e intézkedések az országban a munkaerő e kicserélésének szabályozására? (Utalás a galicziai központi munkaközvetítő és a németországi mezőgazdasági munkásközpontra.)

d) Történtek-e már hatósági vagy törvényhozási intézkedések ezen nemzetközi viszony szabályozása tekintetében?

III. Minek kellene történni és minő javaslatok tehetők ezen kölcsönös viszonyok szabályozása és a nemzetközi kiegyenlítés létrehozatala érdekében.

Javaslatok csakis az I. és II. pontban említett körülmények ismerete alapján tehetők.

E javaslatok tételénél figyelem lenne fordítandó:

a) A munkapiacz concentratiójára és központosítására minden egyes államban. E tekintetben közönyös, hogy az efféle központi szervezetek paritás alapján állanak-e fenn vagy nem, épp így közönyös, hogy állami vagy magán intézményekről van-e szó stb. Reá bizandó lenne minden egyes államra, hogy az ilyen rendezett központosításról önállóan gondoskodjon és azt a saját viszonyaihoz alkalmazva léptesse életbe. Minden egyes államban olyan központnak kellene fennállania, a mely képesítve van arra, hogy a szomszédállam szervezeteivel — legyenek azok akár paritás alapján működők vagy nem, munkaadói vagy egyéb központok — az érintkezését sikeresen fentarthassák. Figyelmet érdemelnek e tekintetben a dr. Caró javaslata szerinti nemzetközi intézetek, a dr. Hegedüs javaslata szerinti kopenhágai alapelvek, végül a dr. Führer által javaslatba hozott bizottság létesítése a munkapiacz állandó megfigyelése céljából.

b) Ama feladatok megvitatása, melyek ezen központokra ruházandók lennének, minő teendőkkal és jogokkal lennének azok felruházandók (pontos statisztikai tudakozódások, a munkapiacznak minden egyes államban való helyzetére vonatkozó tájékoztatások stb.)

c) Tárgyalandó lenne továbbá, hogy ezen nemzetközi kapcsolat létesítésére szükséges-e a törvényhozásnak beavatkozása vagy elegendő lenne-e az illető kormánynak intézkedéseit kieszközölni a végre, hogy ez ügyben közvetítői szereppel, az anyag továbbításával statisztikai közzétételével stb. járjanak el.

IV. Mily módon lehetne a conferentia javaslatait megvalósítani? E tekintetben emlékiratot lehetne intézni az egyes államok törvényhozásaihoz és kormányaihoz. Ez emlékiratban a conferentia tárgyalásainak eredményei lennének összefoglalandók és az emlékirat szerkesztésében mind a 8 előadó közreműködne. Az emlékirat javaslatai a sajtó és a szakirodalom terén is ismertetendők.

Az előadói értekezéslet ezen javaslatai a Magyarország Középeurópai Közgazdasági Egyesülete által 1910 május havában egybehívandó közös konferencia elé terjesztendők (időközben a konferenciát 1910 október 8—10-re halasztották) és az ez alapon történő határozatok, illetőleg megállapodások az egyes középeurópai közgazdasági egyesületek igazgatóságaihoz terjesztendők fel a további intézkedések megtétele végett.

ban a munkásság, a municipiumok, a munkanélküliség iránt különösen érdeklődő tudósok alig vannak képviselve e közép-európai egyesületekben; az a tény pedig, hogy eddig csak négy országra terjednek azok, a nemzetköziség jellegét sem biztosítják.

A Németországban, Belgiumban, Svájcban, Ausztriában levő munkaközvetítési szervek, valamint a *congrès de la bienfaisance et de l'assistance publique*, a jótékonyági és közsegélyezési congressus is szóba kerültek, mint oly intézmények, a melyek a munkanélküliség ügyét fölkarolhatnák; de a kellő rátermettség hiánya miatt csakhamar elejtették ismét őket.

Sokkal komolyabban gondoltak a *Comité permanent des assurances sociales*, a régebbi baleset elleni biztosítási bizottság, socialis biztosítási bizottsággá kiterjesztett szervezetre.

Tény, hogy különösen a kormányképviselők körében erősen pártolták azt az eszmét, hogy a socialis biztosítási bizottság vegye át a munkanélküliség ügyét, mert e bizottság valóban nemzetközi, a legkiválóbb szakértőket a munkásbiztosítás terén magában foglalja és máris sikeresen működő nemzeti szervekkel is bír. Világos azonban, hogy a munkanélküliség ügyében a biztosítás csak egyik részét teszi a fontos teendőknél. A munkanélküliség statisztikája, a munkaközvetítés, a segélynyújtó közmunkák ügye, az oktatás és a jótékonyosság ügye éppen oly fontos részek, melyek teljesen túlesnek azon az érdek- és foglalkozási körön, melyhez a socialis biztosítási bizottság tagjai tartoznak.

Végül a *nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület* jutott előtérbe, mint a mely szervezet tán leginkább vehetné magára a munkanélküliség ügyét is. Kitűnően szervezett munkahivatala Baselben, nagy kormánysegélyei, nemzeti osztályainak nagyszerű szervezete szinte első sorban erre az egyesületre irányították a figyelmet.

A nemzetközi törvényes munkásvédelmi egyesület német csoportja a *Gesellschaft für Socialreform* egyenesen javaslatba hozta a munkanélküliség ügyének hozzácsatolását a törvényes munkásvédelem ügyéhez. Ugy tervezték, hogy 1910-ben a munkanélküliség ügyében tartandó értekezlet székhelye legyen Lugano, a hol ugyancsak a törvényes munkásvédelem nemzetközi egyesülete is tartja majd két éves gyűlését.

De ezen tervezéssel szemben is fontos aggályok merültek fel. A törvényes munkásvédelmi egyesület főleg törvényhozási intézkedésekre irányul, míg a munkanélküliség ügye jobban, mint bármely más társadalmi ügy a végrehajtási hatóságok, különösen a városi hatóságok részvételét kívánja; azonkívül a munkaadók és munkásegységek, valamint a jótékonyági intézmények részvétele is nagyon fontos a munkanélkü-

liség ügyében; ezek a törvényes munkásvédelem körétől pedig meglehetősen távol állanak. Félős továbbá, hogy az annyira kitűnően bevált törvényes munkásvédelmi hivatal a munkanélküliség ráhárításával járó nagy munkát csak eddigi kitűnő tevékenysége rovására végezhetné.

Nem döntöttek határozottan e kérdésben és az 1910. év különböző értekezleteire hagyták, hogy miképen történjék a megoldás. De mindjobban kidomborodik az a nézet, hogy a munkanélküliség kérdése külön szervezetet, külön központi intézetet kíván. Természetes, hogy ez nem zárja ki — sőt az újabb nemzetközi szervezkedések javallják ez eljárást —, hogy a munkanélküliség ügyét intéző szerv minden oly kérdésben, a melyre nézve már vannak nemzetközi szervezetek, ezek támogatását ne kérje, velük együttes eljárásra ne törekedjék. Így statisztikai kérdésekben a nemzetközi statisztikai intézet, biztosítási kérdésekben a socialis biztosítás bizottsága, jótékonyági kérdésekben a jótékonyági congressus, nagyipari kérdésekben és törvényes intézkedéseket érintő kérdésekben a közép-európai közgazdasági egyesületek, illetőleg a nemzetközi munkásvédelmi egyesület lesznek azon meglévő intézmények, a melyekhez a munkanélküliségi ügyet szolgáló hivatal fordulni fog.

1910. év őszén Haagában lesz a nemzetközi socialis biztosítás congressusa, utána Párisban a munkanélküliség ügyében tartandó nemzetközi értekezlet és végre Luganóban a nemzetközi törvényes munkásvédelmi ülészak. Ezeken dől majd el a munkanélküliség ügyének végleges szervezése. Biztosra vesszük, hogy külön intézet felállítása és önálló szervezkedés mellett döntenek.

A Párisban 1910. szeptember 18–21. tartandó értekezlet számára a következő napirendet állapították meg:

1. Rendszeres összefoglalása a munkanélküliség elleni küzdelemben fennálló intézményeknek; tájékoztatás azon irányokról, melyekben e küzdelem az egyes országokban mozog.

2. Statisztika: a különböző munkanélküliségi statisztikai források értéke: különösen a népszámlálások alkalmából megállapított számok kritikai tanulmányozása; mi következik belőlük? miképen lehetne azokon javítani?

3. Munkaközvetítés: mik a legjobb eszközök ennek fejlesztésére. Különösen miképen szervezhető vagy javítható a közvetítés városból más városba, kerületből más kerületbe, vagy különböző országok közt.

4. Biztosítás: a különböző fajta biztosítási pénztárak. Különösen, miképen ellenőrizhető a biztosított munkások tényleges munkanélkülisége?

5. Különböző országok munkanélküliségi szakemberei miképen szervezkedhetnek és állandó együttműködésük miképen érhető el?

Az előkészítést végző párisi értekezlet Földes Béla egyetemi tanárt, országos képviselőt bizta meg azzal, hogy Magyarországon nemzeti bizottságot alakítson. Földes Béla e megbízatás alapján körlevelet¹⁾ intézett a lejjebb felsorolt hatóságokhoz, illetőleg egyesületekhez.

Az értekezletet a Tudomány-Egyetem nemzetgazdasági semináriumában nagy érdeklődés mellett megtartották. Ez értekezleten a következő hatóságok, illetőleg egyesületek képviseltették magukat:

Magyar kir. kereskedelemügyi ministerium	Pap Dezső*.
Magyar kir. közp. statisztikai hivatal	Vizaknai Antal*, Farkas Ferencz*, Bud János*.
Állami munkásbiztosító hivatal	Pap Géza*.
Budapest fő- és székváros	Wildner Ödön*, Szalai Sándor*.
Budapest székesfőváros statisztikai hivatala	Pikler Gyula*.
Budapesti kereskedelmi és iparkamara	Krejcsi Rezső*.
Magyar közgazdasági társaság	Mandello Gyula*, Ferenczi Imre*, Somogyi Manó*.

1) Körlevél.

A munkanélküliség elleni küzdelem ügyében 1909. július 3-án a Nemzetközi Statisztikai Intézet ülészakával kapcsolatosan Párisban értekezletet tartottak, a melyen tíz ország képviselői résztvettek. Ez alkalommal elhatározták, hogy 1910-ben nemzetközi értekezletet hívnak egybe, a melyen a munkanélküliség kérdésének legfontosabb pontjait tárgyalják és egyszersmind megbeszélik, nem volna-e szükséges állandó szervezetet létesíteni a munkanélküliség elleni küzdelem eredményes vitelére. Tárgyalásra kerül majd a munkanélküliség statisztikája, a munkaközvetítés és a munkanélküliség esetére való biztosítás ügye.

A szervező bizottság mindenekelőtt azon fáradozik, hogy az egyes országokban nemzeti bizottságok alakuljanak, a melyek azután a nemzetközi állandó bizottságba képviselőket küldenek.

Alulírott a nemzetközi szervező bizottságtól megbízást kaptam, hogy Magyarországon is létesítsünk nemzeti bizottságot, a mely a munkanélküliség elleni küzdelem kérdésével foglalkozzék. E végből egyidejűleg:

(Következik a hatóságok és egyesületek felsorolása, mint fent a szövegben.)
azzal a kéréssel fordulok, sziveskednének megbizottukat kiküldeni, hogy a folyó hó 30-án d. e. 11 órakor a Tudomány-Egyetem Nemzetgazdasági Semináriumában (Tudomány-Egyetem Szerb-utczai bejárat I. em.) tartandó értekezleten a szóban forgó ügyet tüzetesebben megbeszéljük.

A midőn tehát tisztelettel kérem, méltóztassék ezen az értekezleten magát képviseltetni, maradok

Budapesten, 1910. január 17.

Tisztelettel

Földes Béla,
egyet. tanár, orsz. képviselő.

Magyarország közép-európai közgazdasági egyesülete	Bossányi Endre*.
Magyar jogászegylet	Baumgarten Nándor*, Nagy Dezső.
Magyar mérnök- és építészegylet	Léthy Gusztáv*, Harkányi József, Sziklai Zsigmond.
Társadalomtudományi társulat	Rácz Gyula*.
Magyar társadalomtudományi egyesület	Szemenyei Kornél*.
Törvényes munkásvédelem magyarországi egyesülete	Heller Farkas*.
Országos magyar gazdasági egyesület	Mutschenbacher Emil*.
Magyar gazdaszövetség	Meskó Pál*.
Országos Iparegyesület	Návay Lajos*. Gelléri Mór, Frommer Rudolf, Székács Antal, Tonelli Sándor.
Magyar gyáriparosok országos szövetsége	Hegedüs Loránt*.
Magyar építőiparosok orsz. szövetsége	Kauszer Gyula*.
Szakszervezeti tanács	Somogyi Béla*, Jászai Samu.
Magántisztviselők országos szövetsége	Kreutzer Lipót*, Gelléri Adolf, Fischer Árpád, Halász Manó.
Nőtisztviselők országos egyesülete	Gergely Janka*.

(A hatóságok, illetve egyesületek után következő nevek azok képviselőit jelentik. Ott, ahol több név fordul elő, a *-gal jelölt név jelzi azon képviselőt, akit a magyar nemzeti bizottság a párisi értekezletre hivatalosan bejelentett.)

Földes Béla a tanácskozást a munkanélküliség elleni küzdelem problémájának behatóbb ismertetésével vezette be. Utalt különösen arra, hogy az utolsó évek socialpolitikai mozgalmában a munkanélküliség problémája mindinkább első sorba került. Ez természetes is, mert a munkavédelem a munkás alkalmazásának biztosítása nélkül semmit nem ér; a munkásbiztosításnak is egyik előfeltétele a munkásnak állandó keresete. Nagyon fontos a munkanélküliség elleni küzdelem még a következő két okból is: Először azért, mert ezen téren az önszegély, a helyes selfgovernment nélkül célzott nem lehet érnit, tisztán governmentális, interventionista alapra berendezni nem lehet. Másodszor azért, mert itt erősen érezteti magát az etikai elem, mivel egy erkölcsileg gyenge munkásosztály a munkanélküliség elleni intézményeket a legnagyobb visszaélésekkel fenyegeti. A munkanélküliség elleni küzdelemnek négy feladata van: 1. a munkanélküliség statisztikai felvétele; 2. a munkaközvetítés; 3. a közmunka szervezése; 4. a munkanélküliség esetére való biztosítás.

Ezen feladatok teljesítésére czélszerűnek találták egy nemzetközi kötelék szervezését. A kezdeményezés a múlt évben az Institut International de statistique üléseire összesereglett tudósok köréből indult ki. Kéri a megjelenteket, hogy a kérdéshez hozzászóljanak, különösen pedig ahhoz: kívánatos-e, hogy Magyarország ezen nemzetközi kötelékbe lépjen, és hogy hazánkban is a munkanélküliség elleni küzdelem céljából egy nemzeti bizottság megalakíttassék?

Az értekezleten Gelléri Mór felszólalására a bizottság kimondotta a megalakulást. Hosszabb eszmecsere után, melyben Somogyi Manó, Bud, Jászai, Somogyi Béla, Székács, Ferenczi, Pap Dezső, Léthay, Kreutzer, Heller vettek részt, megállapították a további tennivalókat. A bizottság elnökéül Földes Bélát, titkárául Mandelló Gyulát választotta meg és az elnököt és titkárt megbizta a párisi értekezlet előkészítésével és a további teendők ellátásával.

A bizottság elnöke és titkára időközben érintkezésbe lépett Ferenczi Imre, Bud János és Vidacs Gyula urakkal, a kik a párisi értekezletre beküldendő jelentéseket el is készítették. E jelentéseket a *K. Sz.* e számában közöljük.

A párisi szervező bizottsággal közöltük egyszersmind a Magyarország részéről meghivandók névsorát, úgy hogy Párisból tényleg a meghívások kiküldethettek és ezzel a párisi értekezlet megtartásáig az összes szükséges lépések megtörténtek.

M.

A munkanélküliség kérdése Magyarországon.¹⁾

A munkanélküliség kérdéséről a magyarországi viszonyokat tekintve, első pillanatra könnyű feladatnak látszik jelentést szerkeszteni, valójában azonban nagyon nehéz. Könnyűnek látszik a feladat azért, mivel ezen kérdésről csekély pozitív anyag áll rendelkezésre, viszont megnehezíti a megbízható adatok hiánya, úgy hogy a magyarországi munkanélküliség kérdéséről, mely jelenleg még embryonális állapotban van, ezek alapján nem nyerhetünk tájékozást.

Általában mindenkinek el kell ismernie, hogy a munkanélküliség kérdése Magyarországon rendkívül fontos. Nem állitható azonban, hogy hazánkban a munkanélküliség a kedvezőtlen gazdasági konjunkturákat kísérő átmeneti jelenség volna csupán, vagy hogy csak bizonyos időszakonként szünetelő u. n. saisonmunkáknál fordulna elő, hanem az ország gazdaságának teljes szervezetlenségéből folyó, állandó és általános következmény. Magyarország napjainkig is még főleg mezőgazdasággal foglalkozó ország és pedig jellegzetesen a nagy- és törpebirtokok országa. A földbirtok eloszlására az 1900. évi általános népszámlálás vet világot, akkor t. i. a földbirtokosoknak 55·20⁰/₀-a 5 holdnál kisebb birtokkal rendelkezett (számuk 1,353.875 ; közülük 409.964 egy holdnál is kisebb föld tulajdonosa volt). A törpebirtokok a birtokosok nagy száma mellett is csak az összterületnek 6·15⁰/₀-át foglalták el, míg (1898. évi adatok szerint) kereken 2.000 nagybirtokos (0·09⁰/₀) a termőterületnek 31·9⁰/₀-át bírta. Magyarországnak tehát két okból van rendkívül nagy mezőgazdasági proletáriátusa, egyrészt, mert az uralkodó nagybirtokos-osztály jelentékeny számú bérmunkásságra van utalva, másrészt a törpegazdaságok nagy száma következtében a kisbirtokos-osztály kénytelen, hogy lét-fenntartása lehetővé váljék, a föld által nyújtott megélhetési eszközök kiegészítésére törekedni és ezért a nagybirtok szolgálatába állni. 1900. évben a mezőgazdasági cselédek lélekszáma 500.000 volt, a mezőgazdasági munkásoké mintegy 1¹/₂ millió. A mezőgazdasági proletárnépeség (cselédek, bérmunkások és törpebirtokosok az eltartottakkal együtt) 1900. évben 7¹/₂ millió lelket számlált ; sőt a dr. Farkas Géza-féle enquête

¹⁾ Szerző idegen nyelvű eredeti kéziratát magyarra fordította V. Gy.

számukat 1905. évben $9\frac{1}{2}$ millió lélekre becsüli, ezzel szemben a független földbirtokosok száma 3,100.000 volt. A növekvő elszegényedés folyamatát legjobban jellemzi, hogy az önálló földbirtokosok és bérlők száma az 1890. évtől 1900. évig terjedő egy évtized alatt 77.000 lélekkel csökkent, míg ugyanezen időben a mezőgazdasági munkásság száma 456.000 lélekkel emelkedett.

A mezőgazdaság a mezőgazdasági munkás- és törpe-birtokososztály folytonos szaporodása következtében vagy ki nem elégítő, vagy egyáltalában semmiféle megélhetési módot nem nyújt. A mezőgazdaság az évszakoktól és időjárástól függő foglalkozási ág lévén, sehol állandó munkásságra alkalmat nem ad. Legkevésbé Magyarországon, hol nagy termőterületein űzött extensiv gazdálkodás következtében a munkaalkalom különben is csekély. A földművelési ministerium által 1908. évben közzétett statisztikai kimutatás szerint, melyet maguk az agrárius körök is hiányosnak tüntetnek fel, tavasszal 55, nyáron 73, ősszel 59, télen 38, összesen tehát évente átlag 225 a mezőgazdaságban a munkanapok száma. A gépiüzem folytonosan tért hódítván, a munkakereslet állandóan csökken, főleg a buzatermő vidékeken. A nagy mezőgazdasági proletáriátus mindig kevesebb munkaalkalmat talál, mivel az intenzív, sok emberi munkát kívánó üzemi ágak csak nehezen és ki nem elégítő módon honosodnak meg.

A gazdaságilag fejlett országokban kiváltképen a gyár- és ipar az, mely az agrárnépeség fölöslegét magához vonja. Magyarország történelme rámutat azon okokra, melyek miatt itt a múlt század utolsó harmadáig a nagyipar nem fejlődhetett. A modern Magyarország kitartó iparfejlesztési intézkedései daczára a régi osztrák nagyipar versenye által elnyomott nagyipar haladása ki nem elégítő.

Az ország már 1900. évben 19·2 millió lakossággal bírt, a gyár- és iparban pedig 1906-ban mindössze csak 336.000 alkalmazott működött.

A nemzet termelési szervezetének tökéletlensége kifejezést nyer a munkanélküliek, megfelelően nem foglalkoztatottak és főleg a kivándorlók számában. A magyar birodalomból kivándorlók száma:

1901. évben	70.941 lélek	
1902. »	91.762 »	
1903. »	119.944 »	
1904. »	97.346 »	
1905. »	170.430 »	
1906. »	178.170 »	volt.

A kivándorlás Magyarország legfontosabb socialis problémája, tulajdonképen a munkanélküliséggel szorosban kapcsolatban van és noha

a munkanélküliség kérdése ily vonatkozásban, Magyarországon, az utóbbi években folytonosan a nyilvánosság előtt szerepelt, sokkal kevésbé oldatott meg, mint más kisebb jelentőségű socialis kérdés. A nagy politikai és gazdasági ellentéteket, melyek a magyar nemzet egyetértését megbontják és a politikai pártoknak felfogását e nehéz problemáról ki kellene fejtenünk, ha ezen specialis magyar munkanélküliség etiológiájára és megoldására vonatkozó nézeteket és javaslatokat előadnánk. Ily nagy, az egész magyar közgazdaság ujjaszervezésére vonatkozó problémák tárgyalása természetesen egy rövid jelentés keretébe nem vonható.

Ezen jelentés célja tulajdonképen a magyarországi munkanélküliségnek és a munkanélküliség leküzdésére irányuló tevékenységnek a többi capitalistikus ország felfogásának megfelelő módon való megvilágítása, t. i. kizárólag oly munkanélküliek érdekében tett intézkedések ismertetése, kik bár munkabírók és munkára hajlandók, vagy a kedvezőtlen gazdasági conjuncturák, vagy egyes kereseti ágakban rejlő tulajdonságok következtében munkára nem akadnak.

A mezőgazdaság terén uralkodó munkanélküliség nagyságáról a fentemlített, a mezőgazdasági munkások foglalkoztatási idejéről szóló statisztikán kívül egyéb adat eddig nyilvánosságra nem jutott. Szükségmunkákon kívül, melyeket a kormány bizonyos vidékek lakosságának, főleg kedvezőtlen termés esetén juttat és a mezőgazdasági munkaközvetítésen kívül, melyet az 1898. évi II. t.-czikk 77. §-a alapján a földmivelésügyi m. kir. minister 1899. évi december 28-án kibocsátott rendelete szabályoz, a mezőgazdaság terén uralkodó munkanélküliség leküzdésére csakis a kormány által indított actio nyújt közvetlen segítséget. A m. kir. földmivelésügyi ministerium a mezőgazdasági munkásokat és kiscgazdákat háziipari munkásságra oktattatja azért, hogy főleg a télviz idején beálló munkanélküliség esetén ily módon kenyérkeresetük legyen. Az említett ministerium 1908. évről kelt legutolsó jelentése szerint 28 megyében és 472 községben rendezett háziipari tanfolyamokat, melyeken 17.473 gazdálkodó és munkás vett részt. A tanfolyamokon 374.498 tárgy készült és azok 203.736 koronáért értékesítették. Háziipari szövetkezet 75 alakult, 6293 üzletrészből álló 138.955 korona tőkével. A szövetkezetek 4609 tagja 850.508 tárgyat készített, értékük összesen 457.158 korona volt.

A magyar iparnak a munkanélküliségre vonatkozó statisztikája — mint az idevágó jelentésekből kitűnik — szintén nagyon hiányos. Az 1900. évi általános népszámlálás idején felvett statisztika kimutatja, hogy ezen válságos években nem kevesebb mint 82.584 egyén, azaz az összes ipari alkalmazottak 449.186-ot kitevő számának 18 $\frac{2}{3}$ -a munkanélküli volt. Az építőipari válság volt főképen oka annak, hogy az összes ipari

munkásság oly jelentékeny része szerepelt a munkanélküliek sorában. Az építőiparban működő 74.644 alkalmazott közül a statisztikai felvétel idején 37.023 egyén (megfelel 47·4⁰/_o-nak), tehát csaknem a fele kere-settel nem birt.

Az építőipar relativ nagy jelentőséggel bír, mivel az ezen iparban foglalkoztatottak száma a magyar ipari munkásság igen nagy hányadát képezik, ennek következménye az a látszat, mintha a magyar ipari munkásság aránylag többet és többször volna munkanélküli, mint a nyugati kifejlett gazdasággal bíró államok munkássága. Az építőipar mindenütt a leginkább érzi a pénzpiacz hullámzását, de Magyarország e tekintetben is hátrá-nyos helyzetben van, mivel a záloglevelek elhelyezése nem a nemzeti, hanem a külföldi pénzpiaczon történik, mely természetesen legelső sor-ban a saját országa szükségletének kielégítésére törekszik. A munka-nélküliség relativ erős és gyakori feltünésének más oka viszont az, hogy a kisipar lassú kiszorítása nem úgy, mint a többi államban a nem-zeti nagyipar javára, hanem nagyrészt a kifejlett osztrák gyáripár javára történik (igy különösen a ruházati iparban). A kisipar lassú eltünése itt is munkahiányt, illetve kivándorlást idéz elő. Végül a Magyarországon aránylag nagy fontosságú mezőgazdasági iparágak (czukor és szesz-gyáarak) nagy számú saisonmunkást foglalkoztatnak, mig viszont számos iparág munkája főleg az állami megrendelésektől függ (gép-, textilipar, vasművek stb.), ez utóbbiak üzemét politikai és államgazdasági viszonyok változásai könnyen megakaszthatja.

A magyar szent korona országainak 1906. évi gyáripari üzem- és munkásstatisztikája szerint az 1905. év folyamán a vizsgálat tárgyává tett 3960 gyár közül a rövidebb vagy hosszabb időn át szünetelő gyáarak száma 1341 volt. Ezen üzemekben az összes szünnapok száma 145.762-t tett ki. Az üzembeszüntetés tartama szerint csoportosított gyáarak száma a következő :

1905. évben szünetelt	Az üzemek száma	Az összes üzemekhez viszonyítva %ban
Teljesen	15	0·4
301—350 napon át	2	0·1
251—300 » »	19	0·5
201—250 » »	86	2·2
150—200 » »	193	4·8
150—100 » »	364	9·2
100 napnál kevesebb ideig . .	662	16·7
Összesen	1.341	33·9

Az 1900. évhez viszonyítva csekély javulás állapitható meg, mivel az említett év folyamán hosszabb-rövidebb ideig az összes üzemek 34·4⁰/_o-a szünetelt.

Az üzembeszünetést előidéző okok a következők:

	Az üzemek száma	Százalékokban
Időjárás (fagy, vízhiány)	478	33·8
Munkahiány	230	19·8
Tőkehiány	3	0·2
Elemi csapások (tűz, stb.)	34	2·4
Munkaviszályok	124	8·8
Javítások	237	16·8
Egyéb okok	258	18·2
Összesen	341 üzem =	33 9 ⁰ / ₁₀

A magyar iparnak említett gazdasági és politikai sajátságain kívül, a socialpolitikai törvényhozás hátramaradottsága és a munkások egyesülési törekvésének elnyomása is hozzájárulnak a munkanélküliség növekedéséhez. Az 1884. évi avult ipartörvény 16 órás maximális munkanapot enged meg. A női és gyermekmunka alig részeseül minimális védelemben; ez a védelem is az iparfelügyelet hiányos volta következtében csak a gyárparban érvényesülhet és ott sem kellő mértékben. Ha a szakszervezeti mozgalom a legutóbbi években a munkaidő megrövidítése tekintetében főleg a városokban nagyobb sikerrel járt is, a vidéken, a kisiparban és az elszórtan fekvő iparvállalatoknál még mindig gyakoriak a rendkívül hosszú munkanapok. A gyermekmunkának mértéktelen kizsákmányolásáról dr Chyzer Bélának: A gyermekmunka Magyarországon című 1909-ben megjelent kitűnő munkája feltűnést keltő adatokat tartalmaz.

Az ipari munkásság részére a Budapesti állami munkaközvetítő intézeten kívül, melyről egy másik jelentés szól, semmiféle hatósági vagy hatóságilag segélyezett intézmény nincs, mely munkanélküliség ellen védelmet nyújtana. A munkaképes és dolgozni akaró munkanélküliek nyilvános segélyezése csak akkor következhetik be, ha ezek a szegényápolás terhére esnek. A szegényügy az országban eléggé rendezetlen állapotban van és főleg a vidéken a szegények segélyezésére csekély anyagi eszközök állanak rendelkezésre. Egy 1885-ből kelt minis-teri rendelet értelmében a nem helybeli illetőségű munkanélküliek alkal- milag illetőségi helyükre tolonczolhatók.

A fővárosban a szegényügy a fővárosi tanács 944/1905. sz. alatt kelt rendeletével nyert szabályozást. E szabályzat szerint azok a munka- bíró szegények is segélyeztetnek, kik hibájukon kívül nyomorba ju- tottak és hatósági segélyezésre érdemesek (1. §.). A segélyezés módja lehetőleg olyan legyen, hogy a segélyre szorult személy, a mennyiben nem végleg munka- és keresetképtelen, a társadalomnak ismét kereső tagjává válhasson (7. §.). Tehát munkaközvetítés az állami munkaköz-

vetítő intézet által, szerszámok kölcsönzése, ingyenes ellátás és hajlék a város és magánjótékonyok által fentartott menhelyeken, végül alkalmi készpénzsegély, mely egyszeri 40 koronát meg nem haladhat. Állandó havi segélyben csak oly teljesen munkaképtelen szegények részesülhetnek, kik budapesti illetőségűek. (A havi segély maximuma egy személy részére 15 korona, esetleg neje számára 10 korona, minden gyermekének 5 korona.)

A Hajléktalanok menhelye egyesület által fentartott négy menhely mintegy 800 ágygyal (az utóbbiakban 10 fillér fizetendő egy éjjelre reggeli levessel és kenyérrel együtt, mely összeg fizetni nem tudóknak elengedtetik), az összes kerületekben levő népkonyhák, az ingyenkenyér-egyesület, öt munkanélküli foglalkoztató műhely (melyekben közúzást, varrást, kosárfonást stb. végeznek) a rendesen alamizsnát adó magánjótékonyok kivül oly társadalmi berendezéseknek mondhatók, melyek a munkabíró munkanélküliek által is igénybe vétetnek. Bár a munkanélkülieknek részesedése számszerűleg nem mutatható ki, a budapesti tapasztalatok alapján megállapított, hogy a szegénysegélyezés ez a módja dologkerülő munkanélküliek nevelésére vezet. Oly emberek, kik hosszú időn át népkonyhákban és ingyen kenyéren élnek és éjjelenként pedig a menhelyek valamelyikén huzzák meg magukat, Budapesten nem mennek ritkaság számba.

A sociálpolitika hátramaradottsága mellett Magyarországon természetes, hogy a munkanélküliség elleni gondoskodás, az a socialpolitikai probléma, mely még sokkal előrehaladottabb országokban is a tudományos kutatás és zsenge kísérletezés stádiumában van, még eddig gyakorlati megoldást nem nyert. Magyarországon a kötelező betegség és baleset elleni biztosítás is csak rövid idő előtt (1907-ben) került tető alá; az aggkor és rokkantság sokkal fontosabb, tehát előbb és kevesebb rizikóval megoldható események a munkások életében, mint a munkanélküliség. Az aggkori és rokkantsági biztosítást megelőző kötelező munkanélküli segélyezés egy hysteron-proteron volna. De ennek a segélyre szoruló biztosítottak terhe alatt meg kellene szakadnia, ha az aggkor és rokkantság következtében munkanélküliekké váltakat is el kellene látnia. A munkabíró munkanélkülieket biztosítani, a rokkantakat és aggokat sorsukra hagyni pedig teljes lehetetlenség volna.

A munkanélküliség esetére szóló segélyt illetőleg a magyar socialpolitikai irodalomban eredeti javaslat nincsen. A közhatalom részéről eddig csak Budapest székesfőváros foglalkozott e kérdéssel, a nélkül, hogy gyakorlati eredményre jutott volna. A fővárosi bizottság ugyanis 1904. február 4-én tartott közgyűlésén a fővárosi tanácsot utasította, hogy a munkanélküliség esetére való gondoskodást beható tanulmány

tárgyává tegye. A székesfőváros ugyanis a magyar állam ezeréves fennállásának emlékére 2 millió koronás alapítványt létesített azzal a czéllal, hogy abból a magyar állam ezeréves fennállásához méltó népjóléti intézmény alapíttassék. A tanács, mint első sorban tekintetbe veendő, a munkanélküliség esetén való gondoskodást ajánlotta. A tanács ezen kérdéstről tervezetet készített és a külföldi hasonló intézmények tanulmányozása után azon eredményre jutott, hogy a főváros alapítványát jobb célra nem is fordíthatná, mintha a genfi rendszer elvei szerint az alapítvány kamatait a munkanélküliek segélyezésével foglalkozó munkássegélyegyleteknek juttatná. Ezen indítvány, mely a genfi tapasztalatok alapján a 60.000 munkanélküli segélyezésére az alapítványnak 80.000 koronát kitevő kamatait elegendőnek találta, a létesítendő intézmény szervezetére és igazgatására nézve nem tartalmazott semmiféle javaslatot, csupán arra irányult, hogy ezek megállapítására az összes érdekeltekből álló szakértekezlet hívassék össze. Végül az indítvány minden gyakorlati eredmény nélkül a főváros irattárában eltűnt.

A munkanélküliség esetén való gondoskodás terén tényleg említésre méltó eredményt csupán a munkásszervezetek értek el. A socialis önszegélynek ezen szervezeteit inkább munkássegyleteknek, mint szakszervezeteknek nevezhetjük, mivel a ministeri engedélyezéstől függő magyar munkássegyletek alapszabályaik értelmében bérmozgalmak útján a munkafeltételekre befolyást nem is gyakorolhatnak. Különösen szigorúan tilos, hogy anyagi erejüket sztrájksegély céljaira fordítsák. A magyar u. n. szakszervezetek (l. szerzőtől: *Das Koalitionsrecht in Ungarn. Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik* Jgg. 1908.) egyrészt a titokban küzdő „szabad szervezetek“ takarására szolgálnak, másrészt a munkaközvetítés és munkanélküliségsegélyezés szervei.

A mennyire sajnálatos a magyar munkásszervezetek jogfosztott helyzete az általános socialpolitika szempontjából, annyira kedvező az egyleti pénzekből történő sztrájksegélyezés eltiltásának hatása a munkanélküliségsegélyezés fejlődésére. Az egyletek, melyek pénzkezelése állandóan szigorú hatósági ellenőrzés alatt áll, kénytelenek pénzüket főleg munkanélküli tagjaik segélyezésére fordítani, egyrészt azért, mivel sztrájkcélokra nem fordíthatják, másrészt azért, mivel a munkanélküliségsegélyezést fontos tagszerző eszközül használják. Az országnak a munkásszervezetek fejlődésére nézve kedvezőtlen politikai és gazdasági viszonyai daczára, a socialdemokrata szakegyletek, melyek 1902. óta a szakszervezeti tanács vezetése alatt állanak, az utolsó évtizedben a munkanélküliségsegélyezés terén jelentékeny tevékenységet fejtettek ki. Ezen egyletek tagjainak száma 1901. január elsején mindössze 8.222 volt, a melyek helyi egyletekben csoportosultak, 1909. január elsején már 28

országos szervezet és 21 helyi szervezet kötelékébe 102.054 tag tartozott. A tagok számával emelkedtek a munkanélküliségélyezésre fordított összegek is. 1904. évi kimutatás szerint a magyarországi szakszervezetek munkanélküli és utazási segélyre a következő összegeket fordították:

Év	Korona
1904.	161.282
1905.	204.984
1906.	229.269
1907.	315.760
1908.	453.742

Az utóbbi 453.742 koronából 378.438 korona munkanélküli és 75.305 korona utazási és tartózkodási segélyre fordított. A fennálló 28 országos szervezet közül csupán 9 szervezet nem nyújtott munkanélküli segélyt (kettő közülük azonban utisegélyt adott, míg más három a saját munkanélküli tagjait segélyezi ugyan, de utisegélyt nem ad). A 20 helyi szervezet közül csak 6 volt olyan, mely a munkanélküliségélyt is bevezette. Éppen azon iparágakban, melyek természete az időszakonkénti munkanélküliséggel mintegy egybeforrott: az építőiparban (kőművesek, ácsok, szobafestők stb.), a szabóiparban, pinczérségnél, földmunkásoknál stb. Magyarországon sem lehetett munkanélküliek segélyezését megkezdeni.

A szakegyletek 1908-ban tagjaik segélyezésére nagyobb összegeket voltak kénytelenek fordítani, mint az előző évben, dacára annak, hogy néhány országos szövetséget a kormány feloszlattott és a tagok számában absolut csökkenés állott be. 1907. évben a kifizetett segélyek összesen csak 651.232 koronát, azaz az összes bevételek 35⁰/₁₀₀-át tették ki, míg 1908-ban 102.054-re csökkent tagszám mellett a kifizetett segélyek összege 826.731 korona, azaz az összes bevételek 47⁰/₁₀₀-a volt. Egyes szövetségek kénytelenek voltak kölcsönöket felvenni, hogy oly követelményeknek, mint a munkanélküliek segélyezése, megfelelhessenek. A kalaposok ez évben bevételeik 90⁰/₁₀₀-át, a könyvnyomdászok 63⁰/₁₀₀-át, a fém-munkások 48⁰/₁₀₀-át (az 1909. évben 70⁰/₁₀₀-át) fordították segélyekre, a melyek nagy részét munkanélküli és utisegélyek képezték. — Mielőtt áttérnénk a szakegyleteknek szervezetére a munkanélküli segélyezés terén, megemlítendő, hogy Magyarországon egy a socialdemokrata szakszervezeteken kívül álló munkásszövetség, a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesülete is munkanélküli segélyalapot létesített, mely működését 1909. július elsején kezdte meg.

Mint említettük, a munkanélküliek segélyezésére szolgáló alapokat a magyar szakegyletek az egyéb segélyalapoktól (u. n. ellentállási alapoktól) különválasztva kezelik, ez utóbbiak titkon kezeltetnek és csak abban az esetben használtatnak, ha a munkanélküliség, sztrájk, kizárás

vagy más a szakszervezethez tartozás következtében történő esemény folytán áll be. A munkanélküliség okai az alapszabályokban általában nem szoktak taxative felsorolva lenni, mégis a munkanélküliség bejelentésekor annak okát meg kell jelölni. Az esetben, ha a tag munkabeszüntetés vagy más alapos ok nélkül lépett ki munkahelyéről, a segély alapszabályszerűen megtagadandó. Az összes alapszabályok egy közös pontja szerint minden tag, ki munkanélküli segélyre igényt tart, köteles munkahelyéről való kilépését a helyi csoport vezetőjének, illetőleg a munkaközvetítőnek azonnal bejelenteni és a munkaközvetítésre vonatkozó szabályokat szigorúan betartani. A segély ugyanis megszűnik, ha a munkanélküli a munkaközvetítő által felajánlott, egyéni képességének megfelelő munkaalkalmat el nem fogadja. A legtöbb egyletnél a munkanélküli naponként tartozik jelentkezni (igy a könyvkötőknél, kereskedelmi alkalmazottaknál stb.).

A Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesületének alapszabályai szerint betegség esetén is, míg a könyvnyomdászok segélyegyletei szerint oly esetben munkanélküli segély nem nyújtható, ha a tag saját hibája következtében bocsáttatik el. Az utóbbiak csak akkor részesülhetnek ismét segélyben, ha közben legalább 14 napig egy más üzletben dolgoztak.

Minél jobban van a munkaközvetítés berendezve, annál könnyebben felelhetnek meg az egyletek a munkanélküliség terén rájuk váró feladatoknak. Ez az egyik ok, a miért a magyar szakegyletek a fennálló állami munkaközvetítő intézetnek ellenségei. A szakegyletek 1907-ben a jelentkezett munkanélküli tagok 65⁰/₀-át, 1908-ban már 73⁰/₀-át helyezték el. A Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesületének munkanélküli pénztára oly előirányzattal alapított, hogy a tagok 8⁰/₀-a 8 napnál tovább munkanélküli. Már 1909-ben kitűnt, hogy a segélyre szoruló munkanélküli tagok alig 0·3⁰/₀-ot tettek ki. Ez az eredmény tisztára az egylet jól működő munkaközvetítőjének érdeme. Az önsegély elvén alapuló munkaközvetítés ezen kiváló eredménye arra vezethető vissza, hogy a szakegyleteknek tagjai éppen a legtekintélyesebb és legügyesebb elemből kerülnek ki, a kik egyrészt ritkábban lesznek munkanélküliekké, másrészt pedig a munkaadók a szakegyleti munkaközvetítő útján elsősorban ily munkaerőket keresnek.

Ha valamely tagról kiderül, hogy hamis állítások alapján részesült segélyben, köteles a segélyösszeget meghatározott időn belül visszatéríteni, különben az egylet tagjai közül kizárják. Ezen egyletek segélypénztárainak szervezete központosított, a segély megadásáról vagy a központi elnök határoz, vagy a fiókegyletek folyósíthatnak saját belátásuk szerint segélyt, de később a központnak tartoznak elszámolni.

A többi segélypénztártól különválasztott szervezettel bíró munkanélküli segélyalap, vagy külön munkanélküli segélypénztár rendszeren nincsen. Kivételt képez mindenekelőtt a Könyvnyomdászok segélyegylete, melynek segélypénztárai a segélyezési ágak szerint külön vannak szervezve. Ezen egyesületnél a tagok által fizetendő heti járulék 2 korona, miből 84 fillér a betegsegélyzőpénztár, 48 fillér a rokkant-, özvegy- és árvapénztár, 58 fillér a munkanélküli és utazási segélypénztár javára fordítatik. A Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesületének munkanélküliség esetére szolgáló segélypénztára szintén külön kezelik, de a belépés mindegyik rendszerre kötelező. A pénztár tagjai 50 fillér havi díjat fizetnek, melyet az 1.50 koronát kitevő tagdíjjal együtt szednek be. A régóta fennálló Kalapossegédek Magyar Általános Önsegélyző Egylete már 1885-ben birt állástalanok részére segélypénztárral, melyhez a régi alapszabályok 30. §-a szerint minden tag heti keresetének 2°/_o-ával, ha pedig munkahelyén teljes ellátása volt, a készpénzkeresetének 4°/_o-ával tartozott járulni. A kalaposok szakegylete ma is külön munkanélküli segélypénztárral bír, melynél a felvételi díjak és járulékok a keresethez képest három osztályra oszlanak:

a) Felvételi díjak:

I. osztály 5 korona, II. osztály 3 korona, III. osztály 1 korona (csak női tagok részére).

b) Heti járulék:

I. osztály 1.20 korona, II. osztály —.60 korona, III. osztály —.30 korona.

A legtöbb országos szervezet felvételi díja és heti járuléka ennél sokkal csekélyebb. A beiratási díjak rendszeren 60 fillér és 1 korona, a heti járulékok pedig 20 és 30 fillér között váltakoznak. Nagyobb munkahiány idején a munkanélküliek támogatására külön járulékok vettettek ki. Így pl. a Fémmunkások Országos Szövetsége 1909-ben négy hónapra át 1 korona heti külön járulékot vetett ki.

A segélyezésre való jog rendszeren a tagsági tartam bizonyos minimumához van kötve, mely idő alatt a járulékok pontosan fizetendők. A socialdemokrata országos szervezeteknél ezen idő 10—12 hónap, a Könyvnyomdászok segélyegyleténél 52 hét, azon esetben, ha a tag felszabadulása után négy hét alatt belép, különben 104 hét. A Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesületénél a várakozási idő hat hó. Két hétnél hosszabb időre a segélyezés nem terjed; ritkán azonban csak egy hétre. (Keresk. alkalmazottak.) A Könyvnyomdászok segélyegyleténél a segélyezés vasárnap kezdődik és szombaton megszűnik. Az országos szervezetek rendszeren a munkanélküli segélyezés kezdetének, tartamának és mérvének megállapítását az évente összeülő kiküldöttek

gyűlésének hatáskörébe utalják, a mely a szervezet anyagi helyzetéhez mért határozatot hoz.

Az országos szervezetek alapszabályai megállapítják, hogy minden tag egy naptári éven belül legfeljebb 8 hétig segélyezhető, és pedig kétszer négy egymást követő héten át; az első és második segélyezési időszak között legalább 6 heti időköznek kell lenni. A Könyvnyomdászok segélyegylete azokat a munkanélkülieket, kik az első osztály tagjai 91 egymást követő napon át segélyzi, ha 52 heti és 126 egymást követő napon át, ha 220 heti járulékot fizettek. A második osztály tagjai 52 heti járulékot tartoznak fizetni, ha 91 és 104 heti járulékot, ha 126 napon át segélyre tartanak igényt. A Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesülete tagjait a tagság idő tartama szerint segélyzi, és pedig 4 héten át (ez a segély egy naptári évben többször is igénybe vehető, ha valaki hat hónapon át tag), 6 héten át, ha az illető 3 év óta tag, 10 héten át, ha a tag 3 évnél hosszabb időn keresztül megszakítás nélkül fizette a járulékokat.

A segélyösszeg nagysága részben a bérosztálytól, részben pedig a tagság tartamától függ. A segélyezés naponként számíttatik és a segélyt az egylet utólag szombaton fizeti ki. A Könyvnyomdászok segélyegyleténél egységesen van szabályozva, és pedig 20 koronát tesz ki hetenkint. A kereskedelmi alkalmazottaknál heti 12 korona, a többi egyesületnél az egyesület anyagi helyzete és a gazdasági conjunkturák szerint változik. A Fémmunkások Országos Szövetségénél pl. következő tipikus szabályok állanak fenn: Az I. osztály tagjai 1 koronát felvételi díj, 30 fillért tagsági könyv és 30 fillért rendes heti járulék fejében tartoznak fizetni. Ezek munkanélküli, utazási és tartózkodási segélyként kaphatnak:

ha tagságuk tartama :		
1 év	60	koronát
2 »	70	»
3 »	80	»
4 »	90	»
5 »	100	»

A munkanélküli segélyt 6, 7, 8, 9 és 10 koronás részletekben 10 héten át folyosítják. A II. osztályú tagok (férfiak és nők) csak 50 fillér felvételi díjat, 30 fillért a tagsági könyvért és 20 fillér heti járulékot tartoznak fizetni, de a fenti segélyeknek csak felét élvezik, bármiféle címen veszik is azt igénybe.

A munkanélküli segélyezés egyik módjának tekinthető az utazási segély is, melyet munkanélküli tagoknak nyújtanak, ha munkakeresés céljából el akarnak utazni. Az utisegélyt élvező tagok nevei a szaklapokban közzététel-

nek. A Könyvnyomdászok segélyegyleténél pl. az utisegély 280 napon át napi 120 fillér, melyet az I. osztályú tagok egy heti, a II. osztályú tagok 13 heti tagság után vehetnek igénybe. A Fémmunkások szövetségénél az utisegély napi 1 korona, de 5 koronánál több egy helységben nem fizethető ki. Az utisegély kifizetése utazási igazolvány alapján történik, de sohasem az utazás kiinduló, hanem mindig végpontján. Ezen igazolvány kiállításától számított 8 napon belül mutatandó be.

A magyar munkásszervezetek tagjaiknak a segélyekre vonatkozó jogigényét megállapítják az alapszabályokban, illetőleg alapszabályszerű határozatok által. Hogy kötelezettségeiknek megfelelőhessenek, — mint említettük — még kölcsönt is vesznek igénybe, mivel a járulékok fel-emelése ellen, melyet pedig a segélyezés nagy aránya gyakran indokoltá tesz, a tagok még óriási ellenszenvvel viseltetnek.

A munkanélküliség nagy mérve, az állami pénzügyek állapota, valamint más sürgősebb szociálpolitikai feladatok csaknem kizárják, hogy Magyarországon, ha egyedül az ipart vesszük is csak tekintetbe, egyhamar az állam által megalkotandó munkanélküliség elleni biztosításra gondolni lehetne. A mi a közel jövőben e téren tehető, egyedül az, hogy a munkásegyletek segélyakciója az állam és városok által előbb negatív módon a koalíció jogának törvényes életbeléptetésével, azután pedig pozitív módon is bevált külföldi példák szerint anyagilag is támogattassék. Budapest székesfővárosnak kellene a vidéki városok előtt jó példával járnia, bár itt is bizonyos óvintézkedések volnának szükségesek, hogy a fővárosnak a vidéki proletárnépességre gyakorolt vonzó ereje ne fokozódjék. Ilyen volna a segélyezésnek budapesti illetőségűekre való szorítása stb. A munkanélküliség leküzdésére nagy értékű volna, ha az állami központi munkaközvetítés paritásos vezetéssel, melyet az új, Szterényi József volt államtitkár által készített ipartörvényjavaslat létesítendőnek tartott, de melyet szerzője már az első támadás után elvetett, a szakegyletek érdekeinek megfelelő kautélákkal mégis megvalósulna. Továbbá ugyancsak kívánatos volna, hogy modern munkásvédelem erélyes intézkedései által lehetetlenné váljék sok munkásnak munkahelyéről való kiszorítása és a munkásoknak, főleg nőknek és gyermekeknek úgy a mezőgazdaság, mint az ipar és bányászat terén való rendkívüli kizsákmányolása. A tényleges munkanélküliségnek megszüntetése és az országból való kivándorlásnak meggátlása csakis a földbirtoknak igazságos és racionális eloszlása és nemzeti nagyipar teremtése által volna lehetséges.

Ferenczi Imre.

A munkanélküliség statisztikája Magyarországon.

A mai kor gazdasági jelenségei között alig van fontosabb és figyelemre méltóbb, mint a munkanélküliség. Míg a termelés szűk keretek közt mozgott s inkább csak egy kis kör szükségleteinek kielégítését célozta, a midőn a kis üzemek vitték a főszerepet, a munkanélküliségről, legalább is mint krónikus bajról, alig lehetett beszélni. A viszonyok megváltoztak. A mind nagyobb számmal keletkező tömegszükségletek fedezése a régi termelési forma mellett lehetetlen lenne, a szerepet átvették a nagyvállalatok, a melyek azonban többé nem a helyi szükségletek kielégítésére, hanem a világpiacz számára dolgoznak. Mindez természetesen csakis a termelési technikának megfelelő változásával és pedig elsősorban a gépek mind jelentékenyebb bevonásával a termelésbe jöhetett létre. S ha tagadhatatlan is, hogy a tömegszükségletek folytonos növekedése s újabb és újabb szükségletek keletkezése a termelés folytonos fokozását kívánják, a mi mind több és több munkaerőt igényel, mégis a jelen viszonyok közt a munkátlanok serege folytonosan oly nagy, hogy a mint tudjuk, a munkanélküliség a legégetőbb társadalmi kérdéssé vált, a melynek orvoslására törekszenek világszerte. Az okokat, melyek létrehozzák, nehéz volna valamennyit e helyen fejtegetni s ha rámutatunk arra, hogy már maguk a gépek az emberi munkaerő felszabadulását eredményezvén, szinte forradalmat okoznak a munkáspiacon, de e mellett a piacz határai sem lévén szigorúan körvonalazottak, a termelés igen gyakran meghaladja a fizetőképes fogyasztást, minek folytán, ha nem is leszállításáról, de legalább is mérséklésről kell gondoskodnia, továbbá az egyes termelési ágakban uralkodó kedvezőtlen gazdasági konjunkturák, a mindezek nyomában járó válságok, a technika folytonos fejlődése stb. stb., mind oly tényezők, a melyek szintén érthetővé teszik, ha nem egyszer vállalatok nagy számmal szűnnek meg, üzemmegszorítások következnek be, a mikor is a munkások ezrei maradnak kereset nélkül.

A kérdésnek ily irányú taglalásába belemenni azonban nem a mi feladatunk. Mi e nagy horderejű kérdéssel, tisztán statisztikai oldalát

világítva meg, csak Magyarország szempontjából kívánunk foglalkozni, a hol az ipar kialakulásával mind nagyobb súlylyal lép fel a munkanélküliség is.

Kétségtelen, hogy a munkanélküliség kérdésének megoldása, illetve módozatainak helyes megállapítása első sorban is teljes és megbízható statisztikát követel, a mely tájékoztasson a munkanélküliség terjedelméről és intenzitásáról, felderítve okait, sőt a vele szemben tett intézkedésekről is felvilágosítással szolgáljon. Ily statisztikáról még nem tudunk, ma ez a kérdés még csak a kísérletezés stádiumában van.

Hazánkban is a munkanélküliség kérdésével, mint általában a legtöbb államban, csak a népszámlálások foglalkoztak. Első ízben 1890-ben tétetett statisztikai megfigyelés tárgyává a munkanélküliség és pedig oly módon, hogy a számlálólapon az esetben, ha az egyén nem volt önnálló iparos, meg kellett nevezni azt az iparvállalatot vagy mestert, melynél vagy kinél alkalmazva volt. Mindaz a segédszemélyzet tehát, a melynél e kérdésre válasz nem találtatott, mint keresetnélküli soroztatott be. Alig kell bővebben indokolnunk, hogy az adatgyűjtésnek ez a módja igen nyers anyaghoz juttatott. Megtudtuk ugyanis iparágonként a népszámlálás időpontjában munkanélküli egyéneket, de sem a munkanélküliség tartamáról, sem okairól közelebbi adatokat nem nyertünk.

E hiányokon segített az 1900. évi népszámlálás, a mikor is alkalmazás nélküli egyéneknél az is tudakoltatott a számlálólapon egy külön alkérdés alapján, hogy mely okból és hány nap óta van munkanélkül.

Kérdés azonban, hogy vajjon azok az adatok, a melyeket a munkanélküliségről a népszámlálás alapján nyerünk, kielégíthetnek-e? Alig. A mit e tekintetben a népszámlálás nyújt, az lehet a munkanélküliségnek egy adott időpontban való megközelítő képe, talán rámutat az akkor uralkodó gazdasági viszonyokra, de nem lehet alkalmas arra, hogy e nagy jelentőségű társadalmi kérdéstről behatóbban tájékoztasson, annyira, hogy óvakodnunk kell ily adatok alapján a jövőre nézve, de még a multat illetőleg is messzebb menő következtetést vonni.

Ez alapon kell elbírálni Magyarországon a munkanélküliségnek az 1900. évi népszámlálás alapján megállapított eredményeit is. Ez adatok szerint a népszámlálás időpontjában a Magyarbirodalom területén nem kevesebb, mint 82.584 egyén volt a tulajdonképeni ipar körében munkanélkül, a mi a 449.168 főre rugó ipari segédszemélyzetnek 18·2%-át tette. Oly rossz arány ez, a mely kifejezésre juttatja, hogy csakis kivételes okoknak lehet eredménye. Tényleg tudjuk is, hogy az 1900. év körül nagyon válságos gazdasági viszonyok közt éltünk s már maga ez a gazdasági depressio is fokozta a munkanélküliséget. Még inkább növelte ezt az építőipar válsága. Az építési tevékenység ugyanis,

mely előbbi években fellendült, ez időpontban majdnem teljes megszűnés előtt állt s természetesen ennek visszahanyatlása magával rántotta a kapcsolatos iparágakat is. Állításunk igazolására felhozzuk — itt csak az anyaországra terjeszkedve ki — hogy a munkanélkülieknek közel a fele 37.023, tehát 47·4⁰/₀-a az építőiparra esett. A 74.644 főt számláló építőipari segéd személyzetből tehát 49·6⁰/₀ volt munka nélkül. Érdekes annak megvilágítása is, hogy az építőipar válsága mily érzékenyen érintette a vele kapcsolatos iparágakat. Megállapítható ez a következő kis kimutatásból, mely egy-két ily iparágban tünteti fel a munkanélküliek számát és arányát:

	Munkanélküliek száma	Segéd személyzet % ⁰ / ₀ -ban
Ács	6.401	53·6
Asztalosipar	5.141	28·9
Épület és műlakatossság . . .	4.229	50·6
Szobafestő	1.812	61·1
Fényező és mázoló	923	73·3
Cserepes és palafedő	552	63·5

Közlünk egy táblázatot, mely ipari főcsoportként világítja meg a szorosán vett Magyarország területén a munkanélküliséget:

I p a r i f ő c s o p o r t	Munkanélküliek	
	száma	a segédek, munkások stb. % ⁰ / ₀ -ban
Vas- és fémipar	8.709	16·6
Gépgyártás és közlekedési eszk. gyártása .	1.871	4·8
Kő-, föld-, agyag stb. ipar	2.955	10·0
Fa- és csontipar	5.990	15·2
Bőr-, sörte-, szőr- stb. ipar	828	11·3
Fonó- és szövőipar	1.281	8·0
Ruházati ipar	10.384	16·8
Papirosipar	283	5·6
Élelmezési és élvezeti cikkek gyártása . .	4.647	7·2
Vegyészeti ipar	185	2·2
Építőipar	37.023	49·6
Sokszorosító és műipar	1.455	15·3
Szállodás-, vendéglős- stb. ipar	2.402	25·1
Egyéb és ismeretlen ipari foglalkozás . .	83	29·6
Összesen	78.096	18·7

Az építőipar után nem említve a szállodás-, vendéglős- s kávésiipart, a mely iparágakban mindig sok az alkalmazás nélküli egyén, legtöbb volt a hely nélküli segéd munkás a ruházati iparban. Fő oka ennek, hogy 1900. körül főként a szabóipar a külföldi verseny folytán erős válsággal küzdött, a mit csak fokoztak a népszámlálás időpontjában a rossz gazdasági viszonyok következtében uralkodó kereseti állapotok. Mindezek eredményeként a kereslet a minimumra szállt alá s ennek megfelelően

a segédszemélyzet foglalkoztatása is mind inkább szűkebb határok közé szorított. Igen magas volt a munkanélküliek aránya a vas- és fémiparban is, a mi főként az építkezés szünetelésének folyománya, a mire vall az is, hogy majdnem a fele a keresetnélküli egyéneknek, számszerint 4.229 az épület- és műlakatosok közül került ki.

Az ismertetett adatok eléggé igazolják, hogy a munkanélküliség megítélésére időszaki adatok alig elégségesek, állandó jellege szinte megköveteli, hogy módokat találtassék arra nézve, hogy folytonos megfigyelés tárgyává tétessék. De más észrevétel is akad a népszámlálással kapcsolatban tett felvételek ellen. Ez időpont, mely nálunk december 31, nem a legalkalmasabb az ipari élet jelenségeinek tanulmányozására. Sok vállalat szünetel ekkor, a megfigyelés tehát csak részleges. Jobb megoldás még, a mire a Németbirodalomban találunk példát, ha félévi időközzel eszközöltetik két külön felvétel, a mikor is két ellentétes évszaknak, a nyári és téli időszaknak eredményei sokkal megbízhatóbb képet nyújtanak. Ne feledjük továbbá, hogy specialis viszonyainknál fogva épen télen a legnagyobb a hullámozás az őstermelés és ipar közt; sok mezőgazdasági munkás keres ilyenkor az iparban alkalmazást, a kik közül talán sokan a felvétel időpontjában keresetnélküli ipari munkásoknak vallják magukat s így indokolatlanul növelik a munkátalanok seregét. Mind oly tények ezek, a melyek a munkanélküliség statisztikájának megoldásánál figyelemre méltatandók. Olyanok a mi állapotaink, a melyek alapján specialis felvételt igényel az iparban avagy más termelési ágban jelentkező munkanélküliség.

De mellözve egy ily felvétel elveinek továbbfejlesztését, folytatjuk még röviden a rendelkezésünkre álló adatok ismertetését.

A munkanélküliség jellegére nézve igen döntő, hogy ez hosszabb ideig tartó, a vagy csak ideiglenes. Erre nézve azok az adatok volnának hivatva felvilágosítással szolgálni, a melyek a munkanélküliség időtartamát tüntetik fel. Az 1900. évi népszámlálás meg is kísérlette a kereset nélkül levő segédszemélyzetnek ily módon való tagolását, azonban ez adatok, minthogy a felénél nem sikerült megtudni, hogy mióta van az egyén alkalmazás nélkül, nagyon kisértékűek s mélyebb következtetésekre nem alkalmasak. Itt megelégszünk az egész iparra vonatkozó országos eredményeknek minden magyarázat nélkül való közzétételével. A népszámlálás időpontjában munkanélküli ipari segédszemélyzetből:

Közjogi alkatrész	1—14	14—28	1—3	3 hónál	bizonytalan
	napig		hónapig	hosszabb ideig	idő óta
			volt alkalmazás	nélkül	0/0-ban
Magyarország	5·2	4·4	23·4	17·6	49·4
Horvát-Szlavonországok .	2·3	1·7	10·5	18·5	67·0
Magyarbirodalom	5·1	4·3	22·7	17·6	50·3

Végül közlünk egy összeállítást, mely a munkanélküliség okait tünteti fel. Ez adatok, minthogy Horvát-Szlavonországról nem állnak rendelkezésünkre hasonló adatok, csak a szorosan vett Magyarországra vonatkoznak.

Munkanélküliség oka	Szám szerint	%-ban
Munkahiány	33.381	42·7
Betegség	5.198	6·7
Sztrájk	45	0·1
Iparvállalat ideiglenes szünetelése	14.158	18·1
Egyéb és ismeretlen okok	25.314	32·4

A népszámlálás időpontjában uralkodó általános gazdasági pangás érthetővé teszi, hogy munkahiány és iparvállalat szünetelése miatt voltak legtöbben, összesen 47.539, vagyis 60·8⁰/₀ kereset nélkül. Eléggé jelentékeny azoknak a száma is, a kik betegség miatt nem dolgozhattak.

Midőn így röviden megvilágítottuk a munkanélküliség állását Magyarországon, végül megemlítendőnek tartjuk, hogy az 1890. évi adatok ismertetését, illetve a mi mindenestre legtanulságosabb lett volna, az azokkal való egybevetést azért kellett mellőzni, mert a mellett, hogy az adatgyűjtés tekintetében eltérések vannak, még a feldolgozás is különböző volt a két időpontban s így az adatok nem lévén teljesen összhangzó, könnyen téves következtetésekre juthat az ember.

Bud János.

A munkaközvetítés Magyarországon.

Magyarországon a munkaközvetítés ügye csaknem teljesen Németország intézkedései nyomán halad. A munkaközvetítés első formája itt is a közvetlen munkakeresés (Umschau), a mely ma még, különösen a vidéken el van terjedve, de napról-napra veszít fontosságából, bár a bánya- és kohómunkások, az építőmunkások körében és a mezőgazdasági munkások egy részénél még máig is szokásos. A közvetlen munkakeresés ma még gyakrabban előforduló formája, a munkaadó meghatalmazottja által való munkáskeresés, főleg a földmunkáknál, bányászatnál stb. Ide számítható, bár nem fedi teljesen a közvetlen munkakeresés kifejezést, a hirdapok útján való álláskeresés, mely nálunk a külföldhöz képest elég kevéssé vétetik igénybe. Így pl. 1910. márczius 4-én a legjobban elterjedt 15 budapesti napilap hirdetési rovatából nyert statisztika szerint álláskereső volt: a mezőgazdaságban 3 férfi, az iparban 7 férfi és 32 nő, a kereskedelemben 37 férfi és 17 nő, összesen 96, ezzel szemben megüresedett állás volt a mezőgazdaságban 1 férfi, az iparban 39 férfi és 9 nő, a kereskedelemben 68 férfi és 25 nő részére, összesen 142, e három termelési ágba nem sorolható álláskeresők száma 30, az állás kínálatok száma 10 volt. A hirdetés útján való álláskeresés — úgy mint a külföldön — leginkább kereskedelmi alkalmazottak (hivatalnokok, segédek stb.) körében van elterjedve, a hol még az egyesületi munkaközvetítés gyengén, a hatósági pedig egyáltalában nincs kifejlődve.

Ha a tulajdonképeni munkaközvetítésről szólunk, legelőször a munkaközvetítő-ipart kell megemlítenünk, mivel a munkaközvetítés fejlődésének legelső formája volt az az állapot, a midőn a munkanélküli, ha közvetlenül munkaalkalomra nem talált, oly egyénhez fordult, a ki munkaalkalom közvetítésével iparszerűleg foglalkozott. Az iparszerű munkaközvetítésről legelőször Magyarországon az 1884. évi XVII. t.-cikk (ipartörvény) intézkedik. Ezen törvény értelmében a munkaközvetítés iparszerű folytatása iparigazolványhoz és engedélyhez van kötve. E törvény 10., 11. és 12. §-ai az iparszerű munkaközvetítésről intézkednek és kötelezik a törvényhatóságokat és rendezett tanácsú városokat, hogy

szabályrendeletet alkossanak az iparszerű munkaközvetítésről, melyben az engedélyek számát korlátozhatják, az engedély kiadását az ipart gyakorló megbízhatóságától tehetik függővé, a közvetítési díjakat megállapítják és könyvek vezetésére kötelezhetik az ily ipar folytatóját. Valamennyi város megfelelt ezen kötelezettségnek, sőt Budapest székesfőváros már 3 ízben, legutóbb az 1909. évben alkotott szabályrendeletet az iparszerű munkaközvetítésre vonatkozólag. A székesfőváros legutóbbi szabályrendelete főleg a cselédközvetítő-iparral foglalkozik, a közvetítő iparos erkölcsi feddhetetlenségén kívül 2.000 korona kauczió letételétől teszi függővé a cselédelhelyező-ipar gyakorlását és az iparengedélyek számát pedig 20-ra korlátozza. Az iparszerű munkaközvetítés nem minden ágára terjednek ki az ipartörvény fenti intézkedései, mivel pl. a 67.973/1890. számú kereskedelmi ministeri rendelet a színházak művészeti személyzetének közvetítését ellátó ügynökségeket, mint közművelődési intézményeket szolgáló közegeket az ipartörvény rendelkezései alól kiveszi. Az iparszerűen folytatott munkaközvetítésről egyéb törvényes intézkedésünk nincsen, a törvény maga az iparszerű munkaközvetítők esetleges visszaéléseinek megtorlására büntetési tételeket nem állít fel, csupán a városi statutumok, a melyek büntetési tételei enyhék és ennek dacára is az iparszerű munkaközvetítők visszaélései sokkal ritkábbak és enyhébbek, mint pl. a német birodalomban.

A gazdasági munkásoknak magánközvetítők útján való elhelyezését szabályozza a földmívelésügyi minister 11.180/1899. számú rendelete, mely szerint a közvetítési engedély megszerzésének feltétele a feddhetetlen múlt és a magyar állampolgárság; az engedély kizárólag egy megye területére szólhat és a közvetítő iparos díjat csak a megbízótól szedhet.

Az iparszerű munkaközvetítésről szóló statisztikánk 1900-ból (az általános népszámlálás idejéből) való, e szerint a magyar szent korona országaiban 236 férfi (1890-ben 174) és 289 nő (1890-ben 236) üzte ezen ipart, mint főfoglalkozást, 27 férfi és 48 nő pedig mint mellékfoglalkozást. A náluk bejelentett megüresedett állásokról, valamint a jelentkezett álláskeresőkről és az elhelyezésekről statisztikai adataink nincsenek.

Az iparszerű munkaközvetítés teljes megszüntetését célozza a tavaly megjelent új ipartörvény-javaslat, mely munkaközvetítő intézetek felállítását tervezi, újabb, a munkaközvetítés iparszerű folytatására jogosító engedélyek kiadását megtiltja, a meglévő engedélyek hatálya pedig az engedélyes, illetve özvegye halála után önként megszűnik; joguk van azonban a községeknek a törvénynek életbelépése után a még fennálló engedélyeket megváltani.

A munkaközvetítést (a cselédközvetítést nem tekintve) ma úgy a munkáltatók, mint a munkások szakegyletei folytatják, ez utóbbiak szakegyletei, főleg az ipar terén túlsúlyban vannak, a munkaközvetítést mint fontos tagszerző és tagmegtartó eszközt felismerték és a lefolyt két évtized alatt szakmánként nem egyszer tömeges munkabeszüntetést idéztek elő, hogy munkaközvetítőjük a munkaadók által a szakma egyedüli munkaközvetítőjéül elismertessék.

A mezőgazdaság terén szakegyleti tevékenységről a munkaközvetítés szempontjából nem szólhatunk, mivel a mezőgazdasági munkaközvetítés országosan mint hatósági feladat már szervezve van, annál jelentékenyebb a szakegyletek munkaközvetítői tevékenysége az ipar és kereskedelem terén.

Az ipar terén mindenekelőtt megemlítendők az 1880-as években és 1890-es évek elején az ipartörvény hatása alatt a kisiparosok u. n. ipartársulataiból alakult bizonyos hatósági jogokkal felruházott ipartestületek, melyek munkaközvetítéssel is foglalkoznak.¹⁾ Az 1901. évi statisztikai adatok szerint 47 ipartestületnél 38.620 (különbféle szakmájú) segéd jelentkezett munkáért, 18.388 megüresedett állást jelentettek be, az elért közvetítések száma pedig 16.368-at tett ki. Ezen közvetítés körül 6.305 korona kiadás merült fel, a bevétel 4.946 korona volt. Az ipartestületi munkaközvetítői tevékenység legnagyobb részét a vidékre terjedt ki. Az elért eredmény, ha nem a jelentkezések számát, hanem a megüresedett állások betöltését tekintjük, kielégítő, a munkanélküliség nagysága azonban itt oly jelentékeny, hogy ennek megszüntetésére sokkal tágabb körű, erélyesebb intézkedésre volna sürgősen szükség, mint a milyen az ipartestületi munkaközvetítés.

A nagyiparban²⁾ a munkáltatók szövetségei (szakegyletei) a legutóbbi évtizedben keletkeztek. Munkaközvetítéssel közülük mintegy 20 foglalkozik, legjelentékenyebb a budapesti építőiparosok szövetsége, mely az építőiparban foglalkoztatott munkások nagy részét közvetíti. A többi ily szakegylet munkaközvetítése csekély jelentőségű. Statisztikai adatok tevékenységükről eddig meg nem jelentek.

Az ipari indifferens munkásegységek száma csekély, a munkaközvetítést pedig közülük alig 5—6 vette fel ügykörébe. Ezeknél sokkal fontosabb a socialdemokrata párttal kapcsolatos szakegyletek munkaközvetítői tevékenysége. A socialdemokrata szakszervezetek a Magyar-

¹⁾ Az 1901. évi statisztikai adatok szerint a kisipar 264.628 egyént foglalkoztatott, kik közül 102.533 mester, 105.670 segéd és 56.425 tanoncz volt; tehát egy-egy önálló mester műhelyébe átlagosan alig volt egy segédnél több alkalmazva.

²⁾ A gyáripar 2.807 telepen alkalmazott 253.209 munkással birt, mely szám azóta majdnem megkétszereződött.

országi szakszervezeti tanács fenhatósága alá tartoznak. Az 1909. évben 27 országos jellegű szervezet és 25 helyi szervezet tartozott a tanács kötelékéhez; a melyek közül 1909. évben 36 szervezet foglalkozott rendszeresen munkanélküli tagjainak elhelyezésével. A szakszervezetek rendszeres munkaközvetítői tevékenységének eddig elért eredményei a következők:

Év	A jelentkezők száma	A közvetítettek száma	Az elhelyezett jelentkezők százaléka
1904	16.938	11.026	65·09
1905	18.927	11.213	61·15
1906	24.952	17.633	70·67
1907	41.464	32.767	79.02
1908	41.158	29.959	72·79
1909	31.625	22.298	70·50

A legutóbbi évben kevesebben vették a szakegyesületi munkaközvetítést igénybe, a mi korántsem a szakegyesületek hanyatlásának, vagy a gazdasági viszonyok jelentékeny változásának tudható be, hanem azon körülménynek, hogy a kormány több szakszervezet működését felfüggesztvén, ezek munkaközvetítői tevékenysége a felfüggesztés tartama alatt szünetelt; így különösen a vas- és fémmunkások szakszervezete, mely pedig a közvetítések jelentékeny hányadát szolgáltatva, csak nyolcz havi tevékenységet fejthetett ki, a melyről szóló eredmények nem szerepelnek a fenti kimutatásban; hasonlóan a fuvarosok szervezetéé, mely pedig az 1908. évben 8.168 munkanélkülit juttatott munkaalkalomhoz. A kimutatott eredményhez nem vétettek továbbá a kisegítő munkára alkalmazottak, melyeknek száma pl. az éttermi pinczerek szervezeténél 1909. évben 11.968; a kávésegédek szervezeténél pedig a kisegítő munkáalkalmak száma ennél jóval nagyobb volt. Az egyes szakmák szervezeténél elért legcsekélyebb közvetítési eredmény volt a szobrász-szakszervezetnél (29·24%), a teljes 100%-os eredményt az ácsok, bőrmunkások, csizmadiák, menyezeti- és gabonamunkások szervezetei érték el.

A kereskedelem terén működő alkalmazottak állásközvetítése még mindig nagyrészt munkaközvetítő-iparosok kezében van, csak ujabban foglalnak teret a kereskedelmi alkalmazottak különféle egyesületei, melyek a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesülete állásközvetítő osztályának tevékenységétől eltekintve, csekély eredményt érnek el és a jelentkezőknek alig 20%-át képesek álláshoz juttatni. A kereskedelmi alkalmazottak állásközvetítése a személyi képességek és szakmaviszonyok előretolása miatt rendkívül nehézséggel jár és oly kedvező elhelyezési hányad, mint az ipari alkalmazottaknál egyáltalában nem várható.

A nyilvános (állami vagy községi) munkaközvetítés Magyarországon még eléggé ifjú intézmény. Az 1890-es évek derekáig ismeretlen volt. 1893-ban ugyan mozgalom indult meg hatósági munkaközvetítő intézet létesítése iránt, de daczára annak, hogy ugy a munkaadók, mint munkások több ízben sürgették, jó ideig mi sem történt.

A nyilvános munkaközvetítés felé való haladás első lépését a nagybirtokos-osztály érdekében 1899-ben az akkori kormány tette meg, ugyanis a földművelésügyi minster a mezőgazdasági munkásokról szóló 1898 : II. t.-cz. 77. §-a alapján kapott felhatalmazás következtében 1890. évi december hó 28-án kelt rendeletével a mezőgazdasági munkaközvetítés ügyét szabályozta. Rendeletében a munkaközvetítést közigazgatási feladattá tette. A munkaközvetítést alsófokon a községi, illetve körjegyzőségi munkaközvetítő intézi, melyek által kielégítést nem talált kereslet, illetve kínálat hetenkint a törvényhatósági munkaközvetítőnek és a földművelésügyi ministerium munkaközvetítő osztályának jelentendő be. A földművelésügyi ministerium illetékes osztálya jegyzéket állit össze és az egyes vidékek szerint csoportosított jegyzékeket a községeknek kifüggesztés és a további munkaközvetítői tevékenység folytatása céljából megküldeni. A közvetítés szóval, írásban és távbeszélő útján történik és mindenkor ingyenes. A közvetítésnek még jelenleg is számos nehézsége van és eredményéről statisztikai adatok eddig közzé nem tétettek.

Az 1900. évben létesült a Budapesti ipari munkaközvetítő intézet, melynek működési köre egyelőre az iparra terjedt ki, 1905 év óta kereskedelmi alkalmazottakat is közvetít, mezőgazdasági munkások elhelyezésével csak annyiban foglalkozik, a mennyiben Budapestten tartózkodó földmunkásokat jelentkezés esetén elhelyez építkezésekhez.

A Budapesti ipari és kereskedelmi munkaközvetítő intézetet a m. kir. kereskedelemügyi kormány és a székesfőváros tartják fenn, kezdetben a fenntartási költségekhez a budapesti kereskedelmi és iparkamara is hozzájárult. Az intézet élén jelenleg 52 tagú, vegyes szervezetű választmány áll, melynek tagjai 4--4 évre választatnak, illetve küldetnek ki. Az intézet közvetítése mindkét fél részére díjmentes. Sztrájk és munkazárlat esetén többszöri változtatás után az a szabály fogadtatott el, hogy ily esetekben az intézet munkaközvetítői tevékenységét folytatja, a közvetítendőkkal azonban tartozik közölni, hogy az illető telepen sztrájk folyik. Az intézet férfi- és női osztálylyal, valamint tanonczosztálylyal bir. Az intézet 1905-től 1909-ig lefolyt 5 év alatt a következő közvetítési eredményt mutatta ki:

Év	A jelentkezők száma	A munkaalkalmak száma	A közvetítések száma	A munkanélküliek hány %-a kapott munkát	A munkaadók hány %-a nyert kielégítést
1905 . . .	82 478	51.598	39.767	48·2	77·1
1906 . . .	80.883	60.115	44.247	54·8	73·5
1907 . . .	68.370	51.529	34.619	50·7	67·2
1908 . . .	65.016	44.223	32.100	49·4	72·7
1909 . . .	66.672	47.690	38.077	57·0	79·9

Az 1909. évben az intézetnél jelentkezett 58.291 férfimunkás, kik közül 33.555, vagyis 57·6⁰/₀, a jelentkezett 7.112 női munkás közül 3.653, vagyis 51·4⁰/₀, 1.269 tanoncz közül 869, vagyis 70·6⁰/₀ helyeztetett el, az összes munkanélküli közül tehát csak 57⁰/₀ jutott munkához, a mi tekintve azt az intézet által czáfolt, de más részről beigazolt tényt, hogy az intézetet nagyrészt napszámosok, vagyis nem tanult munkások keresik fel, kiknek elhelyezése sokkal könnyebb, mint a bizonyos iparágat tanult munkásoknak munkához juttatása, nem mondható kedvező eredménynek, annál is kevésbbé, mivel az intézet hatásköre igen nagy területre, csaknem az egész országra terjed ki, a melyen a munkanélküliek száma az 1909. évben jelentkezett 66.672-t sokszorososan meghaladja. Az intézet által kimutatott 57 százalékos eredmény sem teljesen reális, mert az intézet az u. n. kisegítő munkát nem tartja külön nyilván, holott ezen ideiglenes munkaalkalmak száma jelentékeny és végleges elhelyezésként való kimutatásuk nem helyeselhető.

Ha továbbá a munkaközvetítő intézetnek fentartási költségeit tekintjük, a melyek 1909. évben 66.448·73 koronát tettek ki, s így átlagban egy-egy munkás elhelyezése 1·75 koronába került, a külföldi hasonló intézetek 0·50—0·75 korona átlagos költségéhez viszonyítva, az eredményt legkevésbé sem lehet kielégítőnek tartani.

A Budapesti ipari és kereskedelmi munkaközvetítő intézet Pozsonyban és Temesvárott tart fenn fiókinvézeteket, melyek közül a temesvári-nál a munkakereslet 1909. évben az előző évhez képest apadt, a mennyiben 4.070-nel szemben csak 3.339 volt; a munkakinálat és elhelyezések ellenben emelkedtek; a munkakinálat az 1908. évi 2.416-tal szemben 2.473-at, tehát 57-tel többet; az elhelyezések pedig az 1908. évi 1.827-tel szemben 1.847-et, tehát 20-szal többet tettek ki.

A pozsonyi intézet közvetítési eredménye 1909. évben kedvezőtlenebb volt az 1908. évinél, a mennyiben daczára annak, hogy a munkakereslet az előző évi 5.934-gyel szemben 6.078, tehát 144-el több volt, a munkakinálat az 1908. évi 4.972-vel szemben csak 4.207-et tett ki, az elhelyezések száma pedig 3.001-ről 2.686-ra szállt le.

Ujabban több város foglalkozott munkaközvetítő intézet létesítésének tervével és néhány fel is állította már munkaközvetítő intézetét, de nagy részük kevésbé ipari vagy kereskedelmi alkalmazottak, hanem inkább a házi cselédség közvetítésére szolgál.

A kapitalizmus és a proletár munkásság harcában a munkaközvetítést a munkásság küzdő eszközül használta fel, állami és hatósági munkaközvetítésünk fejletlen volta következtében a munkaközvetítést teljesen magához ragadta és az máig is nagyjából a munkás szakszervezetek kezében van. Ezen lett volna hivatva segíteni az új ipartörvény. Az új ipartörvényjavaslat ugyanis a jótékony egyesületek kivételével megtiltja minden egyesületnek és társulatnak, hogy munkaközvetítéssel foglalkozhassék. Első fokozaton a munkaközvetítés ügyét a községekre bizza és kötelez minden 10.000 lélekkel bíró községet munkaközvetítő intézet felállítására, a kereskedelmi és iparkamarák székhelyén kerületi munkaközvetítő intézetek létesítését tervezi, ezek fölé — főleg adminisztratív szempontból — Budapesten munkaközvetítő főintézetet óhajt szervezni, a kisebb községekben pedig a munkaközvetítést a községi és körjegyzők tartoznának ellátni. A községi munkaközvetítő intézetek költségeinek felét az állam viselné, ezzel szemben a közvetítés (a cselédek közvetítésének kivételével) ingyenes volna.

Ez a tervezet, bár a munkaközvetítés kérdését teljesen meg nem oldaná, a mai állapothoz képest jelentékeny haladást mutat; sajnálatos tehát, hogy a beállott parlamenti válság következtében törvénynyé nem válhatott.

Vidacs Gyula.

Közlemények és ismertetések.

A munkanélküliség irodalma 1909 ben.

A munkanélküliség kérdéséről megjelent munkák ismertetését nem kezdhetjük mással, mint azzal a sikerült bibliografiával, a melyet e kérdésről a *London School of Economics and Political Science* megbízásából Taylor F. Isabel állított össze.¹⁾ Ez a füzet csak a legjelentékenyebb munkákat sorolja fel, elsősorban az angol nyelven megjelenteket, kisebb számban a francia, német és olasz kiadványokat. A felvett munkák legnagyobb része a legutóbbi 20–25 évből való, korábbi keletűek csak szórványosan találhatók benne. Beosztása a következő:

Bibliografiák és forrásmunkák, a melyek közt felsorolja a közismert nagy sociálpolitikai bibliografiákat, továbbá *Bowker* és *Iles*, valamint a *Fabian Society* kis útmutatóit. Az önálló művek közül Hobson (*The problem of the unemployed*, 1895.), Alden (*The unemployed*) és Beveridge nagy munkáját vette fel, mely utóbbiról alább részletesen megemlékezünk.

A munkanélküliséggel általában foglalkozó irodalom legfontosabb termékei a XVI. századtól kezdve vannak felvéve, köztük természetesen a Poor Law Commission különböző korbéli jelentései. A következő címek a munkanélküliség okait, statisztikáját, az évi jelentéseket, a Poor Law végrehajtása körében felmerülő kérdéseket, a kóborlást (*vagrancy*), végül a munkanélküliség orvosszereit tárgyaló munkákat sorolják fel, ez utóbbiakat következő felosztással: általános orvosszerek; különös orvosszerek: *a)* munkásgyarmatok, *b)* munkaközvetítő hivatalok, *c)* biztosítás, *d)* kivándorlás; specialis rendszerek.

A bibliografia a nagyobb szemlék és folyóiratok figyelemreméltó cikkeit is feldolgozza. A felsorolt 7–800 munka legnagyobb része feltalálható a *British Library of Political Science*-ben, mely a füzetet kiadó tanintézettel kapcsolatos.

Bevezetésül Sidney Webb irt a kérdésről egy összefoglaló tanulmányt, melyben megállapítja, hogy a munkanélküliség kérdésében az

---

¹⁾ Taylor: *A bibliography of unemployment and the unemployed*. London: King 1909. XIX. 71. old.

évszázadokon át keresett megoldás terén végre először állunk ott, hogy az angol szegényügyi bizottság kisebbsége azt jelenthette, hogy „ítéletünk szerint ma közigazgatási uton lehetséges, ha őszintén meg is kívánják tenni, a munkanélküliség legtöbb baját orvosolni oly mértékben legalább, a mily mértékben a múlt században a láz halálozási számát és a fiatal gyermekek ipari rabszolgaságát csökkentettük“. Részletesen ismerteti ezután a Minority Report javaslatait, melyekről alább mi is szólunk.

Nemcsak az elmúlt év irodalmának, hanem többek közt Webb véleménye szerint is a munkanélküliség egész irodalmában Beveridge könyve járult e kérdés tisztázásához legnagyobb mértékben.¹⁾ A munka szerzőnek Oxfordban 1908. őszén tartott előadásait tartalmazza, a melyekhez gyakorlati tapasztalatait, mint a londoni Central Unemployed Body három éven át működött tagja nyerte. Előszavában hangoztatja, hogy ez a probléma semmi esetre sem tartozik a megoldhatatlanok sorába, a mai gazdasági rend változását sem tartja szükségesnek, hanem csak azt, hogy az ipar szabadítsa meg magát attól a gondolkozástól, hogy mindenkor félelemmel kell tekintenie a munka szervezésének költségeire, és szükségesnek ítélnie a munkástartalék jelenlétét. Rámutat könyvében arra, hogy ma már általános a felelősségérzet a munkanélküliek sorsa miatt, vigasztaló azonban, hogy a kérdés tekintetében végre pontos ismeretek birtokába juthatunk, csak el kell térnünk a probléma vizsgálatának azon utóbbi időben szokásos módjától, hogy a munkanélkülieket a munkahiányok okai szerint külön csoportosítva, keressük foglalkoztatásuk lehetőségeit. Ez a felosztás Beveridge szerint nem nyújt termékeny szempontokat. A munkanélküliség megszüntetése nem egyéb, mint a munka után való kereslet és kínálat egyeztetésének kérdése; a munkanélküliség nem mutatja a növekvő kínálat és a növekvő kereslet egyezésének általános csődjét, csak az egyeztetés specifikus tökéletlenségeit. E tökéletlenségen kell javítanunk, ami hatósági közbelépést igényel, minthogy a kereslet és kínálat önmagától sohasem képes a munkanélküliséget felszívni, pld. a kereslet bármily növekedése mellett is majdnem mindig maradnak ugyanazon szakbeli munkanélküliek, a kikhez a kereslet nem ér el.

Vizsgálat tárgyává teszi a különböző angol munkanélküliségi statisztikai felvételeket és arra az eredményre jut, hogy a munkanélküliek számának kielégítő megállapítása elérhetetlen. Ám nincs is mennyiségük ismeretére szükség, minthogy a kérdés ma már nem a szegényügyi igazgatás problémája, melynek tudomást kell szereznie arról, hogy hány egyénnel számoljon, hanem az ipari szervezet kérdése, a melynek magát

---

¹⁾ Beveridge W. H.: *Unemployment, a problem of industry*. Longmans, Green & Co. 1909. 317. old.

a munkanélküliséget kell vizsgálat tárgyává tennie, nem az egyes munkanélkül maradt egyéneket; azokkal az eszközökkel, melyekkel néhány munkanélkült elhelyeztem, munkához juttattam bármennyit is.

A munkakereslet fluktuálása vagy szezszerű, vagy ciklikus. A szezszerű fluktuációk hatását enyhíthetik: a napi munkaidő leszállítása, a kisegítő iparágakban való foglalkozás, végül a magán- vagy kollektív takarékoság. A szezszerű munka tekintetében a kérdés a szerző szerint kevésbé a munkanélküliség, mint a munkabér kérdésévé válik. Minden iparág fizet oly munkabéreket, melyek mellett a munkások nemcsak foglalkoztatásuk ideje alatt élnek meg, hanem azalatt is, míg tétlenül és tartalékban állnak. Az olyan iparágat, melyben minden év meghozza a maga munkanélküli hónapjait (pl. építőipar), a melyben tehát a fizetett munkabérek az egész évi megélhetésre rendszerint elégtelenek, olyannak kell tekintenünk, mint a mely nem fizet kielégítő magasságú munkabért, hanem a sweating-rendszerhez hasonlóan alacsony bérekkel dolgoztat. Az ily iparág munkásai nem az *unemployed*, hanem az „under-employed“ munkások közé tartoznak.

A ciklikus fluctuációkat a válságok okozzák és hatásukat az egész ország megérzi; kamatláb, külkereskedelem, házassági szám, szeszfogyasztás, criminalitás, szegényügy, vasutak bevételei, munkabérek, árak és a munkanélküliség egyaránt mutatják hatásukat. Ily válságos időkben eddig Angliában a *special relief funds* siettek segítségül, Beveridge szerint kellő mértékben.

Részletesen foglalkozik ezután a munkástartalék kérdésével, valamint a munkára alkalmatlanokkal, a kiknek számát sokkal kisebbnek tartja, mint szokásos, mert a valamely iparágban be nem váló egyén egy könnyebb iparágban még használható. Birálja ezután a multban alkalmazott orvosszereket, majd rátér a jövőben követendő munkanélküliségi politikára, melynek elveit két fejezetben tárgyalja: a munka folytonosságának szervezése és a munka és kereset nivellálása.

E kérdésekre nézve bő példákkal fejt ki szerző, hogy az ország különböző részeiben csaknem mindig ugyanakkora munkaerőre van szükség; az egyik termelési ágban való munkacsökkenés ideje összeesik a másik iparág erősebb igénybevételének idejével. A munkapiacz minden változását és az ország ipari életének fluktuálását nyomon követő munkaközvetítés tehát nem remélt mértékben alkalmas csökkenteni a munkanélküliséget, különösen az időszakai munkahiányt. A nivellálásra ezenkívül a munkanélküliség esetére való biztosítás is felhasználandó.

A munkanélküliség második nagy irodalmi eseménye az angol parlament által a kérdés tanulmányozására kiküldött tizenhét tagú bizottság jelentése, mely azonban tudvalevőleg nem volt egységesen meg-

tehető, minthogy egy négy tagból álló kisebbség a maga javaslatait külön bocsátotta nyilvánosságra. A többségi vélemény csak a meglévő szegényügyi rendszer továbbfejlesztését kívánja a meglévő társadalmi jótékonyssággal való összműködés tökéletesebbé tételével.

Ezzel szemben a kisebbség¹⁾ sokkal jelentékenyebb intézkedéseket kíván. Megállapítja mindenekelőtt, hogy a munkanélküliek száma Nagy-britanniában sohasem száll 2·5 százalék alá. Magukat a munkanélkülieket nemcsak a munkátlanok oka, hanem egyéb szempontok szerint is, négy osztályba sorozza: 1. a legutóbb eléggé állandó alkalmazásban részesültek (kertész, gyári munkás), 2. az ugyanazon iparágban szünetelésekkel dolgozók (kőműves), 3. a naponként különböző iparágokban néhány órát dolgozók és 4. a már egyáltalában nem dolgozók (csavargók és állandóan munkaképtelenek).

Mindezek munkához való juttatására a következő eszközöket javasolja Webbék *Minority Report*-ja:

1. Az állandó alkalmazásból kiesettek részére a mainál sokkal tökéletesebb fokra emelhető munkaközvetítés mutathatja meg az újabb keresethez vezető utat. Valamely iparág hanyatlása esetén az ennek következtében keresetforrás nélkül maradtak más iparágban kiképzendők és e kiképzés ideje alatt a kör által eltartandók.

2. Az egy iparágban nem folytonosan dolgozók a termelés esetleges szünetelése alatt vagy az illető iparághoz tartozó segédágakban, vagy más iparágban foglalkoztatandók; a kőművesmunka téli szünete alatt például a légszesztermelés ölt nagyobb mérvet. A munkásoknak több iparágban való foglalkoztatása pedig nem okozza a termelt árúk minőségbeli rosszabbodását, minthogy ma négy-öt foglalkozást is kénytelen felváltva a munkásság egy jelelő része üzni.

3. A naponként újra munkát keresők (casual labourers) és a nem teljesen foglalkoztatottak (underemployed) részére a felnőtt munkások után való kereslet növelését javasolja a kisebbségi vélemény a gyermekmunka magasabb korhatárig való tilalmával, a női munka csökkentésével és általában a munkaidő rövidítésével.

4. Végül a dolgozni nem akarókra és nem tudókra nézve — a kiknek száma valóságban rendszerint csekélyebb, mint említettetni szokott — a javított kiadású dologház és a kórház szolgál.

Munkaügyi ministerium felállítását is sürgeti a jelentés következő hat osztálylyal: országos munkaközvetítő, munkásbiztosító, ipari szakoktatási, iparfelügyeleti, statisztikai, be- és kivándorlási osztálylyal.

¹⁾ *The Break-Up of the Poor Law* és *The Public Organisation of the Labour Market*. London: Longmans, 1909.

A *Minority Report*, támogatva Beveridge kutatásaitól, úgy az angol, mint a többi nyelvű socialpolitikai irodalomban általános méltánylásra talált; az angol birálatok a rendszer drágaságát és gyakorlati kivihetetlenségét hangoztatták, ám az aggodalmakban úgylátszik a kormány sem osztozik, minthogy *Prevention of Destitution Bill* címen ez évben benyújtott törvényjavaslata egyes dolgokban még Webbék javaslatait is felülmúlja.

A parlamenti bizottság két jelentéséhez fűződött irodalmi vita számos apró termékét mellőzve, csak a nagyobb művek közül emlékezünk még meg néhányról. A munkanélküliség ellen való biztosítás meglévő rendszereit ismerteti Schloss kézikönyve,¹⁾ mely magának a munkanélküliségnek régebbi, elavult felosztású tárgyalása után bemutatja a biztosítás különböző típusait: a kötelező biztosítást St. Gallen-ban, a fakultatív biztosítást a városokban (Bern, Bázél, Velence, Köln, Lipcse, Gent, egyéb belga városok, Milánó, Strassburg, valamint az államok közül Hollandia, Franciaország, Norvégia és Dánia). Majd ez intézmények ismertetése után arra a következtetésre jut, hogy ha egy ily állami biztosítás behozatalának terve Angliában felmerülne, annak a norvég és dán törvényhozás mintájára kellene megtörténnie, azaz *a)* a munkanélküliség esetére való biztosítás céljából alakult munkásegyséletek tagjainak hozzájárulásából előállott pénzalapok helyett állami segély álljon az egyesületek rendelkezésére és ily alapok lehetőleg minden egyes iparágra külön létesíttessenek, *b)* országosan szerveztessenek, *c)* hatékonyan szervezett munkaközvetítéssel működjenek össze.

Végül néhány fontos biztosítási szervezet szabályzatainak szövegét közli az igen áttekinthetően összeállított kis munka, melynek azonban nagyon helyesen rótták fel fogyatékoságául azt, hogy a ghenti rendszerrel egy féloldalon végez.

A *Manchester Guardian*-beli cikksorozatát foglalta kötetbe Chapman, a manchesteri egyetem nagyhirű közgazdaságtani tanára és Hallsworth.²⁾ A mű két különálló részt foglal magában: az első másfél íven az 1909. évi Poor Law Commission jelentésének birálatát tartalmazza, míg a második terjedelmes rész a *lancashire*-i munkanélküliségi viszonyok beható monografiája.

Vaskos kötetben adta ki a Central Poor Law Committee a központi (central), valamint a kerületi (district) bizottságok által a Majority

¹⁾ Schloss F. David: *Insurance against Unemployment*. London: King, 1909.

²⁾ Chapman S. G. and Hallsworth H. M.: *Unemployment*. Manchester, Sherratt & Hughes, 1909.

Report mellett tartott előadásokat és az azok felett lefolyt vitákat.¹⁾ Sajnos, az erősen conservatív irányú értekezések között csak az aggkori biztosítással és az új angol gyermekvédelmi törvényjavaslattal kapcsolatos szegényügyi kérdésekről találunk egy-két értékesebb tanulmányt.

Az elmúlt 1909. év munkanélküliségi irodalmában az angolok nemcsak a többiek felett állanak, hanem Beveridge és Webbék munkáival standard-műveket is alkottak, a mi kétségkívül a kérdésnek náluk aktuális voltában leli magyarázatát. A többi országok termése az elmúlt évben nem mutat fel ily nagyszabású munkákat, sőt a németek az előbbi évek nagyobb alkotásai után (Troeltsch, Hirschfeld, Herkner, Imle, Leo, stb.) csak hivatalos kiadványokra, vagy városok pozitív munkájának birálatára szoritkoztak és e helyett inkább gyakorlati alkotások előkészítésén fáradoztak.

Csak röviden emlékezünk meg ennél fogva Dominicusnak a strassburgi munkanélküliségi biztosítást tárgyaló munkájáról²⁾, melyben a szerző, a ki a második évében levő intézménynek a gentitől még nagyobb mértékben való eltávolítását sürgeti és örömmel állapítja meg, hogy Strassburgnak a belga rendszeren tett javításai, melyek legfontosabbja a városi hatóságnak a munkásszervezetekben való tényleges közreműködése, számos német városban terjednek (Mülhausen, Erlangen, stb., tervben van az átalakítás Kölnben is). Dominicusnak e művében még a munkaközvetítés hatékonyabbá tételére felállított követeléseit városa azóta már meg is valósította,

Magdeburgban a városi statisztikai hivatal kiadványai között³⁾ Landsberg a st.-galleni rendszeren túlmenve, az összes német ilyenmű intézmények legradicalisabbjává kívánja az ottani munkanélküliségi biztosítást fejleszteni. A francia munkanélküliségi irodalom az elmúlt évben két említésreméltó munkát termelt. Az egyik Las Cases pályadíjat nyert műve,⁴⁾ melyben az e kérdéssel már hosszabb idő óta irodalmilag is foglalkozó szerző minden fentartás nélkül a genti rendszer mellett tör lándzsát. Részletesen tárgyalja a munkanélküliség kérdését általában, sajnos a nélkül, hogy e részben új szempontjai volnának. A belga intézmény szűk keretei is csak kevéssé készítetik meggondolásra; reformokat keres, a nélkül azonban, hogy áltatánosságokon túl valamit nyujtana.

¹⁾ *Poor Law Conferences held in the year 1908—9.* London: King, 1909. 824 oldal.

²⁾ Dominicus: *Die Arbeitslosenversicherung der Stadt Strassburg im Jahre 1908.* Strassburg: Dumont, 1909.

³⁾ Prof. Dr. Otto Landsberg: *Die bisherigen Erfahrungen auf dem Gebiete der Arbeitslosenversicherung.* Magdeburg: Zacharias, 1909.

⁴⁾ Philipp de Las Cases: *Le chômage, ouvrage couronné par l'Académie des Sciences morales et politiques.* Paris, 1909.

Lazard doctori értekezése¹⁾ elég eredeti anyagot hord össze annak a kárnak a bemutatására, mely a munkanélküliségből az egyes iparágakra hármlik; különösen az adatok csoportosítása történt új szempontok szerint, maguk a következtetések már ismertebbek.

A belgáknál és olaszoknál ez évben irodalmi téren nem számolhatung be nevezetesebb alkotásokról; itt is intézményeik tökéletesítésével foglalkoztak.

A külföldi irodalom e néhány sorban való ismertetése után, noha annak csak nagy alkotásairól emlékeztünk meg, constatálnunk kell, hogy csupán egy magyar nyelven megjelent cikkről számolhatunk be.²⁾ Szerző a magyarországi szakszervezeti tanácsnak Budapest székesfőváros tanácsához a munkanélküliség esetére való biztosítás községi támogatása érdekében intézett emlékirata alkalmából írta meg rövid tanulmányát, hogy abban a genti rendszernek a többi eszközök felett való előnyeit bizonyítsa. A munkanélküliségről való általános megjegyzések után a munkásságnak saját erejéből emelt intézményeiről emlékezik meg, majd a városoknak a munkanélküliek segélyezése terén követett rendszereit bírálja. Ezután vázolja a genti intézmény keletkezésének történetét, ismerteti magát az intézményt, végül a rendszernek a többi belga városokra, majd Dániára és Norvégiára és a német városok közül Strassburgra való átterjedésének előadása után megállapítja, hogy Budapest részére is ez a megoldás lenne a legmegfelelőbb.

Sidó Zoltán.

Ausztriai sztrájkmozgalmak 1908-ban.

Az osztrák kereskedelmi miniszterium munkastatisztikai hivatalának a minap kiadott jelentése szerint a sztrájkmozgalmak Ausztriában 1908-ban az 1907. évhez képest nagy mértékben csökkentek. E körülménynek fő-
okozója, hogy az ipari termelési viszonyok kedvezőtlenebbek voltak. 1908-ban 721 sztrájk volt, míg 1907-ben 1086 (+ 365). A sztrájktól sujtott üzemek száma 1907-ben 6.130, 1908-ban 2.702 volt. A sztrájk által érdekelt üzemekben 1907-ben 287.662 munkás sztrájkolt, 1908-ban 135.871. A sztrájk legnagyobb Csehországban volt, mint a legindustriálisabb tartományban. Csehország után Alsó-Ausztria következik. Iparágak szerint a sztrájkmegoszlás a következő volt:

¹⁾ Max Lazard: *Le chômage et la profession*. Paris, 1909.

²⁾ Somogyi Béla: *A munkanélküliség esetére való biztosítás és különösen a „genti rendszer“*. „Szocializmus.“ III. évf. 5. szám. (193—199. old.)

A sztráksujtott iparok élén az építkezési ipar áll 145 sztrájjal (— 53). A bányaipar terén 1908-ban 8 sztrájk fordult elő Ausztriában (1907-ben 144). A kő-, föld-, üveg- és rokoniparok terén 95 munkabeszüntetés fordult elő (— 1). A textiliparban 59 sztrájk volt szemben az előző évi 152-vel.

Az 1908. évi sztrájkok közül 19·8⁰/₁₀₀, csoportos, több ipari vállalat érdekeit érintő volt. E tekintetben az előző évi eredményekhez képest csökkenés észlelhető. A sztrájkok 23·3⁰/₁₀₀-jében az egyes ipari vállalatok összes munkásai sztrájkoltak.

A sztrájkok legnagyobb része, kitörésük időpontját tekintve, tavaszra esett. A jelentés tárgyát tevő év folyamán egy-egy munkabeszüntetés átlag 17·4 napig tartott (15·1); a leghosszabb sztrájk 277 napig tartott (1907-ben 320 napig). Az összes sztrájkok túlnyomó része nem tartott tovább öt napnál, egy hatodrészüik 6—10 napig, egy tizedrészüik 11—15 napig tartott. Mint különösen hosszú ideig tartott sztrájkok kiemelendők a graslitz-i (hangszerkellékgyár), melyben 7 vállalat volt érdekelve. 906 munkás sztrájkolt itt 277 napig. A prachatitzi üvegyárban 95 munkás sztrájkolt 227 napig. A kirchdorfi, steyri és gmundeni kaszagyárakban 549 munkás 167 napig sztrájkolt. A bécsi kárpitosipari sztrájkban 450 munkás vett részt 105 napig. A cseh sörgyárak sztrájkja 140 napig tartott és 370 munkás szüntette be a munkát.

A sztrájkok túlnyomó része bérküzdelem volt. A munkaidő kérdése körül 291 sztrájk forgott. 304 sztrájkot egyéb körülmények idéztek elő. 490 esetben munkabér okozta a sztrájkot. Az előző évben ez az ok sűrűbben szerepel, a mi szorosán összefügg a legelől említett okkal.

A bizalmi férfiak elbocsájtása 1908-ban 87 esetben képezett közvetlen sztrájkokat (124).

A mi az egyes iparágakat illeti, a legfontosabbaknál a munkabérkövetelések játszó a főszerepet.

A bérkövetelményekből eredett sztrájkok 127 esetben (490 közül) a munkásokra nézve kedvező eredménnyel végződtek, míg az előző évben 167 esetben, tehát 40 alkalommal több esetben. 257 esetben (1907-ben: 488 esetben) a munkások kénytelenek voltak követelményeikből engedni és koncessziókat tenni. 167 esetben (1907-ben 195 esetben) a munkások bértöbblet-követelésükkel vereséget szenvedtek.

A bérkövetelményekből kiindult sztrájkok közül a leggyakoribbak voltak azok, a melyek az időbér- és az akkordmunkabér emelését célozták. A kivivott munkabéremelés 1—100⁰/₁₀₀ között ingadozik (1907-ben 1—74⁰/₁₀₀ közt). A legtöbb sztrájk 5—10⁰/₁₀₀-es többlet-követeléssel járt.

A munkaidőcsökkentést követelő sztrájkok közül 84 teljesen kedvező eredménnyel járt; 69 részleges eredményű, 55 pedig sikertelen

volt. A napi munkaidőnek legnagyobbmértvű megrövidítését a krakkói és krakkóvidéki pékek érték el, a kik eddigi 14 órasi munkaidejüket 4 órával megrövidítették.

A sztrájkoló munkások közül 71.487 a sztrájk után munkába állott, 3.771 munkás részben ideiglenesen foglalkozás nélkül maradt. Sztrájk után elbocsájtottak helyett 3.950 új munkást alkalmaztak a munkaadók. Nem a maga jószántából, hanem kényszerűségből sztrájkolt 1908-ban: 7.810 munkás (1907-ben: 12.835).

A sztrájkokkal kapcsolatban a munkások 1.142 gyűlést tartottak, melyek közül a rendőri hatóság csak 4-et szüntetett be és 5-öt betiltott.

Munkakizárás 35 esetben fordult elő (26), a kizáró vállalatok száma pedig 286 volt (236). E vállalatok 13.425 munkást foglalkoztattak (18.533). A kik közül 9.558 vesztette kenyerét (14.539), 8.699 (14.270) ismét visszafogadtatott, 375 nem vétetett vissza (153).

A kizárások főokai: bér- és munkaidő-differenciák és sztrájkjal való fenyegetés voltak. 15 kizárás a munkásoknak vált előnyére, 12 kizárás alkudozásokra és kollektív szerződések kötésére vezetett.

Az angol munkás-szakszervezetek 1905–1907 ben.

Az angol munkásügyi hivatalnak az 1905–1907. évre vonatkozó hivatalos jelentése szerint a szakszervezetek tagjainak száma minden szakmában egyformán erősen szaporodott. A munkanélküliek támogatására fordított kiadások az előzőleg kimutatott hároméves időszakhoz viszonyítva csökkentek, a vagyon növekedett. Az 1905. év kevés változást hozott a szakszervezeti életbe. Az építőiparbeli szakszervezetek 20.000 tagot vesztettek, míg a többi organizáció csak 45.000 taggal szaporodott (2·7%). 1906 7-ben a szervezett szénbányai munkások száma 200.000-el (40 %-kal), a textilgyári munkások szervezetéé 90 000-el (30 %), a vasúti szakszervezeteké 60.000-el (70%), a fémipari szakszervezetek tagjainak száma 40.000-el (10 %) emelkedett. Az építőipari szervezetek száma 12.000-el (6 %) csökkent. Az itt nem említett foglalkozási ágak 1906/7-re nézve 110.000 főnyi gyarapodást (20 %) mutatnak.

A szakszervezetek jövedelme és vagyona a szóban forgó három év alatt állandóan gyarapodott. 1907-ben a bevételek mintegy 2¹/₂ millió £-et, azaz 400.000 £-el többet tettek ki, mint 1904-ben, míg a szervezetek összvagyona 1907 végén 5,600.000 £-re rugott, a mi 1904-hez képest 1 millió £ gyarapodást jelent. A száz legjelentényebb szervezet az 1905-től 1907-ig terjedő három esztendőben több mint 6 millió £-t adott ki. Ebből az összegből 500.000 £, azaz 8·2% sztrájk-

segélyre, 1,400.000 £ (23·2%) munkanélküliek segítésére fordított, 2,800.000 £ (46·1%) egyéb támogatásokra (főleg betegségi, baleseti, halálesetre és rokkantság esetére szóló segélyekre), a többi 1,370.000 £ (22·5%) igazgatási és egyéb költségekre fordított. A sztrájksegélyezésre fordított összeg feltűnő esése onnan ered, hogy a választott bírósági és békéltető eljárás mindinkább alkalmazást nyer különösen ipari vitákban, jelesen az építőiparban. Eltekintve a munkanélküliek támogatásától, a többi támogatási ág mind nagyobb követelményeket támasztott a szakszervezetekkel szemben.

1907-ben Angliában a szakszervezetek 106 szövetségben voltak tömörítve, a melyeknek 2,800.000 tagjuk volt (900.000-el több mint 1904-ben). Ez a magas szám onnan ered, hogy némely szervezet több központhoz tartozik, miért is a tagok többször számoltatnak. A legfontosabb szakszervezeti szövetségek a „General Federation of Trade Unions“, a „Miners“, a „Federation of Great Britain“ és a „Federation of Engineering and Shipbuilding Trades“ (gép- és hajóépítési ipar). E három szövetségnek 1907 végén 600.000, 460.000 és 320.000 tagja volt (1904-ben: 400.000, 330.000 és 340.000.).

Külföldi iparfejlesztés.

(*Bajorország.*) 1905-ben Bajorországban az ipari ügyek felső igazgatásában változás történt, a mennyiben az a belügyministeriumból a királyi ház ministeriumához utaltatott át. Egyuttal alapvető reformprogram is készült. Most 5 év multán kimerítő jelentésben számol be ez a ministerium iparfejlesztő tevékenységéről.¹⁾ Uj hatóság létesült öt éve, a »Zentralstelle für Industrie, Gewerbe u. Handel«, a melynek feladata a kormányt minden idevágó szakkérdésben támogatni. A kézműipar fejlesztése terén a kisiparosok képzésére, a Landesgewerbeanstalt tevékenységének kibővítésére, egy külön e célra szervezett iparfelügyelőség rendszeresítése, iparfejlesztő intézetek támogatása, mester-tanfolyamok révén különös figyelem fordított. A kézművesek hitelgényeit a középponti iparos hitelszövetkezet erős támogatásával igyekeznek kielégíteni, nagyszámú ipari szövetkezet részesül messzemenő támogatásban. Az iparfelügyelet egy országos iparfelügyeleti orvosi állás teremtésével fejlesztetett tovább, ezenkívül szaporított a felügyeleti személyzet egésze is, különösen női iparfelügyelők kinevezésével; fontos pont a munkásmúzeum továbbfejlesztése is.

¹⁾ *Gewerbeförderung in Bayern*, Denkschrift des k. Staatsministeriums d. kön. Hauses u. d. Auessern. München 1909 (123).

A fentemlített Zentralstelle, mely hivatása magaslatán áll, három osztályból áll: ipari és kereskedelmi, kézműipari, valamint munkásvédelmi és jóléti osztályból. Az 1871-ben alapított nürnbergi bajor iparmuzeum, e párját ritkító intézet, idővel az egész bajor iparfejlesztés központjává emeltetett fel. Célja az ország ipari tevékenységének műszaki, kereskedelmi és művészeti tekintetben való fejlesztése. A jelentés a legszebb sikeréről számol be.

A bajor „Zentral-Handwerker-Genossenschaftskasse“, mely 1903-ban kezdett működni 19 taggal (8 magánszemély és 11 szövetkezet) 1908 végén 103 tagot mutatott fel: köztük 92 szövetkezetet 5.746 taggal. Az utolsó években ez az intézmény a rendkívül nagy pénzszükség mellett a hiteligenyeknek csak a kormány támogatásával tudott megfelelni, mely 1903/4-ben: 175.000, 1906-ban: 85.000 és 1908-ban: 500.000 márkát, tehát összesen 760.000 márkát bocsájtott előlegképpen rendelkezésre. Ez összegek 2—3%-kal kamatoztatandók. Az említett 92 szövetkezet közül 54 hitel-, 25 nyersanyagbeszerző-, 3 termelő-, 4 műhely- és 6 értékesítő-szövetkezet volt. A szövetkezeti ügygyel sok nehézség volt, különösen sok bajt okoztak a műhelyek és a termelőszövetkezetek. Általában azonban elmondható a jelentés nyomán, hogy a szövetkezeti mozgalom egységes és felfelé haladó irányzatot mutat.

(*Rumánia.*) A rumániai kormányok már régebben foglalkoznak a nagymértékben elavult 1887. évi ipartörvény felrissítésével. Djuvara volt kereskedelemügyi miniszter nyújtott be utoljára egy iparfejlesztési törvényjavaslatot, a melynek főbb határozásai közül közlünk egyet-mást.

A román nemzeti iparnak nyújtandó kedvezmények nagyjában a következők: 1. Állami, kerületi és községi adóelengedés, utadókedvezmény. 2. Telekvásárlási engedély 10 ha-ig. 3. Vizengedély. 4. Vámmentesség gépekre és belföldön elő nem állított anyagokra. 5. Iparosátengedés önköltségen. 6. Iparvágányengedélyezés. 7. Vasuti díjszabás-kedvezmények készgyártmányokra. 8. Közszállításokon honi gyártmányok előnyöket élveznek. 9. Munkáslakások adómentességben részesülnek.

Kedvezményben részesülnek az eddigi kedvezményezettekén kívül: Ipart és földművelést szolgáló az e törvény alapján létesülő vállalkozások, villamos áramot termelő telepek, hajógyárak, kisipart fejlesztő közműhelyek, legalább 25 munkást foglalkoztató szövetkezetek, paraszti háziiparok. A nagyipar határa: legalább 25.000 franc tőke, legalább 5 HP motor és minimum 25 munkásnak legalább hat hónapon át való foglalkoztatása.

A folyamodások a ministeriumhoz nyújtandók be és egy nagy vegyes bizottság által vizsgálatnak meg. A kedvezmények 7 évre adatnak, mely idő leteltével bizonyítani kell, hogy a munkabérek egy előre meghatá-

rozott százaléka román alattvalóknak fizettetett ki. Ettől a körülménytől függ aztán a subvenciónak újabb és végső 7 esztendőre való odaitélése.

A kedvezményekben részesülő vállalatok kötelesek támogatásuk mérvéhez képest egy központi alapot dotálni, a melynek terhére román ifjakat külföldi ipari tanulmányi segélyben részesítenek.

Rendelkezik a tervezet a munkaidőről és munkásbiztosításról is. Nyolcnapos felmondási idő statuáltatik a gyári munkásokra és nap-számosokra nézve. Az összes ipari vállalatok az ipari ministerium ellenőrzése alatt állnak, a mely megintheti őket, felfüggesztheti és végleg meg is vonhatja az állami támogatást, ha: 1. a gyárak nem akarják magukat az ipari felügyeletnek alávetni, 2. ha törvényes kötelezettségeiknek eleget nem tesznek, 3. ha nem oly rendeltetés adatik a gépeknek, gyáraknak és anyagoknak, mint kellene, 4. tisztességtelen verseny esetén. A kedvezmények beszüntetését vagy felfüggesztését a ministerium csak a fentjelzett bizottság indítványára rendelheti el. A ministertanács bíróság elé idéztetheti azt a vállalatot, mely az államot megkárosítja.

E törvénytervezetnek az a célja, hogy megoldja Rumánia industrializálásának felette nehéz kérdését. Rumánia e téren ugyanis még sokkal rosszabbul áll, mint Magyarország. Nincs szene, vasa, még kevesebb tőkéje, még kevesebb iskolázott szakereje, mint nekünk. Ipar tehát csak mesterségesen, roppant iparcikkdrágulás mellett, tisztán vámpolitikai uton volna teremthető.

A törvénytervezet különben most egyelőre parlamentaris okoknál fogva nem emelkedik törvényerőre. Az érdekeltek nincsenek vele megelégedve és azt hiszik, hogy parlamentaris tárgyalatása során lényeges változásokon fog általmenni.

Nemzetközi gyapotstatisztika.

Az International Federation of Master Cotton Spinners and Manufacturers Association mint az előző években, úgy az idén is statisztikát állított össze arról, hogy milyen gyapotkészlet van a szövők kezei közt, hogy mennyi orsó van működésben és hogy mennyi gyapot fogyasztatik. E statisztika az ipar folyó évi márczius hó 1-jei állapotának felel meg. Világos számadatok bizonyítják, azt a már ismételt megállapított körülményt, hogy a szövőiparnak 1909-ben általában kedvezőtlen esztendeje volt.

A világ forgó orsóinak száma több mint 133 millióra rugott, az 1909 márczius elseje óta történt szaporodás jóval csekélyebb, mint az 1908 márczius 1-től 1909 márczius 1-ig történt gyarapodás. Az egyes

fontosabb államok sorrendje orsók számát illetően a következő: Első helyen Nagy-Britannia áll 53,729.982 orsóval, majd az Északamerikai Unió következik 28 millióval, ezután Németország 10 millióval, Oroszország 8 millióval, Franciaország 7, India 6 millióval, monarchiánk 4,557.137-tel, utánunk Olaszország 4 milliónál többel. Ezután a többi államok sorakoznak sokkal kisebb tételekkel.

A statisztika 65,095.806 selfactor és 54,058.605 Throstle orsóról emlékezik meg. Kizárólag egyiptomi gyapotot dolgozott fel 19,170.573 orsó, míg a többi 99,983.838 orsó amerikai, keletindiai és egyéb gyapotot. A jövő üzleti évre 2,280.923 új orsó felállítása volt tervbe véve és pedig ezek közül Nagy-Britanniában 1,169.116, Németországban 442.220, Monarchiánkban 126.882 stb.

A látható gyapotkészletet illetően a következő adatok szolgálnak felvilágosítással: Az angol kontinentális amerikai, egyiptomi és más világkészlet az utolsó években a következő volt 1.000 báljával: 1910-ben: 3.893, 1909-ben: 4.993, 1908-ban 4.103, 1907-ben: 4.869.

Francia gyújtóegyedárúság.

A minap hagyta el a sajtót a francia gyufamonopolium utolsó évi jelentése, a mely miután hazánk mindinkább közeledik a monopolizálás felé, hovatovább már nagy mértékben fog kelleni, hogy érdekeljen bennünket.

Az 1908. év nyers bevételei 40,503.785 frankot tettek ki, a mi 1907-hez képest 1,218.423 franknyi emelkedést jelent. Az összes kiadás 11,049.820 frank (+ 413.608) volt. A jövedelem 29,453.965 frank volt, vagyis 804.815 frankkal több mint 1907-ben.

Háromféle gyújtó kerül eladásra: 1. olcsó fán készült kénes foszforos gyújtó, a mely minden alapon meggyul; 2. ugynevezett biztosító gyufa, melynek különös dörzsölőalap kell a meggyuláshoz; 3. viaszgyufa.

Legtöbb természetesen az első fajtából fogyott. A mi az eladás mi-kéntjét illeti, legtöbbet az egyedárúság a nagybani kereskedelemnek adott el (39¹/₂ millió értékűt). A külföldre csak 31.901 franknyi került.

Az átlagos gyújtófogyasztás lakosonként 1908-ban 1.136 gyújtó volt. Ennek ára 1 frank 20 centim, a miből 1 frank 01 centim az álamra jut.

Franciaországnak összesen hat gyufagyára van. A gyárak vezető személyzete (műszaki főnökök, osztályfők, ellenőrök, felügyelők, irodaszemélyzet) 1908 végén 114 főt tett ki, ezek közül 89 férfi, 25 nő.

Fizetésük és illetményük 265.430 frankot tett ki. A munkásság ugyan-
 ebben az időpontban 571 férfit és 1.194 nőt tett ki, a kik állandóan
 alkalmaztatnak. Ideiglenesen 146 férfi és 288 nő volt alkalmazva. A
 gyári alkalmazottak bére 3,288.076 frankot tett ki. Az átlagos napibér
 1908-ban 7 frank (férfiaknak) és 5 frank 34 centime volt. (1890-ben,
 a midőn az állam a gyártást kezébe vette, 4 frank 36, illetve 2 frank
 78-at volt átlagban 10 órás napi munka mellett. Ma a munkaidő csak
 9 óra.)

Munkásjóléti intézményekre 1908-ban 360.470 frankot költöttek
 (1890-ben: 52.012 frankot, mely összeg állandóan nőtt, de voltak ki-
 vételes évek, a midőn, mint például 1896-ban, 617.772 frankot fordítottak
 ily czélokra.)

A dunántuli egygyermekrendszer.

Buday Dezső: *Az egyke Baranya vármegyében.* Tanulmány. Baranya vármegye
 közönségének megbízásából. Budapest. 1909. — 165. old. — Széchenyi Aladár gróf:
Az egygyermekrendszer káros hatásáról és az ellene való védekezésről. Előadás az
 Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület socialis bizottsága 1910. márczius 2 iki ülésén.

A sociologiai synthesis ideje nem érkezhethet meg addig Magyarországon,
 a mig e földet, népünket, népünk szokásait, erkölcsét, életviszonyait,
 culturáját, gazdálkodását monografikus munkákban fel nem dolgozzuk. Más
 országok népei felől eléggé tájékoztat bennünket a külföldi bő irodalom,
 csak a saját földünk alkot még sok tekintetben magunk számára terra
 incognitát. Ha vár pedig valamely feladat a társadalmi tudományokkal
 foglalkozó jelen magyar nemzedékre, ugy ez az: nem a par excellence
 theoreticus kérdések fejtegetése, de saját magunk megismerése. És mond-
 hatnók, szinte szükségképpen folyik a nemzetközi tudományos munka-
 megosztásból minálunk a sociografiai feladat időrend szerinti elsőbb-
 sége: megfelelő arányban tulajdonképp elsőrenden is ezzel kell, de
 talán csak ezzel tudjuk is kivenni részünket a kor tudományos felada-
 taiból.

Ily állásponton állván, örömmel kell üdvözlőnünk mindazokat a
 munkákat, a melyek Magyarország egy vagy más részének társadalmi
 rajzát mutatják be, még akkor is, ha e munkák csak adatgyűjtemények,
 a melyek adatain mások fogják majd az összefoglaló elméletet fel-
 építeni.

A népesedés kérdésével foglalkozó újabb magyar irodalom sem
 szoritkozik már csak a malthusi törvény s a tisztán elméleti kérdések
 birálatára, de keresi a saját népünk népesedésének tényeit s ezek sta-
 tistikai uton való megállapításával igyekszik megconstruálni a népese-

dés törvényszerűségeit. Érthető azonban, hogy ez a törekvés — ha egyáltalán az egész ország népesedésére vonatkozik az — még nem lehet sikeres. Épp azok a monografikus, egyes vidékek szerinti feldolgozások, adatgyűjtések hiányoznak, a melyek a helyi tényekkel ismerős egyének személyes gyűjtéseiből származnak. És ha az ily helyi jellegű monografia készítésére nem tisztán tudományos, hanem inkább praktikus ok — például mondjuk: a munkahiány orvoslása feltételeinek megállapítása — adott is indítékot, még akkor is — ha csak egyáltalán megbízhatók az adatai — mit sem veszít ez ama tudományos jelentőségéből, a melyet fentebb az ily sociografiai kutatásoknak mi részünkről tulajdonítottunk.

Ily szempontok figyelembe vételével forgatjuk a Buday Dezső könyvét; a Baranya vármegyei egykerendszerre vonatkozó, hivatalosan összegyűjtött vármegyei adatoknak feldolgozása e könyv, minden socialpolitikai kíséző megjegyzés nélkül, a melyek egy más kötet számára vannak fentartva. A dunántúli egy-, illetve kétgyermekrendszer kérdésével foglalkozó több monografia és cikk között, a melyek sorába újabban lépett be Somogy vármegyére vonatkozólag a Magyar Társadalomtudományi Egyesület lapjának oldalain egy nagyobb cikkel Neubauer Ferencz, a *Köztelek* hasábjain gróf Széchenyi Aladár — (a mely cikk s az ahhoz kapcsolódó határozati javaslat még alább ismertetésre kerül) — jelentős helyet nyer ez a munka terjedelménél, adatai összeállításának módjánál, s magának a baranyai egyke-mozgalom történetének megírásánál fogva is.

A Buday könyvéből megtudjuk, hogy már az 1869-iki népszámlálás az országos átlagnál jóval kedvezőtlenebb születési arányszámot állapított meg Baranyában. A 6 éven alóli népesség mai 17⁰/₀-os országos átlagával szemben itt 13·1⁰/₀ átlag áll, de az Ormánság némely községében 10⁰/₀-on alul esik ez az arányszám.

Buday az egygyermekrendszer meghonosodására a Dunántúl az 1809. évi nemesi insurrectionnak s a napoleoni háborúk után a Dunántúl visszamaradt francia telepéseknek is erős befolyást tulajdonít; de a baranyai egyke meghonosodását nem a véletlennek, inkább szinte természetesen találja a sikon fekvő, rossz legelő s vízhiány miatt igazi állattenyésztést üzni nem képes, szemtermelésre utalt magyar járásokban, a nagyobb igényű és műveltségű reformátusok között. A három, az egyke által sujtott baranyai vidék — a Duna mente és az Ormánság, valamint a Mecsek vidéke — az egykerendszer keletkezésére földrajzi és gazdasági tagozódása folytán alkot alkalmas talajt: a két első síkvidék, a melyet latifundiumok és hitbizományok vesznek körül érczgyűrűként, az utóbbi pedig legelőkre és szőlőkre alkalmas és a városhoz közel fekvő.

E három jellegzetes egykevidék szerint veszi Buday sorra az egyke-rendszer nyomait feltűnően mutató körjegyzőségeket és községeket; az adatokat három forrásból meríti: az orsz. stat. hivatal kiadványaiból s a vármegye kérésére teljesített adatgyűjtéséből, továbbá a vármegye által beszerzett községi előjárósági jelentésekből és végül Apostol Dezsőnek, az egykeügy elhunyt lelkes adatgyűjtőjének összeállításából.

Az egyes községek ismertetésénél egyrészt kimutatja az 1906. és 1907. évek átlagában a születések számát, majd a 4 évszámlálás adta polgári népességet, az 1900-iki adatokat anyanyelv és vallás szerint s a község területének s e terület tagozódásának adatait, a lakóházak számát s az egy-egy lakóházra eső területhányadot. Ide fűzi a községi előjáróság véleményét az egykerendszer elterjedésének idejére, okára és orvosságára nézve. Ez az ismertetés tölti meg természetesen a könyv nagy részét (5—142. old.).

A 143. oldaltól kezdve az adatok összefoglalása következik. Ebből érdekes a pécsi járásra vonatkozó, mert e szerint a Pécshez közel eső falvak, a melyek igen gazdag állattenyésztő és tejtermelő szövetkezeti alapon működő tejcsermerekkel bírnak, az egygyermekrendszer folyton előrehaladó terjedését mutatják, s e falvak elnéptelenedését (az 1869-iki népszámláláskor 20—30%-kal több volt az egyes falvak lakossága a mainál) nem a városba való bevándorlás okozta, mert ezek módos községek, a melyek nincsenek rászorulva a bevándorlásra.

A mi pedig az okokat illeti, a melyek a községi előjáróságok véleménye szerint az egygyermekrendszert előidézik, úgy a községek többsége tisztán gazdasági természetű okokkal magyarázza az egykét: az ősi birtok megosztásától való félelemre 99, s a földhiányra 24 község viszi vissza azt, a mivel szemben a katonai kedvezmények (2) s a korai házasságok (5) okai csak igen csekély számú községben szerepelnek. Igaz, hogy ezzel szemben 27 község a fényűzésben és a nők hiúságában találja az egygyermekrendszer okát.

Az orvoslás módja tekintetében igen eltérők a vélemények: adó-elengedés, a földszerzés megkönnyítése, államsegélyes tehermentesítés, a többgyermekes családapáknak adandó kedvezmények, állami biztosítás, az egykés családok erősebb megadóztatása, a kötött birtok felszabadítása, a hadmentesség, az elsőszülöttségi jog behozatala, az ipari pályák elterjedése, a korai házasságok meggátlása, a gyermekelhajtási esetek s a kuruzslóasszonyok szigorú megbüntetése, a népeket felvilágosító előadások mind orvoslási módként szerepelnek, mutatván azt a tarkaságot, a melyet egy ily fontos kérdés megoldásáról való gondoskodás szüksége a baj által legközelebbtől ért és így a tényeket kellő távolságból nem látó egyének gondolkodásában előidézett.

A könyvet még berekeszti a Baranya vármegyei egykeactió történetének ismertetése, a melynek folyamán kiviláglik, hogy Baranya vármegye egykebizottsága az egygyermekrendszert a véderő- és a büntetőtörvény vonatkozó szakaszainak módosítására, a nősülés és a családi élet és a gazdasági élet megkönnyítését célzó — de a könyvben részletesen nem ismertetett — javaslatok útján gondolja meggátolhatónak. Egyébként, mivel a Baranya vármegye egykeactiója beolvadt a dunántúli közös egykeactióba, e könyvben nem is foglalhat helyet a felmerülő socialpolitikai javaslatok ismertetése.

A Buday könyve ugy is, mint népesedési adatgyűjtemény, ugy is, mint egy vármegye egygyermekrendszere meggátolásával szemben indított mozgalom írott emléke érdekes adalékot szolgáltat mai társadalmi és gazdasági kérdéseink megvilágításához: más nem is kíván lenni, de e jellegében hiven betölti hivatását.

A gróf Széchenyi Aladár előadását csak kivonatban ismerjük. A *Köztelek* f. évi márczius 16-iki (XX. évf. 22. [1891.]) számából, így tiszta képet nem is tudunk nyerni az előadásról, a melyre pedig oly nagy szükségünk lenne, mivel ez az előadás — a mint kivonatából is látszik — nemcsak tényeket állapít meg, hanem concret socialpolitikai javaslatot is tesz az egygyermekrendszer orvoslására. Az előadásban azonban épp azok a tények vannak szűkösen ismertelve, a melyek előttünk ez esetben fontosak.

Széchenyi előadása az egyke kérdésével való tudományos foglalkozást ismerteti elsősorban s Milhoffer nyomán az egyke területi alakulását. (E helyen egy vessző kimaradása kellemetlenül érint, a mennyiben a szöveg szerint Pest, Hont, Nógrád, Heves és Borsod vármegyék a Duna jobbpartján fekszenek.) Felveti azt az előttünk ily alakjában fontosnak nem látszó történeti kérdést, vajjon keletről ment-e az a szokás hazánkban nyugatra, vagy megfordítva, avagy külföldi import-e? — de nem ad rá választ, hanem saját tapasztalataival is igazolja, hogy Nyitrában s a Bánátban is divatozik az egyke.

Az előadás behatóbban Somogy vármegye népesedési viszonyaival foglalkozott. Az Országos Statisztikai Hivatalnak a felekezetek szerint kimutatott születési arányszáma és adatai alapján megállapítja, hogy „minél nagyobb a római katolikusok aránya és minél kisebb a reformátusoké, annál kedvezőbb a születés“, de elismeri, hogy a katolikus községek sem mentesek e „ragálytól“. Megállapítja azt is, hogy az egygyermekrendszer főleg a vagyonos kisbirtokosoknál van meg, s tagadja, hogy csak ott volna egyke, a hol latifundium és kötött birtok van, de elismeri, hogy ebben az állításban van némi igazság, később azonban, abban látja az egyke „legmélyebb“ okát, hogy a családi hitbizományi és

egyházi birtokokból a földéhes nép sem bérletet, sem örökáron földet nem kap, s az egyke terjedését az segíti elő, hogy az ország egyes vidékein aránytalan a birtokmegosztás. Az előadás többi része, a mint a referátumból kivehető, inkább socialpolitikai jellegű, az egyke veszedelmei ellen való védekezésre vonatkozik s ide tartozik Somogy vármegye föliratának, s állandó egyke-bizottság munkásságának ismertetése és azon követelmények felsorolása, a melyek -- mint a Darányi-féle telepítési és parcellázási törvényjavaslat törvényerőre emelése és végrehajtása, az egykés vidékekre szaporá magyar népelemek telepítése, a kivételes nőülési engedélyek eltiltása és a fogamzást gátló óvszerek elárúsítása tárgyában 1901-ben kiadott belügyministeri rendelet végrehajtása -- Széchenyi szerint az egyke útján fenyegető veszedelmeket meggátolni képesek.

Az előadáshoz vita is fűződött s ennek alapján alakult ki a határozati javaslat, a mely — úgy látszik — a Széchenyi Aladár határozati javaslatának már módosítását alkotja és mint ilyen, már az Omge javaslata. E javaslat első pontja az egy és kétgyermekrendszer elleni „állami és társadalmi védekezés alapos tanulmányozását és megfelelő irányítását“ teszi a sociális bizottság állandó feladatává s több pontjaiban az agrárius körök régóta ismert követeléseit hangoztatja: a nép felvilágosítása a lelkészek és tanítók útján e nemzetpusztító veszedelem felől (e pontnál a protestáns lelkészeket nem fogja kellemesen érinteni az ő „szuperintendens“-eiknek a kath. »püspök«-ökkel való szembeállítás), a törzsöröklés behozatala, a Darányi-féle telepítési és birtokpolitikai törvényjavaslatok parlamenti tárgyalás alá vétele, a járási mezőgazdasági vándortanítói intézmény s a mezőgazdasági érdekképviselet létesítése, a véderőtörvények átalakítása, a magzatelhajtási bűnök erősebb büntetése, az állami bérleteknél s az állami alkalmazásoknál a többgyermekes családok figyelembe vétele s ezek adókedvezménye, a protestáns egyházak egyházi adójának a többgyermekű családokra vonatkozólag mérséklése és a női termékenység megakadályozására szolgáló óvszerek tárgyában 1901-ben kiadott belügyministeri rendelet végrehajtása.

Volt alkalmunk már a gróf Széchenyi Imre »Az egyke« című könyvének megjelenése alkalmával e Szemle hasábjain (1907. évi 37. kötet 205. old.) kifejteni álláspontunkat az agráriusoknak az egygyermekrendszerrel szemben oly sokszor kifejezésre jutó felfogásával szemben. Ez az álláspontunk ma sem változott, de nem is változhatott meg. Itt e helyen most csak arra az ellentétre kell rámutatnunk, a mely a Széchenyi Aladár gróf előadása s az ehhez fűződő határozati javaslat közt fennáll: míg az előadó a kötött birtok intézményében találja az egyke »leg-

mélyebb gyökerét«, addig a javaslat a kötött birtoktömbök szabaddá tételét ismét oly óvatosan kerüli, mint gróf Széchenyi Imrének a röpirata.

Már pedig — véleményünk szerint — az egygyermekrendszer elleni harcznak ez legalább is van oly egyenrangú eszköze, mint a gróf Széchenyi Aladár, illetőleg az Omge által ajánlottak akármelyike.

Kovács Gábor.

Talajművelés.

Matoenaers—Campbell: *Anleitung zur zweckmässigsten Bodenbearbeitung*. Berlin, Parey, 1907, 152. oldal. — H. W. Campbell: *Okszerű talajművelés*. Magyarra átdolgozta K. Ruffy Pál. Budapest, 1909. Pátria. 92 old.

Az Egyesült-Allamok nyugati részében, Cansas, Nebraska, Colorado, Dakota államok területén néhány évvel ezelőtt még óriási földterületek heverték pusztán, lakatlanul. A talaj még szűz, mélyrétegű, minden növényi tápanyagban bővelkedő; az éghajlat kellemes, egészséges, de hiányzik minden növényi életnek alapfeltétele: a víz. A mexikói öbölből Canadáig, a Rocky-Mountains aljától a Csendes-Oceánig 120 millió hektár földterületen hónapok múlnak el a nélkül, hogy egy felhő mutatkoznék az égbolton. Itt ősapáktól örökölt, hagyományos talajművelési rendszerrel nem lehet eredményt elérni. Az első bevándorlók látták, hogy az aszály lábán pusztítja el vetéseiket. Új talajművelési módokat gondoltak ki, a melyek lehetővé teszik a talaj víztartalmának teljes kihasználását, alkalmas eszközöket készítettek, a melyekkel a talaj kipárolgása csökkenthető. A „Departement of agriculture“ utazó ügynökei (ez is amerikai specialitás) bejárták az egész világot, hogy a szárazságnak legjobban ellenálló növényféléseket importáljanak. Így alakult ki az amerikaiak szárazfarm-rendszere, a »dry farming«, a melylyel le tudják győzni az aszályt és aratnak sok millió hektárról, a hol azelőtt pusztaság volt.

Ebben a kulturmunkában — a melyre csak egy fiatal nép volt képes, a mely mezőgazdasági tudását nem őseitől örökölte, hanem keserves nélkülözések közt a maga tapasztalataiból sajátította el — Campbell H. W. a Nebraska állambeli lincoln-i tanár járt elől. Minta-gazdaságokat rendezett be, a hol sikerült neki egy acre földön 15—20 bussal nagyobb buzaterméseket elérni (12—13 q terméstöbblet egy hektárról), mint a régi rendszer szerint gazdálkodóknak. Campbell ennek az új talajművelési rendszernek a gyakorlati szabályait »Soil Culture Manuel 1907« című munkájában összefoglalta és fényesen bizonyító

erővel rendszerét tudományosan is kiépítette. Az új talajművelési módszer, a mely az Egyesült-Államok nyugati részében már a gyakorlatban is fényesen bevált, Campbell rendszere néven terjedt el az egész világon. Ma már a nagyobb európai és amerikai gépgyárak versenyeznek, hogy Campbell rendszeréhez alkalmazkodó mezőgazdasági eszközöket hozzanak forgalomba. A mezőgazdasági kísérleti állomások a régi és az új talajművelési rendszerrel kísérleteznek. Gazdakörökben a gazdagyűléseken Campbell rendszere képezi a rendes vita tárgyát. F. F. Matenaers (Milwankeeból, Wiskonsin állam, Északamerika) Campbell rendszerét német nyelven adta ki, saját tapasztalataival kibővítve. Ez a munka 10 hónap alatt már a második kiadást érte meg. A Matenaers munkáját magyarra átdolgozva kiadta egy kiváló magyar gyakorlati gazda: K. Ruffy Pál.

A német könyv második kiadása több ily eredményről számol be, viszont Ruffynak néhány közbeszúrt eredeti megjegyzése a magyar gyakorlati gazda szempontjából világítja meg Campbell talajművelési rendszerét. Ezért mind a két lényegében csaknem teljesen egyező munkát szem előtt tartom Campbell rendszerének ismertetésénél.

A munka a talajművelő eszközök leírásával kezdődik. Campbellnek két specialis munkaeszköze van: a tárcsás borona és a talajtömörítő (subsurface-packer), a melyek az eke munkáját egészítik ki. A tárcsás borona két tagból álló, de egy szervet képező földművelő eszköz, a mely kellő szög alatt beállítva a talajt 2—3" mélyen karajokba felszeli és porlasztja vagy lazítja. A tárcsás borona kiegészíti az eke munkáját. A tárcsák körkörös mozgása a talajt teljesen felporhanyítja. Egy porszerű réteg keletkezik a felületen, a mely réteg a talaj vízének az. elpárolgását hátráltatja, ellenben a csapadék felvételét elősegíti. A levegő könnyebben található be, a talaj elébb melegszik fel, élénkebb vegyi folyamat indul meg és a növényi tápanyagok fejlődését elősegíti. Campbell azt ajánlja, hogy a tárcsás borona tarlóbuktatás céljából azonnal nyomon kövesse az aratót. A felső rétegben keletkezett portakaró alatt a talaj viztartalma konzerválódik, ekkor képződhetnek leginkább a talajbakteriumok és a rendkívül fontos nitrátvegyületek, a melyek a vetések jövődöbéli fejlődésére döntő befolyást gyakorolnak. A konzervált nedvesség megmarad egész télen át. A későbbi esők vizét a talaj könnyebben absorbeálhatja.

A tárcsás borona nem helyettesítheti a szántást (kivéve a tarlóbuktatásnál), de mindig meg kell azt előznie. Ha a talaj felületét tárcsás boronával meglazítják, akkor elég nyirkosság marad a talajban, úgy hogy a szántást akkor lehet végezni, mikor a talaj legkedvezőbb fizikai állapotban van.

A talajtömörítő éles ékalakú kerekkel ellátott eszköz, a melynek

a célja, a szántás alsó rétegének erőművi uton való összetömése és a rögök közt levő üres hézagok eltüntetése. A talajtömörítő közvetlenül az ekét követi, hogy a szántott réteg alsó részét tömörebb állapotba hozza és a barázda fenekére lenyomja. Ez által a talaj ideális állapotba jut, a 2—3" vastag portakaró a levegőt hozzábocsátja a talajhoz, de a víz elpárolgását megakadályozza, a szántás alsó része és a szántatlan föld között a hajcsövesség helyreáll, az eke által képezett üregek eltűnnek. F. H. King, wiskonsini egyetemi tanár által végzett kísérletekből kiderült, hogy a hajcsövesség helyreállítása folytán már 24 órán belül több víz volt a felső rétegekben, mint az alsó rétegekben. A gyökerek minden irányban szabadon fejlődhetnek. A talaj nitrificációja s a baktériumok fejlődése gyorsabb. Az assimilálható tápanyagokból még hosszantartó szárazság idején is nagyobb készlet áll a növények rendelkezésére. Ott, ahol a talaj nedvesebb, a kifagyás veszedelme is kisebb.

A talaj nyári megmunkálása a most leirt eszközökkel helyettesíti Campbellnél a mi ugarunkat. Kora tavasztól nyár közepéig tárcsás boronákkal és fogasokkal ismételten helyreállítják azt a finom portakarót, mely a talaj nedvességének az elpárolgását, a talaj megcserepedését megakadályozza és egyszersmind a gyomok keletkezését még csirájában elfojtja. Juliusban a földet 7—8" mélyen megszántják és a délelőtt megszántott részt még a délelőtt folyamán a talajtömörítővel megdolgozzák. A talajtömörítőt követi a fogas borona, hogy a talaj ismét poros, rögmentes takarót kapjon. Ha a takaró alatt levő tömött föld száradni kezd, a munkát ismételni kell. Az így megmunkált talajba a rendes vetőmagnak $\frac{1}{3}$ -a elég; a magnak $\frac{1}{2}$ —1" mélyen a tömörített rétegbe kell hullania. A nyári művelés célja lehetőleg sok vízkészletet összehalmozni a talajban, hogy a termelendő növény még a legnagyobb szárazságban se szenvedjen szükséget. A kiadástöbblet a terméstöbbletből bőven megtérül. Pomercy Model Farm-ban a Campbell rendszere szerint művelt földeken, négy egymást követő évben 1901—1904-ig acre-ként 40 bushelre emelkedtek a termésátlagok (30 q egy hektárról), a míg a szomszédoknak, a kik a régi rendszer szerint gazdálkodtak, acre-ként 10 bushel termésük volt ($7\frac{1}{2}$ q egy hektárról). Matenaers szerint¹⁾ a minden második évben ismétlődő nyári megmunkálásnak az lesz szükségképpen a következménye, hogy a talaj szerves anyag készlete előbb-utóbb kimerül, ezért időről-időre egy zöld trágyanövényt kell a nyári műveléssel egyidejűleg elveteményezni és azt még gyenge korban alászántani. Ez javítani fogja a talajnak úgy fizikai, mint kémiai összetételét.

¹⁾ L. II-ik kiadás 46-ik old. sk.

Campbell gyakorlati szabályait természettudományi alapon is igazolja. Ezek a fejtegetések mutatják szembetűnően a különbséget az európai és az amerikai tudós közt. Campbell nem beszél egyszerű és összetett ellenállásról, nem fárasztja az olvasót közetek neveinek a felsorolásával és osztályozásával, megelégszik vele, hogy a talaj néhány szembetűnő és a növényéletre rendkívül fontos sajátságára hívja fel a figyelmet, de ezeket a sajátságokat rendkívül ügyesen tudja összekötésbe hozni a talajművelési rendszerével. A talaj ideális fizikai állapota — a mit az „okszzerű talajműveléssel“ érhetünk el — lehetővé teszi a levegő hozzáférhetését a gyökerekhez, a talaj felmelegedését, a mi ismét a vegybomlás folyamatát segíti elő s így a talajban nagy mértékben halmazódnak össze a könnyen assimilálható növényi tápanyagok. A talaj termőerejénél élesen határt von a talaj természetes termékenysége s az assimilálható tápanyagok gazdagsága közt. A gazdára nézve első sorban ez utóbbi fontos és ezt fokozhatja már okszerű talajmunkálással is. Ezért „célátalan dolog oly országban műtrágyákat alkalmazni, a hol a talaj fizikai állapota a növények életére kedvezőtlen“. Gyakorlati példákkal és kísérletekkel igazolja Campbell, hogy a talaj víztartó ereje, légjárhatósága, absorbeáló képessége a talaj okszerű művelése által előnyösen átalakítható, a víz elpárolgása pedig csökkenthető.

A következő fejezetek Campbell rendszerének esőszegény vidéken való alkalmazásáról; az egyes kulturnövényeknek u. m. búzának, tengerinek, burgonyának, cukorrépának, luczernának, gyümölcsfáknak Campbell rendszere szerint való művelésmódjáról; a szárazságot jól tűző növényfélések kiválasztásáról és az eddig elért eredményekről szólnak.

Ezeket az eredményeket nemcsak kísérleti állomások parcellakísérleteinél érték el, hanem egész országrészek beszélnek e rendszer célszerűsége mellett. Campbell 40—75 bushel-es átlagterméseket ért el különböző farmokon végzett kísérleteinél (30—57 q hektáronként). A Pacific-vasut birtokain Colorado állam Adams, Arapahec, Linecln, Cheyenne kerületeiben, azóta van csak buza- és tengeritermelés, mióta Campbell rendszerét alkalmazzák.

	Buzával bevetett terület (acre)	Buzatermés (bushel)	Tengerivel bevetett terület (acre)	Tengeri- termés (bushel)
1905	2.000	30.000	5.000	100.000
1906	12.000	180.000	12.000	300.000
1907	35.000	525.000	30.000	750.000

Ezeken a területeken régebben tengeritermesztésről a talaj mester-séges öntözése nélkül még csak álmodni sem lehetett.

Ruffy felhívja olvasói figyelmét, hogy a mi Alföldünk termékenység tekintetében Amerika talajaival nem versenyezhet, ezért oly csodás eredmények nem lesznek nálunk elérhetők, mint Amerika szűz talaján, de azért meg van győződve róla, hogy ez a természetes alapokon nyugvó s meg nem ingatható elmélet, mely Campbell talajművelési rendszerét jellemzi, minálunk is eredményes lesz.

Amerika közgazdasági fejlődésének is a mezőgazdaság az alapja. A lázas üzleti tevékenység közepette még mindig a mezőgazdaság a legfőbb „üzlet“. Ez ad nyersanyagot az iparnak, forgalmat a vasutaknak, tőkét az összes gazdasági ágaknak. A szédületes fejlődésnek egyik rugója: a czélszerű talajművelés. Ez ma Amerikában Campbell nevéhez fűződik.

Balkányi Béla.

Elméleti közgazdaságtan.

Lexis, W.: *Allgemeine Volkswirtschaftslehre* Leipzig, 1910. Teubner, 259 old. 8°. E munka a Paul Hinneberg szerkesztésében megjelenő *Die Kultur der Gegenwart* című enciklopédikus gyűjtemény második részének tizedik kötete.

A közgazdaság történeti fejlődésének áttekintése és a közgazdaságtan módszerének tárgyalása után szerző feltárja a közgazdasági processust a maga jelenlegi pénzgazdasági és capitalistikus alakulásában, mint egy magában zárt körforgást. Kiindulási pontul a keresletet veszi fel, a mely azonban a zárt lánczkörben a jövedelemtől függ. A kereslet determinálja a termelést, emez pedig a javak kínálatát. A kereslet és kínálat kétségkívül döntő tényezők a javak pénzben kifejezett piaczi értékének, az árak képzésében (az áralakulás hagyományos elvont elmélete kevésbé fedi a valóságos jelenségeket). Az árak alakulására nézve igen lényeges maga a pénzegység értéke, a mely lehetőleg változatlanul tartandó fenn. Szerző ezt a kérdést, összefüggésben a hitel- és banküggyel, behatóan tárgyalja. A fogyasztási javak végleges felhasználásukig a termelés és kereskedelmi forgalom szakaszainak egész során mennek végig. Az illető árú eladása minden fokon pénzjövédelmet ad a tőketulajdonosoknak és munkásoknak és az egész elsődleges, azaz a tárgyi termelésből eredő jövedelem munkabérekre és tőkenyereségre oszlik fel. Elkerülhetetlen nehézségek adódnak abból, hogy a jövedelem a jelen jószág mozgatásából adódik, azok a javak azonban, a melyek kell, hogy belőle fiztessenek, előzményeikkel többé-kevésbé a multba nyulnak vissza. Szerző igazolni törekszik, hogy ez oknál fogva a gazdasági mozgásban emelkedések és esések váltakoznak és a lemenő irányba való

átcsapás gyakran egy tulajdonképeni válsággal jeleztetik. Általában az egymással érintkező egyes gazdaságok szabad tevékenykedése a közgazdaság egésze elé azt a nehéz feladatot szabja, hogy bizonyos nagy értékösszegeket egyensúlyban tartson és pedig nemcsak a jövedelmi összeget a kész fogyasztási javak és a tőkejavak szaporításának összértékével, hanem a bérek összegét a munkások fogyasztási javainak értékével és a tőkenyereség összegét a tőketulajdonosok ama jövedelmi javainak értékével, a melyek fogyasztási javakból és új tőkejavakból állanak. A munka végén egy jövőbe való pillantást találunk, a mely későbbi időkre a föld kincseinek fokozódó kimerülése és a földterületnek a lakosság szakadatlan szaporodásával való kevesbedése folytán a létfeltételek nehezebbé válását helyezi kilátásba.

Szerző előtt igen nehéz feladat állott, a midőn az eléje szabott keretbe kellett illeszkednie. Korlátozta a szűkreszabott terjedelem, a minek következtében kénytelen volt sokat elnagyolni, egész fontos fejezeteket jelszavaknak látszó általánosításokkal elintézni. Nem kevésbé feszélyezte az a körülmény is, hogy az egész mű a német császárnak lévén ajánlva, bizonyos elvbeli udvariassági tekinteteket is figyelembe kellett vennie.

Közgazdaságtan a felsőbb kereskedelmi iskolák számára.

Dános Árpád: *Közgazdaságtan a felsőbb kereskedelmi iskolák számára.* Budapest – Szeged, Várnay L. (195) 8°.

Valamint a szépirodalom terén írástechnikai tekintetben a legnehezebb gyermekeknek írni, úgy a tudományban is a legsúlyosabb feladatok közé tartozik a népszerűsítés, még nehezebb talán a tankönyvirás olyanok számára, a kik ugyan bizonyos elemi készültséggel vészik a tankönyvet kezükbe, de másrészt magát a tárgyat illetőleg általában készületlenek. Szerző kis könyvében mindent fel igyekszik ölelni: alapvető fogalmakat, termelést, forgalmat, jövedelemmegoszlást, fogyasztást, közgazdasági politikát, socialpolitikát, államháztartást, pénzügytant et quaedam alia. Mindezeket nem egészen 200 oldalon megírni, nem könnyű dolog.

Nem kutatható e helyen, hogy a kereskedelmi iskolák tanterve mind-ezeknek felölését megkívánja-e. Ha igen, akkor egyebekben kell takarékoskodni, ha valaki 200 oldalon kívánja feldolgozni ezt az óriási kérdőtömkeleget. E tekintetben a szerző nem jár el gazdaságosan. Csak néhány példát találomra ragadjunk ki könyvéből. A második fejezet a termelés tényezőiről szól. Itt hosszú fejtegetéseket hallunk a természetről általában

meg különösen és scholastikus magyarázatásokat a munkáról. Mindmennyi évtizedeken át kísértő conventionalis hiba, mely végigvonul a „tankönyv“-eken és élvezhetetlenné, a tanulók ijesztőivé teszi őket. Vagy nézzük a definitiók fejezetét.

A „formatökély“ iskolás kivánalma szerint minden kis kézikönyvbeli fejezetecskét be kell vezetni, tárgyalni kell és befejezni. Ez a szokvány okozza aztán, hogy a jó munkákba is, mert Dános könyve azért rossznak alapjában véve még sem mondható, becsusznak olyasmik, hogy: „A földművelés alapja a föld, a mely nélkül földművelést folytatni nem lehet.“ Vagy: Be kell vezetni a posta, távirda, telefonról szóló fejezetet. Ez a bevezetés a szülője egy ilyen kitételnek: „Ezek a megbeszélések (t. i. a fogyasztó és termelő közt folyók) nem történhetnek mindig közvetlenül, hanem ha a termelő és fogyasztó nem egy helyen laknak, az írásbeli levelezésnek kell a személyes érintkezés helyébe lépni. A kölcsönös érintkezésnek ezt a módját levelezésnek mondjuk, a papírra vetett észrevételeket, közleményeket levélnek.“

Fel lehet, fel szabad tételezni egy 16–17 éves fiúról, hogy nem tudja, hogy a földműveléshez föld kell és hogy nem tudja, hogy mikor kell levelet írni? Csak erről lehet ugyanis szó; mert a definitiók, mint olyanok, egyrészt nem is helyesek, másrészt sokkal fontosabb a tanulónak azt tudnia, hogy sok esetben az üzletkötő felek egy helyen élnek, beszélhetnek is egymással és mégis irnak egymásnak levelet. De ez más helyre tartozik. Sok szónak is az a vége, hogy iskolai könyvet írni nehéz. Éles, a gyakorlatban megizmosodott iudicium kell ahhoz, hogy mi való a könyvbe, mi való az oktató szájába és még fontosabb az, hogy mi maradjon ki valamely könyvből. Ha a szerző munkája jövő kiadásában több oeconomiával jár el, a feleslegeset kihagyja és a nyert helyet az elhanyagoltak pótlására használja, jóváteheti mulasztását. Inkább lássék tankönyve száraznak, hiányozzanak belőle az alanyi, a politizáló, a kivánalmakat, óhajításokat tartalmazó részek, bizza a történelmi bevezetéseket az előadóra és törekedjék a concret, minden vita fölött álló kérdéseknél nagyobb teljességére, ilyenformán szép szolgálatot fog tenni a középiskolai közgazdaságotatásnak.

Reklám.

Mataja Victor: *Die Reklame*. Eine Untersuchung über Ankündigungswesen und Werbetätigkeit im Geschäftsleben. Leipzig, Duncker & Humblot, 1910. (IV, 489) 8°.

A jelenségek ama hálózatában, a melyek a termelés és fogyasztás között való összeköttetés létesítésében adódnak, igen fontos szerepe van

a reclamnak. Első sorban a forgalombahozatali technika eszköze. Szerző feladatául tűzte ki, hogy lényegét, a forgalmi technika rendszerében elfoglalt állását, valamint a termelés, kereskedelem és fogyasztáshoz való részben közvetlen, részben távolabbi viszonyát kifejtse. A reklám hatalma nem mindenütt egyforma; lélektani alapon állván, az egyes népek különbözősége szerint különbözőleg fejlődött ki. Vezető helyen áll Észak-Amerika, a hol a reclam szédítő mérveket ért már el.

Szerző tárgya felosztásában nyílt és rejtett reklamot különböztet meg. A reclam eszközei és módjai tekintetében lehet: szóbeli, írás-, azaz levélbeli, üzleti helyiségekben üzött reclam, a külső vagy utcai reclam számtalan alfajjal, a nyomtatott művekben alkalmazott reclam, a reklamnyomtatványok, ajándékreclam, előadások, muáttványok, végül az u. n. sensatiós reclam, melynek gyűjtőneve alá számtalan különbnél különb eljárás tartozik.

Rendkívül tanulságos Mataja könyvének az a része, a mely a reclam közgazdasági jelentőségét tárgyalja. Elfogulatlanul tárja fel fény- és árnyékoldalait.

A mai nap reklamja a maga ujsághirdetéseivel, falragaszaival, árjegyzékeivel stb. óriási apparatus, a mely napfényre hozza a modern termelés minden részletét. Közvetlen hatása tehát első sorban abban áll, hogy terjeszti a termelési helyek, árák, árúk és ujdonságok stb. ismeretét. Oly állapotot teremt, a mely állandó nagy vásárhoz hasonlít idő és térbeli korlátok nélkül. A fogyasztónak módjában áll adott eszközeivel jobban kielégítenie szükségleteit. Az emberek szükségleteik kielégítésénél tudvalevőleg nagyon indolensek. A reclam ékesszóló, fáradhatatlan szava nélkül sok jó csak nagynehezen törhetne utat magának. Sőt egy amerikai oly messze megy, hogy azt mondja, hogy kétséges, vajjon bármely erő a nyilvános oktatáson és a sajtón kívül annyit tett volna az emberi nem neveléseért, mint a reclam. És ebben sok az igazság. Ott, a hol a reclam megfelelő erővel működik, a szükségleteket megfinomítja, aláássa a maradiságot és utját egyengeti a technikai és culturvívományok bőségesebb kihasználásának. A reclam az újabb és jobb bevezetésének eszköze.

A termelők és kereskedők mindenkor nagy nevelő szerepet játszottak. E culturmunkájuknak a reclam fontos eszköze. A reclam produktív erő, a mely nemcsak a meglevő keresletet irányítja, hanem új szükségleteket kelt életre és ujitja meg bőviti a termelést. A reclam teremtette áttekintés a piaci viszonyok felett nemcsak a fogyasztónak, hanem az üzletembernek is javára van, a ki ösztönzést nyerhet és megtudhatja, mit nyujtanak mások és hogy mit kell tennie, hogy ő is boldogulhasson. A reclam kifejlődése nem mentesít

annak a kényszerűségétől, hogy valami valóban érdemes teremtsék; sőt ösztönzőleg hat, mert gyorsabb és bőségebb megjutalmaztatással kecsegtet. Igen sokat mond a reclam egyik főmestere, Barnum, a midőn azt írja: „Csábítsd az embereket minden eszközzel bódédba, de ha bele kaptad őket, akkor aztán nyujts is nekik valami jót . . .“

A gazdasági életnek a reklám által való igazi elősegítése tagadásba nem vonható. De ezzel szemben túlzás volna minden termelésnek bővülését a reclam javára írni.

A mi a reclam árnyékoldalait illeti, mindenekelőtt megjegyezhető, hogy az az apparatus, a mellyel a reclam ismereteket terjeszt és a piaczi viszonyokról tájékoztat, nem mondható mindig tökéletesnek, sőt; ez a hirszolgáltatás egyoldalú, rendszertelen, esetlegességektől függő. Néha elhallgatja a legjobbat és legsürgősebbet és gyakran helytelenségeket terjeszt. Nemcsak arra szolgál, hogy az árúkról és beszerzési viszonyaikról való ismereteket mélyítse, hanem a közönség félrevezetésére is. Nemcsak jót vezet be, hanem silányt és méltatlant is. A reclam sok fölösleges divattárgynak vételére ösztökél, sőt igen gyakran értéktelen és káros cikkek terjesztését célozza. Bűnlajstromának egy nevezetes pontja költséges volta. Hogy milyen összegeket nyel el a reclam, azt ezideig pontosan megállapítani nem sikerült. Egy becslés szerint pl. Franciaországban évenként száz millió frankot adnak ki reclamköltségekre. Az északamerikai Uniót illetőleg némelyek 200, 500, 600, sőt évi ezer millió dollárról beszélnek. Persze mindezek a becslések merőben bizonytalanok. Némi támasztékot nyújt az a számítás, a melyet Németországban 1908-ban végeztek a hirdetési adótörvényjavaslat szerkesztése alkalmából. Megállapították, hogy a Németbirodalomban a hirlapok és folyóiratok hirdetéseinek évi jövedelme 412·30 millió márka. Ez az összeg nem mind reclamra fordított ugyan, de hogy igen tekintélyes, az kétségtelen. És hol maradnak a falragaszok, transparensok, röpívek stb. stb. A svájci szállodászegyesület kutatásai szerint a svájci hotelek reclamköltségei 1894-ben 1·35, 1905-ben 2·84 millió frankot tettek ki. Nyers jövedelmük 1894-ben 114·33, 1905-ben 188·71 millió frankot tett ki, tehát nem nőtt oly arányban, mint a reclamköltség. Érdekesen fejtegeti a szerző azt a kérdést, hogy a reclamköltség általában hasznos és közgazdaságilag productiv-e? Mérlegeli azt a skeptikus mondást, hogy „ne feledjük, hogy minden hirdetés daczára sem fogyasztanak több szappant és fűszert. A reclam célja nem az, hogy a fogyasztók többet vegyenek, hanem, hogy Pear-szappant vegyenek Colgate helyett vagy viszont.“ Szerző emlékeztet arra, hogy a reclam maga is új iparágakat teremtett egyfelől; másrészt nem hogy szaporította, hanem legtöbbször tartotta az árakat, a reclamköltségeket nagyobb és olcsóbb productióval

egyenlítően ki. Végül a reclam egészséges és üdvös voltának megerősítésére felhossa Ward adatait, a kinek autentikus megállapításai szerint a Century Magazine 1891-iki hirdetőinek bebizonyíthatólag 75%-a tíz év múlva is létezett, a mi a mellett látszik bizonyítani, hogy megállják helyüket — persze amerikai viszonyok szerint — a létért való küzdelemben.

Könyve egyéb részeiben a szerző elsőrendű fontosságú szempontokkal gazdagítja a reclamszervezés, a hirdetés, reclamtechnika irodalmát és érdekesen fejti ki az államnak a reclamügyhöz való viszonyát. Könyvéhez csatolt bibliográfiája is igen értékes.

Védjegy és mintaoltalom.

Bányász Jenő: *A védjegy és mintaoltalom*, Budapest. Franke Pál kiadása, 1910. (188) 8°.

E munka — a mint nemcsak előszavából, de minden oldalából kitetszik — kiválóképen a gyakorlati igényeknek készült; szerző a magyar védjegy és mintaoltalmi jogot úgy igyekszik bemutatni és ismertetni, a mint a gyakorlati életben fennáll; fő törekvése lehetővé tenni, hogy járatlanok is alkalmazhassák a védjegy- és mintaoltalmi jog intézményeit.

Védjegy- és mintaoltalmi ügyünk joganyaga számos ministeri leiratban és elvi jelentőségű határozatban van szétszórva, a mi gyakorlati szempontból rendszeres feldolgozásban eddig nem részesült. A munkácska hasznavehetőségét könnyen kezelhető beosztása és jó mutatója csak fokozza.

A nemzetközi levélpostai tarifák reformja.

Jürgensohn A.: *Weltporto-Reform. Das nahende Welt-Pennyporto in neuer Beleuchtung*. Berlin: Liebheit & Thiessen. 1909/10. (XXIV, 302.) 8°. — Tonelli S.: *A nemzetközi levélpostai tarifák reformja*. Budapest. Deutsch Zs. és társa. 1910. (31.) 8°.

Az idén hetven esztendeje, hogy Nagy-Britanniában és Írországbán a pennyportó rendszere életbe lépett és a posta használata széles néprétegek számára megközelíthetővé vált. Lassanként a többi állam is követte Anglia példáját és az 1875-ben létesült világpostaszövetség megalkotta az egységes világportót. A pennyportó 135 országban érvényes, melyeknek területe 114,305.700 négyzetkilométer. Ha China is belép az

unióba, a mi már csak rövid idő kérdése, akkor mintegy 1.500 millió lélek fogja előnyeit élvezni. Azok a területek, a melyeken a postahajók közlekednek, nem is számítódnak.

Az volna az eszményi állapot, ha csak egy tarifa léteznék bel- és külföldön és odajutnánk, hogy a belföldi tételekre reducáltatnának a külföldiek is. Ezt Stephan mondta, a világpostaegyesület megalapítója 25 év előtt. És most, 25 év múlva kezdenek szavai actualisabbakká válni, mint valaha voltak. Ha végig tekintünk a nemzetközi postacongressusok történetén, azt látjuk, hogy a törekvés mindig megvolt, de rendesen fiscalis szempontokon mult, hogy egyelőre még nincs meg az egységes világportoreform. Ezek a fiscalis szempontok, a hogy a fentjelzett munkák kifejtik, látszólagosak. Igen kevés olyan állam van, mint az Északamerikai Unió, vagy talán egészen egyedül áll ez az államszövetség, a mely a postát nem tekinti jövedelemforrásnak, hanem ellenkezőleg, mihelyt jövedelmet kezd mutatni, leszállítja a postatarifát. És ez az igazi államfiscuspolitika. Mert mit jelent a postajövedelem az államháztartásokban? Nem sokat. Nehány milliót, a mely összeg eddig még minden portómérséklésnél rövidesen kiegyenlítődött az által, hogy a mérséklés folytán a levelezés mennyisége rohamosan emelkedett. Mielőtt az 1875-iki unió létrejött, egy Németországból Franciaországba küldött levél (20 gr.) 60 pfennigbe került, egy Hamburgon át Peruba küldött levél 2 márkába, egy Olaszországból Dél-Amerikába küldött levél 2·40 lirába, egy belgiumi levelezőlap Peruba 1 fr. 50-be került. Az egyes fiscusok kétségbeesése a jövedelemelmaradáson tárgyaltalan volt, mert a 25 centimre általánosított porto emelte a jövedelmeket. Ez a tétel még mindig drága és aránytalan. A helyzet ma az, hogy China és Marokkó élvezik a legkiváltságosabb helyzetet portók tekintetében, a mennyiben magánszerződéseik vannak. A Németbirodalomból évenként mintegy 270.000 levél megy a távol keletre 20 pfenniges portoval, míg a vele szomszédos Franciaországba küldött több, mint 15 millió levél, a Hollandiába küldött 10·8 millió, a Svájcba címzett 13 millió, az Oroszországba irt 11·4 millió levél 100%-kal többet, vagyis 20 pfenniget fizet.

Csodálatos, hogy China jár e téren elől, de így van. A chinai belföld már ősidőktől fogva olcsó általános tarifát élvez, a külföldi forgalmát, mint említők, magánszerződések biztosítják. Az utolsó nemzetközi congressusra kiküldött képviselője ugyszólván kötelező ígéretet tett arra nézve, hogy formálisan belép a jövő congressusig, 1912-ig a világunióba.

Tonelli értékes kis összefoglaló dolgozatában a következő conclusiókat vonja le. A mai belföldi díjtételek színvonalára leszállított nemzetközi portó gazdasági szükségesség, annál is inkább, mert nem novum,

hanem csak áthidalása a már meglevő külön szerződések közötti hézagoknak. Az átszállítási illetékek kérdése nem okoz áthidalhatatlan nehézségeket, nemzetközi egyezmény útján rendezhető. A finansziális aggályok, mint fentebb érintettük, tárgytalanok. Végül azt kívánja, hogy az 1913-iki nemzetközi postacongressuson Magyarország tegyen javaslatot a nemzetközi pennyportó behozatalára, vagy támogassa azon államokat, melyek ily irányú javaslatot terjesztenek a congressus elé.

Amerikai gazdaságpolitika.

Junge F. E.: *Amerikanische Wirtschaftspolitik*. Ihre ökonomischen Grundlagen, ihre sozialen Wirkungen und ihre Lehren für die deutsche Volkswirtschaft. Berlin, J. Springer 1910. (IV. 301.) 8°.

Szerző munkájának létjogosultságát arra alapítja, hogy eddig senki sem irt oly egységes munkát, mely a viszonyok pontos ismerete alapján az északamerikai termelés alapjait, a természetet, munkát és tőkét összefüggésben az állami lét többi feltételével bonczolta, bírálta és ott, a hol lehetséges, összevetette volna a régi culturállamok, jelesen a Németbirodalom megfelelő gazdasági tényezőivel és állapotaival. Ezt a feladatot neki sem sikerült megoldani. Addig, a mig ténybeli megállapításokról van szó, Jungeban éles megfigyelőt és edzett ítéletű technikust ismerünk meg. Mihelyt azonban bölcselkedni kezd, vagy mondjuk szintetisál, kiderül, hogy rövidlátó, a külsőségeket a lényegestől megkülönböztetni nem tudó író. A népstrukturáról, a rasszproblemákról és társadalmi gondolatról szóló fejezetei sületlenségek. Könyvének a munkásvizonyokról szóló része jobb, de meg sem közelíti Sombart közismert dolgozatát. Munkájának becsületét a *Konzentrazion und Technik* című fejezete menti meg, a mely a maga nemében mint izolált dolgozat is megállná helyét.

Magánvállalatok mérlegei.

Passow R.: *Die Bilanzen der privaten Unternehmungen*, mit besonderer Berücksichtigung der Aktiengesellschaften, Gesellschaften m. b. H., Genossenschaften und Gewerkschaften, der Bank-, Versicherungs- und Eisenbahn-Unternehmungen. Leipzig: B. G. Teubner, 1910. (XII. 355) 8°.

Mig nagy ipari és kereskedelmi vállalataink mérlegei mind nagyobb jelentőségüekké válnak összes gazdasági életünkre nézve, az alatt egyrészt mindinkább növekedett a helyes olvasásukkal járó nehézség, másrészt

a közgazdaság tudománya feltűnőleg elhanyagolta a velük való foglalkozás feladatát. Annál örvendetesebb jelenség az előttünk fekvő könyv, a mely mindazoknak, a kik üzleti vállalatok mérlegeivel foglalkoznak, bevezetésül fog szolgálni e bonyolult területre és utmutató gyanánt a mérlegek értelmes olvasásában. Nem az a célja e könyvnek, hogy az olvasó a figyelembe jövő törvényes határozmányokkal megismerkedjék, hanem, hogy lehetőség szerint beható módon megismertesse a mérleg valóságos felépítését és hogy rámutasson azokra a pontokra, a melyeknél a mérlegek kritikai bonczolása kell, hogy kezdődjék.

Ehhez képest Passow könyve kifejti az egyes mérlegtételek jelentőségét. Bemutatja a becslési, értékelési és leirási politika lényegét, vizsgálja a különböző módszereket helyességük és célszerűségük tekintetében, magyarázza a fokozott leírások és az így nyert csendes tartalékok jelentőségét. Munkájának különös részében ama jogi és ténybeli sajátosságokkal foglalkozik, a melyek a különböző jellegű vállalatok mérlegeivel járnak. A külföldi joganyag is megfelelő méltánylásban részesül.

A szigoruan tudományos alapon és az eddig ismeretes mérlegirodalom bírálatán nyugvó munka minden része ugy van szerkesztve, hogy nem kíván különösebb szakképzettséget, azaz közgazdasági tanulást ígér olyanoknak is, a kik a könyvviteli technikában nem szakemberek.

Számvitel.

Török Jenő : *Tipikus számviteli hibák felderítése.* Budapest : Kilián 1910. (37) 8°.

Egy nagy pénzügyi intézet csendes tisztviselője a hosszú egyforma őrlő munkában nem vált egyoldalú mechanikus gépkezelővé, hanem a helyett kutatta a felületes szemlélőnek sablonnak tetsző számviteli munka szövevényes, a kutató szem előtt megelevenedő részleteit. Így aztán rájött sok más között arra is, hogy hogyan van az, hogy a számokkal dolgozó emberek a legnagyobb vigyázatosság mellett is követnek el hibákat. Gondolkodott azon, hogy mik lehetnek e minduntalan visszatérő hibák forrásai. Ehhez nem elég jó számolónak lenni, hanem jó psychologusnak is kell lenni, meg jó megfigyelőnek. És Török rájött a leggyakrabban előforduló hibák forrásaira. Olvasva egyszerű magyarázatait, algebrai átlátszó próbáit, azt hinné az ember, hogy mindez magától értetődik. Pedig új dolgokkal állunk szemben. Próbált egy lépéssel tovább menni : e hibákon segíteni. Ez is sikerült neki. Módszerével a tipikus számviteli hibákat, a melyeknek felkutatása ezelőtt tapasztalat

szerint rengeteg időt vett igénybe és hihetetlenül sok jó erőt pazarolt, rövid néhány percz alatt fel lehet kutatni. Minket e helyen lényegileg csakis ez a momentum érdekelhet. Milyen óriási közgazdasági érték pusztul el semmiért, például hibakeresésre, mennyi energia vész el hiába!

Uj államtudományi folyóirat.

Der Staatsbürger. Halbmonatsschrift für politische Bildung. Verlag Fr. Wilh. Grunow. Leipzig, Berlin.

Ezen április elején meginduló kétheti folyóirat szükségességét kiadója azzal okolja meg, hogy a német népnek mind élénkebb részvétele a közéletben, valamint az állami berendezkedések sokoldalúsága, az állampolgári képzettség mindinkább növekedő szükségletét teremtették meg. A lap célja röviden: az állampolgári tudnivalók terjesztése. Programja szerint nemcsak az állampolgári tanítást fogja figyelemmel kísérni a főiskolától a népiskoláig, hanem bele vonja munkakörébe az állampolgári élet egész területét: az általános államtudományt; a német birodalom és az egyes államok közjogát; a külügyi politika mellett az állami kulturpolitika legfontosabb kérdéseit, a jogfejlődés legfontosabb jelenségeit; a gazdaságpolitika és socialpolitika, a pénzügytan és gyarmatügy kiemelkedő mozzanatait.

Célja nem az, hogy a szaktudóssal közölje az újabb kutatási eredményeket, hanem, hogy a nem szakszerűen képzett, de művelt állampolgárnak közvetítsen megállapított államtudományi és socialpedagógiai tényeket. Végcélja a történelmi, fogalmi és rendszeres elmélyedés politikai napi események szemlélésében.

Ha egyéb nem, e lap technikája bizonyára nálunk is érdeklődésre fog találni.

Uj magyar szaklap.

A közlekedés. Havi folyóirat. Szerkesztő: Soltész Adolf.

Ez az új folyóirat, melynek első száma április hó végén hagyta el a sajtót, első sorban a magyar közlekedésügy fejlődését, a hazai közlekedési vállalatok berendezését, a magyar közgazdasági élet és a közlekedés között meglevő vonatkozásokat óhajtja szemügyre venni, de ki kívánja terjesztetni figyelmét az egész világ közlekedési életére, az ezt érintő eseményekre is. A közlekedésügyet érdeklő minden kérdést elméletileg is tisztázni szándékszik, de azért első sorban a gyakorlati élet igényei

szempontjából kívánja anyagát megválogatni és tárgyalni, mert az a célja — a mint előrebocsátott programjában kifejti — hogy a közlekedést szolgáló intézmények és vállalatok, valamint az ezekkel érintkezésben levő gazdasági érdekeltség a közlekedés minden fontosabb kérdésére nézve ebből a folyóiratból merithessen tájékozódást. Figyelemmel kíván lenni az aktualitásokra, egyesíteni óhajtja, a mennyiben havi szemlében lehetséges, a zszurnalisztikát a tudományos irodalommal. A jó ujságnak és a jó könyvnek rokontulajdonságaiból akarja össze-
szőni „A közlekedést“ értékes olvasmányt. A folyóirat általános irányítására, felügyeletére, szellemi és erkölcsi támogatására egy huszonöttagú szerkesztő bizottság lesz hivatva.

Az első számot Gaál Jenő Széchenyi István közlekedési politikájáról írt cikke vezeti be. Haich Károly viczinális vasutaink keletkezéséről és fejlesztéséről értekeznek. Irtak bele még Szadeczky Gyula, Kovács József, Pfeifer Ignác, Krisztinkovich Béla és mások.

HIRDETÉSEK.

Pannónia Szálloda

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 5. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszínház között. Villamos vasúti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separees). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világítás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfűtéssel vannak ellátva.

————— Mérsékelt árak. —————

GLÜCK FRIGYES * TULAJDONOS

1012

BECSINI CEMENTGYÁRI UNIO RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Központi igazgatóság: Budapest, V., Alkotmány-utca 10 szám.
Gyárak: Beocsin (Szerémszék). Vasút-, hajó- és távirdaállomás.

Szavatolunk a szabványokat messze felülmúló minőségért. Portlandcementünk a szabványszerű 28 napos szilárdságot már három nap múlva éri el.

Gyártási képesség: 2,200.000 q portlandcement, 1,000.000 q románcement.

ZSOLNAI CEMENT- ÉS MÉSZGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Központi igazgatóság: Budapest, V., Alkotmány-utca 10.
Gyár: Litvamező (Zsolna mellett). Vasút-állomás. —————

6000 waggon portlandcement gyártási képességgel ujonnan berendezett gyárát üzembe helyezte. Szavatosság körülbelül 1100 gramm térfogatsúlyért literenként lazán beeresztve és körülbelül 50%-al magasabb szilárdságért, mint a szabványok előírnak. 1010

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kiméli!

PALMA
A VALÓDI
KAUCSUK
CZÍPÓSAROK

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya ☞ ☞ ☞ ☞ ☞ ☞
vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítól váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek :

Budapest belváros, **Andrássy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.**

- II. áru-osztálya ☞ ☞ ☞ ☞ ☞ ☞
elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fumei közraktáraiba, továbbá baresi raktárba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utcza 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ASPIRATOR

**porszívó-
készülék**

porolás, kefélés nélkül eltávolítja a port szőnyegekből, ágyakból, butorokból, függönyökből stb. a nélkül, hogy porkavarodást okozna. A molyokat és álczáit elpusztítja. A tárgyakat kiméli.

Az 1908-as minták szerkezet és hatás dolgában kiváló.

Kérjen prospektust. Vizontelárusítóknak kitünő kereset.

Nemzetközi Aspirator-Co.

MICHLMANN & NORTON
1011 Hamburg, Bergstrasse 25.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utcza 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke 20,000.000, melyből 12,000.000 korona befizetve.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4°/o-os és 4^{1/2}o-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4^{1/2}o-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4°/o-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4^{1/2}o-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítéku szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **130 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **120 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 12,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 5,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhetnek.*)

— Az esedékes kamatszelvevényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magya országí főktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgarban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000.000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsáttatnak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél, továbbá vasuti czélokra való anyagok, nevezetesen sinek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyok, sodrony és sodronyszegek, kereskedelmi és méreteres lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemezzsindelyek, fehérlémezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavar czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Arjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

Első Leánykiházásító Egylet, mint szövetkezet. Gyermekek- és életbiztosító intézet. Budapest, VI., Teréz-körút 40—42. Alapított 1863. évben.

Folyó év május havában 1,832.600 K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 1,677.600 K értékű új biztosítási kötvény állított ki.

Biztosított összegek fejében 129.809 K 50 f fizettetett ki.

1910. január 1-től május 31-ig bezárólag 10,010.700 K értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 8,744.600 K értékű új kötvény állított ki.

Biztosított összegek fejében a folyó évben 609.010 K 68 f és az intézet fennállása óta 15,850.893 K 36 f fizettetett ki.

Ezen intézet a gyermek- és életbiztosítás minden nemével foglalkozik a legolcsóbb díjtételek és legelőnyösebb feltételek mellett.

Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság. A *Magyar Kereskedelmi Részvénytársaság* a múlt héten rendkívüli közgyűlést tartott *Herzog Péter* báró elnöklésével, mely az igazgatóság indítványainak megfelelően elhatározta a társaság eddigi 25 millió koronányi *alaptőkéjének 40 millió koronára való fölemelését*, egyzsersmind határozatilag kimondotta, hogy a társaság banküzleti tevékenységének általános kiterjesztésére, de különösen a záloglevél- és kötvénykibocsátási üzleteknek későbbi időpontban tervezett megindítására való tekintettel, a társaság czége megfelelően módosíttassék s új cím gyanánt a „*Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság*“ czégszöveget állapította meg. A közgyűlés határozata értelmében a tőkefelemelés lebonyolítására 37.000 darab egyenkint 400 korona névértékű részvényt bocsát ki. A tőkefelemelési művelet révén befolyó ártöbbletből részvényenkint 10 koronát, összesen 375 000 koronát a társaság tisztviselői és alkalmazottai *nyugdíj-alapjának* adományoztatott, a fönmaradó összeg pedig a kibocsátással járó illetékek és költségek levonása után a tartalékalap javára esik; e szerint tehát a tőkefelemelés révén a társaság tartalékai *ujabb 9 millió koronával gyarapodnak*, úgy hogy az intézet saját tőkét e művelet befejezésével meg fogják közelíteni a *60 millió koronát*. Az alapszabályoknak megfelelő módosítása után végül kimondotta a közgyűlés, hogy az új részvények átvételére vonatkozó *elővételi jog* ez évi június hónap 25-ig gyakorolható a társaság főpénztáránál. A közgyűlést követőleg megtartott igazgatósági ülés a társaság bank- és értékpapir-üzletének, valamint tőzsdei forgalmának az eddiginél tetemesen szélesebb körre való kiterjesztésével kapcsolatban *Fleissig Sándor* tőzsdetanácsost, az ismert bank- és váltóüzlet tulajdonosát, *igazgatóvá* nevezte ki és kimondotta, hogy nevezett Erzsébet-köruti üzletének beolvasztásával, annak helyiségében újabb banküzleti fiókot létesít. A józsef-ferencsvárosi bankfiókjának vezetőjét, *Horánszky Lajost* *aligazgatóvá* nevezték ki.

Az Atlantica rendkívüli közgyűlése. Az Atlantica Tengerhajózási Részvénytársaság e hóban tartotta meg rendkívüli közgyűlését, a melyen az alaptőkének 10.000 darab egyenként 200 korona, összesen 2,000.000 korona névértékű részvény kibocsátásával 6,000.000 koronára való felemelését határozta el és az alapszabályok erre vonatkozó 7. szakaszát ehhez képest módosította. Az újonnan kibocsátandó részvényekre a régebbi részvények birtokosai 1910. évi július hó 5. napjáig terjedő időn belül olyképp gyakorolhatják az elővételi jogot, hogy minden négy darab régi részvényre egy darab új részvényt 245 korona ellenében vehetnek. A 900 darab alapítói részjegy birtokosai ugyancsak 5.000 darab részvényre gyakorolhatnak elővételi jogot a részvényesekével egyenlő befizetési feltételek mellett. A rendkívüli közgyűlést követőleg megtartott igazgatósági ülésen Pollacsek Jenő vezérigazgató bejelentette, hogy a társaság új gőzhajóit immár megrendelte és azok folyó év november hava és a jövő év február hava közötti időben már a társaság forgalmába bevonhatók lesznek.

Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság. A társaságnak a kereskedelemügyi m. kir. minister által felülvizsgált és jóváhagyott 1909. évi mérlegét az igazgatóság folyó évi május hó 28-án tartott ülésében állapította meg véglegesen.

A közgyűlésen, a mely folyó évi június hó 28-án délelőtt 10 órakor fog megtartatni, az igazgatóság 1.055.317 K 93 f leírását, 27.954 K 12 f-nek a biztosítási alapra való fordítását, továbbá az ezek után fenmaradó 508.104 K 2 f tiszta nyereségből az elmúlt üzletévre részvényenként 10 korona, vagyis 5% osztalék kifizetését fogja indítványozni.

Budapest, 1910. évi május hó 28-án.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy a folyó évi hajózás megnyitától liszt- és őrleményküldeményekre érvényes I. sz. átvételi díjszabásban Datschitz állomás neve „Datschitz in Mähren“-re módosul.

Budapest, 1910. évi június hó 15-én.

Az üzletvezető igazgatóság.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
MANDELLÓ GYULA

1910. — XXXIV. ÉVFOLYAM. — 44. KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1910

TARTALOM.

1910. XXXIV. ÉVFOLYAM. — 44. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Barabás Endre : Kolozs vármegye közgazdasági leírása	486
Földes Béla : Proudhon	665
Földes Béla : A m. tud. Akadémia és a nemzetgazdaságtan-statisztika művelése	813
Gärtner Henrik : A budapesti malmok jövedelmezősége és az őrlési forgalom	775
Hoffmann Géza : Az amerikai magyarság	455
Kohányi Zoltán : Nemzeti tengerhajózási politikánk feladatai	741
Láng Mihály : Az új állami monopoliumpok	834
Szegh Dezső : A dalmát vasuti összeköttetés	611
Szegő Ernő : Tőzsdereform	542, 624
Szeremlei Samu : Hódmezővásárhely népessége (1526—1848.)	694
Tonelli Sándor és Wolff Vilmos : Adalékok az élelmiszerdrágaság kérdéséhez	583
Vizaknai Antal : Az 1910. év végén tartandó magyar népszámlálásról	439

II. Közlemények és ismertetések.

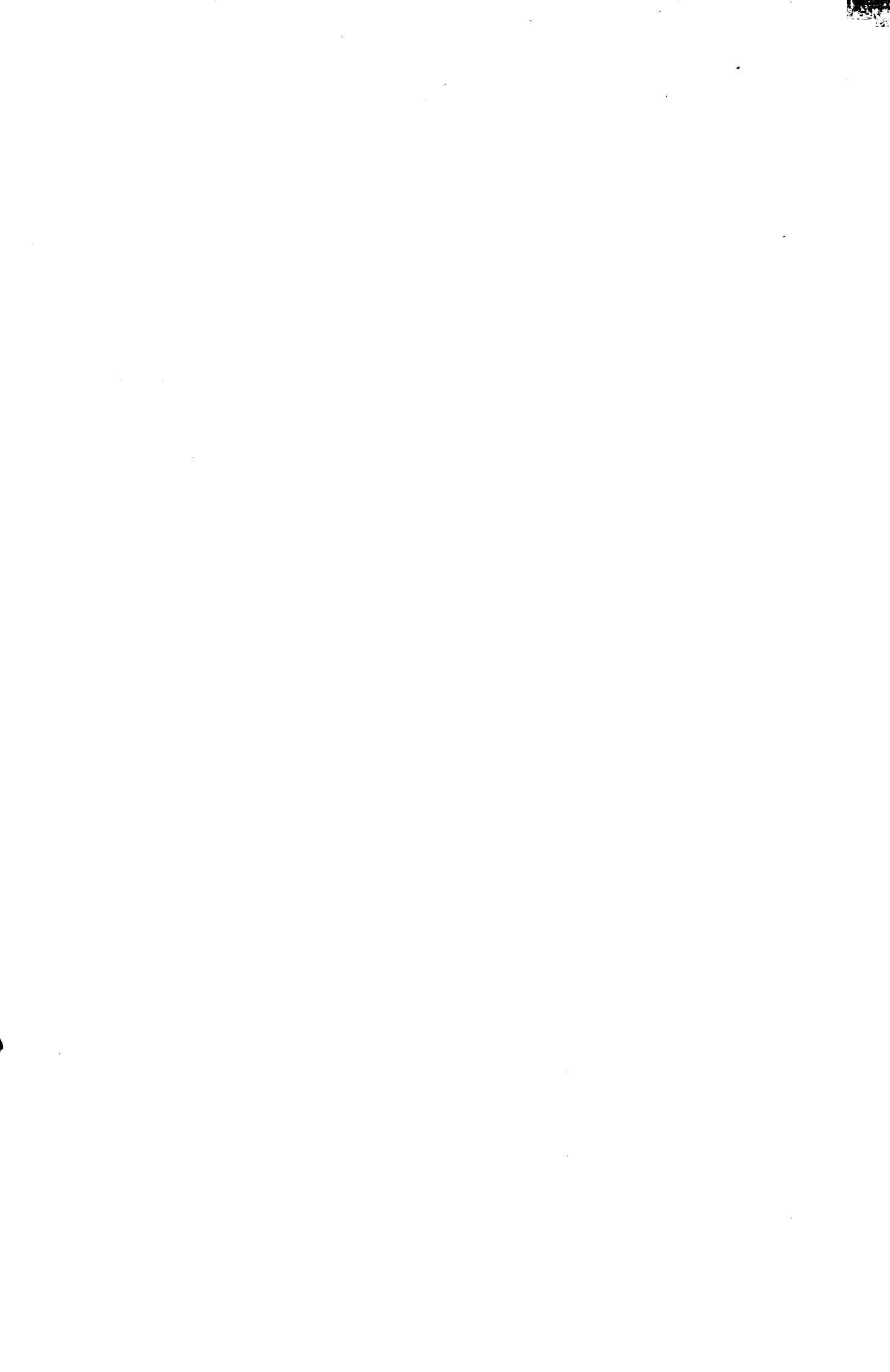
Agrárius és nem-agrárius lakosság adószolgáltatása Ausztriában	720
Anglia socialis törvényhozása 1909-ben	559
Antwerpeni szabadkereskedelmi congressus (Tonelli Sándor)	642
Argentina közgazdasági helyzete (V—cs.)	800
Ausztriai socialismus (Balás Károly)	570
Ausziával együttesen intézendő pénzügyek	878
Árúforgalmi értékmegállapítás	000
Bankkérdés (Müller Vilmos)	655
Betterment	882
Biztosítási tudományok hatodik nemzetközi congressusának iratai (Havas)	706
British Association	640
Cheysson emléke	582
Dán szakszervezetek 1909-ben	653
Drágasági szaktanácskozmány	883
Drágaságról, három könyv	735
Francia bérfizetési törvény	568
Francia nemzetgazdaságtan	654
Franciaország elnéptelenedése	649
Hansabund első esztendeje	561
Hűtőipari congressus (t. s.)	714
Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie	649
Ipari szakoktatás	883
Iparoktatás (Balkányi Béla)	732

	Oldal
Jövedelemmegoszlás	875
Kispesti munkástelep	806
Kivándorlás (Hegedüs Loránt)	723
Községi lakáspolitiká (Rácz Lajos)	727
Községi üzemek Itáliában (Ferenczi Imre)	658
Lakásügyi congressus (Sidó)	710
Magánjog társadalomtudományi alapon (B. L.)	579
Magyar iparfelügyelet 1909-ben	869
Magyar Közgazdasági Társaság 739, 812,	884
Magyarország közállapotai 1909-ben	857
Magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése	649
Mezőgazdasági kamarák	812
Mezőgazdasági nagyüzemek (Balkányi Béla)	580
Munkabeszüntetések és kizárások Ausztriában az 1909. évben (T. S.)	873
Munkásbaleseti törvényhozás új irányai az Egyesült-Államokban (H. G.)	716
Munkabeszüntetések és munkakizárások Magyarországon az 1908. évben	718
Munkásbiztosítás Európában	661
Nemzetközi értekezlet a munkanélküliség ügyében	640
Nemzetközi kereskedelmi kamarai congressus (IV.)	641
Német állásközvetítő törvény	564
Németbirodalom lakossága	799
Német nagybankok (—rró)	578
Német sociologiai gyűlés	796
Német szervezkedés a socialdemokratia ellen	563
Német szervezetek állása	562
Osztrák munkásstatisztikai hivatal tevékenysége 1909-ben	722
Postatakarékpénztár az Egyesült-Államokban (V. cs.)	652
Socialdemokrata congressus, Kopenhága	796
Socialismus és az intellectualisok (T. S.)	874
Suez-csatorna forgalma	811
Svéd szövetkezeti mozgalom 1909-ben	654
Számvitel (Gerber Ferencz)	724
Szegénység elmélete (—n.)	734
Szerződésesség az osztrák iparjogban	566
Szövetkezeti ügy állása Japánban	569
Törvényes munkásvédelem	864

III. Ismertetett művek.

Adler Max: Der Sozialismus und die Intellektuellen. Wien, 1910.	874
Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich während des Jahres 1909. Wien, 1910.	873
Bates Clark John: The Distribution of Wealth. New-York, 1908.	875
Bihari Károly dr.: Az élelmiszerek drágasága. Budapest, 1910.	735
Chambre de commerce de Paris. Etude sur l'Enseignement technique en France et à l'Etranger. Paris, 1910.	883
Csurka István: A debreczeni iparostanoncziskola története. (1795—1909.) Debreczen, 1910.	732
Erekly Károly: Mezőgazdasági nagyüzemek. I. köt. P. uradalom üzemének ismertetése. Budapest, 1909.	580
Ferenczi Imre dr.: Községi lakáspolitiká és lakásügyi intézmények. Javaslatok Budapest székesfőváros lakás- és telekpolitikájához. Budapest, 1910.	727
Kertész Gyula: A kivándorlás szabályozása. Budapest, 1910.	723
Klimes Julius: Das Rechnungs- und Kontrollwesen des ungarischen Staates auf Grund der gesetzlichen Bestimmungen und des tatsächlichen Verfahrens. Budapest, 1910.	724
Komáromi Sándor: A drágaság. Budapest, 1910.	735

	Oldal
Ledger A. St.: Australian Socialism — an historical sketch of its origin and developments. London, 1909.	570
Magyar királyi iparfelügyelő tevékenysége 1909. évben. Budapest, 1910.	869
Magyar kir. kormány 1909. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1910.	857
Meszlény Artur: A svájci polgári törvénykönyvről. Magánjogi tanulmány társadalomtudományi alapon. A magyar jogászegylet könyvkiadó vállalata. Budapest, 1909.	578
Michels-Lindner, Gizella: Geschichte der modernen Gemeindebetriebe in Italien, Leipzig, 1909.	658
Munkabeszüntetések és munkakizárások Magyarországon az 1908. évben Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest, 1910.	718
Nádas László: Ausztriával együttesen intézendő egyes pénzügyi kérdésekről. Budapest, 1910.	878
Országos Iparegyesület „Báró Kornfeld Zsigmond könyvtára“ I—III. kötet.	735
Riesser: Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration im Zusammenhange mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland. Jena 1910. 3. Auflage.	578
Waha, Raymund de: Die Nationalökonomie in Frankreich. Stuttgart, 1910.	654
Zachár Gyula és Bálint Béla: A drágaság okai Budapesten és elhárításuknak módjai. Budapest, 1910.	735
Zerkowitz Zsigmond: A föld értékemelkedésének megadóztatása. Budapest, 1910.	882

Az 1910. év végén tartandó magyar népszámlálásról.¹⁾

A magyar törvénytárban nincsen olyan törvény, mely egyszer s mindenkorra kötelezően megállapítaná, hogy Magyarországon bizonyos időközökben népszámlálást kell tartani; az alkotmányosság helyreállítása óta hazánkban foganatosított négy népszámlálás az illető alkalmakra hozott külön törvényekkel rendeltetett el. Az 1910. évi népszámlálást elrendelő törvény még nincsen meghozva; a törvényjavaslat ugyan az országgyűléshez való beterjesztésre már régen elő van készítve, de törvénynyé sajnálatos politikai állapotaink miatt mindeddig nem válhatott.

A népszámlálás végrehajtásának központi előmunkálatai is már jórészt elkészültek, de a helyszini foganatosítás előkészítése — mely a vármegyék és járások, thj. és r. t. városok és községek vezető tisztviselői összehangzatos együttműködésének biztosítása mellett mintegy 30—35.000 számlálóbiztosnak, 8—10.000 népszámlálási felülvizsgálónak kiszemelését, kinevezését, minden egyes számlálóbiztos és felülvizsgáló részére a megfelelő működési terület kijelölését, sok aprólékos tudást igénylő teendőikbe való beoktatásukat teszi szükségessé — a népszámlálási törvény megalkotása előtt meg nem kezdhető. A népszámlálás végrehajtásának ez a helyi előkészítése rövid idő alatt nem lehetséges, minden hivatott tényezőnek legbuzgóbb közreműködése mellett is legalább 3—4 hónapot kíván. Ez jóformán a legrövidebb idő, a mi alatt egy a mai igényeknek megfelelő, az állami, társadalmi és nemzeti szempontokat kielégítő népszámlálást gondosan elő lehet készíteni.

Ütött tehát már a tizenkettedik óra a népszámlálási törvény megalkotására, a mit annál is inkább kell e helyen hangsúlyozni — a honnan talán a gyenge szó is messzebb hallatszik, mint más helyről az erősebb — mivel a törvényhozás esetleges késedelme ezen a téren könnyen megakaszthatja az egész munkálatot.

Az 1872. évben Szentpétervárott tartott statisztikai congressus a népszámlálásokra vonatkozólag azt a határozatot hozta, hogy minden országban minden 10 évben, a zérussal végződő évek végén tartassék

¹⁾ Székfoglaló értekezés gyanánt felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémiának 1910. évi június hó 6-án tartott ülésében.

népszámlálás. A határozatnak ez az utóbbi része, egyes államok különleges törekvésénél fogva, hogy korábbi népszámlálásaikkal az összhangot időpont tekintetében is megtartsák, nem tudott ugyan általános érvényre emelkedni, de a határozatnak az a része, hogy minden 10 évben tartassék népszámlálás, a művelt államok körében el van fogadva s ma már alig van műveltnek nevezhető állam, a mely népességét 10 évenként meg ne számláltatná, sőt egyes államokban rövidebb időközökben, 5 évenként tartanak népszámlálásokat. Hogy népszámlálások lehetőleg az egész világon legalább minden 10 évben tartassanak, az egyetlen államra nézve sem közönyös, mert egyrészt a világ népességének mikénti alakulása az emberi közösségnél fogva mindannyiunkat érdekel, másrészt minden egyes állam a más államokban tartott népszámlálások iránt közvetlenebb érdekeltséggel is bír, mert csak ezek által juthat tudomására az idegen államokban tartózkodó saját alattvalóinak.

Magyarország a szentpétervári statisztikai congressus óta azon államok sorába tartozott, a melyek 10 évenként tartják népszámlálásukat.

Igy tehát a nemzetközi becsület is megkívánja, de saját jól felfogott érdekeink is parancsolóan követelik, hogy a népszámlálást különösen ezen évtized végén el ne mulasszuk. Az óriási mérvű kivándorlás, a mely ezen évtized alatt népességünket sujtotta, kapcsolatban a rendesnél fokozottabb belső népmozgással, a melyet szintén az évtized kedvezőtlen gazdasági állapotai idéztek elő, nemcsak egyes vármegyék, városok és községek lélekszámát változtatta meg jelentékeny mértékben, hanem a népesség összes fontosabb demografikus viszonyai (nem, életkor, vallás, nemzetiség stb.), sőt foglalkozási megoszlása tekintetében is az 1900. évi állapothoz képest oly eltolódásokat okozott, a melyek miatt ma már az 1900. évi népszámlálás eredményei teljesen értéktelenné váltak, holott normális népességi viszonyok mellett a legutóbbi népszámlálás adatait, az időközi természetes népmozgalom adatainak figyelembe vételével, pontosabb adatok hiányában, szükségből még egy kis ideig használni lehetne.

Épp ezért ma már az 1904. évben a választójogi reform céljából eszközölt országos összeírás eredményei is elavultaknak tekinthetők s egyéb szükségletek mellett a választójogi reform gondos előkészítése végett is kívánatos, hogy az 1910. évi népszámlálás alapján a mai állapotot feltüntető újabb megbízható adatok álljanak rendelkezésünkre.

A népszámlálás végrehajtásának módszere tekintetében az 1910. évi magyar népszámlálás taposott nyomokon haladhat. Megelőző népszámlálásaink, különösen pedig az 1890-ik és 1900-ik évi népszámlálások ugyanis oly fejlett technikával hajtottak már végre, hogy az 1910. évi népszámlálásnál érdemleges újítások nem várhatók, a kisebb tökéle-

tesítések pedig oly aprólékos, technikai természetűek, hogy azoknak ismertetése ezen felolvasás keretében nem foglalhat helyet.

A mi a népszámlálás módszerének kérdésénél a leglényegesebbet, a felvételi mintát illeti, a nálunk immár három ízben alkalmazott számlálólap-rendszer annyira bevált, a korábbi kimutatásos, vagy lajstromos módszerrel összehasonlítva oly előnyösnek bizonyult, hogy ahhoz mindenestre úgy a legközelebbi, mint későbbi nagy népszámlálásainknál is ragaszkodnunk kell, habár kétségtelen, hogy a számlálólapokkal való összeírás a számlálóbiztosoknak jelentékenyen több munkát okoz, mintha a számlálás az adatoknak összeírasi lajstromba való bejegyzésével történék.

Ragaszkodnunk kell a nálunk jól kipróbált számlálólapok rendszeréhez annak daczára is, hogy a lajstromos összeírásnak az a nagy hátránya, melynél fogva az adatoknak sokoldalú combinatív kihasználása végett, a feldolgozás előtt a lajstromokban foglalt adatokat előbb számlálólapokra kellene kijegyezni, az újabb népszámlálási feldolgozási technika segítségével ma már némileg elhárítható. Egyrészt ugyanis a Lucien March-féle számlálógépekkel a feldolgozást közvetlenül a lajstromokból is lehet végezni — habár nem is oly gazdag combinációkkal, mint a számlálólapokból — másrészt a villamos számlálógépekkel kapcsolatos lyukasztógépek segítségével a lajstromok adatait könnyűszerrel és aránylag kevés költséggel át lehet vinni egyéni lapokra. Ha tehát a számlálólap- és a lajstromos rendszert egymással összehasonlítva, csak a népszámlálás végrehajtásánál és az adatok központi feldolgozásánál felmerülő technikai szempontokat tekintenők, ma már a lajstromos rendszer mellett kellene állást foglalnunk, mint a mely az összeírásnál kevesebb munkát okoz, s a melynek a központi feldolgozásnál régebben tapasztalt hátrányai a mai feldolgozási technika mellett könnyen elháríthatók. Csakhogy mindezek a technikai szempontok alárendelt jelentőségűek azon nagy előny mellett, a mivel a számlálólapokon való összeírás a lajstromos rendszert az által mulja felül, hogy az ugyanazon munkaadónál, ugyanazon vállalatnál alkalmazott egyéneknek egymás mellé sorakoztatását s így az egész népességnek foglalkozási üzemek szerint való csoportosítását teszi lehetővé.

Az 1890. évi magyar népszámlálás volt az első, a mely az alkalmazottak számlálólapján (akkor még csupán az ipari segédszemélyekre szorítkozva) az alkalmazó munkaadó nevét és vállalatát tudakolta s ezen becses adatot az ipari üzemstatisztika céljaira valóban ki is használta. Azóta ez a kérdőpont az ipari segédszemélyekről az összes alkalmazott egyénekre általánosítva, a legtöbb idegen népszámlálás felvételi mintáiba átvétetett s a foglalkozásra vonatkozó kérdőpontok egyik legbecsebbikének tekintetik, mint a mely kérdésre adott válaszok egyedül

nyújtanak lehetőséget arra, hogy a népességet az összes demografiai adatok egyidejű kombinálása mellett foglalkozási üzemek szerint lehessen csoportosítani, s hogy minden egyént azon gazdasági, illetőleg termelési ághoz lehessen sorozni, a melynek javára tényleg működik, pl. azt az asztalost, a ki dobozgyárban dolgozik, ne kelljen a többi asztalosokkal egybefoglalni, hanem a dobozgyártáshoz, a ki gépgyárban van alkalmazva, azt a gépgyártáshoz, a ki bányában, azt a bányászathoz, stb. lehessen beosztani.

Ámde a foglalkozási statisztikának ez a tökéletesítése, a melyre csak az alkalmazottak munkaadóját tudakoló kérdőpont nyújt módot, gyakorlatilag csak akkor vihető keresztül, ha az alkalmazó munkaadó nevét, vállalatát feltüntető adatok nem lajstromokba jegyezve, hanem egyes számlálólapokra írva állnak rendelkezésünkre, mert csak ebben az esetben lehet a közös munkaadót megnevező, esetleg nemcsak egy-egy községnek különböző helyén, de az országnak más-más községeiben lakó, néha több százat, több ezret meghaladó alkalmazott egyének számlálólapjait egymás mellé a közös munkaadónak számlálólapja körül csoportosítani. Ez tehát az oka annak, a mi miatt a számlálólap-rendszert a népszámlálásoknál mindenha elébe kell helyeznünk a lajstromos rendszernek s óhajtanunk kell, hogy nemcsak legközelebbi népszámlálásunk, hanem a későbbi nagy magyar népszámlálások is számlálólapokkal hajtassanak végre, daczára annak, hogy a számlálólapokkal való népszámlálás jóval több munkával jár, mint a lajstromos népszámlálás.¹⁾

¹⁾ Sietek azonban itt megjegyezni, hogy a számlálólap-rendszert csakis az olyan, minden tudományos követelményt és sokoldalú gyakorlati feladatot szem előtt tartó népszámlálásoknál tartom okvetlenül szükségesnek, a milyenek a mi eddigi népszámlálásaink voltak s a minőnek az 1910. évi népszámlálást is tervezzük. Ha azonban — a mint ezt úgy a statisztika szempontjából, mint fontos gyakorlati célok érdekében is nagyon melegen óhajtanám — a zérussal végződő évek végén tartandó nagy népszámlálások között az 5-ös évek végén is tartanánk népszámlálásokat, akkor magam is azt ajánlanám, hogy ezen népszámlálásoknál, a melyeknél jóformán a lélekszámnak nem, életkor, vallás, anyanyelv és magyar nyelvismeret szerinti megállapítására és a foglalkozásra (de a tulajdonképeni üzemstatisztika nélkül) lehetne szorítkozni, egyébként csakis a választók névjegyzékéhez szükséges némely más adatot kellene csak a 24 éven fölüli férfi népességről gyűjteni, a lajstromos rendszert alkalmazzuk, a mi által a népszámlálás költsége a helyi végrehajtásnál is, meg a központi feldolgozásnál is, tulajdonképeni nagy népszámlálásainkhoz képest, a melyek számlálólapokkal hajtatnak végre, legalább egy negyedre apadna.

Az 5-ös évek végén tartandó népszámlálásokat statisztikai szempontból azért tartom nagyon szükségeseknek, mivel a folyton intenzívebbé váló népesedési mozgalmak következtében a népszámlálási adatok az évtized második felében már annyira elavulnak, hogy szinte hasznavehetetlenné válnak s az évenkénti népmozgalmi statisztikai adatgyűjtések eredményei is, a melyek csak a megfelelő népességi adatokkal egybevetve tanulságosak, szintén értéktelenekké lesznek. De a gyakorlati köz-

Egyébiránt van arra is mód, hogy a számlálólapok kitöltésével járó nagyterjedelmű írásbeli munka apasztassék. A számlálólapnak számos olyan kérdőpontja van, a melyekre csak bizonyos korlátolt számú feleletek lehetségesek, ezekre vonatkozólag tehát a feleletszókat nyomtatásban fel lehet venni a számlálólapra s a kérdőpont kitöltése minden egyéb írásbeli munka nélkül a megfelelő feleletszavak egyszerű aláhuzása által történhetik. Minthogy ezt az eljárást már a választójog reformja céljából végrehajtott 1904. évi statisztikai összeírásnál is, mely tulajdonképpen a 20 éven felüli férfinépességre szorító népszámlálás volt, minden hátrányos következmény nélkül alkalmaztuk, azonkívül több, évenkénti rendszeres adatgyűjtésünkben is életbe van léptetve, így a népmozgalmi és a népoktatási statisztikában, a melyeknek adatszolgáltatói fogják a népszámlálás alkalmával a számlálóbiztosi és a népszámlálási felülvizsgálói teendőket betölteni, azt hisszük, hogy minden aggodalom nélkül alkalmazhatjuk ezt az egyszerűsítést az 1910. évi népszámlálásnál is.

Ilyen könnyítésre a magyar népszámlálás annyival is inkább rászorul, mivel más országok népszámlálásaival összehasonlítva, a magyar népszámlálások a kérdőpontok nagy bősége által különösen kiválnak, nemcsak azokra a kérdésekre szorítóznak, a melyeket a szentpétervári statisztikai kongresszus megállapított, hanem kiterjeszkednek számos más olyan kérdésre is, a melyeknek tudakolása állami vagy társadalmi szempontból fontossággal bír s a melyeknek száma az 1910. évi népszámlálás alkalmával még bővülni fog.

A név, a születés éve, a nem, a családi állapot, a foglalkozás (a ház- és földbirtokra s a földbérletre és részesföldre vonatkozó adatokkal bővítve), az írni-olvasni tudás, a vallás, az anyanyelv és az anyanyelven kívül beszélt egyéb nyelvek, a honosság, a születés helye és az esetleges érzéki és értelmi fogyatkozások már az 1900. évi magyar népszámigazgatás érdekei szempontjából is nagyon kívánatos volna, hogy az 5-ös évek végén is tartassanak népszámlálások, mert a népszámlálásoknak 5 évenkénti ismétlése mellett minden népszámlálás alkalmával érdemes volna minden község részére elkészíteni a népszámlálás anyagából a község lakosságának törzskönyvét, továbbá az óvó- és tanköteleseknek s az országgyűlési képviselőválasztóknak olyan törzsjegyzékét, mely minden újabb összeírás nélkül, csupán megfelelő évi kiegészítésekkel kipótolva, 5 éven keresztül használható lenne. Ez által jóformán minden újabb költség nélkül egy csapásra rendet lehetne teremteni a községi életben, sőt még megtakarítást is lehetne ez által elérni, mert az óvó- és tanköteleseknek s az országgyűlési választóknak most szokásos évenkénti összeírása öt éven keresztül mindenestre több költségbe kerülne, mint minden 5-ös év végén egy-egy lajstromos népszámlálás végrehajtása. A községi lakosságra vonatkozó törzskönyvek, a melyekre a községi igazgatásnak oly égető szüksége lenne, ezen a módon ugraszólván minden újabb anyagi áldozat nélkül lennének létesíthetők.

lálásnak is tárgyát képezték. Ezeken kívül kiterjedt még e népszámlálás — a számlálólap hátlapjára felvett külön kérdések alakjában — az ipar-forgalmi segédszemélyzet munkabérének és munkaidejének tudakolására és a 20-nál kisebb számú segédszemélyzetet alkalmazó iparvállalatok felszerelésének és termelési adatainak számbavételére.

Az 1900. évi népszámlálás eredménye azt mutatta, hogy ezen — csakis az ipar-forgalmi népességre szorító — különleges kérdéseknek a számlálólapra felvétele nem volt czélszerű. Az ezekre vonatkozólag begyűlt adatok egyrészt nagyon hiányosak voltak, az illető kérdőpontok sok számlálólapon, a hol azokat ki kellett volna tölteni, üresen hagyták, másrészt pedig a begyűlt adatok is jó részben megbízhatatlanok voltak.

A munkabérre és munkaidőre s az iparüzemek felszerelési és termelési viszonyaira vonatkozó adatok tudakolása egyébiránt tulajdonképpen még akkor is alig volna helyesen beilleszthető a mi népszámlálásunk keretébe, ha fel lehetne is tenni, hogy e kérdésekre a népszámlálás alkalmával pontos és megbízható feleleteket kapunk. A munkabér és munkaidő s az iparüzemek felszerelésének és termelési viszonyainak csak kissé tüzetes megvilágítása is oly sok számú kérdésnek alkalmazását tenné ugyanis szükségessé, hogy azoknak a számlálólapokra való felvétele már a szükséges hely hiányában fizikailag sem lenne lehetséges. Ily czélú adatgyűjtést tehát, ha talán a népszámlálással egyidejűleg is, de külön részletes felvételi minta segítségével, mint különálló s legfeljebb a népszámlálással kapcsolatos felvételt lehetne, még pedig a mi viszonyaink között csakis magának a tulajdonképeni népszámlálási munkálatoknak rovására fogatosítani.

A munkabérre és munkaidőre s az iparüzemek felszerelésére és termelési viszonyaira vonatkozó kérdőpontok tehát az 1900. évi népszámlálás alkalmával szerzett kedvezőtlen tapasztalatok következtében az 1910. évi népszámlálás tárgyát nem fogják képezni. Ezek helyett más, szintén fontos és közérdekű, de oly kérdőpontok fognak felvetetni, a melyek a népesség demografiai viszonyaival szorosabb kapcsolatban vannak, általánosabb természetűek s egyszerű, világos kérdések alakjába lévén foglalhatók, a rájuk vonatkozó feleletek is könnyen és megbízható módon megadhatók, a melyek tehát a népszámlálás alkalmával való számbavételre sokkal inkább is alkalmasak, mint a milyenek az 1900. évi számlálólap hátlapján foglalt kérdések voltak.

Mielőtt ezen új kérdőpontok ismertetésére térnék át, előzőleg a népszámlálásnak két olyan igen fontos kérdéséről kívánok még megemlékezni, a melyek már az eddigi népszámlálásainknál is számbavétel tárgyát képezték, de a melyekre vonatkozólag pontos és megbízható

adatok szerzése nemcsak nálunk, de a külföldi népszámlálásoknál is nagy nehézséggel szokott járni. Ezek a népszámlálásnak az életkorra és a foglalkozásra vonatkozó kérdései.

Az életkorra vonatkozó kérdőpont megszővegezése nagyon egyszerű, mert akár a születés évét (esetleg hónapját és napját is), akár a népszámlálás időpontjában betöltött évek számát kérdezzük, a kérdés mindkét esetben világos és szabatos és a felelet is szabatos lehet. A nehézség abban rejlik, hogy a népesség körében igen sokan vannak olyanok, a kik sem születésük évét vagy közelebbi időpontját, sem életkorukat (betöltött korévüket) pontosan nem tudják, gyakran csak hozzávetőlegesen, néha 4—5 évnyi, sőt több évre terjedő tévedéssel képesek azt a népszámlálás alkalmával bevallani. Innen van az, hogy nemcsak nálunk, de a külföldi népszámlálások koradataiban is a 0-al és 5-el végződő születési, illetőleg korévek aránytalanul magas számmal fordulnak elő.¹⁾

Az életkornak pontos kiderítése és ez alapon a népességnek életkor szerinti részletezése több okból igen nagy fontossággal bír, sőt azt lehet mondani, hogy a népszámlálási munkálatnak ez a része az egész népszámlálásnak ugyszólván alapvető része. Annak következtében, hogy egyes polgári kötelességek és jogok (a minők pl. az óvó- és tankötelezettség, a védkötelesség, a választói jogosultság) bizonyos életkortól kezdődőleg vannak megállapítva, nagy gyakorlati becse van annak, hogy az életkoradatok alapján a megfelelő korban álló egyének számát megállapíthatjuk. Még nagyobb jelentősége van az életkorra vonatkozó adatoknak tisztán statisztikai szempontból. Mindenekelőtt kétségtelen, hogy a népszámlálásnak összes egyéb adatai is, különösen pedig a nemre, a családi állapotra és a műveltségre, de a vallásra, anyanyelvre és egyéb nyelvismeretre s még a foglalkozásra vonatkozó adatok is csak az által válnak igazán tanulságosakká, ha azokat az életkorral kombinálhatjuk, sőt a népességre vonatkozó egyéb adatgyűjtések is, különösen pedig a házasságkötések, születések és halálozások statisztikája csak nagyon csekély értékűek lennének, ha azok eredményeit az összes népesség megfelelő korviszonyaival nem lehetne egybevetni.

¹⁾ Ime néhány idevágó példa az 1900. évi magyar népszámlálás adataiból:

	Férfi	Nő		Férfi	Nő
19 éves	150.468	154.538	44 éves	102.872	97.234
20 »	161.119	195.135	45 »	117.742	122.443
21 »	150.800	137.138	46 »	94.173	90.397
29 »	101.350	91.588	49 »	77.219	64.049
30 »	157.741	197.551	50 »	135.657	165.106
31 »	105.287	97.256	51 »	69.103	60.507
39 »	93.917	79.906	54 »	66.563	65.694
40 »	162.269	197.232	55 »	84.067	90.585
41 »	97.778	82.004	56 »	82.348	74.845

Az életkor pontos kiderítésének kérdése nagyon könnyen megoldható lenne akkor, ha állami anyakönyvezésünkkel kapcsolatban az ugynevezett családkönyvek (házasságban nem élő teljes korú egyénekre nézve pedig az ezeket helyettesítő személykönyvek) intézménye életbe volna léptetve; ha t. i. minden házasságkötés alkalmával a házasulók részére egy-egy családkönyv állíttatnék ki, a melybe a házasfeleknek, valamint azok szüleinek leglényegesebb személyi adatai, ezek között különösen a születés helyét és idejét feltüntető adatok felvételtnének, később pedig a házasságból született gyermekek és a családban előforduló halálozások is abba bejegyeztetnének. Ilyen családkönyvek nemcsak statisztikai és történettudományi (genealogiai) szempontból bírnának igen nagy fontossággal, de az anyakönyvezés pontosságát és gyorsaságát is előmozdítanák, mert az anyakönyvvezető minden olyan születés vagy haláleset bejegyzése alkalmával, a mely egy már családkönyvbe bejegyzett házasságból született gyermekre vonatkozik, nem lenne kénytelen a szülőkre vonatkozó adatokat időtrabló hosszas kérdezősködéssel megállapítani és mint a tapasztalat mutatja, ennek daczára igen sok esetben tévesen, a korábbi hasontárgyú bejegyzésektől eltérő módon bejegyezni, hanem minden ilyen bejegyzés alkalmával a családkönyv pozitív adataira támaszkodhatnék. A családkönyvek kiállításánál felmerülő csekély munka bőségesen ellensúlyoztatnék nemcsak az anyakönyvek nagyobb pontossága és megbízhatósága által, de az egyes anyakönyvezéseknél elérhető jelentékeny munkamegtakarítás által is, itt is bebizonyosodván az a kétségtelen igazság, hogy a rend érdekében hozott áldozat tulajdonképpen nem is áldozat.

Családkönyvek hiányában egyes államok, köztük Ausztria is, akként igyekeznek a népszámlálás életkor-adatainak pontosságát előmozdítani, hogy népszámlálási célra ingyenes anyakönyvi kivonatok kiállítását rendelik el minden olyan esetre, a mikor a felek életkorukat nem tudják pontosan s nincs is olyan hiteles okmányuk kéznél, a melyből a születés ideje megállapítható lenne. Az 1910. évi népszámlálás felvételi mintáinak megtervezése alkalmával ez az eljárás nálunk is fontolóra vétetett, de arra az eredményre jutottunk, hogy a mi kettős anyakönyvi intézményünk mellett ilyen intézkedésnek nálunk alig lehetne sikere. Az állami anyakönyv intézménye ugyanis még csak 15 éve áll fenn, holott az életkoradatok pontosságának előmozdítása végett anyakönyvi kivonatokra éppen a magasabb korosztálybelieknél lenne szükség, a melyeket tehát az egyházi anyakönyvvezetőknek kellene kiállítaniok s alig tehető fel, hogy őket a törvényhozás tisztán statisztikai célból erre kötelezné, törvényes kötelezés nélkül pedig semmiképpen sem lehetne arra számítani, hogy a sokféle felekezet körébe tartozó egyházi anyakönyvvezetőink a szükséges, anyakönyvi kivonatokat készségesen és díjtalanul kiállítanák.

A mi viszonyaink között nem marad fenn tehát egyéb eszköz az életkor pontosságának előmozdítása érdekében, minthogy a népszámlálásra vonatkozó felhívásokban és utasításokban úgy a nagyközönségnek, mint a számlálóbiztosoknak a leghathatósabbban figyelmébe ajánljuk ezt a kérdőpontot, a melynek pontos kitöltése érdekében nagyon kívánatos, hogy a számlálóbiztosok minden olyan esetben, a midőn a megszámlálendő egyén műveltsége folytán fel nem tehető, hogy saját maguknak és családjuk tagjainak születési idejét pontosan tudja, mindig tekintsék meg a netalán kéznél levő anyakönyvi kivonatot vagy egyéb, a születés időpontját vagy a betöltött életkort feltüntető iratot (a minők pl. az iskolai bizonyítványok, iskolai értesítőkönyvecskék, tanonczszerződések, tanonczbizonyítványok, cselédkönyvek, munkakönyvek, betegsegélyzőpénztári tagkönyvek stb.).

Egyébiránt a népszámlálások életkoradatainak pontossága szorosan összefügg az általános műveltséggel s ez alapon méltán feltehető, hogy az 1910. évi népszámlálásnak idevágó adatai az általános műveltség időközi terjedésének arányában pontosabbak lesznek, mint az 1900. évi adataink voltak. Ezt a lassú folyamatot azonban, legalább a mi a jövőt illeti, a népiskolák közreműködésével jelentékenyen gyorsítani lehetne. Talán nem túlzott az az állítás, hogy saját születésünk időpontjának ismerete mindannyiunkra nézve épp úgy az általános műveltség egyik alapvető kelléke, mint az írás-olvasás, vagy a hazai földrajzban és történetben s a polgári és politikai jogokban és kötelességekben való elemi jártasság. Nagyon szükséges volna tehát, hogy az elemi iskolák tanítói gondot fordítanának arra, hogy a rájuk bízott gyermekeket saját születésük időpontjának ismeretére megtanítanak, olyképen, hogy a midőn a gyermek az iskolát elhagyja, jóformán kitörülhetetlenül legyen bevésődve emlékezetébe születésének ideje. Minthogy a gyermekek születésének ideje az iskola naplójába be van jegyezve, a tanítónak módja van ezt az adatot a mindennapi oktatás 6 évfolyama alatt gyakori emlékeztetésekkel és kikérdezésekkel, nagyobb gyermekeknél a betöltött életkornak (éveknek, hónapoknak és napoknak) időnkénti kiszámításával a gyermekek fejében könnyű szerrel megrögzíteni. Ezzel a népiskola nemcsak a statisztikának tenne végtelenül hasznos szolgálatot, de az anyakönyvvezetés pontosságát, sőt a bejegyzések gyorsabb eszközölhetését is előmozdítaná. Több fontos érdek is fűződik tehát ahhoz, hogy a népiskola a gyermekeket születésük időpontjára megtanítsa, nagyon kívánatos volna ezért, hogy a vallás- és közoktatásügyi ministerium ezt a feladatot a népiskolák tanítási tervébe mielőbb felvétesse s annak lelkiismeretes buzgó teljesítését a tanítóknak különös figyelmébe ajánlja.

A foglalkozás pontos számbavételének nehézségei tekintetében épen

ellenkező a helyzet, mint az életkornál. Míg az életkorra vonatkozólag a kérdőpont megszővegezése egyszerű és könnyű s a nehézség onnan ered, hogy sokan vannak olyanok, a kik életkorukat nem tudják, vagy csak hozzávetőleges pontossággal képesek megmondani, addig saját foglalkozásáról minden ember a valóságnak megfelelően és könnyen számot tud adni, feltéve, hogy erre vonatkozólag megfelelő részletes és értelmes kérdéseket intéznek hozzá; itt a nehézség csak abban rejlik, hogy épen nem könnyű a foglalkozási kérdőpontokat oly tüzetesen, kimerítően s minden félreértést kizáró szabatosággal megszerkeszteni, hogy az azokra kapott válaszok a foglalkozásnak egészen tüzetes, hű, kimerítő és szabatos képét adják.

A mi első népszámlálásaink a foglalkozások számbavétele tekintetében meglehetősen hiányosak voltak. Az 1890. évi népszámlálásunk volt az első, mely e tekintetben is a kellő színvonalon állott, sőt a már említett új kérdőpont kezdeményezésével és részben az adatok feldolgozásában is életbeléptetett némely tökéletesítéseivel (pl. az ipari szakmunkásoknak, a vándoriparosoknak és házalókereskedőknek részletezése, stb.) vezető szerepet is vitt. Az 1890. évi népszámlálás nyomán és az akkor szerzett kedvező tapasztalatok alapján még nagyobb gonddal és szabatosággal állapították meg a foglalkozási kérdőpontok az 1900. évi népszámlálásunk alkalmával, a mikor már teljes öntudatossággal tartattak szem előtt a következő irányelvek:

a) hogy a foglalkozások megnevezése minden általánosság kerülésével teljes tüzetességgel történjék;

b) hogy a megnevezésből mindenkor az is kitűnjék, vajjon az illető egyén foglalkozását önállóan, vagy mint alkalmazott üzi-e s utóbbi esetben milyen minőségben;

c) hogy alkalmazottaknál a munkaadó és annak vállalata megnevezetessék;

d) oly egyéneknél, a kik alkalmazva szoktak lenni, de a népszámlálás időpontjában hely nélkül voltak, az alkalmaztatás nélküli állapot tartama bejegyeztessék;

e) saját keresettel nem bíró egyéneknél az eltartó neve és annak foglalkozása tüzetesen megnevezetessék;

f) olyan egyéneknél, a kiknek mellékfoglalkozásuk van, a mellékfoglalkozás a számlálólapon szintén kellő részletességgel kimutattassék.

Önként értetik, hogy ezek a foglalkozási statisztikai felvételeknél immár közérvényűeknek tekinthető irányelvek az 1910. évi népszámlálás alkalmával is, az 1900. évi népszámlálás kérdőpontjainál lehetőleg még tömörebb és szabatosabb szővegezéssel, szintén szem előtt fognak tartatni. Ezekon kívül azonban a foglalkozási kérdőpontok ezuttal még

további két új kérdéssel is bővülni fognak, a melyek közül az egyik olyan egyéneknél, a kik valamely munkaadónál alkalmazva vannak, azt fogja tudakolni, mennyi idő óta vannak ennél a munkaadónál alkalmazva, a másik pedig az önálló iparosoknál és önálló kereskedőknél az iparüzésnek, illetőleg kereskedésnek közelebbi módját fogja tudakolni, hogy t. i. az illető iparosnak vagy kereskedőnek saját rendes üzlete (műhelye, gyára, boltja) van-e, vagy mint iparos idegen üzlet részére otthon, vagy esetleg csak a megrendelők lakásán dolgozik-e, továbbá hogy nem háziiparos, házaló, ügynök vagy piaczi árus-e.

A mi az előbbi kérdőpontot illeti, hogy t. i. az alkalmazott egyének mennyi idő óta vannak legutolsó munkaadójuknál alkalmazva, ennek tudakolása ugy a munkaadó üzemek szoliditása, mint a munkásosztály sociális helyzete szempontjából igen nagy fontossággal bír, különösen napjainkban, a midőn a munkásmozgalom az általános sociális elégtelenség és részben a fékevesztett sociálista izgatás következtében is sokkal nagyobb mérvű, mint ez korábbi évtizedekben volt. A kérdésnek különben bizonyos politikai vonatkozása is van, tekintettel arra, hogy a felmerült különböző választójogi tervezetekben a hosszabb időn keresztül ugyanazon munkaadónál való alkalmaztatás is szerepel a választói jogosultság jogcímei között.

Az iparüzés és kereskedés különböző módjai közül az idegen üzlet számára otthon dolgozó iparosok feltüntetésére már az 1900. évi számlálólapon is volt külön rovat, a többi módokra nézve csak a számlálólapok kitöltésére vonatkozó utasítás kívánta meg, hogy a foglalkozás megnevezése oly tüzetességgel történjék, hogy abból az iparüzésnek és kereskedésnek ezen különböző módjai is megállapíthatók legyenek (a megrendelők lakásán végzett ipari munka kivételével, a melyről az 1900. évi utasításban nem volt említés téve). Önként értetik azonban, hogy sokkal pontosabb és megbízhatóbb adatokra számíthatunk akkor, ha nemcsak az utasítás emlékezik meg ezen részletezésről, hanem maga a számlálólap is külön kérdőpontban kiterjeszkedik reá.

Már az 1900. évi népszámlálásunk foglalkozási kérdőpontjainak igen becses kiegészítéséül szolgált a ház- és földbirtokra, földbérletre és részes földre vonatkozó kérdőpont, a melynek felvétele által a magyar népszámlálás szintén az uttorök közt foglalt helyet. Bizvást meg lehet jósolni, hogy ezt a kérdőpontot is, mihelyt annak igazi nagy becséről általánosabban meg fognak győződni, az összes számottevő népszámlálásoknál alkalmazni fogják. A mezőgazdasági népességnek helyes osztályozása szempontjából ugyanis ezek az adatok jóformán teljesen nélkülözhetetlenek, mert épen a mezőgazdasági népesség foglalkozásának megjelölésére oly általános megnevezések használatosak (földművelő,

földész, gazdálkodó, stb.), hogy a megfelelő birtokadatok nélkül, tisztán a foglalkozási adatok alapján a mezőgazdasági népességnek még a legkezdetlegesebb csoportosítását (birtokos, bérlő, mezőgazdasági munkás, stb.) sem lehetne megbízható módon keresztülvinni. Ezenkívül becsesek a ház- és földbirtoki adatok azért is, mert képet adnak a különböző foglalkozású és társadalmi állású egyéneknek legalább az ingatlanban kifejezésre jutó vagyoni viszonyairól, a minek ismerete minden foglalkozási és társadalmi osztályra nézve tanulságos, legkivált azonban a munkásosztályra nézve, a melynek körében kétségkívül más mérlegelés alá esik az a munkás, a kinek saját lakóháza, vagy egy kis földbirtoka van, a mi által jobban kötve érezheti magát a hazai röghöz és a magántulajdon tiszteletén és védelmén alapuló társadalmi rendhez, mint az a munkástársa, a ki a haza területéből semmit sem mondhat magáénak, hanem megélhetésében tisztán két keze munkájára van utalva. Nagy fontossággal bír tehát a munkásosztály tagjainak statisztikai számbavételénél az a megkülönböztetés, a mely a se házzal, se földdel nem bíró munkásokat a valamelyes ingatlannal bíróktól külön csoportba sorozza, a minek keresztülvitelére számlálólapunknak a ház- és földbirtoki viszonyokat tudakoló kérdőpontja nyújt módot. E kérdés tehát az 1900. évi szövegezéshez képest némi egyszerűsítéssel ugyan, de azért az e kérdőpont említett kettős feladata által megkivánt részletességgel és szabatosággal az 1910. évi népszámlálás keretébe is fel fog vétetni.

Azon kérdőpontok mellett, a melyek a számolólapon már az 1900. évi népszámlálásunk alkalmával is szerepeltek s azon két új alkérdésen kívül, a melyek a foglalkozási viszonyok tüzetesebb megvilágítása céljából a foglalkozási kérdőpontok kiegészítésére vétetnek fel, 1910. évi népszámlálásunkban további 5 olyan új kérdőpont van tervbe véve, a melyek a népszámlálásnak tulajdonképeni demografiai adatait lesznek hivatva gazdagítani. Ezek egyik legfontosabbika a házas, özvegy és elvált egyének összesen született, valamint az ezek közül még életben lévő gyermekeinek számát kívánja kideríteni, egy másik kérdés, a mely eddigi népszámlálásaink alkalmával az elemi műveltség vizsgálatára szorítkozva csupán az írás-olvasást kutatta, a középiskola legalább 8, illetőleg legalább 4 osztálya sikeres elvégzésének tudakolásával bővül; a harmadik kérdés a lakóhelyen (és ha a számbavett egyén nem tulajdonképeni lakóhelyén iratott össze, az összeírás helyén) való tartózkodás idejét kérdezi; a negyedik kérdőpont az iránt érdeklődik, hogy a megszámlált egyén volt-e már valamely külföldi országban; s végül az ötödik új kérdőpont arra kér feleletet, hogy a már védköteles korban levő, legalább 21 éves férfiak közül ki volt és ki nem volt katona.

A gyermekek számát tudakoló kérdőpontnak — a melyhez hasonló

kérdés először Franciaországban vétetett fel a népszámlálásba, a hol arra az ottani sajnálatos népesedési viszonyok mellett még nagyobb szükség van, mint nálunk — az a célja, hogy a házasság termékenységéről és a családok gyermekbőségéről, különösen pedig a hazánk egyes részeiben észlelhető, „egy-gyermekrendszer“ vagy „egyke“ néven nevezett egészségtelen állapotokról nyerjünk lehetőleg pontos és tanulságos tájékoztatást.

A gyermekszámok az 1910. évi népszámlálás alkalmával tervbe vett tudakolása a magyar kir. központi statisztikai hivatalnak nem első kísérlete a házasságok termékenységének megállapítására. Nem ugyan a népszámlálások keretében, de népmozgalmi statisztikánkban már kétféle adatgyűjtés is szerveztetett erre a célra. Az egyik a születési statisztikával volt kapcsolatban s azon a kérdésem alapult, hogy az újszülöttnak a szülők házasságából hány élő testvére van és hány testvére halt meg (a halva szülötteket is beszámítva). Ez az adatgyűjtés azért, mert azon házasságok nagy részében, a melyeknek gyermeklétszámáról ilyképen a születési esetekkel kapcsolatban kapunk adatot, a termékenység még tulajdonképen nincsen befejezve, a házasságok termékenységéről tiszta képet nem adhatott. Ennek az adatgyűjtésnek elejtésével tehát a halálozási statisztikával kapcsolatban szerveztetett a népmozgalmi statisztikánkban még ma is fennálló az az adatgyűjtés, mely a házas egyének halálozási lapján tudakolja a halál által felbontott házasságból született összes és ezek közül még életben levő gyermekek számát. Ez uton már csupa befejezett házasságok termékenységéről kapunk adatot, e tekintetben tehát ez az adatgyűjtés kifogás alá nem eshetik. Viszont hátránya azonban ennek az adatgyűjtésnek, hogy évenként aránylag csekély számú esetre szorítkozik s csekély számú esetből vagyunk kénytelenek az összes házasságok termékenységére következtetni. Nemkülönbén hiányossága még ezen adatgyűjtésnek az is, hogy a halál által felbontott házasságok egy részében a termékenységi folyamat már régen, évtizedek előtt befejeződén, ennek az adatgyűjtésnek eredményei nem annyira a jelenlegi házas termékenység nagyságát, mint inkább a múltnak termékenységét tüntetik fel.

A vázolt nehézségek azt mutatják, hogy a házasságok termékenységének fontos kérdését tisztán a népmozgalmi statisztika körében nem lehet kielégítő módon megoldani, hanem e végből a népességi statisztika főforrásához, a népszámláláshoz kell folyamodnunk, a melynek segítségével a népszámlálás időpontjában fennálló összes házasságok gyermekbőségéről szerezhetünk adatokat, Önként értetik azonban, hogy az az átlagszám, a mely ezen adatgyűjtés alapján az összes fennálló házasságok gyermeklétszámából egy-egy házasságra

kiszámítva állapíthatnák meg, minthogy a fennálló házasságok nagyobb részében még további gyermekek születése várható, a házasságok termékenységéről szintén téves képet adna. A helyes kép szerzéséhez feltétlenül szükséges lesz az összes gyermeklétszámot és az egy-egy házasságra eső átlagos gyermekszámot a házasfelek korcsoportjai szerint részletezve megállapítani, olyképen, hogy külön csoportokban mutattassanak ki, például a 20–25, a 20–30, a 30–35, 35–40, 40–45, 45–50 éves stb. korosztályokba tartozó házas egyének házasságából származott gyermekek. Ez uton nemcsak a termékenység szempontjából lezártnak mondható házasságok gyermekbőségéről fogunk tiszta és az adatok nagy tömegét tekintve is megbízható képet nyerni, de még termőképes állapotban levő házasságok eddigi termékenységéről is igen tanulságos adatok fognak rendelkezésünkre állani.

A házasságok termékenységét feltüntető adatoknak a népszámlálással kapcsolatos gyűjtése még azért is igen becses tanulságokkal kecsegtet bennünket, mivel ugyanazon időpontból rendelkezésünkre állván a népességnek összes demografikus adatai és foglalkozás szerinti megoszlása is, a gyermekszámot a házastársak életkorán kívül a gyermekbőséggel összefüggésben lévő más fontos viszonyokkal, így a vallással, nemzetiséggel és a foglalkozással is egybevetethetjük.

Az írás-olvasást meghaladó magasabb műveltség tudakolása alig fog a népszámlálásnál számbavehető munkatöbbletet okozni és mégis igen becses új adattal fogja népszámlálásunkat gazdagítani. Önként értetik, hogy ezt az adatot is a vallással, nemzetiséggel és foglalkozással egybevetve kell majd feldolgozni.

A lakóhelyen való lakás tartamát tudakoló kérdőpont hasonló célt kíván szolgálni, mint az alkalmazott segédszemélyeknek utolsó munkaadójuknál való alkalmaztatásuk időtartamára vonatkozó kérdés, csakhogy ennél általánosabb érdekű, mert minden emberre kiterjed. Ennek is az a célja tehát, hogy a napjainkban mindnagyobb arányokat öltő emberfluctuációról számot adjon. Azonkívül ennek a kérdésnek is van, mint amannak, némi politikai vonatkozása is, mert a megalkotandó új választójogi törvényben a választói jogosultságot mindenesetre egy bizonyos idejű helybenlakáshoz kell kötni, hogy azonban ez a helybenlakás egy évben, két évben stb. állapítható-e meg, azt épen a statisztikai adatok alapján lehet csak helyesen eldönteni; ilyen adatok pedig ez idő szerint nem állnak rendelkezésünkre.

Némileg bővebb magyarázatot kíván számlálólapunknak következő új kérdőpontja, az a kérdés, hogy a megszámlált egyén volt-e már valamely külföldi országban. Kétségtelen ugyan, hogy azok a feleletek, a melyeket e kérdésre fogunk kapni, különösen ha az adatokat foglalko-

zasi osztályok és egyes foglalkozások szerint fogjuk részletezni, cultura-
lis szempontból valamelyes becszel birnak, sőt némely viszonylatokban
még nemzetiség-politikai szempontból is megérdemlik érdeklődésünket,
mégis inkább csak igazi realis érdek nélküli s a pusztá kíváncsiság kielégi-
tésére szolgáló adatoknak volnának tekinthetők, ha a m. kir. központi
statisztikai hivatal ezzel a kérdőponttal egy más fontos, bár a számláló-
lapból ki nem tűnő czélt nem óhajtana elérni. A czél az, hogy ennek
a kérdésnek remélhetőleg gondos és pontos kitöltése alapján megállá-
pithassuk, hogy mennyi az Amerikában járt és onnan visszatért egyé-
neknek a száma, a mi jóformán egyértelműnek vehető az Amerikába kíván-
dorolt és onnan visszavándorolt egyének számával. Annak következtében
ugyanis, hogy szórakozás, tanulmány vagy pusztán látogatás céljából
Amerikába kiutazók száma aránylag nagyon kevés, a kereset céljából
kiutazókat pedig már a nagy távolsággal kapcsolatos azon nagy bizony-
talanságnál fogva is, hogy onnan valaha vissza fognak-e térni, kíván-
dorlóknak szoktuk tekinteni, az Amerikából visszatérő egyéneket is álta-
lában mint visszavándorlókat tekinthetjük.

Ismeretes, hogy a kivándorlásra, kivált az amerikai kivándorlásra
vonatkozó adatgyűjtésünk most már elég megbízható, mert adatszolgál-
tató hatóságaink a kivándorlásról részint az útlevelek váltását megelőző
jelentkezésekből, részint a kivándorlóknak többnyire hosszabb időre ter-
jedő s az illető községben rendszerint köztudomásra jutó úti előkészü-
leteikből könnyen tudomást szerezhettek. A visszavándorlásokról ellen-
ben adatszolgáltató hatóságainknak kevésbé van módjukban idejében
tudomást szerezni, azért a visszavándorlásokról gyűjtött adataink is sok-
kal hiányosabbak, mint kivándorlási adataink. A statisztikai hivatalnak
az a czélja ezen új kérdőponttal, hogy ennek segítségével az Ameriká-
ból való visszavándorlásra vonatkozó adatgyűjtésünk hiányosságát pótolja.

Ennek daczára azonban mégis bajos lett volna a kérdést tisztán
Amerikára szoritkozva szövegezni meg, mert nagyon kirívó, mondhatni
bántó lett volna Magyarország összes népességéhez azzal a kérdéssel
fordulni, hogy volt-e már Amerikában, mintha csak a számlálólap abból
a feltevésből indulna ki, hogy előbb-utóbb valamennyiünknek oda kell
jutnunk. Ezért kellett a kérdőpontot általánosságban tartani, a mi egyéb-
íránt azért is helyes, mivel ily módon még a Romániából való vissza-
vándorlásról is nyerhetünk adatokat, a mi szintén fontossággal bir, s
különben is ez a kérdőpont, mint már említve volt, a többi országokra
nézve sincs éppen minden tanulság hiján.

A külföldön való tartózkodásra vonatkozó kérdőpont megszerkesz-
tésénél fontolgatás tárgyát képezte az is, hogy vajjon nem lenne-e helyén
való a külföldön megfordult egyénektől egyuttal azt is kérdezni, hogy a

külföldön tartózkodás hány izbeli és minő tartamú volt s vajjon mi okból, mi célból, kereset, tanulmány, szórakozás, látogatás céljából vagy mi más célból voltak az illetők külföldön. Minthogy azonban ugyanazon egyén különböző országokban különböző izben, különböző ideig s különböző célokból tartózkodhatott, a most egészen egyszerű kérdőpontot egész nagy kimutatássá kellett volna kibővíteni, hogy e különböző kérdésekre feleletet kaphassunk, a mi egyrészt nem is lett volna a számlálólap keretébe beilleszthető, másrészt nem is állott volna arányban azzal a szorosán meghatározott szűkebb keretű czállal, a mely e kérdőpontnak a számlálólapra való felvételénél tulajdonképen szem előtt tartatott.

Az 1910. évi népszámlálásnak utolsó új kérdőpontja, a mely úgy hangzik, hogy: „Volt-e katona?” és természetesen csakis a már véd-köteles korban álló vagy azon felül levő férfinépeséghez van intézve, férfinépeségünknek és e népesség egyes osztályainak fizikai életrevalóságára óhajt világot deríteni. Az egész népességre vonatkozólag adatok gyűjtése a fizikai életrevalóságról legyőzhetetlen akadályokba ütköznék, a felnőtt férfinépeségre vonatkozólag azonban, melynek tagjai az ujon-csozás alkalmával kivétel nélkül orvosi vizsgálat alá kerülnek s orvosi szemle alapján állapittatik meg róluk, hogy birnak-e azzal a testi fejlettséggel és egészséges szervezettel, mely a katonáskodás fáradoalmainak elviseléséhez szükséges, jóformán önként kínálkoznak ezen a katonaviseltségre vonatkozó kérdés alakjában könnyen begyűjthető adatok, a melyeket a központi feldolgozás a nemzetiséggel, vallással és foglalkozással való egybevetések által még tanulságosabbá tehet.

A mint az előadottakból látható, az 1910. évre tervezett magyar népszámlálás, úgy a korábbi népszámlálásaink alkalmával használt számlálólapok kérdőpontjainak, a hol szükséges, szabatosításával és tökéletesítésével, valamint új szempontoknak, új gondolatoknak a népszámlálásba való felvétele által is méltó kíván lenni jóhírnevű elődeihez s azt a színvonalat, a melyet eddigi népszámlálásainkkal nálunk előhaladottabb nemzetek népszámlálásainak sorában is sikerült elfoglalnunk, remélhetőleg ez a népszámlálásunk is meg fogja tartani. Csak az a kívánatos, hogy azok a becses adatok, a melyeket népszámlálásunk ki fog deríteni s a melyeknek ismeretére a közügyek iránt érdeklődő hazafiui sziv szinte lázas sóvárgással vágyakozik már, ne maradjanak mint sziklára vetett magvak gyümölcsötlenül, hanem használja fel azokat minden arra hivatott tényező nemzetünk megerősítésére, közműveltségünk és közgazdaságunk gyarapítására.

Vizaknai Antal.

Az amerikai magyarság.

I. Társadalmi helyzet.

Az európai, a ki Amerikában a munkásvilágba betekint, első sorban az öntudatos, együttérző és kifelé összetartó munkásosztály hiányát veszi észre, azon osztályét, melynek tagjai Európában magukat egymással mindenben, de kívülállóval semmiben sem azonosítják. E hiányt számos körülménynek szokás tulajdonítani. A boldogulás lehetőségének; a demokratikus szervezetnek; bizonyos tradíciók hiányának; az aránylag nagyfokú individualismusnak; a gyakorlati életben uralkodó materialismusnak; az angolszász munkásmozgalom aristokratikus jellegének és sok másnak. E számos, gyakran megvitatott s valóban létező ok mellett az amerikai munkásságot alkotó csoportok faji és culturalis különbsége mint osztályalkotó, illetőleg az osztályképződést gátló elem mindinkább előtérbe lép.

Eddig Amerikában az idegen elemet társadalmi kutatók és a gyakorlat emberei egyaránt — s régebben jogosan — csak átmeneti állapotban lévő társadalmi csoportnak tekintették, s főképp az assimilálás szempontjából ítélték meg. A változás folyamata volt az ítélet tárgya, ama folyamat gyorsítása a cselekvés célja. Így Amerika csodálatos assimiláló erejére utalva, a yankee eddig jogosult büszkeséggel hasonlította hazáját az olvasztó kemenczéhez, melyben a világ minden részéből idevetődött népanyag új, egyöntetű népfajjá forr össze. Az utolsó évtizedekben azonban keleti és déli Európából az új viszonyokhoz nehezen alkalmazkodó néptömeg özönlött az Uj-Világba. Az olvasztó kemence lassabban és nehezebben működik. Az el nem amerikaiasodott munkásság állandó társadalmi tényező lett s mint ilyen a már előbb is működő erőkkel egyetemben feltartóztatta az egységes munkásosztály kialakulását, sőt előlte azt a csekély osztályöntudatot és összetartást, mely a régebbi viszonyok között kifejlődött.

Mily folyamat megy végbe Amerikában a munkásosztályon belül?

Miként az összeöntött különböző fajsúlyú folyadékok rétegekre oszlanak: úgy az összevetődött népfajok is külön-külön csoportosulnak a társadalmi létrán, ha képességeik különbözők, vagy ha más okból nem érvényesülhetnek egyformán. A csoportosulás lehet olyan, hogy egy, vagy

egymáshoz az érvényesülés szempontjából hasonló több népfaj egy egész osztályt tölt be, vagy pedig valamely osztálynak csak egy részén állapodik meg, míg a másik részt egy tőle eltérő más, vagy a többi osztályok népével azonos népfaj foglalja el. Más szempontból nézve, e csoportosulás történhetik, a szokásos általános beosztással élve, az alsó, a közép vagy felső osztályban. Manapság, a proletariátus aktivitása korában, a fajkülönbségnek az alsó ipari osztály képződésére gyakorolt befolyása jár legmesszebbmenő következményekkel az osztársadalomra nézve.

E séma szerint, nem volt célunk társadalmi jelenségeket formába szorítani, az Amerikában végbemenő folyamat a következő:

A régebbi, gyors asszimilálásra képes áramba vagy három évtized óta egy eltérő „fajsúlyú“ népfolyam ömlik, mely érvényesülési kapacitásának megfelelően a munkásosztály alsó felében tömörül. Másrészt az amerikai polgárháború ebbe az osztályba vezető csatornát vágott a négerek felszabadításával, mely csatornán keresztül mind jobban tódul a harmadik elem, a négerség, az ipari munkásság tengerébe, melynek legalsóbb rétegét alkotja. E három elem: az amerikai és a hozzá hasonló s vele könnyen egybeolvadó bevándorolt munkásság — a keleti és déli európaiak — és a négerség az amerikai munkásosztályt három rétegre bontja, melyek csak az érintkezési vonalon vegyülnek átmenetileg s melyekben hiányzik az összetartás és együttérzés.

Vizsgáljuk e rétegek alkotó elemeit.

Amerika régebbi bevándorlói majdnem kizárólag északi és nyugati Európából származtak, nagyrészt magas fejlettségű iparvidékről. Az Új-Világban vállalt foglalkozás nem tért el lényegesen az otthonitól; a modern iparhoz s a vele járó társadalmi viszonyokhoz hozzá voltak szokva. A kiméletlen versengés, a „help yourself“ jelige nem ijesztette meg őket; részt vettek abban, elfogadták emezt s nem vallották kárát. Ezen bevándorlók nagy része Nagy-Britanniából kelt át; új hazája nyelvét tehát értette s a yankeeval egy vérből való volt. Másik része Németországból s a többi germán országokból vándorolt ki; nyelvi és faji tekintetben tehát közel állott az is az amerikaihoz. Az Amerikába kivándorló majdnem mindig sorsának javítása, az otthoni viszonyokhoz túl magas igényeinek kielégítése végett kel át az Oceánon; ez a körülmény majdnem kiegyenlítette azt az amugy sem nagy különbséget, mely Amerika és északi és nyugati Európa alsó néposztályának „Standard of living“-je között fennáll. Ezek a kivándorlók túlnépesedett hazájuknak végkép bucsút mondtak s az új viszonyokhoz minél gyorsabban igyekeztek alkalmazkodni. Nagy számban voltak velük a közép- és felső osztálybeliek, kik alsóbb osztályokhoz tartozó honfitársaiknak képzett vezetői

és hathatós pártfogói lehettek. Végre Amerikának akkor még gyér népessége tárt karokkal fogadott minden új jövevényt; nem nézte gyanakodva az idegent, ki a mindennapi kenyeret előle el akarná enni.

Mindez — első sorban az amerikaiak és a bevándorlók culturfokának s fajbeli tulajdonságának hasonlósága — hozzájárult ahhoz, hogy a bevándorolt munkás az amerikai munkásosztályba hamar beleilleszkedett. Igaz, hogy egységes munkásosztály akkor sem fejlődött ki. De abban az időben az európai munkásmozgalom is ifju volt még. Amerikában gátlólag hatottak az előbb névleg felsorolt okok is. De a munkásosztály jobban összetartott, mint ma; a legnagyobb szervezet, a „Knights of Labor“, kifejezetten osztályalapon állott.

Körülbelül három évtizeddel ezelőtt a kivándorlás átragadt Európa keleti és déli népeire. Szlávok, magyarok és latinfajú népek folyton nagyobbodó tömegekben hagyták el otthonukat, hol az ipari fejlődés még nem érte el azt a fokot, mint nyugaton. Östermeléshez voltak szokva, a csendes faluhoz, gyakran patriarkális, egyszerű viszonyokhoz, a földesurak vagy a hatóság védőkarjai alatt végezték dolgaikat; naivul bizva azt hitték, hogy „szabad“ földön a gyenge és erős egyaránt boldogul. Mig a városi lakosság mindenütt lassan alakul ki, és a vidékről a városba való huzódás folyton bár, de fokozatosan történik, miáltal a modern városi viszonyokhoz való asszimilálás lehetséges, addig eme kivándorlás folytán százezrek és milliók kerültek hirtelen az eke szarva mellől a legmodernebb ipari életviszonyok közé. Fajban és nyelvileg az északi és nyugati Európától teljesen eltértek és a nyugodtvérű angolszász az ingerlékeny jövevényben született gonosztevőt látott. Túlnyomó többségük a munkásosztályhoz tartozott; vezetők nélkül mintegy teremtve voltak a kiméletlen elnyomatásra.

Az Egyesült-Államok bevándorlási hatóságának adatai alapján foglalkozás szerint következőkép oszlanak meg 1899—1909-iki időközben bevándorolt, valamely foglalkozással bíró egyének:

	északi és nyugati európai népek	%	keleti és déli európai népek	%	magyarok	%
Középosztály	110.086	8·13	80.666	1·93	2.281	1
Szaktmunkások	416.056	30·73	771.329	18·45	20.636	9
Mezei munkások	130.673	9·65	1,092.742	26·14	102.015	44
Napszámosok	299.395	22·11	1,794.841	42·94	80.378	34
Cselédek	397.791	29·38	440.692	10·54	29.305	12
	1,354.001	100·—	4,180.270	100·—	234.615	100
Mezei munkások és napszámosok	430.068	31·76	2,887.583	69·08	182.393	78

Mint hogy a mezei munkások legnagyobb része, a déli és keleti népeknél majdnem kivétel nélkül egyszerű és ipari napszámos munkát vállal, a 3. és 4. csoport egyforma társadalmi tényezőnek tekinthető.

Ily körülmények között a könyörtelen versenyben való elbukás nem vall a versengő inferior voltára. Gyermekük ökök, kiket nevelni kell. De az élet szigorú mester. Sanyarúságai elől bárányokként terelődtek össze, félve és bizalmatlanul tekintve a körülöttük zajgó idegen világba. Elzárt coloniákban huzódtak meg a városok szegényes részeiben; a válaszfal nem az egyes nemzetiségek között, hanem eme idegen coloniák összege és az amerikaik közt emelkedett. Amerika viszonyaihoz így nehezen szoktak, nyelvét lassan vagy egyáltalában nem sajátították el, intézményeit meg nem ismerték. Nem is érdeklődtek irántuk; úgy sem szándékuk az ottmaradás. S az amerikai ítéletet ejtett; ezek a bevándorlók a demokraciát nem értik, reá nem érettek.

Falusi igényekkel, a pénz értékét nem ismerve kevéssel is megelégedtek s hajlandók voltak alacsony bérek elfogadására. Erős, dolgos nép lévén, hosszú munkát könnyen kibírtak. Képzett munkás alig volt közöttük; a legnehezebb, egyszerű napszámmunkára szorultak tehát.

Az amerikai munkásnép nem azonosította magát ezekkel a megvetett bevándorlókkal, a kik a munkaviszonyokat rosszabbították. Távol tartotta őket a szervezetektől, nehogy azoknak vívmányait lerontsák. S viszont az amerikai munkás testvérietlen magatartása mellett, mi tartotta volna vissza a bevándorlókat a sztrájkötöréstől? Nagyrészt csak pénzszerzés végett mentek ki, hogy otthon kis földet vehessenek vagy megterhelt birtokukat megválthassák. Minél rövidebb idő alatt akarva a szükséges összeget megszerezni, elfogadtak akármilyen munkát, s nem voltak hajlandók hosszadalmas, költséges bérharczok árán előnyösebb munkaviszonyokat kivívni, melyekben ugyanis csak néhány évig lett volna részök. Milyen a munkahelyzet azután, visszatérésük után — mit törődtek azzal? A munkaadó kihasználva e helyzetet, a munkásság egyik rétegét eredményesen játszotta ki a másik ellen. A két réteg között az ellentét így még nagyobb lett; összetartásról szó sem lehetett.

Rége tehát Amerika munkásnépe bizonyos mértékben homogén volt. A jól és rosszul fizetett, szervezett és szervezetlen munkás között alig volt nagyobb ellentét, mint más országban. Európa déli és keleti vidékéről érkező népek azonban idővel kitúrták az angolszász és germán munkásokat a nehéz, szakképzettséget nem kívánó munkából s helyüket elfoglalták. Nemcsak az egyszerű munkanemeket hódították meg, hanem azelőtt jól szervezett, nehéz munkájú iparágakat is, — mint a fémmunkát — melyeknek szakszervezetei megsemmisültek. Milyen tehát a két elem mai helyzete.

Előbbi a jobban fizetett, képzettséget kívánó munkát végzi; nagyrészt szervezve van; munkárisztokrátiát alkot. Utóbbi a munkásosztály alsó felében tömörül s nagyrészt szervezetlen.

A harmadik elem a négerség. Zöme kulturális és gazdasági elnyomatásban az aránylag elmaradt Dél mezőgazdasági munkáját végzi vagy cselédnek szegődik és a munkásmozgalomban tekintetbe sem jön. Egyrészt a Dél lassú, de fokozatos iparosítása révén, másrészt északi ipartelepekre való vándorlásuk által, a négerék modern bérmunkásokká lesznek. Ezeknek száma ugyan nem nagy, de szerepük fontos, mert hozzájárulnak a munkásosztály megbontásához.

A négerség az iparban a legalacsonyabb rendű munkát végzi, kulturális fokának, képességeinek és érvényesülési kapacitásának megfelelően. Aránylag műveletlen, ingadozó, szolgatermészetű. Kevéssel elégedve meg, nem elég erős a vágya jobban fizetett munka után. A pillanatnak élve, hiányzanak nála azon tulajdonságok, melyek a szervezkedést és a sikeres bérharcot feltételezik.

A néger és az amerikai munkásság között kiegyenlithetetlen ellentét van, melyet a faji előítélet még csak növel.

Ha kivételesen, leginkább a Délen, egy munkatelepen kénytelenek is dolgozni, szolidaritás közöttük ki nem fejlődik. Gyakori a fehérek sztrájkja, a néger munkások elbocsátása céljából; nem ritkán véres fajharczczá fajul az ellentét.

A néger és a nem assimilált bevándorló társadalmi helyzete azonban érintkezik. A legegyszerűbb munkában közösen vannak alkalmazva. A néger ugyan lenézi a „zöldet“, az épen partraszállt bevándorlót, a ki a szokatlan viszonyok közt mozdulni sem tud, s akármilyen munkára kapható; de nem tartja magát az átlagos nem assimilált munkás fölött állónak. Fordítva: utóbbi többnek érzi magát a feketénél. A magyar munkás cigánynak nevezi a négert, s e szó megközelítően kifejezi a közöttük fennálló viszonyt, mely alig jobb a hazai magyar paraszt és a letelepedett cigány közötti viszonynál. Jellemző példát. Midőn egy gyár igazgatójától magyar, horvát és román munkásai számára jobb munkaviszonyok behozatalát kértem, következő választ kaptam: „Ha erre kényszeríteni akarnak, kénytelen leszek a bevándorlott munkásokat négerekkel helyettesíteni. Azok megelégednek akármivel.“

Az amerikai munkásosztályt alkotó 3 réteg középsőjét gazdasági és kulturális szempontból hasonló népek alkotják. Közöttük van a magyarság. Bár e népek ismét külön-külön csoportokat alkotnak, közöttük pontos határt vonni lehetetlen. A mennyire szükséges bármelyikük helyzetének megértéséhez az eddigi keret: az összmunkásság tagoltságának vázolása, ép oly lényegtelen e népek egymáshoz való viszonyának megállapítása. Többnyire csak a nyelvek különbözőségén alapuló külső válaszfallal találkozunk. Közöttük létező társadalmi ellentétről alig lehet beszélni. A mit az egyik csoport el tud érni, arra a másik is képes.

Mindazonáltal megkíséreljük e csoportokon belül is a magyarság helyzetének lehetőleg pontos megállapítását, a nélkül azonban, hogy a számos átmenetek s kivételek létezését tagadnók.

A főcsoportokat tekintve, legelőnyösebb helyzetben találjuk az északi szlávokat. Legnagyobb befolyással bírnak és sokan emelkednek ki közöttük a munkásosztályból. Aránylag előnyös helyzetüket kevésbé köszönhetik kulturális fejlettségüknek, mint inkább erős összetartásukon kívül két körülménynek: a kelet- és déleuropai népek közül ők a legrégebb bevándorlók és a végleg letelepülők száma közöttük aránylag nagy. A kulturális szempontból kétségen kívül fejlettebb magyarság alacsonyabb fokon van. Fiatalabb s csak időleges bevándorlása, részben az összetartás hiánya, számos a jellemében és a körülményekben rejlő ok magyarázza a magyarságnak eme helyzetét. A magyarság után sorakoznak az olaszok, kevés műveltséggel, alacsony igényekkel, lelketlen vezetőkkel. Az ő természetük tér el leginkább az amerikaitól, az ő beolvadásuk a legnehezebb. Velük érintkeznek a műveltségben elmaradt s rövid idő óta bevándorló délszlávok.

Az amerikai magyarság társadalmi helyzetét iparkodtunk meghatározni. Ugy magyar, mint általános, társadalomtudományi szempontból fontosnak és rendkívülinek tartjuk azt a helyzetet, melyet az amerikai munkásság középső, külön életet élő rétege elfoglal. Ezt a réteget az ipari fejlődésben elmaradt déli és keleti Európa rendes tagoltságú társadalmának munkásosztályából kiragadott, az ipari fejlődés magas fokán álló Amerikába átplántált, de az ottani társadalmi szervezetbe be nem illeszkedett népek alkotják. Külön életet élő, csonka munkásosztály ez, hozzá tartozó közép- és felsőosztály nélkül, szemben állva az Új-Világ ugyancsak csonka arisztokratikus munkásosztályával, nem érintkezve az újvilág polgárságával.

A kérdéseknek özöne merül fel. Hogyan fejlődik ez a magában álló munkásság az idegen környezetben? Mit teremt, mik a céljai és eszközei? Mi a hatása ily nagy tömegeknek a szántóföldről a gyárba való hirtelen átmenetnélküli vándorlásának?

A keleti és déli európai népek — vagy legalább is azoknak Amerikába vándorolt tömegei — kultura szempontjából annyira közel állanak egymáshoz, hogy egyforma környezetben hasonló fejlődésnek indulnak. E népek bármelyikét kiragadva tehát, s vizsgálat tárgyává téve, megkapjuk a feleletet és számos oly jelenséget figyelhetünk meg, melyek e nemzeti csoportok mindegyikét jellemzik. Minket természetesen a magyarság érdekel legközelebről.

II. Szervezkedés.

(A szervezkedés alapja. — Az egyesületek szerepe.)

A déli és keleti Európa rendes tagoltságú társadalmának munkásosztályából kiragadott, Amerikába átplántált, de az ottani társadalmi szervezetbe be nem illeszkedett népek tehát, s köztük a magyarok, az amerikai munkásosztály középső rétegét alkotják. Felettük állanak a ben-szülött amerikaiak, az angolszászokkal és germánokkal, alattuk a négerek. Hogyan fejlődik a magában álló magyar munkásság az idegen környezetben, szemben állva az amerikai munkássággal, nem érintkezve az amerikai polgársággal, — mi a legfőbb társadalmi szerve, mik a vágyai, céljai — erre keressük a feleletet.

A demokrácia és a nagyipar terjedésével mindinkább előtérbe lép a széles néprétegek szervezkedése: a legtágabb értelemben vett érdek-közösségen állók társulása. A demokráciával jár a politikai egyesülés, a közvélemény szervezett kialakulása; a nagyipar pedig a munkásságot szervezi. Korunkban gyökerező, széles alapon álló egyesületek politikaiak; olyanok, melyeknek célja valamely csoport akaratát a közzel szemben érvényesíteni; s munkásszervezetek. Amerika e tekintetben első helyen áll a világ összes nemzetei között. S az amerikai magyarság? A demokráciából nem veszi ki részét; Amerika nyilvános életében, mint eddig félig idegen s nehezen alkalmazkodó csoport, szerepet alig vagy talán még alig játszik. Így politikai életet nem él s a közvéleményben hangos szava nincsen.

A modern értelemben vett munkásmozgalomhoz pedig nem csatlakozik, részben az amerikai munkássággal való különleges viszonya miatt.

Ily körülmények között az amerikai magyarság szervezkedik-e s ha igen, mi célból s mi eredménnyel?

Amerika könyörtelenül kiszolgáltatja a munkásokat hivatásuk veszélyeinek. Lázasan dolgozó ipara aránytalanul sok áldozatot szed, s az egyéni felelősség elvén álló törvényhozás legtöbb esetben kárpótlás nélkül hagyja a szerencsétlenül járt munkást, vagy hátramaradt családját. Nem egy család várva fentartója hazaérkezését, várva az „ötszörösét érő“ dollárokat, — szomorú üres halálhírt kapott a tengeren túlról, mely sötét nyomort jelentett a remélt szebb jövő helyett. S a munkás, a ki nem azért jött Amerikába, hogy ott életét tegesse, hanem hogy megtakarítson s kis tőkét gyűjtsön, baleset vagy betegség következtében, ápoló család, otthon nélkül volt kénytelen a rideg idegenben nyomorogni, vagy keservesen félretett centjeihez nyulni, vagy társainak könyöradományáiból élni. S az elhalt társat szégyenszemre kellett az amerikai

községek s városok költségén köztemetőben elhantolni, vagy pedig újra adakozásra került a sor.

Család és beteg nyomorog most is, s számos magyar megye még ma is ingyen s szegényesen utolsó útjára, de megvan a lehetőség annak elkerülésére. Betegsegély, haláleseti és temetkezési díjak biztosítása volt a közvetlen célok egyik főcsoportja, mely az amerikai magyarságot segélyező egyletekben tömörítette s ma is összetartja.

1.085 egyletnek létezéséről szereztem tudomást, mely szám korántsem fedi az összes magyar szervezeteket; de a megszámlált egyleteket különböző szempontok szerint csoportosítva, általános érvényű következtetésekhez mégis juthatunk. Hogy mily fontos a betegsegélyezők szerepe a szervezkedés terén, mutatja azon körülmény, hogy az 1.085 egylet közül:

	765 betegsegélyző,	
	32 „	és társalgó,
	36 „	és önképző egylet;
összesen tehát	833	egylet,

a megfigyeltnek 77⁰/₀-a foglalkozik első sorban betegsegélyezéssel.

A szervezkedés terén tehát Amerika modern viszonyai között a magyarság nemrég ugyanazon az uton indult el, melyen évtizedekkel ezelőtt a régi viszonyok között az európai munkásosztály. Bármekkora is a különbség a modern Amerika és a múlt század közepét élő Európa között, a magyarságra és az akkori Európa összmunkásságára beható társadalmi tényezők, vagy azok hiánya, mégis azonosak. Mindkét esetben a munkaképtelenség réme megfelelő védőtörvények vagy állami gondoskodás nélkül; mindkét esetben a közéletből való kizárás, a demokrácia s modern munkásmozgalom hiánya.

A vallásos szükségletek kielégítése a másik közvetlen tényező, mely az amerikai magyarok szervezkedését megalapozta. A nagyrészt falvakból ide került nép életében a vallás fontos szerepet játszik. Az új környezetben e vallásos érzelem csak erősödött. Egyrészt Amerika közvetlen befolyása alatt: ott a vallás eleven életet él; másrészt a messze idegenben az elhagyatottság érzése sok lány és nemes hajlamnak ébresztője. Így korán megindult az egyházi szervezkedés mozgalma. Templom, egyletek keletkeztek, tőkegyűjtés végett, hogy papot hívhassanak, templomot, paplakot építhessenek. A templomok felépülvén, a templomegyletek átváltoztak és első sorban betegsegélyezéssel kezdtek foglalkozni. De a templomok fentartásáról továbbra is gondoskodni kellett, s a terhek viseléséhez az egyházzal kapcsolatos egyletek járultak hozzá. A lelkeszek vallásos egyletek által iparkodtak hiveiket együtt tartani, a hitet és áldozó készséget erősíteni s világi célokat szolgáló egyletekbe a vallásos szel-

lehet belevinni, s így a vallásos jellegű egyletek, ha átváltozva is, ha új formában is, ha más célnak is szolgálva egyszerismind — megmaradtak és terjedtek.

Az egyletek nagy része tehát a vallásos érzelmen alapul, a mennyiben ez az érzelem a tömörülést előmozdította, a talajt a világi egyletek számára egyengette.

Ezen egyletek vallásos jellege főképp a következőkben nyilvánul: az egyházat anyagilag támogatják (például a multságok jövedelmének egy részét az egyháznak adják); a lelkészek több-kevesebb befolyást gyakorolnak a vezetésre; a tagoknak vagy az illető egyházközséghez kell tartozniuk, vagy csak annak vallását kell vallaniuk; bizonyos vallásos követelményeknek megfelelni tartoznak (az alapszabályok, például a templom látogatását vagy az évi gyónást írják elő).

A megfigyelt 1.085 egylet közül jellegükre nézve volt:

	Beteg- segélyző	Betegs. és társalgó	Betegs. és önképző	Összes beteg- segélyzők	Egyéb egylet	Összes
Róm. kath.	117	1	1	119	23	142
Róm. és gör. kath. . . .	63	—	—	63	2	65
Gör. kath.	11	—	—	11	7	18
Ref.	46	1	—	47	23	70
Ág. hitv. ev.	2	—	—	2	1	3
Zsidó	2	—	—	2	—	2
Katholikus	191	1	1	193	32	225
Ref. és ág. hitv. ev. . . .	48	1	—	49	23	72
Vallásos jellegű egyletek .	241	2	1	244	55	299
Vallásos és nem vallásos jellegű egyletek . . .	765	32	36	833	251	1.085
Socialista szervezetek . .	58	—	25	83	104	187
Socialista szervezetek ki- vételével	707	32	11	750	147	897
A vallásos jellegű egyletek, utóbbiaknak százaléka .	34	6	1	33	38	33

Az összes vallásos jellegű egyletek száma tehát 299, a megszámláltaknak 27·7⁰/₁₀-a. A róm. kath. és gör. kath. egyletek közt a határvonal nehezen állapítható meg; a katolikusok másik csoportja ritkán van teljesen kizárva. A nem betegsegélyző egyletek kimutatott száma pedig messze mögötte marad a valóságnak, mert a legtöbb egyházi énekkar, ájtatos vagy bibliázó kör, oltáregylet vagy kongregációhoz hasonló szervezet a nyilvánosságtól elvonultan működik.

A vallás szerepének fontossága jobban kidomborodik, ha a teljesen különálló 187 socialista szervezettől eltekintve, az egy táborban lévő

ugynevezett hazafias egyletekhez viszonyítjuk a vallásos jellegűek számát, mely beállítás szerint utóbbiak százalékszámá 33.

E két csoport: a segélyző és a templomegyletek csoportja képezi az amerikai magyar szervezetek gerinczét.

Felmerül a kérdés, vajjon az egyletek nagy többségének közvetlen czélja: a kölcsönös segélyezés és nagy részének alapja: a vallásos érzélem, magukban véve biztosíthatták-e a magyarság immár állandó tömörülését, magukban véve vajjon kölcsönözhettek-e ama egyleteknek oly bővös hatást, a milyennel valóban rendelkeznek? Nem. Mert bármekkora is a kölcsönös segélyezésre való hajlandóság, bármily mély is honfitársaink vallásossága, e körülmények még nem magyarázzák meg azt a fontos szerepet, melyet az egyletek az amerikai magyarok életében játszanak. Az egyletek szerepe mutat rá a messzebb fekvő mozgó erőre, mely mint határozott cél aránylag ritkán vagy csak másodsorban nyer kifejezést, de mely minden egyletnek kivétel nélkül erőt ad: a szervezkedés van hivatva mindannak pótlására, a minek hiányát érzi az amerikai magyarság, mint az új világ társadalmi szervezetébe be nem illeszkedett csonka, elszigetelt munkásosztály. Abból, a mit egy rendes tagoltságú, állammá szervezett modern társadalom polgárainak nyújt, az amerikai magyarságnak mindazt saját erejéből kell megszereznie, a minek hiányát érzi, levonva azon csekély számú amerikai intézményt, melyet fel tud használni. S éppen az mutatja kulturfokát, hogy mennyinek és minek érzi hiányát.

Igy eljutottunk ahhoz a szerephez, melyet az egyletek az amerikai magyarság körében játszanak.

Az egyleteken nyugszik teljes egészében a társasélet: ennek legdurvább, legkezdetlegesebb formáját: a csupán ivás czéljából való összejövetelt kivéve. Inkább, mint odahaza, megkívánja az idegenbe szakadt ember honfitársainak társaságát. Egyéb híján a korcsmázás, a „salonban“ és a „bar“ mellett eltöltött néhány óra ad alkalmat a társalgásra, vagy különösen kis helyen, a lakásra, a burdra hozatott sör melletti mulatozás. Hogy azonban nem az ivás, hanem a társas összejövetel a főczél, — jegyzi meg Roberts, a bányavidék alapos ismerője — mutatja a bányavidéken amerikaiaktól létesített antialkoholista-egylet, „American League of the Cross“, melynek egyik osztályába: a korcsmába járók osztályába, legkevesebben tartoznak, szemben a teljesen megtartóztatók és az egymást nem kínáló¹⁾ számos taggal bíró osztályaival.

A korcsmázás és ivás nem fedi a magyarnak a társas élet iránt

¹⁾ Nagyon elterjedt rossz szokás Amerikában a kínálgatás, „Treatolás“, mikor a korcsmában találkozó sorban megvendégelik egymást. Mindenki annyi pohárral iszik, a hányan összeverődnek.

érezett vágyát, melyet a rövidebb munkaidő és jobb bérek még csak fokoznak. Látja az amerikaiak kiapadhatatlan mulatozási kedvét is, a nélkül, hogy szórakozásaikban részt vehetne. Többet és jobbat kíván a korcsmázásnál és ezt az egyletek nyújtják.

Az idegenben élő honfitársaknak társascszélből való tömörülése természetesnek látszik. Amerika legelső magyar egyletei nem betegsegélyezés, sem vallásos gyakorlat céljából alakultak, hanem kizárólag vagy főképp társalgó körök voltak, s a szükségbe jutott honfitársak segélyezése, mint jótékonyosság, csak másodrangú cél volt. Ezen körök azonban nem munkás, hanem polgári jellegűek voltak, a mint Amerika első magyar bevándorlói is a középosztályhoz tartoztak. Az ő szükségletüknek feleltek meg az említett körök, a mint ma a németeknél is a tisztára társas alapon álló szervezetek fontos szerepet játszanak. Midőn azonban a magyar bevándorlásnak már majdnem teljessége a munkásosztályból került ki, ama társalgók háttérbe szorultak, elbuktak, vagy a segélyezés-sel, mint főcéllal, átalakultak. Az egyletek fellendülése a betegsegélyzők és templomi egyletek alakításával kezdődik, mert a munkásságnál a társas igények nem oly erősek, hogy az egyleti fejlődésnek alapjául szolgálhatnának. A társas élet nem a bevallott, elfogadott főcél. Ha már egyszer megerősödtek az egyletek, akkor mindinkább kidomborodik azoknak társas jellege, olyannyira, hogy itt-ott el is homályosíthatja a kitűzött célt, s a multság majdnem fontosabbnak látszik a segélyezésnél. A társas szerepnek fontossága tehát nagy, de nem primär, hanem idővel kifejlődő s nem tekinthető az egyleti élet kialakulásakor mozgató erőnek.

Az egyletek és a mögöttük álló egyházak kihasználva tehát a társas élet iránti vágyat, belépti díj mellett multságokat kezdtek rendezni s kiapadhatatlan jövedelemforrásra tettek szert. Ritka alkalom az életben, hogy a kellemes a hasznossal egybe esik; mindenki szereti azt a kötelességet, mely a szórakozást írja elő, kedvelik és látogatják tehát az egyleti multságokat, bár némely helyen a multságok rendezése oly gyakorivá vált, hogy számuk a tekintetbe jövő közönség számához arányban nem áll. Gyakran alig különböznek a rendes korcsmázástól, többnyire azonban mégis föléje emelkednek: táncz és zene már magasabbfokú szórakozást nyújt. S mivel a magyarok az amerikai látványosságokat és szindarabokat nem látogathatják, rendeznek maguk színelőadásokat, mutatványokat, s tartanak szavalatokat, szórakoztató előadásokat. Minden egyletnek van most évente legalább egy multsága vagy színelőadása, a nagyobbaknak kettő vagy három is. A magyarság központján így multság nélkül nem mulik el hét, s a folyton megújuló szórakozási kedv mindig az utolsó cseppig ki van merítve. Egy-egy jobb napért, mint

husvét vasárnapjáért, már korán megindul a verseny az egyesületek között s feszült a viszony, ha az egyik egyesület tervbe vett mulatságának napjára egy másik is rendez valamit, s ez által a közönség egy részét elvonja. Annak daczára, hogy változatosságot alig nyújtanak, mégis szép számú közönség látogatja e mulatságokat s az egyesületek vagy egyházak pénztára rendszeresen gyarapodik néhány száz dollárral. A vallásos alapon nyugvó betegsegélyező egyesületek a jövedelem felét az egyháznak, másik felét saját segélypénztárukba szokták adni.

A színelőadással vagy szavalatokkal egybekötött mulatságokon érvényesül a művelődés vágya is, a szereplők és a hallgatóság részéről. Mindazzal lehetne itt érvelni, a mi a középiskola önképzőkörének javára szól. Sok szereplő először életében foglalkozik szellemi munkával; sokan kedvet kapnak a rendszeres olvasáshoz; sőt ily úton elindulva szindarabíróvá is lett elég jó sikerrel egy amerikai magyar.

A művelődés számos szervezetnek: az önképző egyesületeknek közvetlen célja. Néha betegsegélyezővel kapcsolatban működnek: így az egyik szocialista betegsegélyező szövetség minden fiókja egyszersmind önképzőkör. A tevékenység első sorban mulatságok és színelőadások rendezésével, azután könyvtárak alapításával és a művelődést közvetlenül előmozdító összejövetelek: mint komoly felolvasás, előadás és vitaestély tartásában áll. Utóbbi fokra egyesület alig emelkedik, a szocialista szervezeteket kivéve.

A mulatságok egy részét hazafias ünnepek keretében tartják. Az Amerikában való tartózkodás nagyon alkalmas arra, hogy a nemzeti függetlenség szeretetét és a hazafiságát fokozza. Az ottani viszonyok nem adnak alkalmat nemzeti elnyomásra; a nemzeti függetlenség és suverenitás természetesnek látszik. A nemzeti elnyomás kérdése csak mint történeti reminiscencia merül fel az angolok ellen vívott szabadságharcz emlékében és ezen összefüggés újra csak azt hangsúlyozza, hogy természetes és szükséges volt a függetlenség kivívása. Ehhez járul a szabadság, a hasonló jelszavak állandó hangoztatása.

A kivándorolt magyarság a nemzeti függetlenség politikai eszméjét magával hozta, de itt tovább fejlesztette. A szocialisták kivételével a hazai függetlenségi párt híve, anélkül azonban, hogy felfogása pártjellegét érezné. Mert szerinte minden magyar egy táborban van; politikai nézete hazaszeretetté válik.

Az egyesületi életben ezt a hazafiságot az egyesületek elnevezésében is nyilvánítja, melyben előszeretettel alkalmazza a függetlenségi eszmével összefüggő neveket és jelszavakat. A szocialisták minden nem hozzájuk tartozó egyesületet hazafiasnak, vagy a mint ők írják: „hazaffiasnak“ neveznek.

Az egyletek a nemzeti emléknapot, első sorban márczius 15-ét és október 6-át fényesen megülik, mely szokást az amerikaiak hangos nemzeti ünnepélyei még inkább erősbitettek.

Ezek az ünnepélyek tehát egyrészt a hazafiságot, másrészt — egyéb alkalom híján — a politikai tevékenység s a közügyekben való részvétel iránti vágyat elégitik ki. A magyar munkás, végighallgatva a lelkesítő beszédeket, gondolatban szinte részt vesz fontos, nemzetek sorsára kiható eseményekben. Hallva, hogy lehet idő, a mikor a haza hívni fogja; hallva, hogy az amerikai magyarságnak hazánk nemzeti életében mily fontos szerepe van: megfogadja, hogy szükség esetén áldozatot is fog hozni. Hangulata, lelki állapota hasonló a választó polgáréhoz, aki képviselője beszédén lelkesedve, politikai kötelességének ezáltal részben eleget tesz. Az ünnepély pótolja az amerikai magyarságnál a valóságot, a politikát, a szép szó a tetteket. Nem rajta mulik, hogy a sors, ebből a szempontból, átmenetileg tétlenségre ítélte.

A külső fényre az egyletek sokat adnak. Hazafias vagy jubileumi ünnepre, tagtársak temetésére impozáns menetben, zászlókkal, esetleg hangos zenével — „rézbandával“ — vonulnak ki. Hacsak tehetik, népes, amerikaiaktól lakott utcákat választanak a menet számára. Szép, néha nagyon drága zászlóikat lobogtatják: a magyart és amerikaiat egymás mellett. Minden egylet hő vágya e zászlók beszerzése, melyeknek ára több száz dollár: erre a célra előbb gyűjtenek és költenek, mint könyvtárra vagy egyéb culturalis célra. A szép, olykor cifra egyleti jelvényeken nemzeti és, amerikai színű arasznyi szalagok — hátul feketék gyászfelvonulásra — s ha más egyforma diszruha nincs, legalább egyleti sapka minden tag fején. Egyforma ruhás huszárcsapattal, gyalog, sőt lovasbandériummal is találkozunk, majdnem kivétel nélkül katolikus jellegű betegsegélyzőknél.

A közönséges feltűnési vágy a felvonulásoknak nem egyedüli magyarázata; épp oly kevésbé az amerikaiak példája, kik szintén kedvelik a tömeges és lármás utczai ünnepélyeket.

Mélyebb az ok. A magyar érzi, hogy az amerikai közéletben szerepet nem játszik; hogy verejtékes, milliókat teremtő gyári munkáját méltányolják, nem várhatja. Tetteire nem ügyelnek, tettei nem fontosak. Olyan, mint az elégedetlen nő. Valamit akar tenni és felmutatni: szerepelni akar. Felvonul és tettvágyát enyhíti.

Első pillantásra talán hajlandók volnánk a szereplés eme leirt módját elítélni és a komolyság hiányával vádolni. Pedig igazságtalanok volnánk. Mélyen megható és valóban sok az, a mit az egyletek erejük-höz képest felmutatnak; nagy anyagi áldozatot hoznak, sok energiát fejtenek ki és valóban nagy szervezett erőt képviselnek: a tettvágy eny-

hitése nem kicsinylendő. Az 1909. év őszén tartott Hudson-Fulton ünnepélyre, mint szembeszökő példára utalok: a mit a magyarság ott felmutatott, az számához és erejéhez képest több volt, mint a mennyit a kormányok hivatalos képviseltetésükkel vagy New-York városa az ünnepély rendezésével végeztek. És a célt, hogy a „világ“, az összmagyarság és lehetőleg az amerikaiak tudomást vegyenek róluk, többnyire elérik. Az amerikai szereti az utcai parádét, szívesen megáll megtekintésére és egyforma komolysággal nézi végig hazája katonáinak vagy az „Üdv Hadseregének“ felvonulását. Őszinte elismeréssel nyilatkozik a magyarokról, a szép rendben menetelő, ünnepi ruhás magyarokról, a kiket nem ritkán bicskázó, részeges, piszkos csöcseléknek tartott.

Hasonló motivumokból ered, de még inkább az amerikai példa hatása alatt áll a barkettek olykori rendezése. A mulatás vágya itt alig játszik szerepet. A költségek miatt csak a legnagyobb egyletek, kivételes alkalommal tartanak diszebédet, melyre a magyarság és ha lehetséges, a város amerikai notabilitásai, mint polgármester, képviselők, bírák, hivatalosak. Kiapadhatatlan ilyenkor a tóosztok száma. A magyar jó szónok, de még jobb az amerikai s feltűnő néha a különbség. Az amerikai vendégek természetesen a magyarság iránt érzett nagybecsülésüknek adnak kifejezést és majdnem kivétel nélkül elragadtatással beszélnek Kossuth Lajosnak amerikai látogatásáról. Szinte olyan, mintha a magyarokról mi mást sem tudnának, mint hogy szorgalmas munkások és hogy 60 év előtt Kossuth ott járt. Jellemző, hogy egyetlen esemény, ez a látogatás, még évtizedek multával is, akkora hatással bír. Nagyrészt e látogatás révén ismeretes, a mennyire éppen, Magyarország története s közjogi helyzete.

A közügyekben való részvétel iránti vágyat az egyletek továbbá az által elégitik ki, hogy alkalmat adnak az egyesnek, hogy az amerikai magyarságért, vagy csak a helybeli magyarságért, vagy akár csak az egyletben tömörültekért működjenek és érdemeket, befolyást, hírnevet szerezzen. Saját erejéből, politikai kifejezéssel élve: párton kívül, a tömegből kiemelkedni kevés ember tud. Az ügyes embert is, ha már hivatásával nem jár a vezető szerep, a csoport emeli vállára; a többékevésbé szervezett csoport adja neki a hatalmat is, szerzi a köz-elismerést. Az egylet érdekében kifejtett munka szélesebb körökben talál elismerést, mint ugyanilyen erőt megkívánó magánmunka. Az egylet érdekében működő magyar munkás átérzi mindazt, a mit a köztevékenység az egyénben kelt; érzi a felelősséget, fontosnak tartja magát és munkáját s elismerésre vágyik. Ez nemesak a tisztviselőkre, hanem a mulatság legutolsó rendezőjére, sőt mint láttuk, az ünnepek s fel-

vonulások szerepének leírásánál, még a különleges szerepet nem játszó egyszerű tagra is áll. Elismerést várva, fontos feladatának tudatában megkivánja mindenki, bármily csekély munkát végzett is, hogy nevét a lapok közétegyék; egy kihagyott vagy tévesen irt név panaszos hangú reklamációt von maga után s a megfelelő helyreigazító soroknak a lap valamelyik későbbi számában nem szabad elmaradniok.

Az újságokban megjelenő „egyleti kalauzok“ drága pénzért hozzák az egyleti vezetőség teljes névsorát, átlagban 18 tisztviselő nevét sorolva fel. Pedig a közvetlen célhoz: az egyletet ismeretessé tenni, a belépni szándékozókát irányítani, elegendő lenne az egylet nevének s a levelező titkár címének megadása; ezt látjuk például amerikai munkáslapokban.

A közügyekben való részvétel legközvetlenebbül a politikai egyletekben nyilvánulhat. Számuk azonban a szocialista szervezetek kivételével csekély s működési körük a magyarságot nem vonzza.

Ha az összmagyarságot érdeklő fontos ügyekben a lapok s a tekintetbe jövő vezető tényezők az egyletekhez és az azokban tömörültekhez apellálnak, közreműködésüket kikérve, adakozásra szólítva fel őket, oly érzelmeket keltenek fel, melyeket csak a democraticus államok öntudatos polgárai vagy az államkormányzat terheit viselő közegek ismerhetnek a cselekvés pillanatában. Az érzelem subjectiv, tehát attól függ, milyen fontosaknak látszanak a felvetett kérdések s milyen eszközök állanak rendelkezésre, hogy elintézhetőek legyenek s kire háramlik a felelősség a történelemért. Az amerikai magyarság valóban számos nehéz problema előtt áll; számos kérdés megoldásához hozzáfogott már. Milyen eszközei, szervei vannak? Az egyletek és egyházak s bizonyos mértékben a lapok. Az újságokat, bár tiszteli, szereti őket s megbízik bennük, a szocialista pártlapok kivételével nem tekinti olyannyira a sajátjának, hogy eljárásukért aggódnék vagy felelősséget érezne. Csakhogy a lapok egymaguk és közvetlenül a célhoz nem mindig juthatnak el. Gyakran csak az eszmék megpendítésében és a kivitelre való állandó buzdításban állhat fontos feladatuk. A kivitel egészben vagy részben a magyarság saját szerveire: az egyházi és világi szervezetekre, azok vezetőire és tagjaira háramlik. A lelkészekkel a magyarság pedig azonosítja magát, egyrészt mert az egyházak fentartása szívéen fekszik és vállait nyomja, másrészt mert az egyházak vezetése democraticus alapon áll. A lelkészek feladata azonban gyakran hasonló a lapokéhoz: az eszmét megpendítik, a kivitelre buzdítanak. Az egylet végre, a mely és a melynek tagjai hivatottak a kivitelre, teljes egészében a magyarság saját véréből való, ő annak sorsával és működésével össze van forrva. Az egyletekre vagy részben az egyházakra háramló feladatok teljes súlyát érzi tehát, már a mennyire

a feladatok létezését elismeri s nem tartja a felmerülő problémákat lényegtelen kérdéseknek vagy a vezetők egyéni érdekeinek. Éppen az a körülmény, hogy a mi az amerikai magyarság körében történik, az kevés kivétellel a legsajátabb műve, mert nincs és a viszonyoknál fogva nem is lehet oly osztály vagy közeg, mely a mai társadalomban vezetéshez szokva vagy arra létesítve a magyarságról állandóan gondoskodik: az a körülmény teszi, hogy minden cselekedet, minden elhatározás, minden felkapott eszme egyenesen bevilágít a magyar munkás lelkületébe. Ez a körülmény teszi érthetővé az amerikai magyarság állandó panaszát — a mikor éppen őszinte a panasz — hogy róla senki a világon nem gondoskodik, hogy a haza vele nem törődik. E panaszból vádnak nem szabadna lennie, mert a mi tehető, az meg is történik s a tárgyilagossággal ezt elismerni hajlandó. Mégis, a mint ama vád tényekkel meg nem erősíthető, épp oly kevésbé cáfolható meg: mert nem tényeken nyugszik, hanem érzelmen. A felelősség és elhagyatottság érzését, melyet az önállóságához nem szoktatott tömeg érez, midőn először veszi kezébe sorsának vezetését. És végre az említett körülmény magyarázza, miért tekinti az amerikai magyarság szervezeteit legdrágább kincsének: mert azok életműködésének ugyszólván egyetlen, mindenestre legfontosabb szervei. A szervezeteknek, a hasonlat kellő különbségével, az a szerepük odaát, mint az államkormányoknak a rendes tagoltságú és berendezésű népeknél.

Ily körülmények között az egyleteknek, mint intézménynek, nagy tekintélye természetes. Az átlagembernek szüksége van valamilyen autoritásra, legyen az egyén vagy intézmény, a melyre, ha öntudatán kívül is támaszkodhatik, mely előtte bizonyos értelemben „szent“. Amerikában a magyarság ebben a tekintetben meglehetősen „szabad“. Vezetői bankárok, lapkiadók, lelkészek, mind magánemberek, kiket a gyakori személyes harcz közepette nem vesz körül az a nimbusz, mellyel személytelen, érdeknélküli intézmények vagy hatóságok bírnak. A minden intézménynél erősebb lángeszű tömegvezér számára pedig hiányzik az alkalmas talaj. Az amerikai intézmények előtt ugyan feltétlenül meghajlik a magyar, de lényegüket nem értheti s ha velük összeütközésbe nem jön, létezésüket alig érzi. Az egyletet, bár azonosítja magát vele, vagy talán éppen azért, tiszteletre méltó, fölötte álló intézménynek ismeri el. A közgyűlés előtte a legmagasabb fórum. az alapszabály a szentírás. Az egyleti határozat ellen például segélyezés ügyében a világi bírósághoz forduló tag többnyire elveszti tagságát. Csak a kitalált, vagy a középosztályhoz tartozó, egyéni érdekeket követő tag intéz nyilvános támadást az egylet ellen s szava rendszerint visszhang nélkül vész el. És éppen az a hév, mellyel az ily támadókat visszaverik, a rendbontókat bünte-

tik, vagy a tényleg alkalmatlan vagy olyanoknak vélt vezetőket meghoranják, az egyesület tekintélyét mutatja s nem az ellenkezőjét. Rendszerint azonban, bár gyakoriak az egyesületek kebelében előforduló személyes zsörtölődések és áskálódások, melyek nagyban akadályozzák is az egyesületi fejlődést, ezeknek nincs erejük a jó hírnév vagy a kifelé való összetartás rovására maguknak utat törni. Tekintetbe véve, hogy mily nagy az egyesületek szerepe s mennyi ellentétes érdek összeütközésére ad alkalmat, az itt-ott nyilvánuló elégedetlenség feltűnően ritka. Miként az egyesület kebelében, úgy az egyes, néha erősen vetélykedő egyesületek között is a nyílt támadás aránylag ritka s bár mindenütt látunk ellentétet, az főképp csak egymást kerülő, hallgatag visszatartásban nyilvánul: feszült a viszony. Erős és egymás létét támadó ellentétben él a szocialista egyesületek két frakciója, a mérsékeltebb Socialista Párt és radikálisabb Socialista Munkáspárt égisze alatt működő két egyesületcsoport. De ez a széthuzás politikai jellegű, illetőleg a szocialista tanok alkalmazásának különböző felfogásán alapul. Csekély kivétellel tehát az egyesületek egymást becsülik. Az ünnepélyekre kölcsönösen ellátogatnak; a tisztviselőknek többnyire kötelességük hivatalból vendégül megjelenni; bizonyos alkalmakkor, például zászlók szentelésénél, új helyiség felavatásánál, az egyesületek adományokkal hozzájárulnak ünneplő testvérük költségeinek fedezéséhez. Egy alkalommal számos egyesület küldöttsége jelent meg zászlóival. A közönség minden egyes küldöttség bevonulásakor felállt, a zene indulót játszott, a zászlót a fogadó elnök előtt meghajtották, a ki ünnepélyes szavakban üdvözölte a vendégségbe jövő egyesület képviselőit.

Végig tekintve az egyesületek szerepén, azon okokra bukkantunk, melyek a szervezkedés fontos voltát magyarázzák. Az egyesületek társas életet teremtenek, mulatságot, szórakozást s pihenést nyújtanak. A művelődés vágyát is kielégítik, színelőadások, többé-kevésbé komoly estélyek rendezésével, könyvtárak által. A hazaszeretetet ápolják. A munkásélet szürke egyhangúságába változatosságot juttatnak; a kicsinyhitű, magát nem ritkán megvetettnek érző magyarságot önérzetesebbé teszik. Megfelelnek az elemi, de mélyen gyökerező emberi vonásoknak: a feltűnés, szereplés, tevékenység vágyának. Elismerést és dicsőséget osztogatnak. És a mi talán legfontosabb és legvonzóbb: bizonyos mértékben alkalmat adnak a „közügyekben“ való részvételre. Végre tekintéllyel bírnak az egyesületek s a magyarságnak azt az eszmei támaszt nyújtják, mely nélkül néptömegek ma élni nem tudnak s mely, bár távolról, de hasonlít az államkormányok nyújtotta támaszhoz.

Az egyesületek szerepe tehát szélesebb alapokon nyugszik, mint betegsegélyezésen és a vallásos érzelmek ápolásán. Szerepük rámutat az Amerikában élő magyarság culturalis fokára, feltárja lelki világát, meg-

világítja céljait és törekvéseit. S bár a szigorú bíráló sok kifogásolni valót fog az egyletekben találni, mégsem zárkozhatik el senki annak beismerése előtt, hogy az amerikai magyarság büszkén tekinthet rájuk, mint legsajátabb társadalmi szerveire. A mint azt meg is teszi.

(Betegségélyző egyletek. Az egyletek vezetése; működésük.)

Láttuk tehát, hogy az amerikai magyarság idegenbe szakadt csonka munkásosztályt alkot, mely az Uj Világ társadalmi szervezetébe eddig beilleszkedni nem tudott. Magára utalva, saját erejéből kellett védekeznie és cselekednie és szükségleteit kielégítenie, s hogy ezt tehesse alkalmas eszközről, társadalmi szervről kellett gondoskodnia. Ez az eszköz, ez a szerv az egylet.¹⁾

A magyar egyletek száma és elterjedése a következő:

Állam		Állam		Állam	
Alabama	2	Maryland	6	Ohio	206
California	9	Massachusetts	5	Pennsylvania	353
Colorado	3	Michigan	28	Virginia	9
Connecticut	61	Minnesota	4	West Virginia	24
Delaware	1	Missouri	11	Wisconsin	10
Illinois	72	Nehrasza	2	Wyoming	4
Indiana	31	New-Jersey	111	Canada	10
Louisiana	2	New-York	121	Összesen: 1.085	

Az Unió 27 államában tehát magyar egylet egyáltalában nincs, vagy azokról nem hallani. Pennsylvania, Ohio, New-York, New-Jersey, Illinois és Connecticut államokban 924 egylet, az összeseknek 85⁰/₁₀₀ tömörül, s tudvalevő, hogy ezekbe az államokba irányul a magyar bevándorlásnak ⁴/₅ része.

Az összes amerikai magyar egyletek megközelítő száma ezek után szintén megállapítható. 16 városban az ott működő összes egyleteket, szám szerint 299-et ismertem meg. Ezekből 229 az utolsó másfél évben az ujságokban szerepelt; 70 egyletről csak személyes utánajárással

¹⁾ Az egyleti életre vonatkozó adatok összehordása az amerikai magyarság rendkívüli bizalmatlansága folytán nehéz feladat. Több ízben szétküldött, összesen körülbelül 7.000 többféle kérdőívre és kérdőlevélre eddig alig 1.000 felhasználható válasz érkezett. Az így szerzett adatokon kívül személyes utánajárással volt alkalmam magamnak a lokális egyleti élet lehetőleg pontos képét megalkotni: de az ily módon felkeresett városok száma természetesen korlátolt. A legtöbb esetben azonban az anyagot az ujságok hasábjai szolgáltatták. Ily körülmények között a közölt adatok nem kimerítőek és legfeljebb az összjelenségek egy részén alapuló általános következtetésekhez adnak jogot.

szereztem tudomást. Feltéve, hogy az arány e két csoport között az egész Unióban ugyanaz, 982-höz — ennyi egylet nevét közölték az ujságok az utolsó másfél esztendőben, — 300 adandó, s az eredmény: 1.282, kereken 1.300, Amerika összes magyar egyleteinek megközelítő, valószínű száma.

Egyletekhez számítható minden szervezet, mely rendszeres gyűléseket tart, határozatokat hoz és azok megvalósításához lát. Nem egyletek ily értelemben a betegsegélyző szövetségek fiókjai, ha más egylet kebelében működnek, s e fiókokat a fenti számok magukban nem foglalják. Külön-külön egyletnek vehető azonban az egyleti fiók vagy osztály, mely bár megszorításokkal, de hasonlóképen működik, mint az önálló egylet. E három fajta szervezet megvilágítása szükséges.

A betegsegélyző egyletek legegyszerűbb formája az önálló szervezet, melyben az egy helyen lakók tömörülnek s ügyeiket függetlenül intézik. Minthogy a nagyobb egylet nyilvánvaló okokból biztosabb alapon áll s aránylag olcsóbban vezethető, mint a kis egylet, azért is a minden egészséges szervezetben rejlő terjeszkedési váagnál fogva, a góczpontokban létesült egyletek kisebb helyeken fiókokat, osztályokat alakítottak, vagy már meglevő, de csekély tagszám miatt független működésre alkalmatlan egyleteket fiókoknak, osztályoknak vettek fel. A főegylet, az „anyaegylet“, némely tekintetben vezetője a fiókoknak, osztályoknak.

Mindezeket egyszerű egyleteknek tekinthetjük: az önálló egyletet, a vezető anyaegyletet és a fiókot vagy osztályt.

Ezeken alapul az összpontosításnak egy további foka. Mivel számos egyletnek szoros egyesítése alig vihető keresztül, főképen azért, mert önállóságát feladni kevés hajlandó, az egyes egyleteken belül alakultak fiókok, melyek egymással „szövetséget“ kötve, egy központi vezetőséget létesítettek. E szövetségek számos már létező és önállóan tovább működő egylet kebelében alakult fiókokkal, olcsó kezelés mellett aránylag magas segélyeket biztosíthattak tagjaiknak. Ily szövetségi fiók tagja tehát két szervezethez tartozik: a tulajdonképeni egyletnek és a szövetségnek. Az egyleteknek nem minden tagja áll be a szövetség fiókjába; eme fiók tagsága tehát nem fedi az egyletét. A fiók minden tagja egyszersmind egyleti tag, legalább rendszerint, de nem megfordítva. Vannak ettől a rendszertől eltérő szövetségek is, melyeknek fiókjai olyanokat is vesznek fel tagokul, kik más egyletnek nem tartoznak. Idővel több ily szövetség alakult, s egy egyleten belül többféle szövetségű fiók állhat fenn egymás mellett.

Czéljuk szerint az egyletek következőkép oszlanak meg:

	Betegs. egylet	Betegs. és társalgó egylet	Betegs. és önképző egylet	Társalgó egylet	Önképző egylet	Ifjúsági kör	Dal-, zenekör	Egyházi kör	Torna-egylet	Pol. kör, főképp socialista	Egyéb célú egylet	Összes	1., 2., 3. csoport (betegecs.)	2-6. csoport (működ. körök)
Alabama	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—
California . . .	2	—	1	—	—	—	1	—	—	5	—	9	3	1
Colorado	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	1
Connecticut . .	42	2	1	5	—	1	4	3	—	3	—	61	45	9
Delaware	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Illinois	40	2	3	2	5	—	1	—	1	16	2	72	45	12
Indiana	24	—	2	—	2	—	—	1	—	2	—	31	26	4
Louisiana	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	1	—
Maryland	4	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	6	5	1
Massachusetts .	4	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	5	4	1
Michigan	19	—	—	—	3	1	1	1	—	3	—	28	19	4
Mínnesota	3	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	4	3	1
Missouri	5	—	1	—	1	—	1	—	—	3	—	11	6	2
Nebraska	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—
New-Jersey . . .	74	5	6	2	7	2	6	1	—	6	2	111	85	22
New-York	48	7	10	1	6	3	13	—	2	16	13	121	63	27
Ohio	146	8	5	1	9	4	4	5	6	15	3	206	159	27
Pennsylvania . .	295	7	5	—	9	4	10	6	1	14	2	353	307	25
Virginia	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	9	—
West Virginia .	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	24	—
Wisconsin	7	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	10	7	—
Wyoming	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	—
Canada	7	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2	10	8	1
Összes:	765	32	36	11	43	16	41	17	10	87	27	1.085	833	138

Az egyletek tulnyomó része tehát betegsegélyezéssel foglalkozik, a mint tagszámra nézve is a betegsegélyző egyletek a legnagyobbak. 91 ilyen szervezet összes tagjainak száma 16.774; egy betegsegélyző egyletnek átlagos tagszáma 184. A legnagyobb betegsegélyző egylet a Verhovay egylet, kb. 8.000 taggal és 150 fiókkal. Kisebbek az egyéb célú egyletek, melyeknek tagszámát csak 33 esetben sikerült megállapítani: 2.032; az átlag tehát 62. Legkisebbek a tagszámok fenti kimutatásában be nem foglalt socialista egyletek, átlagban 30 taggal.¹⁾

¹⁾ Ezen adatokból azonban az össztagságra következtetni nem lehet, mert nagy azoknak a száma, kik két vagy több egyletbe tartoznak, miért is a tényleg szervezettek száma jóval kisebb, mint a fenti három csoport átlagának (135) az egyletek elfogadott számával (1.300) való szorzata (175.500).

A szövetségek és azok kerek tagszáma pedig a következő:

	Tagszám
1. Betegsegélyző Egyletek Szövetkezete, Bridgeporti Szövetség	10.600
2. Református Egyesület	2.300
3. Szűz Mária Magyarok Patrónája Róm. és Gör. Kath. Magyar Szövetség	1.400
4. Clevelandi Róm. és Görög Kath. Magyar Szövetség	1.000
5. Clevelandi Szt.-Erzsébet Unió	
6. Munkás Betegsegélyző Szövetség (socialista)	900
7. Munkás Betegsegélyző és Önképző Szervezet (socialista)	800

Eme szövetségek eltörpülnek a tótok hasonló szervezetei mellett. A három legnagyobb tót szövetség hozzávetőleges tagszáma 90.000.

Az egyletek működését vizsgálva, találkozunk oly jelenségekkel, melyek azoknak csak egyik vagy másik fajtáját és olyanokkal, melyek az összes egyleteket jellemzik. Előnyösnek látszik, ha az anyag csoportosítása olyképpen történik, hogy akár a külső összefüggés rovására is az egyleti működésről minél világosabb képet nyújtson. A legnagyobb csoport, a betegsegélyző egyletek ténykedéseinek vázolója a legfontosabb.

A segélyezésnek legegyszerűbb és kivétel nélkül alkalmazott fajtája a betegsegélyezés. A beteg tag, ha bizonyos követelményeknek megfelel, megszabott időn, többnyire 3 hónapon keresztül meghatározott heti segélyben részesül. A heti segély öt vagy hat dollár szokott lenni; kevesebbet adnak olykor a női egyletek; hét dollárral magasabb segély ritkaság. Egyik-másik egylet két vagy több osztályban vesz fel tagokat; a magasabb osztályban levők magasabb díj mellett nagyobb segélyben részesülnek; a tagok zöme azonban ezen egyletekben is az öt vagy hat dolláros segélyben biztosítja magát.

Majdnem általános a haláleseti „díj“ fizetése is a biztosított által megnevezett jogosult, vagy mint az egyletek nevezik: „örökös“ részére. E díj vagy meghatározott összeg, 25 és 1.100 dollár közt váltakozva,¹⁾ vagy pedig annyi pénzegység, például egy dollár, a hány tagja van az egyletnek a haláleset alkalmával. A legtöbb szervezet ezenkívül, néha a haláleseti díj helyett temetési költséget fizet, mely lényegében nem, legfeljebb nagyságában különbözik amattól. A temetési költség 25 és 100 dollár közt váltakozik. Kevésbé általános a biztosított közeli rokonának, többnyire házastársának halálakor temetési költségekre fizetett segély. Még ritkább a „csonkulási díj“ vagy „félsegély“: a biztosított munkaképtelenségét okozó meghatározott sebesüléseknél vagy végleges munkaképtelenség esetén bizonyos a haláleseti díjnál kisebb, többnyire

¹⁾ Egy amerikai betegsegélyző egylet, több magyar fiókkal 500 dollártól 3.000 dollárig terjedő haláleseti díjat ad, a fizetett illetékek nagysága szerint.

felét (innen „félsegély“) kitevő összeget kap. Másfajta segélyek nem szokásosak. Bár a legtöbb egyesületnek működése többféle segélyre terjed ki, az általánosan használt rövidített elnevezés betegsegélyző egyesület.

A rendszerint három hónapi tagság szükséges valamely segélyre való jogosultsághoz: e várakozási idő azonban számos egyesületnél elesik, ha a belépő tag rögtön lefizeti a három havi járulékot.

A pénzbeli fedezet előre megszabott illetékek vagy kivetések után gyűl össze. A rendes havi járulék 50 cent. A kivetés lehet szintén előre megszabott — például mikor minden egyes tag egy dollárral járul hozzá az elhalt tag után fizetendő haláleseti díjhoz — vagy lehet változó a szükségnek éppen megfelelően, például, ha egy meghatározott nagyságú segély esedékes, minden tag a reá eső részt fizetni köteles. Utóbbi áll a szövetségek kivetéseire, melyek havi 1 dollár és 1 dollár 77 cent között ingadoznak. A tagokat orvosi bizonyítvány alapján, bizonyos korhatár közt (rendesen 16—50 év között) veszik fel megszabott beállási díj mellett, mely 25 cent és 2 dollár közt váltakozik, rendszerint pedig egy dollár; gyakran a belépni szándékozó korával emelkedik s 45 évnél idősebb számára néha 5, sőt 10 dollár. A válásos jellegű egyesületek a másfelekezetűeket nem veszik fel, mely körülmény a felekezeti gyűlölködés csiráját rejti magában.

Döntő fontosságú az egyesület helyes vagy káros vezetése. A magyaroknak a cím és kitüntetés és szereplés utáni vágyát mutatja a számos tisztviselő, kikre az egyesületek vezetése bízva van. A betegsegélyzők vezetőségében rendszerint a következő tisztviselőket látjuk: elnök, alelnök, jegyző, pénzügyi titkár, levelező titkár, több számvizsgáló és ellenőr, több beteglátogató és egy vagy több ajtóőr. Ezekhez csatlakoznak, ha van könyvtár, a könyvtáros; ha vannak zászlók, a zászlótartók vagy zászlóvivők, külön-külön a magyar és az amerikai zászló számára. A mely egyesületnek háza vagy helyisége van, annak vezetését ismét külön, néha nagyszámú bizottságra bizza, élén a házgondnokkal, vagy házkezelővel. Nagy egyesületekben számos hivatalt két vagy több egyén tölt be, mint például a főtitkárnak a segédtitkár segítkezik. Gyakran a fiókokkal bíró anyaegyesület tisztviselői „fő-“ vagy „vezér“-tisztviselők, mint főelnök, főalelnök és így tovább. Ritkábban előforduló állások: diszelnök, a pénzügyi titkáron kívül pénztárnok, pénzbeszedők; leltárnok, ruhatárnok, szertárnok, zászlógondozó, rendező, teremrendező, menetrendező, gyászmenetrendező, temetésvezető, rendfentartó, elővezető; szinügyi és vigalmi bizottság, anyakönyvvezető, végrendelkező stb.

Az új tisztviselőket évente télen, közgyűlésen szokták választani titkos szavazással, a lelépő tisztikar felmentése mellett. Címükből kitűnik működésük köre. A diszelnök többnyire csak névleg szerepel, s

ha szükséges, anyagi vagy erkölcsi támogatásban részesíti az együletet; a vallásos jellegű egyuletek díszelnökei az illető egyházak lelkészei. A rendszerint nagy tekintéllyel bíró elnök a gyűléseket vezeti, s a tisztikar többi tagját látja el utasításokkal. A levelezést a levelező-titkár vagy ritkábban a jegyző végzi, olykor az elnök ellenjegyzése mellett; a titkár vagy jegyző képviseli tulajdoképen kifelé az együletet; az ő állása egyike a legfontosabbaknak. A pénztárnok, ha nagyobb összeget kezel, köteles kisebb egyuletnél letétet adni, nagyobbban pedig „bontot“: amerikai „Bond-Companies“, bizonyos fajta biztosító társaságok, megfelelő évi díjak mellett jót állnak működéséért. A jótállás költségeit az egyület viseli. Az állások túlnyomó többsége fizetéssel nem jár; az illető tisztviselő rendes foglalkozását folytatja s csak szabad idejének egy részét szenteli együletének. Itt-ott találkozunk kisebb-nagyobb tiszteletdíjjal. A legnagyobb szervezetek azonban elég munkát adnak állandóan alkalmazott tisztviselőknek, kik természetesen fizetésre szorultak. Így a legnagyobb szövetség titkárjának évi fizetése 1901-ben, 2.400 tag után évi 600 dollár volt, 1903-ban 4.000 tag után évi 700 dollár, 1904-ben majdnem 5.000 tag után évi 800 dollár; jelenleg 16.600 tagot számlál s titkárjának 1.200 dollárt fizet.

Az egyes tisztviselőkön kívül és felettük néha egy bizottság működik.

Az önálló egyület legmagasabb fóruma a közgyűlés, mely havonta, szükség esetén bármikor összegyűl, s melyre ellátogatni minden tagnak kötelessége; nem eléggé okadatolt elmaradással 25—50 centnyi pénzbírság jár. A fiókegyület közgyűlése felett bizonyos ügyekben a főtisztikar, végül az összes fiókok főgyűlése áll.

Más a szövetségek vezetése, melyet czélszerűbb az előbbieknél fordított sorrendjében vázolni. A szövetségi fiókoknak delegátusai évenként vagy kétévenként főgyűlésre, conventióra gyűlnek össze, előre meghatározott, más és más városban. Ily conventió Amerika egész magyarságára kiható fontos esemény, melyről a szövetséghez közelálló ujságok, első helyen oldalas híradásokban számolnak be; melyen a helybeli magyarság, nem ritkán az amerikaiak előkelőségei, a konzulátus és a sajtó képviselői megjelennek s melynek lefolyásától valóban ezrek és ezrek szervezetének jövője függ. Hozzá appellálnak más szervezetek, támogatását vagy közreműködését kikerve; ott bukkanak fel újra és újra az összmagyarságot érintő fontos kérdések.

A delegátusokból álló eme főgyűlés választja meg — tehát az egyszerű egyuletektől eltérően közvetett választás alapján — az új központi főtisztikart, mely lehetőleg még több tagból áll, mint az együleti vezetőség, és ez adja meg a réginek a felmentvényt. A főtisztikar azon tagjai, kiknek

hivataluk nem pusztán cím vagy csak ideig-óraig tartó kötelességekkel jár, egy helyen, a központon laknak, ahová a fiókok a díjakat beszedik, s ahonnan a tagok a segélyeket kapják. Az egyes fiókokban csak az általuk választott szövetségi ügykezelők működnek, kiknek fő feladatuk a díjak beszedésében áll. A fiók, minthogy valamely különben önálló egyesület kebelében van, külön életet alig él s így saját tisztviselői karra nem szorult.

Az egyesületeknek legnagyobb nevelő ereje a gyűlésekben rejlik. Többnyire példás rendben vitatják meg a felmerülő ügyeket; a tagok hozzászoknak a rendes és szükséges formához, a nyilvános fellépéshez, beszédtartáshoz, vitához, aránylag fontos ügyeket meghánynak-vetnek, s saját felelősségükre, kényszer nélkül, de a következmények terhét viselve, döntenek. Felelősségük érzése és így önállóságuk nő, megtanulják tisztelni vagy legalább is elismerni a többség akaratát. Kis parlament a közgyűlés, a mint az egyesület vezetése kicsiny demokrácia, s azoknak nevelő hatása is velük jár. A magát jogaiban sértettnek érző tag a gyűléshez appellál, többnyire reá nézve előnyös eredménnyel. Tudvalevő, hogy a tömeg kevésbé észszerűen, inkább érzelmi alapon határoz: így a közgyűlés is előbb hajlandó a betegnek vagy özvegynek könnyeit, mintsem követeléseinek jogos vagy jogtalan voltát figyelembe venni. Ez a körülmény magyarázza másrészt, miért határoz a közgyűlés is rendkívül szigorúan, ha az appelláló tag kihívó magaviseletével vagy fenyegetésekkel tagtársai haragját magára vonta; a különben jogos követelés sem részesül elismerésben, ha a tag az ügynek világi bíróság elé vitelét megkísérelte vagy emlegette. Ugyancsak szigorúak nemcsak az alapszabályok, hanem a gyűlések határozatai is a hanyag vagy vétkes tisztviselők vagy tagok ellen, mivel eljárásuk a közgyűlés elé kerül; magas pénzbírságok, felfüggesztések és végleges kizárások az aránylag gyakran alkalmazott büntetések. Azonban a tagok mérsékelt ítélő és ellenőrző képességére vall a felfedett, szóvá tett és megbüntettetett mulasztások csekély száma a tényleges, bár nem súlyos mulasztások gyakoriságához képest; s arra vall amaz elvnek öntudatlan alkalmazása is, mely szerint: ha nincs baj, úgy minden rendben van. Csak akkor kerül szőnyegre a mulasztás, ha káros következményekkel jár, s a büntetések nem a tettel, hanem az okozott kárral állanak arányban.

Az egyesületnek helyiségről kell gondoskodnia, hol gyűléseit megtarthassa. Legegyszerűbb, ha valamely nagyobb lakással bíró egyesületi tag szobáját az egyesületnek rendelkezésére bocsátja. A helyiségnek a gyűlés napjára való kibérlése a kérdésnek legkezdetlegesebb megoldása. Ujjonnan alakult egyesület kénytelen hosszabb-rövidebb időre ilyen »hivatalos helyiséggel« megelégednie. A magyar negyedben rendszerint van egy-két

magántulajdonban lévő »hall«; mulatságok rendezésére alkalmas terem, néha egész épület, többnyire vendéglővel kapcsolatban. E terem, vagy az épület valamely kisebb helyiségét szokták a hónap valamely egy-szersmindenkorra előre megszabott vasárnap délutánjára kibérelni. Ha erre nem telik, vagy ha a »plézen«, a kis városkában, ily helyiség nincsen, megfelel valamely korcsma mögötti szoba is. Egyházzal kapcsolatban álló egyletek a templom, vagy ha van, az iskola valamely helyiségét használják, érte gyakran rendes bért fizetve. Amerikában a templomoknak az énekkar gyakorlására, gyermekek tanítására vagy az oly virágzó egyleti élet céljaira számos mellékhelyiségük van.

Kisebb egyletek „ingóságai“ a tisztviselőknél vannak, kik a szükséges könyveket, irományokat magukkal hozzák a gyűlésre. Nagyobb egyletek, ha a helyiséget a gyűlés tartamára bérlik is csak, ott szekrényvel birnak, melyben az időközben nem szükségelt egyleti tárgyakat elzárhatják.

Az egyleti élet magasabb fejlettségére vall, ha állandó, naponta megnyíló helyiség áll a tagok rendelkezésére. Ennek csak úgy van értelme, ha szórakozásról van gondoskodva. Könyvtár, ujságok, társasjátékok, rendesen színpad is található ily egyleti helyiségekben. A legtöbb socialista-egyletnek van ily helyisége, ha még oly szegény is. Csak a szövetségi központokon van annyi munka, hogy állandóan nyitott irodára van szükség. Az állandó helyiséget szintén vagy magánosoktól, vagy az egyháztól bérlik, vagy utóbbi ingyen engedi át. Ritka kivétel, ha az egylet saját maga vesz házat; tudtommal csak Bridgeport, Com. Trenton, N. J., Woodbridge, N. J., So. Bethlehem, Pa. és South Bend, Ind. városokban találunk ily egyleti házat. Több egyletben megindult a mozgalom és megkezdődött a szükséges tőke gyűjtése ily ház épülésére. A helyiségről való gondoskodás legszebb megoldása a „Magyar Ház“ felépítése, a mikor az egy városban levő összes egyletek közös erővel, közös használatra létesítenek otthont. Teljes harmónia azonban sehol sem található; mindig akad egy-két egylet, mely a közös akcióban részt nem vesz. A közös ház építését célzó mozgalmak, mint például New-Yorkban, eredménytelenül jártak; a Clevelandban felépült „Magyar Ház“ fenntartható nem volt, s magántulajdonba ment át. A jelenleg Clevelandban újra megindult mozgalom azonban, úgy látszik és remélhető, nagyobb sikerrel fog járni. Az eddigi sikertelenség oka, hogy a gyakori zsörtölődések folytán az egyletek egy része inkább hajlandó magántulajdonban levő helyiséget bérelni, minek következtében az egyleti ház időnként használatlanul áll. Nehéz megítélni, vajjon az építés, fenntartás, és a pénzek kezelése észszerűen történik-e. Azonban általános a panasz, hogy a befektetett tőke nem hozza meg kamatját. Igaz az is, hogy az

amerikai munkásságnak koránt sincs annyi saját épülete, mint európai testvérosztályának. De a németeknek Amerika minden nagyobb városában található „Turn Hall“-jai, vagy „Német Házai“, melyeknek termeit a magyarok bérlik, mutatják, hogy a rendszer, helyes kezelés mellett, Amerikában is beválhatik.

A használt helyiségek általában véve tágasak és tiszták, de szegényesen egyszerűek és a művészet vagy nevelés szempontjából nem nyújtanak semmit. Izléstelen dekoráció mindenfelé; a színpadi háterek, függönyök gyakran valamely művészi hajlamú, de képzetlen egyleti tag művei. A fődisz a nagyszámú magyar és amerikai zászló.

A gyűlések kapcsán a gyűléstermekről emlékezve meg, térjünk vissza az egyleti vezetés leírásához.

Általában véve a vezetés jónak mondható. Első sorban megvan a jóakarát a dolgok helyes intézésére. Hűtlen pénzügyi kezelés nagyon ritka s a büntetés szigorú. A legnagyobb bajt a járatlanság okozza s a tanítónak teljes hiánya és csak azon csodálkozhatunk, hogy ezeknek dacára nincs több zavar és károsodás. Sehol oly kevés igyekezetet, helyes könyvelési és adminisztratív módszerek elsajátítására nem látni; a vezetők jó tanácsot elfogadni, utmutatókat, a mint azok más országok munkásszervezetei számára megjelentek, elolvasni nem hajlandók; nem hanyagságból, hanem mert meg vannak győződve módszerük vagy gyakran módszertelenségük helyességéről s mert kívül állók tanácsainak jóhiszeműségében nem biznak. Természetesen kivételt alkotnak a legnagyobb egyletek s szövetségek, melyeknek óriási, bonyolult munkájával csak ügyes, rendszeres eljárással lehet megbirkózni.

Az egyletek vezetése tulnyomó részben munkáskézben van. Az amerikai magyarságban a modern osztályöntudat ugyan nem fejlődött ki, de meg van benne az összetartás érzete: a magyar munkás szereti és becsüli társát és megbizik benne. Másrészt a „kaputos“ embert ugyan nem gyűlöli, de páratlan bizalmatlansággal viseltetik iránta, nem felforgató társadalmi elméletek, hanem keserű tapasztalat alapján. Sehol sem szedett és szed folyton annyi áldozatot számos lelketlen, többé-kevésbé letört vagy Amerikában felkapaszkodott középosztálybeli magyar egyén, mint ott, ahol a törvények a maga érdekét kellően védeni tudó amerikai polgárhoz szabva, az individualismus elvén állanak. A modern élet gonoszásaiban nem jártas magyar munkás csak úgy tud magán segíteni, hogy teljesen elzárkózik a saját osztályához nem tartozó honfitársak elől. Az igazi munkásegyletek tulajdonképeni vezetésében kevés kivétellel még a lelkészek, vagy a helyben régóta előnyösen ismert egyének is alig játszanak szerepet. Számos egylet alapszabálya határozottan kizárja a vezetőségből azon egyént, „a ki nem volt az ó-hazában

is kézi munkás“. Igaz, hogy egy-két esetben e kimondott vagy hallgatólag tilalom csak arra jó, hogy az egyesület élén álló teljhatalmú vezető, a ki maga nem igazi munkás, de a tagok feltétlen bizalmát bírja, távol tartson olyanokat, kik őt működésében sikeresen ellenőrizhetnék vagy tőle a vezérszerepet elvitatnák.

Ezen zárkózottságnak hátrányait és előnyeit látjuk. Az egyszerű ember rendes körülmények között nagyon konzervatív — a földművelő még inkább az — és az egyesületek tagjaik és vezetőik e jellemvonásának kárát vallják. A gyorsan élő Amerikában, még inkább a bevándorlás folyton változó jelenségeivel szemben az intézmények gyors és bátor kiépítése szükséges. E helyett azt tapasztaljuk, hogy az egyesületek külső formájukban és szervezetükben mereven megmaradnak az első kialakulásnál, annak daczára, hogy működésük és szerepük tágabb terű lesz, differenciálódik. Ama merevségük azonban magával hozza, hogy működésük nagyrészt öntudatlan és szervezetlen s ezért kevésbé kielégítő. A középosztályban született új eszmék csak nehezen találnak utat a magyarság zöméhez; pedig az eszmék nagy része jó és a szükségletnek megfelel, s ha velük kapcsolatban hiba történik, az gyakran csak a megvalósításra törekvő hivatatlan, önző egyéneknek mulik. A magyarság zömének bizalmatlansága ép itt hozhatna szép gyümölcsöt, ha legyőzve maradiságát a felvetett eszme keresztülvitelét saját kezébe venné s kizárná a hozzá nem tartozó elemeket. A bizalmatlanságnak köszönhető az adminisztráció terén tapasztalható, előbb említett járatlanság is.

Másrészt megbecsülhetetlen az az előny, mely az egyesületek önálló vezetésével jár, mert utóbbin alapul azoknak nevelő ereje. Jobb talán, ha a magyar munkásság a szervezkedés terén lassan és számos botlással jár, de saját erejéből halad előre, mint ha a vezetőket szép utakon követve, le kellene mondania a felelősségről, az önérzetről, a saját műve iránt érzett szeretetről, szóval mindazon érzésről, mely a jól és önállóan végzett munkával jár. Talán a magyarság helyes vezetés mellett többet érhetett volna el, a mint a munkásmozgalom legkülönbözőbb megnyilvánulásaiban tényleg mindenütt eleinte a munkássághoz nem tartozó önzetlen egyének voltak a vezetők között, ama mozgalom javára működve. Azonban az amerikai magyarság eddigi tapasztalatai alapján kétségbe kell vonni azt is, hogy alkalmas vezérek akadtak volna, a kik a szervezkedés ügyét valóban az ügy érdekében előbbre vitték volna. Eddig a körülállók saját érdeküket követték — a mint azt az önzés hazájában másképp elvárni alig lehet — zavart okoztak, vallásos és egyéb ellentéteket támasztottak. Ezek után el kell ismerni, hogy az amerikai magyarság jelzett magatartása természetes ösztönének felel meg, nem bujtogatás eredménye és egészben véve javára szolgál.

Talán helyén van azonban annak hangsúlyozása, hogy csak az egyleti vezetésben tapasztalt önállóságról, mint üdvös jelenségről, volt most szó; más elbírálás alá esik a középosztálynak az amerikai magyarság tevékenységének többi ágában megnyilvánuló befolyása.

Igy mindjárt az egyletekkel kapcsolatban azok alapításánál. Nagyon sok egyesület a középosztályhoz tartozó egyének kezdeményezésének köszöni létét, lelkeseknek, bankároknak, kereskedőknek, kik akár idealis gondolkodásuknak vagy szélesebb látókörüknek megfelelően, akár állásuk erősítése végett a magyarságot maguk köré akarják csoportosítani. Fellépésükkel pótolják a magyarság zömében hiányzó kezdeményezési vágyat és nagyobb tapasztalatuk a fiatal szervezetet a kezdet nehézségein vezeti át. A mint azonban az megerősödött, a vezetés vagy szép szerével, észrevétlenül megy át a munkások kezébe, vagy pedig megnyilvánul a bizalmatlanság, míg végre a vezérszerepre vágyó egyén undorral hagyja el fáradozása terét, a nyilvános szerepléssel járó meg-hurczoltatásról és az emberek hálátlanságáról bölcselkedve.

Minden egészséges szervezetnek életszükséglete a terjeszkedés, melyet öntudatosan kell elősegítenie, ha el akarja érni az összes szervezésre képes elemeket. E célú legjobban szolgálja a tág értelemben vett reklám. Közvetve a terjeszkedést mozdítja elő az egyesületek működésének és szerepének legtöbb mozzanata, melyeknek reklámszerű jellegét elítélnők, ha nem látnók be ép e szempontból jogosult voltukat. Első sorban a multságok és felvonulások jönnek tekintetbe, melyeknek vonzó erejét bővebben kifejtteni szükségtelen.

A közvetlen eszközök sokfélék. Legkedveltebb az ujság, mert ennek igénybevétele aránylag olcsó, mert alig jár munkával, mert valóban hatásos, mert a hiúságot is kielégíti s végre, mert a terjeszkedni vágyó egyesület tagjai és vezetői a jól végzett kötelesség megnyugtató tudatával olvassák a nyomtatott betűt, mint fáradozásuk bizonyosságát. Az ujságokat ismét többféle módon veszik igénybe az egyesületek. Legelterjedtebb szokás és számos egyesületnek a terjeszkedésnél egyedül használt eszköze a hetenként vagy kéthetenként megjelenő hirdetés. Egyszer egy évben, tisztujítás után, be kell jelenteni az ujság szerkesztőjének az új tisztikar névsorát s megfizetve a hirdetés díját, több munkát az egyesületnek nem kell végeznie. Így minden valamire való betegsegélyező egyesület hirdetteti magát s az ujságok néha két-három oldalát is elfoglalja az apróbetűs „egyleti kalauz“, ezer és ezer névvel és címmel. Az ujság, mely a hirdetést közli, az egyesületnek „hivatalos lapja“. A felekezeti szövetségek az illető felekezet lapjában vagy lapjaiban hirdetnek, a socialisták a pártlapokban s számos lokális lap teszi közzé a helybeli egyesületek névsorát. Csak egy egyesületről van tudomásom, melynek saját kiadású lapja van;

ott sem az egyesület, hanem annak teljhatalmú vezetője szerkeszti állítólag a hivatalos lapot, melyet minden tag köteles járni. A hivatalos lapra a tagoknak különben rendszerint nem kell előfizetniük, bár a valóságban azt a lapot választja az egyesület, melynek legtöbb előfizetője van tagjai között s az a körülmény, hogy valamelyik lap az egyesületet állandóan hirdeti, az előfizetők számát a tagok között emeli. Ebben áll a lapoknak haszna: mert a hirdetési díj bár nem csekélység — a legnagyobb szövetség például 400–400 dollárt fizet évente két hivatalos lapjának — alig fedezi a kapcsolatos kiadásokat.

Bár az ismertetés eme módjára kétségen kívül szükség van, egymagában nem kielégítő. A sok egyesület címének látása ugyan szuggesztív hat, de valószínű, hogy valaki legfeljebb csak akkor veszi elő ezt a kalauzt, a mikor már valamely egyesületbe való belépését elhatározta és most vele érintkezést keres.

Az egyesület működését dicsérő, nagy segélyeit és kicsiny díjait kiemelő hirdetések ritkábbak. Az átlagos színvonalon álló egyesületek közül az egyik alig nyújthat többet a másikkal, miért is az ilyen hirdetésben csak a legnagyobb egyesületek mutathatnak rá jogosan valami különös előnyre, vagy az illető helyen legerősebb egyesület lokális jelentőségét emelheti ki. A kereskedő és iparos is égisz magasztalja saját árúit: az öndicséret természetes az egyesületeknél is. Az egyesület pénzügyi zárszámadását tartalmazza néhány hirdetés, feltüntetve a különböző segélyek összegét. Az egyes egyesületek évi működését csak a socialista lapok közlik rendszeresen, pártegyesületeikre vonatkozólag.

Mulatságoknak az újságokban közzétett bejelentése vagy azok lefolyásának leírása — többnyire az egyesület részéről beküldve — mindig dicséri az illető egyesületet és gyakran belépésre buzdít ez alkalommal.

A reklám eredeti módja a segélyben részesített tag, vagy az elhalt tag özvegyének a lapokban közölt nyilvános köszönő és az egyesületet dicsérő levele, megemlítve a kapott segély nagyságát.

A terjeszkedés elősegítésének más módja, hogy az egyesület bizonyos időn belül könnyebb feltételek mellett vesz fel tagokat, rendszerint alacsonyabb belépési díj mellett, vagy orvosi bizonyítvány nélkül és e körülményt hirdeti. Ez eljárásnak meg van a kellő eredménye, de esztelenül alkalmazva az egyesületnek a nyújtott előnynél nagyobb kárt okozhat.

Sajátságos szervező a „burdos gazda”: a háztulajdonos, vagy a bérlő; maga is rendszerint egyszerű, jobbmódú magyar munkás, a kinél nagyobb számú nőtlen munkás lakik. A burdos gazda, ha egyesületbe tartozik s abban esetleg vezető szerepet játszik, gyakran csak azon feltétellel vesz fel „burdosokat” — magyarországi testvérszóval: „kosztosokat” — ha azok az ő egyesületébe belépnek. Eljárásának reá nézve töb-

bek között az a haszna, hogy az esetleg elhalálozó, vagy beteg kosztosnak tartozásait a biztosítási díjból, bár jogtalanul, fedezi.

A célzott legjobban szolgálja az állandó, fizetett szervező munkája. Kevés egyesület kísérelte meg a szervezőnek alkalmazását s az eddigi tapasztalatok szomorúak voltak. Alkalmatlan egyéniség hiánya, az utazó szervező ellenőrzésének nehézsége, a magyarság rendkívüli bizalmatlansága minden utazó „ügynök“ iránt és néha a vetélkedő egyesületek részéről tapasztalt nehézségek magyarázzák meg az eddigi kudarcokat. Pedig tavaly egy magán konzuli kiküldöttnek és országos szervezőnek kiadó ember nagyon sok áldozatra talált, kiket egy nem létező egyesületbe felvett és tőlük magas belépti díjakat beszedett. Ez mutatja, hogy a szervező, ha ügyes ember, alkalmas talajra találhat. Állandó szervezőket, utóbbi időben nagy sikerrel, csak az egyik socialista-párt tart.

Népgyűlések tartása, többek között új tagok toborzása végett, szintén csak a socialistáknál szokásos, bár kivételesen más egyesületek is átvesznek belépési bejelentéseket ünnepélyek alkalmával.

Az előre látott vagy a szervezkedésre más okból alkalmas munkások már régóta mind valamely egyesületbe tartoznak és a kívülállókat, a nem szervezetteket a belépésre birni nehéz feladat. Ezért a terjeszkedő egyesületek nagyrészt a már más egyesületbe tartozókhöz fordulnak s vagy átlépésre, vagy több egyesületbe való belépésre birják őket. Egy új egyesületnek elnöke oktalan büszkeséggel mesélte nekem, hogy az összes tagokat egy más egyesülettől „hóditotta“ el. Az átlépésnek semmi előnye nincsen, sőt inkább káros; a több egyesülethez való tartozás pedig legfeljebb a már amúgy is szervezettek helyzetét javítja, a mi nem oly szükséges, mint minél több kívülállónak bevonása és lehető legnagyobb számú magyarnak szervezése.

Az egyesületeken kívül álló közegek közül első sorban a lapok segítik elő az egyesületek terjeszkedését, működésükről elismerőleg emlékezve meg, szervezkedésre szólítva fel s a biztosítás szükséges voltát minden alkalommal hangsúlyozva. Egy nemrég alakult heti lap az egyesületi események megbeszélését tűzte ki céljául.

Az egyesületek további megerősödésének nagy akadályja a magyar kivándorlásnak Magyarországra nézve különben áldásos jellege: a magyar munkás nagyobb része csak néhány évig szándékozik Amerikában tartózkodni. E rövid időre nem tartja érdemesnek a biztosítást vagy bármely más egyesületbe való belépést; valószínűnek tartja, hogy a korlátolt időtartam mellett az amerikai élettel járó veszélyeket kikerülheti. Számos beteg és szerencsétlenül járt, vagy a hátramaradtak nyomora e számítás következménye. Utóbbiak rendszerint Magyarországon laknak; a munkaképtelenek többnyire visszatérnek hazájukba s így a nyomor Magyar-

országnak közvetlenül terhére esik. A legtöbb egyesület alapszabályaiban gondoskodik ugyan arról, hogy a hazájukba visszatértek, ha Amerikában biztosítva voltak, s ha díjaikat otthonról is rendesen fizetik, bizonyos segélyben részesülnek, többnyire a nehezen ellenőrizhető betegsegély kivételével. De ez a gondoskodás csak elméleti, mert a valóságban a díjak fizetése idővel elmarad, a biztosítottak kimaradnak egyesületükből, melyről nem hallanak többé, mely iránt nem érdeklődnek. Ily körülmények között az illetők, ha Amerikában segélyre nem szorultak, saját személyükre nézve valóban hiába fizették az illetékeket. Kívánatos volna utat-módot találni arra nézve, hogy legalább a legerősebb amerikai segélyező egyesületekben biztosítottak jogai Magyarországon csorbíthatatlanul érvényesíthetők legyenek, nemcsak elméletben, de valamilyen könnyen életbe léptethető rendszer mellett a gyakorlatban is. Bátran biztosíthatná akkor magát Amerikában mindenki, mert nem kell félnie, hogy ha egyszer visszatér hazájába, az Amerikában illetékképp kiadott pénzek kidobott pénzek voltak. Ismét létesülne így kapocs Magyarország és a messze idegenben élő honfitársak telepei között, kapocs, mely közvetlenül hasznára válnék mindkét résznek és mely annál becsesebb volna, mert az Új Világban a magyarság legsajátabb, legszebb intézményéhez, magához a magyarság testéhez lenne erősítve.

Hoffmann Géza.

Kolozs vármegye közgazdasági leírása.

I. Földrajzi vázlat.

Kolozs vármegye területére (5.149 km²) és népességére nézve az erdélyi részek egyik legnagyobb megyéje. Északon Besztercze-Naszód és Szolnok-Dobokamegyék, északnyugaton Szilágymegye, nyugaton Bihar-megye, délen Torda-Aranyosmegye és délkeleten Maros-Tordamegye határolják. Az erdélyi részeknek leghosszabb megyéje, mely kelet-nyugati irányban nyulik el folytonosan szélesedve s úgy földrajzilag, mint néprajzilag nagyon különböző vidékekből áll. Nyugati részét a Bihar-hegyek keleti nyulványai ágazzák be (ezek völgyeiben fekszik a híres Kalotaszeg), középső részét a Borsa, Kajántó és Kis-Szamos völgyei alkotják, míg keleti része a Mezőséghez tartozik.

A Bihar-hegységnek a Vigyázóhegy (Vlegyásza)-tól keletre eső részét nevezik Gyalui-havasoknak. Itt erednek a keletre folyó Meleg- és Hideg-Szamos, és az északnyugatra tartó Sebes-Körös. E vidék igen gyéren lakott s csak kevésszámú havasi szegényes falut találunk itt. Marisel közelében van a Funtinella nevű fensík, a hol 1848. július 6-án Vasvári Pál, a márcziusi ifjuság egyik vezére, hősi halált halt. A szomorú emlékü helyen most csinos kápolna áll. A Meleg- és Hideg-Szamos egyesülésénél épült e hegyi vidék legjelentősebb községe Gyalu, melyben ma is látható I. Rákóczi György fejedelem várkastélyának maradványa. A Meleg-Szamos völgyében fekvő Lapistye község arról nevezetes, hogy a falu nyári és téli telepre oszlik, melyek egymás fölött 500 méter magasan fekszenek. A nyári telep egy magas hegyháton van, hol a lakosok csak nyáron, a földműves munkák idején laknak, míg télire a mély völgykatlanban épült téli telepre jönnek le, hová terményeiket járható utak hiányában, összekötözött zöld galyakon csusztatják alá. E vidéken a legmagasabb csúcs, a Csúcsok-csúcsa (Verfu Verfului), mely 1.672 méterre emelkedik.

A megyének nyugati határán, észak-déli irányban huzódik a Vigyázóhegy (Vlegyásza), melynek legmagasabb csúcsa 1.838 méter. A Vigyázóhegy keleti oldalán ered a Székelyó pataka, mely a Meregyóval egyesülve, a Sebespatakot alkotja később. A Székelyó forrásvidékén találjuk

az erdélyirészek legnagyobb vizesését, a retyczeli-vizesést, hol 29 méter magasból, széles zuhatagban ömlik alá a víz.

A Kalota és Sebes-Körös völgyét földrajzi szempontból Kalotaszegnek nevezik, de néprajzilag ide számítható még az Almás- és Nádas-patakok völgyeinek magyar lakosságú vidékei is. Kalotaszeget közönségesen Felszeg-re (Kalota és Sebes-Körös völgye) és Alszeg-re (Almás völgye) osztják. Kalotaszeg legnagyobb és legfejlettebb községe Bánffy-hunyad, mely egyuttal az egésznek forgalmi és kulturai központja; Felszegnek kiválóbb községei még: Kalotaszentkirály, Gyerővásárhely (határában sok „Szent László pénze“ található), Körösfő, a Körös forrásai vidékén; Zentelke, gróf Bánffy-féle kastélylyal, Magyargyerőmonostor, a báró Kemény és Kabos-család ősi fészke, a „Kiovi csata“ című éposz híres költőjének, Debreczeni Mártonnak szülőházával. Az Alszeg jelentősebb községei: Magyarbikal, Nagymás, a Dezső-vár romjaival, Magyarnagyzsombor a Sombory-család kastélyával, Hidalmás járási székhely; a Borsapatak völgyében Drág, gróf Bethlen-család kastélyával, mely hajdan apáczárdá volt.

A Borsapatak és Kis-Szamos völgye dombokkal behálózott terület, mely a nyugati hegyes vidékből átmenetet alkot a Mezőségbe. Említésre méltó helyek: Szászfenes és Szászlóna, ezek határában kapta halálos sebét II. Rákóczi György fejedelem 1660-ban, a törökök elleni csatában, Magyarfenes a báró Jósika ódon udvarházával; a Kajántópatak völgyében Súlyomkő, háttérében nagy sziklahasadékkal és terjedelmes barlangokat magába záró hegygyel; a Borsa-völgyében Kis- és Nagyesküllő, a közöttük levő „Aranyos domb“-on fogadta, a monda szerint, Tuhutum vezér a benszülöttek hűségesküjét; a Kis-Szamos völgyében Válaszut, a báró Bánffy-család kastélyával és parkjával; Bonczhida a báró Bánffy-család kastélyával, itt végezték ki, Apaffy Mihály fejedelem parancsára 1674-ben Bánffy Dénest; Alsózsukon évente falkavadászatokat és lóversenyeket tartanak.

Az erdélyi részekben Mezőségnek azt a területet nevezik, mely a Kis-Szamostól keletre, a Nagy-Szamostól délre, az Aranyostól északra és a Marostól nyugatra terül el. A Mezőségnek középsőrésze, mely a Kis-Szamostól a Marosig, illetőleg a Marosba szakadó Luczpatakig terjed — tartozik Kolozs vármegye területéhez.

A Mezőség nemcsak földrajzilag, hanem földtanilag is igen jellegzetes része az erdélyi részeknek. Talaját a mediterrán-képződményeknek azon rétegcsoportja alkotja, melyet külön névvel „mezőségi réteg“-nek neveztek el. Ennek uralkodó kőzete a sárga- és kékesszinű hasadópala és tályog (agyag), de ezeken kívül fontos tartozéka a kősó is, melynek telepei a gipszszel együtt, a tályogba vannak beágyazva. Kősó-aknák

Kolozson található, hol elég látogatott sóstó (Dörgő) is van. Sósforrásokot és kősó-kivirágzásokat azonban a megye több községének határában is találunk.

A Mezőség felszínét széles hátú dombsorok (kecskehát) jellemzik, melyeknek a rétegek dülésével egyirányú lejtői szeliden ereszkednek alá, míg ellenkező oldaluk meredek. A dombok meredek oldalai, hol a rétegek kilátszanak, esős időjáráskor átáznak, mikor a tályog meglágyulva a dombok aljáig csúszik le, hol boglyaszerű halmok keletkeznek (Nagyczég mellett). Ezek az omlások nemcsak a dombok alját teszik terméketlenné, hanem a záporosóktól elmosva és elhordva, néha nagyobb területeket is terméketlenné változtatnak addig, míg újabb televény nem képződik rajtuk. Világosvölgy-nél, a Budapest—Predeál-i vasúti vonalszakasz az ilyen omlások, földcsuszamlások miatt csaknem állandóan veszedelemben forog s e miatt a vasúti igazgatóság a közeli Kolozskarán állandó munkástelepet volt kénytelen létesíteni.

A mezősegi időszaki és állandó mocsarak úgy keletkeznek, hogy a mélyebben fekvő s a vizet át nem eresztő tályogon az eső és hóvíz nagyobb mennyiségben gyülik egybe. Néha az ilyen tavak több helyen nagyobb magasságban is előfordulnak, pl. Apahidától keletre, a Darvashegyen is van két ilyen kis tó.

A Mezőségen csakis sekélyes patakokat találunk, melyek számos völgyi-tavat kötnek össze. A leghosszabb ilyen patak, mely észak-déli irányban csaknem a Mezőség közepén halad, a Budatelki-patak, mely Nagyczégnél, Kisczégnél és Báldnál szélesedik ki tóvá, míg Torda-Aranyosmegyében a méhesi és mezőzáhi tavakon is átfut. A Gyéres- és a Czegei-patak nyugatfelé folyva a Kis-Szamosba szakadnak, az utóbbi mentében egész sor tőlánczolatot alkotva. Újabb időben ezeknek a kis tavaknak száma mindinkább apad, mert vizüket kezdik lecsapolni, hogy helyüket rétekké és szántókká alakítsák át. A míg a rablóhalászat ki nem pusztította, e tavak igen gazdagok voltak halakban.

A Mezőség, ha a sik terület hiányától eltekintünk, pusztának volna nevezhető, melyen csak néhol láthatunk egy-egy kőris vagy akáczos erdőcskét s néhány kisebb területű tölgy-, bükk- és gyertyánfa erdőt. Hajdanában azonban a dombok nagy kiterjedésű erdőkkel voltak koszoruzva, melyeknek nyomát ma csak a televényes talaj jelzi. A dombok lejtőin kitünő buza- és kukoricza-szántóföldek vannak, a völgyekben pedig jó legelők és kaszálók terülnek el.

A Mezőség lakossága, a keleti részek székely eredetű lakosságától eltekintve, románajkú. A mezősegi románajkú lakosság falvai rendkívül szegényes külsejűek. A házak kéménynélküli viskók, melyekben a száritott trágya tüzelőanyag kellemetlen büzt terjeszt. A házakat sem gyü-

mölcsös, sem zöldséges kertek nem övezik, mint a magyarajkúaknál. Főtáplálékuk a kukoricza s műveltség tekintetében a többi erdélyrészi románajkúak mögött is elmaradtak. Bár a föld termékenynek mondható, a nép mégis szegény, minek egyik oka abban van, hogy a Mezőségen kevés a járható út, a kő hiánya miatt. Nem is fejlődött ezen a vidéken egy jelentősebb nagyközség, avagy város sem. Az egész kolozsmegyei Mezőségen csak Kolozs rendezett tanácsú város, Teke és Mócs nagyközségek érdemelnek említést.

Kalotaszeg népe mint néprajzi jelenség, a híres kalotaszegi varrottasok és Gyarmathy Zsigáné irodalmi munkássága révén, nemcsak a hazában, hanem külföldön is rokonszenves érdeklődés tárgyává vált. Kalotaszeg népéről sok irodalmi munka jelent meg, ezek között azonban a legbehatóbban dr. Jankó János értékes, „Kalotaszeg magyar népe“ című néprajzi monografia foglalkozik velök.

A kalotaszegi nép szép, mint ember is, írja Jankó. A férfiak közepmagasak, sőt magasabbak is, erős testtel, jól kifejlett, hizásra csak ritkán hajló izomzattal. A homlok magas, széles és egyenes; a szemöldök-ívek jól kifejlődtek; a szemöldök sűrű s majdnem összeérő. Az orr egyenes, sasorr hajlású, szabályos. Az ajkak keskenyek, pirosak, metszésük ívesen lehajlik. A hajzat elég sűrű, a hajszalak hullámosak, nem merevek, fekete szemű igen ritka. A testszine napbarnított, pirosuló arczczal.

A kalotaszegi nők Magyarország legszebb parasztnői közé tartoznak. A lányok arcza szabályos, kerek, a szemek belsőrésze mélyen fekvő; a szemöldök-ívek nincsenek kifejlődve, a szemszőrözet is ritka. A szemek metszése rendkívül finom, szine kék és barna, eleven, tüzes, derült. Az orr szabályos és egyenes. A száj metszése egyenes, a felső ajak vonala csigás, az ajkak középvastagok és élénk pirosak. A hajzat finom, hullámos. Az arcz szine fehér, eleven piros-rózsás. A leányok egyszerűek, szerények, csak kevés hiúsággal, az asszonyok azonban nagyon elevenek és csintalanok.

A kalotaszegi magyarság főfoglalkozása a földművelés; jó gazda, szorgalmas munkás, a ki idejét kitünően tudja beosztani. A hely magas fekvése miatt a gabona később érkezik, azért az Alföldre is lejárnak mezei munkára. Fő háziállat a bivaly, szarvasmarha, hanem az állattenyésztést általában kis mértékben űzik. Az erdőgazdaságot is kis arányokban folytatják.

A háziipar némely ága igen kifejlett. A híres kalotaszegi varrottasok készítése igen soknak ad kenyeret, különösen a mióta Kalotaszeg nagyasszonya, Gyarmathy Zsigáné azt széles körben megismertette és állandó piacot teremtett a varrottasoknak, úgy itthon, mint külföldön. A férfiak a földművelés mellett rendszeresen valamely iparághoz is értenek, így pl.

Inaktelkén a fél falu varga és darócz-varró, Járótelkén sok szalmakalap készül, Magyargyerőmonostoron a fa- és gyantáros tulipános ládák készülnek, Magyarvalkón tányérokot festenek, Magyarbikalon művészi faragványokat készítenek stb.

A kalotaszegi ember erősen spekulál, mozgékony eszű, eleven vérű; kupeczkedik marhával, gabonával. Különösen a bánffyhunyadi emberben sok a kereskedelmi szellem. Híresek a bánffyhunyadi vásárok, a hol a kalotaszegi szép és erős állatok kerülnek eladásra. Vásárkor csaknem minden ház szállodává alakul, hol kevés pénzért, ember, állat szállást kap. A nők is élénk részt vesznek a kereskedői életben.

Jegenye és Bács községek kivételével a magyarság református, erősen konzervatív, de mélyen vallásos, nem káromkodik. Bizonyára ezen őszinte vallásosságnak eredménye az, hogy a magyarság nyugodt, mérsékelt gondolkodású, józan életfelfogású és nemesen önérzetes, mely jellemvonásáról csak ritkán feledkezik meg. A faji öntudat erős, mert a nép a körüllevő románajkúakkal nem keveredik, de azért békésen megfér velük. Tiszta magyaroknak vallják magukat, de egyes helyeken a tatár (II. Rákóczi György által letelepített tatárok utódai), más helyen — Daróczon — a szász s majd a székely származásnak is sok a híve közöttük.

A kalotaszegi falvak nagysága általában 200—1.000 lélek között ingadozik s egymástól való távolságuk 2—12 kilométer között van. Város Kalotaszegen egy sincs, mert Bánffyhunyadi is csak nagyközség. Távolból a községek kedves képet nyújtanak a szemlélőnek; rétektől, szántóföldektől körülvéve, gyümölcsös kertjeikkel, mosolygó szigetként tűnnek szembe, melyből csak a sugár torony, egy-egy magasabb földesuri lak és a fehérre meszelt falak látszanak ki.

A falvak rendszeresen valamely mélyebb völgy katlanában, annak lapályában patak mellett fekszenek. A falvak maguk is magasan fekszenek, de azért a környező hegyek is még legalább 50—150 méter magasak. Kalotaszeg 34 magyar községét három csoportra oszthatjuk földrajzi helyzetük szerint. A Körös medenczejében levő tizenegy község: Bánffyhunyadi, Damos, Kalotaszentkirály-Zentelke (ikerközség) Sárvár, Magyarókereke, Jákótelke, Magyarvalkó, Nyárszó, Körösfő és Magyargyerőmonostor alkotja a Felszeget; az Almás medenczejében található kilenc község: Farnos, Kispetri, Nagypetri, Ketesd, Nagymás, Bábony, Zsobok, Sztána és Magyarbikal általában Alszeg közös néven ismeretesek; a Nádas-medenczének tizenhárom községe: Szucság, Méra, Bács, Vista, Túre, Darócz, Bogártelke, Inaktelke, Kiskapus, Nagykapus, Mákó, Jegenye, és Magyargyerővásárhely.

Nagyon érdekes és jellemző az, hogy Kalotaszegen egy telken rendszeren több család lakik, a minek hagyományos oka az ősi fészekhez

való szívós ragaszkodás. Egy apának több fia s azoknak ivadéakai az apai telket nem osztják, aprózzák fel, hanem az új család, [ha nem fér már az ősi házban, ragaszt hozzá egy újabb házat, vagy azzal szemben épít egy újat, mindaddig, míg csak a területre épület fér.

A házakat többnyire fából (fenyőfából) építik és sárral tapasztják be az oldalakat, míg a tetőket zsindegyel fedik. Az építkezésben a szomszédok és ismerősök ingyen segédkeznek (kaláka).

II. Általános leírás.

Népesség a múltban. Kolozs vármegye 1876. évi közigazgatási beosztása terület szerint némileg változást szenvedett. A beosztás előtt csak 195 község tartozott Kolozs vármegyéhez, míg napjainkban 233 község. Mint történelmileg is érdekes tény fel kell jegyeznünk e megye lakosságára vonatkozólag a régi adatokat is. Így „Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában“ című hivatalos kiadmányban föl van jegyezve, hogy az 1721. évi összesítés szerint az összes háztartások száma 7.464 lehetett, a lélekszám pedig 44.784. Söller J. 1856-ban Nagyszébenben megjelent „Statistik des Grossfürstentum Siebenbürgens“ című munkája szerint az akkori Erdélyben 1786-ban az 1,546.126 lelket számláló lakosságból Kolozsmegyére 121.493 lélek esett, 1838-ban a 2,080.954 lélekből 149.006 lélek és 1844-ben a 2,122.688 lélekből 154.387. Vallás szerint a lakosság így oszlott meg:

	R. kath.	G. kath.	Ev. ref.	Luth.	Unit.	Gör. kel.	Zsidó
1838-ban, Kolozsmegyében	13.199	68.447	33.703	7.736	2.084	23.708	120
egész Erdélyben	217.227	575.492	275.528	210.334	47.280	573.785	3.307
1844-ben, Kolozsmegyében	13.006	72.120	37.727	4.558	2.170	24.806	—
egész Erdélyben	262.179	622.203	269.236	193.843	52.180	610.876	—

Söller adatai szerint Erdélyben 1766-tól 1844-ig a magyarság és székelység 354.184 lélekkel, azaz 135°/o-kal szaporodott, a németajkúak 84.249 lélekkel, azaz 64°/o-kal és az románajkúak 729.793 lélekkel, azaz 130°/o-kal. Ugyancsak az ő adatai szerint Erdélyben a községeknek 7°/o-a volt tiszta magyar, 5°/o-a tiszta szász, 55°/o-a tiszta román, 29·5°/o-a magyar-román, 7°/o-a szász-román és 1°/o-a magyar-szász-román.

Az 1855-ben, a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara kiadásában megjelenő Posch József cs. kir. ker. biztos: „Erdély nagyfejedelemség minden községe betűrendes névtára“ című munka szerint ezen időben Kolozsmegye közigazgatási beosztása következő volt: 1. Válaszuti járás 43 községgel és 25.891 lakossal, 2. Kolozsvári járás 48 községgel és 31.584 lakossal, 3. Kolozsvár város 19.346 lakossal, 4. Bánffyhungyadi járás 57 községgel és 28.415 lakossal, 5. Gyulai járás 21 községgel és 12.991

lakossal, 6. Tordai járás 44 községgel és 29.254 lakossal, 7. Bágyoni járás 40 községgel és 31.410 lakossal; együtt 254 község 187.891 lakossal.

Köváry László: Erdély statisztikája című és 1847-ben megjelent munka szerint Kolozsmegyében 1829-ben 139.911 lakos volt, a kik így oszlottak meg: pap 405, nemes 5.395, honoratior 425, polgár 6.240, paraszt 127.446. A papok között volt 1843-ban: 57 róm. kath., 146 g. kath., 97 protestáns és 40 gör. kel. A népiskolák közül róm. kath. 21, protestáns 76 és gör. kel. 1; iskolába járt összesen 2.588 gyermek. Egész Erdélyben volt 223 r. kath., 1.131 protestáns és 286 g. kel. népiskola, melyekbe 61.687 gyermek járt, de járhatott volna — Köváry szerint — 145.146 is.

Népesség a jelenben. A rendszeres népszámlálási adatok alapján 1880-ban volt e megyében 165 ezer, 1890-ben 189 ezer és 1900-ban 204 ezer lakos.

Az 1900. évi népszámlálás szerint a megye polgári és katonai lakossága együtt 204.361 lelket tett ki, a melyből férfi 102.733 és nő 101.628. Esett egy négyzetkilométer területre 42·2 lakos. A lakosságnak 15·1⁰/₀-a hat évnél fiatalabb, 13·4⁰/₀-a 6—11 éves, 7⁰/₀-a 12—14 éves, 10⁰/₀-a 15—19 éves, 26·2⁰/₀-a 20—39 éves, 19·8⁰/₀-a 40—59 éves és 7·8⁰/₀-a hatvan éven felüli.

A lakosság vallás szerinti megoszlása a következő volt 1900-ban: róm. katolikus 4·3⁰/₀ (8.780), gör. katolikus 51·8⁰/₀, gör. keleti 17·4⁰/₀, ág. h. ev. 3⁰/₀ (6.145), református 20·3⁰/₀ (41.402), unitárius 0·7⁰/₀ (1.316) és zsidó 2·5⁰/₀ (5.118).

A népesség műveltségére következtethetünk abból, hogy 1900-ban a hat éven felüli lakosságnak 25·8⁰/₀-a tudott írni és olvasni, átlag az országban 61·4⁰/₀, a mi a tiz év előtti állapotokhoz képest négy százalék emelkedésnek felel meg.

A megyében 40.988 lakóház iratott össze, a miből egy négyzetkilométerre 8·5 (átlag az országban 9·9) lakóház s egy lakóháza átlag 5 lélek (az egész országban 6·0) jutott. A lakóházaknak 6·2⁰/₀-a volt kőből vagy téglából építve (átlag az országban 15·3⁰/₀), míg 81·9⁰/₀ fából épült. A lakóházak közül 239 a cselédház. Gazdasági épülettel összeépítve s azzal egy tető alatt álló lakóházak és cselédlakások száma 741, míg a külön tető alatt állóké 17. A lakóházakon kívül található még 198 kunyhó és bódé. Emeletes (egy) ház van összesen 58. Tulajdonjog szerint magántulajdonban lévő lakóház 39.898, egyházi és iskolai 600, községi, városi 172, állami, katonai 192, egyéb nem magán 126.

A lakások összes száma 44.816, a miből magánlakás 43 540, üresen álló 1.264, intézeti lakás 12, üzlethelyiségül szolgált 152. A magánlakásokban volt 91.649 helyiség, ebből lakószoba 51.617, előszoba, pitvar

9.190, konyha 20.404, kamara 10.103, cselédszoba 198, fürdőszoba 48, hálófülke 86.

A magánlakásokban együtt élt 204.216 egyén (102.592 férfi és 101.622 nő). A 46.213 családfő közül 41.656 férfi és 4.577 nő, a családtagok száma 146.112 (a kik között 54.885 a férfi és 91.227 a nő ; a családtagokon kívül még közös háztartásban élt 11.892 egyén (5.838 nő), mint rokon, vagy cseléd. Intézeti háztartásban élt 107 egyén, köztük 93 katona.

A háztartáshoz tartozó távollevők száma 5.811-et tett ki, a kik közül külföldön volt 627 (ebből katona 314), a megyén kívül élt 5.184 (katona 777, polgári egyén 2.772 férfi és 1.635 nő). A külföldön távollevő családtagok közül legtöbbben voltak Romániában 293-an (204 férfi, 89 nő), a katonák közül 191 Ausztriában és 120 Bosznia-Hercegovinában volt. A ausztriai összeírás szerint volt Ausztriában összesen 162 kolozs-megyei polgári egyén (85 férfi és 77 nő), s ebből Wienben volt 46 férfi és 42 nő ; a katonák közül 324 volt Ausztriában, Wienben magában 196 és Bosznia-Hercegovinában 222. A magyar összeírás szerint Ausztriában csak hét kolozs-megyei egyén (6 férfi és 1 nő) van feltüntetve az 1900. évi népszámlálási adatokban.

A jelenlevő népesség állampolgársága szerint 334 külföldi honos találtatott a megyében s ezek közül 133 volt ausztriai, 18 németbirodalmi, 12 olaszországi és 2 romániai illetőségű.

A Kolozs vármegyei születésű lakosságból 1900-ban 34.593 lélek nem élt a törvényhatóság területén, hanem az ország különböző megyéiben szétszórva találtattak. Legtöbb Kolozs vármegyei születésű élt Kolozs-várt, 6.238 lélek, azután Szolnok-Dobokamegyében 2.698, Torda-Aranyos-megyében 2.273, Maros-Tordamegyében 1.699, Besztercze-Naszód-megyében 1.261, Szilágymegyében 1.019, szóval a szomszédos vármegyékben található a legtöbb kolozs-megyei születésű lakos ; Budapesten 568, Alsófehérmegyében 542, Biharmegyében 489, Hunyadmegyében 341 stb. A megyében élt, az e megyében szülöttek közül 189.844 lélek, azaz az összesnek 90⁰/₀-a.

Kolozs vármegye lakosai között 14.517 olyan lakos található 1900-ban, a ki más megyében született. Ezek között is a szomszédos vármegyékben szülöttek vannak nagyobb számmal, így szolnok-dobokamegyei 2.884 (köztük 1.573 nő), maros-tordamegyei 2.415 (köztük 1.310 nő), szilágymegyei 1.742 (köztük 916 nő), torda-aranyosmegyei 1.724 (köztük 1.002 nő), kolozsvári 952, besztercze-naszódmegyei 673, biharmegyei 418, veszprémmegyei 309, udvarhelymegyei 272, alsófehérmegyei 303 stb.

Családi állapot szerint a lakosság így oszlik meg: nőtlen 55.976, hajadon 49.758, katona 120, házas 42.785 férfi és 42.838 nő, özvegy 3.768 férfi és 8.938 nő, törvényesen elvált 67 férfi és 42 nő, ismeretlen családi állapotú 7 férfi és 2 nő.

A lakosság anyanyelv szerinti megoszlása következő: magyar anyanyelvű 54.781 lélek, (26·8⁰/₀), német anyanyelvű 7.274, (3·6⁰/₀), tót 87, oláh 140.229 (68·6⁰/₀), horváth 21, vend 10, cseh-morva 24, lengyel 24, cigány 1.851, örmény 13, olasz 38, egyéb és ismeretlen 9.

A magyar anyanyelvű lakosságból csak magyarul beszél 27.922 lélek; az anyanyelv után első sorban németül is tud beszélni 2.607, tótul 57, oláhhul 26.677.

A nem magyar anyanyelvűek összes száma 149.580 lélek; s ezek közül magyarul is tudott 14.326 lélek. Igen szomorú világot vett a kolozsmegyei lakosság magyarnyelvű tudására, hogy a míg a magyar anyanyelvűeknek 51⁰/₀-a beszélt oláhhul és németül, addig a nem magyar anyanyelvű lakosságból csak 9·6⁰/₀ beszélt magyarul is. Igen jellemző az, hogy még a német anyanyelvűeknek is csak 22·7⁰/₀-a beszélt magyarul is, míg az oláhnyelvűek közül csak 8·5⁰/₀! Ime így fest az a bizonyos hirhedt magyar sovinizmus és erőszakos magyarosítás a valóságban!

A nem magyar anyanyelvű lakosságból beszélt magyarul is a német anyanyelvűek közül 1.653, a tótok közül 46, az oláh anyanyelvűek közül 11.905, a cigányok közül 644.

A jelen levő népesség anyanyelvét és családi állapotát állítva szembe, találtatott nőtlen v. hajadon: magyar 28.962 (nő 13.613), német 3.222 (nő 1.497), oláh 72.374 (nő 34.013); házas: magyar 22.262, német 3.393, oláh 59.336; özvegy: magyar 3.473, német 626, oláh 8.469; törvényesen elvált: magyar 82, német 33, oláh 43.

A lakosság anyanyelv szerinti csoportjainak vallási megoszlását tekintve, a következőket találjuk: a magyarok közül róm. kath. 7.941, gör. kath. 954, gör. keleti 218, ág. h. ev. 214, református 40.292, unitárius 1.312, izraelita 3.813, baptista 31; a német anyanyelvűek közül: róm. kath. 182, gör. kath. 10, ág. h. ev. 5.885, református 44, izraelita 1.148, nazarénus 5; a román anyanyelvűek közül: róm. kath. 143, gör. kath. 104.291, gör. keleti 35.119, ág. h. ev. 34, református 464, unitárius 4, izraelita 165, baptista 9; a más anyanyelvűek közül: róm. kath. 424, gör. kath. 659, gör. keleti 272, ág. h. ev. 10, református 596, izraelita 2.

A népesség műveltsége az anyanyelvi csoportokban következő: ír és olvas: magyar 23.725 (nő 10.555), német 4.335 (nő 1.949), oláh 16.480 (nő 5.886); csak olvas: magyar 2.005 (nő 1.325), német 302

(nő 222), oláh 804 (nő 337); sem ír, sem olvas: magyar 29.051 (nő 15.493), német 2.636 (nő 1.438), oláh 122.932 (nő 63.403).

Ha a műveltségi állapotot a vallási csoportok szerint vizsgáljuk, akkor ír és olvas a róm. kath. közül 4.083 (nő 1.801), a gör. kath. közül 12.834 (nő 4.675), a gör. keletiek közül 3.948 (nő 1.327), ág. h. ev. közül 3.707 (nő 1.742), a reformátusok közül 16.234 (nő 7.102), az unitáriusok közül 610 (nő 259), az izraeliták közül 3.256 (nő 1.528).

Ha a nyelvi tudást az anyanyelvi és vallási csoportok szerint tekintjük, akkor a magyar anyanyelvű róm. kath. közül csak magyarul tud beszélni 3.729 (nő 2.007), németül is tud 533, oláhul is tud 3.542 (nő 1.676); a gör. katolikusok közül: csak magyarul 244 (nő 123), németül is 23 (nő 8), oláhul is 667 (nő 301); a gör. keletiek közül csak magyarul 55 (nő 35), németül is 3, oláhul is 157 (nő 66); az ág. h. ev. közül: csak magyarul tud 70 (nő 24), németül is 91 (nő 50), oláhul is 41 (nő 19); a reformátusok közül csak magyarul tud 22.205 (nő 12.267), németül is tud 400 (nő 165), oláhul is tud 17.272 (nő 7.493); az unitáriusok közül csak magyarul tud 591 (nő 311), németül is tud 36 (nő 7), oláhul is tud 680 (299 nő); az izraeliták közül csak magyarul tud 1.015 (nő 534), németül is tud 1.517 (nő 671), oláhul is tud 1.276 (nő 769).

A nem-magyar anyanyelvű lakosságból magyarul is tudott a róm. kath. németajkúak közül 110 (nő 45), az románajkúak közül 46 (nő 33), a gör. katolikus németek közül 4, az románok közül 8.736 (nő 3.305); a gör. keleti románajkúak közül 2.971 (nő 1.035); az ág. h. ev. németek közül 854 (nő 305); a református németek közül 18, oláhok közül 75; az izraelita németajkúak közül 665 (nő 344), az oláhajkúak közül 68 (nő 29).

Az 1900. évi népszámlálás szerint a 16—40 éves férfi népességből magyar anyanyelvű a megyei átlagban 26·4⁰/₀, erdélyrészi átlagban 33·3⁰/₀, országos átlagban 52·6⁰/₀; magyarul beszélt e megye átlagában 38⁰/₀, erdélyrészi átlagban 45·4⁰/₀, országos átlagban 65·5⁰/₀. A női lakosságnak 26·6⁰/₀-a magyar anyanyelvű (erdélyrészi átlag 32·9⁰/₀, orsz. átlag 51·8⁰/₀), és magyarul beszélt 33·8⁰/₀-a (erd. átlag 40·8⁰/₀, orsz. átlag 60·6⁰/₀).

Az érzéki és értelmi fogyatkozásokban szenvedők közül volt e megyében 1900-ban: 205 vak (110 férfi), 203 siketnéma (124 férfi), 190 hülye (130 férfi) és 97 elmebeteg (52 férfi), összesen 695 hiányos szervű lakos.

Az 1905. évi fontosabb népmozgalmi adatok következők:

Házasságkötés 1861 esetben történt, a miből ezer lélekre 8·7 eset jut (erdélyrészi átlag 8·1, országos átlag 8·4). Az év első negyedében

(jan.—márcz.) 882, a másodikban (ápr.—jun.) 330, a harmadikban (jul.—szept.) 213 és a negyedikben (okt.—decz.) 436 házasság kötött. Legtöbb házasság esik februáriusra 458, azután márcziusra 325, majd novemberre 245; legkevesebb áprilusra 62, decemberre 63 és augusztusra 64. A vőlegény életkora 20 éven alul maradt 21 esetben, 20—24 év között volt 790 esetben, 25—29 év között volt 667 esetben, 60 éven felül volt 27 esetben. A menyasszony kora 17 éven alul volt 101 esetben, 17—19 év között volt 593 esetben, 20—24 év között volt 819 esetben, 25—29 év között volt 158 esetben és 50 éven felül volt 47 esetben.

Száz házasság közül a vőlegény 26 éven alul volt 43·6 esetben (orsz. átlag 37·9), a menyasszony pedig 20 éven volt alul 37·3 esetben (orsz. átlagban 37·9); tiszta protogam házasság volt 81·0 esetben (orsz. átlagban 80·7); különböző vallásúak léptek házasságra 13·8 (erdélyrészi átlag 17·5, orsz. átlagban 11·9) esetben; végül különböző anyanyelvűek keltek egybe 2·7 (erdélyrészi átlagban 2·8, országos átlagban 3·9) esetben. A vőlegény nőtlen volt 1.368 esetben, a menyasszony hajadon volt 1.453 esetben; a vőlegények közül özvegy volt még 253 és törvényesen elvált 10; a menyasszonyok közül özvegy volt 165 és törvényesen elvált 13. Vallás szerint róm. katolikus volt 71 vőlegény és 65 menyasszony, gör. kath. volt 1.032 vőlegény és 1.036 vőlegény, református volt 337 vőlegény és 333 menyasszony, gör. keleti volt 331 vőlegény és 338 menyasszony, izraelita volt 45 pár, ág. h. ev. volt 37 pár, unitárius volt 8 vőlegény és 7 menyasszony. Mind a két fél róm. kath. volt 31 esetben, gör. kath. 942 esetben, református 287 esetben, ág. h. ev. 35 esetben, gör. keleti 263 esetben, izraelita 45 esetben és unitárius egy esetben.

A házasságra lépők között magyar anyanyelvű volt 459 vőlegény és 450 menyasszony és magyarul tudott 690 vőlegény és 616 menyasszony.

Az 1905. évben élve született e megyében 7.812 (1907-ben 8.870) ujszülött, a kiknek anyjuk anyanyelve szerint 25·9⁰/₀-a volt magyar anyanyelvű, 1·9⁰/₀-a német és 71·6⁰/₀-a román anyanyelvű. Nem szerint: fiú volt 4.006 és leány 3.806. Törvényes születésű volt 6.844. Iker-születés volt 105 esetben, hármás iker egy esetben, az ikerszülöttek száma 213. Magyar anyától született 2.029 ujszülött, a kik között 260 volt a törvénytelen származású.

Elhalálozott ugyanezen évben 5.979 (1907-ben 5.533) egyén, még pedig hét éven aluli korban 2.823 (fiú 1.484 és leány 1.339). Az ujszülöttek közül már az első hónapban elhalt 799 (fiú 459 és leány 340), azaz 10·2⁰/₀-a az összes ujszülötteknek, az első félévben elhalt 1.364

(fiú 755, leány 609), azaz 17·4⁰/₀, az első évben elhalt 22⁰/₀-a és 7 éves életkora előtt halt el 4.823 (fiú 1.484, leány 1.339), azaz 36·1⁰/₀-a az összes ujszülötteknek. Ha az év egyes hónapjait tekintjük a születések és halálozások szempontjából, akkor azt találjuk, hogy legtöbb születés történt márcziusban: 791, majd februárban 772, januáriusban 731, áprilisban 695, májusban 694, júliusban 660, augusztusban 657 és legkevesebb decemberben: 510; a legtöbb haláleset fordult elő márcziusban: 623, majd februárius és januáriusban 600—600, áprilisban 586, májusban 536, decemberben 511 és legkevesebb júniusban: 348. Az elhaltak között volt anyanyelv szerint 25·5⁰/₀ magyar-, 2·5⁰/₀ német- és 71·4⁰/₀ oláhajkú.

Ezer lélekre esett 36·5 (1907-ben 40·3) élveszületés (erdélyrészi átlagban 33·1, orsz. átlagban 35·1), 27·9 halálozás (erd. átlag 25·5, orsz. átlag 27·5) és természetes szaporodás 8·6 (erd. átlag 7·6, orsz. átlag 7·6). Az 1833 lelket kitevő természetes szaporodásból (1907-ben 3.338) férfi 1.053 és nő 780; vallás szerint: róm. kath. 48, gör. kath. 935, református 313, ág. h. ev. 12, gör. keleti 404, unitárius 15, izraelita 109, egyéb 3; anyanyelv szerint: magyar 503, német 4, oláh 1.322, egyéb 4.

A halálozások főbb okai: száz haláleset közül az orvos állapította meg a halál okát 18·7 (erd. átlag 35·3, orsz. átlag 61·4) esetben; a halál oka fertőzés volt 29·0 (1907-ben 20·4) (erd. átlag 23·5, orsz. átlag 23·7) esetben; egyéb természetes halálok volt 69·2 (erd. átlag 73·9, orsz. átlag 73·8) esetben; erőszakos halálok esete fordult elő 1·8 (erd. átlag 2·6, orsz. átlag 2·5) esetben. Ezer lélekre jut fertőző betegségben elhalt egyén 8·1 (erd. átlag 6·0, orsz. átlag 6·5); gümőkorbán elhalt egyén 4·5 (erd. átlag 3·6, orsz. átlag 4·3). Száz halottból gümőkorbán szenvedett 15·9 (erd. átlag 14·2, orsz. átlag 15·8) egyén. Az összes halálesetekből a halál baleset folytán állott be 1·2⁰/₀ (erd. átlag 1·5⁰/₀, orsz. átlag 1·4⁰/₀)-nál, öngyilkosság folytán 0·3⁰/₀ (erd. átlag 0·5⁰/₀, orsz. átlag 0·7⁰/₀)-nál, gyilkosság folytán ugy a megyében, mint erdélyrészi és országos átlagban 0·3⁰/₀-nál. Veszülettett gyengeség miatt 1.352 hét éven aluli gyermek halt el, míg aggkori kimerülésben 830 felnőtt egyén halt el. A gümőkör 953 esetben (1907-ben 720) volt a halál közvetlen oka, ezután legtöbben, 737-en tüdő- vagy mellhártyagyulladásban haltak el, szamarhurut miatt 162-en (1907-ben 193-an), görcsök következtében 266-an, vizibetegségben 152-en, gyermek-hasmenésben 126-an, kanyaróban 128-an (1907-ben 66-an), hasihagymázban 131-en (1907-ben 79-en), gyermekaszályban 130-an, roncsoló toroklob miatt 90-en (1907-ben 75-en), vérhasban 48-an (1907-ben 54-en), gutaütésben 87-en, sérvek, szakadás következtében 41-en, gyermekági

lázban 27-en (1907-ben 15-en), vörhenyben 60-an (1907-ben 104-en), baleset következtében 73-an, öngyilkosság folytán 16-an, gyilkosság miatt 17-en. 1907-ben a megye 49 községében észleltek trachoma betegséget, még pedig 566 esetben. Pellagra betegség 17 esetben állapított meg. A bejelentett (1907. évben) járványos betegségi esetek közül meghalt: hasihagymázban a betegeknek 11·2⁰/₀-a, vörhenyben 28·6⁰/₀-a, szamarhurutban 3·8⁰/₀-a, difteriában 32·2⁰/₀-a és kanyaróban a betegeknek 5·4⁰/₀-a. Ezen évben első himlőoltásban részesült 7.229 és újraoltatott 4.772 egyén.¹⁾

A házasságoknak 42·7⁰/₀-a (799 esetben) 0–2 gyermekkel volt megáldva, 27·6⁰/₀-a (527 esetben) 3–5 gyermekkel, 26·1⁰/₀-a (479 esetben) 6–10 gyermekkel, 3·2⁰/₀-a (61 esetben) 11–15 gyermekkel és 0·2⁰/₀-a (5 esetben) 15-nél több gyermekkel.

Közegészségügyi szolgálat. Kolozs vármegye területén lakó orvosdoktorok száma 1907-ben 20 volt (1906-ban csak 10), a sebészeké 3.

Hatósági orvos van 26, de ezek közül három Kolozsvárt lakik. Jellem szerint van: egy főorvos, kilencz járási orvos, egy városi orvos (Kolozs), két községi orvos és tíz körorvos. A vármegye 234 községe 17 orvosi körbe van beosztva, de ezek közül saját orvosa csak tíz körnek volt. Összesen 80 szülésznő működött, a kik közül 67 okleveles volt, míg 13-nak csak főorvosi képesítése volt; ezeken kívül működött még képesítés nélküli, ugynevezett parasztbába, összesen 190. A megye területén tizenégy gyógyszertár van. A halottkémlést tizenhárom községben orvos végezte, 170 községben 152 képesített halottvizsgáló, míg 51 községben a községi előljáróság egy-egy tagja. Érdekesen szomorú dolog, hogy a 152 képesített halottkém közül 18 sem írni, sem olvasni nem tudott.

Kórház még egy sincs a megye területén, azonban Bánffyhunyon és Mócson a közeljövőben fog létesülni ilyen is, mivel az előbbire 137.034·08 korona és az utóbbira 112.771·40 korona alap áll 1907-ben rendelkezésre és ezen felül e célra a belügyminister megengedte, hogy 100.000 korona törlesztéses kölcsönt vehessen föl a vármegye.

¹⁾ Mint történelmileg érdekes eseményt jegyzem ide a kolozsvármegyei törvényhatósági közgyűlés 1861. évi jegyzőkönyvéből a következőket: Himlőoltási alap eredetét vette 1815. évi kormányzéki rendeletnél fogva, a himlőoltás előmozdítására mely minden új házaspárt kötelezett, hogy egyszersmindenkorra fizessen 10 váltó, később 20 krt. Ezt az alapot a tartományi főpénztár kezelte, mely 1849-ben magánosoknak 6⁰/₀-ra volt kiadva. A tőke ekkor 68.300 forint kiadott és 3.222 frt készpénzből állott. Az alap ilyen módon való ismertetése után, miután nyilvánvaló volt, hogy ez az alap elveszett, ezt kérde a közgyűlés; Érdekében és jogában áll alkotmányos országnak számon kérni, hogy mennyire növekedett a tizenkét évi atyáskodási rendszer alatt ez az alap?

A vármegye kezelése alatt áll még két, a közegészségügy szolgálataiban álló alap is, az egyik a körorvosi fizetés-alap, mely 9.945 K 35 f-t s a másik a betegápolási alap, mely 18·93 K-t tett ki 1907-ben. Ezekon felül 1907-ben a megyei közgyűlés két 300 koronás orvosi ösztöndíjat létesített, hogy ennek segélyével a megye két orvosa évente résztvehessen a szünidei orvosi továbbképző tanfolyamokon.

A megyében két fürdő van, a jegenyei és a kolozsi. A jegenyei fürdő 1907-ben nem nyílt meg, mert üzemét beszüntették; a kolozsi sósfürdő kopárságához képest elég látogatott, állandó vendégei nyaranta 400–500-ra tehetők, míg ideiglenes vendégei, a kolozsvári kirándulókkal meghaladják az ezret évente.

A megye területe kilencz közigazgatási járásra (főszolgabíróságra) és egy rendezett tanácsú városra van fölosztva. A megye járásai a következők:

Járás	Községek száma	Lakosság		Házasságkötések 1905-ben		
		1900-ban	magyar anyanyelvű	összesen	magyarul tudó vőlegény	menyasszony
1. Almási	34	20.759	3.663	224	40	39
2. Bánffyhungyadi . . .	45	41.567	12.476	417	108	107
3. Gyalui	20	19.919	6.277	161	49	52
4. Kolozsvári	31	31.771	8.179	310	69	67
5. Mezőörményesi . . .	14	12.469	2.101	74	11	11
6. Mocsi	27	21.314	5.983	185	40	39
7. Nádasmenti	22	16.381	8.324	145	74	71
8. Nagysármási	16	14.402	2.783	125	14	16
9. Tekei	23	22.012	2.957	178	32	27
10. Kolozs r. t. város .	1	3.767	2.038	42	22	21
Összesen	233	204.361	54.781	1.861	459	450

Járás	Élve született 1905-ben		Halálozások 1905-ben		Természetes szaporodás	
	összesen	magyar anyától	összesen	magyar anyanyelvű	összesen	magyar anyanyelvű
1. Almási	705	116	562	98	143	18
2. Bánffyhungyadi . . .	1.693	414	1.182	287	511	127
3. Gyalui	776	231	578	191	198	40
4. Kolozsvári	1.320	324	1.013	268	307	56
5. Mezőörményesi . . .	483	90	313	46	164	44
6. Mocsi	864	233	716	178	148	55
7. Nádasmenti	563	277	435	219	128	58
8. Nagysármási	574	131	486	86	88	45
9. Tekei	686	122	555	76	131	46
10. Kolozs r. t. város .	148	91	133	77	15	14
Összesen	7.812	2.029	5.979	1.526	1.833	503

A közigazgatási hatóságok előtt jogerősen befejezett kihágási ügyekben elítéltek 1905-ben 5.507 egyént s ebből nő volt 263. A királyi törvényszék és járásbíróságok előtt jogerősen befejezett büntető ügyekben

elitáltak összesen 2.118 lakost, a miből százezer lélekre esik 988 elitelt (erdélyi átlag 900, orsz. átlag 725). Az ítélet személy elleni bűncselekmény miatt hozatott 1.205 esetben, és vagyon elleni bűncselekmény miatt 691 esetben. A büntető ítéletek között volt: becsületsértésért 730, lopásért 548, gyilkosság, szándékos emberölés, testi sértésért 418, hatóság elleni erőszakért 54, orgazdaság, bűnpalástolásért 52, közcsend elleni kihágásért 50, sikkasztásért 43, rágalalmazásért 30, gondatlanságból okozott emberölésért 19, közegészség elleni büntetendő cselekményért 14, pénzhamisításért 7, szemérem elleni büntetettért 4, vallás elleni kihágásért 4, párviadalért 2, stb. A királyi bíróságok ítéleteivel az 1907. év folyamán különböző időtartamra 98 lakos fosztatott meg politikai jogainak gyakorlatától, 72-vel kevesebb, mint 1906. évben.

A közbiztonsági szolgálatot az egész megye területén a csendőrség látja el s csak pár községnél alkalmaznak még 1907-ben is, külön közbiztonsági közegeket. A megye területén a csendőri szolgálatot a kolozsvári csendőrszakasz látja el, mely 158 emberből áll. Egy csendőrre 30 négyszög kilométer terület és átlag 1.259 lakos esett 1907-ben a csendőr-körletekből. 1907-ben bűntény és vétség miatt 90 egyént tartóztatott le és 12.643-at jelentett fel a csendőrség, míg vétségért 43-at tartóztatott le és 2.647-et jelentett fel. Bűntény és vétség 1.964 esetben jutott tudomására s ebből 1.950-et derített ki, míg a 924 kihágási esetből 920-at.

A tűzrendészet terén előforduló fontosabb mozzanatok a következők:

1905-ben 113 községben (1907-ben 173 községben) fordult elő tűzkár, míg a tüzesetek száma 191 volt. Az elégett tárgyak értéke 261 ezer (1907-ben 383 ezer) koronát tett ki, a miből csak 77 ezer korona térült meg biztosítás folytán. Épületek, ingóságok, szalmás gabonaneműek tűz ellen 64 millió koronára voltak biztosítva s kártérítés címén kifizettetett 77 ezer korona; a gyárak s ezek felszerelése és készletei 6·6 millióra voltak biztosítva s kártérítés címén kifizettetett 15 ezer korona; mezőgazdasági általános biztosítás 11·5 millióra volt kötve s a kifizetett kártérítés 22 ezer korona volt.

Jégek ellen volt biztosítva 1905-ben tengeri és cukorrépa 104 ezer koronára, buza 1.359 ezer, zab rozs, árpa 670 ezer, vetemények 33 ezer, szőlő és komló 3 ezer, összesen 2.169 ezer koronára, míg a kifizetett kárösszeg 14 ezer koronát tett ki.

A megye négy országgyűlési képviselő-választókerületre van felosztva, u. m.: a gyalui, bánffyhungyadi, kolozsi és tekei választókerületre. 1907-ben:

a gyalui	kerülethez	53	község	tartozik,	összesen	640	választóval,
a bánffyhungyadi	„	84	„	„	„	1.035	„
a kolozsi	„	52	„	„	„	1.230	„
a tekei	„	44	„	„	„	896	„

A választók közül: 483 régi jogon,
 810 földbirtoka után,
 24 házbirtoka „
 255 föld- és házbirtoka után,
 985 jövedelme után,
 835 értelmiségi alapon és
 409 füstök után országos képviselő-választó.

Közutak. A megye területén hét állami közút vonul át 323·399 km. hosszúságban, melyből még 11·290 km. nincs kiépítve. Az állami közutak iránya: Nagyvárad—Kolozsvár—Brassó, Csucsá—Nagykároly, Kolozsvár—Bukovina, Kolozsvár—Szászrégen—Tölgyes, Szamosujvár—Marosvásárhely, Marosvásárhely—Királynémeti, Kolozsvár—Szilágy-somlyó. Az állami utak 115 km. hosszan gyümölcsfával és 50 km. hosszan szederfával van beültetve. (1907). A törvényhatósági közutak hossza 300·985 km., melyből 39·165 km. nincs még kiépítve. 27 km. törvényhatósági közút van gyümölcsfával beültetve. A községi közlekedési közutak hossza 869·673 km., melyből még kiépítetlen 245·074 km. A községi közdülőutak összes hossza 1907-ben 1,744·440 km., de rendszeresen még nincsenek kiépítve. A törvényhatósági közuti alap vagyona 1907-ben 651.777·81 koronát tett ki.

Az összes vármegyei katonai állításkötelesek közül 1907-ben besoroztak az ujonczjutalék javára ezer hadkötelest, közöttük hat egyéves önkéntest, a póttartalék javára 271 ujonczot, közöttük hét papnövendéket és 3 tanítójelöltet.

Közoktatásügy. A megyében 1904. év végén volt 3—6 éves óvóköteles korban levő 7.070 fiú és 6.714 leány, összesen 13.784 óvóköteles gyermek, a kiknek 9·7⁰/₀-a járt óvodába, 695 fiú és 636 leány s ezek közül 612 volt magyar anyanyelvű.

A mindennapi iskolába járásra kötelezett gyermekek száma 1904. év végén 38.670, a kik közül helyben járt iskolába 26.101, más községben járt iskolába 1.393 és magánoktatásban részesült 10 tanköteles. Így tehát oktatásban részesült 27.603 tanköteles, azaz a tanköteleseknek 71·5⁰/₀-a. Az összes tankötelesek közül magyar anyanyelvű 10.557, azaz 27·3⁰/₀, s az iskolába járók közül magyar anyanyelvű volt 8.633, azaz 31·2⁰/₀, s a magyar anyanyelvűeknek 81·7⁰/₀-a. (Ugyanekkor az erdélyrészi magyar anyanyelvű tanköteleseknek átlag 76·1⁰/₀-a, s az ország összes magyar anyanyelvű tanköteleseinek 81·3⁰/₀-a járt iskolába. Az iskolába járóknak az erdélyi részeken 37·0⁰/₀-a és az egész országban átlag 52·9⁰/₀-a volt magyar anyanyelvű).

Volt 1904/5. iskolai évben a megye területén 15 rendes óvoda (1907-ben 17), egy állandó és 10 nyári menedékház, melyekben összesen

1.670 óvököteles volt elhelyezve. Mindennapi elemi iskola volt 292 (1907-ben 289) összesen 18.609 növendékkel; 227 általános ismétlőiskola 4.555 növendékkel; 30 nem szaktanítós gazdasági ismétlőiskola 1.023 növendékkel és egy szaktanítós gazdasági ismétlőiskola Kolozson 44 növendékkel; iparosinasiskola egy van 72 növendékkel; a bánffyhunyadi felső leányiskolába 40 és a szintén bánffyhunyadi állami polgári fiúiskolába 173 növendék járt.

A 292 mindennapi elemi iskolából 243 teljesen osztatlan és vegyes, míg 49 részben osztott és kettő teljesen osztott. Hetven iskolában az évfolyamok száma ötnél kevesebb, míg a többinél öt, vagy hat évfolyamú. Nyolcz hónapnál rövidebb ideig 97 népiskola működött. Az iskolák közül volt: 60 állami, 3 községi, 9 róm. kath., 142 gör. kath., 25 református, 7 ág. h. ev., 4 gör. keleti, 4 izraelita és 1 vállalati magániskola. Magyar volt a tannyelv 103 iskolában, német 7-ben és román 182-ben. Működött összesen 374 elemi iskolai tanító.

Az állami elemi iskolákba járt összesen 7.165 tanuló (5.809 mindennapi, 385 általános ismétlő és 971 gazdasági ismétlő). A tanulók közül magyar anyanyelvű 5.142, német 108, tót 6, román 1.848. Állami tanító működött 124.

Árvaügyek. A megye területén 1907. év végén az árvaszék 29.576 árvát tartott nyilván, míg a gondnokság alá helyezették száma 470. Ugyancsak 1907 végéig 237 gyermek nyilvánított elhagyottnak, a kik aztán az állami gyermekmenhelyben helyeztettek el. Az árva- és gyámpénztárban 775.242·60 korona árva-vagyon kezeltetett 1907. év végén s ezenfelül az árvaszék kezelése alatt állott 21.553 korona árva-tartalék-alap, 4.019·80 korona árvabírság és 1.882·46 korona, elhagyott gyermekek segélyalapja címén.

Egyletek és társulatok közül 1905-ben a következők állottak fenn:

1. A bánffyhunyadi járásban: Magyarbikalon és Bánffyhunyadon: Ifjúsági Egyesület, Bánffyhunyadon ezenkívül volt még: Kalotaszegi Olvasó-Egylet (alakult 1867-ben), Iparos Olvasókör (alakult 1877-ben), és Műkedvelő Társaság.

2. Az almási járásban: Nagymáson, Középlakon (korábban: Almásvidéki Könyvtár-Egylet, alakult 1856-ban) és Hidalmási Ifjúsági Egylet, Hidalmáson Chevra Chadicha.

3. A nádasmenti járásban: Szucságban, Egeresen, Mérában Ifjúsági Egylet, Szucságban Temetkezési Egylet.

4. Gyalui járásban: Gyaluban: Olvasó-Egylet (alakult 1878-ban).

5. Kolozsvári járásban: Patában, Györgyfalván, Válaszuton, Bonczhidán, Kidében, Ajtonban, Kajántán, Kolozsborsán: Ifjúsági Egyletek; Patában: Nőegylet is.

6. Mocsi járásban: Magyarfrátán, Alsószováton: Ifjúsági Egylet, Mócson Kaszinó és Olvasó-Kör (alakult 1867-ben).

7. Nagysármási járásban: Nagysármáson: Ifjúsági Egylet és Daloskör.

8. Tekei járásban: Tekében: Gazdasági Egylet, Temetkezési Egylet, Ének- és Zene-Egylet (alakult 1878-ban), Társalgó-Egylet, Takarék- és Előlegezési Egylet, Torna-Egylet, Ág. h. ev., református és tekei nőegylet, Tüzoltó-Egylet (alakult 1876-ban) és Szarvasmarhatenyésztési Egylet; Bátos és Dextrádon: Gazdasági Egylet és Nőegylet.

Az 1905. évi posta-, táviró- és távbeszélő-forgalomra vonatkozó fontosabb adatok:

Volt 40 stabil postahivatal, 38 táviró- és 90 távbeszélő-állomás. Érkezett 1,442.600 levélpostai küldemény és 20.800 távirat. Egy lakosra esett levélpostai küldemény 10·8 drb (erdélyrészi átlag 13·9, országos átlag 21·5), távirat 0·1 (erdélyrészi átlag 0·2, országos átlag 0·4) drb.

Kolozsmegye fajnépeinek elhelyezkedése.¹⁾ Az erdélyrészi magyarság elhelyezkedését elszórtság és elszigeteltség jellemzi napjainkban. Pár száz év előtt a helyzet másminő volt. A Mezőségtől a Királyhágóig ma szét-szórta fekvő magyar nyelv-szigetek annak a nagy magyar nyelvterületnek voltak részei, mely századok előtt a Székelyföldtől a nagy magyar Alföldig megszakítatlan folytonosságban kiterjedt. Ez a hajdani összefüggés, melynek iránya a Maros, Szamos és Sebes-Körös vonala volt, — sajnos — csaknem teljesen megszakadt, s csak egyes nyelv-szigetek őrzik az összefüggés emlékét.

A nagyobb székely medenczén kívül három kisebb magyar nyelv-medenczét találunk az erdélyi részekben, melyek közül az egyik (a másik kettő: kisküküllői és aranyosmelléki) a kolozsi medencze, mely a Kis-Szamos, a Nádas és Sebes-Körös vidékére terjedőleg Kolozsvártól Kalotaszegig ér és 28 községet fog össze. Találunk ezeken kívül Kolozs megyében még 70 olyan községet, melyekben az oláh és egy esetben (Teke) a szász többséggel szemben a magyar faj minoritás ereje a 11—49% közt váltakozik. Régi tudósítások szerint ezekben a községekben még 50—60 év előtt is a magyarság volt túlsúlyban.

Az erdélyrészi 220 tiszta magyar község közül csak (Jegenye, Inákelke, Darócz és Magyarfenes) fekszik Kolozsmegyében, míg a 168 olyan község közül, melyekben a többi fajok csak szórványosan fordulnak elő, e megyére 12 jut.

Kolozsmegyében az oláh nyelvterület polyglott községei közé 1890-ben 35 község tartozott, melyekben a magyar kisebbséget az oláh-ajkuak özönlötték körül 1900-ig, tehát egy évtized alatt feltűnően egy

¹⁾ Balog Pál: *Népfajok Magyarországon*, Budapest, 1902.

községben változtak meg a faji arányviszonyok. Nagysármás. község, hol 1890-ben alig volt pár magyar, 1900-ra magyar többséget kapott, melynek lélekszáma 34-ről 951-ig szökött föl. Ez eredmény egyenesen a szerencsés telepítési actió sikerének tulajdonítható. Kisebbségben maradt, de kedvezőtlen körülmények között is gyarapodott a magyarság: Berkenyesen, hol a lélekszám 1890 óta 1900-ig 618-ról 560-ra csökkent, de a magyar elem 134 lélekről 177-re emelkedett; Szászfenesen a magyarság 865-ről 902-re, Válaszuton 474-ről 627-re, Bonczhidán 690-ről 999-re, Nagyalmáson 621-ről 705-re, Magyarnagyzsomboron 250-ről 318 lélekre nőtt. Azonban észrevehető visszaesés mutatkozik Tuson, a hol 174-ről 154-re, Botházán, hol 138-ról 84-re és Ördögkeresztúron, hol 179-ről 167-re apadt a magyar lélekszám.

Az oláh nyelvterületben levő magyar szigetekhez 13 község tartozott még 1890-ben. Ezek közül Magyarfenes a tiszta magyar községek sorába jutott az utolsó tíz év alatt. Az oláh kisebbség arányszáma csökkent Alsószováton, Felsőszováton, Vajdakamaráson és Visán, míg Köbölkuton megnövekedett s már veszélyezteti a magyar többséget, épen így veszélyes az oláh kisebbség Kolozson, Komlódon és Középlakon. Az utolsó tíz év alatt a magyar többség mellett nem emelkedett az oláhajkuak arányszáma: Keszüben, Dextrádszéplakon, Györgyfalván és Kidében.

A kolozsi magyar nyelvmedenczét 29 község alkotja. Ezek közül Jegenye, Inaktelke és Darócz megtartotta 1900-ban is tiszta magyar jellegét, s ezen felül Magyarbikal és Zsobok is tiszta magyar jellegűekké váltak, azonban Magyarvalkó elveszítette magyar jellegét és oláh többségűvé lett, de csak azért, mert az oláh jellegű Gyurkuczát vele közgazgatásilag ezen időtájjban egyesítették. Az oláhajkuak arányszáma ezen medenczében csakis Zentelkén növekedett meg, míg Mérában és Vistán az oláhajkú kisebbség arányszáma 10°/o alá hanyatlott. Az oláhajkuak megtartották 10°/o-on aluli kisebbségüket: Bánffyhunyadon, Ketesden, Bogártelkén, Nagykapuson, Mákón, Kőrösfőn, Sárvásáron; 10—20°/o közti kisebbségüket: Kispetriben és Járótelkén; 20—30°/o közti kisebbségüket: Bácsban, Nyárszón és Dánoson; 30—40°/o közti kisebbségüket Sztánán, Türebén, Szászlónán és Szucságban és 40—49°/o közti kisebbségüket: Kiskapuson és Gyerővásárhelyen.

A kolozsi kis magyar nyelvmedenczében csak két oláh sziget van: Oláhnádas, pár százalék magyar kisebbséggel és Gesztrágy, tiszta oláh falu.

III. Mezőgazdaság.

Kolozsmegye mezőgazdaságára vonatkozólag érdekes adatokat találunk azokban a följegyzésekben, melyek a Pragmatica Sanctio korából

maradtak reánk.¹⁾ Így az 1713-iki összeírások azt emelik ki e megyére vonatkozólag, hogy legtöbb községben (az alsó járás 84 községében) a határ nagyobb része a földesurak kezén volt s ők műveltették; megemlítik továbbá azt is, hogy a jobbágyok kezén is elég föld van, a melyen a talaj jó termőképessége mellett sokkal többet is termelhetnének, ha tehetségük volna rá és elegendő munkaerővel rendelkeznének. Ezen időben a pusztá lelkek száma mindenütt nagy, sőt néhol a lakott telkekét is meghaladja. Az 1713-iki összesítés szerint volt az alsó járásban 901, a felsőben 505, összesen 1.401, 1721-ben mindkét járásban 1.370^{1/2} pusztá és ugyanazon évben 2.476 lakott telek. A mi a művelés alatti s tényleg használt területet illeti, a hivatalos összegeзések a következő eredményeket mutatják: Az 1713. évben az alsó járásban be volt vetve 11.477 köblös²⁾ szántóföld és 32.930 köblös parlagon volt; a felső járásban a bevetett terület 5.442 köblös s a be nem vetett szántóföld 10.034 köblös területet tett ki. 1720-ban az összes szántóföld a felső járásban 20.279^{1/4} köblös területű volt, míg az egész megyében 59.444 köblöst tett ki. A rét 1713-ban a két járásban 14.334 és az 1720. évben 17.143 kaszás területet foglalt le.

Az 1721-iki évi terméseredményekről a következők vannak följegyezve: Ekkor volt őszi (buza és rozs) vetés 11.300 köből 100.868 kalangya; zab, árpa és tönköly 29.087 kalangya; kender és len 9.059 kalangya; borsó és lencse 896^{3/4} köből terméssel. A tengeritermesztésről az 1713-iki följegyzés említést tesz, de úgy látszik a mezőgazdasági termelésnek ez az ága akkor még nem volt jelentékeny.

A szőlőtermelés 1713—20-ban is elég jelentékeny lehetett. A szőlőterület ugyan nincs kitüntetve, de az megemlítetik, hogy 1713-ban 28.858 veder bor termett. 1721-ben már meg van mondva, hogy 4.436 kapás szőlő volt a megyében, melyen 21.438 veder bor termett.

Az állattenyésztésre vonatkozó feljegyzésekből azt tudjuk meg, hogy 1713-ban volt a megyében 10.298 db. ökör, 7.850 db. tehén, 778 db. ló, 35.376 db. juh és kecske és 12.470 db. sertés, míg 1721-ben 9.651 db. ökör, 7.039 db. tehén, 3.228 db. borju, 1.977 db. ló, 29.491 db. juh és kecske és végül 11.724 db. sertés. A méhtenyésztésre vetnek világot a következő adatok: 1713-ban 7.835 méhkast irtak össze; 1721-ben a méhek utáni adóban, pénzben és terményekben a lakosság 37.916 frttal volt megterhelve.

¹⁾ Ezen adatokat az országos m. kir. statisztikai hivatal dolgozta föl „Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720—21.” című munkában.

²⁾ Egy pozsonyi köblös föld 1.100—1.200 □-öl; egy kaszás rét 800—1.200 □-öl és az egy kapás szőlő 94 □-ölet tehetett ki.

A tizennyolczadik század második felében annyira híressé vált erdélyrészi lótenyésztés jóhírét a kolozsmegyei magánménesek nagyban emelték. Nevezetesebb ménesek voltak e megyéből: a gróf Korniss Antalé Gyekében, báró Bánffy Zsigmondé Borsán, báró Bánffy Józsefé Borsán, gróf Gyulay Józsefnéé Borsán, báró Wesselényi Farkasé Drágon, báró Bánffy György alezredesé Válaszuton, báró Bánffy Sándoré Bánffyhunyadon, báró Szentkeresztyé Egeresen, gróf Haller Antalé Egeresen, báró Alvintzy Gáboré Bányavizen, báró Dániel Istváné Nagyszéken és báró Bánffy Györgyé Bonczhidán, ezekben a ménesekben a legjobb és legszebb hátaslovakat tenyésztették; báró Bánffy Józsefnéé Borsán, gróf Teleky Józsefnéé Sármáson, Záborszkyé Monostoron, melyekben Chevaux-legers és huszárlovakat tenyésztettek.

A jelenlegi Kolozs vármegye mezőgazdaságára vonatkozólag az első részletes statisztikai fölvételeket az 1895. évi VIII. t.-cz. alapján 1895. és 1896. években eszközölték hivatalosan. A „Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie“ című nagy mű 1842. évi évfolyamában található idevonatkozó adatok a fentebb közölt s 1713–20. évekre vonatkozó adatokhoz hasonlóan csak a jobbágyi birtokokat ölelik föl, de az összes adatok érdekes és sok tekintetben tanulságos becslésnél egyébnek nem tekinthetők.

Az 1905. évi fölvétel szerint a megye mezőgazdasági statisztikai adatai a következők:

A gazdaságok száma 41.022, melyek összesen 840.157 kath. hold területet foglaltak el. A gazdaságok területe művelési ágak szerint: szántó föld 273.251 k. hold, kert 16.750 k. hold, rét 134.807 k. hold, szőlő 1.739 k. hold, legelő 125.064 k. hold, erdő 261.519 k. hold, nádas 1.184 k. hold, nem termő terület 25.823 k. hold.

A gazdaságok területéből tulajdonbirtok volt 746.659 k. hold, haszonélvezeti 12.692 k. hold és haszonbéres 80.806 k. hold.

Tűz ellen biztosítva volt 3.184 gazdaság épületbiztosítással, 211 gazdaság gabona- és takarmánybiztosítással, 185 gazdaság átalánybiztosítással, míg jégkár ellen 326 gazdaság volt biztosítva.

A gazdaságok közül 87 iparvállalattal volt kapcsolatban és 22 gazdaságban használtak műtrágyát.

Az ígásfogatok között volt lófogat: egyes 1.246, kettős 1.500, hármas 124, négyes 143: ökörfogat: kettős 2.935, négyes 1.711, hatos 268; bivalyfogat 1.441, öszvér- és szamárfogat 128 és tehénfogat 8.720.

A gyümölcsfák közül: almafa 99.924, körtefa 33.722, cseresznyefa 11.230, meggyfa 20.515, őszibarackfa 10.576, kajszinbarackfa 3.507, szilvafa 467.011, diófa 16.030, mandulafa 447, gesztenyefa 8.962 db., összesen 672.142 db. gyümölcsfa.

Az állatállományból: bikaborju és bika:¹⁾ egy évesig 943, két évesig 564, három évesig 334, három éven felüli 496 db.; üsző, tehén: egy évesig 9.596, két évesig 6.304, három évesig 5.822, négy évesig 5.163 és négy éven felüli 33.229 db.; tinó és ökör: egy évesig 7.013, két évesig 5.605, három évesig 5.231, négy évesig 4.839 és négy éven felüli 16.894 db. A szarvasmarhák összes száma 102.033 db., a miből 86.908 db., magyar erdélyi fajta, 4.634 db. mokány vagy riska, 1.008 db. pirostarka, 243 db. borzderes, 261 db. egyéb színes és 8.979 bivaly. A lovak²⁾ közül mén: egy évesig 246, két évesig 107, három évesig 34, három éven felüli 55 db.; kancza egy évesig 361, két évesig 313, három évesig 348, négy évesig 345, négy éven felüli 3.458 db.; herélt egy évesig 83, két évesig 155, három évesig 276, négy évesig 333 és négy éven felüli 2.687 db. A lovak összes száma tehát 8.801 db. Volt még 445 szamár, 29 öszvér, 5.654 kecske, 67.856 sertés, 167.608 juh, 305.609 baromfi és 13.874 méhcsalád.

A négy fő állatnemet: a szarvasmarhát, lovat, sertést és juhot a területtel és lélekszámmal összehasonlítva (Kolozsvár törvényhatóságot is ide számítva) a következő eredményeket nyerjük: Esik átlagosan egyszáz négyszögméter területre e megyében 2.058 drb. szarvasmarha (orsz. átl. 2.083), 193 drb. ló (orsz. átl. 705), 1.407 sertés (orsz. átl. 2.304) és 3.275 drb. juh (orsz. átl. 2.690); ezer lélekre jut 470 szarvasmarha (orsz. átl. 385), 44 ló (orsz. átl. 130), 322 sertés (orsz. átl. 426) és 749 juh (orsz. átl. 497). Ha pedig az állatlétszámot szarvasmarhákra redukáljuk,³⁾ az állatok redukált összes száma 133.300 drb. Száz darab ilyen szarvasmarhára esett átlagosan a megyében a szántóföldből 202 (orsz. átl. 219), a rétből 98 (orsz. átl. 50), a legelőből 65 (orsz. átl. 36) katasztrális hold.

A gazdaságok összes számából esett a törpe⁴⁾ gazdaságokra 44·94⁰/₀ (orsz. átl. 53·57), kis gazdaságokra 53·76⁰/₀ (orsz. átl. 45·44), közép gazdaságokra 1·12⁰/₀ (orsz. átl. 0·83) és a nagy gazdaságokra 0·18⁰/₀

¹⁾ A köztenyésztés emelésére kiosztatott 1906-ban e megyében 58 db. magyar fajta, egy pirostarka, egy pinzgaui és hat bivalybika, továbbá 24 db. zsir-fajta sertéskan.

²⁾ A megyében négy fedezettési állomás van s azokon 1907-ben a következő mének állottak rendelkezésre: Bánffyhunyadon: Edgar 3. angolfajta, Gidran IX—5, gidránfajta és Ó-Baján 1, arabfajta; Bátoson: Furioso XXVI—5., angolfajta, Nonius XXXI—5., Noniusfajta; Magyarnagyzsomboron: Ó-Baján 9, arab telivér, Maestro Erga III., lipicai fajta, Ó-Baján II—6., arabfajta; Tekén: Kolozs 4, angolfajta, Poroszló 8, angolfajta és Győztes Nonius 2, noniusfajta.

³⁾ Átszámítási kulcs: egy szarvasmarha egyenlő egy lóval, vagy öt sertéssel, vagy tiz juhval, vagy tizenöt kecskével.

⁴⁾ A gazdaságokból törpe gazdaság 0—5 kat. hold területtel, kiskgazdaság 5—100 kath. holddal, középgazdaság 100—1000 kat. holddal és nagy gazdaság 1.000 kat. holdon felüli területtel.

(orsz. átl. 0·16): míg a gazdaságok összes területéből a törpe birtokra jutott 4·91⁰/₀ (orsz. átl. 5·84), a kisbirtokra 47·06⁰/₀ (orsz. átl. 46·50), a középbirtokra 18·73⁰/₀ (orsz. átl. 15·37) és a nagybirtokra 29·30⁰/₀ (orsz. átl. 32·29).

Az összes gazdaságok egyes kategóriáinak területéből jutott a szántó- földre a területnek 40·63⁰/₀-a (orsz. átl. 54·99), a kertre 2·53⁰/₀ (orsz. átl. 1·69), a rétre 19·71⁰/₀ (orsz. átl. 12·52), a szőlőre 0·27⁰/₀ (orsz. átl. 1·31), a legelőre 12·92⁰/₀ (orsz. átl. 8·91), erdőre 21·98⁰/₀ (orsz. átl. 17·39), nádasra 0·15⁰/₀ (orsz. átl. 0·32) és a nem termő területre 1·81⁰/₀ (orsz. átl. 2·87). A törpe birtok területének 59·71⁰/₀-a szántó (orsz. átl. 63·58⁰/₀), 19·64⁰/₀-a rét (orsz. átl. 12·83), 10·24⁰/₀-a kert (orsz. átl. 7·27) és 2·04⁰/₀-a erdő (orsz. átl. 1·95⁰/₀). A kisbirtok területéből 52·95⁰/₀-a szántó (orsz. átl. 68·13), 27·68⁰/₀-a rét (orsz. átl. 16·93), 7·77⁰/₀-a legelő (orsz. átl. 5·30), 6·59⁰/₀-a erdő (orsz. átl. 4·06), 3·09⁰/₀-a kert (orsz. átl. 2·18); a középbirtoknál 36·32⁰/₀-a szántó (orsz. átl. 57·59), 26·66⁰/₀-a erdő (orsz. átl. 15·57), 18·25⁰/₀-a legelő (orsz. átl. 12·00), 14·57-a rét (orsz. átl. 10·49) és 1·69⁰/₀-a kert (orsz. átl. 0·85⁰/₀); a nagybirtoknál 27·04⁰/₀-a erdő (orsz. átl. 40·25), 20·39⁰/₀-a szántó (orsz. átl. 33·28), 19·19⁰/₀-a legelő (orsz. átl. 13·65), 10·21⁰/₀-a rét (orsz. átl. 7·09) és 0·87⁰/₀-a kert (orsz. átl. 0·37).

A szarvasmarhára redukált házi állatok az egyes gazdasági kategóriák között így oszlottak meg: a törpe gazdaságokban volt 21.700 drb., a kisk gazdaságokban 82.021, a középgazdaságokban 12.754 drb. és a nagy gazdaságokban 16.825 drb. Száz hold szántóföldre jutott átlagosan szarvasmarhára redukált házi állat a törpe gazdaságoknál 112 drb. (orsz. átl. 115), kisk gazdaságoknál 50 drb. (orsz. átl. 47), középgazdaságoknál 28 (orsz. átl. 28) és a nagy gazdaságoknál 42 drb. (orsz. átl. 32).

Lássuk ezek után, hogy a gazdaságok különböző kategóriáinál egy gazdaságra hány háziállat jutott a főbb állatnemekből:

	Átlagosan esik egy	
	törpe	kis
	gazdaságra	
Szarvasmarha	0·93 (orsz. átl. 0·30)	3·08 (orsz. átl. 3·00) drb.
Ló	0·05 („ „ 0·22)	0·23 („ „ 1·22) „
Sertés	0·82 („ „ 1·04)	1·51 („ „ 2·61) „
Juh	1·46 („ „ 0·41)	5·15 („ „ 2·64) „
	Átlagosan esik egy	
	közép	nagy
	gazdaságra	
Szarvasmarha	21·21 (orsz. átl. 28·33)	161·50 (orsz. átl. 186·76) drb.
Ló	2·95 („ „ 6·94)	18·86 („ „ 30·50) „
Sertés	13·41 („ „ 25·26)	175·45 („ „ 233·10) „
Juh	39·80 („ „ 55·45)	303·53 („ „ 745·09) „

Az egyes birtok-kategoriák vagyoni megoszlását tekintve, a következő részletesebb adatokat tünteti föl az 1895. évi hivatalos összeírás abszolút számokban:

	Törpe gazdaságokban			Kis gazdaságokban			Közép gazdaságokban		Nagy gazdaságokban 1000 holdon felül
	egy holdon alul szántóföld nélkül	szántófölddel	1—5 holdig	5—10 holdig	10—100 holdig	100—200 holdig	200-1000 holdig		
A gazdaságok száma	3.860	1.919	10.705	7.905	11.724	172	238	68	
A gazdaságok területéből művelési ágak szerint kat. holdakban:									
Szántóföld	—	808	18.641	34.033	131.466	10.364	34.779	39.684	
Kert	789	123	2.424	2.702	6.941	463	1.643	1.685	
Rét	145	80	6.171	14.701	71.826	4.477	13.647	19.875	
Szőlő	22	8	163	203	825	69	270	237	
Legelő	27	15	1.478	3.515	20.757	2.820	19.879	37.347	
Erdő	18	7	641	1.695	18.887	5.356	27.812	91.535	
Nádas	—	—	10	24	209	8	265	481	
Nem termő	200	58	744	1.011	3.752	499	1.999	3.762	
Összes terület	1.201	1.099	30.272	57.884	254.663	24.088	100.304	194.606	
A háziállatokból drb:									
Ló	186	118	682	811	3.817	322	901	1.283	
Szarvasmarha	2.210	1.236	11.911	15.719	45.120	1.855	6.845	10.982	
Sertés	3.142	1.358	9.158	8.886	21.081	1.005	4.493	11.931	
Juh	3.907	1.978	18.325	23.144	78.470	3.704	12.617	20.640	
Kecske	230	203	1.130	984	2.529	22	50	60	
Szamárr, öszvér	20	10	70	72	91	10	84	106	
Méhközpü	428	156	1.410	1.392	7.232	422	940	949	

A gazdaságokban használt gépek és eszközök leltárából álljanak itt a következők: Gözerőre működő lokomobil (41), cséplőszeke (53) és gőzeke (1), összesen 95 drb volt használatban, melyből 59 drb az ezer holdon felüli birtokra esett. A ló- és emberi erőre működő gépek és eszközök között volt: járgány 201, cséplőszeke 263, aratógép (marokrakó és kévekötő) 39, kaszálógép 36, vetőgép (szórvető 44, sorbvető 74) 118, lógereblye 137, rosta 539. Az ekék közül 13.246 egyes, fagerendelylyel, 732 egyes, vasgerendelylyel, 392 kettős- és 204 hármas eke, 113 mélyítő és 49 töltögető eke. Meg kell jegyeznünk, hogy a fagerendelyű ekékből az ezer holdon felüli gazdaságokban csak 457 drb s a 100—1.000 holdas gazdaságokban 801 drb találtatott. A boronák közül 11.513 drb fakeretes (605 drb a nagybirtokon), 704 a vaskeretes és 100 drb a túskeborona. A szekerek közül 14.298 drb a fatengelyű — ebből 669 drb a nagybirtokon — és 1.622 drb a vastengelyű.

E megyében a korlátolt forgalmú birtok (kincstári, egyházi, községi, törvényhatósági stb.) 244.290 kat. holdat foglal le, a mi az összes területnek 29·08⁰/₀-át teszi. E területből közel 15 ezer kat. hold a szántóföld, 55 ezer kat. hold a legelő és 147 ezer kat. hold az erdőterület. A legelő, az összes legelőterületnek 45·63⁰/₀-át s az erdő az összes erdőterületnek 56·72⁰/₀-át teszi, míg orsz. átlagban az előbbi 56·98⁰/₀-át és az utóbbi 62·94⁰/₀-át teszi az összes legelő-, illetőleg erdőterületnek.

A korlátolt forgalmú birtokból:

	Szántóföld	Legelő	Erdő	Összes terület kat. hold
Kincstári birtok	543	6.762	57.793	65.799
Községi erdők	—	—	13.820	—
Községi legelők	—	12.131	—	—
Községi, városi és törvényhatósági birtok	1.137	12.583	13.334	42.749
Vallás- és tanulmányi alap	2.387	1.659	7.407	12.980
Róm. kath. templomi és lelkészi birtok	412	137	72	923
Róm. kath. tanítói és iskolai birtok	69	8	—	91
Gör. kath. káptalani birtok	80	4	13	144
Gör. kath. szerzetesrendi birtok	6	—	4	12
Gör. kath. templomi és lelkészi birtok	3.375	714	4.790	10.686
Gör. kath. tanítói és iskolai birtok	406	38	316	903
Gör. keleti templomi és lelkészi birtok	528	260	917	2.615
Gör. keleti tanítói és iskolai birtok	92	6	76	150
Ág. h. ev. templomi és lelkészi birtok	266	479	295	1.185
Ág. h. ev. tanítói és iskolai birtok	8	—	—	11
Református egyházi alapok birt.	444	535	273	1.720
Református templomi és lelkészi birtok	2.343	1.068	2.513	7.083
Református tanítói és iskolai birt.	151	84	146	453
Unitárius templomi és lelkészi birtok	48	75	32	257
Unitárius tanítói és iskolai birtok	12	—	—	23
Zsidóhitközségi birtok	—	—	—	2
Állami iskolai birtok	—	—	—	46
Községi iskolai birtok	27	64	374	472
Egyletek, részv. társ., vasutak bir- tokai	194	377	1.525	2.310
Hitbizományi birtok	2.204	3.673	2.023	10.139
Közbirtokosság és volt urbéresek közös birtokai	179	26.622	54.932	83.984

A földműveléssel foglalkozó népességet egybevetve a birtokkategóriákkal, az alábbi eredményeket mutatja föl az 1900. évi népszámlálás.

E megyében 1900-ban 35.179 olyan egyén volt, közötté 2.525 nő, a kiknek önálló és főfoglalkozása volt a földművelés. Ezek közül nagybirtokos 18 (nő 2), középbirtokos (200—1.000 kat. holdas) 90 (nő 13), középbirtokos (100—200 kat. holdas) 73 (nő 13); ezer holdon felüli haszonbérlő 14 (nő 1), 100—1.000 holdas haszonbérlő 43 (nő 2), 50—100 holdas kisbirtokos és bérlő 226 (34 nő), ötven holdon aluli kisbirtokos és bérlő 23.804 (nő 2.372), részes földműves 808 (nő 84). Önállóan, de csak mellékfoglalkozásként üzte a mezőgazdálkodást 15.008 egyén (közte 3.155 nő) s ezek között volt: ezer holdon felüli nagybirtokos 7 (2 nő), haszonbérlő 3 (1 nő), 100—1.000 holdas középbirtokos 63 (nő 7), haszonbérlő 27, 50—100 holdas kisbirtokos és bérlő 107 (nő 9), ötven holdon aluli kisbirtokos és bérlő 9.472 (nő 2642) és részes földműves 5.329, közte 494 nő.

A mezőgazdasági üzemekben tisztviselőként szerepelt 148 egyén; a nagybirtokon 74, haszonbérlőknél 35, középbirtokon 39.

Segítő családtagként szerepelt 23.574, közte 12.137 nő; legkevesebb a nagybirtokon és nagybérlőknél: kettő, a középbirtokon és haszonbérleten 101, még a részes földművelésnél is szerepel 750 egyén s a többi, 22 ezret meghaladó számmal a kisbirtok és kisbérlet körébe tartozik.

Kizárólag a mezőgazdaság körében 6.390 egyén volt alkalmazva (179 nő); mint gazdasági cseléd ebből 1.546 a nagybirtokon, 1.425 a középbirtokon, 3.504 a kisbirtokon és a többi 15, a részes földművesekszolgálatában állott.

A községi és közbirtokossági pásztorok s egyéb gazdasági cselédek száma 400 volt, köztük 41 nő.

Az összes mezőgazdasági munkások közül 16 éven aluli volt 2.014 (nő 948) és 16 éven felüli 24.456 egyén (nő 9.066).

Tehát a földműveléssel főfoglalkozásként foglalkozó kereső népesség összes száma kitett 82.161-et s ebből 24.895 volt a nő.

Meglepően szomorú eredményeket találunk, ha a földműveléssel foglalkozó különböző csoportok műveltségi viszonyait állítjuk előtérbe. Ha csak a keresők irni-olvasni tudását tekintjük is, akkor is irástudatlan: a középbirtokosoknak (100—1.000 holdas) 7·6⁰/₀-a, a nagybérlőknek 4·1⁰/₀-a, az 50—100 holdas kisbirtokosoknak 41·5⁰/₀-a (ezek között három vadházasság is előfordul, sőt a középbirtokosok között is akad kettő), az 50 holdon aluli kisbirtokosoknak 69⁰/₀-a (160 vadházasság nő is), a kisbirtokos napszámosoknak 80⁰/₀-a (103 a vadházasság nő), a gazdasági cselédeknek 88⁰/₀-a (88 nő él vadházasságban), a mezőgazdasági munkások és napszámosoknak szintén 88⁰/₀-a (592 nő él vadházasságban).

Vegyük vizsgálat alá még az egyes foglalkozási ágak földbirtok- és házbirtok-viszonyait.

Az összes lakosságból 176 ezer él közvetlenül őstermelésből s ebből csak 2.824 egyén esik az erdészetre és nem kifejezetten mezőgazdaságból élőkre. Az őstermelők közül 33.441-nek van házbirtoka vagy házrészirtoka, közte 759 gazdasági cselédnek, 8.127 gazdasági munkásnak, 9.716 kisbirtokos napszámosnak, 456 részes földművesnek, 226 kisbirtokosnak (50—100 holdas), 13.576 kisbirtokosnak (50 holdon aluli), 26 haszonbérelőnek, 170 középbirtokosnak, 19 nagybirtokosnak, 23 gazdasági tisztviselőnek, 321 erdészeti segédmunkásnak stb.

Az őstermeléssel foglalkozók közül 30.531-nek volt tulajdonban birt, akár házilag kezelt, akár bérbe adott földbirtoka. Egy holdas és azon aluli birtoka volt 3.193-nak, 1—5 hold birtoka volt 12.528-nak, 5—50 hold birtoka volt 14.383-nak, 50—100 holdas birtoka volt 235-nek és 100 holdon felüli birtoka 192 birtokosnak. A száz holdon felüli birtokosok között volt: 21 nagybirtokos, 156 középbirtokos, 9 haszonbérelő, 3 kisbirtokos, 2 gazdasági tisztviselő és egy erdészeti tisztviselő.

A bérbe adott birtokokat 1.130 földbérelő kezelte. A bérelt birtokokból száz holdon felüli volt 69 birtok, 50—100 holdas 21 birtok, 5—50 holdas 234 birtok, 1—5 holdas 551 és egy holdon aluli 255 birtok. A bérlők között volt: 3 nagybirtokos, 7 középbirtokos, 50 haszonbérelő és 12 kisbirtokos (50—100 holdat), 533 kisbirtokos (50 holdon aluli), 270 kisbirtokos-napszámos, 20 részes földművelő, 253 gazdasági munkás (101 egy holdon alul, 127 egy—öt holdat és 25 öt—ötven holdas területet birtak bérbe.)

A részes művelésbe vett földbirtokon gazdálkodó őstermelők összes száma 5.985, és a részért művelt föld területe 20.799 k. holdat tett ki. A részért művelők között volt egy nagybirtokos, ki 400 k. holdat és öt középbirtokos, a kik 1.079 k. holdat műveltek részért. Az 50—100 holdas kisbirtokosok közül csak kettő művelt részért, az egyik 20 és a másik 30 k. holdat. Az 50 holdon aluli kisbirtokosok közül 1.238 részes művelő 4.266 k. holdat művelt, legtöbben (937-en) 1—5 k. holdat, 134-en 5—10 holdat, 14-en 10—15 holdat, hárman 15—20 holdat és ketten (együtt 118) holdat, míg az egy holdon alul művelők száma 148 volt s az általuk művelt terület 143 k. hold. — A legtöbb — 1.393 — részért művelő a kisbirtokos-napszámosok közül került ki, a kik együtt 4.171 k. holdat műveltek. Ezek között egy holdon aluli részes művelő volt 165, egytől—ötholdas 1.120, 5—10 holdas 97, 10—15 holdas 8 stb. — A részes földművelők száma 775, a kik 3.141 k. holdat műveltek részért. Egy holdon aluli művelő 33, egy—öt holdig művelő 590, öt—tiz holdig művelő 137, tiz—15 holdig 13, s ezen felül egy 30 és egy másik 48 k.

holdat mívelt részért. — A gazdasági cselédek közül 188 részes művelésbe is birt földet, még pedig 481 k. holdat; 24 közülök egy holdon alul, 159 egy—öt holdig és 5 öttől—tiz holdig vett földet részes művelésbe. — A gazdasági munkások közül 2.363-an 7.159 k. holdat műveltek részért, még pedig 285-en egy holdon alul, 1.886-an 1—5 holdig, 192-en 5—10 holdig, 3-an 10—15 holdig; egy husz holdat és egy 50 holdat. Az erdészeti segédszemélyzetből 12-en 40 holdat műveltek részért.

A részért művelt parcellák között az 1—5 holdasak szerepelnek legnagyobb — 4.704 — számmal s területük is legnagyobb 14.806 k. hold; az 5—10 holdas parcellák 3.953 k. holdat, az egy holdon aluli parcellák 632 k. holdat, a 10—15 holdas parcellák 493 k. holdat, a 15—20 holdasok 116 k. holdat, a 20—30 holdasok 104 k. holdat és a 30 holdon felüli parcellák 1.695 k. holdat tettek ki.

A bányászat körébe tartozó 223 lélek közül 26-nak van házbirtoka s ugyanannyinak tulajdon földbirtoka, még pedig ötnek a birtoka egy holdon aluli, 12-nek 1—5 hold és 9-nek 5—50 k. hold, s ezek közül csak három birtok (egy 1—5 holdas és két 5—50 holdas, volt bérbe adva.

Az iparosok közül (741 önálló, 5 tisztviselő és 496 segéd) 1.242-nek van házbirtoka, míg tulajdonban birt földbirtoka 550-nek, még pedig 157-nek egy holdon aluli, 241-nek 1—5 holdas, 140-nek 5—50 holdas és 2-nek 50—100 holdja, melyeket igen csekély kivétellel mind házilag kezeltek. Ezenfelül 51 iparos földet is bérelt: 14 egy holdon alul, 17 egy—öt holdat, 13 öt—ötven holdat és 7 ötven holdon felül. A részért művelők között is található 49 iparos, a kik 189 k. holdat műveltek részért.

A kereskedelem és hitelintézetek köréből 246-nak van házbirtoka és 108-nak földbirtoka (28-nak egy holdon aluli, 32-nek 1—5 holdja, 35-nek 5—50 holdja, 8-nak 50—100 holdja és 5-nek 100 holdon felül). E csoportban 9 birtokos adta bérbe birtokát, de az 50 holdon felüli birtokosok mindnyájan házilag kezelték birtokaikat.

A közlekedés szolgálatában álló lakosságból (2.310 lélek) 258-nak volt házbirtoka, míg földbirtoka 142-nek volt, köztük 37-nek egy holdon alui, 61-nek 1—5, 41-nek 5—50, 2-nek 50—100 hold és egynek 100 holdon felüli. Ezek közül bérbe adott birtok csak 4 volt. Bérbevett birtokon nyolcz gazdálkodott, míg részért 20-an műveltek földet, összesen 69 k. holdat.

A közszolgálat után élő 3.751 lélek közül 392 volt háztulajdonos és 422-nek volt tulajdon földbirtoka (42-nek egy holdon alul, 95-nek 1—5, 225-nek 5—50, 30-nak 50—100 és 30-nak 100 holdon felül). A földbirtokok közül 61 volt bérbeadva: 11 egy—öt holdas, 40 öt—ötven, öt 50—100 és öt 100 holdon felüli. Ötvenegyen ezenfelül bérbevett bir-

tokon is gazdálkodtak: öten egy holdon alulin, nyolczan 1—5, 26-an 5—50, öten 50—100 és heten 100 holdon felüli birtokon. A részért művelők között is volt 16, a kik összesen 141 k. holdat műveltek részért.

A véderőhöz tartozó 152 lakos közül öt volt a háztulajdonos és tiznek volt tulajdon földbirtoka, még pedig egynek egy holdon aluli és kilencznek 5—50 k. holdas s ezeket mind házilag kezelték.

A külön meg nem nevezett napszámosok közül (3.560 lélek), 495-nek volt házbirtoka és 146-nak tulajdon földbirtoka (74-nek egy holdon alul, 62-nek 1—5 hold és 10-nek 5—50 hold között). Bérbevett földön tizen gazdálkodtak, hatan egy holdon aluli és négyen 1—5 holdas földön. A részért művelők között ilyen napszámos 55 találtatott, a kik 118 k. hold földet műveltek (19-en egy holdon alul, 36-an 1—5 holdas földeken).

A 2.811 lelket számláló házi cselédséghez tartozó lakosságból 82-nek volt háza és 68-nak valamelyes földbirtoka (13-nak egy holdon alul, 42-nek 1—5 -hold, 12-nek 5—50 hold és 1-nek ötven holdon felüli). A földjét házilag kezelte 51, ebből 11 egy holdon aluli, 32 egy—öt holdas, 8 öt holdon felüli. A részért művelők között három házi cseléd találtatott, a kik hat k. holdat műveltek meg.

Az egyéb és ismeretlen foglalkozású 1.906 lakos közül 289 a háztulajdonos és 93 a földtulajdonos (22-en egy holdon alul, 31-en 1—5 hold, 35-en 5—50 hold, 3-an 50—100 hold és 2-en 100 holdon felül). A földbirtokok közül tiz van bérbeadva: egy öt holdon aluli, 7 ötven holdig, egy száz holdig és egy száz holdon felüli. Bérbevett birtokon gazdálkodik négy (3 egytől—öt holdig és egy száz holdon felül); részes művelést folytat tiz, 27 k. holdon.

Összefoglalva az elmondottakat, a 204.361 férfi és női összes lakosságból háztulajdonos vagy házrészbirtokos 36.476, tulajdonban birt (akár házilag, akár bérbeadott) földbirtok-tulajdonos 32.096. A földbirtokosok a birtok nagysága szerint így oszlanak meg: 11·1%-ának birtoka egy holdon aluli, 40·8%-ának 1—5 k. hold, 46·4%-ának 5—50 k. hold, 0·9%-ának 50—100 k. hold és 0·7%-ának száz holdon felüli. A birtokosoknak 99%-a a földbirtokát házilag kezelte. A tulajdonban birt földbirtokát 406 tulajdonos adta bérbe s ezek között 35-nek haladta meg területe a száz holdat. A haszonélvezett földbirtokok haszonélvezőinek száma pedig 674 volt.

A bérbevett földbirtokok bérlői 1.277-en voltak s ezek közül 22·1%-nak a bérlete egy holdon alul volt, 46%-nak 1—5 hold körül, 22·5%-nak 5—50 k. hold között, 2·4%-nak 50—100 hold között és 7·3%-nak száz holdon felül. A részes művelésbe vett földbirtokokon 6.140 gazdálkodó találtatott, a kik együtt 21.348 k. hold földet műveltek; 698

gazdálkodó 667 k. hold, 4.806 gazdálkodó 14.093 k. hold, 573 gazdálkodó 4.005 k. hold, 38 gazdálkodó 493 k. hold, 7 gazdálkodó 134 k. hold, hat gazdálkodó 146 k. hold és 12 gazdálkodó 1.810 k. hold földet művelt részért.

Az 1906. évben a megye területének 32⁰/₀-a szolgált szántóföld gyanánt, 1·97⁰/₀-a kert, 15·93⁰/₀-a rét, 0·19⁰/₀-a szőlő, 15·62⁰/₀-a legelő, 30·58⁰/₀-a erdő, 0·12⁰/₀-a nádas és 3·59⁰/₀-a nem termő terület gyanánt. Az összes szántóföld 163.687 hektárt tett ki s ebből 127.584 hektár volt bevetve. Az év folyamán a bevetett területből 844 hektár veszett ki, az összes szántóföldnek 0·52, és a bevetett területnek 0·66⁰/₀-a.

A bevetett területből be volt vetve: őszi búzával 20.209 hektár, tavaszi búzával 14.670 hektár, őszi rozsszal 6.705 hektár, tavaszi rozsszal 394 hektár, kétszeressel 1.409 hektár, őszi árpával 61 hektár, tavaszi árpával 5.248 hektár, zabbal 11.297 hektár, kölessel egy hektár, borsóval 62 hektár, babbal 64 hektár, lencsével 16 hektár, szemes tengerivel 44.495 hektár, burgonyával 1.431 hektár, cukorrépával 94 hektár, takarmányrépával 1.260 hektár, repczével 78 hektár, komlóval 3 hektár, kenderrel 1.286 hektár, lennel 72 hektár, takarmánytengerivel (csalamádé) 193 hektár, őszi bükköny, borsó és rozsszal 144 hektár, tavaszi bükköny, borsó és rozsszal 1.521 hektár, lóherével 5.219 hektár, lucernával 1.266 hektár, baltacinnel 336 hektár, egyéb terményekkel 1.050 hektár. Ugarnak hagyatott 36.103 hektár.

Ugyanezen évben a fontosabb mezőgazdasági termények termés-eredményei a következők voltak:

		Átlagos termés hektáronként és métermázsákban		
		a megyében	erdélyi részekben	átlag az országban
Buzából termett	445.776 mm. . .	10·30	11·64	15·11
Rozsból	„ 93.257 „ . .	11·01	11·59	12·49
Árpából	„ 63.646 „ . .	12·09	12·54	14·42
Zabból	„ 119.225 „ . .	10·58	10·26	12·28
Tengeriből	„ 616.598 „ . .	13·89	14·23	17·90
Burgonyából termett	68.274 „ . .	47·71	79·57	86·54

E megyebeli komlótermelés viszonyairól tájékoztatásnak a következő — 1907. évi — eredmények: Kolozsorsán k. holdanként termett átlag 350 kg. komló s értékesített átlag métermázsánként 96 K-val; Báldon termett holdanként 320 kg., ára métermázsánként 94 K; Magyar-
gorbón termett holdanként 650 kg. s ára métermázsánként 94 K volt.

A szőlőtermelés 15 hektár immunis-homok talajon, 611 hektár nem immunis talajú hegyi és 4 hektár nem immunis talajú sik- és lapály-szőlő összesen 630 hektár területen történt (1906.). Amerikai vesszőkkel 118 hektár volt beültetve, míg phylloxeralepett, de még termő szőlő 153

hektár volt. Szénkénegezéssel gyérintetett 14 hektár, peronospora ellen permetezett 359 hektár szőlőterület. Az 1906. évi szüreten nyertek 3.344 hektoliter mustot, a miből 3.016 hektoliter bort állítottak elő, eladatott 36 métermázsa szőlő és a termelés összes értéke 125.342 K-t tett ki.

A selyemtermelés megyénkben nem bir nagy jelentőséggel. 1907-ben csak hat községben 19 család foglalkozott selyemtermeléssel; ezek együtt 68 kg. selyemgubót termeltek 137.41 K értékben. Az országos selyemtermelési felügyelőség kiosztott eddig 144.930 drb. (1907-ben 24.500 drb.) 2—3 éves szederfacsemetét és 7.102 drb. (1907-ben 4.800 drb.) kiültetésre alkalmas szederfát.

A méhészeti termelést 1907-ben 234 községben 2.790 méhtenyésztő folytatta, még pedig 5.547 mozgó szerkezetű kaptárban és 12.596 közönseges, együtt 18.143 köpüvel; termeltetett 1.543 métermázsa méz és 8.824 kg. viasz, összesen 147.260 K értékben. Egy méhcsaládra ezen évben országos átlagban esett. 5.36 kg. méz és 0.35 kg. viasz. A méz ára métermázsnként átlag 84 K s a viasz ára 200 K volt az országban.

A mezőgazdasági átlagos napszámok 1906-ban, időszakonkénti kimutatásban következők:

	Tavaszi napszám		Nyári napszám		Őszi napszám		Téli napszám		Évi átlagban	
	megyei	ország.	megyei	ország.	megyei	ország.	megyei	ország.	megyei	ország.
	átlag fillérekben		átlag fillérekben		átlag fillérekben		átlag fillérekben		átlag fillérekben	
Férfinapszám ellátással . . .	78	111	128	203	88	141	62	94	89	138
Férfinapszám ellátás nélkül .	109	142	168	265	129	189	95	132	125	189
Női napszám ellátással . . .	61	74	91	122	69	89	47	61	67	87
Női napszám ellátás nélkül .	84	110	128	168	98	125	77	92	97	124
Gyermeknapszám ellátással .	41	51	63	86	45	65	30	53	45	57
Gyermeknapszámellátás nélkül	63	76	77	111	59	86	43	66	67	84

Egy mezőgazdasági munkás évi keresete a megye járásaiban az 1905. évi kimutatások szerint:

J á r á s b a n	Különböző munkával foglalkozók		Répmivelésnél		Szőlőmivelésnél		Erdei munkánál	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
	k o r o n á k b a n							
Almási	225	160	—	—	100	—	230	—
Bánffyhungyadi	260	123	—	—	300	160	395	—
Gyalui	430	285	—	—	—	—	—	—
Kolozsvári	207	117	160	100	160	100	160	—
Mócsi	265	160	320	130	—	—	—	—
Nádasmenti	240	—	—	—	—	—	—	—
Tekei	160	130	72	66	60	68	—	—
Vármegyei átlagban .	255	163	184	99	157	109	262	—
Erdélyrészi	279	181	254	179	271	173	298	—

Cselédbérek 1905-ben. A komencziós (nős) gazdasági cseléd évi bére: Az almási járásban (Hidalmás): Kézpénz 100 K, egy métermázsza buza, 7 mm. tengeri, 12 kg. só, 30 liter főzelék, 1.000 □-öl szántóföld, 50 □-öl kert, egy tehéntartás, egy sertéstartás, 12 m³ tűzifa, együttes érték 324 K. — A bánffyhungyadi járásban (Magyarbikal): 130 K készpénz, 1/2 hl. buza, 10 hl. rozs, 24 kg. zsír, 27 kg. só, 15 liter főzelék, 900 □-öl szántó és 6 szekér tűzifa, együttes érték készpénzben 320 K. — A gyalui járásban (Nagykapus): 168 K készpénz, 25 litervéka tengeri, 6 kg. só, 60 liter főzelék, 4 szekér tűzifa, együttes érték pénzben 295 K. — Kolozsvári járásban (Rööd): 190 K készpénz, 8 hl. buza, 10 liter zsír, 800 □-öl szántó, egy sertéstartás és két szekér tűzifa, együttes érték pénzben 311 K. — Mócsi járásban (Köteland): 100 K készpénz, 2 mm. buza, 10 mm. tengeri, 12 kg. zsír, 10 liter főzelék, 800 □-öl szántó, 100 □-öl kert, egy tehén és egy sertéstartás, két szekér tűzifa, együttes érték pénzben 501 K. — Nagysármási járásban (Nagysármás): 80 K készpénz, 40 litervéka tengeri, 20 kg. turó, 12 kg. só, 10 liter főzelék, 1.800 □-öl szántó, 400 □-öl kert, szalma tüzelésre, együttes érték pénzben 304 K. — Nádasmenti járásban (Jegenye): 150 K készpénz, 0·8 mm. buza, 6 mm. tengeri, 3 mm. rozs, 6 kg. zsír, 12 kg. só, 30 liter főzelék, 1.200 □-öl szántó, 100 □-öl kert, egy sertéstartás, szabad tűzifa, együttes érték pénzben 375 K. — Tekei járásban (Bátos): 240 K készpénz, 6 hl. buza, 3 hl. tengeri, 60 kg. hus, 20 kg. só, egy tehéntartás, szabad tüzelőanyag, együttes érték pénzben 535 K. — Kolozs r. t. városban: 200 K készpénz, 1·8 mm. buza, 4·8 mm. rozs, 4·8 mm. tengeri, 800 □-öl szántó, 100 □-öl kert, egy sertéstartás és 6 m³ tűzifa, együttes érték pénzben 448 K. — Vármegyei átlag 373 K.

J á r á s b a n	A nőtlen cselédek évi bére				Női cselédek évi bére			
	kézpénz bér	egyéb illetm.	étel- mezés	összesen	kézpénz- illetmények	egyéb	étel- mezés	összesen
Almási	130	—	150	250	120	10	150	280
Bánffyhungyadi	120	10	120	250	120	—	100	220
Gyalui	140	—	160	300	100	—	120	220
Kolozsvári	110	10	120	240	100	10	110	220
Mócsi	140	20	250	410	100	10	200	310
Nagysármási	80	20	100	200	96	—	60	156
Nádasmenti	140	—	120	260	120	—	100	220
Tekei	140	15	200	355	110	15	140	265
Kolozs r. t. városban .	144	—	180	324	192	—	180	372
Vármegyei átlagban .	—	—	—	281	—	—	—	254

* * *

IV. Erdészet.

E megyében 150.636 hektárra (262.988 kat. hold) terjedő erdőt találunk, a melyből 141.833 kat. hold tervszerű kezelésre van kijelölve az erdőtörvény alapján és 121.155 kat. hold magánerdőbirtok. Negyvenkét erdőbirtok 18.860 kat. hold területen ideiglenes üzemterv szerint volt kezelve (1907-ben), míg 371 erdőbirtok, 183.873 kat. holdon rendszeres gazdasági üzemterv szerint. A talaj minősége szerint véderdőnek van minősítve 8.974 kat. hold, feltétlenül erdőtalajon van 253.926 kat. hold, míg 88 kat. hold területű erdőnek talaja nem feltétlenül erdőtalaj. Fanemek szerint a tölgyerdő 89.033 kat. holdat, a bükk és más lombos erdő 68.591 kat. holdat és a fenyőerdő 105.364 kat. hold területet borít.

Az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó erdők közül külön szakértő erdőtisztek kezelése alatt állanak: a m. kir. kincstár, Kolozsvár sz. kir. város, gróf Andrassy Gyula és báró Bánffy Albert-féle hitbizományok, az erdélyrészi róm. kath. status nagyalmási és kolozsmonostori alapítványi uradalmihoz tartozó erdők, a többi községi, egyházi, volt urbéres és más közbirtokossági erdők pedig a kolozsvári magyar királyi állami erdőhivatal kezelése alatt állanak. A magánerdők közül a gróf Bánffy György és Urmánczy János erdőségei kezeltetnek szakértő erdőtisztek által.

Az erdőőrzést az állam által kezelt erdőknél, az érvényben levő közös erdőőrzési szervezet értelmében alkalmazott kerületi erdőőrök és erdőszolgák végzik, míg a többi erdőbirtokon az illető birtokosok alkalmaznak erdőőrző személyzetet.

A rendes vágásterületek beerdősítése csak részben történik mesterséges ültetés útján. A mesterséges erdősítés céljaira 1906-ban Magyarvalkó község határában két kat. hold területű állami luczfenyő-csemetekert alapítottak. Kopár területek befásítására nagy mennyiségű csemetét osztanak szét évente, sőt pénzjutalmat is oszt ki a földművelési minisztérium. 1907-ben 33 erdőbirtokosnak kopár területek befásítása céljából 6 $\frac{1}{2}$ millió csemetét osztottak ki, a mivel 87 kat. hold területet ültettek be és korábbi ültetések pótlására használtak föl. A kopár területek erdősítéseért ezen évben 22 birtokos 3.412 korona állami erdősítési jutalomban részesült.

Az erdészet körében 1900-ban mint tisztviselő 15 egyén talált alkalmazást s ezek családjába négy férfi és 24 nő eltartott tartozott. Az erdészet és szénégetésnél összesen 959 segítőszemély talált foglalkozást, közte 23 nő, s ezek együtt 1.704 személyt tartottak el, a kik között 608 hét éven aluli gyermek volt. A munkások között volt: 7—14 éves 38, 15—19 éves 105, 20—39 éves 474, 40—59 éves 283 és 60 éven

felüli 59. Irni-olvasni tudott 174, míg az eltartottak közül 177 (nő 109). Családos volt 653. Megjegyzésre méltó, hogy a munkások között vadházasságban egy sem találtatott. Honosságra nézve 33 osztrák alattvalónak vallotta magát.

A megye területén levő gyalui és reketői erdőgondnokságok kerületében 1906 évben mintegy 30 ezer köbméter fenyőrönkfát termeltek. Bükkfából 30.559 köbméter termeltetett. A fenyőfa nagyobb részben a kolozsvári gyújtógyárnak és a tordai cellulosegyárnak adatott el. Ezeken kívül a bélesi, mariselli és albáki községek lakóinak 1907-ben a Melegszamos vizkörnyékén 5.450 m³-re becsült faanyag adatott el, melyet az illető lakosok szarufának, dongának, gerendának, deszkának, lécznek, rúdnak, zsindelynek, szőlőkarónak stb. dolgoznak föl s a közeli piaczon értékesítenek; de ezenfelül a kész faedényekkel a távolabb fekvő alföldi piacokat is fölkeresik.

V. Iparügyek.

Kolozs vármegyében a tulajdonképeni iparüzés, még az erdőlyrészi viszonyok szerint is igen kisméretű. Ennek első sorban is az a magyarázata, hogy Kolozsmegye területén nemcsak ipari góczpontok nem keletkeztek, hanem még jelentős városi községek sem, kivéve Kolozsvárt, mely azonban, mint önálló törvényhatóság és régi fejedelmi város, még ipari szempontból sem tárgyalható Kolozs vármegye leírása keretében.

Az 1713—20. évekről fenmaradt összeírások is alig tesznek említést valamely ipari vagy kereskedelmi vállalkozásról. Így pl. 1713-ban a megye összes iparát 33 pálinkafőzőüst és 8 sörfőző alkotta; megemlítve találjuk még azt is, hogy Kolozson a polgárság nagyrésze sóvágással foglalkozott, a mely czímen ki is vonták magukat az adófizetés alól, „noha nem ők járnak az aknába, hanem egy szolgát küldenek magok helyett“. Ugyancsak Kolozs mezővárosról szól e följegyzés is: Mindazonáltal semmi közönséges szolgálatot nem teljesítenek, sem a vármegye ónusában, sem a város vekturájában. A városnak a kamarához való szolgálatja pedig ilyen: tartozik pro flor. 12 egy nagy szénaföldet a kamaraházhoz megkaszálni (kb. 60 szekér terem rajta), a szénát felgyűjtve, behordani, azonkívül minden szekér fáért den. 24 adván, két mértföldnyire tartoznak szekeret adni és épületre való fát hordani valahányszor a kamara-ispán parancsolja. Ezen kívül apró munkásokat is tartozik a város adni személyenkint 8 dr. béren, valamikor és valamennyiszer a kamara ispánja kívánja. Szent Mihály napjától fogva Szt. György napjáig korcsmát tarthat a város, de azután semmiféle italt sem szabad árulni, fiscusi lévén a korcsma.

A megye kereskedelméről is kevés adat van följegyezve. Tekén¹⁾ volt elegendő erdő, másutt majdnem kivétel nélkül földesuri volt, s itt a lakosság tüzifával kereskedett, melyet szekereken szállított be a Mezőségekre. Más falvakban a fuvarozás és sószállítás adott némi keresetet. A malmokról is csak hiányos feljegyzések maradtak reánk. Az alsó járásban minden malom földesuri volt 1713-ban, a felső járásban pedig 26-ot irtak össze. Felsőrépán hat zúzómalmot említenek. A tekei vizimalom vizből években száz köből gabonát is szokott jövedelmezni.

Ha az ipari vállalatok 1900. évi 2.511-et kitevő számát tekintjük, akkor elég jelentékenynek tűnhetik fel a megye ipara, de ha figyelembe vesszük azt, hogy csak 706 vállalatnál találunk segédszemélyzetet, s ebből is 188 vendéglő és kocsmá, 103 malom, — a segéddel dolgozó iparvállalatok száma leolvad 415-re s ezek közül is csak 8 van olyan, melyekben 20-nál több segédmunkás dolgozik: akkor nyilvánvalóvá válik az ipar kis jelentősége. Az az 1805 segéd nélkül dolgozó iparvállalat, mely jórészen a megye apró községeiben van szétszórva, nem egyebek tulajdonképpen, mint iparral is foglalkozó földművesek vállalatai.

A segédszemélyzetet is alkalmazó iparvállalatok közül 427 olyan, mely csak egy segédet foglalkoztat, 159 olyan, mely 2 segédet; 58 olyan, mely 3 segédet; 27 olyan, mely 4-et; 12 olyan, mely 5-öt; 12 olyan, mely 6—10-et; 3 olyan, mely 11—15-öt és 9 olyan, mely 20-nál több segédet alkalmaz. Az iparvállalatok szolgálatában álló 2.194 segéd közül is pl. 335 a korcsmárosipar szolgálatában áll, úgy hogy a tulajdonképeni iparüző segédek száma is aránylag jelentéktelennek mondható.

A husznál több segédszemélyzetet alkalmazó vállalatok közül egy kőszénbányászati, három kőbánya és kőfejtő vállalat, négy fűrészárúgyártóvállalat és egy műtrágyagyár. Ezek együttvéve 1.059 segédszemélyzetet foglalkoztatnak, a kik közül 598 tizenhat éven felüli és 17 tizenhat éven aluli munkás, 22 szolga, 29 igazgató és irodai tisztviselő, 7 műszaki tisztviselő, 29 művezető. Az 1.059 segédszemélyzetből csak 318 a magyar anyanyelvű, de az összes beszél magyarul, míg a külföldi illetőségűek száma 38-at tett ki.

A kisebb ipari üzemek között volt (1900-ban): 323 kovács, 215 segéd nélkül; 21 gépész, 20 segéd nélkül; 14 drótozó; egy késkészítő, segéd nélkül; 10 épületasztalos, 5 segéd nélkül; 10 bádogos, 4 segéd

¹⁾ Teke ezen időben privilegiumos hely, melynek még pallósjoga (jus gladii) is volt. A lakosok nem jobbágyok, de azért a földesuraknak dézsmát szoktak adni s valamelyes adót, mely 100 frtig megy. Korcsmákat tartanak a város számára, részben a maguk házánál Esztendőnkint három sokadalmat tartanak, a mikor minden sátoztól 1—1 krajczárt szednek, de ezen jövedelem kétharmada a földesuraké s csak egyharmada a városé.

nélkül; 117 kocsigyártó s ebből 99 segéd nélkül; 6 órás, segéd nélkül; 9 fűrészfűrőgyártó, 3 segéd nélkül; 9 hordókészítő, 5 segéd nélkül; 109 asztalos, 78 segéd nélkül; 5 esztergályos, segéd nélkül; 2 faszerszámkészítő, segéd nélkül; 2 nádfonó, 4 kosárfonó, 2 segéd nélkül; 11 bőrgyártó, 6 segéd nélkül; 11 szíjgyártó, 7 segéd nélkül; 2 kefekötő, segéd nélkül; 85 szabó, 69 segéd nélkül; 101 szücsipar, 81 segéd nélkül; 87 varró, 87 segéd nélkül; 2 kalapos, 322 csizmadia és cipész, 244 segéd nélkül, 72 mosó, vasaló 65 segéd nélkül; 10 borbély; 3 könyvkötő; 277 malom, 174 segéd nélkül; 14 pék; 4 mézesbábos; 24 hentes, 21 segéd nélkül; 62 mézszáros; 4 szeszgyártó, 22 segédmunkással; 5 gyepmester; 8 építész 9 segéddel; 2 hidépítő; 60 kőműves, 5 segéddel; 182 ács 5 segéddel; 4 kútásó segéd nélkül; 11 kéményseprő 5 segéddel; 2 nyomda 2 segéddel; 2 kifőző, stb.

Ha az iparral foglalkozók életviszonyait vesszük vizsgálat alá, a következő eredményeket jegyezhetjük föl az 1900. évi összeírás alapján.

Az önálló iparosok között volt 1.755 férfi és 446 nő, mint kereső, a kikhez 1.421 férfi és 3.074 nő eltartott tartozott. Életkor szerint hét éven aluli 709 férfi és 742 női lakos tartozott e csoporthoz. A 7—14 éves keresők között volt 3 férfi és 7 leány, míg az ugyanilyen korú eltartottak száma 597 férfi és 650 leány. A 15—19 évesek között volt kereső: 31 fiú és 65 leány, eltartott: 58 fiú és 256 leány. A 20—29 évesek közül kereső: 787 férfi és 188 nő; eltartott: 19 férfi és 837 nő. A 40—59 évesek közül kereső 725 férfi és 135 nő; eltartott: 9 férfi és 445 nő. A 60 éven felüliek közül kereső 209 férfi és 52 nő; eltartott: 29 férfi és 149 nő. Az összes kereső férfi önálló iparosoknak 60%-a és a nőknek 32,2%-a tud írni és olvasni; míg együttvéve a férfi és női önálló, kereső iparosságnak 55%-a. Vadházasságban él a keresők közül hat nő, míg az eltartottak közül 82 nő. E csoport tagjai között 10 férfi és 5 nő osztrák és 6 férfi olasz honos is találtatott.

Ipari tisztviselő gyanánt 33 férfi és 2 nő volt alkalmazva, a kikhez 24 férfi és 49 nő eltartott tartozott. Honosság szerint magyaron kívül volt 2 osztrák férfi, 5 német honos férfi és 3 nő és 1 olasz férfi.

Az ipari segédszemélyzetet 1.956 férfi és 437 nő kereső alkotta, kikhez 770 férfi és 1.562 nő eltartott tartozott. Az eltartottak között volt 7 éven aluli: 426 fiú és 402 leány, a 7—14 évesek között 296 fiú és 310 leány, a 15—19 évesek között 24 fiú és 108 leány, a 20—39 évesek között 5 férfi és 470 nő, a 40—59 évesek között 2 férfi és 197 nő, a 60 éven felüliek között 17 férfi és 75 nő. A kereső segédek életkor szerint: 7—14 éves: 122 fiú és 58 leány; 15—19 éves: 542 fiú és 157 leány; 20—39 éves: 836 férfi és 161 nő; 40—59 éves: 388 férfi és 41 nő; 60 éven felül: 68 férfi és 20 nő. Irni és olvasni tudott a kereső férfiak-

nak 52·5⁰/₀-a, és a nőknek 40⁰/₀-a. Vadházasságban élt 15 kereső nő és 23 eltartott nő. A kereső nőknek 60⁰/₀-a hajadon, s a férfiaknak 55·3⁰/₀-a nőtlen.

A bányászat szolgálatában 71 férfi állott, s ezekhez 49 férfi és 103 nő eltartott csatlakozott, köztük 26 hét éven aluli fiú és 28 leány. Irt és olvasott 28 kereső, míg az eltartottak közül 14 férfi és 25 nő. Osztrák honos volt közülök 5 férfi és 4 nő.

A megyében 1905-ben egy ipartestület állott fön, melynek kötelékébe tartozott: 154 mester, 78 segéd és 77 tanoncz. Az ipartestület évi bevétele 1.013 korona és kiadása 978 korona volt s a testület névleges vagyona 3.930 koronával szerepelt. Ezen kívül volt még egy gyári betegségélyző-pénztár, melynek 293 tagja volt. A bevételek 6.023 koronát és a kiadások 5.262 koronát tettek ki.

Kolozsmegyében igen jelentékeny foglalkozási ág lehetne a kő bányászata, melylyel a lakosság azonban még csak inkább háziiparszerűleg, illetőleg mellékesen, alkalmoszerűen foglalkozik, bár nagy mennyiségben található az egyes falvak határában a feldolgozásra érdemes kőanyag. Jelentékenyebb kőbányák találhatóak a m. kir. földtani intézet összeállítása (dr. Schaffarzik Ferencz: A magyar korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése, 1904.) szerint a következő községekben:

Apahidán, hol a sárgás, finomszemű dacittufát helyi építkezéseknél használják;

Bácsban, hol a barnásfehér, tömör, foraminiferás, középeocenkori (felső durva) mészkövet $2 \times 1 \times 0.60$ m³-es darabokban fejtik és Kolozsvárra szállítják épület (alap-, párkány-, diszitéskövek és lépcsőfokok) és sirkövek faragására;

Bádokban a szennyes-sárgás, likacsos dacittufát helyi építkezéseknél, kövezésnél és egyszerűbb sirkövek készítésére használják;

Borsán hasonlólag helyben használják föl a sárgás és szürke csikos, vékonyan rétegzett dacittufát;

Csucsán sárgás, keményebb, középeocenkori felső durva mészkövet fejtenek;

Egeresen a barnás, tömör, kövületes, középeocenkori alsó durva mészkövet fejtenek s azt Kolozsvárra szállítják; ugyanitt a gipszet gyárilag termelik;

Gyaluban a barnásfehér, tömör középeocenkori alsó durva mészkövet és szürke, közepszemű tömör andezitet (járdakövek, utak kövezésére) fejtik;

Győrővásárhelyen fehér, finoman szemcsés gipszet (kőbméter nagyságú darabokban is) és sötétszürke, aprószemű, tömör, piroxén-andezitet (kavicsolásra) fejtenek; a gipszből évente 50 kocsirakományt szállítanak el;

Jegenyén középeocenkori, alsó durva mészkövet (épületekhez és útkavicsoláshoz) és fehér, finomszemű, középeocenkori gipszet bányásznak;

Kiskapuson, szürke, finomszemű piroxen-andezitet termelnek útkavicsolásra;

Kissebesen szürke, porfirosan durvább nemű biotit-amfibol-dacitet fejtenek, kockagránitköveket és kavicsot termelnek nagyban az alföldi utakra;

Kolozsmonostoron szennyes-sárgás, aprószemű, finoman likacsos középeocenkori felső durva mészkő bányászható;

Kolozsvárt (Köveskut) szürkés, a repedések mentén sárgás, közepeszemű, palásan hasadó, kissé merev dacittufát fejtenek s a helyi építkezéseknél használják fel;

Magyarnádason, középeocenkori alsó és felső durva mészkövet fejtenek építkezésekhez;

Magyargorbón középeocenkori alsó és felső durva mészkövet fejtenek építkezésekhez;

Mákón középeocenkori alsó és felső durva mészkövet fejtenek mészégetéshez;

Marótlakán a vörhenyes, öregszemű biotit- és amfiboltartalmú granodioritot kavicsoláshoz fejtik;

Mérán a középeocenkori felső durva mészkövet építkezésnél használják;

Mezőszentgyörgyön a fehéres, finomszemű, palás dacittufát építkezésekhez és útalapozáshoz termelik;

Nagyidán a fehéres, aprószemű biotites dacittufát szintén építkezési és útépitési célra termelik;

Nagypetrin a barnásfehér, tömör, kövületes középeocenkori felső durva mészkövet építkezési, kavicsolási és mészégetési célra használják; ugyanitt fehér és kevésbé tiszta, szürkés gipszet is fejtenek (a középeocén-sorozatból), a fehér, tiszta gipszből 3—50 métermázsas nagyságú darabokat is lehet fejteni s ez szobrászati munkákra is alkalmas, a kevésbé tiszta gipszet építkezési célokra és a tisztátalant gyárilag átdolgozva, műtrágyának használják;

Oláhgyéresen a szennyes-fehér, finomszemű dacittufát építkezési célra fejtik;

Oláhnádason világosbarna, aprószemű, likacstalan középeocenkori alsó durva mészkövet fejtenek;

Pányikon a szürke, porfiresen durvább szemű dacit kövezésre szolgál;

Sólyomkőn a szennyes-fehér, aprószemű, fehér csillámot tartalmazó dacittufát a helyi építkezéseknél használják;

Szászfenesen a barnásfehér, tömör, foraminiferás, középeocenkori felső durva mészkő kőfaragási munkákra alkalmas.

Szucságon sárgásfehér közepszemű, likacstalan, részben gyéren likacsos középeocenkori alsó durva mészkövet és szennyessárga gyéren likacsos, foraminiferás felső durva mészkövet fejtenek s azt a kolozsvári építkezéseknél használják fel.

Tekén az alluviális, főleg kárpáti homokkögörgetegekből áll kavicsot, kövezésre, kavicsolásra termelik.

Töttelkén fehér és kevésbé tiszta, szürkés gipszet (a középeocén-sorozatból) fejtenek s úgy használják föl, mint a nagypetri gipszet.

Türen a világosbarnás, márgás, tömör, foraminiferás középeocenkori felső durva mészkő építkezéseknél és mészégetésre használható.

Viszolyán a zöldes, finomszemű dacittufa építkezésekre és utalapozásra alkalmas.

Vistán szennyesfehér, aprószemű foraminiferás (milliolideas) középeocenkori alsó durva mészkövet fejtenek s azt épületkövekké feldolgozva Szegedre szállítják.

Zsobokon barna, habosrajzú, középeocenkori gipszet fejtenek s ott helyben az alabástromgyárban gyárilag oszlopokat, asztaltáblákat és apróbb dísz tárgyakat készítenek belőle (zsoboki márvány).

Hat rendszeresen kezelt kőbányánál — 1900-ban — 500 segéd munkás talál foglalkozást és egy kavicsbányában 8. Husznál több segédszemélyzetet alkalmazó kőbánya, kőfejtővállalat három van a megyében, melyekben 480 segéd munkás, 14 tisztviselő, 7 művezető alkotja a személyzetet, a kik közül csak hét volt külföldi. Kőfaragóvállalat csak kilencz van s ezek közül segédet csak egyetlen egy alkalmaz. A négy mészégető vállalat közül egy nem dolgozik segéddel, három összesen 16 segédet foglalkoztat.

Fazekasiparos 30 él a megyében s ezek közül tizenegy összesen 14 segédet foglalkoztat, 19 pedig egy magában űzi a fazekasságot. Téglavetésnél három vállalatnál 9 segéd talál foglalkozást, két téglavető segéd nélkül dolgozik. Az összeírás szerint találtatott még egy — segéd nélkül dolgozó — pipakészítő is.

1907-ben a megye területén a következő iparvállalatok állottak fön a közigazgatósági hatóság kimutatása szerint: Bánffyhunyon: gipszgyár, Rákóczi gőzfürdő, gőzmalom, Kalotaszegi erdőipar r.-t., Deák és Tsa. faipari r.-t. és a megye egyetlen könyvnyomdája. — Kissebesen: Gránitkőbánya r.-t., Csucsai faipari r.-t., Deák és Tsa faipari r.-t. — Kelecelen: Kalotaszegi erdőipar r.-t. — Magyargyerőmonostoron, Magyarvalkón, Retyicelen (Tisler Mór-féle), Nagysebesen (Popa György-féle), Bánffyhunyon (Lovass János-féle) és Magyarvalkón (Triff János-

féle) fűrésztelepek. — Mócson, Magyarszováton, Magyarkályánban, Magyarpalatkán, Ombuzon és Magyarfrátán benzin, vagy szivógázmotoros, vagy nyersolajmotoros lisztelőmalmok. — Báldon gőzgéppel hajtott lisztelőmalom és olajgyár (Gróf Béldi Kálmáné), Katonában gőzgéppel hajtott lisztelőmalom és olajgyár (Erczmann Adolfé), Kissármáson gőzgéppel hajtott lisztelőmalom (Berkovics A.-é), Uzdiszentpéteren, Csehtelkén, Gyekében és Mezőszombattelkén 1—1 mótóros lisztelőmalom. — Mezőszilváson, Mezőkirályfalván, Mezőszentmihálytelkén és Oroszfáján lisztelőmalmok. — Tekében egy benzinmótóros és egy gőzmalom. — Kolozson két gőzmalom. — Rődön és Kolozsorsán egy-egy szén-gázfejlesztő-mótóros lisztelőmalom. — Egeresen gipszgyár, Mezősárdon szeszgyár. — Nagymáson gőzmalom, szeszgyár, Magyarnagyzsomboron gőzmalom, két szeszgyár. — Gyaluban két szeszgyár, Szászfenesen szeszgyár, Hidegszamoson gőzfűrész, gőzmalom, villamosturbina. — Drágban, Nagyesküllön, Topaszentkirályon, Forgácskuton, Középlakon, Hidalmáson és Vásártelkén gőzmalom.

A házi és népiparral való foglalkozás sincs olyan mértékben elterjedve, mint pl. a székely megyékben. 1900-ban összesen 9.146 férfi és nő foglalkozott a népiparral s ezek közül is csak 494 volt a férfi; házi és népiparral állandó jelleggel foglalkozók közül 238 volt a férfiak és 294 a nők száma, míg a mellékesen foglalkozók között 256 volt férfi és 8.358 a nő.

A fontosabb házi és népipari foglalkozások, a foglalkozók számával, ezek: cigánykovács 185 (30 nő), rostás 15, tégl- és vályogvető 102 (45 nő), zindelyvágó 73, fafaragás, szerszámkészítő 110 (4 nő), nádfonás 4, gyékényfonás 1, seprőkötő 10 (2 nő), kosárkötő 39 (3 nő), tollfosztó 10 nő, gyapjufonó 156 nő, len-, kenderfonó 8.025 (16 férfi), himző és varró 369 (1 férfi), bocskorkészítő 6, kalácssütő 23, tapasztó 4 stb.

A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara által vezetett házi ipari törzskönyvben¹⁾ a megye házi iparáról a következőket találjuk feljegyezve.

Kolozsmegyében Telek, Hódosfalva, Felső- és Középföld, Körösfő, Kajántó, Komlósujfalu, Bátos, Magura és Marisel, tehát tíz községben találkozunk a faipar számottevő üzésével, de tekintve, hogy a házi iparosok száma 1.200 körül van és hogy az általuk készített butorok és háztartási cikkek igen nagy mennyiségben és rendszeresen hozatnak forgalomba, ez a körülmény kiváló súlyt kölcsönöz ez iparágnak. Bánffy-hunyad és környéke az egyetlen hely, a hol az évekkel ezelőtt megszűnt

¹⁾ Balázs Gyula: *A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara területén üzött házi iparok törzskönyve*. Kolozsvár, 1903.

állami fafaragászati tanműhely egy pár volt növendéke, gyermekjáték-szereket és népviseleti faalakokat készít, a melyek egy kolozsvári kereskedő útján kerülnek forgalomba. Ugyancsak ezen tanműhely volt növendékei Körösfőn keményfából rovátkolt butorokat készítenek. A termelés elég elterjedtségnek örvend s nemcsak Kolozsvárt ismeretesek, hanem a fővárosban is, minthogy a Kereskedelmi Múzeum állandó kiállításán rendszeresen ki vannak állítva. Sőt az 1900. évi párisi nemzetközi kiállításon is megjelenvén, az eredeti magyar stylusú csinos butorok nemcsak vevőre találtak, hanem tekintélyes utánrendelésben is részesültek. A termelés méreteinél fogva sokkal számottevőbb a Marisel és Magura községekben kilencszáz léleknél többet foglalkoztató faipar, a mely csebreket, kártyusokat, zindelyt és deszkát produkál 50—60 ezer K értékben és a mely cikkeknek nemcsak Erdély a piacza, hanem azokkal a hazarész majdnem minden városának heti és országos vásárain állandóan találkozni lehet. Gazdasági eszközök, járom, tengely, rúd, szán, favilla, lapát, hombár, láda, szövőszék — Telek, Hódosfalva, Felső- és Középföld, Kajántó, Komlósujfalu és Bátos községekben készülnek mintegy 3—4 ezer K értékben.

A fonó- és szövőipar — tekintettel a 12 ezret meghaladó iparüzők számára és a termelt cikkek 130—140 ezer K értékére — a legáltalánosabb és jó jövedelmet nyújtó házi ipari foglalkozás. Bánffyhunyard környékén az u. n. „Kalotaszeg“ vidékéhez tartozó községekben készülő „kalotaszegi varrottas“ a külföldön is általánosan ismert, jó nevet vívott ki magának és a kereskedelmi forgalom rendszeres tárgyát képező kelendő cikk. A varrottas-készítés és főleg a kész cikkek beváltása, illetőleg forgalomba hozatala Bánffyhunyadon van központosítva Gyarmathy Zsigáné († 1910.) urnő kezeiben, a kinek a nép iránti szeretete, ügyeinek felkarolása, kitartó és czélirányos vezetése, továbbá irodalmi méltatással is egybekötött támogatása tette lehetővé, hogy ez iparággal egymagában 6—700 nő nyerjen foglalkozást és hogy e cikkek széles e hazában páratlan elterjedést nyerjenek. E foglalkozás a népre annál jövedelmezőbb, mert a varrottas alapanyagát képező u. n. fodorvásznat is maga szövő és ez a körülmény azért is fontossággal bír, mert a kalotaszegi varrottas főismérvét a vászon eredetisége elengedhetetlenül igazolja s így a varrottas utánzását a külföld részéről lehetlenné teszi. A len-, kender- és gyapju szövése és fonása is a megye majdnem 60 községében nyújt több-kevesebb foglalkozást és keresetet a lakosságnak. Sőt zsákok és konyhai használatra igen alkalmas közönséges mintájú, de tartós ágyhuzatok, takarók, törölők, a község által viselt ruhaszövetek és színes átalvetők nagy mennyiségben kerülnek forgalomba a helyi piaczkon.

Alig számottevő azonban a háziiparilag üzött vesszőipar, a mennyiben csak öt községet nevezhetünk meg és azokban is alig haladja meg a 40-et a háziiparosok száma. Seprőfonással Feleken és Györgyfalván foglalkoznak, ez utóbbi helyen, továbbá Kajántón és Tekében kosarak, méhkasok is készülnek, de igen kis mértékben. Nevezetesebb azonban Szászfenes község kerti butorczikkeivel, melyet a lakosság elég kiterjedt mértékben üz és a melyek főleg Kolozsvárt, de a közeli nagyobb vásárok heti és országos vásárain is rendszeres piaczi tárgyat képeznek.

Magyarnagysombor és Bátos községben az agyagipar is képviselve van 25—35 háziiparossal s a termelt közönséges konyhaedények értéke 1.000—1.500 koronát képviselvén, e foglalkozás is biztosít a népnek valamelyes szerény bevételi forrást.

A részletes törzskönyvi adatok ezek:

I. Faipar.

	A foglalkozók száma	Az évi termelés értéke koronában
Felek: járom, tengely, rúd és szán	2	336
Hódosfalva: favilla	12	720
Felsőfüld: favilla, járom	23	1.650
Középföld: falapát	13	18
Kajántó: járom szekérrészek	6	330
Komlósujfalu: hombár, láda, szán, szövőszék	30	300
Bátos: gazdasági kellékek	200	2.120
Magura: cseber, kártya, zsindely, deszka	700	40.000
Marisel: „ „ „ „	200	6.600
Szászfenes: kerti butor	28	2.000

II. Fonó- és szövőipar.

Bedecs: len- és kender szövőipar	330	1.200
Erdőalja: „ „ „ „	70	400
Oláhbikal: ruharemű, terítő, condra	300	960
Derite: len-, kender- és gyapjuszövés	140	760
Vajda: kender- és gyapjuipar	400	900
Magyargyerőmonostor: kalotaszegi varrattos	100	1.000
Ketesd: vászonfehérnemű	51	1.040
Bánffyhunjad: kaloraszegi varrottas	30	300
Báld: vászonszövés	100	1.500
Nagysármás: „	110	1.800
Kissármás: „	110	1.800
Magyargorbó: kender- és gyapjuszövés	90	700
Sólyomtelke: zsák-, abrosz- és vászonszövés	100	1.800
Türe: „ „ „ „	120	534
Komlósujfalu: kender- és gyapjuszövés	85	580
Füzes: „ „ „	300	5.600
Vajdaháza: „ „ „	390	8.300

	A foglalkozók száma	Az évi termelés értéke koronában
Füzesszentpéter : kender- és gyapjuszövés	360	7.500
Boós : „ „ „	200	600
Pata : „ „ „	200	500
Györgyfalva : „ „ „	300	200
Kozmatelke : „ „ „	240	460
Szászbányica : „ „ „	200	520
Harasztos : „ „ „	80	410
Szentandrás : „ „ „	120	390
Pete : „ „ „	69	1.140
Ombuz : „ „ „	120	2.280
Magyarlégeny : „ „ „	150	2.850
Magyarpalatka : „ „ „	300	5.700
Barátfalva : vászon- és pokróczszövés	50	3.000
Szászakna : „ „ „	250	28.000
Oláhsolymes : „ „ „	100	6.000
Mezőerked . „ „ „	250	9.750
Magyarókereke : vászon- és posztószövés	340	5.000
Malomszeg : „ „ „	340	4.000
Sebesvár : „ „ „	480	6.400
Maróthlaka : „ „ „	340	10.800
Ajtón : varrottas és fehérneműkészítés	600	4.800
Röőd : „ „ „	500	6.700
Bátos : vászon- „ „	400	4.800
Nagykalota : len-, kender és gyapjuszövés	300	6.600
Incsel : „ „ „ „	110	2.970
Bökény : „ „ „ „	100	2.700
Boós : „ „ „ „	180	3.370
Magyarvalkó : kender- és gyapjuszövés	620	1.500
Keleczel : „ „ „	200	500
Kalotaujfalu : „ „ „	120	250
Pusztatepa : „ „ „	46	160
Berend : „ „ „	46	190
Szentmihálytelke : „ „ „	56	460
Szumurduk : „ „ „	44	940
Magyarszentpál : „ „ „	76	1.160

III. Agyagipar.

Magyarnagysombor : agyagiparcsikkek	6	1.000
Bátos : „	20	1.480

IV. Vesszőipar.

Kajántó : vesszőfonás	1	120
Szászfenes : kosárfonás	14	560
Györgyfalva : kosár, seprű, méhkas	25	98
Teke : kosárfonás	1	20

Az Erdélyrészi Gazdasági Egylet kolozsmegyei szakosztálya a háziipar terjesztése érdekében évek óta rendszeres tanfolyamokat szervezett és tart fenn s ezek szervezésében és állandó irányításában H. Veress Károly főszolgabíró és Csérer Lajos gazdasági szaktanár működtek közre. Háziipari tanfolyamok tartattak eddig 1906-ban Szászlónán, Nagypetriben, Keszüben és Mákon kerekés és gazdasági faragási munkák tanítására, 76 résztvevővel; 1907-ben Türebén és Mákon gazdasági eszközök faragása, Bácsban és Szucsákon kosárfonás, Bonczhidán és Magyargorbón gazdasági kefekötés elsajátítása céljából, melyeken 4–6 hétig napontai foglalkozás mellett 135 kigazda vett részt és összesen 841 drb. tárgyat készítettek. Ezenkívül Nagykapuson kosárfonó (25 résztvevővel) és Györgyfalván kertibutorkészítő tanfolyam (20 résztvevővel) tartatott. Ujabban a gazdasági szakosztály a téli állandó háziipari műhelyek meghonosítását kezdeményezte s ilyeneket egyelőre a gyakorlottabb községekben: Nagypetri, Türe és Bácsban óhajt létesíteni.

VI. Kereskedelem és hitel.

A megye kereskedelme és hitelügye Kolozsvár sz. kir. város kereskedelmét és hitelügyét uralja s így activus megyebeli kereskedelemről és hitelügyről alig is beszélhetünk, főleg, ha még azt is számításba vesszük, hogy kereskedelmi központok, városok nem is fejlődtek a megyében, a kereskedelmi szempontból jelentéktelen Kolozs rendezett tanácsú várost kivéve. A kereskedelem terén említést csak a bánffyhunyadi állatvásárok érdemelnek, melyek igen jó hírnévnek örvendenek messze földön. Bánffyhunyadon évente 8 vásárt tartanak. E vásárookra 1905-ben felhajtott 37.048 drb. szarvasmarha, eladatott 16.128 drb.; lovat és csikót felhajtottak 2.333 drbot, s ebből eladatott 885 drb., a felhajtott 4.012 drb. juhból 3.732 drb. adatott el, míg a 4.715 drb. felhajtott sertésből 2.797 drb.

A kereskedelem és hitel szolgáltatásban 1900-ban állott: 396 (nő 46) önálló, 36 tisztviselő (2 nő) és 320 (nő 77) személy, mint kereső. Az eltartottak közül az önállókhöz tartozott 1.083 (nő 734) személy, a tisztviselőkhöz 81 és a segédszemélyzethez 170 személy. A keresők közül irt és olvasott 329 önálló, 36 tisztviselő és 256 segédszemélyzet, tehát még e csoportban is akad 42 férfi és 25 nő az önálló keresők között és 52 férfi 12 nő kereső a segédszemélyzetben, a kik írni- és olvasni nem tudnak. Hát bizony e jelenség is, a mi megyei kereskedelmi viszonyainknak nem valami magas színvonaláról tanuskodik.

A megye területén egyedüli, bánffyhunyadi kereskedelmi és iparos anoncziskolákban hetenként nyolcz órát tanítottak 1906/7. tanévben;

az iskola fentartása 2.633 K-ba került; melyből ezer korona államszegély; a tanév végén 88 tanulója volt, négy osztályba osztva. A munkakiállításban 17 tanoncz vett részt, 32 darabbal.

A megyét pár irányban átszelő vasutak és közutak szolgálatában élő lakosság 611 kereső és 1.315 eltartott lélekből állott; még pedig fokozat szerint: 61 tisztviselő és díjnok és 550 egyéb segédszemélyzethez tartozó egyén. A tisztviselői csoportban 23 és a segéd munkások csoportjában 20 női kereső is található. Az első csoport tagjai természetesen mindnyájan tudnak írni és olvasni, míg a második csoport tagjai közül 197 férfi és 22 nő írástudatlan.

1905-ben e megye területén a hitelintézetek köréből található volt:

egy bank	212 ezer betéttel	111 ezer kivétellel	698 ezer állandékkal.
3 takarékpénztár	650 „ „	692 „ „	1.962 „ „
43 hitelszövetkez.	378 „ „	261 „ „	585 „ „
összesen 47 hitelintézet	1.240 „ „	1.068 „ „	3.245 „ „

1906-ban a megye területén 43, az országos központi hitelszövetkezet kötelékébe tartozó hitelszövetkezet működött, a melyek együtt 132 község területére terjesztették ki üzletkörüket. A legrégebb alapításuk a dedrádi és kispülpösi hitelszövetkezetek, de ezek is csak 1895-ben alakultak meg. A szövetkezeteknek 8.991 tagjuk volt, s ezek 12.419 üztetrészt 592.780 K értékben jegyezték, a miből 334.600 korona be van már fizetve. A takarékbetétek 221.700 koronát tettek ki, míg a tartalékalap 42.700 koronát. Ezenkívül Válaszuton és Kidében fogyasztási szövetkezet és Kolozson tejszövetkezet is van.

A részvénytársasági alapon szervezett pénzügyintézetek és azok forgalmáról, az 1907. évben a következők jegyezhetők föl:

A bánffyhunyadi „Népbank r. t.“ alakult 1907-ben, alaptőkéje 120 ezer korona 1.200 részvényben, tartalékalapja 13.200 korona, 1907. évi tiszta nyeresége 22.752 korona, takarékbetétei 610 ezer korona, váltótárcza 445 ezer korona, jelzálogkölcson 14 ezer korona, részvények 6⁰/₀-ot jövedelmeztek (már az első évben).

„Vladeasa hitelintézet és takarékpénztár r. t.“ Bánffyhunyadon. Alakult 1895-ben, 120 ezer K alaptőkével és 1.200 részvénnel. Tartalékalapja 47.684 K, 1907. évi tiszta nyeresége 32.831 K; takarékbetétek átlaga 892 ezer K, váltótárcza 756 ezer K, jelzálogkölcsonök 242 ezer K. A részvények 7¹/₂⁰/₀-ot jövedelmeztek.

„Hidalmásvidéki takarékpénztár r. t.“ Hidalmáson. Alakult 1900-ban, 60 ezer korona alaptőkével, 600 részvénnel. Tartalékalapja 11.648 K, 1907. évi tiszta nyeresége 10.987 K; takarékbetétek 144.462 K, váltótárcza 371 ezer K. A részvények 7⁰/₀-ot jövedelmeztek.

„Mócsvidéki takarékpénztár r. t.“ Mócson. Alakult 1889-ben, 50 ezer korona (296 részvény) alaptőkével. Tartalékalapja 130 ezer K, 1907. évi tiszta nyeresége 62.627 K; takarékbetétek 1.277 ezer korona, váltótárca 867 ezer K, jelzálogkölcönök 245 ezer K. A részvények 14⁰/₀-ot jövedelmeztek.

„Kalotaszegi takarékpénztár r. t.“ Bánffyhunyadon. Alakult 1872-ben, 80 ezer K (800 részvény) alaptőkével. Tartalékalapja 175 ezer K, 1907. évi tiszta nyeresége 10.685 K; takarékbetétek 637 ezer K, váltótárca 190 ezer K, jelzálogkölcönök 792 ezer K. A részvények 10⁰/₀-ot jövedelmeztek.

VII. Kivándorlás, megyei háztartás, adók.

E megyebeli kivándorlás nem mondható túlságos jelentékenynek. 1905-ben kivándorolt összesen 341 lakos, 232 férfi és 109 nő. A kivándorlók közül magyarjú 47, németajú 69 és oláhajú 225. Az eltávoztak közül 22 Németországba, 227 Romániába és 89 Amerikába vándorolt ki. Ugyanezen évben visszavándorolt 135 egyén, 121 férfi és 14 nő. A visszajöttek közt volt egy magyarjú, 23 németajú és 111 oláhajú; Németországból visszajött 12, Romániából 112 és Amerikából 9.

1905-ben kiadatott a megyében 1.204 utlevél, 245 kivándorlásra és 959 más célra. Az utlevelek közül szólott: Romániába 1.034, Németországba 29 és Amerikába 132. 1906-ban 1.892 utlevél adatott ki, melyek 2.470 személyre vonatkoztak. 1907-ben a kiadott utlevél száma már 2.004-re emelkedett s ezekkel 2.360 személy távozhatt az országból. A kivándorlóknak $\frac{2}{3}$ része rendszeren Romániába távozik s nemzetiség szerint $\frac{3}{4}$ részben oláhajúak s csak $\frac{1}{4}$ részben magyar- és németajúak.

* * *

Kolozs vármegye háztartásának vagyoni ügyei 1907 december 31-én, a következő állapotot tüntették fel:

A közigazgatási pénztár a következő alapokat kezelte: 1. Háztartási alap 21.812·76 K. 2. Anyakönyvi tiszteletdíj-alap 1.137·50 K. 3. Bánffyhunyadi kórházalap 137.034·08 K. 4. Betegápolási alap 18·93 K. 5. Erdőöri díj 2.964·58 K. 6. Ebadó-alap 36.226·52 K. 7. Jegyzői fizetés 9.717·90 K. 8. Jegyzői nyugdíj-alap 150.337·10 K. 9. Körorvosi fizetés 9.943·35 K. 10. Közgyámi fizetés 2.245·47 K. 11. Központi tűzoltóalap 5.870·05 K. 12. Községi közlekedési közuti alap 116.015·71 K. 13. Központi szegényalap 149.536·57 K. 14. Községi szegényalap 26.792·70 K. 15. Közművelődési alap 16.305·40 K. 16. Mezőgazdasági alap 920·99 K. 17. Mócsi kórházalap 112.771·40 K. 18. Mértékhiteljesítési alap 359·12

K. 19. Tenyészvikavásárlási alap 13.335·68 K. 20. Törvényhatósági utalap 427.693·75 K. 21. Tűzoltószeres ára 3.604·50 K. 22. Telefon-építési alap 22.641·61 K. 23. Új vármegyházépítési alap 14.836·22 K. 24. Vicinalis utmunkaalap 53.782·26 K. 25. Vármegyei nyugdíjalap 299.325·62 K. 26. Munkásházépítési alap 12.045·38 K. 27. Almáspatak medertisztítási alap 9.437·38 K. 28. Tekei székházépítési alap 1.228·— K. Együtt 1,402.652·69 K, ehhez hozzácsatolva 952.525·17 K letétet, a közigazgatási pénztárban kezelt alapok és letétek 2,610.756·70 K-t tesznek ki.

Az árva- és gyámpénztár által 1907-ben kezelt értékek: 1. 1906. évről átjött készpénz 14.093·80 K. 2. Betétekben elhelyezett 622.358·77 K-t. 3. Értékpapirokban kezelt 34.677·53 K-t. 4. Magánkötvényekben 104.032·50 K-t. 5. Ékszerekben 80 K-t. Összesen 775.242·60 K-t. Árva vagyont nem képező alapok: Árvatartalékalap 21.553·— K, árvabírság 4.019·80 K, elhagyott gyermekek segélyalapja 1.882·46 K.

Az 1907. évre kivetett állami egyenes és községi pótdadókról szóló kimutatásból álljanak itt a következők:

A gyalui járás 20 községére összesen kivetetett 88.048·32 K állami egyenes adó és községi pótdadóban 40.825·68 K, a mi átlag 41·7⁰/₀-át teszi az állami egyenes adónak. Egerbegy községi pótdója a legmagasabb százalék — 93·2⁰/₀ — és Gyalu községé a legkisebb, 23⁰/₀. E járás törvényhatósági utadóhátraléka 13.652·49 K-t tett ki, míg a községi közlekedési közutak fentartására 18.420·70 K-t fizetett s hátralékban maradt 2.538·81 K-val.

A bánffyhungyadi járás 45 községére ezen évben 184.547·85 K állami egyenesadó rovatott ki, míg községi pótdadóban 70.478·03 K, a mi 41·4⁰/₀-át teszi az egyenes állami adónak. Legmagasabb Magyarbikálnak a községi pótdója, 85·1⁰/₀ és legkisebb Bedecsnek, melynek egyedül a járásban nincs pótdója. E járás törvényhatósági utadóhátraléka 6.602·34 K, s a községi közutak fentartására 19.782·15 K-t fizetett s e czímen hátraléka csak 172 K.

A hidalmási járás 34 községének állami egyenes adója 100.285·28 K, községi pótdója 58.075·32 K, a mi 58·1⁰/₀-os pótdónak felel meg. Legmagasabb pótdót fizetett Kökényes község, míg Hidalmás a legalacsonyabbat, 21·5⁰/₀-ot. A törvényhatósági utadóhátralék 11.942·11 K-t tett ki, s községi közlekedési utadó czímén 27.060·22 K fizettetett be és e czímen 9.466·78 K hátralék mutatkozott az év végén.

A nádasmenti járás 22 községének adózóira 70.512·78 K állami egyenes adó vettetett ki, a községi pótdó pedig 29.168·73 K-t, azaz 41·36⁰/₀-ot tett ki. E járásban legmagasabb a pótdója Darócz községnek — 86·6⁰/₀ — és a legkisebb Magyargorbónak — 19⁰/₀. Törvényhatósági

utadóhátralék címén az év végén 13.204·11 K van kimutatva, míg községi közlekedési utadó címén 11.432·60 K fizettetett be s hátralékban 6.548·60 K maradt.

A kolozsvári járáshoz tartozó 31 község állami egyenes adója 138.815·87 K-ban állapított meg s ennek alapján 47·2⁰/₀-os községi pótadóban 65.546·03 K. A legmagasabb pótadót 82·7⁰/₀-ot, Babucz község fizeti s a legalacsonyabbat 32·4⁰/₀-ot Fejérd község. E járás törvényhatósági utadóban az év végén 29.969·62 K-val maradt hátralékban, míg községi közlekedési utadóban 20.664·52 K-t fizetett s hátralékban maradt 7.507·96 K-val.

A mócsi járás 27 községének egyenes állami adója 97.923·88 K, községi pótadója 43⁰/₀, azaz 40.831·67 K. Keszű község fizeti a legmagasabb — 127⁰/₀ — községi pótadót és Mócs község a legkisebbet — 18⁰/₀-ot. A törvényhatósági utadóban e járás 5.630·73 K-val maradt hátralékban s a községi közlekedési utadóba 10.325·03 K-t fizetett és 3.101·70 K-val maradt hátralékban.

A nagysármási járás 16 községének 63.419·41 K az állami egyenes adója, míg 43·4⁰/₀-os községi pótadója 27.520·72 K. Kisczég 79·1⁰/₀-os pótadója a legmagasabb és Uzdiszentpéter 25·5⁰/₀-os pótadója a legalacsonyabb. A törvényhatósági utadóhátralék 5.175·57 K; községi utadó címén befizettetett 8.468·20 K s e címen a hátralék még 3.518·40 K.

A mezőörményesi járás 14 községére 46.274·19 K rovatott ki állami egyenes adó címén és az átlagos 68·16⁰/₀-os községi pótadó címén 27.735·20 K. Komlód község 112⁰/₀-os pótadója a legmagasabb és Mezőörményes 45⁰/₀-os pótadója a legkisebb. A törvényhatósági utadóhátralék az év végén 5.243·69 K; a befizetett községi utadó 10.062·39 K s e címen a hátralék 3.218·25 K.

A tekei járás 23 községe állami egyenes adójának összege 122.098·61 K, míg átlag 54·3⁰/₀-os községi pótadója 46.431·12 K. Legmagasabb — 88·5⁰/₀ — községi pótadót fizet Kisfülpös község, míg Teke és Batos községek nem fizetnek pótadót. Törvényhatósági utadóhátraléka a járásnak 9.517·61 K; községi utadó címén fizetett 21.073·04 K-t, s maradt hátralék 6.191·41 K.

Kolozs rendezett tanácsú város állami egyenes adója 18.794·44 K és 60⁰/₀-os községi pótadója 6.693·84 K. Törvényhatósági utadóhátraléka 6.073·27 K.

Az egész megye adózó polgáira 1907. évre 930.720·63 K állami egyenes adó rovatott ki, míg községi pótadó címén 410.306·34 K. Községi pótadót nem fizettek: Bedecs, Teke és Batos községek, míg ellenben Komlód, Mezőszentmihálytelke, Keszű, Kökényes községek községi pótadója meghaladja a 100⁰/₀-ot. Törvényhatósági utadóban 1907. év

folyamán a 320.397·30 K összes tartozásból 214.279 K fizettetett be ; községi közlekedési utadóban befizettek 147.288·85 K-t és hátrálékban maradt 42.263·91 K.

VIII. Az állami telepítések.

Az állami telepítéseknek célja az, hogy az alföldi magyarságot, a Maros folyó mentén, mentől szélesebb sávban kösse össze a székelységgel és ezt a Mezőségen át Kolozsvárral és a kalotaszegi magyarokkal.

A mezőgazdasági állami telepítés szabályozására az első lépést az 1894. évi V. t.-cz. megalkotásával tette törvényhozásunk. E törvény állapítja meg a telepítés módját és föltételeit, szabályozza a telepes és a telepítő közötti jogviszonyt és a magántelepítést hatósági engedélyhez köti, hogy arra az államnak befolyást biztosítson. E törvény az állami telepítések céljaira (birtokvásárlás, házépítés és talajjavítás) hat millió koronát bocsát a földmivelésügyi m. kir. minister rendelkezésére, mely azonban, hogy a tőke mindig biztosítva legyen, külön alap gyanánt kezelendő. A telepekkel való üzérkedés megakadályozására, ha azok szabadkézből vagy birói uton adatnak el, az államkincstárnak elővételi jogot biztosít a törvény s egyuttal a függő termésre is zálogjogot biztosít. A telepest csak akkor lehet birtokából kimozdítani, ha járulékainak két évi részletével hátrálékban van, de akkor is csak birói uton.

Az állam a telepítési alapból eddig a megyében a következő birtokvásárlásokat eszközölte: Nagysármás és Tuson községekben 3.910 kat. hold területet vett 1,200.000 K-ért gróf Teleki László, Sándor és Blankától — 1893. évben; Nagysármás községben 1894-ben megvett Lázár Jánostól 358 k. hold és 673 □-öl területet à 300 K 90 f-ért; — Kara község és Kolozs r. tanácsú városban, báró Rottenthal Józsefné szül. Haller Anna grófnétól 1901-ben 1.012 k. hold és 956 □-öl területet vett meg à 256 K-ért; 1907. évben Kolozsvár közelében mintegy 8.400 k. hold újabb birtokot vett meg szintén telepítési célokra. ¹⁾ — A telepítési alap 1906-ig összesen 25.469 k. hold és 1.430 □-öl birtokot vásárolt, melyért 5,080.232 K-t fizetett s ezen felül Eczken Sándornak 10.300 K, gróf Teleki Imrének 18.000 K életjáradékot fizet; ezeken a birtokokon és még nyolcz ősi kincstári birtokon eddig (1906-ig) 16 telep keletkezett s ezek közül új község csak kettő keletkezett: Szilágyi Bács-Bodrogyamegyében és Igazfalva Krassó-Szörénymegyében, a többi 14 telep csak hozzáépítés (Gombos — Bács-B. m., Facset — Krassó-Sz. m., Temes-rékás — Temes m., Bálincz — Krassó-Sz. m., Monostor — Krassó-Sz. m., Mosnica — Temes m., Nagysármás — Kolozs m., Magyar-nemegye — Besz-

¹⁾ Lovas Sándor; *A legújabb állami telepítések Magyarországon*. Budapest, 1908.

tercze-Naszód m., Vicze—Szolnok-D. m., Kara—Kolozs m., Marosludas—Torda-Aranyos m., Felsődetreham—Torda-Aranyos m., Fehéregyháza—Nagy-Küküllő m. és Stáncsófalva—Temes m.). Az egész telepítési terület 41.654 k. hold és 1.563 □-öl, a telephelyek száma 1.590 s ebből 1906-ban 45 állott üresen, a munkástelephelyek száma 193 s ezekből üres 90. Lássuk ezek után a Kolozs vármegyei telepek keletkezésének és fejlődésének rövidre fogott vázlatát.

A nagysármási hozzátelepítés. A telepítési birtokot gróf Bethlen András szerezte meg 1894-ben a telepítési alap terhére, még pedig azzal a célzattal, hogy Nagysármást a Mezőség erős, magyar góczpontjává fejlessze és az ország nyugati részén (Veszprémm.) kiszemelt, magasabb színvonalon álló kisgazdák rendelkezésére bocsássa. És a szép eszme, legalább első részében, a sok balul sikerült kísérletezés dacára, végre is valóra válásával kecsegtet. A Ludas-patak völgyéből kiágazó katlanszerű egyik völgyben, a darázsfaszek módjára épült oláhajkú lakosságú falucska szalmafüdeles gunyhóit 1894. év óta 190 tornáczos telepesház fogja közre. A rozzant udvarház óvódává alakítottát át, a hozzá tartozó fából épített istállók, aklok és csűrök helyén ma a ref. paplakás (1899.), a négy tantermű állami iskola és tanítói lakások (1896.) az utcának kisvárosias szint adnak. A hol azelőtt a szarvasmarha térdig barangolt a sárban, ma szépen elkerített helyen gondosan ápolt gyümölcsösök és szőlőlugasok diszlenek. A körjegyzőség az alacsony, szűk irodája átköltözött, a község egyik magasabb helyén épült (1899.) új községházába, honnan majdnem az összes belsőségek áttekinthetők. Eltűnt a Ludas-patak sűrű sása; vasuti állomás (1898.) s odább szövetkezeti gabonamagtár épült (1902.) és ezeket a nagy vásártértől vastag korlátfák választják el (1900.) A vasut mellett hajdan agyag-gödörnek kikezdett domb tetején csinos nagy épület (1902.), a szolgabíróság hivatala épült, alját pedig a hajdu- és cselédlakások, járási börtön foglalja el; beljebb a községben tisztviselői lakások és telepkezelői iroda csinosítják a nemrég szervezett új közigazgatási járás székhelyét (1902.).

De az ut idáig töretlen volt — mondja Lovas Sándor min. osztálytanácsos fentebb jelzett munkájában — tuskéi megsebeztek mindenkit, azt is, a ki építésén dolgozott, de a legmérgesebb sebet magán a telepítés eszméjén ejtették, mely máig sem hegedt be egészen. A legtöbb baj az idetódult vagyontalan elem túlsúlyából származott, mely miatt az eszme lényegbe vágó része is szinte hajótörést szenvedett. Az a régi humánus, magyar telepítési elv, hogy a jó telepest inkább a személyi tulajdonságok teszik, nem pedig a vagyon, több telepen megboszulta magát s ugyan ez történt Nagysármáson is. Az ebből keletkezett bajokat

azonban növelte még az is, hogy a Veszprémmegyében bizalmiférfiak ajánlatára toborzott telepesek nagyobb része mind munkásság, mind kitartás tekintetében nem olyan elemnek bizonyult, a melylyel az erdélyi részekben kellő sikert lehetne elérni.

Mindjárt a telepítés első évei sok szomorú tapasztalattal gazdagították az intézőket.

A telepítési okirat a 4.268 k. hold és 673 □-öl területű birtokból középületekre és közczélokra 226 k. hold és 543 □-ölet, 188 gazdasági telephelyre egyenkint 20 holdjával és két nagyobb telephelyre egyenkint 50 holdjával 3.860 k. holdat jelölt ki. Az utak, utcák és terméketlen területek 77 k. holdat és 1.153 □-ölet foglaltak le, míg a kincstár birtokában 105 k. hold és 120 □-öl terület maradt. Egy gazdasági telephely vételára 6.160 k. (k. holdanként 308 K) volt, mely után 1895. és 1896-ban 3⁰/₀ kamatot (184·80 K) és 1897-től kezdve 30 és 1/2 éven át 5⁰/₀-os (308 K) törlesztési részletet kellett volna fizetni félévi részletekben.

Az 1894. évi V. t.-cz. szerint a telepesházat a telepes köteles fölépíttetni, de az állam 800 K erejéig segítségére mehet, melyet a föld vételrával együtt tartozott fizetni. E nagy kedvezményen kívül a kincstár a telepes első áttelelését megkönnyítette, a lábön álló termés ingyenes átengedésével. Aratás előtt azonban, a kiszemelt 179 telepes közül csak nyolczan jöttek Nagysármásra, a többiek — 122-en — aratás közben és ősszel jelentkeztek, de 24-en mindjárt a sorshuzás után (a telepek kiosztása) visszaköltöztek s földjeiket át sem vették. Az ott maradt családok ideiglenesen a gazdasági épületekben helyezkedtek el. A két nagyobb, 50 holdas telepet, a helyi viszonyokkal ismerős gazdasztiztek szállták meg, kik kezdetben a telepesek tanácsadói is voltak. A következő 1895. évben még öt veszprémi család hagyta ott a telepet.

A telepházak építése lassan haladt előre, ezért a kincstár fogott hozzá a házak építéséhez és 1.430 K átlagos költséggel 1894-ben 55, a következő 1895. évben 107 és 1896-ban 28 telepház építését fejezte be. A telepesek még az ingyenbe nekik adott termést sem aratták le, hanem Csorvásról 60 aratópárt kellett hozatni az aratásra.

Mindjárt kezdetben kitünt, hogy némely telepes kellő igavonó állat hijján nem képes feltörni szántóföldje gyepes részeit; majd divatossá vált a pénzért való szántatás, a bérbeadás és a részért való műveltetés, minek következtében a napszámber hirtelen magasra szökött. Kerítést sokan csak nógatásra s akkor is csak a határban vágott nádból készítettek. Egyesek télen a vastag törzsű, de egészséges gyümölcsfákat tüzelésre kivagdosták, mert az erdei tüzelőanyag miatt kissé távolabb kellett volna menni. A telepesek száma is folytonosan hullámzott.

1896-ban a határt elverte a jég s erre az év végére már csak 90, 1897. év végére csak 84 háznak volt lakója. Istátló még csak 40 telken volt s ezért sok háznak kisszobája már negyedik éve szolgált a lovak és tehenek elhelyezésére. A fizetési részletekkel majdnem mindnyájan hátralékban maradtak, úgy hogy 1897. év végéig az esedékes 63.745 K tartozásukból csak 10.524 K folyt be.

Az így züllésnek indult telepen úgy igyekezett segíteni már most a kincstár, hogy a hátralékos tartozásnak hat egyenlő évi részletben leendő törlesztését megengedte s ezenfelül az egész vételár törlesztési idejét 30¹/₂ évről 50 évre hosszabbította meg, a kamatlábat pedig 3⁰/₁₀-ról 2⁰/₁₀-ra szállította le s így az annuitás is 308 K ról 196 K-ra apadt; végül okulva a tapasztaltokon, ezután megkövetelte a jelentkező telepesektől, hogy készpénzben, ingatlanokban és gazdasági élő és holt felszerelésben együttvéve legalább 2.000 K vagyonnal birjanak és ebből már a sorshuzás előtt fizessenek le ezer K-t. Ezentul nemcsak az ország nyugati részéből való telepeseket fogadtak el, hanem másunnan is, a hol ref. magyar vagy székely kiszgazdák nagyobb tömegben laknak. Az előre fizetendő ezer K-ból, később megelégedtek 200–400 K azonnali lefizetéssel s a többit 3–4 év alatt egyenlő részletekben kamatmentesen törleszthették.

Az új feltételek alapján legtöbben a közeli Maros-Tordamegyéből jelentkeztek, még pedig 1898-ban 23-an, 1899-ben más megyebeli kieszgazdákkal együtt 45-en, 1900-ban ismét 18 és 1901-ben újabb 20 család. Ilyen alapon végre a telep fennállásának 8-ik évében az összes telepesházak benépesültek s innen kezdve lépett a telep a fejlődés útjára.

Jelenben bár minden telepnek van gazdája, mégis csak 163 telepes lakik Nagysármáson, a minek oka az, hogy a módosabb gazdák felnőtt fiaik vagy vejeik részére önálló gazdaságot igyekeznek szerezni, vagy ha gyermekeik még kiskorúak, arra törekszenek, hogy majdan minden gyermeküknek egy-egy egész telepet hagyhassanak örökbe. Eddig 20 gazdának van 2—2, négynek 3—3 telephelye: apának és fiunak 15, testvérnek 9 esetben.

A jelenlegi telepések származási helyeik szerint: 50 veszprémmegyei, egy somogymegyei, három komárommegyei, kilencz temesmegyei, kettő hódmezővásárhelyi, egy jászkiséri, egy szilágymegyei, tizenegy kolozs-megyei (veresberkenyei, alsószováti, mezőberkenyesi, mezőtusoni 1—1, nagysármási 3 és pusztakamarási 4), hatvan maros-tordamegyei (mezőszentmártoni, mezőbergenyei, mezőszálteleki és mezőpaniti 1—1, mezőpagocsi, mezőcsávási, mezőbándi, koronkai, nyárádi és fintaházi 2—2, mezőfelei 3, sáromberki 4, nagyölyvesi 5, szentiványi 6, mezőkövesdi 12 és mezőmadarasi 16), hat torda-aranyosmegyei (mezőkókai, mező-

szakáli és kövesi 1—1, mezőméhesi 3), 10 kisküküllőmegyei (mikófalvi, bongai és székelyfalvi 1—1, nagyteremi 3, szászcsávási 4) és egy szamosujvári.

A telepesek vagyoni viszonyai a betelepüléskor ezek voltak: 80 telepesnek vagyona kisebb volt 2.000 K-nál, 50-nek 2—2.000 K-ja volt, 14-nek 3—3.000 K-ja, 11-nek 4—4.000 K-ja, 2-nek 5—5.000 K-ja, 3-nak 6—6.000 K-ja és 3-nak 6.000 K-nál többje volt. E vagyonnak több mint fele földbirtokból, összesen 463 k. holdból állott, a miből már 406 holdat adtak el, még pedig 362 holdat magyarajkúnak és 44 holdat oláhajkúnak.

1906-ban volt a telepesek birtokában: 58 ló, 2 csikó, 8 tenyészbika, 283 tehén, 121 ökör, 137 ökrborjú, 1 bikaborjú, 166 üszöborjú, együtt 470 felnőtt és 206 növendékállat; továbbá 7 sertéskan, 144 kocza, 266 süldő és 202 malacz; végül 692 juh, ezek kizárólag a székelyek kezén vannak. A majorság 5.145 tyuk, 413 rucza, 371 liba, 125 pulyka. 151 tehenet az országos szarvasmarhatenyésztési alap, 29 koczát pedig a telepítési alap szerzett a telepeseknek. Szomorú dolog, hogy 24 telepesnek tehene, 105-nek ökre és 103-nak lova nincs. Az udvarok sincsenek még kellően beépítve; istálló csak 146, baromfiól 127, sertésól 136, csűr 78, tengerikás 25 telken van, 25-en azonban tagjukon tanyát (házat), istállót és kutat építettek.

Cséplőgépekben nincs hiány. A hitelszövetkezeteknek van egy négy lóerejű, a telepeseknek pedig két ugyanilyen és egy hat lóerejű lokomobiljuk és még 16 járgányuk; egyéb gazdasági felszerelésből van még: 4 vetőgép, 26 szelelőrosta, 3 triőr, 4 szecs kavágó, 14 répavágó, 9 tengerimorzsoló, 2 tengeridaráló, 1 lógereblye, 2 kapológép, 143 vaseke és 138 vasfogas borona.

A kincstár a telepeket több ízben segélyezte különböző módokon, így ingyen vagy kölcsön vetőmagot osztott ki, majd 32.000 szőlővesszőt, 17.577 drb szőlőkarót, 12.000 gyümölcs- és eperfát osztott szét ingyen, a 9.000 K-val beállított anyaszőlőtelepet a községnek adta s oda fogja adni a $\frac{3}{4}$ holdas faiskolát is; az országos szarvasmarha-tenyésztési alaphoz vásárolt 151 tehén árának 4%-os kamatját és biztosítási díját öt éven át fizeti a tulajdonosok helyett. Ezeken felül nagy áldozatot hozott a középületek és egyéb közérdekű beruházások létesítésével: a szövetkezeti gabonaraktár 1.580 K segélyt kapott, felépítette a község-házát és a templomot, a négy tantermű iskolát, kisdédóvót, a két tanító-lakást, a paplakást, 1905-ben, hogy az inséget enyhítse, az utcákat közel 16.000 K költséggel szabályoztatta, a határbeli vizeket szabályoztatta, 118 k. hold szántóföldet alagsöveztetett 25.892 K költséggel, a járási hivatali helyiségek és tisztii lakások 95.000 K-ba kerültek stb.

A sok szűk esztendő miatt a különben kitünő talajon 1900 óta holdanként átlag csak 5·7 mm. buza, 6·1 mm. árpa, 4·8 mm zab és 5·3 mm. tengeri termett. Daczára ennek a kellemetlen jelenségnek, aggodalomra okot szolgáltató eladósodás nem észlelhető, mindössze 94 telepesnek 18.714 K hitelszövetkezeti és 7.500 K takarékpénztári kölcsöne áll fönn 1906-ban; ezenfelül tartoznak a részükre beszerzett tehének ára fejében 35.000 K-val a hitelszövetkezetnek és a 29 kocza ára fejében 2.610 K-val a telepítési alapnak. A felsorolt adósságokkal szemben áll 124 telepesnek 3.064 K hitelszövetkezeti befizetése.

Hogy helyes gazdálkodás mellett az itteni földből mennyi áldás fakadhat, kitünik abból is, hogy egy gyengébb telephely vevője öt év alatt a folyó tartozások mellett nemcsak az átvett 1.200 K hátralékot törlesztette, hanem egy másik, szintén tetemes hátralékkal terhelt telepet is megszerzett, remélve, hogy rövid időn belül azt is teljesen tisztázhatja.

A telepítés egészen megváltoztatta a község képét. Lakossága 20 évi stagnálás után 1890-től 1900-ig 750 lélekről 1.530 főre szaporodott s ma már meghaladja a 2.000-et is, mert nemcsak új hivatalok keletkeztek, hanem iparosok is vándoroltak be. A telepesek és családtagjaik létszáma 1.100. Az 1890. évi 750 főnyi lakosságból csak 34 volt a magyarnyelvű, ma pedig erős többségben vannak. Az állami iskolába 221 s a kisdédóvóba 161 gyermek jár. A képviselőtestület többségét is a telepesek teszik s így ők viselik a főbb előljárói tisztségeket is.

A község költségelőirányzata 1894-től 1.200 K-ról 5.779 K-ra s a fedezet 380 K-ról 5.105 K-ra emelkedett; az akkori 820 K pótdó 674 K-ra csökkent. A állami adók 3.629 K-ról 8.928 K-ra s a törvényhatósági adók 495 K-ról 1.247 K-ra emelkedtek.

Ma a kincstári birtokon van: 99 k. hold belsőség, 2.768 hold szántó, 108 rét, 901 legelő, 173 erdő, 101 szőlő és 87 k. hold terméketlen terület. A különböző nagyságú birtokok arányszáma is megváltozott és ha a telepítés előtt 78 törpe és 39 kisbirtok volt Nagysármáson és ebből magyarajkú kezében csak 12 k. hold volt, ma a nagybirtok helyén keletkezett magyarajkúak kezén levő kisbirtokok a határ $\frac{7}{8}$ részét foglalják le.

A telepesek közül sokan tanultak meg oláhul, de viszont az oláhajkúak közül is sokan beszélnek magyarul. A szegényebb oláhajkúak napszámából élnek, a mire a nyugati megyékből jött telepeseknél — kik kapálni nem szeretnek és egy hold czukorrépának megműveléséért 40 — 50 K-t is fizetnek — elég alkalom kínálkozik. Ellenben a székelyföldi egész háza népével dolgozván, a napszamosoknak kevesebb munkát ad. A székelyek nagy átlagban pontosabb fizetők is. E jó tulajdonságukat azonban nem minden magyarajkú telepes méltányolja és ez a székelyeket osztályos testvéreinek sem vallja — írja Lovas Sándor ministeri osztálytanácsos.

E telep a kezdet nehézségein végre átesett s így már biztosabb alapon remélhetjük, hogy teljesedik alapítójának, gróf Bethlen András miniszternek távolba kitűzött reménye, t. i. hogy Nagysármás a Mezőség erős gócpontja és a kisgazdaságok belterjesebb művelésének terjesztője lesz.

A karai hozzátelepítés. A kolozskarai vasuti állomás közelében van Kara kisközség, melynek területe 2 874 kat. hold, lakossága 800 lélek, és $\frac{7}{8}$ -ad részben oláhajkú, míg a magyarajkúak csak 74 lelket számlálnak s ezek közül is csak hatnak van részint törpe, részint kisbirtoka.

A kincstár 1901. év végén itt megvette a báró Rottenthal Józsefné szül. Haller Anna grófnő birtokát, 1.012 kat. hold és 956 □-öl területtel 265.417.59 K-ért. A birtokból 110 kat. hold és 1.524 □-öl a kolozsi és 901 kat. hold és 1.032 □-öl a karai határban fekszik. Az itt létesített telepítéssel Karán a magyarajkúak túlsúlya biztosított, mert az ottani két középbirtok a magyarajkúak kezén levő kisbirtokokkal együtt az egész határnak kétharmadát teszi.

Kolozs vármegyének ezen zúgában egy magyarajkú kálvinista község — Györgyfalva — van, melynek határát zsúfolásig megtöltötte a lakosság. Mellette, az egyik szomszédos községben a magyarság összeházasodott az oláhajkúakkal, nagy része már nem is tud magyarul, sőt teljesen oláhajkúnak tartja magát; elkeresztelésekkel kivetköztették már vallásából is és a faluban csak néhány magyarajkú család él még, mely családok gyermekeit a hatóságok igyekeznek a harmadik községben felállított állami iskolában valahogy elhelyezni. Ma az állam most 31 és később talán még több magyarajkú családot helyez át leginkább Györgyfalváról Karára és itt állami iskolát és óvodát létesít. Ha a szomszédos községekben is megsokszorozza a magyarajkúak erejét és mindenütt magyarajkú lelkészekről, iskolákról és óvodákról gondoskodik, úgy Györgyfalvának teljes elszegényedését, lakóinak idegenbe vándorlását megakadályozza, továbbá állandó sűrű összeköttetést hoz létre, öntudatot ébreszt és új szellemet terjeszt e falvak magyarajkú lakossága között, mely aztán gazdasági és egyéb processusaiban nyugodtan támaszkodhatik Kolozsra és Kolozsvárra.

A telepbirtok fekvésének megfelelően 17 telepest a faluban helyeztek el és számukra a legközelebb fekvő szántóföldeket jelölték ki; 10 tanyai telephelyet az u. n. Bodrok-dülőben és a kolozsi tagnak vasutmelléki u. n. botosi részében más 4 tanyai telephelyet osztottak ki. Minden telepesnek jutott 2 kat. hold és 600 □-öl hegyi kaszáló, $2\frac{1}{2}$ hold rét, 4 hold legelő, $3\frac{1}{2}$ hold erdő, ezenkívül a belső telepéseknek 1.000 □-öl házhely és 14 kat. hold szántó föld (5—4 holdas tagokban), a bodroki tanyások tanya és szántó föld fejében 18 kat. holdat két-két tagban, míg a botosiak 16 kat. holdat egy-egy tagban; végül minden telepesnek

jutott $\frac{1}{2}$ hold szőlő is. Mindent összevéve, tehát a belső telephelyek $27\frac{1}{2}$, a bodrokiak 30 kat. hold és 1.400 □-öl, a botosiak 28 kat. hold és 1.400 □-öl területűek.

A telephelyek, az 1.600 K átlagos költséggel előirányzott lakóházzal együtt, a faluban 8.780 K-ba, a botosi dülőben 9.140 K-ba és a bodroki dülőben 9.640 K-ba kerülnek egy-egy telepesnek. A törlesztési föltételek elég enyhéknek mondhatók, a mennyiben a sorshuzás előtt 800 K-t, aztán az első két évben 2°%, a harmadikban 3°% kamatot kell fizetni, a törlesztés pedig 3°%-os kamattal együtt 50 év alatt fejezendő be, még pedig azzal a kedvezéssel, hogy az egyes telephelyekhez tartozó $3\frac{1}{2}$ kat. hold 1—10 éves erdőre eső 750 K vételárnak törlesztése csak a 20-ik évben kezdődik. Ezen alapon a belső telepes a negyedik évtől kezdve a 23. évig bezárólag évente 280·99 K-t, azontúl az 53-ik év végéig évente 319·25 K-t tartozik fizetni; a botosi telephelyeken a törlesztési részletek 294·99 K-t, illetőleg 333·25 K-t, a bodrokiaknál 315·20 K-t, illetve 353·46 K-t tesznek ki.

A telepházak 1903-ban és 1904-ben készültek el kőalapon, kőfalakkal. Még az építkezés évében 1903-ban egy, 1904-ben 7 kisgazda fogadtatott be telepesül; 1905-ben további 6 és 1906-ban ismét 5 családot helyeztek el; jelenleg tehát 19 ház van elfoglalva és 12 még üres. Az üres házakra ugyan számos folyamodó jelentkezett, de kérésüket nem lehetett teljesíteni, mert távozásukkal a magyarajkúaknak erejét gyengítették volna szülőfalujukban. A benépesítéssel főleg azért sem siet az intézőség, mert már több szomorú tapasztalat igazolja, hogy a kevésbé vagyonos telepes dúsabban termő telepen sem boldogul. Az eddig elhelyezett 19 telepesnek 64.407 K értékű ingatlana és ingósága volt.

A telepesek nagyobb része Kolozsmegyéből való: Györgyfalváról 11, Karáról, Ajtonból, Patáról 1—1, a többiek Veresmart (Torda-Aranyos vm.), Csekelaka (Alsó-Fehérm.), községekből és ketten Orosházáról költöztek ide.

Azok a telepesek, a kik 1905. év vége előtt foglalták el birtokukat — 14-en — már szépen el vannak látva állatokkal; legutóbb 2 ló, 8 ökör, 48 tehén, 43 növendékállat és borjú, 18 ártány, ugyanannyi kocza, 6 kos, 118 anyajuh és 43 bárány volt birtokukban. A majorságból 682 tyukot és kakast, 73 pulykát és 48 libát és ruczát tartottak. Méhészettel 5 családban foglalkoznak 50 méhcsaláddal.

E telepről és azok lakóiról még nem lehet végleges véleményt mondani, hiszen a telephelyek betöltése sem fejeztetett még be, de annyi öröndetes jelenséget mégis feljegyezhetünk, hogy eddig a telepesek pontosan fizették tartozásaikat s a fősulyt kezdettől fogva az állattenyésztésre vetették, jármos tehenekkel végzik a mezei munkát és állatállományukat egyre szaporítják.

Barabás Endre.

Tőzsdereform.

— Németországi tanulságok. —

A német tőzsdereform története fölötté értékes anyagot nyújt a tudományos vizsgálódásnak, mert a tőzsdepolitika égető kérdéseit — bár hatalmas rázkódtatások árán — tisztázta, s mert az igazság tárgyilagos kutatóinak kezébe hathatós fegyvert adott: statisztikát, a mely megdönthetetlenül bizonyítja, hogy a tőzsde elleni indokolatlan támadások az állam egész közgazdasági életét megbénítják, életerős tőzsdék ellenben lényeges és hatékony tényezői a gazdasági föllendülésnek.

A tüzzel játszó gyermek a maga kárán okosodik, így az emberiség is, de egy nemzet tudományos táborának mindenesetre első rangú feladata oly módon rámutatni a külföldön lejátszódott gazdasági eseményekre: ható okokra és következményekre, hogy honfitársai okuljanak a történetekből. Meg kell tanulnunk azt az igazságot, hogy nem csak a németországi tűz éget, hanem a magyarországi is. Hangoztatjuk a nemzetek testvériségét? Akkor fogadjuk el azt a tételt, hogy az a törvény, a mely az emberiség egy részére érvényes, áll egy másik részre is.

A német tőzsdereformnak több, mint húsz éves története ¹⁾ nyilvánvalóvá tette azt a tényt, hogy a tőzsde működése oly mélyen gyökeredzik állami és társadalmi életünkben, hogy a törvényhozó hatalomnak minden, a tőzsdét szabályozni akaró intézkedése a legsúlyosabb és mélyreható kérdések tárgyalását veti felszínre.

Első sorban szembe ötlik, hogy a tőzsdepolitika az államot egy társadalomgazdasági intézménnyel és működéssel állítja szembe. A kérdés ezen oldalról tekintve az állami beavatkozás problémájára vezethető vissza. Liberalisok és conservatívek küzdelme nem sokat fog használni az ügynek, ha az egyik fél a priori a „laissez faire, laissez passer“ jelszavával, a másik pedig az állam mindenhatóságának elvével száll sikra.

---

¹⁾ A német tőzsdereform kezdetét a Reichstag 1887/88-as ülészakától számítjuk. A berlini gabona- és a hamburgi kávé határidőüzlet elleni első hevesebb támadások a Reichstaghhoz intézett kérvényekben nyilvánultak. A kérvénybizottság már fölveti a tőzsdeügynek birodalmi törvény által való szabályozásának eszméjét és e célból egy enquête összehívását ajánlja a kancellár figyelmébe. Apt. *Börsengesetz*. 1908. Berlin. Carl Heymanns Verlag. XIII. o.

A tőzsde oly sajátos szerv, hogy sorsa fölött nem dönthetünk — különben nem ritkán productiv — általános elvek mérlegelésével. Még az sem elegendő, ha a jog és gazdasági élet kölcsönhatásából akarnánk következtetni a gazdasági élet focusának a jogrendhez viszonyított mibenlétére, mivel kétségtelen, hogy a társadalomgazdaság legtöbb jelenségére e vonatkozásban nagyjából megállapított törvényszerűségek a tőzsdére, e végtelenül érzékeny, rugalmas szervre, minden gazdasági energia gyűpontjára egyszerű általánosítással ki nem terjeszthetők.

A kérdés tárgyilagos elbírálását jelentékenyen megnehezíti az a tény is, hogy az állam kölcsöneinek elhelyezésénél, mint magánfél jelenik meg a tőzsdén. Az a körülmény, hogy a dolog természeténél fogva bizonyos kedvezményeket élvez,¹⁾ a lényegen mit sem változtat.

Tőzsdepolitikai kérdések vizsgálatánál látszik csak igazán, hogy a jogszabály rugalmasság tekintetében a tőzsde csodálatos alkalmazkodó képességével össze sem hasonlítható. A tőzsde — ezen modern Proteus — a legkülönbözőbb alakot ölti magára, s játszi könnyedséggel csúszik ki a jogi meghatározások alól. A német tőzsdevilágnak az 1896-iki (első) tőzsdetörvény elleni önvédelmi harcza kitűnő példája annak az elkeseredett és egyben furfangos küzdelemnek, a melyet a nagykereskedelem irányító főszerve a jogi bilincsek lerázása céljából vivott. Nyilvánvalóvá lesz, hogy a jog az életben csak ott érvényesül, a hol kényszeréhez folyamodnak. Mindazok, a kik közös megegyezéssel a joggal ellentétes gazdasági működést az üzleti tisztesség és a választott bíróságok védelme alá helyezik, tényleg hatályon kívül helyezik a jogot.

Az a tény, hogy a határidőüzlet jogi meghatározás alá nem vonható, a törvényhozói és bírói hatalom közti fontos határvonalat e téren elmosódottá teszi. Ott, a hol a bírónak a törvényhozó akaratát találgatnia kell, megszűnik a jogbiztonság, a nemzet gazdasága pedig kiszámíthatatlan károkat szenved, mert a társadalomgazdaság kebelében működő erők — ha nem is nyugózhatók le — az állandó zaklató befolyás következtében nem fejthetik ki a magok teljességében igazi hatásukat és az egészséges fejlődés útja is el van vágva.

A tőzsde megrendszabályozására irányuló törekvésekben természetesen nagy része van az osztályküzdelemnek. Agráriusok és mercantilis-

¹⁾ A tőzsdetörvény 39. §-a szerint a birodalmi és állampapírok minden tőzsdén (már ipso iure) tőzsdészerű kereskedelemre vannak bocsátva. Tervezet (Prospect) közzététele nem szükséges. A berlini értéktőzsde üzleti feltételeinek 16. §-a pedig úgy intézkedik, hogy egy határidős üzleti kötés szokásszerű összegének német-birodalmi és államkölcsönöknél legalább is 10.000 márkát kell kitennie. Más belföldi értékpapírok kötési összegének minimuma 15.000 márka, azon külföldieké pedig, melyek márkákban jegyzvék, 20.000. Nálunk is hasonló rendelkezések vannak.

ták izzó gyűlölettel állnak egymással szemben. Az óriási porosz majoratusok dúsgazdag élvezői maguk szeretnék „véres verejtékkel fermelt gabonájuk“ árát meghatározni. Mi szükség is van kereskedelemre, tőzsdére? Ez nem tréfa. Az 1896-iki törvény megalkotását követő nagy üldözések idején a berlini gabonatőzsde egy időre (1900-ig) feloszlott és az árak hivatalos, tőzsdei jegyzése megszűnt. A mezőgazdák úgy akartak segíteni magukon, hogy egy központi árjegyzőirodát létesítettek, a melynek feladata az árjegyzés volt a mezőgazdasági kamarák jelentése alapján. E tény mindenestre jellemző egyes köröknek tudományára az ár lényegét és jelentőségét illetőleg. A kérlelhetetlen kényszerűséggel működő ártényezők helyébe az agráriusok holmi alanyi becsléseket akartak helyezni. Csak természetes ilyen körülmények között, hogy e „jegyzések“ és a tényleg fizetett árak között előfordult 18·50 márkás eltérés a gabonára, 9 márkás a rozusra, 13—15 márkás a zabra vonatkozólag. Óriási árhullámzások jelentkeznek 48 órán belül: 16 márkás a gabonánál, 8 márkás a rozsnál, 15 márkás a zabnál.¹⁾

Az osztálygyűlölet elvakítja az embereket.²⁾ A baisse, a gazdasági pangás idején rögtön akadnak czikkirók, akik igen gyakran faji és felekezeti elfogultságtól is vezettetve dühösen fujják a régi nótát a kereskedelem élödsi voltáról, inproductivitásáról. Hiszen a tömeggel meg kell csak értetni, hogy nem a föld urai idézik elő az alacsony gabonaárakat egy jó termés után nagyobb mennyiség piacra vetésével, hanem a börziánerek, a kik csak arra törekeshnek, hogy minél nagyobb különbszeteket vágjanak zsebre. A felizgatott és reményeikben csalódott kisgazdák uszályhordozói lesznek a tőzsdén játszó nagyuraknak. Teljes mértékben megnyilvánul az ellentét a túlnyomóan benső, intellectualis idegmunka és a külvilágra kiható, „kézzelfogható“ munka között; hatalmasan működik az élet keserű óráiban oly könnyen felébredő mély szenvedély is: az irigység, noha krízis idején nem egyszer megtörténik, hogy

¹⁾ Jean Lescure: *Le Marché à Terme de Bourse en Allemagne*. 1908. Paris. J. Larose et L. Tenin. 216 o.

²⁾ A tőzsdenovella II. tervezetének indokolása kiemeli, hogy az agráriusok szövetkezeteire nézve is mily fontos a határidőüzlet: A tőzsdészerű határidőüzlet gabonában és lisztben és pedig különösen a belföldi gabonával való kereskedelemre nézve nélkülözhetetlen. Ez meggyőzőleg kitünik azon tényből, hogy „jelentékeny mezőgazdasági szövetkezetek tetemes mértékben vesznek részt a berlini tőzsdén az időüzletben. Tényleg világos, hogy a szövetkezetek feladatukat: a gabonát hatáskörükben magukhoz vonni és később a szükséglethez képest a fogyasztásnak átengedni, az át nem látható spekulatív rizikó áthárítása nélkül nem teljesíthetik, hacsak nincs meg számukra ama — csak egy tőzsdén található — lehetőség, hogy maguknak a jelen árat biztosítsák.“

Apt: *Börzengesetz*, etc. 147. o.

a népribun szólamaít és egy szerencsétlenül spekuláló gabonakereskedő öngyilkosságát egy időben hozzák a lapok. Minden hiába: a parlamentben túlnyomó többségre jutnak a tudatlanok. Komoly tudósok képtelenek a vesztébe rohanó tömeget feltartóztatni. A német tőzsde-enquête is csak a tőzsdei fegyelem szigorítását akarta, a kormány is hevesen ellenezte a 96-os tőzsdetörvénynek egyes zabolátlan, a gyakorlati életben előre láthatólag be nem várható intézkedését, a Reichstag mégis 200 szavazattal 39 ellenében kimondotta a határidőüzlet eltiltását a gabona és a malomipar termékeire vonatkozólag. Szerencsétlen pillanat volt ez, keserű kiábrándulás követte a pyrrhusi diadalt, a berlini gabonátőzsde hosszú időre elvesztette jelentőségét. A törvényhozás 1908-as Canossa-járása pedig egyáltalán nem alkalmas annak bizonyítására, hogy az államhatalom a pártszenvédélyek felett állva, önzetlenül a legfőbb jóra törekszik.

A tisztán osztálygyűlölet szülte egyik kopott érv az volt a határidőüzlet ellen, hogy árhanyatlást idéz elő. Ezen állítás tarthatatlanságát maguk az agráriusok is belátták már: elvégre a megbízható statisztika adataival homlokegyenest szembehelyezkedni mégsem lehet. Legújabbán azzal a váddal lépnek elő, hogy a határidőüzlet majd feneketlen ársüllyedést okoz, majd pedig fékezhetetlenül felcsigázza az árakat. Ezen állítást mindennél jobban megczáfolják a következő szám adatok:

1 kg. buza ill. rozs világpiaczi (nagykereskedelmi), tehát a határidőüzlet által közvetlenül befolyásolt legmagasabb és legalacsonyabb átlagos havi ára pfennigekben ¹⁾:

	B u z a		R o z s	
	1908.	1909.	1908.	1909.
Legmagasabb ár	22·375	27·1	21·725	19·9
Legalacsonyabb ár	19·475	20·8	16·3	16·375
Az ingadozás (különbség)	3·5	6·3	4·825	3·525

1 kg. buza- ill. rozskenyér kiskereskedelmi, tehát főleg helyi és készvételi, a határidőüzlet által csak közvetetten befolyásolt legmagasabb és legalacsonyabb átlagos havi ára pfennigekben:

	Buzakenyér		Rozskenyér	
	1908.	1909.	1908.	1909.
Legmagasabb ár	77·82	70·42	41·67	39·37
Legalacsonyabb ár	38·17	36·10	22·22	21·46
Az ingadozás (különbség)	39·65	34·32	18·35	17·91

Az agráriusok vádváltoztatásánál mindenesetre közreműködött egy, az osztályküzdlemben nagyon is szerepet játszó momentum: a proletariatus szervezkedésének erősödése és megszilárdulása. Mert, ha igaz

¹⁾ A „Berliner Jahrbuch für Handel und Industrie“, Jahrgang 1909, Band I. számadatai. Verlag von Georg Reiner, 1910. 120. és 121. o.

is lenne az árak mesterséges süllyesztéséről szóló mese,¹⁾ az állam most már nem mutakozhatnék egy ügyesen szervezett és leginkább szűkölködő munkásosztályal szemben oly mostohának, hogy leplezetlenül közreműködhetnék oly szabályok létrehozatalában, a melyek a gazdasági erők korlátozása következtében a gabonaárakat magasan tartják. Az állam nem declarálhatja törvényben bűnnek azt, hogy a kenyér olcsó! A földbirtokosoknak meg kell elégedniök bizonyos leplezett rendszabályokkal, védvámokkal, a melyek azután igazán gondoskodnak arról, hogy például egy argentinai bőséges termés idején az Európába induló hatalmas és olcsóságot hozó buzahullámok a monarchia határain megtörjenek.

A tőzsdeügy vizsgálatánál nemcsak, hogy minden osztályelfogultságtól mentesnek kell lennünk, hanem bizonyos világpolgári magaslatra kell fölemelkednünk, mert az igazság megköveteli, hogy az egyes országok tőzsdéit nemzetközi, óriási összefüggő szervezet részeinek tekintsük. A nemzetközi arbitrage nivelláló hatása a világpiacok közt szoros solidaritást létesített és már csak ezért is hiú ábrándozás a honi tőzsevilág megrendszabályozásától bizonyos köröknek nem tetsző árhullámzások megszüntét remélni. A tőzsdék nemzetközi rabigába helyezésének teljesen céltalan és hiábavaló chimarájától pedig távolabb állunk, mint valaha, hiszen még a német tőzsdetörvény 53. §-a is a határidőüzletkötési jog szempontjából az idegeneket, vagyis azokat, a kiknek „az

¹⁾ Csak annyi igaz, hogy a nemzetközi arbitrage-ügyletek, a melyeket a gabona-határidőüzlet tesz lehetővé, — az egész világon éreztetik árkiegyenlítő hatásukat. A javak egyenletes megoszlása a világgazdaságban azonban oly fontos követelmény, hogy ezzel osztályérdekből szembehelyezkedni nem lehet. Kivált akkor, ha az illető állam maga is bevitelre szorul, a világpiaczi áraknak bizonyos mértékben érvényesülniök kell. Németország buzabehozatala

1906-ban	2,429.000 tonna
1907- »	2,360.000 »
1908- »	2,000.000 »

Az utóbbi években erősen megnövekedett kivitel is — mely az azonossági kimutatás megszüntével és behozatali jegyek fokozott mennyiségű értékesítésével áll összefüggésben — sokban hozzájárul ahhoz, hogy a világpiacok és a német piacok árai között bizonyos fokú solidaritás létesült. Az augusztus 1-től július 31-ig tartó aratási esztendőekben a Németbirodalom gabona- és lisztkivitele métermázsákban:

	1908 09	1907 08	1906 07
Buza	4,007.056	2,088.550	3,334.305
Buzaliszt	1,654.026	1,126.429	879.470
Rozs	8,408.354	2,671.517	2,915.044
Rozsliszt	963.407	582.003	891.898
Zab	3,665.423	5,992.198	3,591.369

Jahresbericht der Handelskammer zu Berlin für 1909. I. Teil; 20. és 21. o.

üzletkötés idején belföldön sem lakásuk, sem ipartelepük nincsen“, a cégjegyzékbe bevezetett kereskedőkkel azonosítja. A német törvényhozó tehát így gondolkodik: az idegeneknek, — tekintet nélkül a szakavatottságukra, vagy vagyoni helyzetükre, — megadom a teljes játékjogot. Idegen pénz mindég elkél nálunk. . . Ezen gondolkodásmód erősen emlékeztet a monte-carlói játékbank azon tilalmára, hogy belföldi a casinóban nem játszhatik. „Megélünk mi az idegenekből is!“

A német tőzsdereform története a mezőgazdák félelmetes szervezetségéről tett tanúbizonyságot. Úgyesen tőkét tudtak kovácsolni egyes visszaélésekből; a kivételt, a rendellenességet általános szabálynak tüntették fel. Zugbankárok üzelmei, letétsikkasztások, ideges tőzsdeellenes hangulatot idéztek elő. Így érthető, hogy a törvényhozó egyszerre tette rá kezét az érték- és árútőzsdére. Kétségtelen azonban, hogy az értéktőzsde megrendszabályozása is az agráriusok műve volt. Legjobban bizonyítja ezt maga az 1908-as tőzsdenovella. Midőn ugyanis a 96-os tőzsde-törvény céltévesztett intézkedéseinek káros hatásai nyilvánvalókká lettek, a mezőgazdák a kereskedővilág jogos panaszait „az értéktőzsde feláldozása“-val, vagyis szabadságának visszaadásával akarták elhallgatatni. A terménytőzsdének igazán csak életbevágó követelményeit elégettették ki úgy, a hogy. Ellenben ennek ellensúlyozásaképp szigorú büntető-intézkedéseket hoztak, a melyek erősen emlékeztetik az embert arra a mindennapos jelenetre, a mikor az elesett gyermek tehetetlen haragjában a földet paskolja, mert az okozta fájdalmát. Állításom igazolására álljon itt a törvény 92. §-a:

„Fogházzal és tizezer márkáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetetik az, a ki nyereségvágyból, azon szándékkal, hogy a gabona vagy a gabona malomtermékeinek árát az általános piaczi helyzet által teremtett fejlődéssel ellentétesen befolyásolja, tiltott határidőüzleteket, vagy olyan üzleteket köt, a melyek a 68. §. fogalommeghatározása alá esnek. Enyhítő körülmények esetén a pénzbüntetés egyedül is alkalmazható.“

Ezen szakasz alapján ugyan soha senkit elítélni nem fognak. Hiszen a novellában engedélyezett „kereskedelemjogi szállítási üzlet“ nagyjából helyettesíti a haráridőüzletet, s a 68. §-ban említett tiszta különbözeti játék (a melynek tárgya a szerződéses ár és a szállítási határidő tőzsdei vagy piaczi ára közti különbség lenne), a tőzsdén egyáltalán nem fordul elő. A különbözetek a tőzsdén nem naiv fogadások, hanem ellentétes irányú üzletkötések eredményei.¹⁾ Mi hát akkor a célja e nagyhangú

¹⁾ Ezért a „különözeti“ vagy „játékkifogás“-sal élő tőzsdetag nemcsak a kereskedői tisztesség ellen vétkezik súlyosan, hanem magát a tőzsdeintézményt is hamis váddal illeti, s a tőzsde ellenségeinek támadását nemtelen módon elősegíti. Értethető, hogy a tőzsde teljes erejéből küzd a „kifogást emelők“ ellen. A buda-

és semmit sem mondó §-nak? A tudatlan tömeg vak dühének kielégítése, a mely a tőzsdét mindenáron megfeszítve akarja látni. Aztán meg az agrárius tábornak is kellett biztosítani a „tisztesleges visszavonulás“ útját. A törvényhozó néha kénytelen papíron kimondani egy jogszabályt, a melynek a gyakorlati életben való érvényesülését egyáltalában nem óhajtja.

Kevés gazdasági intézmény adott oly elkeseredett és alapjaiban teljesen elhibázott támadásokra alkalmat, mint a határidőüzlet. Tudatosan használtam egymás mellett a két jelzőt. Ha valahol, úgy a tőzsde, közelebbről a határidőüzlet szabályozásánál csak a higgadt megfontolás, a tárgyilagos érvelés segélyével érhetünk célzt. Érzelmi momentumoknak a vitába való belekeverése megtéveszti a kutatót. Avatatlan kézzel nyulni a tőzsdeügyhöz annyit jelent, mint egy finom óraművet durva kegyetlenséggel piszkálni és tönkretenni.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk — különösen a lefolyt két évtized eseményei alapján, — hogy a határidőüzlet hitelgazdaságon alapuló, individualistikus gazdasági rendszerünknek szerves és természetes kiegészítő része, a mely nélkül megélni nem tudunk. A határidőüzlet szükségképen fejlődött ki, azt egy tollvonással többé megszüntetni nem lehet. Mindaddig, míg pontosan előre nem látható árhullámzások elő fognak fordulni, a nagykereskedőnek szüksége lesz arra, hogy a határidőüzlet segélyével biztosítsa magát. Mihelyt azonban az emberi ész annyira urrá lesz a természet fölött, hogy a termelő erők működését a föld különböző pontjain egyenletessé fogja tehetni, a határidőüzlet önmagától meg fog szünni. Gazdasági téren a haladás éppen a szervezetség, a tudatosság erősbödésében nyilvánul. Egyes árúk árhullámzása, — termelési technikájuk sajátossága s termelőiknek trustókba, illetőleg kartellekbe való tömörülése következtében — oly tudatos lett, hogy a hőtáridőüzlet ezen árúkbán — célját vesztve — megszűnt, így a petroleumban és a szénben.

New-yorki „stand. white“ petroleum árhullámzása 1907—1909-ben.²⁾
Egy amerikai gallon (2·85 kg.) ára centekben:

	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius
1907. { Legmagasabb ár . . .	7·75	7·75	8·20	8·20	8·20	8·45
{ Legalacsonyabb ár . . .	7·50	7·75	7·75	8·20	8·20	8·20
{ Utolsó napi ár . . .	7·75	7·75	8·20	8·20	8·20	8·45

pesti tőzsdetanács 1906. évi január hó 19-ik napján tartott ülésében kimondotta, hogy „a mennyiben a tőzsde valamely tagja a rendes bíróság előtt folyamatban levő perhen, az ellene támasztott követeléssel szemben a tőzsdei játék kifogásával, illetőleg azzal védekezik, hogy a követelés árkülönbözeti ügyletből ered, ezt az eljárást fegyelmi vétségnek minősíti és az alapszabályok 18. §-ának c) pontjában megállapított harmadfokú fegyelmi büntetéssel, a tőzsdéről való végleges kizárással bünteti.“

²⁾ A „Deutsche Bank“ diagrammjait kísérő számadatok.

	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius
1908. { Legmagasabb ár	8·75	8·75	8·75	8·75	8·75	8·75
1908. { Legalacsonyabb ár	8·75	8·75	8·75	8·75	8·75	8·75
1908. { Utolsó napi ár	8·75	8·75	8·75	8·75	8·75	8·75
1909. { Legmagasabb ár	8·50	8·50	8·50	8·50	8·50	8·50
1909. { Legalacsonyabb ár	8·50	8·50	8·50	8·50	8·50	8·40
1909. { Utolsó napi ár	8·50	8·50	8·50	8·50	8·50	8·40
	Julius	Augusztus	Szeptember	Október	November	Decz.
1907. { Legmagasabb ár	8·45	8·45	8·45	8·75	8·75	8·75
1907. { Legalacsonyabb ár	8·45	8·45	8·45	8·45	8·75	8·75
1907. { Utolsó napi ár	8·45	8·45	8·45	8·75	8·75	8·75
1908. { Legmagasabb ár	8·75	8·75	8·75	8·50	8·50	8·50
1908. { Legalacsonyabb ár	8·75	8·75	8·50	8·50	8·50	8·50
1908. { Utolsó napi ár	8·75	8·75	8·50	8·50	8·50	8·50
1909. { Legmagasabb ár	8·40	8·25	8·25	8·25	8·15	
1909. { Legalacsonyabb ár	8·25	0·25	8·25	8·15	8·05	
1909. { Utolsó napi ár	8·25	8·25	8·25	8·15	8·05	

A legfontosabb kőszénfajták tonnájának ára Berlinben (márkákban) 1909-ben:¹⁾

H ó n a p	Felső-sziléziai szén		Westfáliai szén	
	darabos	apró	kovácsszén	öntödékben használt koks
Január	—	—	24·00	32·50
Február	—	—	24·00	32·50
Márczius	—	—	24·00	32·50
Április	21·00—21·50	16·70—17·00	23·00	28·00
Május	20·60—21·00	16·40—16·70	33·00	28·00
Junius	20·60—21·00	16·40—16·70	23·00	28·00
Julius	20·60—21·00	16·40—16·70	23·00	28·00
Augusztus	20·60—21·00	16·40—16·70	23·00	28·00
Szeptember	21·40—21·80	17·00—17·30	23·00	28·00
Október	22·00—22·50	18·00—18·50	23·00	28·00
H ó n a p	A n g o l s z é n			Gázkoks
	gázzsén	kovácsszén	aprószén	
Január	—	—	—	27·00
Február	—	—	—	27·00
Márczius	—	—	—	27·00
Április	15·00—16·50	20·00—21·00	11·00—12·00	21·50
Május	16·00—17·50	20·00—21·00	11·00—12·00	21·50
Junius	16·00—17·50	20·00—21·00	11·50—12·50	21·50
Julius	16·00—17·50	20·00—21·00	11·50—12·50	21·50
Augusztus	16·00—17·50	20·00—21·00	11·50—12·50	21·50
Szeptember	17·30—18·00	20·50—21·50	12·50—13·50	21·50
Október	17·30—18·00	20·50—21·50	12·50—13·50	22·50

¹⁾ A berlini kereskedelmi kamara 1909. évre szóló jelentésében foglalt szám-
adatok. 26. és 27. o.

1905—1908-ban :

Év	Hónap	Felsősziléziai szén		Westfáliai szén	
		darabos	apró	kovács- szén	öntődékben használt koks
1905.	április	18·50—19·00	15·75—16·00	22·00	28·00
	szeptember	19·50—20·00	16·00—16·50	22·00	28·50
1906.	április	19·20—19·80	16·50—17·00	23·00	28·50
	szeptember	19·80—20·40	16·50—17·00	23·00	28·50
1907.	április	21·20	18·50	24·00	31·00
	szeptember	22·00—22·50	19·00	24·00	32·50
1908.	április	21·00—21·50	18·00—19·00	24·00	32·50
	szeptember	21·50—22·00	18·00—19·00	24·00	32·50

Év	Hónap	A n g o l s z é n			Gázkoks
		gázszen	kovácsszén	aprószén	
1905.	április	15·50—16·00	19·00—19·50	10·50—11·50	17·20—17·50
	szeptember	16·50—17·50	19·50—21·00	13·00	17·20—17·50
1906.	április	16·50—17·50	19·50—21·00	14·70	18·70—19·00
	szeptember	16·50—17·50	20·00—22·00	17·00	19·20—19·70
1907.	április	19·00—20·00	21·50—23·50	16·00	20·50—22·50
	szeptember	20·50—22·00	23·00—25·00	18·00—19·00	23·00—26·00
1908.	április	17·50—18·00	20·50—21·50	13·00—14·50	27·00
	szeptember	17·00—18·00	19·00—20·00	11·00—12·00	27·00

Ezen jelenségeket látva, egyesek — mint pl. Lescure is — már is a tőzsde jelentőségének csökkenéséről beszélnek. Lescure a trustöket és kartelleket, mint termelésszervező és ármeghatározó intézményeket a tőzsde, illetőleg a határidőüzlet fölé helyezi.¹⁾

Ezen nézetet teljesen elhibázottnak tartom. Mindenekelőtt: a legtöbb termelési ágat kartellizálni még hosszú ideig nem lesz lehetséges. Sok viz fog addig lefolyni a Szajrán, míg az emberiség oly technikai tudásra fog szert tenni, hogy az időjárás szabályozása, s így a mezőgazdasági termények termelésének egyenletessége megoldott problémának lesz tekinthető. De ekkor már a társadalom érett lesz arra is, hogy legalább egyes termelési ágakban és bizonyos gazdasági funkciók tekintetében socializálódjék.

Az a tény pedig, hogy a nagy bankok tömegesen érkező tőzsdei megbizatásai egy részét a tőzsde közbejötte nélkül compensálhatják, szintén nem alkalmas arra, hogy a tőzsde fontosságának hanyatlását bizonyítsa. Ne felejtsük, hogy maga a kiegyenlítési művelet is csak tőzsdei jegyzés feltételezése mellett lehetséges, s a leghatalmasabb bankok is újabb pénzhez a tőzsde útján juthatnak leggyorsabban, legbiztosabban és legegényesebben; és minél hatalmasabbak, annál inkább számíthatnak arra, hogy kötvényeik kibocsátási árfolyamát a pénzpiac magasba szökteti. Az államra mind nagyobb és nagyobb számban háruló felada-

¹⁾ Lescure: Id. munka, 25. és köv. old.

tok szintén életerős tőzsdét követelnek, mert egyedül a tőzsdén összegyülemlő heverő tőke biztosítja a rendesen alacsonyabb kamatozású kötvények kedvező elhelyezését. Nyílt titok, hogy a berlini terménytőzsde visszaállítását a hadvezetőség is követelte, mert a hadsereg pontos ellátása céljából föltétlenül szükség van tőzsdei jegyzésre, háború idején pedig egy erőteljes és a kormányt támogató értéktőzsde a hadikölcsön elhelyezése céljából nélkülözhetetlen. Magánosok ilyenkor mindig hajlani fognak arra, hogy a »pénzükre üljenek«, míg a tőzsdén mindig lesz egy hausse-párt, a mely bizik a háború szerencsés kimenetelében és az állampapírok árfolyamának emelkedésében, s a mi a fő, pénzt ad. Iparvállalatok fejlesztése szintén a tőzsde igénybevétele útján történik. Az egyes államok közötti, mind intenzívebbé váló gazdasági érintkezés pedig szintén kifogástalanul működő deviza-piaczot tesz szükségessé. A felsorolt és kétségbe alig vonható tények nem hogy a hanyatlás mellett szólnának, hanem még további fejlődésre nyújtanak kilátást.

Lescure szerint: „A trust s a kartell az árukra irányuló kereslet mérve szerint határozza meg az árakat, szabályozza a termelést. Egy hatalmas kartell, központositván egy meghatározott iparág legnagyobb részében a termelést, nekünk jobban értesült és hatékonyabb szabályozónak látszik, mint a tőzsdei ár.“

Az élet ezen állítást nem igazolja. A rajna-westfáliai szénsyndikatus ¹⁾ például, — noha a gazdasági helyzet ismét erősebb termelést követelt volna, — a helyett, hogy bizonyos árendedmények révén a gazdasági fellendülést elősegítette volna, az iparos körök megdöbbenésére 1908. április elején az árakat még feljebb srófolta. Csak a mult esztendő januárjában és októberében látta be hibáját, a mikor is csekély engedményeket nyújtott (egy tonna áránál 0,50—1,25 márkát). Ez azonban már eső utáni köpönyeg volt, mert hibás árpolitikája — a mellett, hogy önmagának is ártott — egyelőre a szenet és széntermékeket igénylő iparvállalatok fokozottabb termelését megakasztotta, s noha a syndikatus 20%-kal kevesebb szenet és brikettet és 40%-kal kevesebb kokszot termelt, a készlet még sem kelt el.

Az ilyen állapotokon csodálkozni nem is lehet. Mert előfordulhat ugyan, hogy a tőzsdén — különösen pánik idején — egy irány lesz uralkodóvá, a trustök azonban mindig önkényesek. A tőzsdén az ellentétesen érdekeltek kölcsönösen a legszigorúbb ellenőrzést gyakorolják, a syndikatusok tagjai ellenben — megértik egymást. A trust és kartell már tagadása a mai társadalmi rendnek és mégis annak vérét szivja; élő megtestesítői az individualismus ad absurdum vitelének. A socialismusra

¹⁾ *Berliner Jahrbuch*. etc. 1910. 7. o.

emlékeztető tökéletes szervezethez megvalósítása mellett kiküszöbölik a szabad versenyt és bár egy egész termelési ágat monopolizálnak, nem részesítik az összességet azon előnyökben, a melyekhez épen a fennálló individualistikus társadalomgazdaság jogrendje alapján jutottak. Azt mondja Lescure: „A trust, a kartell napvilág mellett dolgozik a tőzsdei korner (accaparement) a homályban.“ Hát a trustöknek nincsen szennyese? Mindig megfelel a trust-szállította hus az egészségügy követelményeinek?

Annyi mindenesetre igaz, hogy a syndikatus az iparvállalatoknak nem ritkán bizonyos nyugodt állandóságot biztosít, a mely a részvények árfolyamának egyenletesebb hullámzását idézi elő. A tőzsde viszont kiméletlen ellenőrzésével a nem kartellált iparvállalatokat folytonos fejlődésre, tökéletesbülésre serkenti.

A határidőüzlet és a nemzetközi arbitrage az individualistikus társadalomgazdaságban lényegében ugyanazt a szerepet játsza, mint a socialisták jövővilágszövetségének központi szervező-bizottsága, mert ennek bizonyára főfeladata egyrészt az életszükségletek kielégítésére szolgáló javak termelése folytonosságának biztosítására, másrészt a termelvények okos, előrelátó, egyenletes felosztása lenne. Mi egyebet tesz a társadalomban uralkodó ártörvény és a végleteket egymáshoz közelebb hozó, szélsőségeket tompító határidőüzlet? A termelők igényeit tulságos mértékben honoráló drágaság a nagyközönséget takarékosagra inti, a mely az árhanatlást és így a fogyasztók méltányosabb, bőségesebb kielégítését rejti magában; a termelést veszélyeztető alacsony árak pedig megduzzasztván az árukra irányuló keresletet, az árakat felszöktetik, s így rendes körülmények között a termelés zavartalan menete ismét biztosítva van. Az a körülmény pedig, hogy a határidőüzlet segítségével már akkor vehetünk, a mikor a vételár még nincs a kezünkben, s már akkor eladhatunk, a midőn az áru még talán létre sem jött, a vázolt mechanizmus mozgását könnyebbé, finomabbá teszi, a nagyobb zökkenéseket lehetőleg kiküszöböli. Az individualistikus gazdasági rend árhullámzásában van valami ösztönszerű: a bennünk rejlő egoizmus nyomában fellépő tömeglélektani hatások működnek itt ellenállhatatlan erővel, a kigondolt socialistikus államban természetesen az érzelmi momentumokat a lehetőségig kiküszöbölő észszerűség, az összeség érdekeit szem előtt tartó *compromissum* lép az ár magassága fölött küzdő egyesek és osztályok nyomába.

Az ártörvény keretein belül működő határidőüzlet kitűnő példája annak, hogy a társadalomban tisztán egoistikus célok miképp szülnék gyakran altruistikus eredményeket. Mert a határidőüzlet célja semmi egyéb, mint vagy a conjunctura kihasználása már akkor, midőn a szerződés teljesítésére szükséges eszközök rendelkezésünkre még nem állanak,

vagy pedig önmagunk biztosítása (vétél, illetőleg eladás által) a gazdasági életre kiható valamely esemény, állapot, esetleges bekövetkezése esetére. A jövőnek ez az escomptálása azonban a rázkódtatás erejét hosszabb időre megosztván, az egy napra eső hullámvás intensitása természetesen kisebb lesz s ebben áll épen a határidőüzlet nagy közgazdasági haszna. Az életben nem egyedül álló jelenség ez. A fajfentartás és tökéletesbülés egyetemes jelentőségű problémájának megoldását a természet a nemi ösztönre bizta, mely alanyilag élvezetvágy és kényeztet, tehát egoistikus momentum alakjában jelentkezik. A fokozatos fejlődés feltartóztatlanul előrehaladó folyamatának előidézésére a természet csodálatos bölcsesége egy szeszélyes, gyakran léhának látszó vágyat használ!

A határidőüzlet más természetű védekezési eszköze társadalmunknak a közgazdasági világ viharai, rendelleneségei ellen, mint a biztosítás. Utóbbi intézményt valóságos collectiv szellem hatja át: a károsodás az összességre háríttatik, a biztosítási díj nagysága valószínűség-számítás alapján határozatják meg; mindenki károsodik, egyéni speculativ tevékenységnek a biztosítottak részéről helye nincsen, a biztosított kötelezettségének azáltal tesz eleget, hogy a rárótt szolgáltatást teljesíti. Ezzel szemben a határidőüzlet a „homo homini lupus“-t juttatja a felületesen gondolkodónak eszébe, mert a határidőüzlet segélyével — legalább első pillanatra úgy látszik — egyik ember a másokra hárítja át a bajt. Ez azonban tévedés. Annyi kétségtelenül igaz, hogy az alapos szak tudásnak, az egyéni furfangnak, ügyességnek és tőkeerőnek itt nagy szerepe van: az erős győz, a gyönge elbukik, ámde egészséges küzdelem esetén, a midőn egymáshoz méltó felek mérkőznek egymással a tőzsdén (és ez minden becsületes ember őszinte kívánsága) a határidőüzlet technikája megengedi azt, hogy a vesztes fél magát rendesen még jókor fedezhesse és ily módon aránylag kicsiny veszteséggel menekülhessen a bajból. És itt az árú tovább-továbbadása által (a melyet az elhibázott spekulatio kijavítása tesz szükségessé) végeredményben a biztosításhoz hasonló jelenséget látunk, hiszen a veszteség többek között oszlik meg. Természetesen e megosztás nem lesz olyan tökéletes, hiszen az egyén önakaratából kifolyólag tette ki magát a veszélynek az üzletkötés által, de itt is érezhető a tendentia, hogy az egyest érő károsodást többen fogják fel. Mig biztosítás esetén a matematikára támaszkodva bizonyos passiv lelki nyugalommal szenvedjük el a csapást, a határidőüzlet rezgésbe hoz minden idegszálat, de mégis erősen tévedne az, a ki az üzletember speculativ tevékenységére mutatva, nem a biztosításhoz hasonló tudományos fegyvernek, hanem a kétségbeesés, vagy a nyereségvágy szülte játéknak tartaná a határidőüzletet. Mert hiszen azon tény, hogy a tőzsdészerű határidőüzlet segélyével a pillanatnyújtotta

szerencsét quasi rögzíthetjük, másrészt pedig állandóan módunkban áll, hogy a sors szeszélye által megdöntött számítást megjavítsuk, oly tudatos és súlyos elmebeli működést tesz előzetesen szükségessé, mely vetekedhetik a biztosítás valószínűségi számításával. És pedig itt is nagy tömegek bevonásáról van szó, úgy, a mint azt a tömegszükségleti cikkek forgalombahozatalával foglalkozó határidőüzlet természete szükségképen megkívánja. Határidőüzletnek talaja csak ott van, a hol ilyen szerződések kötése folytonosan és a lehető legkevesebb akadály mellett lehetséges. És pedig e cél nemcsak a szállítási feltételeknek abstractio útján való egyenlősítése által éretik el, nemcsak a sok író által hangoztatott szállítási minőség és mennyiségnek, határidőnek és lebonyolításnak tőzsdei szokások útján való egységesítése által valósul meg, hanem az által is, ha magok az üzletkötő felek is egyformán „jó”, hitelképesek lesznek. Így esik össze a gyakorlati élet létérdeke ama morális követelménnyel, hogy a tőzsdén helye csak tőkeerős elemeknek és szakembereknek legyen. Ezen egyenlősítésre való törekvés — melyet „aristocratizálás”-nak neveznék — megnyilatkozik már a szerződésből folyó kötelezettségek teljesítésének biztosításául a lebonyolítási pénztáraktól megkivánt biztosíték és pótlékadási köteletségben, a „Maklerbankok”-nak az ügynökökért való kezességvállalásában; a felmondólevél hátiratában rejlő kezességben és abban is, hogy az árú stereotyp jellegénél fogva az üzletkötés alkalmával a minőségre vonatkozó különösebb szaktudás nem szükséges. A budapesti árúüzleti szokások 53. §-a kimondja, hogy „az árú minőségének megbírálására a tőzsdei szakértőbizottság van hivatva”, a német tőzsdetörvény 67. §-a pedig így rendelkezik: „Az üzleti feltételekben meg kell határozva lenni annak..., hogy csak oly árú szállítható, a mely a szállítási készség kinyilvánítása (felmondás) előtt, hites szakértők által megvizsgáltatott és szállításra alkalmasnak találtatott”. (II. bekezdés, 2. pont.) Mindezen intézkedések természetesen az üzleti forgalom gyorsítását célozzák s annak biztonságát növelik; a határidőüzlet nagy közgazdasági értékéből épenséggel semmit sem von le az a tény, hogy e rendkívül célszerű, minden pillanatban működésre és reagálásra képes berendezést balga szerencsevadászok hirtelen való meggazdagodásra akarják felhasználni. Ezek számára nem lehet eléggé hangsúlyozni a tőzsde nagy, komoly feladatát. Hatalmas erők működnek itt s ezek közül is a leghatalmasabbaké a döntő szó. A súlyos malomkövek fölötté hasznos munkát végeznek, de jaj annak a gyámoltalannak, a ki közibük kerül!

A legutóbbi németországi fejlemények bebizonyították, hogy sok oly eszköz, melytől a határidőüzletnek bizonyos szempontból való kedvező alakulását remélték, teljesen céltévesztett volt. Így mindenekelőtt

a tőzsderegister intézményének létesítése. A 96-os tőzsdetörvény ugyanis teljesen eltiltotta a határidőüzletet az ipar- és bányapapirokban, s olyan vállalatok részvényeiben, a melyeknek alaptőkéje a 20 millió márkát el nem éri, továbbá a gabonában és a malomipar termékeiben. De az ily módon megszorított területen is a törvényhozó a határidőüzlet kötésére való képességet a tőzsderegisterbe való bejegyzéstől tette függővé. A bejegyzés jogi hatálya az volt, hogy a bejegyzettek „játékkifogást“, „különbözeti kifogást“ nem emelhetek. Az intézmény csődöt mondott. A következő, elenyészően csekély számok¹⁾ mutatják, hogy mily kevesen szánták rá magukat a tőzsderegisterbe való bejegyeztetésre.

	A bejegyzettek száma	
	az értéktőzsde- registerbe	az árutőzsde- registerbe
1907. január 1-én	94	162
1898. „ „	194	236
1899. „ „	176	213
1900. „ „	175	212
1901. „ „	390	197
1902. „ „	351	187
1903. „ „	309	197
1904. „ „	284	199
1905. „ „	262	209

A törvényhozó itt rossz psychologusnak bizonyult, mert az üzletvilág a tőzsderegisterben pellengéért látott és a túlnyomó többség üzletkötését a kereskedői becsület oltalma alá helyezte. A tőzsderegister alakisága a gyakorlati élet lüktetésétől végtelen messze áll. Amellett alakoskodó is az intézmény: a törvényhozó a határidőüzlet kötésére való képességét csupán a bejegyzettekben teszi fel, tapasztalt, vagyonos üzletemberek kifogásának helyt ad, mihelyt azok a tőzsderegisterbe bejegyezve nincsenek. Mintha ezt mondaná a törvény: Vigyázzatok! Én csak a bejegyzés pillanatáig védelmezlek benneteket. Bejegyzés esetén — bármily avatatlanok vagytok is — mosom kezeimet!

Az új tőzsdetörvény már sokkal helyesebb álláspontra helyezkedik.²⁾ Az 53. § a tőzsdeszerű határidőüzlet kötésére képes személyeket a következőképen írja körül:

„Az üzlet kötelező, ha mindkét részről a szerződéskötő felek vagy oly kereskedők, a kik a cégjegyzékbe be vannak vezetve, vagy olyanok, a kiknek bejegyzése a kereskedelmi törvény 36. §-a szerint nem szükséges (birodalmi, állami, községi vállalatok), vagy bejegyzett szövetkezetek. Az olyan személyek, a kiknek iparüzeme a kisipar körét meg nem

¹⁾ Lescure: Id. munka, 151. o.

²⁾ Az árutőzsdére vonatkozó § azonban még mindig nem kielégítő. Lásd alább.

haladja, még akkor sem tekintetnek e szabály értelmében való kereskedőknek, ha a kereskedelmi cégjegyzékbe be is vannak vezetve.

Az első (előbbi) bekezdésben megjelölt kereskedőkkel egy tekintet alá esnek:

1. Oly személyek, a kik a szerződéskötés idején, vagy előbb, hivatás-szerűleg tőzsdeszerű határidőüzleteket vagy banküzleteket üztek, vagy a kiknek az üzletnél kérdésbe jövő fajta árúkereskedelemnek, vagy egy az értékpapirkereskedelemnek szolgáló tőzsde látogatása a tőzsdekereskedelemben való részvételre feljogosító felhatalmazással állandóan engedélyezve volt.

2. Oly idegenek, a kiknek az üzletkötés idején belföldön sem lakásuk, sem ipartelepük nincsen.¹⁾

A 67. §. pedig gabonában és a malomipar termékeiben a „kereskedelemjogi szállítási üzlet“-et a következő szerződéskötő személyek között engedi meg:

„1. Az üzlet tárgyát képező árú termelője és feldolgozója között, vagy

2. oly kereskedők, ill. bejegyzett szövetkezetek közt, a melyeknek üzletköréhez tartozik a gabona vagy a malomipar termékeinek bevásárlása, eladása és zálogbafogadása.“²⁾

A határidőüzletnek a 96-os törvény által egyes ágakban való eltiltása és a tőzsderegister intézménye (melyet a novella teljesen megszüntetett), szükségessé tették a határidőüzlet definiálását. A régi tőzsde-törvény 48. §-ában megszövegezett meghatározás így hangzik:

„Tőzsdeszerű határidőüzleteknek árúban és értékpapirokban tekintetnek adásvételi vagy egyéb beszerzési üzletek, ha meghatározott szállítási időre, vagy meghatározott szállítási időtartamra szólnak, ha a tőzsdeelőjáróság által megállapított üzletfeltételek mellett köttetnek és ha az illető tőzsdén kötött ilyenmű üzletek határidőárai hivatalosan jegyeztetnek.“

A meghatározás eredménytelennek bizonyult. A határidőüzletet a gazdasági szükségérzet hozta létre; a törvényhozás gátló befolyásának mindössze az volt az eredménye, hogy a határidőüzlet szervezésében, bizonyos eltolódások, változások történtek; az üzlet alakiságai megváltoztak, a lényeg ugyanaz maradt. Mint a mikor árvíz idején a folyam

¹⁾ L. ezekről fentebb.

²⁾ V. ö. a budapesti tőzsdetanács 1889 február 15-én kelt elvi jelentőségű határozatával: A tőzsdetanács, úgy is, mint a tőzsdei választott bíróság teljes ülése közzéteszi, hogy a múlt évi december hó 6-án hozott azon teljes ülési határozat, melynek értelmében a tőzsdebíróság oly követelést, mely gabonahatáridőügyleteknek pótfizetés hiánya miatt eszközölt lebonyolításából származik, meg nem ítél, *nem vonatkozik oly kötésekre, melyek bejegyzett kereskedők közt vagy oly személyekkel jöttek létre, kik gabona eladásával, vagy vételével, hivatás-szerűleg foglalkoznak.*

lefolyása biztosítva nincsen és a viz a legváratlanabban a legkülönbözőbb pontokon buggyan elő, úgy a határidőüzlet is elementáris erővel tört át minden jogi akadályt.

A legközelebb feküdt a kereskedelemjogi szállítási üzletet akképen alakítani, hogy az képes legyen a határidőüzlet funkcióját teljesíteni, a nélkül, hogy a 48. §. meghatározása, illetőleg a semmisség jogi sanctiója alá eshetnék. Hiszen maga a határidőüzlet sem egyéb, mint oly szállítási üzlet, a melynek tartalma a tőzsdei szokások útján stereotyp lett. Ha most a kötések ezen egyenlőségét nem a tőzsdeelőjáróság által megállapított üzletfeltételek szerinti eljárás kényszerűsége, hanem az üzletfelek egyöntetű szabad akarata idézi elő, úgy tulajdonképen a törvény tényleg már is hatályon kívül helyeztetett, a gazdasági eredmény azonban ugyanaz maradt, mert a tőzsde életében a komoly felek szabad akarata úgy és olyan irányban fog működni, mintha a „szokások“ kényszere alatt állna. Más szóval: egy a régivel egyenlő erejű és lényegében egyező új szokás keletkezik, mely ugyan hivatalosan nem szerepelhet mint tőzsdei szokás, de a lelkek mélyén gyökeredzik és ugyanigy érezteti hatását. Mihelyt az emberek eléggé intelligensek vagy jók ahhoz, hogy a szerződéseket a jog kényszere nélkül is megtartsák, az önalkotta jog privilegiumát élvezhetik, a mely sajátlagos szükségleteikhez bizonyára közelebb áll.

Ilyen világításban tekintve a dolgokat, beláthatjuk, hogy az üzlet szempontjából tényleg közömbös volt az, hogy a „Stempelvereinigung“ az értéküzletre nézve, a „Freie Vereinigung Berliner Getreide- und Produktenhändler“ az áruüzletre nézve formailag adnak-e halasztást üzleti feltételeikben a késedelmes félnek (a halasztás különben a polgári törvénykönyv 326. §-a értelmében „kötelező“ lett, igazán fontos csupán ama tény, hogy az üzleti becsületét és hírnevét féltékenyen őrző tőzsdetag a párnapi halasztást ultimokor nem fogja igénybe venni és így „önként“ megvédelmezi a határidőüzlet fix jellegét.

Ha ily módon a határidőüzlet két törvénybeli ismervét kerülő uton elő is lehet állítani, a harmadik jellemző vonás, a hivatalos árjegyzés tekintetében nagyobb nehézségek mutatkoznak, mert a „magánjegyzések“ sohasem fognak olyan tekintélyre vergődni, mint a hivatalosan megállapított árfolyamok, a melyeket a legellentétesebb érdekű felek kölcsönös ellenőrzése hiteles eredményének kell tekintenünk. És épen a gazdaságközönségre nézve végtelen fontos a hivatalos árjegyzés, mivel a határidőárakból következtet a termelő a jövőendő árakra és azok szerint fogja eldönteni, hogy gabonáját tartsa-e, eladja-e?

A Reichsgericht a tőzsde ezen reakciójára azzal felelt, hogy a törvény betűjén túlmenve, az új „kereskedelemjogi szállítási üzleteket a

határidőüzletekkel azonosította és kifogás emelése esetén az üzlet semmisségét mondotta ki. Ennek azután ama — különben üdvös — következménye lett, hogy a tőzsdén iparkodtak lehetőleg feltétlen megbízható cégekkel üzleti összeköttetésre lépni, mivel ezekről feltételezhető volt, hogy kötelezettségeiknek bíróság közbejötté nélkül is eleget fognak tenni. A tőzsde tagjainak túlnyomó többsége rá is szolgált erre a bizalomra, akadtak azonban olyanok is, a kik a kényszerhelyzettel rútúl visszaéltek. Ezeknek aljas eljárása azután a spekuláció bizonytalanná válását idézte elő; egyesek gonoszsága, tisztességtelensége okozta, hogy a német üzletvilág felett sokáig valóságos Damokles-kard lebegett.

Az osztrák 1903. január 4-iki tőzsdetörvény már okult a német példán és a határidőüzlet tökéletes elnyomását nemcsak akképen akarja véghezvinni, hogy a tőzsdeelőljárásnak megtiltja a határidőüzlet kötéséhez és lebonyolításához szükséges üzleti szokások megállapítását, hanem még fölhatalmazza a ministert arra is, hogy rendeleti uton tiltsa el mindazokat az üzleti formákat, a melyek a törvény kijátszását czélozzák.

Az 1908-as új német tőzsdetörvény, a mely a gyakorlati élet követelményeit már inkább figyelembe vette, — s ha nem is teljesen — a határidőüzletet legalább nagy általánosságban régi jogaiba mégis visszahelyezte, szintén nem definiál és ezt a következőképen indokolja: „A határidőüzletnek nincs szüksége sem a tőzsdeelőljárással megállapított üzleti feltételekre, sem a határidőárak hivatalos jegyzésére, sőt úgy látszik, az sem feltétlenül szükséges, hogy az üzletek meghatározott szállítási időre, vagy meghatározott szállítási időtartamra szóljanak. A tapasztalat bebizonyította, hogy a határidőüzletnek nincsenek meghatározott jellemző üzleti formái, a melyek azt egyéb időüzletektől élesen megkülönböztetnék. . .“

(Folytatása következik.)

Szegő Ernő.

Közlemények és ismertetések.

Anglia socialis törvényhozása 1909-ben.

Socialpolitikai tekintetben ez a politikailag nyugtalan esztendő sok szép eredményt mutathat fel. Legfontosabb újításai: a ruházati ipar több ága számára alkotott munkabérhivatalokról szóló törvény, az állami munkaközvetítés rendszerének megteremtése, továbbá egy országos mezőgazdasági törvény. Előkészítésben van a nemzeti munkanélküliség elleni biztosító- és a beteg- és rokkantbiztosító-törvény.

A *munkabérhivatalok* egyelőre csak a következő iparágakban alkalmazhatók: 1. férfi és női készruhaipar, 2. papirskatulyakészítés, 3. csipkegyártás, 4. női bluzkészítés. A kereskedelemügyi kormánynak azonban joga van a törvényt oly foglalkozási ágakra kiterjeszteni, a melyekben a munkabérek rendkívül alacsonyak. A munkabérhivatalok munkások és vállalkozók képviselőiből paritásos alapon állítandók össze. Azonkívül a ministerium is három képviselőt küld ki. Köztük egy nőnek is kell lennie ott, a hol a munkabérhivataloknak túlnyomó részben női munkásokkal kell számolniuk. A már létesített hivataloknak az a céljuk, hogy a sweat-systemnek minimális bérek megállapításával véget vessenek. A hivataloktól megállapított minimális munkabérek ugyanis kötelezőek. Oly vállalkozók, a kik ezeknél a minimális béreknél alacsonyabbakat fizetnek, 480 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel sújthatók, a mely büntetés minden további túllépés esetén 120 koronás pénzbüntetéssel bővíthető. Ott, a hol darabbér dívik, nem szabad, hogy a minimális bér alatt álljon. Ha valamely munkabérhivatal megállapított egy minimális bértételt, ezt nyilvánosan közzé kell tenni. A munkaügyi hivatal felügyelőinek kötelességévé tétetik a törvény végrehajtásának ellenőrzése és hogy e feladatunknak teljes mértékben megfelelhessenek, jogukban áll betekinteni a munkabérjegyzékekbe.

E törvénynek bevallott célja, hogy megvédelmezze a munkásnők gazdaságilag leggyöngébb osztályait a legrosszabb kizsákmányolás ellen. Ezek a kategóriák ugyanis merőben szervezetlenek és sokan azt vélik, hogy nem is szervezhetők. Ezt a törvényes újítást nem a szervezett

munkásság vivta ki. Polgári socialreformerek álltak össze, a kik félhívták a közfigyelmet az e téren uralkodó tarthatatlan állapotokra.

Az új *munkaközvetítő törvénynek*, a melyről Szemlénk már egy ízben megemlékezett,¹⁾ sajátságos vonása, hogy ellenőrzése a parlament feladata. Minden hibája nyílt ülésen tétetik bírálat tárgyává, a mire különben már volt is alkalom. Felhozták, hogy ez az intézmény a munkabérek leszorítására használtatik fel. Egy képviselő (Clynes) concret eseteket sorolt fel, mire a kereskedelmi minister orvoslást ígért. A szóban forgó törvény februárban lépett életbe és máris száznál több munkaközvetítőhely működik, melyeknek egyharmada Londonban van. Összesen 150-et óhajtanak létesíteni, a melyek tiz kerületre osztatnak be és központjuk Londonban lesz. A törvényt megteremtő Winston Churchill volt kereskedelemügyi minister ugy nyilatkozott, hogy az egyes munkaközvetítő hivatalok kellene, hogy minden város ipari életének középpontjai legyenek. Innen szabályoztassék a munkapiacz és ezzel összhangban működjenek a munkabérhivatalok. E célból lehetőleg minél előbb állami épületeket emelnek a munkaközvetítő hivataloknak, a hol a szakszervezetek is olcsó bér ellenében tarthatják gyűléseiket.

A kormány tervei szerint a munkaközvetítő hivatalok kell, hogy egyengessék a munkásosztály ipari biztosítása elérhetésének utjait. E hivatalok magukban véve csak a kezdetet adják meg és szükséges részei egy nagy társadalmi közigazgatási testnek. Továbbá okvetlenül szükséges feltételei minden munkanélküliségi problema megoldásának. Az előbb említett kerületek mindegyike mellett lesz egy paritásos központi tanácsadó szerv, a mely sztrájkok esetén is köteles lesz hivatásának megfelelni. E berendezkedés költségei az első évben mintegy 4,080.000 koronát tesznek ki és a következő évek költségei még többet. Az állást kereső munkanélküliek az első 5 hetes időszakban több mint 100.000-en voltak. 32.000 vállalkozó keresett munkaerőt, a kik közül mintegy 20.000 nyert kielégítést.

A harmadik új törvény az országos *mezőgazdasági törvény*, a melyhez igen messzemenő remények fűződnek. Főbb határozmányait nagy vonásokban itt közöljük:

A pénzügyministeriumnak jogában áll az országos mezőgazdasági bizottság javaslatára (a mely bizottság a törvény alapján lép életbe) valamelyik departement-nek, vagy valamely nem haszonra dolgozó nyilvános testületnek vagy egyesületnek, a következő mezőgazdasági vállalatokra pénzbeli támogatást nyújtani:

a) a mezőgazdasági és mezőgazdasági iparosok felélesztése és ki-

¹⁾ Lásd *Közgazdasági Szemle* 43. köt. 140. l.

terjesztése tudományos kutatások elősegítésével, utbaigazitásokkal, a földmivelés különböző módszerekkel való kísérletezéssel, a kooperatív rendszer szervezésével stb.;

b) erdőgazdaság fejlesztése. Eddig Anglia ezt a pontot teljesen elhanyagolta. Felélesztésével hozzá vélnek járulni a munkanélküliség kérdésének tetemes javításához. Azt hiszik egy királyi bizottság véleménye alapján, hogy rövidesen 18.000 munkanélküli egyént fognak tudni foglalkoztatni. A befektetés egyelőre 40 esztendőre szóló évi két millió font, a mely idő után évi 17 millió fontnyi bevételre számítanak;

c) földek művelhetővé tétele és csatornázása;

d) a mezei közlekedési utak javítása, országos utak gondozása, helyi érdekű vasutak létesítése;

e) rakodópartok és kikötők létesítése és javítása;

f) a behajózási forgalom kiépítése;

g) a halászat fejlesztése.

A törvény végrehajtására a pénzügyministerium öt tagból álló bizottságot nevez ki, a melynek jogában áll tetszése szerinti számban tanácsadó bizottságokat maga mellé venni.

Egyelőre még keveset lehet e tervekről mondani. Sikerük a kivitel mikéntjétől függ.

A Hansabund első esztendeje.

A minap volt egy esztendeje, hogy Berlinben a német kereskedelem és ipar 6.000 képviselője megalapította a Hansabundot. Feladatul azt tűzték eléje, hogy az ezek ellen a foglalkozási ágak ellen irányuló támadásokat elhárítsa, hogy védelmüket célzó pozitív javaslatokat tegyen és a maga sorain belül támadó differenciákat kiegyenlítse. A Hansabund büszkén és megelégedetten tekinthet vissza fennállása első esztendéjére. Egy negyed millió tagot számlál, a mi tekintve a polgárságnak az egyesülési élet terén való túlterheltségét, nagy diadal és bizonyítéka életrevalóságának. Létjogosultsága ebből azonban távolról sem ítélendő meg. Az e fajta nagyszabású mozgalmaknak nincsenek egyszerre mutatózó nagy eredményei; akkor nevezhetők állandó jellegűeknek, ha belső szükségességből keletkeztek.

Hogy a Hansabund belső szükségességnek köszöni keletkezését, nyilvánvaló a német gazdasági élet utolsó évtizedeinek történetéből. Az 50-es évektől a 70-es évekig a harc inkább politikai alapkérdések körül folyt. A midőn a politikai egység meg volt, kezdődik a gazdasági expansióra való törekvés, a politikai kérdések helyébe gazdaságiak lép-

nek, a melyek mindinkább uralkodásra jutnak a nép gondolat-és érzelmvilága felett. Az egyes osztályok szervezkednek és a szervezkedés hatalmat és befolyást biztosít nekik. Az összes szervezetek közül az utolsó két évtizedben egy sem jutott oly hatalomra a közéletben, mint az 1891-ben alapított gazdák szövetsége, a melynek hatalma a többi productiv osztályok szemében túlsúlyra is emelkedett. Azonban a széles mederben való ellenszervezkedés késett mind a mult esztendőig. Hogy az agrárius körök hatalmukat mindenképen fenn akarják tartani, az csak természetes, de ép oly kevés szó fér ahhoz, hogy a Németbirodalom az agrár államból már rég átvedlett kereskedelmi és ipari állammá, miért is kellett, hogy e gazdasági eltolódás kifejezést nyerjen törvényhozásban és közigazgatásban.

A német szövetkezetek állása.

A *Reichs-Arbeitsblatt*, mint minden évben, az idén is közli a német szövetkezetek évelei állapotát. Figyelemmel van a fogyasztási, építési és termelőszövetkezetekre, míg a mezőgazdasági és ipari szövetkezeteket mellőzi. Szerinte 1909. év január hó 1-én a német birodalomban (Tabelle I.) összesen 28.173 bejelentett szövetkezet állott fenn (1908-ban: 26.851; 1907-ben: 25.714). Legnagyobb számmal voltak a hitelszövetkezetek (16.655 a többi 11.518-al szemben). Majd sorban következnek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek (3.583), a fogyasztási szövetkezetek (2.222), a mezőgazdasági nyersanyagszövetkezetek (1.928). — Bár még nincsenek végleges adatok egybegyűjtve, mégis majdnem teljes biztonsággal mondható, hogy a szövetkezeti tagok száma közel $4\frac{1}{2}$ millió.

A hitelszövetkezetek a tagok számát tekintve is első helyen állnak 2·2 millió taggal, majd a fogyasztók szövetkezetei következnek 1·3 millióval; 1·1 millió jut a szorosán vett fogyasztási szövetkezetekre, 140.000 a lakás- és építőszövetkezetekre.

Több ízben kísérlet történt a túlnyomólag városi érdekeket szolgáló szövetkezetektől való különválasztásra. Szigorú megkülönböztetés azonban majdnem lehetetlen, mert a legfőbb szövetkezeti alakulatban mind a két fajta lakosság érdeke képviselve van. A túlnyomólag városi jellegű szövetkezetek közé sorolták: a hitelszövetkezetek egy részét, az ipari, nyersanyag-, termelő- és raktárszövetkezeteket, továbbá az árubeszerzési szövetkezeteket, a fogyasztási szövetkezeteket, a tulajdonképeni lakás- és építőszövetkezeteket.

Túlnyomó részben falusi jellegű szövetkezeteknek tekintik: a mező-

gazdasági nyersanyagraktár-, nyersanyag- és raktár-, valamint termelőszövetkezeteket, a tenyészszövetkezeteket, a gép- és szerszámbeszerzőszövetkezetek egy részét, a talajjavító-, telepítő- és legelőszövetkezeteket. Ismételten kiemelendő azonban, hogy ez a különválasztás távolról sem pontos.

A szövetkezetek számának növekedése és apadása is kimutattatik és érdekes tanulsággal szolgál. Alapított 1908-ban 1.709 (1907: 1.565), megszűnt ugyanekkor: 387 (1907-ben: 428), a gyarapodás tisztán 1.322 (1907: 1.137).

Német szervezkedés a socialdemokratia ellen.

A német socialdemokráciának minden törvényhozási és társadalmi akadályozás daczára folyton nő a befolyása. Hiveinek száma egyre gyarapodik, úgy hogy az utolsó birodalmi gyűlési választások alkalmával $3\frac{1}{3}$ millió socialdemokrata szavazat esett. Az utolsó választások után 1907 márcziusában a „Reichsverband gegen die Sozialdemokratie“ az ugynevezett „nacionalis“ munkások köréből gyűlést hívott egybe Berlinbe, hogy, a mint vezérei mondani szokták: maguknak a munkásoknak szájából hallja, miként lehetne a socialdemokratia ellen leghathatósabb módon küzdeni. Ezen gyűlés az ellenszervezkedést mondta ki a leghathatósabbnak. A jelen volt munkásképviselek bizottságot küldtek ki, a mely aztán megszerkesztette a „Bund Vaterländischer Arbeitervereine“ alapszabályait. Ez a szövetség 1907 pünkösdjén Hamburgban megalakult, még pedig 36 munkásegyletekből 7.000 taggal. A szövetség lapja a „Deutsche Treue“.

A „Reichsverband gegen die Sozialdemokratie“ az új Bund megalapítása után kijelentette, hogy a munkások a maguk szerencsésének kovácsai és hogy maguknak kell sorsukat intézniök. Egyidejűleg beszüntette addig kiadott két lapját, a „Der Reichstreue Arbeiter“ és „Der Evangelische Arbeiter“ címűeket. Jelszava az új szövetségnek „társadalmi béke a munkaadókkal és harcz a socialdemokratia ellen“.

Ezen új szövetség szükségét érezte annak, hogy külső tanácsadót és segítséget nyerjen, miért is alakult mellette egy ugynevezett „Förderungsausschuss“. Ez a Förderungsausschuss, a hogy nemrégiben megjelent kiadványában hirdeti, felekezeti és — a socialdemokráciát kivéve — pártpolitikai tekintetben teljesen semleges és ama munkásegyletek „nemzeti, culturalis és gazdasági törekvéseit“ akarja elősegíteni, a melyek „hazafias alapon állva, az osztályharcz socialdemokrata tévtanát feltétlenül elvetik és törvényes jogaiknak kisebbitése nélkül a munkásság

emelését elvből a munkaadókkal való békés megértés útján akarják elérni“.

A Förderungsausschuss az arisztokratia és polgárság tagjaiból áll, igyekszik programja értelmében a két fentnevezett szervezetet tanácsal és tettel támogatni és úgy vélekedik, hogy míg a szakszervezetek legfeljebb $2\frac{3}{4}$ — $3\frac{3}{4}$ millió munkásra számíthatnak, addig a hazafias munkásegyesületek szempontjából 7—8 millió munkás jó számba. Az eddig számításba vett egyesületek tagjainak száma egyelőre 200.000

A Förderungsausschuss-nak van egy hírlaptudósító heti organuma, melynek célja „a socialdemokrata tévtanokat leleplezni és a munkaadó és munkás között való viszonyt javítani“.

Hogy minő sikereket fog elérni ez az új alakulás, az a jövő kérdése. Hatalma eddig a socialdemokratiával szemben elenyésző.

Uj német állásközvetítő törvény.

Június havában nyert szentesítést és októberben lép életbe az új német *Stellenvermittlergesetz*. E törvény értelmében „állásközvetítő“-nek az tekintendő, a ki iparszerűen foglalkozik valamely állásra vonatkozó szerződés közvetítésével, alkalmat nyújt valamely állás elnyerésére és külön e célból összeköttetésbe lép akár munkással, akár munkaadóval. Az állásközvetítő ipart üzönnek hatósági engedelmet kell szereznie, a mely megtagadandó megbizhatatlanság esetén, avagy akkor, a midőn nem látszik fenforogni az állásközvetítői működés szükségessége. Ez az eset akkor áll be, ha az illető helyen vagy gazdasági körben van kellő terjedelmű nyilvános közhasznú munkaközvetítő.

A ki állásközvetítést üz, annak nem szabad korcsmát, italmérést tartani, iparszerűleg lakást kiadni, ruházati, használati, élvezeti vagy élelmi szerekkel, lotto-sorsjegyekkel kereskedni, fodrárszipart, pénzváltóüzletet, zálogházi ipart folytatni, vagy más által folytattatni. A ki iparszerűen állást közvetít, annak nem szabad eme tevékenységét a maga vagy mások ipara javára dicsekedésre (Anpreisungen) felhasználni. A közvetítőnek tilos az álláskeresőt kényszeríteni, hogy a maga vagy másnak iparát vagy árúját igénybe vegye. Nem szabad neki a munkaadóval függőségi vagy szolgálati viszonyban állnia.

Oly szerződések, a melyekkel munkás vagy munkaadó valamely állásközvetítővel szemben kötelezi magát, hogy később is az illetőnek közbenjárását fogja igénybe venni, semmisek. A közvetítési díjak hivatalból, de az állásközvetítők, munkaadók és munkások képviselőinek meghallgatásával fognak megállapittatni.

Közvetítési díj csak akkor szedhető, ha a szerződés a közvetítő tevékenysége következtében jött létre. Ha e tevékenységet mind a két fél igénybe vette, akkor a díjat felében fizetik. Ellenkező megállapodások a munkaadó kárára semmisek. A díjak a közvetítés előtt közlendők a közvetítést igénybe vevővel; az irodákban feltűnő helyen kifüggesztendők. Szolgálati könyvek és más e féle okiratok zálogban vissza nem tarthatók.

Oly állásközvetítők, a kik nők részére külföldön szereznek állást, kötelesek pontos jegyzéket szolgáltatni az illetékes rendőrhatóságnak az elhelyezettekről.

Hanyagság és megbizhatatlanság esetén a közvetítő jogositványa visszavonható. Hogy mi értendő ez alatt, a törvény pontosan körülírja.

A törvényt megszegőkre pénz- és szabadságvesztésbüntetések vannak kiszabva.

Csak természetes, hogy az új törvény mindenfelől, de különösen a munkásság részéről szigorú bírálatban részesül. Mindenekelőtt azt hibáztatják benne sokan, hogy állásközvetítő és nem állásközvetítési törvény. Kifogásolják, hogy nem szabályoztatott a munkaközvetítés nagy kérdésének egésze, hogy csak arra akar szolgálni az új törvény, hogy azokat a visszasságokat megszüntesse, a melyek az iparszerű állásközvetítésből keletkeztek. A német socialdemokraták és szakszervezetek elvi követelése oda irányul, hogy szűnjék meg mindennemű iparszerű állásközvetítés és kötelezően igénybeveendő nyilvános, közhasznú szempontoktól vezérelt díjmentes munkaközvetítés létesíttessék. (A 6. Gewerkschaftskongress határozata.) Socialdemokrata részről történtek is erre vonatkozó lépések a törvényhozásban, azonban sikertelenül. Az ez irányban benyújtott javaslatok rámutattak arra a körülményre, hogy a szóban forgó törvényt, akkor még csak javaslatot, már sok tekintetben túlhaladták a Németbirodalomban nagy számmal létező és közmegelegedésre működő munkaközvetítő intézmények, a mit különben a birodalmi kormány is elismert, sőt a porosz kormány ismételten köriratilag ajánlotta a nyilvános munkaközvetítők létesítését. A Correspondenzblatt der Generalkommission der Gewerkschaften most úgy vélekedik, hogy az, a mit a porosz kormány ismételten, mint szükségeset és hasznosat ajánlott a községeknek, könnyen általánosan kötelezővé tétethette volna. A késedelmeskedő községeket kötelezni kellett volna arra, a mit mások maguk jószántából már megtettek, közhasznú munkaközvetítőt kellett volna létesíteniök a kerületükben dolgozó munkások és alkalmazottak részére. Azonkívül rá kellett volna munkaadókat és munkásokat szorítani, hogy úgy, a mint az a munkások betegség ellen való biztosításánál történik, működjenek közre a munkaközvetítésben is paritásos alapon.

Persze a hivatásos állásközvetítésre ez a kötelező ingyenes munkaközvetítés megsemmisítő csapást mérne. Hamarosan elpusztulna, habár a törvényhozás ezt határozottan ki nem is mondja. Az állásközvetítők kártalanítása 20,000.000 márkájába került volna a birodalomnak. A socialdemokrata sajtó azt mondja, hogy mennyi ezer munkásnak vette el nem egyszer a kenyerét akárhány új törvény, hány ezer iparüzőt tett már tönkre?! Sokszor át kellett menniök más foglalkozások terére. E mellett munkás és iparüző egyformán hivatkozhatnak arra, hogy mesterséget tanultak, míg az állásközvetítőkre ez nem igen mondható. A legtöbb ugynevezett hajótörött existencia és a gazdasági testen az élődsi szerepét játssza, a ki kiméletet nem érdemel, vagy legjobb esetben néhány évi átmeneti időt, hogy azalatt más mesterség után nézhessen.

Alapvető ujtás a törvényben „a szükséglet“ kérdésének statuálása. Sokan veszedelmesnek tartják Németországban olyan törvénybe igtatását, hogy a hatóságoktól tétessék függővé annak megítélése, vajjon valahol fenforog-e a szüksége az állásközvetítésnek vagy nem. Elegendő tapasztalat van, úgy mondják, már erre nézve a korcsmai ipar terén is. E tekintetben nagy veszély nincs. Az állásközvetítési iparra rendszeren kétes existenciák adják magukat. És ha itt valamivel nagyobb szigorral járnak el a hatóságok az engedélyek kiadása körül, abból legfeljebb hasznuk lehet azoknak, a kik a közvetítést igénybe veszik. Különösen helyes, hogy az állásközvetítési szükséglet kielégítettnek véte-tik ott, a hol közhasznú nyilvános munkaközvetítés már kellő mértékben van.

Igen kitűnőnek tartják úgy munkaadó, mint munkáskörök, a törvénynek azt az intézkedését, hogy a közvetítők nem folytathatnak kereskedést. Igen sokszor tapasztalták ugyanis, hogy a közvetítésre szorulóknak addig szándékosan nem juttatták keresethez áldozataikat, a míg pénzüik volt, hogy addig náluk, boltjukban, korcsmájukban, költekezzenek. Végig tekintve az egész törvényen és bírálatain, nyilvánvalónak látszik, hogy az új törvény oly elemekre van szabva, a melyeknek semmi közük sem volt eddigelé a nyilvános munkaközvetítőkkel. A szakszervezeteknek nincs okuk miatta aggódni, nem is aggódnak, hanem folytatják eddigi tevékenységüket, a mely e téren az ingyenes nyilvános munkaközvetítésre irányult.

Szerződésszegés az osztrák iparjogban.

Az osztrák képviselőház nemrégiben majdnem egyhangúlag határozta el az ipartörvény 85. §-ának büntető határozmányának eltörlését. E szakasz értelmében ugyanis az a segédmunkás, a ki törvényesen

megengedett ok nélkül a munkát idő előtt, azaz szerződésszegő módon elhagyta, pénzbüntetéssel, vagy három hónapig terjedhető szabadságvesztés-büntetéssel volt sújtható. Ezenkívül joga volt a hatóságnak az elhagyott munkájához visszavezettetni és a hátralevő szerződéses időre munkára szorítani és ezenfelül még az okozott kár megtérítésére is kényszeríthető volt.

A büntető határozmány megszüntetett, de megmaradt az említett szakasz másik része, a melynek alapján a munkás visszavezettetése követelhető és kártérítési igény támasztható. A büntető sanctió oka abban rejlik, hogy a képviselőház közigazdasági bizottságában az összes pártok kijelentették, hogy a mai törvényhozás szellemének nem felel meg, hogy egy adott tényállás esetében az egyik fél büntetendőnek, a másik fél pedig csak kártérítésre kötelesnek nyilvánítsák, a mint az eddig volt. Mert hiszen míg a szerződésszegő munkásra elzárás is várhatott, addig a szerződésszegő munkaadó csak kárpótlásra volt kötelezhető. Vállalkozói, nevezetesen kisipari részről persze kiemelték, hogy a szerződésszegő munkással szemben a megbüntetés az egyedüli hathatós fegyver. A visszavezetésnek a gyakorlatban ugyszólván semmi jelentősége sincs, mert a visszavezetett munkás passiv ellentállást fejthet ki és visszavezettetése dacára, azaz éppen annak folytán, nem dolgozik semmit. A kártérítési kötelezettség illuzórius, mert a munkás rendszerint vagyontalan. Ezzel szemben a munkaadó kártérítési kötelezettségének a munkásra nézve nagy jelentősége van. Azt is felhozták, hogy nem helyes az az állítás, hogy a sztrájkok a legtöbb esetben szerződésszegés nélkül következnek be. Igaz ugyan, hogy a nagyiparban mindinkább előtérbe nyomul az a törekvés, hogy minden felmondási határidő kizárassék olyanformán, hogy a munkás mindennap kiléphessen, azaz elbocsátható legyen. Ilyenformán aztán a szerződésszegés ritkává válik, bár még így is előfordulhat, hogy a munkások napközben hagyják ott a munkát és az akkordmunkában is fordulnak elő oly szerződéses viszonyok, a melyeket mindennapi felmondási jog dacára is megsérthetnek a munkások sztrájk esetében. Az ipar sok ágában és különösen a kisiparnak majdnem valamennyi ágában vannak még hosszabb felmondási terminusok és a kisiparra (ez a kisipar nagy panasza), a munkaszerződés védelmére szolgáló büntetőjogi szentesítés hiánya a munkaviszony állandóságának megbolygatását és veszélyeztetését jelenti. Ezekkel az érvekkel szemben hangsúlyozták, hogy a munkások kártérítési kötelezettségének mégis igen sok esetben van gyakorlati jelentősége, minthogy igen sok munkásnak, nevezetesen a vidéken, még földbirtoka is van. Azután meg még a kisiparban is mindinkább terjed az a törekvés, hogy minden felmondási határidő eltöröltessék. Socialdemokrata részről azt indítványozták, hogy

a kártérítési kötelezettség, tekintettel eme körülményre, a bér magassága szerint határoltassék el. Ez az indítvány azonban nem fogadtatott el és a munkások korlátlan kártérítési kötelezettsége tovább is törvényesen elismertetik.

Uj francia bérfizetési törvény.

Folyó évi június hó 8-án lépett életbe az 1909 december 7-iki törvény, a mely a munkaadó és munkás között való viszonynak egy igen fontos részét szabályozza és az úgynevezett interventionista törvényhozás egyik nevezetes ténye. A szóban forgó törvény igen rövid. Mindössze hat szakaszból áll. Az első megállapítja, hogy a munkások és alkalmazottak bére érczben vagy pedig ennek megfelelő törvényes pénz-nemben fizetendő. Minden ellenkező megállapodás semmis. A második szakasz értelmében a kereskedelemben és iparban foglalkoztatott munkások bére legalább kétszer havonként fizetendő ki, a két bérfizetés között legfeljebb tizenhat nap telhetik el. Az alkalmazottak bérei havonként legalább egyszer fizetendők. Ha a munkás darabbérert dolgozik és egy darabnak elkészítése tizenöt napnál tovább tart, a fizetési időpont esetről-esetre megállapítható, de a munkásnak teljesen ki kell fizettetnie a munka befejezését követő 15 napon belül. A bérfizetésnek a törvény harmadik szakasza szerint, nem szabad oly napon történnie, a midőn a munkásnak akár a törvény, akár egyezség alapján munkaszünete van. Nem szabad italmérésben, korcsmában vagy boltban történnie, kivéve az oly munkások bérét, a kik e megnevezett helyiségekben végzik rendes munkájokat.

Ezek a törvény intézkedései. Sanktiójukat biztosítja, hogy az ipar-felügyelőknek a rendőrhatóságokkal közösen kell ellenőrizniök végrehajtását.

A mint láttuk, a törvény különbséget tesz munkások és alkalmazottak közt. Azonban arra nézve nincs törvényes intézkedés sem itt, sem egyebütt, hogy ki értendő munkás és ki alkalmazott alatt. Ezzel számolt a jelen törvényhez kiadott ministeri végrehajtó rendelet, a midőn rámutatott arra, hogy a fogalomnak kétféle interpretáció lehetséges: *a)* vagy a foglalkozás neme, *b)* vagy a fizetés módja szerint. Az első felosztást a ministeri rendelet így magyarázza: Ha a foglalkozás nemét vesszük, munkás alatt rendszeren azt értjük, a ki valamely anyagon kézi munkával átalakítási műveletet végez (opération de transformation). Ezzel a megjelöléssel szokás illetni azokat is, a kik gépeket kezelnek vagy terheket manipulálnak. Ezekkel szemben az eladók, irodai alkalmazottak, ellenőrző közegek, felügyelők alkalmazottaknak tekinthetők. Hozzáteszi ter-

mészetesen a ministeri rendelet, hogy ez az interpretáció korántsem teljes. Majd így folytatja: Ha a fizetés módját vesszük alapul, akkor elmondhatjuk, hogy a munkások bére rendszeren nap- vagy óraszámra fizettetik. Ez a szoros értelemben vett bér (salaire). A mi az alkalmazottak díjazását illeti, rendszeren havonként van megállapítva, állandó módon, bár néha tantiémek és jutalmazások is járulnak hozzá. A fizetés ez utóbbi módja nagyobb rendszerességet mutat, mint az előbbi, a munkásé; fennáll rendszeren, ellenkező kikötés híján szabadságidő és rövidebb betegségek esetén is. Ez az utóbbi az u. n. fizetés (appointment). A minister azon óhajának ad kifejezést, hogy ez a két szempont a gyakorlatban kellő alkalmazást fog nyerni. A gyakorlat emberei azonban attól tartanak, hogy meglehetősen tág kaput hagy ellentétes magyarázatoknak.

Szövetkezeti ügy állása Japánban.

A. Nisighali a *Volkswirtschaftliche Blätter*-ben érdekes adatokat közöl a japán szövetkezetekről. A szövetkezeti forma Japánban igen régi keletű. Több emberöltő óta vannak szövetkezeti gabona- és rizsraktárak, valamint hitelszövetkezetek is. Törvényesen 1891 óta szabályozták a szövetkezeti ügyet, a mikor is gróf Sinagawa, akkori belügyminister, a hitelszövetkezetekről szóló törvényt beterjesztette. 1899-ben ezt a törvényt kibővítették és kiterjesztették a szövetkezetek minden fajtájára és ezen kiépített törvény 1900-ban lépett életbe. Az új törvény értelmében létesíthetők tulajdonképeni hitelszövetkezetek, nyersanyag beszerző feldolgozó és áruértékesítő szövetkezetek stb. 1900 végén Japánban az új törvény alapján 21 szövetkezet állott fenn, ezek közt 13 hitelszövetkezet. 1909 végén már 5.149 szövetkezet volt, köztük 1.864 hitelszövetkezet. 194 szövetkezet vegyesen foglalkozott az összes törvényesen engedélyezett szövetkezeti üzletágakkal. 744 tisztára termelő szövetkezet volt, míg a többi többféle üzletágot egyesített. 1903-ban 575 szövetkezet volt, 45.131 taggal, 1907-ben 1.623 volt, 151.123 taggal. A befizetett üzletrészek tőkéje 1907 végén egy szövetkezetre átlagosítva 2.970 márkát, egy tagra számítva 31 Mk-t tett ki. A tartalékalapok átlaga egy szövetkezetre számítva 600 Mk., tagonként pedig 3 Mk-t, a kölcsönök 4.800, azaz 50 Mk-t, a takarékbetétek 3.050, vagyis 31 Mk-t tettek ki. A tagok átlagszáma 1903 óta, a midőn 79 volt, 1907-ig 93-ra emelkedett. 151.123 statisztikailag megállapított szövetkezeti tag közül 121.136, azaz 80,2 százalék, mezőgazdasági tevékenységet folytatott. 10.475, azaz 6,9%, kereskedő volt, 4,7% ipari foglalkozást űzött, 3.028, vagyis 2%, halász volt.

Ausztriai socialismus.

A. St. Ledger: *Australian Socialism — an historical sketch of its origin and developments*. London, 1909. Macmillan. XII + 365 old.

Széles látókörű embernek munkáját vesszük kézhez a fenti címen megjelent angol könyvben. Szerzője Ledger queenslandi senator az ausztriai Commonwealth parlamentjében.

Szerző nem socialista, de álláspontja magas színvonalon álló és objectiv, habár az a mit mond, éles kritikája az ausztriai socialismusnak. De álláspontjában oly positiv adatokra támaszkodik, annyira felette áll a kicsinyes pártszempontoknak, hogy állításai komoly és meggyőződést keltő súlylyal esnek a mérlegbe.

A free trade és protection kérdéseiben azonban már erősen meglátszik gondolkodásában a szabadkereskedelmi irány és a szabadkereskedelmi iskolának elméleti befolyása. Csakhogy ebbeli irányát is nem az európai, vagy amerikai viszonyok szemüvegén kell megítélni, mert ő tulajdonképen nem az európai, vagy amerikai szabadkereskedelmi vagy védvamos irányok egyike, vagy másika mellett tör lándzsát, hanem az ausztriai protectionista socialismussal száll szembe, a mint hogy könyvének a socialismus a tárgya s minden egyéb annak szempontjából van benne a könyvben.

Az a kép azután, a melyet a szerző tárgyról fest, érdekes és tanulságos. Egy új világnak socialpolitikai élete sajátságos világosságban tűnik abból szemeink elé.

Kezdi az ausztriai socialismus eredetével, annak uralkodó eszméivel a kezdetben és jelenleg, majd a socialista és liberális álláspont összeütközéséről beszél s elmondja, miként vált politikai manifestummá az első ausztriai socialista program. Böven foglalkozik a bérharczok s a kötelező' békéltetés problémáival s hosszasan emlékezik meg Australia socialismusának első idealista apostoláról, Laneről, a kinek műve e világrészben a socialismus megalapozása. Tárgyalja az 1883-tól 1893-ig terjedő nagy pénzügyi válságot s az 1893—94-iki óriási gazdasági megrázkódtatásokat és általános sztrájkokat.

Majd az ipari és socialis törvényhozásra tér át részletesebben s különösen a békéltetés ügyét, gyakorlatát, törvényes intézményeit s az abból leszűrt tapasztalatokat tárja elénk. Foglalkozik ezután Australia népesezési politikájával s a socialismusnak vele szemben elfoglalt álláspontjával, a vámtarifa-politikával, az egyre jobban előnyomuló államsocialismussal és a socialista taktikával a politikában. Tárgyalási anyagát (1—252) terjedelmes adatgyűjtemény (253—360) támogatja az élet gyakorlatából

merítve s függelékben csatolva könyvéhez. E függelékek közül egyik érdekesebb a másíknál.

Hogyha most már közelebbről kérdezzük, milyen az a kép, a mely a socialis szempontból a legmodernebb államról élénkbe tárul, aligha mondhatjuk azt valami kedvezőnek. Európai ember ugy hajlandó elképzelni Australiát, mint valami az amerikaiaknál is amerikaiabb államok csoportját. A képzeletnek ezt az irányát támogatja az, hogy még újabb, még kevésbé kihasznált, még sokkal több feltáratlan természeti kincset rejtő ez a világrész, mint Amerika. S ennek daczára a socialis, különösen a socialpolitikai élet meglehetősen az ellentéte az amerikaiaknak. Nem a self-help országával állunk szemben, nem az individualismus társadalmával, hanem az államsocialismuséval, a hol odaterelődött éppen az államsocialismus hatása folytán a politikai és gazdasági élet, hogy ugyszólván mindenki mindent az államtól várjon.

Szerző célja munkájában kimutatni, hogy az australian socialismus William Lane hatalmas személyére és propagandájára vezeti vissza eredetét s hogy az ennek folytán megalakult australian Labour Party gazdasági törekvéseiben eredetileg azonos az európaival s hogy Bellamy, Marx és Engels gondolatvilágából merítette ideáljait. De igyekszik kimutatni azt is, hogy ez a hivatalos szószéki programm mennyire különbözik a pártnak az australian Commonwealth s az egyes államok külön parlamentjeiben folytatott politikájától. A Labour Party főleg a socialistákra kénytelen támaszkodni s taktikája azért az ő kedvük keresésében merül ki gyakorlatilag.

Az australian socialismus, mint azt szerző meggyőzőleg élénk tárja, kifejlődésének okaiban egészen más, mint az európai. Különlegessége az előbbivel szemben abban áll, hogy éppen nem nyugszik történeti alapokon és fejleményeken. A történelemben — ugymond — első eset, hogy egy új közösség kezdettől fogva a legnagyobb gazdasági és társadalmi szabadság, a legnagyobb természeti gazdagság és a legkedvezőbb közgazdasági és munkabérvizonyok közt kezdje meg az életét. Az australian socialismus ily viszonyokkal szemben különleges jelenség. Eredete nem vezethető vissza valamely társadalmi zsarnokság, vagy gazdasági elnyomatás ellen való küzdelemre, sem valamely klerikális, vagy anarchikus uralom elleni mozgalomra, hanem egyesegyedül egy ideálnak, t. i. a socialismus rajzolta jövő ideáljának elfogadására. Éppen olyan tehát eredetében ez az australian socialismus, mintha Plató, vagy Morus Tamás ideáljaihoz tértek volna vissza az emberek, mert a társadalmi előjogoknak nyomait sem ismerő s az absolut politikai jog-egyenlőségnek már élvezetében lévő australian nép fogadta el azt.

Ugy tünt fel Australiában előzmények nélkül, mint egy üstökös,

mint a derült égen megjelenő villámlás. Akkor jelent meg Australiában, a mikor az ausztraliai nép gazdaságilag a jövedelemeloszlás tekintetében is átlag minden idők történelmében a lehető legkedvezőbb helyzetben volt s a mikor már nem csupán a munkásnak volt paradicsoma, hanem a legteljesebb demokracia országa is. (3—5.) Az ausztraliai socialismus, ugymond szerző, teljes fegyverzettel pattant elő egyetlen ember agyvelejéből. Ez az ember William Lane, egy kanadai születésű hirlapíró volt. Főleg George és Bellamy szellemi tanítványa volt. Brisbanében megindult lapjában, az Observerben hintette el először eszméit s az ő hatalmas szellemi és gyakorlati agitatójára csakhamar széles rétegek sorakoztak oda. Pár év alatt a történelemben példátlanul álló gyorsasággal ment át a főképpen városi népesség gondolkodásába a socialismus és egy csapással hatalmas politikai tényezőként állott az ausztraliai közvéleményben. Mindez az 1883-tól 1890-ig terjedő 7 év alatt történt. Ez a nagyképeségű ember ebben az időben valóságos Bismarck positiójával birt hazájában. Csakhogy Lane ideális gondolkodású s puritán őszinteségű férfiú volt, a ki ideáljaihoz minden tettében ragaszkodott s a ki a kitűzött elvektől a köznapi élet valóságában sem tudott eltérni gyakorlati előnyök kedvéért. Nem így tettek követői. Lane-t kivéve ugyanis az ausztraliai socialismus apostolait szerző szerint a legmesszebbmenő opportunismus jellemzi, a kik lépten-nyomon gyakorlati céljaikat s előnyeik hajhászatát takargatják elveikkel s a gyakorlatban legfeljebb a „pecca fortiter“ elvét követik. A puritán Lane nem tudta nézni az általa megteremtett socialismusnak csakhamar beköszönött elposványosodását és kivándorolt Paraguayba.

Az ausztraliai socialismus mindinkább eltávolodott tehát megteremtőjének eszményeitől, azonban gyakorlati taktikájának s más pártokkal és nézetekkel szemben a gyakorlati szükséghez mért magatartásával elhatározó szerepre jutott a parlamentekben, habár az ausztraliai socialismus „sokkal inkább alacsony színvonalú intrikák csinálmánya, mint a közvélemény tudatos megnyilvánulása. Ebből a szempontból — ugymond — könyve intelem akar lenni a brit munkások számára, hogy felhívja figyelmüket ezekre a parlamenti mesterkedésekre s hogy óvakodjanak attól, hogy saját nagyszerű parlamentjüket önző politikusok és gyöngé politikai pártok csataterévé változtassák át.“ (XI—XIII.)

A socialismus hatásának tudható be nagyrészt, hogy Australia a socialpolitikai ujitások kísérleti terévé vált.

Egész seregre rug a socialpolitikai ujitásokat életbeléptető törvények száma. Nagy szüksége van rá a socialismusnak, hogy törvényhozási eredményeket mutasson fel s ezért a socialistáktól vezetett Labour Party nyomása alatt az egyes kormányok egyre több socialis reformot jelentő

programponot vesznek fel. Egyik kétségtelenül legnehezebb munkásügyi problema volt a munkaadó s a munkások között felmerülő vitákra s bérharczokra vonatkozólag a kötelező állami egyeztetés és döntőbiráskodás eszméje. Az ausztraliai államok voltak azok, a melyek először valósították meg törvényileg az állami kötelező békéltető biráskodást.

Az 1890. és 1891-iki rettenetes bérharczok visszatérésének még a gondolata is rémként állott minden ausztraliai állam parlamentje s társadalma előtt. E rettenetes strikeok megelőzésének gondolata foglalkoztatta a 90-es évek elején a közvéleményt.

Az ausztraliai socialista nem a jelszavak embere. Értelmileg az átlag alacsony színvonalon áll, mert a legkevésbé művelődött osztályokból kerül ki s kevés kivétellel a középszerűség e párt jellemvonása.

A kötelező békéltetés és biráskodás azonban mégis fanatikus jelszavává vált az ausztraliai socialismusnak. (75 – 79.)

Victoria hozott törvényt először ily irányban 1890-ben. Ebben az államban a Wages Boards a szerve a békéltetés e nemének s általában erős ellenőrző befolyást gyakorolnak e Boardok az egész victorai iparra. Fellebbezni lehet tőlük a Supreme Court egyik bírójához. New-Zeeland 1893-ban hozta meg a törvényt a kötelező békéltetésről és biráskodásról, mely azóta állandó foltozáson megy keresztül. New-South-Wales 1901-ben követte a példát, s ennek az államnak törvénye már az unionista munkások törvényes előnyben részesítésének az elvét is keresztülviszi. A munkához való jog első sorban valamely munkásuniohoz való tartozástól van feltételezve s e részben az osztályérdek erősen érvényesül az ipartörvényekben is.

A szakszervezeteket meghódító socialisták tehát a munkásuniókhöz tartozást tették a munkához való jog feltételévé. Főleg New-Zeeland és New-South-Wales törvényeiben nyer ez kifejezést.

Dél-Australia már nem követte ezt az irányt és sok tekintetben az angol békéltetés mintájához alkalmazkodik s a kötelező ítélkezés elvétől eltért akkor, a mikor victorai mintára a Wages Boards intézményét létesítette.

A kötelező ítéletmondás tulajdonképen a legmesszebbmenő e reformok között.

A kötelező békéltetés elvét elfogadta valamennyi ausztraliai állam, a kötelező birói döntést (Compulsory Arbitration) pedig Uj-Dél-Wales, Uj-Zeeland és Nyugat-Anstralia iktatták törvénybe. A tapasztalat meg lehetős kedvezőtlen eredményeket szűrt le ebben a tekintetben. Queensland állam Victoria rendszerét vette át 1908-ban.

1904-ben a Commonwealth parlamentje hozott szigoruan uj-dél-walesi, uj-zeelandi és nyugat-australiai mintára törvényt oly esetekre vonatkozóan, a mikor a munkaviták több állam területére terjednek ki.

Az ausztráliai ipari törvényhozás e 14 éves múltja számos, sokszor a forradalmi jellegű újítás számába menő reformot mutatott fel. A tapasztalat szerző szerint arra vall, hogy e kísérletek nagyjából nem váltak be.

Egyes intézmények megint csupán nemleges eredménnyel jártak. A legkevésbé bevált intézmény mégis a kötelező bíráskodás és békéltetés meghonosított alakja (91. l.).

Írónk gyakorlati példákkal és szempontokkal bizonyítja (92—103) a kötelező ítéletmondásról alkotott véleményének helyességét s arra az eredményre jut, hogy az egész ipari törvényhozás és az iparnak minden állami ellenőrzése dacára a kereslet, kínálat, a verseny és az árak piaczi viszonyai ki nem küszöbölhető tényezők a munkás sorsának intézői közül. (103.)

Példákat hoz fel abban a tekintetben, hogy a kötelező ítélet hatályának a munkások nem akartak engedelmessé válni, sőt kétségbe vonták a sztrájk korlátozásának jogát akkor, a mikor az ítélet nem az ő javukra szólt. Így történt az a new-castlei (Uj-Délwales) nagy bányászsztrájk alkalmával. A nagy munkástömegek ellenére szerezní érvényt e törvénynek nem igen lehetséges és aligha van annak hatása a munkabérek növelésére vagy csökkenésére is. A socialisták azzal érvelnek most már e kedvezőtlen eredmény láttán, hogy a munkásra nézve a munkabér szabályozására vonatkozó kísérletek csalódásokkal fognak járni mindaddig míg az egész termelés államosítva nem lesz.

Mint már az eddigiekből kitűnik, a munkabérviták elintézésére kétféle rendszer van meghonosítva Ausztráliában. Egyik a Wages Boards, a másik a Compulsory Conciliation és Arbitration rendszere. A Wages Boardok célja eredetileg a sweating, a munkás kizsákmányolásának meggátlása volt. Hatáskörük idővel kiterjedt a minimalis bérek megállapítására. A kötelező döntés rendszere ellenben a sztrájkok meggátlása végett hozatott be s elég következtlenül a munkabérek magasságának államilag való megállapításához vezetett (a gyakorlatban a maximalis bérek megállapításához). A Wages Boardok első sorban önkéntes megkeresésre működnek, és pedig kötelezően csak akkor, hogyha minden egyéb kísérlet meghiúsult. Nem tesznek különbséget unionista és nem unionista munkás között, míg az Arbitration Court legtöbb esetben előnyt ad az unionista (szervezett) munkásoknak.

Az Arbitration Courtok azáltal, hogy ítéleteikben munkafeltételeket állapítanak meg s léptetnek életbe, hogy a munkásokat és munkaadókat azok betartására kötelezik, már a törvényhozáséhoz hasonló hatalmat gyakorolnak. Csakhogy a munkabérvizonyok bonyolultságai, a rengeteg részletkérdés nehézkessé teszi működésüket.

A gyakorlatban a Wages Board-rendszer van fejlődőben s hatásköre egyre közeledik az Arbitration Courtoké felé, míg az utóbbiaké visszafejlődik s az előbbiekéhez válik hasonlónak.

Australia — ugymond írónk — a munkabérharczok tekintetében kereste a baj mikrobáit és gyógyításuk módját. A kutatás eredménye azonban ha nem is szerencsétlen, mégis kiábrándító volt. A sikertelenség a socialista álláspontot erősítette, mely szerint csak a termelés teljes államosítása volna a gyógyító eszköz. A számos socialis kísérlet kedvezőtlen eredménye folytán egyes államok törvényhozásában conservatív hangulat kapott lábra, melynek egyáltalában nincsen kedve a további kísérleti törvények alkotásához. A Commonwealth törvényhozását ellenben a benne erősebben képviselt és jól szervezett socialismus hatalmas szorongatja abban a tekintetben, hogy az összes termelési ágak államosításának útjára lépjen s e végett igyekezzen az ipari törvényhozás terén az egyes államok hatáskörét a Commonwealth javára kiterjeszteni. (126—128.)

A socialismus tehát Australiában már a termelőeszközök államivá tételének eszméjét a valóságos megtestesülés útjára igyekszik terelni. Azt azonban belátják ők is, hogy ezt egyszerre megvalósítani lehetetlen. (129.) Politikájuk tehát a hatalmas iparágakon szeretné a collectivitást megkezdeni. A földbirtok államosításának eszméjét is erősen pártolja sok tagja a socialista pártnak. Csakhogy ez az utóbbi eszme nagyon is az eszmék sorába tartozik. Egy erre irányuló concrét javaslat annyira felzúdithatná az összes földtulajdonosokat hozzátartozóikkal együtt a socialisták ellen, hogy egyszerre megsemmisítené őket ez a felzúdulás politikai tekintetben. Ezt tudva, óvakodnak is ennek a kérdésnek actualissá tételétől, sőt másik részük egyenesen ellene is szegül annak, hogy ez a kérdés továbbvitessék annak akademikus tárgyalásánál.

Minthogy a socialismus parlamenti politikája Australiában írónk szerint korántsem visszatükröződése a közvéleménynek s mert a socialismus céljai korántsem a céljai azoknak az összes társadalmi rétegeknek, melyek közül szavazatainak jelentékeny részét kapja, a socialismus ahhoz a korteseljáráshoz kénytelen folyamodni, hogy más politikát követ a parlamentben, mint a milyent hirdet a népgyűléseken a választók előtt. Szerző érdekes szemelvényeket közöl a választók előtt elhangzott szószerki nyilatkozatokról s jellemzően mutatja be a socialismusnak a tulajdonképpeni céljait elleplező politikáját. (211—252.)

A socialistikus politikának nagyszámú gyakorlati következményeit számos nehézség érezteti s a létesített reformok megvalósítása és végrehajtása egyik akadályt a másik után görditi az útba. (167—182.) Nem legutolsó azok közül a fokozódó bajok közül, melyek a követett politika

következményeiként az ausztraliai társadalom nyakába zúdulnak az egyre fenyegetőbben tornyosodó állami adósságok. A világ összes államai között Auszália van aránylag a legjobban eladósodva s az egy-egy lélekszámra eső államadósság itt a legnagyobb. De talán legérdekesebb fejezete az egész könyvnek az, a mely az ausztraliai socialismus népesedési politikájával foglalkozik. (139–168.)

Ethnographiai tekintetben exponált helyen élő és érdekeiket ismerő öntudatos nemzetek politikája mindig erősen faji politika is. Értve természetesen fajok alatt az emberek jellegzetesen különböző fajtáit. Csak szűk látókörű, elfogult vagy speculativ szempontokat követő emberek tagadhatják egy ily politika jelentőségét.

Auszália politikája erősen faji politika s az pártkülönbség nélkül. A polgári pártoké éppen úgy, mint a socialismusé. A fehér faj, még pedig az angolszász faj faji politikáját üzi kimondottan és tudatosan mind a kettő. Csupán a kivétel tekintetében eltérők a vélemények.

Az ausztraliai törvényhozás és kormányzat egyenesen kitiltja az idegen faju népeket Auszália területéről. Bevándorlásukat meg nem engedi s a mégis bevándoroltakat erőszakkal is eltávolíttatja. Szóval levonja a faji politikának a legvégső következtetéseit mindenben, tekintet nélkül az e részben való liberalismus, vagy türelem szempontjaira, s teszi ezt a közvéleménynek egységes támogatásával, mert Auszália területén csakis ily módon óvható meg a fehér faj kétségtelen uralma. S ne gondoljuk, hogy talán ebben a kérdésben a socialismus az, a mely a türelmesebb álláspontot képviseli. Ellenkezőleg. A míg a capitalismus üzleti érdekekből gyakran szívesen alkalmazna olcsóbb idegen fajhoz tartozó, főleg sárga munkásokat, addig a socialista munkásság a népesség munkájából élő rétegeitől támogatva meg nem tűri a konkurrens idegen fajt Auszália területén. A socialismus tehát fajilag is szervezi a munkapiacot az ellentétes érdekű emberfajokkal szemben.

Az ausztraliai államok a legutóbbi időkhöz olyképen folytatták Auszália megszállásának faji politikáját, hogy míg kizárták az idegen fajokat, különösen a sárgákat Auszália területéről, bevándorlásukat meg nem engedték, s még kitelepítéssel is sanctionálták ebbeli intézkedéseiket, addig másrészt előmozdítani igyekeztek a saját fajbeliek bevándorlását. Ezen a módon remélhető lett volna idővel egy homogén fajtájú népeséggel való sűrűbb benépesítés. A 90-es évek pénzügyi válsága azonban kedvezőtlenül hatott e rengeteg összegekbe kerülő bevándorlási politikára s a reáfordított költségek redukálását tette szükségessé.

Döntő fordulatot adott azonban e faji alapon álló népesedési politikának a socialismus. A socialisták befolyása alá került ausztraliai államok ugyanis még sokkal erősebb faji politikát folytatnak, mint azelőtt. Csak-

hogy politikájuk rövidlátóbbá is vált. Abban minden árnyalat megegyez, hogy Australia csakis a fehér emberfajnak legyen élettere s nem a színeseké és a kevertéké. A socialismusnak is a legelső és legalapvetőbb programpontja Australia összes államaiban: Australia a fehéreké (maintenance of a White Australia), csakhogy míg mások igen helyesen a fehér Australia fentartását az idegen fajnak kizárása mellett az angol-szász bevándorlás előmozdításával vélik elérhetőnek, addig a socialisták szűk látókörű munkabérlőpolitikából mindenféle bevándorlást elleneznek.

Az ausztraliai bevándorlási törvények igen szigorúak. Egy 1901. évi decz. 23-án kelt törvény például a tiltott bevándorlókra elrendel *a)* hat havi börtönt, *b)* elrendeli a Commonwealth területéről való kényszerel-szállítást s azonkívül esetleg még előzetesen a börtönbüntetés kitöltését is, vagy *c)* a Commonwealth területének egy hónapon belül való elhagyását, hogyha ennek megtörténtét két kezes 50—50 font biztosíték letételével biztosítja. Ez a törvény lehetlenné tette, hogy idegen munkás Ausztráliába betegyje a lábát. Az 1905. évi decz. 21-iki törvény lehetővé akarta tenni, hogy angolszász, vagy európai fajú szerződött munkás kivételes esetekben bevándorolhasson, de csak akkor, hogyha azt a szerződés, melyre támaszkodva az illető bevándorolni akar, külön ministeri jóváhagyást nyert. (158.).

Nagy népesedési baja Ausztráliának, hogy lakossága a széleskörben elterjedt neomalthusista nézetek, az egy- és kétgyermekrendszer miatt nem igen szaporodik. Ekként a természeti kincsekben oly gazdag óriási területét nemzeti lakossága benépesíteni nem bírja, a socialismus szűk látókörű politikája pedig megakadályozza azt, hogy egy erőteljes angolszász telepítési politika jöhessen létre, habár a közvélemény a legutóbbi világtörténeti események hatása alatt erősen érzi, hogy milyen öngyilkos eljárás az angolszász telepedés megakadályozása a mongol világ szomszédságában. (162.).

Egy ilyen politika mellett valóban igen sötét színben tűnhetik fel az objectiv szemlélő előtt az ausztraliai nemzet távolabbi jövője, melyet szerző nem akar megjövendőlni, de melytől való aggodalma erősen kitetszik: a mongol faj áradatától való elsöpörtetés, socialismusostul, mindenestül.

Mindent összevéve közgazdasági és socialpolitikai tanulságokban gazdag és érdekes könyv a Ledger munkája, melynek a fentiekben igyekeztem adni ismertetését. Érdemi kritikát természetesen nem gyakorolhattam nézeteivel szemben, mert hiszen erre csak az ausztraliai társadalomban felnőtt, vagy ott élt socialpolitikus lehet illetékes.

Balás Károly.

Német nagybankok.

Riesser : *Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration im Zusammenhange mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland.* Jena G. Fischer 1910. 3. Auflage (XV, 715) 8°.

Hat esztendeje, hogy Riesser e munkájának első kiadása megjelent. Az eredetileg tíz előadásból álló könyvből hatalmas kötet lett, a mely most már teljesen megfelel a szerző régi tervének, hogy ugyanis szemléltető teljes képét adja a német nagybankok fejlődési folyamatának, állásuknak, feladataiknak és céljaiknak az összgazdaságon belül.

Érdekes újítása a harmadik kiadásnak, hogy a szerző megkísérli a mennyire a rendelkezésére álló anyag megengedte és az összhatás veszélyeztetése nélkül lehetséges volt, az egyes nagybankok fejlődési folyamatát is figyelembe venni. Külön fejezetben, összefoglaló képen vázolja a hat berlini nagybank üzletvezetésének és összfejlődésének módját.

A munka ilyen kiépítése mellett szükségessé vált a bankok lényegesebb passiv és activ üzleteinek rendszeres jellemzését adni, a mi aztán megengedte ama kérdésnek szükségessé vált vizsgálatát is, hogy a német nagybankok valóban meg tudtak-e felelni és mily mértékben tudtak megfelelni az összgazdasággal szemben való számos és fontos feladataiknak. Természetes, hogy a fentemlített passiv és activ üzletek fejtegetésénél bele kellett bocsátkoznia a szerzőnek a tisztán banktechnikai és üzleti kérdések tárgyalásába, a melyek az előző kiadásokban pedig nem szerepeltek.

Minthogy jelenleg a már az első kiadásban is meglehetősen behatóan tárgyalt reformtörekvések a bankletétügy terén a német bankügy felől folytatott viták homlokterében állanak, szerző az ezen törekvések és javaslatoknak szentelt fejezetet még nagy mértékben ki is bővítette. Annál is inkább meg kellett ezt tennie, minthogy bírálatra vártak ama szakértők nézetei, a kiknek véleményét a német bank-enquête (melynek tagjai közt szerző is helyet foglalt) alkalmából meghallgatták. Az ipari koncentratio kérdését és ama befolyást, a melyet a bankkoncentratio reája gyakorolt, a mely fejezetet szerző előbbeni kiadásában csak mellékesen érintett, ezuttal behatóan tárgyalja.

Formai tekintetben is tekintettel volt szerző a kritika kívánságaira, a mi által jelen kiadása sokkal áttekinthetőbb, mint az előzők voltak.

Magánjog társadalomtudományi alapon.

Meszlény Artur: *A svájci polgári törvénykönyvről. Magánjogi tanulmány társadalomtudományi alapon.* A magyar jogászegylet könyvkiadó vállalata. Budapest, 1909. Athenaeum, 430. old.

A történelmi materialismus óta megszoktuk, hogy elvi kijelentéseket halljunk jog és gazdaság összefüggéséről és a népszellemet is azzal parentálják el, hogy ma már túl vagyunk a jog mistikus feltogásán.

Általános kijelentéseken, az új álláspontok elvi hangoztatásán túl azonban nem igen jutott a jogtudomány. Holott a jogtudomány fejlődése nem éri be azzal a concessióval, hogy ma széltében-hosszában utalnak a jog és gazdaság elvi összefüggésére. Könyveknél, melyek ezt a hangot ütik meg, az első kérdés mindig az, mennyiben jutottak az elvi állásponton túl, mit tudnak láthatóvá tenni jog és gazdaság hirdett összefüggéséről.

Meszlény könyvét nem „közgazdasági alapon“ írta és a társadalomtudományra való hivatkozás nála a lényegét jelenti. Az ő szemében a jog a társadalmi élet egyik nyilvánulása; a jog célja éppen az, hogy az egyesek tevékenységének elrendezésével a társadalom munkája menjen végbe. A társadalmi élet elemei az egyes ember; azt keresi tehát, hogyan hasznosítja a társadalom az egyeseket, hogyan foglalja össze a jog az egyesek tevékenységét a társadalom életévé. A jog az, a mi Meszlénynél az individuumból a társadalomhoz vezet. Azokat a jogtételeket, a melyek az egyesek jogkörét kiszabják, magatartásukat előírják, s a melyeknek vezérelve az, hogy a társadalom működését tegyék lehetővé, vagy kényszerűen biztosítsák: a szervezetjog neve alatt foglalja össze Meszlény. A jogoknak és köteleességeknek első forrása tehát a társadalmi összeműködés szempontja; a jogok terjedelme, a köteleességek kötő ereje, hatalmi körüket, szigorúsági mértéküket is ettől a szemponttól nyerik. Mihelyt a jogot nem egyéni hatalomnak fogjuk fel, hanem csak a társadalmi rend által az egyesnek juttatott autonómiának, az egyes ezen autonómiát köteles akkép gyakorolni, hogy az kielégítse azt a várakozást, a miért a társadalmi rend ily autonómiát nyújt; a jogok elvesztik az önkényszerű jelleget, már többé nincs *ius vitae ac necis*. Az egyén jogából *functio* lesz; a szabadosság helyét az érdek mérlegelése foglalja el, nem a megszokott individualis szabad rendelkezés a jogi okoskodás utolsó forrása, hanem az, hogy mi áll a társadalom érdekében, mi mozditja jobban elő a társadalom munkáját. Meszlény könyvének első érdeme, hogy a jog gerinczév, benn rejlő alkatrészévé teszi a társadalmi összeműködés szempontját, hogy nem távolabbi mezőkre való kirándulás a

társadalom emlegetése, de a jognak önmagából való kiegészülése, ha e szempontra figyelemmel van.

Meszlény megvilágításában a magánjognak nem egy sokat vitatott és kényesnek tartott problémája találja meg az egyszerű megoldását. Példaképen legyen felemlítve a chikane, a bosszantó célzatú joggyakorlás, a melyet a jogtudomány, minthogy senki jogát kifejezetten nem sértette, nem tudott megrendszabályozni. Meszlény felfogása szerint minden olyan joggyakorlás, mely a jog funkciójában háttérrel nem bír és ez alapon nem igazolható, jogellenes már eo ipso és így elesik annak szükségese, hogy mesterkélten címeken próbáljanak a chikane-nal szembeszállni.

Néhány sorral ezt a könyvet elintézni nem lehet és inkább csak a gondolkodás irányát lehet megjelölni, mint tartalmát összefoglalni. Mert az ilyen ujlátású könyveknek több a tartalma, mint a mit a könyv elmond, több annál is, mint a mi még az író tollában maradt, mert legnagyobb eredménye éppen a könyv gondolatindító ereje, más gondolkodók munkájának megtermékenyítése. Hogy a részletfejtegetésekből mennyi fogadható el és mi marad meg belőlük végleges igazságnak, nem fontos a mellett, hogy új nézőpontokat tudott találni és e nézőpontokat a jogtudomány számára értékesíteni. Ez a pár sor sem méltatásul van írva, mint inkább figyelemkeltésül.

B. S.

Mezőgazdasági nagyüzemek.

Erekly Károly: *Mezőgazdasági nagyüzemek*. I. köt. P. uradalom üzemének ismertetése. Budapest. Athenaeum, 1909, 96 old.

Mikor Erekly Károly könyve előszavában azt olvastuk, hogy vezérelve, hogy a civilizált társadalmakat jellemzi, hogy kiscgazdáik nyomorban szynlödnek, hogy a civilizált társadalom szükségletét csak a nagyüzemek elégithetik ki, az önálló kiscgazda csak azért tud vegetálni, mert pizokban és állati életet él: akkor arra számítottunk, hogy magyarországi konkrét adatok alapján fogja bebizonyítani, hogy Dávid és Oppenheimer helytelen uton indultak, mikor a mezőgazdasági kisüzem fejlődésében látták a mezőgazdaság prosperálását.

A mezőgazdasági üzemről szóló általános részben még érdekesebb ünnepélyes nyilatkozatait olvassuk szerzőnek, néha a Marx és Kautsky után, néha azonban — és ezt készséggel elismerjük — teljesen szabadon: Napjainkban a nagy uradalom mezőgazdasági munkása éppen olyan specialista, (!) mint a textilgyári, vagy a gépgyári munkás. A mezőgazdasági vállalat belső szervezete teljesen megegyezik az ipariakéval

A gépgyár szerszáma a véső és a kalapács; a tehenészet szerszáma a tehén. Hogy a tejprodukáló istállóüzemet mégsem nevezzük iparnak, ennek egyszerűen az az oka, mert a régi világból maradt ránk az istálló elnevezés.

Azonban reményünkből, hogy Ereky „vezérelvének“ igazolására P. uradalomban a nagyüzem bámulatos jövedelmezőségét fogja bemutatni, alaposan kiábrándulunk, mikor megtudjuk, hogy P. uradalom 2.752 kat. h. területén a talaj évi tiszta hozadéka (birtokjövedelem — üzemtöke kamatja) 33.715 korona 16 fillér, tehát egy kat. holdról 12 korona 25 fillér. Szerző maga is kénytelen elismerni, hogy 4⁰/₁₀₀-os kamatozást számítva, tehát a jövedelem 25-szörösét véve a talaj értékének, még mindig sokkal kisebb összeg jön ki, mint a mennyiért a szomszéd kiscgazdák a földet vásárolják. Ebből szerinte nem az következik, hogy a kiscgazda jobban ki tudja használni a földjét, mint a nagy uradalmak, hanem az, hogy P. uradalom gazdálkodási rendszere a mai kor színvonalát nem éri el.

Ez a mondás más szavakkal azt jelenti, hogy a nagyüzemnek elméletileg nagyobb jövedelmet kellene hozni, mint a kisüzemnek; valósággal azonban kevesebbet hoz. A kis parasztgazdának elméletileg már régen el kellett volna pusztulni, valóságban azonban él és terjeszkedik.

Még azt kérdezhetjük joggal a szerzőtől, hogy miért választotta éppen azt az uradalmat tétele igazolására, a mely csekély jövedelmezőségével tűnik ki, a melynek könyvvezetése oly tökéletlen, hogy az egyes termelési ágak jövedelmezőségéről a legcsekélyebb felvilágosítást sem nyújtja.

Ereky munkájának alaposságára még csak egy példát akarok felhozni. Az egyes termelési ágak jövedelmezőségét a következő feltevések alapján bírálja el:

20 h. szőlőre eső kiadás	=	120 h. szántóföldre eső kiadással
300 h. rétre „ „	=	75 h. „ „ „
10 h. conventiós kertre		
eső kiadás	=	20 h. „ „ „

Ezen föltevések alapján azután megállapítja Ereky, hogy egy hold föld tiszta haszna a buzatermelésnél 28·36 korona, a rozsé 3·38 korona (!), a takarmányrépán veszteség van holdanként 14·48 korona, a zabos bükkönyön 58·62 korona; a réten ismét nyereség van 36·35 korona és a szőlőn 20·03 korona.

Készséggel elismerjük szerzőnek, hogy pontos üzemstatisztikára és calculatióra ép oly szükség van a modern mezőgazdaságban, mint az

iparban, de egyszersmind azt is látjuk Ereky munkájából, hogy „a közgazdasági tanulmányokkal párosult műszaki intézetek“ sem védenek meg mindig a tévedésektől és éppen ezért kívánatosnak tartjuk, hogy üzemsztisztikai íróink munkáikban inkább azt a módszert kövessék, a melyet Károly Rezső alkalmazott igen értékes üzemsztisztikai felvételeiben.¹⁾

Balkányi Béla.

Cheysson emléke.

Folyó év február 7-én elhunyt Émile Cheysson, a francia socialpolitika egyik kiválósága. Még emlékezetükben van a szakembereknek, hogy minő kiváló szerepet vitt a néplakásmozgalom, az alkohol ellen folytatott küzdelem, a nőnevelés, a társadalmi egészségügy terén. Tisztelői, kiknek köre óriási, eltökélték, hogy maradandó emléket állítanak neki. Elhatározták, hogy legjelesebb írásait kötetekbe gyűjtve, újból kiadják. A ki, mint Cheysson, a gyakorlati életet szolgálta munkáiban, számtalanszor aprópénzre váltva volt kénytelen szellemi termékeit világgá bocsátani. Ezméit, a melyekért harczolt, röpiratokban, időszakai közleményekben adta közre. Eme szerteszórt levelek közül kiváló szakférfiak összegyűjtik a legjavát és könyvalakban is kiadják válogatott munkáiként.

Létesítenek azonkívül egy „Prix Émile Cheysson“-t is, a mely fiatal socialpolitikuskok buzdítására fog szolgálni és méltó emléke kíván állítani nagy férfiúnak.

---

¹⁾ Károly Rezső: *Mezőgazdasági üzemsztisztikai viszonyok és eredmények.* Üzemsztisztikai tanulmány. Budapest, Pátria, 1909, 360 old. Ismertette Közgazdasági Szemle 1909. augusztusi számában.

Adalékok az élelmiszerdrágaság kérdéséhez.

A modern gazdasági életnek egyik mindenütt mutatkozó jelensége, a mely mintha vele járna az ipari fejlődéssel, az általános drágulás az egész vonalon. Emelkednek a lakbérek, drágulnak az összes szükségleti cikkek, de drágulnak különösen az élelmiszerek mindenfelé. Ez a kérdés és a kérdésnek megoldása már elsőrangú fontosságúvá nőtte ki magát, mindenütt hatóságok és társadalom egyaránt munkálkodnak a megoldásán, de valljuk meg, nem valami nagy eredménnyel.

Megoldani a drágaság kérdését a szó szoros értelmében véve nem is lehet. A drágaság egyetemes jelenség, a melynek egyoldalú megszüntetése, mechanikai eszközök segítségével lehetetlenség. Legfeljebb a viszonyok módosítása áll az egyes országok hatalmában, oly formán, hogy azok relative kedvezőbbek legyenek, mint másutt és e relativitás révén tudjanak maguknak más gazdasági előnyöket biztosítani.

Nálunk azonban a drágaság kérdésével és enyhítésének eszközeivel komolyan még nem foglalkoztak. Ugy Budapest, mint egész Magyarország közélélmezése teljesen rendezetlen társadalmi probléma. A budapesti vásárcsarnokok, a sertéközvägöhíd és vásár, a vásárpénztár az eredeti tervek szerint mind arra valók lettek volna, hogy nemcsak Budapestnek, de egész Magyarországnak jó és aránylag olcsó közélélmezését biztosítsák. Az intézmények megvannak, már évek óta működnek, de azért mindenki tudja, hogy nemcsak nem lettek a közélélmezés országos központjai, de a főváros közélélmezését is csak egyoldalúlag szolgálják. Nyújtanak egészséges, hatóságilag erősen megrendszabályozott, de nem olcsó élelmezést. Pedig a közélélmezési kérdésnek társadalmi szempontból ez volna a lelke.

A drágaság hatása.

Az olcsó élelmezés különösen Magyarországon elsőrendű fontosságú kérdés, a hol a szegény és legszegényebb elemek aránylag a legnagyobb százalékot képviselik, a hol a lakosság közel 75 százalékának jövedelme az ezer koronán alul marad. Ha már most azt vesszük, hogy az ilyen kis jövedelmeknek legalább 70 százalékát az élelmezés emészti föl, akkor

a közélémezés kérdésének az olcsóság szempontjából való megoldása a legsürgősebb társadalmi feladatok közé tartozik.

Ezeknél a kisjövedelmű családoknál még más körülmények is hozzájárulnak az élelmezés ügyének megrontásához. Az árúk nem a tápértékhez viszonyulnak, tehát a vevő számos esetben kevésbé gazdaságos és aránylag drága élelmiszerekhez jut. A munkás a húst, tojást, vaját, kávéét egyaránt a legkisebb mennyiségben vásárolja, tehát absolute is legdrágábban fizeti. Beszerzési helyei olyanok, hogy rendesen a leggyengébb minőségű élelmiszereket kapja. Némileg ezen a szövetkezeti mozgalom segíthet, a mely Németország után már nálunk is megtartotta bevonulását a munkásság, de különösen a szervezett munkásság körébe. Hogy ennek lesz hatása a munkásélelmezés olcsóságára és jóságára, kétségtelen, de egyrészt magának a drágaságnak absolut tényét nem szünteti meg, másrészt az egész munkásszövetkezeti ügy nálunk még csak a gyermekkorát éli.

A drágaság következtében évről-évre visszaesik a husnak és egyéb fontosabb élelmiszereknek egy főre eső napi átlagfogyasztása. Így például a fővárosi hus-közfogyasztásból egy főre esett 1874-ben 17·4 dkg., 1884-ben 14·8 dkg., 1884-ben 14·2 dkg., 1904-ben 12·3 dkg. Ez az átlag a fővárosban azóta körülbelül állandó maradt, a vidéken azonban még sokkal nagyobb visszaesés tapasztalható. A jövő nemzedék sorsa így egyenesen veszélyeztetve van, mert az elégtelen táplálkozás folyton satnyább generációkat produkál.

Gazdaságilag a kisjövedelmű családok háztartási egyensúlyát az élelmezés drágulása már addig is fölborulással fenyegette és ez a veszedelem állandóan emelkedőben van. Ha csak azt vesszük tekintetbe, hogy egy közönséges munkás, a kinek évi keresete 1.000—1.200 korona között mozog, jövedelmének körülbelül 70 százalékát kénytelen élelmezési kiadásokra fordítani, körülbelül tisztán áll előttünk a kérdés az ipari munkásság szempontjából. Ha egy ugyanakkora családú iparosmunkásnak jövedelmét 1.700—1.800 koronára tesszük, a viszony valamivel javul ugyan, de mégis a jövedelemnek körülbelül 50—55 százalékát emésztik meg az élelmezési kiadások. De nem kedvezőbbek, sőt bizonyos mértékig még nehezebbek a viszonyok a középjövedelmű hivatalnok-családoknál, mert míg ezekre egyrészt magasabb társadalmi kötelezettségek hármlanak és míg ők kötelesek a nálunk nagyrészt hiányzó vagyonos polgári elemet pótolni, addig a drágulás által előidézett kiadástöbbletet egyrészt jövedelmük fix volta, másrészt sajátos helyzetük következtében nem képesek másra áthárítani.

Budapestnél, az ország fővárosánál ez a kérdés még nagyobb jelentőségű. 1891-től 1901-ig a város lakossága 506.384 lakosról 729.383-ra,

szóval kerek 44 százalékkal emelkedett, 1901-től máig pedig ismét körülbelül kétszázezer lélekre rugó szaporodást tüntet fel. Ez a nagy szaporulat azonban épen a legszegényebb, munkát kereső és többnyire állandó munka nélkül álló elemekre esik, minek következtében az a helyzet áll elő, hogy a fővárosban a népesség szaporodása a közjóléttel fordított viszonyba jut.

Közélelmezés és iparfejlesztés.

Olyan államokban, mint Magyarország, melyek most vannak az industrializálódás stádiumában, különösen nagy a kérdés jelentősége az az ipar további fejlődésének szempontjából. Ha drága a munkaerő, illetve drágább, mint már meglévő, erős iparral rendelkező országokban, az ipar további fejlődése nagyon meg van nehezítve. Gyárosok tapasztalatból állíthatják, hogy a külföldről behozott szakmunkások megfelelő megélhetés hiányában igen sok esetben az országban bent nem tarthatók. A budapesti kereskedelmi és iparkamarának a drágaság ügyében tett egyik előterjesztése egyenesen erre a körülményre vezeti vissza, hogy iparunk megfelelő mértékben fejlődni nem tud. A mi Ausztriához való viszonyunkat illeti, a más oldalon mutatkozó hátrányok kiegyenlítésére az egyedüli alkalmas mód volna, hogy az ipari munkaerőnek a megélhetése olcsóbb legyen nálunk, mint odaát.

Komoly socialis és iparfejlesztési politika, — szántszándékkal említjük együtt a kettőt, mert a közelmúlt magyar kormányai különösen ezeket a jelszavakat dobták a közvéleménybe, — csak a drágaság elleni küzdelemmel járhatnak karöltve. Addig komoly socialis politikáról nem lehet beszélni, míg ebben a kérdésben csak esetről-esetre történik valami. Munkásbiztosítás, balesetbiztosítás csak későbbi fázisok lehetnek; az első feladat az, hogy a tényleg dolgozó munkásnak jó és olcsó élelmiszere, szóval emberi megélhetése legyen. Az iparfejlesztési politika, a mely csak állami támogatások, subvenciók rendszerével dolgozik, a drágaság kérdését pedig csak egy-két odadobott frázissal akarja megoldani, merőben hamis alapon épül föl. Mert hiába támogatjuk a gyárost az alapításnál kedvezményekkel, hiába adunk neki támogatást bárminő formában, ha a folyton fokozódó drágaság által kényszerített munkásság követelése a támogatást fölülmulják. Minden munkásmozgalomnak, még ha az ugynevezett hatalmi kérdések játszanak is közre, a gyökere megélhetési kérdés, mondhatjuk a jobb, vagy a viszonyoknak megfelelő megélhetés. A munkás, a kinek megélhetése az adott viszonyok között biztosítva van, a ki nem érzi minden pillanatban, hogy lehetetlen feladatok elé van állítva, ha magát és családját el akarja tartani, jobb és

nyugodtabb eleme a társadalomnak, mint az a munkás, a kit ezek a viszonyok valósággal belekényszerítenek a társadalmi harc örvényébe.

A drágulás mértéke.

Nagyvárosokban, a melyeknél a lakosság legnagyobb része csaknem kizárólag arra van utalva, hogy az élelmiszereket készpénzen vásárolja, a drágulás leghamarább válik érezhetővé. Épen ezért a magyarországi drágaság megítélésénél elsősorban az ország egyetlen nagyvárosa, Budapest veendő tekintetbe. A drágulást 1875-től máig a következő hat év adatai tüntetik fel:

	1875.	1890.	1896.	1898.	1902.	1908.
			f i l l é r.			
Fehér kenyér kg.	28·5	26	22	32	27	37
Marhahús kg.	96	126	120	135	132	162
Disznóhús kg.	125	116	128	136	125	150
Csirke db.	85·5	92	107	105	112	145
Kappan db.	199	173	231	224	225	381
Liba, hizott db.	—	526	558	563	571	610
Vaj, főző kg.	235	206	212	204	222	242
Disznózsir kg.	160	122	122	131	141	144
Burgonya mm.	588	554	462	700	620	540
Tojás db.	5	5	4·2	5·3	5·3	5·6

De nemcsak Budapesten, hanem a vidéki városokban is nagy mértékben megdrágult az élet, sőt nem egy vidéki városban a viszonyok még rosszabbak, mint Budapesten. Eltekintve az általános körülményektől, a vidéki városokban a drágaság egyik legfőbb oka az ipari munkásság, a kereskedelmi, ipari, állami és egyéb hatósági alkalmazottak számának nagy megszorodása, valamint az élelmiszerkivitelnek mesterséges, erőszakos fejlesztése. Thirring Gusztáv számítása szerint az élelmiszerdrágulás Magyarország hét különböző centrumában, a melyek lehetőleg úgy vannak összeválogatva, hogy különböző típusokat képviseljenek, 1899-től 1906-ig százalékokban kifejezve következő.

	Marhahús		Borjúhús		Sertéshús	Tojás	Vaj	Tej
	pecsenye-	leves-	hátulja	eleje				
Budapest	19·4	27·8	34·5	47·5	27·1	17·9	7·4	9·5
Debreczen	28·0	40·0	22·4	26·7	37·8	48·3	55·5	5·3
Kassa	7·9	25·7	44·1	46·2	25·9	0·9	19·5	29·4
Kolozsvár	48·4	40·0	22·2	43·4	50·0	10·9	50·6	9·5
Pécs	56·4	23·0	48·1	46·4	28·9	45·0	1·2	0·0
Pozsony	10·4	32·2	63·9	34·3	42·5	37·1	1·0	16·6
Szeged	33·6	45·4	34·5	23·6	37·5	26·3	25·4	20·0

A vidéki városok közéletének hátránya még a fővárossal szemben, hogy ezekben az árképződés még rendszertelenebb és egy-

általán nincs meg az árak szükséges stabilitása. Más oldalról az egyes élelmiszerek budapesti és vidéki átlagárai között mutatkozó különbség egyáltalán nincs arányban a Budapestre irányuló fuvarral, szóval a drágaságban a vasutnak aránylag kicsiny szerepe van.

A közvetítő kereskedelem.

A legtermészetesebb, de egyuttal legnaivabb érv, a melyet az általános drágaság oka gyanánt fel szoktak hozni, az, hogy a közvetítő kereskedelem az árakat felszökteti és megdrágítja. A termelő és fogyasztó közé betolakodik a közvetítő kereskedők fajtája, a mely értéket nem termel, csak az árakat emeli. E felfogás szerint a drágaság oka az a processus, a mely az árút kézzől-kézre a termelőtől a fogyasztóig juttatja. Igazolni látszik ezt egy kis statisztika, a melynél példa gyanánt a budapesti központi vásárcsarnok en gros és detail árait állítjuk szembe, például 1909 június havában.

		Nagyban	Kicsinyben
		k o r o n a	
0-ás liszt	kg.	0·34	0·37
marhahus	”	0·76	1·46
disznóhus, karaj	”	1·66	2·43
csirke, sütni való, pár	. . . . .	2·66	2·84
lud, sovány	”	4·50	6·76
vaj	kg.	1·65	2·66
disznózsir	”	1·36	1·59
burgonya	”	0·08	0·09
alma (julius)	”	0·41 ^{1/2}	0·47

Ez a kis kimutatás azonban csak egyet bizonyít, azt, hogy összevetve más városok élelmezésével, Budapesten nagyobb, sőt egyes esetekben egyenesen exorbitans százalék esik a közvetítői haszonra, a mi az alább kifejtendő speciálisan budapesti körülményekben leli a magyarázatát. Az élelmiszereknek a kiskereskedelemben való drágulása azonban végeredményben mégis a nagykereskedelmi árak emelkedésére vezetendő vissza.

A drágaság, mint internationalis jelenség.

A nagykereskedelmi árak emelkedése internationalis jelenség és ez nemcsak az élelmezési cikkekre, hanem számos esetben az iparcikkekre még nagyobb mértékben kiterjed. Épen ezért a drágaság, de különösen az élelmiszerek drágasága a közgazdasági körülményeknek egész légiójával áll összefüggésben, mint a lakosság lélekszámának természetes, sőt a réginél nagyobb arányokban való emelkedése, a városokban való összetömörülés, a fokozódó industrializálódás, a melylyel a mezőgazdasági termelés emelkedése nem jár karöltve, a vámpolitikában

a folyton fokozódó elzárkozás, a pénz vásárlóerejének csökkenése és az igények természetes és jogos növekedése folytán az aránylag is nagyobb fogyasztás.

Az árak emelkedése tehát egy szükségszerűen bekövetkezett internationalis jelenség. Idézzünk erre a nemzetközi emelkedési tendenciára néhány példát. A buza ára tonnánként öt éven át a londoni piacon, az angol értéket koronára átszámítva, a következő volt :

1904-ben . . .	149·20 korona	1907-ben . . .	160·20 korona
1905-ben . . .	171·— „	1908-ban . . .	177·20 „
1906-ban . . .	165·10 „		

Az emelkedési tendencia tehát kétségtelen, bár a szabadkereskedelmi Angliában nem oly nyilvánvaló, mint a velünk együtt gabonavámokkal dolgozó Ausztriában. Itt egyrészt a világpiacz árhullámzásának behatása, másrészt különösen az 1906. évi február 13-iki vámtarifa befolyása következtében az árak a bécsi tőzsde árjegyzése szerint a következő alakulást mutatták föl :

1904-ben . . .	191·50 korona	1907-ben . . .	207·— korona
1905-ben . . .	199·50 „	1908-ban . . .	255·30 „
1906-ban . . .	184·90 „		

Ugyanezen évek adatai Magyarországon a következők:

1904-ben . . .	185·60 korona	1907-ben . . .	210·10 korona
1905-ben . . .	178·30 „	1908-ban . . .	240·20 „
1906-ban . . .	156·50 „		

Éz az utolsó táblázat szintén az általános emelkedő tendenciát mutatja, másrészt mutatja azonban azt is, hogy a teljesen gabonabevitelre utalt Angliában a buza átlagos ára állandóan alacsonyabb, mint nálunk. Bizonyos, hogy ebben szerepe van annak is, hogy az angol piacra kerülő buza minőség tekintetében a mienkkel nem mérhető össze — a mi ugyan a nagy tömegek élelmezése szempontjából meglehetősen alárendelt jelentőségű — de bizonyossá teszi azt is, hogy itt, Ausztriában éppen úgy, mint nálunk, nagy szerepe van a 6·30, illetve a 7·50 koronás buzavárnak, a mely megadja a lehetőséget a buzaáraknak ennek megfelelő összeggel való emelésére. Brentano ki-mutatásai szerint a magas agrárvámokkal dolgozó Németországban pedig a buzaárak átlag egy negyeddal mulják felül a világpiacz átlagos árait.

A világpiacz további szemlélése közben azt látjuk, hogy a föld legnagyobb őstermelő területén, a melynek azonban ipari kifejlődése bámulatos arányokban halad előre, az Egyesült-Államokban, az élelmiszerek

áremelkedése még nagyobb. Számszerűleg az amerikai drágulásnak tíz éves mértéke a következő:

	1900.	1910.	Drágulás %-ban
		K o r o n a	
Liszt, barrelenkint	16·00—25·00	30·00—35·00	100
Tojás, tuczatonkint	1·10	1·90—2·50	70—100
Vaj, fontonkint (45 deka)	1·25	1·90—2·00	50—60
Marhahús, fontonkint	0·90—1·00	1·20—1·50	20—50
Bárány »	0·75—0·90	0·90—1·10	20
Baromfi »	0·60—0·70	1·10—1·40	75—100
Burgonya, bushelenkint	2·50	5·00	100

Ezzel szemben az amerikai munkásszövetség kimutatása szerint tíz év alatt a munkabérek csak 22·4 százalékkal emelkedtek. Ma az amerikai ipari munkás átlag 3.500—4.000 korona között mozgó jövedelmével még bírja ezt a drágulást, az alacsony standard mellett élő bevándorló sorsa pedig jobb, mint Európában, kétségtelen azonban, hogy a viszonyok már a nivellálódás felé haladnak és a munkás keresete épen úgy rá fog menni a kiadásokra, mint az amerikai középosztálynál már megtörtént. Ennek a visszahatása pedig ideát is érezhető lesz, ha Amerika megszűnik fölvenni az ó-világ kirándulóinak tömegét.

Az állati termékek csoportjában, — hús, tej, vaj, — másutt is, de nálunk különösen egy körülmény játszott közre a nagyarányú drágulásban. Se Magyarországon, se Ausztriában az állatállomány szaporodása nem tartott lépést a lakosság szaporodásával, sőt nálunk az állatállományban az utolsó évek folyamán egyenes csökkenés mutatkozott.

	Lakosság száma	Szarvasmarha	Sertés
1870	15,420.251	5,279.000	4,443.000
1895	17,349.389	5,829.000	6,447.000
1905	19,122.340	5,624.000	4,336.000

Ausztriában, a hol a vámpolitikai viszonyok ebből a szempontból ugyanugy éreztetik hatásukat, mint nálunk, az arány nem ily kedvezőtlen, a mi azt bizonyítja, hogy szarvasmarha- és sertésállományunk ezen csökkenése nem irható teljesen a régebbi vámszerződések rovására, mint azt agrárius részről feltüntetni szeretnék. Ausztriában az arány a következőképen alakul:

	Szarvasmarha	Lakosság	100 lakosra esik szarvasmarha
1857	8,013.368	18,222.500	44·0
1869	7,425.212	20,217.531	36·7
1880	8,584.077	21,981.821	39·0
1890	8,643.936	23,707.906	36·5
1900	9,511.170	25,921.671	36·7

Már most, ha a világpiacz árainak emelkedését a magyarországi, illetve budapesti árakkal vetjük össze, sajnálattal tapasztaljuk, hogy százalékszerűen kifejezve az utolsó tíz év folyamán a drágulás nálunk volt a legnagyobb. Thirring Gusztáv számítása szerint a drágulás mértéke a következő:

	Berlin	Bécs	Budapest	Páris
Buza	38·2	47·8	50·6	24·4
Ökör	23·8	20·0	32·4	13·6
Sertés	10·7	38·4	40·9	26·3

Ezek leszögezése után áttérhetünk a drágasági értéktöbblet kérdéseinek a tárgyalására:

Hová tűnik a drágulás értéktöbblete?

Ha a régi nemzetgazdasági iskola felosztásából indulunk ki és a gazdasági élet processzusát a termelés, elosztás és fogyasztás kategóriáira osztjuk fel, akkor a három közül a középső és specialiter a kereskedelem az, a mely a dráguláson a legtöbbet nyert. Hová tűnik azonban az igazi nagy értéktöbblet?

Ha ezt a kérdést teljesen objective vizsgáljuk, bizonyos mértékig igazat kell szolgáltatnunk a másokat sokszor megvádoló, de nem kevésbé sokszor megvádolt agráriusoknak. Nézzük csak ezt a folyamatot. Ha az élelmiszer-árak emelkednek, emelkedik a földjáraadék, emelkedik a haszon, a melyet a földbirtok hajt. Ha a földjáraadék emelkedik, emelkedik a birtokok ára. Az élelmiszereknek a városban való drágulásával tehát karöltve jár a föld árának emelkedése a vidéken. Nálunk ezt a jelenséget még sulyosítják az Amerikából visszatért kivándorlók, a kik, hogy földéhségüket csillapítsák, igen magas; a valódi értéket messze felülmuló árakat fizetnek egy-egy földdarabért. Ez az áremelkedés azonban nagyon fontos, de egyáltalában nem örvendetes jelenségekkel jár karöltve.

Legsúlyosabban érinti a föld árának emelkedése a szegény mezőgazdasági népességet, a törpebirtokok tulajdonosait és a falu proletárjait. Minél drágább a föld, annál nehezebben juthatnak hozzá. A kis parasztok nagy része előtt így el van zárva a gazdasági önállóság útja. Le kell mondaniok arról a reménységről, hogy földet szerezzenek, örökre proletárok maradnak.

A föld árának emelkedése meg azokra nézve sem mindig örvendetes jelenség, a kiknek „van“. Minden örökösödésnél új adósságot kell felvenni a többi örökösök kielégítésére, minden átruházásnál az előbbi átruházás óta létrejött értéktöbblet új adósságra vezet. A milyen mértékben növekszik a birtok értéke, majdnem olyan mértékben kell növe-

kednie a birtokba bekebelezett adósságnak is. Az élelmiszerdrágulás így kint a vidéken végeredményben az adósságteher növekedésében érezteti a hatását. Hogy Magyarországon ez a jelzálogi teher az utolsó évek folyamán milyen mértékben emelkedett és hogy egyáltalán nem marad el az élelmiszerek áremelkedése mögött, úgy hisszük, azt külön bizonyítani és fejtegetni fölösleges.

Az adóssággal együtt növekszik a mezőgazdaság kamatterhe. Az állítólagos nyereséget, a melyet az agráriusok elraboltak a fogyasztótól, nagyrészt meg kell osztaniok a jelzálogtőkével. Az emelkedett földjáraadék egy része tőkekamat formájában párolog el. A fogyasztótól elvett érték így legnagyobb részben a mozgatóké birtokosainak zsebébe jut. Otto Bauer kifejezése szerint a fogyasztó nem élelmiszert, hanem földbirtokot és tőkekamatot eszik. Csak így történhetik meg, hogy az élelmiszerek rendkívüli nagy drágulása mellett, a melyen az agráriusok állítólag megszámlálhatatlan milliókat keresnek, a valóságban mezőgazdasági válság van Magyarországon.

A jövedelmi viszonyok javulása.

Ugy nálunk, mint a világon mindenfelé, általános jelenség, hogy az élelmiszerek és az egyéb szükségleti cikkek árának emelkedésével egyidejűleg nagy általánosságban a jövedelmi viszonyok is javultak. Hogy az ok és okozati viszony itt miként alakul, hogy miként alakul át néha az okozat újabb okká, arról már nagyon sokan és nagyon sokat vitatkoztak, de a kérdést teljesen tisztázni nem tudták. Egyet azonban meg lehetett állapítani, hogy a jövedelmi viszonyok javulása nem fedi a drágaság által előidézett szükséglet-többletet, különösen pedig nem áll vele arányban Magyarországon. Ennek megállapítása rögtön más formában állítja eléink a feladatot. Nem egy abszolút kérdés megoldásáról lesz szó, hanem arról, hogy miért érezhető a drágulás nálunk relative jobban, mint más államokban, illetve miért nagyobb Budapesten, mint más centrumokban? Olyan frivol kijelentés, a minőt a központi vásárcsarnok igazgatósága tesz 1907. évi jelentésében, hogy a drágaság az egész országban, sőt Európában általános és így azt helyi intézkedésekkel megszüntetni nem lehet, a felelőségnek legkényelmesebb, de egyúttal legkönnyelműbb eltolása. Az ilyen érvelés egyszerűen fölöslegessé tenné a drágaság kérdésével való foglalkozást.

A kérdés előzményei Magyarországon.

A drágaság kérdésével való foglalkozás Magyarországon nem olyan új, mint a legtöbbben gondolják. Már 1879-ben Kammermayer Károly

polgármester összehívott egy értekezletet a közélémezési ügy rendezése céljából. 1904-ben ismét a főváros rendezett részben írásos, részben szóbeli ankétet, 1908-ban pedig maga a kormány hívott össze egy értekezletet Popovics Sándor államtitkár elnöklete alatt a drágaság ügyében. Foglalkozott még a drágaság kérdésével az utóbbi évek folyamán az országos magyar gazdasági egyesület, a budapesti kereskedelmi és iparkamara, az országos magyar gazdasági egyesülés és számos más gazdasági érdekképviselő is, a melyek mind különböző előterjesztésekkel fordultak az egyes szakministeriumokhoz és javaslatokat tettek a drágaság enyhítésének módozataira nézve.

Mindezek az ankétek igen általános jellegű, nagyon szétfolyó vitákat produkáltak és működésük a tünetek megállapításában és bizottságok és albizottságok kiküldésében kimerült. Megállapították, hogy a vásárcsarnokok túlságosan drágán épültek és a közélémezés céljait nem szolgálják eléggé; az állami fogyasztási adók és a városi fogyasztási adópótlékok túlságosan magasak; a termelés nem megfelelő és a termelő publikum nagyon indolens; a közvetítő kereskedelem nálunk nagyrészt kétes existenciák köréből kerül ki és a nagytőke tőle távol tartja magát; nincs szervezet, a mely irányítaná a termelést; a vasut tarifapolitikája sok tekintetben hibás; nincs hatóság, a mely a közélémezés kérdésével rendszeresen, szakszerűleg foglalkoznék; végezetül a vámpolitika iránya olyan, hogy természetesen a drágulást mozditja elő. Positiv eredményekre az ankétek, a melyeken csak a hatóságok és az érdekcsoportok képviselői vettek részt, nem vezethettek. Javaslatok tettek ugyan, de a legtöbb esetben rögtön jelentkeztek factorok, a melyek segítettek azok sorsát megpecsételni.

Az ankétek gyakorlati eredménytelenségének okai.

Az első ankétnek helyes javaslatai körülbelül tizenöt év múlva nem teljesen megfelelő formában — hogy miért nem megfelelő, azt később lesz alkalmunk kifejteni — megvalósultak. A székesfőváros az 1904. és 1908. évi ankétek között felállította a lóhúsmezárszéket, az 1908. évi ankét után pedig a községi kenyérgyárat. Alig csalódnunk azonban, ha azt állítjuk, hogy ez a két tiszteletreméltó és már beválnak tekinthető kísérlet az ankétek nélkül is létrejött volna. Kísérlet történt a tengeri halnak általános fogyasztási cikk gyanánt való bevezetésére, mely kísérlet azonban a specialis budapesti viszonyokon, a hol a lakosság még a folyami halakat sem szívesen fogyasztja, hajótörést szenvedett. Praktikus conclusiókra így ezek az ankétek nem jutottak, a tárgyalások eredményei pedig elvesztek a bureauek iróasztalaiban. Az 1908. évi nagy

ankét anyaga például még most is, két év multán a pénzügyministeriumban vár feldolgozásra.

Ezek a tapasztalatok, illetve eredménytelenségek, bizonyos megállapításokra nyújtanak alkalmat. Az ankéteken elhangzott beszédek, még azok is, a melyek leginkább gyakorlati irányban voltak tartva, elhangzottak, de eredményre nem vezettek. Mi volt ennek az oka? Valljuk meg, sokszoros és hosszú mulasztások történtek minden oldalról. A hatóságok, a melyek nem kezelték a közélélmzés kérdését a multban úgy, a mint kellett volna, az ankéteken inkább a maguk álláspontját védeni és mulasztásaikat takarni igyekeztek; mindig jelentkeztek olyan elemek, érdekcsoportok, a melyek hamis statisztikai adatok beállításával, ténykörülmények helytelen megvilágításával a kérdést szántszándékkal összezavarni igyekeztek, hogy továbbra is üzhessék kisded játékaikat. A legvakmerőbb érdekpoltika erre a térre is rávetette magát és mint fentebb egy példával igazoltuk, maguk az ankétek egyes résztvevői igyekeztek közvetve és közvetlenül akadályokat gördíteni egyes közélélmzési intézmények megvalósítása elé.

Az ankétek majdnem teljes eredménytelensége még egy körülménynek tulajdonítandó. Sem a kormánynak, sem a fővárosnak olyan szerve nincs, a melytől a közélélmzés kérdését számon lehetne kérni, a mely hivatta volna arra, hogy az ide tartozó ügyeket egységesen vezesse, irányítsa. A főváros közgazdasági és közélélmzési ügyosztálya teljesen helyi jellegű, tehát a közélélmzés kérdésének irányítására, a melynek az egész országot bele kell vonni működési körébe, nem alkalmas. Szervezete túlságosan bürokratikus is ahhoz, hogy működése eredményes is lehessen. A ministeriumok pedig, a hol tudvalevőleg kivételek közé tartozik, hogy egy ügyet egy hónapon belül elintézzenek, és a melyek különben is csak egyes ad hoc esetekben foglalkoznak a drágaság ügyeivel, eo ipso a közélélmzés ügyének vezetésére mai formájukban alkalmatlanok.

Már pedig, ha a hatóságok ezt a feladatot nem tekintik könnyebb oldaláról és részt akarnak venni intézésében, a mint hogy részt is kell venniök, úgy gondoskodni kell egy olyan szervről, a mely az e kérdés alá tartozó összes ügyeket csoportosítva, de ne bürokratikusán vezesse.

Hatóságok, mint a drágulás előmozdítói.

Közhatóságaink azonban nemcsak mulasztásaik által, hanem az élelmiczikkek egyenes megdrágítása révén is vétkesek a mai drágaság előidőzésében. Ha csak azt vesszük tekintetbe, hogy például Budapest élelmzését az állami fogyasztási adó, a községi fogyasztási adópótlék, a központi és kerületi vásárcsarnokoknak a közfogyasztást terhelő jöve-

delmei, a szarvasmarha- és sertés-közvágóhidnak ugyanilyen természetű jövedelme, a városi vámnak a fogyasztási cikkekre eső hányada és más hasonló természetű állami és községi bevételek mennyire terhelik meg a közfogyasztást, illetve mennyiben drágítják meg az élelmezést, körülbelül 40 millióra rugó összeget kapunk. Sajnos, adatok nem állanak abban a tekintetben rendelkezésünkre, hogy mennyi a fővárosnak az összfogyasztása élelmiszerekben, és így ezt a drágítást az alaptétellel nem hozhatjuk arányba. Így is bizonyos azonban, hogy 40 millió korona olyan tétel, a mely az élelmiszerek áralakulásában igen erősen érezteti a hatását és éppen a legszegényebb néposztályokat sújtja a legerősebben.

A kezdetleges közgazdasági és socialpolitikai felfogás azt mondja ugyan erre az állításra, hogy e jövedelmeket a hatóságnak nem lehet nélkülözni, legfeljebb más oldalról szerezheti be őket, a mi a köz szempontjából tökéletesen egyre megy. Eltekintve attól, hogy senkire sem közömbös, hogy ő-e valamely adó, vagy bármilyen más közteher alanya, vagy más, helyes közgazdasági politika mellett nem szabad éppen a legfontosabb fogyasztási cikkekét és a legszegényebb osztályokat megterhelni a legerősebben.

Magyarország a jelszavak országa lévén, éveken át bent voltunk a lelkiismeretlenül kezelt kiviteli actió jelszavában. Mikor idehaza is érezzük a legnagyobbfokú drágulást és az összes élelmiszerek áremelkedését, akkor a kereskedelemügyi ministerium először általános kedvezményt ad az Ausztriába és a külföldre kivitt élelmiszerekre, majd pedig a magyar királyi államvasutak 1906. évi díjkedvezményi jegyzékének 27. tétele szerint 30.000 tonnán felüli élelmiszer kivitele esetén 25%o refactiát engedélyezett egy társaságnak, a magyar kir. államvasutakra eső fuvardij részletekből. Természetes, hogy ennek a társaságnak törekvése volt, hogy minél nagyobb árúmennyiségeket vonjon el a magyar piacról, a hol arra imminens szükség van. Ez a társaság nagyarányú szervezetével még sok olyan élelmiszert is belevont a forgalmába, melyek csak fictive adattak fel a saját neve alatt, tényleg azonban hozzájuk semmi köze sem volt és fuvardijkedvezményeinek bizonyos hányadát másoknak is kínálva, valósággal exportra ösztönözte a termelőket. Valósággal a megfordított socialpolitika volt az, a mit a kormány ebben az esetben produkált.

Kimutathatjuk, hogy e kiviteli actionál még a termelő sem járt jól, szóval még az agrár érdekek védelmével sem lehet menteni a kereskedelemügyi ministerium álláspontját. A külföldi árakat ugyanis a kereskedelem megfelelő szervezése és concentrálása révén nálunk is el lehetne érni. A rendszeres árképződésnek nálunk csak az általános szervezet-

lenség az akadály. Ezt az általános szervezatlenséget jellemzi a főváros VIII. ügyosztályának 1904. évi jelentése is, a mely a következőket mondja: »Hazánkban az egyik tényező teljesen független a másiktól, mindmégannyi ár és mindmégannyi specialis érdek, minden érintkezés, egymásra való hatás nélkül.«

Az említett társaság később még kamatmentes kölcsönt is kapott hűtőház építésére, a melynél a kormány úgyszólván semmi ellenőrzést nem gyakorolt. A hűtőház így nálunk nem is áll nyilvános közlélmelési feladatok szolgálatában, a melyekre rendelve volna.

A drágán épített vásárcsarnokokban, — a melyeknek kérdését még részletesen ismertetjük, — fictiv hatósági közvetítők működnek, a kik tájékozatlanul hagyják az eladó- és vevőközönset úgy a felhozott mennyiségek, mint az árak tekintetében, szóval a calculáció biztos alapját elvonva, elejét veszik az árképződés biztos kialakulásának. Hogy mennyit érnek ugyanis a vásárcsarnoknak mai hivatalos árjegyzései és mennyire hasznavehetetlenek az üzletek lebonyolítása szempontjából, azt körülbelül mindenkinek lehetett már alkalma tapasztalni. Auctiók, a melyek irányítólag és mérséklőleg hatnának az árak alakulására, nincsenek és a vásárcsarnok igazgatósága elegendőnek tartja ezt a rosszul sikerült kísérletek után azzal indokolni, hogy a budapesti közönset az auctiókhoz nem lehet hozzászoktatni.

Nézzük ezek után Budapest élelmiszerdrágasággal való ellátásának kérdését a gyakorlat szempontjából; állapítsuk meg először azokat a tényezőket, a melyek az élelmiszer drágaság szempontjából szerepet játszanak, vagy hivatva volnának szerepet játszani, kutassuk ezeknek hatását az élelmiszer-ellátás és a drágulás szempontjából; azután vegyük sorra az egyes cikkeket, a melyeknek a népélelmiszer drágulás szempontjából jelentőségük van és vonjunk le mindegyik cikknél bizonyos tapasztalatokat, consequentiákat.

A vasut.

A vasútnak szerepét az élelmiszer drágulás politikai szempontjából a legtöbben helytelenül szokták megítélni, vagy odadobják a vádat, hogy a Máv. magas tarifái idézik elő a drágaságot és ezzel a kérdést elintéztnek tartják. Ez a felfogás azonban hibás, mert a szállítási díjtétel rendszeren oly csekély hányadát teszi ki az élelmiszerekre eső különböző költségeknek, hogy az a drágaság szempontjából alig játszik szerepet. Épen ezért a drágaság szempontjából az a nagy felzúdulás, a mely akkor keletkezett, mikor a magyar államvasutak helyi díjszabási tételeiket néhány fillérrel emelni készültek, teljesen indokolatlan volt. A vasuti díjtételek az élelmiszereknél nem magasságuk, hanem más körülmények, különösen az irányítás szempontjából játszanak igen fontos szerepet.

A szállítás: szolgáltatás, productio és így megfelelő díjazása feltétlenül indokolt. A hol magánvasutak vannak, ott nem is veti fel senki sem azt a lehetetlen ideát, hogy a vasutak önköltségen, vagy akár önköltségen alul szállítsanak akármit is. Ez csak nálunk történhetik meg, a hol az államról még ma is az a felfogás uralkodik, hogy az tulajdonképpen senki és semmi, tehát annak az üzletszerűséget félretéve kell dolgozni. Azt, hogy a szállítási díj csökkentése, vagy teljes elengedése sem válnék a köz javára, hanem csak a termelők, vagy közvetítők hasznát öreghitené, mindinkább kezdik beismerni; ezzel szemben kétségtelen megint az, hogy az adóztatás enyhítésével, különösen pedig a fogyasztási adótételek leszállításával közvetlen a gyengébb gazdasági elemeknek biztosítana az állam előnyöket. Hogy inkább a fogyasztási adótételeket, mint a szállítási díjakat kellene csökkenteni, ezt indokolja az az aránytalanság is, a mely a szállítási díj és fogyasztási adótételek között van, s a melyet az alábbi táblázatban mutatunk ki, alapul véve az 1910-ig érvényben volt szállítási díjtételeket. A szállítási díjak átlagtávolságát 160 kilométernek vettük, noha annak az átlagkörzetnek határa, a melyen belül Budapest közélélmezése lebonyolódik, csak mintegy 145 kilométer. A szállítási díjak és fogyasztási adótételek e szembeállításából megállapíthatjuk, hogy a díjtételek jóval az állami fogyasztási adók tétele alatt állanak, sőt sok esetben csak a városi fogyasztási adópótléknak a tételeivel egyenlő értékűek.

Árucikk	Egység átlag-súlya	Állami, városi fogyasztási adó korona		Rendes szállítási díj	
				gyors korona	teher korona
Friss hús	100 kg.	4.70	1.20	2.06	1.81
Pulyka, liba	drb. (5 kg.)	0.20	0.05	0.10	—
Kacsa, kappan	» (2.5 kg.)	0.10	0.03	5	—
Csirke	» (1 kg.)	0.06	0.02	2	—
Szarvasmárha	»	12.60	2.90	—	3.14
Borju	» (60 kg.)	2.10	0.56	—	0.95
Juh	» (40 kg.)	0.80	0.30	—	0.63
Bárány, malacz	» (20 kg.)	0.52	0.24	—	0.32
Süldő	» (30 kg.)	1.58	0.40	—	0.47
Sertés	» (100 kg.)	3.16	1.06	—	1.58
Szarvas	» (80 kg.)	6.00	2.00	1.65	—
Vaddisznó	» (70 kg.)	6.00	2.00	1.44	—
Öz	» (15 kg.)	4.00	1.00	0.31	—
Nyúl	» (5 kg.)	0.30	0.10	0.10	—
Vadhús	100 kg.	10.72	2.68	2.06	1.81
Fácán	drb. (2 kg.)	0.60	0.20	0.04	—

Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az összeállításban, a melyet a legujabb időkig fennállott élelmezési viszonyok illusztrálására kívántunk

felhozni, a központi vásárcsarnoknak 1908-ig fennállott 10—40°/_o-os díjkedvezményeit nem vettük tekintetbe.

Még jobban kitűnik, hogy a vasutak, hacsak tarifáik nem abnormisak, nem drágító tényező, ha például a 160 kilométeres átlagot alapul véve a kis eladási átlagra, szóval 1 kilogrammra és egy darabra számítjuk ki a reá eső gyorsárú tarifahányadot. Itt már az 1910. évi díjszabást vettük számítási alapul. E szerint 160 kilométerre :

Marhahús, disznóhús, vaj, disznózsir		
burgonya	1 kg.	2·63 fillér
Kenyér	1 kg.	4·74 »
Csirke	1 drb.	3·33 »
Kappan	1 »	5·66 »
Liba, sovány	1 »	13·00 »
Tojás	100 »	20·00 »

Ha az ugyanezen tételekre eső fogyasztási adót nézzük, akkor azt látjuk, hogy a marhahús és a disznóhús minden kg.-jára esik 0·5 fillér állami fogyasztási adó és 0·1 fillér városi fogyasztási adópótlék. A kappannál 10, illetve 0·3 fillér, a libánál pedig 20·5, illetve 0·5 fillér. Ha viszont ezt összevetjük azzal a már fentebb említett adattal, hogy a vásárcsarnok 1908. évi bevétele 1.199.875 korona volt, vagyis a központi vásárcsarnok részére érkezett összesen 895.588 q árúra ekkora helyi költségek esnek, tehát maguk a vásárcsarnoki költségek a közélmezésre felhozott cikkeknek egy-egy métermázsáját 1·11 koronával terhelik meg, akkor látjuk legjobban a vasutak ellen emelt vád igaztalanságát. A hatósági gondoskodásnak ezért az ellenértékéért az államvasutak gyorsárút 100 kilométernél, élelmicziket teherárúként 200 kilométernél, zöldséget, gyümölcsöt, kocsirakományban 400 kilométernél nagyobb távolságra, burgonyát pedig csaknem 900 kilométerre szállítanak. Ha a métermázsánként 1 korona 11 fillérből a vasutak által a vásárcsarnoknak nyújtott 10°/_c-os kedvezményt levonjuk, akkor a megmaradt 1 korona épen egyenlő azzal az összeggel, a melyért a vasutak a burgonyát, szóval a legszegényebb néposztályoknak egyik specifikus táplálékát a fentebb alapul vett 160 kilométer távolságra szállítják. Már pedig a vasuti szállítás, mint már fentebb is mondtuk, értékemelő teljesítmény, productio, a melyért megfelelő ellenértéket kell nyújtani.

Mint mondtuk, a vasuti tarifák hatása nem az élelmiszerek olcsóbbá tételében vagy drágításában, hanem forgalmuk irányításában jelentkezik. Pár filléres különbségnek drágító hatása nincs, de ez a differentia már impulzust ad arra, hogy a forgalom egy vagy más irányba terelődjék.

Az államvasutak tarifapolitikája ebből a szempontból hibás, mert jobban szolgálja ki az osztrák és külföldi piacokat, mint Magyar-

országot. 1880-ban mezőgazdasági és kereskedő-körök nyomása alatt az államvasut kivételes közvetlen díjszabásokat létesített a fontosabb állomásokról Ausztriába, de különösen Bécsbe. Noha ennek következtése az lett, hogy a nagykereskedelem egyes cikkekben, mint például a tojás, egészen Bécsbe terelődött át, a vasut 1895-ben díjkedvezményi hirdetés útján az Ausztriába és vámkülföldre kivitt élelmicikkek után részben rovatolás, részben visszatérítés útján alkalmazandó nagy díjmérséklést léptetett életbe, a mely Bécsbe és Ausztria egyéb piacaira a mérsékelt gyorsárú-díjtétel helyett a második teherárú-osztály díjtételeit alkalmazza, a vámkülföldre rendelt árúknál pedig a Máv. terhére 8, illetve 25 százalék díjvisszatérítést állapít meg. E kedvezmény kihirdetése óta élelmiszer-kivitelünk a természetes fejlődésnél sokszorta nagyobb mértékben szökkent föl, a mi idebent ismét nagy áremelkedésekre vezetett. Csak 1909-ben tett meg a vasut annyit, hogy a kedvezményt olyan rendeltetési állomásokra korlátozta, a melyek a határtól legalább 150 kilométer távolságra vannak. Eltekintve attól, hogy ez korántsem elegendő, az állam egyik kezével el is vette azt, a mit a másikkal adott, mikor a hűtőháznak a reexpeditió kedvezményét biztosította, a mi tudvalevőleg a kivitel előmozdításának igen hathatós eszköze.

Az elmondottakból önként következik, hogy a magyar piac ellátása szempontjából a tarifális kedvezményeknél a lehető legnagyobb óvatossággal kell eljárni. Kivánatos volna azonkívül az államvasutak tarifáinak olyan szempontból való átrevideálása, hogy Budapestnek és esetleg más nagyobb góczpontoknak a külföldet meghaladó kedvezmények biztosításának. Természetesen ezek a kedvezmények csakis úgy volnának megadandók, hogy azokat kizárólag a tényleges földadó élvezhesse, illetve abból az átrovatolás, vagy átfuvarlevelezés kizárassék.

Collis agricolos.

A kisebb háztartások szükségletének ellátása szempontjából kiválóan fontos még a collis agricolos rendszerének bevezetése, a melylyel a külföld számos nagypiaczán más kísérlet tételét és általában beválnak tekinthető.

Postai csomagdíjtételek reformja.

Értesülésünk szerint állami önállóságunk kidomborítása céljából a posta jelenleg Ausztriával azonos díjtételeinket megváltoztatni készül olyformán, hogy a távirati díjaknak a Németországgal való viszonylatban a múlt év júliusában történt emelésének mintájára a csomagszállítási díjakat is önállóan, de a régi díjtételeknél magasabban szándékozik megállapítani. A posta igazgatóságának kijelentése szerint a postát ebben

fiskalitási szempontok egyáltalán nem vezetnek és a külföldre szóló díjtételek emeléseért a belföldön szándékozik recompensatiót adni. Noha az ilyen recompensatiós politika rendesen nem felelhet meg intentióinak, minthogy a kedvezmények rendesen másokat érintenek, mint a kikre a díjmelés nehezedik, ha már megvan, mégis számolni kell vele. Éppen azért a postának a belföldi díjtételeket, melyekről autonóm joggal, a külföld figyelembe vétele nélkül intézkedik, úgy kell szabályozni, hogy azok a kis mennyiségben való élelmiszer-szállítást előmozdítsák. Vérmes reménységeket ehhez az intézkedéshez kapcsolni természetesen nem szabad, de teljesen eltekinteni szintén nem szabad tőle.

A vásárcsarnok.

Sokkal fontosabb a vásárcsarnok kérdése. A vásárcsarnok feladata az volna, hogy az árúknak nagy tömegben való egyesítése, centralisálása révén a közlekedés jóságát és olcsóságát előmozdítsa. Ennek a feladatnak a budapesti vásárcsarnokok, különösen a központi vásárcsarnok nem felelnek meg. Szűkek, drágán épültek, a nagy kamatteher folytán a helypénzek nagyon magasak, mindezek fölül pedig a vásárcsarnokokat a város nem közlekedési intézmény, hanem jövedelmi forrás gyanánt kezeli. A központi vásárcsarnokban a hely elégtelensége folytán a forgalmat lebonyolítani nem lehet, a mi az élelmiszerfelhozatal megakasztására vezet, mégis a város a szükséges második kezelő vágányt kiépíteni nem akarja, mert a bérlők egy részét ki kellene telepíteni. Számos olyan helybérlő van a vásárcsarnokban, a kinek az élelmiszer-üzlethez semmi köze, még sem telepítik ki őket, mert magas béreket fizetnek. A központi vásárcsarnokba érkező kocsiknak száma naponta 70—135 között váltakozik, holott a csarnoknak részben történt bővítése óta is csak mintegy 23 kocsi kezelésére van hely. Már most abból, hogy a csarnoknak kiszolgálása technikai okokból nem lehetséges, a spekuláció szintén hasznot huz és csekély látható mennyiségek mellett az árakat fölveri. Minthogy a vásárcsarnokban a kezelési helyek szűkek, az élelmiszer-küldeményeknek közel 30 százalékát a díjszabás alapján a felek maguk kezelik ki és az eladások nagy része a kocsikból és a kezelési helyekről történik. Már most ezt a kényszerhelyzetet a vásárcsarnok igazgatósága úgy használja ki, hogy megfizetteti a bérletet még olyan árú után is, a mely sohasem látta a vásárcsarnokot, még pedig annyiszor, a hányszor a kocsiban levő árú gazdát cserél. Ez pedig Budapesten, a hol a szolid vállalkozói tőke az élelmiszerkereskedelemtől távol tartja magát, igen gyakori eset. Az árú számtalan apró existenczia, kofa, házaló kezén megy keresztül, a kik mind a fogyasztón, illetve az eladási áron keresik megélhetésüket.

Mindezek a körülmények azt eredményezték, hogy a budapesti piacon az élelmiszerek árképződése tekintetében teljes rendszertelenség uralkodik, a mi viszont a fogyasztásban érezteti igen erősen a hatását. Az ingadozó árképződésnek ugyanis Rank által helyesen megállapított törvénye az, hogy a kis fogyasztó az árak emelkedését rögtön megérzi, viszont az árak újból való hanyatlása nála csak hosszú idő múlva érezhető. Bizonyos cikkekben a londoni vásárcsarnokban az egész év folyamán kisebbek az árkülönbségek, mint Budapesten két egymást követő napon.

Hozzájárul mindezekhez még a felhozatalok rendszertelensége is, a mi a magyar termelés és nagykereskedelem szervezetlenségében leli magyarázatát. Ez a rendkívül nagy budapesti áringadozások magyarázata. Így például a marhahús eladási ára nagyban az 1908 év folyamán 0.94 és 1.62 korona között mozgott. A hizott vágott lúd ára 1.35 és 1.63 korona között ingadozott. Ezek azonban még a szerényebb ingadozások közé tartoznak, mert jegyezték föl esetet, mikor a burgonya átlagára két egymást követő hónap folyamán a nagykereskedelemben 121 százalék árkülönbözetet mutatott föl. Ilyen esetekben a magas ár állandó marad, az alacsony ár pedig a fogyasztás szempontjából alig jut kifejezésre. A napi árkülönbözetek, a melyek néha szintén 20—50 százalékra rúgnak egy óra alatt, szintén hasonló jelenségekkel járnak. Reggel, mikor a szűk vásárcsarnokban nincs elég árú, a közönség drágán szerzi be szükségletét, a nap folyamán pedig a részletekben beérkező árú, ha le is nyomja az árakat, csak elméleti értékű, mert ez többnyire a kis kofák kezébe jut.

Mindezeket csak egy módon lehet segíteni, úgy, hogy az összes felhozott árú egyszerre, egy tömegben kerüljön eladás alá, hogy így a vevők és eladók egyaránt tájékozva legyenek úgy a napi felhozatalról, mint az árak alakulásáról. Ennek az elérésére pedig, bármint tiltakozik is ellene a vásárcsarnok igazgatósága, csak egy eszköz kínálkozik, az *auctio*. Nagyon kevés számú cikk kivételével, a melyeknek minősége ugyszólván darabonként változik, (leölt vad, szárnyas) a vásárcsarnokba felhozott cikkeknek legnagyobb része alkalmas arra, hogy az *auction*-nak tárgya legyen. Az *auction*-nak pedig, ha kapcsolatba hozzuk a napi mennyiségeknek pontos közzétételével, feltétlenül eredményezni kell azt is, a mire a külföldön már vezetett, hogy tudniillik állandóvá teszi az élelmiszerforgalmat és nivellálólag hat az árak alakulására. Az *auctio*, ha az árúk naponta egy tömegben, egyszerre kerülnek a vevő elé, meg fogja szüntetni a mai irreális spekulációt és talán eredményezni fogja azt is, hogy a nagyrészt visszavonult tisztességes kereskedelem ismét foglalkozni fog az élelmiszer-üzlettel. Természetesen az *auctio* létesí-

tésének egyik előfeltétele, hogy az oda nem való detail-kereskedelem a központi vásárcsarnokból kiszoríttassék, reálításának előfeltétele pedig, hogy a főváros rá szigorú szabályzatot dolgozzon ki és ne csak fictive, hanem tényleg is ellenőrizze. A vásárcsarnok kibővítését és a detail kereskedelemnek egy újabb kerületi vásárcsarnokba való áttelepítését különben már a főváros által rendezett 1904. évi enquête is kívánatosnak jelezte.

Vásárpénztár és vágóhid.

A csarnok után hasonló szellemben kellene megemlékezni a vásárpénztár és vágóhid intézményéről is. Mindkettőnél, noha beváltak és egészségügyi szempontból kétségkívül sokat használtak a főváros élelmezésének, kifogásolandó az üzem drágasága. Ha például a mi vágóhidunk árait összehasonlítjuk egy amerikai nagy vágóhid áraival, rögtön föltűnik, hogy ez esetben is egy hatósági intézmény milyen mértékben terheli meg a közfogyasztást. A vásárpénztár intézményét általában jónak és beválnak mondják, de itt is a költségek aránytalanul magasak. Egy gyakorlati esetet véve alapul, ha Tordáról egy termelő hét szarvasmarhát egy kocsiban szállít föl Budapestre és Budapesten az állatokat levágás előtt két napig istállózzák, akkor egy darab szarvasmarhára, a vasuti fuvardíjat, az állami fogyasztási adót, a községi fogyasztási adópótlékot, a kövezetvámot, vásárdíjat, vágódíjat és egyéb mellékes költségeket számítva, 54·60 korona illeték esik. Könnyen kiszámítható, hogy ennyi és ekkora illeték a legfontosabb és a népelelmezés szempontjából első helyen álló élelmicziknek, a marhahusnak árát milyen mértékben növeli meg.

Hus és hustermékek.

Az általános körülményeken kívül a nálunk abnormissá vált husdrágaság okai közül első helyen kell említeni az állatállománynak megapadását. Természeti körülmények, mint: szárazság, állatvészek és rossz mezőgazdasági politika, különösen a legelők feltörése, egyaránt nagy szerepet játszottak ebben. A legelőfeltörés számos esetben még ott is előfordult, a hol a gabonatermelés a legelőnél egyáltalában nem mutat nagyobb rentabilitást, sőt hozadék tekintetében alatta marad. Így például a hegyvidéki legelőknél.

1895. óta másfél millió holddal növekedett Magyarországon a szántóföldek területe, vagyis ennyi legelőt törtek föl a gabonatermelés céljaira. Már most, nem tekintve azt, hogy a legelőfeltörésnek ez a növekedése csak a marhaállomány csökkenésével járhat karöltve, a mi viszont azt eredményezi, hogy a folytonosan nagyobbodó szántóföldet

nem lehet megfelelően trágyázni, a földművelésnek ez a rendszere tehát az állatállománynak csökkenésén kívül azt is eredményezi, hogy a talaj fokozatosan kimerül és vele együtt a belőle élők existenciája is egyre jobban romlik. Itt csak az segíthet, ha sikerül az okszerű gazdálkodási rendszert biztosítani, a mely a szemtermelésre és legeltetésre rendelt területek között a kellő arányt fentartja, ha sikerül a köztudatba is belevinni, hogy az állattenyésztés sok esetben nagyobb jövedelmet biztosít, mint a szemtermelés, és ha a föld termőképessége megfelelő kezeléssel úgy fokoztatik, hogy ez adja meg a szükséges gabonatöbbletet, ne pedig a legelők feltörése. A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894. évi XII. t.-cz. 12. §-a a földművelésügyi miniszternek megadja a módot, hogy a legelők feltörését megakadályozza, kívánatos volna tehát, hogy a jövőben az erre vonatkozó kérelmeket a miniszter nagyobb rigorozitással kezelje.

A növendékmarhák és borjúk tömeges levágása, a melynek tekintetében az utolsó évek folyamán valóságos rablógazdálkodás folyt, megakadályozandó. Ezzel szemben kívánatos, hogy a földművelésügyi ministerium támogatásával az állattenyésztés fejlesztésére alkalmas telepek létesíttessenek és egyáltalán az állattenyésztés okszerű fejlesztése a mainál nagyobb mértékben segítessék elő. A földművelésügyi ministeriumnak kétségtelenül igen nagy érdemei vannak ebben a tekintetben, a mai helyzet ellenben indokoltá teszi eddigi tevékenységének további fokozását.

Itt is áll, a mit a fogyasztási adók és hatósági illetékek magasságáról mondtunk. Nálunk azonban a fogyasztási adónak még a beosztása is indokolatlan. Minden Budapesten levágott szarvasmarha után, tekintet nélkül annak súlyára, 15·50 korona fogyasztási adó fizetendő. Bécsben erre két adótétel van megállapítva, 400 kg.-on felüli marha után, az állami fogyasztási adótétel 14 korona, a városi pedig 4·20 korona. 400 kg.-on alul az állami adótétel 7 korona, a községi adótétel pedig 2·10 korona. A növendékmarha állami adója 2·60 korona, községi adópótléka pedig 78 fillér. Már maga ez a körülmény indokoltá teszi azt, hogy számos marhatulajdonos inkább Bécsbe küldi könnyebb minőségű állatait, mert ott jobb elbánásban részesül. Kívánatos volna még a fővárosban marha-consumvásárnak a létesítése olyformán, hogy oda még a zárlat alá helyezett vidékekről is kellő orvosi vizsgálat és azonnali levágás feltétele mellett az állatok felszállíthatók legyenek.

A hus-melléktermékek feldolgozásának ipara nálunk még nagyon kezdetleges állapotban van. A kik nálunk szarvasmarhákat vágnak le, a melléktermékeket — bőr és faggyu kivételével — alig tudják értékesi-

teni, szóval az élősúlyban megvett és leölt állat melléktermékeinek a súlykülönbségét szintén a hus, bőr és faggyu árán kénytelenek behozni. Már pedig megtett kísérletek szerint egy 12 szarvasmarhával megrakott vasuti kocsirakománynak a megosztása a következő: 3.361 kg. tiszta hus, 547 kg. faggyu, 492 kg. bőr és 892 kg. melléktermék. Tudjuk, hogy az amerikai husnagyvágók bámulatosan olcsó productiojukat csak az állat minden izének teljes felhasználásával tudják elérni. Nagyon kívánatos volna tehát ezen iparágakat — akár állami támogatás mellett is — nálunk meghonosítani.

Addig, míg husellátási viszonyaink nem javulnak, Ausztriába és a vámkülföldre semmiféle díjszabási kedvezményt engedélyezni nem szabad, a mai kedvezményeket pedig lejártuk után nem szabad megújítani. Mindezekon kívül mint legfontosabb tényezőt ki kell emelni a Szerbiával és Romániával szemben való elzárkózás politikáját, a melynél állategészségügyi szempontokat hoznak fel okul. Mindenki meg tudja ítélni ezeknek az állategészségügyi szempontoknak komolyságát, ha meggondolja, hogy ezek nálunk abban a pillanatban léptek csak előtérbe, mikor az elzárkózás politikája nyugatról kelet felé tolódott. Olcsóbb husárak elérése szempontjából feltétlenül szükséges volna tehát a szerb és román határnak a megnyitása.

Vad és vadhus.

Mindannyiszor, mikor a budapesti piacznak olcsóbb élelmezéséről volt szó, szóba került a fővárosnak vadhussal nagyobb mértékben való ellátása. Nálunk ez természetszerű jelenség is, mert a vadhusnak nagyban való átlagos évi árfolyama, kivéve a vad egyes kiváló részeit, mint pl. a szarvaszomb, szarvasgerincz, alacsonyabb, mint a budapesti marhahúsé. Mégis a sok elméleti értékű javaslatból sohasem lett semmi, sőt a vadhusfelhozatal tekintetében 1907. óta csökkenés tapasztalható. A magyarországi vadtermelés ma túlnyomó részben Bécsbe gravitál. Egyetlen nagy bécsi cég megfelelő szervezettel és üzleti élelmességgel meg tudta csinálni azt, a mit Budapesten a hatóságok hosszú időn át nem tudtak megvalósítani; egyszerűen elvonta és Bécsbe irányította Magyarország vadkereskedelmének legnagyobb részét, sőt azon az uton van, hogy azt a múlt évben megnyitott hűtőház segítségével egészen meg is szüntesse. A hűtőház felállítása óta ugyanis ez a cég abban a helyzetben van, hogy a Bécsben el nem helyezhető árút Budapesten raktározza és alkalmas időpontban a reexpeditio kedvezményének kihasználásával Bécsbe felszállítsa. Ilyenformán a saját eszközeinkkel és berendezéseinkkel segítjük ellátni Bécs piacát.

A vadhus fogyasztási adója, tekintet nélkül annak minőségére, valóságos luxusadó gyanánt van megállapítva. A fáczán és fogoly után esetleg indokolt lehet még a 80, illetve 26 filléres fogyasztási adó. De ha a nyulat, szarvast, őzet, dámvadat, vaddisznót a husfogyasztás emelésére akarjuk felhasználni, akkor ezeknek fogyasztási adóját feltétlenül csökkenteni kell.

Baromfi.

Hogy a különféle szárnyasfajták a budapesti piacon igen drágák, azt már a fentebb közölt táblázatokkal és kimutatásokkal igazoltuk. Az általános drágulási tendencián kívül, ennek a drágaságnak két okát adhatjuk. A baromfi-vész megtizedelte az ország állományát, a szerb határ pedig, a honnét a hiányt némileg pótolni lehet, el van zárva. A vidéki baromfikereskedelem teljesen osztrák kézen van és a Béccsel összeköttetésben álló kereskedők az állatokat kivételes díjszabások segítségével exportálják Ausztriába és a külföldre. Ha a conjuncturák kifelé nem kedvezők, úgy a vadkereskedelem mintájára a budapesti hűtőházat veszik igénybe, a mely a menetirányban fekszik és transito adókedvezményt, valamint reexpeditiót is élvez. Budapestnek így csak az marad, a mit a városnak közvetlen környéke produkál és a vásárcsarnok elégtelensége folytán ez sem kerül rendszeresen a piacra. Hely nincsen, a várakozás alatt az áru minősége romlik, értéke csökken és a termelő így valósággal kényszerítve van, hogy a legközelebbi alkalommal ő is Bécsbe vigye az áruját.

Az elmondottak ennél a cikknél is szinte önként adják a kezünkbe a megoldás kulcsát. A főváros peripheriáin akár az állam, akár a város támogatásával, nagy baromfitenyésztő-telepek volnának létesítendőek, a melyek alkalmasak arra, hogy a főváros szükségletének jelentékeny részét fedezzék. A kedvezményes kiviteli díjszabások megszorítandók és a baromfikereskedelem, a mennyire lehetséges, tarifális kedvezményekkel, Budapestre terelendő. Mint a többi felsorolt cikkeknel, itt is feltétlenül kívánatos volna a központi vásárcsarnok megfelelő kibővítése, a baromfikereskedelem részére külön vágány és kezelőhely létesítése, végül a szerb határ elzárásának a megszüntetése.

Tojás.

A tojás-üzletben ugyanazok a jelenségek tapasztalhatók, mint a baromfikereskedelemnél. Ugyanazok a kereskedők, a kik a vidéki gócpontokban a baromfikereskedelmet irányítják, rendszerint a tojást is összevásárolják és kiviszik Ausztriába és a külföldre. Ezek a nagy baromfi- és tojáskereskedők kartellben állanak egymással úgy a bevá-

sárlási területek, mint az árak tekintetében és így a piac feltétlenül ki van szolgáltatva nekik. Hogy ezek a vidéki nagykereskedők az árut Budapest elkerülésével szállítják a külföldre, a mi szempontunkból sajnos jelenség ugyan, de még rossz néven sem lehet nekik venni, mert ott találnak nagy, tőkeerős czégekre, a melyek nekik az árúnak mindenkori nagy mennyiségben való átvételét biztosítják.

Azon eszközök közül, a melyek alkalmasak volnának arra, hogy a tojáskereskedelem ismét Budapestre terelődjék és a főváros közlekedésének szolgálatába kerüljön, első helyen áll egy rendszeres budapesti tojásvásár létesítése. Ez is természetesen csak a csarnok megfelelő kibővítésével járhat karöltve, ha ott megfelelő helyiség bocsáttatik a tojáskereskedelemnek rendelkezésére, a hol a kereskedők tőzsdészerűen bonyolíthatják le az üzleteiket. A vasuti tarifák szempontjából Budapest díjszabási fekvése a tojáskiviteli díjszabások megállapításánál specialisan méltánylandó. A csarnokba, illetőleg a javasolt tojásvásárra feladott küldemények a mai II. osztályból ismét az A. osztályba declassificalandók. A tojáskereskedelemnek Budapestre való irányítása szempontjából szükségesnek mutatkozik, hogy a fővonalakon közvetlenül tojásgyűjtő kocsik állíttassanak be. A mai gyakori átrakás mellett ugyanis igen sok panasz hallatszik a vasutak által előidézett törésekre, a mit a kereskedőnek szintén be kell calculálni az árba és a mi így szintén mint drágító tényező érvényesül.

Tej és tejtermékek.

Tejtermelési viszonyainkat legjobban jellemzi, hogy 1909 végén volt az országban 558 tejtermelő szövetkezet, a melyek közül 346 a Dunántúlnak az országhatárhoz közel fekvő megyéire esett. Ez a körülmény azt bizonyítja, hogy rendszeres tejtermelésünk tulajdonképpen nem Budapest, hanem Bécs szükségletének a fedezésére szolgál. A másik körülmény, a melyet a szorosán vett tejüzletnél meg kell állapítani, az, hogy Budapesten, a központi tejcarnok-szövetkezet termékeit kivéve, tiszta és hamisítatlan tejet ugyyszólván nem lehet kapni. Eredményre e téren csak akkor lehet számítani, ha a tejhamisítási büntetéseket reformáljuk és szigorítjuk. A meddig a főváros tejnagyhamisítóit 10 és 50 koronákkal büntetjük, egyenesen előmozdítjuk a tejhamisítást, hiszen ezt a csekély büntetést már a következő órában módjukban van nekik behozni. A tejhamisítások plakátozása, az illető üzletek ajtaján való kifüggesztése, vagy a tejjel való házalási engedély megvonása lehetnek csupán az eszközök, a melyek itt változást idézhetnek elő.

A tejtermékek közül a turó és a sajt nálunk nem képez általános élelmezési cikket és mint ilyen, legfeljebb a vaj jöhet tekintetbe, a

melynek a fogyasztása az utóbbi 10 év folyamán erősen fellendült. A gazdák számot is vetettek a keresletnek ezzel az emelkedésével és konstatálható, hogy ezen idő alatt a vidéken számos termelőszövetkezet alakult, a melyek teljesen modern gépeket szereztek be és elsőrendű vajot termelnek. Sajnos azonban, hogy a nagy exportkereskedők, a melyek között számos állami támogatással dolgozó cég is van, a budapesti piacczal ugyszólván nem is törődnek. Ezek egy oldalról nagy mennyiségek átvételére szerződnek a vidéki tejszövetkezetekkel és nagyobb magántermelőkkel, másrésztől nagyobb tételek eladására állapodnak meg a bécsi és külföldi vevőkkel. Így történik meg, hogy a vidéki tejjgazdasági szövetkezeteknek termeléséből 75—80%, szóval a legjobb minőségű vaj Ausztria számára van lekötve. Le kell szögezni, hogy e mennyiségek Budapestről való elvonásában államilag támogatott cégek is közreműködnek.

A központi tejszarnok szinte magától kínálja a vajértékesítés megoldásának a mintáját. Egy hasonló nagy szövetkezet, a mely elvállalná az egész fővárosnak vajjal való ellátását és különösen a kisebb kereskedőkre lehetővé tenné, hogy az árut mindenkor egyenlő minőségben fix áron szerezzék be, mindenesetre sokat segítene a helyzeten. Még az export sem szenvedne ez által, hiszen az esetleges fölös mennyiséget, a mitől azonban véleményünk szerint még jó ideig nem kellene tartani, exportálni lehetne. Ugy tudjuk, hogy a földművelésügyi ministerium egyik közegét a múlt év folyamán hosszabb tanulmányutra küldte ki a dán és holland mezőgazdasági szövetkezetek tanulmányozása céljából. A tejtermelő szövetkezeteknek a rendszere ott van legjobban kifejlődve, kívánatos volna tehát, ha a ministerium gondoskodnék róla, hogy az ottani tapasztalatok ilyen szövetkezetek alapítása révén nálunk is értékesítenek. Annál is inkább meg lehetne ezt tenni, mert a tej és a tejtermékek azon cikkek közé tartoznak, a melyek leginkább alkalmasak arra, hogy szövetkezeti uton termeltessenek és hozassanak forgalomba.

Egyebekben tej- és tejtermékekben való termelésünk elégtelenségének okai nagyrészt abban keresendők, a mit a husnál mondottunk: marhaállományunk nem szaporodik a lakosság számával megfelelő arányban. A husviszonyok javulása itt is kétségtelenül javítana az állapotokat.

Burgonya.

A főváros burgonyaforgalma, a mely főként a szegény néposztályok ellátása szempontjából kiváló fontosságú, két részre oszlik, és pedig: a korai és a rendes forgalomra.

Az előbbit Málta, Szicília és Görögország látják el a legnagyobb-részt Trieszt kikötőjének közvetítésével. Árhullámzásait a csarnok szűk viszonyai idézik elő, a melyek arra indítják a kereskedőket, hogy árujukat a déli vasút budai pályaudvarára irányítsák s onnan hozzák be a városba. Centralisatióról ennél a cikknél nincsen szó, a mi ismét az árak szabálytalan alakulására és mindennemű irrealitásra nyújt lehetőséget. Bizonyos mértékig kedvező jelenség gyanánt kell megemlékezni, hogy újabban hazánk egyes vidékein, különösen Csanádmegyében és Bácsmegye déli részén egyre nagyobb mértékben foglalkoznak a korai burgonya termesztésével. Kellő fokozás mellett ez valószínűleg az idegen áru kiszorítására és a piaczi viszonyok javulására fog vezetni.

Noha nagyobb áringadozások a burgonyánál is fordultak elő és épen mi hivatkoztunk egy esetre, mikor az árkülönbözet 121⁰/o-ra rugott, jó közepes termés mellett általánosságban az őszi és téli forgalom önmagát szabályozza és így e cikk az árhullámzásban egyike a bizonyos stabilitásnak örvendő árúknak.

Összegezés.

Az elmondottak során az általános szempontok megvilágítása és a részletkérdések tárgyalása közben bizonyos megállapítások szűrődtek le, a melyek ha nem is adják kezünkbe a drágaság megoldásának a kulcsát, de módot nyújtanak arra, hogy őket figyelembe véve, bizonyos olyan természetű javaslatokat tegyünk, a melyek az élelmiszerdrágaságnak az enyhítésére alkalmasak. Ezek a javaslatok a következőkben összegezhetők:

1. Kezdjük a hatóságon. A hatóságokat, mint kifejtettük, sok mulasztás, de sok közvetlen vétek is terheli a drágaság előmozdításában. Megállapítottuk, hogy *a hatóságok a különböző közéletmezési intézményeket nem céljuknak megfelelően, hanem kizárólag jövedelmi forrás gyanánt kezelték és maguk részéről az élelmezést tetemesen megterhelték. A fogyasztási adók Magyarországon indokolatlanul súlyosak.* A húsnak fogyasztási adója még Franciaországban sincs, a hol pedig a fogyasztási adók rendszere legjobban ki van fejlődve. Kivülünk a húst ma már csak Ausztria, Hollandia, Görögország, Szászország terhelik meg fogyasztási adóval, de egyik állam sem oly mértékben, mint mi. *Egyéb illetékek is igen súlyosan nehezedenek az élelmezésre, különösen azonban a húsfogyasztásra.* Kívánatos volna tehát a hatóságok által az élelmezésre kirótt összes terheknek minél előbb való leszállítása. És itt nem ideiglenes leszállításra van szükség, mint az egyes kereskedelmi és iparkamarák beadványaikban jelezték, mert a világpiacz drágulási tendenciájának megállítására számítani nem lehet.

2. Szintén a közhatóságok feladatai közé tartozik *a kereskedelem teljes szabadságának biztosítása, a monopóliumoknak és privilegiumoknak a megszüntetésével.*

3. Föltétlenül sürgős és szükséges *a vásárcsarnoki intézménynek a teljes megreformálása.* Első sorban kívánatos *a központi vásárcsarnok bővítése minden irányban,* hogy a forgalom igényeinek megfelelhessen. Az en gros- és detail-üzlet, addig is, míg a csarnok tulajdonképeni rendeltetésének átadható lesz, elválasztandók. Fictiv hatósági ellenőrzés helyett valóságos ellenőrzést kell gyakorolni. A vásárcsarnokból ki kell szorítani mindazokat az üzleteket, melyek nem a szó szoros értelmében vett közéletet szolgálják. Kívánatos a vásárcsarnoki raktárak és hűtőkamrák kibővítése, továbbá ideiglenesen nagyobb számú nyílt piac létesítése. Mihelyt a mai központi vásárcsarnok kitelepitendő detail-üzlete részére rendelt új csarnok fölépül, *meghonosítandók az auctiók,* a melyek az árak nivellálására és mérséklésére vannak hivatva.

4. A községi kenyérgyár mintájára *új hatósági üzemek létesítendők* és fel kell állítani a hatósági mészárszékeket.

5. Inkább csak óhajtás gyanánt kell felemlíteni, mert ennek megvalósítása már a hatóságok hatáskörén kívül esik, hogy *a tisztességes és tőkével rendelkező kereskedelem,* a mely az utolsó évek folyamán az élelmiszerüzlettől csaknem teljesen visszavonult, abból ismét kivegye a részét. Mégis ennek a fölemlítése nem árt, mert *a hogy a kormány meg tudta adni a suggestiót a magyar piacot drágító exportvállalatok létesítéséhez, úgy ezt a belkereskedelemmel foglalkozó élelmiszerczégekre vonatkozólag is megteheti.* Esetleg kívánatos volna *egy banknak a közreműködése is,* a mely leszámítolási úton segitené elő a komoly és nagyarányú élelmiszer-üzlet kifejlődését.

6. A mit a vasutakról mondtunk, szükségessé teszi *a magyar államvasutak tarifáinak olyan szempontból való revisióját, hogy azok Budapestnek élelmiszerekkel való jobb ellátását előmozdítsák.* Az *élelmiszerek kivitelére adott kedvezmények fokozatosan megszüntetendők* és újabb kedvezmények nem engedélyezendők. Ha sokkal magasabbak az árak a külföldön, akkor az árú önmagától is föl fogja keresni a külföldi piacot, de a kivitel a mai drága közéletmezési viszonyok mellett refactiákkal és reexpeditionalis kedvezményekkel támogatni nem szabad. Az örökös export-jelszavak és a kivitelnek adott kedvezmények után a kormány a vasuti tarifapolitikát végre a belkereskedelem és a főváros élelmezésének szolgálatába is állíthatná.

7. A kisebb háztartások szempontjából fontos volna *a collis agricolos intézményének bevezetése.*

8. Különösen a húsdrágaság szempontjából kívánatos volna *a román*

és szerb határ megnyitása. A mai contingentált behozatal ugyanis sem nem szabad, sem nem elegendő.

9. Említettük, hogy *semmilyen hatóságnak nincsen olyan szerve, a melytől a közélélmezésnek a kérdését számon lehetne kérni.* Erre nekünk volna egy olyan javaslatunk, a milyenre nálunk még nincsen példa és a mely valószínűleg épen a hatóságok részéről nagy ellenzéssel találkozánk. A közélélmezés kérdésének irányítására, vezetésére mi egy olyan collegiális jellegű testületet látnánk a legczélszerűbbnek, a melyben képviselve vannak az egyes szakministeriumok, a vasut, a főváros és két-három nagyobb egyesület. Az élére egy nem hivatali állásban levő közgazdasági szakember volna állítandó. Mindenesetre kívánatos volna azonban, hogy a ministeriumok ebbe az állandó jellegű intézménybe a régi szokás szerint ne olyan tisztviselőket küldjenek ki, a kiktől odabent szabadulni kívánnak, hanem a kiknél számítani lehet arra, hogy föladatuk magaslatán állva, hivatottak a kérdésnek az intézésére és vezetésére.

Az új hivatalt mindenesetre igen széles és körül nem irt hatáskörrel kell fölruházni. Fell kell jogosítani arra, hogy közvetlenül érintkezék úgy a ministeriumokkal, mint a fővárossal, szakegyesületekkel és magánosokkal. *Ennek a hivatalnak a kezében futnának össze a közélélmezésnek összes szálai,* a szerepet gyakorlati tapasztalatok alapján esetről-esetre véleményt nyilvánítani, javaslatokat tehetne és ha felügyeletet nem gyakorolna is, de mindenesetre ellenőrizné a közélélmezésre hivatott többi intézményeknek a működését. Megfigyelné az általános, különösen a tőzsdei áralakulásokat, számításokat eszközölné a mindennapi élethez szükséges cikkek előállításai költségeire vonatkozólag, pontosan megállapítaná az en gros és detail árúk közötti különbségeket, kutatná azok okait és ezeket a positiv javaslatok megtételénél fölhasználná. A gazdasági egyesületekkel kapcsolatban módjában volna még a termelésnek bizonyos mértékig való irányítása is. Körülbelül a »szabad« hivatal eszméje az, a mit mi ennél az intézménynél contemplálunk és a mely mindenesetre a legalkalmasabb volna a közélélmezési feiadatoknak az ellátására.

10. Távolabbi feladatok közül kívánatos *az állattenyésztésnek, a baromfitenyésztésnek emelése.* Kerti telepek létesítése a főváros környékén, a mezőgazdasági oktatás javítása és olcsó hitel biztosítása a termelőknek a gazdasági szervezetek útján.

11. Egy nagyon vitatott és kényes pont, a melyet azonban az élelmezési kérdés megoldásába szintén bele kell kapcsolni, [*a szövetkezetek alapítása.* A közélélmezési ügy terén úgy a termelő, mint a fogyasztási szövetkezetek igen nagy eredményeket értek el ; *nem látunk semmi*

okot fenforogni arra, hogy miért ne lehetne ezeket Magyarországon is megfelelő formában megvalósítani. A közéleti ügy tárgyalásánál ennek a kérdésnek felekezeti szempontból való vitatását pro és contra egyaránt ki kell kapcsolni és arra kell törekedni, hogy a mennyiben lehet, a termelőt és fogyasztót közvetlen összeköttetésbe hozva, az élelmezés olcsóbbá tételét előmozdítsuk. A termelő és fogyasztási szövetkezetek közvetlen kapcsolatba hozatala a vásárcsarnokot is bizonyos mértékben tehermentesítené, a mi szintén csak jó hatással járna az élelmezési ügy szempontjából.

12. Az élelmezés olcsóbbá tételének egyik eszközét látjuk a melléktermékek földolgozó iparának támogatásában és előmozdításában, a conservgyártási ipar fejlesztésében, valamint a primitív, a termelők által is eszközölhető conserválási módok meghonosításában.

13. Végül még egy indirect, mondhatni, fordított intézkedésre is van szükség. Magyarországon a drágaság azért vált ki olyan erős panaszokat, mert rendkívül nagyszámú a fix fizetési állami és egyéb hatósági alkalmazottak száma. Ebben a hivatalnokokkal túltömött országban a hivatalnokok számának szaporítása már csakugyan fölösleges és beszüntetendő. A munkát kevesebb, jól fizetett hivatalnokkal is el lehet végezni és ha számuk apadni fog, ha a középosztály kereső pályákra megy, nem fogja igen erősen érezni a drágaság nyomását.

Tudjuk, hogy az egyetemes drágulást mindezekkel az intézkedésekkel megszüntetni nem lehet. Hisszük azonban, hogy a symptomák megállapításának és bizonyos palliatív segítőeszközöknek ismertetése épen a mai viszonyok mellett nem tökéletesen hiábavaló.

Tonelli Sándor és Wolff Vilmos.

A dalmát vasuti összeköttetés.

(Az ogulin-knini és az unavölgyi vasut.)

I.

Az Ausztriával kötött legutóbbi kiegyezés alkalmával volt kormányunk és az osztrák kormány egy vasuti egyezményben állapodott meg, a melyben köteleztük magunkat a fiume—károlyvárosi vonalból egy olyan kiágazás megépítésére, a mely a magyar, illetve az osztrák vasuti hálózattal köti össze Dalmácia vonalait.¹⁾ Ez egyezménynek az eredménye azután az ogulin—knini terv, a melynek keresztülvitelére a kezdőlépések meg is tétettek már, a mikor ez év nyarán kipattant, hogy Hieronymi Károly, az új kormány kereskedelmi minisztere nem acceptálja ezt az irányt, hanem helyébe a bosnanovi—knini vonalvezetést, vagyis

---

¹⁾ Az 1907 okt. 7-én kelt jegyzőkönyvben foglalt vasuti egyezménynek a sokat bolygatott dalmát vasutakra vonatkozó része szószerinti szövegében következőkép hangzik:

I. §. A császári királyi kormány és a magyar királyi kormány megegyeznek abban, hogy *a)* Rudolfswerthtől Möttligen át a határig és onnan Károlyvárosig; *b)* Ogulinból, vagy a károlyváros—fiumei vonal más alkalmas pontjától a határig; *c)* a határtól Kninig normális sínpárú vasuti összeköttetést létesítenek. A kormányok gondoskodni fognak arról, hogy a megjelölt vasutak az illető állam területén levő vonalainak építése 1908 évben megkezdődjék és hogy az *a)* alatt megjelölt vonalak legkésőbb 1910 októberben, a *b)* alatt megjelölt vonalak pedig legkésőbb 1911 deczemberig elkészüljenek.

II. §. Az összes dalmáciai vasutakon a tarifát úgy állapítják meg, hogy az áruforgalom egyrésztől Magyarország és Ausztria között, másrésztől Magyarország—Dalmácia között, illetve Dalmácián túl egyforma elbánásban részesüljön. Hasonlóképen az új magyar összekötő vonalak számára is a Dalmáciával való osztrák és magyarországi áruforgalom paritásos elbánása biztosítatik. Az osztrák államvasutak gondoskodni fognak arról, hogy a tarifamérséklés, a mely a dalmáciai vonalakon a tengeri kikötőkkel való forgalomban megadatik, hasonló föltételek esetén a dalmát—magyarországi határon túl is érvénybe lépjen. A két államvasut és a Déli Vasut között azonnal tárgyalás indítandó meg, hogy a Dalmáciával való vasuti forgalomnak az érdekelt vonalak versenyviszonyainak megfelelő emelkedése biztosítva legyen. Az osztrák államvasut e mellett arra fog törekedni, hogy a magyar államvasut csáktornya—brucki vonalai is a szokásos elveknek megfelelő quotában részesüljenek.

az unavölgyi vasutat kívánja kiépíteni s ebben a módosított tervezetben akarja foganatosítani a kérdéses vasuti egyezményt.

A magyar sajtó és a magyar közgazdasági körök kezdetben megnyugvással fogadták az új tervet, mert hiszen az első pillanatban világos volt, hogy az új vonalvezetés sokkal olcsóbb, jóval rövidebb, e mellett pedig meg van az az előnye is, hogy nagyobb felében bosnyák földön halad végig, tehát az építési költségeket nyilvánvalóan csak a quota arányáig vagyunk kötelesek biztosítani, magának a tőkének törlesztése Bosznia—Herczegovinát illeti. Időközben azonban szóvá tette az új tervet egy előkelő osztrák folyóirat, az Oesterreichische Rundschau is, a mely kifejtette, hogy Ausztriára nézve nem az volt az igazi örömlap, mikor a legutóbbi kiegyezés alkalmával sikerült megtörni Magyarországot és az ogulin—knini vonal kiépítésére rászorítani, hanem az lett, mikor ennek helyébe a bosnyák területen vezető una-völgyi összekötő vonal lép, melyet, mint a wien—sziszeki egyenes vonal folytatását, az osztrák szakemberek már régóta nemcsak Dalmácia, hanem Szarajevo és Szaloniki felé is a legjobb utiránynak tekintettek. „Szerencsére — írja az illető osztrák folyóirat — most már a mérvadó körök is rájöttek, hogy az annyira ünnepezt ogulin—knini összeköttetés, melyet Ausztria a kiegyezés alkalmával kiküzdött, nem volt oly nagy sikere a Beck kormánynak, mint elhitték, hanem a magyarok danausi ajándékot adtak Ausztriának, mert engedtek ugyan neki összeköttetést Dalmáciával, de mintha ad absurdum akarták volna vinni a dolgot, olyan vonalat választottak, mely inkább káros, mint hasznos. A valóságban nem Ausztria kapott értékes engedményt a kiegyezés ezen pontjában, hanem Magyarország csapta be (übertortheilt) Ausztriát és igazi szerencse, hogy a koalíciós magyar kormány késett a kivitellel, mert ez által lehetségessé vált a hibát helyrehozni.“ Egy más helyen ezt írja továbbá az Oesterreichische Rundschau: „Az ogulin—knini vonallal mindig a magyarok hatalmában állana megfelelő tarifapolitika által az árukat Knin—Spalato helyett Fiumén át vezetni, nem kellene ehhez egyéb, csak lemondani az új vonal gyümölcsötetéséről, a mivel a magyarok nem sokat törődnek, ha ezáltal a fiumei kereskedelmet nagy mértékben emelhetik.“

Ez az aggressiv hang, a mely különben az osztrák-dalmát vasuti összeköttetés idealis tökéletességét fedezte fel az unavölgyi vasutban, kissé mintha megfordította volna a kedvet azokban a köreinkben is, a melyek kezdetben feltétlenül a novi—knini terv mellé állottak. S talán a kellő tanulmányozás hiányában hallottunk aggodalmaskodást, hogy az una-völgyi vasut segítségével Ausztria közvetlen összeköttetést nyer Dalmáciával és Boszniával is, sőt idővel „a sarajevo—knini vasut“ kiépülése után oly kedvező kapcsolatot teremtenek maguknak az osztrák-

kok, a melylyel teljesen uralmukba tudják venni a bosnyák piacot. Ebből pedig a magyar érdek nagy hátrányokat fog a maga számára elkönyvelni.

A kik kezdettől fogva ellenezték az unavölgyi vonalvezetést, azok viszont argumentumokat ástak ki az osztrák felfogásból a maguk nézete mellett s hangoztatják, hogy tarifális szempontból is hátrányosabb a novi—knini irány, a mely károkat fog okozni a fiumei kikötőknek is, végül pedig egyenesen prejudicál annak, hogy a Sarajevo és Szaloniki felé tervezett fővonal Magyarországon vezessen keresztül.

Súlyos aggodalmak ezek, a melyekből ha talán egy is megállaná a helyét, meg kellene döntenie az una-völgyi vasut tervét a jövőbe is tekintő közlekedési politika szemében. De az aggodalmak nem állanak meg, a minthogy nem indokolt az osztrák sajtó magatartása sem, a melynek örvendezése ugyanabból a motivumból fakadt, mint támadt magyar részről az aggodalmaskodás, vagy nyílt ellenkezés.

Az una-völgyi vasut nemcsak a rövidség, olcsóság, jövedelmezőség és teljesítőképeség tekintetéből kedvezőbb, hanem közlekedési politikánk keleti relatióinak rendszerébe is sokkal alkalmasabban és hasznosabban illeszthető be az ogulin—knini vasutnál. Objektív adatokkal, ugyszólván matematikai alapokon lehet mindezt bebizonyítani.

II.

A vonalvariánsok közötti választásnál lényegesen tekintetbe jönnek a *terepviszonyok*. Ezeknek befolyása van nemcsak az építkezés technikai részére (a költségek okából is), hanem a vasut teljesítő képességére, jövedelmére és a katonai szempontokra.

Vegyük előbb az ogulin—knini irányt, még pedig tisztán a főirány-vezetést s ezuttal figyelmen kívül hagyva a mellékvágányokat, a melyek a főiránnyal kapcsolatban szintén tervbe vannak véve. Ezek a mellékvonalak Vrhovinától nyugatra Ottocsacig 24 km. hosszúságban és Jezerótól délkelet felé a határszéli bosnyák Bihácsig 54 kilométer hosszúságban volnának vezetendők. Végül építendő lenne egy 38 km.-es vasuti pálya Károlyvárostól Möttingig, a honnan a likai vasut kapcsolatot nyerne az osztrák vonalakhoz. Ez utóbbi egyébként benne foglaltatik az 1907-iki vasuti egyezményben is.

Az ogulin—knini vonal, a melylyel itt foglalkozni kívánunk, a károlyváros—fiumei vasut Ogulin állomásából indulna ki s dél-nyugat felé Zsutalokva helységig haladva, innen Ottocsacon, Gospicsen, Gracsacon, Mala Popinán áthaladva, Pribudicnél érne el a dalmát határt, a honnan Kninig már az osztrák kormány építené meg az összekötő pályát. Az egész likai vasut hossza 220 km. lenne. Miután pedig Pribu-

dictól Kninig 22 km.-re van szükség, ez az összekötő vasut egész hosszában 242 km.-t tenne ki.

Nézzük meg most már e vidék általános képét. A vasut végig a Kapella- és a Velebit-hegységen, részben azok közén halad keresztül, tehát kopár, kietlen, karsztos talajt talál utjának legnagyobb részében maga előtt. Szirtes, zordon hegység a Velebit, szédítő szakadékokkal s hegyes tarajokká fejlődött sziklacsoportokkal; nagyobb részében köves és fátlan. Nem oly sivár és vad már a Kapella-hegység, több erdeje is van, de ezek már inkább annak nyugati lejtősegein terülnek el, a melyeket csak legdélibb részökben szelne át az ogulin—knini vasut. A hol völgyet ér, ott is inkább szövevényes és kopasz sziklahalmazokat, valószínűs kötengert talál, a melyen csak itt-ott bontakozik ki egy-egy oázis. E mellett a völgyek üst- és teknő-alakúak, úgy, hogy még a járható utakat is, csupán a nyergek felhasználásával tudták megépíteni. Néhol mértföldekre nem lehet emberi lakot találni. Már most számbaveendő, hogy a vidék vízben nagy szükségét lát. A domborzati viszonyok nem alkalmasak arra, hogy a patakokat folyókká egyesítsék. A kopár bérczek elnyelik a rövid futású s gyérvízű patakokat, az Unának és Zrmanjának pedig csak legfelső folyása tartozik ide. A vasutépítés és üzemfentartás költségeit nagy mértékben fokozná tehát az is, hogy a vizet messze földről kellene beszerezni, vagy roppant drága vízműveket, vízcsövezeteket fentartani.

Érthető ilyen viszonyok mellett, hogy a lakosság szegény, földhöz tapadt, úgy hogy kenyérbeli szükségleteit is csak bevitel útján tudja fedezni. Egyébként a lakosság roppant gyér, mindössze 212·120 lélek lakik, az aránylag nagy, 6.211 km² területen. Csapása a vidéknek a bóra, a melynek dühöngését csak a sirocco mérsékli némileg, de azért napokon keresztül teljes lehetetlenség lenne a közlekedés. Nem kis jelentőségű végül a terepviszonyok következtében az sem, hogy az óriási magasságok miatt a likai vasuton gyorsvonatok nem is közlekedhetnének, hisz nem volna ritka a 18⁰/₀-os emelkedés.

Komor már a kiindulópont, *Ogulin*, fekvése is, van azonban erdeje és legelője tekintélyes terjedelemben. Lakosainak a száma 2.500. Innen egy kicsiny, de aránylag termékeny völgyön dél-kelet felé kanyarodna a vasut, az 1.600 lakossal bíró *Ostaria* felé; a környék lakossága kizárólag baromfikereskedésből és faüzletből tartja fenn szegényes életét. Innét már a mint bekanyarodik a karsztos vidékre, csak apróbb falvakat érinthetne. *Josipdol* 670, *Felső-Modrus* 820, *Razvale* 120, *Jezerane* 615 lakossal. Razvalánál végződik a Nagy- és kezdődik a Kis-Kapella. A sziklás talajon kívül már a vonal kezdetén óriási magasságokkal kellene az építő mérnököknek megküzdeniök, így Josipdol alatt a magasság már

890 métert ér el, Razvala és Jezerane között pedig egy 1.092 méteres hegység dől az útvonalra. Az igazi nehézségek azonban ott kezdődnek, a hol Zsutalokvánál a Velebithez jutna a vasút. Innen kezdve már csekély kivétellel általában zordon, kietlen és terméketlenül sziklás a vidék. Termékeny, de roppant csekély határa van még a 450 lakóval bíró *Ottocsácnak*, a melynek különben fűrészmalma, deszka-, lécz- és zsin-delyipara van. Egyéb városok, illetve falvak útjában: *Lescse* (1.900 l., baromfitenyéztéssel és faiparral), *Perusics* (600 l.), *Osik* (500 l. baromfitenyéztéssel), *Gospics* (3.500 l. elég élénk baromfi-, juh- és méhtenyéztéssel; ez egyébként az egész vonal mentében a legnagyobb város), *Ribnik* (800 l., gabna, tatárka és tengeri termesztéssel), *Medak* (1.400 lakos, jelentékenyebb erdős határral), *Sv. Roch* (2.200 l., határkereskedéssel), *Stikada* (2.200 l., elég nagy határral), *Gracsac* (2.000 l., nagy erdős határral és állattenyésztéssel), *M. Popina* (1.600 l., nagy erdőséggel és állattenyésztéssel), *Vrelo* (1.300 l., nagy erdőséggel, állattenyésztéssel és határkereskedelemmel), *Pribudic* (420 l.). Zsutalokvától a határig az út két nagyobb völgyön is keresztül hatol, a Gackán és a Likán, a melyek közül azonban csak az első termékeny valamennyire, a likai völgy azonban valóságos kőszahara. Jobbról a Velebit, balról pedig a Kis-Kapella, majd a Pljesevica-planina, olykor ezer métert is meghaladó sziklás, többnyire kopár, letarolt csúcsai állanak útjába. Mint látható, a legtermékenyebb, illetve erdőkben és állattenyésztésben a leggazdagabb még a legdélibb vidék Popinától kezdve, a honnan egészen a határig már az unavölgyi vasut is a maga körébe vonná a vidéket.

Az unavölgyi vasut Bosna-Noviból kiindulva az Una-folyó mentében haladna Krupán, Bihácson, Hn. Dubovskin, vagy a délkeleti kiszögellésen, Vrtocen keresztül Kulen-Vakufon át Ermainig.²⁾ Itt pedig áthatolna a horvát területre s Srben, Popinán, Vrelón át ugyancsak Pribudicnál érné a dalmát határt.

Ez irányban terepviszonyok tekintetében bennünket a vonal variáns csak attól a ponttól érdekel, a hol átlépve a bosnyák határról a mi területünkre, a továbbépítés kötelezettsége ismét reánk hárul. Megjegyzendő azonban, hogy a bosnyák Una völgyén való építkezés is hasonlíthatatlanul könnyebb lesz az ogulini iránynál. Megkönnyíti a technikai mun-

²⁾ Szóba jöhet azonban, hogy már Bihácstól kanyarodik Zavalje felé, horvát földre s Skocsajon, Uzsljevicen, Krugen, M. Lapacon, Dobroselon (Ermainnal átellenben) haladna Knin felé. Ez a vidék is alkalmas vonal vezetésre, a mennyiben az ogulini irányhoz képest sokkal kisebbek a nehézségek, e mellett erre a vonalra dülő hegységek a legnagyobb részben nagyszerű erdőségekkel vannak borítva. A Kapellának és a Pljesvicának keleti lejtői ugyanis már nem zord Karszt-jellegűek. Áthatolhat végül az unavölgyi vasut bosnyák földről horvát területre Kulen-Vakufnál is.

kákat már maga az Una folyó völgye, a mely nemcsak termékeny, de a természetes irányt is megmutatja. E mellett a bosnyák lakosság sűrűn lepi el az Una völgyét és igen intensiv gazdasági culturát űz. Megjegyzendő továbbá, hogy, míg az ogulin—knini iránynál nem egy helyen csaknem ezer méteres magasságot kell legyőzniök a mérnököknek, addig az una-völgyinél Kulen-Vakufig a legmagasabb emelkedés nem egészen 200 méter, vagyis eddig a pontig a gyorsvonati közlekedés is lehetséges, egyuttal pedig látható, hogy eddig az állomásig az építkezés sem fog tulságos anyagi áldozatokat kívánni.

Ermainnál 5—6 km.-nyire Dobroselo alatt fordulhat horvát területre az unavölgyi vasut. A vasut itt is az Una völgyében halad tovább, követve azt egészen a forrás vidékéig, jó darabon gyönyörűen kifejlődött termékeny völgyben. A gabona, kukoricza, hüvelyes vetemények, zöldségfélék ezen a területen már megteremnek, sőt Vreloban sikeres kísérletet tettek a gyapotcserjével is. Az állattenyésztés az egész vonalon roppant intensiv, vizet pedig bőségesen szolgáltat itt már az Una és a Zrmanja felső folyása.

Az unavölgyi vasut összes hosszúsága a dalmát határig 167 km., tehát 53 km.-rel rövidebb az ogulin—knini iránynál. Megjegyzendő azonban, hogy ha Ermainnál lépne át csak a saját területünkre, akkor a 167 km. távolságból mi mindössze 60 km.-t építünk.³⁾

Azt hiszszük, az elmondottakból nyilvánvaló, hogy nemcsak az anyagi megterhelhetésünk csökken óriási mértékben, ha az unavölgyi vasut kerül kiépítés alá (kb. 200 millió korona ez a megtakarított összeg), hanem a vonal rentabilitása is sokkal inkább biztosítva van. Míg az ogulini vasut a karbantartás költségét is nemhogy fedezné, addig a b.-novi—knini irány az első pillanattól kezdve végig produktív lesz. A hadászati szempontokról később fogunk megemlékezni.

III.

Térjünk most át a *közlekedési* szempontokra. Mennyiben lehet káros, illetve hasznos számunkra az egyik, vagy a másik irány? Megnyilvánult az az aggodalom, hogy az unavölgyi vasut segítségével Ausztria kedvező közvetlen összeköttetést nyer Dalmáciával, sőt Boszniával is s ez jelentékeny kárára fog szolgálni a magyar érdekeknek.

Hogyan állanánk vasuti összeköttetések, kapcsolatok dolgában az esetben, ha az ogulin—knini vasut épülne meg? Kninnek két dalmát kikötővel van vasuti kapcsolata: Spalatóval és Sebenicoval, még pedig

³⁾ Ha Bihácstól kezdődnék a magyar pálya, akkor 110 km., Kulen-Vakuftól pedig 77 km. volna a részünkről kiépítendő távolság.

az előbbivel 132, az utóbbival 95 km.-es vasuti pálya köti össze. Mi az ogulin—knini vonalat, illetve ennek segedelmével a két dalmáciai kikötőt Károlyvároson keresztül tudjuk megközelíteni, még pedig Spalató esik ilyenképen Budapesttől 869, Sebenico pedig 832 km. távolságra.

Wien három utat választhat, ezek közül azonban csak kettő jöhet számba. Az egyik Steinbrücknek vezet s ezzel Wien Spalatot 943, Sebenicot pedig 906 km.-en tudja elérni; a másik, a kedvezőbb irány már W.-Neustadtnál kanyarodik magyar földre s Gyékényesen, Zágrábon, Károlyvároson keresztül ér a likai vasut kiinduló pontjáig, Ogulinig. Ez utóbbin Wien már hat kilométerrel éri közelebb Spalatot és Sebenicot, még pedig az előbbi helyre 863, az utóbbira pedig 826 km.-es pályán jut el. Vagyis az ogulin—knini vasutnál Wien tud magának Budapest felett bizonyos, az igaz, kis jelentőségű távolsági előnyt elérni. Részünkre azonban nem kínálkozik alkalmas mód arra, hogy Wiennek ezt a távolsági előnyét kedvezőbb összeköttetéssel a magunk javára megjavítsuk, minthogy az ogulini vasuthoz a zágrábi vonalnál megfelelőbb összeköttetést a legjobb akarat mellett sem találhatunk.

Hogyan állunk már most az unavölgyi vasuttal? Ennek a vasutnak segedelmével Spalató-t és Sebenicó-t három irányban tudjuk ugyan megközelíteni, de laikus előtt is nyomban nyilvánvaló lesz, hogy a három irány közül tulajdonképen csak egyet lehet komolyan venni, ha látszólag mindjárt ez a leghosszabb is. Az egyedül számba vehető csatlakozásunk B.-Novi felé Zágrábon, Sunján, Doberlinen át vezet. Ezen a vonalon Spalató-t 826, Sebenicó-t pedig 789 kilométeren érjük el. Elérhető e mellett B.-Novi, illetve Spalato és Sebenico B.-Szt.-Lőrinc, Slatina, Terezovac-Suhopolje, Pakrac, B.-Jaruga, Novskán keresztül, illetve Barcsón, Pakrac-on, B.-Jarugán, Novskán, Sunján, még pedig az előbbin Spalató 820, az utóbbin 818 km.-en s ugyanebben az arányban Sebenico is, de ez a két kapcsolat tekintetbe még sem jöhet, mert h. é. vasutak nagy számának igénybevételét tenné szükségessé, ez pedig átmeneti forgalomnál roppant hátrányos. Az első irányban a fővonal pályából 231, a másodiknál 184 km. hiányzik, holott a legelső helyen említett zágrábi irányban a nem fővonal pálya mindössze 41 kilométert tenne ki.

Wien az unavölgyi vasutat, illetve ennek igénybevételével a dalmát kikötőket ismét két alkalmas irányban tudja megközelíteni. Gyékényesen és Steinbrück-ön keresztül. Az előbbi irányban Spalato-t 826, Sebenico-t 789, az utóbbi vezetéssel pedig Spalato-t 896, Sebenico-t pedig 859 kilométeren éri el. Vagyis azt látjuk, hogy Wienből ha az osztrák utas, vagy az osztrák árú nagyobb felében magyarországi vonalakon teszi meg az útját a dalmát kikötők felé, akkor ugyanazon

az idő alatt ér célta, mint a budapesti utas, illetve árú. Az Ausztriához való viszonyunk tehát már a meglevő vonalak mellett is kedvezőbb az unavölgyi vasutnál, mint lenne a likainál. Tekintetbe kell azonban venni még azt is, hogy míg a mi összeköttetésünknel, mint említettük, csak 41 km., addig a legalkalmasabb osztrák összeköttetésnél 57 km. hiányzik a fővonal pályából. Végül pedig az osztrákoknál már Zágrábig is W.-Neustadt-ban, Nagykanizsán és Gyékényesen akadályt fog képezni az átrakás és az átszállás, a közvetlen kocsiknál pedig a tolatás, a mely akadály lerontaná ugyan az ogulin-kulni iránynál felettünk elért hat kilométer előnyüket, viszont azonban az unavölgyi vasutnál, a melynek kiindulási pontját, mint láttuk egy és ugyanazon távolságon érzük el, ezek a hátrányok már a mi előnyünkre fognak szolgálni. Távolsági viszony tekintetében tehát mindenképen előnyösebb nekünk az unavölgyi vasut.

Azonban az unavölgyi vasutnál még olyan szempontok is felmerülnek, a melyek feltétlenül kell, hogy mellé állítsák közgazdasági életünk minden tényezőjét.

Ismeretes az a vágyunk és törekvésünk, egyuttal azonban közgazdasági szükségletünk is, hogy árúink számára Fiume mellett még egy alkalmas, közeli kikötőt szerezzünk, jelesül, hogy Dalmáciának valamelyik kikötőjét, a magyar gazdasági élet intensiv szolgálatába állítsuk. Általánosán Spalató-t szemelték ki erre a célra, a minthogy valóban ez a dalmát kikötő felelne meg leginkább érdekeinknek. Tervezetekben nem is volt hiány, abból a szempontból, hogy miképen tudnók a spalatói kikötőt a legalkalmasabban elérni? Határozottabb irányt ezek a tervek akkor vettek, a mikor 1900-ban Wittek osztrák és Hegedüs Sándor magyar kereskedelmi miniszterek között megindult a tárgyalás ez összeköttetés dolgában. Tervbe vették akkor Arzsanón keresztül a spalató-bugojnói vonalat, a melyhez a magyarországi vágányok Donji Vakuf-on, Travniken, Lasván, Bosna-Bródon keresztül kapnának összeköttetést. A vasutból azonban nem lett semmi, még ma is a tervek lomtárában fekszik, ellenben 1902-ben kiépítették a sarajevo-metkovicsi vonalat Gravozaig, a dalmát tengerpartig.

Kétségtelen hogy az arzsanói összeköttetés elég alkalmas lett volna számunkra, mert hiszen ilyenformán Spalatót Ujdombovár—Dalja—Bosna Bród—Lasva—Donji Vakuf—Arzsanon keresztül 904, Szabadka—Bosna-Bród—D.-Vakuf—Bugojno—Arzsano irányban pedig 829 km.-en keresztül tudtuk volna elérni, míg Wiennek legrövidebb vonala, a mely Gyékényesen, Zágrábon, Sunján, Doberlinen, Banjalukán, Jajcén keresztül vezetve (természetesen ha kiépül a jajce—bugojnói vonal), 877 kilométert tett volna ki. A mi távolságunkat pedig még kisebbiteni is lehe-

tett volna az esetben, ha az eszék—nova-kapella—batrinai 108 km.-es slavoniai vasutat megváltjuk és elsőrendűsítjük, a bosnyák kormány pedig Banjalukától kezdődőleg Kapella-Batrináig kapcsoló vágányokat fektet le. Ez esetben a nevezett irányban 781 kilométeren tudnók Spalatót elérni, viszont azonban Szabadka, Dálja felé a slavoniai vonal elsőrendűsítése nélkül is redukálódnék a távolság 705 km.-re, csupán a a bosnyák kapcsolatra lenne szükségünk K. Batrinától.

Nem valósult meg ebben a formában a spatatói összeköttetés, mert annak keresztül vitele rajtunk kívül álló tényezőktől és okoktól is függővé van téve. Az unavölgyi vasut tervével kapcsolatosan azonban ismét aktuálissá vált a kérdés. Az unavölgyi vezetés az egyenes és rövidíthető összeköttetésnek számos feltételét nyújtja, a minek, mint láttuk hijjával van az ogulini irány, mivel csak egy oldalról közelíthető meg. Az ogulini irányhoz képest nemcsak 43 kilométerrel rövidebb uton vihet el az unavölgyi irány Spalatóba, hanem ez a távolság-csökkenés még javítható is. Javítható még pedig az által, hogy a B.-Szt.-Lőrincz--Slatina 51 km.-es vasutat elsőrendűsítjük s Slatinát Novskával összekötjük. Ez az összeköttetés lehet rövidebb, vagy hosszabb, a szerint, hogy több vagy kevesebb áldozatot szánunk-e a vonalra. A legterjedelmesebb, egyuttal azonban technikailag a legkönnyebb volna ez az összeköttetés abban az esetben, ha Slatinától a Cadjavica mentén haladva Pivnicánál vágnók át a barcs-pakraci déli vasuti pályát s a Bilogora dombjain lefelé ereszkedve az Ilova, Toplica, végül a Biela folyók völgyében körülbelül Gaj község alatt szelnők át most már a banjova-jaruga—novskai pályát s haladnánk Novskáig. Esetleg azonban egészen Banjova Jarugáig ereszkednénk az Ilova széles és termékeny völgyében s innen Novskáig a 17 km.-es rövid pályát elsőrendűsítsenénk. A slatina—novskai összeköttetésnek ez a leghosszabb vezetése 90 kilométeres pályát tenné szükségessé, de ez esetben már 405 km. távolságon érnők el B.-Novit, az unavölgyi vasut kiindulási pontját. Vagyis Spalatóig ezen a vonalon már 771, Sebenicóig pedig 734 km. hosszú pályán tudunk eljutni. Más szóval az ogulini pályához képest úgy Spalatóig, mint Sebenicóig ezen az útvonalon már 98 kilométerrel rövidebb uton érünk el. De nyerünk B.-Novi felé a zágrábi vezetéshez képest is 55 kilométert s ugyanannyival előzzük meg Ausztria legkedvezőbb összeköttetését is az unavölgyi vasuthoz. Ha pedig nagyobb áldozatoktól sem riadnánk vissza, akkor a Slatina és Novska közötti vonalvezetés elérhető 70 kilométeren, a Novska—Sunja közötti pálya Dubica állomásából pedig szorosán a bosnyák határ mellett Kostajnicáig vonható egy 20 km.-es pálya, vagyis ilyenformán Budapest—Dombóvár (180)—Szt.-Lőrincz (47) — Slatina (51)—Novska (70) —Dubica (19)—

Kostajnica (20) – Doberlin (11) – B.-Novi (15) irányban 413 km.-en jutunk az unavölgyi vasut kezdő állomásához. Spalató ilyenképen már 734, Sebenico pedig 697 kilométerre esnek Budapesttől, vagyis a zágráb--novi irányhoz, valamint Ausztria legkedvezőbb összeköttetéséhez képest így már 92 kilométert nyerünk. Az ogulini irányhoz képest pedig ez a vezetés a mi részünkre 135 km. megtakarítást jelent, Ausztria legkedvezőbb ogulini irányához pedig 129 kilométert.

Ezek természetesen csak tervek, a melyek meg is valósíthatók, nem is, de mindenesetre megnyugtató tudat számunkra az, hogy ha szükségünk van rá, ily nagy arányokban tudjuk csökkenteni az una-völgyi vasuthoz való csatlakozásunk távolságát s ilyen hathatós fegyvert tartogathatunk kezünkben Ausztria ellen is, ha szükséges lenne. Az ogulin—knini iránynál ezzel szemben meg lenne kötve a kezünk, mivel e vonal kiindulási pontjához kedvezőbb összeköttetést nem kaphatnánk, a már meglévőnél. Itt pedig, mint láttuk, Ausztria van fölényben.

Reassumálva most már a közlekedési szempontokat, látjuk, hogy az una-völgyi vasut már a meglévő vonalak segédelmével is kedvezőbb számunkra a likainál, mert könnyebb és közelebb összeköttetést nyújt a dalmát tengeri kikötőkhöz s Ausztriával szemben is inkább nyújt előnyöket. A vonal még így is rentabilis lesz, a mi a likainál el nem mondható, nem kell tehát drágán megfizetnünk azt, hogy exportunk számára szereztünk még két tengeri kikötőt. E mellett azonban szükség esetén tökéletesíthető is ez az összeköttetés (fedezetet pedig erre bőségesen szolgáltat az az összeg, a mit a likai vasuthoz képest megtakarítunk) s minél inkább tökéletesítjük, annál inkább érzük közelebb ez irányban a tengert, de egyttal verjük ugyanabban az arányban Ausztriát is. Teljesedve lenne évtizedes törekvésünk, a gyors és egyenes összeköttetés a dalmát kikötőkbe. Most már nem állana módjában idegen tényezőknek ezt a törekvésünket megakadályozni, hanem kizárólag a mi akaratumunk volna. A bosnyák földön keresztül vezetendő spalatói irányok között pedig ez a legkedvezőbb alkalom és mód, már azért is, mert végig rendes nyomtávú lenne a vasut, a mit máskülönben el nem érhattünk volna, hiszen az említett 1900-iki tárgyalások is abban az irányban folytak, hogy Arzsano felé keskeny nyomtávon építik ki számunkra a dalmát összeköttetést, vagyis kétszeres átrakodást tett volna szükségessé a forgalmunk. Bosna-Bródban és a dalmát határon.

IV.

Azonban a dalmát vasutak csatlakozásának kérdésébe beledobtak egy gondolatot, hogy t. i. nem praejudicalna-e az una-völgyi vasut annak,

hogyan a Sarajevo és Szaloniki felé tervezett fővonal Magyarországon vezessen keresztül?

A ki egy pillantást vet a térképre, az unavölgyi vasut tervezett irányára, az nem lesz képes ezt az aggodalmat megérteni. Nem pedig azért, mert az unavölgyi vasut semmiképen kapcsolatba nem hozható egy Sarajevo, illetve a szandzsák felé vezető útiránynyal; semmiképen el nem képzelhető, hogy ez a vasut alkotó része lehetne a Sarajevo felé haladó sinpárnak. Az unavölgyi vasut Sarajevóval éppen az ellentétes irányban halad, az pedig valóban fel nem tehető, hogy a sarajevói fővonalat olyképen vezetnék majdan, hogy az előbb keresztül haladna Bosznia legnyugatibb csúcsán, lekanyarodnék a dalmát Kninbe s Perkovity-Slivnón, Spalatón, Dugopoljén, innen pedig a rég tervezett arzsanoi vonalon ismét északnak fordulna Boszniába s Bugojnón, Donji-Vakufon, Travnikon és Lasván érne Sarajevóba, majd a bosnyák fővárostól Uvác felé a szandzsákba. Az unavölgyi vasut segítségével ugyanis ez volna az a bizonyos fővonal, a melytől egyesek aggodalmaskodnak. Ezen az irányon a B.-Novi állomásától kiindulva éppen 599 km. hosszú lenne az út Sarajevóig, holott B.-Bródtól kezdve a távolság mindössze 269 km. Bosznia nyugati részéről, jelesül akár B.-Novit is érintve igenis lehet egyenes és fővonalai összeköttetést keresni Sarajevóval, de ehhez az unavölgyi vasutnak nem lehet semmi vonatkozása, miután ez a vasut B.-Noviból nyugatra kanyarodik, míg a Sarajevo felé haladó egyenes iránynak kelet felé kell térnie. Nem is lehetetlen, hogy ilyen nyugat-boszniai kapcsoló tervek egyes osztrák körökben élnek, annál is inkább, mert Bosznia nyugati oldalán Doberlintől kiindulva Banjalukáig van megépítve máris Bosznia-Hercegovinának egyetlen nyomtávú vasutja 110 kilométeren, valamint hogy régen tervezik már a banjaluka—jajcei összeköttetés megépítését is. Ha ez utóbbit ugyancsak rendes nyomtávra építenék, akkor mindössze Jajcetől Sarajevóig kellene a keskeny nyomtávot rendesre átalakítani. Ám így a bosnyák határról Sarajevóig 340 kilométert venne igénybe az út, vagyis 71 kilométerrel többet, a b.-bród—sarajevói összeköttetéshez képest. Egyenesen az osztrákoknak nyújtott olyan kedvezés lenne ez, a melyért joggal követelhetnők a b.-bród—sarajevói vonal kérdésének dülőre vitelét, hogy tudnillik ez a pálya is alakíttassék át rendes nyomtávra. Így áll a sarajevói, illetve a szaloniki felé haladó fővonal kérdése, amelyhez azonban ismételjük, az unavölgyi vasutnak nincs köze s a mint problema volt azelőtt, hogy Doberlinből, vagy Boszna-Bródból haladjon-e a főpálya Sarajevo felé, akként problema marad az unavölgyi vasut kiépítése után is. Éppen azért ezzel a kérdéssel, mint teljesen különálló kérdéssel, itt a dalmát összeköttetés tárgyalásánál, bővebben foglalkozni nem is lehet.

Egy más aggodalom Fiume forgalmára nézve lát veszélyt az unavölgyi vasutban. Hátrányos lehet-e egyáltalán a fiumei kikötő forgalmára nézve ez a vasut, illetve annak két dalmáciai végpontja, a két dalmát kikötő? Bizonyára nem azért gyökeresedett meg a magyar közgazdasági világban az a kíváncsi, hogy Fiume mellett más alkalmas kikötőt is keressünk, jelesül nem azért keresték ki már évtizedekkel ezelőtt Spalatót, mintha arra gazdasági életünknek szüksége nem lenne. Ez már maga is megczáfol minden olyan feltevést, mintha ártalmára lenne ez a törekvés az egyetlen magyar kikötőnek. Erőszakosan már azért sem vonhat el árút a spalatói, illetve a sebenicoi kikötő Fiumétől, mert ez utóbbi nemcsak hasonlíthatatlanul közelebb esik a hazai piacokhoz, hanem azért sem, mert például egyes cikkeknek Fiume felé irányított kivitelenél az államvasutak olyan díjkedvezményt nyújtanak, hogy azok alul maradnak az önköltségen. A spalatói és a sebenicoi iránynál ez eleve is lehetetlen, mivel ott a kedvezmények nyújtásába már a bosnyák és az osztrák tényezők is beleszólnak.

Azt hisszük azonban, hogy mikor Fiume forgalmát féltik, akkor ama vidékek kereskedelmi összeköttetésének eltolódásától tartanak, a melyek az unavölgyi vasut mentébe esnek. Nézzük meg közelebről ezeket az aggodalmakat. Magyar, illetve horvát területen az unavölgyi vasut csak Lika-Krbava megye legdélibb részét szelné át. A mint láttuk, a megyének ez a része intensív állattenyésztés és erdőségben is gazdag. Ám ez a vidék eddig is a dalmát és a bosnyák határon kereskedett, minden forgalma ide koncentrálódott. Részben mert ezeknek szomszédságában van, részben pedig mert más irányban alkalmas összeköttetés nem is volt. Fiume kikötője e vidék forgalmának elmaradásából semmit sem veszít. Egyébként e területtől oly távol esik, hogy annak forgalmát a nagy messzeség és alkalmatlan összeköttetés miatt még az ogulin—knini vasut sem tudta volna részére megszerezni. Kétségtelen, hogy az ogulin—knini vasut segédelmével is a több mint félannyival közelebb eső dalmát kikötőket keresnék fel. Közel érinti az unavölgyi vasut a Száva és az Una folyók között s közel kapja az Sziszek mögött elterülő roppant termékeny vidéket. Itt már komolyabb aggodalomról lehetne szó, ha meg nem döntené ezt az a körülmény, hogy az eme vidék középpontjában fekvő Csapragtól egy igen alkalmas összeköttetés vezet Károlyvárosig s általa a fiumei fővonalig, a melyen jóval rövidebb úton tud az árú tengert érni. Jelesül míg Csapragtól Fiuméig a távolság 279 km., addig ugyane helyről Spalató 382, Sebenico pedig 345 kilométernyire esik.

Ugyanebbe a kategóriába esik Bosznia—Herczegovinának Fiumén keresztül lebonyolított forgalma. Ez a forgalom, bárha erősen ingadozik

is, mindig igen tekintélyes. 1899-ben például Fiume összbehozatalának (8 millió q) csaknem egy tizedrésze származott Bosznia-Hercegovinából. Az annectált tartományokkal való összforgalma (kivitel és bevitel) ma is 500.000 q-t tesz ki. Jön pedig, illetve megy ez az árú Brcska, Zupanj, Samac, B.-Bród és Kosztajnica felől, illetve felé. A legkevesebb forgalom mindeme állomások között, a mint az statisztikailag igazolva van, Kosztajnicán bonyolódik le, tehát annak a vidéknek a közép-pontjában, a melyet az una-völgyi vasut valóban Spalato, illetve Sebnico felé terelhet. A többi állomásoknak már kedvezőbb összeköttetése maradna Fiumével s épp azért azoknak forgalma sem fogja magyar kikötőnket elkerülni. B.-Bródból például az uttavolság Fiuméig Novskán, Csapragon, Károlyvároson át 433 km., míg Bosna-Novin keresztül, vagyis az una-völgyi vasuton Spalatóig 496, Sebanicóig pedig 459 km. Számbavehető módon tehát Fiume kikötőjének forgalma nem befolyásolható az una-völgyi vasut révén.

Tekintetbe jöhetnek még a tarifális szempontok. A mennyiben rövidebb, annyiban kedvezőbb is az una-völgyi vasut, ám a bosnyák vasutak tarifái az előnyökön ronthatnak is. Minden hosszabb fejtegetés helyett ide iktatjuk a bosnyák államvasutak barêmejét annak igazolására, hogy nagyon érzékeny módon éppenséggel nem gyakorol befolyást tarifális tekintetben a dalmát vasuti kapcsolatra a bosnyák tarifa:

V a s u t	Rendes		Mérsékelt kocsirakomány			Különleges		
	I.	II.	A	B	C	1	2	3
fillérekben egy km. és 100 kg.								
A bosnyák vasut . . .	2·0	1·8	1·6	1·4	0·7	1·2	0·7	0·44

A mi pedig az államvasutak bevételeit illeti, az una-völgyi vasut ebben a tekintetben fölényesen előtte áll a likainak. Mert ámbár Ogulin felé jóval nagyobb magyarországi pályán kellene áthaladnia az osztrák árúnak, azon annyira nem tudott volna forgalmat biztosítani, hogy ráfizett volna, nem is szólva a horribilis befektetésekről, míg ezzel szemben az una-völgyi vonal igen intensiv forgalma — mint az elmondottakból is kitűnik — végig biztosítva van. Egyébként is a hosszabb pályán haladás nem jelent mindig érezhetőbb jövedelemgyarapodást a mi távolság szerint csökkenő fokozatos tarifa-rendszerünk mellett. Bizonyos forgalomban az una-völgyi vasut tarifális tekintetben még valamivel jobb is lenne a likainál.

Legvégül ejtsünk néhány szót a hadászati szempontokról is. Ezzel a szemponttal különösen osztrák körök kardoskodtak korábban az ogulin — knini vasut mellett, főleg mióta 1872-ben Mollinary táborszernagy kifejezetten stratégiai okokból trasziroztatta ezt az irányt. Meg lehet mindenki győződve, hogy ha katonailag ez a vasut valóban olyan fontos lett volna, akkor annak kiépítésétől el nem állanak. A stratégiai fontosságot azonban valóban nehéz a likai vasutnál felfedezni. Hogy csak akceptábilis legyen katonailag: már ehhez is hiányzik minden előfeltétele. A mely vasut, még pedig hosszú vonalban olyan vidéket szel át, a mely az élelmiszerek helyszini beszerzését sem biztosíthatja, annak bizonyára minimális jelentősége van. De más oldalról katonailag egyesegyedül egy Olaszországgal vívandó háború esetén jöhetne figyelembe. Vajmi vigasztalan helyzetben lennénk már akkor, ha egy speciálisan tengeri háborúban, tengerparton vasuttal kellene védekeznünk. Hiszen Dalmáciának katonailag minden fontosabb helye a tengerparton fekszik, oda pedig a legegyszerűbb és legczélszerűbb út a tengeren át vezet. S ha egyszer a tengerpartunkon nem vagyunk többé urak, akkor a nem egy helyen a tengerhez egészen közel járó vasutnak sincs értéke. A haderő és a hadi anyag szállítását inkább az északról jövő útra kell biznunk, a mely gyorsabb, rövidebb s a honnan van legalább mit szállítani. A mennyi legénységnek a Likán való szállítása szükséges, azt a vasutnál más közlekedési eszközök sokkal olcsóbban és gyorsabban elvégzik a vasutnál.

Végső conclusióban: mert érdekeinket minden tekintetben előnyösebben szolgálja, nagy anyagi megterheléstől szabadít meg, perspectivát nyújt a fejlődésre és a rentabilitást szolgálja, a tárgyilagos és higgadt ítéletnek habozás nélkül az una-völgyi vasut mellé kell állania.

Szegh Dezső.

Tőzsdereform. II.

— Németországi tanulságok. —

A kereskedelemjogi szállítási üzlet mellett még kétféle üzlettel iparkodott a tőzsdevilág az értékpapirkereskedelem terén a határidőüzletet pótolni. A két surrogatum neve: 1. Grosskassageschäft, 2. Kassakurrentgeschäft vagy Kontogeschäft. Előbbi a „Berliner Kassenverein“, utóbbi a „Maklerbankok“ üzleti formája. Ezek formailag készvételi üzletek, azonban egyrészt az árú átadása, másrészt a vételár kifizetése egy későbbi időpontra van halasztva. Utóbbi üzleti forma az előbbitől főleg abban különbözik, hogy az adás-vételi üzlet melletti említett kölcsönös hitelezési ügylet következményei is mutatkoznak: A vevő tartozik a szerződés kötésének időpontjától a vételár kifizetésének napjáig a vételár után kamatot fizetni, de viszont joga van az értékpapírok ezen idő alatti hozadéka. Mindkét üzlet a dolog természeténél fogva megegyezik abban, hogy az értékpapírok ára, qua határidőár vétetik előzetesen számításba és ez az egyetlen gazdasági momentum ügyes technikai berendezés (értékpapir-, készpénzletétek) segítségével lehetővé teszi lényegében és végeredményben határidőüzletek kötését.

Mindezek a jelenségek a határidőüzlet kiirthatatlanságát, nélkülözhetetlenségét bizonyítják. Eberstadt értekezésében¹⁾ a tőzsde-enquête egy szakértői véleménye alapján azt iparkodik bebizonyítani, hogy baisse-speculatio nemcsak határidőüzlet segítségével lehetséges, a mint ezt az eddigi irodalom állította,²⁾ hanem készvételi üzlet alkalmazásával is, ha azt egy haszonkölcsönügylettel kombináljuk a következőképen: a készvételi üzlet teljesítéséhez (az eladó részéről való átadáshoz) szükséges értékpapírokat megszerezünk „egy harmadik személy közbelépése által, a ki azon feltétel mellett kölcsönzi a darabokat, ha neki ultimokor azonos fajtájúak (természetesen azonban más számúak) fognak visszaszolgáltatni.“

---

¹⁾ Eberstadt: *Terminhandel und Kassageschäft*. Schmoller évkönyvei, 1908. 29-ik kötet.

²⁾ Így Kohn Dávid is jeles munkájában: *A gabonahatáridőüzlet*. Budapest, 1890.

Csaknem megtévesztő ezen állítás. Ha azonban figyelmesen szemügyre vesszük az esetet, beláthatjuk az Eberstadt-féle okoskodás hibáját, a mi abban rejlik, hogy az értékpapir-kölcsönző harmadikról feltételezi, hogy az ölbetett kezekkel fogja bevárni az ultimót, holott papírjainak árfolyama folytonosan esik. Bátran állíthatom, hogy az egész darabkölcsönzés — mely tulajdonképen nem egyéb deport-üzletnél — csak annak lehetősége mellett jöhet létre, ha a kölcsönző bármely pillanatban corrigálhatja hibás speculatioját értékpapírjainak eladása által, vagyis azáltal, ha tudja, hogy veszély esetén határidőre még idejekorán eladhatja papírjait. Az Eberstadt-féle állítás tehát végeredményben éppen azt teszi fel, a minek tagadását tűzte ki célul. A határidőüzlet megmarad jövőre is a közgazdasági szempontból oly nagyfontosságú tisztító hatású baisse-speculatio egyedüli eszközének.

Annyi azonban kétségtelenül igaz, hogy lelketlen üzerek nem csupán a határidőüzletet használják fel céljaikra. Teljesen hibás a határidőüzletet feketébbnek festeni az ördögnél, míg a készvételi üzletet ártatlan hófehér báránynak rajzolni. Legutóbb Eschwege ¹⁾ tesz figyelmessé, hogy a vagyontalan publicum egy része a készvételi üzlet segélyével speculál, mert a határidőüzleti kötések minimuma 15.000 márka. Erre ugyan azzal lehetne felelni, hogy tulajdonképen nem a vételi, vagy eladási összeg a mérvadó az e fajta üzleteknél, hanem a két ellentétes irányú üzletkötés által előállott különbség, a mely azután a határidőüzletet a szegény emberek számára is „hozzáférhetővé teszi“. Eschwege kiemeli, hogy a határidőüzletre bocsátott papírok rendesen elite-papírok, a melyeken mindig túl lehet adni; sokkal veszélyesebbek a csalók által készvételre 10–30% felpénz mellett árusított papírok, a melyeket egyáltalán nem jegyeznek, s a melyek aztán — mint teljesen értéktelenek — az áldozatok nyakán maradnak.

A 96-os tőzsdetörvény határidőüzletellenes intézkedései a Német-birodalom üzleti életére bénítólag hatottak. A tőzsde nélkülözte a jogrend támogatását, a speculatio — lett légyen az „jogos“, vagy „jogtalan“ — bizonytalanná vált, a tételes törvény elleni küzdelemben sok oly erő fecséreltetett el, a mely különben termelésre, alkotásra lett volna képes. E jelenségeknek gazdag irodalma van. Vegyük e helyen a gazdasági eseményeket más oldalról szemügyre és vizsgáljuk azon hatásokat, a melyeket a tőzsdenovella előidézett. Ha azt fogjuk látni, hogy az új törvény nyomában, a mely a speculatiót béklyóiból, úgy, a hogy, megszabadította, a gazdasági élet föllendülése jár, ha meg fogunk bizonyosodni arról, hogy a határidőüzletnek törvényes biztos alapon való új

¹⁾ Ludwig Eschwege: *Das vergessene Kassageschäft*. „Bank“ 1908. januári szám.

életre keltése nem hogy gátlólag hatott volna a közgazdaságra, hanem ép ellenkezőleg tőle telhetőleg hathatósan előmozdította a társadalomgazdaság erőinek egészséges működését és fejlődését, — akkor, azt hiszem, meggyőző érvet, új bizonyítékot szolgáltatunk a mellett az igazság mellett, hogy gazdasági életünknek szüksége van akadálytalanul működő tőzsdére, illetőleg határidőüzletre.

Vizsgáljuk előbb az értéktőzsdét. Fentebb megismertük azon személyeket, a kik az új törvény értelmében „határidőüzletképesek“. Az 54. §. lehetővé teszi a nem-kereskedőknek is rájuk nézve is jogerős értékpapírhataridőüzletek kötését, de a nagyközönség üzletkötéseinek kötelező ereje egy feltételtől van függővé téve, attól, hogy a laicus fél a másik, kereskedő-félnek, ill. bejegyzett szövetkezetnek, biztosítékot szolgáltatott legyen. ¹⁾ A jogrend csak ezen biztosíték erejéig „szolgáltatja ki“ a laicus felet. E szabály természetesen a kereskedőket arra fogja inteni, hogy csak tőkeerős féllel lépjenek üzleti összeköttetésre, a mely elvégre a tőzsdei forgalom egészséges alakulására csak kedvező hatással lehet. A tőkeerős fél persze — veszteségei daczára is — további üzleteket akar kötni, iparkodni fog teljes tartozásának eleget tenni és a biztosítéki összeget meghaladó veszteséget kiegyenliteni. Ellenkező esetben — mint hitelvesztett egyén — a tőzsdén többé üzletet nem köthet. Ekkor azonban már rendesen gazdaságilag gyöngye egyénnel állunk szemközt, a ki immár védelemre szorul, s a kit a jogrend üzleti tartozásainak megfizetésére annál kevésbé kötelez, mert hiszen a kötelezettséget kimondó jogszabály ugyis írott malaszt maradna, mert az adós fizetése képtelen és vagyontalan.

A törvényes intézkedések közül itt még az 57. §-t kell fölemlítenünk, a mely a teljesítés által lebonyolított üzleteket kezdettől fogva érvényeseknek nyilvánítja. Itt is azon indok vezérli a törvényhozót, hogy a határidőüzletekből származó tartozások tényleges kiegyenlítésére képes fél különös védelemre nem szorul; ilyenkor nem lenne czélszerű a már lebonyolított üzlet érvénytelenítését utólag megengedni. A teljesen czéltalan és észszerűtlen védelem csupán nagyfokú bizonytalanságra és zavarra vezetne.

A tőzsdenovella nagyfokú gazdasági pangás idején: 1908 június elsején lépett életbe. A felgyülemlett pénz kellő elhelyezést nem talált, az

¹⁾ Ez a hatása a biztosítékadásnak csak akkor van, ha a biztosíték pénzből, vagy oly értékpapirokból áll, a melyeknek árfolyamértéke van és a biztosítékadó a másik félnek írásban és kifejezetten kinyilvánítja, hogy a biztosíték tőzsdeszerű határidőüzletéből származó veszteségek fedezésére szolgáljon.

A nyilatkozatot tartalmazó okmányon a biztosítékadó egyéb nyilatkozata nem állhat. (53. §. II. és III. bekezdés.)

általános kedvetlenség a rendkívül alacsony kamatlábadban jut kifejezésre. Ennek illusztrálására álljon itt a következő két táblázat: ¹⁾

Az átlagos havi magánkamatláb a berlini tőzsdén:

	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius
1907-ben	4.88	4.69	5.38	4.65	4.43	4.65
1908-ban	4.97	4.48	4.49	4.11	3.90	3.33
1909-ben	2.24	2.17	2.67	1.98	2.32	2.92
Legmagasabb 1909-ben	2.50	2.375	3.—	2.50	2.75	3.25
Legalacsonyabb 1909-ben	2.—	1.875	2.125	1.875	1.75	2.50

	Julius	Aug.	Szept.	Október	Nov.	Decz.	Évi átl.
1907-ben	4.44	4.62	5.08	4.90	6.59	7.07	5.10
1908-ban	2.75	2.83	3.14	2.79	2.54	2.92	3.52
1909-ben	2.28	2.13	3.07	3.83	4.47	4.34	2.87
Legmagasabb 1909-ben	2.75	2.25	3.50	4.50	4.625	4.625	
Legalacsonyabb 1909-ben	2.—	2.—	2.375	3.125	4.125	3.75	

Az ultimópénz kamatlába (U.) a berlini tőzsdén és a Reichsbank lombardkamatlába (L.):

Év	Január	Február	Márczius	Április
1906.	U. $4\frac{5}{8}-4\frac{1}{4}$	$4\frac{1}{4}-3\frac{7}{8}-4\frac{1}{8}$	$5\frac{3}{8}-5\frac{1}{8}-5\frac{1}{2}$	$4\frac{5}{8}-4\frac{1}{4}$
	L. 6	6	6	6
1907.	U. $6-5\frac{3}{4}-5\frac{1}{2}-5$	$4\frac{1}{2}-5\frac{1}{2}-5$	$7-6\frac{7}{8}-8$	$4\frac{3}{4}-4\frac{1}{2}-4\frac{1}{8}$
	L. 7	7	7	6
1908.	U. $5\frac{1}{4}-4\frac{3}{4}-4\frac{1}{2}$	$4\frac{3}{4}-4\frac{1}{2}-4\frac{5}{8}$	$5\frac{3}{4}-5\frac{7}{8}$	$4\frac{1}{2}-4\frac{3}{4}-4\frac{1}{2}$
	L. 7	7	$6\frac{1}{2}$	6
1909.	U. $2\frac{3}{8}-2\frac{5}{8}$	$2\frac{3}{8}-2\frac{3}{4}$	$4-4\frac{1}{8}$	$2\frac{1}{2}, 2\frac{3}{4}, 2\frac{1}{2}$
	L. 5	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$

Év	Május	Junius	Julius	Augusztus
1906.	U. $4\frac{1}{2}-4$	$5\frac{1}{4}$	$4-3\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{8}-3\frac{7}{8}$
	L. $5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$
1907.	U. $4\frac{7}{8}-4\frac{3}{4}$	$6-5\frac{3}{4}$	$4-3\frac{5}{8}$	$5-4\frac{5}{8}$
	L. $6\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{2}$
1908.	U. $4\frac{1}{4}-4\frac{1}{8}$	$4\frac{1}{4}-4\frac{1}{8}$	$3\frac{3}{8}-3\frac{1}{8}$	$3\frac{1}{4}-3$
	L. 6	5	5	5
1909.	U. $3\frac{1}{4}, 3\frac{3}{8}, 3\frac{1}{2}, 3\frac{5}{8}, 3\frac{7}{8}$	$4\frac{3}{4}-4\frac{5}{8}$	$3-2\frac{7}{8}$	$2\frac{3}{4}$
	L. $4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$

Év	Szeptember	Október	November	Deczember
1906.	U. $5\frac{3}{4}-6\frac{3}{8}-6$	$5\frac{3}{4}-6\frac{1}{8}, 5\frac{3}{4}$	$6\frac{1}{4}-5\frac{3}{4}$	$8\frac{1}{2}-8\frac{7}{8}-8\frac{3}{4}$
	L. 6	7	7	8
1907.	U. $6\frac{1}{4}-6\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{8}-5\frac{1}{2}$	$7-7\frac{1}{2}-7\frac{3}{8}$	$9-9\frac{1}{4}-0\frac{3}{4}$
	L. $6\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{2}$
1908.	U. $3-2\frac{7}{8}$	$3\frac{1}{4}-3$	$2\frac{3}{4}-2\frac{7}{8}$	$4\frac{1}{4}-4\frac{7}{8}-4\frac{3}{8}$
	L. 5	5	5	5
1909.	U. $4\frac{1}{2}, 5, 4\frac{7}{8}, 5$	$3\frac{1}{2}, 4, 3\frac{1}{2}, 3$	$4\frac{7}{8}, 3$	$6\frac{1}{2}, 7, 7\frac{1}{4}$
	L. 5	6	6	6

¹⁾ A *Berliner Jahrbuch* etc. számadatai, 211. és köv. o.

Ezen számadatok alapján megállapíthatjuk, hogy az akadálytalanul működő speculatio — egymagában — még nem idéz elő drágaságot a pénzpiaczon. A kik a speculáló határidőüzletet a kamatláb mesterséges magasbaszöktetésével vádolják, az ártörvénynek csupán egy ható tényezőjét — a pénzre irányuló keresletet — akarják figyelembe venni. Ez természetesen hamis következtetésekre vezet. Az objectiv bíráló kutatni fogja a kínálatot: a rendelkezésre álló tőkét is s ennek alapján meg fog győződni arról, hogy mindaddig, míg nagy mennyiségű elhelyezetlen pénz volt a piacon, vagyis 1909. év végéig a kamatláb alacsony; mihelyt azonban a megnövekedett speculatio igényei mellé nagyfokú ipari föllendülés, fokozott mérvű emissionalis ténykedés s végre pedig ama körülmény lép, hogy a külföldi tőkék az alacsony kamatláb miatt a német birodalom területéről kiszivárogtak, természetes, hogy a kamatláb ismét magasabb lesz.

Az utóbbi esztendők emissióit a „Frankfurter Zeitung“ összeállításában a következő táblázat tünteti fel: ¹⁾

Emissiók	1904.	1905.	1906.	1907.	1908.	1909.
	árfolyam-érték millió márkákban					
Német államkölcsönök . . .	283·87	454·68	668·97	541·06	1.079·52	1.066·66
Külföldi „ . . .	87·24	676·39	163·61	49·83	98·51	178·56
Városi és tartományi kölcsönök	216·77	418·45	429·79	496·66	606·43	532·82
Német jelzálog-kötvények .	467·38	513·02	330·36	287·24	492·32	582·94
Külföldi „ „ . . .	21·34	5·62	6·77	—	1·98	45·84
Egyébb kötvények	199·24	331·31	257·29	172·96	402·15	329·19
Bank-részvények	201·45	203·44	289·77	97·31	75·63	145·38
Vasút- „	68·91	11·06	42·46	4·70	28·34	18·60
Ipari „	267·60	492·52	624·28	240·20	326·66	322·42
	<u>1.813·80</u>	<u>3.016·49</u>	<u>2.813·30</u>	<u>1.899·96</u>	<u>3.111·54</u>	<u>3.222·41</u>
Ezek közül: kötvények . . .	1.275·84	2.399·47	1.856·79	1.547·75	2.726·08	2.736·01
„ „ részvények . . .	537·96	707·02	956·51	352·21	430·63	486·40

Kétségtelen, hogy az 1908. és 1909. évek hatalmas emissióit az alacsony kamatláb előmozdította, ámde viszont tagadhatatlan, hogy az új erőre éledt határidőüzletnek is tekintélyes része van a nagymérvű föllendülésben. Hiszen a határidőüzlet oly tőkéket is megnyer az emissio céljaira, a melyek csak a jövőben fognak fölszabadulni és az értékpapírok iránti nagymérvű kereslet lehető vételével és felidézésével hozzájárul ahhoz, hogy óriási tömeg értékpapír hozható forgalomba a nélkül, hogy az árfolyamok érezhetően súlyednének.

¹⁾ Frankfurter Wirtschaftsbericht für das Jahr 1909, erstattet von der Handelskammer zu Frankfurt a. M. 1910. 67. o.

Az értékpapírforgalmi adó összege is tekintélyes gyarapodást mutat: ¹⁾

1906-ban	17,246.897	márka
1907-ben	11,024.321	„
1908-ban	10,664.967	„
1909-ben	19,948.039	„

A Reichsbank leszámoló irodáinak forgalma is jelentékenyen nagyobbodott. Erről a következő számadatok tesznek tanubizonyyságot. ²⁾

Elszámolásra jutott:

1907-ben	45,313.1	millió márka.
1908-ban	45,960.9	„ „
1909-ben	51,427.5	„ „

E jelenségek mind szoros összefüggésben vannak az értékpapír határidőzlet ujjászületésével. Csak természetesnek fogjuk taíálni, hogy az értékpapír-határidőzlet fő lebonyolító szerve: a „Berliner Kassenverein“ is hatalmas forgalomemelkedésről adhat számot.

Beszolgáltatások a „Berliner Kassenverein“ bankjába millió márkákban. ³⁾

a) Teljes incasso-forgalom.

Év	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	
1907	1.825	1.465	1.748	1.529	1.380	1.215	
1908	1.377	1.120	1.154	1.437	1.293	1.147	
1909	1.481	1.523	1.506	1.683	1.811	1.560	
Év	Julius	Augusztus	Szeptember	Október	November	Deczember	Évi összeg
1907	1.221	1.114	1.235	1.378	1.235	1.234	16.578
1908	1.114	1.077	1.310	1.320	1.161	1.314	14.824
1909	1.570	1.575	2.020	1.960	1.604	1.914	20.208

b) Ultimókor való beszoigáltatások.

Év	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	
1907	521	462	515	437	313	314	
1908	368	305	291	343	302	313	
1909	396	440	437	507	488	513	
Év	Julius	Augusztus	Szeptember	Október	November	Deczember	Évi összeg
1907	310	292	323	361	316	314	4.478
1908	271	296	419	398	354	369	4.029
1909	436	526	701	698	399	672	6.412

E számok a határidőzlet nagy föllendülését bizonyítják. Általában megállapítható, hogy az újból actio-képes speculatio hatékonyan elő-

¹⁾ *Berliner Jahrbuch* etc. 256. o.

²⁾ ³⁾ *Berliner Jahrbuch* etc. 242. o.

mozdította a tétlenül szunnyadó erők ébredését, a gazdasági élet megelevenedését. A kedvező conjunctura kialakulásánál a speculatio egy finom gazdasági mérőeszköz szerepét is játszotta. Mert az illetékes körök csak akkor kezdettek igazán hinni egy, a közgazdaságra nézve kedvezőbb időszak eljövételében, a mikor meggyőződtek arról, hogy a speculatio erősen megnövekedett igényei dacára a kamatláb nem emelkedik. E körülményből könnyű volt azon következtetésre jutni, hogy a pénzpiacz elegendő mennyiségű eszközt rejt magában arra, hogy az ily módon működésbe hozott tőkékkel meg lehessen valósítani a kor színvonalán álló ipari berendezések utáni igényeket, a melyeket méltán lehet a fokozott és jobb termelés alapjaiul tekinteni. Ez természetesen az illető vállalatoknak a tőzsdén jegyzett papírjaira nem maradhatott hatás nélkül, és így állítható, hogy a tőzsdenovella egy közvetett hatása árfolyamemelkedésben nyilvánult, a mely a „Frankfurter Zeitung“ index-számaiból is kitűnik, a melyek a berlini értékpapir-árfolyamok átlagára vonatkoznak.¹⁾

	1906.	1907.	1908.	1909.
Január	105·24	103·17	99·10	101·24
Február	104·84	102·22	98·25	101·43
Márczius	104·87	100·99	98·69	101·83
Április	104·37	100·38	98·36	103·17
Május	104·04	99·39	38·99	103·14
Junius	103·17	98·77	98·38	102·61
Julius	102·41	98·55	98·76	103·37
Augusztus	103·07	97·53	98·18	103·92
Szeptember	101·97	98·77	99·24	104·56
Október	102·43	97·69	99·39	103·64
November	102·81	97·78	99·53	104·15
Deczember	102·74	98·00	100·03	104·42

Az itt feltüntetett hausse főleg az ipari és bányavállalatok részvényei árfolyamának emelkedésére vezethető vissza. Hogy tényleg a tőzsdenovella, illetve a fölszabadított határidőüzlet conjunctura-teremtő hatásával állunk szemben ez alkalommal, az a „Berliner Jahrbuch“ tudós szerkesztőinek ama megjegyzéséből is kitűnik, hogy „az árfolyamemelkedés az ipar alakulásában csak részben találja magyarázatát“. Hiszen az ipar még az 1909. évben is nagy nehézségekkel küzdött, az általános pangásból nagyon nehéz volt a kivezető utat megtalálni. Az alacsony árak — melyeken az ipari termékek elkeltek — a vállalatok részvényeinek árfolyamát természetesen kedvezőtlenül befolyásolták. Az 1909. áprilisában jelentkező kedvező cursusokkal azonban a határidőüzlet nyomatékosan kifejezte a jövőbe vetett bizalmát. A tőzsde — nem, hogy

¹⁾ Frankfurter Wirtschaftsbericht für das Jahr 1909. 53. o.

lejebb szoritotta volna a részvények árfolyamait, — hanem ellenkezőleg, fokozott mértékben elősegítette azok fejlődését nagymérvű vásárlásai által. A határidőüzlet „escomptálta a jövő sikereit“, ezáltal elhallgattatta a kérkedőket, bátorította a habozókat és fölkeltve egy jobb időszak beköszöntének reménységét, már is sokban hozzájárult annak tényleges eljövételéhez. A magas árfolyamok a vállalatok vezetőségére sarkalólag hatnak; igyekezni fognak részvényeik árfolyamának színvonalát megfelelő intenzív tevékenységgel saját jól felfogott érdekükben az elért magosságon tartani, hiszen az árfolyamsülyedésből a vállalatok hanyatlására lehet következtetést vonni. E lélektani kényszer működik még akkor is, midőn nem annyira a vállalat tevékenységének sülyedéséről, rosszabbodásáról van szó, hanem arról, hogy a tulságosan „meg nem érdemelt“ magasságba felszöktetett árfolyamok egy igazságosabb, alacsonyabb színvonalra hozassanak, a mely az üzleti tevékenységnek hivebb képét adná. A vállalatok igazgatósága természetesen már csak azért is ragaszkodni fog teljes erejéből a nem remélt magasabb árfolyamokhoz, mivel a vérbeli capitalista mindenkori reménysége: a vállalat nagyobbítása új kötvények, részvények kibocsátásával így persze kedvezőbb feltételek mellett valósulhat meg.

Ime a határidőüzlet teremtő ereje.

Az árútőzsde az 1908-as törvényhozásnak is mostoha gyermeke volt. A hosszú, sorvasztó bizonytalanság után megadta ugyan a nagykereskedelemnek a „modus vivendit“, — de éppen csak ezt. Séreelmes a a novella 67. §. II. bekezdésének ama intézkedése, hogy „az üzleti feltételeknek tartalmazniok kell azt, hogy késedelem esetén a nem késedelmes fél a szolgáltatás elfogadása előtt ki nem térhet a nélkül, hogy (előzetesen) a késedelmes félnek megfelelő időtartamot a szolgáltatás teljesítésére ki nem jelölt volna“. A törvényhozó itt figyelmen kívül hagyja a határidőüzlet legelemibb szükségletét. A tőzsdei forgalom lánczolatában minden láncszemnek a kellő időben a maga helyén kell lennie. E finom gépezetben egy srófocskának sem szabad meglazulnia, a köz mellett eltörpülő egyes nem veszélyeztetheti a társadalomgazdaságra nézve oly fontos forgalom biztonságát. Ha egy láncszem meglazult, vagy kihullt, azt rögtön ujjal kell pótolni, ha egy tőzsdetag tartozásának eleget nem tesz, úgy éppen az összesség érdekében kényszerlebonyolításhoz: fedezeti vételhez, illetve kényszereladáshoz kell nyulni és pedig minél előbb, mert hiszen számtalan existenciának létérdeke, sőt magának a tőzsdei intézménynek is életbevágó lényege az, hogy a felek teljes biztossággal számithassanak üzletfeleik pontos teljesítésére. Hogy e kívánalom válság idején még fokozottabb mértékben áll fenn, — alig szükséges fölemlíteni. Ezért csak helyeselni lehet a budapesti árúüzleti

szokások ama intézkedését, a melylyel (a 67. §-ban) a szerződéshez hű félre bizza annak eldöntését, hogy ad-e halasztást.¹⁾

A német tőzsdék, a törvény idézett, a határidőüzlet természetével ellenkező intézkedése következtében, ismét a régi fegyverhez kénytelenek nyulni: a ki halasztást kér, arra — ha csak valamely igazán figyelemreméltó, komoly ok fenn nem forog — rásütik a szerződésszegés bélyegét; véle ugyan senki többé a tőzsdén üzletet kötni nem fog. Igen ám, de a törvény megadja a késedelmeskedőnek a halasztásra való jogot, s így a tőzsdének *tényleges* magatartása azonban ismét ellentétbe kerül a joggal, mivel ítéletileg senki sem kötelezhető arra, hogy a halasztást igénybe ne vegye.

Az is hibás intézkedése a törvénynek, hogy a 4. §. a mezőgazdaságnak az árutőzsde előljáráóságában való kötelező képviseltetését előírja. A berlini tőzsdeszabályzat 5. §-a szerint a „Landesökonomiecollegium“ által kijelölt 10 személy közül 5-öt választ az árutőzsde közönsége a tőzsdetanácsba. Hosszú küzdelem előzte meg e § létrejövetelét. A tőzsde úgy vélekedett, hogy a közérdeket védő ellenőrzés a tőzsdebiztosai intézményben eléggé kifejezésre jut s ennél fogva fölötte hátrányos ellenséges elemeket bevinni a tőzsde előljáráóságába, holott azoknak a tőzsde nagy közgazdasági jelentőségét méltányoló érzékük hiányzik. Ezen érvelést nem igen lehet helytelennek mondani; a későbbi események annyiban igazat adtak a tőzsdének, hogy a mezőgazdák az árjegyzőbizottság üléseit alig látogatják, néha jelenik meg ott egy-egy „képviselő“.²⁾ Ilyen körülmények közt a „békés és sikeres együttműködés“ biztosítva van.³⁾

Helyeselhető a törvény⁴⁾ ama rendelkezése, hogy csak oly áru szállítható, a mely a szállítási készség kinyilvánítása (felmondás) előtt hites szakértők által megvizsgáltatott és szállíthatónak találtatott, további hogy nem-szerződésszerű minőségű áru is szállítható, ha az áru kevesebb-értékűsége a szakértők megállapítása értelmében egy meghatározott mértéket túl nem lép és a vevőnek az értékkevesebbet beszámíttatik, ép úgy, a mint a szakértők által megállapított értékföllet meghatározott magasságig az eladónak is megtérítetik.

Ezen utóbbi intézkedést, mely minden tőzsde szabályzatában fel-

¹⁾ Utólagos teljesítésre határidő engedélyezése joga ugyan a szerződéshez hű félnek, de nem kötelessége. 2.655/306.

²⁾ Ruesch: *Der Berliner Getreidehandel unter dem deutschen Börsengesetz*. Jena. 1907. 22. o.

³⁾ A budapesti tőzsdei árfolyamok hivatalos megállapításának szabályzata (a 4. §-ban) kimondja, hogy az árjegyzőbizottság ülésein a ministeri tőzsdebiztosnak is jogában áll résztvenni. Ez a kifejtettek értelmében tökéletesen elég garancia.

⁴⁾ 67. §, II. bekezdés 2-ik és 3-ik pont.

található, a határidőüzlet előfeltételül szolgáló árúegyenlősítési abstractio teszi szükségessé. A rendelkezés egyrészt az árú-határidőüzlethez szükséges kellő mennyiségű árú piacra hozatalának lehetőségét biztosítja, másrészt sok igazságtalanságnak veszi elejét. Végre pedig jórészt elhallgattatja azon vádat, a mely hangoztatja, hogy a határidőüzlet a maga stereotyp minőségi feltételeivel megakadályozza, hogy a termelés mindig jobb és jobb minőségű árú előállítására törekedjék. Ha a tőzsdei szokások megkivánják a jó közepes minőséget, illetőleg megfelelő minőségi súlyokat irnak elő s e mellett még a jobb minőséget kellően honorálják, ugy a visszaéléseknek határ szabatik, s az abstractióval járó hátrányok a minimumra szoríttatnak.¹⁾

Nagy hibája a tőzsdenovellának, hogy a gabona-határidőüzletet csupán egyrészt a termelő és a feldolgozó, másrészt a gabonakereskedők és a gabonára kölcsönt nyújtók közt engedélyezi és a „biztosítéki §-t“, a mely vagyonos nem kereskedőnek is hozzáférhetővé tenné a jogerős gabona-határidőüzletet, e kereskedelmi ágra nem terjeszti ki. A törvényhozó egyáltalában nem logikus. Először azért nem, mert, ha az értékpapir-határidőüzletet a forgalom realitásának megőrzése mellett a nem kereskedők számára is megnyitotta, érthetetlen a gabona-határidőüzletből a szentek szentélyét csinálni, a hová avatatlan nem teheti be a lábát. Hiszen mindenki előtt világos, hogy az értékpapir-határidőüzlethez legalább is olyan szakértelem szükséges, mint a gabonával való kereskedéshez. De nem következetes a törvény azért sem, mert még mindig nem hagy fel ama teljesen céltalan atyáskodó szereppel, a melynek segítségével mindenáron olyan egyéneket akar megmenteni, a kik segélyére nem szorulnak s a kik egyáltalán nem hálásak azért, hogy az individualistikus alapokon nyugvó állam őket szabad mozgásukban minduntalan gátolja. Hogy hol kell a törvényhozónak igazán közbelépni, az klasszikus tömörséggel benfoglaltatik a budapesti árú- és értéktőzsde alapszabályainak 15. §-ában :

„Megtorlandó cselekményeknek tekintendők különösen :

1. Az árfolyamok ravasz befolyásolása és álügyletek kötése.²⁾
2. A megbízó fél terhére a megbízás teljesítése idején fenn nem állott és a körülmények által nem indokolható árfolyamok felszámítása.
3. Oly üzleti feltételek alkalmazása, melyek a kereskedői tisztességgel ellenkeznek.

¹⁾ A német tőzsdéken csak 77·5 kg. minőségi súlyt követelnek meg a buzánál, a mi árúüzleti szokásainknak a gabonaneműekre vonatkozó különös határozatainak 17. §-a buzánál 76 kg. minőségi súlyt ir elő. A 18. §. szerint: „oly buza, melynek minőségi súlya a 75·5 kg.-ot el nem éri, nem szállítható“.

²⁾ V. ö. a német törvény idevágó 42., 88. és 89. §-aival.

4. Felbiztatás tőzsd especulatiókra, ha a felbiztatás a tisztességes kereskedőhöz nem méltó módon akár a felbiztató által személyesen, akár ügynökök, utazók, levelek, tudósítások vagy hirlapi reklamok s több effélék útján történik.

5. Tőzsdei speculativ ügyletek kötése nem önálló és szorult gazdasági helyzetben levő személyekkel, továbbá olyanokkal, kiknek rendes üzletkörébe ily ügyletek kötése nem esik, ha az ügyletek terjedelme az illetők vagyoni állásával feltűnő aránytalanságban áll s mindezen körülmények az ügyletre lépő fél előtt közönséges figyelem mellett rejtve nem maradhattak.“¹⁾

Kiegészíti ezt a tőzsdetanács 1895. február 20-án hozott elvi jelentőségű határozata :

... A tőzsdebiróság figyelme oly körülményekre is kiterjed, melyekből alapos következtetés vonható arra, hogy az ügyletekben tájékozatlan személyek rászédése vagy kizsákmányolása czéloztatott és a mennyiben a tőzsdebiróság arra a meggyőződésre jut, hogy ily körülmények forognak fenn, az ezek alapján támasztott igényt meg nem ítéli“...

Vagy más szóval: sujtson ott a törvényhozó, a hol a gonosztettet jellemző aljasság és csalás esete fenforog, de adja meg a jogerőt mindazon üzleteknek, a hol éppen mai társadalmi rendünk alapvető elvei alapján, kellő anyagi fedezet mellett nyereségre vágyó egyének lépnek egymással üzleti összeköttetésre. A forgalom realitását a törvényhozó nem azáltal fogja elérni, ha egyes, a közgazdaságra nézve végtelenül fontos üzletágakat betilt, vagyis ha a forgalmat tönkreteszi, hanem azáltal, ha a határidőüzletet helyes mederbe szorítja. Erre pedig egyik megfelelő módszer a biztosítékadás. És pedig nemcsak a laikusok részéről, hanem a tőzsdetagok részéről is. A lebonyolítási pénztárakban elhelyezett és a határidőüzletből származó veszteségek fedezésére szolgáló letétek, pótlékok mindig jó szolgáltatásokat fognak tenni. Kétségtelen, hogy ez bizonyos fokig a tőkék megkötésére, továbbá kamatveszteségekre vezet még akkor is, ha a lebonyolítási pénztár a letétek után mérsékelt kamatot fizet. Ámde viszont figyelembe veendő, hogy a biztosíték tulajdonképpen csak az ellentétes ügyletek kötéséből származó különbségek fedezésére fog szolgálni, s ezen aránylag csekély összeggel hatalmas ügyletek kötése tétetik lehetővé. És ha a biztosíték és pótlékadás általánosan kötelezővé tétele járna is áldozatokkal, a forgalom biztonsága mindezért kellő ellenértéket nyújt. A tőzsdebiztos ellenőrző hatáskörét a lebonyolítási pénztárakra is kiterjesztendőnek vélem azon jelentékeny, döntő befolyás következtében, a melyet azok a tőzsde életére gyakorolnak.

¹⁾ V. ö. a német törvény idevágó 94. §-ával.

Minden, a gazdasági élet követelményeit félreismerő jogalkotás nemcsak hogy czélját el nem éri, hanem gyakran még teljesen ellentétes, tulzó hatásokat vált ki. A berlini gabonatőzsde 1896 előtt „diktált“ a világpiaczon; a tőzsdetörvény kidöntötte e fontos positióból és jórészt bénává tette.¹⁾ Alkalmazkodó képességét a jelzett okok következtében még ma sem nyerte vissza. A német törvényhozó az áldatlan árhullámzásokat szülő (?!) határidőüzletet meg akarta semmisíteni, helyette szervezte és szabályozta a „kevésbé veszedelmes“ kereskedelemjogi szállítási üzletet, melyet az agráriusok a tőzsdereform koronájának s a legértékesebb vivmányának tekintettek. S mi volt az eredmény? Az, hogy sehol a világon határidőüzlet mellett nincs oly fokú árhullámzás, mint Berlinben, a kereskedelemjogi szállítási üzlet mellett. Erről tanuskodik a következő táblázat:

	1.000 kg. buza átlagos havi ára márkákban, 1909-ben : ²⁾					1.000 kg. rozs átl. havi ára márkákban 1909-ben :	
	Berlin	Budapest	London („Laplata“)	New-York („Vörös téli“)	Odessa („Ulka“)	Berlin	Odessa
Január . . .	209·68	220·94	171·07	183·51	165·02	167·36	136·10
Február . .	219·60	226·97	178·89	182·94	169·74	168·33	138·88
Márczius . .	230·81	241·06	183·51	191·52	178·95	171·68	138·26
Április . . .	242·52	249·33	197·34	212·07	186·33	177·11	140·77
Május . . .	259·29	252·94	203·11	223·17	186·09	187·02	140·12
Junius . . .	268·00	277·98	206·53	207·10	191·37	195·47	142·32
Július . . .	260·77	265·35	210·05	184·52	180·73	194·01	132·84
Augusztus .	241·85	241·85	205·36	172·19	167·65	178·91	124·00
Szeptember .	213·28	240·69	178·11	170·21	159·21	173·63	118·58
Október . .	220·31	246·62	—	—	162·65	170·73	123·56

A következő számok az egyes havi árak közti különbségeket, ingadozásokat tüntetik fel:

	1.000 kg. buza átlagos havi ára márkákban, 1909-ben :					1.000 kg. rozs átl. havi ára márkákban 1909-ben :	
	Berlin	Budapest	London („Laplata“)	New-York („Vörös, téli“)	Odessa („Ulka“)	Berlin	Odessa
Jan.-Febr. .	9·92	6·03	7·02	0·57	4·72	0·97	2·78
Febr.-Márcz.	11·21	14·09	4·62	8·58	9·21	3·35	0·62
Márcz.-Ápr. .	11·71	8·27	13·83	20·55	7·38	5·43	2·51
Ápr.-Máj. .	16·77	3·61	5·77	11·10	0·24	9·91	0·65
Máj.-Jun. .	8·71	25·04	3·42	16·07	5·28	8·45	2·20
Jun.-Jul. . .	7·23	12·63	3·52	22·58	10·64	1·46	9·48
Jul.-Aug. . .	18·92	23·50	4·71	12·33	13·08	15·10	8·84
Aug.-Szept. .	28·57	1·16	27·25	1·98	8·44	5·28	5·42
Szept.-Okt. .	7·03	5·93	—	—	3·44	2·90	4·98

¹⁾ Külsőségekből is kitűnik, hogy az egykor virágzó berlini gabonatőzsdét az értéktőzsde messze túlszárnyalja: az értéktőzsde csarnokában lüktet és tombol az élet, az árutőzsde ehhez viszonyítva elhagyatott, csendes hely.

²⁾ *Jahresbericht der Handelskammer zu Berlin für 1909*, I. Teil, 20 o.

Különbségek összege:

a) szept.—októberi különbséggel együtt:						
120·07	100·26	—	—	62·43	52·85	37·48
b) szept.—októberi különbség nélkül:						
113·04	94·33	70·14	93·76	58·99		

Itt említhető fel a berlini értéktőzsde készvételi üzletei árfolyamainak jegyzésénél használt módszer, a mely sok visszaélést küszöbölt ki. Berlinben ugyanis a készvételi üzleteknél csak egyetlen árfolyamot jegyeznek, azt, a mely mellett a lehető legtöbb üzlet létrejöhet. Így a nagyközönség érdeke meg van óva: a megbízó mindig pontosan tudja, hogy a bizományos milyen árfolyam mellett teljesítette a megbízást. A budapesti tőzsdei árfolyamok hivatalos megállapításának szabályzata (a 9. ban) így intézkedik:

„A forgalomban mutatkozó kereslet és kínálat figyelembevételével megállapított átlagos ár minden árúczikknél a „pénz“ és „árú“ rovata alatt külön kitüntetendő.

Ezenkívül külön rovat alatt veendők fel a tényleg létrejött kötéseknel előfordult különféle árak is.“

A mi rendszerünk tehát nem védi oly mértékben a megbízót, mint a berlini „Kassaeinheitskurs“. Igaz, hogy a berlini módszer mellett az árfolyamok hivatalos megállapításáig a bizományos föltétlen biztossággal nem tudhatja, hogy az üzlet milyen árfolyam mellett jött létre és szélső esetekben még az üzlet végérvényes megkötésére (a hivatalos árfolyam-megállapítás mintegy sanctiója a szerződésnek) sem számíthat. De tagadhatatlan, hogy éppen e körülmények a bizományost arra fogják indítani, hogy tartózkodjék a végletektől. Azonkívül állítható, hogy egyes üzletember a tőzsdei hangulattal hamar tisztában van. Mondanunk sem kell, hogy a limító nélkül adott megbízások, — melyek mindenesetre azt mutatják, hogy a megbízónak föltétlen érdeke az üzlet rögtöni létrejövele, — a berlini rendszer mellett is biztosan és első sorban végrehajthatnak.

A német tőzsdetörvény (a 95. §-ban) büntetőjogi védelmet is nyújt a hűtlen bizományos ellen, ha ez „azon célból, hogy magának vagy egy harmadik személynek vagyoni előnyt szerezzen:

1. a megbízó vagyonát az által károsítja, hogy egy kötendő üzlet tekintetében jobb tudomása ellenére helytelen tanácsot, vagy helytelen utbaigazítást ad, vagy

2. egy megbízás kivitelénél, vagy egy üzlet lebonyolításánál szándékosan a megbízó hátrányára jár el.“

A német tőzsdetörvény egy irányban tagadhatatlanul üdvös reformot

léptetett életbe az u. n. „Zulassungsstelle“ felállításával és a tervezetből (Prospect) származó felelősség kizárásával.

Az értékpapiroknak tőzsdei belajstromozása és árjegyzésre bocsátása nálunk is szabályozva van. A budapesti erre vonatkozó szabályzat egy pár igen üdvös rendelkezést tartalmaz, a melyek lényegileg a német törvény idevágó intézkedéseinek egy részével megegyeznek, a német törvény azonban tovább megy, midőn az értékpapir kibocsátóit kötelezi arra, hogy a tervezetben mindaz bennfoglaltassék, a mi a vállalat megítélésére szükséges és hogy mindaz, a mit a tervezet tartalmaz az igazságnak megfelelően, az adatok helyességéért és hiánytalanságáért — s ez a lényeges — a belajstromozástól számított 5 évig nemcsak a tervezet közvetlen kibocsátói, hanem azok is felelősek, a kik a kibocsátási művelet mögött állnak, ha őket rosszhiszeműség terheli. (45. §.)

E szabályok a nemzet gazdaságára nézve rendkívül nagy fontosságúak, mert egy pártatlan és lelkiismeretes lajstromozó bizottság — nevezzük így a Zulassungsstellét — és a jelzett felelősség kimondása mindenesetre sokban hozzájárulnak ahhoz, hogy a tőzsde forgalma egészséges, életerős legyen. Hazug, hiányos adatokon alapuló emissio már magában hordja a katastropha csiráját. Az ilyen természetű bűnös manipulációk nem egyeseket tesznek tönkre, hanem a nagyközönség széles rétegeit károsítják meg igen érzékenyen. Az emissiókat feltüntető táblázat nagyfokú fejlődésről ad számot és bizonyítja, hogy a tőzsdének okos és céltudatos szabályozása megtermi a maga gyümölcsét. Természetes is ez, mivel az említett felelősség kimondása nem arra vonatkozik, hogy a vállalkozás hanyatlása vagy csődbejutása esetén a vállalat kezdeményezőire a tervezet kibocsátóira háríttassék a baj, hanem arra, hogy az emissio kiindulási pontja szilárd és hogy az egész pénzügyi művelet becsületes legyen. Ily módon a jelzett berendezések az emissio sikerének tényezői lesznek, mivel a nagyközönség inkább lesz hajlandó az értékpapírok vásárlására, ha tudja, hogy nem fenyegeti kelepceze, hanem a tervezetben feltétlen megbizhatik.

A budapesti szabályzat 1. §-a értelmében „az értékpapírok tőzsdei lajstromozását és árjegyzését a tőzsdetanács határozza el“, míg a német törvény e feladatot egy külön bizottságra bizza. A német rendszer annyiban előnyösebb, mivel a 36. §. a pártatlanságról is gondoskodik akkor, a mikor kimondja, hogy a lajstromozó bizottságnak legalább is felerészben oly személyekből kell alakulnia, a kik a tőzsdeszzerű értékpapirkereskedelemmel nem foglalkoznak. Igaz, hogy a magyar szabályzat említett szakasza a ministeri tőzsdebiztosnak a belajstromozás és árjegyzés körül is vetojogot biztosít, mégis a német intézmény tökéletesebb, mert e felelősségteljes munkát egy tőzsdei autonóm szervre bizza és

ezzel hódol ama helyes elvnek, hogy a tőzsdének legjobb és legbiztosabb megjavítója maga a tőzsde. (Hiszen tudjuk, hogy kikből lesznek a legjobb pandurok.)

A budapesti szabályzat 7. §-a,¹⁾ a mely előírja, hogy „minden részvénytársaság, melynek értékpapirjai a tőzsdén jegyeztetnek, köteles évi vagyommérlegét a tőzsdetanácsnak bemutatni“, formailag a tanácsot bizonyos ellenőrző hatáskörrel látja el, de kevés gyakorlati jelentőséggel bír, hiszen ma már ott tartunk, hogy a nagy francia diplomatával elmondhatjuk, hogy a mérleg (ép úgy, mint a beszéd) arra való, hogy — ne mondjunk vele semmit, vagyis, hogy épen legtitkosabb ügyeinket, terveinket, a melyek a külvilágot ép legjobban érdekelnék, gondosan elpalástoljuk.

A 8. §. már sokkal fontosabb és nagyobb garantiát rejt magában azáltal, hogy a külföldi részvénytársaságokat annak igazolására kötelezi, hogy „a jegyeztetni kívánt értékpapir a társaság hazájának valamely tőzsdéjén már tőzsdei jegyzés tárgyát kepezi“. A „több szem többet lát“ igazsága érvényesül itt, azonkívül világos, hogy a részvénytársaságot hazájában sokkal alaposabban és könnyebben megismerhetik, mint külföldön.

Vizsgálódásaink végére jutottunk. A német tőzsdereform története kétségbevonhatatlanul bebizonyította, hogy a tőzsdén előforduló visszaélések nem a határidőüzlet eltiltásával vagy agyonszabályozásával küszöbölhetők ki. Ezáltal csak a „közgazdaság agyvelejét“ (Schmoller) bénítjuk, a nélkül, hogy hasznos eredményekre jutnánk. A fentebbiekben rámutattunk egy pár üdvös, bevált eszközre; ezekhez járul még egy: az emberek felvilágosítása a tőzsde lényegéről. És pedig nemcsak a vakon vesztébe rohanó szerencsevadászt kell jóakaró érveléssel meggyőzni, hanem a parlamenti szerv tagjainak sem ártana e nagyfontosságú intézmény iránt érdeklődni. Tudományos érdeklődést értek. Akkor talán rájuk is alkalmazható lesz a bölcs francia közmondás: „Tout comprendre, c'est tout pardonner!“

Szegő Ernő.

---

¹⁾ V. ö. a német tőzsdetörvény 41. §-ával.

Közlemények és ismertetések.

Nemzetközi értekezlet a munkanélküliség ügyében.

A munkanélküliség ügyében Párisban szeptember 18—21. tartandó nemzetközi értekezlet az eddig beérkezett jelentések szerint nagy sikert ígér. A párisi szervezőbizottság meghívásait csakis illetékes intézmények, egyesületek és oly személyekhez intézte, kik a munkanélküliség ügyével már eddig is szakszerűen foglalkoztak. Julius közepéig húsz országból 413 csatlakozást jelentettek be. Sok kormány, számos város hivatalosan képviselteti magát az értekezleten. Az értekezlet munkaprogramját alkotó 3 kérdésről (1. a munkanélküliség kérdése az egyes országokban; 2. a munkanélküliség statistikája; 3. a munkaközvetítés; 4. a munkanélküliség esetére való biztosítás és a munkanélküliek ellenőrzése a biztosítási pénztárak útján) 10 - 12 országból érkezettek be jelentések. E jelentéseket már is nyomdába adták, úgy hogy az egész anyagot az értekezlet előtt közzétehetik. Westergaard, a híres dán statisztikus vállalkozott a munkanélküliség statistikájáról szóló jelentéseknek összesítő feldolgozására. Falkenburg, Amsterdam városi statisztikai hivatalának igazgatója, a munkanélküliek ellenőrzéséről szóló jelentéseket, Schiavé, a milánói *Società Umanitaria* munkahivatalának igazgatója, a munkaközvetítésről szóló jelentéseket dolgozza fel.

British Association.

A British Association 1910-es gyűlését Sheffildben tartották meg szeptember elején. A közgazdasági és statisztikai osztály elnöke, Sir Hubert Llewellyn Smith elnöki megnyitójában a közgazdasági és statisztikai tudomány legújabb irányairól szólott. De megemlékezett beszédében az elmúlt időszakban elhunyt kiváló közgazdasági és statisztikai tudósokról is; a mi nagy halottunknak, Kautz Gyulának nevét is kegyelettel említette.

A munkaprogramm érdekes előadásokat tartalmazott. Így többek közt: Ashley: a haszon megosztásáról, Cannan: a jövedelemről, Jevons: a korszaki hullámzásokról és a nap tevékenységéről, H. W. Wolff: a hitelszövetkezetekről, tartottak előadást. Egy külön napot szenteltek a szegényügy és a munkanélküliség kérdésének, egy más napon pedig a közgazdasági és statisztikai szakosztály, a mezőgazdasági szakosztályal egyesülvén, a mezőgazdasági kísérletek közgazdasági és statisztikai értékelését vitatta meg.

Nemzetközi kereskedelmi kamarai congressus. (IV.)

A kereskedelmi kamarák és érdekképviselői testületek negyedik nemzetközi congressusa Londonban volt június végén. Határozatai közül, melyek július végén kerültek nyilvánosságra a szaksajtóban, a következőket közöljük:

A naptárreformot illetőleg kívánatosnak mondta ki a congressus, hogy egy állandó jellegű nemzetközi naptár lépjen életbe. Ugyancsak kívánatos volna nemzetközi egyezmény révén a husvéti ünnepet állandósítani. A congressus megbizta az állandó bizottságot, birja rá valamely nagyhatalom kormányát, hasson oda, hogy e kérdések tárgyában hivatalos diplomáciai conferentia hívassék egybe.

A congressus ama véleményének is kifejezést adott, a mely szerint a nemzetközi politikai és gazdasági conferentiák alkalmából a kereskedelem és ipar meghallgatása nagy mértékben kívánatos volna. A postaszövetségek kérdésében nem foglalt állást a kamarai congressus. A nemzetközi csekkjog tekintetében sem hozott érdemleges határozat. A külföldi ítéletek könnyebb végrehajtását a congressus kívánatosnak tartja. A választott bírósági döntéseknek az egyes országokban való végrehajtását illetőleg ankétet tart kívánatosnak, melynek kezdeményezését az angol királytól várja.

Előzetes pontos megállapításokat óhajt eszközölni a congressus ama kérdésben, hogy mik az egyes országokban azok az élelmiszerek és egyéb természetes vagy gyári termékek, a melyek, a mennyiben jellemző tulajdonságaikat a talajnak, éghajlatnak, vagy sajátos készítési módnak köszönik, nemzetközi védelemre várnak.

Fontos nyilatkozata végül a congressusnak az, a mely egyengetni kívánja a nemzetközi érdekű, különösen kereskedelmi statistika egyöntetűvé tételének útját.

Az antwerpeni szabadkereskedelmi congressus.

Mikor ezelőtt két esztendővel a Cobden Club, az az egyesület, a mely a szabadkereskedelmi politikának legerősebb propagálója Angliában, az első congressust rendezte Londonban, a congressus rendezésénél valószínűleg épen olyan erősen működtek közre politikai, mint tisztán gazdasági motívumok. Angliában akkor indult meg a nagy politikai harc a liberalis-radicalis blokk és az unionista-conservativ párt között és az előbbinek azzal a nagy agitációval szemben, a melyet az unionista tariff-reformerek kifejtettek, szintén kellett olyan eszközökről gondoskodni, a melyek a nagy tömegek hangulatát a liberalis párt felé fordítják.

E hangulatkeltő eszközök sorozatában egyik volt a londoni szabadkereskedelmi congressus is. Be akarták bizonyítani az angol közvéleménynek, hogy a külföldnek még azon államaiban is, a melyek a legkifejezettebb vámvédelmi politikát követik, igen sok kiváló híve van a szabadkereskedelemnek, szóval a szabadkereskedelem nem Angliának, illetve Cobden követőinek tévedése, hanem egy természetes gazdasági állapot, a melyre előbb vagy utóbb a többi államoknak is el kell jutni. Épen ezért a londoni congressuson azt az érdekes jelenséget lehetett tapasztalni, hogy míg a külföldről elsősorban az elméleti emberek jöttek el, a kik a bizonyító anyagot hordták össze a free trade rendszerének helyességére, vagy azok a gyakorlati emberek, a kik meggyőződésből hívei a szabadkereskedelemnek, addig az angolok, illetve az angol liberalis párt részéről a congressus tulajdonképen politikai felvonulás volt a pártprogramnak egy pontja mellett.

Cobden óta az utolsó évek folyamán történt meg először, hogy a szabadkereskedelem politikája Angliában komolyan veszedelembe jutott. Hatvan esztendőn keresztül még a conservativ kormányok is, noha a párt programjában benne volt a tariff-reform, nem mertek vagy nem tudtak ehhez a kérdéshez hozzányulni. Angliában, a mely a gazdaságpolitikai kérdéseket is nagyon conservativ módon kezeli és a hol a szabadkereskedelmet nem eszköznek tekintették a gazdasági és socialis jóllét emelésére, hanem dogmának, más oldalról jövő lökésnek kellett bekövetkezni, hogy ezt a gazdasági elvet a gyakorlatban komolyan meg lehessen támadni.

A socialis törvényhozás terén meglehetősen elmaradt Anglia a legutóbbi évek folyamán tett rá kísérleteket, hogy a külföldet ezen a téren utólérje. Csak történelmi előzmény gyanánt említjük fel, hogy a liberalis kormány, a melynek élén a conservativok utolsó nagy veresége óta

Asquith, Winston Churchill és a különösen radicalis Lloyd George állanak, programjába vette, hogy az aggkori nyugdíj ügyét és a német mintájú munkásjóléti intézményeknek egész sorozatát megvalósítja. A kevésbé rugalmas angol budgetnél nem találván módot a jövedelmek megfelelő szaporítására, ezt az adótörvénynek megfelelő megváltoztatása és különösen az ingatlan és egyéb tőke erősebb megterhelése révén akarták elérni. Még egy más eredményre is számítottak ezen a réven, hogy az erősebb megadóztatás le fogja szoktatni a földtulajdonosokat arról, hogy földjüket luxus szempontok szerint kezeljék és az angol mezőgazdaságot, a melyet a szabadkereskedelem folytán az extensitás felé haladt, intenzív irányba fogják szorítani.

Az addig elvi harc így érdekekre terelődött át és az addig defensívába szorított unionista conservatív párt igen helyes politikai taktikával átvette a támadó szerepét. Míg a liberális pártot a radikálisok előnyomulása a a párt keretein belül bizonyos mértékig megbontotta, a conservatívok nem szálltak harczba egy oly népszerű jelszóval szemben, mint a munkásosztály helyzetének javítása, hanem teljes mértékben belevitték a küzdelembe a tariff-reform jelszavát. Hivatkoztak arra, hogy a vámbevételek révén oly tekintélyes jövedelmekre lehet szert tenni, a melylyel Anglia az egész socialis törvényhozásának kérdését megoldhatja. Jelszónak adták ki: „Tax the foreigner!“ — adóztassátok meg a külföldit! — és ennek a jelszónak aránylag nagy népszerűséget is tudtak szerezni, olyannyira, hogy az idej választásokon, a kisebb pártokat leszámítva, csaknem elérték a liberális párt létszámát.

Itt természetesen az okok egész sorozatának kellett közreműködni. A tariff-reformerek hirdették, hogy mikor világszerte mindenütt az elzárkózás politikája uralkodik, Anglia nem maradhat meg egymaga szabadkereskedelmi alapon, hanem a free traderől át kell térnie a fair tradere és retaliationre. Az angol külkereskedelem viszonylagos visszafejlődését úgy tüntették föl, mint a szabadkereskedelmi rendszer következését, a két legjobban elzárkózó ország, Németország és az Egyesült-Államok előnyomulását pedig a vámrendszer hatásának tudták be. Az angol munkanélküliséget, a mely nagyrészt a teljesen kapitalisztikus termelési rendszerek százötven év alatt képződött produktuma, szintén a szabadkereskedelem rovására irták. Azt mondták, hogy Anglia a szabadkereskedelem mellett néhány nagy tömegiparra van szorítva, a melyek boom mellett nagyon mindig fellendülnek, de viszont depressio alkalmával tömegesen kénytelenek munkásaikat elbocsátani. Itt bizonyításra nagyon alkalmas volt az 1907–908. évi nagy válság, a melynél ez tényleg bekövetkezett. A vámok szerintük az ipar nagyobb megoszlását eredményezik és ez bizonyos mértékig orvosszer a munkanélküliség

ellen. Az olcsóbb munkabérekkel dolgozó continentalis és a drágábban termelő angol ipar közötti különbségeket épen az angol munkás érdekében a vámokkal kell kiegyenlíteni. Végül a nagy perben nem csekély szerepet játszott az imperialis nacionalista szempont is, a melynek Angliában kétségtelenül nagy a népszerűsége. Anglia egyre jobban fejlődő és önállóságra törekvő kolóniáit csak úgy fűzheti igazán magához, ha egyrészt velük vámközösséget hoz létre, másrészt az egész angol imperiumot a külfölddel szemben vámsorompókkal veszi körül. Mindenek felett pedig a socialis kérdések e révén meg lesznek oldhatók, a nélkül, hogy új közvetlen terheket rakjanak az angol polgár vállára.

A vámvédelem mellett szóló agitációs és komoly érveknek e sorozatában különösen egy szempont érdemel figyelmet. A régi iskolával szemben, a mely a nemzetet egységnek vette és a szabad kereskedelem kérdésének tárgyalásánál a kereskedelmi, vagy legfeljebb a fizetési mérleget vette tekintetbe, erősen előtérbe tolulnak a socialis szempontok. A kérdésnek ez lett a sarkpontja és ennek következtében, mint alább ismertetjük, az egész bizonyítási eljárásnak is meg kellett volna változni.

Röviden ez a védvamos mozgalomnak és vele együtt a szabadkereskedelmi irányzatnak a története a mai Angolországban. Elmondása előzmény gyanánt azért is szükséges, mert körülbelül hasonló érvek fegyvertárát használja a védvamos politika az egész világon és mert az angol példa a capitalisticus termelési rendszer előrehaladásával együtt idővel másutt is ismétlődni fog.

Visszatérve a fentiekre, a politikai helyzet Angliában, noha azóta már egyes socialis célzatú törvények, valamint az új adótörvények életbeléptek és időközben egy választás is lezajlott, lényegében nem változott meg. Épen ezért az angol liberális pártnak és a free trade mozgalomnak épen olyan szüksége volt erre a congressusra, mint az elsőre. Jelentőség szempontjából azonban ez a második congressus mégis lényegesen különbözött az elsőtől.

A legfontosabb ok mindenesetre az volt, hogy a congressust ezuttal nem Angliában, hanem a kontinensen tartották és ha az angolokra való tekintettel, a kik ezuttal is zömét tették a congressus tagjainak, Antwerpent választották székhelyéül, mégis hiányzott a milieu és a politikai seregszemle ezuttal elmaradt. Ilyenformán a politikai momentum, a mely Londonban még a legelvontabb fejtegetések mögött is ott lappangott, ezuttal a háttérbe szorult. Érték szempontjából ez határozottan javára szolgált a congressusnak, de nem felelt meg annak a hallgatólagos célnak, a melyért eredetileg rendezték, hanem az lett, a

minek az egyik angol jellemezte, általános propaganda és a szabad kereskedelem híveinek ismerkedése.

A külsőségeket illetőleg, Antwerpen mindenestre igen alkalmas volt egy ilyen congressusnak a rendezésére. Régi, élénk szabad kereskedő város, a melynek lakossága körében nemcsak élnek a szabadkereskedelmi hagyományok, hanem a mely tényleg utalva van a szabadkereskedelempre. Fekvése utalja arra, hogy continentális kikötője legyen Angliának és Anglia felé irányuló kikötője Németországnak. A város nemzetközi kereskedelemről él és ennek a nemzetközi forgalomnak a szabadkereskedelem a leghatalmasabb emeltyűje. Épen ezért a kikötő magából Antwerpenből vettek részt a congressuson, akár elméleti, akár gyakorlati emberek, mind őszinte hívei a szabadkereskedelempnek, mert városuk fejlődésének egyik biztos faktorát látják benne. Kevésbé lehet elmondani ezt a belga kormány tagjairól, a kiknek megjelenése inkább udvariassági actus jellegével bírt és a kik csak a megjelent vendégeket akarták vele megtisztelni. Kormányok hivatalosan a congressuson képviselve alig voltak. Olasz-, Spanyolországon és Japánon kívül inkább csak a kisebb exoticus államok küldöttek képviselőket, legnagyobb részről olyanok, melyeknek még komoly állásfoglalása sem bírna jelentőséggel. Különben is a legtöbb csak megnevezte képviselőit, de otthon a vámvédelem politikáját követi.

A congressuson számszerint domináltak a belgák és az angolok. A belgák nagyrésze azonban antwerpeni volt és jóformán csak mint vendéglátó szerepelt. Az angolok között sokan voltak a gyakorlati politikusok, míg néhány kiváló elméleti emberük, közöttük Bastable dublini egyetemi tanár, akár, a ki tevékeny részt vett az első congressus létrehozásában, bár ezuttal írásban terjesztett egy tanulmányt a congressus elé, távol maradt. A continentalisok között inkább a szabadkereskedelem elméleti hívei domináltak, Nagy nevek közül ott voltak Brentano, Earl of Cromer, Guyot, Loria, Lotz, Passy, Pulsford, Raffalovich, Russel Rea, Schelle, Strauss, lord Welby stb.

A szervezetet és a tárgyalás menetét illetőleg a congressus rendezői a két esztendő előtti londoni szabadkereskedelmi congressust vették alapul. Kimondották, hogy a congressus egy meggyőződésen levő emberek gyülekezete lévén, nem hoznak határozatokat, csak a szabadkereskedelemmel kapcsolatos kérdések tisztázására törekszenek. A tárgyalások megkönnyítése céljából kérdőpontokat állítottak föl, fenntartván természetesen a megjelentek részére a jogot, hogy más kapcsolatos kérdéseket is érintsenek. A rendszer az volt, hogy a kik előre elkészítették az egyes kérdésekre vonatkozó munkálataikat, azoknak dol-

gozatait nyomtatásban adták át a congressus tagjainak, előszóval pedig csak a meg nem irt fejtegetéseket adták elő.

A tárgyalás összesen a következő hat kérdőpontra terjedt ki:

1. Logikus következése-e a szabadkereskedelmi politika a nemzetközi munkamegosztás elméletének?

2. Melyek a Németországban, Ausztráliában, az Egyesült-Államokban és Franciaországban történt tarifarevisiók valószínű következései?

3. Milyen hatása van a vámvédelemnek nyersanyagokra és gépekre olyan továbbfeldolgozó iparoknál, a melyeknek vásárolniuk kell ezeket a nyersanyagokat a készgyártmányok előállításához?

4. Melyek az akadályai, vagy állítólagos akadályai a szabadkereskedelmi politika uralomra jutásának a jelenlegi főbb védvamos rendszerű országokban?

5. Melyek a nemzetközi tőkeozgalomnak főbb jelenségei, mi a befolyása a behozatalra és kivitelre és milyen viszony áll fenn egyrészt a nemzeti jólét, másrészt a behozatali, illetőleg kiviteli többlet között?

6. Melyek a szabadkereskedelem és vámvédelem morális hatásai a nemzetek belső állapotaira és a nemzetközi viszonylatokra?

Nagyon természetesen e kérdések legnagyobb része olyan, hogy ezekről egy kizárólag free traderekből álló congressuson vita egyáltalán nem keletkezhetett, legfeljebb a résztvevők hozzászólásaikban egymás állításainak bizonyításához, adatokkal való kibővítéséhez járulhattak hozzá. Hogy az első kérdésre az összes jelentkezett előadók (Ansiaux, Yves Guyot, Mahaim, von Blom) rövidebb-hosszabb előadás kíséretében igenlőleg válaszoltak, természetes. Aránylag kevesen (Pulsford ausztráliai szenátor és Albin Stuart) válaszoltak a második kérdésre, a minek magyarázata talán abban keresendő, hogy elméleti megállapításoknál sokkal nehezebb egy-egy vámrevisiónak positiv következéseit megjósolni. Annál érdekesebb volt az e kérdéshez csatlakozó hozzászólások sorozata. Igen érdekesek voltak még a negyedik és a hatodik kérdésre vonatkozó megállapítások is.

Noha a congressus tárgyalásai állandóan magas színvonalon mozogtak, bizonyos mértékig érezni lehetett a contradictorius eljárás hiányát és tapasztalni lehetett azt a hibát, a melybe különben a vámvédelem hívei is bele szoktak esni, hogy bizonyos eredményeket, a melyek az okok egész tömegéből állanak elő, egyetlenegy okra visznek vissza. Mégis ezen a congressuson jellemző volt, hogy az első congressus merevségével szemben itt már egyesek, különösen Ansiaux, a legelső előadó, elismerték a nevelő vámok jogosultságát, egyebekben fentartva természetesen a protectióra vonatkozó álláspontjukat.

Mint Angolországban, a hol a szabadkereskedelem és védvám harcza legerősebben foglalkoztatja a közvéleményt, itt a congressuson is elsőrangú fontosságú szerepet játszottak a socialis kérdések és időről-időre úgy tünt föl, mintha a gyűlés tulajdonképen a drágaság kérdésének a congressusa lett volna. A kérdés úgy formálódott, hogy az ipari vámok használnak-e a munkásságnak és képesek-e az agrárvámok előidézze drágulást ellensúlyozni? E tekintetben igen érdekesek voltak Tyska dr. adatai, a ki a szabadkereskedelmi Anglia és védvámos Németország élelmiszerárait hasonlította össze. Brentano, a ki a német gabonavámok hatásáról egy terjedelmes tanulmányt terjesztett a congressus elé, azt fejtegette, hogy a mai német gabonaárak a vámok következtében átlag egy negyeddal mulják felül a világpiacz átlagos árait. Igaz, hogy ezalatt a munkabérek is emelkedtek, de távolról sem olyan arányban, hogy a drágulást ellensúlyozni képesek volnának. Szerinte a vámok még azoknak sem használtak, a kiknek az érdekében hozattak. A vámokkal együtt jár a föld folytonos drágulása, a mi mindig jobban súlyosodik a birtokváltozások alkalmával az új tulajdonokra. A termelés drágulása így a vámok folytonos ujjabb emelését teszi szükségessé, a mely végül circulus vitiosusszá válik és önmagát fogja megdönteni.

Baldioli, a congressus egyik olasz tagja azt állította, hogy ez mindaddig nem változhatik meg, a mi a vámtörvények és kereskedelmi szerződések nem a termelők, hanem a fogyasztók érdekében hozatnak. Szerinte szervezett termelők mindig érvényre tudják hozni valódi vagy képzelt érdekeiket a fogyasztók nagy, de szervezetlen tömegével szemben. Loria szerint a szabadkereskedelem és védvám tulajdonképen a mozgó tőke és a vele egyéredkű fogyasztók, másoldalról az ingatlan tőke harcza; mihelyt az előbbi, mint Angliában történt, túlsúlyra jut az utóbbival szemben, önmagától elérkezik a szabadkereskedelemre való áttérés. Ennek az okoskodásnak kétségtelenül megvan a hibája, hisz a tőkének az említett két formája a legtöbb esetben compromissumot köt egymás érdekeinek kölcsönös védelmére. Véleményem szerint sokkal igazabb Brentano fejtegetése, a ki oda concludál, hogy a védvámos politikának értékemelő hatása van az egész vonalon és ha ez az értéknövelés természetellenes is, a kormányok nem térhetnek át olyan gazdasági politikára, a mely az értékek csökkenésével jár, mig csak a fentebb említett circulus vitiosus arra nem kényszeríti őket.

A congressus egyes előadóinak azon állítása, hogy a munkapiacz az általános szabadkereskedelem esetén egyenletesebbé válik, meglehetősen problematikus. Mindenesetre az ez irányban összehordott bizonyító anyagnak van azonban értéke.

Megvilágításra szorul azonban egy másik kérdés. Mint már emli-

tettük, domináltak a kérdés socialis vonatkozásai, sőt egyes előadók épen a socialis szempontból kiindulva, szembeállították a kevés termelő érdekét a sok fogyasztóéval. Tekintsünk el attól, hogy az ilyen merev szembeállítások sohasem lehetnek teljesen igazak és fogadjuk el azt a fél értékű igazságot teljes értékűnek a legfőbb termelési ágánál, az élelmszereknél. Szóval kevesen a tömeggel szemben. Mi következik ebből? Az, hogy a socialis szempontot nemcsak itt, hanem a továbbiakban is épen így ki kell domborítani. Ez azonban nem történt meg teljesen és különösen nem történt meg a fizetési mérleg kérdésénél. Mert míg egy oldalról igaz, hogy a védvamosok rendszeren csak a kereskedelmi és nem a fizetési mérleget veszik tekintetbe, addig ezuttal a congressuson elhallgatták, hogy a fizetési mérlegnél tulajdonképen kik vannak érdekelve. Bizonyos, hogy ott is épen úgy, mint a termelésnél, a kevesek állanak a tömeggel szemben. Se Angliában, se Franciaországban a külföldi követelések nem a munkásság, hanem a capitalismus erejét gyarapítják. Szóval a fontos nem az volt, hogy egy fix pontból vizsgálják a kérdést, hanem hogy minden oldalról hozzanak föl bizonyítékokat, a melyek ugyanazon szempontból nézve a dolgot, egymás mellett nem is állhatnak meg.

Mindezek az elmondottak nem szolgálhatnak semmiféle tekintetben a szabadkereskedelmi elv igazának gyengítésére. Ilyen nagy elvi kérdéseket sem egy cikk, sem egy congressus keretében eldönteni nem lehet. Csak a bizonyítás gyengeségét akartuk illusztrálni egy olyan esetben, mikor adva van egy kérdés, a melyet bizonyítani kell mindennel, minden oldalról.

Mindnyájan ismerjük viszont a szabadkereskedelemnek azokat az igazságait, a melyek a congressuson is bőven elhangzottak és a melyek a védvamos rendszernek morális szempontból való káros hatásait ismeretik. Hogy a nemzetközi viszonylatokban a védvám milyen ellentétekre, milyen retorziókra és milyen kiegyenlíthetetlennek látszó ellentétekre vezet, gyakorlatból tudjuk valamennyien. Látjuk a védvamos rendszer mellett egyes érdekcsoportok támogatásának erkölcstelen és káros munkáját, látjuk iparfejlesztési politika neve alatt az igazi protekciós rendszer fölvirágozását és ezzel együtt az egészséges fejlődés megakasztását. Itt megszűnik az igazságok és féligazságok harcza, itt csak egy igazság marad, hogy a nemzetek közötti összeköttetés és az állami és társadalmi morál szempontjából nem a vámtarifák szövevényes és érdekeket szolgáló utvesztője, hanem a szabadkereskedelem a természetes állapot. És ha a jelek nem csalnak, bizonyos közeledés már észlelhető az egész vonalon a Cobden Club jelszava felé: „Free Trade, Peace and Goodwill among Nations“.

Tonelli Sándor.

Magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése.

Az idei miskolczi vándorgyűlés programjában a következő társadalomtudományi előadások voltak felemlítve:

Ruffy Pál: Nemzetellenes áramlatok.

Vámbéry Ruzstem dr.: A criminalsociologia mai állása.

Szana Sándor dr.: A közgondozásba került csecsemők halálkozásának statisztikai rögzítése és a halálozás tényezőinek statisztikai értékelése.

Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie.

Az Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie kiadójának, Berolzheimernek kezdeményezésére alakult ez új nemzetközi egyesület. Az idei nyár folyamán szétküldött jegyzék már is a szaktudósoknak nagy számát mutatja ki, a kik az egyesületbe beléptek. Magyarországról is több nevet olvastunk e jegyzékben. A Németországon kívüli művelt országok (»Kulturstaaten«!) sorában Magyarország azonban nem szerepel. Ugy hisszük, hogy minden magyar tudósnak, a ki nemzetközi mozgalomban résztvesz, kötelessége, hogy Magyarország közjogi különállását is megfelelő módon elismertesse és érvényre juttassa.

Franciaország elnéptelenedése.

A *Journal officiel* júniusi száma közli az 1909. évi francia népese-
dési mozgalomra vonatkozó kimutatásokat. Pierre Leroy-Beaulieu¹⁾ a
L'économiste français június végei számában bírálja a francia népese-
dési statisztika módszerét és sok pontjának szerkesztését kifogásolja,
azt mondván, hogy nincs a francia közgazdaságnak ennél fontosabb
pontja. Mi ehhez a legéletbevágóbb kérdéshez képest bármely demokra-
tikus reform, iskolareform, a jövedelmi adó szépségei! Minden szép
reform mellett, úgymond, a francia nép az öngyilkosság útján van.
Még lélekszik, de a zsinór a nyakán van; lélekszete mind gyengébbé
válík és majdnem hogy ki lehet számítani a pillanatot, a midőn kiadja
a lelkét.

¹⁾ Leroy-Beaulieu: *Traité théorique et pratique d'Économie politique* című munkájának nemsokára megjelenő ötödik kiadásában bővebben szándékozik e kérdésekkel foglalkozni.

Mindennél többet mondanak a száraz szám adatok. A házasságkötések száma alig apadt az utolsó esztendőben, de gyermek nincs. 1909-ben 307.951 házasságot kötöttek; ez 7·85 ezer lakóra, vagyis valamivel kevesebb, mint a közvetlenül megelőző években.

Ha a házasságkötések aránya majdnem normális is, a házasságfelbontások száma mindinkább gyarapszik: 12.874 válás volt 1909-ben, míg 1908-ban csak 11.515, 1907-ben 10.938, 1906-ban 10.573, 1900-ban pedig 7.157. Tehát kilencz év alatt a válások száma több mint 80%-al szaporodott.

Az elválások számának növekedése bizonyos mértékben szaporítja a házasságok számát is. Mert ha a 12.874 elválnak fele újból házasságot köt, ez körülbelül 6.580 házasságkötési többletet jelent.

A legsötétebb pont a születések fejezete. A franciaországi natalitás már száz esztendeje gyengül, de a gyengülés különösen az utolsó tizenöt évben kezd rohamos lenni.

Az élveszülöttek száma 1909-ben 769.969-re csökkent, a mi 19·6-ot jelent ezer lakóra. Nincs civilizált nép, a mely ily gyenge arányszámot mutatna. 1908-ban még 791.000, 1906-ban 806.000, 1901-ben 857.000, 1886-ban 913.000, 1881-ben 937.000 volt a születések száma. A második császárság idejében jóval felülmulta az egymilliót. Igaz, hogy akkor még Franciaországhoz tartozott Elzász-Lotharingia is, de ennek a tartománynak népessége az akkori lakosság 4¹/₆-át tette csak ki.

Ha összevetjük a francia népességi mozgalomnak képét a száz esztendő előttivel — hiszen teljes statisztika áll rendelkezésre 1801-ig visszamenőleg — még sajtáságosabb képet nyerünk. A lakosság száma 1801-ben mintegy 27¹/₂ millió volt. Azóta körülbelül 40.000.000-ra szaporodott (1906-iki népszámlálás szerint: 39·2 millió). Ezer lakóra a század elején ugyanannyi házasságkötés esett, mint ma esik. De míg akkor ezer emberre 33·1 születés és 27·8 halálozás jutott, addig ma ugyanannyira 19·6 születés és 19·3 halálozás esik.

A tizenkilencedik század első harmincz évében Franciaország születéseinek arányszáma (1000-re) 30 felett állott. 1835-től körülbelül 1869-ig ez az arányszám 30 és 26 között mozog. Ha eltekintünk a 70—71-es háború zavaró befolyásától, azt látjuk, hogy a natalitás 1876-tól 1900-ig bár fokozatosan apad, mégis megmarad körülbelül 26—22 között (1000-re). 1900 óta lesüllyed 21 alá és ime a múlt évben már 20 alatt volt.

Míg a második császárság derekán évenként mintegy egymillió születést számláltak, azalatt az 1886-tól 1899-ig terjedő időszakban csak 769.000-et. Ez 230.000 születéssel kevesebbet jelent a második császárság közepe és 100.000—80.000-rel kevesebbet 1886—1899-el szemben.

Ma a születési és halálozási arányszám így áll egymással szemben 769 : 756. Az átlagos életkor javult száz esztendő óta, az kétségtelen. De ha a születések száma így csökken tovább is, a mit a kérdés beavatott tanulmányozói bizonyosra vesznek, akkor rövidesen teljes szaporodási stabilitás következik be, a melytől csak egy kis lépés kell a lakosság számának fogyásához.

E soroknak, melyek csupán tényeket kívánnak reprodukálni, nem lehet céljuk okokat kutatni. Csak mellékesem említjük, hogy Pierre Leroy-Beaulieu a depopulatio fő okát a vallásos érzés csökkenésében (*atténuation des sentiments religieux*) látja egyfelől; másrészt bizonyos területek szegénységében. Ezzel szemben mások rámutatnak arra, hogy a francia vezető politika tényeiből (egyház és állam különválasztása, *secularisatio*) nem lehet egyáltalán a lakosság egésze vallásosságának csökkenésére következtetni, valamint a voltairei kor szabadgondolkodó hajlandóságai- ból sem lehetett. Továbbá arra, hogy Németországban is csökkent a vallásosság és a lakosság mégis szépen gyarapodik.

Leroy-Beaulieu a nagy nemzeti veszedelem remediumairól is megemlékezik, mint a mely kérdéssel másfél évtized óta foglalkozik úgy a *L'Économiste*, mint a *Journal des Débats* hasábjain, valamint könyveiben. Gondolatmenete nagyjában az, hogy nem oda kell törekedni, hogy egyes családoknak 7 meg 8 gyermekük legyen, a mi túlnagy terhet róna rájuk. Az a fontos, hogy elterjesztessék az a felfogás, hogy minden normális családban legalább három gyermeknek kell lennie. A harmadik gyermekre van nagy szükség. Ennek az elérésére kettőt követel: első sorban minden állami, megyei és községi állást három- és többgyermekes családapáknak kell fenntartani. Másodsor: 500 francos díjat óhajt kitűzni minden harmadik és ezután következő élő gyermekért. Ez ugyan évenként mintegy 150 millióba kerülne az államnak, de nem volna nagy áldozat az elérendő eredményért. Ideiglenes rendszabály gyanánt azt kívánja, hogy a közhivatalnokok remunerációja részben gyermekeik száma szerint való arányban osztassék ki. A jövőben szolgálatba lépők illetményei az esetre, ha meg nem házasodnának, 20⁰/₀-kal redukálándók volnának, a gyermektelen házasoké pedig 10¹/₀-kal. Az így maradó összegek a többgyermekesek közt volnának felosztandók gyermekeként 10—10⁰/₀-kal, maximális 50⁰/₀-kal.

Lannelongue szenátor törvénytervezetet terjesztett be, melynek ugyan- csak a francia elnéptelenedés megakadályozása a célja. Főbb szempontjai a következők: 1. A 29 évesnél idősebb nőtlenek katonai terhei- nek szaporítása. 2. Minden állami, megyei és községi hivatalnoknak 25 éves korában meg kell házasodnia. Fizetés-, előmenetel- és nyugdíj- kedvezmények a legalább 3 élő gyermekkel biróknak. 3. A Code Civil-

nek a szabad rendelkezésre álló vagyónrésze vonatkozó határozatai megszorítandók olyanformán, hogy a családapa ama joga, hogy szabadon rendelkezék vagyona felett, eloszlassa az attól való félelmet, hogy a vagyon a gyermekek szaporodásával elaprózódik.

Hogy mindezek eredménynyel járnak-e majd, a jövő kérdése.

Postatakarékpénztár az Egyesült-Államokban.

A postatakarékpénztári intézmény eddig csak Európában volt ismeretes. Amerikában a postatakarékpénztár a postaintézmény kissé rendezetlen volta következtében nem a legkönnyebben volt megvalósítható, holott éppen az Egyesült-Államokban, hol legtöbb az Európából a vagyonszerzési vágytól űzött bevándorlott és a hol a bankalapítási szabadság valósággal szabadossággá vált, a leginkább volt szükség ily intézményre, a melynek útján a bevándorlott munkás nehezen megtakarított pénzét biztonságba helyezheti. Az Egyesült-Államokbeli postatakarékpénztárról szóló billt, daczára a bankok erős agitációjának, Taft elnöknek sikerült a parlamenttel elfogadtatnia. Az Unio kormánya a törvény megalkotásakor abból indult ki, hogy sok kicsiny pénzösszeg, mely együttesen több milliót tesz ki, egyszerűen a forgalomból kikerül, csak azért, mivel tulajdonosai a jelenlegi takarékpénztárakat nem tartják elég biztosnak. Az ily tőketulajdonosok rendszeren a bevándorlók, ezek közül is főleg az olaszok, szlávok és magyarok soraiból kerülnek ki. A takarékos emberek azonban, a kik pénzüket eddig bizalmatlanságuk miatt elhelyezni nem akarták, az államban feltétlenül meg fogják találni azt a biztosítékot, a melynek következtében az államot kincseik őrzőjévé tehetik. Eddig is fennállott már egy, az állami takarékbankhoz hasonló takarékbetét elhelyezésére szolgáló intézmény és pedig oly módon, hogy egyesek póstautalványon saját czimükre feladták megtakarított tőkéjüket, a melyet a kézbesítéskor nem tartoznak elfogadni és az Egyesült Államok postaszabályzata értelmében egy éven belül bármikor beválthatnak, egy éven túl pedig az elnökhöz Washingtonba intézendő kérvény útján visszakaphatnak. Ily módon évente több ezer kisembər helyezi el tőkéjét, daczára annak, hogy az kamatozásban nem részesül. Az új törvény értelmében a takarékbetétek 2⁰/₀-kal kamatoztatnak. A bill rövid tartalma a következő: A postatakarékpénztár vezetését egy bizottság látja el, melynek tagjai a főpostamester, a kincstárnok és a legfőbb bíróság elnöke. Ez a bizottság határozza meg, melyik postahivatalt tartja betétek elfogadására alkalmasnak. A postatakarékpénztári üzletet nem egyszerre, hanem csak fokozatosan vezetik

be, úgy hogy kezdetben csupán bizonyos számú postahivatal fog takarékbetétek elfogadására meghatalmazást kapni. Postatakarékpénztári betétkönyvet csak 10 évnél idősebb egyén részére állítanak ki. A legkisebb betét egy dollár, de — úgy mint a magyar postatakarékpénztárnál — takaréklapok is forgalomba fognak kerülni, a melyekre azonban 10 centes bélyegek ragasztandók. Hogy tényleg kis emberek takarékoságának fokozására szolgál ez az intézmény, mi sem bizonyítja jobban, mint az a rendelkezés, hogy egy naptári hó folyamán egy-egy betétkönyvre 100 dollárnál magasabb összeget elhelyezni nem lehet és általában az egy betétkönyvre elhelyezett összeg a kamatok figyelmen kívül hagyásával 500 dollárt meg nem haladhat. A betétállomány 5⁰/₀-a a kincstárnak készpénztartalékul beszolgáltatandó, 30¹/₆-a az Egyesült Államok bondjaiban helyezendő el, a többi pedig előre meghatározott helyi pénzüzeteknek kamatoztatásra adható, a melyek a betétállomány biztosítékául szövetségi, állami vagy községi értékpapirokat tartoznak vásárolni. Ezen pénzüzetek a postatakarékpénztár által elhelyezett nagyobb betéteket legalább 2¹/₄⁰/₀-kal tartoznak kamatoztatni. Ha azonban az állami viszonyok megkivánják, az elnök a helyi pénzüzeteknél a postatakarékpénztár által elhelyezett, az összes takarékbetétek 65⁰/₀-át kitevő tőkét megvonhatja és a kormány rendelkezésére bocsáthatja, a mely állampapirokat tartozik ezen összeg erejéig kibocsátani. A betevők betéteikért a felmondáskor kívánságukhoz képest vagy készpénzt, vagy 2¹/₂⁰/₀-os kamatozású állampapirt kaphatnak, a mely utóbbiak a kezelés megkönnyítése céljából 20 dollár névértékű darabokban bocsáttatnak ki. Hogy azonban oly helyzet elő ne állhasson, a melynek következtében a régibb kibocsátású 2⁰/₀-os kötvények árfolyama erősen csökkenjen, a törvény kimondja, hogy az ily takarékpénztári bondok a jegykibocsátó bankok által bankjegytartalékul fel nem használhatók, ugyancsak közpénzek biztosítására nem szolgálhatnak. Ezen kötvénykibocsátási mód által az Egyesült Államok kormánya oly, sok millióra menő tőkét biztosított magának, a melyet vissza nem vált, hanem a postatakarékpénztár esetleges visszafizetéseit az állandón szaporodó betétállományból, legvégső esetben pedig az 5⁰/₀-ot kitevő készpénzbiztosítékból fedezheti.

(V—cs.)

A dán szakszervezetek 1909-ben.

Dánia központosított szakszervezeti szövetségeinek 1910 január 1-én 98.643 tagja volt az 1909 január elsei 96.651-hez és az 1908 január elsei 90.253-hoz képest. Ez a szám 8.390 taggal való szaporodást jelent,

a mi tekintettel az ottani viszonylag kiforrottabb viszonyokra tekintélyes gyarapodás. A tagok jelzett száma 52 központi szövetségre oszlik meg 1.241 irodával. Az 1909. év bevételei 3,473.909 koronát tettek ki szemben az előző évi 2,222.217 koronával; a kiadások 3,012.911 koronát az előző évi 2,124.143 koronával szemben. A kiadások rovatában maga a svéd általános sztrájk 843.753 koronával szerepel. A szakszervezetek összvagyonja több mint $3\frac{1}{2}$ millió koronát tett ki.

A svéd szövetkezeti mozgalom 1909-ben.

A svéd szakszervezeti központ 1909. évi jelentése szerint az országos szervezethez tartozó szakszervezetek jelentékeny tagvesztéséget szenvedtek. A megcsappanás már 1908-ban kezdődik. A tagok száma a súlyos gazdasági válság következtében 186.266-ról 169.776-ra süllyedt. Az 1909. év újabb tagvesztéseket hozott. A tagok száma 61.697-el, azaz $36\frac{1}{4}\%$ -kal csökkent és ilyenformán 108.079 tag maradt. Ezt a tagapadást az általános sztrájjal hozzák összefüggésbe, a mely a munkásságra nézve nem járt a várt kedvező eredménnyel. Pénzügyi tekintetben az elmúlt év óriási igényeket támasztott a szakszervezetekkel szemben. Az országos szervezet által kiirt rendkívüli hozzájárulások mintegy $2\frac{1}{2}$ millió koronát eredményeztek. De a rendelkezésre álló pénzek távolról sem voltak elegendők és kénytelenek voltak a külföldi szakszervezetek segítségét igénybe venni.

A külföldi gyűjtések kereken 2·7 millió koronát jövedelmeztek. Németország egyedül 1,163.720 korona segélyt juttatott. Az országos titkárság a szövetségi vezetőségeknek támogatásaképpen 1·7 millió koronát és a helyi sztrájkbizottságoknak az általános sztrájk alkalmából $1\frac{1}{4}$ millió koronát utalványozott ki. Ehhez hozzájárul az az $1\frac{3}{4}$ millió, a melyet a szövetségek az országos szervezettől kiirt különjárulékokból fordítottak saját tagjaik támogatására, továbbá az egyes szövetségek részéről kifizetett és még össze nem irt összegek.

Francia nemzetgazdaságtan.

Waha, Raymund de: *Die Nationalökonomie in Frankreich*. Stuttgart, F. Enke, 1910. 8°.

E munka azt a célt tűzte ki magának, hogy összefoglaló képét nyújtsa a nemzetgazdasági gondolkodás különböző irányainak Franciaországban. Szerzője a fősúlyt a közgazdaság tudományának mai állására

veti, de a mellett nem mulasztja el rámutatni az egyes csoportok felfogásának történeti fejlődésére is.

A francia nemzetgazdaságtan harmonikusabban simul a való élet-hez, mint bármely más országé. Napjaink gazdasági fejlődését jellemzi a capitalismus növekedése és a collectiv erők szervezése. Az előbbinek megfelel Franciaországban a gazdasági individualismus és liberalismus, a collectiv erők szervezésének eszmei velejárója a nagyrészt Németországból Franciaországba importált interventionista felfogásban található fel.

Érdekesek, hogy csak néhány példát ragadjunk ki, ama nemzetgazdák két csoportjának sajátos monografikus kutatásai, a kik Le Play alapján állva, onnan kiindulva, egymással diametrálisan ellenkező társadalomtudományi rendszerekhez jutnak. Nem kevesebb figyelmet érdemel Gabriel Tarde gazdaságpszichológiai megfigyeléseinek méltatása is. Ugyancsak rendkívül érdekesek a könyvnek ama részei, a melyek a maguk helyén leírják, hogy a nemzetgazdászok egyes csoportjainak minő hatalmi állásuk van, minő actioeszközök, oktatási alkalmatosságok állnak rendelkezésükre.

A munkát szigorú tárgyilagosság, mértéktartó bírálat, áttekinthetőség és előadásbeli világosság jellemzik. Bár első sorban szakemberhez kíván szólni, mégis közérthető formában van írva, úgy hogy élvezheti minden művelt olvasó. Az a körülmény, hogy a mű javarészt az élő jelenkorból meríti, a ma élő francia közigazdát, tudományos nézeteiket és kutatási eredményeit tárja az olvasó elé, actualis jelleget kölcsönöz neki.

Első könyve a liberális iskolát tárgyalja. A liberálisokat csoportokra osztva, sajátos mód: az üzletemberek, a közigazgatási férfiak, a historikusok, a matematikai módszert követő liberálisok és egyetemi tanárok alosztályát különbözteti meg. A második könyv a katolikus és rokon irányokról szól. Beszél interventionistákról és nem-interventionistákról. Külön nagy fejezetekben tárgyalja a soldarismust, a protektionismust. Utolsó könyvének címe: a közigazdaság a bölcsészek és sociologusok kezében.

Itt tárgyalja az pszichológiai és a positiv alapvetést, Tardeot, Durkheimet és Simiandt.

A bankkérdés.

Walther Federn, az „Österreichischer Volkswirt“ című bécsi közigazdasági folyóirat szerkesztője „La question bancaire austro-hongroise“ felirású cikket irt a „Revue Économique Internationale“-ba. Az

osztrák szakíró tőle telhető tárgyilagossággal írja le a bankkérdést, kezdve attól az időtől, a mikor a koalíció uralomra jutásával felszínre került az önálló magyar bank eszméje, egészen a legutóbbi választásokig, a melyek azt hosszú időre ismét eltemették. Az értekezést, ha ugyan annak nevezhetjük a cikket, jellemzi a jó megfigyelőképesség; azonban új szempontot egyáltalán nem tár elénk és mint ilyen inkább arra alkalmas, hogy a külföldet a kérdés mai stádiumáról tájékoztassa, semmint hogy tudományos becsű munkának tartassék. Ha a cikkel bővebben foglalkozunk, ezt csak azért tesszük, mert sok oly állítás van benne, a melyet magyar szempontból nem lehet szó nélkül hagyni, ha nem akarjuk, hogy a hallgatást beismerésnek vegyék, vagy ellenérvek hiányában szükölködő gyengeségnek tekintsék. Megjegyzendő, hogy a „magyar szempont” alatt nem az önálló bank szempontja értendő, hanem az a közfelfogás, a melyben minálunk ugy a közös, mint az önálló bank hivei pártkülönbség nélkül egymással megegyeznek.

A bankkérdést a választójog kérdésével hozván összefüggésbe, a szerző azt az állítást kockáztatja, hogy az általános választójog a magyarság uralmát megtörné és a szlávástgot juttatná uralomra. Eltekintve attól, hogy a nemzetiségi kérdés nálunk egyáltalán nem szláv kérdés, mint Ausztriában, hanem túlnyomólag román kérdés; valamint hogy a szerző állítása szerint a magyarság a népességnek kisebbségét képezi csak, egyáltalán nem valószínű, hogy bármily választójog meg tudná törni a magyarság uralmát.

A közös bankról szólva, Federn maga is beismeri, hogy a közösség daczára mégis csak Bécs felé hajlik a mérleg serpenyője, a mit azzal az érveléssel tart jogosnak, hogy a részvények többsége osztrák kezekben van és hogy a bank üzleteihez szükséges tőkét túlnyomó részben Ausztria szolgáltatja. Ez utóbbi állítás tarthatatlan, mert Ausztria legfeljebb több giro-betétet adhat a banknak, mint Magyarország, de ez teljesen lényegtelen, mivel a bank nem ezzel, hanem bankjegyekkel csinálja az üzleteit. A részvények többségének elhelyezését érvül felhozni pedig egyenesen naivitás egy államilag concessionált banknál.

Federn épp ugy, mint a többi osztrákok, nem átallja — a banknak a két ország által való igénybevételéről szólván — egy igen olcsó eszközzel hatni: rámutatván, hogy mennyivel szökött fel az utóbbi években Magyarország quotája, bölcsen elhallgatván, hogy a bank 1907 óta nem a benyújtási, hanem a fizetési hely szerint mutatja ki a váltótárca-állományt és hogy a nagy ugrás 1906 és 1907 közt ennek a ki-mutatásbeli technikának tulajdonítandó; ezt a külföldön nem tudják és felülnek ennek a tendentiosus statisztikának.

Egy, bár lényegtelen adatot kell helyreigazítanunk; az ezüstverést

köztudomás szerint, nem mint Federn írja, 1878-ban szüntették be, hanem csak a 80-as években. 1878-ban csak a magánosok részére szüntették meg az ezüstverést.

Bécsről, mint a monarchia egyetlen devisapiaczáról szólva, azt mondja a szerző, hogy számos kísérlet, mely Budapesten devisapiacz teremtésére irányult, meghiúsult. Mi ily kísérletekről nem tudunk. Sem az osztrák-magyar bank, sem a budapesti pénzüzetek ily kísérletet soha nem tettek, az osztrák bankok pedig bizonyára nem. Azt azonban az író maga sem tagadja, hogy Bécs devisaforgalmának nagy része magyar eredetű és csak a bécsi bankok közvetítése által lett osztrákká.

Azt állítja Federn, hogy a bankközösség mellett az arany főleg Ausztria kedvező fizetési mérlege folytán jött be a monarchiába, ellenben rögtön ráczáfol önmagára, jelezvén, hogy Magyarországra a kívándorlók pénzküldeményei révén évenként 100–150 millió jön be külföldről; hogy továbbá jelentékeny összegek folynak be a külföldön elhelyezett kölcsönkötvényeink fejében.

Azt a merész állítást is koczkáztatja még az osztrák író, hogy „nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy egyetlen más állam sincs a külfölddel szemben annyira eladósodva, mint Magyarország.“ Nem szólva Oroszországról, egész sorát említhetem azoknak az államoknak, a melyek Magyarországnál jóval erősebben vannak a külfölddel szemben eladósodva. Itt van Szerbia, Bulgária, Románia, Törökország, a délamerikai államok stb.

A Benedikt-féle formuláról azt mondja, hogy annak az a „hibája“, hogy megvalósíthatatlan, holott ez nem a hibája, hanem az egyedüli előnye, mivel éppen a formula kivihetetlensége miatt volt az kedves és elfogadható úgy az osztrák államférfiaknak, mint azoknak a magyar politikusoknak, a kik sohasem akarták komolyan az önálló bankot.

A készfizetések kérdésében nagyon természetesen azok felvétele ellen foglal állást, mint minden osztrák író és igen helyesen mondja, hogy Magyarországon túlbecsülik e rendszabály hatását a magyar papirok külföldi kelendőségére. De ugyanugy túlbecsüli a szerző az osztrák-magyar bank hatalmát a devisapiaczon. Normális viszonyok között a bank dominálhatja ugyan a piacot, de mihelyt a viszonyok rendkívüliekké válnak, a bank képtelen a devizaárakat döntően befolyásolni, hanem kénytelen azokat a viszonyok kényére-kedvére átengedni; rendkívüli viszonyok alatt nem éppen háborus időket, hanem már egy nagyobb szerű külföldi pénzsükséget is értve. Ilyenkor bizony a bank tehetetlen, de vigasztalásunkra szolgáljon, hogy a bank készfizetése sem javítaná meg lényegesen a helyzetet. A magyar bank készfizető hajlandóságát semmire sem becsüli a derék osztrák, mert szószerint ezeket

mondja: „Ha Magyarország állandóan kedvező viszonyok folytán kénytelen lenne nagy aranymennységeket a külföldre küldeni, eljönne a pillanat, a mikor választania kellene: vagy a kamatlábat nagyon magas tartani, vagy pedig *a készfizetéseket beszüntetni és a jegyek disagioját előidézni; és Magyarország habozás nélkül az utóbbi eljárást választaná*, tekintve, hogy azok, a kik ebben az erősen agrár országban a disagióban gabonakiviteli praemiumot látnak, épenséggel nem ritkák.“ Megnyugtathatjuk osztrák jóakarónkat, hogy minálunk a mérvadó körökben senki sem gondolt a már egyszer felvett készfizetések megszüntetésére; a kellemetlen csak az, hogy azok, a kik a francia értekezést olvassák s ezt a közleményt autentikusnak veszik, meglehetősen rossz véleményt alkothatnak maguknak a minálunk uralkodó közgazdasági felfogásról.

A vámterületről azt állítja, hogy az önálló berendezkedés nem áll Magyarország érdekében, a mi egészen természetes egy osztrák írótól; szerinte az ipari Ausztria és a mezőgazdasági Magyarország mesésen kiegészítik egymást. Ausztria szempontjából természetesen nagyszerű ez az állapot, de hogy Magyarországra nézve is épp oly épületes volna ennek az állapotnak tartós volta, abban kételkedni mernék. Mindazonáltal nagyon helyes érzéssel mutat rá ipari fejlődésünk fő akadályára (az osztrák versenyen kívül): a gyári munkára alkalmas népesség hiányára. A bankszétválasztás és a közös pénzürték megszűnése után, ugymond, a közös vámterület fentartása teljesen lehetetlenné válik.

Müller Vilmos.

Községi üzemek Italiában.

Michels-Lindner, Gisella: *Geschichte der modernen Gemeindebetriebe in Italien.* Leipzig, 1909. 255 l.

Abban a gyűjteményes sorozatban, a melyet a „Verein für Sozialpolitik“ legutolsó egyetemes gyűlésének egyik kérdéséről, a községi üzemek problémájáról kiadott, méltó helyet foglal el Gisella Michelsnek ez a kötete.

Német származása nem vált tárgyismeretének rovására, ellenben emelte ítéletének tárgyilagosságát és megélesítette szemét az olasz élet sajátosságaival szemben. Anyagának megválasztásában, a feldolgozás rendszerében és bírálati módszerében helyesen emeli ki azt, a mi az élénk olasz községesítési mozgalmat sajátosan jellemzi. Az olasz municipális socialismus sajátossága és ereje nem a nagykapitalisztikus községi üzemekben, a gáz, a villamosság és közlekedési üzemekben van, mint pl.

Nagybritanniában és Németországban, hanem a szorosabb socialis téren, ama kisebb-nagyobb ipari és közegészségügyi üzemekben, a melyek első sorban a dolgos néposztályok életmódját hivatvák javítani. Történeti hagyományokra támaszkodva, a modern olasz községek demokratikus és nevezetes részben socialisztikus községtanácsai a községesítő törekvéseket olyan tereken érvényesítették, a melyeken más államokban, részben még egyáltalában nem, másokban sokkal kisebb mértékben próbálkoztak meg (kenyér- és jéggyárak, gyógyszerárak, malmok, borpinczék stb.).

A középkori élelmiszerárszabás, a „calmière“ már a régmúlt századokban arra kényszerítette a községeket, hogy próbasütésekkel kényszerítsék a pékeket az árszabás betartására. Egyes olasz városokban, kivált Sziciliában egészen a község vette kezébe a kenyérsütést („forni normali“). Palermóban pl. a XVIII. század végéig másfél-százézer embert a község látott el kenyérral, amelynek az ára annyira változatlan volt, hogy egy olasz népmondás még ma is úgy jelzi valamely tárgynek meg nem változtatható árát: „è come il pane in piazza“. Az individualisztikus áramlat egy századra elsöpörte ezeket a községi kenyérüzemeket, már a múlt század nyolczvanas éveiben azonban újra kimutatják az egyes olasz városokban kiküldött tanulmányozó bizottságok a pékeknek az egyéni szabadsággal űzött visszaéléseit. Az a nagy gyakorlati és elméleti tudományos érdeklődés, a melyet azóta Olaszországban a municipalismus problémája iránt tapasztalunk, egyenesen a kenyérkérdéshez fűződik. A mi pellagravidékeink szempontjából is különösen érdekes az, hogy az első újabb községi kenyérsüdtéket kis olasz falvakban állították fel, a végből, hogy a lakosságot a pollentatáplálékról leszoktassák avval, hogy rendkívül olcsó egészséges kenyeret bocsátanak rendelkezésére. Egyes községekben a községi kenyérgyár felállítása után a lakosság buzakenyérszükséglete az ötszörösére emelkedett és a nép nemcsak egészségesebb kenyérral él, de megtakarításaiból egyéb egészséges táplálékra is többet költhet. Egy orvosi jelentés szerint ennek folytán tiz pellagrás községben a betegek száma jelentékeny mértékben megcsappant, egyes helyeken a felényire. A „forni rurali“ nagy sikere Udine tartományban más olasz tartományokat, a határos Ausztria, sőt Románia egyes községeit is utánzásra készítette. Nincs tudomásom arról, hogy a mi pellagrás megyéinkben e nemű, anyagi áldozatokat nem okozó kísérletek történtek.

Az olasz városokban létesített községi kenyérgyárakban is sikerült olcsóbb, jobb és egészségesebb kenyeret előállítani és ez által a magánvállalkozást is üdvös versenyre készíteni. De a Cataniában tett kísérlet, a kenyértermelést a község monopoliúmává tenni, az elkövetett hibák

folytán néhány évi üzem után anyagi terheket háritott a városra és azért erősen redukálták azt. A cataniai nép halállal fenyegette azt a kormányzót, a ki a kormánynak ezt proponálta. Jellemző, hogy ez Olaszországban a kormányt arra is bírta, hogy a népszerűtlen kormányzót visszahívja. Bár a cataniai kísérlet balsikere némileg lohasztólag hatott az impulsiv olaszokra, jelenleg vagy 15 városi községgyár működik, a melyek jórészt alacsony technikai fokon vannak.

Ugyancsak ennyire rug amaz olasz városok száma, a melyek iskolakonyhákat rendeztek be szegény tanulók napközi ellátására; igen nagy a száma azoknak a községeknek, a melyekben a „Refezione Scolastica“ hideg ételekkel látja el az iskolás gyermekeket. A miként a fővárosi kenyérgyár, azonképen a „napközi otthonaink“ is eléri technikai és gazdasági tekintetben az olasz intézmények legjelesebbjeit. A községi állatvásárok és vágóhidak dolgában is megelőzte Budapest az olasz városokat. Ellenben érdekes példát mutat épen a jelenlegi húsdrágaság idején Venezia községi mészárszékeivel, a melyek a húsellátást minőség és ár tekintetében kedvezően befolyásolták. A nagyszámú olasz községi jéggyárak keletkezését az égalj sajátos szükségletei magyarázzák meg. Mig ez úton a „jéguzsorának“ vetettek véget, Canneto Pavese község egy egész vidék pusztuló szőlőgazdáit segítette lábra a községi borpinczéjével.

Az olasz piaczügy igen kezdetleges állapotban van, fedett vásárok igen kis számban vannak és azokat is kevésbé socialis szellemben kezelik. Még kevésbé kielégítő a legtöbb olasz községben a vizellátás úgy, hogy itt-ott még virágzó vizkereskedés uralkodik. Ma 88 vizmű közül, a melyet az „Annuario Statistico“ felsorol, csak 45 van községi kezelésben.

A hol magántársaságok szolgáltatják a vizet 60–80 centesimit is elkérnek egy köbméter vizért, de a községi üzemek között is akadunk olyanokra, a melyek igen drágán szolgáltatják azt. Egyes városokban (Genua, Turin) községi és magánvállalatok versenyeznek egymással, a mi azonban visszás állapotokat okoz. A csatornázás terén is igen elmaradottak az olasz községek. Csak igen kevés városban van a csatorna-rendszer teljesen kiépítve és még kevesebb város (pl. Milano) kezeli maga a csatornáit. Ellenben vannak városok, a melyek a szegény lakosság számára igen olcsó, sőt ingyenes mosó- és fürdőházakat és uszodákat építettek.

Csodálatos, hogy mig a szerző igen részletesen ismerteti Turin város egyes közegészségügyi intézeteit, a községek gyógyszerházaikat, — a melyek különben Olaszországban a szabad versenyt élvező olasz patikák arczátlan visszaéléseivel szemben kitünő szolgálatot tettek — olyan

nagyarányú és nagyfontosságú községi üzemről, a minő a községek ház-építkezése, egy árva szóval sem tesz említést.

A gáz és villamos üzemek községesítése terén az olasz városok messze elmaradnak pl. a németek mögött, bár különösen az utóbbi üzem terén rohamos itt is a haladás. Mindkét üzem együttes községesítése is a legjobb eredményeket gyümölcsözte és a fogyasztóknak jelentékeny megtakarításokat okozott. A legkezdetlegesebb stádiumban Olaszországban a közuti vasutak községesítése van. Igen érdekes a községesítésnek az a felemás formája, a mely Milanoban történt meg. Turin átvette egy magánvállalat vonalait, jóllehet az nemcsak a tiszta nyereség 50⁰/_o-át, de azonfelül minden kocsikilométer után évi 2 centesimit fizetett. Igen sikeres kísérletek történtek Olaszországban az automobil- és a hajóközlekedés (Venezia) terén. Veneziában különösen a két évenként rendezett képműkiállítás igen jövedelmező városi üzem. Sajátságos egyes városok természetkezési üzemei, — Milanoban külön tramway-vonalakon bonyolítják azt le — a melyekben a temetést gyakran egyházi segédkezés nélkül végzik, sőt van olyan község is, a mely a papság részvételét elvileg kizárja. Ennek ellentétje Scordia szicíliai községnek az a végre nem hajtott terve, hogy a helyi védőszent bucsuját összes sátraival, körhintáival stb. községesíti.

A szerző végszavában kiemeli az olasz községesítő törekvéseknek kezdő jellegét és ehhez képest igen óvatos az ítéletében. Gondosan mérlegeli a községi üzemeknek kivált a kezdetben fokozottan mutatkozó gyermekbetegségeit és azokat a veszedelmeket, a melyek az olasz nép-jellemből és politikai szervezetből ez üzemekre háramlanak. A lakosság-nak a legtöbb hasznot azok a községi üzemek hajtják Olaszországban, a melyek a magánvállalkozással való versenynek köszönik létüket, de egyedáruságot nem élveznek.

A szerző alapos munkája nemcsak gazdag tanulságokat nyújt a községi politikusnak, de igen élvezetes, néha tárczaszerűen színes, egyszerű előadása sok világosságot vet az olasz élet és néplélek nem egy érdekes részletére is.

Ferenczi Imre.

A munkásbiztosítás Európában.

A *Reichsarbeitsblatt* júliusi száma értékes mellékletet hozott, a mely táblázatosan adja az európai államok munkásbiztosítási törvényhozásának főbb elveit.

Három táblázatot ad itt a német császári statisztikai hivatal munkásstatistikai osztálya. Feldolgozva látjuk a 1. betegség esetére való

biztosítás, 2. balesetbiztosítás, 3. rokkantbiztosítás és aggkori biztosításra vonatkozó törvényhozást 14 államra nézve.

Függelékül a kiadványban a német birodalomnak 1908. évi munkásbiztosítási statistikáját leljük. Ebből kitűnik, hogy betegség esetére 1908-ban 13,189.600, baleset ellen 23,614.000, rokkantság esetére 15,226.000 személy volt biztosítva.

Kártérítés nyújtott betegség esetében 5,701.180-szor, 1,008.677 balesetnél és 1,118.749 rokkantsági esetben. A bevételek a betegség ellen való biztosításnál 365,994.100 mk.-át (kiadás 350,544,100) a balesetbiztosításnál 207,550.500 (kiadás 183,818.700), a rokkantbiztosításnál 285,882.100 (kiadás 200,339.100) mk.-át tettek ki. A biztosító intézmények vagyoni állaga a betegség esetére biztosítóknál 267,708.400, a balesetbiztosítóknál 326,601.500, a rokkantbiztosítóknál 1.489,610.600 márka. A kártérítés átlaga betegség esetében 58·07, baleset esetében 158, rokkantság esetében 165 márka volt. A biztosítottak megterheltségének átlaga fejenként a betegség esetére való biztosításnál 26·55, a balesetbiztosításnál 7·75 és rokkantbiztosításnál 15·50 márka.

A Reichsarbeitsblatt mellékletében levő adatok értelmében elmondható, hogy a német birodalmi munkásbiztosító törvényhozás a legkedvezőbb a német munkásokra nézve, mert az általános biztosítási kényszerrel ugyszólván minden munkást biztosít betegség, baleset, rokkantság és aggkor esetére, mert a hozzájárulás nagyobb részét a munkaadókra hárítja, a maradandó jellegű károknál nem egyszeri végkielégítést, hanem járadékot nyújt minden rokkant és aggkori járadékhoz 50 márkás évi birodalmi hozzájárulást biztosít. A törvényesnél magasabb összegre való önkéntes biztosításnál magasabb járadékot tesz lehetővé, mert a pénzbeli segélyek mellett értékes természetbeni segélyeket is nyújt és mert az iparfelügyelet állandó tökéletesítésével a baleset-elhárítást mindinkább növeli.

Proudhon.¹⁾

„A munkások Franciaország nagy városaiban majdnem folytonosan érintkezésben a rendesen tudományosan képzett republikánusokkal és demokratákkal, sokszor részt vevén titkos egyesületekben és körülvéve a nyilvános tudomány és a napi irodalom nagy gazdagságától, majdnem önkéntelenül hozzászoknak az önálló gondolkozáshoz és beszédhez. Nem lehet tehát csodálkozni, ha magából a munkások osztályából egy egész sora az íróknak keletkezik.“ Ezek között kétségtelenül a legnagyobb Proudhon volt, ki egyáltalában a francia socialismus fejlődésének csúcspontját jelzi.²⁾

Az egyéni szegénység talajából táplálkozik a socialismusnak ezen hatalmas hajtása is. Azt olvassuk Proudhonról, hogy forradalmi eszméibe beleszövődik a feletti töprenkedése, hogy atyja minden szorgalma, minden becsületessége mellett sem képes családját fentartani. A vagyoni romlás következtében családjá elveszti kis birtokát. Azt írja erre vonatkozólag későbben: Ki tudja, vajjon egy jó földhitelintézet létezése mellett nem maradtam volna-e egész életemben mezőgazda és conservatív?

Harczias, hajthatatlan, az erkölcsi pathos által zománczozott jellem, erős analytikus ész volt, ki a tévedést szerette utolsó rejtekéből is kiűzni. Mint gymnasista őrizi otthon a nyáját, dolgozik az atyja üzletében, dolgozik mint szedő, aztán kereskedősegéd, szerkesztő, képviselő, a mellett tanul nyelveket, héberül is, tanult theologiát, philosophiát, jogot, főleg pedig közgazdaságtant, melyet az emberiségre nézve legfontosabb tudománynak tekint. Közben érintkezik tudósokkal, jár előadásokra a Sorbonne-ba, agitál, ir, tanul és tanít. Tevékenysége miatt elitélve, száműzve, nélkülözésekkel küzdve, végre összetörve. Bölcsője ugyanabban a városban állott, mint Fourier-é, Besançonban, és mégis mily ellentét a saját gondolatrendszerének chrysalishüvelyébe bezárt tudós és a politikai és társadalmi élet gyúpontjában élő, ezernyi összeköttetést szövő reformator között!

¹⁾ Földes Bélának az Akadémia könyvkiadó vállalatában néhány hét mulva megjelenő *A socialismus* című munkájából.

²⁾ Stein: *Die industrielle Gesellschaft*. II. kiad. (Lipcse, 1855.) 462. l.

Ha egy közel harminczkét éves ember — mondja Proudhon egyik levelében — hibáján kívül az inséghez közel járó állapotban van, ha egyszerre elmélkedései közben felfedezi, hogy annyi bűnnek és nyomornak oka tisztán egy számítási hiba, egy helytelen számvitel, ha egyuttal a kiváltság védőinél több arczátlanságot és rosszhiszeműséget észrevenni vél, mint képtelenséget és korlátoltságot, nehéz, hogy epéje ne dolgozzék és irálya ne legyen visszhangja lelke háborgásának.¹⁾

A besançoni akadémiához egy ösztöndíj tárgyában intézett levelében pedig ezeket olvassuk: Születve és nevelve a munkásosztályban, hozzátartozván ma is és mindenkoron, szive, természete, szokásai, főleg pedig az érdekek és vágyak közössége által folyamodó legnagyobb öröme volna, ha szavazataikat kapná; ne kételkedjenek abban, uraim, hogy személyében méltányos támogatásukat a társadalom ezen érdekes részére irányítottam, melyet a munkás neve díszít, hogy méltónak tartottak Önök mellett első képviselője lenni és hogy ezentúl fáradság nélkül dolgozhatik a bölcsészet és tudomány segítségével, akaratának minden erejével és eszének minden hatalmával testvéreinek és társainak teljes felszabadításán.

És midőn az akadémia őt jelöli, így szól önönmagához: „Proudhon, te mindenekelőtt a szegények ügyének tartozol; az alacsonyok felszabadításának; a nép kimívelésének; te talán utálata léssz a gazdagoknak és hatalmasoknak; a kik a tudomány és Plutus kulcsait tartják, elátkoznak; te azonban kövesd reformatori utadat az üldözések, a gyanúsítások, a fájdalmak, még a halálon keresztül is; hidd sorsodnak, mely neked kilátásba van helyezve, de az apostol dicső vértanúsága helyett ne válaszd a rabszolgák élvezeteit és aranyozott lánczait.“

Bergmann barátjának ezt írja Proudhon: Franciaországban mást nem értenek, mint a gorombaságot, a személyeskedést, a sértést; gyanúsításokkal, epével és köpettel leöntik egymást; ezek a gondolatok formái. És mert így kell beszélni, hogy megértsék, Proudhon még egy néhány hanggal magasabbra száll.²⁾ Tudom, mondja, hogy szememre vetik a polemiámat, de ez csak taktika, annyi gyávaság van mai nap a kritikákban, hogy jó, ha van egy szakács, a ki egy kis eczetet és citromot vegyít a mártásba.

Proudhont és felfogását jellemzi rendkívül nehéz kifejezési módja. Felfogása, bármennyire legyen az különböző oldalról befolyásolva, egészen egyéni. A mellett kétségkívül időről-időre módosul a felfogása. Mig egyfelől a socialismust úgy jellemzi, mint a nyomor vallását, másfelől meg ezt mondja: a socialismus semmi egyéb, mint a társadalmi gazdaság-

¹⁾ Fournière: *Règne de Louis Philippe*. 463. 1.

²⁾ U. o. 469. 1.

tan.¹⁾ Megtámadja a tulajdonjogot gyökerében, nélkülözhetetlennek tartja rendeltetésénél fogva és a „propriété-vol“-al szemben követeli a „propriété-liberté“-t. Bár lényegében forradalmár, hátat fordít a forradalomnak, sőt saját jellemzését egyszer abban találta, hogy „egyszerű financier“.²⁾ Georges Weil azt mondja róla, sem forradalmár nem volt, sem anarchista, hanem egy mérsékelt, egy gyakorlati reformator. Milyen sajátos a kifejezési módja, melynek ismerete pedig első feltétel egy író megértésére, arra igen jó példát hoz fel Droz.³⁾ Le kell rombolni a királyságot, mondja Proudhon és itt mindenki okvetetlenül azt érti, le kell rombolni a trónt, pedig Proudhon itt csak arra a hatalomra gondol, melyet valamely ember akarata gyakorol más emberek akaratára.

Politikai magatartását gyakran gyanúsították. Összeköttetése Napoleon herczeggel is erős kritika tárgyává tétetett. Noha tényleg túlságosan közeledett az opportunismushoz. Ime egy példa. Egyik levelében ezeket írja :

Remélem, hogy a minister kedvezően fogadja eszméimet, annál inkább, mert megmutatom neki, hogyan lehet a radicalis elméleteket a kormány előnyére fordítani. Tényleg, minthogy egy társadalomban nem lehet sem helyettesítés, sem megszakítás, minden elméletnek be kell bizonyítania, hogy a létező elméletből származik, következésképp, hogy ennek megtartására dolgozik saját megérkezésének napjáig.⁴⁾

Nagy befolyással volt Prudhonra kétségtelenül Hegel bölcselete ; ezt különösen mutatja a „Contradictions économiques“ című munkája ; a thesis, antithesis és synthesis, a negatio negatiója képletek, melyeknek ő is varázserőt tulajdonított. Kantnak is nagy tisztelője volt ; a legnagyobb philosophusnak tartotta, azonban következetlennek vélte, midőn az igazságosságot az Istenre vezeti vissza.

Hegelhez való viszonya legjobban kiderül a következő levélből, melyet Bergmann barátjához irt (1845. jan. 19.): „Remélem, hogy megmutatom a francia közönségnek, mi az a dialektika ; nem szomorú-e, hogy mig Németországban minden író magát egy ismert módszernek aláveti és megjelöli azt a logikai eljárást, melyet követ, Franciaországban örökké veszekednek, a nélkül, hogy egymást megértenék ? Ennek a szellemi fegyelemnek szükségességét tartottam első sorban fontosnak a sorozatos elmélet vagy dialektika neve alatt jelezni, melyről már Hegel részletes ismertetést adott. Az új ismeretek után, melyeket e télen gyűjtöttem, sok német igen jól megértett engemet, a kik bámulták azt a munkát, melyet végeztem, hogy magamtól eljussak oda, a hol ők van-

¹⁾ Droz : *Proudhon*. 136. l.

²⁾ U. o. 137. l.

³⁾ U. o. *Proudhon*. 114. l.

⁴⁾ 1842. jan. 23. Bergmannhoz.

nak. Még nem tudom megállapítani a rokonságot, mely az én metaphisikám és Hegel logikája között van, mert soha nem olvastam Hegelt; de meg vagyok győződve, hogy ez az a logika, melyet legközelebbi munkámban alkalmazni akarok; vagy ez a logika csak egy specialis esete, vagy ha úgy tetszik, a legegyszerűbb esete az enyémnek.“

Grün a Proudhonnál tett látogatásáról (1845. jan. 4.) azt mondja, beszéltünk Hegelről, Feuerbachról, Adam Smithről, Sayról, Blanquiról, Wolowskiról, Fourier és Considerantról, Lisztről és a vámegyletről, Heineról és Marxról. Továbbá érti Kantot és jól látta a tojást, melyet Hegel, Columbus módjára, megállított: a negatio negatióját. Hegel nagy és magasztos munkáját... teljesen megértette.

Hegel befolyását, különösen a „Contradictions“-ra Saint-Beuve is elismeri, csakhogy azt, mint mondja, le kell szállítani a valóra.

Leginkább a hegeli dialektika utánzására vezetik vissza Proudhon ama hajlamát, hogy a dolgokban rejlő ellentéteket tüntesse fel, keresve az azokat kiegyenlítő magasabb egységet. Módszerének gyökere talán mélyebben rejlik, talán abban a leküzdhetetlen vágyban, a dolgok szövevényes alakulásából az igazság fonálát kihalászni. Hiszen ki tagadná azt, hogy elvek és alakulások ellentéteket mutatnak, előnyöket és hátrányokat, és a legtökéletlenebb, bár gyakori tudományos eljárás az, hogy csak az egyiket vagy a másikat akarják látni. Ki tagadhatná azt, hogy a civilizációnak vannak előnyei és hátrányai, az individualismusnak, a socialismusnak vannak előnyei és hátrányai, a munkamegosztásnak, a gépnek, a versenynek, a magántulajdonnak stb. vannak előnyei és hátrányai. Proudhon olyan őszinte, hogy még a bourgeoisie előnyeit sem tagadja, épp úgy mint a hogy nem tagadja a proletariatus, a demokratia nagy hátrányait. Azért ő nem csatlakozott sem azokhoz, kik a kedvelt eszmének csak előnyeit, sem azokhoz, kik az üldözött eszmének csak hátrányait látják.

Az őszinteség, az igazságosság, melyet a legmagasabb eszménykép imádott, oka annak, hogy vergődik az élet ellenmondásai, a „contradictions“ között és nem elégitheti ki azokat, kik vakon hódolnak egy bálványnak.

Az ellentétek összefoglalása és kiegyenlítése kifejezési módjában is visszatükröződik. A synthesis külsőleg is kifejezésre jut. Így lép a propriété-vol helyébe a propriété-liberté, a munka és tőke ellentéte helyébe a capital-travail, a hatalom és szabadság ellentéte helyébe az autorité-liberté stb.

A francia moralphilosophusok közül befolyással volt rá Bayle, a ki már az erkölcsiséget a vallástól elválasztja, azt tanítván, hogy a vallás nem tartotta vissza az embert a bűnöktől. Behatóan tanulmányozta Vol-

taire, Diderot, Volney munkáit. Egy, Persigny miniszterrel folytatott beszélgetés alkalmával azt mondta: Volney a mesterem, D'Alembert, Voltaire, a physiokratok, Condillac, Bayle stb. atyáim. A francia spiritua- listákkal (Cousin, Jouffroy) egyesítette a törekvés, az etikát rationalis alapra fektetni.

Befolyással voltak rá az angol philosophusok is, különösen Shaftesbury, Hartley, Butler és Hutcheson. Az intuitív moral hirdetőihez, Butler, Shaftesbury stb. közel áll Proudhon ama felfogása is, mely szerint az erkölcsi érzék az emberbe van plántálva, mint a szeretet, gyűlölet stb.

Kétségtelen, hogy Feuerbachnak is befolyása volt Proudhonra és vallási elméletére. Azonban ezt a befolyást túlozni szokták. Proudhon csak később ismerkedett meg eredetiben Feuerbach-hal. Erkölcsi rendszerük alapgondolata lényegileg más; míg Feuerbach az erkölcsöt a boldogságra alapítja, addig Proudhon az igazságosságra. Feuerbach szerint az erkölcs boldogság nélkül egy értelem nélküli szó, Proudhon ellenben ellensége minden hedonistikus erkölcstannak.

Grün magyarázván a forradalmat, melyet Feuerbach Németországban okozott (hasonlatosságot talál Feuerbach és Proudhon között), azt mondja: Tehát az anthropologia az a metaphysika mozgásban, mire Proudhon azt mondja: én pedig be fogom bizonyítani, hogy a nemzetgazdaságtan a metaphysika mozgásban.¹⁾

Természetes, hogy Comte befolyása is érvényesül. Proudhon is azt vallja, hogy a theologiai gondolkozás egy múlt történeti korszak. Ő is híve az altruistikus moralnak. Azonban a positivismus mint egész még sem egyezik meg Proudhon felfogásával, ki minden absolut eszmének ellensége, tehát ellensége a Comte által a régi cultus helyébe plántált humanitási cultusnak, a grand Être cultusának, mely az Isten fogalom helyébe lépne. Mert hiszen ez is csak egy új Isten, melyhez a grand Être annyival is inkább hasonlít, mert Comte annak egyházi szervezetét is kifejti. Gazdasági rendszere is lényegesen eltér Comte rendszerétől, ki e tekintetben közelebb áll Marxhoz.

Proudhon, tulajdonkép egy tudós temperamentum, a körülmények által kényszerítve volt a napi kérdésekre vonatkozólag gyorsan megfelelő megoldásokat nyújtani. Iratainak, terveinek, javaslatainak megítélésénél e körülményt tekintetbe kell venni. „Hozzá szokva a hosszú tanulmányokhoz, türelmes vizsgálódásokhoz, érett megfontolásokhoz, egyszerre meglepett a köztársaság beköszönése és a problémák sokasága...“ Az akkori olvasók nem kívántak hosszadalmas, a történelem, igazságosság, jog által megokolt megoldásokat; gyakorlati megoldásokat kívántak, melyeket

¹⁾ Sainte-Beuve: *Proudhon*. 212. 1.

máról holnapra megvalósítani lehet, a forradalmat törvényjavaslatokban cikk cikk után, mint akkor mondták.¹⁾

Felfogását, céljait igen jól tükrözik vissza a következő sorok:... Megérted, hogy most nem az a feladat, képzelődni, agyunkban egy későbbben előterjesztendő rendszert összeállítani; nem így reformálják a világot.²⁾ A társadalom csak maga-magát javíthatja, azaz tanulmányozni kell az emberi természetet minden megnyilvánulásában, törvényekben, vallásokban, szokásokban, gazdaságban; ezen óriási tömegeből metaphysikai műtétekkel kivonni az igazat, kikapcsolni a hamisat, hibásat, tökéletlent és az összes megtartott elemekből általános elveket formulálni, melyek szabályokként szerepelnek. Ez a munka befejezéséig évszázadokat fog igénybe venni. Ezt te kétségbeejtőnek fogod tartani; de nyugodjál meg. Minden reformban két különböző elem van, melyet gyakran össze-zavarnak: az átmenet és a befejezés. Az első az egyedüli, melyre a mai társadalom hivatva van; arra, mely elvek által valósítjuk meg ezt az átmenetet? Megtalálod e kérdésre a feleletet, ha összefoglalod második emlékiratom néhány lapját (10—11. l.): megváltani az összes járadékokat és általánosítván ezt, leszállítani az összes jövedelmek mértékét stb. Megérted, hogy a fokozatos eltörlése mindennek, mit háramlásnak nevezek, azaz járadékok, haszonbérek, lakbérek, nagy fizetések, verseny stb., majdnem teljesen megsemmisítené a tulajdonjog hatását, mert ha káros, főleg a kamat által az. De ezen fokozatos eltörlés csak a rossz negatívója volna, de még nem lenne pozitív szervezkedés. Erre, kedves barátom, kezdem adni az elveket és az általános törvényeket, de egyedül nem oldhatok meg minden részletet. Ez oly munka, mely ötven Montesquieu-t vesz igénybe. Részemről adni fogom az axiomákat, példákat fogok adni és a módszert, megindítom a dolgokat: az egész világot, hogy a többit megtegye. Senki sem képes a földön, mint azt Saint-Simonról és Fourierről akarták állítani, minden részt magában foglaló teljes rendszert adni, melyet csak működésbe kell hozni. Ez a leggonoszabb hazugság, mit az embereknek lehet feltálatni és azért elleneztem annyira a fourierismust. A társadalmi tudomány végtelen: egy ember sem bírja egészen... Felfedezhetjük alapelveit, aztán elemeit, aztán egy részét, mely mindig nagyobbodni fog. A mit most teszek, az a politikai és törvényhozói tudomány elemeinek meghatározása. (1841. május 2. Páris. Gauthierhez.)

Proudhon tehát saját munkáját csak előkészítőnek tekinti és élesen különböztet átmenet és befejezés között. Már Bray azt mondta, hogy egy előkészítő társadalmi stadiumot kell keresni, mintegy egy állomást individualizmus és socialismus között. Ez volt Proudhon törekvése is.

¹⁾ *Théorie de la propriété.* 37. és 38. l.

²⁾ Itt már találjuk az utopizmus visszautasítását, tehát már Marx előtt.

Szerinte az emberiség halad megközelítések (approximations) által:

1. Megközelítése a tehetségek egyenlőségének nevelés által, munkamegosztás által, a képességek fejlesztése által;
2. megközelítése a javak egyenlőségének a kereskedelmi és ipar-szabadság által;
3. megközelítése az adózás egyenlőségének;
4. megközelítése a birtok egyenlőségének;
5. megközelítése az anarchiának;
6. megközelítése a nem-vallásnak vagy nem-mysticismusnak;
7. korlátlan haladás a tudományban, jogban, szabadságban, tiszteltben, igazságosságban.¹⁾

Bizonyos, hogy Proudhon első sorban kritikai szellem volt. Az élet nála vitatkozást jelent és azért írja egyik, Bastiathoz intézett levelében, hogy csak azért fél a paradicsomtól, mert ott az emberek mind egyetértenek. Kritikáját a socialismusra is alkalmazta és azért a socialismus enfant terrible lett, mint Diehl mondja. Tévedését ez író abban találja, hogy mint fanatikus híve a szabadságnak, a mai magángazdasági termelési rendszert fenn akarta tartani, de a mellett lehetségesnek tartotta a pénzt, a kamatot, a bérrendszert eltörölni és ezzel az egyenlőséget is biztosítani. A szabadság — mondja²⁾ — Proudhonra nézve egy noli me tangere volt, mint proletárnak érzéke volt a gazdaságilag gyengék szenvedései iránt és a társadalmi bajokat gyógyítani akarta, de másfelől biztosítani akarta az ember legbecsesebb javát, az egyéniséget. Még az is kénytelen őt csodálni, a ki kénytelen nagy szellemének logai következetlenségeit kimutatni.

Milyen gazdag szellemnek kellett lennie, azt teljesen kifejezi Grün, midőn egy látogatása alkalmából azt írja: Százmillió eszmét cseréltünk.³⁾

Érdekes világosságot vet Proudhon gondolkozására a besançon—mülhauseni vasut története. Proudhon kérte Napolen herczeget, hogy az engedélyt adja a Huber által képviselt társulatnak. Huber forradalmár és demokrata volt. Az engedélyt más társulat kapja és Pereire küld Huber és Proudhon kártalanítására 40.000 frankot. Proudhon ezt Napoleon herczeg előtt a következőkép indokolja: Nem akarom a moralis és megvesztegethetetlen embert játszani; nem szeretem a színházi erényeket és csak azt becsülöm, a mi természetes és szerény... Mint nemzetgazda és demokrara kértem az engedélyt a Murray-társulat számára: nemcsak kedvezőbb feltételeket akartam az állam számára szerezni, hanem egy eszmét akartam ténynyé váltani, a vasuti társulatok decentra-

¹⁾ *Théorie de la propriété*. 241. lap.

²⁾ Diehl, *Proudhon*. II. 327. lap.

³⁾ *Sainte-Beuve—Proudhon*. 211. lap.

lisatiójának, függetlenségének és az állam alá tartozandóságának eszméjét... Pereire az ipari hűbériség, a Saint-Simon-féle elv képviselője és feje, mely elv most nemzeti gazdaságunkban uralkodik, melyet antide-mokratikusnak és antiliberalisnak tartok, veszélyesnek a nép emancipációjára és a császár hatalmára nézve. Kötelességem, sorsom, hogy e rendszer ellen mindenütt harcoljak... a császár, az ön unokaöccse, miután a lelkünket kiszolgáltatta a jezsuitáknak, a nép vagyonát kiszolgáltatta a zsidóknak. (1857 szeptember 7. Paris.)

A nép kegyét is élvezte. Midőn 1848-ban a véres juniusi napokban az állami socialismus, Louis Blanc munkára való joga megbukik, a nép az állami socialismus ellen fordul és Proudhon eszméit felkarolja.

Sok éleslátása és helyes ítélete volt az egyénekről. Mikor Bonapartet megválasztják a köztársaság elnökévé 1848 december 10-én, azt mondja róla, hogy ő Napoleon a kicsiny, a törpe lesz. Egy más helyen azt mondja, hogy Franciaország utolsó uralkodója lesz.¹⁾

Ránk nézve az is érdekes, hogy Franciaország beavatkozását az osztrák-olasz háborúba rosszalta.

Bár iskolát nem alapított, számos híve volt; ezek között Diehl felsorolja Bergmann-t, Langlois-t, Darimon-t, Duchéne-t, Chaudey-t, Berlay-t, Clémen-t, Charles-Edmon-t, Delhasse-t, Rolland-t, Massol-t, Herzen-t, Longue-t, Perrot-t; ide számíthatjuk Mülberger-t, Grün-t, mindenesetre részben legalább Sainte-Beuvet. A nemzetgazdák közül sűrű érintkezésben volt Joseph Garnierrel, ki Proudhon eszméi iránt bizonyos rokonszenvvel viselkedett.

37 kötet a társadalmi élet, a nemzetgazdaságtan, a politika, az aesthetika, a jog, a theologia egész mezejére kiterjedő tudományos dolgozat, hozzá 14 kötet levelezés — ez képezi Proudhon szellemi hagyatékát. Termékenységre, sokoldalúságra, de eredetiségre, bonczoló tehetségre, dialektikai jártasságra nézve egyike a legkiválóbb íróknak, a socialismus képviselői között kétségkívül Marx mellett a legjelentékenyebb.

Proudhon hatása a francia socialismusra nézve döntő volt. Lassanként elhomályosítja a régibb utopistikus rendszereket. A francia socialismus őt követi, az ő tanának befolyása még az Internationale első éveiben a francia socialisták révén döntő és csak lassan homályosul el Marx mellett. Úgy látszik, hogy Franciaországban a proudhonismusnak egy új aerája kezdődik. Születésének évszázados fordulója alkalmával (1909) az általa hirdetett igazságok ismét erős visszhangra találtak és egyes írók nem késtek fölényét Marxxal szemben hangsúlyozni, különösen pedig azt, hogy az ő idealismusa, erős erkölcsi alapja sokkal sympathikusabb, főleg a francia proletariatusnak, mint Marx rideg materia-

¹⁾ *Confessions* 220. és 227. lap.

lismusa és amoralismusa. A syndicalismus összefüggése a proudhonismussal is mindinkább világossá válik.

Érdekes, hogy Franciaországon kívül is Proudhon ismét nagyobb benyomást tesz a gondolkozókra, különösen az ő teljesen pártatlan törekvése az igazság után. Hammacher, Marx legújabb monographistája munkáját jóformán kezdi és végzi Proudhonnal, mottóját és végszavát tőle kölcsönzi. A bevezetésben pedig azt mondja róla, hogy „egy valóban szabad és előítélet nélküli szellem, a ki még saját rendszerével szemben is leteszi a dogmatismust és csak egy irányelvet ismer: az igazságot.“

A socialismus Proudhon szerint az igazságosság elvének alkalmazása az ökonomiai viszonyokra. Az emberiség első korszakaiban az igazságosság védelmére szolgálnak a vallások. Az Isten eszméje az igazságosság allegoriája, az Isten eszméje az igazságosság eszméjének első megnyilvánulási módja. Lényege az igazságosság elvének az emberi méltóság elismerése embertársainkban. Törvénye: Tedd másoknak azt a jót, a mit tőlük kapni óhajtasz. Az igazságosság nem származik Istentől, az emberben immanens. Az igazságosság megvalósítása a törvényekben tökéletlen. Jog és önérdék nem azonosak, a jogot nem lehet az érdekre alapítani. A dolgok természete és a társadalom föltételei követelik, hogy az egoismus a közérdeknek alárendeltessék. A gazdasági életben az igazságosság jelenti a szolgálatok kölcsönösségét („mutualité“). Az igazságosság és a szolgálatok kölcsönössége pedig követeli, hogy a munkás oly bért kapjon, mely megfelel munkatermékének és hogy a forgalomban egyenlő értékek cseréltesse, miből a hitel ingyenes kiszolgáltatása következik. Az állami életet is át kell hatnia az igazságosság elvének. Uralomnélküliség nem képzelhető emberek között. Még nem létezett némileg rendezett nemzet, mely az állami élet lényeges szervei nélkül élt volna. A történelem tanúsága szerint az anarchia éppoly kevéssé érvényesül az emberiségben, mint a világegyetemben. Azonban éppoly helytelen, mint az Isten kegyelméből való uralkodás, helytelen a nép kegyelméből való uralkodás. Az egyik bálvány helyébe a másik lép: a népdiktatura nem változtat semmit, hanem az uralkodást az egész népnek kell gyakorolnia. Azonban csak a szükséges gazdasági reformok megvalósítása után érhető el az igazságosság uralma.

Droz szerint ¹⁾ Proudhon a társadalmi kérdést következőkép formulázta: Oly társadalmi rendszert kell létesíteni, mely visszaadja a társadalomnak a vagyont, mely más társadalmi rendszer által elvonatott tőle. Abban a hitben élt, hogy e problémát rövid idő alatt és minden erőszak nélkül meg lehet oldani.

¹⁾ Proudhon. 137. 1.

A vasárnap ünnepléséről szóló dolgozat Sainte-Beuve¹⁾ szerint csak ürügy volt, hogy még kissé homályos eszméit előadja és Mózes védelme alá helyezze. Proudhon puritán képzelődése megragadja Mózes törvényeit, saját felfogása szerint magyarázza azokat és maga módja szerint az egyenlőség codexévé teszi. Mózes theokráciájában keresi a demokráciát. Itt van csirája az ő tulajdonjogának, mely szerinte lopás. Midőn a tizparancsolat azt mondja: ne lopj, ez a héber eredeti „energikus“ nyelvezete szerint: te el nem vonsz semmit, magad számára semmit félre nem téssz. A tulajdonjogról című munkájában csak Mózes gondolatát fejti ki, megsemmisítvén az utolsó hamis istent, a tulajdonjogot.

A tulajdonjog lopás, ez a jelszó a vészharang kongásához hasonlít, — mondja Sainte-Beuve²⁾ — egy szózat az összes kitagadottakhoz! Az argumentatio győztes és döntő, mert Saint-Beuve szerint a tulajdon jogcíme nem a természetben, hanem emberi intézményekben gyökerezik. Proudhon ellenségei vért izzadnak, de végre is kényszeríti őket végső engedményeik formulázására, arra, hogy akarva nem akarva és bár nagy távolságban, de mégis feléje közelednek. Hallom — mondja Sainte-Beuve — sarkastikus nevetését. Talán csak ezt akarta elérni!

A híres „La propriété c'est le vol“ már Brissotnál fordul elő és ezért Proudhont plagiummal vádolták. Proudhon erre először felhossa, hogy ő erről csak az 1850-ben megjelent Sudre-féle munkából nyert tudomást. Ha csak a kifejezés atyaságáról van szó, szívesen átengedi az elsőbbséget. De Brissotnál ez csak egy hyperbola, declamatio volt. Brissot nem értette saját szavainak értelmét, bírálata pedig minden ponton téves. A mit Brissot támad, az Proudhon szerint képezi éppen a tulajdon erejét.³⁾

„Qu'est-ce que la propriété? Premier mémoire: recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Deuxième mémoire: lettre à Mr. Blanqui sur la propriété“ ez címe annak a munkának, melyben a fennálló tulajdonjogi rendszert bírálat tárgyává teszi, a tulajdonjog és társadalmi rendszer pathológiája.

Ha arra a kérdésre — így kezdi Proudhon ezen leghiresebb, a besançon-i akadémia által kitüntetett munkáját — kellene felelni: mi a rabszolgaság? én egy szóval felelnék: ez gyilkosság, gondolatomat megértenék. Nem volna szükségem hosszadalmas fejtegetésre, hogy kimutassam, miszerint a hatalom, egy embert megfosztani gondolatától, akaratától, személyiségétől, annyi mint meggyilkolni. Miért nem felelhetnék tehát arra a másik kérdésre: mi a tulajdonjog? lopás, a nélkül, hogy

¹⁾ 42. I. s. k.

²⁾ 69. I.

³⁾ *Théorie de la propriété.* 211. I.

biztos legyek, hogy engemet félreértenek, bár a második tétel csak az első tétel átalakítása?

Nem készítek rendszereket; követelem a kiváltságok, a rabszolgaság eltörlését, a jogok egyenlőségét, a törvény uralmát. Igazságosságot, semmi egyebet, mint igazságosságot.

Olvastam százakra menő köteteket: filosofiát, jogot, nemzetgazdaságtant, történetet és látom, soha nem értettük meg e szó szent-ségét: igazságosság.

Az igazságosság a központi csillag, mely kormányozza a társadalmakat, a sarkpont, mely körül a politikai világ forog.

Minthogy a tulajdonjog csak úgy védhető, ha igazságos, minden a tulajdonjog mellett felhozott érvben szerepet kell játszania az igazságosságnak.

Két elméletet állítottak fel a tulajdon igazolására: a foglalási elméletet és a munkaelméletet. A foglalás megakadályozza, a munka lerombolja a tulajdont.

A foglalás joga azonban csak az egyenlőség határai között létezik. Mindenki túri, hogy mindenki annyit foglaljon, a mire szüksége van, ez tehát kölcsönösséget, egyenlőséget tételez fel. Ha az ember egyénisége és szabadsága csak javak segítségével érhető el, ez minden emberre vonatkozólag egyformán áll.

De a munkára sem vezethető vissza a tulajdonjog. Mert a munka társadalmilag van szervezve és mindenki élvezi az összesség munkásságát. Egy termelvény sem létezik más termelvény nélkül; egy elszigetelt termelés lehetetlenség. De a munka, ha termelvényeire is igényt tarthatna, nem tarthatna igényt a munka eszközeire.

A tulajdonjog lehetetlen, mert semmiből követel valamit; a tulajdonjog lehetetlen, mert mellette a termelés többbe kerül, mint a mennyit ér; a tulajdonjog lehetetlen, mert egy adott tőke mellett a termelés arányában áll a munkához, nem pedig a tulajdonhoz; a tulajdonjog lehetetlen, mert gyilkos; a tulajdonjog lehetetlen, mert mellette a társadalom magát emészti; a tulajdonjog lehetetlen, mert a zsarnokság anyja; a tulajdonjog lehetetlen, mert ha elfogyasztja, a mit kap, elveszti, ha megtakarítja, megsemmisül, ha tőkésíti, a termelés ellen fordul.

A tulajdonjog tehát lopás; a tulajdonjogot alkotó lopás tizenöt fajtát sorolja fel. Tulajdonjog mellett nincs kormány, nincs közigazdaság. A tulajdonjog közeledik megszűnéséhez és az emberiség keresi a jövőt az anarchiában.

„Teljesítettem a feladatomat; a tulajdonjogot legyőztem, többé fel nem támad.“

Az egyéni birtok a társadalmi élet feltétele; a tulajdonjog a társadalom öngyilkossága. A birtok a jogon alapszik. A tulajdon a joggal

ellenkezik. Töröljétek el a tulajdont és tartsátok meg a birtokot: és ezen egy elvi módosítás által megváltoznak a törvények, a kormány, a közgazdaság, az intézmények; ki lesz üzve a rossz a földről.

Küzdöttem¹⁾ és fogok tovább is küzdeni a tulajdonjog ellen; azonban mielőtt kívánják, hogy ezért bocsánatot kérjek, nézzetek egy kissé körül, nézzetek képviselőinket, hivatalnokainkat, philosophusainkat, ministereinket, tanárainkat, publicistáinkat, vizsgáljátok, hogyan tárgyalják a tulajdonjogot, vizsgáljátok, hány korlátot kell állítani mindennap közérdekből, hány rést ütöttek rajta, kérdezzétek meg a történetet és aztán mondjátok meg nekem, mi marad egy félszázad múlva ebből az ósdi tulajdonjogból?

Az irodalom és a philosophia alsó rétegeiben éppugy, mint a nagy közönségben még azt képzelik, hogy a magántulajdon eltörlésével senki sem fogja munkájának gyümölcsét élvezni, senkinek nem lesz semmi tulajdona és hogy egy zsarnok közösség fog a család és a szabadság romjain felépíttetni. Ezek chimaerák, melyek még egyideig védik a kiváltság ügyét.

Proudhon még egyszer tárgyalja a tulajdonjog kérdését a „Théorie de la propriété“ című munkájában. E munkában felfogása még világosabban domborodik ki.

Első emlékirataimban, melyekben a fennálló rendet a homlokzaton megtámadtam, azt mondtam: A tulajdon lopás! Szükséges volt tiltakozni és hogy úgy mondjam, kidomborítani intézményeink nyomorúságát . . . Ezen emlékiratban egyúttal tiltakoztam minden communistikus következtetés ellen . . . A „Système des contradictions“ hivatkozás első definitiómra, egy ellenkezőt adok: A tulajdon szabadság! . . . A tulajdonjog létokával és létokának hiányávat szerepel.²⁾

A tulajdonjog egy egyetemes tény, egy legyőzhetetlen tény, melyet a törvényhozónak előbb-utóbb szentesíteni kell, mely hamvaiból kikél, mint a phönix, ellentéte a kasztnak, biztosítéka a szabadságnak, megtestesítése az igazságosságnak.³⁾

Mínthogy a tulajdon absolut, mely egyesíti két ellentétét, Kanttal és Hegellel szólva, egy antinomia, synthetizálni kell egy magasabb képzetben, mely kielégíti a collectiv és az egyéni érdeket.⁴⁾

A tulajdonjog eredete egy hibás és társadalomellenes elv, de a melynek rendeltetése, hogy a jövőben általánosításával és egyéb intézmény-

¹⁾ *Deuxième mémoire.*

²⁾ 37. l.

³⁾ 75. l.

⁴⁾ 205. l.

nek segítségével minden társadalmi rendszer sarkpontja és rugója legyen.¹⁾)

A tulajdonjognak nem természetét, hanem alkotásait kell megváltoztatni.²⁾)

Engemet nem vezetett ellenséges érzület a tulajdonjog intézménye, sem örökösei ellen.³⁾)

Az összes a tulajdonjog mellett felhozott érvek tulajdonkép csak a birtok, a haszonélvezet, a használat szükségességét bizonyítják.⁴⁾) Ezt a birtokjogot állítja szembe a tulajdonjoggal.

A tulajdonjog a legfontosabb elv, melynek segítségével a történelem forradalmait magyarázhatni. Még soha nem volt oly körülmények között, melyeket az elmélet követel; még nem volt nemzet, mely ez intézmény magaslatán állott volna.⁵⁾)

Mélyebben belehatolván elméleti vizsgálódásokba, szükségét érzi, hogy a közgazdaságtan alapkérdéseit rendszeresebben tárgyalja. Így keletkezett: „Les contradictions économiques ou philosophie de la misère“ (1846). Ebben a munkában legjobban tükröződik vissza Hegel befolyása. De Proudhon Hegelt, kit különben, mint láttuk, eredetiben nem is ismert, nem értette meg, bármennyit bajlódott is vele. Az ellenmondásoknak egy magasabb egységben való egyesítése különben is, mint Marx kiemelte, nem képezi a dialektika lényegét, sőt azzal ellentétben áll. Mert Proudhon abban látta az antinomiák megszűnését, hogy minden jelenségnél, pl. szabadság és egyedárúság, el kell hagyni, a mi benne rossz és akkor előáll a magasabb synthesis. Marx szerint ez éppen meggyilkolása a dialektikának, melynek lényege éppen az, hogy túlzásaival előidézi az ellenkező állapotot, a negatiót. Mindamellett Proudhon munkája értékes és sok igazságot tartalmaz.

Állítom, mondja e munkában,⁶⁾) a gazdasági tudomány realitását. Azonban nem tekintem tudománynak az elméletek összefüggés nélküli egészét, melynek hivatalosan ezt a nevet adták és mely semmi egyéb, mint a tulajdonjog törvénykönyve vagy gyakorlata. Ezek az elméletek csak első rudimentumait adják a tudománynak és azért éppúgy, mint a tulajdonjog, ellentmondók.

A nemzetgazdaságtan elégtelensége mindenkor feltűnt a contemplatív szellemeknek, kik beleszeretvén álmaikba, a helyett, hogy az életet tanul-

¹⁾ 208. l.

²⁾ 210. l.

³⁾ 213. l.

⁴⁾ 224. l.

⁵⁾ 231. l.

⁶⁾ I. k. I. fejezet.

mányozták volna, kezdettől fogva ellenzéket képeztek és éles gúnnyal illették a civilisatiót.

Két hatalom versenyez ekkép a hatalomért; a nemzetgazdaságtan vagy a hagyomány és a socialismus vagy az utopia. Mi a nemzetgazdaságtan? Mi a socialismus?

A nemzetgazdaságtan észleletek gyűjteménye a termelésre és a jövedelemeloszlásra vonatkozólag. A nemzetgazdák osztályozták, leírták ezeket a jelenségeket; észrevették azok szükségszerűségét és azt törvénynek nevezték. A nemzetgazdaságtan tehát a termelésre és jövedelemeloszlásra vonatkozó legáltalánosabb jelenségek természetrajza.

A socialismus hasonló Visnu istenhez, mindig meghalván és mindig új életre ébredvén, húsz év óta tizezredik incarnatióját ünnepli öt vagy hat emberben. A socialismus a jelenlegi társadalom szervezetét anomaliának mondja. A socialismus a nemzetgazdaságtant hamis elméletnek tartja, mely a nagy tömeg kizsákmányolására találtatott ki. A negatívától áttérve az affirmatióra, a socialismus a tulajdonjoggal szembeállítja az associatiót és tetőtől talpig egy új társadalmi rendszert alkot, új jogrendszert, új politikai rendszert, új intézményeket, új moralt.

A nemzetgazdaságtan az egoismuson alapszik; a socialismus a túlságig vitt közösségen.

A modern kritika kimutatta, hogy ily küzdelemben az igazság nem az egyik szélsőség kizárásában rejlik, hanem a szélsőségek kiengesztelésében; minden antagonismus úgy a természetben, mint a tudományban egy magasabb tényben egyesül, egy complexebb képletben, mely az ellentéteket összhangba hozza.

Ma a nemzetgazdaságtan inkább egy jövőbeli aspiratio, mint a tények ismerete, mégis bizonyos, hogy a tanulmányok elemei benne vannak; ez az általános nézet. A jelennek kevés védője van; de épp oly általános az utopia iránti ellenszenv.

Hála Smith Ádámnak, Saynek, Ricardonak és Malthusnak, éppúgy mint ellenzőinek, a gazdagság mysteriumai fel vannak fedezve; a tőke túlsúlya, a munkások elnyomása, az egyedárúságok. Tárgyalják, bírálják e tényeket; a visszaélések napfényre hozva, az általános visszatetés folytán eltűnnek.

A nemzetgazdaságtan szerint az igazságosság és a munka szervezete által kell a társadalmak jólétét biztosítani. Szívesen elismerem a tulajdonjogrendszer üdvös hatását; azonban ezen jó hatások egészen el vannak takarva az ezen mechanismust kísérő bajok által olykép, hogy a mai társadalomban a nyomor párhuzamosan halad a gazdagsággal.

Azért újból kell megkezdeni a nemzetgazdaságtan tanulmányozását, mert csak az tartalmazza a társadalmi tudomány elemeit; vizsgálni kell,

nem rejlik-e ott valami tévedés, melynek kiküszöbölése kiengesztelné a tényeket és a jogot, megmutatván az emberiség organikus törvényét és a rend positiv képletét adná.

A nemzetgazdaságtan, a mennyiben az érték anomaliáit és az egoismus praerogatíváit megörökíteni akarja, valóban a boldogtalanság elmélete és a nyomor szervezése; a mennyiben azonban kifejti a civilisatio által nyújtott eszközöket a pauperismus legyőzésére, bár ez eszközök eddig a monopolium előnyére foglaltattak le, úttörője a gazdaság szervezésének. Vissza kell tehát térni a gazdasági tények tanulmányozásához, a nélkül a társadalmak haladását nem érthetjük meg. A socialismus hibája éppen abban rejlik, hogy folytatván a vallási ábrándokat, egy phantastikus jövőre törekszik, a helyett, hogy a valóságot megragadná. Én nem így fogom fel az igazi társadalmi tudományt. A helyett, hogy aprioriákkal feleljek a munka szervezésének és a jövedelemmegosztásnak félelmetes problémáira, én megkérdem a nemzetgazdaságtant, mint az emberiség titkos gondolatának letéteményesét; a tényeket fogom megszólaltatni. Ez egyben egy diadalmas és siralmas történet lesz, a hol az eszmék lesznek a személyek, az elméletek az episodok és a képletek az adatok.

A »Contradictions« különösen a munkamegosztást, a gépeket, a versenyt, az egyedárúságot, az adót, a kereskedelmi mérleget, a hitelt, a tulajdonjogot, a közösséget, a népességet tárgyalja stb. Legfontosabb természetesen az értékről szóló fejezet.

Az értéknek¹⁾ két alakja van: az egyiket a nemzetgazdák használati értéknek nevezik, érték magában véve; a másikat csereértéknek nevezik, érték véleményben. Milyen a viszonylat használati és csereérték között, mi a constituált érték, ez a nemzetgazdaságtan tárgya és célja. Minden, a mi hasznomra van, reám nézve értékkel bír és én annál gazdagabb vagyok, mennél több hasznos tárgyam van. Ha a javak kimeríthetetlen mennyiségben léteznének, a hasznosság léteznék, de az érték nem, mert ez társadalmi természetű és a cserén alapul. Mikép lesz a használati értékből csereérték? A forgalom útján. A javak képessége szükségleteink kielégítésére képezi a használati értéket, a javak képessége egymásért cseréltetni, képezi a csereértéket. A nemzetgazdák igen jól fejtették ki az érték kettős természetét, de nem mutatták ki ugyanolyan világosan ellentétes természetét. A hasznosság feltétele a cserének, de szüntessük meg a cserét és a hasznosság megszűnik. Annál gazdagabbnak kellene lenni, mennél több a jószág, de mennél több a jószág, annál kisebb az értéke a forgalomban. A hasznosságok termelésének

¹⁾ II. Fejezet.

emelkedésével csökken a csereérték olykép, hogy egy termelő azáltal, hogy javai szaporodnak, inségre juthat. Az ellenkező is történhetik, a midőn a javak mennyiségének csökkenésével a termelő gazdagodik. Azok a javak, melyek szükségesek és határtalan mennyiségben vannak, nem birnak értékkel, a melyeknek hasznosságuk nincs, de ritkák, nagy értékkel birnak. Az értékben rejlik egy antinomia: nincs hasznos, a mi nem cserélhető, nincs cserélhető, a mi nem hasznos; használati és csereérték egymástól elválaszthatatlanok. De a termelés haladása folyton emeli a tárgyak hasznosságát, de másfelől redukálja a költségeket és így a csereértéket. Használati és csereérték állandó harcban állanak egymással és innen származik a válság, kereskedelmi háború, vagyon-egyenlőtlenség, nyomor.

Sem a nemzetgazdák, sem a socialisták itt nem tudtak segíteni. Pedig mindenütt, a hol antinomia van, ott van megoldás is. Mert épp ez bizonyítja »constitutionalis«, azaz harmonikus és meghatározható jellegét. Keresni kell az érték mértékét, a csere törvényét. A nélkül nincs igazságosság, igazságosság nélkül nincs associatio.

Ismerjük az értéket két ellentétes alakjában, de nem ismerjük egészében. Ha a gazdagságot egy vegyi erő által összetartott egésznek tekintjük, melybe mindig új elemek lépnek, ezeknek értéke megfelel azon aránynak, melyben állanak az egészhez. De a nemzetgazdaságtan más helyzetben van, mint a vegytan. A vegyészek nem tudnak semmit arról, miért és hogyan vannak bizonyos arányok, sem nem ismerik az erőt, mely azokat megszabja. De a nemzetgazda magát az erőt ismeri, melytől az arányok függnék. Ez az erő a munka. Minden termelvény képviselője a munkának és ez alapon egymással cserélhetők. Ha nincs munka, maradnak hasznosságok, melyek egymás között incommensurabilisok, tehát nem cserélhetők.

Mínt hogy Proudhon az érték egyedüli constitutív tényezőjének a munkát tekinti, minden munka pedig egyenlő, mert mindenki annyi munkaidőt enged át termelvényében, mint a mennyit a másiktól kap és az egész forgalom termelvényeknek termelvényekkel való cserélésén alapul, a jövedelmeket egyenlőknek tekinti. El nem ismeri az érték constitualásának más elemét, el nem ismeri a munka különbözőségét, mert a munka különbsége csak a társadalom közreműködésének az eredménye. A tehetség — mondja¹⁾ — inkább a társadalom alkotása, mint a természet adománya; ez egy felhalmozott tőke, melynek az, a ki kapja, csak letéteményese. A társadalom nélkül, a nevelés nélkül, melyet ad és hatalmas segítsége nélkül a legszebb természeti adomány csak

¹⁾ *Qu'est-ce que la propriété?* 156. 1.

középszerű volna. Mennél nagyobb valamely halandó tudása, mennél szebb a képzelete, mennél termékenyebb a tehetsége, annál költségesebb volt a nevelése, annál fényesebbek és számosabbak voltak az elődjei és mintaképei és annál nagyobb az adóssága. Azért Rachel, a híres színésznő, Proudhon szerint nem érdemel nagyobb díjat, mintha fonással keresné kenyerét. Ha pedig erre nem volna hajlandó, akkor őt el kell küldeni, mit elsősorban ő bána meg.

Proudhon értékelméletének lényege tehát az, hogy a munkát tekinti az érték egyedüli constitutív elemének; ezt az értéket constituált értéknek nevezi, melynek alapján az összes javak egymáshoz viszonyíttatnak. Minthogy pedig a munka egyenlő, ennek következtében az egyes emberek jövedelmének is egyenlőnek kell lenni, a jövedelmek különbözősége pedig igazságtalan. Proudhon elmélete tehát azon értékelméletekhez csatlakozik, melyeket munkaelméleteknek szoktak nevezni és azoknak egyoldalúsága benne is található. Ez az elmélet mindenestre több éles-séggel, szigorúbb tudományos apparatussal van kidolgozva Marxnál, ki Proudhon elméletének hibáit erősen is ostorozta.

A tőke és hitel ingyenessége, »organisation du crédit«, minden jogosulatlan jövedelem (kamat, haszonbér stb.) eltörlése, a pénzintézmény eltörlése azok a varázserők, melyek a munkának az igazságos jövedelmet biztosítani fogják.

A hitel és a forgalom szervezéséről szóló munkájában¹⁾ rendszerének főtételeit találjuk. Ez a szervezés történjék adó nélkül, kölcsön nélkül, pénz nélkül, papírpénz nélkül, maximum nélkül, nemzeti műhelyek nélkül, állami beavatkozás nélkül, a tulajdon megtámadása nélkül stb. Be van bizonyítva, mondja, hogy a socialista tanok képtelenek a népen segíteni a jelen válságban. De képtelen a nemzetgazdaságtan is. De képtelen a dictatura, az államcsíny, a forradalom. A munka sinlik, buzditani kell. A hitel meghalt, fel kell eleveníteni. A forgalom megakadt, talpra kell állítani; a piac bezárult, meg kell nyitni; az adó elégtelen, el kell törölni; a pénz rejtőzködik, feleslegessé kell tenni. Sokszorosítani kell a munkát és a termelvényeket. A hitelt kiapadhatlan forrássá kell tenni, a piacot a túlterhelés ellen kell védeni, a forgalmat megzavarhatlanná kell tenni, az adót el kell törölni; minden árút pénzzé kell tenni és ezzel az arany uralkodását megszüntetni.

Azonban mindez csak akkor történhetik, ha bizonyos előítéletektől szabadulunk. Az első előítélet abban áll, hogy mindent részletesen akarunk szabályozni, holott egyszerre és egy magasabb elvvel kell szabályozni. A másik előítélet szerint a munkát akarják az állam által szabá-

¹⁾ *Solution du problème social.* 89. l. s. k.

lyoztatni, holott a munka egyenlő egyéni szabadsággal; valamint a forgalom igazságosságának, a munka szabadságának abszoltnak kell lenni. A munkát szabályozni annyi, mint a szabadság szemeit kivájni. A harmadik előítélet az államtól kíván mindent. A negyedik előítélet az összhang és testvériség ürügye alatt a vélemények különbségét, az érdekek ellentétét, a szenvedélyek harczát, az eszmék antagonismusát, a termelők versenyét akarja megszüntetni. Ez annyit jelent, mint a társadalmi test életét elnyomni. Pedig igazságosság, összhang, testvériség két elemet tételez fel. Az első az ellenmondás, az egyetemes antagonismus. Az ellenmondás követeli az igazságosságot, az antagonistikus elemek kölcsönös áthatását, a kölcsönösséget. A kölcsönösség közgazdasági képlete: a termelvények cserélődnek termelvények ellen. Bajunk az, hogy a kölcsönösség elvét sértik, az orvosság tehát annak hirdetése, kölcsönös viszonylataink szabályozása, ebből áll a társadalmi tudomány. A mire szükségünk van, az tehát nem a munka szervezése (a mit Louis Blanc akart), hanem a kölcsönösség, az igazságosság a forgalomban, azaz a hitel szervezése.

Az ember nem termel egyebet, mint alaki értéket, mert az anyag a természeté. Mindent a munkás termel; a munka teremti a termelvényt, egyedül a munka teremti a tőkét. Az érték a használhatóság foka, melyet a munka az anyagnak ad.

A föld és a természet anyagai közös tulajdonát képezik mindnyájunknak, miből következik, hogy a tőkének tulajdonított jövedelmei egy illusio, egy illegitim bitorlás. Eltörölni a tőkének ezen előjogát, ez képezi talán a legnagyobb forradalmat, mely az emberiségre vár. De a munkaeszközök elsajátításából származó ezen adó nem az egyedüli, melyet a tőkés igénybe vesz. Még egyet szed a forgalom után, a nélkülözhetlennek tartott csereeszköz, a pénz, elsajátítása alapján.¹⁾

A „Banque du Peuple“ bevezetését képező nevezetes *declaratio* következőkép szól: „)

„Esküszöm Isten és emberek előtt, az evangeliumra és az alkotmányra, hogy én soha a társadalmi reform más elveit vallottam és hirdettem, mint a jelen iratban és hogy sem többet, sem kevesebbet nem kívánok, mint ezen elveknek logikai, törvényes és legitim következményeinek szabad és békés alkalmazását.

Kijelentem, hogy legbensőbb gondolatomban ez elvek és az abból folyó következtetések képezik a teljes socialismust, a mi azon kívül van, az utopia és chimaera.

¹⁾ *Solution du problème social.* 254. és 255. l.

²⁾ U. ott. 259. l.

Esküszöm, hogy ezen elvekben és az egész tanban, melynek alapjául szolgálnak, semmi sincs, a mi ellenkeznék a családdal, a szabadsággal és a közrenddel.

A népbank semmi egyéb, mint a modern demokratia, a népsouverainitás és a köztársasági jelszó: szabadság, egyenlőség, testvériség elvének pénzügyi formulája, gazdasági nyelvre fordítása.

Tiltakozom az ellen, hogy bírálván a tulajdonjogot, vagy jobban mondva, mindazon intézményeket, melyeknek a tulajdonjog a főoszlopa, sohasem sértettem, sohasem támadtam az előbbi törvények által elismert egyéni jogokat, nem kételkedtem a szerzett birtokok legitimitásában, nem szándékoztam a javak önkényes felosztását vagy eladás és csere által való szabad és rendes szerzésének megakadályozását, sem királyi rendelettel való betiltását vagy elnyomását a földjáradéknak és tőkekamatnak.

Úgy vélekedem, hogy az emberi tevékenység mindeme megnyilvánulásainak szabadnak és megengedettnek kell maradniok; nem kívánok más módosítást, korlátozást és tilalmat, mint a melyek természetsszerűleg és szükségszerűleg folynak a kölcsönösség elvének egyetemlegességéből.

A népbank célja a hitelt demokratikusan szervezni, főleg 1. mindenki számára a lehetőleg legalacsonyabb áron és a legkedvezőbb feltételek mellett a földek, házak, gépek, termelési eszközök, tőkék, termelvények és mindennemű szolgálatok szerzését lehetővé tenni; 2. mindenki számára termelvényének és munkájának a legkedvezőbb feltételek mellett való értékesítését biztosítani. A népbank kibocsát forgalmi jegyeket (*bon de circulation*), melyek a tagok között fizetési eszközül elfogadtatnak, mindenki köteles lát után e jegyet termelvényekkel vagy szolgálatokkal beváltani. A bank jót áll érte, hogy a tagok e jegyeket elfogadják.

A népbank lassankint ingyenessé fogja tenni a hitelt, mert a kockázat a tagok számával a minimumra reducálódik és ugyanaz következik be a kezelési költségeknél. A népbank pedig ennél többet nem kíván magának visszatéríttetni. A leszámítolási díj kezdetben 2⁰/₀-ban állapítatik meg.

A népbank vásárolja a tagok árúit és ez által a forgalmi jegyek forgalmát megkönnyíti és megóvja a piacot a túlterheléstől. Ugyancsak a jegyek forgalmának előmozdítására és tulajdonosainak szükségletkielégítésére a népbank összeköttetik különösen sütdékkal és egyéb üzletágakkal, melyekben elsőrendű szükségleti tárgyak kaphatók.

Mig a népbank feladata első sorban a forgalomból kiküszöbölni a munka kizsákmányolását, szükséges egyfelől a termelők, másfelől a

fogyasztók szervezése, hogy lassankint a társadalmi paraziták pusztuljanak. Ezek tervét különösen Lechevalier dolgozta ki.

Ezt a tervet állítja Proudhon Blancnak a munka szervezésére irányuló törekvésével szembe. A munka szervezése a munkások szabad működésre egyesülésének eredménye; a mire szükség van, az csak a munkajövedelem megrövidítésének megakadályozása; ez megoldható a népbankkal.

Kiindulván azon tapasztalatból, hogy az állam gazdálkodása mindig sokkal drágább, elítéli a Louis Blanc-féle „organisation du travail“, a munka állami szervezését. Be van bizonyítva, mondja, hogy a szabad munkás, átalakítva közhivatalnökká, felével ügyesebb, felével kevesebbet dolgozik, felével kevesebbet termel, mint az a szervezet, melynek most része... A munka szervezése a demokratia által, az a nyomor szervezése.¹⁾

A Luxembourg iskolája szerint (Louis Blanc) az állami szervezet autoritair és communista. Ezzel ellenkezik az egyéni szabadság rendszere. E szerint a társadalom nem egy hierarchia, hanem szabad erők egyensúlyának rendszere, a hol mindenki ugyanazon jogokat élvez, ugyanazon kötelességeket teljesít. A mutualistikus elvnek a legszélesebb alapon való szervezését óhajtjuk. Szolgálat szolgálat ellen, termelvény termelvény ellen, hitel hitel ellen, ez a törvény. Tehát kölcsönös biztosítás, kölcsönös hitel, kölcsönös segély. A kölcsönösség eszméje csodás eredményekhez vezet, így az egész emberiség társadalmi egységéhez.²⁾

Proudhon álláspontja eltér úgy a nemzetgazdaságtan, mint a socialismus által elfoglalt állásponttól. A nemzetgazdaságtan szerinte azonosította magát a múlttal és annak tulajdonjogrendszerével, melynek végső következményét Malthus mondja ki: a kinek nincs semmije, az haljon meg; a socialismus pedig utopiákat állít fel, melyek zsarnoksághoz vezetnek. A nemzetgazdaságtan túlbecsüli a létezőt, a socialismus a létesítendőket. A nemzetgazdaságtan és a socialismus bizonyos irányai (St. Simon, Fourier) sértik az egyenlőséget, a socialismus más irányai (Cabet, Louis Blanc) sértik a szabadságot. A szabadság és egyenlőség megvalósítható az anarchiában, mert végső eredményben minden egyenlőtlenségnek oka az alárendeltség, az uralmi viszony. Ha az uralmi viszony megszűnik, megvalósítható a szabadság és egyenlőség. A menyenyiben az anarchismust egyhamar megvalósítani nem lehet, átmeneti rendszerrel elégszik meg, melyet foederalismusnak nevez, azaz kölcsönösségben (mutualismus) alapuló szabad társulás esetről-esetre, a suffrage universel alapján alulról fölfelé való szervezése az egyes politikai

¹⁾ *Solution du problème social.* 85. l.

²⁾ *De la capacité politique des classes ouvrières.* 68. l. s. k.

testületeknek (községeknek, tartományoknak), a csúcán egy kormányzó nemzetgyűléssel.

Proudhon socialismusa, mint látjuk, éppúgy kiindul egy eszményből, mint a régiebb francia socialisták. Nem a társadalomra, nem az osztályharczra bizza a súlyos problema eldöntését. Mindamellet két-ségtelen, hogy ő egészen közel áll a socialismus ezen irányához és ennyiben átmenetet képez már Marxhoz. Világos felfogása volt már az osztályharczról, habár eziránt nézetei változtak, de utolsó éveiben már mindinkább azon meggyőződésre jut, hogy a proletariatusnak magamagának kell felszabadítását előkészíteni. Már 1846-ban felszólal a munkások nemzetközi egyesülése érdekében, melyet előtte Pecqueur és Flora Tristan sürgettek.¹⁾ Proudhon mutualismusa soká más irányba terelte a francia proletariatus, mint a mely lassanként az európai proletariatusnál érvényesült. Az osztályöntudat felébredt. Így a francia proletariatus egyidőre elvesztette az érintkezést az európai proletariatussal. De csak rövid időre. 1864 február havában megjelenik a „Manifeste des soixantes“, melyet jóformán Proudhon diktál Tolainnek²⁾ és melyre mindjárt válaszol. Néhány hónappal később alapítják Proudhon tanítványai az Internationale-t, melyben Proudhon eszméi soká ellen-súlyozták Marxéit. Proudhon felvillanyozva megírja „De la capacité politique des classes ouvrières“ című munkáját.³⁾

Proudhon azonban nem hódolt soha az osztályharcz kiméletlenségének, sőt az 1850-iki választások után, melyek a demokratikus bourgeoisie és a socialismus együttműködése folytán egész kedvező eredményekhez vezettek, a bourgeoisie és a proletariatus egyesítését ajánlja. Proudhon int attól, hogy e győzelem communistikus irányban használtassék fel. Igaz, hogy a társadalmi kérdés úgy tűnik fel, mint a proletariatus kérdése, tulajdonkép azonban a bourgeoisie és a proletariatus kiengesztelésének kérdése. A bourgeoisie és a proletariatus előbb antagonisták, most egységet képeznek⁴⁾ Ez az eszme annyira uralkodóvá válik benne, hogy az „Idée générale de la révolution au XIX. siècle“ című művét a bourgeoisienak ajánlja. „Nektek, mondja, bourgeois-knak ajánlom ezen értekezéseket. Minden időkbén ti voltatok a legbátrabb, a legmerészebb forradalmárok... Ti egyedül tettétek le a XIX. század forradalmának alaptételeit él elveit. A kezdeményezés az emberiség haladásában nálatok van“.

¹⁾ L. Fournière: *Les théories socialistes au XIX. siècle* (Paris, 1904). 375. l.

²⁾ U. o. 377. l.

³⁾ Muckét is idézhetjük, a ki azt mondja: Az osztályharcz jelentőségét is a történelem életében teljesen méltányolni tudta Proudhon. (Saint-Simon, 320. l.)

⁴⁾ *Mélanges III.* 120. l.

És most vessünk még egy pillantást Proudhonnak államtani nézeteire, a melyeknek előadása munkáiban főhelyet foglal el és gondolatrendszerében is nagy szerepet játszanak. Talán e nézetekről leginkább állíthatni, hogy gazdag tapasztalatok és erős kritika eredményeit képezik.

Éppúgy, mint Tocqueville, részletesen és kiméletlenül írja le a demokratia veszélyeit. „A szabadság, mondja, éppúgy összeférhetetlen a demokráciával, mint a monarchiával. Régebben egy osztály rabszolgaságán alapult a demokratia; ma az összesség rabszolgaságát okozná.¹⁾

És éppúgy, mint Tocqueville, irtózik Proudhon a központosítástól és az állami központosítással szemben eljut a foederatív rendszerhez.

A demokratia tévedése, hogy utánozva az alkotmányos monarchiát, képviseleti úton akarja a kormányt szervezni. Egyszerűen azon tétel helyébe: A király uralkodik, de nem kormányoz, azt a tétel teszi: A nép uralkodik, de nem kormányoz. Feltételezik tehát, hogy a népet lehet helyesen képviselni. Pedig ez a tétel teljesen hamis; soha nem lesz megfelelő népképviselő. Az összes választási rendszerek hazug mechanizmusok; elég egyet ismerni, hogy mindnyájukat elítélhessük.²⁾

Távol vagyok attól, hogy a munkásoktól, a proletaroktól megtagadjam a politikai jogok élvezetét; csak azt állítom, hogy a mód, a melyen ezt nekik nyújtani akarják, tiszta mystificatio. Az általános választói jog a köztársaság symboluma, de nem valóság.

Csak nézzék, milyen közömbösséggel fogadják a munkástömegek ezt az általánosságát a szavazatnak! Nem lehet őket rávenni, hogy menjenek beiratkozni. A míg a bölcsészek dicsérik az általános szavazati jogot, a nép józan ítélete nevet az általános szavazati jogon!³⁾

A bukott rendszert úgy lehet definiálni: a társadalom kormányzása a bourgeoisie által, azaz a tehetség és vagyon aristokráciája által. Az a rendszer, melyet e pillanatban létesíteni akarnak, a demokratia, ellenkezőleg úgy definiálható, mint a társadalom kormányzása a polgárok nagy többsége által, kiknek kevés a tehetsége és semmi vagyona. A kivételek, melyek egyik és másik rendszernél előfordulhatnak, nem érintik az elvet, nem változtatják vagy módosítják az irányt. Baj az, hogy a képviseleti monarchia alatt a nép kizsákmányoltatik a bourgeoisie által és a demokratikus kormányzat atatt a proletariatus által.⁴⁾

A zsarnokság ezen formái tönkremennek egyik a másik után és nevezetes dolog, mindig ugyanazon ok miatt, a bourgeois-zsarnokság

¹⁾ *Solution du problème social.* 76. l.

²⁾ U. o. 49. l. s. k.

³⁾ U. o. 86. l.

⁴⁾ U. o. 60. l.

a proletariatus nyomora folytán, a proletár-zsarnokság a bourgeoisie tönkrejutása folytán, mely az általános nyomort szüli.¹⁾

A „Coup d'État“ című munka elején hibáztatja azt, hogy az emberek a rossz kormányokat jobbal akarják helyettesíteni. Pedig valamint Bacon és Kant után többé hely nincs a philosophia számára, Luther után nincs hely a vallás számára (mert az vagy készen jön az égből, vagy nincs), úgy be lévén bizonyítva, hogy ha a kormányok rosszak, többé nincs hely a kormány számára.²⁾

Hogy a proletaruralomról hogyan vélekedett, azt legjobban mutatják következő szavai: „Nem kívánom sem a plebejus, sem a gouvernementalis Herkulest“.³⁾

Az emberiség, — mondja egyik levelében — az nem azok a durva tömege, a melyek mindig készek kiabálni: Éljen a király! Éljen a liga! Az emberiség az az elit, mely a századok kovásza.

A tömeg iránti megvetése vezeti a népnevelés feladatai felé és fontos eredménykép mutatkozik a sokat mondó jelszó, hogy a demokratia demopaedia, azaz népnevelés.⁴⁾

Proudhon, ki a tekintély helyett az anarchiának híve, ez alapon eljut mint gyakorlatilag megvalósítható rendszerhez, a foederativ rendszerhez.

A következő kormányformákat különbözteti meg:⁵⁾

I. Tekintélyen alapuló kormányformák:

az összesség kormányzása egy által: monarchia vagy patriarchatus;

az összesség kormányzása az összesség által: panarchia vagy communismus.

II. Szabadságon alapuló kormányformák:

az összesség kormányzása mindenki által: demokratia;

mindenkinek kormányzása mindenki által: anarchia és önkormányzat.

Tehát ez az értelme a Proudhon-féle anarchiának.

A foederatio szerződés,⁶⁾ melynek lényege, hogy mindig többet tart fenn a polgároknak, mint az államnak, a községi és tartományi hatóságoknak, mint a központnak, az egyedüli út az igazság felé.

A politikai foederatióval jár a mezőgazdasági, ipari foederatio, mely a közszolgálatok szervezése által mindinkább megközelíti az egyenlőséget.

¹⁾ *Solution du problème social.* 61. l.

²⁾ Droz: *Proudhon.* 184. l.

³⁾ *La guerre et la paix.* I. k. 19. l.

⁴⁾ Droz: *Proudhon.* 185. l.

⁵⁾ *Le principe fédératif.* 13. l.

⁶⁾ *Le principe fédératif.*

A gazdasági foederatio a kölcsönösség elveinek, a munkamegosztásnak és a gazdasági egyetemesség elvének legmagasabb megvalósítása.

A foederatio következik olyan elvből, melyet éppúgy az állattan, mint a nemzetgazdaságtan és a politika elismer, a munkamegosztásból. Ennek megfelelően a leghabzóbb és legerkölcsebb kormány az, hol a functiók legjobban vannak megosztva, az igazgatás legjobban szervezve, a csoportok függetlensége legjobban elismerve, a tartományi, cantonalis, községi hatóságok legjobban vannak kiszolgálva a központi szerv által.

Olyan köztársaságban, mely ezen alapokon nyugszik, a szabadság a harmadik hatványra van emelve, az autoritas pedig a köbgyökre van visszavezetve. Az első nő az állammal, a második pedig a fokozatos alárendeltség folytán teljesen csak a családban érvényesül, a hol a hitvesi és atyai kettős szeretet által van mérsékelve.

Összes eszméim, melyeket huszonöt év óta kidolgoztam, e három szóban foglalhatók össze: mezőgazdasági, ipari foederatio.

Összes politikai nézeteim visszavezethetők egy hasonló képletre: politikai foederatio vagy decentralisatio.

Az igazságosság mellett a szabadság képezi az emberiség eszményét és a szabadság nélkül az igazságosság sem tud érvényre jutni. A szabadságérzet tiltakozik minden communismus ellen és azért kifütyölték, mint mondja Owent, Fourier-t, Cabetet, Infantint, Comte-ot, kik egy új fatalismust akartak meghonosítani. Az ember többé nem akarja, hogy organizálják, mechanizálják. Desorganisatióra, defatalisatióra törekszik.¹⁾

A történelem gazdasági magyarázata, a Marx által úgynevezett történeti materialismus alapgondolatai, kétségtelenül már Proudhonnál is fordulnak elő. „Minthogy minden philosophia, minden vallás a társadalmi gazdaság metaphysikai és symbolikus kifejezése, a népbank, mely a társadalom gazdasági alapját megváltoztatja, előjátéka volna egy philosophiai és vallási forradalomnak.“ (Confessions d'un révol. 198. l.)

— Minthogy az antik vallás, a philosophiai rendszerek, a régi politikai alkotmányok, a birói gyakorlat, a közösség és a társulás régi alakjai éppúgy, mint az irodalom és művészet, nem voltak egyebek, mint részleges formulái a társadalmak anyagi állapotának, nem világos-e, hogy ez állapot változván, . . . minden változik a társadalomban, vallás, philosophia, politika, irodalom és művészet. (Mélanges: I. 157. l., kivonat a „Peuple“ című lapnak 1848 nov. elején megjelent számából.) Lehet-e

¹⁾ Justice. III. 228. l.

a történeti materializmus hitvallását ennél világosabban és teljesebben kifejezni?

A következő szavakat is idézhetjük: „Minden mozgalom jóban és rosszban, mely végbe megy az erkölcsi rendben, maga után von egy analog mozgalmat a gazdasági rendben és megfordítva. (De la Justice, IV. kötet, 296. l.)

A Contradictions économique egyik fejezete is szól a vallás gazdasági eredetéről.

„A társadalom plastikai alakja, a tipikus eszme, mely annak növekedését és következésképp egész belső és külső szervezetét meghatározza, a munka. (Création de l'ordre dans l'humanité 522. l.) A történelem végre meg van magyarázva; eddig nem volt az, ez csak a nemzetgazdaságtannal volt lehetséges. (U. o. 484. l.)

Végül találjon itt helyet még néhány súlyosabb gondolat, melyet munkáiból és leveleiből kiböngésztünk.

Azt állítják, hogy az igazságot nem szabad idő előtt hirdetni. Ezen közmondásnak nincs értelme. Addig, míg egy igazság kihirdetve nincs, addig észre nem veszik; az igazságot látni, egyúttal kötelesség azt kimondani. (Besançon 1839 sept. 9. Ackermannhoz.)

Engemet következetesen communistának tartanak, tehát a család és moral ellenségének, a rendetlenség, a rablás és materializmus hirdetőjének. A mi pedig a legkülönösebb, hogy végül legitimistává, orleanistává, pápistává, sőt a praetorianus kormány hívévé tesznek. (Paris, Passy 1863 febr. 6. Croshoz.)

A számtalan bírálatok között egyet sem tálltam, hogy eddigi munkám csak az elemzés és vitatás munkája volt, melynek segítségével, ha szabad mondani, lassankint haladok a politikai és gazdasági törvények egy magasabb felfogása felé. (U. o.)

A socialisták lármázni fognak, hogy kivégeztem a nemzetgazdaságtant, de ujjhegygyel sem érintettem a socialismust. Ugyanigy lesz, csak megfordítva, a nemzetgazdákkal. Ha tudnám leütni az egész világot, akkor elérném az eredményt, melyet keresek: az általános kiengesztelődést az általános ellentmondással. (Lyon, 1846 nov. 7. Guillauminhez.)

A társadalmi tudomány végtelen, mert ez a gondviselés titka a világ dolgaiban. (1841 jul. 18. Bergmannhoz.)

A tulajdonjog egy kiváltság, melynek jogcímét minden nemzedéknek munkával kell megújítani és igazolni. (Sainte-Beuve, Proudhon 343. l.)

Proudhon kifejtván Napoleon herczeg előtt elveit, emez kérdezi, milyen társadalomról álmadozik? Herczeg, azt mondja Proudhon, olyanról, melyben engemet mint conservativ embert lefejeznek.

Mához egy évre vagy teljesen abszurdá és nevetségessé vannak téve elméleteim, vagy megindítottam a legszélesebb, a legradicalisabb, a legdöntőbb forradalmi mozgalmat, melyet a világ látott. Lehet azonban, hogy nem vagyok sem oly közel a bukáshoz, sem oly közel az apotheosishoz és hogy az én terveimmel is úgy lesz, mint sok más dologgal, melyek alkotóiknak hegyeknek látszottak, míg tényleg csak vakandtúrások voltak. Akárhogy legyen, senkitől sem kérek kegyelmet, csak barátaitól. (Lyon, 1846 jul. 2. Ackermannhoz.)

Akarják ismerni az embert, tanutmányozzák a társadalmat, akarják ismerni a társadalmat, tanulmányozzák az embert.¹⁾

Az antimonía az élet és a haladás törvénye, az állandó mozgás elve.²⁾

Ha a két antagonista elv közül az egyik akadályozva van, pl. az egyéni tekintély a társadalmi tekintély előtt meghódol, a szervezet elfajul communismussá és eljut a megsemmisüléshez. Ha ellenben az egyéni kezdeményezésnek nincs egyensúlya, a collectív szervezet tönkremegy.³⁾

A kölcsönösség a collectív lény szempontjából a magántulajdon és a közösség synthesisise. (Contradictions II. kötet, 415. l.)

A tulajdonjog minden oldalról megtámadva, a jótékonyság, az igazságosság, a társadalmi gazdaság nevében, nem tudott igazolására egyebet mondani, mint e szavakat: Vagyok, mert vagyok. Vagyok a társadalom negatiója, a munkás kizsákmányolása, a terméketlen joga, az erősebb logikája. (Contradictions II. kötet, 409. l.)

Én a magántulajdonjogot bírálom, nem mint átmeneti alakot, hanem mint végleges alakot.⁴⁾

Azt óhajtotta, hogy a nemzetgazdaságtan legyen az összes társadalmi és politikai tudományok synthesisise. „Azt mondani, hogy a nemzetgazdaságtan nem a társadalom általános tudománya, mert eddig másról nem beszélt, mint munkamegosztásról, tőkéről, pénzről, az annyit jelent, mintha az, ki a számokat és a tizedes rendszert feltalálta, azt mondta volna, hogy az aritmetika szorítkozik a számolásra és nem terjed ki a számtani műveletekre.“⁵⁾

Sem a socialismus, sem a nemzetgazdaságtan nem helyes. A társadalmi tudomány a társadalmi ész és a társadalmi gyakorlat synthesisise.⁶⁾

¹⁾ *Contradictions économiques*. II. k. 396. l.

²⁾ U. o. II. k. 399. l.

³⁾ U. o. 399. l.

⁴⁾ 1842 jan. 23. Bergmannhoz.

⁵⁾ Sainte-Beuve, *Proudhon*, 198. l.

⁶⁾ *Contradictions économiques*. II. k. 394. l.

A nemzetgazdaságtannak a jogtudományhoz való viszonyát igen helyessen formulázza. A nemzetgazdaságtan két főrészből áll: a gazdasági erők és tünemények leírása a jogon kívül, aztán azoknak szabályozása a jog által.¹⁾

Az ember nem akarja többé — mondja Fourier, Cabet, Infantin stb. — hogy őt szervezzék és mechanizálják. Desorganisatióra törekszik, ha úgy lehet mondani, defatalisatióra, mindenütt, a hol egy fatalismus vagy mechanismus nyomását érzi. Ez a szabadság feladata.²⁾

Semmibe sem veszem az anyagi előnyöket, ha azok nem a becsület és igazságosság parancsai;³⁾ a gazdagságban csak a szabadság materialismusát látom, első kifejezését, legalsóbb fokozatát.

A pénz és az eszme az két incommensurabilis mennyiség.⁴⁾

A socialismus, látva az utopiák bukását, a realitashoz, a tényekhez ragaszkodik; Párisban nevet magán, Berlinben, Kölnben, Lipcsében, Boroszlóban vitatkozik, reszket Angliában, mennydörög a tengeren túl, megöleti magát Lengyelországban, kísérletet tesz a kormányzattal Bernben és Lausanne-ban. A socialismus áthatván a tömegeket, egészen más lett; a nép keveset törődik az iskolák dicsőségével, munkát, tudományt, jólétet, egyenlőséget kíván. A rendszer nem érdekli, feltéve, hogy megtalálja magát a dolgot.⁵⁾

Látjuk ebből, hogy Proudhon a socialismust határozottan a proletariatussal hozza kapcsolatba és hogy ő nem az orthodoxia embere, hanem a gyakorlaté. Mintha a fentebbi szavakban már a revisionismus előre vetné árnyékát!

Hogy a munkást az elnyomás alól felszabadítsuk, melyben képességeinek barbarismusa visszatartja, fegyelmezni kell őt nevelés által, nemesíteni jólét által, emelni erény által.⁶⁾

A társadalmi ellentmondások rendszere úgy tűnik fel előttem, mint egy magikus hid, mely a feledékenység folyójára van feszítve. (Contradictions II. k. 416. l.)

Ha követem az Isten eszméjét, azt látom, hogy ez eszme első sorban társadalmi; értem ez alatt, hogy az inkább a collectiv eszmének hitvallása, mint egyéni conceptio. (Contradictions économiques I. kötet 104. lap.)

Nem búcsúzhatunk Prudhontól a nélkül, hogy meg ne emlékezzünk

¹⁾ *Théorie de la propriété.* 243. l.

²⁾ *Justice* III. k. 228. l.

³⁾ *Corresp.* IV. 241. l., V. 244. l.

⁴⁾ Droz, *Proudhon.* 188. l.

⁵⁾ *Contradictions économiques* II. k. 415. l.

⁶⁾ U. o. 390. l.

azon viszonyról, melyben Marxhoz állott. „Párisi tartózkodásom alatt — mondja Marx a Vorwärts 1865-iki évfolyamában — 1844-ben Proudhonhoz személyes viszonyba léptem. Hosszú, gyakran éjjeleken át húzódó vitákban inficiáltam őt nagy kárára hegelianismussal.¹⁾ Kétségtelen, hogy e találkozás Marxra is nagy befolyással volt, melyről ő azonban nem szól. Azonban Mehring²⁾ azt írja, hogy azon szellemi befolyások között, melyeket a fiatal Marx nyert, Proudhon munkája a tulajdonjogról kiváló helyet foglal el és ha Marx a Proudhonról írt búcsúztatóban azt írja, a munka első megjelenésekor nagy lökést adott, ezt a lökést — mondja Mehring — Marx is érezte. Különben halljuk Marx saját szavait e munkáról:³⁾ Proudhon a tulajdonjogot, a nemzetgazdaság alapját, kritikai vizsgálat tárgyává teszi és pedig az első határozott, kiméletlen és egyuttal tudományos vizsgálatnak. Ez a nagy tudományos haladás, melyet ő tett, egy haladás, mely a nemzetgazdaságtanban forradalmat okozott és egyedül lehetővé tette a nemzetgazdaságtan igazi tudományát. Proudhon irata: „Qu'est-ce que la propriété?“ a modern nemzetgazdaságtanban ugyanazzal a jelentőséggel bír, mint Sieyès irata: „Qu'est-ce que le tiers état?“ a modern politikában... Mindent elvégzett, a mit a nemzetgazdaságtan bírálata nemzetgazdasági szempontból tehet.

1846-ban megjelenik Proudhon „Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère.“ Marx közben gazdasági és történeti eszméivel tisztába jött és ezeket Proudhonnal szemben, mint mostanában a legtekintélyesebb francia socialistával szemben, kifejti a „Misère de la philosophie“ című munkájában, melyben nemcsak Proudhon újabb munkáját, de az előbb annyira, igaz, főleg csak általános célzatában dicsért munkáról is megsemmisítő ítéletet mond. „A politikai gazdaságtannak egy szigorúan tudományos történetében a munka alig érdemelne említést.“ „A kérdés oly rosszul volt feltéve, hogy arra nem lehetett helyes feleletet adni.“ Azon idő óta — mondja Engels — hogy ketten éjjeleken át közgazdasági kérdésekről vitatkoztak, útjaik mindinkább eltávolodtak; egy áthidalhatlan ür tátongott köztük, ezt lehetetlen volt ignorálni és így Marx a szakadást válaszában constatálta, mindenesetre túlságos, habár nála megszokott mérgezett modorban.

Még 1841-ben írja Proudhon Marxnak, hogy hajlandó vele együtt működni, de tartózkodjanak minden dogmatismustól, minden vallástól,

1) Közölve újabban az *Elend der Philosophie* előszavában.

2) *Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassale.* (Stuttgart, 1902.) II. k. 78. l.

3) *Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassale.* (Stuttgart, 1902.) II. k. 127. l. s k.

legyen az bár a logika vallása.¹⁾ Marx forradalmi állásponton volt. Proudhon a forradalmat ellenezte: „Én inkább kis tűz mellett égetem el a tulajdont, a helyett, hogy ezt egy Bertalan-éj által erősítsem.“

A „Contradictions“ megjelenése alkalmából azt írja Proudhon Marxnak: várom az ostorát. Marx akkép felelt, hogy barátságuknak örökre vége volt. Proudhon azt írja most kiadójának: Valami doktor Marxtól kaptam egy szennyiratot: „Misère de la philosophie“, válasz az én „Philosophie de la misère“-remre. Ez semmi egyéb, mint a gorombaságok, gyanúsítások, hamisítások, plagiatumok szövedéke.“ Proudhon nem felelt.

Proudhon nagy bűne, hogy ő a gazdasági viszonyokat a moral szerint akarta átalakítani. Ricardo elmélete szerint minden érték munkából származik, tehát minden értéknek a munkásnak kellene jutni. De ez nem történik. Ha már most azt mondja valaki, az nem helyes, ez Marx szerint nem nyom semmit, mert csak annyit fejez ki, hogy az erkölcsi felfogásunkkal ellenkezik. Ez Proudhon. Marx pedig communistikus követéseit nem erre építette, hanem a capitalistikus termelési módnak előtünk végbemenő összeomlására.

Aztán Proudhon csak a jogi viszonyokat vizsgálja, nem hatol előre a termelési viszonyokig, melyek amazok alapját képezik.

Az antagonismus Proudhon és Marx között nagyon érthető. Proudhon az idealistikus és ethikai felfogás alapján áll; ő arra törekszik, hogy az emberiség nagy eszményeit megvalósítsa, az igazságosságot, a szabadságot, az egyenlőséget, Marx az eszményeket, a moralt kizárja, a fejlődés szükségszerűsége, egy vak fatum az egyedüli tényező a történelemben. Proudhon keresi az intézményeket, melyekkel a soha meg nem valósítható eszmények életet nyernek. Marx egyedül a tömegek egyesülésében rejlő erőre appellál, hogy a munkástársadalom megvalósuljon. Marx azért szorosabban összefügg a jelenkorral, mint Proudhon és nagyobb befolyást gyakorolt. De ha egyszer az az előzetes szervezeti munka be lesz fejezve, ha a munkástársadalom szervezeteibe tartalmat akar önteni, akkor alkalmasint az annyira lekicsinyelt ideologokra és így Proudhonra is újból kerül a sor.

Az eszményi álláspont az, mely Marx szemében Proudhon gyengeségét képezi. Proudhon előbb az igazságosság, a justice éternelle eszményét az árútermelésnek megfelelő jogviszonyokból meríti, miből, mellékesen megjegyezve, a minden nyárspolgárra nézve vigasztaló bizonyítás nyújtatik, hogy az árútermelés alakja épp oly örök, mint az igazságosság. Aztán akarja megfordítva a valódi árútermelést és az ennek meg-

¹⁾ Fournière: *Règne de Louis Philippe*. 553. s k. 1.

felelő valódi jogot eszményének megfelelően átalakítani. Mit gondolnának az oly vegyészről, ki a helyett, hogy az anyagcsere valódi törvényét tanulmányozná és ezen az alapon oldana meg bizonyos feladatokat, az anyagcserét a „naturalité“ és „affinité“ örök eszméi által akarná megváltoztatni? Talán többet tudunk az „uzsoráról“, ha mondjuk, ellenkezik a „justice éternelle“-el, az „équité éternelle“-el és a „mutualité éternelle“-el és más „vérités éternelles“-el, mint az egyházatyák, midőn azt mondták, hogy ellenkezik a „grâce éternelle“-el, a „foi éternelle“-el, a „volonté éternelle“-el? ¹⁾

A míg a capitalistikus termelési mód tovább tart, tovább tart mint egyik módja: a kamathozó tőke és képezi tényleg hitelrendszerünk alapját. Csak ugyanazon sensatióra dolgozó író, Proudhon, a ki az árútermelést tovább meghagyja és a pénzt meg akarta szüntetni, volt képes a crédit gratuit szörnyszülöttjét megálmodni, a kispolgári álláspont jámbor kívánságának ezen állítólagos megvalósulását. ²⁾

Proudhonnak mindenesetre hiányzott a nemzetgazdaságtan és a gyári rendszernek amaz alapos ismerete, mivel Marx birt, hiányzott, hogy úgy mondjam, a lángeszű egyoldalúság és nagy philosophiai tudás, mely Marxot fölébe emelte és mely Marxot mintegy elemi erővel kényszerítette, hogy Proudhonnal szembe szálljon. Hogy azt oly kiméletlenül tette, az féktelenségének tulajdonítandó.

Más helyen látni fogjuk Proudhon befolyását az anarchismusra; nagy befolyást gyakorolt különösen az oroszokra. Érdekes viszonya Herzenhez.

Bármily kevés az összhang Proudhon és Herzen között a gyakorlati javaslatokat tekintve, mert amaz az orosz községi birtokban látta a társadalmi kérdés kulcsát, társadalomphilosophiai nézeteik sokban megegyeznek. Herzen is képviselője a szabadságszerető socialismusnak és az autoritair rendszereket elítéli. „A tekintély megsemmisítése, mondja, a socialistikus köztársaság kezdete; első feltétele: szabad és önálló emberek . . . A socialistikus államrend előfeltétele egy erkölcsi, a társadalmi együttélésre képes szabad ember, ki senkitől parancsot nem kap, semmi túlerős hatalom által nem nyomatik és felelősségi érzete által a legmagasabb emberi moral kifejtésére vitetik.“ Foederalistikus elvei is megfelelnek Proudhon eszményeinek: a kormány a községi igazgatás kezében legyen, összekötve egy az összes közös ügyekre szolgáló irodával és a népakarat elhelyezésére szolgáló registraturával; továbbmenő decentralisatio nem szükséges, mert a köztársasági egység nyugszik az általános előnyön, a nép fejlődésén, az erkölcsök és származás

¹⁾ *Kapital* I. 45. 1.

²⁾ Marx: *Kapital* III, 2. 147. 1.

egyenlőségén és a hol ezek hiányzanak, ott nincs is szükség mesterséges egyesítésre, természetellenes centralisatióra. Mentől szabadabbak az egyének és a községek, annál kevesebb dolga van az államnak; háromnegyedrésze annak a munkának, mely jelenleg a kormányokat terheli, magától fog történni a központi hatalom tudomása és részvétele nélkül.¹⁾

Proudhon nagy jelentőségét a tudomány részéről mindig elismerték. Proudhon — mondja Stein Lőrincz — mintegy az egyéni tulajdonnak és mindannak, a mi azzal összefügg, életre kelt bírálata. A socialismus és communismus főfeltételének kérdését átvitte a jogbölcselet és nemzetgazdaságtan terére és éppen azért, mivel ő ily módon a két főirány között az átmenetet képezi és mivel a mai tudományt kényszeríteni fogja saját főtételét az egyenlőség elvével szembe állítani, megérdemel ő és talál ő egy nevezetes helyet mindazon mozgalmakban, melyek a socialismusra és communismusra vonatkoznak.²⁾

Lassalle és Marx szeretik Proudhont „kispolgárnak“ nevezni és szavaik engedik sejteni, hogy egyúttal kis szellemnek is tartják. De az elfogulatlan méltatás mutatja, hogy Proudhon velök válrokonságban áll, hogy Lassalle és Marx összes lényeges kritikai eszméit már ismeri, habár nem bír oly alapos nemzetgazdasági és jogtörténeti ismeretekkel. Mindenekelőtt abban hasonlít egyfelől Proudhon, másfelől Marx és Lassalle, hogy majdnem kizárólag kritikailag és negative lépnek fel és a mai capitalismus megítélésénél a fényt és árnyékot nem a valóságnak megfelelően osztják el . . . Aristotelesnek a communismus ellen gyakorolt kritikája óta alig mondtak róla jobbat, mint a mit Proudhon közgazdasági ellenmondásaiban a communistáknak arczukba mond.

A későbbi socialisták legtöbb kritikai alapeszméje már Proudhonnál található. Korunk egyetlen nagy reformeszméje sem idegen előtte, csak hogy mindegyik dialektikailag kificzamittatik.³⁾

Még módszertani szempontból is hangsúlyozzák jelentőségét: „Fejtegetéseivel az összes gazdasági intézmények relativitását megmutatta s így a maga részéről is hozzájárult minden abstract elmélet tarthatatlanságának és a történeti módszer szükségességének a nemzetgazdaságtanban kimutatásához.“⁴⁾

Földes Béla.

1) Diehl, i. h. 218. 1.

2) *Der Sozialismus u. Kommunismus des heutigen Frankreichs* I. 405. 1.

3) Schäßle, *Sozialismus u. Kommunismus* 377. 1.

4) Hildebrand, *Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft* (Frankfurt a/M. 1848), 326. 1.

Hódmező-Vásárhely népessége (1526—1848.)¹⁾

A lakosság a török alatt majd elfogy, majd megnövekszik. — A gyulai őrség zsarolásai. — Vármegyéink és községeink népessége a XVI. században. — A törői: fogyasztja a lakosságot. — A város népessége ez időben. — A ráczokkal való ellenségeskedés. — A város és a vidék elpusztulása. — A helyet újra megülik. — A népesség gyors szaporodása. — Az országgyűlésen panaszok a jobbágyok vándorlása ellen. — A népesség létszáma 1722-ben. — Szökдösések a városból. — A vármegyék intézkedése ezek ellen. — Az 1738-diki pestis pusztítása. — A Károlyiak intézkedései a népesség szaporodása tárgyában. — Az idegen elemek túlnyomósága. — A tanács álláspontja a beköltözések irányában. — A föld nem nyujt megélhetést a népnek. — Kivándorlások a XVIII. század vége felé. — A helytartótanács több földet követel a nép számára. — A katolikusok tömeges betelepítése. — A születések és halálozások viszonya a lélekszámhoz mérve. — A családök, lelkek és házak számai különböző időpontokban.

Régebbi századokban népszámlálások nem tartatván csak a szórányosan ránk maradt szűkszavú adó- és tizedlajstromokból s egynémely irodalmi feljegyzésből nyerhetünk ide vonatkozó adatokat s illetőleg következtethetünk a népesség számára. Mindent összevéve annyit tudhatunk, hogy az ellenség pusztításai miatt ez az egész vidék a mohácsi vész idején népességének nagyobb részét elveszítette. A török seregek saját történetíróik szerint »a rózsaliget töviseit letördelték« (értsd: a férfiakat leöldösték) »aztán leszedték virágait és lombjait«²⁾ (vagyis: a nőket és gyermekeket elhajtották). Gyakran azonban a munkabíró férfiakat is elhajtották s rabszolgaságra vagy fegyverfogásra kényszerítették. Némelyek természetesen elmenekültek a veszély elől s ennek elmúltával visszatértek községeikbe, vagy nagyobb bátorság okáért a városba huzódtak, melynek népessége ily módon ismét helyreállott. Egyébiránt a török uralom más oldalról is megnehezítette a népesség gyarapodását azáltal, hogy a győztes maga nemcsak le nem telepedett vidéki városban, hanem folytonosan apasztá ennek népességét a súlyos adóztatások, a nők és gyermekek »elragadozása« s a »nyelvek« és »fejek« szedése

¹⁾ Mutatvány szerzőnek ily című sajtó alatti művéből: *Hódmezővásárhely története. IV. kötet. A közművelődés története.*

²⁾ Túri József, *Török tört. irók.* I. 248. s köv. II.

által, melyek felmutatása a török katonának előléptetést és jutalmat biztosított. Különösen szokásban volt a gyermekek lopkodása, kiket körülmétéltek s a maguk hitére és a fegyverforgatásra tanítottak meg.¹⁾ A háborús idők általában megapasztják és elpusztítják a lakosságot. Így volt az nálunk is, hol egy-egy nagyobb hadjárat, minő az 1566., 1595. és az 1685—97-diki volt, az egész vidékről kiirtotta az embereket. Maguk a török földesurak olykor erővel is akadályozták jövedelmet adó falvaik elpusztulását s a lakosságnak városokba huzódását; olykor pedig a falvak pusztulásával épen nem törődtek, sőt okuk volt annak örülni, nemcsak a zsákmányért, hanem azért is, mert a pusztta helyeket így a szomszédos városnak adhatták haszonbérbe, melytől ezt könnyebben megkaphatták. A hajdúk és egyéb magyar csapatok zsarolásai és kegyetlenkedései azonban nem kevésbé hátráltatták a községek megnépesedését. A törököt béke idején szigorú fegyelem tartotta féken s pasáinknál és földesuraiknál nem egyszer az emberiesség és irgalmasság vonásaival is találkozunk: ellenben a német, a hajdú és a magyar királyi rabló hadak nem igen tettek különbséget béke és háború közt s rendszerint irgalom nélkül fosztogatták és zsarolták e vidéket, a mi ellen nem volt egyéb orvosság a megalkuvásnál, vagy a menekülésnél. Különösen a gyulai királyi várórség valóságos átka volt e vidék népének, mert utolsó csepp veritékét is kifacsarta, melyet a török még meghagyott. Így történt, hogy Kerecsényi sarczolásai elől nyolczezer jobbágy szökött meg otthonából. (1559—60.) Csakhamar az egész Békésmegye úgyszólván lakatlanná vált. A nyomorgatók eltávozása után azonban a nép ismét visszaköltözött falvaiba, úgy hogy a gyulai adóösszeírók itt 1561-ben 12, 1562-ben 21, 1563-ban már 43 községet neveztek meg. Csanádmegyében, melyet a török inkább őriztetett, valamivel jobban állottak a viszonyok, mert a királyi adószedők itt 1552-ben 11 helységet, 1564-ben pedig már 118-at találtak s utóbbi évben 1.759 frt adót szedtek be egy félévről, míg 1552-ben csak 96-ot. Legrosszabbul állottak az ügyek Csongrádmegyében, hol 1553-ban csak 36 pusztát és 16 helységet találtak, de adó alá csak 4-et lehetett felvenni. Határunk nagy számú helységeinek jórésze (Libec, Solt, Sz.-Albert, Veresegyház stb.) már előzetesen úgy elpusztult, hogy az egész korszakban helyre sem állottak többé. A többiről is csak olykor-olykor emlékeznek a különböző hivatalos iratok leginkább mint pusztákról. 1578. és 1583-ban a váci püspök csak 8—8 helységre tudott kiróni igen csekély dézma váltságot. A defterbe egykori 40—50 községünk közül s 1545-ben 9, 1558-ban 18, 1562-ben és 1570-ben 8—8 helység volt beírva. Ház 1558-ról egy-egy községben

¹⁾ Zeiller, *Beschreib. des Königr. Ung.* Vorrede 5. l.

rendszerint 7—26. találatot, 26 volt Csomorkányon, 35 Fecskésen, 45 Mágocson s 135 Vásárhelyen. A földesurak azonban, bár nagyrésztük maga is tönkrement s kir. adójával és dézsmájával hátrálékos volt, különféle kedvezményekkel folyvást csalogatták vissza a jobbágyságot.

Az 1553-diki kir. adóösszeírás legtöbb portát Csomorkányon talált, t. i. 59-et, aztán következnek Fecskés 57, P.kutas 56, Vásárhely és Mártély 40—40, Férged 38, Mágocs 35, Ráros 31, Körtvélyes 29, Varjasföldvár 26, Rétkopáncs 18 portával. 10—14 telket számláltak Ujváros, M.szöllős és Tótkutas, a többiekben ezen alól esett vagy semmi sem volt a létszám. Néhány évvel később (1558.) pedig a török Vásárhelyen 135, Mágocson 45, Csomorkányon 35, Batidán 18, M.szöllösön és Körtvélyesen 17—17, Földváron 15, Ujvároson 12, P.kutason 11, Derekegyházán, Gorzsán, Rétkopáncson, Szentkirályon, Tótkutason 7—8 házat jegyzett adó alá. Azután nagy pusztulás következett, mert 1579-ben már csak nyolcz helyen talált adóztatni valót a török, az időközben elpusztult községek lakói pedig Vásárhelyt népesítették meg, hol a házak száma 287-re emelkedett, mialatt Mártélyon 49, Derekegyházán 38, Rároson 32, Körtvélyesen 23, Ujvároson 19, Gorzsán és Sz.királyon 13—13 házat számláltak. A század vége (1583—86.) felé a török katonák garázdaságai különösen elhatalmasodtak, az apró gyermekek elrablására és a lakosság öldösésére sűrűbben került a sor, ugyhogy e miatt Báthory Zs. fejedelem, ki alá e vidék is tartozott, a gyulai és jenei bégek ellen ismételt panaszt emelt a portán. A szultán kemény tilalmat bocsátott ki, melynek azonban semmi foganatja sem lett. Az újabb panaszra újabb tiltó parancsolatot küldött a nagy úr a gyulai és (1589.) temesvári pasákhöz, melyben egyebek közt így ír: »Az erdélyi Zsigmond vajda ide levelet irt, hogy szultán Szuliman idejétől fogva az ő tartománya békességben lett volna, de most az bégek, szpahiák és zaymok bántanak, pusztítanak az falukat és pusztították volna és égették volna őket, hogy meghódolnának és az mely egynéhány falu elpusztult, azok lettenek volna-e okai és egynéhány erdélyieket az mezőben találván — kit megöltek és kit megfogtak volna, az szegénységet is elrablották és marhájakat elvették volna.« Aztán szigorúan megparancsolja, hogy a török földesurak elégedjenek meg azokkal a falukkal, melyek Halil beg defterében vannak írva, a többieket ne merjék bántani. az erdélyi tartományt különösen ne merjék háborgatni, de a bejegyzettek zsarolásától és pusztításától is szorosán óvakodjanak.¹⁾

Gyula eleste után kissé nyugodalmasabb korszakba jutottunk. A vidék ugyan elpusztított, de a város ezután is gyarapodott annyival

¹⁾ A levelezés Haan és Zsilinszkynél, Békésm. okltára 177. s köv. II.

inkább, mert török császári birtokká tétetett s az elpusztult helyek bérlete is rábiztatott. Ezek egynémelyikét olykor meg-megülték a haza kívánczó jobbágyok: de nagyobb része örökre pusztán maradt. Vásárhelyen ezalatt általában »otthon laktak«, bár a városok falain kívül nem igen volt szabad és bátorságos a tartózkodás¹⁾: de benn a városban, mikor a portyázó magyar csapatok nem háborgatták, viszonylag elég jól élhettek és gyarapodhattak s ezen innét az egész XVI. és XVII. századok alatt alig egypárszor történt, hogy a lakosságnak menekülnie kellett. A megmaradásért adóztak mindenfelé: a töröknek, a németnek, a török és magyar földesuraknak, a magyar vármegyének és a kurucz csapatoknak: bár rendszeresen sem egyik, sem másik fél nem tartott reá gondot s kellő oltalmat nem gyakorolt felette. A XVI. század közepén maga (1553.) a város, mint láttuk, 40 kaput²⁾ számlált ugyan az adózó földesurak után, de voltak elszegényedett uraink is, kiket nem vettek számba. Nyolcz évvel később 171, 1564-ben 117, 1570-ben, mint láttuk, 287 volt a felszaporodott kapuk, vagy házak száma, a miatt, mert a környékbeli falvak népe is ide költözött, a mint ezt 1578-ról világosan is feljegyezve találjuk, mikor t. i. a derekegyháziak is nálunk laktak. Ezen innét nincs több e nemű feljegyzés, csupán a váci püspöki tizedjegyzékekből láthatjuk, hogy a népesség száma a vidékhez képest elég tekintélyes volt s utóbbi időben valami nagyobb változást nem szenvedhetett. Annál rosszabbul állottak a dolgok a környékben, mert, ez, Mártélyt és Batidát kivéve, egészen elpusztult. Ali csanádi bég panaszolja a királyi tiszteknek (1642.), hogy »szűk a magyar jobbágy«, azért ő majd magyar, majd rácz jobbágyokkal telepítgeti meg pusztáit, de főleg ez utóbbiaknak nincs maradások a »tolvajok«-tól, kik majd a felvidéki végházakból, majd Makóról, majd Vásárhelyről, majd egyéb helyekről erőszakosan rajtuk ütnek az ő telepesein.³⁾ E telepések már csupa ráczok voltak, mert a magyarság teljesen kiveszett a falukból s a városokba vonta meg magát, onnét tartván szemmel a rácz pásztorokat, kik az ő elhagyott földeiken legeltettek.

A század vége felé a török kiűzetése céljából folytatott hosszú háboru kegyetlen erőszakosságai miatt a város lakói igen sokat szenvedtek nemcsak a töröktől, tatártól és némettől, hanem a magyar kuruczoktól is. Sokan megölettek, megcsonkítottak, sokan rabságba estek, melyből egyrészt idővel kiváltotta magát.⁴⁾ Végre, az e korbeli kegyes

¹⁾ Behamb. *Notitia Hungariae*, Argenforati 1676.

²⁾ Egy kapura, vagy házra ez időszakban 2 családot, vagy 10 lelket lehet számítani.

³⁾ A levelek az országos levéltárban, Pálffy (kisebb) ltr.

⁴⁾ A város 1754-iki fölségkérvénye, ref. egyh. tan. jkv. I. 84.

szólásmód szerint »a föld, Istennek rémitő, de igaz ítéletéből a népet kiokádta, 3. Móz. 18., 25.«, vagyis, a megfogyatkozott s elcsigázott lakosság szétfutott s közelebbi és távolabbi idegen határokra költözött s települt (1693.) le.¹⁾ Ily módon nemcsak nálunk, hanem az egész alföldön másutt is, az anyagi szegénység mellett a legfőbb baj a népesség elfogyása volt. A hosszú és kegyetlen hadjárat, mely a török kiűzését eredményezte, roppant véráldozatába került a nemzetnek: de a lakosság elpusztulása sehol sem volt oly nagy mérvű, mint vidékünkön. A föld ugyan visszakerült az anyaországhoz, de nem volt rajta élőlélek. Még azokat is, kik hozzánk századokon át fosztogatni jártak, most visszatartotta a félelem az ide költözéstől. Mérföldeket be lehetett járni a nélkül, hogy az utas egyetlenegy emberi lényvel találkozhatott volna. A községek üres romjai látszottak itt-ott, de legtöbbnek helyét már semmi jel sem mutatta s némelyiknek neve is feledésbe sülyedt. Az óriási mezőségek és rétségek üresen állottak s a szabadon duló árvizek, a megszorodott vadak és az országutakon is ember magasságra nőtt füvek kerítették hatalmukba a vidékeket. Az egész Békésmegyében még 1717-ben is csak 573 család élt 11 községben, Csongrád- és Csanádmegyékben még kevesebb volt a falvak száma, az elhagyott és a hadak által még mindig rettegetett műveletlen területre nem kíváncsoktak a települők, mert életüket a pusztaságra bizonni nem akarták.²⁾

Eleintén csak a rácz pásztorok fordultak meg néha az üres mezőkön, a kikből Csongrád- és Csanádmegyék falvai jóformán alakultak s egy-két magyar bujdosó, ki a rétségek rejtekei közt titkon tengette életét. Végre 1698-ban a törzsökös családok nagyobb része visszaköltözött a városba, még pedig egyszerre olyan tekintélyes számmal (mintegy 140 család), hogy azonnal képes volt polgárilag és egyházilag szervezkedni s a tovább fejlődésnek és csatlakozásnak magvaul szolgálni. Az 1701. és 1702-diki összeírásokból kitűnik, hogy a város csak református magyarokat fogadott magába, vagy olyan idegeneket, kik itt megmagyarosodtak. A közbejött Rákóczi-forradalom útját állotta ugyan a további letelepedéseknek, sőt az 1709-iki pestis miatt a népesség tetemesen meg is csökkent: de a béke helyreálltával a kereset nélkül maradt kuruczok és labanczok népe nagy örömmel fogadta a hírt, hogy az alföldön ingyen kaphatnak földet s immár elég biztos megélhetés kínálkozik. Ennek következtében a népesség oly rohamosan szaporodott, hogy a váci püspök az eddigi 40 frt dézmát egyszerre 800-ra emelte fel (1712). A felsőbb megyék jobbágysága a viszonyok állandósulásával ugy-

¹⁾ U. o. 2. I.

²⁾ Bél Máty. *Descriptio Comit. Csanadiensis*, kézirat a Nem. muzeumban 3431. sz. a.

szólva özönlött e vidékre, hol a bő és jó föld csekély fáradsággal robot nélkül eltartotta népét, úgyhogy a felvidéki földesurak országos intézkedést kívántak a jobbágyok alföldi özönlése (1729.) ellen, mely őket jövedelmöktől fosztja meg. De az itteni követek mindenféle kényszerítést elleneztek, azt vetvén okul, hogy a különben szép fejlődésnek indult délvidék ugy ismét pusztává leend. A városban nemsokára több mint 600 ház állott fenn. (1717.) A gazdák száma pedig néhány év múlva (1722.) 445-re szaporodott (zsellér 14), a földesuri taksát is 2.000 frtról 3.000-re rugtatták fel. A családnevek idegenekkel keveredtek meg, melyek nagy része azonban itt soh'sem honosult meg.¹⁾ Természetesen, az új települők egy része szerencsevadász, nyugtalan és elégedetlen volt, nem maradt egy helyben, hanem új lakóhelyét is cserélgette, annyival inkább, mert más földesurak mindenféle kedvezményekkel csalogatták őket magukhoz. A szegedi kincstári igazgatóság összeírván a vármegyénkből elköltözötteket, kik szőlőjüket, szántóföldjeiket odahagyták, Vásárhelyről 62 ilyen családot talált.²⁾ Mikor a közterhek súlyosabbak s az áradások gyakoriabbak voltak, akkor még tömegesebben fordultak elő a szökdösések. Az emberek kocsira rakták holmijokat és családjakat, minek utána marháikat már előbb elhajtották s azon ürügy alatt, hogy a pusztára mennek vetni, vagy szántani, elszöktek a szomszéd, vagy a felvidéki vármegyékbe. A csabai szökevények közt volt kettő »Vasarhelyszky« nevű is.³⁾ Minek utána (1716.) e baj állandóan mutatkozott⁴⁾ s maguk a birák is rendszerint azzal szoritották sarokba az uraságot, hogy a nép, ha könnyebbitést nem kap, nem marad meg, hanem üresen hagyja a várost: a vármegyék idővel, köztük Csongrád és Békés, szövetkeztek egymással a szökevények megakadályozása s a szökevények kölcsönös kiadása végett. (1723.) Mindamellet az urasággal való gyakori ujjhuzások, a növekvő közterhek s a belső háboruságok miatt a baj idővel csak fokozódott s 1729. szeptemberig 103 család hagyta ide a várost.⁵⁾ E veszteség azonban, minthogy a beköltözés is bőséges volt, nem sokat ártott a népesség szaporodásának s a reformátusoknál az ágyszám ez évről így is 332 maradt. A helytartótanács rajta volt, hogy a népesség gyarapodjék s Károlyi Sándor maga is azért hagyta a város kezén a pusztákat, hogy a lakosság minél inkább szaporodjék. Az 1738-ban föllépett pestis azon-

¹⁾ Az összeírás a gr. Kár. nemz. bp. ltrában. (A vármegyei összeírás 1720-ról csak 311 gazdát, 13 zsellért és 2 nemest tüntet fel, mely utóbbiak a paraszttal egyformán vetettek és szántottak.)

²⁾ Városi lt. Rvi. 2. cs. 61. sz.

³⁾ Zsilinszky, *Békésvárm. rég. évk.* XI. 108., 109.

⁴⁾ Megszöktek és eltűntek a városból 1726—29-ig 24-en.

⁵⁾ Hiv. vizsg. jk. a gr. Kár. nemz. bp. ltrában 36. f. 31. sz.

ban tőlünk mintegy 1.400 lelket ragadott el, majdnem felényire szállította le a lakosság számát, s ez igen lassan emelkedett, mert pár év (1740—1.) mulva nagy árvizek és az iszonyú hideg tél háborították meg a lakosságot s a mi még nagyobb volt, ez Orosháza határának eddigi használatától is elűtetett. Nemsokára azonban a gyeviak költöztek át (1743.) hozzánk s ezenkívül másunnét is feles számmal érkeztek jövevények, de ezek, mikor valami újabb fizetséget róttak rájuk, elégedetlenkedni kezdtek s azzal fenyegetőztek, hogy itt hagyják a várost, úgyhogy Károlyi Ferencz grófnak személyesen kellett közbelépnie. Ennek sem volt kellő foganatja, mert néhány év mulva a birák azt jelentették (1756.) uroknak, hogy a város jövedelmét a kiköltözések igen megcsappantották, most is husz háznép készül Szalontára. A családfők számát ez időben (1755.) 1247-re tették. Már ekkor a lakosságban nagyon érezhető volt az idegen elem, mi felett a birák keservesen panaszkodtak. »A teherviselésre a nép alkalmatlan, mert jövevény, többnyire új lakos, a régi jó tehetségű gazdák-
nak már hire is alig van.«¹⁾ Ezzel azonban a birák elvetették a sulykot s grófjokra sem igen ijesztettek rá, a minthogy ez nyomban azt válaszolta nekik, hogy az ő »egész országban levő birodalmába« nemcsak a parasztok, hanem a nemesek is vágyva vágnak letelepedni. Nem a tehetetlenség oka a nép akaratosságának, melyet úrbéri rendelete ellen tanusít, hanem »a kevélység s az uralkodásra vágyó dagályos indulatok«. Az előjáróság is egy idő óta már megválogatta a jövevényeket. Utlevel és jó bizonyítvány nélkül be sem fogadta őket, a betolakodókat visszautasította s olykor, még ha nők voltak is, csavargók módjára meg is csapatta.²⁾ Mindazáltal évről-évre sokan tartózkodtak itt másunnét jöttek, kik napszámos munkát és szolgálatot kerestek a városban. Ezeket, ha már valamennyi ideig itt laktak, bizonyítványok szerzésére utasították a birák, hogy itt letelepedhessenek, a mint ezt fentebb a családok érkezése történetében előadtuk. A lakosság, a mint a református egyház anyakönyvei tanusítják, a XVIII. században évenként 12—20⁰/_o-kal szaporodott, mit a folytonos beköltözések is elősegítettek, melynek mérvéről fogalmat nyújt az az adat, hogy az »uj jövevények« két évi ki (1753—4.) nem rótt taksája 400 frtra rugott. Ennek következtében a népnek idővel kevés lett úrbéres földje, melyet a földesúr használatba adott s e miatt inségre jutva, csaknem folytonosan elégedetlenkedett és háborgott, egy részben pedig másuvá költözött. A katolikusok tömeges betelepítése azonban (1775—6) bőségesen helyreépítelte a hiányt s a lakosság számának fokozódása a későbbi évtizedekben sem akadt meg, mert

¹⁾ A levélváltás 1756. szept. 5-ről V. lt. Rvi. 1. cs. 127. sz.

²⁾ V. tjk. II. 170.

habár a városra gazdasági és egészségügyi tekintetben sok csapás következett is, a lakosság igen nagy szaporodási képességet fejtett ki, az ország más részében pedig még rosszabbak voltak a közgazdasági viszonyok, úgy hogy a beköltözések a XIX. században is folyton tartottak. Másfelől pedig az uraság koronként földet adott a szegénységnek, annyival inkább, mert a helytartótanács az urasággal elégedetlen s a föld kevés volta felől panaszkodó lakosságnak rendszerint pártjára kelt. Elrendelte, hogy több földet adjanak neki, telepítsék be a pusztákat s a vármegyét utasította, hogy rajta legyen a népesség öregbitésén: bár e végzések értelmének teljesen soha sem tettek eleget.

A népesség szaporodása azonban így is igen gyors volt s ezt a közegészség ügyének elhanyagoltsága s a csaknem egészen szabadon dühöngő járványok pusztításai sem voltak képesek hosszabb időre feltartóztatni.

Alább tüzetesen ismertetni fogjuk a betegségek s főleg a himlő pusztításait, itt elég legyen megemlíteni, hogy csak maga a járványos himlő az utolsó 60 év alatt (1781—1841.) mintegy 3—4 ezer kisdedet ragadott el a lakosságból, mihez még az 1831-iki kolera jó a maga 1.500 halottjával. De a családok erős életképessége s a mind egyre tartó beköltözések e veszteséget is csakhamar busásan kipótolták, úgy hogy e mellett a népesedés folyvást előbb és előbb haladt. Utóbbi uton-módon évről-évre még legkevésbé gyarapodtak a reformátusok, mint a kik házasság révén 1763-tól 1795-ig összesen 319, 1796-tól 1847-ig pedig összesen csak 194 új házasfelet kaptak más községből. Országos inség idején azonban növekvő számmal kaptuk a betelepődőket, úgyhogy ily módon az inséges évek hátrányos befolyása a népesedésre igen hamar helyreépítetett.

Mindezek tüzetesebb rajzolására és igazolására szolgáljanak a következő táblázatok:

I. A reformátusok népmozgalmi kimutatása 1747-től 1847-ig.

— A református egyház anyakönyveivel összhangzásban készült. —

Év	Esketés	Születés	Halál	Születési többlet	Az év jellemzése	Év	Esketés	Születés	Halál	Születési többlet	Az év jellemzése
1747	60	311	66	245		1798	124	716	624	92	
1748	57	321	85	236		1799	144	893	593	300	
1749	47	328	72	256		1800	88	859	365	494	Takarm. szüks.
1750	29	394	47	347		1801	148	773	432	341	Nagy fergeteg
1751	37	341	79	262	Gyerekek bekölt.	1802	153	848	707	141	Szűk termés
1752	33	319	85	234		1803	130	762	605	157	Szűk termés
1753	39	410	43	367	Földosztás	1804	280	1028	537	491	
1754	66	299	64	235		1805	140	907	880	27	Drágas., inség
1755	52	358	53	305		1806	132	924	841	83	Drágas., inség
1756	70	311	83	228	Urbéri forrong.	1807	226	994	623	371	
1757	68	328	51	277		1808	108	975	509	466	Inség, tüzvész
1758	72	352	54	298		1809	121	932	524	408	
1759	79	316	78	238		1810	200	973	505	468	Drágas., inség
1760	116	393	64	229		1811	218	1016	1286	270	Drág. ins. járv.
1761	100	381	74	307		1812	140	1005	609	396	Drágas., inség
1762	62	400	113	287	Pusztító járv.	1813	108	888	524	364	Drágas., inség
1763	78	430	88	342		1814	86	823	435	388	Drágas., inség
1764	67	422	72	350		1815	200	889	756	133	Drágas., inség
1765	123	431	128	303		1816	204	986	591	395	Drágas., inség
1766	114	507	87	420		1817	225	1021	563	458	Urbéri forrong.
1767	93	515	84	431	Szűk termés	1818	191	905	539	366	Urbéri forrong.
1768	61	514	99	415	Nagy szárazs.	1819	228	1103	893	205	
1769	70	442	122	322	Nagy tüzvész	1820	190	1014	503	611	Árviz, takarm. szükség
1770	113	507	67	440	Nagy inség	1821	219	1047	544	503	
1771	119	559	69	490	Földosztás	1822	264	1162	1219	-57	Járv., szárazs.
1772	91	572	109	463	Földosztás	1823	213	1000	887	113	
1773	135	619	98	521	Nagy fergeteg	1824	202	1217	470	747	
1774	98	654	93	561		1825	217	1229	592	637	Nagy inség
1775	107	628	108	520		1826	245	1179	693	506	
1776	106	616	111	505	Nagy árviz	1827	205	1128	1060	68	
1777	106	737	378	359		1828	215	1077	790	287	
1778	127	639	469	170		1829	241	1122	882	240	Fergeteg, tüzv.
1779	141	771	531	240	Nagy inség	1830	262	1219	863	356	
1780	58	636	330	306		1831	362	990	1922	-932	Pusztító járv.
1781	99	656	600	56	Pusztító járv.	1832	347	1293	744	549	Pusztító járv.
1782	99	690	434	256		1833	278	1232	599	633	Inség, szárazs.
1783	131	546	458	88	Nagy szárazs.	1834	233	1209	951	258	
1784	157	749	751	-2	Pusztító járv.	1835	295	1113	852	261	Inség, tüzvész
1785	134	778	355	423		1836	30	1293	1135	158	Drágas., inség
1786	137	712	401	311	Nagy inség	1837	274	1005	962	43	Bő term., járv.
1787	94	775	593	182		1838	343	1357	493	864	
1788	125	733	484	249		1839	318	1294	726	568	
1789	157	638	634	4	Pusztító járv.	1840	246	1283	619	664	
1790	145	775	524	251	Nagy inség	1841	264	1374	1478	-104	Pusztító járv.
1791	124	670	429	241	Bő termés	1842	257	1240	731	509	
1792	172	794	408	386		1843	297	1372	732	640	
1793	201	786	485	301		1844	324	1419	733	686	
1794	195	882	556	326	Nagy inség	1845	275	1274	871	403	Nagy árviz
1795	82	678	539	139	Nagy inség	1846	237	1390	869	521	
1796	122	730	411	319	Nagy inség	1847	259	1275	871	404	Bő termés
1797	174	806	463	343	Nagy szárazs.						

A családi és polgári állás, foglalkozás, nemek s felekezetek létszámait időszakonként tünteti fel a következő hivatalos összeírás:

II. Népszámlálási kimutatás a város összes lakosságáról. 1825—1840.¹⁾

	1825.	1828.	1830.	1835.	1840.
Házak	3.524	3.441	3.431	3.396	3.623
Családok	4.701	4.405	4.050	3.630	3.758
Tisztviselők és előbbkelők	34	20	17	22	27
Polgárok és mesteremberek	384	385	383	443	469
Nemesek szolgái	51	75	85	88	108
Parasztok	1.028	1.165	1.098	1.116	1.171
Jobbágyok és kertészek	2.621	2.904	2.737	2.382	2.459
Férfiak	9.137	9.379	10.066	10.634	10.719
Nők	13.688	14.388	14.694	15.138	15.262
Összesen	26.943	28.316	29.080	29.823	30.215
1—17 évig	6.915	7.043	7.105	7.340	7.464
17—40 évig feleségesek	3.071	3.476	3.630	3.891	3.962
Nőtlenek és özvegyek	843	956	1.145	1.282	1.300
40 éven fölüliek	2.344	2.401	2.450	2.114	2.150
Katholikusok	2.916	3.087	3.171	3.143	3.190
Evangélikusok	267	277	275	283	299
Reformátusok	9.639	10.161	10.540	10.831	11.025
Görög nem egyesültek	351	351	344	370	362
Zsidók 1—17 évig	36	20	21	31	35
„ feleségesek	13	12	14	14	20
„ nőtlenek és özvegyek	4	13	12	4	6
„ 40 éven felüliek	5	7	9	9	16
Összesen a zsidók:	58	52	56	58	77
Távollevők, az országban	69	80	55	—	104
„ a külföldön	1	—	—	—	—
„ nem tudatik, hol	20	—	—	—	12
Kiszolgált katonák, feleségesek	21	—	—	—	—
„ „ nőtlenek	3	—	—	—	—
„ „ állandó lakosok	—	1	1	—	—
„ „ ideigl. tartózkod.	—	6	7	—	—
Szülöttek	1.679	1.663	1.677	1.611	1.522
Halottak	892	1.144	1.219	1.299	1.325
Szülöttek többlete	787	419	458	328	197

Ugyanezen tárgyakat foglalja magában végezetre utolsó táblázatunk is, csakhogy hosszabb időt ölelve fel, egyenlőtlen szakonként, a szerint, a mint a felvett címekre vonatkozólag hivatalos, magán és irodalmi munkálatokban szórványos adatokat találhattam.

¹⁾ Csongr. vm. Itra, Conscriptiók 1781—1841-ig.

III. A lakosság állapotának és

Év	Ház	Család	Adózó gazda	Házas, földes gazda	Házas zsellér (földetlen)	Házatlan zsellér	Zsellér összesen	Meg nem osztott fiak és testvérek	Megosztott fiak és testvérek	Mesteremberek
1701	146	230	—	46	—	—	15	—	—	—
1715	—	405	—	—	—	29	—	—	—	—
1717	több mint 600	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1720	—	—	—	312	—	—	—	—	—	—
1729	—	597	nős 458	—	—	—	—	237	139	—
1731	—	1589	—	—	—	—	—	—	—	—
1742	—	951	—	—	—	—	—	—	—	—
1755	—	1430	—	—	—	—	—	—	—	—
1762	—	1021	—	—	—	—	—	—	—	—
1769	—	—	—	793	535	—	—	—	—	—
1772	—	1223	—	—	—	—	539	597	—	124
1774	673	1273	—	—	—	—	—	—	—	—
1780	1940	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1789	—	2759	—	1089	—	560	1110	—	—	—
1790	—	—	463	—	—	—	—	—	—	—
1798	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1799	—	—	1753	—	—	—	—	—	—	—
1796	—	—	—	904	1238	505	szolga 286	szolgáló 83	—	—
1808	—	—	—	963	2133	773	—	—	—	—
1813	—	—	—	—	2268	725	—	—	—	—
1814	3245	2993	—	—	2264	728	—	—	—	—
1815	mintegy 3000	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1816 ¹⁾	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1820	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1824	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1827	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1825	3524	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1828	3441	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1830	3431	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1834	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1835	3396	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1838	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1839	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1840	3624	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1842	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1846	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1848	—	—	—	—	2425	—	—	—	—	—

¹⁾ Nagy Ferencz a Tudom. gyűjt.-ben 1819. I. 33.

létszámának kimutatása. 1701–1848.²⁾

Égyéb foglal- kozásúak	Református	Kath.	G. kel.	Evang.	Zsidó	Összes lélek- szám	Ebből		Év
							fi	nő	
—	—	—	—	—	—	662	—	—	1701
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1715
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1717
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1720
—	—	—	—	—	—	3584	—	—	1729
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1731
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1742
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1755
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1762
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1769
1099	—	—	—	—	—	—	—	—	1772
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1774
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1780
—	—	—	—	—	—	16564	8526	8038	1789
—	—	Ad. gazda 463	—	—	—	—	—	—	1790
—	—	—	—	—	—	1-12 é. gyer. 910	—	—	1798
—	8765	Ad. gazda 463	—	Ad. gazda 71	—	G. k. htvak 16999	—	—	1799
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1796
—	—	—	—	Ad. gazda 71	—	—	—	—	1808
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1813
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1814
—	Ev. okk. együtt 17612	5700	660	—	20	23922	—	—	1815
—	8135	2477	510	281	28	23025	11231	11791	1816 ¹
—	—	—	—	—	—	18000	—	—	1820
—	—	—	—	519	—	körülbelül 3000	—	—	1824
—	Ev. okk. együtt 1911	6261	762	—	32	26166	—	—	1827
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1825
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1828
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1830
—	21346	—	—	—	—	31872	—	—	1834
—	21313	—	—	—	—	—	—	—	1835
—	—	—	—	—	—	több mint 30000	—	—	1838
—	21313	6570	1038	536	50	29507	—	—	1839
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1840
—	25489	—	—	—	—	32393	—	—	1842
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1846
—	27120	9812	1261	726	631	39550	—	—	1848

²⁾ E kimutatás egyik-másik adata nem áll összhangban a többi adatokkal, azonban a számadatok megváltoztatására s ily módon az ellenkezések megszüntetésére nem éreztem magam feljogosítotttnak.

Szeremlei Samu.

Közlemények és ismertetések.

A biztosítási tudományok hatodik nemzetközi congressusának iratai.

A Bécsben megtartott hatodik nemzetközi congressus iratainak első két kötetét ennek a folyóiratnak hasábjain ismertettük volt, most már a harmadik kötet is megjelent, a mely épp úgy, mint az első kettő, teljes figyelmet érdemel. Kiadta a Magán Biztosítóintézetek Osztrák-Magyar kötelékének matematikai-statistikai egyesülete (Bécs, Grünangergasse 1.). Ez a kötet tartalmazza a tisztikar, a résztvevők és az aláírók névjegyzékét, a congressus jegyzőkönyvét, az ünnepi beszédeket. Ebben olvashatjuk a főelőadók összefoglaló jelentéseit, a melyek az egyes kérdésekre beérkezett értekezéseket kritikailag ismertetik és vázolják saját álláspontjukat. Ezt követik a hozzászólások, a melyek legnagyobb része magas színvonalon mozog.

Az első előadás Blaschke tanáré, a ki a biztosítótársaságok ellenőrzésével foglalkozik. Hozzászólott: Ackland (London), Fleury (Paris), Altenburger (Budapest), Barrant (London), Toja (Florenc), Höckner (Lipcse), Richmond (Edinburg), Marie (Paris), Bischoff (Lipcse), Prange (Berlin).

A biztosítóintézetek állami ellenőrzése nálunk is napirenden van, igaz, hogy már sok esztendővel ezelőtt merült fel az eszme, s azóta ezen a téren misem történt. A törvénytervezet készen van, de jól elzárta valahova, a honnét kikutatni nagy munka. Ha ezeknek az igazán tudósoknak és valódi szakembereknek fejtegetéseit elolvassuk, aggódva kérdezzük újból, miért is késik ez nálunk?! Vannak biztosítással foglalkozó egyesületek, a melyekről suttogja a fáma: nem sokáig bírják már. Majd ha összeomlik, akkor megindul a mozgalom, majd akkor sürgősen életbeléptetik a hosszú évek óta nyugvó törvényjavaslatot. És ez veszélyes. Ilyen alkotás nyugodt időket kíván, mert mint Fleury is megmondja, a felügyeleti törvény az általános közgazdasági helyzet bélyegét viseli magán. Vagyis, ha ezt a törvényt kritikus időben hozzák meg, akkor bizonyára túl fog lőni a célon.

Blaschke nem akarja megakadályozni a szabad mozgást, de felette hajlik a francia eljárás felé, a mely megszabja a *minimalis tartalékot*. Érdekes, a mint Altenburger fel is említette, hogy ez a gondolat benne volt már az 1894-ben közreadott magyar javaslatban, a melyet Beck kuriai bíró készített volt. Ebben az áll, hogy a társaság tetszése szerint választott adatok alapján számíthatja a díjtartalékot, de nem lehet kisebb annál, mint a melyet az ellenőrző hivatal, a hivatalos adatok alapján megállapít. A minimalis tételről persze még lehet vitatkozni, az angol íróknál ennek a helyes elnevezése »standard of solvency«.

Melegen érvel Barrant a céltudatos és nem rendőri felügyelet mellett, a melynek hivatása a nagyközönség érdekeinek megóvása. Fel- említi a 300—400 évvel ezelőtt működött »Star of Chamber« törvény- székét, a melynek az volt a feladata, hogy a közönséges alattvalók jogait védelmezze meg az elhatalmaskodott nemesekkel szemben. Gyön- gébb formában ilyes valamire gondol Barrant. De valamennyi felszólaló beszédből az hallatszik ki, hogy ha az állami felügyelet valami szükséges rossz is, még akkor is meg kell alkotni és tárgyilagos tudományos szellemben vezetni.

Mindenesetre érdekes, hogy a budapesti cégbírótság is mennyire érezte ennek szükségességét és saját hatáskörében elrendelte a biztosító vállalatok mérlegeinek szakértőkkel való felülvizsgálását. Ezen intézkedés ellen a vállalatok a táblához folyamodtak. Talán egy lépéssel közelebb jutottunk a szabályszerű állami felügyelethez, hisz ebben a pontban, még Bosznia is megelőz bennünket.

A soron levő második nagy kérdés volt *a biztosító társaságok tőke- elhelyezése, különös tekintettel az újabb fejlődésre.*

Ohnhäuser (Bécs) előadó kiemeli a következő adatokat: A biztosító- társaságok díj- és kamatbevétele volt 1907-ben: Az északmerikai Egyesült- Államokban 4.627 millió korona, Angliában 1.942 millió K, Francia- országban 241 millió K, Németországban 1.572 millió K, Ausztria- Magyarországon 546 millió K.

Az életbiztosítás díjtartalék volt 1907-ben: az Egyesült-Államokban 12.719 millió K, Angliában 9.489 millió K, Franciaországban 2.329 millió K, Németországban 5.923 millió K és Ausztria-Magyarországon 1.520 millió K.

A kérdés lényege az volt, hogy értékpapirokat a december 31-iki árfolyammal kell a mérlegbe felvenni és ebből kisebb-nagyobb veszteség származik, ha az év végén az árfolyam a beszerző ár alatt áll. Pedig a papirok hamarosan nem kerülnek piacra, bevárhatják az árfolyamok javulását. S ha egyszerre nagy tömeget kellene eladni, akkor úgy sem érvényesülne a december 31-iki ár, a mely már a mérleg közzétételekor

is fictió volt. Ezen képzetes veszteség ellen keresik a remediumot s egyelőre tovább nem jutottak, mint addig, hogy jó napokban külön árfolyam-tartalékról kell gondoskodni.

A letárgyalt harmadik kérdés: *A nyilvános (socialis) biztosítás díja és díjtartaléka meghatározásának módjai.* Főelőadója Kaan (Bécs), a ki legelőször a nyilvános (socialis) fogalmát kívánja tisztázni, Lembourgra támaszkodva mondja: A sociális biztosításban eltűnik a biztosított cselekvésének és eljárásának szabadsága, passiv biztosítottal van dolgunk, a kiért mások cselekednek vagy az állam, vagy tesület, vagy akár magánszemély. A socialis biztosítás nem úgy jelentkezik, mint az *egyén* biztosítása, hanem ez a *collectivitas* biztosítása, éppen ebben áll jellege. Kaan ugyan vitatja, hogy bármely collectivitas bárminő biztosítása nem feltétlenül socialis biztosítás, szerinte az a lényeges, hogy a socialis biztosítást nem magánszerződés, hanem a nyilvános jog szabályozza, tehát *kényszerbiztosítás*.

A socialis biztosításhoz tartozik a nyugdíjbiztosítás; átlagos díjjal csak akkor szabad számolni, ha fennáll a biztosítottak *érdekközössége*, bár a kezelés egyszerűsítése is e mellett szól. De az átlagos díj teszi lehetővé, hogy a kötelező biztosításba bele kerülő idősebb egyének a kirótt díjat elviselhessék. Az állam hozzájárulása révén a fiatalabb nemzedék díja sem lesz magas, vagyis nem fizetik túl egyéni díjukat, úgy hogy állami segély az idősebbek javára jut. Ezután előadó azt fejtegeti, hogy nagyobb néptömegek biztosításánál, a kormegoszlás miatt, az átlagos díj mily mértékkel és feltételekkel alkalmazható.

A kérdéshez hozzászólt Blaschke (Bécs), Bortkiewicz (Berlin), Barrant (London).

A következő kérdésről a „Mathematikai risicóról“ Czuber (Bécs) referált, elismeri, hogy közvetlen gyakorlati jelentősége nincs, de bevilágít a biztosítás szervezetébe, s ezért érdemes vele foglalkozni. Majd Klang referált a nyilvános és magánbiztosítás egymáshoz való viszonyáról. Ezután került sorra napjainkat oly annyira foglalkoztató kérdés a *gyengébb életék* biztosítása. Hardy (London) volt az előadó. A beérkezett iratok ismertetése után kifejti, hogy a gyengébb életék kockázata három csoportba osztható: 1. olyanok, a kiknél a nagyobb kockázat a biztosítás első éveiben áll fenn, s fokról-fokra csökken; 2. olyanok, a kiknél a gyengébbnek minősítés oka a biztosítás egész tartama alatt fennáll, 3. olyanok, a kiknél a gyengítő okok leginkább a későbbi években lépnek előtérbe. Hardy a fokozottabb kockázatnál magasabb díjakat kíván, bár annak értékét ma még csak megközelítéssel lehet megállapítani. Azokat, a kiknél a nagyobb kockázat az évekkel csökken, a díjemelés helyett a biztosított és kifizetésre jutó tőkének az első években való

halál esetében csökkentését ajánlja, ez a gyakorlatban már tért is hódított. A tartalékszámításnál azonban nem akar különbséget tenni, hisz a gyengébb elem az egész állománynak 10⁰/₀-át, legfeljebb 15⁰/₀-át teheti.

Nagy melegséggel tárgyalja ezt a kérdést Palme (Stockholm), a ki avval végzi fejtegetéseit, hogy „la vérité est en marche“. Hisz bizonyos, hogy ennek a fokozottabb risiconak ellenértékét meg kell találni, s az elutasítottakra ki kell terjeszteni az életbiztosítás előnyeit. Hozzászóltak még Fanta, Vergna (Róma), utóbbi idézi Altenburger azt a mondását, hogy minden visszautasított a biztosítás ellensége lesz, és reámutat a visszautasítás komoly következményeire. Beszélt még erről a kérdéstről Michel (Florenc), Hoffmann (New-York), Besant (London), Szancer (Krakó), Marie (Paris) Ekholm (Stockholm). Utóbbi azt fejtegeti, hogy a valóságban a gyengébb életek az összeségnek oly kis részét alkotják, hogy az átlagos halandóságra kis befolyást gyakorolnak. Bizonyára ezek biztosítása óvatosságot kíván, de a kultúra haladásával javult a helyzet. Raffmann (Budapest) matematikai statisztikai szempontból taglalja a kérdést.

Königsberger referált a következő kérdéstről: *A biztosítás technikájának kapcsolata a közgazdasággal és a sociológiával*. Az előadás fejtegeti azt a jól ismert igazságot, hogy a biztosítás technikáját művelőnek feltétlenül szüksége van közgazdasági ismeretekre és jártasságra a sociológiában. Fokozottabb mértékben érvényes ez Magyarországra, a hol a közgazdaságtan még mindig nem foglalta el azt a helyet, mely azt joggal megilleti. Móját kell ejtenünk, hogy a vezető osztály evvel alaposan foglalkozzék, hisz közéletünkben az egész vonalon felette érezhető a közgazdasági ismeretek hiánya, nem is szólunk arról, hogy az úgynevezett művelt osztályhoz tartozók is, összezavarják a sociológiát a socialismussal.

Bischoff azt kívánja, hogy külön biztosítási akadémiákat szervezzenek, a hol az idevágó tudományokat alaposan művelik, mások mellőzni kívánják az önálló ilyen intézeteket, hanem az egyetemek figyelmét hívják fel, a már oly magas színvonalon mozgó biztosítási tudományra. Tegyük hozzá, hogy a magyar egyetemeken a biztosítás tudománya otthont még nem kapott, evvel csakis a Budapesti Kereskedelmi Akadémia biztosítási tanfolyama foglalkozik szakszerűen. Moldenhauer is a mellett érvel, hogy a biztosítás technikájával foglalkozók behatóan tanulmányozzák a közgazdaságtant.

Az utolsó kérdés a halandósági táblák kiegyenlítése. Alapul vették King előadását, a melyet nem szabad bírálni, legfeljebb tárgyalni. Raffmann (Budapest) is megemlíti, hogy King dolgozata a szakemberek

csodálására érdemes. A vitában természetesen részt vett Altenburger is, a ki ezen a téren valóban értékes dolgokat producált.

A függelékben áll Paretti római tanár értekezése a rokkantsági biztosítás statisztikai alapjáról. Ez az értekezés csak olasz nyelven jelent meg, míg a többinél, legalább jó kivonatot más nyelveken is adtak.

A legközelebbi congressust 1912-ben Amsterdamban tartják meg. Kivánjuk, hogy ez is oly színvonalon álljon majd, mint a bécsi, a mely feltétlenül érdekes, tanulságos és hasznos eredményeket producált.

Havas Miksa.

Lakásügyi congressus.

Az utóbbi évek socialpolitikai congressusai közül egy sem váltott ki hazánkban oly nagyfokú érdeklődést, mint a Bécsben a jelen év május hó 30-ától június hó 2-áig lefolyt IX. nemzetközi lakásügyi congressus; ez az érdeklődés már a congressus magyar nemzeti bizottságának előkészítő ülésén is megnyilvánult, a melyen hazánkból mintegy negyven résztvevő jelentkezett. Következménye volt ez a kormány, a főváros és egyes vidéki városok részéről a lakásviszonyok javítására megindult tevékenységnek.

A nemzeti bizottság elnöke, dr. Bárczy István székesfővárosi polgármester a nemzetközi lakásügyi congressusok állandó bizottsága részéről feltett kérdésekre irandó jelentések készítésével dr. Ferenczi Imrét bizta meg; e jelentések a congressus nyomtatványai között meg is jelentek.¹⁾ A kérdések, melyekre a résztvevő országok jelentései megfelelnek, a következők:

„I. *Communalis lakáspolitiká.* Mily következtetések vonhatók le a communalis lakáspolitiká fejlődésére nézve az eddigi tapasztalatokból s mi módon oldandók meg feladatai? A feleletben vázolandó az illető ország községeinek tevékenysége a lakásfelügyelet, városfejlesztés (építési telkek készsége tétele), telekpolitika (telekszerzés, telekvagyon megőrzése), adózás, regie-építkezés, közhasznú építkezési tevékenység támogatása terén.“

„II. *A hitel kérdése.* Hogyan kell szervezni a hitelt a közhasznú építkezések céljára? 1. Tapasztalati adatok arról, mily nagy a közhasznú építési tevékenység céljára szükséges hitel, azaz az építési költség mily részét tudják az építő-egyesületek rendesen a magukéból előteremteni, s mi a kölcsön kamatjának a legmagasabb határa, a mely

¹⁾ Lásd teljes szövegükben *Városi Szemle* III, évf., 5., 7—8. és 10. számában.

mellett közhasznú építkezési tevékenység még lehetséges. 2. Mily hitel-
források állanak az illető országban a közhasznú építési tevékenység
rendelkezésére. (Általános hitelpiacz, állam, városi s egyéb közhatóságok,
közintézetek, kényszerbiztosító intézetek, orsz. hitelpénztárak, takaré-
pénztárak, magánhitelintézetek.) Pupillaris hypothekák magassága; a
második helyre bekebelezendő jelzálogkölcönök és rövidlejáratu építési
kölcönök beszerzéséről való gondoskodás. 3. Kinek engedélyeznek
hiteleket (községnek, testületnek, alapítványnak, magánosoknak) s mily
feltételek mellett? Tesznek-e különbséget magán- vagy közczélra épülő
házak között? 4. A hitelszerzés terén eddig szerzett tapasztalatok, a
szakkörök tervei ennek jövőendő szervezése iránt.“

„III. *Családi ház (cottage) vagy soklakásos bérház (bloc)*? 1. Melyik
volt eddig szokásosabb a közhasznú építkezés terén? Mely okból?
2. Tapasztalati adatok, illetve összehasonlítás a két rendszer előnyeiről és
hátrányairól, technikai, igazgatási és társadalmi tekintetben; különösen
pedig arról, vajjon a családi ház előállítási és fentartási költségei miatt
kevésbé rentabilisnek mutatkozott-e? Családi házaknak magántulajdonba
bocsátása esetén mennyiben forog fenn a speculativ értékesítés veszélye?
Mily intézkedéseket kíséreltek meg a szembeállított két rendszer hátrá-
nyainak kiküszöbölésére? 3. Mily fejlődés várható a közhasznú építkezés
ezen két rendszere terén.“

„IV. *Milyen intézkedésekkel lehetne a kislakások építési költségeit
csökkenteni?* a) az alaprajzi megoldás; b) az építési szerkezetek; c) az
építési anyagok tekintetében. Különválasztandók: a magában álló ház,
a zárt sorban s a félig nyílt sorban való építkezési rendszer.“

„V. *A lakásügy haladása az utolsó 5 év alatt.* Törvényhozási, köz-
igazgatási stb. jogszabályok, intézkedések, másrészt a közhasznú épít-
kezés gyakorlati eredményei. Az ehhez a ponthoz szóló jelentések, a
melyeket ezentúl minden congressusra be fognak kérni, alapját fogják
szolgáltatni a lakásügy fejlődéstörténetének a culturállamokban.“

A magyarokéhoz hasonló érdeklődés mutatkozott más országokban
is, a mit a congressus tagjainak száma mutat; a jelen évben ugyanis
1.300 tagja volt a congressusnak, a mely számot egyik megelőző lakás-
congressus sem tud felmutatni.

A congressus első napján, 30-án délelőtt lefolyt ünnepélyes meg-
nyitáson dr. Klein Ignác volt cs. kir. igazságügyminister, az ausztriai
szervező bizottság elnöke tartott a lakáskérdés jelentőségéről és a con-
gressus napirendjére tűzött kérdések fontosságáról alakilag is magas
niveaújú beszédet. Ezután a különböző kormányok és egyesületek üdvö-
zölték a congressust, ezek között a magyar kormány megbízásából
Szántó Menyhért min. osztálytanácsos, a Társadalmi Muzzeum igazgatója.

Délután kezdette meg a congressus érdemleges tanácskozásait az elsőnek kitűzött kérdéstről, a *communalis lakáspolitikáról*. Az előkészítő bizottság megbízásából e tárgyról Wagner ulmi főpolgármester terjesztette elő jelentését, melyben a következő tételeket állította fel: 1. Az alsóbb néposztályok lakásszükségletét főleg munkásházák építésével a községek feladata kielégíteni; e feladatuknak az állam anyagi segítsége és a betterment-adó behozatalával képesek megfelelni. Lehetetlenné kell tenni a községek által épített lakásokkal való nyereszkesedést. 2. Ha a község nem épít saját kezelésében lakóházakat, a közhasznú lakásépítő egyesületeket és szövetkezeteket támogassa. 3. Minden község vásároljon telkeket. 4. Óhajtható, hogy a községek a közlekedési vállalatokat saját üzemükbe vegyék át. 5. A községek joga legyen a betterment-adó igénybevétele. Nagy feltűnést keltett Marx düsseldorfi főpolgármesternek az értéknövekedési adó ellen való állásfoglalása, mely nézetével azonban a congressuson egyedül maradt. Magyar részről Ferenczi Imre dr. szólt az első tárgyhöz, ismertetve a kispesti állami munkáslakások, valamint a főváros kislakásainak építkezését, végül szólott a főváros tervezett lakáshivatalának szervezetéről.

A communalis lakáspolitikáról folytatott kétnapos vita eredményeül a congressusnak Wagner fenti tételeinek elfogadását tekinthetjük. Junius 1-én került sorra a napirend második pontja, a *hitel kérdése*.

Erről a kérdéstről dr. Rauchberg prágai tanár adta elő referatúmát, melynek befejezéseül a következő tételeket terjesztette elő: 1. A lakáskérdés főleg hitelkérdés pozitív és negatív értelemben; egyaránt megköveteli az olcsó hitel megkönnyítését, mint a gazdaságilag káros, drága hitel megnehezítését. 2. A jelzálogpiacznak a különböző pénzüintézetek évenként sokkal több pénzt bocsátanak rendelkezésére, mint a mennyi az építőipar szükséglete. A nehézséget az építési hitel terén tehát nem a tőkehiány okozza, hanem a helytelen hitelszervezet. 3. A pénzüintézetek részéről rendelkezésre bocsátott tőke első sorban a felhajtott telek-járadék escomptálására és annak a nyereségnek a liquidálására szolgál, melyet a telekérték fokozása hozott magával. Ezentúl már alig marad fenn egy csekély töredék az építkezés költségeire. 4. Ennek megakadályozására legcélravezetőbb az építőiparosok megvédése az épületre való zálogjog elsőbbségének biztosítása útján. 5. A közhasznú építkezés nem érheti be a pupillaris biztosítékú hitellel, hanem a költségek 85—90%-áig terjedő felmondhatatlan, hosszú lejáratú és olcsó kölcsönre van szüksége. Ennek elérésére az állam és a község jóállása jöhet számításba. Ily hitelszervezet létrejövételéhez egyfelől új hitelforrások nyitandók, másfelől a ma rendelkezésre álló pénzforrásoknak kell a pupillaris biztosíték helyett más megfelelő biztosítékokat nyújtani. 6. Az első mód-

szert számos országban megtalálhatjuk, ám azt látjuk, hogy az állami pénzügyintézetek (takarékpénztár, stb.) részéről a közhasznú építkezésnek nyújtott kölcsönök távolról sem fedezhetik a felmerülő hitelszükségletet; ennél fogva azok a pénzforrások is a közhasznú építkezés felé vezetendők, a melyek eddig onnan távol tartották magukat azon okból, mert a közhasznú építkezés a kellő biztosíték nyújtására nem volt képes. 7. Mindezeknél fogva az állam igyekezzék lakáshivatalok felállításával a közhasznú hitelügy terén vezető szerepre szert tenni és a hitelpolitikát irányítani.

A többi felszólalók között többnyire az építési hitel nyújtásával foglalkozó pénzügyintézetek érdekeltségét láttuk, a mi annak hangsúlyozására vezetett, hogy az állam maga ne nyújtson kölcsönt, hanem csak jótállóul szerepeljen. E tárgynál éppen ezért csak az egyetlen magyar felszólalóról emlékezünk meg, Ferenczről, ki az 1907. évi XLVI. t.-cikk alapján a törvényhatóságok részére nyújtott 2%-os kamatmegtérítést és annak hatását ismertette.

A congressus utolsó napján az idő rövidsége miatt két kérdést kellett megvitatni. E kérdések a következők: *Családi ház-e, vagy bérház?* és *Mily módon mérsékelhetők a családi házak építési költségei?*

Az első kérdést Fuchs tübingeni tanár előadmánya alapján tárgyalta a congressus, a ki a családi házak építését sürgette Anglia példájára hivatkozva. A községi lakáspolitikai egyik legfőbb feladatául éppen azt tekinti, hogy az építési szabályzatok megváltoztatásával és új építési tervek készítésével a bércaszárnyák építése, a városok központjait kivéve, mindenütt lehetetlenné tétessék. Mayreder bécsi tanár tartotta meg ezután előadmányát az utolsó kérdéssel a következő tételek felállításával: 1. Az építési szabályzat jelentékeny könnyítéseket nyújtson a családi házak építésére. 2. A szabályozási terv készítésénél külön területek jelöltessenek ki a családi házakra és e területeken lehetőleg keskenyebb utcák szabandók meg. 3. Az építési szabályzat és a szabályozási terv az épületekre nézve oly fokozatokat állapítson meg, a melyek által a különböző építési övekben a központtól távolabb egyre csökkenő lakássűrűség legyen elérhető.

E két előadást vita fejezte be, mely főleg a családi ház és a nagy bérházak kérdése körül forgott. A felszólalók kétségbe vonták annak lehetőségét, hogy a cottage-rendszer a continensen oly elterjedtséget nyerjen, mint Angliában és a magas telekárak mellett a blockok előnyeire hivatkoztak. Ferenczi dr. a budapesti nagy bérházak egészségtelen viszonyait ismertette és megemlékezett az elmúlt és a jelen év lakássztrájkjairól. Fuchs tanár rövid záróbeszéde után dr. Klein Ignác elnök köszönő szavaival ért véget a congressus.

Meg kell még emlékeznünk a délutáni órákban a bécsi lakásügyi intézmények megtekintésére rendezett csoportos kirándulásokról, melyek között a legérdekesebb a második bécsi legényszálló bemutatása volt a Wurlitzergasse 89. szám alatt (Hernals); a teljesen a Rowton-houses ismert rendszere szerint berendezett intézet 890 hálófülkét tartalmaz. Helyiségei a következők: dohányzók terme (92 ülőhelylyel), nem dohányzók terme (ugyanannyi ülőhelylyel), olvasóterem (88 ülőhelylyel), dolgozószoba (íróasztalokkal és 18 ülőhelylyel), látogatószoba és étterem (352 ülőhelylyel); ezenkívül megvannak a szokásos gondnoki és felügyeleti helyiségek, továbbá konyhák, fürdők, a podgyászraktár, kerékpár-raktár, külön szekrények, öltözőhelyiségek, néhány műhely (fodrász, cipész, szabó, tisztító), orvosi rendelő-helyiségek, kórterem, fertőtlenítő, stb.

Az osztrák iparművészeti muzeum helyiségeiben a congressus idejében egy kisebb lakásügyi kiállítás is volt látható, melyen azonban hazánk az idő rövidege és lakásreformunk intézményeinek kezdeti stádiuma miatt nem vett részt. Osztrák, német és olasz részről munkás- és tisztviselőlakások terveit és modelljeit láthattuk, míg a francziák, angolok és amerikaiak csak néhány munkáslakás-typus fényképét mutatták be. Legtöbb nézője a bécsi városrendezési terveknek akadt.

Sidó.

Hűtőipari congressus.

A nemzetközi hűtőipari egyesület közel kétezer tagnak a részvétele mellett a kik között nagy számmal szerepeltek egyes államoknak, hatóságoknak és szakegyesületeknek képviselői, október hó 6—11-ik napjain tartotta második congressusát Bécsben. A congressus természetesen gazdag volt fényes külsőségekben, a melyek talán a legfontosabbak ilyen nemzetközi jellegű összejöveteleknél, de végzett komoly, közgazdasági fontosságú munkát is, a mely megérdemli a vele való foglalkozást.

A modern élet, különösen Európa államainak egyre jobban fokozódó industrialisálódása, a lakosságnak nagy városokban való össztömörülése egészen más népélelméleti feladatok elé állítja a társadalmakat, de különösen a hatóságokat, mint régebben. Nagy közületeknek hússal és egyéb élelmiszerekkel való ellátása, nemcsak a drágaság, hanem a jelentkező technikai akadályok folytán is egyre nagyobb nehézségekbe ütközik. Egyrészt a lakosság nagy szaporodása folytán még Európának állítólag agrár-államaiban sincsenek már meg a szükséges

élelmiszermennyiségek, másrészt pótlásuk más vidékről csak nagy technikai berendezések segítségével lehetséges. Itt kezdődik a hűtőipar nagy jelentősége. Egy teljesen modern, új iparág, a mely a modern emberiség szükségleteiből nőtte ki magát, a mely lehetővé teszi nagy élelmiszermennyiségeknek nagy távolságokra való elszállítását, elraktározását és a szükséges időpontban való eloszlását. Jelentősége az ipar szempontjából kettős. A hűtőtechnika egyrészt az új iparágak egész sorozatának vetette meg alapját, másrészt segítségére megy a többi iparoknak nagy munkástömegek élelmezésében.

A bécsi congressuson, melyen együtt voltak az új technikának legkiválóbb elméleti és gyakorlati képviselői, elsősorban ezek a szempontok domborodtak ki. Az elméleti emberek beszámoltak azokról az új vívmányokról, a melyeket a legutolsó párisi congressus óta elértek, a gyakorlatiak pedig megvitatták azokat a módokat, melyek szerint ezek akár a tulajdonképeni hűtőiparban, akár más iparokban, akár pedig a szállítás terén fölhasználhatók. Ez a procedura valószínűvé teszi azt is, a mit a congressus elnöke, Le Bon, volt francia gyarmatügyi minister egyik beszédében kifejtett, hogy ennek a congressusnak igazi eredményei tulajdonképen csak később, néhány év multával lesznek érezhetők.

A congressus különben hat bizottságban végezte munkálatait. Az egyes bizottságok a következők voltak:

Tudományos bizottság: alacsony hőmérsékletek előállítása és azok fizikai, chemiai és biológiai jelentősége; folyékony gázok; a hideg hygiénéje.

Ipari hideg előállításának bizottsága: hűtőipari gépek; izoláló berendezések.

Az élelmezési iparban alkalmazott hideg bizottsága: élelmiszerek conserválása; vágóhidak; raktárak és vásárcsarnokok; halászat és hal-conserválás; hadsereg élelmezése.

Egyéb iparokban alkalmazott hideg bizottsága: jéggyártás; chemiai és metallurgiai iparok; lakott helyiségek, gyárak összejövetelekre szolgáló termek hűtése; kertészet.

Szállítási bizottság: szárazföldi szállítás; vizen való szállítás; tarifális ügyek.

Administratív bizottság: törvényhozási és közigazgatási kérdések; statistika; általános gazdasági ügyek; egyesületi ügyek.

Mindezen bizottságoknak tárgyalásait a congressus vezetősége nyomtatásban bocsátotta a megjelent tagok rendelkezésére. Az egyes nemzeti bizottságok külön jelentésekben számoltak be működésükről, a melyek érdekes képet nyújtanak a hűtőiparnak az egyes országokban

való állapotáról. Különösen figyelmet érdemel e jelentéseknek a szakoktatásra vonatkozó része. Németország legnagyobb technikai főiskolája a berlin-charlottenburgi, a múlt év folyamán már két cursust rendezett a hűtőipar számára, a párisi Écola supérieure d'Aeronautique et de Construction mécanique szintén három előadási cursust tartott, a francia hűtőipari egyesület pedig külön tanfolyamot rendezett azok számára, a kik valamely technikai vagy ipari főiskolán végbizonyítványt nyertek, vagy pedig a hűtőiparban öt éven keresztül gyakorlatilag működtek. Hollandiában, Delftben és Leydenben, Belgiumban a liégei technikán vannak hűtőipari tanfolyamok, Amerikában pedig a gyakorlati oktatásnak számos szerve foglalkozik a hűtőipari szakoktatással, Még Szerbiában is tartottak a múlt év folyamán mérnökök részére ilyen tanfolyamot. E szerb tanfolyam fölállítása mindenestre összefüggésben volt a szerb kormányának azon törekvésével, hogy magát gazdasági tekintetben az osztrák-magyar monarchiától függetleníse és hús-exportját Szalonikin át Egyiptomba és Olaszországba irányítsa. A hűtőtechnikával összefüggő gyakorlati kérdések nagy sokasága szükségessé teszi Magyarországon is ennek az oktatásnak bizonyos formában való organisálását.

Érdekes jelenség volt még a congressuson, hogy a délamerikai nagy hústermelő államok, Argentina, Uruguay és Paraguay milyen propagandát fejtettek ki terményeiknek. Mindegyikük igen érdekes jelentésekben számolt be háziiparának fejtett voltáról, ismertette a különböző berendezéseket, a melyek részint a húsnak hűtési úton való conserválására, részint szállítására szolgáltak. Ezt különben az orosz hűtőipari egyesület is megcselekedte.

A congressusnak körülbelül százhatvan — legnagyobbrészt francia — tagja az ülések befejeztével a magyar hűtőipari egyesület meghívására Budapestre is átrándult és itt is megtekintette a különböző hűtőipari és közlelmezési intézményeket. A mi a congressus mérlegét illeti, arra határozott választ mondani nem tudok. Számos nyilatkozatból hallottam, hogy az első congressus tárgyalásai tényleg rendkívüli hatással voltak a hűtőipar fejlődésére és ezzel kapcsolatosan az élelmezési kérdés rendezésére is. Ha ez a most megtartott második congressusra is áll, úgy a congressus teljesítette a feladatát. (t. s.)

A munkásbaleseti törvényhozás új irányai az Egyesült-Államokban.

Az Egyesült-Államokban, ha az írott törvény mást nem mond, a Common Law van érvényben. A Common Law az egyéni felelősség elvén

alapul: a szerencsétlenül járt munkás per útján kártérítést csak akkor követelhet, ha sikerül neki a balesetet közvetlenül a munkáltató hanyagságára visszavezetni. Kártérítési joga nincsen, ha a baleset foglalkozása rendes veszélyeinek következménye (assumption of risk rule), vagy ha a balesetet saját vagy munkástársa vigyázatlansága, ha csak részben is, okozta (contributory negligence rule, fellow servant rule). Az Unió 46 állama közül 11 a Common Law-t eddig meg nem másította, 18 csak a vasutaknál, 4 a vasutaknál és néhány veszélyesebb munkanemnél szigorította a munkáltató felelősségét. De a Common Law alapján állott idénig az írott törvény is és az angol automatikus kártérítési vagy a német eredetű biztosítási rendszer elfogadását idénig komolyan tervbe sem vették. A leirhatatlan nyomor és visszaélés láttára, mely ama elavult jogi felfogást követte, a közvélemény mind hangosabban kezdte követelni korszerű kárpótlási törvények beigatását. New-York állam az idén megtette az első lépést és elvárható, hogy ama 6 állami bizottság, mely jelenleg a kérdést tanulmányozza, a példa követését fogja illetékes törvényhozó testületeinek ajánlani. New-York állam új törvénye óvatosan közeledik az angol rendszerhez: néhány különösen veszélyes munkanemben (hidépítés, vasuti szolgálat, robbantás stb.) automatikus kártalanítást léptet életbe. Az elhalt munkás hátramaradt családja az elhalt négy évi bérének megfelelő összegét, legfeljebb 3.000 dollárt, a baleset következtében munkaképtelen munkás a keresetképtelenség idejére és ennek fokának megfelelően hetenként legfeljebb 8 éven keresztül bérének 50%-áig, illetve 10 dollárig emelkedő járadékot kap a munkáltatótól. A többi munkanemben a munkások és munkáltatók fenti kártalanítási tervezetet szerződésileg elfogadhatják. De minden esetben megmarad a munkás perelési joga az eddigi törvények alapján.

A tervezet „automatikus“ működése azonban a munkáltató jóvoltától függ, mert a törvény a munkáltató egyszersmindenkorra kimondott fizetési kötelezettségének betartására kényszereszközökről nem gondoskodik és ezt az amerikai jogfelfogás szerint: melynek értelmében vagyonától vagy annak egy részétől bírói eljárás nélkül senki meg nem fosztható, nem is teheti. Még így is kétséges, vajjon a különben sovány, de helyes irányú törvény nem ütközik-e az alkotmány szellemébe s mint ilyent nem fogja-e az illetékes bíróság érvénytelennek nyilvánítani. A biztosítási rendszer életbeléptetése törvényes akadályokba alig ütköznék s az említett bizottságok némelyike fontolóra is vette, de gátlólag útban áll az amerikai individualista társadalmi felfogás, mely a megoldás eme módját mint „paternalista, socialista“ izűt elveti.

H. G.

Munkabeszüntetések és munkakizárások Magyarországon az 1908. évben.

Munkabeszüntetések és munkakizárások Magyarországon az 1908. évben. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest, Athenaeum 1910. (156) 8°.

A kereskedelemügyi minister publicatiója élén a munkásmozgalmak észrevehető hanyatlásáról számol be. Ezen kifejezett tünetet illetőleg megállapítja, hogy a sztrájkok és kísérő körülményeiknek visszaesése nálunk okozati összefüggésben áll az ipari munkások helyzetének határozott javulásával. Constatálja, hogy az ipari munkabérek az utóbbi években lényegesen emelkedtek, a munkaidő rövidült és egyéb munkás-kivánalmak is teljesültek. Annak következtében — úgymond a ministeri publicatio — hogy a munkások az utolsó években részint munkásharczok, részint egyezkedések folytán ily sokat elértek, szükségleteik nyomása többé nem volt akkora, hogy meggondolatlan koczkázatos harcokban oly követeléseket támasszanak, a melyeknek megvalósítása a munkaadók teljesítési képességébe ütközhetik. Rámutat arra is, hogy a munkaadókat az első ízben 1905-ben tömegesen fellépő sztrájkmozgalom meglehetősen készületlenül találta, de már a rákövetkező évben a felszaporodott sztrájkokra tömeges kizárásokkal feleltek. A munkaadók harcziás modora visszahatott a munkásság gondolkozására is, mely ezután több körültekintéssel lépett harciba, nehogy áldozatok árán is kudarczoknak tegye ki magát.

Ugyancsak erősen latba eső körülménynek tekinti a sztrájkok visszafejlődésénél, hogy a munkaviszályok követeléseikkel nem egy esetben az üzemek versenyképességét is veszélyeztették. S így ezeknek a munkaadók szervezetlenül sem engedhettek volna.

Az utóbbi évek munkásmozgalmi általános képének megrajzolásához jellegzetes körülményképen az is kiemeltetik, hogy az esetben, a mikor a munkások csak nagy meggondolás után, tehát ritkábban szánják el magukat a munka abbahagyására, egyuttal erősebben kitarának követeléseik mellett. Az adatok tényleg azt mutatják, hogy a sztrájk-esetek intensitása csak alig csökkent s egyáltalán nem tart lépést e mozgalmak számbeli hanyatlásának arányával.

1905-től 1908-ig Magyarországon 1.607 munkaviszály fordult elő, melyek kerekszámában 183.000 munkást vontak be a mozgalmakba. Három millió negyvenezer munkanapot jelent ez. A munkások kára 10 millió 345 ezer korona volt. A harcok következtében 12.800 üzem károsodott.

A munkaviszályokat általános szempontból tárgyalván, megemlékezik az előttünk fekvő emlékirat az 1908. év folyamán keletkezett három politikai háttérű tömegsztrájkokról is.

Első sorban megemlékezik a Budapesten és Kolozsvárt az év utolsó napján kitört politikai tömegsztrájkról, melynek rugója a vas- és fém-munkás-szakszervezet, valamint az országos famunkás-szövetség budapesti asztalos szakosztályának felosztatása szolgált. Ezen felosztatást, a ministeri emlékirat szerint indokoltta az a körülmény, hogy a rendőri vizsgálat adatai szerint veszedelmes fővárosi utcái tüntetések kiinduló pontja, állítólag a nevezett szakszervezetek voltak.

A socialdemokrata munkásság vezetősége e tényben az egyesülési és szervezkedési szabadság megsértését látta s gazdasági és politikai súlyának demonstrálására is általános sztrájkot proclamált. Azonban a munkásság vezetősége a mozgalom megindításához fűzött intencióit nem tudta teljes mértékben keresztülvinni. Időbeli sorrenden az első a fiumei általános sztrájk volt, november 10-én. A budapestivel egyidőben volt a kolozsvári, mely viszonylag erősebb volt a fővárosinál, előbbiben a szervezett munkásság 10⁰/o-a, utóbbiban annak 30⁰/o-a vett részt.

Az emlékirat külön fejezetet szentel az ipari, a bányászati és kohászati, a közlekedési és raktárvállalati sztrájkoknak és kizárásoknak.

Visszatekintve az utolsó négy év (1905—08.) sztrájkjaira, azt látjuk, hogy a kevésbé népes sztrájk esetek arányszáma fokozatosan emelkedik, a közepesen népes, 20—50 sztrájkolót felmutató sztrájkoké nagyobbára változatlan marad, míg a széles munkásrétegek érdeklődését felkeltő nagyszabású sztrájkok aránya némi ingadozással visszaesik. Míg azonban 1905/06-ban a sztrájk esetek valamennyi csoportozatnál emelkedést, addig a rákövetkező két év sztrájk esetei csökkenést mutatnak. A táblázatok szerint a sztrájk esetek intenzitása csakugy mint azok extensitása évről-évre csökkenőben van.

Ha a sztrájkok és sztrájkolók számának időszakonkinti hullámzását vizsgáljuk, újból azt látjuk, hogy a munkaviszályok keletkezésére legalkalmasabbak a tavaszi és korai nyári hónapok.

A sztrájkok időtartamát tekintve, az 1908. év sztrájkjainak lefolyása sem igen hozott változást. Kiemelkednek a rövidebb és középtartamú (2—6 és 7—14 napos) esetek. E két csoportba volt sorolható a sztrájkoknak több mint fele.

Már az 1—2 hónapig húzódó viszályok aránya csekély; 2—3 hónapig csak 7 sztrájk tartott, azon túl csak 2 munkaviszály.

A sztrájkok célját illetőleg megemlítendő, hogy a követelések sorában a munkabérré vonatkozó követeléseké. Harmadsorban az egyéb socialpolitikai követelések következnek.

Kiterjed a ministerium elaboratuma a segélyek mérvére is, a mely statistika azonban a dolog természeténél fogva megbízhatatlan. Foglalkozik a kimutatás a munkaviszályok kiegyenlítésének módjával is. Külön

táblázatot szentel a munkaviszályokat kísérő rendzavarásoknak is. A kimutatások törvényhatóságok szerint vannak csoportosítva.

A kizárásoknak általános szempontokból való vizsgálatánál constatáltatik, hogy fellépésük összefügg a sztrájkmozgalmakkal. Mint ismeretes, a sztrájkok első ízben 1905-ben jelentkeznek tömegesen, mely évben a kizárások nagy eseteivel is első alkalommal találkozunk. A sztrájk esetek számának növekedésével azután 1906-ban a kizárások számban, de különösen intenzitásban erősen emelkednek. A kizárások főbb adataira is több részletes táblázat ad felvilágosítást.

A kizárások másik általános tulajdonságaként látjuk kiemelve, hogy közöttük a több ipartelepre kiterjedő esetek száma jóval nagyobb mint az egy ipartelepét érintő viszályoké. A csoportos kizárások harmadrésze általános jelleggel birt. Az időtartam tekintetében megállapítható, hogy a kizárások túlsúlya a hosszantartó viszályokra esik.

Az agrárius és nem-agrárius lakosság adószolgáltatása Ausztriában.

Az osztrák kormány legújabb adójavaslati alkalmából, melyekben tudvalevőleg — legalább egyelőre — az egyenes adók felemelése volt tervbe véve, A. G. Raunig az Osztrák *Industriellen-Klub* titkára tanulmány tárgyává tette az egyenes-adók fejlődését a dualismus fennállása óta. A főbb adatokban kívánta kimutatni, mely foglalkozási ágak szolgáltatnak viszonylag több adót. Raunig nem régiben közreadott figyelemreméltó tanulmányában ¹⁾ arra az eredményre jut, hogy az osztrák állami bevételek szaporodása majdnem kizárólag az ipar fejlődésére vezethető vissza, hogy az ipar hoz új jövedelmeket, hogy az ipar teszi egyedül lehetővé, hogy a monarchia nagy hadügyi kiadásokat tehet és megtarthatja nagy hatalmi állását. Schilder ²⁾ már régebben megállapította az 1900. évre, hogy Ausztria nem-agrárius lakosságának egy tagjától adóban átlag majdnem két és félszer annyit vesz be, mint a földművelő lakosság egyes individumától. Az iparosság a nem agrár lakosság csoportjában a legerősebb. Az 1900. évi népszámlálás szerint a 12·4 millió nem agrár lakosság közül 7 millió iparüző volt és Ausztriában már rég megdőltnek tekinthető az az állítás, hogy a földművelés a legfontosabb államfentartó réteg.

Raunig azt a tételt állítja fel többek közt, hogy a nem-agrár

¹⁾ *Gleichgewicht zwischen Landwirtschaft und Industrie*. Wien, C. Konegen, 1910.

²⁾ *Agrarische Bevölkerung und Staatseinnahmen in Österreich*. Wien, F. Deuticke 1906.

lakosság adótöbblete 1868. óta túlhaladja a három millió koronát. A közvetett adókat pedig itt tekintetbe sem veszi, holott ezek is erősen szaporodtak. (Schilder szerint a közvetett adókat is tulnyomó mértékben a nem-agrár lakosság viseli, a mely több cukrot, kőolajat és dohányt fogyaszt, mint az agrárius népesség.)

Ezt a három milliárdos tételt sokan kétségbe vonták. Ezért Raunig az Industriellen-Klub közleményeiben részletes leírását adja az osztrák-egyes adók jövedelmének.

Raunig számításai két időközre terjednek ki. Elsősorban az 1868-tól 1897-ig terjedő időben befolyt egyes adókat veszi figyelembe. Majd külön foglalkozik az 1898-tól 1908-ig terjedő idővel, amennyiben 1898-ban volt az egyes adók reformja. E két időszakban egyes adókból 9.230·8 millió, azaz kereken 9 milliárd korona folyt be. 1868-ban az egyes adók kereken 148 millió koronát jövedelmeztek. Ha az adóképesség az 1868-tól 1908-ig terjedő 41 éves időszakban változatlan maradt volna, akkor Ausztria kereken 6.075·2 millió koronát vett volna be. $(148 \cdot 176 \times 41 = 6.075 \cdot 2)$ Az állam adójövedelmi többlete a lakosság szaporodása, a közgazdaság fellendülése és az adócsavar szorításának következtében tehát 3.155·6 millió korona.

Már most az a kérdés, hogyan oszlik meg ez a többlet az agrár és nem agrár lakosság közt?

A földadót és a házosztályadót agrárius adóknak tekinti. 1868-tól 1908-ig a földadó 2.734·4, a házosztályadó 480·6, tehát a kettő együtt 3.215 millió koronát jövedelmezett. Ha e két adónem jövedelme a jelzett 41 éven át változatlan maradt volna, akkor az állam 3.385·8 millió koronát kellett volna, hogy bevegyen. Itt tehát 170·8 millió korona hiány mutatkozik.

Ha a nem-agrár adókat tekintjük (házbéradó + 5% illeték + régi kereseti- és jövedelmi adó + új jövedelmi adók + új személyes jövedelmi-, fizetések után járó és járadékadó) akkor ezeknek a jövedelme 5.923·8 millió koronát tesz. Ha a kereseti és jövedelmi adó hozadéka 1868. óta nem változott volna, akkor Ausztria 41 év alatt 2.682·7 milliót vett volna be. Tehát azt látjuk ezzel szemben, hogy az államnak ezekből az adónemekből, a melyeket pedig tulnyomólag a városi, ipari lakosság visel, 3·241·1 millió koronányi többlete van.

Tekintetbe veendő azonban, hogy sok mezőgazda fizet házbéradót, továbbá hogy a földművelők is hozzájárulnak a személyi- és járadékadóhoz, sőt a külön kereseti adóhoz is. Ha ez figyelembe vétetik, a mezőgazdaságnak ez adók fizetésében való részvétele kerek 200 millióra becsülhető. Levonva ezt a fenti összegből, az az eredmény marad meg, hogy az 1868-tól 1908-ig terjedő időben Ausztria nem agrár lakossága

kerek három milliárd koronával több egyenesadót fizetett az osztrák állam pénztárába, mint a mennyi akkor folyt volna be, ha az adóösszeg 1868. óta egyenlő maradt volna. Ezzel szemben a mezőgazdaság az állam ama szükségleti többletéhez, mely egyenes adókból fedeztetik, elenyészően csekély mértékben járul hozzá.

Raunig nem fűz politikai következtetéseket eredményeihez.

Az osztrák munkásstatistikai hivatal tevékenysége 1909-ben.

A bécsi *Arbeitsstatistisches Amt* tavalyi tevékenységének központjában az ausztriai gyermekmunkára vonatkozó vizsgálatok eredményeinek statistikai feldolgozása áll. 1907/08-ban alapos számlálás történt Ausztriában, melynek célja volt megállapítani, hogy mily mértékben alkalmaztatnak az iskolás gyermekek házi, mezőgazdasági, ipari és egyéb gazdasági munkában. A gyűjtés célja az volt, hogy statistikai adatalap teremtsék a gyermekmunkának tervbe vett törvényes szabályozása számára. Ezen anket eredményeképpen még az 1910. év folyamán meg fog jelenni a hivatalnak a gyermekmunkára vonatkozó terjedelmes kiadványa.

Folytatta a hivatal az előző évben megkezdett actióját, melynek célja az ólommérgezések kiküszöbölése bánya- és iparüzemekben.

A törvényes munkásvédelem nemzetközi egyesületének 1908-ban hozott határozata alapján törént indítványra felkérte a kormány, hogy indítson vizsgálatot a vaskohók, hengerművek és üveghutákban szokásos munkaidőit illetőleg. A kormány a vizsgálat megtartását elrendelte és ez 1909 június 14-től szeptember 14-ig tartott. Megvizsgáltatott 34 vasmű és bennük állandóan alkalmazott 10.916 munkás, 47 üveghuta 8.207 munkással. A vizsgálódások nemcsak a munkaidő adatszerű constatálására szoritkoztak, hanem igyekeztek mindazokat a momentumokat megállapítani, a melyekből következtetni lehet arra, hogy a munkások ereje minő mértékben van igénybe véve és hogy egészségük a hosszú munkaidő következtében mily mértékben van esetleg veszélyeztetve. Munkások és munkaadók egyformán meghallgattak és a jelentés meglelédeéssel constatálja, hogy a különböző forrásokból eredő adatok egymást csak megerősítik. Nevezetes munkálata a hivatalnak az is, a mely a munka-beszüntetések és kizárásokkal foglalkozik. Az 1908-ról szóló emlékirat elkészítése ugyanazon az alapelven történt, mint az előző évek. Azonban a munkaviszályok leírásának, a tulajdonképi szövegnek, több hely jutott, a mi örvendetes ujtás. A Sociale Rundschau, az Arbeitsamt hivatalos

lapja, havi és évnegyedes közleményeket publicált a munkásmozgalmakról.

A munkaközvetítési hirszolgalat is lényegesen kibővült 1909-ben. Sikerült ugyanis az Arbeitsamtnak több mint száz munkásszervezeti munkaközvetítőt rábirni, hogy működésük eredményét havonként közöljék. A munkaközvetítésre vonatkozó kimutatások még azért távolról sem tökéletesek.

A collectiv munka- és bérszerződések 1908-ban először végrehajtott feldolgozása 1907-re nézve 1909-ben ismételtetett.¹⁾

Az iparstatistika terén is szép eredményt jelent az ipari állapotoknak 1900/01-től 1906/07-ig terjedő periodusra vonatkozó feldolgozása.

Említést érdemel végül a vasárnapi munkaszünetre vonatkozó meg lehetőségen aprólékos és particularis osztrák törvényhozásnak egységes kiadása is.

Az intézet kitűnő és áttekinthető lapja a *Sociale Rundschau* az elmúlt évben is a szokott bő tartalommal jelent meg.

Kivándorlás.

Kertész Gyula: *A kivándorlás szabályozása*. Budapest, 1910. 363. 1.

A belügyministerium egyik vezető főtitkárja: Kertész Gyula ministeri tanácsos a magyar kivándorlás ügyéről terjedelmes művet szerkesztett, mely „A kivándorlás szabályozása” címmel jelent meg a könyvpiacra s bő kivándorlási irodalmunknak nemcsak legújabb, de egyúttal egyik legauthenticusabb terméke is.

A munka dereka igen értékes és fölöttébb szükséges törvénytárgyat és anyaggyűjtemény. Az 58—123. oldalakon az 1909. évi magyar kivándorlási törvény ismertetését találjuk, még pedig az utasítások és elvi határozatok beledolgozásával. Ez a rész oly fontos, hogy a közigazgatási tisztviselők részére helyes lenne külön füzetben kibocsátani, esetleg a törvény előzményeinek ismertetésével, melyeket szerzőnk néhány oldalon szintén közread. (Megjegyzem itt azt, hogy míg a régebbi kivándorlási törvény [1903:IV. t.-cz.] megalkotásán határozottan meglátszott az Országgyűlés által országgrészenként rendezett kivándorlási ankétek hatása, akként kétségtelenül megállapítható, hogy az 1909-iki kivándorlási törvény felhasználta a Magyar Gyáriparosok Országgyűlésének 1906-iki országos tanácskozásán szerzett eredményeket. Erről szerzőnk megfeledekezett s azért a következő kiadásban ez a hiány pótlendő lenne.)

A kivándorlási törvény magyarázata után gazdag anyaggyűjteményt

¹⁾ „Die collectiven Arbeits- und Lohnverträge in Österreich.“

kapunk a 127—355. oldalakon. A törvényjavaslat indokolása, a különféle közigazgatási utasítások, kivándorlási statisztika, a Cunard-szerződések s az amerikai bevándorlási törvény közöltetnek itt hivatalos szövegben. A nem-hivatalos olvasókat a nagy anyagból különösen három dolog fogja érdekelni, mind olyan közlések, a melyek eddig nehezen voltak megszerezhetők. Ezek: a posta eljárási szabályzata a „gyanus“ kivándorlási levelek felbontása tekintetében, munkásaink Németországon való átvándorlásának szabályozása s a fiumei kivándorlási ház szervezése és munkásságára vonatkozó új és pontos adatok.

A szerző könyvének legelső részében (5—48. oldalakon) kilép a szürke hivatalnoki mezőből, nyílt szívvel tárja föl a kivándorlás bajait s mérlegeli a bonyolult betegség visszahatásait. Röviden rátér Kertész becses könyve a kivándorlás okainak megszüntetésére. Nagy örömmel halljuk itt egy vezető hivatalos közegnek azt a vallomását, hogy rendőri intézkedésekkel a kivándorlást megszüntetni nem lehet, hanem hogy a kivándorlás leküzdésének alphaja egy radicalis birtokpolitika megkezdése. Kertész ezt a politikát kizárólag a kisbérletekre akarja helyezni s ebben oszthatom felfogását, de nagy elégtételünkre szolgál felfogása mindnyájunkra, kik mindig ezt az igazi gyógymódját ajánlottuk a kivándorlás meggyógyításának.

E rövid ismertetéssel nem csak a hivatalos közegeknek ajánlhatjuk Kertész ministeri tanácsos hézagpótló könyvét, hanem különösen fontosnak tartjuk az egész kivándorlási kérdés szerencsés megoldása szempontjából azt, hogy éppen akkor jelent meg műve, a mikor a Közép-európai Közgazdasági Egyesületek nemzetközi értekezlete a munkás-kivándorlások ügyében Budapesten egybegyűlt. *Hegedüs Loránt.*

Számvitel.

Julius Klimes: *Das Rechnungs- und Kontrollwesen des ungarischen Staates auf der gesetzlichen Bestimmungen und des tatsächlichen Verfahrens.* Budapest, 1910. XVI. 367 l.

A közjogi, közigazgatási és culturalis intézményeinket, valamint a politikai és társadalmi életünket idegen nyelven ismertető művek után, a melyek a legutóbbi években a hazai és külföldi könyvpiacra megjelentek, a külföld előtt eddig egészen ismeretlen oldalról és új világlátásban mutatja be hazánkat Klimes Gyula könyve, a midőn államháztartásunk számviteli és ellenőrzési rendszerét német nyelven ismerteti.

Kétségtelen, hogy a magyar állami számvitel és ellenőrzés rendszere, a mely az osztrák számviteli rendszerből nőtt ki és önállóan fejlődött tovább, ma már lényegesen eltér ugy Ausztria, mint más államok

számviteli rendszerétől. Különösen áll ez ha, számvitelünket a budget- és zárszámadási joghoz való viszony szempontjából vizsgáljuk.

Mig nálunk az államháztartás alaki rendjét az alkotmányosság kívánalmainak megfelelően törvényhozási intézkedések szabályozzák, addig Ausztriának számviteli rendje rendeleteken alapszik.

Törvényhozásunk még az 1870. évi XVIII. és az 1880. évi LXVI. t.-cikkkel megállapította az államháztartás legfőbb ellenőrző hatóságának az állami számvevőszéknek szervezetét és hatáskörét s ezt a munkáját betetőzte az állami számvitelről szóló 1897. évi XX. t.-cz. megalkotásával, a melyben a budget- és zárszámadási jognak, valamint a számvitelnek és ellenőrzésnek szabályait iktatta törvénybe.

Ezzel szemben Ausztriában a legfőbb számvevőszék szervezete és hatásköre ez ideig még törvényes szabályozást nem nyert és nincsenek ott törvénnyel megállapítva a budgetjog és számvitel szabályai sem. E mellett azonban tartalmát tekintve is lényegesen különbözik egymástól a két állam számviteli és ellenőrzési rendje és különbözik a külföldi rendszerektől is.

Számvitelünk egyik jellegzetes sajátága, hogy a pénztárak és egyéb vagyongkezelő hivatalok kezelésének ellenőrzését, jelesen számadásaik birálatát, az u. n. számviteli ellenőrzést s ezzel kapcsolatosan a könyvelést, az utalványozó hatóságok mellé rendelt, de ezektől számviteli és ellenőrzési ügyekben független hatáskörrel bíró hivatalok, a számvevőségek látják el. Ezen hivatásuk folyamányaként a számvevőségek az illetékes igazgató hatósággal karöltve a számadási peres eljárást is saját hatáskörükben bonyolítják le.

E mellett a számviteli törvény egy további igen fontos számviteli és ellenőrzési feladatot rótt a számvevőségekre, a midőn őket az utalványozó hatóságok utalványozásainak a költségvetési és egyéb pénzügyi törvények szempontjából való előzetes ellenőrzésével is megbizta, mely feladatuk az ugynevezett közigazgatási számfejtésben és az igazgató hatóságok utalványrendeleteinek számverőségi fel- és ellenjegyzésében jut kifejezésre.

A számvevőségek ezen kettős ellenőrző hivatásának tulajdonítható, hogy nálunk az állami számvevőszék hivatása a külföldi államok hasonló szerveinek hatáskörétől sok tekintetben eltérőleg alakult ki.

Nálunk ugyanis az állami számvevőszék főfeladatát a kormány rendelkezéseit (utalványait) a költségvetési és egyéb pénzügyi törvények szempontjából bíráló közigazgatási ellenőrzésnek utólagosan és legfelsőbb fokon való gyakorlása képezi, a mely feladata végső fokon az állami zárszámadás elkészítésével és jelentés kíséretében az országgyűlés elé terjesztésével nyer befejezést.

Ezzel szemben a külföldi államok legfőbb ellenőrző hatóságainak (főszámvevőszék, főszámviteli kamara) hivatása nem annyira a közigazgatási, mint inkább a számviteli ellenőrzésnek legfelsőbb fokon, de igen gyakran mind a két fokon való gyakorlásából áll.

Ez a hatáskörük külsőleg a számadók számadásai felett hozott végzéseiben jut kifejezésre, a minnek megfelelően a legfőbb ellenőrző szervet több államban (Franciaország, Belgium, Olaszország) a legfelsőbb bíróságokéhoz hasonló szervezettel ruházták fel, sőt ezek nem ritkán számadási ügyekben fegyelmi jogot is gyakorolnak a számadók felett. Mindez a számvevőszékeket a közigazgatásnak is *activ* tényezőivé teszi.

Egyébiránt az ellenőrzés gyakorlása tekintetében a legtöbb helyen azzal az érdekes jelenséggel találkozunk, hogy a minden részletre kiterjedő és több forumon keresztül menő számviteli ellenőrzés az utólagos közigazgatási ellenőrzést absorbeálja, szinte fölöslegessé teszi.

Némileg másként áll a dolog ott, a hol, mint például Belgiumban, Hollandiában és Olaszországban az előzetes közigazgatási ellenőrzés rendszere áll fenn. Itt a számvevőszék előzetes hozzájárulása, ellenjegyzése nélkül a ministerek utalványrendeletei csakis a ministertanács rendeletére, tehát egy külön kormányrendelet alapján foganatosíthatók, melyért a felelősség az összkormányt terheli.

Ezekben az államokban a számvevőszék ellenőrző funkciói közül kétségkívül a közigazgatási ellenőrzés lép előtérbe, de azért e mellett a számadásoknak a legfelsőbb fokon való számviteli ellenőrzése, illetve a számvevőszéknek a számadók számadásai felett való ítélkezése is csorbitatlanul fennáll.

Budgetjogunk és számvitelünk tehát sok tekintetben elütő lévén a ülföld hasonló intézményeitől, annak a külföld számára hozzáférhetővé-tétele nemcsak jogéletünk megismertetése szempontjából, hanem tudományos szempontból is jelentőséggel bír. Ezenkívül azonban államhite-lünknek is nem csekély szolgálatot tehet, mert a külföldnek ily módon alkalma van közvetlenül megismerni azokat a törvényes intézkedéseket és azt a gyakorlati eljárást, a melyek nálunk az államháztartás szigorú ellenőrzését minden irányban biztosítják.

A kérdésnek ezt a nagy horderejét tekintve, kétségkívül elismerés illeti szerzőt azért, hogy erre a fáradságos, nagy munkára vállalkozott. Tudományos szempontból pedig minden esetre örülnünk kell annak hogy ezen feladat megoldását ezúttal oly egyén vállalta magára, a ki erre egyrészt, mint a számviteli tudománynak elismert művelője, másrészt hivatali állásánál fogva is elsősorban van hivatva.

Áttérve szerző művének méltatására, mindenekelőtt ki kell emel-nünk a mű bevezető részét (VII—XVI. 1.), a melyben szerző budget-

jogunk és számvitelünk újabbi fejlődésének főbb mozzanatait ismerteti, különös figyelemmel a magyar budgetjog egyes sajátosságaira és az ú. n. exlex állapot kihatásaira.

A szerző ezután az állami számkivitelről szóló 1897. évi XX. t.-cikket közli egész terjedelmében (I. fejezet, 1—43. 1.) beillesztve abba az időközben létrejött módosításokat is, számos helyen magyarázó jegyzetekkel kísérve a hiteles szöveget, különösen ott, a hol az egyes rendelkezések valodi értelme közigazgatási szervezetünknek és egyes közjogi intézményeinknek, nevezetesen az Ausztriához és a Horvát-Szlavon társországokhoz való viszonyunknak ismerete nélkül kellőképen megérthető nem volna.

Könyvének III. fejezetét (221—261. 1.) szerző a m. kir. állami számvevőszék ismertetésére szánta. Az I. részben (221—242. 1.) a fennálló törvényes rendelkezések és a gyakorlati eljárás alapján rendszeresen összefoglalva, behatóan és áttekinthető módon ismerteti a m. kir. állami számvevőszék szervezetét és hatáskörét, s egész ellenőrző működését. A II. részben (243—261. 1.) pedig a számvevőszékre vonatkozó joganyagot közli, ezt is magyarázatokkal és utalásokkal látva el.¹⁾

Az I. és II. rész befejezését képezi a mű IV. része (262—294. 1.), a melyben szerző állami zárszámadásunknak, valamint az állami számvevőszék erre vonatkozó évi jelentésének bonyolódott szerkezetét és rendszerét, továbbá ezeknek az országgyűlés által való elintézését világosan és könnyen megérthető módon ismerteti.

A mű függeléke az ingatlan állami vagyon mértékmeghatározásánál követett eljárást, továbbá az ingatlan állami vagyon törzskönyvének és leltárának vezetésére vonatkozó szabályokat, a közszállításokra vonatkozó szabályzatot a nyugdíjszabályok kivonatát, végül az állami tisztviselőket fizetési osztályok szerint megillető illetmények és lakpénzek táblázatát közli és ismerteti.

Gerber Ferencz.

Községi lakáspolitiká.

Ferenczi Imre dr.: *Községi lakáspolitiká és lakásügyi intézmények.* Javaslatok Budapest székesfőváros lakás- és telekpolitikájához. Budapest. 1910. (Kilián kiadása).

Budapest a lakásnyomor tipikus városa. Nincsen a lakásnyomornak olyan súlyos kórjele, mely Budapesten gyakran kiujulva, nagyrészt állandósulva, föltalálható nem volna. A lakáskérdés ma már a világon

¹⁾ Szerzőnek az állami számvevőszék felelősségéről irt tanulmányát l. az *Állami Tisztviselők Lapjának* 1905. évi 18. számában és német nyelven: a *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung* 1906. évf. I. füzetében,

minden fejlődő városban nagy kérdőjelként támad fel, de valósággal sehol nem oly különösen rikitóan, mint épen Budapesten, a minek itten különleges okai vannak. Budapest modern kultúrvárossá ugyszólván néhány évtized alatt fejlődött. A régi két testvérváros azonban sokkal inkább szürke, szűk látókörű egyéniségek, a város régi polgárvilága erős hatása alatt volt, hogyses az elért nagy fejlődés belső erők eredménye lehetett volna. Tényleg Budapest nagyarányú fejlődése, hogy úgy mondjuk, külső erők műve. Nagy hatású volt ezirányban politikai életünk újraéledése, mely minden lüktető erével Budapesthez forrott; rendkívül sokat tett az állam közgazdaságpolitikája, mely Budapestet a magyar üzleti világnak, a személy- és áruforgalomnak az egész országban legfontosabb góczpontjává fejlesztette. Kulturfejlődésünk is sok erős szállal segített ez alakulást fokozni. Természetes, ily rohamosan fejlődni induló nagy városban a kereseti lehetőségeknek, ambíciók érvényesülésének rendkívüli növekedése is. Ugyanekkor hazánkban ezer és egy ok hatott a vidék népe kereseti viszonyainak megnehezülésére. Az így összeható erők valósággal söpörték a fővárosba össze a vidék szegény elemeit. Ez a város tehát így tagozódott: egy harmada benszülött, kétharmada beköltözött (1906-ban 63·3°); a beköltözötteknek csak igen csekély százaléka volt vagyonos, többnyire teljesen szegények és általában predestinált lakók. Az oly rohamos tempóban megnövekvő lakótömegeknek emberhez illő módon és tisztességes lakásbérek mellett elhelyezkedését lehetővé tenni, ez nagy és súlyos feladat még a modern lakáspolitikai elméleti kifejllettségével és gyakorlati tapasztalataival is. Mennyire teljesen megközelithetetlen volt tehát Budapest régi módi vezetőinek, kiknek gondolkozásában Budapest szűkös látókörű régi polgárvilágának kicsinyessége és a szürke hivatalnokok aktabölcsésége egyesült szerencsétlenül. Hiányával is volt a város tulajdon helyzete ismeretének is. Rikitó visszasságokat meg kellett azonban olykor látni; a lakásnyomor kiáltó példái hamar felköltötték az érdemesebbekben a javításra törekvést; így keletkeztek is javaslatok, melyek azonban egytől-egyig nyomtalan elmúltak Budapest városi politikájának meddő pusztáján.

Végre odajutottunk, hogy absolut és relativ lakásnyomora révén Budapest egész Európában kiemelkedő szomorú nevezetesség lett.

Ismeretes az a mondás, hogy a magánvasuti rendszer alapján ki-fejlődött angol vasuthálózat oly szerencsétlen, hogy egy tintába esett légy Anglia térképén botorkázva értelmesebben jelölte volna ki a vasutvonalakat. Körülbelül így jellemezhetjük Budapest régebbi magatartásának értelmességét is, a lakásügyek tekintetében.

A teleküzérkedés dudvái minden korlátozás nélkül hihetetlen bur-

jánzást értek el. A céltudatosság hiánya miatt a közszempontokat a városszabályozási és építési szabályrendeletek ugyszólván egyáltalában nem érvényesítették. A gyakorlati építéspolitikai egészségtelen irányba térült. A bércaszárnya rendszer, legszerencsétlenebb módozatok közt, valósággal uralkodóvá lett. A telekuzsora, a drága építési rendszer, a súlyos építési hitel és tulnehéz házadók szirtjei közt a speculatio lázasan kereste hasznát.

A lakásbérek fokozódása, de kivált a kislakások, a többnyire zsufolt, gyakran embernek nem való lakások árai hallatlan emelkedést mutatnak. A lakásnyomor kóros melléktünetei e drágulással versenyt növekedtek. Karöltve járt a lakásnyomorra az élelmiszerek oly drágulása, mely Budapestnek (kivált a hus-árakban) szintén szomorú elsőséget biztosított Európában.

A lakásnyomor végül a nagy népbetegségeknek pusztító növekedésében és az erkölcsi élet fokozódó inficziálódásában is erősen érezette hatását.

Mindezek a város népének oly ideges nyugtalanságát idézték elő, melyet agyonhallgatni többé nem lehetett. Végre sikerült néhány kiváló egyéniségnek a főváros szürke világában változást előidézni. Örömmel láttuk, végre feltámadt Budapest socialis lelkiismerete. Nem lehet elhallgatnunk, hogy ennek érdeme oroszán részben Bárczy István polgármestert illeti. Budapest modern lakáspolitikája is az ő akaraterejének köszönhető. Polgármesteri programjában tett ígéréthez képest e nagy és ezerágú kérdést komoly elszántsággal törekszik megoldani. Néhány évi küzdelem után ott tart Budapest, hogy évtizedek vétkes mulasztása által okozott nehézségek daczára a lakáspolitikában alkotó munkát végezhet, programja európai színvonallal mérve is kiválónak bizonyult, a mit tanusíthat a Bécsben ez évben lefolyt IX. nemzetközi lakásügyi kongresszuson, a legkiválóbb európai szakértők méltányolása is.

Budapest községi lakáspolitikájának rendszeres megalapozása céljából adott Bárczy István a mult évben megbizást Ferenczi Imrének, hogy Európa nagyobb városaiban a lakásügyeket és lakásügyi intézményeket tanulmányozza és elméleti-gyakorlati tapasztalatai alapján javaslatokat terjesszen elő.

Ferenczit már több év előtt megjelent lakásügyi tanulmányából¹⁾ és a lakásügyi mozgalmakban kifejtett actiójából, mint e kérdések hivatott tanulmányozóját ismertük. Tudományos készültsége teljességében mutatkozott már be a sztrájk-kérdésről megjelent nagybecsü munkájában és több kisebb tanulmányában.

Érthető érdeklődéssel vártuk tehát munkáját; örömmel látjuk, hogy

az várakozásainkon felül is kiválóan sikerű lett. Mindenképpen több, mint csupán Budapest számára gyűjtött tapasztalatok feldolgozása; a magyar községi lakáspolitikára széles és szilárd megalapozásának tekinthetjük.

Ferenczi munkájának olvasása közben mindenekelőtt egy általános megfigyelést kell megállapítanunk.

Minden legkisebb részén érezhető, hogy külföldön kritikás megfigyelései és javaslat-construálásai közben állandóan saját körülményeink teljes ismeretével és megfontolásával dolgozik.

Ez biztosít tanulmányainak eleve is sikert, melyet öregbit rendkívül gondos szorgalma, lelkiismeretes munkája, összes kérdéseit magasabb szempontból világosan látó tudományos fölkészültsége, mely azonban soha nem válik a laikusnak érthetetlen szörszálhasogatássá.

Munkájának három főcsoportja van, melyeknek anyagát a lakáskérdés rendkívül mennyiségre szaporodott világirodalmi eredményei kiváló ismeretével, főleg tanulmányutján 25 európai nagyvárosban szerzett igen gazdag gyakorlati megfigyeléseiből, a teljesen hozzáértő ember biztos kezével emelte ki és céltudatosan fűzte egységes rendszerré. Tökéletesen igaza van bölcs mérsékletének, mely sok részletkérdést szorosra fogva visszatartott. Ez a munka, így ahogy van, egy nagy reflektor, mely a lakásügy minden izgató kérdésére és azok legtávolibb vonatkozására élesen rávilágít, úgy hogy a lakáskérdés teljes complexuma áll szemünk előtt; de sehol nem terjeng úgy szét az elénk tárt anyag, hogy az ebből első tájékozódást szerezni kívánók szemét és agyát kimerítse. És sehol nem tágul szét látásunk szemszöge annyira, hogy az eredeti cél: Budapest községi lakás- és telekpolitikájának kiépítése háttérbe szorulna.

A könyv első főrésze Budapest lakáskérdésének ismertetését adja markáns vonásokkal. Szavai és számadatai, — írta róluk minap valaki, — sötét képet festők. De aki ismeri Budapest lakásnyomorát és annak gazdasági, erkölcsi, egészségi káros következményeit, az jól tudja, hogy Ferenczi sokkal inkább mérséklettel, mintsem hatásvadással róttá össze Budapest lakásviszonyainak fekete képét.

A könyv e része ismerteti továbbá Budapest régi lakáspolitikájának és telekpolitikájának (?) gyámoltalanságait és a mai reform kezdeteit. A kirikító lakásnyomor ötletszerű, tapogatózó orvoslásának sikertelenségeivel szemben, kétségbevonhatatlan igazsággal állapítja meg e nagy socialis probléma megoldásának egyetlen lehetséges módozata gyanánt a teljes, rendszeres lakás- és telekpolitika kifejlesztését és alkalmazását.

¹⁾ A munkáslakás-kérdés, különös tekintettel Budapestre. Bpest. 1906.

Munkájának következő fejezete ennek elvi megalapozását nyújtja. Modern lakás- és telekpolitika céljainak kitűzése, módozatai megállapítása csak a helyzet alapos ismeretével lehető. Legelső lépésként tehát a lakásstatistika, kiegészítve a telekstatistikával, szervezendő. A lakásstatisztika rendszeres ellátására, a lakáspolitikai felügyeleti és javító feladatai teljesítésére, fejlődő nagy városokban nem nélkülözhető a külön e célra specializált közigazgatási szerv. Megdöbbentő hatásai nyilvánvalók a mai rendszernek, mely e feladatokat szétforgácsolva több külön, amúgy is túlterhelt közigazgatási szervre bízta (mérnöki hivatal, rendőrség, tisztviselők).

Ferenczi könyve gondos megfigyelésekkel és ügyes összehasonlításokkal ismerteti a külföldön létesített különböző rendszerű és rendeltetésű községi lakáshivatalok működését és a lakásviszonyok nyilvántartása, a hatósági lakásközvetítés ellátása, a közönségnek ingyenes lakásügyi tanácsadás, a lakásviszonyoknak gazdasági visszasságai elosztása vagy az építéstechnikai, zsufoltsági és egyéb okokból származó egészségi és erkölcsi ártalmak kiküszöbölését célzó állandó lakásfelügyelet gyakorlása által elért eredményeiket.

Majd sorra veszi azokat a módozatokat, a melyek által közvetve vagy közvetlenül hatni lehet egészséges lakásviszonyok megteremtésére. Ezek során az elvadult teleküzérkedést korlátozó okos és energikus (de nem nyereszkes) községi telekpolitika, a városszabályozási program céljaitudatossága, az építkezési szabályrendelet, az építési hitel, a házadó, közlekedési politika reformja stb. egyrészt, másrészt a községek közvetlen lakástermelő tevékenysége (községi kislakások és népszállók) azok a kiemelkedő pontok, melyek körül anyaga és gondolatfűzése csoportosul.

Majd a létesítendő községi lakásügyi hivatal ideális módozatait kutatja és méri össze viszonyainkkal, részletezi a ráváró feladatokat és függetlenül három tervezetet csatol Budapest székesfőváros létesítendő lakásügyi hivatalának szervezetéről, lakásközvetítő és lakáskezelő működéséről.

Mindaz, a mit könyvében javaslatba hoz, az elméleti megfontolás és gyakorlati tapasztalatok által jelenleg legcélszerűbbeknek igazoltak. Javaslatok összességükben egységes és ideális rendszerként tekinthetők, a melyet valósággal legkívánatosabb volna Budapesten jöttányi változtatás nélkül valóra váltani.

És a mit például a községeknek a teleküzérkedést korlátozó telekvásárlásai, telekkezelése és az angol épületjog módosított formájában értékesítéséről, a városszabályozási terv és építkezési szabályrendeletnek a lakástermelés olcsóbbítására, jövedelmezőbbé tételére, mégis a lakás-

béreknek csökkentésére, a kislakások szaporítására, külső öveknek kertvárosokká kifejlesztésére fölhasználását illetőleg, ugyszintén szükség esetén a községnek saját lakástermelő tevékenységéről mond, minden fejlődő vidéki város vezetőségének is különösen komoly megfigyelésére és követésére méltó. Mert vidéki nagy városainkban (lesz talán módunk adatokkal tanusítani) a lakásügyek sok helyen még Budapestnél is megdöbbentőbb képet mutatnak.

Ferenczi több éves agitatiojának köszönhető nagyrészt, hogy Budapesten európai színvonalú lakás- és telekpolitika komoly kialakulásáról és alkalmazásáról szólhatunk. Ezen újabb, nagyon becses munkájával, reméljük, nem csupán Budapest ezirányú socialis politikájának fejlődését teszi teljessé, de hatása széles hullámgyűrűben, országossá válik.

Rácz Lajos. (Debr.)

Iparoktatás.

Csurka István: *A debreczeni iparostanoncziskola története.* (1795—1909.) Debreczen, 1910., 73. old.

II. József 1783-ban kelt rendeletében vasárnapi rajziskolák felállítását rendelte el és kötelezte a mesterinasokat, hogy ezeket vasárnaponkint látogassák. Az 1795. februárban Debreczen város tanácsához intézett helytartótanácsi rendelet szigoruan intézkedik, hogy „legények addig Mester Emberek ne lehessenek, mig bizonság-levelet nem tudnak mutatni, hogy legény korában egy Esztendeig rajzoló Oskolát jártak.“ A rendelet utasításai főbb vonásaiban ma is érvényben vannak, így a paedagógiai és szervezeti szabályok lényegükben ma is ugyanazok. Az iskolának azonban úgy az inasok, mint a mesterek közönyével sőt ellenszenvével kellett megküzdeni; a városi tanács a helytartótanács utasítására több ízben volt kénytelen szigorú rendeletet kiadni, hogy a „mesterséget tanuló inasok és Legények a rajziskolákat gyakorolják, hogy a nemzeti kereskedés gyarapodjon és hogy a magyar nemzet olyan kézi munkákat tudjon tenni, melyeknél fogva ne kényteleníttessen külső országokban készült művekre szorulni.“ Az iskola fentartásához az egyes céhek hozzájárulnak. Így egy érdekes táblázatot közöl Csurka (hihetőleg az 1810-es évekből, de pontos dátumot nem jelöl meg), hogy mennyit fizetnek a Rajz Oskolára „azok a céhek, a kiknek a rajzolás tanulása parancsoltatik“:

Czéhek	Mesteremberek száma	Legények száma	Inasok száma	Fizetnek a rajz iskolára Rfl.
Kőműves és német Áts . . .	18	45	21	84
Asztalos	28	16	18	84
Magyar Áts	52	5	8	75
Lakatos	30	—	—	75
Kerékjártó	51	12	18	75
Fazekas	80	—	—	82
Rézműves	3	—	—	24
Bádogos	2	—	—	9
Sárgarézöntő	2	—	—	6
Satler	4	—	—	30
Molnár	60	—	—	75
Takáts	3	—	—	10

. A múlt század harminczas és negyvenes éveiben egy kiváló szakember, Beregszászy Pál áll az iskola élén, a ki korát messze megelőzően azt a rendeletet adatja ki a városi tanáccsal, hogy minden iparosinas a saját maga mesterségének megfelelő rajzoktatásban részesüljön. A kőműves- és ácsinasok külön csoportokban, mesterségüknek megfelelő szakoktatást kaptak.

A tanoncoktatás 1878 óta vesz nagyobb lendületet Debreczenben. Ekkor még az összkiadás nem egészen 6.000 korona, ma már 56.000 korona, a mely költségből 51.000 koronát Debreczen város viselt. 30 év alatt majdnem 700.000 koronát költött Debreczen város tanonciskolájára. Évente mintegy 1.500 tanonc tanul, a kiknek előképzettségéről, anyanyelvükről, vallásukról, korukról és előmenetelükről találunk adatokat Csurka könyvében.

Az a csekély eredmény, a mit a közismereti tárgyak tanításánál értek el az iskolában, azt a meggyőződést kelti az olvasóban, hogy az iskola szépen megkonstruált kerete, a díszes iskolaépület és a nagy anyagi áldozat a város részéről nem elegendő ahoz, hogy tauult iparosságunk legyen, a mig a tanulók fárasztó munka után, esti órákban, félálomban hallgatják az előadásokat. Ha azt akarjuk, hogy idővel képzett iparosaink legyenek, okvetlenül szükséges, hogy az elméleti tárgyak tanítását az esti órákról a hét valamely napjára helyezték át (nappali tanítás). Szükséges, hogy az iskola kiegészítést találjon a gyakorlati életben, ezért az egyes specialis iparágak tanítására egyes kiváló mestereket kell megnyerni, a kik saját műhelyükben 1–2 hónapig tartó továbbképző tanfolyamot rendezzenek be, a hol a felszabadult segédek mesterségükben nagyobb tökélyre tehetnek szert.¹⁾ Végül átmeneti intézkedésnek, a mig az iparostanoncok nagy tömegét nem lehet nappali iskolákban jobban kiképezni, föltétlenül szükségesnek tartom, hogy reformtanonciskolák létesüljenek, a hol nagyobb előképzettségű (négy

¹⁾ Hivatkozom Dávidházy Kálmánra, a debreczeni ipartestület elnökére, a ki több, az iparoktatást tárgyaló ankéten ezen nézetének adott kifejezést.

11213

középiskolát végzett) fiuk a hét egy-két napján, ezenkívül évenként néhány hétig tartó kurzusokon, rendszeres ipari tanításban részesüljenek, míg a többi időben az iskolát fentartó egyesület közreműködésével elsőrangú műhelyekben kapjanak gyakorlati kiképzést.

Balkányi Béla.

A szegénység elmélete.

Az az érdeklődés, a melyet általában a szegénység kérdésével szemben tanusítani szoktak, legtöbbször gyakorlati természetű. A probléma elméleti feszegetése¹⁾ azt mondja, hogy az a tömérdek irodalom, amely a szegénység lényegével és azokkal a módokkal foglalkozott, a melyekkel a szegénységet el lehetne a föld színéről törölni, megapadt. Helyére gyakorlati megfontolások léptek, a melyeknek tárgya az, hogy miként lehet adott viszonyok közt legjobban gondoskodni a szegényekről. A legújabb irodalom a szegényügy technikájával foglalkozik.

Ezzel szemben Klumker²⁾ ismét az elmélet felé fordul. Visszanyúl Malthushoz, még pedig könyve első kiadásához. Ebben ugyanis Malthus megkísérelte a szegénység és megnyilvánulásainak megítélésére felépíteni a gazdasági élet elméletét. E mű végső gondolata az inség és nyomor szükségességének elismeréséhez vezet. Szerinte a szegénység nélkülözhetetlen feltétele a gazdasági és társadalmi haladásnak. Malthus emez első conceptioja a szegénységet a tragikus szigor dicsfényével övezi. A szegénység ki nem küszöbölhető, sőt ki sem küszöbölendő. Össze kell, hogy kötve maradjon a szégyen egy bizonyos fokával, a melylyel a legjobb és legnemesebb okoknál fogva együtt jár.

Ettől az elmélettől Malthus későbbi kiadásaiban eltér. Eredeti felfogásának keménységén enyhíteni akart és ez majdnem feledésbe is merült. Az azonban, a mit helyette adott, olyan általános érvényesülésre tett szert, hogy ma, a midőn gyakorlat és tudományos kutatás sok tekintetben rég megingatták ítéletét, a szegénységgel foglalkozó legújabb elméletek sem haladhatnak el mellette a nélkül, hogy kellőleg ne méltatnák. Klumker megkísérli rámutatni, hogy mily uton lehetne eme felfogás alapelveitől utat találni a szegénységnek egy új elméletéhez.

Malthus szerint az a szegény, a kinek oly kevés gazdaságossági érzéke van (házasságkötésnél is), hogy végre idegen segítségre szorul. Tehát a gazdaságosság fogalmának elemzésén és értékelésén kell felépülnie minden szegénységelméletnek, a mely túl akar menni Malthuson.

¹⁾ *Zeitschrift für Armenwesen* 1903.

²⁾ *Zur Theorie der Arm.it. Z. Volksw., Soz. Pol. u. Verw.* 1910. I—II.

A gazdaságosság fogalmát általánosságban úgy határozza meg Klumker, hogy az ama képességek foglalata, a melyekkel az egyes ember magát valamely gazdasági rendszerben önállóan fenn tudja tartani.

Az emberi gazdálkodásban fontos, hogy a jelen pillanat megfontolásaihoz járuljon a jövőre való tekintet is. A jövőbe való tekintés kell, hogy minden gazdaságosságnak lényeges alkotórésze legyen. —n.

Három könyv a drágaságról.

Komáromi Sándor: *A drágaság*. 8°. 198 old. — Dr. Bihari Károly: *Az élelmiszerek drágasága*. 8°. 111 old. 9 grafikai tábla. — Zachár Gyula és Bálint Béla: *A drágaság okai Budapesten és elhárításuknak módjai*. 8°. 93 old. Országos Ipar-egyesület »Báró Kornfeld Zsigmond könyvtára« I. III. kötet.

Az Országos Iparegyesület báró Kornfeld Mórnak atyja nevére tett alapítványából irodalmi pályázatot irt ki a drágaságról szóló tanulmányra. Ennek a pályázatnak eredménye a három könyv, mely most együttesen hagyta el a sajtót. Actualisabb pályázatot a mai viszonyok között kiírni igazán nem lehetett volna és három ilyen munkának megjelenése, melyek ugyanazt a fontos problémát különböző szempontokból tárgyalják, csak örvendetes lehet.

Komáromi Sándor munkája a világconjunctionurák vizsgálatából indul ki és mindenekelőtt arra mutat rá, hogy a drágaság viszonylagos fogalom. A viszonylagosságot azonban csak abban látja, hogy voltak régebben élelmiszerek, melyek ma olcsóbbak (czukor, kávé, rizs) és viszont vannak, a melyek azóta nagyon megdrágultak (hús, gabona), szóval az élelmiszerek és a kereseti viszonyok közötti viszonylagosság meglehetősen rejtve marad előtte. A drágaság legfőbb okát abban látja, hogy a termelés nem tud lépést tartani a fogyasztással. Az industrialisálódás folytán egyrészt folyton több kéz vonatik el a productiv mezőgazdasági munkától, másrészt a fogyasztás igényei emelkedő tendenciát mutatnak. A közterhek, adók, a militarismussal és culturával járó kiadások, valamint az agrárvámok egyaránt igen fontos tényezői a drágaságnak, de ezek az okozatok a mai viszonyok mellett meg nem szüntethetők. Egyelőre nem lehet tehát mást tenni, mint mérsékelni azokat a helyi jellegű tényezőket, melyek szintén előmozdítólag hatnak a drágaságra.

Ezeket a tételeket széleskörű adatgyűjtéssel igazolja. 1880 óta a világ lakossága 39·3°/_o-kal, hústermelése ellenben csak 32·1°/_o-kal emelkedett. A kenyérmag termelése Európában 1892 óta 8·5°/_o, a lakosság szaporodása ellenben 13·2°/_o. A vámvédelem mindenütt emelkedő irányzatot mutat, de sehohsem annyira, mint a közös vámterületen. Itt az utolsó cyklus folyamán a buza vámja 256°/_o, az ököré 497°/_o emelkedést mutat, holott Németországban ugyanezen idő alatt a buzavám emel-

kedése 57⁰/_o, az ököré pedig 88·2⁰/_o. (A szabadkereskedelmi Anglia példájára való hivatkozás nem ártott volna.) Tizennyolcz európai államnak a szükséglete néhány év alatt együttvéve 5.170 millió koronával nagyobbodott, a vám- és közvetett adóbevételek rendkívüli mértékben megnövekedtek. Növekedtek az ipari, mezőgazdasági és személyes szolgálatok munkabérei is, szóval előállott egy végnélküli lánczolat, a melynek minden egyes faktora a drágulást mozdítja elő.

Magyarország élelmiszer termelésénél azt a tételt állapítja meg, hogy mikor a gabonabehozatal nagyobb volt, az árak is rendesen magasabban állottak. Ezt szószerint a következőkkel magyarázza: „Nem tévedünk tehát, ha azt mondjuk, hogy gabonaneműekből idegen behozatal csak akkor lehetséges nálunk nagyobb mértékben, ha az árak magasak. Már pedig az árakat a nagy exporttal mesterségesen is elő lehet idézni“. Az, hogy nemcsak a nagy export idézhet elő gabonahiányt és áremelkedést, hanem egyszerűen egy gyenge termés is, elkerüli a figyelmét. Viszont bizonyos az az állítása, hogy nálunk a fejenkinti hús-, gabona-, és burgonyafogyasztást éppen a drágaság idézte elő és a lakosság vásárlóképessége aránylag kisebb nálunk, mint a legtöbb európai államban, szóval a legrosszabbul élő népek közé tartozunk. Hogy a drágaság a mezőgazdasági népesség körében is erősen érezteti hatását, az természetes, mert a törpebirtokosok száma 1,279.718 és e törpebirtokosok már alig képesek annyit termelni, hogy saját szükségletüket fedezhetnék. Állattenyésztésünk visszafejlődik, minek okai az export forcirozásában, a behozatal megakasztásában, a lefejő gazdaságok szaporodásában és a törzsállomány megtámadásában keresendők. A többi élelmiszerek, baromfi, tej, vaj, főzelékfélék drágasága a termelés elégtelenségében leli magyarázatát. Foglalkozik még az egyenes adók kérdésével is és kutatja, hogy ezek az adóterhek, mely kereső osztályokra nehezednek a legnagyobb mértékben. Itt abból a premissából indul ki, hogy a születési jogok a mezőgazdasági termeléshez fűződnek, a mit bizonyít az, hogy mikor a városi lakosságot terhelő adók 1892—1907-ig óriási arányban (házasági adó 67·5, kereseti adó 60·5, szállítási adó 116·2, jövedelmi pótagó 47·1, tőkekamatadó 70·3⁰/_o) emelkedtek, a földadó csak 6·5⁰/_o emelkedést mutat. Ennek a megállapításnak két sarkalatos hibája van. Az egyik az, hogy az adójövedelem emelkedését eo ipso százalékos tehernövekedésnek veszi, holott ezt csak az adókulcs nagyobbodásánál lehet állítani; a másik pedig az, hogy a földadó tényleg a legkevésbé rugalmas is és így tényleg annak a jövedelme emelkedik leglassabban. Okoskodásának conclusióját elhallgatja, de az nem lehet más, minthogy az adóterhek egy részét át kell tolni a földbirtokra. Már most, ha ez megtörténik, akár a határok megnyitásával egyidejűleg is, más nem következik

be, minthogy a termelés terheit át fogja háritani a fogyasztásra. A hártár elzárása alatt ugyanis a szerb és román marhatenyésztés nagyrészt tönkrement és alig lehet számítani, hogy ezek a reservoirek mérséklőleg hassanak a közel jövőben az áralakulásra.

A budapesti viszonyok ismertetésénél arra a tényre mutat rá, hogy az ország fogyasztási adóinak 16⁰/₀-át a főváros viseli, hogy Budapest élelmiszer-piacza nem a város ellátására, hanem exportra van berendezve. Van még a munkának egy olyan állítása, a mely erős bizonyításra szorul, az, hogy a kis elárusítás a nagybani elárusításnak az arányait követni nem tudja, tehát a kiskereskedelem nem drágító tényező. Tizenöt sorral alább, más bizonyítékok felsorolása után pedig a következő tételt állapítja meg: „Ezek a tények halomra döntik a közvetítő kereskedelem drágító hatására vonatkozó különféle teoriákat.“ Noha ezt a vásárcsarnok árjegyzéseinek 23 oldalon való lenyomatásával iparkodik bizonyítani, tételét elfogadni alig lehet.

Egészben könyve óriási adathalmazzal, sőt számos esetben fölösleges statistikai adatgyűjtéssel dolgozik, de ezeknek consequentiáit nem minden esetben tudja levonni. Teljesen mercantilis álláspontot képvisel és a drágulás tényezőt csak a lakosság szaporodásában, az államban és az agrarismusban látja. Anyaga azonban kitünő és forrásmunkául, a következtetések kellő kritikája mellett, jól használható.

Bihari Károly dr. könyve csak az élelmiszerek drágaságával foglalkozik és kiválóan a budapesti piacra van tekintettel. Szerinte a drágaság helyi, alkalmi és általános. A helyi drágaság oka a szűk termékek és a rendszertelen közvetítés, az alkalmi drágaságé az élelmiszerek esetről-esetre történő apadása, az általános drágaság oka pedig a kereslet és kínálat közötti arálynak a megbillenése. Kiindulása körülbelül ennek a munkának a leghelyesebb. Megállapítja a normális felnőtt ember élelmiszer-szükségletét, ezzel szemben e szükséglet beszerzésének költségeit és azokat a következményeket, a melyek akkor állanak elő, ha a költségek oly mértékben növekednek meg, hogy a beszerzés nehézségekbe ütközik. Nálunk a drágaság három említett formájának összejátszása már nagyon nehéz következményekkel jár. A népesség satnyulása, a halandóságnak nagy százaléka, a kivándorlás emelkedése és a socialis harczok növekedése mind kapcsolatos a mai drágulással. Hogy azonban a drágulás nem csupán mai jelenség, azt nagyon jól tudja, mert egy érdekes fejezetben foglalkozik a drágaság elleni mozgalom történetével. A munkának többi része azonban, noha alig kerüli el valami a figyelmét, rapsodikus. Mindent érint, de keveset bizonyít. Czímeikkel anyagát túlságosan megszaggatja, úgy hogy 111 oldalas könyvének 65 címe és alcíme van.

A drágaság jelenségeit nem súlyuk és fontosságuk szerinti sorrendben, hanem termelési körökből kiindulva vizsgálja. A termelés főbb bajai között a halállomány csökkenését, a depecoratiót, a sertésvész, az okszerű baromfityenyésztés lassú terjedését, az erdőirtás folytán egyre gyakrabban ismétlődő nyári szárazságot, a földbirtoknak az általános fejlődéstől való elmaradását, az elégtelen tejtermelést, iparunk fejletlensége folytán tapasztalható gazdasági függőségünket, élelmiszeriparunk tökeszegénységét, másrészt az élelmiszerkereskedelem árszabályozó cartelljeit sorolja fel. A forgalomban szereplő drágító tényezők között vannak a vasuti és hajóközlekedés tarifális hibái, a fedezetlen határidőüzlet, a vásárcsarnok elégtelensége, az exportot mesterségesen előmozdító tarifális kedvezmények és a pénz értékének az aranytermelés emelkedése következtében történt csökkenése. Egyéb tényezők a fogyasztási adók túlságos magassága, a magas agrárvámok és a behozatal egyéb korlátozásai, a kiviteli praemiumok, a városi lakosságnak a kormányzásban való csekély részvétele, a fogyasztásnak a termeléssel szemben való aránytalan megnövekedése stb. Felsorolása így majdnem tökéletes, ugyanilyen a drágaság elhárítására tett javaslatoké. Ha mindezeknek az ellenkezőjét megvalósítjuk, — a minthogy a premissákhoz teljesen hasonló címek alatt a szerző meg is teszi, — akkor tényleg sokat segítünk a bajokon. Nem veszi azonban a szerző tekintetbe, hogy ezek megvalósításának milyen akadályok állanak útjában és hogy az mennyi időbe kerül. Felfogása ebben teljesen mechanikai, már, pedig olyan egész világra kiterjedő, ezer meg ezer forrásból származó jelenségeknél, mint a drágulás, mechanikai eszközök alkalmazása elégtelen, sőt lehetetlen. A könyvhöz csatolt graphikonok, melyekkel részben a sok fölösleges és kétes értékű statistikát helyettesíti, jók.

Zachár Gyula és Bálint Béla dr. tanulmánya a legrövidebb a három között, de elég széles alapozással dolgozik és anyagát jól csoportosítja. Foglalkozik úgy a lakás-, mint az élelmiszerdrágaság kérdésével és kiterjeszkedik az összes kapcsolatos jelenségekre is. Abból indul ki, hogy a drágaság általános, nemzetközileg mutatkozó jelenség, a melyet egyoldalúan orvosolni nem lehet. Épen ezért bőven ismerteti Európa három legnagyobb városának, Londonnak, Párisnak és Berlinnek közéleti viszonyait, a városoknak a drágaság megszüntetésére tett intézkedéseit, a létesített intézményeket és az ottani tapasztalatokat részben javaslatok formájában applicálja a mi viszonyainkra. Mióta Budapesten a nagyvárosi fejlődés megindult, nálunk is egymásután kezdték létesíteni ezeket az intézményeket, de a legtöbbször azt a hibát követték el, hogy nem közéleti intézmény gyanánt kezelték őket, hanem municipiális jövedelmi forrásnak tekintették. Ehhez járulnak még más tényezők, a melyek az

internationalis viszonylatokban, a vám- és adópolitikában lelik magyarázatukat. Hogy ezek a körülmények mennyiben hatottak a drágaság fokozására, azt az összegyűjtött statisztikai anyag mutatja. Ezek szerint a drágaság enyhítésének legfontosabb eszköze csak az lehet, hogy a hatóság szakítson az eddigi rendszerrel, másrészt lépjen közbe ott, ahol a magántevékenység az igényeket nem elégíti ki. Szerzők a hatósági építkezésektől, hatósági mészárszékektől, közéletmezési intézmények megreformálásától sok eredményt várnak, ezenfelül javaslatba hozzák egy társadalmi alapon álló közgazdasági védőegyesület létesítését, a melynek célja volna a drágasággal kapcsolatos jelenségek kutatása, pozitív javaslatok megtétele és a közönségnek minden irányban való felvilágosítása. Ez az egyesület öt szakosztályban (lakásdrágaság, építkezési drágaság, élelmiszerdrágaság, élelmiszerhamisítás, ruházkodási drágaság) végezné működését. Nem szükséges mondani, hogy az ilyen egyesületek mindenre alkalmasak, csak a drágaság megszüntetésére nem és az utópiák országába utalandók.

A három kötet elsejéhez Matlekovits Sándor irt a pályázatot méltató előszót és az első kötet közli a bíráló bizottságnak a beérkezett pályamunkákról és a díjak odaitéléséről szóló jegyzőkönyvét is.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság folyó hó 21-én Földes Béla elnöklése alatt tartotta meg rendes közgyűlését. Az elnök megnyitójában röviden jelezte a Közgazdasági Társaságnak, mint független, pártatlan és tudományos alapon álló szervezetnek jelentőségét szemben a mégis csak egyoldalú irányzatokat képviselő érdekszövetkezetekkel.

Mandelló igazgató jelenti a közgyűlésnek, hogy Láng Lajos elnök és Halász Sándor alelnök hivatalos elfoglaltságuk miatt sajnálatukra a közgyűlésen meg nem jelenhettek. Jelenti továbbá, hogy dr. Fellner Frigyes egy. m. tanár, főtitkár még az év elején bejelentette állásáról való lemondását, melyre őt magán körülményei késztették. Mivel az elnökség ismételt felszólítására sem volt Fellner dr. hajlandó lemondását visszavonni, az elnökség azt javasolja a közgyűlésnek, hogy a főtitkár úr lemondása tudomásul veendő és neki jegyzőkönyvileg köszönet szavazandó; az elnökség továbbá javasolja, hogy a második főtitkári állás egyelőre ne töltsék be. A közgyűlés a javaslatokat jóváhagyólag tudomásul vette.

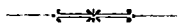
Igazgató ezután a közgyűlés elé terjeszti az igazgató-választmány 1909. évi jelentését, az 1909. évi zárszámadásokat és az 1910. évi

költségvetési előirányzatot. A közgyűlés az összes javaslatokat elfogadta, számadásokat rendben találta, a felmentvényt megadta és az 1910. évi költségvetést megállapította. Számvizsgálókul egyhangulag Emich Gusztávot, Beck Dénest, Schóber Bélát, Baross Gézát és Székely Ferenczet választották meg.

Igazgató röviden vázolja az 1910—1911. évi munkaprogrammot, a mely a drágasági kérdéssel kapcsolatos előadásokon kívül Ferenczi Imre, Jankovich Béla, Bud János, Méhely Kálmán, Kovács Gábor föl-olvasásait zárja magába; 1911-re, továbbá Földes Béla és Fodor István ígértek előadást.

A közgyűlés befejezése után Ferenczi Imre előadása következett: *A munkanélküliség és a párisi nemzetközi értekezletről*. Ez előadásában érdekesen és összefoglalóan vázolta a munkanélküliség kérdésében szeptemberben Párisban tartott értekezlet eredményeit: a munkanélküliség statistikája, a munkaközvetítés és a munkanélküliség elleni biztosításáról.

Földes Béla a nagyszámú közönség nevében köszönetet mondott az előadónak és mint a munkanélküliség elleni küzdelem magyarországi bizottságának elnöke kijelentette, hogy a magyar csoport végleges megalkulása iránt a szükséges lépéseket meg fogja tenni.

Nemzeti tengerhajózási politikánk feladatai.¹⁾

Közgazdasági kérdéseink között talán egy sincs, mely ily kérdésekkel egyébként sűrűn foglalkozó szakembereink részéről annyira el volna hanyagolva, mint tengerhajózásunk helyzete, fejlődése s visszahatása az ország közgazdasági viszonyaira. Pedig ha megfontoljuk, hogy ugy Ausztriában, mint Olaszországban, a mely államok bennünket közvetlenül érdekelnek, az utóbbi években e tekintetben nagy horderejű törvények léptek életbe, melyeknek következtében mi is abba a helyzetbe jöttünk, hogy hajózási politikánknak új irányt kell szabnunk, kétszeresen szükséges, hogy a közvélemény tárgyilagos képet nyerjen ezen kérdések egész complexumáról és felismerje azoknak nagy horderejét.

Célom, melyet e sorokkal elérni törekszem: ismertetni első sorban hajózásunk befolyását külkereskedelmi forgalmunkra, tengeri kereskedelmünknek és az azt közvetítő nagyobb vállalatoknak fejlődését az utolsó évtized folyamán, ezek után elbirálás tárgyává tenni, hogy országos érdekeinkre való tekintettel mily intézkedéseket és változtatásokat tartok szükségesnek arra, hogy azt a positiót, melyet e tekintetben jelenleg elfoglalunk, nemcsak hogy el ne veszítsük, hanem lehetőleg erősítsük. Hosszabb időre kiható intézkedésekről van itt szó, melyeknek hatása nagy befolyást fog gyakorolni összes gazdasági viszonyainkra és ez késztetett arra, hogy ismertessem azokat a tényezőket, a melyeknek ismerete nélkül a szóban forgó kérdést kellő tárgyilagos elbirálásban nem részesíthetjük.

* * *

Tengeri kereskedelmünk viszonyait csak akkor leszünk képesek áttekinteni, ha első sorban ismerjük egyedüli kikötőnknek, Fiuménak részeseését az ország külkereskedelmi forgalmának lebonyolításában; az I. és II. táblázat a magyar statisztikai hivatal által közzétett adatok alapján teljes és hű képét adja ezen forgalomnak az utolsó évtized folyamán.

---

¹⁾ Felolvasatott a Magyar Közgazdasági Társaság 1910. nov. 25-iki ülésén.

I. Fiume tengeri árbehozatala országok szerint az 1899—1908. években.

Az ország megnevezése	Mennyiség métermázsákban									
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
Magyarország	138.771	126.454	105.910	92.015	96.685	74.822	55.133	50.109	31.597	106.597
Ausztria	759.061	861.416	835.549	749.710	775.696	860.504	847.203	1.050.402	1.039.299	1.164.354
Németország	2.521	23.348	35.721	11.325	31.081	30.623	33.006	21.406	41.243	28.006
Olaszország	1.435.223	1.040.730	830.056	816.331	1.054.103	649.939	749.849	822.563	723.245	776.702
Franciaország	32.088	41.890	34.073	50.354	47.116	42.098	61.617	59.614	78.628	75.494
Spanyolország	27.568	30.317	22.510	27.891	38.500	58.858	31.167	28.440	116.183	159.874
Belgium	12.509	955	3.997	26.855	49.772	29.165	39.538	31.395	27.387	23.678
Hollandia	6.081	2.650	18.520	3.164	761	12.438	3.735	1.741	23.073	25.571
Nagy-Britannia	455.194	391.956	576.186	615.101	508.574	700.618	755.423	1.319.257	4.302.389	1.719.721
Norvégia	20.303	11.285	525	—	156	—	—	—	—	—
Oroszország	150.155	104.078	48.025	32.125	46.412	106.235	82.060	43.583	15.793	29.329
Románia	52.439	20.250	201.536	67.900	331.812	435.404	12.097	121.806	48.544	40.387
Bulgária	—	108	708	200	6.548	47.623	43.077	89.889	1.982	3.439
Görögország	25.184	69.916	54.323	14.780	48.643	39.495	41.470	53.576	115.674	142.936
Európai Törökország	29.446	64.479	29.578	19.106	34.063	52.564	98.425	65.602	44.794	28.779
Azsziai Törökország	43.761	74.453	68.615	64.744	38.735	42.195	86.730	48.626	32.255	42.804
Brit-India	787.697	623.748	729.135	669.965	811.865	907.378	964.641	1.145.754	1.158.717	1.203.425
Filippini szigetek	7.061	6.287	11.123	3.543	—	—	8.636	6.130	11.980	6.590
Hongkong	680	552	1.012	848	729	1.132	214	264	422	1.295
Kína	5	101	4.951	6.045	—	1.298	840	1.320	2.258	5.677
Japán	55.010	30.446	34.602	63.796	14.245	34.469	17.312	9.908	2.046	3.159
Egyiptom	790	9.782	6.618	5.749	10.551	17.675	14.568	18.527	10.285	8.321
Tunisz	—	13.201	5.000	5.385	8.752	3.512	5	30.000	56.136	37.128
Algír	42.582	46.419	34.957	61.120	52.067	60.728	107.946	138.161	163.355	199.640
Eszakamerikai Egy.-Áll.	104.238	144.755	181.497	146.938	214.885	242.512	525.183	386.959	495.889	494.033
Brit Nyugat-India	—	9.505	121	—	—	—	—	7.874	9.246	9.238
Brazília	8.528	10.656	20.347	2.456	26.109	4.734	6.609	16.794	10.490	11.299
Chili	47.191	27.430	73.640	33.410	28.670	117.321	9.500	79.106	56.283	115.749
Argentína	—	—	—	—	74.464	819.238	1.489.535	97.883	102.180	115.305
Egyéb országok	32.673	1.855	1.703	31.649	1.228	43.898	26.242	3.931	8.403	40.241
Összesen	4.316.759	3.789.322	3.970.238	3.622.505	4.437.222	5.436.476	6.111.761	5.747.620	8.829.776	6.593.771
Érték koronákban	87.511.261	90.767.710	93.709.450	88.257.171	100.366.077	113.470.474	127.332.270	121.134.824	152.943.754	131.880.749
Magyarország összes be- hozatala millió koro- nában	1.198.8	1.110.4	1.147.6	1.158.8	1.215.3	1.328.9	1.363.7	1.555.6	1.652.2	1.559.6
Az összes behozatala ér- tékenek hány %-a a ér- kezett Fiumén át?	7.3%	8.2%	8.2%	7.6%	8.3%	8.5%	9.4%	7.8%	10.00%	8.5%

II. Fiume tengeri drúkvitele országok szerint az 1899—1908. években.

Az ország megnevezése	Mennyiség métermázsákban									
	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
Magyarország	155.700	184.865	186.639	221.147	202.245	42.077	319.856	317.547	332.418	355.831
Ausztria	687.486	761.456	884.554	1,013.143	1,116.849	1,142.418	1,368.778	1,237.832	1,292.079	1,650.656
Németország	16.696	28.897	48.879	40.683	70.459	76.004	28.066	46.419	39.360	31.316
Olaszország	1,283.601	1,155.470	1,347.986	1,123.685	1,093.422	963.011	1,160.525	1,342.131	1,550.361	1,582.423
Franciaország	1,756.161	1,988.192	1,817.982	1,388.924	1,044.729	1,140.100	1,148.165	926.799	770.543	677.779
Spanyolország	90.267	101.213	129.800	133.662	127.795	156.274	94.985	107.677	130.317	125.540
Portugália	25.671	75.371	79.143	43.036	105.038	78.516	93.666	91.050	156.502	171.468
Belgium	241.996	361.853	243.498	272.637	297.292	246.784	281.690	266.602	179.246	148.425
Hollandia	473.159	448.044	371.913	366.463	464.757	423.345	384.226	435.769	355.052	247.522
Nagy-Britannia	997.739	1,049.501	936.120	1,465.761	2 593.211	1,564.837	1,095.564	1,068.078	884.978	1,023.580
Oroszország	70.715	10.236	56.384	3.002	6.446	12.804	4.601	6.569	9.691	5.355
Románia	218	167	6.573	7.746	12.369	11.280	8.950	4.500	5.751	6.338
Bulgária	1.198	776	1.821	1.079	3.499	10.909	12.222	3.480	8.145	8.963
Görögország	80.746	54.960	73.465	113.592	171.386	168.291	99.702	82.124	96.248	75.045
Brit birt. a Földk.-teng.	15.226	30.856	40.442	35.509	42.957	55.538	75.976	56.044	43.915	73.061
Európai Törökország	81.534	50.675	57.632	33.922	61.910	99.495	154.954	178.440	127.885	122.317
Azsiai Törökország	113.328	85.370	112.568	95.567	113.016	126.911	209.706	239.798	194.587	127.165
Arábiai brit birtokok	3.784	11.775	10.235	10.385	14.239	8.595	17.968	14.694	41.205	42.638
Brit-India	264.240	421.206	693.192	464.780	150.425	671.116	730.036	748.825	383.623	931.603
Hongkong	2.947	4.166	42.432	18.314	20.621	1.423	4.943	1.841	1.236	470
Japán	115.137	232.161	145.401	124.496	118.953	10.024	71.357	28.250	8.288	4.890
Egyiptom	104.633	131.247	127.322	62.432	62.547	66.883	87.570	65.145	137.934	69.387
Tunisz	39.676	48.279	22.995	17.145	22.989	21.399	18.865	14.812	24.274	11.687
Algír	91.577	105.672	84.408	77.995	77.938	98.722	33.710	32.016	56.044	20.923
Marocco	185	5.191	13.988	16.989	26.125	17.475	9.024	9.593	4.698	7.206
Afrikai portugál gyarm.	1.781	33.205	—	941	6.235	7.039	11.129	17.258	—	—
Afrikai brit gyarmatok	59	22.077	35.122	117.436	9.441	4.398	4.976	2.309	100	—
Eszakamerikai Egy.-All.	330.073	470.659	252.012	255.990	70.714	68.274	199.796	127.310	316.503	601.318
Brazília	97.390	104.018	97.460	87.029	91.494	109.466	79.891	93.603	95.369	82.243
Argentína	898	189	284	—	—	554	30.726	53.261	14.173	10.427
Egyéb országok	8.849	11.249	19.350	3.674	10.986	3.670	21.247	41.943	26.754	36.498
Összesen	7,152.670	7,988.996	7,939.600	7,574.164	8,210.037	7,607.632	7,852.870	7,661.719	7,257.279	8,253.074
Érték koronákban	129,036.435	165,010.633	165,405.970	155,039.223	157,522.904	156,950.857	168,385.793	179,844.119	156,330.460	179,878.465
Magyarország összes ki- vitele millió koronákban	1.200.5	1.327.5	1.265.2	1.323.7	1.352.6	1.355.5	1.397.9	1.508.8	1.618.0	1.584.4
Az összes kivitel értéké- nek hány ⁰ / ₁₀₀ -a indult Fiumén át?	10.8 ⁰ / ₀	12.4 ⁰ / ₀	13.0 ⁰ / ₀	11.7 ⁰ / ₀	11.8 ⁰ / ₀	11.6 ⁰ / ₀	12.0 ⁰ / ₀	11.9 ⁰ / ₀	9.6 ⁰ / ₀	11.4 ⁰ / ₀

E táblázatokból mindenekelőtt látjuk, hogy behozatalunk Fiumén át, bár ingadozásokkal, 1899—1908. években 4·3 millió mm.-ről 6·6 millió mm.-ra emelkedett; értékben kifejezve ez az emelkedés természetesen az összes nyersanyagok és iparcikkek fokozatos drágulása következtében nagyobb s 87·5 millió koronáról 131·9 millió koronára rug; ha ezeket az értékeket összehasonlítjuk az egész magyar birodalom behozatalának értékével, úgy azt látjuk, hogy a tengeri forgalom részese a behozatalban, bár szintén nem fokozatosan, 7·3⁰/₀-ról 8·5⁰/₀-ra emelkedett, de időközben a 10⁰/₀-ot is elérte.

Tengeri kivitelünk Fiumén keresztül ugyanazon időszakban 7·1 millió mm.-ről 8·3 mm.-ra emelkedett; értékben kifejezve az emelkedés 129·0 millió koronáról 179·9 millió koronáig terjed s az ország összes kivitelének 9·6—13·0⁰/₀-át teszi ki, a nélkül, hogy ez a részesedés fokozatos fejlődést vagy visszaesést mutatna.

Az említett 10 év alatt, átlag, behozatalunk 8·4⁰/₀-a, kivitelünk 11·6⁰/₀-a vette útját Fiumén át, mely arányszámok kellő világot vetnek kikötőnk befolyására s fontosságára külkereskedelmi forgalmunk lebonyolításában.

Ha a behozatalt és a kivitelt együtt vesszük figyelembe, úgy azt látjuk, hogy Fiumének áruforgalma legnagyobb *Ausztriával*; behozatalunk 1899-től 1908-ig mintegy 52⁰/₀-kal emelkedett, de ezt jóval túlszárnyalja a kivitel emelkedése, a mely mintegy 143⁰/₀-ot tesz ki.

A nélkül, hogy az erre vonatkozó statisztikai adatokat részletezném, csak röviden kiemelem, hogy a behozatal emelkedése főleg bor- és szénbehozatalunk fellendülésében, a kivitelé főleg a gabonaneműek kivitelének emelkedésében találja magyarázatát. Lisztkivitelünk az általános hanyatlástól eltekintve emelkedett, ellenben cukorkivitelünk 1901. év óta lényegesen csökkent s ma már alig játszik szerepet. Műfakivitelünk hanyatlott ugyan, de az utolsó 2 évben ismét elérte az 1900. évi mennyiséget; ásványolajkivitelünk, valamint ásványszénkivitelünk szintén emelkedett.

Nem tartom szükségesnek ez alkalommal az osztrák kikötőkkel való forgalmat kikötők szerint is részletezni és csak futólag említem fel, hogy a behozatalban az isztriai kikötők közül Triesztnak, Valpidocchionak, Pirano és Portorosénak és Parenzonak van Fiumével számottevő forgalma, míg ellenben a kivitelben első sorban Pola emelkedik ki, továbbá Trieszt és Rovigno.

Ha azonban Fiumének az isztriai kikötőkkel való forgalmát összehasonlítjuk a dalmát kikötőkkel való forgalommal, a következőket látjuk.

Az isztriai kikötőkből 1908. év folyamán, a darab szerint kimu-

átott árúk jelentéktelen forgalmának mellőzésével, a behozatal 512.036 mm.-t, azaz Ausztriából származó összes tengeri behozatalunknak 43·1⁰/₀-át tette ki, ellenben a dalmát kikötőkből 677.241 mm.-t, azaz az összbehozatal 56·9⁰/₀-át hoztuk be; kivitelünk pedig ugyanezen év folyamán az isztriai kikötőkbe 509.648 mm.-t tett ki, azaz ausztriai összes tengeri kivitelünk 30⁰/₀-át, ellenben a kivitel a dalmát kikötőkbe 1,191.739 mm.-ra rugott, vagyis az összkivitel 70⁰/₀-át érte el.

Ennek megvilágítását azért tartottam különösen fontosnak, mert ebből láthatjuk, hogy Fiume főleg a dalmát kikötőkkel való forgalomnál van első sorban érdekelve s mert köztudomású, hogy az osztrák gazdasági politika nagy erélyvel és óriási pénzügyi áldozatok árán igyekszik Dalmácia forgalmát minél inkább Trieszt felé terelni.

Arról, hogy Dalmáciának mekkora jelentősége van a fiumei tengeri áruforgalomban. a következő összehasonlítások adnak tiszta képet. A „Statistik der Seeschiffart und des Handels in den österreichischen Häfen“ adatai szerint 1908. évben a dalmát kikötők összes bevitele 3,801.902 mm., kivitele 586.594 mm. volt. Szembeállítva ezekkel az adatokkal a magyar statistikának fenn közölt adatait Fiumének a dalmát kikötőkkel való forgalmáról, azt látjuk, hogy Fiume részesedése, a forgalom mennyiségét tekintve, a dalmát kikötők importjában 31·4⁰/₀, exportjában ellenben csak 12·1⁰/₀. De az egyes árúknál Fiume részesedése a dalmát import fedezésében az átlagnál sokkal nagyobb, így Dalmácia legfontosabb beviteli cikkéből, lisztből 55⁰/₀, búzából 89⁰/₀, tengeriből 85⁰/₀, zabból 84⁰/₀, finomított petroleumból 50⁰/₀, hántolt rizsből 45⁰/₀ Fiuméből érkezett.

Fiume részesedése a dalmát kikötők kivitelében már kisebb, minek oka abban rejlik, hogy a dalmát kikötőkből nagy mennyiségű boszniai eredetű fa, 2·1 millió mm., került elszállításra, mely közvetlenül keresi fel piacát; de azért egyes árúknál itt is az átlagnál nagyobb mennyiség veszi útját Fiume felé; így Dalmácia főexport-árújából, a borból, 1908. évben 48⁰/₀, nyersbőrökből 16⁰/₀ és barnaszénből 21⁰/₀ volt fiumei rendeltetésű.

Az említett osztrák közlemény adatait szembeállítva saját statistikánkkal még egy, hajózási politikánkra nézve fontos jelenségre kívánunk rá mutatni. Ha mindkét helyen mellőzzük a Metkovich kikötővel való forgalmat, mely túlnyomóan bosznia-hercegovinai rendeltetésű, illetve származású, azt látjuk, hogy 1908-ban a Fiuméből dalmát rendeltetéssel elszállított árumennyiségnek 86⁰/₀-a magyar árú és csak 14⁰/₀-a transitált idegen — főleg osztrák — árú; kétségtelen, hogy érték szerint az osztrák árúk részesedése Fiume dalmát kivitelében nagyobb, mivel főleg értékesebb iparcikkek transitálásáról van szó; a Dalmáciából

Fiuméba szállított áruk közül pedig 87⁰/₀ volt magyar rendeltetésű és csak 13⁰/₀ transitoárú, mely főleg osztrák kikötőkbe továbbított. Láthatjuk ebből, hogy a Fiume és a dalmát kikötők között lebonyolódó áruforgalom túlnyomó részben speciálisan magyar külkereskedelmi forgalom s míg ez egyrészt világosan megczáfolja azon Ausztriában nagyon közkeletű vádat, hogy a Fiume és Dalmácia közötti sűrű forgalom kárára van Trieszt forgalmának, másrészt kell, hogy arra figyelmeztessen bennünket, hogy ezen forgalom megtartása s fejlesztése érdekében mindent elkövessünk.

Ezek után áttérek a többi országokkal való forgalom ismertetésére.

Olaszországgal való összes tengeri forgalmunkat tekintve, az 1899—1908. évek közötti időszakban bevitelünk egészben véve csökkenő, kivitelünk ellenben emelkedő irányzattal bír.

Az egyes cikkek tekintve, emelkedett bab-, ásványviz-, mű- és talpfa-, papír- és malátakivitelünk, míg ellenben lisztkivitelünk, a mely 1907. évig mindig 100.000 mm.-nál többet tett ki, 1908. évben 7.124 mm.-t, csökkent. Ennek oka az 1907. évben kötött kereskedelmi szerződésnek azon intézkedése, mely a fiume—velence—alai forgalomban kivitelünket Tirolba megszüntette.

A behozatal csökkenése főleg a borbekötés megszűnésében leli magyarázatát, a mely 1900-ban még évi 560.560 mm.-t tett ki, ellenben 1908-ban csak 1.815 mm.-val szerepel, a miből tengeren csak 912 mm. érkezett; ezen csökkenést részben ellensúlyozta asfalt-, láva-kövezetkövek-, kén-, korpa- s főleg tégl- és cserépszindely-behozatalunk, mely utóbbiból 1908. évben 200.000 mm.-nál többet importáltunk, noha ezen cikkek 1900. évi forgalmunkban még egyáltalában nem szerepelnek.

Franciaországgal való tengeri forgalmunkat tekintve, bevitelünk 1900-ban 32.088 mm.-ről 1908-ig 75.494 mm.-ra emelkedett, kivitelünk ellenben ugyanazon idő alatt lényegesen, 1,756.161 mm.-ről 677.779 mm.-ra csökkent.

A bevitel emelkedése főleg pálma- és kokosdióolaj-importunk emelkedésében találja magyarázatát, míg kivitelünk nagymérvű csökkenését a következő számszerű adatok eléggé illusztrálják:

Kivitelünk kitétt:

	1900-ban	1908-ban
	métermázsát	
lisztből	105.174	30.904
dongából	811.885	118.659
műfából	893.951	423.376

Spanyolországgal való összes tengeri ki- és bevitelünk fokozatos emelkedést mutat; bevitelünk 1900—1908. évek alatt 27.568 mm.-ről

159.874 mm.-ra, kivitelünk 90.297 mm.-ről 125.540 mm.-ra emelkedett. A bevitel a kisebb jelentőségű, mert alig egy millió korona értékű árúróól van szó, főleg kénkovandról Huelvából és hántolatlan rizsről Valencziából; de ezek a cikkek 1899-ben még egyáltalában nem játszottak behozatalunkban számottevő szerepet, míg ellenben 1908-ban a behozott mennyiség 130.798, illetve 21.500 mm.-t tett ki.

A kivitel tárgyát elsősorban fa képezi, melyből 1900. évben 71.259, 1908-ban pedig 74.110 mm.-t exportáltunk, míg a közbeeső években a kivitt mennyiség 66.000—125.000 mm. között ingadozott; egyébként a kivitelünk tárgyát képező többi cikknél is emelkedést találunk.

Portugáliával való tengeri forgalmunkban bevitelünk jelenleg még egészen jelentéktelen, kivitelünk ellenben 1900. évtől, 25.671 mm.-ről, 1908. évig 171.468 mm.-ra, tehát lényegesen emelkedett. Ezen emelkedés főoka czukorkivitelünk fokozatos fellendülése; az emelkedés 54.276 mm.-ről 131.394 mm.-ra nagyon örvendetes jelenség ebben a viszonylatban; hasonlóképen, bár nem ily mérvben, emelkedett hántolt rizskivitelünk is.

Hollandiával való tengeri forgalmunkban behozatalunk alig szerepel, kivitelünk pedig 1900. év óta 470.000 mm.-ről 1908. évig 247.522 mm.-ra csökkent; ennek oka főleg liszt, fa és árpa exportunk csökkenése.

Belgiumból behozatalunk szintén jelentéktelen, kivitelünk pedig, mely 1906. évig soha sem esett 200.000 mm. alá, 1907. évben 179.246 mm.-ra, 1908. évben pedig 148.425 mm.-ra csökkent; ennek oka elsősorban fakivitelünknek fokozatos csökkenése 238.414 mm.-ről 93.851 mm.-ra; a kivitelben újabb keletű tölgyfakivonat exportunk, mely 1908. évben már 14.461 mm.-t tett ki.

Tengeri forgalmunk *Németországgal* jelentéktelen, mert exportárúink természetesen a szárazföldi és dunai utat választják; a mi kevés kivitel van, az főleg Hamburgba transitált boszniai és dalmát asphalt- és tölgykivonat stb.; a behozatal szintén Hamburg kikötőből származik s leginkább pálma- és kokosdió-olajból, kávéból, huzából és salétromból áll.

Különös figyelmet érdemel forgalmunk *Nagy-Britanniával*; összes tengeri behozatalunk e viszonylatban — még az 1907. évi rendkívüli szénbenozataltól el is tekintve — rendkívül emelkedett, a mennyiben 1900. évben csak 391.956 mm.-t, 1908. évben pedig 1,719.721 mm.-t tett ki; ha azonban figyelembe vesszük, hogy az 1900. évi behozatalból 252.163 mm., az 1908. évből pedig 1,535.154 mm. esik köszönre, úgy azt látjuk, hogy minden egyéb behozatali cikk emelkedése összesen csak mintegy 45.000 mm.-t tett ki.

Köszénbehozatalunk különben 1900. év óta 252.163 mm.-ről foko-

zatosan emelkedett 1906. évig 1,208.345 mm.-ra, 1907. évben 4,185.468 mm.-t tett ki, de 1908. évben visszaesett 1,535.154 mm.-ra.

Emelkedést mutat azonkívül behozatalunk nyersfémekben, gépekben és azok alkatrészeiben, quebracho-, gesztenyefa és mimosa-kivonatban; egyéb cikkekben, mint nyersvas és acél, kávé, pálma- és kokosdió-olajban a behozatal nem mutat fokozatos változást s a pillanatnyi conjuncturák hatása alatt áll.

Kivitelünk végeredményben véve nem mutat fel nagyobb változást, a mennyiben 1900. évben 1,049.501 mm.-t, 1908. évben pedig 1.023.58 mm.-t tett ki; ha azonban az egyes kiviteli cikkeknek tekintjük, úgy a következőt látjuk.

Liszt kivitelünk 567.904 mm.-ről 118.527 mm.-ra, fűrészelt és bárdolt fakivitelünk pedig 110.834 mm.-ről (1905. évben) fokozatosan 70.707 mm.-ra csökkent; ezeket a csökkenéseket azonban teljesen ellensúlyozta a kivitel emelkedése a következő cikkekben.

Első sorban említendő cukorkivitelünk, mely 1900. évben 81.647 mm.-t tett ki; 1904. évben homok- és kristály-cukorból 69.680 mm.-t, nyers cukorból már 365.783 mm.-t exportáltunk, mely mennyiségek ugyan 1906. évig csökkentek, de azután ismét emelkedtek és 1908. évben 111.372, illetve 376.282 mm.-t tettek ki.

Árpakivitelünk 1900. évben 58.315 mm.-ra rúgott; 1904-ben már 216.785 mm.-ra emelkedett, 1905. évben ismét csak 87.614 mm.-t tett ki; 1908. évben 80.167 mm. volt a kivitel.

Nem jelentéktelen kivitelünk bab és ásványvizben, mely utóbbi szintén fokozatosan emelkedett 18.558 mm.-ről 24.403 mm.-ra.

Végül jelentékenyen emelkedett kivitelünk magnésitban, továbbá tölgy- és fenyőfakivonatban, mely cikkek 1900. évben még egyáltalában nem képezték kivitel tárgyát s melyekből 1908. év folyamán 140.846, illetve 98.549 mm.-t vittünk ki.

A *Földközi-tengeren fekvő brit birtokok* felé — alig említést érdemlő behozatal mellett — kiviteli forgalmunk elég élénk, különösen Malta felé, mely főleg cukorkivitelünknek jelentős piacza, továbbá Gibraltárba, hova főleg dohányt, cukrot és kőolajat szállítunk; kivitelünk e két kikötőbe 1900—1908. években 30.856 mm.-ről 73.061 mm.-ra emelkedett.

Áttérve ezután a földközi tenger afrikai országaira, első sorban azokat sorolom fel, a melyekkel saját hajójárataink által állunk összeköttetésben.

Tunisi forgalmunk csekély; behozatalunkban majdnem kizárólag foszfát föld szerepel évenként emelkedő mennyiségben (1900. évben 13.201 mm., 1908. évben 37.128 mm.), ellenben kivitelünk 48.279

mm.-ról 11.687 mm.-ra csökkent, melynek oka főleg műfaexportunknak csökkenése. (1900. évben 34.498 mm., 1908. évben 3.391 mm.)

Behozatalunk *Algirból* 1900—1908. években 46.419 mm.-ról 199.640 mm.-ra emelkedett; oka főleg a Bona kikötőből származó foszfátföld behozatalának fellendülése; nem jelentéktelen tengeri fűbehozatalunk, a mely azonban nem mutat fel ingadozást és évenként mintegy 14—15.000 mm.-t tesz ki.

Kivitelünk ellenben 105.672 mm.-ről 20.923 mm.-ra csökkent; oka főleg faexportunk csökkenése, 99.647 mm.-ről 3.758 mm.-ra, a mit dohánykivitelünknek 102 mm.-ről 3.561 mm.-ra és babkivitelünknek 200 mm.-ről 2.048 mm.-ra való emelkedése nem volt képes ellensúlyozni.

Maroccoval való forgalmunkban a behozatal jelentéktelen, ellenben kivitelünk 1899. év óta 105 mm.-ről, 1903. évben 26.125 mm.-ra emelkedett, noha azután 1908. évig ismét 7.206 mm.-ra csökkent. Ezen visszaesés oka cukor- és műfa-exportunk hanyatlása. A kivitel egyéb tárgyai közül, mint cukor, nyers dohány, sör, műfa, említést érdemel még kőolajkivitelünk, mely csak 1907. évben vette kezdetét 25 mm.-val, de 1908. évben már 1.346 mm.-t tett ki.

A Földközi-tenger keleti partjaival való forgalmunkról a következőket jegyzem meg.

Behozatalunk *Görögországból* 1900—1906. években 15.000 és 70.000 mm. között ingadozott, de 1907. évben már 115.674 mm.-ra, 1908. évben pedig 142.936 mm.-ra emelkedett; ezen emelkedést főleg a nagyobb-mérvű santorin-behozatal, továbbá dohány- és fügebehozatalunk fellendülése okozta.

Kivitelünk 1900. évben 54.960 mm. volt, 1903. évben 171.386 mm.-t tett ki, de azután 1908. évig fokozatosan 75.045 mm.-ra esett vissza, a minek oka főleg donga- és műfa-kivitelünk csökkenése; a kivitel e cikkekből:

1900. évben	. . . . .	47.783 mm.
1903. „	. . . . .	157.149 „ és
1908. „	. . . . .	55.287 „ volt.

Emelkedett azonban cukorkivitelünk 669 mm.-ről 5.924 mm.-ra, és ásványolajkivitelünk, mely újabb keletű és 1908-ban már 2.280 mm.-t tett ki.

Az *európai Törökországból* származó mérsékelt behozatal 1900—1908. években 20.000 és 100.900 mm. között ingadozott, a miből dohányra esik:

1900. évben	. . . . .	18.240 mm.
1903. „	. . . . .	24.191 „
1908. „	. . . . .	19.956 „

Kivitelünk ellenben 50.675 mm.-ről 122.317 mm.-ra emelkedett, sőt 1906. évben 178.440 mm.-t tett ki; az emelkedés főleg ásványolaj s hántolt

rizs exportunkban számottevő, míg cukorkivitelünk csökkent; az összes török kikötők között legélénkebb a kivitelünk Obottiba, mely főleg Montenegró felé transitál nagy mennyiségű kukoriczát, hántolt rizst, kőolajt stb.

Az *ázsiai Törökországgal* való forgalmunkba úgy a kivitel, mint a bevétel 1905–1906. évekig emelkedett, de azóta ismét visszaesett és 1908. évben körülbelül az 1900. évben elért határon maradt. Behozatali forgalmunk legélénkebb Smyrnával, a honnan valloneát hozunk be nagy mennyiségben; a kivitelben cukor, főleg Smyrnába, ásványolaj, rizs és fa játszanak szerepet.

Egyiptommal való forgalmunkban nem tapasztalunk lényeges s fokozatos változást; a behozatal főcikkei szivarkák és egyiptomi pamut, a kivitelé pedig fa, cukor s hajlitott butor.

A többi kisebb államokkal való forgalomra vonatkozólag utalok az említett táblázatok adataira.

A *britindiai* forgalomban a behozatal 1899. évben 787.697 mm.-ről 1908. évig 1,203.425 mm.-ra, a kivitel pedig 264.240 mm.-ről 931.603 mm.-ra emelkedett; a bevételi cikkek között hántolatlan rizs, juta, lenmag, pamut és bors, a kivitelben pedig cukor játszik elsőrangú szerepet.

Behozatalunk hántolatlan rizsből 1904–1908. években 721.574 mm.-ről 994.104 mm.-ra, olajos magvakban 1905–1908. években 18.412 mm.-ről 41.611 mm.-ra, kivitelünk homok- és kristálycukorból 1904–1908. években 565.369 mm.-ről 837.246 mm.-ra emelkedett.

Kínával való forgalmunk egyáltalában nem számottevő, *Japánnal* való forgalmunknál pedig behozatalunk 1899–1908. években 55.010 mm.-ről 3.159 mm.-ra, kivitelünk 115.137 mm.-ről fokozatosan 4.890 mm.-ra csökkent, úgy, hogy ma már e két keleti birodalommal való forgalmunk egy minimumra esett vissza.

Áttérve az amerikai földrészre, az *Északamerikai Egyesült-Államokkal* való forgalmunkban behozatalunk 1900. év óta 144.745 mm.-ről 1908. évig 494.033 mm.-ra emelkedett, kivitelünk pedig, mely 1904. évben 470.659 mm.-t tett ki, 1904. évig fokozatosan 68.274 mm.-ra csökkent, de azután ismét fokozatosan emelkedett és 1908. évben elért 601.318 mm.-t.

A behozatalnál majdnem minden egyes cikknél emelkedés tapasztalható, így nevezetesen nyers dohány, nyers műfa és faárú, ásvány kőolaj, nyers pamut, nyers fémek, gépek s főleg foszfát földnél; a kivitelnél cukorexportunk, mely 1900. évben megközelítette a 300.000 mm.-t, 1904. évig teljesen talajt vesztett, és csak az utóbbi években emelkedett ismét, főleg nyers cukor, de még csak 140.000 mm.-t tesz ki; babkivitelünk 1900. évben 86.000 mm., 1904. évben 6.250 mm., 1908. évben pedig 200.000 mm.-ra rugott; emelkedett továbbá ásványviz-, papirosanyag- és magnésitkivitelünk is.

Délamerika országai közül *Braziliával* van legélénkebb forgalmunk. Behozatalunk 1900. év óta azonban, eltekintve az 1901. és 1903. évektől, melyekben meghaladta a 20.000 mm.-t, alig változott és mintegy 11.000 mm.-t tett ki; behozatali cikk majdnem kizárólag kávé, a melyből behoztunk:

1900. évben . . .	8.108 mm.-t	1903. évben . . .	25.863 mm.-t
1901. „ . . .	19.877 „	1908. „ . . .	11.298 „

A kivitel 1900. évtől 1908. évtől 104.018 mm.-ről 82.243 mm.-ra csökkent; főcikke a liszt, a melynek exportja 96.875 mm.-ről fokozatosan 68.730 mm.-ra esett vissza.

1906. év óta Rio de Janeiroba malátát is exportálunk és a kivitt mennyiség 1908. évben 7.120 mm.-t tett ki.

Argentínából csak 1903. év óta importálunk főleg olajos magvakat és quebrachofakivonatot, évenként emelkedő mennyiségben; a behozatal a két cikkben 1908. évben 99.578, illetve 13.706 mm.-t tett ki; 1903—1906. években tengerit is hoztunk be:

1903. évben . . .	74.464 mm.-t	1905. évben . . .	1.488.309 mm.-t
1904. „ . . .	780.643 „	1906. „ . . .	90.955 „

Az utóbbi évben ez a behozatal megszűnt.

Kivitelünk 1905. évig jelentéktelen volt, de

1905. évben . . .	30.726 mm.-t	1907. évben . . .	14.173 mm.-t. és
1906. „ . . .	53.261 „	1908. „ . . .	12.520 „ tett ki.

Az 1905. és 1906. évi nagyobb kivitel vas- és fémárúk, gépek stb. kivitelének köszönhető, melyből e két évben 17.144, illetve 33.287 mm.-t exportáltunk. Kisebb-nagyobb mennyiségben kiviszünk lisztet, finomított cukrot, aszalt szilvát, műfát, stb., stb.

* * *

A fentiekben hű képet igyekeztem adni Fiume és így az ország tengeri forgalmáról, mert a többi magyarországi kikötő forgalma elenyészően csekély. Vizsgálódásunk tárgyát már most az fogja képezni, hogy a különböző hajózási vállalatok s különösen a magyar állami támogatásban részesedő társaságok az utolsó évek folyamán mily arányban fejlődtek és vettek részt a fiumei forgalom lebonyolításában, hogy ily módon fogalmat nyerjünk az egyes vállalatok tevékenységéről s így létjogosultságáról.

Első sorban a „Magyar-horvát“ tengerhajózási vállalat forgalmára vonatkozó adatokat, melyeket a III. táblázatban csoportosítottam, ismertetem s ez alkalommal csak röviden jelzem — a mire később még visszatérek — hogy e társaság hajói a magyarországi, ausztriai, európai törökországi és csekély mérvben az olaszországi forgalom lebonyolításában részesednek.

Ezen táblázatból látjuk, hogy a társaság részesedése a magyarországi kikötőkkel való forgalomban 1901—1908. években a behozatalnál 80.224 mm.-ről 39.660 mm.-ra csökkent, ellenben az osztrák forgalomban 363.235 mm.-ről 499.729 mm.-ra emelkedett, hasonlóképen emelkedett részesedése az olasz behozatalnál 44.016 mm.-ről 141.320 mm.-ra és az európai törökországi behozatalnál a rendszeres járatok berendezése óta 1.976 mm.-ra.

A társaság részesedése a kivitelben a magyar kikötőkkel való forgalomban 141.799 mm.-ről 167.593 mm.-ra, az osztrák forgalomban 587.598 mm.-ről 1,286.778 mm.-ra, az európai törökországi forgalomban 1903. év óta 3.378 mm.-ről 28.660 mm.-ra emelkedett, ellenben az olasz kikötőkbe, Ancona és Velenczébe irányuló kivitelben a társaság évenként átlag 260.000 mm.-t szállított, kivéve az 1901. és 1907. éveket, melyeknek forgalma a 400.000 mm. körül volt.

Ha azonban azt nézzük, hogy Fiume forgalmának fejlődésével lépést tartott-e a társaság forgalma, vagyis azt vesszük figyelembe, hogy az 1901—1908. években a társaság az illető viszonylat összforgalmának hány %-át bonyolította le, úgy azt látjuk, hogy a társaság részesedése a magyarországi kikötőkkel való forgalomban úgy a behozatalnál, mint a kivitelnél csökkent, azaz a fokozott versenynyel e viszonylatokban nem volt képes eredeti forgalmát megvédeni; a sokkal nagyobb mérvű, osztrák kikötőkkel való forgalomban ellenben a behozatalnál a társaság az összes behozatalnak majdnem állandóan mintegy 43%-át bonyolította le, a kivitelben való részesedése pedig 66%-ról fokozatosan 78%-ra emelkedett.

A társaság működésének teljes ismertetése céljából ugyanazon táblázatban a személyforgalomra vonatkozó adatokat is feltüntettem; e forgalom 1901.—1908. évig az összes viszonylatokban 531.237 utasról 1,064.966-ra, a fiumei—anconai vonalon egyedül 7.787-ről 11.185-re, a fiume—velencei vonalon 11.245-ről 28.323-ra emelkedett.

Nem tartozik ezen előadásom feladatához a társaság egyes vonalainak forgalmát ismertetni, mert ha ily részletezésbe bocsátkoznám, túllépném azt a keretet, a melyhez kötve vagyok, másrészt pedig e részletezés sem világítaná meg jobban azt a fontos szerepet, a melyet ez a társaság külforgalmunk lebonyolításában betölt.

Áttérek tehát a másik állami támogatásban részesülő magyar hajózási vállalat, az »Adria« tengerhajózási társaság forgalmának ismeretetésére. A megfelelő adatokat a IV. táblázatban állítottam össze s az V. táblázatban, úgy mint azt a „Magyar-horvát“ tengerhajózási vállalatnál tettem, feltüntettem %-okban az »Adria« részesedését s annak fejlődését az illető országokkal való összforgalomban.

IV. Az »Adria« m. kir. tengerhajózási r. t. hajóival lebonyolított forgalom a finnci viszonylatban az 1901—1909. években.

Az ország megnevezése	Mennyiség métermázsákban									
	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	
	a) Behozatal.									
Olaszország	193.660	189.130	204.690	203.620	128.230	229.190	213.250	184.370	228.050	
Franciaország	20.260	35.000	30.970	30.340	35.060	37.510	68.220	62.810	58.600	
Spanyolország	—	22.450	1.560	6.430	8.520	7.820	15.480	29.300	33.570	
Portugália	—	100	—	40	170	480	530	170	1.260	
Nagy-Britannia	233.890	234.470	257.810	240.820	242.700	279.170	837.980	331.750	336.380	
Belgium	3.910	6.120	710	28.590	7.830	2.330	3.660	1.910	36.880	
Hollandia	15.600	540	—	4.219	15.850	4.000	6.300	24.900	12.110	
Hamburg	34.760	11.530	27.110	24.780	14.090	17.910	16.690	26.030	84.690	
Északafrikai kikötők	4.380	5.250	14.850	10.340	13.960	4.390	15.050	11.070	42.760	
Délamerikai „	4.820	590	2.440	25.670	37.240	5.010	32.130	1.800	24.280	
Trieszt	1.670	150	—	—	—	—	—	—	—	
New-York	—	—	40	17.740	46.600	66.680	69.240	74.200	107.870	
Összesen	523.050	505.590	540.180	601.960	550.250	654.490	1,278.530	748.310	966.450	
	b) Kivitel.									
Olaszország	134.390	199.300	154.380	101.400	192.010	286.080	440.340	418.220	471.930	
Franciaország	752.820	513.010	701.150	689.550	650.420	668.240	517.430	386.130	440.790	
Spanyolország	105.860	120.190	65.310	79.070	80.960	95.170	125.190	121.860	133.510	
Portugália	18.450	40.350	79.900	38.250	88.030	77.800	147.000	145.540	133.840	
Nagy-Britannia	888.100	1.430.270	2,279.020	992.160	1,032.030	1,028.030	881.190	901.140	696.290	
Belgium	229.180	296.270	299.090	231.990	284.900	269.880	209.800	152.530	146.890	
Hollandia	272.900	281.560	438.970	364.140	348.950	387.890	335.890	246.800	158.150	
Hamburg	44.680	31.610	60.640	79.870	29.080	34.580	39.430	32.190	42.680	
Északafrikai kikötők	21.610	69.020	49.440	58.210	39.170	36.760	59.730	31.980	33.750	
Délamerikai „	48.730	49.140	51.500	56.980	38.950	53.820	60.520	51.820	17.320	
Fekete tengeri „	—	—	—	7.120	—	—	—	—	—	
New-York	—	—	—	28.360	47.500	44.000	79.170	233.020	223.100	
Összesen	2,516.720	3,030.720	4,183.820	2,727.100	2,832.300	2,982.250	2,895.690	2,733.950	2,498.250	

V. Az „Adria“ m. kir. tengerhajózási részvénytársaság hajói által lebonyolított forgalom aránya az illető viszonylat összforgalmában $\%$ -ban az 1901—1908. évben.

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
	a) Behozatal.							
Olaszország								
Franciaország	23·4	23·2	19·5	31·4	17·1	27·8	29·5	29·4
Spanyolország	59·2	69·4	65·8	72·0	57·0	62·9	86·0	83·2
Portugália	0·0	80·6	0·4	1·1	2·7	2·7	13·4	18·3
Nagy-Britannia	behozatala egészen lényegtelen.							
Belgium és Hollandia	40·6	43·4	38·5	34·4	32·2	21·2	19·4	19·3
Északafrikai kikötők	87·1	0·1	22·0	78·1	53·5	19·9	20·0	54·6
	11·0	24·2	8·0	16·1	11·5	2·6	7·5	4·7
	b) Kivitel.							
Olaszország	10·0	17·7	14·1	10·5	16·6	21·3	28·4	26·4
Franciaország	41·5	36·9	66·1	60·6	56·6	72·0	67·1	56·9
Spanyolország	81·5	89·6	50·8	50·7	85·4	88·0	96·1	96·0
Portugália	22·8	93·0	76·2	48·7	93·6	85·7	94·2	85·9
Nagy-Britannia	94·8	90·5	88·0	63·4	94·5	96·5	99·7	88·3
Belgium és Hollandia	77·1	90·6	65·8	90·2	95·4	94·3	96·4	99·3
Északafrikai kikötők	17·4	61·6	30·8	42·4	63·9	66·1	70·6	82·0

Ha mindenekelőtt az „Adria“ által lebonyolított behozatali forgalmat tekintjük, azt látjuk, hogy az 523.000 mm.-ről fokozatosan 966.000 mm.-ra emelkedett, eltekintve az 1907. évi rendkívüli köszénbehozatal következtében ebben az évben elért 1,278.000 mm.-tól.

A társaság által lebonyolított kiviteli forgalom ellenben 1901—1903. évig 2,517.000 mm.-ről 4,183.820 mm.-ra emelkedett, a minek főleg az angol gabona, liszt és cukorkivitel volt az oka, 1904. év óta azonban visszaesett s bár 1908. évig még évenként meghaladta az 1901. év kivitelét, 1909. évben már ezt sem érte el, úgy hogy az „Adria“ által kivitt árúk mennyisége 1909. évben volt legcsekélyebb a lefolyt időszakban.

Ha az egyes országokkal való forgalmat külön tekintjük, úgy a behozatalnál a következőt tapasztaljuk:

A társaság behozatala az olasz kikötőkből lényegtelenül bár, de emelkedett, úgy hogy a borbéhozatal teljes megszűnése, mely pedig 1901. évben még mintegy 46.000 mm.-t tett ki, a többi cikk behozatalának emelkedése által, mely főleg a déligyümölcsbehozatalnál 1901—1909. években 100.000 mm.-ről 165.000 mm.-ra összesen 65.000 mm.-t tett ki, teljesen ellensúlyozva van.

A társaság behozatala Franciaországból 20.000 mm.-ről 60.000 mm.-ra

emelkedett; egy cikk behozatalánál sem találunk ugyan feltűnő emelkedést, de viszont egy cikk sincs, melynél legalább csekély emelkedés nem lenne tapasztalható.

A társaság hajói *Spanyolországból* 1901. évben még egyáltalában nem hoztak be árút, ellenben a behozatal 1909. évben mintegy 34.000 mm.-t tett ki; főtárgyai fűszer, liszt és takarmány.

A társaság behozatali forgalma *Portugáliával* lényegtelen s 1909. évben 1.290 mm.-ra rúgott; főtárgyai parafa- és gyapotárú.

Lényegesen, 234.000 mm.-ről 336.000 mm.-ra emelkedett az „Adria“ behozatali forgalma *Angliából*; az emelkedés főleg kőszénnél jelentékeny 110.000 mm.-ről 233.000 mm.-ra, míg a nyersvas importja 62.000 mm.-ra csökkent.

Belgiumból a foszfát-föld-import fellendülése folytán a társaság hajói által lebonyolított behozatal 4.000 mm.-ről 37.000 mm.-ra emelkedett.

Az „Adria“ behozatala *Hollandiából* lényegtelen s ingadozó.

A társaság behozatala *Hamburgból* csak 1909. évben emelkedett lényegesen, 26.000 mm.-ről 85.000 mm.-ra; főtárgyai buza, tengeri és salétrom.

Az északafrikai kikötőkből a társaság behozatala szintén csak 1909. évben emelkedett lényegesen 11.000 mm.-ről 43.000 mm.-ra; főcikkék a nyersvas és a tengeri fű.

Délamerikából az „Adria“ hajói főleg kávé és tengerit hoztak be, az 1901—1909. években 1.800 és 37.000 mm. között ingadó mennyiségben.

Lényegesen emelkedett a társaság hajói által lebonyolított behozatal *New-Yorkból*, mely csak 1904. évben vette kezdetét s 1909. évben már 107.000 mm.-t tett ki, főtárgyai gyapotárúk, gépek, ón, réz, ásványolaj stb.

Tegyük ezek után az „Adria“ társaság által lebonyolított kivitel fejlődését az 1901—1909. évben az egyes országok szerint vizsgálódás tárgyává.

A kivitel *Olaszországba* lényegesen, 134.000 mm.-ről 472.000 mm.-ra emelkedett, a minek főoka a fakivitel emelkedése, a melyben a társaság 1901-ben 124.000, 1909-ben pedig 350.000 mm.-val részesedett.

A kivitel *Franciaországba* 753.000 mm.-ről 440.000 mm.-ra csökkent; oka dongakivitelünk csökkenése 120.000 mm.-ről 32.000 mm.-ra, fakivitelünk csökkenése 427.000 mm.-ről 164.000 mm.-ra, liszt-kivitelünk csökkenése 81.000 mm.-ről 11.000 mm.-ra, melyet egyéb csekélyebb mennyiségben elhajózásra kerülő cikkek kivitelének, pl. a dohányénak az emelkedése 5.000 mm.-ről 25.000 mm.-ra nem birt ellensúlyozni.

A kivitel *Spanyolországba* 106.000 mm.-ről 136.000 mm.-ra emel-

kedett, a mi főleg fakivitelünk emelkedésének eredménye. (1901. évben 63.000 mm.-t, 1909. évben 102.000 mm.-t tett ki.)

Az „Adria“ hajói által *Portugáliába* közvetített kivitel 18.000 mm.-ről 134.000 mm.-ra emelkedett, mely főleg cukorkivitelünk fellendülésében (1901. évben 5.000 mm.-t, 1909-ben 111.000 mm.-t vittek ki a társaság hajói) találja magyarázatát.

A társaság hajói *angol kikötőkbe* 1901. évben 888.000 árút vittek ki; ez a mennyiség a következő években 1903. évig 2,280.000 mm.-ra emelkedett, azután azonban ismét csökkent és az 1909. évben már csak 696.000 mm.-t tett ki; csökkent a fakivitel 144.000 mm.-ről 69.000 mm.-ra, a cserkivonat export 131.000 mm.-ről 84.000 mm.-ra, főleg a lisztexport 403.000 mm.-ről 47.000 mm.-ra; ellenben a cukorkivitelben való részesedés 50.000 mm.-ről 252.000 mm.-ra emelkedett s így némileg ellensúlyozta a többi említett cikkekben beállott csökkenéseket.

A társaság hajói *Belgiumba* 1901. évben 229.000 mm.-t, 1909. évben már csak 147.000 mm.-t szállítottak; a csökkenés lényeges a fakivitelnél 164.000 mm.-ről 100.000 mm.-ra.

Hasonlóképpen csökkent a társaság kiviteli forgalma *Hollandiával* 273.000 mm.-ről 158.000 mm.-ra; leglényegesebb ismét a fakivitel csökkenése 166.000 mm.-ről 44.000 mm.-ra; emelkedett ellenben, bár nem ily mennyiségben, a babkivitel 5000 mm.-ről 47.000 mm.-ra.

A kiviteli forgalom az *északafrikai kikötőkbe* szintén emelkedett 22.000 mm.-ről 34.000 mm.-ra, a közbeeső 1902., 1904. és 1907. években pedig a 60.000 mm.-t is meghaladta; a viszonylatban majdnem minden kiviteli cikknél tapasztalható emelkedés, főleg dohánynál 2.000 mm.-ről 5.400 mm.-ra.

A társaság kivitele a *délamerikai kikötőkbe* 49.000 mm.-ről 17.000 mm.-ra csökkent; főoka a liszt kivitel csökkenése 48.000 mm.-ről 9.000 mm.-ra; ellenben a társaság 1904. év óta emelkedő irányzatú kiviteli forgalmat bonyolít le *New-Yorkkal*; 1904. évben 28.000 mm., 1909. évben pedig már 223.000 mm. volt a kivitt mennyiség; fő tárgya a bab, melyből 1909. évben már 151.000 mm.-át szállítottak a társaság hajói.

Ugyanolyan módon, mint azt a „Magyar-Horvát“ tengerhajózási részvénytársaság forgalmánál tettük, azt fogom most megvilágítani, hogy az „Adria“ társaság forgalmának a fejlődése mily arányban állott a Fiume és az illető országok kikötői között lebonyolított összes forgalomhoz, vagyis a társaság fejlődése és így részesedése az összforgalomban nagyobbodott vagy csökkent-e a lefolyt 9 év folyamán; a megfelelő fontosabb adatokat az V. táblázatban csoportosítottam s az eredmény a következő:

A behozatalban az „Adria“ a franciaországi forgalomban részesedik

legnagyobb arányban, amennyiben 1901. évben az összforgalomnak mintegy 60, 1908. évben pedig 83⁰/₀-át bonyolították le; az angol-országi behozatalnál az „Adria“ részesedése 1901—908. években 40⁰/₀-ról 19⁰/₀-ra csökkent, a minek főokát a nagy és növekvő kőszénbehozatal képezi, melyet főleg szabadhajózási vállalatok tartanak kezükben; a társaság részesedése az olasz behozatalnál átlag véve 23⁰/₀-ról 29⁰/₀-ra emelkedett; a belga, németalföldi és afrikai forgalomnál, valamint a külön fel nem sorolt spanyolt portugál és amerikai behozatalnál alig játszik szerepet.

A kivitelnél az „Adria“ szerepe természetesen nagyobb; részesedése az olasz forgalomban 10⁰/₀-ról 26⁰/₀-ra, a francia forgalomban 41⁰/₀-ról 57⁰/₀-ra emelkedett, de 1906. évben a 72⁰/₀-ot is meghaladta; a spanyolországi kivitelnek 96⁰/₀-át, a portugáliainak 86⁰/₀-át bonyolította le majdnem állandóan az 1901—1908. években; az Angliába irányuló kivitelben való részesedése 63—99⁰/₀ között, a belga-holland kivitelnél szintén 66—99⁰/₀ között ingadozik, míg részesedése az észak-afrikai kikötőkbe irányuló kivitelnél 17⁰/₀-ról 82⁰/₀-ra emelkedett.

Mindezek az adatok azt igazolják, hogy a társaság megállta helyét a világversenyben s részesedése a magyar külkereskedelem lebonyolításában egészben véve jelentékenyen emelkedett.

Ugyanezen következtetésre jutunk a VI. táblázat adataiból is, mely a társaság földközi tengeri vonalain lebonyolított közbeeső forgalomról ad felvilágosítást; ezek szerint a társaság összes vonalainak közbeeső forgalma 1901. évtől 3,960.000 mm.-ről 1909. évig 5,274.000 mm.-ra emelkedett s noha ez az emelkedés már 1902. évben állott be s azóta a forgalom lényegesebb változást nem szenvedett, ez az eredmény, tekintettel arra a körülményre, hogy a társaságnak összes vonalain fokozott versenyen kell megküzdeni, teljesen kielégítőnek mondható. A szerződéses földközi tengeri járat közbeeső forgalma, mely 1902. évben 1,428.000 mm.-t tett ki, 1906. évig fokozatosan 1,740.000 mm.-ra emelkedett, de azóta ismét 1,490.000 mm.-ra csökkent; az ugyancsak szerződéses északafrikai járat közbeeső forgalma azonban 1903. évtől 173.000 mm.-ről 1909. évig 71.050 mm.-ra csökkent s így ez a viszonylat az, a melyben a társaság legkevésbé volt képes a nemzetközi versenyen sikeresen megküzdeni.

Fiume tengeri forgalmának lebonyolításában nagy szerepet játszik még az osztrák Lloyd hajóstársaság s így az arra vonatkozó adatokat szintén közlöm a VII. táblázatban; ezekből látható, hogy ezen társaság összforgalma a fiumei viszonylatban a lefolyt nyolcz év alatt nem mutat fel sem fejlődést, sem csökkenést.

VI. Az »Adria« m. kir. tengerhajózási r.-t. földközi-tengeri vonalainak közbeeső forgalma 1901—1909. években.

	Mennyiség métermázsákban								
	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909
A földközi-tengeri vonal (Olasz-, Francia- és Spanyolország) közbeeső forgalma	—	1,428.370	1,530.030	1,557,230	1,670.110	1,740.250	1,497.470	1,446.030	1,490.260
Az északafrikai vonal közbeeső forgalma	—	169.260	173.510	172.860	140.380	134.320	118.750	87.490	71.050
Az összes közbeeső forgalom . . .	3,960.680	5,413.970	5,763.260	5,642.340	5,507.060	5,770.370	5,137.590	5,852.450	5,273.950

A magyar keleti tengerhajózási r.-t. az 1900—1908. években lebonyolított forgalom.

	Mennyiség métermázsákban								
	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
1. Kötött díjtételek mellett közvetített magyar forgalom:									
a) a fekete-tengeri kikötőkbe . . .	620	996	618	680	817	1.440	1.450	2.468	2.163
b) Konstantinápolyba	2.757	2.582	2.883	5.991	3.187	2.750	4.828	3.837	3.071
c) a „Lloyd“ egyezmény tárgyát képező II kikötőbe	2.216	1.972	1.156	1.630	624	1.359	1.512	1.665	860
d) egyéb keleti kikötőkbe	799	2.425	42	163	41	20	19	—	—
Összesen	6.534	7.975	4.699	8.464	4.669	5.569	7.809	7.970	6.094
2. A szabadhajózásban	118.626	116.108	96.391	96.463	160.737	207.334	182.490	234.953	273.380
Főösszeg	124.954	124.083	101.090	104.927	165.406	212.903	190.299	242.923	279.474

VII. Az osztrák Lloyd gőzhajózási társaság által a fiúmei viszonylatokban lebonyolított forgalom az 1901--1908. években.

Az ország megnevezése	Mennyiség métermázsákban							
	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
	a) Behozatal.							
Oroszország	5	96	2.313	48.593	30.080	5.617	1.346	1.262
Románia	65.173	67.901	308.970	283.312	12.097	121.821	48.546	40.408
Görögország	5.821	11.115	15.149	29.104	29.071	21.473	85.789	29.178
Európai Törökország	19.712	14.327	27.612	40.170	76.236	42.396	21.698	19.947
Azsiái	65.857	64.300	37.613	42.043	75.345	46.768	32.404	31.163
Brit-India	86.584	258.825	213.026	182.466	262.130	322.229	218.307	149.142
Brazília	2.678	—	2.259	2.002	5.121	6.249	8.623	9.506
Algír	—	—	—	—	—	—	1.058	—
Argentína	—	—	—	—	1.226	—	21.097	—
Nagy-Britannia	—	—	16.500	—	—	1.014	—	—
Siam	—	30.469	—	—	—	—	—	—
Japán	32.537	63.296	—	—	—	—	—	—
Egyéb országok	140.266	43.734	32.473	90.141	80.669	63.858	19.656	60.503
Összesen	418.658	554.168	655.915	717.831	571.975	631.436	458.524	341.110
b) Kivitel.								
Ausztria	93.145	75	443	—	—	—	44	409
Olaszország	—	31	—	62	215	—	2.297	8.036
Görögország	24.588	46.863	57.148	85.927	57.863	48.935	63.176	30.225
Brit birtokok a Földközi-teng.	—	202	1.891	1.504	580	330	1.127	2.143
Európai Törökország	44.258	29.014	41.383	92.541	101.922	120.781	77.092	48.981
Azsiái	79.740	95.473	96.395	116.892	153.141	130.329	155.166	80.224
Brit-India	457.893	418.123	150.454	390.185	495.147	569.823	301.803	694.497
Japán	139.107	124.496	118.953	10.024	71.357	28.251	8.288	4.890
Egyiptom	95.721	61.779	62.462	49.958	85.933	63.908	126.353	47.199
Brazília	37.207	44.477	43.519	55.818	47.851	51.553	44.516	34.481
Afrikai angol gyarmatok	268	17.369	9.443	4.399	4.978	2.309	—	—
Franziaország	62.164	27.634	—	—	—	—	—	—
Algír	—	4.145	—	—	—	—	—	—
Hongkong	42.043	—	—	—	—	—	—	—
Egyéb országok	20.739	44.164	72.303	43.209	72.491	73.413	86.772	79.859
Összesen	1,096.873	913.845	654.395	850.519	1,091.478	1,094.551	866.634	1,030.944

Az egyes viszonylatok részletezésére nem szándékozom oly kimerítően kiterjeszkedni, mert a kitűzött cél ezt nem kívánja s így csak röviden mutatok rá, hogy a Lloyd behozatali forgalmánál fokozatos változást csakis az ázsiai törökországi behozatalnál látunk, mely 66.000 mm.-ről 31.000 mm.-ra csökkent, a japáninál, mely 1902. évben mintegy 62.000 mm.-t tett ki s azóta teljesen megszűnt, ellenben a kiviteli forgalomnál ugyancsak a japán kivitel csökkenése 140.000 mm.-ről 5.000 mm.-ra a legszembeötlőbb; emelkedést látunk a britindiai forgalomnál 460.000 mm.-ről 694.000 mm.-ra, de ez az emelkedés nem fokozatos s nem egyenletes.

Ezeket a részletesen ismertetett adatokon kívül, ha Fiume tengeri forgalmáról helyes képet akarunk nyerni, szükséges még ismernünk a többi hajózási vállalatok részesedését a forgalom lebonyolításánál. E célra elegendő a következő 1907. és 1908. évre szóló adatokat¹⁾ figyelembe venni.

	B e h o z a t a l		K i v i t e l	
	1907. évben	1908. évben	1907. évben	1908. évben
	métermázsákban			
„Adria“ tengerhajózási r. t.	1,206.034	695.085	2,816.801	2,540.650
„Magyar-horvát“ tengerhajózási r.-t.	635.479	682.814	1,531.425	1.750.166
Egyéb magyar gőzhajózási vállalat	1.121.759	974.270	160.072	203.434
„Osztrák Lloyd“ gőzhajózási „	458.524	341.309	866.634	1.030.535
Egyéb osztrák „ „	1,246.623	1,072.524	372.598	515.653
Olasz „ „	267.509	299.357	421.975	537.537
A „Cunard Line“ „ „	72.478	71.418	78.355	228.071
Egyéb angol „ „	2,548.774	1,178.627	24.391	90.291
Egyéb nemzetiségű „ „	355.348	194.021	71.568	255.893
Vitorlások	950.850	1,213.301	965.514	1,115.048

Mindenekelőtt pár szót a vitorlások forgalmáról; az 1908. évben érkezett árúk mennyiségének 18·3⁰/₀-a, az elszállított árúk mennyiségének pedig 13·4⁰/₀-a vitorlásokon szállított; a behozatalnál főleg isztriai és sebenicoi barnaszén, olasz téglák és cserépszindely, a kivitelnél nagyobb faszállítmányok jutnak e vitorlásoknak, melyek túlnyomó részben osztrák és olasz lobogó alatt járnak.

A gőzhajók által lebonyolított forgalomból a magyar vállalatok a behozatalnak közel 35⁰/₀-át, a kivitelnek ellenben mintegy 54⁰/₀-át tartják kezükben; e két arányszám kellőképpen mutatja azt, hogy a szerződéses vállalatoknak menetrend szerinti köteles járataikon nincs elegendő visszterhük Fiume számára, viszont a szabadhajózásban érkező és árúkat

¹⁾ Ez adatokban a darabszám szerint kimutatott, különbön is jelentéktelen forgalmi árúk figyelmen kívül hagyattak, ellenben az u. n. nem-kereskedelmi forgalomban (podgyász, ládák, ingóságok stb.) befoglaltatnak s így ezek az adatok némileg eltérnek a fentebb közöltektől.

hozó hajóknak nincs elegendő visszfuvarjuk Fiuméből, mert a kivitt túlnyomó részben a szerződéses vállalatok foglalják le járataik számára. Így látjuk pl., hogy az „Adria“ az összes kivitt árúknak 30⁰/₀-át, a behozott árúknak ellenben alig több mint 10⁰/₀-át szállította, a „Magyarhorvát“ tengerhajózási vállalat az összes kivitelnél 21⁰/₀-kal, a behozatalnál csak 10⁰/₀-kal részesedik, végül az ugyancsak szerződéses alapon közlekedő osztrák Lloyd hajók a kivitt árúknak valamivel több mint 12⁰/₀-át szállították, az importált árúknak pedig csak 5⁰/₀-át hozták; viszont pl. angol vállalatok gőzöseinek — nem szólva a Cunard Line kivándorló hajóiról, — melyek a behozatal mennyiségének mintegy 18⁰/₀-át hozzák Fiuméba, alig van egyáltalában visszfuvarja és a Lloydon kívül álló osztrák vállalatok gőzöseinek, melyek közel 1·1 millió mm. árút hoztak, félannyi elszállítandó árú sem jutott.

* * *

Ismertetvén a kereskedelmi forgalmunk lebonyolításában részesedő társaságaik forgalmát, áttérek azoknak a szerződéseknak az ismertetésére, a melyek hajózási politikánknak irányt szabtak s még jelenleg is érvényben állanak.

Nem tartozik tárgyam keretébe, hogy a szóbanforgó szerződés történeti fejlődését ismertessem s így csak röviden annyit jegyzek meg, hogy a magyar kormány 1872. évben kötött először szerződést az osztrák Lloyd gőzhajózási vállalattal, a mely ezen szerződés alapján az „osztrák-magyar“ nevet vette fel; azok a remények azonban, a melyeket úgy a magyar, mint az osztrák kormány e társasághoz fűztek, nem teljesültek; a magyar kormány 1888-ban ugyan még szerződésre lépett az osztrák-magyar Lloyd-társasággal, de midőn a társaság helyzete a következő években conservatív politikája folytán teljesen válságos lett, másrészt pedig az időközben, 1880. évben megalakult „Adria Steam Ship Company“-val a kormány a fiumei forgalom lebonyolítása végett szerződésre lépett (1881-ben a társaság felvette az „Adria magyar tengerhajózási részvénytársaság“ nevet s mint ilyen a magyar kormányval újabb szerződést kötött), melynek folytán abban a helyzetben voltunk, hogy Fiume tengeri forgalmának önálló berendezéséhez hozzáláthattunk, megtagadta az anyagi hozzájárulását az osztrák-magyar Lloyd-társaság pénzügyi helyzetének rendezéséhez; hosszabb tárgyalások után a magyar kormány és az osztrák Lloyd között kötött szerződés kölcsönösen felbontottnak jelentetett ki, az osztrák-magyar Lloyd cégéből a magyar jelzőt ismét törölte, a magyar kormány pedig az osztrák kormányval 1891. évben megkötötte az első hajózási egyezményt, mely csekély változással ma is egész hajózási politikánk alapelveit foglalja magában.

Ezen egyezmény megkötésénél azon felfogás érvényesült, hogy Magyarországnak, mint őstermelő államnak, közgazdasági és főleg kiviteli érdekei túlnyomóan a nyugateurópai forgalom lebonyolítását követelik, míg Ausztriára mint iparüző államra nézve főleg a Földközi-tenger keleti részével s a Suez-csatornán túl fekvő távoli keleti országokkal való közvetlen összeköttetés bir nagyobb fontossággal. Az egyezmény kimondotta tehát, hogy a szerződészerű és segélyezett szolgálatra nézve a forgalmi területek oly módon különíttetnek el, hogy a Lloyd a szolgálatot a Keleten és Indo-Kínában, az Adria pedig a Nyugaton és pedig Olaszországban, Maltában, Franciaországban, Spanyolországban, az európai kontinens Atlanti partjain, Észak- és Nyugat-Afrikában, kivéve Egyiptomot, és Észak-Amerikában látja el. A Fekete-tenger, valamint a kisparthajózás határain belül fekvő (osztrák, montenegrói, albán s görög) kikötők semlegesek és mindkét vállalat („Lloyd“ és „Adria“) részére nyitva állanak. A magyar kereskedelemügyi minister azonban kijelentette, hogy az odessa—konstantinápolyi és a batu—konstantinápolyi vonalakon, a mennyiben a vonalakon az Ausztria által segélyezett Lloyd-járatok közlekednek, a maga részéről nem fog segélyezett járatokat berendezni.

A Fiume, illetve Trieszt és Brazília, esetleg a La Plata területe között fentartandó 12 járat az „Adria“ és a „Lloyd“ által felváltva teljesítettik.

Egyidejűleg kötelezte magát a két kormány, hogy az egyezményben részletesen felsorolt járatoknál az „Adria“ az indulás és érkezésnél Triesztet s viszont a „Lloyd“ Fiumét érintse.

Kikötetett továbbá, hogy ezeken a vonalokon a Fiuméből, illetve Triesztből és viszont a Fiuméba, illetve Triesztbe való árú-, személy- és pénzszállítás tarifája tökéletesen ugyanaz lesz s hogy az „Adria“, illetve „Lloyd“ ezeken a járatokon a kiindulási kikötőben a hajók rakterületének $\frac{1}{3}$ -át a másik fél kikötője részére fentartani köteles oly módon, hogy a magyar, illetve osztrák vállalat ezen rakterület felett csak akkor rendelkezhetik máskép, ha az nagyobb küldeményeknél legfeljebb 8 nappal, a brazíliai forgalombau pedig legkésőbb 14 nappal a hajó indulása előtt igénybe nem vétetett.

Ez az egyezmény szabta meg két évtizeden keresztül egész tengeri hajózási politikánk irányát; a két kormány 1898. évben megújította ezt az egyezményt; ezen új egyezmény lejáratí határideje 1906. évi deczember hó 31-ével állapított meg s lényegében fentartotta az 1901. évi megállapodásokat s egyes járatok megváltoztatásától eltekintve, csak azt a lényeges változást létesítette, hogy Magyarország a Fiuméből vagy Fiuméba az indo-kinai forgalomban feladott árúk által tényleg igénybe

vett tér arányában az osztrák kormánynak a tényleg megfizetett Suez-csatornailletékeket visszatéríti.

E szerződés lejártával 1907. év végéig meghosszabbított s ekkor a két kormány egy új ideiglenes egyezményt kötött, mely a tényleges viszonyokon ugyan alig változtatott, de más elvi alapon áll; az egyezményben ugyanis nincs többé szó a forgalmi területeknek országok szerint való elkülönítéséről, hanem csak az van kimondva, hogy azokba a kikötőkbe, a melyeket az egyik fél szerződészerűen érinteni köteles, a másik fél nem tarthat fenn Fiume, illetve Triesztből segélyezett járatokat, azonban a szabadhajózási törvényes határozatok alapján engedélyezett támogatások ezen egyezmény szempontjából segélyezésnek nem tekinthetők.

Ezen egyezmény 1911. évi december hó 31-éig áll érvényben, jogában van azonban mindkét kormánynak azt 1911. évi május hó 1-én 1911. évi október hó 1-ére felmondani.

A teljesség kedvéért fel kell még említenem, hogy az „Adria“-társaság, illetve a magyar kormány sohasem élt a jogával, hogy az északamerikai rendszeres járatokat az áruszállítás céljaira tényleg berendezze; Trieszt és Északamerika között rendszeres összeköttetést az „Austro-Americana“ hajóstársaság tart fenn, mely erre vonatkozólag 1898. évben az „Adriá“-val egyezményre lépett, melynek értelmében kötelezte magát arra, hogy a mennyiben az „Adria“ északamerikai járatokat létesítene, a fiumei viszonylatban versenyt támasztani nem fog; a jelenleg érvényben lévő ideiglenes egyezmény szerint pedig az északamerikai kikötők már mindkét állam segélyezett hajóstársaságai előtt nyitva állanak.

* * *

Ha tengeri hajózási politikánkról kívánok értekezni, úgy első sorban is azt a kérdést kell felvetnem, hogy tekintettel közgazdasági viszonyainkra s az ország érdekeire, kössünk-e 1911. év végével az osztrák kormánnyal újból szerződést, vagy pedig nem lenne-e időszerű tengeri hajózásunkat teljesen önállóan és Ausztriától függetlenül berendezni, a mihez a lehetőség 1912. évi január hó 1-ével adva van.

Hogy e kérdésre kimerítő s tárgyilagos feleletet adhassunk, azokat az indokokat kell szemügyre vennünk, a melyek az első hajózási egyezmény megkötésekor 1891. évben mérvadók voltak.

Mint említettem, az első hajózási egyezmény létrejöttét első sorban annak köszönhetjük, hogy saját érdekeink, és pedig első sorban kiviteli érdekeink, reánk nézve főleg a Nyugat felé irányuló hajójáratok önálló berendezését követelték, Kelet felé ellenben elegendőnek tartottuk, ha azokat a járatokat úgy, mint azelőtt, az osztrák Lloyd-társaság tartja fenn.

A helyzet azonban ma nem egészen ugyanaz; kimutattam részletesen értekezésem elején, hogy épen nyersterményeink, u. m. a liszt, a gabona, a fa stb. kivitele egészben véve csökkent, hogy ezek Nyugaton kevés kivétellel piacot veszítettek s első sorban csakis emelkedő cukor-kivitelünk volt képes ezen csökkenést hatásában jórészt ellensúlyozni. E tekintetben azonban nemcsak a Fiumén át lebonyolított forgalom szolgálhat irányadóul, hanem összkivitelünk; ha pedig az egyes országokba irányuló kivitelünket összes kivitelünk $\%$ -aiban fejezzük ki, azt látjuk, hogy a tengeri forgalom szempontjából figyelembe jövő országok közül kivitelünk 1904—1908. években a nyugati viszonylatokban csak Olaszországba emelkedett 1·66 $\%$ -ról 3·03 $\%$ -ra, Spanyolországba ¹⁾ 0·11-ről 0·12 $\%$ -ra, az Északamerikai Egyesült-Államokba 0·23 $\%$ -ról 0·84 $\%$ -ra és Argentinába 0·01-ről 0·07-ra, ellenben csökkent Németországba 10·09 $\%$ -ról 7·89 $\%$ -ra, Franciaországba 1·57 $\%$ -ról 1·27 $\%$ -ra, Belgiumba 0·39 $\%$ -ról 0·38 $\%$ -ra, Hollandiába 0·58 $\%$ -ról 0·37-ra, Nagy-Britanniába 3·10 $\%$ -ról 2·25 $\%$ -ra és Braziliába 0·23 $\%$ -ról 0·19 $\%$ -ra, úgy, hogy ezen országokba irányuló összkivitelünk 1·37 $\%$ -kal csökkent.

Ha ellenben a keleti viszonylatokat vesszük figyelembe, úgy csökkent kivitelünk Oroszországba 0·52 $\%$ -ról 0·50 $\%$ -ra, Görögországba 0·14 $\%$ -ról 0·11 $\%$ -ra és az ázsiai Törökországba 0·31 $\%$ -ról 0·27 $\%$ -ra, de Romániába 1·39 $\%$ -ról 1·47 $\%$ -ra, az európai Törökországba 0·62 $\%$ -ról 0·66 $\%$ -ra, Brit-Indiába 1·35 $\%$ -ról 1·51 $\%$ -ra és Egyiptomba 0·19 $\%$ -ról 0·28 $\%$ -ra, összesen tehát 0·28 $\%$ -kal emelkedett.

Ezek az adatok kiviteli forgalmunknak oly eltolódását illusztrálják, melyeket figyelmen kívül hagyni nem lehet, mert azt mutatják, hogy kivitelünk súlypontja már nincs oly mérvben Nyugaton, mint régebben s daczára annak, hogy hajózási összeköttetéseink Kelet felé nincsenek magyar vállalat kezében, kivitelünk Kelet felé mégis piacot hódított. Nem akarom ezzel azt mondani, mintha az osztrák Lloyd által fentartott járatok semmi befolyással sem lettek volna kivitelünk fejlődésére s az elért eredményt a Lloyd társaság működése nélkül, sőt inteniója ellen értük volna el; én csupán azt akartam kimutatni és hangsúlyozni, hogy kivitelünk Kelet s főleg Brit-India felé fejlődik, ellenben a nyugati viszonylatokban viszonylag csökken és így az az indok, a mely az első hajózási egyezmény megkötésekor reánk nézve első sorban mérvadó volt, ma nem áll fenn változatlan mérvben s hogy hajózásunk önálló berendezése Kelet felé ma mindenestre indokoltabb lenne, mint volt ezelőtt még csak öt évvel is.

A másik szempont, mely az első hajózási egyezmény megkötésekor

¹⁾ A portugáliai kivitel e kimutatásban csekélységénél fogva nem szerepel, de ott is emelkedést látunk.

mindenesetre nagy szerepet játszott, az volt, hogy az akkor még nagyon gyöngé és a kezdet nehézségeivel küzdő magyar hajóstársaságnak ne kelljen az általa kiszolgált viszonylatokban versenynyel megküzdeni; ebből a szempontból tekintve, a helyzet ma már szintén változott, mert az „Adria“ társaság ma egy biztos alapokon álló és jó üzleti hírnévnek örvendő vállalat s a Lloyd által esetleg berendezett versenyvonalakkal szemben helyzete korántsem lenne oly kedvezőtlen, mint lett volna a kilenczvenes évek elején, ha az első hajózási egyezmény nem létesült volna.

Ha azonban ezek alapján önálló hajózási vonalaink berendezését Kelet felé célszerűnek tartjuk, tisztába kell jönnünk még két lényeges tényezővel; az első az, hogy mily anyagi áldozatokat kívánna ez az országtól, illetve mily arányban állana a remélhető eredménnyel, a második pedig az, hogy a jelenleg érvényben levő egyezmény lejárta után, tehát alig egy év lefolyása alatt lehetséges lenne-e az önálló berendezkedéshez szükséges intézkedéseket megtenni.

Az osztrák Lloyd-társaság a fiumei viszonylatokban az összes járatokat részünkről minden segély nélkül teljesíti, kivéve a magyar, illetve magyarországi rendeltetésű árúk után fizetett Suez-csatornailletékeket, a melyeket azonban az önállóan berendezett vonalakon szintén meg kellene térítenünk. Teljesen kizártnak tartom, hogy akadna magyar hajózási vállalat, amely minden állami támogatás nélkül azt a szolgálatot, a melyet a Lloyd Fiumében végez, elvállalná; sőt azon nézetemnek adok kifejezést, hogy egy ily vállalkozás egy társaságot az első években rendkívül súlyos viszonyok közé sodorna, úgy, hogy forgalmunk folytonossága szempontjából csakhamar abba a kényszerhelyzetbe jutnánk, hogy a vállalatot tetemes anyagi segélyben kellene részesítenünk; mert ha valahol, úgy épen a Keleten, és itt elsősorban a levantei viszonyokra célzok, még ma is a conservatív irányzat a túlnyomó s azt hiszem, hogy ha a Lloyd vonalai Fiume érintését be is szüntetnék, a mi azonban az egyezmény felmondásával, illetve meg nem kötésével korántsem fog szükségszerűen bekövetkezni, még ebben az esetben is az új vállalat a jelenleg Fiumén át lebonyolított forgalmat sem lenne képes teljesen magához vonni; mert a Lloyd jelenleg rendkívül magas állami támogatásban részesül az osztrák kormány részéről és így sikerrel versenyezhetne az új magyar vonalakkal, kivéve természetesen azt az eshetőséget, ha mi azokat legalább is ugyanolyan mérvben segélyeznénk.

Az 1907. évi február 23-iki osztrák törvény értelmében az osztrák Lloyd azokért a levantei járatokért, a melyek Fiumét érintik, azaz évenként 52 járatért oda és vissza Trieszt—Salonichi—Konstantinápoly, 52 járatért oda és vissza Trieszt—Smyrna—Konstantinápoly és 52 járatért

Trieszt—Beirut—Mersina között, óránként 10 tengeri mérföld sebességgel járó gőzösök 1, mérföldenként 4·80 korona, összesen 2,682.451·20 korona államsegélyt élvez; e számításban még figyelmen kívül hagytam a fekete tengeri járatokat Konstantinápoly—Braila, Konstantinápoly—Odessa és Konstantinápoly—Batum között, a melyekre a Lloyd velünk szemben kötelezve van s melyekért további 575.030·40 korona államsegélyt élvez.

Az osztrák Lloyd alexandriai és konstantinápolyi gyorsszolgálatai után fizetett államsegélyt itt egyáltalában nem veszem figyelembe, mert a mennyiben e vonalakon Fiuméből vagy Fiuméba árúk szállítottatnak, az átrakodási költségeket a Lloyd felszámíthatja s így ez a fiumei vonalra nézve semmi előnyt sem biztosít.

Az osztrák Lloyd-társaság tehát azokért a levantei vonalakért, a melyek Fiuménak tényleg rendelkezésére állanak, összesen 3,257.481·60 korona államsegélyt élvez; oly összeg ez, mely nézetem szerint jelenleg még keleti vonalaink berendezésére nem áll rendelkezésünkre, mert még közgazdaságunkra nézve sokkal fontosabb viszonylatok fejlesztésére kell figyelmünket fordítanunk.

Az indokinai forgalomban a Lloyd a kalkuttai és a kobei vonalon köteles Fiumét érinteni; e két vonal évi államsegélye 1,382.589·60 korona; azonkívül a Lloyd az egyezmény értelmében kötelezve van a bombayi gyors szolgálatban, mely Fiumét nem érinti, Fiuméből, illetve Fiume számára árúkat felvenni, mely esetben az árúk átrakása a félre nézve költségmentesen történik; ezen gyorsszolgálatért a társaság évi 760.893·60 korona államsegélyben részesül.

Még abban az esetben is, ha úgy a levantei, mint az indokinai forgalomban, saját viszonyainkat véve tekintetbe, mi kevesebb járáttal is beérhetnénk s így az általunk esetleg nyújtandó államsegély a felhozott összegeknél jelentékenyen kisebb lenne, tekintettel arra, hogy egyrészt Fiume összeköttetése a Kelet összes kereskedelmi góczpontjaival, jelenleg, illetve egy új hajózási egyezmény megkötése által is biztosítva van, másrészt pedig — amire még visszatérek — nyugati és parthajózási járataink fejlesztése elkerülhetetlenül szükséges, daczára annak, hogy az első hajózási egyezmény megkötésekor mérvadó indokok, mint kimutattam, ma már veszítettek jelentőségükből, arra a következtetésre kell jutnom, hogy ez idő szerint még mindig czélszerűbbnek látszik Ausztriával a fennálló hajózási egyezményt újból megkötni.

Tekintettel azonban arra, hogy főleg a keletindiai kivitelünk lényegesen emelkedett, megkísérlendőnek vélném az osztrák kormányval oly megállapodásra jutni, hogy a keletindiai szolgálat, úgy mint jelenleg a braziliai, a két társaság által feiváltva lenne teljesítendő; nem hiszem

ugyan, hogy az osztrák kormány az óriási anyagi áldozatok árán újjászervezett Lloyd járatai számának leszállításába beleegyeznék s így inkább csak azon legközelebbi célt kívántam ezáltal megjelölni, a melyet úgy a hozandó anyagi áldozat tekintetében kivihetőnek, mint a hajózási egyezmény különbeni fentartása mellett lehetségesnek tartok; nem szándékozom e felvetett kérdés részleteivel ez alkalommal foglalkozni és csak arra akartam reámutatni, hogy ha hajózási berendezésünk önállósításával egyáltalán komolyan foglalkozunk, úgy egyrészt fejlettebb keletindiai forgalmunkra való tekintettel, másrészt a berendezés kivitelének lehetősége szerint az indiai viszonylatban lenne az első lépés megteendő.

A mi már most azt a kérdést illeti, hogy abban az esetben, ha nem sikerülne az osztrák kormányval megegyeznünk, lehetséges lenne-e egy év folyamán az összes szükséges intézkedéseket megtenni, erre nem-mel kell felelnem. Hajózási vállalataink közül természetesen egy sem rendelkezik olyan hajóparkkal, a mely a teljesítendő szolgáltra lett volna berendezve, és egy év lefolyása alatt egy ily hajórajt építeni nem lehetséges. Csak reámutatok az 1891. évi önálló berendezés előzményeire; már 1888. évben elhatározott dolog volt, hogy az osztrák Lloydal a fennálló szerződést fel fogjuk bontani s az „Adria“ társaság csak mintegy 2 év után volt képes a nyugateurópai viszonylatokban a járatokat megfelelően szervezve beállítani; nézetem szerint két évi időköz legalább is szükséges lenne ahhoz, hogy az önállósítást előkészíthessük.

Végül ami az új hajózási egyezmény időtartamát illeti, reá kell mutatnom arra a körülményre, hogy bár mint láttuk, ezen egyezmény és az Ausztriával a kereskedelmi és forgalmi viszonyok kölcsönös szabályozására vonatkozólag kötött és legutóbb az 1908. évi XII. törvény-cikkbe becikkelyezett szerződés között semminemű iunctim nem létezett, mégis valószínűnek tartom, hogy ezen szerződés lejáratán, azaz 1917. évi december hó 31-én túl terjedő érvénnyel Ausztriával újabb egyezményt kötni nem lesz módunkban s önálló hajózási vonalainknak berendezése Keleten ebben az időpontban esetleg elkerülhetetlen lesz.

* * *

A fentiekben igyekeztem kimutatni, hogy reánk nézve ez idő szerint célszerűbbnek mutatkozik Ausztriával a fennálló hajózási egyezményt újból, esetleg módosított alakban, megkötni s már röviden említettem, hogy jelenleg a nyugateurópai és parthajózási viszonyaink rendezését tartom fontosabbnak és elodázhatatlanul szükségesnek.

Nem szándékozom ezt a kérdést részletesen tárgyalni, mert már a

fentartott járatok forgalmi viszonyainak ismertetésénél részletesen kimutattam, hogy mily fontos szerepet tölt be az egyes viszonylatokban a két államilag segélyezett hajósvállalat. Tekintettel azonban arra, hogy az „Adria“ szerződése a jövő 1911. év végével lejár, noha a törvényhozásnak jogában áll azt változatlanul további 10 évre meghosszabbítani, csak azokra a viszonylatokra fogom a figyelmet felhívni, amelyekben változtatás időszerű és kívánatosnak mutatkozik.

Előrebocsátom, hogy a társaság működését a nyugateurópai kikötőkbe irányuló forgalom közvetítésével kezdte meg s idővel Braziliába is rendezett be járatokat; a hajóállomány fokozatos fejlesztésével a társaság előbb Marseille, majd Spanyolországba állított be rendszeres heti járatokat, melyek a közbeeső fontosabb olasz kikötőket is érintik; a nagyobb forgalmú téli hónapok alatt a marseillei járatok hetenként kétszer tartatnak fenn. Egyébként az „Adria“ az utolsó 1901. évi VII. törvénycikkbe iktatott szerződés értelmében a következő járatokat tartozik teljesíteni: évenként 24 járatot Liverpoolba, 12 járatot Glasgowba, 12 járatot Londonba, 12 járatot Hull vagy Newcastleba, 12 járatot Leithbe vagy más nyugateurópai kikötőbe, 18 járatot Antwerpenbe, Rotterdamba vagy Amsterdamba, 12 járatot Rouenba vagy más észak-franciaországi kikötőbe, 12 járatot Bordeauxba és ugyanezen kikötőkből vissza.

Továbbá kötelezve van az „Adria“ előbb felsorolt vonalain évenként 12-szer Tunis, Algir és Tanger kikötőit, valamint egy portugál kikötőt a kivételben érinteni; ez utóbbi járatok száma azonban évenként 6-ra leszállítható, ha az illető járatra legalább 100 tonnányi rakomány Fiuméből Portugáliába be nem jelentetett; viszont az antwerpeni, rotterdami vagy amsterdami járatok közül évenként 6 járat Hamburgig vagy Kopenhágáig hosszabbítandó meg abban az esetben, ha ezen utóbb említett kikötők számára legalább 100 tonnányi rakomány rendelkezésre áll.

A braziliai viszonylatban a szerződés értelmében a társaság évenként 6 járatot köteles fentartani.

A szerződéses járatokon Triest hasonló feltételek mellett érintendő, mint azt a hajózási egyezmény a Lloydra nézve Fiumét illetőleg előírja.

Mindenekelőtt szükségesnek tartanám, hogy az „Adria“ újabb és gyorsabb hajókat szerezzen be és a személyforgalom fejlesztésére a középtengeri vonalakon nagyobb súlyt fektessen; ezt már az előbbieken kifejtett indoknál fogva is szükségesnek tartom, mert ha esetleg akaratunk ellenére gyorsabban állana be annak a szükségessége, hogy keleti járatainkat is önállóan rendezzük be, azokon a vonalakon a Lloydnak jelenleg járó hajóinál rosszabb és régibb hajóparkkal a hajózást

semmi esetre sem kezdhetjük meg és így feltétlenül gondoskodnunk kellene arról, hogy megfelelő gyors és elsőrangú személy- és áruszállításra berendezett hajók felett rendelkezünk; de nézetem szerint az összes nyugati földközítengeri vonalakon sem lesz képes a társaság jelenleg elfoglalt posztóját a hajóépítési technika minden modern vívmányával felszerelt hajókkal rendelkező vállalatok között továbbra is fentartani; az „Adria“ hajói ma is még 9 mérföld gyorsasággal járnak, nézetem szerint pedig az összes földközítengeri vonalakon 12—13 mérföld gyorsaság lenne kívánatos.

A jelenleg is fentartott vonalakon kívül szükségesnek tartanám, hogy elsősorban az északafrikai vonalon kétheti járatok rendeztessenek be, a melyek Tangeren túl az összes marokkói kikötőket is érintenék, másrészt pedig Tunis és Tripolis között is rendes járatok lennének fentartandók.

Láttuk, hogy kivitelünk számos nyugateurópai piaczon tért vesztett s nézetem szerint föltétlenül szükséges, hogy nyersterményeink és fejlődő iparunk részére újabb piacokat keressünk fel; a fennálló s jelenleg még megújítandó hajózási egyezmény egész Észak- és Nyugatészak-Afrikát a mi érdekkörünkben hagyja és csak saját hibánk lesz, ha nem gondoskodván kellő időben arról, hogy ezen a fejlődésnek aránylag még alacsony fokán álló és így felvevőképes országokkal rendes hajózási s így kereskedelmi összeköttetésbe lépünk, ott is más államok fognak előttünk tért foglalni. Természetes, hogy anyagi áldozatok nélkül semmi cél nem fogunk elérni, de fontoljuk meg jól, hogy mily visszahatással lesz egész közgazdaságunkra, ha kivitelünket fejleszteni bírjuk s vegyünk példát e tekintetben Ausztriától, a mely állam csak levantei és indokinai kivitelének biztosítására évenként¹⁾ több mint 7 millió koronát áldoz, és a nem túlságosan gazdag Olaszországtól, mely jelenleg évenként mintegy 12,000.000 lírával segélyezi nemzeti hajózását.

Az atlanti tengerparti kikötők közül főleg a portugál kikötők sűrűbb érintését tartom kívánatosnak, mert Portugália — az ismerttetett adatok után ítélve — kivitelünk részére kedvező kilátásokat nyújt; a többi atlanti európai viszonylatokban nem tartok változást szükségesnek, de a jelenlegi helyzet mindenesetre fentartandó, a mit talán legjobban az angol járatok igazolnak, melyeket annak idején gabona- s lisztexportunk miatt rendeztünk be, de a melyek ma már főleg cukorkivitelünket segítik elő.

A délamerikai járatok ideiglenesen már a folyó évben rendezve lettek s csak kívánatos, hogy ez a berendezés a végleges szerződésbe is felvétessék; a hajózási egyezmény szerint a brazíliai forgalomban a jára-

¹⁾ Ausztria évenként összesen kerek 18,000.000 koronával segélyezi tengerhajózását.

tokat a két állam segélyezett társaságai felváltva teljesítik, s a két kormány megegyezett abban, hogy egyelőre ideiglesen a 6—6 járat helyett évi 12—12 járat rendezendő be, a melyek a kormányok kivánságára Argentináig meghosszabbítandók, egy oly intézkedés, a melyet tengerhajózásunk fejlesztése s a kereskedelmi összeköttetéseink gyarapítása szempontjából csak örömmel üdvözölhetünk; Ausztria részéről a folyó évtől kezdődőleg a délamerikai szolgálatot az osztrák-amerikai hajóstársaság látja el.

Mielőtt áttérek parthajózási teendőink ismertetésére, még annyit jegyzek meg, hogy az „Adria“ a jelenleg még érvényben levő szerződés értelmében évi 1,140.000 korona államsegélyben részesül; ha a társaság által az utolsó 9 évben lebonyolított ki- és behozatalt vesszük, úgy átlag a társaság segélye minden kivitt vagy behozott mm. árú után 0·30 koronát tesz ki. Természetes, hogy az államsegélyek mérve nem a szállítandó árúk mennyisége után igazodik, hanem a hajók gyorsaságának és a megteendő mérföldeknek alapján lesz kiszámítva, de viszont azt a befolyást, a melyet az állami hozzájárulás kiviteli cikkeink versenyképességére s viszont behozatali cikkeink áralakulására gyakorol, legjobban az világítja meg, ha azt a tényleg elhajózott árú mennyiség egységére vonatkoztatjuk; ha pedig a segélyt a ki- és bevitt árúk értékéhez viszonyítjuk, úgy minden 1 korona értékű árúra 1·4 fillér segély esik — azaz állami hozzájárulás címén árúink forgalomképességét alig 1·4⁰/₀-kal emeltük.

Parthajózási szolgálatunkat az 1901. évi X. és XI. törvénycikkekbe becikkelyezett szerződések értelmében a „Magyar-Horvát“ tengerhajózási részvénytársaság látja el. Ezen szerződések értelmében a társaság a dalmát viszonylatokban hetenként 2 gyorsjáratot Cattaróba és 2 gyorsjáratot Gravosába és vissza, hetenként 2 árújáratot Cattaróba, melyek közül az egyik járat minden második héten az albániai Obottiig meghosszabbítandó, hetenként egy-egy járatot Metcovichba és Brazza szigetére, hetenként 2 helyi járatot Zarába és ugyanannyit Pagóba tartozik fentartani. A magyar tengerparti forgalomban a társaságra nézve naponként 1—1 járat Zenggbe, Noviba és Buccariba, a nyári időszak alatt naponként egy külön járat Cirkvenicába és egy második napi járat Buccariba kötelező. Az isztriai kikötők közül a társaság köteles hetenként 2 járatot Triesztbe és ugyanannyit Lussinpiccolóba, hetenként három járatot Polába és ugyanannyit Vegliába és naponként 2 járatot Lovranába, végül az olaszországi viszonylatban a téli időszak alatt hetenként 2, nyáron pedig három járatot Anconába és ugyanannyit Velenczébe és vissza fentartani.

Ezen ismertetett szerződés, a melynek értelmében a társaság a

dalmát-isztriai járatokért évenként 430.000, az olasz járatokért évenként 160.000 korona államsegélyben részesül, 15 esztendőre köttetett és 1916. év végével jár le.

A társaság helyzete azonban, a mely 1908. évig rendkívül kedvező volt s a parthajózási viszonylatokban vezető szereppel bírt, az új osztrák hajózási politika folytán kedvezőtlenül kezdett alakulni; Ausztria hosszas tétlenség után az 1907. évi már ismertetett Lloyd-szerződéssel egyidejűleg megalkotta az 1907. évi február 23-iki törvényt a dalmát hajózási szolgálat új berendezéséről, melynek hatása már is érezhető s komolyan fenyegeti egész dalmát forgalmunkat, melynek fontosságát a fentiekben igyekeztem kimutatni.

E törvény célja az osztrák hajópark gyökeres felújítása s megjavítása, a szerződéses járatok szaporítása és a fokozott igényeknek megfelelő teljesítése, melyekért oly rendkívüli állami támogatást nyújt, mely az eddig alkalmazásban volt támogatás mérvét messze túlhaladja, a mennyiben az osztrák kormány az új dalmát és albán hajójáratokért az 1921. év végéig érvényben levő szerződés tartama alatt évi 2,290.563·20 korona államsegélyt fizet; az alaptételek, melyekből e segély kikerül, mérföldenként a cattarói gyorsjáratokért 6, a gyorsított árújáratokért és az albániai járat belföldi részéért 2·90, külföldi részéért pedig 4·80 korona, a többi vonalakért a kikötött gőzösök teljesítőképességéhez képest 2—1·10 korona, ellenben a „Magyar-Horvát“ tengerhajózási részvénytársaságnak a dalmát, isztriai és magyarországi partmenti járatai után élvezett segélyéből egy mértföldre átlag 0·99 fillér esik.

Ezenkívül az új olasz hajósegélyezési törvény keretében a „Puglia“ hajóstársaság hetenként két járatot tart fenn Velence és a dalmát-albán kikötők között, a melyekért összesen 615.000 lira évi segélyt élvez.

A magyar vonalakon a társaságnak a horvát tengerhajózási részvénytársaság támaszt erős versenyt.

Az a fontos szerep azonban, a melyet a „Magyar-Horvát“ tengerhajózási részvénytársaság a magyar forgalom szempontjából betölt, készlettel volt már az elmúlt év lefolyása alatt a kormányt, hogy a fennálló szerződést a még hátralevő idő tartamára változatlanul ne hagyja, mert biztosra vehető, hogy 1916 végéig a társaság a most fennálló szerződés alapján képtelen lesz eddig elfoglalt domináló helyzetét megtartani. A kormány egyelőre csak ideiglenes, folyó évi december hó 31-ig tartó érvénnyel szerződészerűen rendezte a társaság járatait, melyekből röviden csak a két gravosai gyorsjárat meghosszabbítását Cattaróig és a hetenként hatra emelt velencei járatokat említem.

Nézetem szerint azonban elkerülhetetlenül szükséges, hogy a „Magyar Horvát“ társaság szerződése még 1916. év előtt módosíttassék, a társa-

ság hajóparkja különös tekintettel a versenyző vonalakon járó modern gőzösökre, szintén új s modern hajókkal cseréltessék fel s hogy azokban a viszonylatokban, a melyek mint az obotii járatok, kivitelünk szempontjából újabb időben jelentőségteljesebbekké váltak, a járatok száma megfelelően szaporíttassék. Tekintettel továbbá arra, hogy a fennálló hajózási egyezmény értelmében parthajózásunk előtt az összes adriai és ión kikötők Zanteig nyitva vannak s forgalmunk Görögországgal elég élénk és fejlődésre képes, nagyon kívánatosnak látszik úgy a teher-, mint a gyorsvonalakat az albán és görög kikötőkre is kiterjeszteni.

Tengeri hajózási politikánkról s annak feladatairól nem nyújtanék teljes képet, ha röviden meg nem emlékezném a „Magyar Keleti“ tengerhajózási vállalatról. E társaság 1897. évben alakult s feladatául az alduna—galatzi utirányon Kelet felé irányuló kivitelünk továbbítását tűzte ki. A 1898. évi IX. törvényczikkbe becikkelyezett szerződés értelmében a társaság kötelezte magát legalább 3 hajót üzemben tartani és a magyar árúkat lekötött alacsony viteldíjak ellenében Galatzon át a Galatz és Konstantinápoly között fekvő kikötőkbe közvetlen, a Konstantinápolyon túl fekvő Gallipoli, Dedeagatch, Cavalla, Saloniki, Pyräus, Smyrna, Samos, valamint a tesszáliai vonalon Konstantinápoly és Smyrna között eső kikötőkbe, melyek egyezményszerűleg már az osztrák Lloyd számára biztosított forgalmi területbe esnek, a Lloyd útján továbbítani.

E szerződés 1908. év végén lejárván, ideiglenesen folyó év végéig hosszabbított meg; a társaság évi államsegélye 180.000 korona.

Mint azonban a VI. táblázatban felvett kimutatás mutatja, a társaság járataihoz fűzött remények nem teljesédtek, mert bár a kivitt árúmenyiség a szerződéses vonal kikötőibe 3.300 mm.-ről 1900. év óta 1907. év végéig 6.300 mm.-ra emelkedett ugyan, de a többi keleti kikötőkbe fejlődést egyáltalában nem mutat fel, úgy hogy az államsegélyből minden kivitt magyar árú mm.-jára az 1900—1908. években átlag 27·85 korona esett. Általános forgalmi szempontból pedig még kedvezőtlenebb az a jelenség, hogy a kivitel, bár csekély emelkedése is úgyszólván egyedül az utóbbi években fellendült beocsini cmentkivitel emelkedésére vezethető vissza, egyebekben pedig a többi cikkek kivitele az utóbbi években a korábbi mennyiségeket sem érte el.

Ezekből látható, hogy Keleten való térfoglalásunk ez idő szerint ezen az utirányon nehézségekbe ütközik; s ha mindennek daczára ezen viszonylat további fentartását mégis kívánatosnak tartom, azt főleg a hajózási egyezmény esetleges megszűnésére való tekintettel teszem, mert ebben az esetben ennek a vonalnak jelentősége mindenesetre emelkedni fog; de különben is azon a nézetem vagyok, hogy az elért eredmény csekélyisége főleg arra vezethető vissza, hogy a Dunán le-

bonyolódó forgalom és a galatz—konstantinápolyi járat nincs egy társaság kezében összpontosítva ; azt hiszem, hogy ha a „Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság“ tényleg tengerhajózással is foglalkoznék és saját üzemébe venné a galatz—konstantinápolyi vonalat, úgy kivitelünkre nézve ez sokkal nagyobb jelentőséggel bírna ; nem szándékozom ez alkalommal e kérdést bővebben fejtegetni, mivel ez már szerves összefüggésben áll belhajózási politikánkkal, amelylyel egy más alkalommal fogok részletesebben foglalkozni.

Hasonlóképpen nem foglalkozom ez alkalommal szabadhajózásunk helyzetével, mert az idevágó 1907. évi VI. törvénycikk hatását most még teljesen áttekinteni nézetem szerint nem lehet s ez idő szerint közgazdasági érdekeinkre való tekintettel újabb intézkedés nem látszik kívánatosnak.

Kohányi Zoltán.

A budapesti malmok jövedelmezősége és az őrlési forgalom.¹⁾

Egyike a leggyakoribb közhelyeknek, hogy az őrlési forgalom eltörlése óriási csapás volt a budapesti malomiparra. Ez implicite azt a tételt tartalmazza, hogy az őrlési forgalom a fővárosi malmok prosperálásának egyik főtenyezője volt és hogy, ettől megfosztva, prosperálásuk megszűnt vagy tetemesen csökkent. Hogy milyen mérvben hatott az őrlési forgalom fennállása, illetőleg megszűnte a budapesti malmok jövedelmezőségére, megkíséreljük a következőkben kimutatni és egyuttal egy táblázatban áttekintő és egybefoglaló képet adni a budapesti részvénymalmok

¹⁾ Készséggel adtam helyet ezen értékes tanulmánynak, noha a statisztikai adatokból való következtetésekkel szemben bizonyos aggályaim vannak. A mit a szerző a bevezetésben kifejti, már magában véve is mutatja, hogy az egybevetés egységes alapon lehetetlen. A mérlegelés, értébecslés, osztalékmegállapítás és tartalékozás oly különböző, hogy az egybevetésre kerülő számok biztosan nem ugyanazon az alapon nyugszanak. Ehhez járul még az is, hogy malmaink tudvalevően a rendes malomüzleten kívül gabonaspekulációt is űznek. Hogy mily mértékben gyakorol e spekuláció befolyást az üzleti eredményre, az malmonként, de esztendőnkint is változik. Ebben tehát teljesen ellenőrizhetetlen, számba nem is vehető tényező rejlik, a mely az eredményre esetleg erős befolyást gyakorol.

Régi meggyőződés, melynek számos alkalomból kifejezést is adtam, hogy statisztikai vizsgálódásoknál kötelességünk eleve megállapítanunk, vajjon a feldolgozásra kerülő számanyagban nincs-e erősen zavaró elem? És ha van ilyen zavaró elem, a melynek hatását nagyobbak kell tartanunk, mintsem hogy azt elhanyagolhatnók, akkor jobb, ha az ily statisztikai vizsgálódásokról lemondunk. Mert az olvasó közönség rendszerint nem veszi figyelembe azon korlátozó és óvatosságra intő megjegyzéseket, a melyeket a statisztikus ilyen kétes értékű anyagáról eleve tesz, hanem ezeket figyelmen kívül hagyva, bátran, korlátozás nélkül következtet a számokból.

Az őrlési forgalom kérdésének érdemét magam nem statisztikai, induktív okoskodás, hanem deduktív következtetés alapján a következőkben látom. Az oly esztendőben, a mikor Magyarországon silányabb buzafélékből nem terem elég, a jó buzafélékből pedig elég nagy a termésünk, az őrlési forgalom hiánya károsan hat; oly esztendőben, a mikor silány és jó buzánk megfelelő mennyiségben termett, az őrlési forgalomra nincs szükség, de annak fennállása nagyobb kárt nem okozhat. A kérdés megítélésénél azonban nemcsak magát az őrlési forgalmat szabad nézni. Döntő befolyást gyakorolt itt a vámemelés is. Szerk.

jövedelmezőségéről 1882, a gabonavámok életbeléptetése óta, azaz az egész, az őrlési forgalom évtizedét, valamint az azt előző s követő 9—9 évet felölelő, összesen 28 évi időszakban.

Előre bocsátandó, hogy szigorúan tudományos pontossággal ily vizsgálódás nem végezhető. Hiányzik ehhez az egybevethetés tökéletesen egységes basisa, mivel a mérlegezés, értébecslés, osztalék- és tartalékozás-politika változó, sőt a szélsőségig egyéni jellege szinte vállalatról vállalatra és évjáratról évjára különbözik. De még e fogyatékoszágon kénytelen-kelletlen túltéve magunkat és a publikált mérlegek adatait objective azonos elvek szerint és egységes alapon történt megállapításoknak fogadva el, a jövedelmezőség megállapítása körül még mindig jelentékeny nehézségekre akadunk. Ugyanis a jövedelmezőség fokmérőjének akár az osztalékot választva, akár az úgynevezett tiszta nyereséget, akár a leírásoknak nevezett tartalékozás figyelembevételével megállapított gyártási hasznot, azaz a leirással megnövelt tiszta nyereséget: mindig egyoldalú eredményekhez jutunk és ha, az egyoldalúság kikerülése végett, valamennyit számba vesszük, nem mindig congruens adatokat szerzünk. Az inconvenientia fokozódik, hogyha a jövedelmezőséget nem pusztán a részvénytőkéhez mérve határozzuk meg, hanem hozzávesszük a mindenkori tartalékokat is, beleértve az újabban igen nagy jelentőségre vergődött törlesztési tartalékokat, melyek csakugy részt vesznek az üzleti eredmények produkálásában, mint a részvénytőke. Végül még az a két nézőpont ütközik össze egymással, vajjon az összefoglalást, az átlagok vonását, helyesebben a nyereségösszegek összegezésével és átlagozásával, vagy a vállalatonként és évenként külön-külön nyert százalékszámok összegezésével és átlagozásával végezzük. Az előbbi eljárás abstrahál a vállalatok számától, tehát egyediségétől is, az utóbbi viszont azzal a veszélylyel jár, hogy az eredmény tőke-összetevőit nem veszi kellően tekintetbe. Az előbbi hivebb a befektetett tőke szempontjából, az utóbbi jobban juttatja kifejezésre az iparág helyzetét. Bár a két rendbeli átlag többnyire közel jár egymáshoz, mégis rá kell mutatni az összefoglalás ezen nehézségére, mert néha fontossága lehet e megkülönböztetésnek, mint például az 1905. évben, midőn a budapesti malmok átlagos vesztesége, a nyereség-veszteségi összegek átlaga szerint — 0·30/o, az egyes malmok százalék-átlaga szerint pedig — 4/o.

I.

Ezen előzetes megjegyzések után, áttérhetünk a táblázat vizsgálatára. Feltünteteti a rovatok sorrendjében évről-évre a (buzát őrlő) budapesti részvénymalmoknak: 1. részvénytőkét; 2. tartalékait; 3. törlesztési tartalékait; 4. a tartalék és törlesztési tartalék összegét a részvénytőke

százalékaiban; 5. az osztalékot *a)* koronákban, *b)* a részvénytőke százalékaiban, *c)* a részvénytőke és tartalékok összegének százalékaiban; 6. a tiszta nyereséget *a)* koronákban, *b)* a részvénytőke százalékaiban; 7. a leírásokat; 8. a leírások és tiszta nyereség összegét a részvénytőke százalékaiban; 9 megőrölt gabona mennyiségét.

E táblázatból a fejlődés eme képe tárul elénk:

Év	1.	2.	3.	4.	5a.	5b.	5c.
	részvény- tőkéje 1000 koronában	tartalékjai 1000 koronában	törlesztési tartalék- alapjai 1000 koronában	tartalék és törlesztési tartalék hány %-a a rész- vénytőkének	1000 koroná- ban	részvény- tőke %-ában	részvénytőke s tartalékok összegének %-ában
1882	14.920	3.896	—	26.1	2.298	15.4	12.2
1883	14.900	4.808	815	37.7	2.070	13.8	10.5
1884	14.900	5.315	1.441	45.3	1.596	10.7	7.6
1885	14.900	5.518	2.176	51.6	1.329	8.9	6.1
1886	¹⁾ 14.900	5.504	2.179	51.5	540	3.6	2.4
1887	14.900	5.409	2.735	54.6	845	5.7	3.3
1888	14.900	5.508	3.251	58.7	1.180	7.9	4.9
1889	14.900	5.587	3.788	62.9	781	5.2	3.0
1890	14.500	5.682	4.451	69.8	1.739	12.0	6.8
1891	14.860	6.314	4.727	74.2	1.700	11.4	6.6
1892	14.860	6.915	4.450	76.4	1.147	7.7	4.3
1893	14.400	7.055	4.365	79.3	1.454	10.1	5.6
1894	15.000	7.449	3.459	72.7	957	6.3	3.5
1895	16.800	5.515	3.758	55.2	884	5.2	3.4
1896	16.800	5.610	4.037	57.4	995	5.8	3.8
1897	16.800	5.350	4.420	58.2	1.023	6.0	3.9
1898	19.200	5.385	4.578	51.8	1.124	5.8	4.1
1899	19.200	5.289	4.674	51.8	568	2.9	1.9
1900	19.200	4.763	5.324	52.5	1.248	6.4	4.5
1901	18.844	4.785	5.588	55.1	659	3.5	2.3
1902	18.844	4.710	6.444	59.3	1.109	5.8	3.5
1903	19.000	4.915	7.308	64.3	960	5.5	3.1
1904	20.635	4.955	7.902	62.4	1.105	5.2	3.4
1905	20.800	4.992	7.367	59.4	884	4.2	2.6
1906	23.900	4.738	8.825	56.7	1.090	4.5	3.0
1907	23.900	4.717	10.214	62.4	1.848	7.7	4.9
1908	24.713	4.933	10.915	64.1	1.778	7.1	4.5
1909	24.713	5.252	12.622	71.9	2.013	8.0	4.9

¹⁾ 1886-ban a Viktoria részvénytökéjét felére lebélyegeztette és ugyanakkora összegű elsőbbségi kötvényt bocsátott ki, melyek ugyanolyan dividenda-jogosultsággal bírtak, mint a részvények, miért is a részvénytökéhez számítjuk. Formailag és jogilag ugyan különböztek a részvényektől, de a jövedelmezőség szempontjából lényegileg azonosak a részvényekkel és 1891-ben csakugyan formailag is megszűnt minden különbség, midőn is részvényekre cserélték be.

Év	6a.	6b.	7.	8.	9.
	tiszta nyeresége ¹⁾ 1000 koronában	részvénytőke % ²⁾ -ában	leírásai 1000 koronában	leírása s tiszta nyereség összege a részvénytőke %-ában	évi őrlése 1000 mm-ban
1882	3.557	23.8	221	25.3	3.582
1883	2.760	18.5	915	24.7	4.026
1884	2.059	13.8	703	18.6	3.924
1885	1.591	10.6	789	16.0	4.155
1886	238	1.5	777	6.8	3.739
1887	1.175	7.7	738	12.8	3.858
1888	1.634	10.7	803	16.3	4.578
1889	1.111	7.2	799	11.3	4.171
1890	2.929	19.9	1.074	27.6	4.263
1891	2.287	15.4	928	21.6	4.365
1892	1.059	7.1	820	12.6	4.458
1893	2.122	14.7	858	20.7	5.349
1894	715	4.7	818	10.2	5.208
1895	1.156	6.8	670	10.8	5.334
1896	1.066	6.3	850	11.4	6.240
1897	1.245	7.4	808	12.3	5.143
1898	1.456	7.5	782	11.6	4.929
1899	— 254	²⁾ — 1.3	600	1.8	5.684
1900	345	1.8	1.703	10.6	6.187
1901	330	1.7	730	5.6	6.457
1902	1.198	6.3	1.070	12.0	5.691
1903	1.214	6.3	1.011	11.7	6.687
1904	1.621	7.8	1.020	12.8	6.327
1905	— 69	— 0.3	1.045	4.7	6.040
1906	1.689	7.1	1.675	14.0	7.807
1907	3.082	12.9	2.158	21.9	7.536
1908	2.445	9.9	1.428	15.6	6.546
1909	3.078	12.5	2.235	21.5	6.192

Vizsgálódásunk kezdőpontján 1882-ben Budapesten 8 részvénytőke működik 14,920.000 koronányi részvénytőkével. A részvénytőke 15 millió körül mozog egészen 1895-ig, a mikor 16,800.000-re, 3 évvel rá 19 millióra s aztán némi időleges csökkenés után folytatólagosan a végpontig, a mikor 9 malom működik, ³⁾ 24,713.000-re emelkedik. A szá-

¹⁾ Nyereség és veszteség az évi gestio szerint, tehát az előző évről való áthozat nélkül értendő.

²⁾ — = veszteség.

³⁾ Erzsébet, Lujza, Victoria, Concordia, Hengermalom, Molnárok-Sütők, Első budapesti, Hungária, Gizella. Közben megszűnt a Pannónia. A szövegben a következő rövidítéseket fogjuk használni: Erzsébet = E., Lujza = L., Victória = V., Concordia = C., Hengermalom = Heng., Molnárok-Sütők = M. S., Pannónia = P., Első budapesti = Ebp., Hungária = Ha., Gizella = G.

porulat 9,793.000 korona, az eredeti részvénytőke 66⁰/₀-a, vagy leszámítva az újabb időben a részvénymalmok közé sorakozott 2 malom: a Hungária és Gizella (3,250.000 + 3,200.000) 6,450.000 korona részvénytőkéjét, 3,343.000, azaz az eredeti tőkének 22⁰/₀-a.

A szorosán vett tartalékok, nyugdíj s hasonló természetű tartalékok kizárásával, 1882-ben 3,896.000¹⁾ K-t tesznek, 1884-ben 5,315.000 K-ra emelkednek, a 80-as évek végéig szinte stagnálnak, aztán 1894-ben az egész pályafutás alatt elért maximumra, 7,449.000-re emelkednek, a következő évben (egyrészt a Pannonia megszűnte folytán, másrészt az Első budapesti gőzmalom forgó tőkéjének részvénytőkévé való átvedlése folytán) hirtelen a 80-as évek átlagos nivójára, 1900-ban pedig 5 millió alá süllyednek és csak 1909-ben lépik megint túl az 5 millió koronányi határt.

Ezek mellett a törlesztési tartalékalap, mely 1883-ban nem többel, mint 815.000 koronával indul (1882-ben még törlesztési alap nem volt), 1891-ig szakadatlanul emelkedik 4,727.000 koronára, a következő 3 évben hanyatlik, de azután gyors tempóban, csak az 1905. évi csökkenéstől megszakítva, 12,622.000-re, a részvénytőke több mint 51⁰/₀-ára szökik fel. Igen jellemző, hogy a fejlődésben mennyire áthelyeződik a tartalékozás súlypontja a tartalék ezen nemére. Eredetileg a többi tartalékoknak $\frac{1}{6}$ része, most már hatalmasan felülmulja azoknak kétszeresét is. E kétrendbeli tartalék együttvéve, a részvénytőkéhez viszonyítva a következő pályát futja be: 1883-ban még csak 37·7⁰/₀-át teszi a részvénytőke összegének, 1893-ban már 79·3⁰/₀-a a részvénytőkének, 1895-ben lezuhan 55·2⁰/₀-ra, csekély emelkedés után 1898/9-ben a legmélyebb pontra jut, 1903-ig újra emelkedik, majd 3 évi visszaesés után megint felfelé halad és 1909-ben eléri a 72⁰/₀-ot, valamivel magasabb pontot, mint a minőn 1890-ben, az őrlési forgalom előtti korszak végén, állott.

A tartalékok után, melyeknek állása a jövedelmezőség elbírálása szempontjából elsőrangú momentum, mert ez representálja a nyereségek tőkésített részét, vizsgáljuk, hogyan rajzolódik a kép a folyósított jövedelem: az osztalékok szerint. Itt a fénypont a fejlődési vonal legelejére esik: 1882-ben az osztalék átlaga 15·4⁰/₀. Ezt a magasságot az osztalék többé el nem éri az egész 28 év alatt és csak 5 év van még, melyben az osztalék 10⁰/₀-nál magasabb: 1883, 1884, 1890, 1891, 1893. Az első korszak 4 igen jó kezdő éve után 1886-ban egyszerre 3·6⁰/₀-ra csökken, melynél alacsonyabb osztalék csak még kétszer volt: 1901-ben 3·5⁰/₀ és 1899-ben 2·9⁰/₀. A 80-as évtized aztán megint elég magas osztalékkal (5·2⁰/₀—7·9⁰/₀ között) folytatódik s fényes évvel (12⁰/₀) zárul. Az 1891—

¹⁾ Beleértve az Ebp. gőzmalom 1 millió koronányi forgó tőkéjét.

1900 tized 3 igen jó évvel kezdődik; 6·3—5·2⁰/₀ között mozgó, közepes osztalékokkal folytatódik s a rendkívül rossz 1899-iki év után 6·4⁰/₀ osztalékos évvel fejeződik be. A jelen század igen alacsony osztalékkal kezdődik, melyre 1906-ig 4·2—5·8⁰/₀ közt váltakozó osztalékok következnek, végül 1907—1909-ben magas: 7·1—8⁰/₀-os osztalékok tűnnek fel.

Mielőtt az osztaléknak, mint jövedelmezőségi kritériumnak elemzésébe bocsátkoznánk, abból a már fentebb említett szempontból, hogy szigorúan véve nem a részvénytőkéhez, hanem a részvénytőkének és az összes tartaléknak egybefoglalt összegéhez való viszony, illetőleg e viszony százalékszámai fejezik ki az elért eredményt: rámutatunk az 5 c. rovatra, melyből kitűnik, hogy a részvénytőkék és tartalékok összege után számitva a legnagyobb osztalék csak 12·2⁰/₀ kamatoztatást jelent és 6⁰/₀-nál magasabb kamatoztatást mindössze csak 6, az 1892. év előtti korszakba eső évben értek el a malmok; a legrosszabb évben: 1899-ben pedig csak 1·9⁰/₀-ot. További vizsgálódásunkban azonban mellőzzük eme egybevetést az összesített tőkékkel, mivel csak nagyobb szabatossággal fejezi ki, de vizsgálódásunk célja szempontjából lényegesen nem módosítja eredményeinket. Ezért elengedő a jövedelmezőségnek a részvénytőkéhez viszonyított megállapítása.

A jó, kevésbé jó és gyenge osztalékú évek változásában bizonyos rythmus észlelhető:

1882—5 igen jó	osztalékok időszaka, átlag	12·2 % ₀ ;
1886—9 gyenge s közepes	„ „ „	5·6 % ₀ ;
1890—3 jó	„ „ „	10·2 % ₀ ;
1894—8 közepes	„ „ „	5·8 % ₀ ;
1899—1906 gyenge	„ „ „	4·75 ⁰ / ₀ ;
1907—9 jó	„ „ „	7·60 ⁰ / ₀ .

Egészen véve a niveau sülyedését konstatálhatjuk, a mennyiben egyrészt a jó évek átlagos százaléka alább száll, ugy a 90-es évek periódusában az előzőhöz képest, valamint az utolsó évtizedben a 90-es időszakhoz képest; másrészt 1893 óta a 10⁰/₀-on felüli osztalék egyáltalán nem tűnik fel többé. Azonfelül szembeötlik az 1894—1906 terjedő hosszú korszaknak stagnálása.

Az évi eredmények összetételét jellemzi, hogy:

minden malom fizetett osztalékot: 1882-, 1883-, 1884-, 1888-, 1890-, 1891-, 1907- s 1909-ben;

1. malom nem fizetett osztalékot 1893-, 1895-, 1896-, 1897-, 1900-, 1908-ban;
2. „ „ „ „ 1885-, 1887-, 1892-, 1894-ben;
3. „ „ „ „ 1889-, 1898-, 1902-, 1903-, 1904-ben;
4. „ „ „ „ 1886-, 1901-ben;
5. „ „ „ „ 1899-, 1905-, 1906-ban.

Az egyes malmokat tekintve, fizetett osztalékot:

Minden évben: az Ebp. és G.

Nem fizetett osztalékot:

3 évben	a Ha.
4 „	E., V., P.
5 „	M. S.
6 „	Heng., L.
14 „	C.

Az osztalék nagyságát tekintve, a malmok eredményei következőkép alakulnak:

Ebp. legmagasabb osztaléka 25⁰/₀ 1893-ban, legalacsonyabb 10⁰/₀ 1886-, 1887-, 1888-, 1889-, 1899-, 1901-ben.

Heng. legmagasabb osztaléka . . .	12	⁰ / ₀	1882-ben,
C. „ „ . . .	10	⁰ / ₀	1882-, 1883-ban,
E. „ „ . . .	17 ¹ / ₂	⁰ / ₀	1890-, 1891-ben,
L. „ „ . . .	22	⁰ / ₀	1882-ben,
M. S. „ „ . . .	20	⁰ / ₀	1883-ban,
V. „ „ . . .	16 ² / ₃	⁰ / ₀	1882-ben,
Ha. „ „ . . .	6	⁰ / ₀	1900-, 1902-, 1907-, 1908-, 1909-ben,
P. „ „ . . .	15	⁰ / ₀	1882-ben,
G. „ „ . . .	5	⁰ / ₀	1906-, 1907-, 1909-ben.

* * *

Az osztalék, bármennyire fontos a részvényekben tőkekamatozást kereső közönség szempontjából, miért is behatóbb vizsgálódást érdemel, alapján véve exoterikus s teljességgel megbizhatatlan mértéke a jövedelmezőségnek. Ha a malomnak vesztesége van, az a negatívum, hogy nem fizet osztalékot, nagyon hiányosan tájékoztat az üzleti eredmény felől; továbbá midőn valamely malom osztalékot fizet tartalékaiból oly évben is, melyet nyereség nélkül vagy veszteséggel lezárt, vagy ha nyereségnél nagyobb osztalékot fizet, nyilvánvaló, hogy az osztalék, mint a jövedelmezőség mértéke, a tényállást teljesen meghamisítja. Hasonló eset állhat fenn a malmok összességének szempontjából. Ilyféle hamis beállításnak ríkitó példája az 1900-ik év, midőn a budapesti részvény-malmok tiszta nyeresége (a veszteségek leszámításával) 344.000 K, kifizetett osztalék ellenben 1,248.000 K. Az osztalékot véve alapul, az évi jövedelmezőséget 6·4⁰/₀-kal kell jelölnünk, holott a tiszta nyereség szerint csak 1·8⁰/₀. Még szerteágazóbbak az 1899. s 1905. évek eredményei. 1899-ben osztalék szerint 2·9⁰/₀, tiszta nyereség szerint ellenben — 1·3⁰/₀, azaz a veszteség több a nyereségnél s ezen többlet a részvénytőke 1·3⁰/₀-a; 1905-ben osztalék szerint 4·2⁰/₀, tiszta nyereség szerint ellenben — 0·34⁰/₀. Összesen 6 év van, melyben a malmok összegezett tiszta nyeresége kisebb mint az összegezett osztalék, tehát az osztalék nagyobb jövedelmezőség látszatát kelti a tényleges üzleti eredménynél.

Ezek :

1886-ban	osztalék	540 ezer K,	tiszta nyereség	238 ezer K
1894-ben	„	957 „ „	„ „	715 „ „
1899-ben	„	568 „ „	— —	254 „ „ veszteség
1900-ban	„	1.248 „ „	„ „	345 „ „
1901-ben	„	659 „ „	„ „	330 „ „
1905-ben	„	884 „ „	— —	69 „ „ veszteség.

Az egyes malmok a következő esetekben fizettek veszteség daczára, vagy a nyereségnél nagyobb, osztalékot :

Ebp.	1886-ban	osztalék	10 %,	tiszta nyereség	6·3 %
Heng.	1891-ben	„	5 „ „	„ „	4·6 „
	1898-ban	„	3 ³ / ₄ „	— —	7·7 „ veszteség
C.	1884-ben	„	8 „ „	„ „	7·9 „
E.	1892-ben	„	10 „ „	„ „	9·5 „
	1901-ben	„	5 „ „	„ „	4·9 „
L.	1892-ben	„	6 „ „	„ „	3·4 „
	1894-ben	„	6 „ „	„ „	5·5 „
	1903-ban	„	1 ¹ / ₂ „	„ „	1·3 „
M. S.	1892-ben	„	10 „ „	„ „	9·5 „
	1894-ben	„	5 „ „	„ „	0·06 „
	1897-ben	„	5 „ „	„ „	0·06 „
	1899-ben	„	6 „ „	„ „	4·2 „
	1902-ben	„	4 „	— —	1·9 „ veszteség
Ha.	1900-ban	„	6 „ „	„ „	4·4 „

Nyilvánvaló ezek után, hogy az osztalékban a jövedelmezőség kevésbé megbízható mértékét kell látnunk, mint a tiszta nyereségek adataiban.

***

Tiszta nyereségek után ítélve meg, úgy az egyes évek százalékszámai, valamint azoknak egymáshoz való viszonya tetemesen módosulnak, a fejlődés rhythmusa azonban nagyjában ugyanolyan marad.

1882—5 átlag	16·7%	1894—8 átlag	6·5%
1886—9 „	6·8 „	1899—1906 „	3·7 „
1890—3 „	14·3 „	1907—9 „	11·8 „

Az egyes éveket tekintve az eredmények a következők:

A legjobb év az 1882-iki 23·8% tiszta nyereséggel, a legrosszabb az 1899. év 1·3% veszteséggel.

Egyik malomnak sem volt vesztesége: 1882-, 1883-, 1884-, 1888-, 1890-, 1891-, 1893-, 1895-, 1907-, 1909-ben;

1 malomnak volt vesztesége: 1889-, 1892-, 1896-, 1897-, 1898-, 1900-, 1903-, 1904-, 1906-, 1908-ban;

2 malomnak volt vesztesége: 1885-, 1887-, 1894-ben;

3 „ „ „ 1886-, 1901-, 1902-, 1905-ben.

4 „ „ „ 1899-ben.

A legmagasabb nyereségi százaléka az Ebp.-nek volt: 45·9% 1893-ban.

A legnagyobb veszteségi százaléka a C.-nak 1900-ban 53·5%.

Az Ebp.-nek legmagasabb	tiszta nyeresége	1893-ban	45·9 ⁰ / ₀
„ legalacsonyabb	„ „	1886-ban	6·3 „
Ha. legmagasabb	„ „	1907-ben	16·1 „
„ legalacsonyabb	„ „	1898-ban	0·2 „
G. legmagasabb	„ „	1909-ben	6·1 „
„ legalacsonyabb	„ „	1908-ban	3·7 „
Heng. legmagasabb	„ „	1897-ben	14·9 „
„ legnagyobb vesztesége		1905-ben	48·0 „
C. legmagasabb	tiszta nyeresége	1909-ben	15·2 „
„ legnagyobb vesztesége		1900-ban	53·5 „
E. legmagasabb	tiszta nyeresége	1890-ben	30·5 „
„ legnagyobb vesztesége		1905-ben	11·1 „
L. legmagasabb	tiszta nyeresége	1882-ben	34·1 „
„ legnagyobb vesztesége		1899-ben	9·3 „
V. legmagasabb	tiszta nyeresége	1890-ben	28·7 „
„ legnagyobb vesztesége		1886-ban	22·0 „
M. S. legmagasabb	tiszta nyeresége	1882-ben	30·0 „
» legnagyobb vesztesége		1901-ben	2·9 „
P. legmagasabb	tiszta nyeresége	1882-ben	19·0 „
„ legnagyobb vesztesége		1894-ben	8·3 „

Ehhez még megjegyzendő, hogy az 1900. év érdekes tanulsága annak, hogy mennyire félrevezethet az átlag, ha az eredmény össze-tevőit egyenként is számba nem vesszük. Átlagban az évi eredmény 1·8⁰/₀ tiszta nyereség, de ha a C. óriás veszteségét kiküszöbölve, a többi malmok átlagát kalkuláljuk, a tiszta nyereség: 9·7⁰/₀. Hasonló az 1905. év eredménye: átlag — 0·34⁰/₀, ellenben a Heng. veszteségének kiküszöbölése után: 3·3⁰/₀ nyereség.

* * *

A tiszta nyereség a jövedelmezőségnek ideális fokmérője volna, ha a leírások nem tartalmaznának nagyon jelentékeny rejtett nyereségeket s ennél fogva az ugynevezett értékcsökkenési tartalékalapok, eltérve tulajdonképpeni rendeltetésüktől, nem képviselnének erős tartalékot, csak úgy, mint a tulajdonképpeni tartalékalapok. Hogy mennyiben keresztül-vihető, hogy az értékcsökkenési tartalékalap megmaradjon említett volta-képpi rendeltetésének korlátai közt, azt vizsgálni túlmegy e tanulmány keretén. Itt elég, megállapítani, hogy csakugyan nagy nyereségek, haszon-feleslegek raktározására szolgál, melyek a mérlegekben feltüntetett tiszta nyereségekben nem foglaltnak benn. Ezen a felfogáson az sem változtat, hogy nincs módunkban megállapítani, hogy a mindenkori leírásoknak milyen quotája tekinthető értékcsökkenésnek és milyen tekintendő nyere-ségnek. Annyi bizonyos, hogy a leírás és tiszta nyereség csak együtt-véve képviselik azt, a tényleges üzemi és üzleti költségen túl fenmaradó, többletet, melyről, mint gyártási haszonról, szabadon rendelkezhetik a vállalat. A tulajdonképpeni üzemköltséget csak tényleges összegében

lehet elszámolni és a mérlegbe felvenni. Ellenben a gyártási haszonnak leírások és tiszta nyereség között miként való felosztása mindig szabad mérlegelés tárgya. Erre nézve semmi szabály nem kötelez. Miként túlságosan magas leirással a realitás rovására a tiszta nyereség csökkenthető, szintűgy viszont túlságosan alacsony leirással a realisnál nagyobbnak tüntethető fel. De hol az a határ, mely a realist az irrealistól elválasztja, bajos megállapítani. Itt majdnem korlátlan tere van a mérlegezési politikának, sőt önkénynek. Azért teljes bepillantást egy vállalat vagy vállalatcsoport jövedelmezőségének alakulásába csakis a tiszta nyereségeken felül a leírásoknak is figyelembevételével nyerhetünk. A kettőt összefoglalva gyártási haszon néven fogjuk megjelölni. A leírásoknak teljes összegükben nyereségek gyanánt való beszámításával természetesen hibát követünk el, de kisebb hibát, mint teljes elhanyagolásukkal. S tekintve, hogy a leírásoknak voltaképp minden évben egyenletesen kellene történniök¹⁾, minden évben szinte egyforma mérvben vétünk az egybevetésben, tehát a hibahatár igen szűk, míg a leírások teljes elhanyagolása, tekintve, hogy a budapesti malmok leírásai a különböző években nagyon egyenlőtlenek, nagyobb arányú eltolódásokkal járna.

Hogy mily fontos szerepük van a leírásoknak a jövedelmezőség megítélésében, annak feltüntetésére szolgáljanak a következő adatok: 1882-ben annak a 7 malomnak, mely a mostani budapesti részvénytalmok közül akkor is mint részvénytalom fennállott, teljes könyvértéke körülbelül 10,300.000 K. volt, 1882—1909-ig e 7 malom leírásainak összege 25,070.000 K., 1909-ben a 7 malom törlesztési tartalékalapjainak összege 10,470.000 korona, teljes könyvértéke kerek 19,700.000 K. azaz a mérlegszerű netto értéke kerek 9,200.000 K., tehát 1,100.000 K-val kevesebb, mint volt 1882-ben. Ez azt jelenti, hogy a leírások nemcsak az összes investitiókat²⁾ fedezték 1882. óta, hanem azonfelül még 1,100.000 K-t a malmok akkori értékéből vagy másképp kifejezve: le van írva a malmok 1882-iki könyvértéke teljesen és az azóta létesített investitiókból 14,800.000 K., úgy hogy a mai modern berendezésű s több mint kétszer akkora teljesítményű malomóriások 1,100.000 K-val kisebb netto értékkel szerepelnek, mint az akkori malmok. A malmok kerek 15 milliós investitió fedezése után még a közel 20 milliányi befektetési érték több mint felét kitevő tartalékot (10,470.000 K.) tettek félre. Az utolsó 3 évi átlaggal egyenlő mérvű leírások 6 éven belül teljesen le-

¹⁾ L. R. Passow: *Die Bilanzen der Privaten Unternehmungen*, Leipzig 1910., 140. s köv. lapok.

²⁾ Az investitiókról ezen tanulmány szerzőjének teljes adatok nem állanak rendelkezésére, azokat csak közvetett uton a leírások és törlesztési tartalékalapok különbözőeteiből származtatja.

törlesztenék a budapesti malmokat. Ilyképpen az értékcsökkenési tartalékok valóságos értékemelkedési tartalékok lesznek.

A fejlődés szempontjából tanulságos a leírások és osztalékok összehasonlítása. Régebben az osztalék rendszeren jóval nagyobb, mint a leírás. 1882-ben (fenti 7 malomra szoritkozva) még csaknem 10-szer akkora, mint a leírás és csak az 1886. rendkívül alacsony osztalék évében tesz a leírás többet ki, mint az osztalék. 1900-ban aztán megfordul a kettőnek egymáshoz való viszonya s az 1904. s 1908. év kivételével az osztaléknál nagyobb leírás a szabály.

1882–1890. a leírás évenként átlag	664.000 K., az osztalék	1,265.000 K.
1891–1900. „ „ „ „	816.000 „ „ „	1,081.000 „
1901–1909. „ „ „ „	1,215.000 „ „ „	1,065.000 „

Az osztalék feltüntette hanyatló irányzat tehát erős correctivumot nyer a leírások emelkedő irányzatában.

* * *

Gyártási haszon szerint az átlag százalékok:

1882–1885	21·2%	1894–1898	11·3%
1886–1889	11·8 „	1899–1906	9·1 „
1890–1893	20·6 „	1907–1909	19·7 „

A fejlődés vonalának tagolódása tehát egészben követi az osztalékét és a tiszta nyereségét, mégis igen figyelemreméltó eltérésekkel. Az egész fejlődés nem mozog oly nagy extremumok között, a váltakozó rossz és jó periodusoknak az előzőktől való divergentiái, valamint különösen a jó periodusoknak egymás közt való divergentiái távolról sem oly erősek, mint a tiszta nyereség szerintiek, de még akkorák se, mint az osztalék vonalán. Míg az 1899–1906 legrosszabb periodusnak az 1882–1885 legjobbhoz való viszonya osztalék szerint 4·75 : 12·2; a tiszta nyereség szerint pláne 3·7 : 16·7, addig a gyártási haszon szerint 9·1 : 21·2. A 3 jó periodus pedig (1882/5, 1890/3, 1907/9) így viszonylik egymáshoz : osztalék szerint 12·2 : 10·2 : 7·6, tiszta nyereség szerint 16·7 : 14·3 : 11·8, gyártási haszon szerint 21·2 : 20·6 : 19·7. Különösen szembeötlő, hogy az 1899–1906 cyklus, melynek mind osztalék, mind tiszta nyereség szerint igen rossz osztályzata van, a gyártási haszon ranglétráján sokkal jobb figurát mutat.

Természetes, hogy tiszta nyereség és gyártási haszon szerinti eredmények között a leírások absolut és relativ növekedésével az eltérések is fokozódnak. 1882-ben csak annyi a differentia, hogy a tiszta nyereség 23·8%, a gyártási haszon 25·3%. Később 100%-nál nagyobb differentiák is fordulnak elő, többnyire minimum 50%-ot tesznek. 1886-ban rendkívüli eltérés van. Tiszta nyereség szerint 1·5%, gyártási haszon

szerint 6·8⁰/₀; hasonlóképpen 1900-ban tiszta nyereség szerint 1·8⁰/₀, gyártási haszon szerint 10·6⁰/₀, és 1905-ben tiszta nyereség szerint —0·34⁰/₀, gyártási haszon szerint 4·7⁰/₀. A fejlődés vonalának meglehetősen párhuzamossága mellett az egyes évek kiszökellései nagyon különbözők. Gyártási haszon szerint a legjobb év nem az 1882-i (25·3⁰/₀-kal), hanem az 1890-iki 27·6⁰/₀-kal. A legrosszabb azonban itt is az 1899-iki, 1·8⁰/₀-kal, hozzá legközelebb itt is az 1905-i áll, de jóval magasabb arányszámmal: 4·7⁰/₀-kal. Az egyes évek sorrendje így persze nagyon eltolódik: 1900 pl., mely osztalék szerint 16-ik helyen áll, tiszta nyereség szerint 26-ik helyre kerül, gyártási haszon szerint a 23-ik helyet foglalja el; az 1906-ik évet, mely osztalék szerint 25-ik helyen áll, tiszta nyereség szerint 19-ikre jut, gyártási haszon szerint a 12-ik hely illeti meg.

A gyártási haszon szerint osztályozva az éveket:

1	malomnak sem volt vesztesége:	1882-, 1883-, 1884-, 1888-, 1890-, 1891-, 1893-, 1895-, 1904-, 1906-, 1907-, 1909-ben;
1	malomnak volt vesztesége:	1885-, 1886-, 1887-, 1889-, 1892-, 1896-, 1897-, 1898-, 1900-, 1903-, 1908-ban;
2	„ „ „	1894-, 1901-, 1902-ben;
3	„ „ „	1905-ben;
4	„ „ „	1899-ben.

Egyes malmok szerint csoportosítva az eredmények a következők:

Legnagyobb nyereségi százaléka az Ebp.-nek volt 1893-ban 53⁰/₀.

Ugyane malomnak legkisebb százaléka 1886-ban 11⁰/₀; veszteséges éve egyáltalán nem volt.

Legnagyobb veszteségi százaléka a Heng.-nak volt: 46⁰/₀ 1905-ben, ugyane malomnak legnagyobb nyereségi százaléka 23⁰/₀ 1909-ben; vesztesége volt még 4 évben: 1889-, 1898-, 1899-, 1902-ben

A C. legnagyobb gyártási haszna 1909-ben volt 32⁰/₀, legnagyobb vesztesége 1900-ban 33⁰/₀; vesztesége volt még 7 évben: 1892-, 1894-, 1899-, 1901-, 1902-, 1903-, 1905-ben.

E. legnagyobb gyártási haszna 1900-ban volt 38⁰/₀, legnagyobb vesztesége 1905-ben 11⁰/₀. Vesztesége volt még 2 évben: 1899- és 1908-ban.

L. legnagyobb gyártási haszna 1882-ben volt 45⁰/₀, legnagyobb vesztesége 1899-ben 7⁰/₀. Vesztesége volt még 1 évben: 1901-ben.

V. legnagyobb gyártási haszna 1890-ben volt 40⁰/₀, legnagyobb vesztesége 1886-ban 17⁰/₀. Vesztesége volt még 4 évben: 1885-, 1887-, 1896-, 1897-ben.

M. S. legnagyobb gyártási haszna 1883-ban volt 32⁰/₀, veszteséges éve nem volt, legkisebb nyeresége 1901-ben volt 0⁰/₀.

P. legnagyobb gyártási haszna 1882-ben volt 19⁰/₀, vesztesége 1 évben volt; 1894-ben 4⁰/₀.

- Ha. legnagyobb gyártási haszna 1907-ben volt 24°/, legkisebb nyeresége 1901-ben volt: 2°/.
 G. legnagyobb gyártási haszna 1909-ben volt 16°/, legkisebb nyeresége 1908-ban volt: 6°/.

II.

Ezen részletek megismerése után foglalkozhatunk most annak kiderítésével, vajjon volt-e az őrlési forgalomnak befolyása a budapesti malmok jövedelmezőségére. Röviden kijelenthetjük, hogy az eddig bemutatott jövedelmezőségi adatokból semmiféle hatása az őrlési forgalomnak ki nem olvasható. A fönt kimutatott jó és kevésbé jó eredményű évcsoportokra való természetes tagolódásban az őrlési forgalom korszaka sem az előzőtől, sem a következőtől észrevehetően el nem határolódik. A korszak elei jó évek sorozata belekapcsolódik az előző korszak végébe; az őrlési forgalom decenniumát lezáró silány évek sorozata meg beenyulik a következőbe. Azonban szabadságunkban állván, tetszés szerinti szempontból csoportosítani a vizsgálandó anyagot, különválasztjuk az őrlési forgalom éveit egybevetés céljából. Ebbeli vizsgálódásunkban természetesen arra a 7 malomra fogunk szoritkozni, melyek kezdettől fogva, az őrlési forgalom korszakán keresztül mostanáig fennállanak, melyeken tehát az őrlési forgalom előtti, alatti és utáni állapotváltozások közvetlenül tanulmányozhatók.

Elsőben is adjunk áttekintést ezen malmok állásáról a 3 korszakban:

	1882-ben	1890-ben	1900-ban	1909-ben
		k o r o n á k b a n		
Volt részvénytőkéjük	12,480.000	12,060.000	16,800.000	18,262.000
Tartalékjuk	3,390.000	5,115.000	4,763.000	5,142.000
Törlesztési tartalékjuk	—	3,867.000	5,094.000	10,468.000
Befektetési értékük	10,300.000	12,600.000	18,000.000	19,700.000
		1882—1890-ben	1891—1900-ban	1901—1909-beo
		K o r o n á k b a n		
Leírásokra fordított összeg	5,978.000	8,161.000		10,934.000

Látni való, hogy a fejlődésben a terjeszkedés mozzanatai legerősebbek az őrlési forgalom 1891—1900 terjedő tizedében: a részvénytőke és befektetési érték emelkedésének oroslánrésze ez időszakra esik. A jövedelmezőségi momentumok ellenben távolról sem olyan kedvezőek ez évtizedben: a tartaléktőke stagnál, a törlesztési tartalék csak 1,200.000 K-val gyarapszik, míg az előző korszakban 3,800.000 K-nál többre nőtt, az utána következőben pedig csaknem 5,400.000 K-val gyarapodott, végül a leírások összege az átlagos részvénytőkének (15 millió) 54°-át teszi, míg 1882—1890 (12·4 millió r.-t.) 48°-át és 1901—1909 (15·6 millió r.-t.) 70°-át, tehát valamivel javultak az előző korszakhoz képest, de jóval mögötte maradnak a következő korszak fejlődésének.

Nem hallgatható el azonban, hogy az általános fejlődést feltüntető ezen számok ugyan az illető mérlegek adatain épültek, de éppenséggel nem tekinthetők a mindenkori status absolut hű tükrének. A correcturához a következők veendőik figyelembe: 1. Az 1900-ban észlelhető tartalékcsökkenés visszavezetendő arra, hogy 1894-ben az Ebp.-nek előzőleg a tartalékhoz számított 1 millió korona forgótőkéje a részvénytőkéhez csatoltatott. A tartalék ezen apadása tehát nem érinti a jövedelmezőséget. Ugyanabban az évben a V. a kibocsátott részvények agiójából eredő 300.000 K-t utalt át a tartalékba. Ilyenmő gyarapodás, ha nem is üzemi nyereség, de az üzem prosperálásának közvetett eredménye és e czímen bizonyos joggal kerülhet a jövedelmezőség contójára. 2. A mit a leírások kiszabásáról Passow mond id. k. 147. l.: „dass . . . mit ausserordentlicher Willkür vorgegangen wird und dass hier wohl der schwächste Punkt des Bilanzwesens liegt“, ugyanaz ráillik a leírások beállítására. A leírások szabálytalan viselkedése érezteti magát a correlativ rovatokban is: a törlesztési tartaléknál és beruházásnál. Majd az activában, mint minus, majd a passivában, mint plus bukkannak fel s ehhez képest az investitiók is majd mint az activa gyarapítói szerepelnek, majd meg mint a passiva apasztói. Ilyen esetek a következők: a Victória törlesztési tartalék-alapja csak 1889-ben tűnik fel a passiva oldalán, addig a leírások az activa oldalán vitetnek keresztül; 1899-ben megint eltűnik s 1900-ban újra felszínre kerül. A Concordia 1885—1890-ben körülbelül 500.000 K-nyi investitiót nem von le a törlesztési tartalékalapból. A Hengermalom 1891-ben hatalmas investitióval felemészti 60.000 K-nyi törlesztési tartalékját és 590.000 K-t ír activáihoz, azontúl egész 1903-ig a leírásokat és investitiókat az activa oldalán vezeti keresztül. Ezen idő alatt tehát nincs, azaz lappang törlesztési tartalékalapja, 1903-ban azonban reaktiválja 1,029.000 K-val. Ezt a látszólagos nagy növekedést a két korszak tartalékalapjának egybevetésénél elhanyagolni nem szabad; de az egyes évek statusát helyre igazítani nem lehet, mivel minden ilyenmő kísérlet önkényes feltevésekkel kénytelen operálni. 3. Mig a törlesztési tartalék apadása rendesen nem jelent csökkenő prosperitást, hanem csak erősebb igénybevételt a beruházás céljára, addig a törlesztési tartalék emelkedése csak egy esetben nem vall prosperitásra, ez az eset: a mikor a részvénytőke lebélyegzéséből gyarapszik, mint 1900-ban a C.-é 502.000 K erejéig.

* * *

Ámha mindezeknek tekintetbevételével bizonyos fokig módosul, bár lényegében nem változik az őrlési forgalom aerájának viszonya elődjéhez és utódjához, a jövedelmezőség szorosán vett exponensei megdöntetlenül tisztázzák a helyzetet. Ez pedig a következő. Szemügyre véve

e három korszak százalékokban kifejezett eredményeit osztalék, tiszta nyereség és gyártási haszon szerint, kitűnik, hogy

	osztalék átlaga	tiszta nyereség átlaga	gyártási haszon átlaga
1882—1890 . . .	10·2 ^o / _o	14·2 ^o / _o	19·6 ^o / _o
1891—1900 . . .	7·5 ^o / _o	7·8 ^o / _o	13·3 ^o / _o
1901—1909 . . .	6·0 ^o / _o	7·5 ^o / _o	14·4 ^o / _o

Mielőtt ezen általános átlagokból következtetéseket vonnának, állítsuk össze azoknak jobb megvilágítása céljából malmonként is az eredményeket.

	Osztalék szerint			Tiszta nyereség szerint			Gyártási haszon szerint		
	1882—90	1891—900	1901—09	1882—90	1891—900	1901—09	1882—90	1891—900	1901—09
C. . . .	5·8	2·0	1·8	7·—	—7·6	—0·4	10·9	—3·—	5·1
E. . . .	10·2	7·4	3·5	19·7	9·6	3·1	26·1	16·4	7·9
L. . . .	11·8	6·3	2·—	16·2	6·1	2·2	23·7	10·5	10·1
V. . . .	7·2	7·1	9·9	7·7	9·—	13·9	12·1	13·8	26·1
Ebp. . .	15·7	16·1	13·1	22·4	24·6	19·1	27·2	31·6	23·8
M. S. . .	15·1	7·4	2·1	19·7	6·3	3·1	24·8	10·1	10·6
Heng. . .	6·6	4·9	3·3	6·3	3·7	0·3	10·8	8·2	5·1

Ezek perdöntő számok.

Mind az általános átlag, mind az egyes malmok átlagának tanúsága más magyarázatot nem tűr, mint hogy az őrlési forgalom korszaka az előzőhöz képest kétségtelen hanyatlás korszakának minősítendő, mely hanyatlás az osztaléknál 26°/_o-os, a tiszta nyereségnél 45°/_o-os és a gyártási haszonnál 32°/_o-os csökkenéssel fejeződik ki. Az egész vonalon észlelhető hanyatlás a malmokat egyenként tekintve még élesebb contourokban domborodik ki. Az osztalék csak egy malomnál: az Ebp.-nél emelkedik egy csekélységgel: 15·7°/_o-ról 16·1-re és egy malomnál, a V.-nál sülyed csak alig észrevehetőn 7·2°/_o-ról 7·1°/_o-ra; a többinél hatalmas zökkenések vannak egészen 66°/_o erejéig: a C.-é 66°/_o-kal, az E.-é 27°/_o-kal, a L.-é 48°/_o-kal, a M. S.-é 51°/_o-kal, a H.-é 26°/_o-kal sülyed.

Tiszta nyereség 2 malomnál emelkedik, még pedig a V.-nál 17°/_o-kal, az Ebp.-nél 10°/_o-kal, ellenben a többiekénél a hanyatlás erősebb mérvű, mint az osztalék tekintetében: a C.-é 7°/_o-ról —7·6-re, tehát 209 százaléknyi, az E.-é 52°/_o-os, a L.-é 62°/_o-os, a M. S.-é 68°/_o-os, Heng. 51°/_o-os.

Kevésbé éles a hanyatlási lehajlás a gyártási haszon tekintetében. Szintén 2 malom emelkedést mutat, a V. 14°/_o-ost, az Ebp. 16°/_o-ost, de hanyatlík a C. 128°/_o-kal, az E. 37°/_o-kal, a L. 55°/_o-kal, M. S. 59°/_o-kal, Heng. 22°/_o-kal.

Ime megdönthetetlen bizonyítékok, hogy az őrlési forgalom aerájában a malmok jövedelmezősége jelentékenyen hanyatlott. Ezt különös nyomatékka ki kell emelni, mert e hanyatlás megczáfolhatatlan bizo-

nyitóka annak, hogy az őrlési forgalomban nem rejlett az az erő, hogy a hanyatlást előidéző tényezőket paralizálja. Mi jogosítana eszerint arra, hogy az őrlési forgalmat követő periodusban esetleg folytatódó hanyatlás okát az őrlési forgalom eltörlésében keressük? Nincs ilyen feltevésre egyetlen támaszték. Azonban az őrlési forgalomnak illetően hatást tulajdonítani annál kevésbé lehet, mivel hiszen a következő korszak éppenséggel nem volt hanyatló jellegű.

Az osztalék körül ebben a korszakban ugyan még jelentékeny további hanyatlást észlelünk: az őrlési forgalombelihez képest 20⁰/₀-kal alacsonyabb, a tisztanyereség ellenben már csak kbl. 4⁰/₀-kal csökken, ellenben a gyártási haszon 8⁰/₀-os emelkedést mutat.

A malmokat egyenként véve, az osztalék hanyatlása sokkal fokozottabb: csak egy malom, a V.-é emelkedik 40⁰/₀-kal, a többi azonban mind csökken, még pedig: Ebp.-é 19, C.-é 10, E.-é 52, L.-é 68, M. S.-é 71, Heng.-é 33⁰/₀-kal. Hasonlóképp a tiszta nyereség. Két malomé ugyan emelkedik, a C.-é nagyon jelentékenyen 95⁰/₀-kal s a V.-é 54⁰/₀-kal; de a többi szintén hatalmasan zuhan; Ebp.-é 22, E.-é 67, L.-é 64, M. S.-é 50, Heng.-é 92⁰/₀-kal. Egészben tehát inkább hanyatlás képét kapjuk. Ám lényegesen megváltozik a helyzet gyártási haszon szerint. Két malom nagyjában megmarad az előbbi niveaun a L. és M. S. (az egyik + 4, a másik - 4⁰/₀), kettő pedig nagyon erős emelkedést tüntet fel: a C. —0.3 százalékról 5.1⁰/₀-ra, a V. 88⁰/₀-kal (13.9-ről 26.1⁰/₀-ra), míg csak háromban van sülyedés: Ebp. 25⁰/₀-kal, E. 51⁰/₀-kal, Heng. 38⁰/₀-kal. Egészben véve tehát inkább emelkedés, mint hanyatlás, vagy legalább is egyensúly emelkedés és hanyatlás közt.

Kimondhatjuk tehát a tételt, hogy az őrlési forgalomnak hatása a malmok jövedelmezőségében egyáltalán nem jelentkezik, a mennyiben nemcsak hogy a jövedelmezőséget nem fokozza, hanem a jövedelmezőség jelentékeny csökkenését megakadályozni nem bírja.¹⁾

¹⁾ Amiképp a kivitel csökkenésének sem birta útját állni. Ugyanis Magyarország lisztkivitele a vámkülföldre volt:

E z e r m é t e r m á z s á b a n		
a) Az őrlési forgalom előtt	b) Az őrlési forgalom alatt	c) Az őrlési forgalom eltörlése után
1882 . . . . . 1.318	1891 . . . . . 1.108	1901 840
1883 . . . . . 1.599	1892 815	1902 960
1884 . . . . . 1.445	1893 976	1903 933
1885 . . . . . 1.271	1894 985	1904 761
1886 . . . . . 1.200	1895 . . . . . 1.110	1905 648
1887 . . . . . 1.143	1896 . . . . . 1.188	1906 636
1888 . . . . . 1.592	1897 896	
1889 . . . . . 1.474	1898 650	
1890 . . . . . 1.296	1899 . . . . . 1.005	
	1900 818	

Tehát a kivitel megcsappanása már 1891—1900-ig igen jelentékeny volt.

A pozitív hatás ezen hiányát igazolja s megerősíti mintegy ellenpróba gyanánt az a negatív momentum, hogy megszűnésének nincsen bebizonyítható káros hatása. Még ha az osztalék vagy a tiszta nyereség szerinti beállítást akarnók helyesnek elfogadni, legfeljebb annyit concedálhatni, hogy az őrlési forgalom idejében megindult hanyatlás, mely — mint fentebb látható — az őrlési forgalombeli aera vége felé legmélyebb pontjára jutott, a következő korszakban folytatódott. De ha a mindig többé-kevésbé subjective, önkényesen megállapított osztalék vagy tiszta nyereség helyett a minden kifogásolhatósága mellett mégis csak objectiv megállapítású gyártási haszonban nyilvánuló jövedelmezőséget fogadjuk el helyes mértéknek, a mint másképp nem is lehet, arra az eredményre jutunk, hogy az őrlési forgalom utáni időszak jövedelmezősége vagy egyáltalán nem, vagy csak jelentéktelen mérvben csökkent. Csak az történt, hogy súlypontja kissé elhelyeződött és jobban az üzleti haszonnak tartalékba jutó része felé esik.

Ehhez képest az őrlési forgalom utáni korszakban bekövetkezett hanyatlása az osztaléknak s a tiszta nyereségnek, mely állandó tápot adott a budapesti malomipar hanyatlásáról szóló panaszoknak és természetesen az őrlési forgalom megszűntének rovására íródott, nem a csökkent jövedelmezőségnek tulajdonítandó, hanem legfőképpen a gyártási haszonnak a régítől eltérő felosztásának. Ez csattanósan kitűnik a következőkből:

Míg az őrlési forgalom előtti korszakban a hét malom az ő gyártási hasznából 39, 50, 53, 57, 60, 60 és 61⁰/₀-ot fordított osztaléokra és 58, 64, 64, 68, 75, 79, 82⁰/₀-át mutatta ki tiszta nyereségnek; az őrlési forgalom alatt pedig a Concordia állandó vesztesége daczára is 2⁰/₀-os osztalékot fizet, a többiek pedig a gyártási haszon 45, 51, 51, 59, 60, 73⁰/₀-át fordítják osztaléokra és 45, 58, 58, 62, 65, 78⁰/₀-át mutatják ki tiszta nyereségnek: addig az őrlési forgalom utáni korszakban a gyártási haszonnak csak 19, 20, 35, 38, 44, 55 és 65⁰/₀-át fordítják osztaléokra és a C. 5·1⁰/₀ gyártási haszon mellett veszteséget, a többiek pedig a gyártási haszonnak csak 6, 22, 30, 39, 53 és 80⁰/₀-át tüntetik fel tiszta nyereségnek. Még jellemzőbb az, hogy a Heng. a 80-as években 10·8⁰/₀ gyártási haszonból 6·6⁰/₀ osztalékot fizetett, hakonlóképp az őrlési forgalom korában a M. S. 10·1⁰/₀ gyártási haszonból 7·4⁰/₀ osztalékot, a L. 10·5⁰/₀ gyártási haszonból 6·3⁰/₀ osztalékot folyósított: a jelen században ellenben a M. S. 10·6⁰/₀ gyártási haszonból csak 2·1⁰/₀ osztalékot és a L. 10·1⁰/₀ gyártási haszonból csupán 2⁰/₀ osztalékot fizetett.

S ekkép szétfoszlik az a régi, de sokszoros hangoztatása által nem tartalmazabb áligazság, hogy az őrlési forgalom a magyar malomiparnak éltető eleme volt. A budapesti malmok jövedelmezőségi pályáján semmi-

féle nyomot nem hagyott és semmiféle határt nem jelöl; sem megjelenésének, sem eltűnésének nem volt climactericus jelentősége. Az a depressio, mely alatt a budapesti malomipar évek során át állott, éppen az őrlési forgalom régimeje alatt, 1893 után indul meg, nagyobbik fele az őrlési forgalom idejére esik s nem lényegesen fokozódva tart 1906-ig, midőn az őrlési forgalom visszaállítása vagy hasonló rendszabály életbe léptetése nélkül fordulat áll be egy határozott fellendülés felé. Tehát a budapesti malmok jövedelmezősége egészen függetlenül az őrlési forgalomtól alakult csak úgy annak fennállása alatt, mint azután.

* * *

Magyarozatát keresve ennek a ténynek, rájövünk arra, hogy az őrlési forgalom egyáltalán nem volt az a nagy közgazdasági ható erő, a melynek látszott s a milyennek elég indokolatlanul a köztudatban él. Sokáig harcz tárgya lévén, ellenség és barát egyaránt túlozta jelentőségét. Az őrlési forgalombeli decadentia 7 éve alatt a kikészítési eljárásban vámkülföldre kivitt lisztmennyiség átlag évi 850 ezer q. A vámvisszatérítés, melyet legnagyobb részt a fővárosi (részvény- és magán-) malmok élveztek, átlagban minimum 2 K 50 fillérre tehető q-ként, tehát évenként legalább kerek 2,000.000 K volt, oly összeg, mely a budapesti malmok azon korabeli részvénytőkéjének 11—14°/c-os kamatját reprezentálja, míg ugyanabban az időben a budapesti részvénymalmok átlagos dividendája csak 6·7°/c-ra rúgott. Ezen feltűnő aránytalanság a kikészítési eljárás intézményében felhasznált erő és munkateljesítmény között, bizonyos fokig a következőből magyarázható:

A vámvisszatérítés szerb származékra 1 K 80 fillér, egyéb származékra 3 K 60 fillért tett minden q importált búzáért (a depressiós korszakban).

Azt a relatiót véve a számítás alapjául, hogy a búza ára éppen import-paritáson állott, a malomnak, hogy az importált q búzáért 1 q lisztet kivihessen, 80°/c-os liszthozam mellett még $\frac{1}{4}$ q magyar búzát kellett hozzávenni. A vámvisszatérítésnek $\frac{1}{4}$ része tehát ezen a réven veszendőbe ment¹⁾ és maradt szerb származéknál 1 K 35 fillér, egyéb származéknál 2 K 70 fillér. Számba véve már most, hogy a következő, kikészítési eljárás nélküli korszakhoz képest a fuvar vagy 90 fillérrel volt kedvezőtlenebb: a vámvisszatérítésből mindössze 45 fillér, illetve 1 K 80 fillér maradt meg, középszámban körülbelül 1 K 20 fillér q-ként.

¹⁾ Sőt talán nem túloznánk, ha a veszendőbe ment részt 60°/c-kal tennők számításba, tekintve, hogy csak 0. és 1. számú finom lisztek voltak kikészítési eljárásban exportálhatók, tehát 1 q liszt aequivalense voltakép 2·5 q búza. De mivel ez a számítás csak olyan időszakra nézve feltétlenül helyes, midőn a belföldi kenyérlisztfogyasztás stagnált, egészen mellőzzük.

Ez a beneficium azonban némi részben az idegen származék silány minősége folytán, részben az importparitás helyreállíthatása végett még jóval összezsugorodott, úgy hogy az egész vámvisszatérítésből q-ként 50—70 filléرنél több nem maradt meg szabad hatóerő gyanánt, hogy a malmok kiviteli tevékenységén lendítsen. Már pedig ez nem volt elegendő annak a differentiának áthidalásához, melylyel a magyar búza többnyire világparitás felett állott. Jól tudom, hogy ezek a számok nem meritik ki az őrlési forgalomban rejtett közgazdasági energiát, de elég magyarázatát adják annak, hogy miért nem birta az őrlési forgalom sem a vámkülföldi liszt kivitel hanyatlását feltartóztatni, sem a malmok jövedelmezőségére jótékonyan hatni. Annyira nem birt, hogy az őrlési forgalombeli 7 évi depressio korában (1894—1900.) az átlagos gyártási haszon 8·1⁰/₁₀₀, az őrlési forgalom nélküli 6 depressziós évben pedig (1901—1906.) 8·4⁰/₁₀₀. E két depressziós korszak, melyek egyike az őrlési forgalom daczára beállott, másika pedig nem az őrlési forgalom eltörlése folytán keletkezett, de még nem is súlyosbodott, voltaképp egyetlenegy hosszú depressziós időszak. Mindkét felében közös okok működnek közre, melyekre e tanulmány ki nem terjeszkedhetik. Csak kettőt, mint specifus okokat, óhajtunk pedzeni.

Az egyik főtenyezője e korszak viszonylagos meddőségének: a malmok őrlőképességének rohamos kiterjesztése. Részben a malomgépek folytonos tökéletesedése, részint a magában véve helyes, de túlzásában hátrányt szülő elv, hogy a termelés fokozásával a termelési költség coëfficiense csökken, az őrlőképesség rendkívüli fokozására csábították a malmokat, különösen a 90-es években. 1891—1895 a budapesti malmok termelőképessége évi 6³/₄ millió q-ról több mint 9 millióra szökött fel.

A C. 1891/2-ben 2200 q-ról 3000 q-ra emelte napi őrlő kapacitását.

A L. 1891-ben naponként 1100 q-t őrl; 1893/6-ban új malmot épít fel s 1897-ben már 3000 q a napi őrlőképessége.

A V. 1891-ben 1500 q-t termel naponként; 1897-ben 1800 q-t és 1900-ban már 2500 q-t.

Az Ebp. 1891-ben 2500 q-t termel naponként; 1897-ben már 3900 q-t.

A Heng. 1891-ben 2200 q-t termel naponként; 1901-ben 3300 q-ra bővül.

A M. S. 1891-ben 1800 q-t termel naponként; 1893/4-ben 2400 q-t, 1897-ben 2600 q-t.

Az E. 1891-ben 1300 q-t termel naponként; a P. beolvasztása után 3600 q-ra emelkedett napi őrlőképességét már 1899-ben 4100 q-ra fokozta.

Mig 1891-ben a budapesti búzamalmok napi őrlőképessége összesen 19.900 q, addig 1897-ben már 26.450 q, 1905-ben 30.070 q, a mely csúcsponton túl azóta már csak csekélységgel (30.900-ig) emelke-

dett 1908-ban. Ez a nagymérvű terjeszkedés nagy bajok kútforrása lett. Ha a malmok régi jelentéseit lapozgatjuk, 1893/4 körül kezdünk találkozni az azóta stereotíppá vált panaszokkal a túltermelésről. Ezzel sem a belföldi fogyasztás, sem a feltartóztathatatlanul hanyatlásnak indult vámkülföldi kivitel nem tarthattak lépést. Már a múlt század vége felé, 1897-ben, a közös üzemkorlátozásokhoz kénytelenek a malmok folyamodni, a mi igen kevésbé hatékony gyógyszer. A reduktiók többnyire elkésve és kevés foganattal jönnek létre. Így az üzem kiterjesztésével elért költségmegtakarítást a kamatveszteség és majd a holt regie révén néha többszörösen is ráfizetik. A mennyiben pedig őrlőképességüket kihasználják, ennek nyomában az árakat leromboló verseny kényszerű kifejtése a jövedelmezőség rovására jár. Míg a 80-as években csaknem teljesen kiaknázzák őrlőképességüket, a később szakadatlanul növekedő kapacitás mögött mindig visszamaradnak. Ilyképen a malmok terjeszkedése őrlési forgalom alatt és őrlési forgalom után erősen gátló faktora lett a viszonyok kedvező alakulásának.

De nem csak a fővárosi malmokban buzogtak az expansiók törekvések, hanem fellépett a vidéki malmok versenye: ez második főtényezője a nagy depressiónak. Míg 1867—1880: 108, 1881—1890: 88 kereskedelmi malom létesült az országban, addig 1891—1900 évekre 156 malomalapítás esik, 1901-re: 14, 1902-re: 9, 1903-ra: 13, 1904-re: 16, 1905-re: 21, 1906-ra: 26. És hogy mekkorát fejlődött ezen malmok őrlőképessége, eléggé illusztrálja azon tény, hogy míg 1891-ben 33 főbb vidéki malom (l. Bosányi Endre, A Malomipar Szerepe és Jelentősége Közgazdaságunkban, Budapest, 1892. 86. l.) csak 13,485 q napi őrlőképességű, addig 1909-ben csupán a Vidéki Malomiparosok Országos Egyesületébe tartozó 39 malomnak már 30.655 q a napi őrlőképessége, tehát ugyanannyi, mint a budapesti malmoké volt. A vidéki vállalatok közül mind számosabban localis sphaerájukon kinöve, serényen a budapesti malmok üzleti területeibe hatolnak. Sokszor könnyebb prosperálási feltételek között működve, mind nagyobb hányadot foglalnak le az ország liszttermeléséből. A fővárosi és vidéki malomipar egymáshoz való ezen viszonyának kialakulása és legfájdalmasabb phasisai főleg a vázolt depressiók korszakba esnek és kétségtelenül igen nevezetes mérvben befolyásolták a fővárosi malmok jövedelmezőségét.

* * *

Befejezésül még egy megjegyzést. A malmok jövedelmezőségének akár állandó intézményes, akár bármily általános irányú tényezőit tanulmányozva, nem szabad szem előtt téveszteni, hogy a malomüzlet eminenter conjuncturális jellege mellett az általánosan közreható tényezők hatása attól függ, hogy milyen concrét energiává alakulnak át a felfogó medium-

ban. Az egyes malom kisebb-nagyobb jövedelmezősége rendszerint a kínálkozó kedvező conjuncturák helyes felismerésén és kiaknázásán, illetőleg a kedvezőtlen conjuncturák megelőzésén mulik. Innen van, hogy szinte állandóan igen szerteágazó eredményekből tevődik össze a malomipar jövedelmezőségének mozaikja és egységesen általános irányzat ritkán található. Az általában rossz eredményű 1886. évben, melyben a Viktória 17⁰/₀-os veszteséggel pályájának legsötétebb pontjára kerül, az E. 23⁰/₀-os nyereséggel dicsekedhetik. Viszont az E. (úgyszintén a Heng.) legrosszabb éve: 1905 a V-nak 21⁰/₀-os nyereséget hoz. Az Ebp. legsilányabb eredményei az 1886. s 1889. évekre esnek: 11, ill. 13⁰/₀-os nyereség; ugyanakkor a M. S.-nek 17, ill. 19, az E.-nek 23, ill. 24, a L.-nak 14, ill. 15⁰/₀-os eredményei vannak. A malmok fénykorában, mikor a L.-nak 24, M. S.-nek 25, E.-nek 26, Ebp.-nek 27⁰/₀ átlagos gyártási hasznuk volt, a P. csak háromszor birt 10⁰/₀-nál magasabbra feljutni és néhányszor alig 1⁰/₀-ot tudott elérni. Az Ebp.-nek 1890-ben és 1892-ben egyformán 45⁰/₀ gyártási haszna volt, az E.-nek pedig az előbbeni évben 38⁰/₀, az utóbbiban ellenben csak 17⁰/₀. Hosszasan szaporítani lehetne a példákat, a melyek mutatják, hogy egyazon viszonyok között nagyon különbözőek az egyes vállalatok eredményei. Ennek okát a conjuncturákon és általános tényezőknél kívül nyilván magukban a vállalatokban kell keresni. A conjuncturák nagy változóságának a vállalatok nincsenek tehetetlenül kiszolgáltatva. Látni, hogy például az Ebp. ugyszólván függetleníteni tudta magát a conjuncturáktól, a mennyiben két évtized óta csak 3 évben nem ért el 19⁰/₀-nál nagyobb gyártási hasznot. Főrsze ebben nem lehet (a mit rendszeren előtérbe szoktak tolni) ezen vállalat régi jól fundáltságának, mert akkor felvetődik az a kérdés, hogy miért nem segítette a fényes múlt ugyanolyan sikerekhez azokat a malmokat, melyek a 80-as években csaknem ugyanolyan, sőt részben egyenletesebben kedvező gyártási haszonnal dolgoztak: az E., L., M. S.? Sőt hogy az idők mostohaságával gyenge anyagi alappal is állandó sikerrel fel lehet venni a harcztot, arra példa a V., mely viszontagságos, sőt válságos évek daczára éppen a depressziós korszakban mind jobban megerősödve, felmenő pályán halad és mutatja a C., mely évtizedes kálvária útjáról váratlanul fiatalos hévvel, évről-évre szebb eredmények ösvényére tért. Leszűrhetjük ezekből azt a tanulságot, hogy bármily általános irányú tényezők mellett és tényezőkkel szemben a malmok jövedelmezőségét egy olyan tényező is irányítja, melyet ugyan statistikailag megrögzíteni nem lehet, de a melynek végeredményben mégis döntő szerep jut: az üzleti szellem, de a melyet — speculatio-nak is nevezhetünk.

Gärtner Henrik.

Közlemények és ismertetések.

Német sociologiai gyűlés.

A német sociologiai társaság okt. 19—22-én Frankfurt a. M.-ban tartotta első gyűlését. Az előadások programja csak nyolcz pontot tartalmaz. Ezekből a közgazdasági tudományt közelebbről érdeklik: Sombart előadása: *Technika és kultúra* és Vogl előadása: *Gazdaság és jog*.

A kopenhágai socialdemokrata congressus.

A congressuson huszonhárom nemzet 887 kiküldöttel vett részt. Napirendje oly dús volt, hogy csak nagy erőlködéssel sikerült egy hét alatt elintézni. Különösen nagy munkát kellett a bizottságoknak végezniök. Miután az összülések a bizottsági munkálatok állásától függtek, a napirend pontjai más sorrendben kerültek elintézés alá, mint azt az eredeti rend contemplálta. Első sorban a munkanélküliség ellen való biztosítás jutott tárgyalásra. A bizottságban két felfogás állt egymással szemben. Az osztrákok, francziák és részben az angolok is az általános állami biztosítás álláspontján állottak. Utóbbiak a munkára való jogot is elakarják ismertetni. A német szakszervezetek képviselői és a hollandusok állami támogatásban kívánnák részesíteni azokat a szakszervezeteket, a kik tagjaikat munkanélküliség esetén támogatásban részesítették. A congressus elé terjesztett határozat a két irány között létrejött compromissum. Ez általános, kötelező, munkanélküliség elleni gondoskodást követel a termelési eszközök birtokosai részéről a munkások kizárólagos kezelésével munkanélküliség-statisztikák kötelező szerkesztésével, szakszervezetileg helybenhagyott bérek mellett való inségmunkákat, a munkanélküliség esetén szervezett pénztárak rendkívüli támogatását válságok alkalmával, a munkanélküliek nyilvános támogatása esetén minden hátrányos következmény kiküszöbölését, munkaközvetítőik létesítését a szakszervezeti érdekek megóvása mellett, végül a munkaidő megrövidítését. Addig, a mig az általános és kötelező munkanélküliség esetére való biztosítás meg nem valósul, a közhatalom pénzügyi segítségben részesítse a munkanélküliek támogatását, a nélkül, hogy a szakszervezetek függetlenségét befolyásolná.

Szervezeti szempontból a congressus legfontosabb kérdése az osztrák-cseh szakszervezeti vita volt. Az ausztriai socialispárt nemzetiség szerint van szervezve és minden nemzetiség autonómiája elismerésben részesül. A nemzetiség szerinti pártok együttműködése eddig mindig lehetséges volt. A cseheknek nemzetközi congressusokon is megvolt a maguk külön képvisellete. Ezt az állapotot a csehek a szakszervezetekre is ki akarták terjeszteni, miért is külön szakszervezeteket alapítottak, propagálták a cseh munkásoknak a birodalmi szövetségekből való kilépését és megtagadták a járulékoknak Bécsbe való beszolgáltatását. A cseh pártvezetők kijelentették, hogy a szakszervezeteknek alkalmazkodniok kell a párt létérdekeihez, mert a pártnak szüksége van a szakszervezetekre és azok erőire. A pártnak meg kell óvni befolyását a szakszervezetekre és azoknak anyagi erőit kezében kell tartania, nem tűrheti, hogy a cseh szervezetek pénzeiket Bécsbe küldjék és Bécsből kapjanak utasításokat. A pártnak és a szakszervezeteknek a stuttgarti congressus határozataihoz képest szoros összeköttetésben kell állniok. Socialdemokrata szakszervezetek, Csehországban annyit tesz, mint cseh szakszervezetek.

A többi nemzetnél a csehek érvelése nem talált visszhangra. Egyhangulag kijelentették a cseheknek, hogy a stuttgarti határozat első sorban a szakszervezeteknek egységét követeli minden állami gazdasági területen és a nemzetiségekre forgácsolt szakszervezeti mozgalom, az olyan államban, mint Ausztria, bénaságra volna kárhozthatva. A csehek azonban ragaszkodtak álláspontjukhoz és kijelentették, hogy az eddigi alapon működnek tovább.

Az eredeti bizottsági javaslat, a mely szerint a nemzetiségi alapon való tagozódás megszűnnék, 222 szavazattal 5 cseh szavazattal szemben elfogadtatott. Egyelőre nem fog a dolog állapotján változtatni. A harcz Ausztriában fog kivivatni.

A szakszervezeti vitához csatlakozott egy másik, a melynek tárgya a nemzetközi solidaritás kérdése volt sztrájkok és kizárások esetén.

Az ösztönzést eme tárgynak szóba hozatalára ama tapasztalatok adták meg, a melyeket a svédek tettek a múlt esztendőben. Mig a skandináv és német szervezetek nagyban támogatták a sztrájkot, azalatt Anglia és Franciaország ugyszólván semmit sem tett. Különösen a Trade Unions magatartása tétetett erős bírálat tárgyává. Az angolok álláspontját védő kiküldött kifejtette, hogy az angol szervezetek alapszabályai az olyfajta rendkívüli kiadások esetére, mint a milyen a szóban forgó külföldi sztrájk támogatása, ugy intézkedik, hogy a tagok személyes leszavazása szükséges, a mi az idő rövidsége folytán keresztülvihető nem volt. Azonkivül akkoriban Angliában is a nagy munkanélküliség nyomása

alatt állottak; nincs végül Angliában munkás-napisajtó, a mely a sztrájk-küzdelemről értesítést hozott volna. A vonatkozó egyhangú határozat ajánlja a szakszervezetek nemzetközi organumának, vizsgálja meg, melyek volnának legczélszerűbb formái a nemzetközi munkás-solidaritásnak. A legközelebbi időre ajánlja a congressus: a szakszervezeteknek minél szorosabb összeműködését, megváltoztatását az olyan szakszervezeti alapszabályoknak, a melyek a nemzetközi gyors és hathatós segélyactiót megakadályozhatnák: a nemzetközi socialdemokrata munkássajtó összeköttetéseinek javítását és kibővítését.

A munkástörvényhozás kérdése már sokszor állott a nemzetközi congressusok napirendjén. Új kérdések e téren nem igen merülnek fel. Főleg arról van szó, hogy az eddigi haladás registráltassék és rámutatassék ama feladatokra, a melyek a munkásságra várnak a jobb socialis törvényhozás kiküzdése terén. A főbb pontjai az idevonatkozó határozatnak a következőkben csoportosíthatók: 1. Maximális 8 órás munkanap; 2. 14 éven alóli gyermekmunka tilalma; 3. éjjeli munkatiltalom — kivéve a technikai és közjólét szabta szükségességeket; 4. legalább 36 órás szakadatlan heti munkaszünet; 5. truckrendszer-tilalom; 6. az egyesülési jog biztosítása; 7. hathatós általános iparfelügyelet a munkásság közreműködésével. Különösen kiemeli a szóbanforgó határozat a mezőgazdasági és erdészeti munkások védelmének fontosságát, a kikért ezideig nagyon kevés történt.

Utolsó helyen került tárgyalás alá a szövetkezeti kérdés. Szemben állt egymással a belgák csoportja, kikhez a hollandusok csatlakoztak a németekével. A belga felfogás szerint a szövetkezetek kell hogy tagjai legyenek a socialdemokrata szervezetnek. A szövetkezeti tagok vallják magukat socialdemokratáknak és a szövetkezetek a socialdemokraciát propagandával, vállalatokkal és pénzerevel hathatósan támogassák. A pártnak gazdasági gerinczét alkossák.

Ezzel homlokegyenest ellenkezik a német felfogás, a mely a szövetkezetek számára a párttól való függetlenséget, saját hatáskörük elismerését és azt követeli, hogy a szövetkezeti uton elért feleslegekből a szövetkezeti önproductió lehetőleg nagyszabásuan fejlesztessék. A francia teljesen közömbös felfogás szerint nem tulajdonítandó a szövetkezeteknek a proletariátus felszabadító küzdelmében semmiféle jelentőség sem. Tisztán kisemberek részvénytársaság-féle egyesüléséről van ezek szerint szó. Ez az utóbbi felfogás nem gyakorolt a congressusra nagyobb hatást. Megegyezés csak compromissum útján volt elérhető. Határozatilag kijelentette a congressus, hogy a szövetkezeti ügy bár magában sohasem idézheti elő a munkásság felszabadulását, mégis hathatós eszköz lehet az osztályharcban. Ezért felszólítja a congressus a párt híveit,

és a szövetkezetiileg szervezetteket, hogy tevékeny tagjai legyenek a fogyasztási szövetkezeti mozgalomnak. Kötelességükké teszi, hogy a feleslegeket ne használják kizárólag a tagoknak adandó visszatérítésekre, hanem létesítsenek alapokat, a melyek lehetővé tegyék a fogyasztási szövetkezeteknek, hogy akár egyenként, akár többedmagukkal alakuljanak át nagyban vásárló társulatokká és termelő szövetkezetekké és gondoskodjanak tagjaik neveléséről, képzéséről, valamint támogatásáról. Alkalmazottaik fizetésügyét a szakszervezetekkel egyetemben szervezzék üzeimeiket minden tekintetben mintaszerűen szervezzék; az árú beszerzésnél legyenek tekintettel az előállítási viszonyokra.

Azt, hogy a szövetkezetek a politikai és szakszervezeti mozgalmat támogassák-e és minő mértékben, minden ország egyes szövetkezeteire bizza a congressus. Tekintettel azon erőre, mely a nemzetközi szervezkedésben rejlik, kijelenti a congressus, hogy kell hogy minden szövetkezet, a mely e határozat alapján áll, egységes szervezetet alkosson.

A jövő congressus Bécsben lesz 1913-ban.

A német birodalom lakossága.

A német birodalmi statistika mostanában megjelent 227. kötete a német birodalom népességi mozgalmát tárgyalja, a házassági, születési és halálozási statistikát 1908-ról és az 1909. évi tengerentúli kivándorlás számadatait. A házasságkötések száma a német birodalomban 1908-ban 500.620-at tett ki. Ez a szám az 1907. évi 503.964-es maximummal szemben csekély visszaesést jelent. Európában legtöbb házasságkötés Oroszországra esik, a melyre nézve azonban a legujabb adatot 1904-ből bírjuk. A többi fontosabb állam így következik egymásután 1908-ban: Franciaország 315.928, Olaszország 282.932, Nagybritannia és Wales 264.940, Ausztria (1907) 209.513, Magyarország 188.648, Spanyolország 141.046. A német birodalomban 1.000 lakóra 7·95 házasság esett, valamivel kevesebb, mint az 1904/07-es átlagban, a midőn is ez az arányszám az évek sora szerint 8·05—8·07—8·16 és 8·12 volt. A német birodalom megalakulása óta különösen az 1872—76. és 1896—1901. évek mutatnak fel magas számokat; az első sorban említett évötöd a következő magas arányszámokat: 10·29—10·02—9·53—9·10 és 8·52, tehát átlagban 8·38-at. A legalacsonyabb házasságkötési arányszámot, kevesebbet mint 7·7 házasságkötést 1.000 lakóra, észleltek az 1879-től 1883-ig terjedő öt esztendőben; t. i. 7·51—7·48—7·46—7·67 és 7·67 átlagban: 7·56.

A születések száma 1908-ban 2,015.052 volt. Ezzel a német birodalom az orosz után ismét első helyen áll, melynek az utolsó jelentős évében, 1903-ban majdnem 5 millió születése volt. Németország után

következőleg szorakozik a többi állam: Olaszország 1,138.702, Ausztria 1907-ben 941.953, Anglia 940.583, Franciaország 791.712, Magyarország 755.855, Spanyolország 657.699 stb. A német birodalom 1908. évi abszolút születési számait csekélységgel felülmúlták az 1901. év (2,097.838), 1902 (2,089.414), 1904 (2,089.347) és 1906 (2.084.739). De ezer lélekre számítva a német birodalomban 1908-ban a születési szám 32·97-el a német birodalom alapítása óta a legalacsonyabb szám. Átlag ezer lakóra esett 1872/80-ban 39·56 élveszülött, 1883/90-ben 36·78, 1891/1900-ban 36·13 és 1901/08-ban 33·63.

A halálozások száma (a halvaszületetteket beleértve) 1,197.078-al viszonylag igen alacsony állapotot ért el. Ezer lakóra számítva 1901 átlagszámot nyerünk 1908-ra és ezzel az 1907. év mellett, a midőn ezen számarány 18·98-at mutatott, az eddig megállapított legalacsonyabb számarányt. 1872 óta a halálozási arányszám majdnem állandóan csökkent, a mennyiben a halvaszületettek beleértésével 1.000 lakóra az 1872/80 évek átlagában 28·54 haláleset, 1881/90-ben 26·50, 1891/1900-ban 23·49 és 1901/08-ban 20·27 volt. Az itt említett első időszaktól a negyedikig az elhalálozások arányszáma 29·0⁰/₀-al csökkent. Miután ugyanebben az időben az élveszületettek arányszáma 15⁰/₀-al visszament, az 1.000 lakóra eső születési többlet az évek folyamán gyarapodott; 1908-ban a német birodalom 879.562-öt tett ki. A lakosság természetes szaporodása 1.000 lélekre vonatkoztatva, átlagban az 1872/80. években 12·65-öt, 1881/90-ben 11·69-et, 1891/1900-ban 13·85-öt és 1901/08-ban 14·42-öt tett ki. A születési többletek emelkedése az említett első időszaktól a negyedikig eszerint 14·0⁰/₀ volt. A többi európai államban a születési többlet 1908-ban így állt: Anglia 419.927, Ausztria (1907), 311.923, Olaszország 368.617, Magyarország 239.760, Spanyolország 196.757, Franciaország csak 46.441.

A kivándorlás tekintetében megemlíthető, hogy 1909-ben Németországból összesen — német és egyéb kikötőkön át — 24.921-en vándoroltak ki; 1908-ban 19.883-an. A legnagyobb számot Németország tengerentúli kivándorlása 1881-ben adta, 220.902 kivándorlóval. Az 1909. évi számnál alacsonyabbat mutat 1877, továbbá az 1897/1901. évek átlaga és 1903 a birodalom fennállása óta.

Argentina közgazdasági helyzete.

Argentínának, mint önálló államnak, száz éves fennállása emlékére rendezett ünnepélyek feléje terelték az egész világ érdeklődését. Argentina, daczára annak, hogy területe 2,952.551 négyzetkm., tehát 9-szer nagyobb Magyarország területénél, ill. hatszorosa Németország területének, hosszú ideig mégsem volt közgazdaságilag kellően figyelembe

vehető. A mióta azonban az Amerikai Egyesült-Államok lakossága rohamosan szaporodik és az Unio gabonatermését nagyrészt maga fogyasztja el, a világpiacon pedig mind kevesebb gabonával jelenik meg, azóta Argentina jelentősége folyton emelkedik. Argentina földjének jó minősége, valamint az ország geológiai és éghajlati viszonyai szinte praedestínálják arra, hogy Európa gabonaszállítója legyen. Az ország gazdasági helyzete és a nemzeti jólét elsősorban attól függ, mily sikerrel fog járni a még parlagon heverő földterületeknek gabonatermelésre való felhasználása és a termékeknek a világpiacon való értékesítése. Az óriási területű ország eredményes megművelhetésének minden feltétele megvan, csak egyetlen nagy csapás fenyegeti állandóan a vetést, a sáskajárás. A sáskák tömege a tropikus vidékekről látogat el Argentínába, igaz, hogy nem feltétlenül minden évben, de elég gyakran és ilyenkor a vetés legnagyobb részét teljesen tönkreteszi. Ezen csapás ellen eddig még orvos-szer nem akadt. A sáskajárás által elpusztított termést egy 1909. évre szóló hivatalos kimutatás 8⁰/₆-ra teszi, magánbecslések szerint 50—60⁰/₆ is volt.

Argentina népesedési statistikája, különösen ha a bevándorlást tekintjük, jelentékenyen elmarad Észak-Amerika, főleg azonban az Unio államainak hasonló statistikájától. Az ország összes lakossága jelenleg 6 millió lélek, tehát $\frac{1}{3}$ -a Magyarország, $\frac{1}{10}$ része Németország lakosai számának. A népesség eloszlása is teljesen aránytalan, mert míg $2\frac{1}{2}$ millió lélek lakik a buenos-airesi kerületben (ebből ca $1\frac{1}{4}$ millió lélek magában a fővárosban), addig pl. az Atlanti Óceán partján elterülő santa cruzi kerületben, a mely 282.750 négyszögkm. nagyságú, az összes népesség száma 1750 lélek. Általában itt is érvényesül az az igazság, hogy legelső sorban a termékenyebb északi részek népesülnek be, míg a természet adományaival kevésbé felruházott részek csak ritka népességűek. A lakosság szaporodása az ország közigazdaságának szempontjából valósággal létérdek. A kormány számos intézkedést tett az európai kivándorlásnak Argentina területére való irányítása érdekében, sőt legutóbb elhatározta, hogy földművelő bevándorlóknak részben ingyen, részben kedvező törlesztési feltételek mellett földet juttat és még így sem képes az Unióba vándorlókat magához csalogatni. A bevándorlás 1867-ben 18.225 főre rúgott, 1887-ben már 100.000 ember vándorolt be, de az 1890-es években beállott gazdasági válság a bevándorlási statistikára kedvezőtlen hatással volt és a statisztika csak újabban emelkedik ismét. 1907-ben 210.000 volt a bevándorlók száma, az Egyesült-Államok egy milliójával szemben. A bevándorlók nagy része olasz, a kik, ha némi tőkére szert tesznek, ismét visszatérnek hazájukba, úgy hogy az 1907. évben a visszavándorlók leszámításával a tényleges nép-

szaporulat mindössze 119.000 lélek volt. A lefolyt félszázad alatt Argentínába nemzetiségek szerint bevándorolt: 1,705.000 olasz, 670.000 spanyol, 184.500 francia, körülbelül 70.000 magyar, 38.200 német és 27.700 svájci. Az argentinai kormány telepítési actiójának intensivitása dacára sem népesül be kellően az ország, a mely 100 millió főnyi lakosságnak is megélhetést nyújthatna.

Ha a népesedési viszonyok az országban javulni fognak, akkor valószínű, hogy ez a mezőgazdaságra és állattenyésztésre rendkívül alkalmas terület fogja Európát, hol a mezőgazdaság hanyatlóban van, a szükséges termékekkel ellátni. A mezőgazdaság gyors fejlődése a legutóbbi két évtizedre esik. 1888-ban legelőször mérték fel a megmívelt területeket, melyek akkor 2,422.995 hektárt tettek ki. Az 1890-es években hosszabb ideig tartó gazdasági válságnak a mezőgazdaság is kárát vallotta, de már 1895-ben ismét haladás mutatkozott, a mennyiben a művelés alatt álló terület már 4,381.189 hektárra emelkedett, a mely szám 1905-ben már 10,273.054 hektárt tett ki. 1908-ban 14 millió hektárt, 1909-ben pedig 19 millió hektárt is meghaladt. A főbb művelési ágak voltak 1905-ben: gabona (búza, árpa, rozs stb.) 4,903.000 hektár, tengeri 2,287.000 hektár, luczerna 2,000.000 hektár és len 1,083.000 hektár. Igaz, hogy rendkívül sok a nagybirtok, a melynek káros hatása előreláthatólag néhány évtized múlva már mutatkozni fog, eltekintve attól, hogy ma is 50 – 100.000 hektár terjedelmű birtokon intensíven gazdálkodni nem lehet, de a lakosság számának szaporodásával valószínű, hogy az ily óriási birtokok szét fognak daraboltni.

A világ gabonatermelését tekintve, Argentina az 1908. évben az ötödik helyen állott, 4,250.000 tonna termelésével, előtte az Egyesült-Államok 17,570.000 tonna, Oroszország 15,463.000 tonna, Franciaország 8,619.000 és Monarchiánk 8,193.000 tonna gabonatermésükkel állanak. Ha ezeket a számokat absolute véve tekintjük, Argentina helyzete nem volna kedvező, de ha viszont az országnak fogyasztását és kivitelét vesszük tekintetbe, úgy Argentina helyzete azonnal a gabonatermelő országok sorából első helyre kerül, a mennyiben $4\frac{1}{2}$ millió tonna évi átlagos terméséből mintegy $\frac{2}{3}$ részt exportálhat, míg az Unió 17 millió tonna évi productum mellett 1901-ben 41·36⁰/₀-ot, 1909-ben pedig a népesség rohamos szaporodása következtében már csak 21·15⁰/₀-ot exportálhatott.

A mezőgazdaságon kívül az állattenyésztés képezi Argentina legfőbb jövedelmi forrását. Az állattenyésztést a mezőgazdasághoz hasonlóan teljesen modern elvek alapján és berendezésekkel folytatják. Az állattenyésztés rationalis, igaz, hogy egy-egy birtokos farmján gyakran több mint 100.000 szarvasmarhával és juhhal bir, de a fajkiválasztás és a

tenyésztés rendkívül nagy gonddal történik. Az 1908. évi legutolsó állatszámolás alkalmával az országban 29,116.000 szarvasmarha, 7,531.000 ló, 67,212.000 juh és 1,404.000 sertés találtatott. Az ország állatállományának értéke 651,764.000 aranypeso, a mi mintegy 3 milliárd koronának felel meg. Állattenyésztésre és mezőgazdaságra az ország területének mintegy fele, cca 150 millió hektár rendkívül alkalmas, úgy hogy az állatállománynak 40 millió szarvasmarhára és 200 millió juhra való emelkedése esetén ezen állatok még mindig elegendő élelmet találnának. Az 1906—1909. években összesen 2,687.255 szarvasmarha és 12,831.555 juh került fagyasztott állapotban kivitelre. Az 1905. évi export értéke 141 millió aranypeso volt, a mely 1909. évben már 153,500.000 aranypesora emelkedett.

A gabonatermelés és állattenyésztés mellett az ipari nyersanyagok termesztése alig jó számba. Czukornád, gyapot, kautsuk jelentékenyebbek. A szőlő- és gyümölcsültetvények pedig emelkedik és nemsokára szintén kivitelképessé fog válni. A mezőgazdaság és mezőgazdasági ipar 1909. évi forgalma 700 millió aranypeso volt. Az ipar nem jelentékeny, bár a legutóbbi számlálás alkalmával 23.020 gyár, 37 cukorfinomítógyár és 3.409 egyéb telep, összesen tehát 26.466 telep állott fenn, az ezekben fektetett tőke 645,600.000 papirpeso volt, a telepek évi termelése 1.037,000.000, a felhasznált belföldi nyersanyag értéke 595,000.000, az alkalmazott személyek száma pedig 299.900 volt.

Az utóbbi években Argentína húsfeldolgozó ipara óriási jelentőségre tett szert. Egyfelől az európai piacokon mutatkozó depecoratio, másfelől a folyton nagyobb mérvű agrár irányzatú protectionismus, Európában a hús árának előre nem képzelt emelkedésére vezettek. Az Amerikai Egyesült-Államok óriási állattenyésztése és az ezzel kapcsolatos húsfeldolgozó ipara Európa egy részének szükségletét már hosszú idő óta ellátja, azonban az Unió népességének rohamos szaporodása által előidézett élelmiszerszükséglet növekedése következtében viszont a kivitel már nem emelkedhetik. Az Európában mutatkozó húshiány kielégítése tehát az argentinai húsiparra vár. Az ország húsconserváló-telepei az utolsó évtizedben létesültek és az ezekben fektetett tőke mintegy 100 millió frank. Argentína a hús-exportáló országok között jelenleg már első helyen van. Angliába és gyarmataiba irányuló fagyasztott hús kivitele 1908-ban 266.327 tonna volt, míg Ausztrália ugyanezen időben 141.700 tonnát, az Egyesült-Államok pedig 78.365 tonnát exportáltak.

Az ország ipari fejlődése ma még bizonytalan és főleg attól függ, vajjon a népesedés a közel jövőben elég nagy arányú lesz-e. A földgyomrában rejlő anyagok még nincsenek feltárva és kérdés, vajjon rendelkezik-e az ország az ipari fejlődés legfontosabb kellékeivel, elegendő kőszénnel és vassal.

Az ország kereskedelmi forgalmának nagysága a következő adatokból tűnik ki: A bevétel 1900. évben 113,435.067 aranypeso értékű volt, a mely 1909. évben 302,756.095 aranypesora emelkedett, a mi 166⁰/_o-os emelkedésnek felel meg, a kivétel emelkedése 156⁰/_o, 1900. évben 154,600.412 aranypeso volt, 1909. évben pedig már 397,350.528 aranypeso. Az argentiniai kereskedelmi forgalom tehát 1900. évben 268,085.520 aranypeso volt, 1909. évben már 161⁰/_o-kal 700,106.623 aranypesora emelkedett.

A közlekedés terén Argentina eléggé magas fokon áll. A vasutépítés általában mint forgalmi szükséglet szokott mutatkozni, de míg az ó-világban ez a szükséglet a vasutépítés egyedüli indító oka, addig az újvilágban a vasut nem csak a forgalmi szükséglet kielégítésére szolgál, hanem valóságos kulturális missiót is teljesít és a gazdasági haladásnak is első feltétele. Az Egyesült-Államok közlekedésének történetéből érdekes tanulság vonható le, ugyanis igen sok helyen nem első sorban a jelenben fennálló forgalmi szükséglet szülte meg a vasutépítés eszméjét, hanem a vasut üzembehelyezése után keletkező kulturális és gazdasági élet tette a vasutat nélkülözhetetlenné. Így Argentínában is a gazdasági fejlődés csak akkor kezdődik, a mikor a vasuti vonal megépül, ez az első feltétele annak, hogy valamely földterület művelés alá vétessék. A föld megművelése ugyanis csak akkor gazdaságos, ha a nyerendő termék vasuton könnyen és gyorsan a tengerparthoz szállítható, hogy onnan más világrészben fekvő fogyasztó piacokra továbbittassék. A vasutak fontosságát az argentinai kormány korán felismerte, a vasutak építése az ország fejlődésével egyidejűleg gyors lépésekben történt, sőt néhány helyen még a normális fejlődés menetét némileg meg is előzte. A vasutak első része 1857-ben adatott át a forgalomnak, az első vasut 10 km. hosszú volt és alig félszázadnál hosszabb idő alatt 25.000 km.-re növekedett. A vasutak hosszának, forgalmának és hozadékának emelkedését a következő táblázat mutatja:

Év	A vasut hossza km.	Személy- forgalom	Áruforgalom tonnában	Bruttohozadék a r a n y p e s o k b a n	Nettohozadék
1886-ban . .	5.836	6,458.674	2,948.617	16,158.968	6,944.326
1890-ben . .	9.432	10,069.606	5,420.782	26,049.042	8,463.636
1895-ben . .	14.116	14,573.037	9,650.272	26,394.306	12,547.842
1900-ban . .	16.563	18,269.422	12,659.831	41,401.348	17,668.594
1905-ben . .	20.259	26,636.211	22,409.995	71,594.912	32,198.825
1909-ben . .	25.508	50,810.000	31,955.000	103,578.000	41,000.000

A vasutak teherforgalma — mint agrárállamokban általában — néhány hó alatt bonyolódik le, a forgalom tehát a téli és tavaszi évszakokban igen csekély. Ha az Egyesült-Államok hatalmas vasuti hálózatát nem vesszük figyelembe, úgy Argentina vasuthálózata az egész világ összes országainak vasuthálózatai között nyolczadik helyen áll, e mellett megemlítendő, hogy míg Európa vasuthálózata csaknem telje-

sen ki van építve, Argentina még igen sok helyen nélkülözi a kellő vasuti összeköttetést. Argentínában nagyrészt a magánvasuti rendszer érvényesült, kezdetben ugyanis az angol tőke lefoglalta a hosszabb és jól jövedelmező vonalakat, az állam pénzügyeinek erősödésével azonban az állam is kezdett vasutvonalakat építtetni. Ma még kétszer annyi magánvasut van, mint államvasut, de valószínű, hogy az újabb vonalakat az állam maga fogja építtetni és ezután fokozottan a vasutak megváltása fog bekövetkezni. A megváltásnak azonban igen nagy akadálya az, hogy az angol társaságok rendkívül magas építési költségeket tüntettek fel, dacára annak, hogy a területi alakulás horribilis építési költségeket nem tesz szükségessé. Az építési költségeknek ily rendkívüli nagy összegben való feltüntetése azután maga után vonta a szállítási díjtételek aránytalan magas összegben való megállapítását, a mi viszont a termékek értékesítését nehezíti meg.

A hitelügy Argentínában rendkívül fejlett. A pénzintézetek a folyton fejlődő kivitel következtében igen fontos missiót töltenek be. A pénzintézetek legnagyobb része angol tőkével létesült, de az országban olasz, spanyol, francia és német tőkével alapított pénzintézetek is vannak. Az argentinai bankok közül a Banco de la Nacion Argentina szerepel mint nemzeti bank és egyedül bír bankjegykibocsátási joggal. A pénzintézetek összes alaptőkéje 700 millió frank. A jegybank és a többi pénzintézet közötti viszony semmiképpen sem hasonló az európai jegybankok és az illető országban levő többi pénzintézet egymáshoz való viszonyához. Európában ugyanis a jegybank tulajdonképpen a többi pénzintézet felett áll és ügyleteit nagyobbbrészt ezek útján köti, addig az argentinai Banco de la Nacion valóságos versenytársa az ország pénzintézeteinek és a legkisebb ügyleteket is közvetlenül bonyolítja le. Így azután a pénzintézetek szinte magukra vannak utalva, szükség esetén a nemzeti banktól hitelt nem vehetnek igénybe, úgy hogy kénytelenek állandóan igen nagy mennyiségű készpénzkészlettel rendelkezni, hogy nagyobb pénzsükség esetén fennakadás ne történjék. Ezen körülmény vezetett viszont arra, hogy felmondás nélküli letéteket nem kamatoztatnak, a hosszabb felmondás mellett elhelyezett betétek kamatlába is igen alacsony, ellenben a kölcsönüzletben a kamat gyakran 4-5⁰/₀-kal magasabb a betétüzleti kamatlábnál. A jelzálogüzlet legnagyobbbrészt az állam kezében levő Banco Hipotecario National által bonyolítatik le, ezenkívül még néhány bankintézet folytatja ezt az üzletágat, a melyet az állandóan folyó telepítés, folytán mutatkozó tőkeszükség igen jövedelmezővé tesz, a mihez hozzájárul az a körülmény, hogy a kamatláb a Nyugat-Európában szokásos jelzálogüzleti kamatlábnak csaknem kétszeresét teszi ki.

Az országban elhelyezett állami kötvények összege 1909. év végén 87,734.000 aranypesot és 115,345.000 papirpesot tett ki, ezzel szemben a külföldön elhelyezett kötvények összege 310 millió aranypeso. Ha Argentina teljes consolidált adósságát összegezzük, kitűnik, hogy 1900. óta alig emelkedett. Ezen évben ugyanis a consolidált államadósság 447,121.889 aranypeso volt, 1909. évben pedig 448,362.648 aranypeso. A nemzeti vagyon gyarapodása kitűnik abból, hogy a nemzeti járadék 64-ről 120 millió aranypesora emelkedett. A tartományok által felvett kölcsönökön kívül, az argentinai államadósság legnagyobbbrészt nyilvános építkezésekre és oly hasznos beruházásokra fordított, a melyek lehetővé teszik az ország nagy arányú fejlődését. (V - cs)

A kisperesti munkástelep.

Wekerle Sándor kezdeményezésére az 1908. év tavaszán felhatalmazta a törvényhozás az 1908. évi XXIX. t.-cikkkel a kormányt, hogy Budapest székesfővárosban és környékén 6—10 ezer munkáscsalád befogadására alkalmas bérházakat állami költségen építtessen.

E törvény alapján a főváros közvetlen közelében Kisperesten mintegy 470.000 □-ölnyi területet vásárolt a kormány, a székesfőváros X. kerületéhez tartozó úgynevezett Óhegyen pedig mintegy 214.000 □-ölnyi terület megvásárlására nyert felhatalmazást.

A kisperesti telkek □-ölenként 6 K. 50 f.-ért, a kőbánya-óhegyi telepnek eddig megvásárolt telkei pedig túlnyomó részben 8 K-ért mentek a kincstár tulajdonába, úgy, hogy a két telep területénekösszvetelára mintegy 5 millió koronára tehető. Eme telkek kiválasztásánál az egészségügyi és építkezési tekintetek mellett, azok hozzáférhetőségének körülményei, mérsékelt vételárak és az a szempont volt irányadó, hogy ily munkástelepek, a munkaadó üzemek közelségéhez képest a főváros határának különböző részeiben létesíttessenek.

A gazdaságos építkezésnek egyik nagy akadálya volt Budapesten — mint már fentebb is jeleztem — az építő anyagoknak, különösen az agyagtégláknak drágasága. Ennek ellensúlyozására a kormány előbb 90 millió, majd később 200 millió homoktégla szállítása iránt kötött szerződést. Ez a hazánkban még alig ismert, de különösen Németországban jól bevált építőanyag, magán a kisperesti telepen e célra épült gyárban készül, a telep fölösleges homokdombjainak közvetlen felhasználásával. A gyárból kikerülő mintegy napi 160 ezer darab téglá minőségileg is kielégíti a legmesszebbmenő igényeket. Ha elgondoljuk, hogy Budapesten az agyagtéglának ezre a törvény meghozatala idején a helyszínére szállítva 44—46 K. között mozgott, holott a homoktéglaért a kormány

ugyancsak a kiscesti építkezés helyére szállítva, ezrenként csupán 28 K-t fizet, az elért megtakarítás — még ha figyelembe vesszük is azt az anyagi előnyt, a melyet a kormány az agyagtéglának nagy tömegben való lekötésével elérhetett volna — legalább 1 millió K-ra tehető.

E mellett a homoktégla alkalmazása megakadályozta az agyagtéglának az időközben föllendült magánépítkezésektől való elvonását és egyben a magyar közgazdaság kétségtelen előnyére, eredményes lendületet adott újabb homoktéglagyárak keletkezésének.

A fő építőanyagának illető biztositása után, a kormány a kiscesti telep építésének fogamatba vételét határozta el.

Bár az építkezések kivitelénél a legmesszebbmenő takarékoságot tartotta szem előtt, mégis indokoltnak látta, hogy e telep minden tekintetben korszerű egészségügyi és egyéb berendezésekkel létesüljön s hogy több előkelő művészi testületünk által hangoztatott annak a kivánalomnak is tért engedjen, a mely az építkezésnél lehetőleg a művészi és aesthetikai szempontok érvényre juttatását sürgette.

A telep egészségügyi érdekei szempontjából főfontosságú vizellátást a Csepelszigeten létesített önálló állami vízmű teljesíti.

Ez a mintegy 1,800.000 korona költséggel épült vízmű már ez idő szerint is üzemben van s tekintve hogy 9.000 kbm-t kitevő napi termelése a munkástelep 25.000 főre tehető jövő lakosságának vízszükségletét messze meghaladja, kilátás van arra, hogy csőhálózatába már a közel jövőben a szemszédos Kiscest és Erzsébetfalva községek is bevonhatók lesznek, a minek ugy a munkástelep, mint e községek és a székesfőváros közegészségügyi érdekei szempontjából való nagy jelentőségét alig kell hangsúlyoznom.

De e terv keresztülvitele egyuttal azt is biztositja, hogy a vízmű létesítésével egybekötött tetemes befektetési költség a telep lakossága és a bevonandó községek részéről fizetendő vízdíjakból teljesen törleszthető lesz.

Ugyancsak a telep egészségügyi érdekei indították a kormányt arra, hogy annak csatornázásáról is gondoskodják. E kérdés az elválasztó rendszer alapján, vagyis akként oldatott meg, hogy a csapadékvizek felszíni levezetés útján, a szennyvizek pedig a főváros főgyűtőcsatornájába betorkoló önálló csatornahálózat útján távolítatnak el a telepről. Ezen ugyancsak állami költségen létesített csatornázási munkálatoknak keresztülvitele mintegy 680.000 korona befektetést igényel. A telepnek eddig beépített részén ez az egészségügyi intézmény is átadatott már rendelkezésére.

A végből, hogy a telep építkezésénél műszaki köreink által hangoztatott művészi és aesthetikai érdekek is érvényre jussanak, a pénzügy-

minister a kispesti telep szabályozására, valamint a munkásházak különböző típusának megtervezésére nyilvános pályázat kiírását határozta el, a melynek foganatosítására, valamint a tervek megbirálására a magyar mérnök- és építészegyletet kérte fel. A kiírt tervpályázat során a telep szabályozására 30, a háztípusokra szintén 30, összesen tehát 60 pályaterv érkezett be, a melyekben annyi életrevaló, változatos művészi és értékes gondolat nyilatkozott meg, hogy azok céltudatos felhasználásával a műszaki megoldás sikere biztosítottnak mondható.

Ezen eszmék felhasználásával készül a telep telekfelosztási tervezete, mely szerint a telepet két 26 méter széles átlós út szeli át, míg a belső nagyobb forgalom lebonyolítására egy ugyancsak 26 méter széles körút szolgál, melyen a telepet előreláthatólag hurokszerűen beágazó villamosvasuti sinek is elhelyezést találnak.

Az átlós utak és a körút által határolt területeket 12, 15 és 20 méter széles utcák osztják fel telektömbökre, helyenként az utóbbiakat kettéválasztó alárendelt mellékutak is terveztek 6 méter szélességgel.

A középén körülbelül 11.500 öl területű szabad tér marad, mely parkirosásra, játszóterek, sporttelep stb. elhelyezésére lesz felhasználható.

Az utcák és terek összes területe az egész telep területének körülbelül 30%-át teszi.

A telektömbök felosztásánál a kormány a köteles pénzügyi tekintetek mellett első sorban a betelepítendő munkásság egészségügyi és gazdasági érdekeire volt figyelemmel. Ezért azt akként állapította meg, hogy minden lakásra átlag 70—90 □-öl területű telekrész essék, a melyből körülbelül 20 □-ölet maga a lakás foglal el, a fenmaradó 50—70 □-öl pedig udvar és kertterület céljaira szolgál.

Hogy a telepen felépítendő háztípusok úgy alaprajzi elrendezésükben, mint külső építészeti kiképzésükben a legnagyobb változatosságot tüntessék fel, a minister a pályaterveikkel kitűnt építészeket újabb háztípusok tervezésével is megbizta. Ezek az előzmények tették lehetővé, hogy a telep lakóházai 48 különféle típus szerint épülnek, a mi tekintve, hogy mindegyikükben a tervező művész saját egyénisége jut kifejezésre, az épületeknek a telkeken való különféle elhelyezése és azoknak különböző színezése mellett — a telepnek változatos és hangulatos képet ad.

E különféle típusok lakásbeosztása a következőleg oszlik meg:

Földszintes lakóház	. . . . .	4 egyszobás lakással
„	„	2 kétszobás „
„	„	4 „ „
„	„	2 háromszobás „
Emelletes	„	6 kétszobás „
„	„	8 „ „
„	„	12 „ „

A földszintes háztípusoknak a háztelkekbe való behelyezésénél az utca felől általában 4 m.-es előkert hagyatott szabadon, az emeletes típusok pedig, melyek a szélesebb utak mentén terveztettek, nagyrészt az utcavonalba helyeztetek ki.

A beépítési tervezet szerint az egész telepen 918 munkáslakóház épül, a melyek közül 704 földszintes, 214 pedig emeletes.

Eme 918 házban összesen 4.212 lakás nyerne elhelyezést és pedig 20 egyszobás, 3.664 kétszobás és 372 háromszobás lakás továbbá 156 mandzard szoba; a kétszobás lakások közül 61-hez bolt is terveztetett, a mely bolthelyiségek mind az emeletes házak földszintjén nyernek elhelyezést.

A házak tervezésénél alapelvül szolgált, hogy a lakók egymástól teljesen el legyenek különítve, vagyis a lakások bejáratai külön-külön és az épület különböző oldalain létesítenek.

Egyszobás lakásoknál a szoba alapterülete 20 m², kétszobás lakásoknál egyik szoba 16 m², a másik 12 m², háromszobás lakásoknál két szoba 16 m², a harmadik pedig 12 m² alapterületű. A konyha mindig egyik esetben 8 m², a kamara pedig 4·50—5·00 m²; ez utóbbi méret aránylag azért ily nagy, mert a lakásokhoz pinczék nem készülnek és a lakók a téli fűtőanyag készletet is, a kamarában halmozzák fel. Az összes helyiségek belső magassága 2·90 méter.

Minden lakás el van látva vagy zárt előtérrel, vagy pedig nyitott tornácczal, utóbbi esetben a nyitott tornáczról nyíló konyha, a hideg kellő elzárása végett, külső és belső ajtóval van felszerelve. Ugy az emeletes, mint a földszintes házak összes lakásainak konyháiban vízvezetéki kagylók alkalmaztatnak.

Az épületek tetőfedése részben hornyolt, részben közönséges kettős cserépfedés.

A szobákban öntött vaskályhák, a konyhákban pedig homoktéglából falazott takaréktűzhelyek állíttatnak fel.

A kispesti telep építkezése az 1909. év tavaszán indult meg s ezt megelőzőleg részben párhuzamban folytak a telep nagyarányú előkészítési munkálatai, nevezetesen: a planirozási, csatornázási és vízvezetéki munkálatok. E mellett a telepen létesített gőzmozdonyú iparvasut felállításával gondoskodás történt az építési anyagok czélszerű és gazdaságos szállításáról.

Az eddigi építkezési munkálatok előhaladását — a melynek mérlegelésénél éppen az említett előkészítő munkálatok figyelmen kívül nem hagyhatók — az alábbi adatok tüntetik fel:

1909. májusra	elkészült	2 ház	összesen	4 lakással
1909. augusztusra	„	4 „	„	16 „

1909. novemberre elkészült	37 ház	összesen	128 lakással
1910. májusra	35 „	„	116 „
1910. augusztuara	52 „	„	336 „
1910. novemberre	44 „	„	138 „

tehát folyó évi novemberig elkészül összesen 174 ház, 738 lakással.

Az egyes házak, illetve lakások építési költségeinek ismertetését e helyütt mellőzni kívánám. A székesfővárosban éppen az utóbbi két évben fellendült építkezési kedv és nagyarányú építkezés mellett, nem állunk normális viszonyokkal szemben. Ehhez járul, hogy a kispesti telep építkezése eddig csak kisebb csoportokban történhetett, az építkezésnek zöme még hátra van és így nem állanak ma még olyan megbízható adatok rendelkezésre, a melyekre e tekintetben alapos számítás lenne építhető.

A lakások évi bére a törvény indokolásában kifejezésre jutó intenciónak megfelelőleg, a befektetendő tőkének legfeljebb 4 1/6-ával állapítható meg. Számolva egyrészt ezzel a körülménnyel, másrészt a telek-befektetés és általában a házak építésével és korszerű felszerelésével járó összes költségekkel, a pénzügyminister a lakások bérét a benne foglalt vízdíjjal együtt következőleg állapította meg:

egyszobás lakásnál évi	160 K,
kétszobás lakásnál (földszintes házban) évi	220 „
kétszobás lakásnál (emeletes házban) évi	260 „
háromszobás lakásnál évi	330 „

Ha figyelembe vesszük, hogy ezekben a bérekben a lakásokhoz tartozó kertnek és udvarnak használati díja is benfoglaltatik s hogy a kormány a telepnek olcsó villanyos közlekedéséről is gondoskodni kíván, kétségtelen, hogy az állam, a nyújtott jó lakás ellenében, a betelepítendő lakosságra oly csekély ellenszolgáltatást hárit, a melyet a legszerényebb kereseti viszonyok között élő munkásunk is könnyen elbirhat.

A mi a munkástelepnek betelepítési ügyét illeti, a törvény felhatalmazza a pénzügyministert, hogy a munkásházakat állami és más üzemek munkásai, esetleg egyéb alkalmazottai részére bérbeadhassa. Ezen felhatalmazás alapján a kispesti telepen eddig a magyar királyi állami gépgyárnak és a m. kir. államvasutak északi főműhelyének munkásai, valamint a posta- és távirda-altisztek nyertek hajlékot. A telep lakossága folyó évi augusztus 1-én mintegy 3.000 lelket számlált.

A telepítendő lakosság csupán bérlője, de nem tulajdonosa lesz a telepnek. Előnyben kellett részesíteni a bérleti rendszert egyrészt azért, mert számos példa mutatja, hogy ellenkező esetben az ily telepek rövid idő alatt üzérkedés tárgyaivá lesznek és ezzel eredeti sociális rendeltetésük megszűnik — de másrészt, mert csak ily bérleti rendszer mellett érhető el az a cél, hogy a mindenkori pénzügyminister mint a főváros-

ban és annak közvetlen közelében levő 8—10.000 munkáslakás bérbeadója — ezek bérének szabályozásával a többi lakások bérére is hatékony befolyást gyakorolhasson.

A telep igazgatásával egybekötött teendőket a helyszínén szervezett gondnokság látja el.

A lakók részére kiadott házirend az albérbe adást és az ugynevezett ágyrajárási viszonyt kizárja. A lakásokban egy-egy emberre átlag 10 m³ légürnek kell jutnia s a lakásba a bérlő és közvetlen családtagjain kivül csak a háztartásához tartozó és igazolásnak alávetett legközelebbi rokonok fogadhatók be. Az eddig betelepített és állami üzemekben foglalkoztatott munkások lakbérének beszedése akként történik, hogy az a bérlők kereseti illetményéből, annak mindenkori esedékessége alkalmával, levonatik.

A telep sociális hivatása megköveteli, hogy lakosságának közművelődési, közegészségügyi és egyéb culturalis érdekei — a mutatkozó szükséghez és a szerzendő tapasztalatokhoz képest — megfelelő gondozásban részesíttessenek. Ennek szem előtt tartása mellett készült különben a telep felosztási tervezete is.

A telepen ma már 500 tanköteles és 300 óvodaköteles gyermek van. Ezeknek oktatási szükségletét, a lakások céljaira készült munkásházakban ideiglenesen elhelyezett 5 iskola és 3 óvoda látja el.

A Suez-csatorna forgalma.

A suezi csatorna 1870-ben adatott át a forgalomnak. Ezen idő alatt a csatorna forgalma óriási mértékben emelkedett. Így:

Év	A hajók tonnatartalma	A tonnatartalom utáni bevétel frank
1870	436.609	4,346.000
1880	3,057.422	36,493.000
1890	6,890.094	65,427.000
1900	9,738.152	87,278.000
1909	15,407.527	117,721.000

Eddig az 1908. évet kivéve, a mely évben ugyanis általános gazdasági válság volt, a forgalom folytonosan növekedett, úgy hogy ma a csatorna megnyitásának 40-ik évében a forgalom az első évi forgalomnak 35-szöröse. A csatorna bevételei is folyton emelkedtek, bár nem abban az arányban, mint a tonnaforgalom, mégis ma a bevétel 27-szerese a 40 év előtti bevételnek. Hogy a tonnaforgalom és bevételek nem emelkedtek egyenes arányban, az a csatornadíjak folytonos leszállításának következménye. A csatorna-illetéket a társaság engedélyokirata francia tonnánként 10 frankban szabta meg, 1875 óta a díjak angol

tonnánként szedetnek be; ettől kezdve 1883-ig azonban a társaság jogositva volt a 3 franknyi pótilleték beszedésére is, 1885-ben a csatornadíj 10 frankról 9·50 frankra, 1893-ban 9 frankra, 1903-ban 8·50 frankra, 1906-ban 7·75 frankra szállított le, 1911-től kezdve pedig 7·25 frankra való mérséklés helyeztetett kilátásba. Érdekes megfigyelésekre nyújtott alkalmat a csatornadíjak leszállítása. Ugyanis valahányszor a díjak mérsékeltek, mindannyiszor a forgalom emelkedett, a mely a bevételcsökkenést bőven kárpótolta. A legnagyobb forgalmi emelkedés (30 millió frank) éppen a legutóbbi évtizedre esik, a mi alatt kétszer (1903 és 1906-ban) mérsékeltetett a csatornadíj.

A csatorna forgalmának emelkedése valóban meglepő, de ez a fejlődés előreláthatólag a jövőben még hatalmasabb lesz. Mértéke már előre meg is határozható; függ pedig attól, vajjon az európai civilizatio mily gyorsasággal fogja Ázsiát hatalmába ejteni. Európa egyes népeinek közeledését csak a civilizatio és ezzel kapcsolatos gazdasági fejlődés képes előmozdítani. Európa is épít gyárakat és vasutakat és értékesíti dús természeti kincseit és hasonlóan fog ez fokokonkint Ázsiában történni. A Suez-csatorna szerepe tehát folytonosan jelentősebb lesz és rövid idő múlva — a most folyó szélesítési és mélyítési munkálatok elkészülése után — a suezi csatornát már nem annyira mint csatornát, hanem inkább a földteke legfontosabb tengerszorosát említhetjük, a mely a világgazdaság szempontjából megbecsülhetetlen.

Mezőgazdasági kamarák.

Krisztinkovich Ede: *Mezőgazdasági kamarák*. Budapest, 1910. Pallas, 646 old.

Ez a munka érdekes anyaggyűjtemény a német mezőgazdasági kamarák szervezetéről és ügyviteléről. Ezenfelül részletes törvényjavaslat tervezete a mezőgazdasági kamarákról. A bevezetés a mezőgazdasági kamarák jelentőségét fejtegeti. Költségszámításokat is találunk e kötetben az esetleg Magyarországon szervezendő kamarákra vonatkozólag.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Társaságunk igazgatói választmánya nov. 25-én ülést tartott, mely folyó ügyekkel és a drágasági vizsgálattal foglalkozott. Rendes tagokul felvették: dr. Beck Salamon, dr. Beck Marcell, dr. Kann Sándor, dr. Klimes Gyula, dr. Kohner Adolf, dr. Szentiványi Ferencz, dr. Tonelli Sándor.

Ugyancsak nov. 25-én Kohányi Zoltán tengerészeti főfelügyelő előadást tartott: *Nemzeti tengerhajózási politikánk feladatairól*, melyet Szemlénk ezen számában közlünk.

A m. tud. Akadémia és a nemzetgazdaságtan- statistika művelése.

(A nemzetgazdasági bizottság alapításának ötvenedik évfordulója alkalmából.)¹⁾

Mai felszólalásom célja nem az, hogy a divatos jubileumok számát szaporítsam. De ha oly fontos szerve az akadémiának, mint a milyenek az állandó bizottságok, oly hosszú utat bejárt, mint azt az ötvenéves ciklus jelöli, nem árt a gyorsan haladó idő kerekét egy pillanatra megállítani és visszatekinteni. Ha e visszapillantás azt mutatja, hogy eredményes, sikeres volt az út, akkor abból megnyugvást és megelégedést, ha nem volt az, akkor is tanulmányokat meritünk a jövőre, intelmeket és figyelmeztetéseket.

A nemzetgazdasági állandó bizottság — alapításánál statisztikai bizottság — 1860-ban állítottatott fel. Az erre vonatkozó jegyzőkönyv következőkép szól: „Huszonegyedik ülés május 7-dikén 1860. A phylos., törv. és történettudományi osztályok részére Kubinyi Ferencz tiszt. tag ur elnöklete alatt. Jelen voltak az illető osztályokból: Érdy János, Pauler Tivadar, Podhraszky József, Purgstaller József, Szalay László, Tóth Lőrincz, Wenczel Gusztáv r. tagok, Bertha Sándor, Csathó Imre, Greguss Ágost, Hunfalvy János, Karvasy Ágoston, Konek Sándor, Nagy Márton, Récsy Emil l. tagok. Egyéb osztályokból: Lukács Móricz t. tag, Czuczor Gergely, Fogarassy János, Gebhard Ferencz, Győry Sándor, Hunfalvy Pál, Kiss Károly, Nendtvich Károly r. tagok, Gaal József, Gönczy Pál, Kovács S. Endre, Szabó József, Stoczek József l. tagok.“

„140. Csengery Antal rendes tag, kiemelvén a történelmi bizottság sikeres működését, óhajtását fejezi ki, hogy az Akadémia ne csak hazánk multjának, hanem jelen viszonyainak nyomozására is terjeszsze ki munkásságát s oly súlypont is alakuljon ez intézetben, melyben hazánk

---

¹⁾ Felolvasatott a m. tud. Akadémia II. osztályának folyó évi december hó 4-ikén tartott ülésén.

népességi, ipar és gazdasági műveltségi viszonyait, pénzügyi és egyéb intézeteit, egyesületeit stb. illető adatok is egybefolylyanak, rendeztessenek s kellő birálat után külön füzetekben közrebocsátassanak. Nem tartá szükségesnek indítványozó bővebben magyarázni, mennyire fontos tudomány a statistika általában, mint a politika, közigazgatás és nemzetgazdaság nélkülözhetlen segédtudománya is: csak azon körülményre figyelmezteti az Akadémiát, hogy a hazai statistika egybeállítását oly kevéssé végezheti idegen kéz,¹⁾ mint hazai történetünk megírását. A számokkal még könnyebb visszaélni, mint az adatokkal s ha rosszakaratot nem teszünk is fel, a számok a helyi, hazai körülmények részletes s alapos ismerete nélkül többnyire érthetetlenek, merőben félrevezető adatok. Idejét látja ez okból indítványozó, hogy a m. t. Akadémia a honismertetés ügyét tüzetesebben karolja fel s állandó bizottságai mellé egy statistikai bizottságot is állítson, mely a hazai viszonyokra vonatkozó adatokat részint az Akadémia által, részint a hazában szerte lakó szakértők által gyűjtse, az egyházi és világi hatóságok s a hazai egyesületek és intézetek hozzászólását is felkérve e célra. Ezen esetre, ha az indítvány visszhangra találna: egyszersmind egy választmány ki nevezését kérte indítványozó, a statistikai bizottság programjának kidolgozása végett.

„Közhelyesléssel találkozáván ez indítvány, a külön statistikai bizottság felállítása elvileg tüstént elhatározottat, e bizottság teendőinek főbb vonalakban meghatározása végett Korizmics László tiszteleti, Csengery Antal rendes, Galgóczy Károly, Konek Sándor és Lónyay Menyhért l. tagok küldetvén ki oly utasítással, hogy jelentésüket a folyó május 21-én tartandó osztályülésre adják be.“

„Huszonharmadik ülés május 21-dikén 1860. A phylos., törvény- és történettudományi osztály részére, mélt. báró Eötvös József másodelnök ur elnöklete alatt. Jelen voltak. Az illető osztályokból: Érdy János, Podhraszky József, Szalay László, Tóth Lőrincz, Wenzel Gusztáv r. tagok, Bertha Sándor, Csathó Imre, Greguss Ágost, Hunfalvy János, Karvasy Ágoston, Konek Sándor, Lónyay Menyhért, Nagy Márton, Récsy Emil l. tagok. Egyéb osztályokból: Lukács Móricz t. tag, Ballagi Móricz, Balogh Pál, Buzát Pál, Gebhard Ferencz, Kiss Károly, Nendtvich Károly r. tagok, Egyed Antal, Gaal József, Gönczy Pál, Török János levelező tagok.“

„159. Korizmics László mint elnöke és Csengery Antal mint jegyzője azon bizottságnak, mely a felállítandó statistikai bizottság programjának körvonalozása végett volt kiküldve, előadták, hogy a bizottság úgy

¹⁾ Itt mindenesetre a bécsi »statistische Zentralkommission«-ra célzott.

vélt legcélszerűbben eljárni, ha munkálatát egész általánosságban tartva, csupán a felállítandó bizottság feladatát határozza meg, s az eszközöket jelölje ki, melyek által e cél a bizottság elérni törekszik, magára a bizottságra hagyva a működését illető részletek szabályozását. Ehhez képest a statisztikai bizottság feladatául tekinti a küldöttség: gyűjteni, rendezni, megbirálni s más államok adataival is egybevetve feldolgozni mindennemű statisztikai adatokat, melyek a magyar koronához tartozó országok közviszonyaira vonatkoznak, s az ekkép feldolgozott adatok füzeteként közrebocsátása által előkészíteni Magyarország lehetőleg hű statisztikájának megírását. A mi az adatok gyűjtését illeti, felhasználja ugyan a statisztikai bizottság, kellő birálat mellett, a más utakon közlést adókat is: főteendőjeül tekinti mindazáltal, az Akadémia tekintélye által támasztva, a m. kormány, az egyházi és világi hatóságok, testületek, egyesületek és intézetek, úgyszintén magánosok s ha szükséges, a helyszíntre tett kiküldések útján jutni ily adatok birtokába. A mennyiben pedig hazai viszonyainknak más országok statisztikai adataival egybevetése is kívánatos, nem mulasztja el a bizottság a tekintetes Akadémiát figyelmeztetni a külföld rokon irányban működő statisztikai társulataira és intézeteire, melyekkel a kiadásokra nézve a csereviszonyt hasznosnak tartja. A bizottság munkálatai, melyekben nem akadémiai tagok részéről elfogadott értekezések és közlemények is fölvetetnek, az Értesítő alakjában, időhöz nem kötött füzetekben adatként ki. Önként értendő, hogy az Igazgatótanács meg lesz kérendő, méltóztassék a Bizottság előleges költségvetése után bizonyos évi összeget a statisztikai bizottságnak rendelkezése alá bocsájtani, vagy a mélt. Elnökséget hatalmazza fel, hogy a bizottság részéről levelezésekre, iródíjakra, szerkesztésre stb. igényelt költségeket, a mennyiben szükségesnek találja, s az Akadémia egyéb költségei engedik, koronként utalványozni.“

„A küldöttségi javaslat mindenben helyeseltetvén, az állandó statisztikai bizottság tagjaiul méltóságos gróf Dessewffy Emil úr elnöklete s Korizmic László tiszt. tag helyettes elnöksége alatt, Csengery Antal rendes, s Galgóczy Károly, Hunfalvy János, Konek Sándor és Lónyay Menyhért l. tagok választottak meg. Egyszersmind a mélt. Elnökség felkérést határozottatott, hogy a statisztikai bizottság működése megindítására a szükséges költségeket addig is utalványozni méltóztassék, míg a tek. Igazgatótanács e tekintetben intézkedhetnék.“

Igy indult útnak a bizottság, mely, mint látjuk, első sorban a statistika művelésével volt megbízva.

1874-ben a bizottság átalakul nemzetgazdasági bizottsággá. Ezt Lónyay Menyhért, ki ezen időtől kezdve haláláig a bizottság lelke volt, s a ki a bizottságot mindig tevékenységre buzdította és maga is nagy

elfoglaltsága daczára a bizottság munkálkodásában tevékeny részt vett, következőkép indokolta: ¹⁾)

Nem kételkedem abban, hogy a nemzet törvényhozói és kormányfériai azon nagy igazságok alapos ismeretével bírnak, melyeket a nemzetgazdaság tana felállított, melyek szerint minden létesítendő intézmény halála előre megítélhető, az elmúlt hét év alatt sok másképp intéztetett volna, de a kibontakozás a mostani szükös helyzetre és csak az igazságok czélszerű, viszonyainkhoz mért alkalmazása által lehetséges, s ezért fektetek én oly nagy súlyt ez ismeretek terjesztésére.

A magyar tudományos akadémia is e meggyőződés által vezéreltetett, midőn legközelebb elhatározá a nemzetgazdaság terén nagyobb tevékenységet kifejteni s e fontos tudománynak magyar nyelven is terjesztését egyik feladatává tette. Ezért változott által az előbb statistikai bizottság nevezete alatt ismert bizottság „nemzetgazdaságivá“.

1878-ban az akadémia a bizottságok és osztályok egymáshoz való viszonyát újból szabályozván, a bizottság akkor a „nemzetgazdasági és statistikai bizottság“ nevét vette fel.

Áttérünk most már a bizottság tevékenységének rövid ismertetésére. Az akadémia által a nemzetgazdaságtani és statistikai irodalomnak tett szolgálatok különösen a következő vállalatok utján teljesítették:

1. *Tudománytár*: az akadémia régi folyóirata, melyben több fontos nemzetgazdasági tanulmány jelent meg.

2. *Akadémiai Értesítő*, mely sok egyébként kiadásra nem került dolgozatot közölt, különösen abban az időben, midőn az akadémiai felolvasások közlésére egyéb közlemények nem állottak rendelkezésre.

3. *Közgazdasági Szemle*, az akadémiának tisztán a közgazdaságtan számára létesített folyóirata.

4. *Athenaeum*, hasonlóképen az államtudományoknak szánt akadémiai folyóirat, melyben számos közgazdasági tanulmány jelent meg.

5. *Történelmi Tár*, melyben sok gazdaságtörténeti tanulmány és anyag megjelent.

6. *Gazdaságtörténeti Szemle*, külön szakközege a gazdasági történetnek, melynek megszűnését őszintén fájlni kell.

7. *Budapesti Szemle*, melyben egész sora a kiváló tanulmányoknak jelent meg.

8. *Statistikai (későbbben Statistikai és nemzetgazdasági közlemények)*, a bizottság első rendes közleménye.

9. *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, melyek között számos nagy fontosságú tanulmány jelent meg.

¹⁾ *Nemzetgazdasági Szemle* I. kötet 4. 1.

10. *Értekezések a nemzetgazdaságtan és statistika köréből*, melyekből azonban csak két évfolyam jelent meg.

11. *Az akadémia könyvkiadó-vállalata*, melyben úgy fordítások, mint eredeti oly munkák jelentek meg, melyek a nemzetgazdasági irodalomban kiváló helyet foglalnak el.

12. *Remekírók Tára*, melyben a nemzetgazdaságtan classicusai Hume, Quesnay, Turgot, Smith, Sismondi stb. munkái jelentek meg.

13. *Magyar Remekírók Tára*, eddig megjelent Berzeviczy Gergely.

14. *Statistikai Évkönyv*, mely több éven át megjelent.

15. *Pályadíjak és megbízás folytán* irt dolgozatok, melyek között azonban számos munka nem az akadémia által adatott ki és a mennyiben nem nyertes dolgozat, az a körülmény nem említették, hogy az akadémia pályadíja folytán készült.

16. Az akadémia azzal is résztvett a nemzetgazdaságtani irodalom támogatásában, hogy egyes pályadíjak utólagos jutalmazásokra használtatnak fel.

17. *Emlébeszédekben* méltatott nemzetgazdák és statistikusok, mint Rau, Roscher, Kerkápoly, Lónyay, Érkövy, Weninger, Korizmicz, Konek, Keleti, Jekelfalussy, Ráth, Beöthy Leo stb.

18. Az akadémia több ízben támogatást nyújtott jelesebb dolgozatok kiadására.

19. Az akadémia Wahrmann-díja alkalmat nyújt úgy elméleti, mint gyakorlati érdemek jutalmazására.

20. *Előadások és vitatkozások*, melyek egy időben a bizottság igen hasznos tevékenységét képezték.

Ezen száraz rövid felsorolásból is felismerhetni az akadémia nemzetgazdasági bizottsága sok irányú tevékenységének körét, melynek fontosabb mozzanatairól most egy kissé részletesebben akarok megemlékezni.

1. *Statistikai közlemények.*

1861-től kezdve kiadta a statistikai bizottság a „Statistikai Közlemények“ című folyóiratot. Célja e közleményeknek: a hazai állapotok ismeretének előmozdítása. Megelégedéssel hivatkozhatunk arra, hogy hazánk egyike volt az első nemzeteknek, mely külön szakfolyóirattal birt a statistika művelésére. Persze ennek oka az is volt, hogy hivatalos szerve a statistikának akkor hazánkban nem volt és mint a fentebb közölt jegyzőkönyvből látszott, a bécsi statistikai hivatalban központosított statistika bizalmatlanságot keltett itthon. A folyóiratból hat kötet jelent meg.

2. *Statistikai és nemzetgazdasági közlemények.*

1865-ben a statisztikai közlemények átalakulnak „statisztikai és nemzetgazdasági közleményekké“ tekintettel arra, hogy — mint az előszó mondja — a statisztikánál tekintetbe kell venni a nemzetgazdaság elveit és mivel „a nemzetgazdaság a maga tételeit statisztikai adatokkal igazolja és támogatja.“ Elhatározta továbbá a bizottság, hogy ezentúl a nemzetgazdaság körébe vágó kérdések megvitatásával tüzetesebben fog foglalkozni. A folyóirat szerkesztése Hunfalvy Jánosra bízott, ki már a „Statisztikai közlemények“ szerkesztője volt. A 6., 7. és 8. kötet már Keleti Károly szerkesztése mellett jelent meg. A statisztikai és nemzetgazdasági közleményekből nyolcz kötet jelent meg. Ezen közlemények is igen gazdag tartalmúak, alapos cikkeinek egy része ma sem veszítette el értékét. Itt jelentek meg Lónyay Menyhért és Weninger Vincze kitűnő dolgozatai a pénzügyről és bankügyről. Azonkívül találunk itt tanulmányokat Hunfalvy Jánostól, Barsi Józseftől, Galgóczy Károlytól, Tormay Károlytól, Konek Sándortól, Kautz Gyulától, Fest Vilmostól, Keleti Károlytól, Fényes Elektől, Matlekovits Sándortól, Beöthy Leótól, Dobner Rudolftól, stb.

3. *Nemzetgazdasági Szemle.*

A „Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények“ utolsó kötete 1871-ben jelent meg Keleti Károly szerkesztése mellett. 1874-ben a bizottság ismét elhatározza, hogy a tudomány előmozdítására folyóiratot indít. Azonban a folyóirat rövid megjelenése után ismét megszűnik és csak 1877-ben Lónyay Menyhért fáradozása és kitartása folytán éled föl ismét, most már megszakitás nélkül a mai napig, bár mindjárt az első év után és talán nem egyszer későbbben is, az olvasóközönség csekélyebb érdeklődése a folyóirat létét veszélyeztette.

A nemzetgazdasági szemle egyik legfontosabb kiadványa a nemzetgazdasági bizottságnak. A nemzetgazdasági szemle megteremtésével a nemzetgazdaságtan nálunk is, mint külföldön, egy havonként megjelenő szakközleményt nyert, mely a kérdések tudományos tárgyalásának szolgál. E folyóirat évfolyamában tudományunk első neveivel találkozunk, melyek a szemlét magas színvonalra emelték. Ha a nemzetgazdasági szemle nem is éri utól a Conrad-féle „Jahrbücher“, a Schmoller-féle „Jahrbuch“ és a tübingai „Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft“ című folyóiratokat, de azért a szakfolyóiratok sorában tisztességes helyet foglal el. És míg a német irodalomban mintegy tíz nagy szakfolyóirat van, melyet a közönség tart fenn, addig ez az egy folyóiratunk csak az akadémia támogatásával tartható fenn.

Nemzetgazdasági Szemle havi folyóirat a nemzetgazdaságtan, pénzügy, statistika köréből. A Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának közreműködésével szerkeszti Halász Imre. I. kötet 1874. jul. - decz. Budapest 1874. Az első cikket Lónyay Menyhért írja és jellemző a tárgy: A nemzetgazdasági tudomány befolyása a jó kormányzatra. Soha se téveszszük szem előtt — mondja Lónyay e cikk végén — „hogya a nemzetgazdaság állítja fel az igazságokat, melyekhez kell, hogy a népek jólétét előmozdító kormányzat alkalmazkodjék“.

Nemzetgazdasági Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti György Endre. I—IX. évfolyam 1877 - 1886. Dr. Heltai Ferencz. XI—XII. évfolyam. 1887—1888. Dr. Jekelfalussy József. XIII—XVI. évfolyam 1889—1892.

Közgazdasági és Közigazgatási Szemle. Előbb Nemzetgazdasági Szemle. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Jekelfalussy József. XVII—XXI. évfolyam 1893—1897.

Közgazdasági Szemle. A magyar tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Jekelfalussy József. XXII—XXIII. évfolyam 1898—1899. Kiadja a M. T. Akadémia Nemzetgazdasági Bizottsága hozzájárulásával a Magyar Közgazdasági Társaság. Szerkesztik Hegedüs Lóránt és Mandelló Gyula XXIV—XXXIII. évfolyam 1900—1909. (1901 - 1909. évenként két kötetben).

1909-től fogva külön melléklettel: *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* I—IV. évfolyam 1906—1909.

1910-től fogva szerkeszti Mandelló Gyula XXXIV. évfolyam. 1910. Melléklet: *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* V. évfolyam. 1910.

Egyideig a nemzetgazdasági szemlén kívül a nemzetgazdasági bizottság arról is gondoskodott, hogy a Budapesti Szemle is kellő figyelmet fordítson a nemzetgazdasági kérdések tárgyalására és legalább két ívet szenteljen minden füzetben e kérdéseknek.

4. Nemzetgazdasági Írók Tára.

A nemzetgazdasági és statisztikai bizottság egyik legfontosabb teendőjét abban látta, hogy a magyar közönségre a tudomány classicusainak tanulmányozását hazai nyelvünkön lehetővé tegye. E célból alapította a fenti vállalatot. E vállalatban megjelentek: Hume, Quesnay, Turgot, Smith, Malthus, Ricardo és Sismondi alapvető munkái.

5. Magyar Közgazdasági Könyvtár.

Nagyszabású vállalatot indított a bizottság a Magyar Közgazdasági Könyvtár létesítésével. Célja: egyfelől folytatni a külföldi irodalom alap-

vető munkáinak kiadását, de a mellett jeles eredeti munkák kiadása által gyarapítani a magyar szakirodalmat. Mennyire felelt meg e vállalat feladatának, melyre különben csak igen szerény anyagi erő áll rendelkezésre, arra elég az eddig megjelent munkák sorozatát áttekinteni.

- I. kötet. Gaal Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei, 1902.
- II. » Láng Lajos: A vámpolitika az utolsó 100 évben, 1904.
- III. » Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története, 1906.
- IV. » Pap Dezső: A törlesztéses államadóságok különféle nemei, előnyei, hátrányai, 1906.
- V. » Fellner Frigyes: A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon, 1908.
- VI. » Cairnes: Vezérelvek a közgazdaságtan köréből újból kifejtve, 1908., ford. Jónás János.
- VII. » Toynbee: Anglia gazdasági forradalma a XVIII. században, 1909., ford. Navratil Ákos.
- VIII. » Malthus: Tanulmány a népesedés törvényéről, 1909., ford. György Endre.
- IX. » Földes: Közgazdasági értekezések. Új sorozat, I. kötet, 1909.
- X. » Webb: Munkás demokrácia, I. kötet, 1909., ford. György Endre.
- XI. » Webb: Munkás demokrácia, II. kötet, 1909., ford. György Endre.

A könyvtár kiadására kezdetben a Politzer-féle cég vállalkozott, utjabban átment az a Grill-féle könyvkiadó-cég kezébe. A kiadó is elismerést érdemel, mert anyagi haszon csak nagyon szerény mértékben kínálkozik. Az akadémia viseli az írói tiszteletdíjakat és egy szerény hozzájárulást a nyomdai költségekhez.

6. *Értekezések a nemzetgazdaságtan és statistika köréből.*

1883-ban megindította a bizottság az »értekezések a nemzetgazdaságtan és politika köréből« cikksorozatát. E közleményből megjelent két kötet a következő dolgozatokkal:

I. kötet.

Földes Béla: Adalékok a papirpénz történetéhez és statistikájához, 1882.

Konek Sándor: Bányászatunk jelen állapota és teendőink annak sikeres kifejtésére, 1882.

Jekelfalussy József: Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott számlálás szerint, 1882.

Tisza István: Az adóáthárítás elmélete, 1882.

Jekelfalussy József: Hazánk pénzügyi statistikája, 1873—80., 1883.

Ecseri Lajos: A munkásbiztosítás kérdése, 1883.

Láng Lajos: Minimum és homestead, 1883.

Kautz Gyula: Az államgazdaság eszméje és a socialistikus financia helyzetei, 1883.

Fenyvessy Adolf: Az első magyar vasut története, 1883.

Jekelfalussy József: A községi pénzügy főbb eredményei hazánkban, 1883.

II. kötet.

Földes Béla: Városaink és a városi lakosság életviszonyai az 1880-iki népszámlálás alapján, 1883.

Láng Lajos: Minimum és majoratus, 1883.

Fenyvessy Adolf: Adósságok konverziója, 1884.

Kerpely Antal: A vasipar jövője, 1884.

7. Nemzetgazdasági és statisztikai Évkönyv.

1882-ben Lónyay Menyhért gróf, a nemzetgazdasági és statisztikai bizottság elnöke, azt az indítványt tette, hogy a fejlettebb közélet igényeinek kielégítésére szükséges volna oly évkönyv kiadása, a milyen a francia Block-féle Annuaire, az angol Statesmen Yearbook stb. A bizottság az eszmét elfogadta és az elnököt, Keleti Károly, Lukács Béla és Földes Béla tagokat kiküldte a munka tervének megállapítására. A tanácskozás során különösen súlyt fektettek arra, hogy az Évkönyv azt az anyagot is dolgozza fel és tegye megközelíthetővé, mely a sokféle hivatalos közleményekben el van temetve. Az Évkönyv szerkesztése Földes Bélára lett bízva; későbbben a statisztikai hivatalra. Minthogy azonban a nemzetközi összehasonlítások mindinkább háttérbe szorultak, és nagyobbára csak az az anyag talált helyet, mely a statisztikai hivatal publicatióiban ugyis feldolgoztatik, az Évkönyv különkiadása feleslegessé vált.

8. Kereskedelmi Szótár.

A m. t. akadémia által kiküldött szakbizottság közreműködésével szerkesztették Ballagi Mór és György Aladár. 1887.

A magyar keresk. csarnok felhívására a m. t. akadémia 1882-ben kereskedelmi műszótár kiadását határozta el s a nemzetgazdasági és statisztikai bizottság e szótár szerkesztése ügyében dr. Kautz Gyula elnöke alatt külön bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak a bizottság részéről: dr. Földes Béla mint jegyző, Gerlóczy Gyula, Lukács

László és Lukács Béla; az akadémia nyelvészeti osztályából Joannovits György és P. Thewrewk Emil; az akadémia jogtudományi osztályából Apáthy István és Tóth Lőrincz. A munka elkészítésével Ballagi Mórt és György Aladárt bizta meg a bizottság. Ezen szótár hivatva volt a kereskedelem magyarosítására nagy szolgálatot tenni, a mennyiben az idegen nyelvű kereskedelmi műszavak és phraseologia magyar nyelvre áttételének feladatát megoldotta.

9. Felolvasások és értekezletek.

A nyilvános értekezletek eszméje a bizottság elnöke, gróf Lónyay Menyhért által megpendítettén, a bizottság 1876. febr. 6-án tartott ülésében elhatározta, hogy havonként egyszer nyilvános értekezletet tart. Ezen határozat folyamatba is vétetett, habár nem szószerint, a mennyiben új értekezletek mindannyiszor tartattak, valahányszor előadás bejelentetett. Az első nyilvános értekezletet tartotta a bizottság 1877. február 26-án, mely alkalommal Keleti Károly következő előadást tartott: A telepítés ügye Magyarországon. Aztán következtek a következő előadások:

1877. márcz. 27.: Kautz Gyula, néhány irodalomtörténeti adat a hazai telepítés kérdéséhez.
     Körösi József, Statistikai irodalmi szemle.
     Kautz Gyula, bevezetés a valuta vitához.
 Ápr. 28.: Lukács Béla, birtok- és erdőrendezés.
 Decz. 6.: Körösi József, a lelenczházakról.
     Kautz Gyula, Berzeviczy Gergely emlékezete.
 1878. jan. 15.: Konek Sándor, tengeri kereskedelmünk érdekeiről.
     Ápr. 9: Galgóczy János, hitelviszonyaink és takarékpénztáraink.
     Decz. 13.: Kenessey Kálmán, a culturmérnökök intézményéről.
 1879. jan. 29.: Galgóczy Károly, a telepítési ügyről.
     Ápr. 2.: Lukács Béla, a Magyarország és Horvát-Szlavonország közti pénzügyi viszony eredményeiről.
     Máj. 19.: Keleti Károly, az 1880-ra tervezett népszámlálás, különösen a nemzetiségek megszámlálásának kérdéséről.
 1880. márcz. 9.: György Endre, a vidéki érdekű vasutakról a törvényhozás szempontjából.
 1881. febr. 12.: Kerkápoly Károly, az államjavak eladása, kapcsolatban a telepítés kérdésével.
     Dobner Rezső, a valutáról.
 1882. január 19.: Hegedüs Sándor, a párisi valuta-conferentiáról.

- Febr. 23.: Földes Béla, egy vótum az államvasutak ellen.
- Márcz. 26.: Konek Sándor, bányászatunk jelen állásáról s teendőinkről annak sikeres kifejtésére.
- Április 27.: Keleti Károly, Magyarország áruforgalmának statisztikájáról.
- Május 4.: Konek Sándor, Magyarország fekvő birtokáról, annak évi forgalma és megterhelhetése szempontjából.
Galgóczy Károly, a gazdasági magtár-egyletek rendszere s azok feladata a magán- és közgazdaság körül.
- Május 17.: Körösi József, a főváros nemzetiségi állapotáról és magyarosodásáról.
Dobránszky Péter, Magyarország gyógyforrásai és ásványvizei.
- Okt. 31.: Kautz Gyula, az európai államok pénzügyi statisztikája, összehasonlító átnézetben.
Fenyvessy Adolf, Budapest községi háztartása.
- Nov. 30.: Jekelfalussy József, hazánk bűnügyi statisztikája.
Keleti Károly, a testi és szellemi fogyatkozásokban szenvedőkről.
1883. jan. 25.: Kőváry László, az állami biztosítás rendszere.
Jan. 20.: Keleti Károly, tengerészetünk és Fiume jövője.
Nov. 29.: Lukács Béla, Franciaország államháztartása és adózási viszonyai.
1884. febr. 12.: Földes Béla és Heltai Ferencz: Az ipartörvény revíziója.
- Márcz. 27.: Kerpely Antal, a magyar vasipar jövője.
Ápr. 24.: Weisz Bernát Ferencz: Az iskolai takarékpénztárak.
Okt. 23.: Fenyvessy Adolf: Az adósságok conversiója.
1885. márcz. 19.: Heltai Ferencz, a mezőgazdasági válság és a gabonavámok.
Máj. 16.: Dobránszky Péter, gazdahitel és hitelszövetkezetek.
1886. márcz. 8.: Pólya Jakab, a talajjavítási bank.
Apr. 2.: Weszelovszky Károly, a közegészségi állapotainkról.

10. Pályadíjak.

A tudomány művelésének buzdítására kétségtelenül a pályadíjak kitűzése hasznos módszer, különösen fejletlenebb irodalmi viszonyok között. Már abban is rejlik egyik hasznos hatása, hogy a tudományt művelőt figyelmeztetik azon kérdésekre, melyek vagy actualitásuknál fogva kifejtésre szorulnak, vagy azért, mert e tekintetben a hazai tudomány

hézagot mutat. Visszatekintvén a nemzetgazdasági bizottság ötven évi működésére, azt mondhatjuk, hogy a bizottság eljárása teljesen helyes irányban haladt és jelentékeny eredményeket ért el. Nem választott olyan kérdéseket, melyek nagyobb fontossággal nem bírnak, hanem úgy a gyakorlati, mint az elméleti igényeket szem előtt tartva, a tudományt művelőket helyes irányba terelte. Valóban látjuk is, hogy igen jeles munkák egyenesen az Akadémia buzdítására keletkeztek. Így pl. Kautz-nak jóformán minden nagyobb munkája részt vett az Akadémia pályázatán.

Az Akadémiának a nemzetgazdaságtan buzdítására a következő alapítványok állanak rendelkezésére:

1. Az első m. biztosítótársaság alapítványa. Jelenleg 20.000 korona, 1860 máj. 26.
2. Dóra Szilárd alapítványa, 4.000 korona, 1867 máj. 27.
3. Egyesült bp. fővárosi takarékpénztár alapítványa, 8.000 korona, 1896 okt. 18.
4. A pesti hazai takarékpénztár-egyesületnek Fáy András nevére tett alapítványa, 40.000 korona.
5. Kautz Gyula nevére Schreiber Ignác alapítványa, 10.000 korona, 1909 máj. 3.
6. A pesti magyar kereskedelmi bank alapítványa, 10.000 korona, 1892 ápr. 7.
7. A keresk. csarnok Széchenyi-alapítványa, 1.000 magyar frank, 1880 máj. 17.
8. Kőrösy József alapítványa, 8.000 korona, 1909 jun. 23.
9. Lévay Henrik alapítványa, 20.000 korona, 1878 jun. 27.
10. Dr. Pollák Henrik alapítvány, 12.000 korona, 1894 márcz. 17.
11. Tornyay-Schosberger Zsigmond alapítványa, 20.000 korona, 1890 márcz. 10.
12. Semsey Andor alapítványa, 20.000 korona, 1889 okt. 7.
13. Ullmann Károly alapítványa, 6.000 korona, 1880 máj. 4.
14. Wahrmann Mór alapítványa, 20.000 korona.

Azonkívül a nagy jutalmak, a Bródy-jutalom, a Sztrokay-jutalom is adott esetben a nemzetgazdaságtani irodalom kitüntetésére fordíthatók.

* * *

Az előbbiekből látjuk, hogy a m. tud. Akadémia a nemzetgazdasági bizottság útján a nemzetgazdaságtan és statistika művelésére minden telhető módon — természetesen anyagi eszközeihez mérten — minden eszközzel buzdított, hogy részt vett mindazon kérdések tárgyalásában,

melyek időről-időre gyakorlati vagy elméleti szempontból fontossággal bírtak, úgy hogy joggal mondhatjuk, hogy alig van kérdés, melynek tisztázását a bizottság munkálkodásával elő nem mozdította volna. Lehetetlen volna e kérdéseket mind felsorolni. Elég legyen csak néhány fontosabbról említést tenni. Ilyen a valutapolitika, vámpolitika, ipartörvény, államvasuti kérdés, különbözeti tarifa, birtokrendszer, társadalmi kérdés, kartellek, progressiv adó, tőzsdeadó, szövetkezeti ügy, agrárpolitika, bank- és hitelügy, kivándorlás, telepítés, államadósságügy, az elméleti feladatok terén: gazdaságtörténet, hazai és külföldi irodalomtörténet, értékprobléma, a statisztika terén a népszámlálás, halandósági statisztika, nemzetiségi statisztika, gabonaár-statisztika, pénzügyi statisztika stb. A tudomány minden részében felismerhető a nemzetgazdasági bizottság törekvése, hogy a maga részéről alkalmat és módot akar nyújtani, hogy a problémák tanulmányoztassanak és tisztáztassanak. Nem is szólva az Akadémia által támogatott folyóiratokról, melyek egész repertoriumát képezik az elméleti és gyakorlati vizsgálódásoknak.

Kétséget nem szenved, hogy a m. tud. Akadémiának nagy része van a nemzetgazdasági irodalom ápolásában. A tudományos nemzetgazdaságtan — bár erős vonatkozásai vannak a gyakorlati élettel — osztozik az elméleti szakmák sorsában, hogy maga a szerény kereslet nem képes annak erőteljes fejlődését biztosítani. A közönség szükségletét azonkívül e téren a napi lapok nagy mértékben kielégítik. Ha mind a mellett Magyarország a nemzetgazdasági irodalom terén nem foglal el épen rossz helyet, az mindenesetre első sorban az Akadémia fáradozásának, áldozatkészségének tulajdonítandó, mely viszont leginkább arra vezethető vissza, hogy Magyarország újjászületésének nagy vezéralakjai legnagyobb érdeklődést mutattak ezen tudomány iránt, valamint annak, hogy az Akadémia számos jóltevője jelentékeny alapítványokat tett a nemzetgazdasági tudomány előmozdítására.

Az a kérdés támadhat, irányt adott-e az akadémia a tudománynak? Azt hiszem, a kérdésre igennel felelhetünk. Irányt adott azáltal, hogy tevékenységének ily tekintélyes részeit e tudománynak szentelvén, kifejezésre juttatta, hogy e tudomány mily fontos hazánkra nézve és ebben egyenesen nagy alapítójának szellemében működött. Irányt adott azáltal, hogy a nálunk nagyon elharapódzott politizáló hajlamokkal szemben kifejezésre juttatta, hogy e problémákhoz csak teljes szaktudással és alapossággal szabad hozzászólni és hogy csak oly munkák és dolgozatok kiadására vállalkozott, melyek a tudományosság követelményeinek megfelelnek, pedig az ő kapuit is sokszor döngették ártalmas, néha talán ártatlan népboldogítók. Irányt adott azáltal, hogy a tudomány művelőit figyelmeztette azon problémákra, melyek tisztázását a kor szük-

ségelei követelik. Irányt adott végül azáltal, hogy kiválasztván a nemzetközi irodalom classicus műveit, azokat átültette és így a magyar közönségnek kezébe adta azokat a forrásműveket, melyekből a társadalmi gazdaságtanról a legtisztább, a legtudományosabb ismereteket merithette.

Ha visszatekintünk az itt elmondottakra, látjuk, hogy a nemzetgazdasági bizottság és vele a m. tud. akadémia fáradozása a nemzetgazdaságtan előmozdítása körül nem csak nyomot hagyott, hanem irodalmunk nagy része egyenesen ezen működésre vezethető vissza. Nem mondjuk, hogy ez irodalmunk önfejlődési képességét egészen jó világitásba helyezi, de mindenesetre az akadémia dicsérendő, hogy maga részéről mindent megtett ezen önfejlődési képesség pótlására. Ha irodalmunk méretei szerények is, de mégis egészben véve mondhatjuk, hogy minden fontosabb elméleti és gyakorlati kérdés iránt hazai irodalmunkban tájékozást találhatni. E működésben részt vettek kivétel nélkül mindazok, kik tudományunk terén számottevő jelentőséggel bírnak. Az akadémia korán ápolta a zsenge kezdeményezéseket és lehetővé tette oly munkák megteremtését, melyek különben soha napvilágot nem láttak volna. Így aztán eléretett az, hogy ezen tudomány állapota, akár összehasonlítva saját multunkkal, akár összehasonlítva a külföldi tudomány által elérhető színvonallal, akár más tudományágaknak hazai állapotával, nemcsak nem válik a nemzet szégyenére, hanem ellenkezőleg igen becses tudományos kvalitásaira, termőképességére, tudományos bírálatainak komolyságára és mélységére enged következtetni. Ha egy angol történetíró azt mondja, hogy egyes szónok nagyságát nem a szerint kell megítélni, hogy összes beszédei mily magaslaton állanak, hanem hogy egy beszéde a legnagyobb alkotások közé emelkedik, úgy a hazai nemzetgazdaságtanról azt mondhatjuk, hogy vannak alkotásai, melyek külföldön is első díjat kapnának. Hogy ez az akadémia fáradhatlan, kitartó működése és áldozatkészsége nélkül nem éretett volna el, azt nyugodtan állíthatjuk.

*Akadémiai kiadványok, pályázatok, megbízások
stb. nyomán megjelent munkák.¹⁾*

Acsády Ignác: A magyar jobbágnépeség száma a mohácsi vész után. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1889.

Acsády Ignác: A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. 1890.

Acsády Ignác: Régi magyar birtokviszonyok. 1894.

¹⁾ Ez a jegyzék meglehetősen áttekintést nyújt az akadémia közreműködésével keletkezett munkákról, bár a dolog természeténél fogva teljességre nem tarthat igényt és talán egyik-másik munka elnézésből is kimaradt. Minden közlést, amely e jegyzékből kimaradt oly munkákra figyelmeztet, amelyek akadémiai kiadványok, pályázatok, megbízások nyomán jelentek meg, köszönettel veszem és a hézagot pótolni fogom.

- Acsády Ignác: A jobbágy adózás 1577—97-ben. (Ért. a tört. tud. kör.) 1896.
- Acsády Ignác: A magyar adózás története 1598—1604-ben. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1906.
- Acsády Ignác: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. 1888.
- Acsády: A magyar jobbágyország története. Magyar közgazd. könyvtár. 1908.
- Ballagi Aladár: Colbert. 1887—90.
- Ballagi Mór és György Aladár: Kereskedelmi szótár. 1887.
- Bamberger Béla: A tőzsdeadó. 1895.
- Baumgarten és Meszlényi: Kartellek, trustök. Kitüntetett pályamunka. 1906.
- Békefi Remig: A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1901.
- Beöthy Leo: A társadalom keletkezéséről. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1878.
- Beöthy Leo: A társadalmi fejlődés kezdetei. (Könyvkiadó vállalat.) 1882.
- Beöthy Leo: A bankügy elmélete. Jutalmazott pályamunka. 1885.
- Berényi Pál: A földbirtok hitellel való megterhelése. 1903.
- Bernát István: Északamerikai közgazdasági és társadalmi vázlatok. 1886.
- Bodnár Péter: Bodrogköz a kivándorlás szempontjából. 1901.
- Borovszky Samu: A nagylaki uradalom története. 1900.
- Borovszky Samu: Egy alajbég telepítései. Adatok az Alföld XVII. századi történetéhez. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1901.
- Deák Farkas: A kolozsvári ötveslegények strikeja 1573-ban és 1576-ban. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1886.
- Ecseri Lajos: A munkásbiztosítás kérdése. (Ért. a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből.) 1883.
- Fellner Frigyes: Adalék mezőgazdasági hitelpolitikánkhoz. 1897.
- Fellner Frigyes: A járadékbirtokok rendszere és alkalmazása Magyarországon. Az akadémia által jutalmazott munka. 1900.
- Fellner Frigyes: A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon. A m. tud. akadémia megbízásából. Magyar közgazdasági könyvtár. 1908.
- Fellner Frigyes: A valuta rendezése Magyarországon. Különös tekintettel a készpénzfizetések megkezdésére. A magyar tud. akadémia megbízásából. 1910.
- Fenyvessy Adolf: Az első magyar vasut története. (Ért. a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből.) 1883.
- Fenyvessy Adolf: Adósságok converziója, különös tekintettel a magyar aranyjáradék conversiójára. 1884.
- Ferenczi Imre: Sztrájk és socialpolitika. 1907.
- Földes Béla: A nemzetgazdaságtan és módszere. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1880.
- Földes Béla: Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből. Budapest, 1882.

- Földes Béla : Papirvaluta és agio. Koszorúzott pályamű. Budapest, 1883.
- Földes Béla : Adalékok a papirpénz történetéhez és statistikájához. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statistika köréből. Szerk. Földes Béla. Budapest, 1883.)
- Földes Béla : Nemzetgazdasági és statistikai évkönyv. I. évfolyam. Budapest, 1883.
- Földes Béla : Nemzetgazdasági és statistikai évkönyv. II. évfolyam. Budapest, 1884.
- Földes Béla : Nemzetgazdasági és statistikai évkönyv. III. évfolyam. Budapest, 1886.
- Földes Béla : A jegybankok nemesércz-politikája. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1895.
- Földes Béla : A társadalomerkölcsi probléma. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1903.
- Földes Béla : Statistikai vizsgálódások a XIX. század gabonaárainak alakulásáról. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1905.
- Földes Béla : Közgazdasági Értekezések. Új sorozat. I. kötet. Magyar közgazdasági könyvtár. 1909.
- Földes Béla : A socialismus. 2 kötet. 1910.
- Gaal Jenő : Carlyle Tamás társadalompolitikai rendszere. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1897.
- Gaal Jenő : Berzeviczy Gergely élete és művei. Magy. közgazd. könyvtár. 1902.
- Gaal Jenő : Gr. Széchenyi István nemzeti politikája. 1903.
- Gaal Jenő : Gr. Széchenyi István és a pesti hengermalom-társaság. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1909.
- Galgóczy Károly : Magyarország mezőgazdasági statusa köréből. 1909.
- György Aladár : l. Ballagi Mór.
- György Endre : Keletre magyar! 1876.
- György Endre : A különbözeti árszabályok jogosultsága és leírása. 1875.
- György Endre : Emlékbeszéd Gorove István felett. 1892.
- György Endre : Emlékbeszéd Beőthy Leó felett. 1892.
- György Endre : Emlékbeszéd báró Kemény Gábor felett. 1894.
- Halász Sándor : A cheque rendszer és fejlesztése Magyarországon. Kintüntetett pályamű. 1900.
- Hegedüs Loránt : A sociologia sarktétele. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1897.
- Hegedüs Loránt és Fellner Frigyes : A tőzsde megadóztatása 1895.
- Hegedüs Sándor : A latin államok pénzszövetsége 1865—1885. 1885.
- Hegedüs Sándor : Az adóeszmény. Tudományos és gyakorlati szempontból. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1894.
- Heller Farkas : A határhaszon elmélete. A magyar tud. akadémia által az Ullmann díjjal jutalmazott pályamű. 1904.

- Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a IX. század elejéig. Történeti pályamunkák. 1842.
- Jekelfalussy József: Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott számlálás szerint. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statistika köréből, szerk. Földes Béla. Budapest 1883.)
- Jekelfalussy József: Hazánk bűnügyi statistikája 1873—1880. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statistika köréből. Szerk. Földes Béla 1883.)
- Jekelfalussy József: A községi pénzügy főbb eredményei hazánkban. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statistika köréből. Szerk. Földes Béla, Budapest) 1883.
- Jekelfalussy József és Vargha Gyula: Közgazdasági és statisztikai Évkönyv. 1887., 1888., 1889/90.
- Ugyanaz : 1891.
- „ : 1892 – 93.
- Illyefalvi Vitéz Géza: Születési és termékenységi statistika. 1906.
- Katona Mór: A pénztartozások. Sztrokay-díjjal kitüntetett pályamunka. 1884.
- Kautz Gyula: Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika. A m. tud. akadémia által koszoruzott pályamunka. 1866.
- Kautz Gyula: Jogtudomány és nemzetgazdaságtan. (Ért. a társ. tud. köréből) 1868.
- Kautz Gyula: A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. A m. tud. akadémia által a Fáy-alapítványból koszoruzott pályamű. 1868.
- Kautz Gyula: A társulási intézmények a nemzetgazdaságban. A Fáy-díjjal koszoruzott pályamunka. 1871.
- Kautz Gyula: Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1873.
- Kautz Gyula: Nemzetgazdasági remekiróink. I. Berzeviczy Gergely. 1877.
- Kautz Gyula: A fémpénz- és valutaügy a törvényhozás és a tudomány jelen állása szerint. 1877.
- Kautz Gyula: A nemes érczek az emberiség történetében. 1877.
- Kautz Gyula: Szabadkereskedés vagy védvám? Még egyszer megokolva és megvilágítva. 1881.
- Kautz Gyula: A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1880.
- Kautz Gyula: Az európai államok pénzügyi statistikája összehasonlító átnézetben. 1882.
- Kautz Gyula: Az államgazdaság eszméje és a socialistikus financia képzetei. (Ért. a nemzetgazdaságtan és statistika köréből.) 1883.
- Kautz Gyula: Smith Ádám, mint a közgazdaság tudományos megalapítója. 1891.

- Kautz Gyula: Roscher Vilmos és a történelmi módszer a közgazdaságtudományban. 1896.
- Kautz Gyula: Kerkápoly Károly emlékezete. 1895.
- Kautz Gyula: Emlékbeszéd Konek Sándor felett. 1886.
- Keleti Károly: A magyar mezőgazdaság. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1867.
- Keleti Károly: A statistika hivatalos és tudományos művelése. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1868.
- Keleti Károly: Mezőgazdasági statisztika a nemzetközi congressusokon. 1874. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.)
- Keleti Károly: Quetelet emlékezete. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1875.
- Keleti Károly: Visszapillantás közgazdaságunk egy negyed századára. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1876.
- Keleti Károly és Fényes Elek emlékezete. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1877.
- Keleti Károly: Magyarország népességének szaporodása és fogyása országrészek és nemzetiségek szerint. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1879.
- Keleti Károly: A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. népszámlálás alapján. (Értekezések a társ. tud. köréből.) 1882.
- Kerpely Antal: A vasipar jövője. 1884.
- Konek Sándor: A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1868.
- Konek Sándor: A magyar korona országainak legújabb népesedési mozgalmi. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1868.
- Konek Sándor: Újabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből.) 1875.
- Konek Sándor: Öt év Magyarország bűnvádi statistikájából. (Értekezések a társ. tud. köréből.) 1877.
- Konek Sándor: A statistika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban. (Értek. a társ. tud. köréből.) 1875.
- Konek Sándor: Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalma 1877—1879. (Értek. a társ. tud. köréből.) 1882.
- Konek Sándor: Bányászatunk jelen állapota és teendőink annak sikeresb kifejtésére. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statistika köréből. Szerk. Földes Béla.) 1882.
- Kossovich és Horváth: Az ipar és kereskedés története Magyarországon a XVI. század elején. Történelmi pályamunkák. 1842.
- Kőrösi József: Az emberi élettartam és a halandóság kiszámításáról. (Értekezések a társ. tud. köréből.) 1874.

- Kőrösi József: Demologiai tanulmányok. (Értekezések a társ. tud. köréből.) 1888.
- Láng Lajos: Hazánk értelmi és anyagi fejlődése 1870-től 1880-ig. 1880.
- Láng Lajos: A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1881.
- Láng Lajos: Minimum és homestead. (Ért. a nemzetgazdaságtan és statistika köréből.) 1888.
- Láng Lajos: Minimum és majoratus. 1883.
- Láng Lajos: A népoktatás hazánkban 1869—1884. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1885.
- Láng Lajos: A középoktatás hazánkban (1867—1886). (Ért. a társ. tud. köréből.) 1887.
- Láng Lajos: Magyarország népmozgalma 1880—85-ig. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1883.
- Láng Lajos: A vámpolitika az utolsó száz évben. Magyar közgazdasági könyvtár. 1904.
- Lengyel János: Almássy Pál. Egy magyar nemzetgazda a XVIII. században. 1903.
- Lukács Béla: Államháztartás és adózás Angliában. 1884.
- Lukács Béla: Államháztartás és adózás Franciaországban. 1884.
- Mandello Gyula: A valutaváltoztatás jogi jelentőségéről. Felolv. a m. tud. akadémia II. osztályában. 1890.
- Mandello Gyula: Adalék a középkori munkabérek történetéhez. Felolv. a M. T. Akadémia II. osztályában. 1902.
- Márki Sándor: Péro lázadása. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1893.
- Matlekovits Sándor: A vasuti különbözeti viteldíjak. 1875.
- Matlekovits Sándor: A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1873.
- Matlekovits Sándor: Báró Wüllerstorff és a szabadkereskedés meghonosítása az osztrák-magyar monarchiában. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1888.
- Medveczky Frigyes: Társadalmi elméletek és eszmények. (Könyvkiadó vállalat.) 1887.
- Milhoffer: A mezei munkásviszonyok hazánkban. A m. tud. akad. által jutalmazott pályamű. 1898.
- Milhoffer: Magyarország közgazdasága. Jutalmazott pályamunka. 1904.
- Nádas László: A kartellek és trustök kérdése. A m. tud. akadémia által dícsérettel kitüntetett pályamunka. 1905.
- Pap Dezső: A törlesztéses államadósságok különféle nemei, előnyei és hátrányai. A m. tud. akadémia által jutalmazott pályamű. Magyar közgazdasági könyvtár. 1906.

- Pisztóry Mór: A nemzetgazdaságtan haladása és iránya az utolsó tizenöt év alatt. 1888.
- Pisztóry Mór: Az aranyvaluta behozatala Németországban. A m. tud. akadémia Lévy-alapjából megjutalmazott pályamű. 1891.
- Pólya Jakab: A mezőgazdasági válság kérdése. 1885.
- Pólya Jakab: Agrárpolitikai tanulmányok. 1886.
- Pólya Jakab: A gazdasági válság. 1890.
- Pólya Jakab: A budapesti bankok története az 1867—94-diki években. A m. tud. akadémia által a Beck Miksa-díjjal koszoruzott pályamű. 1895.
- Rajnik Béla: Az Ausztriától való különválás nyomán várható alakulások. Dícsérettel kitüntetett pályamű. 1909.
- Ráth Zoltán: Évtizedünk egyenes adóreformjáról. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1899.
- Ráth Zoltán: Népszaporodásunk kérdése a XX. század közepén. (Ért. a társ. tud. köréből.) 1897.
- Szádeczky Lajos: A czéhek történetéről Magyarországon. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1890.
- Téglás Gábor: Tanulmányok a rómaiak dácziai aranybányászatáról. (Ért. a tört. tud. köréből.) 1889.
- Téglás Gábor: Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. Az aranybányászat ethnographiai administrationalis szervezete Dáciában. 1891.
- Télfi Iván: Solon adótörvényéről. Pest, 1868.
- Thirring Gusztáv: Népesedésünk kuforrásai a mult század első felében. (Ért. a társ. tud. köréből), 1897.
- Tisza István: Az adóáthárítás elmélete. (Ért. a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből), 1883.
- Tisza István: Valutánk rendezéséről, 1890.
- Tóth Károly: A vasutkezelési rendszerek Magyarországon. Koszoruzott pályamű, 1879.
- Trefort Ágoston: Emlékbeszédek és tanulmányok, 1881.
- Vajda Zoltán: A chekk- és girorendszer fejlődése és ennek akadályai Magyarországon, 1901.
- Vargha Gyula: lsd. Jekelfalussy József.
- Vargha Gyula: A magyarság félszázados fejlődése, 1902.
- Vécsey Tamás: A fogyasztási egyletek. (Ért. a társ. tud. köréből). 1870.
- Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. 1880.
- Wenzel Gusztáv: Nyitra vármegyének XV. századbeli vámhelyei. Tanulmány hazánk közlekedési viszonyainak történetéhez. 1872.
- Wenzel Gusztáv: A fuggerek jelentősége Magyarország történetében. (Ért. a tört. tud. köréből), 1882.

- Wenzel Gusztáv: Magyarország mezőgazdaságának története. Kiadja a m. tud. akadémia történelmi bizottsága. 1887.
- Weszelovszky Károly: Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. (Ért. a társ. tud. köréből), 1875.
- Wickenburg Márk gr.: A német birodalom valutareformja. 1891.

Fordítások.

- Escott: A mai Anglia. Ford. György Endre. Könyvkiadó vállalat, 1905.
- Hume Dávid: Közgazdasági tanulmányai. Ford. Kőrösi József, 1886.
- Cairnes: Vezérelvek a közgazdaságtan köréből újból kifejtve. Ford. Jónás. János. Magyar közgazdasági könyvtár, 1908.
- Kidd: Társadalmi evolutio. Ford. Geöcze Sarolta. Könyvkiadó vállalat, 1905.
- Laveleye: A tulajdon és kezdetleges alakjai, 1898.
- Lavergne Leonce: Az angol mezőgazdaság.
- Le Play: A munkásviszonyok reformja. Ford. és bevezette Geöcze Sarolta. Könyvkiadó vállalat, 1903.
- Leroy-Beaulieu Pál: Pénzügytan. Ford. Láng Lajos, 1879/80.
- Leroy-Beaulieu Pál: Az új socialismus és annak bírálata, 1888.
- Maine Sumner: A jog őskora. Ford. Pulszky Ágost. 1875.
- Malthus: Tanulmány a népesedés törvényéről. Ford. György Endre. Magyar közgazdasági könyvtár, 1909.
- Mayr: A társadalmi élet törvényszerűsége, 1881.
- Quesnay és Turgot munkáiból. Ford. Fenyvessy Adolf, 1887.
- Ricardo Dávid: A közgazdaság és adózás alapelvei. Ford. Láng Lajos, 1891.
- Sismondi: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Ford. Enyedi Lukács, 1893.
- Smith Adam: Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól. Ford. Enyedi Lukács és Pólya Jakab, 1891.
- Toynbee: Anglia gazdasági forradalma a XVIII. században. Ford. Navratil Ákos. Magyar közgazdasági könyvtár, 1909.
- Webb: Munkás Demokrácia. Két kötet. Ford. György Endre. (Magyar közgazdasági könyvtár) 1909.

Földes Béla.

Az új állami monopóliumok.

Magyarország ezidőszerint nem oly gazdag, hogy bárminemű nagyobb befektetést kívánó vállalatot saját tőkéjéből külföldi tőke igénybevétele nélkül képes legyen megvalósítani. Bármennyire kívánatos is külföldi tőkének az országba való behozatala, mégis bizonyos aggodalomra adhat okot az, ha ily tőkeszegény országban a nemzetgazdaságra, helyesebben mondva az iparra majdnem a legnagyobb fontossággal bíró gazdasági tényezők, minő a szén, petroleum, földgáz és kálisó kizárólag idegen tőkések kezében vannak, mert félő, hogy ezek itteni vállalataik vezetésénél nem az ország közgazdasági érdekeinek, hanem az ő külföldi vállalataiknak kedvező politikát fognak követni, különösen most, a kartellek és trösztök korszakában. A trösztök, melyeknek hazája Amerika, már kezdik hatalmukat és befolyásukat Európában is érvényesíteni, mi legjobban kitűnik a Standard Oil Companynak a continens petroleumvállalataival folytatott küzdelméből, melyből ugyan egyelőre a küzdelem ideje alatt az árak leszorítása következtében a fogyasztóknak van ugyan némi hasznuk, azonban Amerikára áttekintve látjuk, hogy a versenyvállalatok tönkretétele, majd beolvasztása után mily lényegesen emelkedtek a petroleumárak. Ezért szükséges, hogy nálunk a kincstár vegye a kezébe ezen kérdések rendezését, mert feltétlenül kedvezőbb az ország közgazdaságára nézve, ha a kincstár csinál monopóliumot, akár maga kezeli azt, akár másnak adja bérbe, természetesen a kellő ellenőrzés fentartása mellett, mintha az magánvállalatok kezébe kerül, hol az állam a maga befolyását, bármily törvények hozatnak is, soha sem érvényesítheti a fogyasztók érdekében, miként azt az amerikai küzdelmek is mutatják. Nem szabad még azon szempontot sem szem előtt téveszteni, hogy az ásványkincsek, amint azok a földből kivétnak, felhasználtatnak, belátható időn belül meg nem ujulnak s ennél fogva pótolhatatlanok, s így azoknak nem gazdaságos művelése az ország elszegényesedésére és arra vezet, hogy idővel a bányászati kincseitől megfosztott ország teljesen a külföld jóvoltára lesz utalva.

Ezen irányelvek vezethették a kormányt 1907-ben, amidőn a nálunk ugyan már kifejlődött szénbányászat irányítását új bányák megnyitásával

a kezébe vette, s ezek vezetik most, midőn a nálunk még egyáltalában nem művelt petroleum, földgáz és kálisó kiaknázására vonatkozó törvényjavaslatokat benyújtotta.

Nem szükséges ugyan a szénbányászat fontosságára rámutatnom, csak azon tapasztalati tényt akarom felemlíteni, hogy kizárólag azon ország kereskedelme és ipara indul nagy fellendülésnek, hol a szükséges tüzelőanyagok olcsón állottak a gyáripár rendelkezésére, miként azt Angliában, Németországban, Belgiumban és Amerikában látjuk. Mindenütt a bányák közelében alakultak a gyárak, mert gazdaságosabb a vállalkozóra nézve a nyersanyagnak és készárúnak, mint a szénnek fuvarozási költségét viselni. Így pl. Svédország szén hiányában vasérczét majdnem kizárólag Német- és Angolországba szállítja feldolgozás végett és ennek folytán elesik a feldolgozásból előálló haszontól.

Nemrégiben azon nyilatkozatot olvastam, hogy a földgáznak Erdélyben való feltárása nem fog a gyáripárnak lényeges fellendülésére vezetni távoli fekvésénél fogva. Mert nálunk, miként az eddigi fejlődés mutatja, a távolabb fekvő bányák mellett gyárak nem alakulnak, minthogy a gyárak inkább hajlandók a szénnek, mint a nyersanyagnak és készgyártmányoknak szállítási költségeit viselni. Nem tudom, nem keresendő-e ennek oka inkább abban, hogy nálunk a szénnek a földbirtokhoz való kötöttségénél fogva az egyes bányák egész szénlatifundiumokat szereztek meg a földbirtokosoktól s így kizárták más bányák nyitásának lehetőségét s ennek folytán nem a concurrentia teljes hiánya-e az, mely a gyárakat a szénbányák közelében való településtől visszatartja, mivel nem tudják nem lesznek-e a szénárak megállapításánál verseny hiányában teljesen a bányáknak kiszolgáltatva.

A szén nem csak az iparnak, hanem majdnem ugyanolyan mértékben a mezőgazdaságnak, kereskedelemnek és általában minden fogyasztónak hasznára van, mert a közlekedési eszközök fejlődésè fordított arányban áll a szén árával, s a szén olcsósága teszi lehetővé a mezőgazdaságnak oly területek felhasználását, melyek eddig a termények elszállíthatatlanságánál fogva értéktelenek voltak.

Magyarország különböző szénbányavállalatai az 1908. évben 83,619.241 métermázsa szenet termeltek, melyből 71,514.724 mm. barna szén és 12,104.417 mm. fekete szén volt. Ezen termelésből volt ugyan némi kivitel (barna szén 2,792.461 mm., fekete szén 263.133 mm., összesen 3,055.594 mm., a mihez pirszén 81.813 mm.). A kivitel csak ott érvényesül természetszerűleg, a hol a bánya fekvésénél fogva (pl. Brennberg Sopron mellett) a szénfuvardíjak azt lehetővé teszik, s azért ezen kivitel emelkedésére nagyon kevés kilátás van. Az import azonban nemcsak, hogy állandóan tartja magát, hanem fokozatosan emelkedik. A legutóbbi

év statistikája azt bizonyítja, hogy barnaszénimportunk egyenlő a kivitellel, s hogy a kőszénbehozatal 90-szer több a kivitelnél, végül, hogy a pirszénbehozatal a kivitelnél 45-szöröse. Magyarország évi szén- és pirszén-szükséglete 113·6 millió mm., mely mennyiségből a saját termelésre, sajnos, csak 83·6 millió mm., a kőszénbehozatalra 25 millió mm. és a pirszénbehozatalra 5 millió mm. esik. Ebből látható, hogy évente 30 mm.-val marad vissza a termelés a szükséglet megett. Az ország szükséglete évről-évre nő a közlekedésnek és iparnak fejlődése következtében s méginkább fog növekedni akkor, ha a mezőgazdasági iparnál és általában a mezőgazdaságnál nagyobb mértékben fogják felhasználni.

A külföldi szénbehozatalnak egy tekintélyes része, sajnos, nem pótolható a magyar szenekkel, mint pl. a vasgyártás és gázgyártás részére szükségelt szenek, mert a honi szenek minőségileg nem felelnek meg ennek a célnak. Nem szorítható ki a külföldi szén azon vidékekről sem, a hol a külföldi szén alacsony fuvardíja következtében a hazai szén azzal nem versenyképes. Azonban a magyar bányák szeme előtt azon célnak kell lebegni, hogy a mostani szénbehozatalnak magyar szenekkel pótolható részét s az évenként törvényszerűleg beálló többszükségletet képesek legyenek fedezni. Emlékezzünk csak vissza az 1907. évi szénmiseriákra, a midőn sok gyár kénytelen volt üzemét beszüntetni, vagy csak tekintélyes áldozatokkal volt képes az üzemhez szükséges szenet beszerezni, s a midőn kevésben mult, hogy a magyar államvasutak üzeme is fennakadt, s a midőn minden fogyasztó ki volt téve a külföldi bányák hallatlan mérveket öltő zsarolásának. Ezek az okok adták meg az ösztönzést az állami szénbányászatra, mert a vasutaknak és nagyobb gyári üzemeknek fennakadása oly közgazdasági kárt von maga után, hogy az számokban alig fejezhető ki.

A magyar állam már 1864-ben kezdett foglalkozni a kőszénbányászattal, belátóbban azonban csak 1870-től kezdve a Zsil-völgyben, de csak rövid ideig, mert az ottani, szép fejlődésnek indult bányáit az államháztartás kedvezőtlen helyzete folytán már 1876-ban bérbeadta, s azóta a széntermelésben egész a legutóbbi időig nem vett részt. Az elejtett fonalat a magyar állam 1907-ben vette fel ismét. Házikezelésbe vette a bérbeadott bányákat és részben újakat vásárolt. A mint Wekerle Sándor, akkori pénzügyminister az állami szénbányákról szóló 1909. évi XV. törvényjavaslat tárgyalásakor a Házban kifejtette, ezen actio célja nem a nyereszkesedés, hanem a külföldi szén kiszorítása, a szénmiseriák megszüntetése s az esetenként mesterségesen méltánytalanul magasra szorított szénárak szabályozása volt. Nem szabad azonban elfelejteni ezen actio fontos culturalis és socialis feladatát sem. Nagyon fontos ezen culturalis missio, melyet az állami szénbányák az

ország határához közel fekvő nemzetiség-lakta vidékeken (Petrozsény, Vrdnik, Bozovics) kifejti az által, hogy az ott lakó szegény népnek munkát ad s iskolák felállítása által szellemi életéről is gondoskodik. Sociális tekintetben is nagyon fontos befolyást gyakorolnak az állami szénbányák az egész munkásság helyzetére. A magántársulatok a társládához évenként csak kisebb összegekkel, a munkások által fizetett járulékoknak csak 2–5%-ával járulnak hozzá s csak deficit esetben fedezik a hiányokat. Ezzel szemben a kincstár ugyanazon összeget fizeti a társládának, melyet a munkások összessége és ezen áldozat nagyságát mutatja az, hogy az állami szénbányáknál az 1910. évben mintegy 3.000 munkás alkalmazása mellett a társpénztári járulék közel 150 ezer koronát fog kitenni. A magántársulatok a munkások szükségleteinek ellátása céljából u. n. élelemtárakat tartanak fenn, melyekből a munkások nemcsak élelmi, hanem összes szükségleteiket fedezik, sajnos, drága pénzükért. Ezek azonban oly nagy haszonnal dolgoznak, hogy a legtöbb helyen az élelemtár aránylag nagyobb nyereséget hoz a vállalatnak, mint maga a bányauzem. A kincstár ellenben minden szénbányájánál oly fogyasztási szövetkezetet állított fel, melynek tagjai a tisztviselők, altisztek és munkások, kik teljesen függetlenül a bányauzemtől, kizárólag a kereskedelmi törvény által előirt illetékes törvényszék felügyelete alatt autonom intézik a szövetkezet ügyeit, csak azon irányelvet tartva szem előtt, hogy a tagok jóminőségű és olcsó árucikkkel láttassanak el. Ezen szövetkezetek az igazi fogyasztási szövetkezeteket valósítják meg, mert csak tagoknak és azoknak is csak könyvre szolgáltatnak ki árút és nyereségre egyáltalán nem dolgoznak, és amennyiben valamelyes nyereség mutatkoznék, azt a tagok tulajdonát képező üzletrészek 6⁰/₀-nál magasabb kamatoztatására fordítják.

Szükségesnek tartom e helyütt a magyar bányajognak a szénre vonatkozó rendelkezéseit pár szóban ismertetni. Hazánknak tulajdonképeni magyar bányatörvénye nincs, hanem az 1854. évi osztrák bányatörvény bír általános érvénynyel. A szénre vonatkozólag azonban az 1861. évi országbirói értekezlet „Ideiglenes törvénykezési szabályai“ megváltoztatták az előbb említett törvényt Magyarország azon részeinek kivételével, hol még most is az osztrák polgári törvénykönyv van érvényben, azaz Erdély, a határőrvidék és Horvát-Szlavonország területének kivételével. Az osztrák bányatörvény szerint a szén a fentartott ásványokhoz tartozik, azaz azokhoz, melyek a bányahatóságtól nyert engedély alapján szabadon bányászhatók a földtulajdonos engedélye és a részére fizetendő mindennemű kárpótlás nélkül és csak a bányaművelés által esetleg okozott károk térítendőek meg a földtulajdonosnak.

Az osztrák bányatörvény az átmeneti határozatok között a 284.

§-ban módot nyújt a földbirtokosnak arra, hogy 5 éven belül a birtokán bányajogositványt szerezzen. Ezen moratoriumot az országbirói értekezlet az ideiglenes törvénykezési szabályok VII-ik részének 1. §-ában ideiglenesen meghosszabbította addig az időpontig, a míg az alkotmányos törvényhozás nem dönt ebben a kérdésben, tehát jelenleg is csak ideiglenes állapotot képez az, hogy a szén a földbirtok tartozéka.

Ezen ideiglenes állapot szerint csak a földbirtokos engedélyével kutatható és bányászható a szén. A szabad bányászat ellen, a mely mindenkinek jogot ad a bányászatra s csak az elsőbbséget védi, bizonyos körök azzal érvelnek, hogy zártkutatmányok felfektetése által, melyeknek megszerzése kis költséggel jár, mivel zártkutatmány körönként csak évi 8 korona illeték fizetendő, egyesek egész vidékeket lefoglalhatnak, azaz hegyzárlatokat csinálhatnak, miáltal megakadályozzák a bányászat fejlődésének lehetőségét. Igaz, hogy hegyzárlat így előállhat, de azon a bányahatóságnak, mint a köz képviselőjének módjában van segíteni azáltal, hogy a mennyiben a zártkutatmányos az általa befektetett területen feltárási munkálatot ismételt felszólításra sem folytat, úgy a törvény 241. és 242. §-a értelmében azt attól elvonhatja, sőt elvonni köteles. Sajnos, azonban ezen jogot eddig a bányahatóság csak nagy ritkán érvényesítette. Az igazi és orvosolhatatlan hegyzárlat azonban ott fejlődik ki, a hol a szén a földbirtok tartozékát képezi, mert egyes bányavállalatok a földbirtokostól megveszik, kibérlik, vagy opcionálják a területükön előforduló szénkutatási és kitermelési jogot. És pedig többnyire úgy, hogy a földtulajdonos csak azon esetben kap valamit, ha majd a vállalat a termeléssel az ő területéig eljut. Ezen a módon a magánbányák mindenkit megfosztanak azon lehetőségtől, hogy azon a területen valaha bányászati tevékenységet fejtsen ki. Annál is inkább, mert a bányahatóságnak nem áll módjában a földbirtokossal szerződő vállalatot sem bányanyitásra, sem pedig a területnek más részére való átengedésére kényszeríteni.

Igy pl. a tatai szénmedence, mely pedig gazdagságánál és a szén jó minőségénél fogva, valamint a fővároshoz közelfekvése következtében hivatva volna a fővárost jó és olcsó szénrel ellátni, nem képes ezen fontos közgazdasági feladatának megfelelni, mert egy társaság lefoglalta ott mintegy 80 község szénjogát és ezáltal a versenyt teljesen kizárta. Ehhez hasonló módon, majdnem egész Zemplénmegye területét lefoglalták anélkül, hogy azt művelés alá vették volna, a minek következtében ezen a nagy területen a meglévő vállalatoknak senki versenyt nem támaszthat. A verseny ily messzemenő kizárása bányaszabadság mellett teljes lehetetlenség volna.

Ezen bajokon akart segíteni a kormány, a midőn már 1892-ben

megalkotta az új magyar bányakodex tervezetét, mely 1903-ban módosítva lett, sajnos, azonban az érdekelt körök ellenállása folytán még most sem emelkedhetett törvényerőre. Egyelőre tehát az állam az állami szénbányászatra vonatkozó 1909. évi XV. törvény meghozatala által beérte azzal, hogy a széntermelést fokozza és a magánvállalatoknál esetleg előállható visszaéléseknek elejét vegye.

Az összes bányaműveknek államosítása nem csak a socialisták kívánsága, hanem a szénárak emelkedése miatt conservatív írók és folyóiratok is nagyban támogatják ezen eszmét. Azt hiszik ugyanis, hogy ezáltal a munkásság helyzete megjavul. A bányák akadálytalan üzeme biztosítva lesz, a fogyasztók az árcoalitíók általi kizsákmányolástól megvédettek s a bányák az utókorra nézve káros rablóbányászat ellen védelmet nyernek.

A külföldi államok nagy része az utóbbi időben nem elégedett meg azzal, hogy a szén fentartott ásvány, azaz szabad kutatás tárgyát képezi, hanem annak állami monopóliummá tételét tűzte ki célul.

Poroszországban az 1907. évi június hó 18-án kelt új bányatörvény a szén a kincstár részére tartja fenn, mely azt vagy maga bányászsza, vagy pedig jogában áll annak kitermelését bérbe adni. A törvény indokolása szerint ezen intézkedést az tette szükségessé, hogy a német vállalatoknak egymás közötti és a külföldi vállalatokkal folytatott nagy versenye következtében a bányák, hogy versenyképességüket az alacsony szénárak mellett is fenn tudják tartani, csak a vastagabb széntelepeket fejtették le, a vékonyabbakat pedig, melyeknek kitermelése nagyobb költséggel jár, benthagyták, azaz másképp kifejezve, rablógazdaságot űztek. Tekintettel arra, hogy a szén közgazdasági fontosságánál fogva nemzeti vagyont képez s annak elpazarlása pótolhatatlan kárt jelent, azért szükséges, hogy az állam megvédje a még feltáratlan szénterületeket és hogy kezébe vegye a széntermelés irányítását.

Ausztriában ugyanezen irányzatot találjuk, hol azonban nem egy új bányatörvény megalkotásával, hanem az 1854-ik évi bányatörvény novelláris módosításával akarják ezt a célt elérni.

Franciaországban a nagy forradalom idejében a fiziokraták a bányáknak a földhöz való tartozóságát akarták a nemzetgyűlés által kimondatni, azonban Mirabeau fényes beszédeinek hatása alatt a nemzetgyűlés az egész bányászatot nemzeti tulajdonnak nyilvánította. Ez idő szerint az 1810. évi bányatörvény van érvényben, mely kimondja a bányatermékeknek a földbirtoktól való teljes elválasztását. A bányajogositványra sem a földbirtokosnak, sem pedig a feltalálónak, mint ilyennek nincs igénye, hanem az adományozás kizárólag az államtanácstól függ, mely a területet belátása szerint bárkinek adományozhatja. Hollan-

diában és Luxemburgban a fentemlitett 1910. évi francia törvény van érvényben, azonban az 1901., 1904. és 1908. évi novella a kőszén a limburgi medence németalföldi részében a kincstárnak tartja fenn. Belgiumban szintén az 1810. évi francia törvény áll érvényben.

Japánban az 1905. évi törvény az összes fémeket, foszfort, grafitot, kő- és barnaszén, földolajat, aszfaltot és ként az állam fentartott tulajdonának mondja ki, melyeket vagy maga az állam bányász, vagy melyeknek bányászatát japáni állampolgároknak vagy társulatoknak adja bérbe.

Az 1867-iki, illetve az 1901. évi török bányatörvény minden ásványtermék bányászatát csak császári irade alapján engedi meg.

Angolországban tulajdonképeni bányatörvény nincs, mert ott a bányászatról szóló törvények csak közigazgatási és socialis rendszabályokat tartalmaznak. A bányatermékek az anyaországban a föld tartozékát képezik ugyan, úgy mint az északamerikai Egyesült-Államokban. A gyarmatok nagy részében azonban már a szabad kutatási rendszer érvényesül.

Nem érdektelen talán e helyütt felemlíteni, hogy már a rómaiaknál el volt választva a bányászat a földbirtoktól.

Nálunk a kifejlődött szénbányászatnál fogva nagyobb nehézségekbe ütköznék és nagyobb költségeket okozna a szénre nézve a monopolium behozatala és nem is volna különösebb jelentősége, mert az országban mutatkozó szénelőfordulások legnagyobb részt már úgy is le vannak magánvállalatok által foglalva. Azonban az új törvényjavaslatokban megnevezett petroleum-, földgáz- és kálisóbányászat az országban egyáltalában nem létezik s így semmi akadálya sincs annak, hogy a kormány a közre nézve legcélszerűbb s egyuttal a legradikálisabb megoldáshoz folyamodjék s azonnal monopoliummá tegye ezen ujonnan megalkotandó bányaiparágakat, annál is inkább, mivel az államháztartásra semmi ényegesebb terhet sem ró, s mert nincsenek megváltásra igényt tartható vállalatok. Itt az a kérdés merül fel, hogy célszerű-e, hogy a kormány ezen anyagok bányászatába beleavatkozzék s ha igen, helyes-e az, hogy az monopolium formájában történjék.

Vizsgálataink folyamán csak egyetemes érdekeket fogok szem előtt tartani, mert az országra nézve ily fontos és nagy horderejű kérdéseknél egyeseknek, vagy szűk köröknek érdekei természetesen nem vehetők figyelembe.

Mindenekelőtt ismertetnem kell a hazai petroleumelőfordulásokat és azon lépéseket, melyeket ezen közvagyon kiaknázására eddig tettek.

A petroleum s ezzel kapcsolatban a földgáz keletkezésére a szakörök több elméletet állítottak fel. Az első szerint ez ásványok állati hulladékokból, a másik szerint növényi hulladékokból, a harmadik szerint a föld belsejében lejátszódott ásványchemiai folyamatok következtében

állottak elő. Általában az állati hulladékokból való származási elméletet tartják még most is a legelfogadhatóbbnak, mely Engler karlsruhei tanártól származik. Ezen elméletet Dalton is megerősíti a „Petroleum World“-ben legutóbb megjelent cikksorozatában. E szerint a tengerben lévő nagymennyiségű állat különböző külső befolyások következtében, így pl. egy meleg tengeráramlatnak egy hideggel való összetalálkozása által elpusztul s a tenger fenekére száll. Ott az elpusztult állati tetemek rothadásnak indulnak, először a fehérszínű részeken, azaz a nitrogénvegyületeken megy végbe ezen folyamat, mint könnyebben bomlókon és visszamarad a nagyobb ellenálló képességgel bíró állati zsir. Ezt a tenger áramlata különböző helyekről összehozza és a mint a mindinkább megkeményedő iszap ezen zsirtömeget körülzárja, megkezdődik a nagy nyomás és hő következtében egy kémiai folyamat, mely a zsirt glicerinre és zsírsavakra bontja. A zsírsavak ugyancsak a nagy meleg és a nagy nyomás következtében szénhidrogénre és vízre bomlanak s ezen hidrogének keveréke az uralkodó nyomás és hőviszonyok szerint más és más sorát képezi a szénhidrátoknak, minők az aszfalt, a földszurok, petroleum, földgáz, melyeket összefoglalva bitumenes anyagoknak neveznek. Ezek vagy eredeti helyükön maradnak meg, vagy pedig képződési helyükről a hegységek repedéseibe vándorolnak s a boltozatos homokkőrétegekben gyülemlenek meg. Ezen elmélet helyességét nagyban igazolják a jelen kor és a múlt idők nagy tengereinek partján előforduló petroleumtelepek, mert a galicziai, romániai, pennsylvániai és kaukázusi petroleummezők oly magas hegygerinczek aljában terülnek el, melyek régente tengerpartot képeztek, a kaliforniai, mexikói, texasi és argentiniai petroleummezőket pedig a Csendes- és Atlanti Óceán partjain látjuk elterülni. Ezen elméletet, mely valamennyi nevesebb vegyész által el van fogadva, azért említettem fel részletesen, mert ez bizonyítja azt, hogy a szilárd földgyanta, a folyékony petroleum és a légnemű földgáz teljesen azonos származású szénhidrogénvegyületek, a mit különben kísérletileg is ki lehet mutatni.

A petroleum általános közgazdasági fontosságát ismertetni, azt hiszem, felesleges. Azonban az alábbiakat mégis szükségesnek tartom megjegyezni. A szénnek és petroleumnak fűtési és világítási célokra való felhasználásánál a petroleumnak mindig meg lesz az az előnye, hogy olcsóbban és könnyebben szállítható és automatikus fűtésre is jobban felhasználható. A petroleumnak a vasuton cisternakocsikban való szállítása is már lényegesen olcsóbb, mint a szénnek szállítása, mert elesik a be- és kirakodási költség. Még lényegesebb megtakarítást eredményez a petroleumnak csővezetékben való szállítása, hol a vasuti mozdony és szállító cisternakocsik tekintélyes súlyának vontatási költsége elesik

s így az egész forgalomnál a gazdaságilag haszontalan csomagolási holt-súly teljesen kiküszöböltetik. Amerikában a pennsylvaniani hatalmas petroleumtelepeket a Standard Oil Company csövezetékkel kötötte össze New-York városával, hol a petroleumot hatalmas tartályokba szivattyúzzák és innét látják el a hajók szükségletét, és innét bonyolítják le a kivitelre szánt mennyiségeknek tankhajókba való szivattyúzását is. Mozdonyok fűtésére már hosszabb idő óta használják a nyers olajat Amerikában, Oroszországban, Romániában és az utolsó években Galicziában is. A legnagyobb jelentőségre azonban a petroleum a hajók fűtésénél tett szert, ugyancsak azon előnyeinel fogva, hogy a szénnel szemben a rakodási költségek elenyészően csekélyek, hogy az automatikus fűtésre való alkalmatosságánál fogva a fűtő-személyzet lényegesen redukálható s végül azon okból, hogy a petroleum mintegy kétszeres fűtőértéke következtében a hajók teljesítő képessége ugyanazon rakodási hely felhasználásával mintegy kétszerese mintha szénnel fűtene. Ezzel magyarázható meg az a körülmény, hogy a petroleum felett rendelkező országok építés alatt álló hajóikat kizárólag petroleum-fűtésre rendeztetik be, és azon országok is, melyek ezen természeti kincsben szűkölködnek, hajóikat vegyes fűtésre rendezik be.

A törvényjavaslatban felemlített bitumenes anyagok közül leginkább a folyékony és gáznemű bitumenek vannak hazánkban elterjedve, (petroleum, földgáz) míg az ozokerit vagy földviaszk egyes helyeken előfordul ugyan, de többnyire csak nyomokban. A folyékony és gáznemű bitumen többnyire laza homokkőhöz vagy homokhoz van kötve, részben azonban előfordul palákhoz és mészhöz kötött állapotban is. Hazánkban petroleumnyomot számos helyen lehet találni, részben szórványosan kisebb területre szoritkozva, részben petroleum-zónákat alkotva, melyeknél kilométerekre lehet egy vonalban a petroleum-nyomokat követni. Magyarországon nagyjában véve két fő petroleum vidéket lehet megkülönböztetni, melyek térbelileg nagyon messze fekszenek egymástól, az egyik az ország északkeleti részén, a másik pedig az ország délnyugati részén terül el. Ezen vidékek úgy tektonikai szempontból, mint a rétegek kora tekintetében is különböznek egymástól. Az egyik fő petroleumvidék a Kárpátok heglánczolata mellett, a másik a Muraközben és Horvátországban fekszik.

A Kárpátok mindkét lejtőjén a belső és külső szegélyen fordulnak elő petroleum-nyomok a flischzónában, azaz a kárpáti homokkőben. A belső övben, az északnyugati Kárpátokban (Turzófalu Trencsénmegyében) jönnek elő petroleumnyomok, melyek azonban csak nagyon szórványosan mutatkoznak. Nagyobb elterjedésű zónák Sáros, Zemplén és Ung megyékben vannak, hol több egymással párhuzamos vonulatot lehet megkülönböztetni, melyekről kimutatható, hogy a gazdag galicziai telepek

folytatását képezik. Máramaros megyében szintén fellépnek vonulatok, melyek ugyanúgy, mint az előbbiek, északnyugatról délkeletre húzódnak. Máramaros megyétől a Kárpátok mentén haladva, egész a Tölgyes-szorosig megszűnnek a nyomok, mivel itt többnyire régi, leginkább kristályos kőzetek fordulnak elő. Itt azonban ismét megkezdődik a petroléumot tartalmazó homokkőréteg, mely egész Brassó közeléig a fogarasi havasok tövéig húzódik. Az említett rétegek többnyire eocénkoriak. A Háromszék-megyében, Sósmezőn és a Putna völgyében előforduló petroléumterületek, mivel a Kárpátok külső keleti szélén fekszenek, geológiai tekintetben a romániai petroléumterülethez tartoznak és ennek folytán más megítélés alá esnek, mint az előbb említett előfordulások. A sósmezői és putnavölgyi petroléumrétegek krétakoriak. Az erdélyrészi harmadkori medence belsejében már rég óta ismeretesek gázkitörések, melyek a petroléum kísérői szoktak lenni.

Hazánk második petroléumvidéke a délnyugati petroléumterület, mely a Muraközben és Horvátországban fekszik. Itt sem találkozunk szórványos petroléum-előjövetelekkel, hanem petroléumzónákkal, melyek kisebb megszakításokkal kilométereken át követhetők, épp úgy, mint az északkeleti Kárpátokban és irányuk is azonos azokkal, mert szintén északnyugatról vonulnak délkeletre. Ezen vidéken két fővonulat különböztethető meg, melyek egymással párhuzamosan fekszenek. Az egyik a Muraköz – Dráva-vonulat, mely a zalamegyei Muraközben veszi kezdetét a bányavári és szelenczei petroléumterületekkel és délkelet felé tovább húzódva, Verőcze mellett végződik. A másik a Száva-vonulat, mely Zágrábtól nyugatra az Ivanics-kolostornál kezdődik és délkeleti irányban megszakításokkal egész Ujgradiskáig vonul. Mindkét alakulat pliocénkori.

Egész elszigetelt önálló előjövetelek az aninai (Krassószörénymegye) és a horvátországi boljevcai előfordulások, hol a bitumenes palából nyertek petroléumot.

Hazánkban a petroléumkutatás már mint egy félszázad óta folyik, azonban mindeztideig jelentősegteljesebb eredményeket nem tud felmutatni. Ezen időszakot három részre lehet osztani.

Az első az 50-es évek elejétől 1880-ig terjed. Ezen időszakra az a jellemző, hogy a kutatások a kezdetlegesség stádiumából egyáltalában nem léptek ki, pénz és szakértelem hiányában azon helyeken ásogattak kisebb nagyobb mélységre, hol a petroléumnyomok a felszínen mutatkoztak. Jelentősebb csak a kincstárnak Luhon végzett kutatása volt, hol öt aknácskát mélyítették le, melyek közül egy 70 méter mélységet ért el, de helytelen kezelés miatt a víz betört az aknába s így azokat be kellett szüntetni.

A második korszak 1880-tól 1893-ig terjed. A 80-as évek elején

nagyobb mozgalom indult meg, melynek oka az új vámtarifa behozatala volt, mely nagyobb kedvezményben részesítette a kőolajtermelőt és finomítót is, mint addig élvezett. Nagy haszonnal járónak mutatkozott ennél fogva úgy a termelés, mint a finomítás, ennek reményében alakult meg a fiumei finomító is. Egymás után keletkeznek társulatok néhány ezer forintnyi tőkével, melyek azonban egy-két sikerteien kísérlet után megszűntek. Az intelligensebb vállalkozók is abba a hibába estek, hogy a kutatásokat ugyan bányászatilag képzett, de a petroleumkutatás terén teljesen járatlan egyénekre bízták.

Ezen időbeli mozgalom élén Stavenov lovag állott, ki az egész ország petroleumelőfordulásait végig járta, de szakismeret hiányában nem érhetett el nagyobb sikert. Az általa ásott kutak száma mintegy 80, de csak kevés haladta meg a 60 métert s így azok által a petroleumelőfordulás nyomokban ugyan kimutattatott, de ezen mélységig termelhető mennyiség sehol sem volt található.

Már ebben az időben kezdődik a bécsi Länderbank és a Hitelbank szerepe a magyar petroleumkutatás terén, melyek közül, sajnos, egyik sem volt komoly vállalkozás. Sósmezőn, Ganzel és társa céggel szövetkezett a Länderbank. Ezen vállalkozók 1884-ben több furólyukat mélyítették le és az ötös számú furólyukban nagyobb mennyiségű petroleumot találtak, azonban, mivel egy másikban 150 méter mélységben beletörött a furó, rövid másfél évi munka után az összes furásokat beszüntették. Kőrösmezőn megalakult az Első magyar petroleumkutató társaság, mely pénzszüke miatt szövetkezett a Hitelbank által alakított Magyar ásványolaj részvénytársasággal. 1888 és 1899-ben két furólyukat mélyítették le. Az elsőnél 734 méter mélységnél beszüntették a munkát, mert csak gázok mutatkoztak, a másiknál 150 méter mélységnél torpedórobbanás történt, mire itt a Hitelbank visszahúzódott. Így a két hatalmas pénzügyi vállalkozása egyenesen diszcreditálta ezen területeket. Eljárásuk nem is bizonyít amellet, hogy a petroleum-kutatás komoly céljuk lett volna.

Mindezideig a furások általában nem érték el a 200 méter mélységet és csak Zsibó tesz kivételt, a hol 300 méterig fúrtak le. Mivel ez a mellett tanuskodott, hogy csakis nagyobb mélységben remélhető dúsabb olajsint elérése, ennél fogva a kormány, hogy a petroleumügyet dülőre vigye, 1893-ban elhatározta, hogy ezentúl állami segélyben részesít egyes megbízható, komoly vállalatokat mélyfurásaiknál, s e célból azon időtől kezdve évente 100 ezer korona vétetett fel az állami költségvetésbe a petroleumkutatások támogatására. De ezen időtől kezdve is csak az látható, a mi az előző években, hogy kevés a komoly vállalkozó, másrészt pedig az államsegély a legkülönbözőbb területekre fecsértetett el, a helyett, hogy egyes területek vizsgáltattak volna meg alaposabban.

A subventió rendszer egyáltalában nem felelt meg a hozzá fűzött várakozásnak, mert több vállalkozó csak a méterpénz erejéig fúrt s midőn a kikötött 500 méter mélységet elérte, beszüntette a további munkálatokat. Így pl. Izbugyaradványon nagyobb petroleumkitörés állott be fúrás közben, de azt, felfogó készülékek hiányában sem felfogni nem tudták, sem pedig kellőleg ki nem aknázták, s a vállalkozó az 500 méter mélységet elérve a méterpénzt felvette s a fúrást beszüntette.

A Hitelbank tevékenysége ezen időszakban is a magyar petroleumkutatásnak utjában állott. Felsőkomornikon a Kőolaj részvénytársaság egy mélyfúrást indított. Az eredmény ugyan kielégítő nem volt, de biztató jelek mutatkoztak, mivel azonban ezen egy fúrással nem ütötték meg a kívánt petroleumréteget, siettek a továbbkutatást beszüntetni. A Hitelbank a további kutatástól tartózkodott, azonban zártkutatmányait továbbra is fentartotta magának.

A legkomolyabb kutató dr. Bandtlin volt, ki Luhon négy helyen mélyített le fúrást. A termelés nem volt nagy, de mégis kielégítő. A Magyar Általános Hitelbank azonban a zártkutatmányok miatt pert indított ellene, melyet meg is nyert, s ez Bandtlint annyira elkedvetlenítette, hogy a további kutatásokat beszüntette.

Az egyedüli terület hazánkban, a hol tényleg folyik petroleum-bányászat, a Muraköz. Itt van a szelenczei telep, melyen 1908. évben 1.673 métermázsá petroleumot termeltek.

Egész más szempont alá tartozik az Osztrák-magyar államvasutársaság által Stájerlakon 1860 – 1882-ig folytatott és a tatarosi és felső-dernai aszfaltbányáknál még jelenleg is üzemben tartott petroleumtermelés, mely utóbbiak 1908-ban mintegy 23 ezer métermázsát szolgáltatottak. A petroleum ezen helyeken nem közvetlenül jövesztett nyers termény, hanem az aszfaltbányák termékeinek feldolgozásánál destilláció útján nyert melléktermény.

Ezen 35 évi kutatások még mindig nem mutatták meg, hogy nagyobb mélységben van-e hazánkban kiaknázható mennyiségben petroleum. Ennek oka az, hogy az országnak egyetlen területe sincs alaposan felkutatva, hiszen az összes kutatások száma 1905-ig csak 261 volt, melyből összesen csak 17 ért el 500 méternél nagyobb mélységet és így egyáltalában nem lehet azt állítani, hogy mélyfúrások által nem lehet hazánkban petroleumot találni.

Az 1908. év végén összesen 2.891 zártkutatmány volt petroleumra adományozva, melyek főleg egyesek kezében voltak, a kik egész vidékeket lefoglaltak, s majdnem semminemű munkát sem folytattak. Meglehet, hogy az illetők más petroleumvállalatoknál fennálló érdekeltségüknél fogva saját érdekükben cselekedtek így, de ez teljesen ellentétben

áll az ország érdekeivel, mely azt kívánja, hogy a petroleumkérdés valahára dülőre vitessék. Az 1909. év végén a petroleumra adományozott zártkutatómányok száma 5.142-re emelkedett, de a növekedésnek tekintélyes része már a kincstár által lefoglalt zártkutatómányokra esik.

Meg kell itt jegyezni, hogy ezen évtizedeken át való stagnációnak részben okai voltak a bányahatóságok is, mert a helyett, hogy az egyes zártkutatómányosokat feltárásra szorították volna, a legnagyobb türelemmel nézték a pihenő zártkutatómányokat és éveken át adtak szünetelési engedélyeket és csak nagy ritkán vontak meg egyet-egyét. Most, hogy végre a bányahatóságok kezdenek egy-egy zártkutatómányt megvonni s ezáltal határt vetnek az annyira elhatalmasodott zártkutatómányi visszaélésnek, mely hazánkat az egész külföld előtt compromittálja, egyes körök nagy felháborodással hivatkoznak szerzett jogaikra és panaszaikkal azt akarják elhíttetni a bányászattal nem foglalkozó körökkel, hogy velük valami igazságtalanság történik s szerzett joguktól fosztatnak meg. Ez nem áll, mert a zártkutatómány adományozása által ők csak arra szereztek elsőbbségi jogot, hogy háborítatlanul kutathassanak a nekik adományozott területen, azonban ezen jogi védelem megszerzése által ők a kutatás kötelezettségét vállalták magukra, joguk elvesztésének terhe mellett. S ha ők a vállalt kötelezettséget nem teljesítik, úgy a nekik adományozott zártkutatómálynak mindennemű kártérítés nélküli megvonása egy a zártkutatómány természetéből folyó jogszerű és nem igazságtalan következmény.

A petroleummal teljesen azonos megítélés alá esik a földgáz, mely a tudomány megállapítása szerint ugyanazon carbonhydrogén-vegyületekhez tartozik s fellépése is többnyire a petroleum kísérője szokott lenni s csak néha fordul elő spontán. A közzénél előforduló metangázak főleg abban különböznek az előbbiektől, hogy kiömlésük sokkal rövidebb ideig tart és ezért nem is vonattak az új törvények alá.

Az északamerikai Egyesült-Államok volt az az ország, mely a földgáznak jelentőségét legelőször felismerte s azt gazdaságosan felhasználta. Ott többnyire petroleumra folytatott furások alkalmával ütötték meg azon rétegeket, melyek a légnemű bitumeneket, azaz a földgázt tartalmazzák. Felismesvén ezen kiváló fűtőanyag nagy fontosságát, melynek fűtőértéke a legjobb minőségű szénnek hőértékét is lényegesen meghaladja, társulatok alakultak annak kihasználására. Közgazdasági jelentőségét az bizonyítja legjobban, hogy az 1908. évben fogyasztása 11.387 millió köbmétert tett ki, mintegy 273 millió korona értékben. A termelt gázmennyiség fűtőértéke 177 millió métermázsa 5.000 kaloriás szénnek felel meg. Felhasználják házi célokra, világításra, fűtésre, ipari célokra, a vasfinomításnál, aczelgyártásnál, mészégetésnél, téglá- és cementgyártásnál, üveghutáknál, cinkolvasztóknál, kazánoknál és gázgépeknél. A gázkutak

élettartama igen különböző, 5 évtől 50 évig minden időre volt már példa Amerikában és pedig olyanformán, hogy öt éves kút teljesen kimerült s 50 éves is még bőven adja a földgázt.

Az ottani társulatok hosszas kísérletek után arra az eredményre jutottak, hogy gazdaságosabb a földgáznak csövekben a fogyasztási helyre vitele, mint magánál a kútnál villamoserő-telep létesítése és az erőt szolgáltató áramnak a fogyasztási helyre való elvezetése, mert az előbbi módon való alkalmazásánál csak egyszeri energiaveszteség áll elő, míg a második módon a gáznak villamos erővé való átváltoztatásánál és az áramnak vezetésénél kétszeres energiaveszteség mutatkozik. Ezen tapasztalat alapján létesültek többek között a Grabham-szivattyúállomás és St. Joseph várost összekötő 300 kilométer hosszú s a Vivian-szivattyútelepet és Pine-Bluff várost összekötő 280 kilométer hosszú csővezetékek. Ezen nagy távolságra való vezetések mutatják, hogy hazánknak bármelyik pontjáról és így Kissármásról is, hol először tárták fel nagyobb mennyiségben ezen fűtőanyagot, a fővárosba volna vezethető a földgáz.

Hazánkban a nagy magyar Alföldön már évtizedek óta felhasználják az artézi kutak furásánál jelentkező földgázt, fűtési és világítási célokra. Így a püspökladányi pályaudvar és felvételi épületek világítottak földgázzal. Aradon a Neumann cég gyártelepén fűtési és világítási célokra és egy 49 lóerejű motor hajtására használják azt fel. A mezőhegyesi artézi kútból kiömlő, óránként mintegy 15, illetve egy másik kútból kiömlő, mintegy 20—22 köbméter földgázt világítási célokra használják fel.

A magyar kir. pénzügyministerium felismervén a kálisó közgazdasági fontosságát, Mály Sándor ministeri tanácsos kezdeményezésére már az 1899. évben kérdést intézett a földtani intézethez, hogy a kolozsmegyei mezőségen nem volna-e célszerű kálisó után kutatni. Kalecsinszky Sándor a ministerium megbízásából éveken át vizsgálta a mezőségi sóforrásokat s azon eredményre jutott, hogy azokban a káliumok tényleg megtalálhatók. 1905. évben a bukaresti petroleum-congressusból visszatérve, Lóczy Lajos, a földtani intézet igazgatója, bejárta az egész mezőséget és az ott talált gyűrődésekből azt következtette, hogy ott kálisók minden valószínűség szerint feltárhatók lesznek. Ez irányban megkérdeztetett Beischlag, a berlini földtani intézet igazgatója, ki Lóczy tanár nézetét mindenben magáévá tette s a nagy gyűrődések miatt a medencze közepén való furást ajánlotta.

Ezen szakvélemények alapján a pénzügyministerium Nagysármáson 1908. évi február hó 6-án megkezdte a furási munkálatokat és ott egy 627 méter mély furólyukat mélyített le, a nélkül, hogy kálisóra bukkantak volna. A második furást, melyet 1.500 méter mélyre terveztek, az

elsőtől 2·9 kilométer távolságban Kissármás község határában kezdték meg 1908. évi november hó 26-án. És itt már 22 méter mélységben földgáz jelentkezett, mely 207·4 méter mélységből oly nagy mennyiségben tört elő, hogy az egész furóberendezést át kellett alakítani. A földgáz mennyisége annyira fokozódott a további furások folyamán, hogy 1909. évi április hó végén 301·9 méter mélységben a furást be kellett szüntetni. A kiömlő gáz bűgása páratelt levegőben még 8–10 kilométer távolságba is elhallatszik. A kiküldött szakértők 1909. évi november közepén a kiömlő gázmennyiséget másodpercenkénti 10 köbméterben állapították meg, a mi napi 860 ezer köbméternek felel meg s ha tekintetbe vesszük a gáznak mintegy 8.600 kaloria fűtőértékét, ugy a kiömlő gáz mintegy 120 ezer lóerőnek megfelelő energiát szolgáltat.

Többfelől azon aggodalom merült fel, hogy érdemes-e ezen gázkitörés felhasználására nagyobb beruházást kívánó telepet létesíteni, s a forrás közelében alakuló gyárak nincsenek-e azon veszélynek kitéve, hogy a gázkitörés rövid időn belül megszűnik s így azon minden másnemű fűtőanyagtól távol feküdvén, csak nagy áldozatokkal és üzemük teljes átalakításával lesznek képesek üzemüket fentartani. Ezen aggodalom eloszlatására hivatkozom dr. Chohnoky Jenő kolozsvári egyetemi tanárnak 1909. évi márczius hó 2-án kelt jelentésére, mely még azon időből származik, mikor a gázkitörés még nem érte el a mai mérvet. Jelentésében a következőket írja: „Bizton remélhetjük, hogy a gázkiömlés hasonló erőben is évekig, sőt évtizedekig fog eltartani. Hisz ha a furólyuk gázgyűjtő területe a föld alatt egy 100 méter vastag rétegben csak 10 négyszögkilométer területű is, akkor is már 1.000 millió méter áll rendelkezésre, a mely a mostani kiömlés erőssége esetén is 12 évig tart. Pedig a gázgyűjtő terület okvetlenül nagyobb 10 négyszög kilométernél, legalább is tizszer akkora, ha ilyen óriási a nyomás.“

Megnyugtatóra szolgálhat az is, hogy Böckh Hugó selmeczbányai akadémiai tanár, a jeles geologus a legutóbbi időben bejárta az egész Mezőség vidékét s az ottani geologia-alakulás alapján számtalan helyet jelölt meg, hol a furások a legkedvezőbb kilátásokat nyújtják újabb földgáztelepek feltárására. Így, a mennyiben a kissármási kitörés megszűnne is, biztos remény van arra, hogy okszerű kutatásokkal újabb források fognak megnyitni.

Most áttérek az utolsó tárgyra, a kálisókra.

Feltehető, hogy minden oldható ásvány eredetét a tengerből veszi, melyből azok kedvező körülmények között kiválnak. A tengervíz mintegy 3·5⁰/₀-ot tartalmaz magában oldott sókból, melyek közül legnagyobb mennyiségben, körülbelül 2·67⁰/₀-ban, a kősó (Na. Cl.) van képviselve. Ha egy tengerrész valamelyes geologiai folyamat következtében elzáródik

a nyílt tengertől és sehonnan nem kap vizet s ennek következtében beszárad, úgy, ha nagy mennyiségű viz foglaltatik is benne, csak nagyon kis sóréteget választ ki magából, 1.000 méter feltételezett mélység mellett mintegy 1·5 méter vastagot. A hatalmas sótelepek tehát (mint pl. a spenbergi, hol a furó 89 méter mélységtől egész 1.270 méterig halad sóban, a nélkül, hogy annak fekjét elérte volna, vagy a strassfurti, a hol ugyanazon viszonyok vannak), melyek bányászatilag kiaknáztatnak, ily módon tehát nem keletkezhetnek. Ezek keletkezésénél az volt szükséges, hogy az elpárolgó vízmennyiség állandóan pótolassék újabb sótartalmú tengervízzel, mely sótartalmát szintén állandóan kiválasztja. Az ennek megfelelő előfeltételek oly tropikus helyeken vannak meg, hogy egy nagy kiterjedésű sekély tengeröböl egy nem egész a víz felszínéig érő természetes gáttal el van választva a nyílt tengertől, mint az jelenleg a Kaspi-tengernél látható, hol a Karabugas-öbölben rakódnak le a tengerben oldott sók.

Ha egy ilyen gát képződött a tenger és az öböl között, természetesen azon előfeltétellel, hogy az öbölbe folyó édesvíz és az esőzés kisebb mennyiségű vizet szállít az öbölbe, mint annak természetes elpárolgása, úgy az öbölbe áramlott sósvízből a víz állandóan elpárolg s a visszamaradó sóstartalmúbbá és sűrűbbé vált víz leszáll a fenékre. A párolgás pótlásául állandóan kevésbé sóstartalmú víz folyik át a gáton, melyen ugyanezen párolgási és sűrűsödési folyamat megy végbe. A sótartalom növekedésével az állatok kivándorolnak az öbölből és ez az oka annak, hogy a sólerakodásokban alig találhatók állati maradványok. Minél jobban sűrűsödik az öböl fenekére leszállott só víz, annál jobban közeledik ahhoz a fokhoz, hogy bizonyos sók által telítve lesz, azaz azokból többet felvenni nem képes. S minthogy a víz szénsavas mézszel és vasoxiddal lesz leghamarabb telítve, ezek rakódnak le először. Midőn a víz már 1·229 fajsúlyt ér el, lerakódik a gyps s 1·218 fajsúlynál megkezdődik a kősó lerakódása. Végül az öblöt a tengertől elválasztó gát geologiai folyamat következtében felemelkedik és így az öböl egy sóstóvá változik át, s ott a további sűrűsödés folyamán a magnesium sulfat, chlorcalium, chlormagnesium, brom-magnesium, magnesium-borat, chlor-lithium, jod-magnesium és egyéb sók rakódnak le, de mindig kősóval kevert állapotban. A lerakódás általában nem a sónak tisztavízben való oldódó képességétől függ, hanem számos más körülmény által lesz befolyásolva, így a hőmérséklettől, a sóoldatoknak sóoldatokban való oldhatóságától és számos más körülménytől. Ezen lerakódási folyamat végét az képezi, hogy a könnyebben oldódó fedősó agyagos sivatagi homokkal befedetik, mely a későbbi nedvesebb korszakban megvédi ezeket a víz romboló hatása ellen. A területek sülyedése követ-

keztében ezen folyamat egy és ugyanazon helyen többször ismétlődhetik, miként azt Németországban látjuk, hol a vastag sótömszök ily módon keletkeztek. Ezen egész folyamat megfigyelhető a Kaspi-tengernél és annak Karabugas nevű öblénél. A Kaspi-tenger vizének fajsúlya 1·0104, míg a Karabugas öbölé már 1·18, és itt már észrevehetőleg megkezdődött a gyps és glaubersó lerakódása, a kősó lerakodására szükséges sűrűséget azonban a víz még ezideig nem érte el.

Ezen elmélet szerint a rétegeknek teljesen vízszintesen kellene elterülniök, azonban, ha megnézzük a legjobban felkutatott strassfurti sótelepet, úgy azt látjuk, hogy ott az egyes telepek fekvése a vízszintestől nagy beesési szögben eltér. Hatalmas földtömegektől befödve, melyek későbbi korokban keletkeztek, ezek a telepek is ki voltak téve hegyképző erők hatásainak, s ennek folytán összenyomódtak, lesülyedtek vagy felemelkedtek. Ezen eredeti helyzetváltoztatást még az is nagyon bonyolulttá teszi, hogy az egyes rétegek különböző ellenálló képességgel bírnak. Míg az anhydrit merevségénél fogva ezen folyamat alatt darabokra törött, azok egymás fölé tolódtak, vagy újabb darabokra szakadtak, a szerint, hogy a hegyalkotó erők nyomólag, vagy húzólag hatottak reá, addig más sók ugyanazon körülmények között hajlítani, nyújtani és összenyomni hagyták magukat egész a rájuk ható erőknek megfelelőleg. Még lényeges változásokat idézett elő a telepeken a víz is. Azon helyeken, hol eredettől fogva úgy feküdtek a rétegek, vagy a hol a hegyképződés folyamán annyira felnyomattak, hogy a beszivárgó víz képes volt azokat elérni, ott azok feloldattak és vagy elmosattak, vagy pedig, mint más ásványok rakódtak le. Sótelepek képződhetnek oly sós tavakban is, melyek lefolyás nélküli medenczében fekszenek. A folyóvizek a kőzetek bomlástermékeiből kioldott alkotórészt és így sókat is visznek magukkal, a minek folytán a tavak sótartalma tetemesen koncentrálódik. Az ily sóképződmények abban különböznek a tenger által alkotottaktól, hogy összetételük nem mutatja azt a szabályosságot, hanem a környéken fekvő kőzetek összetétele szerint módosul.

Németországban a kincstár Strassfurt mellett már 1839-ben lemélyített egy furólyukat kősó-kutatások czéljából. Midőn a furással megállapított só feltárását kezdték 1856-ban, a kősó felett a kálisó-rétegeket ütötték meg. Annak becsét megállapítani azon időben nem tudták, hanem azt csak tisztátlan és élvezetre alkalmatlan kősónak tartották és hulladék-sóknak (Abraumsalz) nevezték és a gorczra hányták. Azon időben a fogyasztásra szükséges kálit fahamuból, hamuzsírbel, répahamuból, a gyapju kimosásánál előállott lugból, kénsavas káliból és a kősó kifőzésénél fenmaradó anyalugból állították elő. Ha tekintetbe vesszük, hogy Magyarországon majdnem kizárólag fahamuból állították elő, úgy fájda-

lommal kell gondolnunk azon sok szép erdőre, mely áldozatul esett és csak nagyon kis mennyiségben szolgáltatott kálit. A kálinak nagyobb-mérvű felhasználása és ezzel a káliiparnak virágzása attól fogva kezdődik, a midőn a kálinak trágyázási értékét fölfedezték. Az előbb említett kálinyerési módok most már csak elenyésző százalékát adják a művelés alatt álló bányákból termelt kálimennyiségnek. Ezen telepek feltárásának köszönheti Németország, hogy az egész világot kálisókkal és azok mellékterményeivel elláthatja. Ezen ipar életképességét legjobban bizonyítja annak nagyfokú fejlődése. Ez idő szerint a már említett strassfurti és a közvetlenül mellette fekvő leopoldshalli kincstári bányákon kívül 1875 óta a magánbányaművek oly nagy mértékben fejlődtek, hogy csakhamar túlszárnyalták a kincstári bányákat. Az 1907. év közepén már 50 bányamű volt üzemben s 26 új akna állott lemélyítés alatt. 544-et tett ki azon vállalatok száma, melyek a régebben hulladéksónak, de most már nemes sónak nevezett ásványra furtak, részben sikerrel, részben a nélkül. A sikeres furások száma, melyekkel nemes sókat megütöttek, 57 volt. Németország termelése a következőképpen alakult:

1861-ben	22,390 mm.
1870-ben	2,933.000 „
1880-ban	7,03.000 „
1890-ben	12,794.000 „
1900-ban	30,370.000 „
1906-ban	51.294.000 „

A termelésnek s ezáltal a keresletnek nagyfokú emelkedését mutatják az 1909. évi számadatok is, melyek szerint:

kálit	30,716.190 mm.	termeltetett	43,416.000 M.-ért,	mm.-kint	143 Pf.-ért,
más kálisók	39.695.540 „	„	38,227.000 „	„	96 „
keserűsók	5.380 „	„	4.000 „	„	74 „
boracit	1.490 „	„	24.000 „	„	16 M. 10 „
összesen	70,418.600 mm.		81,671.000 M.-ért.		

Ha ehhez még hozzászámítjuk az oldatokból előállított sókat, chlor-kálium, chlor-magnesium, glaubersó stb., melyek 9,540.000 mm.-t tettek ki, s magas benső értéküknél fogva mintegy 89,000.000 M. értéket képviseltek, úgy Németország az 1909. évben 80,000.000 mm. kálisót termelt, mintegy 170,000.000 M. értékben.

Ezen új iparág közgazdasági jelentőségét az is nagy mértékben igazolja, hogy bár a statisztikai adatok csak a chlor-kálium kivitelét tüntetik fel, az az 1908. évben 25·3 millió márkát tett, a mi az egész németországi kivitelnek 0·4 százalékát teszi ki, mely mennyiség meghaladja

Németországnak oly híres sörkivitelét, mely a maga 21·1 millió márkájával az összes kivitelnek csak 0·3 százaléka. Ha azonban még azon értékeket is hozzászámítjuk, a melyek a kálinak más alakban való kiviteléből állanak elő, úgy azt találjuk, hogy az évi 85 millió márkát tesz, s így ezen összeggel Németország kivitelében a 12-ik helyet foglalja el, mint közvetlen szomszéd a német chemiai ipar legvirágzóbb gyermeke, az anilin és más kátrányú termékek kivitele mellett. Az 1910. év első felében a kálitermények kivitele 8,050.920 mm.-t tett a múlt évi ugyanezen időszak 5,291.510 mm.-jával szemben, vagyis az emelkedés 2,759.410 mm., azaz 35 1/2%.

Eddig a németországi előfordulásokon kívül csak keleti Galicziában találtak nagyobb mennyiségű kálisókat, hol a kincstár vette kezébe annak termelését. A két település között lényeges különbség van, mert míg a németországi sótelepek a dyas-korszakban alakultak, addig a galicziaiak egy későbbi korból, a harmadkorból származnak. Többfelől merült fel kétely az iránt, hogy vannak-e Magyarországon kálisók, mert a feltárt hatalmas sóterületeink fedőrétegeiben sehol sem sikerül azokat megtalálni.

Hazánk sótelepei egykoruak a galicziaiakkal, azaz a harmadkorból származnak, s ha Galicziában találtak kálisókat, minden valószínűség szerint nálunk is elő kell fordulniok. A fedüből ugyan az eddig feltárt területeken el lettek mosva, mert a felette fekvő rétegek nem védték meg azokat a víz behatása ellen, azonban mivel nálunk még egyetlen sótömb sem furatott keresztül, nem lehet tudni, hogy a már feltárt sótelepeknél is nincsenek-e meg egy nagyobb mélységben, hová valamely geologiai erő azokat leszorithatta. A kálisók jelenlétét nagyban bizonyítják azon nagymennyiségű sós források, melyek ezen sókat tartalmazzák.

A só általában legtöbb országban, így Ausztriában, a legtöbb német államban, Olaszországban, Törökországban, Svájcban, Bulgáriában és Venezuelában állami monopolumot képez. A monopolum a kősóra nézve, mely mindenütt nagy mennyiségben fordul elő, nagyobb közgazdasági jelentőséggel nem bír, hanem csak államjövendelmi szempontból fontos. Másképp áll azonban a dolog a Németországban és Galicziában korlátolt mennyiségben talált káli, magnézia és más hasonló sóknál, mivel azok, mint kitünő műtrágya, a mezőgazdaságra nagy jelentőséggel bírnak. Schultz-Lupitz, a német agráriusok nevében többször sürgette a porosz képviselőházban a kálisóknak és ezáltal természetszerűleg a kősónak is, a bányaszabadság alól való kivonását és állami monopolumá tételét, mert a kálisók csak a kősóval együtt fordulnak elő. Indokul felhozta, hogy a meglevő kálibányák már képesek a mező-

gazdaság szükségletét fedezni s így újaknak nyitása felesleges és ennél fogva közgazdasági szempontból káros, utalt továbbá arra is, hogy a kálisók után való furás veszélyezteti a kálisóbányászatot, mert a víznek út nyittatik a sóhoz s így azokat elmoshatja, mi már több helyen meg is történt. Mivel a termelt mennyiségnek mintegy fele a külföldre ment s mivel az összes üzemek egyesítése a gazdaságosabb termelésre vezet, ennek folytán állami monopólium alkotását követelte azzal a célzattal, hogy a kivitt mennyiségek drágán bocsáttassanak a külföld rendelkezésére s ennek folytán a belföldi mezőgazdaság támogatására az árak a mostaninál alacsonyabbra legyenek tehetők.

Az 1907. évi június hó 18 án kelt porosz bányatörvény 2. §-a már ki is mondja a még adományozatlan területekre: „Die Aufsuchung und Gewinnung der Steinkohle des Steinsalzes, sowie der Kali Magnesia- und Borsalzes, nebst den mit diesen Salzen aus der nämlichen Lagerstätte vorkommenden Salzen und Soolquellen stehen allein dem Staate zu.“ Továbbá mondja a törvény: „Der Staat kann das Recht zur Aufsuchung und Gewinnung des Steinsalzes der Kali-Magnesia und Borsalzes, sowie der mit diesen Salzen auf der naemlichen Lagerstätte vorkommenden Salze und Soolquellen an andere Personen übertragen.“

Németországban nem találtak semmi kifogásolni valót azon, hogy az állam a sók művelését egyeseknek engedi át. Nálunk pedig az egyike a fő kifogásoknak a törvény ellen.

A porosz kormány 1910. év elején a német birodalmi szövetségi tanács elé nagyérdekű törvényjavaslatot terjesztett, melylyel a kálisók kiaknázását és forgalombahozatalát kívánja új elvek szerint szabályozni. Eddig a kálitermékeket a német kálibányák szindikátusa szállította. 1909. évben a szindikátus feloszlott s az egyes tagjai között erős verseny fejlődött, mely főleg a legnagyobb szükséglettel bíró amerikai piacz biztosítására irányult. A porosz kormány attól tartott, hogy a kölcsönös versengés nagyon leveri a kálisók árát, a mi Németország kivitele mellett nagy nemzetgazdasági kárt jelent s azonkívül az állami bányák jövedelmét is tekintélyesen csökkentené. Ezzel szemben a kormány kényszerszindikátus létesítésével kíván védekezni, a melynek a benyújtott törvényjavaslat ármegszabási és árusítási monopóliumot biztosít 1903-ig oly módon, hogy kálisó csakis az értékesítési központ útján legyen áruba bocsátható s hogy a külföldre eladott árú ára a belföldön ugyanazon évben fizetett legmagasabb nettó árnál alacsonyabb ne lehessen. A kényszerszindikátusba minden kálisóbányatulajdonos köteles volna belépni s az értékesítést a központ tartaná fenn magának, amely a kálisók kiaknázásának évi mennyiségét is szabályozná. Hát

miben különbözik ez a monopoliумtól? Peru és Chile is megvédték természeti kincsüket, a salétromot az által, hogy azt állami monopoliummá teszik.

Az előbbieken igyekeztem az új monopoliумjavaslatok tárgyát képező ásványok gazdasági jelentőségét azon bányászati állását a külföldön, a Magyarországon eddig tett kísérleteket és az ásványok előfordulásának valószínűségét ismertetni. Az idézett külföldi példák mutatják, hogy itt mily kiszámíthatatlan jelentőségű kérdéstről van szó és ennek tulajdonítható az is, hogy a kormány által benyújtott javaslatok több irányban erős kritika tárgyává tétettek. Abban az összes tényezők egyetértenek, hogy ezen ásványok minél gazdaságosabb kihasználásának megindítása és előmozdítása az országnak első rendű érdeke. A legnagyobb mértékben az vonta magára a kritikát, hogy a törvényjavaslatok ezen ásványokat állami monopoliummá akarják tenni. Ezen támadásokban különösen a monopoliумokkal szemben általában a köztudatban levő ellenszenv nyilatkozik meg, a mi főleg annak tulajdonítható, hogy a jelenleg érvényben levő monopoliумok nemcsak az üzemkezelésnek államosítását jelentik, hanem az adóztatásnak egy módját képezik. Ha a gyufamonopoliумok ellen tiltakozik a közvélemény, az érthető, mert hiszen ennek nem az a célja, hogy a különben is virágzó gyufaipart fellendítse, hanem hogy egy új fogyasztási adónemet teremtsen. A javaslatban tervezett monopoliумoknak nem financiaális, hanem tisztán gazdasági céljuk van, azért ezek inkább az állami üzemekkel, esetenként azonos elbírálás alá. Az is igaz, hogy az állami üzemek ellen már minden közgazdasági és pénzügytani tankönyv szokott érveket felhozni, kezdve azon, hogy az állam drágábban termel, mint a magánvállalkozás, hogy ennek concurrentiát csinál s végezve azon, hogy a gazdasági üzemeknek az állam kezébe való koncentrálása államsocialismushoz vezet, növeli az állam befolyását az egyéni gazdaság rovására.

Nem lehet feladatomban, hogy az állami üzemek célszerűségének elvi kérdését itt eldöntsem, csupán azt akarom megállapítani, hogy a törvényjavaslatban megnevezett ásványok kiaknázása szempontjából az a célszerű-e, hogy azokat az állam vegye a kezébe, avagy hogy azokat teljesen a magánvállalkozásnak engedje át.

Kissé hosszasan foglalkoztam a szénbányászat kérdésével, a mely ezen javaslatokban nem nyert szabályozást, de tettem ezt azért, hogy rámutassak arra, hogy az állami üzem nemcsak a bányászati tevékenység megindítása szempontjából kívánatos, hanem a fogyasztókönység érdekének megvédése és a termelés fokozása szempontjából szükséges még egy oly bányüzemnél is, a melyben a magánművelés már igen jelentékeny eredményeket produkált.

Az új monopóliumok megítélésénél nem lehet közömbös az, hogy a nagyszabású kőszénbányászattal rendelkező Németország és egyéb államok is még a szénbányászatot is kizárólag az állami tevékenység körébe utalták. Mennyivel indokoltabb az állami üzem akkor, a midőn még nem létező bányászati ágak megteremtéséről van szó. Igyekeztem kimutatni, hogy a törvényjavaslatban említett ásványok hazánkban nagy mennyiségben előfordulnak s vázoltam azt is, a mit ezek kiaknázása terén a magántevékenység eddig megkísérelt. A petroleumfeltárási kísérletek eredménytelensége egymagában is igazolja az állami beavatkozás szükségességét. De még inkább nyilvánvaló lesz ez, ha azt látjuk, hogy a sikertelenség legfőbb okai között nemcsak a vállalkozási kedv hiánya, hanem az, hogy az egyéni vállalkozóknak kicsinyes, önző érdekei állottak szemben az ország gazdasági fejlődésének nagy érdekeivel.

Láttuk azt, hogy az ásványkincseknek földhözköttöttsége, ugyszintén a szabadbányászati rendszer, lehetővé tette a bányaterületeknek a közforgalomból való kizárását. Lehetővé tette egyrészt azért, mert földbirtokhoz kötöttség mellett a bármely kis földterület birtokosának épp ugy módjában van megakadályozni a bányajogositványok megszerzését, mint a latifundiumtulajdonos nagyuraknak. A szabadbányászat mellett pedig az élelmes vállalkozónak módjában áll a törvény fogyatékoságával visszaélve, mindennemű tisztességtelen kalandos vállalkozásba bocsátkozni — miként azt Erdélyben és a határőrvidéken látjuk — s ez által a komoly vállalkozókat a bányászati tevékenységtől elriasztani. Mindez világosan mutatja, hogy ugy a földhözköttöttség, mint a bányaszabadság melegágya a fejlődés megakasztására irányuló törekvéseknek, a bányalatifundiumok keletkezésének és a területeken folytatott rosszhiszemű kutatási kísérleteknek, melyeket már előbb részletesen ismertettünk. Mivel sem az ásványoknak a földhözköttöttsége, sem a szabadbányászat nem felelt meg, egy új jogalapot kell keresni, mely mellett ezen ásványok bányászata az ország érdekeinek megfelelőleg képes legyen fejlődni, s ez egyedül a monopólium.

De nem csak a visszaélések megakadályozása, a fogyasztók érdekeinek megvédése teszik kívánatossá, hogy az állam a bányaiüzemeket kezébe vegye, hanem az a körülmény is, hogy ezen ásványoknak, s főleg a petroleumnak és földgáznak gazdaságos felhasználása óriási tőkebefektetést igényel és nagyon kívánatos, hogy ezen üzemek egységes, nagyszabású, az országnak nem csak jelen, hanem jövő gazdasági érdekeit is tekintetbe vevő szempontok szerint kezeltessenek.

Látjuk, hogy Amerikában mily hallatlan pazarlás megy végbe a földgázzal. Ott egyesek petroleumra furnak s ha gázkitörések a további

furást megakadályozzák s nem sikerül a földgázt azonnal jó áron elhelyezni, úgy egyszerűen odább állanak s hagyják a természet e kincsét felhasználatlanul a levegőbe ömleni. Így Luisiánában és Kansas déli részében jelenleg mintegy 25 millió köbméter pocsékolódik el naponta.

Nagyon fontos az, hogy az állam határozza meg, hogy e tüneményes természeti jelenség, mint a földgáz, mely oly hatalmas motorikus erőt rejt magában, a magánspekulációnak ne engedjék át különösen akkor, midőn azt látjuk, hogy az iparfejlődésünk körében mennyi veszteséggel találkozunk. A közvélemény nyomása alatt az állam ma is jelentékeny iparpártolási tevékenységet fejt ki, a mely mint tudjuk, a legelfogulatlanabb tényezők által is kritika tárgyává tétetett. Mennyivel egészségesebb és eredményesebb lesz majd ez az iparpártolás akkor, ha az nem adómentesség és pénzsegély engedélyezése által fog történni, hanem ha majd az állam motorikus erőt fog a vállalkozónak rendelkezésére bocsátani. Akkor az állam oly segílyt fog nyújtani, a melyet nem lehet érdemtelenül igénybe venni, nem lehet más célra felhasználni s a mely értéktelen dolog annak, a ki ezt czélszerűen és gyümölcsözőleg felhasználni nem tudja. Mig a jelenlegi iparpártolás gyakran nem annak jut, a ki az előnyöket a tényleges termelés fejlesztésére használja, addig ez a földgáz formájában nyújtott kedvezményeknél meg nem történhetik.

Láng Mihály.

Közlemények és ismertetések.

Magyarország közállapotai 1909-ben.

A magyar kir. kormány 1909. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum. 1910. (XXIII. 398*, 544) 4°.

Ez óriási terjedelmű munkából természetesen csak a szorosán közgazdasági és gazdaságpolitikai novumokat érintjük a képzelhető legszűkebb rövidséggel.

A *belügyi tárcza* jelentéséből kiemelendő a *kivándorlásról* szóló 1909 : II. t.-cz. életbeléptetése. Hatásairól, tekintettel arra, hogy az év végére esett, nem lehet még képet alkotni. A kivándorlást illető egyéb közlések nem nagy jelentőségűek.

Az 1908. évvel a kormány által a *tuberculosis* ellen indított hatósági küzdelem első decenniumát fejezvéen be, erről az időszakról gyűjteményes munka állított össze, a mely az érdeklődőket megfelelően tájékoztatja. Különben a kormány működése e téren a régi mederben haladt.

A *gyermekvédelem* terén részletes intézkedések tettek az iránt, hogy szorosabb legyen a kapcsolat az állami és társadalmi gyermekvédelem között, főleg abból a célból, hogy az állami gyermekvédelem kötelékébe tartozó gyermekeknek elbocsáttatásuk idején jövőjük biztosítva legyen.

A *pénzügyministerium* jelentéséből a következő fontosabb mozzanatok emelendők ki:

Az *új adótörvények* közül a földadóra vonatkozó törvény, valamint a házadóról szóló törvénynek a földadókataszter készítésére vonatkozó rendelkezései a kihirdetés napján, a házadóról szóló törvény egyéb rendelkezései pedig 1910 január 1-én léptek életbe, míg a többi törvények 1911 január 1-én. A jelentés ismerteti az új adótörvényeket, azoknak előnyeit.

A *jövedékek* közül a sóforgalom terén a jelentés emelkedést konstatál; a dohányjövődék ügykörében tapasztalt állandó jellegű fejlődés 1909-ben is fokozódott.

Az állami *szénbányászat* tovább fejlesztetett azon keretek közt,

a melyeket az 1909 : XV. t.-cz. kitűzött. Az állami fémbányászat fejlesztésére irányuló munkálkodás fokozott erővel folytattatott. A hazánkban előforduló kálisó felkutatása végett az erdélyi Mezőségen *mélyfurások* folytak, a melyek során tiszta metan földgáz adódott és adódik állandóan nagy mennyiségben. Minthogy ez rendszeren petroleummal kapcsolatosan szokott előfordulni, ennek biztosítása végett a megfelelő területek zárt kutatmányokkal fedettek. Egyben felülfoglaltattak az ismert legjobb petroleumterületek.

Az általános *vasipari* depressio állami műveinkre is kiterjesztette hatását.

Az *állami javak* kezelése terén kiemelendő a főváros környékén folyó állami munkásház-actio. Kispesten ezzel kapcsolatban mészhomokkő-téglagyár helyzetetett üzembe.

A kereskedelemügyi ministerium jelentését az útügygyel kezdi. Az útépitések az előző években megállapított keretekben (1904 : XIV.) serényen folytak.

Vasuti beruházásokra az 1908. évi költségvetési törvény alapján az 1909. évben mintegy 7 millió korona fordított. A közforgalomnak átadottak: a balatonvidéki vasut, a székely vasutak déda—gyergyószentmiklósi vonala, a baja—báttaszéki vasutvonal a Duna-hiddal. Ezen kívül a vasutépítkezések egész sora volt munkában. Az 1907 : XXIX. t.-czikkel 30,090.000 K erejéig engedélyezett építési beruházások csakély kivétellel 1909 végén befejezést nyertek. Az államvasuti beruházások hatalmas méretű folytatására módot nyújtó 1908 : XXXI. t.-cz. végrehajtásaként 1909-ben 58,275.616·50 K áru munka hajtattott végre az erre az évre előirányzott 83,030.000 K-val szemben.

Az 1909. év folyamán engedélyezett és mintegy 287 km.-t tevő új helyi érdekű vasutvonalak a hazai vasutak befektetési tőkét összesen 36,018.115 K-val emelik. Az állami hozzájárulások az 1909. év folyamán engedélyezett helyi érdekű vasutak befektetési tőkéinek postaátalány czimén 6·60⁰/_o-át, külön állami segély czimén pedig 9·85⁰/_o-át teszik.

A vasuti tarifa-ügy terén kiemelkedő mozzanat az államvasutak árúdíjszabásának felemelése, a mit a jelentés részletesen indokol. Hangsúlyozza, hogy a díjdrágítás közgazdasági érdekeinknek teljes méltánylásával történt. A részletes indokolást e helyen nem követhetjük.

Hajózásunk terén fontosabb mozzanat nem észlelhető.

A *posta*-, távirida- és távbeszélő-forgalom ez évben is örvendetesen emelkedett, a mi az intézmény továbbfejlesztését kívánta.

Az *ipari közigazgatás* terén fontosabb mozzanat nem észlelhető. Az ipartörvény reformjának hatalmas előmunkálatai három kötettel szaporodtak, a melyek ezen tekintélyes munkát le is zárták.

A *munkásbiztosítás* terén az 1907 : XIX. t.-cz. végrehajtása tekintetében a ministerium részéről a következő rendeletek adtak ki: 1. Az országos pénztár által gyűjtendő tartalékalapok és balesetbiztosítási tőkék mikénti elhelyezése és kezelése tárgyában kiadott rendelet; 2. a munkásbiztosítási hivatali szakvizsgát szabályozó rendelet; 3. a munkásbiztosítási választott bíraskodási eljárás szabályozásáról szóló rendeletnek kiegészítése és módosítása.

Socialpolitikai fontosságú az Olaszországgal kötött munkásbiztosítási egyezmény, mely a munkásbalesetbiztosítás terén teljes viszonyosságot statuál.

A munkásvédelem érdekeit szolgálták a munkaközvetítő intézetek, a Társadalmi Muzeum és a Vasárnapi Munkásképző Országos Bizottság.

Az iparfelügyeletről külön szakismertetésben emlékeztünk meg, miért is e helyen nem térünk ki rá.

Az iparoktatás terén említésre méltó új mozzanat nem volt észlelhető.

Az iparfejlesztés terén említést érdemel, hogy az iparalaptól 1909 folyamán 2,155,307 K. használtatott fel. A rendelkezésre bocsátott 5,000.000 hiteladomány majdnem teljesen kimerítettett. E szerint iparfejlesztésre összesen ez évben 8,346.132 korona fordítatott. Az 1909. évi engedélyezések czimén gyáripari czélokra 4,526.854 korona, kisipari czélokra 4.372.369 korona szerepel. Biztosított 17 új gyár létesítése, továbbá 17 meglévő gyár tetemes kibővítése. Gépek és munkaeszközök 82 gyár részére adományoztattak.

A kisipari segélyek terén a főbb tételek: szövetkezetek pénzsegélyezése: 1,645.000 kor., gépadományozások: 1,142.609 kor.

Fontosabb kereskedelemügyi mozzanatokként kiemelhetők még a következők :

A *mértékekről* szóló 1907 : V. t.-cz. ez év elején lépett életbe.

A *védjegy*törvény tervezete elkészült és az érdekeltségnek kiadatott.

A *külkereskedelmi politika* terén csak a Romániával kötött kereskedelmi szerződés érdemel említést, több állammal előkészítő tárgyalások voltak folyamatban.

A m. kir. *postatakarékpénztár*, daczára a ki nem elégitő általános gazdasági helyzetnek, az 1909. évet igen kedvező eredményekkel zárta le. Valamennyi üzletágban erős fellendülés jelentkezik és a belső szolgálat egyszerűsítése mellett célirányos intézkedések történtek az intézet üzletkörének további kiterjesztése és új üzletformák létesítése iránt.

A takaréközlet terén örvendetes jelenség a betevők számának gyarapodása, mely meghaladja a 42.000-et. A csekközlet összforgalma 7 milliárdra rugott. A számlatulajdonosok száma is szépen gyarapodott.

Az új üzletágak közül említendő az év elején életbelépett részjáradék-üzlet. Az intézet tiszta nyeresége 1,908.959 K.

A *statistikai hivatal* munkásságát az 1909. évben nagyjából már rendszeres munkakörévé vált ágak művelése töltötte ki. Több adatgyűjtés reformja 1909-ben vitelett teljesen keresztül. Befejezést nyert az 1900. évi népszámlálás adatfeldolgozása, az 1907. évi malomstatistikai felvétel.

A *földművelésügyi ministerium* tevékenysége a mezőgazdaság különböző ágazatainak támogatására az előző évi nyomokon haladt. Ugyanez mondható a szövetkezeti ügyekről is. 1909-ben lépett életbe az 1908: XLVII. t.-cz. (a bortörvény).

A *közoktatásügyi tárcza* köréből megemlítjük a kereskedelmi szakoktatást, a melynek terén érdekes mozzanat a női rendszeres kereskedelmi szakoktatás iniciálása.

Az *igazságügyministerium* munkálatai közül, mint bennünket e helyen érdeklők, kiemelendők a következők:

Elkészült a tengeri magánjog törvénytervezete és kibocsáttattak a csekkről szóló 1908: LVIII. törvénycikkre vonatkozó végrehajtási rendeletek. A csődjog reformját illető fontos munkálat: a csődön kívül köthető kényszeregyezésről szóló törvényjavaslat új előadói tervezete 1909-ben tétetett közzé.

A patronage az 1909. év folyamán élénk lendületet vett. A patronage-szövetség, mely 1908. év végén alakult, ez évben kezébe vette az ügynek egységes országos szervezését.

* * *

A *Jelentés* második fontos része az ország közállapotairól szól.

A jelentősebb vonatkozású részeit nagy vonásokban reprodukáljuk.

A *népesség* száma az évkönyv bevezető calculatioja szerint, tekintettel a mindinkább növekvő kivándorlásra, valószínűleg még nem érte el a 21 milliót. A házasságkötések számában az előző évhez képest hanyatlás észlelhető. A népesség kevert felekezeti és nemzetiségi viszonyai mellett nagy jelentőségűek a vegyes házasságok, a melyek arányának évek óta tartó emelkedése ez évben is tartott. 1906-ban 10·9, 1907-ben 11·2, 1908-ban 11·4 1909-ben 11·9⁰/₁₀-a volt vegyes a házasságoknak. Legkisebb a zsidók keveredése. A keresztény-zsidó házasságok (647.3⁰/₁₀) száma is emelkedőben van (1897.342, 2·3⁰/₁₀-a az összes vegyes házasságoknak). Az élveszületettek aránya, azaz a születésnek száma az előző évhez képest javult. Halandóság tekintetében az 1909. év kedvezőtlenebb volt, mint az előbbi. E számot rendszeresen a gyermekhalálások döntik el. A legnagyobb a görög-keletiekénél, legkisebb az izraeli-

táknál (38—19·5⁰/₀). A haláloki statistika szempontjából hangsúlyozza a jelentés, hogy az elhaltak közül aránylag kevesen részesültek orvosi segélyben (52·3⁰/₀). A haláltokozó fertőző betegségek sorában első helyen a gümőkór áll, mely a birodalomban 75.954 életet oltott ki. Vigasztaló, hogy némi javulás mutatkozik e téren (14·9⁰/₀—14·4⁰/₀). A természetes szaporodás 249.597 volt 1909-ben. Hittfelekezetek szerint a szaporodás dolgában első helyen a görög katolikusok és zsidók állanak. A nemzetiiséget tekintve a ruthének szaporodása a legerősebb.

A mi a közegészségügyi személyzetet illeti, kiemelendő, hogy hazánkban az orvosok száma 5583-ról 5497-re csökkent és így tízezer lakóra 2·8 orvos jutott (Horvátországban 1·5) A fejlődés iránya kedvezőtlen. Az egészen tiszta kép pedig az, hogy a városi lakosság tízezerre 9·7 orvos, a falura pedig 1·8 orvos esik. 502 községi orvosi állásból 63 betöltetlen volt. A bábák száma szaporodott. Kórházügyünk némi fejlődést mutat.

Az egészségügyi viszonyokat befolyásoló körülmények közül kiemeli a jelentés: rossz szokások, babonák, kuruzslás, alkohol mértéktelen élvezete, építkezési anomaliák, rossz kereseti viszonyok stb. stb.

A kiadott útlevek száma 183.218. Bevallottan Amerikába ment 142.194 személy. A *kivándorlási mozgalom* az országra kedvezőtlenebbül alakult, mint 1908-ban.

A legerősebb a kivándoroltak közül a magyarság aránya (32·5⁰/₀).

A kivándorlók legnagyobb része 20—39 éves és javarészen az őstermelő lakosság közül került ki (71·3⁰/₀). Ez az utóbbi arány az elmúlt évben emelkedett. A kivándorlás veszedelmét tetézi az a körülmény, hogy a visszavándorlás nagyban apad (16.985, 1908: 31.193). Itt a legkedvezőtlenebb számot megint a földmives lakosság mutatja, amely nem tér vissza oly arányban, mint a hogy távozott. Ellenkezőleg az ipari lakosság. Figyelembe veendő, hogy ez a foglalkozás kinn történt megváltozásával is összefügg.

Az *őstermelésről* szóló fejezetből a következő fontosabb adatokat közöljük: Az 1909 tavaszán foganatosított összeírás szerint a birodalom szántóföldjének területe 14,148.892 hektár, melynek 8·7⁰/₀-a ugar maradt (1908: 9⁰/₀). A belterjes gazdálkodás valamelyest terjed. Az 1908,9 gazdasági évben elemi csapások a vetések 1·66⁰/₀-át tették tönkre. Buza-termésünk gyenge volt, nem volt kielégítő a rozs sem, egyéb főtermékeink hozama felülmulta az előző évit. Állatforgalmunk élénk volt. A kiviteli többlet, mely 1908-ban 223·89 millió K-t tett, a lefolyt évben 289·15 millió K-ra emelkedett (+ 65 millió). Kiviteli főpiacunk Ausztria. Állati termékkivitelünk is gyarapszik. (+ 22·6 millió). Nagy kiviteli többletünk van eledelfélékből is. (+ 9·9 millió). A tejtermelés tekintetében megjegyzendő, hogy a szövetkezetek, a tagok és tehének száma csökkent. A ter-

melt tejmennyiség 84·9 millió literről 77·3 millióra csökkent, a vaj 2·51 millió kg.-ról 2·49 kg.-ra. Ellenben a jövedelem az áremelkedések folytán mégis emelkedett.

A telekkönyvi *birtoktestek megterhelését* feltüntető adatok kedvezőtlenek. A teherszaporulat 488·7 millió korona (+ 218.619 eset).

Bányászatunk és kohászatunk 1909-ben fejlődött. Az 1909. év termelése 6·8 millió koronával, 4·7⁰/_o-kal volt nagyobb az 1908. évinél és több mint 58·4⁰/_o-kal multa felül az 1898. évi termelés értékét. Nemesfémtermelésünk csökkenőben van. Kedvezőbb a nem nemes fémtermelés. A birodalom bányáiban és kohóiban 1909 végén 87·098 munkás volt alkalmazva. Az átlagkereset férfiaknál 571—100 fillér, nőknél és gyermekeknél 280—240, illetve 40—30 fillér.

A *malomipar* adatai 1908-al szemben nem mutatnak lényeges változást. A főváros 12 malmának liszttermelése az utolsó években hanyatlik. A *czukorgyárak* száma egygyel szaporodott, személyzetük 17.366 fő. A feldolgozott répamennyiség 16·88 millió mm. volt (— 530.000). Czukorforgalmunk a kivitel csökkenése folytán kedvezőtlenül alakult. Sörtermelésünk sem volt kedvező. (— 248.295 hektol.) 86 sörfőzőnk termelése nem elégíti ki a honi szükségletet. Behozatalunk azonban csökkent. Az utolsó campagneban hazánkban 66.327 szeszfőzde működött (+ 6.892). A számukban beállt emelkedés daczára szesztermelésünk hanyatlást mutat.

Dohánytermelésünk és gyártásunk az 1908. évi erős fellendülés után 1909-ben ismét visszaesést mutat. Ugy a termelők, mint a termelő közösségek száma csökkent. A dohánynyal beültetett terület azért emelkedett. A dohánytermelés kedvezőtlen voltára a termelt mennyiségből lehet következtetni. E téren pedig határozottan hanyatlás észlelhető. Az egész birodalom termésmennyisége 754.912 mm.-ről 654.216 mm.-ra esett alá. *Dohánygyáraink* személyzete és felszerelése gyarapodott. A munkások száma 20.411 (92⁰/_o nő). Az eladott gyártmányok mennyiségénél némi emelkedés mutatkozik. *Az ipari jellegű részvénytársaságok* száma évről-évre nő. Míg 1905-ben 393, addig 1909-ben 622 volt. A részvénytőke elhelyezését illetőleg nevezetes, hogy abból (714·5 millió kor.) 480.351 korona Magyarbirodalomban 72·8⁰/_o), 107·438 (16·4⁰/_o) Ausztriában és csak a többi volt az egyéb külföldi államokban elhelyezve. A részvénytársaságok mérleg szerinti vagyona 1909 folyamán 9·8⁰/_o-kal gyarapodott (1.899·4 mill. kor.). Az összes részvénytársaságok 42·1⁰/_o-a Budapesten székel. A törvényszékieleg bejegyzett cégek száma 1909-ben örvendetesen emelkedett (+ 18·9⁰/_o), a bejegyzett új cégek 33·1⁰/_o-a a budapesti kamara területére esik.

A *munkásvédelem* legfontosabb feladatát teljesítő *munkásbiztosítást* illetőleg 1909-re nézve nem állanak adatok rendelkezésre. 1908-ban 208

pénztár működött. A biztosítottak száma 1900 óta 635.350-ről 865.280-ra emelkedett. A betegforgalom növekedése 1908-ban a taglétszám emelkedésének arányát (2·76⁰/₀) többszörösen felülmulta.

A *munkaközvetítés* zöme a szakszervezetek és a budapesti munkaközvetítő intézet között oszolván meg, az általuk elért forgalom adatai világos képet mutatnak. A szakszervezetek 31.625 munkáért jelentkező közül 22.298-at, vagyis 70·50⁰/₀-ot elhelyeztek. Ezen számok az előző évekhez képest csökkenést jelentenek. A budapesti intézet 65.403 jelentkező közül 37.208 munkást helyezett el (56·9⁰/₀). Némi fellendülés tapasztalható a fitanonczközvetítés terén is.

Az anyaország területén 1909 végén 1.535 fogyasztási szövetkezet állott fenn. A jelentést beküldőknek 290.114 tagjuk volt (+ 6·2⁰/₀). A szövetkezetek által elárusított értékből legnagyobb hányad fűszer- és gyarmatárúra esik 38·6 millió korona értékben, borra és sörre esik 6·7, egyéb szeszesitalra 6·1 millió stb.

* * *

A *pénz- és hitelügy* terén az 1909. év kedvezőbb volt az 1908. évnél és nincs üzletág, melynél a természetes fejlődés elmaradt volna. A pénzüintézetek száma gyarapodott 130-al. Keletkezett 40 bank, 1 földhitelintézet, 33 takarékpénztár, 64 hitelszövetkezet. Az 1909. évben az intézetek saját tőkéje 98·7 millió koronával emelkedett (1.673·4 millió). A takarékbetétek (3.314·7 millió korona) szaporodása az előző évvel szemben 9·18⁰/₀ (a postatakarékpénztárak egyebütt említett tőkái nélkül). A folyószámla betétüzlet az előző évhez képest igen kedvezően alakult; forgalom és álladék jelentékeny emelkedést mutat.

Igen szépen fejlődött a chequeszámlán és pénztárjegyeken alapuló betéti üzlet. Nagyban haladt a váltóleszámitolási üzlet is. Számottevő volt a visszleszámitoló üzlet is. Tekintélyes emelkedést mutatnak a hitelintézetek mérlegében a jelzálogos kölcsönök is. A pénzüintézetek nyeresége 129·2 milliót tett szemben az előző évi 121·1 millió koronával.

Az Osztrák-Magyar Bank üzleti eredményei gyenge termés és kamatlábcsökkenés folytán 1908 és 1907 mögött maradtak.

A *biztosításügy* terén felemlitendő, hogy 1909 végén 55 intézet működött (18 hazai). A tőkebiztosításban az év folyamán 101.630 új kötvény keletkezett 262·1 millió értékben. A járadékbiztosítás némi fejlődést mutatott. Ugyancsak fejlődés mutatkozott az egyéni balesetbiztosítás terén is. A hazai társaságok díjbevétele az élet- és balesetbiztosítási üzletben együttesen 31·2 millió, a külföldieké 40·9 millió és és 1·6, illetve 2·9 milliós emelkedést mutat az előző évvel szemben. 1909 végén 12.449 millió korona érték volt tűzkár ellen biztosítva (+ 829 millió). Jelentékenyen emelkedett a jégkárbiztosítás is.

Törvényes munkásvédelem.

1. A Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének luganói gyűlése.

A Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete ez évben ülte fennállása tizedik esztendejének ünnepét. Bölcsőjét 1900-ban oly férfiak ringatták, mint br. Berlepsch, Millerand, Philippovich, Luzzatti stb. Országos sectióinak száma azóta tizenötre szaporodott. Az alapítók szeme előtt oly nemzetközi szövetezés tervének képe lebegett, a melynek célja békés fejlődés útján egyengetni a társadalmi egyenlőtlenségeket, az államok fennálló törvényeinek keretében reformálva emelni az általános munkásjólétet. Ezt a célt szolgálja ma is teljes mértékben az egyesület.

Az összlésnek az otthonmunkával és a sweat-systemmel foglalkozó bizottságában rendkívül élénk viták folytak. A belga, francia, magyar és svájci kiküldöttek különösen az uzsorabérek, minimális munkabérek és tarifaszörzödések, a munkabérhivatalok feladatai és büntető határozmányok kérdéseit feszegették; egy osztrák kiküldött óvta az egyesületet, hogy ne avatkozzék a munkaadók és munkások közti viszonyba, a mi talán tulságos megszivlelést is nyert.

E bizottságban nagyon különböző vélemények hangzottak, melyek korántsem tekinthetők tisztázottaknak. De azért figyelemre méltó az a körülmény, hogy a differentiák csak részleteket illetőleg forogtak fenn. Az alapfelfogásban és a célzatban tökéletes egyöntetüség volt észlelhető.

Csak természetes, hogy minden nemzeti sectiónak a legjobb belátására kell bizni, hogy országa viszonyai és igényeihez képest járjon el a congressusi határozatok végrehajtásában. A hosszantartó viták főeredményeképen egyhangú megegyezés jött létre arra nézve, hogy feltétlenül szükséges, hogy az otthonmunkabeli munkabérek munkabérmegállapító hivatalok útján szabályoztassanak, még pedig lehetőleg Anglia eljárása szerint, a melynek kormánya az egyesületnek hivatalos emlékiratot nyújtott át a *Trade Boards* berendezését és tevékenységét illetőleg.

A gyűlés a következő határozatot hozta:

Az összlés ismétli ama régebbi megállapítást, hogy t. i. az otthoni munkában uralkodó rossz viszonyok főleg az elégtelen munkabérekéből erednek, s hogy első sorban a bérek javítására kell módokat találni. E célból ajánlatos az otthonmunkások szakszervezeti alapon való organisálása, és tarifaszörzödések létrehozása, a melyeknek alapja a szabad egyesülési jog kell hogy legyen és a melynek törvényes elismerése követelendő, még pedig olyanformán, hogy a tarifaszörzödések jogi hatályossága biztosittatik és szükség szerint az ugyanazon szakmához tartozó amaz otthonmunkásokra is kiterjesztetik, a kik a szerződés meg-

kötésében közvetlenül részt nem vettek. Az országos osztályok felszólítatnak, hogy lépjenek érintkezésbe a munkaadók és munkások szervezeteivel tarifaszervezőkötésének elősegítése érdekében. Ajánlja továbbá a gyűlés, hogy hassanak oda az egyes országok osztályai, hogy vétessék fel törvényhozásaikba az elégtelen és uzsorabérek semmisségének elve, esetleg a béruszora büntetőjogi üldözésének elve. Azonban, mivelhogy tudatában van a congressus, hogy minő nehézségek tornyosulnak ezen elveknek a gyakorlatban való keresztülvitele elé, egyelőre a leghathatósabb eszköz az otthonmunka körül tapasztalt visszaélések ellen a munkabérhivatalok létesítésében keresendő. A legjobb adott formájuk ezeknek az, a melyet Nagybritanniában létesítettek. Ezeknek a munkabérhivataloknak a következő kellene, hogy feladatuk legyen: A minimális bérek megállapítása bizonyos vidékek és foglalkozási ágak otthoni munkásai számára. A tarifaszervezők kiterjesztése más, hasonló foglalkozási ágban munkálkodókra, a kik a szerződésben benn nem foglaltak és más vidékekre, a melyekről a tarifa nem gondoskodott eleve. Szükséges volna továbbá, hogy a következő szempontok szolgáljanak irányadóul: Az azonos cikket előállító műhelyi és gyári munkások napi keresete ne legyen alacsonyabb, mint az otthoni munkásoké. A munkabérminimumokra vonatkozó rendszabályok hatályossá tételére büntető határozmányokat kell statuálni. A tarifák ellenőrzésével és keresztülvitelével felügyelők (esetleg ipari felügyelők) volnának megbizandók.

A congressus második bizottsága az ipari mérgek néhány nehéz kérdésével foglalkozott. A foszfortilalom kérdésének tárgyalásánál köszönetet szavazott a bizottság a magyar kormánynak ez irányban tett nyilatkozatáért. Remélhető, hogy a gyufagyártásnak küszöbön álló egyedársága tétele e terén lényeges változtatokat fog jelenteni hazánkban.

Az ólomkérdésben három határozat hozatott. Elérkezett az idő, úgymond az öszülés határozata, hogy az ólomfestékekkel való belső mázolás tilalma és a festékekben levő ólomtartalom declaratiojának kötelezettsége kimondassék. Ezért felszólítatnak az országos osztályok, hogy államaik kormányánál előterjesztéseket tegyenek. Ugyancsak kell, hogy kérvényezzék kormányaiknál az agyag- és rokoniparok egészségügyének rendezését, amire nézve a bizottság meghatározott elveket dolgozott ki. Ugyanez áll a poligraphiai iparra nézve is.

Már évek óta azon fáradozik az Egyesület, hogy megbizható módon összeállitassanak az ipari mérgek. A mostani öszülés számára két kiváló tervezet dolgoztatott ki. Ezeket rövidesen az egyes országok bizottságaihoz juttatják, hogy jövő év április haváig ki legyenek egészíthetők. Így tökéletesítve kerülnek ezután majd nyilvánosságra és az egyes törvényhozások elé.

A negyedik bizottság munkálatainak tárgya a fiatalok éjjeli

munkájának kérdése volt. Javaslatára a congressus a következőket határozta el: A congressus — ugymond a határozat — meg van győződve, hogy már a luzerni határozatok elegendő alapot nyújtanak arra nézve, hogy a fiatalok éjjeli munkája nemzetközi szabályozás tárgyává tétessék. Ezért megbizatik az iroda, kérje fel a svájci szövetség tanácsot, hogy ez hívja meg a kormányokat egy nemzetközi tanácskozásra, melynek célja a fiatalok éjjeli munkájának szabályozása lesz.

A mi a fiataloknak korcsmákban, vendéglőkben, boltokban és irodákban teljesített éjjeli munkáját illeti, megállapított, hogy a kérdés tisztázására ez idő szerint nem áll még elegendő anyag rendelkezésre, miért is az egyes országos bizottságok folytatják az ezirányú kutatásokat.

Elhatározott továbbá az is, hogy az egyes országos osztályok által a munkásvédelmi törvényeknek az egyes országokban való végrehajtására vonatkozólag kidolgozott jelentések az összehasonlítás lehetővé tétele végett tökéletesítsenek.

A negyedik bizottság végül azt is javasolja, hogy a jövő congressus napirendjére tűzzék ki a munkások és alkalmazottak szabadságidejének kérdését.

Az ötödik bizottsága megszakítás nélkül dolgozó üzemek munkaidejével foglalkozott. Jelentése alapján a congressus a következőképpen határozott:

A congressus a megszakítás nélkül dolgozó üzemekben divó tizenkét órás munkaidőt a munkások egészségre károsnak itéli, különösen elvetendő a 18, 24 és 36 órás váltások. Egy külön e célra kiküldött bizottság részletes adatokat fog beszerezni e tárgyban és reformjavaslatokat fog a jövő össziülés elé terjeszteni.

Végleges határozat hozott az 1. és 5. bizottság egyöntetű javaslatára a nők maximális munkanapja tárgyában. Az ide vonatkozó határozat így hangzik: „Az össziülés szemben ama ténynyel, hogy különböző államok meghonosították a nők tíz órás munkanapját, elérkezettnek látja az időt arra, hogy ezen tíz órás maximális munkanap nemzetközi egyezmény útján minden államra kiterjessék, legalább is a 10 munkásnál többel dolgozó üzemek tekintetében. A nemzetközi egyesület irodája megbizott, hogy az e fajta szerződés iniciálására szükséges lépéseket megtegye és e célból emlékiratot dolgozzon ki, a mely minél előbb öttagu külön bizottság elé lesz terjesztendő.

A textiliparban foglalkoztatott férfi munkások munkaidejének korlátozását illetőleg nem volt szükséges külön állást foglalni, mert annak reductioja a fentebbiekből önként következik. A női munka tíz órára való korlátozásának szükségessége mellett kimondott ugyanez a követelmény a fiatalokra nézve is. A határozat vonatkozó része szerint: „A kiküldöttek össziülése szemben ama ténynyel, hogy különböző államok nemzeti törvényhozása már is

meghonosította a fiatalok tíz órás maximális munkaidejét, elérkezettnek látja az időpontot arra nézve, hogy ez a szabály nemzetközi egyezmény útján minden államra kiterjesztessék. Az iroda megbizatik, hogy tegye meg az e fajta szerződés előkészítéséhez szükséges lépéseket és dolgozzon ki emlékiratot, a mely számolni fog az egyes államok sajátos viszonyaival és az esetleg szükséges kivételes határozmányokat is pontosan körülírja. Külön bizottság foglalkozott a szénbányák nyolcz órás munkaidejének kérdésével: Az összes ülés elé terjesztett jelentése szerint „a munkaidő az első bányász leszállásának megkezdésétől, az első bányász kiszállásának befejezéséig számítandó.“

A baseli bureau megbizást nyert, hogy ajánlja az egyes államoknak, hogy a bányamunkaidő szabályozásánál a fenti formulát vegyék alapul.

Hátra volna még a Nemzetközi Egyesület munkaterve. Ennek legfontosabb pontja a következő: Egy kormánytanácskozmány egybehívása, melynek foglalkoznia kellene a fiatalok éjjeli munkájával és a nők, valamint a fiatalok tízórás napi munkaidejével. Miután az Egyesület ez irányu előmunkálatainak befejezése folytán másféle munkára is felszabadul, a magyar, német, francia, svájci és amerikai kiküldöttek különös hangsúlyozására elhatározott két külön bizottság kiküldése. Az egyiknek feladata lesz keresni annak a módját, hogy miként lehetne a külföldi munkásoknak a belföldiekkel egyenlő kezelését nemcsak a bal-
 esetbiztosítás, hanem a socialis biztosítás egyéb terein is kötelezővé tenni és erről a következő gyűlésnek jelentést tenni. A második bizottságnak feladata lesz megvizsgálni az egyes államokban a gyermekmunka védelmére szolgáló törvények végrehajtását és erről jelentést tenni.

2. *A törvényes munkásvédelem magyarországi egyesülete és annak 1909. évi működése.*¹⁾

Az egyesület elnökének, Szterényi Józsefnek, idei közgyűlési megnyitó beszédét közli első helyen a jelentés. E beszéd keretében rövid visszapillantást vetett socialpolitikai törvényhozásunkra és reámutatott azokra a fontos teendőkre, melyek e téren megoldást és rendezést igényelnek. Előadása szigorú kritika. Kifejti, hogy Magyarország socialpolitikája kiindulásában téves volt, mert ellentétben minden igazi socialpolitikával nem volt preventiv, a mi sok bajnak vált kútforrásává. Minden munkásvédelmi törvény híjján az 1884. évi ipartörvénynek kellett az ipari socialpolitika alapját képezni. Socialis érzékének jellemzésére megemlíti e törvénynek munkaidő-rendelkezéseit, a melyek a munkaidőt reggeli 5 órától esti 9-ig szabják meg és még a 12 éven aluli gyerme-

¹⁾ *A törvényes munkásvédelem magyarországi egyesületének kiadványa.* 15. Budapest, Pesti könyvnyomda r.-t. 1910. (55) 8^a.

keket is rendszeres gyári munkára bocsátják. Nem csoda, ha a socialis érzék hiánya ellenáramlatokat idézett fel. A törvényhozás százados bajában sinylődik, közjogi harcok foglalják le, gazdasági kérdések alig léteznek számára. Alig történik valami ez irányban. Az 1890. évi első nemzetközi munkásvédelmi conferentia hatása alatt keletkezik a vasárnapi munkaszünetről szóló és az első betegsegélyezési törvény. Két évvel később következik az iparfelügyelet rendezése. Majd ismét megszakad minden socialpolitika. Az ipari socialismusról hirtelen az agrársocialismus tereli el a figyelmet.

Valóságos lázadás tör ki, a melylyel szemben jellegzetes ugyanaz az előrelátás hiánya, mint az ipari socialismussal szemben. A kitörő elégtelenséggel szemben készül az 1908. évi mezőgazdasági munkástörvény. Ezt követi a vizimunkálatok munkásairól, az ut- és vasutépítési munkásokról és a dohánykertészek jogviszonyairól szóló törvény, majd a mezőgazdasági betegsegélyző és balesetbiztosítási törvény. Ez lényegesen eltér az ipari alkalmazottak betegsegélyezésének rendszerétől. Az egyik kötelező, autonom, a másik facultativ, állami. Különösnek véli, hogy az állam teljesen rokontermészetű ügyekben teljesen eltérő rendszereket kövessen, de ugymond, éppen az a jellegzetes egész socialpolitikánkban, hogy a jobbkéz sohasem tudja, mit csinál a bal.

Majd áttér chronologikus sorrendben a gyermekvédelmi intézményekre és az új munkásbiztosítási törvényre. Rámutat a benne megnyilatkozó és socialpolitikánkban annakelőtte ismeretlen paritásra és a kötelező balesetbiztosításra. Végül megemlíti a munkáslakásépítési vívmányokat, a népoktatási reformot stb. és rátér a jövő feladatainak vázolására.

Socialpolitikai szempontból legmesszebbmenő intézkedés a választójogi reform lesz, mely a dolgozó osztályoknak ma az alkotmány sánczain kívül álló részét, első sorban a kisiparosokat, a magántisztviselőket, a kereskedelmi alkalmazottakat és a munkásokat az alkotmányos jogok gyakorlásába bevonja. Kivánatosnak mondja a közegészségügy államosítását, törvényhozási intézkedéseket a drágaság ellen; megoldandónak tartja az alkalmazottak törvényes érdekképviselőinek kérdését; rendezendőnek az egyesülési és gyülekezési jogot; megalkotandónak mondja a köztisztviselők szolgálati pragmatikáját, szabályozandónak az alkalmazottak jogviszonyait. Nemzetközileg vállalt kötelezettség parancsolja az iparban alkalmazott nők éjjeli munkája tilalmának életbeléptetését, melynek kapcsán szabályozandó általában a nők és gyermekek ipari munkája. Szabályozandó a sztrájkjog a békéltetéssel, a munka védelmének biztosításával. Nem halasztható tovább az ipari betegségek elleni védelem sem és mindennek felett a foszfortilalom. Ki kell építeni a socialis

biztosítást is. Az ipariak mintájára kell rendezni a mezőgazdasági munkások és bányászok biztosítását. A tengerészeket is biztosítani kell. A munkásbiztosítási rendszerek közül azt tartja jobbnak, a mely Németországban divik, szemben az angollal.

Végül rámutat e kérdések rendezésének sürgősségére és óva int az elodázástól, mely ismét sok kérdésben fenyeget. Ismét kísért, ugymond, az előrelátás hiánya, a mi nagyobb bajoknak lehet kútforrása.

Majd Szántó Menyhértnek, a Társadalmi Muzeum igazgatójának, felolvasása következik a külföldi socialis törvényhozásról, a törvényes munkásvédelem nemzetközi egyesületének működéséről.

Heller Farkas egyesületi titkár a magyarországi egyesület 1909. évi működéséről szóló jelentésében kifejti, hogy az Egyesület miért nem tartozik eddig az ugynevezett népszerű egyesületek közé. A kilátásokat a jövőre nézve kedvezőknek látja. A tevékenység vázolója előtt megemlékezik az elhunyt Chyzer Béláról, a kinek nevét a külföldi szakkörök is a legnagyobb elismerés hangján emlegetik és a kinek halála súlyos veszteség.

Az 1909. év serény munkával telt el; a luganói ülés sok készülődést kívánt, de nem hanyagoltattak el a hazai specialis socialpolitikai kérdések sem. Concret javaslatokat tartalmazó felterjesztést intézett az egyesület a kormányhoz, a közszállítások terén felmerülő munkásvédelmi intézkedések kiépítése tárgyában.

Az egyesület egy másik actiója az ólomfesték használatával kapcsolatos ólommérgezés kiküszöbölésére irányult. A foszformérgezés elleni küzdelem is folyt. Véleményt adott az egyesület a patronage congressusra is. Az egyesület végül elhatározta, hogy eddigi kiadványain kívül külön, a munkások részére [szánt kiadványokat is készített és e célból egy munkáskönyvtárt indít meg.

A magyarországi iparfelügyelet 1909-ben.

A magyar királyi iparfelügyelők tevékenysége 1909. évben. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest, 1910.

A iparfelügyelet utolsó évkönyve ismét két részre oszlik. Elöl áll Magyarits Ágoston kir. műszaki főtanácsos előterjesztése, az ipari főfelügyelőség összjelentése a kerületi iparfelügyelők 1909. évi működéséről. Majd az egyes kerületi iparfelügyelőségek részletes jelentése következik tanulságos közzgazdasági és műszaki adatokkal.

Az áttekintő részből kitűnik, hogy az 1909. év csendes zavartalan működésben telt el. Az iparfelügyelők az általános utasításukból folyó

teendőkön kívül nem igen voltak elfoglalva. Ez az év nem hozott sem nagyobb iparfejlesztési, sem szervezési munkálatokat, a melyek az iparfelügyelők idejének egy részét lefoglalták volna. Így tehát idejüket hivatásszerű teendőikre fordíthatták. 1.150 gyárvizsgálattal többet is végeztek, mint az előző évben és a gyárvizsgálatokból folyó intézkedések száma is 1.903-al növekedett. Növekedés észlelhető a szoros értelemben vett egészségügyi intézkedések terén is. Szaporodott a vizsgálatok száma az építkezési munkásvédelem körül is.

Az iparfelügyelet tisztikara 1909-ben 9 újonnan kinevezett segéd-felügyelővel szaporodott.

Az 1909. évben a 41 iparfelügyelői kerületben összesen 9.433 (1908 : 8283) gyárvizsgálat történt, 7.017 kazánpróba, belső szerkezeti vizsgálat 9.637, kazánszemle 11.204.

Az ipari felügyelet az 1909. évben az említett számú telepeken összesen 351.028 alkalmazottra terjedt ki.

Legnagyobb emelkedés a gépgyártási és elektromossági iparcsoportban volt, hol 7.971-el több volt az alkalmazottak száma az 1908. évinél.

A gyártelepeken alkalmazott 351.028 egyén között 28.039, vagyis 7·9⁰/₀ kereskedelmi és műszaki tisztviselő vagy művezető, 307.608, vagyis 87·8⁰/₀ gyári munkás és 15.380 vagyis 4·3⁰/₀ inas volt. Nem szerint volt 281.885 férfi és 69.143 női alkalmazott (80·3⁰/₀, 19·7⁰/₀). Kor szerint az összes alkalmazottak 90·1⁰/₀-a felnőtt, 9·9⁰/₀-a 16 éven alul volt. — Ez a számarány természetesen magasabb volna, ha nem az összes alkalmazottak, hanem csak a tulajdonképeni munkások után számíttatnék. Iparcsoportonként tekintve, mint az előző években, úgy 1909-ben is a fonó- és szövőiparban alkalmaztak legnagyobb arányban fiatal munkásokat; a százalékos arányszám 23·9⁰/₀.

Az építész iparfelügyelő összesen 380 építkezést vizsgált meg; a megvizsgált telepek száma tehát ezekkel, valamint a pénzügyministeri szakközegek által megvizsgált 31 kincstári iparteleppel együtt összesen 9.844 volt.

A kifogásolt berendezések és egyéb iparfelügyelői rendelkezések igen szomorú képet nyújtanak, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az iparfelügyelők által constatált hiányok és rendetlenségek száma korántsem fedi a teljes valóságot. (521 egészségtelen munkáshelyiség, 766 leesés veszélye, 1.751 hiányos hajtósíj és kötél constructió, 943 hiányosan elkerített fogaskerék, 833 esetben kötőszerek hiánya, 94 gyufagyárakra előirt specialis intézkedés hiánya stb., stb.)

A szorosán vett munkásvédelem terén kifejtett iparfelügyelői működésre vonatkozó jelentés is igen érdekes és tanulságos perspektivákat nyújt.

1909-ben az iparfelügyelőségek 639 helyszíni balesetvizsgálati bizottsági tárgyaláson vettek részt. E feladatuk teljesítése körül sok a bizonytalanság és zavar. Nincs tisztázva a meghívás kötelezettsége és a költségek megtérítésének kérdése.

A betegsegélyezés és munkásbiztosítás terén sok a panasz. Az egyes iparfelügyelők jelentéseiben ugyan itt-ott mintha csendesülőfélben lennének, azonban ez csak egyes kerületi pénztárak működését dicsérő kivételes jelenség, mert a többi iparfelügyelői kerületben, de különösen a főváros területén, a betegsegélyezés körüli panaszok súlyos bajokról tesznek tanuságot.

A munkaadók — ugymond a főfelügyelői jelentés — szinte elfásultan viselik azokat a terheket, melyek őket a jelentőlapok elkallódásával sújtják. Általános a panasz, hogy igen sok túlfizetésre kénytelenek, a melyeket pontosan kitudnak mutatni. Sokan nem is kutatják a különbözeteket, mert sérelmeik orvosolhatatlanok. Fővárosi munkaadók egy ügynöki irodát foglalkoztatnak, a mely kizárólag a pénztár által tévesen felszámított illetékek visszaszerzését végzi. Ha a munkaadók sérelmei súlyosak is, még jobban kiemeltetnek a munkásokat érintő visszasságok, melyek a táppénzek és a balesetkből folyó járandóságok kiutalása körül merültek fel. Sok a panasz, hogy egyes ipartelepek nehezen jutnak távolságuk miatt orvosi segélyhez. Akárhány esetben 30 kilométernél távolabb lakik az orvos. Általában megállapítatik, hogy a betegsegélyezés tekintetében az év vége felé javultak a viszonyok, a mi az egyes pénztárak átszervezési munkálatainak előhaladtával van valószínűleg összefüggésben.

A munkások aggkor és rokkantság esetére való biztosítása 1909-ben is főleg az állami, megyei, városi, vasuti és bányai üzemek körére szorított; magán vagy részvénytársasági alapon álló iparvállalatok csak szórványosan áldoztak e célra. A munkások e tekintetben még önmagukra vannak utalva s mindössze az állam járul hozzá az e célra létesített intézmény fennállásának megkönnyítéséhez. A Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíjegylete vidéki fiókpénztárainak száma egyötödörösnyivel növekedett. Az 1909. év végén volt 291 pénztár, 95.603 biztosított taggal. Összvagyona meghaladja az 5 millió koronát és 1909-ben 669.095 koronát fizetett ki tagjainak rokkantjára és végkielégítés, árvanevelés és özvegyi végkielégítés czímén. Működésének jelentősége egyre nő. Az iparfelügyelőségek a jelentés szerint kellő „erkölcsi támogatásban” részesítik.

Az egészségügyi intézkedések arányszámai a jelentés szerint általában évről-évre fogynak és a telepeken az egészségi viszonyok általában javulnak is, az arányszámokban azonban mindennek dacára lényeges

gyors csökkenés nem várható, mert a telepek állandóan szaporodnak s az újonnan létesült telepeken mindig akad elég tennivalója az iparfelügyelőnek. A legtöbb intézkedést a kötszerek hiánya tett szükségessé. Átlag minden tizedik telepnek nem volt kötszere. Egyedül a székesfővárosban 140 telepen nem volt kötszer. Számban második helyen a jelentés évében a fiatal munkások törvénytelen foglalkoztatásának eltiltására tett intézkedések voltak. A megvizsgált telepek 4⁰/₀-a, 384 telep, törvényellenesen foglalkoztatott fiatal munkásokat. Látszólag csekély szám ez — ugymond a jelentés — de ha meggondoljuk azt, hogy egyes ily telepeken nagyobb számú fiatal munkás dolgozik, s ha meggondoljuk, hogy még a gyufagyárak foszforosztályán is találni igen gyakran számos fiatal munkást, nem hagyható e körülmény figyelmen kívül.

Az „Össztevékenység“ című fejezet táblázataiból megállapítható, hogy 1909-ben a megvizsgált 9.433 ipartelepen összesen 35.095 fiatal, 16 éven alul levő munkás volt alkalmazva. Ezeknek azonban csak egyharmada volt tanoncz. A legtöbb fiatal munkást, 6.784-et, a fonó- és szövőgyárban foglalkoztatták. Ezek között csak 4⁰/₀ volt tanoncz. Ebben az iparcsoportban volt alkalmazva az összes fiatal munkásoknak 19⁰/₀-a, tehát majdnem egy ötödrésze. Bár a textiliparban átlag nem végeznek nehezebb munkát a fiatalok, tekintve, hogy sok a fejletlen gyermek köztük, s hogy a levegő a zsufoltság, por, gőzök stbtől meg van rontva, a gyermekek munkáltatása egyáltalán nem örvendetes jelenség. Majd másodszorban a kő-, föld stb. iparcsoport következik, melyben az összes fiatal munkások 17⁰/₀-a volt alkalmazva (5.992). E fiatalok főleg téglá- és üvegyárakban voltak alkalmazva, a mely iparágak sajátos viszonyaiból folyólag e gyárakban a munkaidő meglehetősen rendezetlen; ennek folytán a fiatal munkások munkaideje sem megfelelő. A téglagyárakban az akkordmunkások gyermekei reggeltől estig dolgoznak. Az üvegyárakban is segédkeznek gyermekek gyakran féléjjeleken át.

Kivánatosnak mondja a jelentés, hogy az u. n. egészségtelen iparágakra vonatkozólag a fiatalok alkalmazását korlátozó szabályok szigorúan meghatározottassanak.

Nagy tapintatossággal, talán tulságos óvatossággal tárgyalja a nőmunkások védelmének kérdését és ezt is szabályozandónak mondja.

Az egész nagy értékű jelentésből még mindig az a tanulság, hogy mindenek előtt nem elég erős az iparfelügyelői kar, nem szentelheti magát kellőleg munkája javának, a tulajdonképeni munkásvédelemnek. A kazánvizsgálat nagy és nem oda tartozó teher, mely fontos más teendőtől vonja el az iparfelügyelői kart. Baj az is, hogy az iparfelügyelő nem hatóság, nem végrehajtó hatalom; az iparfelügyelő ellenőrzi a tör-

vények megtartását és végrehajtását; ellenőrzi a munkaadót, a munkást és az iparhatóságot is, de végre nem hajt semmit és egyáltalán nem büntet. Erre nincs felhatalmazása, nem állnak megfelelő eszközök a rendelkezésére. Nem egy ízben merült már fel ez a kérdés. De nem ismételtető eléggé.

Figyelemre méltó a jelentés ama panasza, hogy az iparhatóságok nem mindenütt fogják fel oly komolyan az iparfelügyelői intézkedések szükségességét, sürgősségét, mint a hogyan kellene. Nem térhet ki a jelentés annak a ténynek ismételt megállapítása elől, hogy a jó iparfelügyeletnek — a mai hiányos szervezetében — a főfeltétele a jó közgazgatás. A hol laza, úgymond, az iparhatóság felfogása és eljárása, ott sok a hiba, mulasztás, gondatlanság, szabályok és fenyegető veszélyek, balesetek fel sem vevése. Az ipari főfelügyelő ezen értékes kijelentése és a kerületi felügyelőségek pontos adatai alapján igen jó térképét lehetne szerkeszteni a magyar közigazgatásnak.

Munkabeszüntetések és kizárások Ausztriában az 1909. évben.

Die Arbeitseinstellungen und Auspressungen in Österreich während des Jahres 1909. Herausgeben vom k. k. Arbeitsstatistischen Amte im Handelsministerium. Wien, Alfred Hölder. 1910. 278. (8. o.)

A munkástatistikai hivatal, Ausztriának ez a modernül és jól vezetett intézete, most megjelent mintaszerű jelentésében az 1909. év folyamán 580 sztrájkról számol be. A sztrájkok 1.741 üzemre terjedtek ki és 61.978 munkás vett bennük részt. 1906 vége és 1907 eleje óta, a mely a sztrájkok culminatiojának időpontja volt, a csökkenés rohamos. 1907-ben 6.130 üzemben 176.789, 1908-ban pedig 2.702 üzemben 78.562 munkás sztrájkolt; ezzel szemben 1909 nyugodt esztendőnek tekinthető. Ebben nagy része van az 1907. évi nagy ipari válságnak, melyet még Ausztria nem hevert ki teljesen és a mely a munkásságot óvatossá tette.

Szakmák szerint a legtöbb sztrájk volt a bányaiparban, a hol közel 22.000 munkás szüntette be a munkát, utána a textiliparban, építőiparokban, kő- és agyagiparban, fémiparban, ruházati iparban és faiparban. Területi eloszlás szerint a legtöbb sztrájk (35·9⁰/₀) Csehország északnyugati részére, a nagy bányavidékekre esett.

Az év folyamán általában a rövid ideig (1—5 nap) tartó sztrájkok domináltak, melyeknek száma az egésznek 50 százalékára rúg. 90 napnál tovább 17 sztrájk tartott, de az ebben érdekelt munkásság a sztrájk-

kolóknak csak 2·2⁰/₀-a. A magyarországi tapasztalatokkal ellentétben Ausztriában a közepes hosszúságú ideig (11—20 nap) tartó sztrájkok száma emelkedően van. Az eredményt illetőleg 13·9⁰/₀ teljes sikerrel, 54·1⁰/₀ részleges sikerrel, 32⁰/₀ pedig sikertelenül végződött.

A kizárások száma összesen 29 volt. Ez a 29 kizárás azonban 741 üzemre terjedt ki és 18.165 munkást sujtott. A kizárások közül tizet munkabér- és munkaidődifferenciák, hatot sztrájkokkal való fenyegetés, hatot pedig tényleges sztrájkok idéztek elő; a többi egyéb okok között oszlik meg. Érdekes, hogy 7 kizárási esetben a munkások győztek, hétnél pedig collectiv szerződések révén részleges előnyöket tudtak kivívni.

A kötet függeléke általános képet nyújt az osztrák ipari és munkásviszonyról és egyes fejezetei valósággal önálló studiumok. (Geschäftslage 1909. Wirtschaftliche Lage der Arbeiter. Arbeiter- und Arbeitgeber Organisationen in Österreich.) Ezek a könyv használhatóságát lényegesen megkönnyítik. Végül a fontosabb egyes sztrájkok eredményei vannak ismertetve. A könyvben közölt grafikonok igen jók.

Végül megemlítem még, hogy ez az 1909. évről szóló jelentés alig néhány nappal később jelent meg, mint a magyar kereskedelemügyi ministeriumnak 1908. évről szóló hasonlíthatatlanul kisebb és kevésbé tudományos szempontok szerint feldolgozott jelentése. T. S.

A socialismus és az intellectuálisok.

Adler Max : *Der Sozialismus und die Intellektuellen*. Wien, 1910. Wiener Volksbuchhandlung T. Brand & Co. 8°. 79.

Ez a könyv tulajdonképpen agitációs iratnak készült, éppen azért a szerző a viszony kutatásánál, a mely a socialismus és a társadalom intellectuális középrétege között fennáll, azokra a szempontokra fekteti a fősúlyt, a melyek alkalmasak arra, hogy az utóbbit a socialista táborba átvigyék. Kimutatja, hogy a szellemi munka a mai capitalisticus termelési rendszer mellett teljesen subalternisálódott és az intellectuálisok ma éppen olyan leigázott, kizsákmányolt bérmunkásai a tőkének, mint a szó szoros értelmében vett proletár. Minthogy az intellectuálisok mindig a hatalmon levő osztálylyal kénytelenek tartani, a socialismushoz való csatlakozásuk elkerülhetetlen. Azok számára, a kik kizárólag materialista érvekkel nem győzhetők meg, azt bizonyítja, hogy a socialismus nem csupán az anyagi helyzet javításáért vívott küzdelem, hanem első sorban culturmozgalom, a mely a culturának a legszélesebb néprétegekbe való bevitelét célozza. Ebből a könyvnek egy érdekes logikai inconsequen-

tiája származik: a szigoruan materialista alapon álló bizonyítási eszközök mellé érzelmi momentumok csatlakoznak és az intellectuálisok jobb érzésére való hivatkozással akarja őket a socialismus számára megnyerni. Agitációs könyvnel, a melynél szigoruan tudományos szempontok nem lehetnek mérvadók, ez természetesen elkerülhetetlen. A bizonyításra kiválasztott példák különben nagyon hatásosak és kitűzött céljának a munka nagyon jól megfelel.

T. S.

Jövedelem-megoszlás.

John Bates Clark. *The Distribution of Wealth*. New-York, 1908. Macmillan.

A jövedelem-megoszlásról — e czímen gyűjtötte össze Clark több angol és amerikai folyóiratokban az utolsó husz év folyamán megjelent dolgozatait. De műve tulajdonképen az egész mai termelési rendszer schemáját adja. Mint a termelés részét tárgyalja a jövedelem megoszlását is, két gazdasági főprocessust különböztetvén meg a szokásos négy helyett: a társadalmi jellegű termelést, mely a forgalmat s a jövedelem-megoszlást is magában foglalja s a lényegében egyéni természetű fogyasztást.

Az angol iskola tanításai szerinte csak annyiban támadhatók jogosan, amennyiben minden körülmények közt való érvényre tartanak igényt, megszorító föltételek nélkül. De ha bizonyos praemissákból indulunk ki, s tudatosan eltekintük az ezeket módosító erők működésétől, e tanok helyesek. Ily föltételek gyanánt Clark a következőket sorolja fel: tökéletesen mozgékony és szabad verseny, változatlan mennyiségű és szervezésű tőke, változatlan igényű és számú lakosság, új találmányok hiánya. Ily föltételek mellett árak és jövedelmek bizonyos normális, természetes színvonal felé nehézkednek s ezen mindaddig megmaradnak, míg a praemissák valamelyike meg nem változik. Az angol közgazdaságtan normális árai tehát a közgazdaságnak bizonyos statikus egyensúlyi helyzetét is jelentik, a mely csak külső, dinamikus, alapjában véve nem tisztán gazdasági erők hatására változik meg. Föltétlen szükséges azokat a törvényeket megállapítani, melyek e statikus helyzetet szabályozzák. Annál is inkább, mert még a dinamikus fejlődésben lévő közgazdaságban is érvényesülnek, bár ellensúlyozva dinamikus változások által.

A közgazdaság statikus állapotában a jövedelem-eloszlás legfőbb törvénye, hogy a termékből minden termelési tényező annyit kap, a mennyivel a termelésben való közreműködése annak értékét növelte. Ha ez igaz, akkor tout va pour le mieux dans le meilleur des mondes, akkor összeölelkezik business és morál és egyszer s mindenkorra az igazságosság

fényében áll a capitalismus és legujabb, legnagyobb, legszebb virága, Amerika. És így érthető, hogy Clark semmi fáradságot nem kimél e tétel bebizonyítására.

Legfőbb érveit a határhaszon és a határérték elveinek alkalmazásai szolgáltatják. Ezek közül a fogyasztó értékelésmódjának elemzése fontos és szellemes. Igen sok jószágfajból a gazdag és a szegény meglehetősen egyforma mennyiségeket fogyaszt; csakhogy a tehetősebbek finomabb minőségre tartanak igényt. Ebédlőasztal a legfőbb háztartásban csak egy kell; azonban a szegényember nyersen összetákolt fenyőfadeszkákkal is megelégszik, míg a gazdagnak nehéz, finoman munkált tölgyasztal kell. Az első és legfontosabb szükségletet már a nyers fenyőasztal is kielégíti. A jól dolgozott, egyszerű puhafaasztal bizonyos kényelmet is nyújt. Ujabb, még kevésbé jelentékeny jóérzés-többletet szerez a finom, művészi keményfaasztal. Fényűzési hajlamainknak, tesz eleget a drága és ritka antik butordarab. E tárgyak mindegyikének értékére nézve az az új haszon a mérvadó, a melylyel az illető tárgy a megelőző által nyújtott haszon fölött jár. Valamint a legkevésbé fontos gazdaságos alkalmazás a többféleképen fölhasználható jószágmennyiség értékét, úgy dönti el ez az utolsó haszontöbblet (final increment of utility) a több haszonfokozatot nyújtó tárgy értékét. Persze ilyen általánosságban a tétel nem áll meg. Különben implicite bennfoglaltatik az osztrák iskola tanításaiban és ezekkel korántsem áll oly éles ellentétben, mint azt Clark feltünteti.

Még nagyobb fontosságot tulajdonít Clark a termelési tényezők hasonló alapon való elemzésének. Ha egy bizonyos tökemennyiséggel egy, két, három stb. munkaegységet párosítunk termelés céljából, az első munkás terméke lesz a legnagyobb, a másodiké kisebb, s minden további munkás kisebb s kisebb értéket termel. Végre egy olyan munkáshoz érünk, a ki se nem emeli, se nem csökkenti a termelés eredményét: éppen annyival öregbitvén a termék értékét, a mennyit munkabér fejében kifizetnek neki. Az az értéktöbblet, a melylyel az üzem e munkás alkalmazása után többet termel, mint azelőtt, az kizárólag a munkásnak tulajdonítható; a tőke nem tarthat s nem is tart igényt e többlet semmilyen részére. E munka lényegében a tőke által nem támogatott, puszta munka (virtually unaided labor) és ennek terméke szabja meg a határhaszon elve szerint, az összes munkások bérét. Statikus közgazdaságban, teljesen érvényrejutó verseny mellett, minden iparág egyformán termelékeny. Így a munkabér is az egész közgazdaságban egyenlő magas és megfelel az utolsó alkalmazott munka (final increment of labor) termékének.

Hasonlóképen, ha adott munkamennyiségnek egy, két stb. tőkeegységet bocsátunk rendelkezésére, az első tőkeegység terméke a legnagyobb;

minden későbbi tőkeegység kisebbedő értékeket hoz létre. Végre az utolsó tőkeegység alkalmazása már közömbös dolog, mert annyival fokozza csak a terméket, amennyi a tőkekamatok fedezésére szükséges. E tőke-rész szintén *virtually unaided*, hozadéka pusztán önmagának tulajdonítható és ennek magassága szabja meg az összes alkalmazott tőke kamatozását. Vállalkozói nyereség teljesen hatásos verseny mellett kizárt dolog; a föld termékeit és hozadékát pedig hasonló elvek szabályozzák, mint a tőkét s a munkát.

E gondolatmenet alapján több érdekes tételhez jutunk. Így megállapíthatjuk, hogy minden termelési tényező egységeinek annyi számítható be a termékből, a mennyivel az illető tényező utolsó alkalmazott egysége a termék értékét növelte. Ennek következtében a munkabér, a tőkekamat és a földjáraadék teljesen megegyeznek az illető tényezők igazi productumával. Továbbá hogy nemcsak a földjáraadék-különbözeti jövedelem (az egyes, járaadékot szolgáltató és a járaadékot nem szolgáltató földek terméke közötti különbség), hanem a tőkekamat és munkabér is különözeti jövedelmek.

De e merész gondolatmenet bővelkedik helytelen praemissákban és logikai bukfenczekben.

Erőltetett és helytelen az egyes üzemeken belül alkalmazott tőke és munkaegységek productivitása közt, főképen az alkalmazás sorrendje szempontjából, különbséget keresni. Hasonló módon kijelenthetnők, hogy az emberi testben keringő vérmennyiségnek egy első része a legszorosabb értelemben az élet fentartását szolgálja; egy második egység bizonyos gyöngébb mozgásokat tesz lehetségessé stb. Az ilyesmi mindig önkényes constructio, melyből következtetéseket vonni nem szabad. Nem áll ennél fogva az sem, hogy az utolsó munka- és tőke-adagok a legkevésbé productívek; tehát éppen azok a részei az alkalmazott erőnek, a melyek a terméknek az utolsó, Clark szerint legkevésbé fontos increment of utility-t adják meg. Egy vasut, vagy bármely más ipari üzem, mely manapság 50 év előtti berendezéssel próbálna üzletkebe kezdeni, ezen utolsó increment-ek hiánya következtében teljesen ki volna zárva a versenyből s hamarosan tönkre jutna. Nem áll meg továbbá az a föltevés sem, hogy a tőke alkalmazásának határán már munkabér, a munka alkalmazásának határán már tőkekamat nem szerepel. A gondolatmenet utolsó lépése pedig határozott petitio principii. Mert abból, hogy valamely munkaegység, a már működésben lévő munka- és tőkeegységekhez járulva nem termel több értéket, mint a mennyi neki bér fejében kifizettetik, nem szabad azt következtetnünk, hogy e terméktöbblet csupán ez utolsó munkaegység eredménye. E többlet létrehozásában a tőkének

ép úgy van része, mint bármelyik korábbi termékhányad előállításában. És föltéve, hogy valahol oly munka alkalmaztatik, a mely még saját bérénel is kevesebbet termel: még e munka termékében is positiv része van a tőke közreműködésének, nem pedig negativ, a mint az Clark tételei szerint következnek.

És így egészen véve azt mondhatjuk, hogy Clarknak sem sikerült a jövedelem értékét a termék mennyiségével összefüggésbe hoznia. Műve mégis rendkívül értékes, mert sok fontos problémára mutat rá. Érdekes többek közt az a megkülönböztetés, a melyet a tőke-javak (capital goods) és a tőke közt tesz. E szerint a tőkét, mint termelő-erőt ép úgy meg kellene különböztetni az egyes concret tőkejavaktól (gépek stb.) a melyeket eddig tőkének szoktunk nevezni, mint a munkát a munkásoktól. Tőke tehát az a productiv gazdasági hatalom, a melyet a tőke-javak tartalmaznak. A tőkére jellemző, hogy az örökéletű és alakját változtathatja: azaz a legkülönbözőbb tőke-javakban testesülhet meg. A tőkejavak ellenben elhasználódnak és nem igen vándorolhatnak egyik iparágból a másikba. Az egész társadalomra érvényes értékmérőt, mint Adam Smith, a munkában akarja megtalálni; még pedig az utolsó még alkalmazott társadalmi munka fáradságában, a mely az ő constructioja szerint teljesen egyezik az utolsó termelt haszon-mennyiség (final increment of utility) értékével

Előadása tiszta, józan, bár gyakran hosszadalmas.

Pikker Károly.

Ausztriával együttesen intézendő pénzügyek.

Nádas László: *Ausztriával együttesen intézendő pénzügyi kérdésekről.* Budapest, 1910. Benkő Gy. (91) 8°.

A szerző három értekezést közöl: az 1908. évi XVI. törvényczikkben foglalt államadóssági pótegyezmény folytán előállott helyzet megvilágítását tartalmazót, a jegybank felszámolása törvénybeli szabályozásának kérdését tárgyzót, végül az ezüstkuráns bevonásának kérdését.

A közös államadósság Magyarországra eső részének miként való rendezéséről már több tanulmány jelent meg. Nagyobb munkákban foglalkoztak e kérdéssel Lónyai Menyhért, Kvassay István, Komin János, Flórián Ede és Deutsch Antal nálunk; osztrák részről: Spitzmüller Sándor.

Mindezek a munkák, mint már nagy részben a nevekből is következtetni lehet, az államadóssági pótegyezmény előtt való időben jelentek

meg és Nádas könyve éppen az 1908-dik évben Ausztriával kötött államadóssági pótegyezmény folytán beállt helyzetet világítja meg.

A munka nem foglalkozik a kérdés multjával, hisz ennek az említett szerzők rég megfeleltek, hanem csak a pótegyezmény rendelkezéseit commentálja és világítja meg.

Kimutatja, hogy Magyarország e pótegyezmény következtében körülbelül hatvan millió koronával többet fizet, mint a mennyire az 1907. évi XV. törvényczikk értelmében jogilag tulajdonképpen kötelezve volna. Ennyi ugyanis az a többlet, melyet 4·325⁰/₀-os tőkésítés mellett Ausztriának a tényleg járó 4·65⁰/₀-os alapon történendő tőkésítéssel szemben fizetni Magyarország magát kötelezte.

Vázolja az Ausztriával kötött egyezmény különösen dominiális kölcsön rendezésének hátrányos határozmányait, melyek folytán az osztrák kormánynak meg van a felmondási kötelezettsége a közös államadósság még forgalomban levő czimleteire, a mi 1.348,000.000 koronát kitevő tartozásunk kifizethetésére kibocsátandó papirjaink azonban nem lépnek egyenesen 4·2⁰/₀-os közös államadóssági papirok helyébe. Ennek folytán az egész transactió egy nagy emissió jellegével fog birni, a melyhez hasonló nagy emissióval államhitelünk történetében eddig nem találkoztunk. Ismeretes lesz ugyan az emissió idején a pénzpiaczon, hogy ezen emissió nem jár államháztartásunk újabb megterhelésével, mert hisz most is fizetjük ezen összeg kamatait Ausztriának, mégis másfél milliárdnyi új járadékpapír elhelyezése a piaczon nem lesz könnyű feladat. E mellett a transactiót csak magas járadék-árfolyamok mellett vihetjük keresztül, mert csak ha az emissiónál egy 94⁰/₀-os netto értékesítési árfolyamot tudunk elérni, tehát egy 95¹/₂⁰/₀-os bruttó értékesítési árfolyam mellett könnyíthetünk valamit kamatterhünkön és fizethetjük vissza tartozásunkat államháztartásunk újabb megterhelése nélkül. Ezen árfolyam mellett ugyanis 939.915 koronányi évi megtakarítást eszközölünk, a mire a pénzpiacz mai helyzeténél fogva még hosszú ideig nincs kilátás. A kormánynak mindenesetre jó előre kell az emissióra felhatalmazást kapni, hogy a kellő pillanatot megragadhassa. Azon időpont t. i., a mikor 4·2⁰/₀ közös államadóssági járadékpapír parin fog állani, egyhamar bekövetkezhetik, a mikor az osztrákok azt azonnal convertálni fogják. Nekünk pedig őket legkésőbb 10 éven belül kell követnünk. A kormánynak erre a felhatalmazásra annál is inkább szüksége van, mert fizetésünket az egyezmény értelmében részletekben is jogunk van teljesíteni és lehetséges, hogy kedvező viszonyok között a kormány a részletfizetési kedvezménynyel élni fog. Az osztrák 4·2⁰/₀-os járadékpapirok helyébe azonban az újonnan kibocsátandó magyar járadékpapirok csak akkor lépnek, illetve csak akkor köteles az osztrák kormány az összes

forgalomban levő 4·2⁰/₀ járadékpapírokat visszafizetésre felmondani, ha a visszafizetés egyszerre történik, vagy legalább is oly összegben, mely a február—augusztusi 4·2⁰/₀ papíráradéknak 850,111.846 korona összegben, vagy az április—október ezüstjáradéknak 498,774.077 korona összegben megfelel. A kérdés tehát igen nagy elővigyázatot és tanulmányt követel, nehogy pénzeinknek Ausztriától való függetlenítése államháztartásunk újabb megterhelésével járjon.

A második tanulmány a jegybank liquidációjának kérdésével foglalkozik, melyet szerző szerint Mandello és Walder kivételével a bankszakértők alig vagy egyáltalában nem érintettek. Sorra veszi az osztrák írókat, így König Lajos és Herber-Rohon e tárgyról írt tanulmányait, továbbá a magyarok közül Mandello Gyula, Walder Gyula, Müller Vilmos és Kreutzer Lipót javaslatait. Szerző szerint az activák közül: az érczkészlet felosztásának alapja csakis a két állam bankjegy-forgalma lehet, a mely kipuhatólandó és ehhez mérten az érczkészlet arányosan utólagos elszámolási kötelezettség mellett már a szabadalom megszűnte napján felosztandó és a két kormány útján a nemzeti bankra ruházandó.

Ezen rendelkezésnek szerződési és törvényi alapja van, mert mihelyt a két kormány a részvényenkénti 1.520 K-t kifizeti, az összes activák és passivák tulajdonába mennek át és azok felett szabadon rendelkezhetik. Másrészt a fentebb említett szerződés folytán a két államnak törekednie kell, hogy a fedezeti rendszer mindkét államban egyenlő legyen és a két állam valutája között nagy ingadozások ne legyenek.

A leszámított váltók, közraktári jegyek és értékpapírok fizetési, illetve letéti hely szerint ruháztatnak át a két kormány útján a nemzeti bankokra. A kézi záloggal biztosított követelések a depositum helye szerint ruháztatnak át. A passivák közül mindenekelőtt magából a bank activumaiból első sorban ezüstkuránssal, annak híjján arannyal, de lege ferenda a két nemzeti bank aránylagosan beosztandó jegyeivel fizetendő ki, még pedig az átvétel napján.

Az osztrák magyar bank jegyei a szabadalom megszüntétől számított 1 évig kényszerárfolyammal bírnak, vagyis sem a bankok, sem a kormány azokat arany ellenében beváltani nem köteles, hanem a kormánynak azokat a liquidationális tömegnek beszolgáltatni tartoznak, a hol az ő elszámolásuk javára iratik. A nemzeti bankok és a kormány a hozzájuk került osztrák-magyar bankjegyeket többé forgalomba nem hozzák, az egyévi idő leteltével be nem váltott bankjegyek pedig azon kormány által, melynek presentáltatnak, aranyban beváltandók.

Egyéb tartozások (visszafizetendő idegen pénzek) a két kormány által közösen bonyolítatnak le, vagyis ezen tartozásokat a két kormány

bizonyos kulcs szerint a két nemzeti bankra is átháríthatná, a mennyiben a bankok ezen idegen pénzeket igénybe venni akarják.

A két nemzeti bank tehát sem egymással, sem a másik állammal szemben semminemű kötelezettséget nem vállal, a transactió minden risicóját a két kormány viseli. A mennyi activát a két kormány mind-egyike átvesz, ugyanannyi passivát is vállal, úgy az activákat, mint a passivákat saját nemzeti bankjára ruházza át, mely ezek ellenében saját bankjegyeit kormányának szolgáltatja ki.

A két banknak egymással, vagy a másik állammal szemben elszámolása vagy kötelezettsége nincsen és így csakis a kormányok által vállalandó risicóról lehet szó, a mi biztosítja a valuta és az új bank szilárdságát. Mert a mennyiben a magyar kormány a kérdéses időpontban az osztrák kormánynak kénytelen is volna nagyobb fizetést teljesíteni, ezen risico legfeljebb az ennek folytán szükségessé válható kibocsájtás árfolyamával kapcsolatos áldozatban nyerne kifejezést. Ilynemű áldozatot különben a kormány már a múlt század kilenczvenes éveit folyamán keresztülvitt valutarendezés idején is hozott, a mikor az aranyat az Osztrák-Magyar Bank részére a kormányok szerezték meg. Annál inkább indokolt, hogy a valuta szilárdsága érdekében ezuttal is az állam viselje a transactio risicóját.

A fent vázolt folyamattal teljesen egyező volna azon folyamat, ha a két kormány átveszi az activákat és az érczkészletet azonnal, saját bankjuknak jegyeit pedig deponálják a liquidatiós tömegnél. Az Osztrák-Magyar Bank jegyei pedig egy bizonyos időre, pl. 1 év tartamára, kényszer árfolyammal ruháztatnának fel. A két kormány a liquidatiós tömegnél a hozzá került osztrák-magyar bankjegyeket saját bankjegyei ellenében történendő becserélésre bemutatja, a végelszámolásnál pedig mindegyik kormány a liquidatiós tömegnél maradt saját nemzeti bankjának jegyeit tartozik aranyban beváltani.

A harmadik tanulmány az ezüstkuráns bevonásának kérdésével foglalkozik és ellenzi az ezüstkuráns bevonását, mert bank szétválasztás esetén Magyarország és Ausztriának esetleg ezüstkuránssal is fizethetne és mert a készfizetések felvétele esetén a bank részéről aranynek speculativ célokra vagy külföldre való kivonása ellen ezüstkuránsnak ily esetben való kiadásával lehetne védekezni.

Betterment.

Zerkowitz Zsigmond: *A föld értékelkedésének megadóztatása*. Budapest, 1910. Deutsch Zs. és tsa. (79) 8°.

Szerző azokat az okokat kutatja, a melyek ma szükségessé teszik a föld értékelkedésének megadóztatását. Arra az eredményre jut, hogy az állatok és községek folyton növekedő szükségletei megkövetelik, hogy felismertessék, hogy az egyéni tevékenység nélkül elért jövedelem, a conjunctura okozta vagyonszaporodás megadóztatása igazságosabb, mint a munkával elért jövedelem megadóztatása. A föld értékelkedését megadóztatván, meggátoljuk a telekspekulációt, a mi egyik oka a túlságos házbéremelkedésnek.

Ismerteti szerző az értékelkedési adótörténetét Angliában és a Németbirodalomban, Henry George elméletét, ennek fejlődését, a mai liberális angol kormány programját, az 1910. évi angol törvények előzményeit. Bemutatja a német theoretikusok, Adolf Wagner és a bodenreformerek törekvéseit, a német városok, nevezetesen Frankfurt és Köln értékelkedési rendszereit. Ezután áttér ezen adóreform megvalósítási lehetőségének kérdésére.

Az értékelkedési adó kérdésének súlypontja, szerző szerint az, vajjon a földtulajdonos át tudja-e háritani bérlőire az új adó terheit. Szerző itt a klasszikus nemzetgazdasági elméletekre, jelesen Ricardóra hivatkozik, a ki szerint a földjáradékra kirótt adót a földtulajdonos nem tudja átháritani. Azt a kérdést teszi fel, hogy elképzelhető-e oly adó, mely nem a föld összes hozadékára, hanem csak a föld járadékára vettetik ki? Szerinte akkor valósítható meg, ha megállapítatik a föld összes hozadéka és ebből minden tőkehozadék levonatik és az adóalapot csak a fenmaradó különbözet alkotja. Ez körülbelül az 1910. évi angol Finance Act álláspontja is. A német városok az adóalap kiszámításánál alaposak voltak, mégsem fordult elő, hogy az adóátháritás tényével járó következmények előállottak volna.

Az adó gyakorlati megvalósítása kétféleképp képzelhető. Egyfelől mint forgalmi adó, másrésről mint közvetlen jövedelmi adó az ingatlan időszakos becslése szerint.

A forgalmi adónál az ingatlan az átruházás alkalmával kerül adó alá. Szerző kimutatja, hogy az értékelkedési adó a forgalmi adónak egyik tökéletesebb megvalósítási formája, mert nem a forgalomba hozott érték szolgál adóalapul, hanem a forgalomba hozott jövedelem. Ez pedig igen egyszerűen kimutatható a telekkönyv adatai szerint.

Az értékelkedési adónak mind a kétféle megvalósításánál az adókirovás alapját nem a földhozadék, hanem a tulajdonost megillető

személyes jövedelem alkotja, a mi által ez a jövedelmi adó jellegét ölti magára. Szerző szerint az értékemelkedési adó a községi beépített és be nem épített telkeken valósítandó meg. A mezőgazdaságilag mívelt telkeken azért nem, mert itt az emelkedő tendencia, a mely a városi telkeket jellemzi, nem forog fenn és e tekintetben a szerző arra a védvamos politikára hivatkozik, a mely mellett lehetséges csupán, hogy az amerikai verseny daczára, az újabb időkben a föld értékemelkedése nem csökkent.

A szerző végül beszámol az értékemelkedési adók megvalósításáról is, közli a német Reichs-wertzuwachssteuer fontosabb rendelkezéseit és megemlékezik arról a kísérletről, a melylyel a székesfőváros ezt az adó-reformot 1907-ben be akarta hozni. A hazai viszonyokat a jeles kis dolgozat mindenütt szemmel tartja és az adónak községi adó formájában való megvalósítását szükségesnek gondolja.

Ipari szakoktatás.

Chambre de Commerce de Paris. Etude sur l'Enseignement Technique en France et à l'Etranger. Paris 1910. (291) 4.º

Franciaországban az ipari szakoktatást új alapokra szándékoznak fektetni. A kormány törvénytervezetet dolgozott ki. A párisi kereskedelmi kamara, mint a francia érdekképviseltek legkiválóbbja, ez alkalommal tanulmányi bizottságot küldött külföldre, hogy az tanulmányozva az egyes európai államok ipari szakoktatását, tapasztalatait használja fel a francia ipar érdekében. A magyar állapotokról mr. de Ribes Christofle számol be terjedelmes jelentésben. E jelentés meglehetősen felületes és nem sok tanulságosat tartalmaz. Hű képe egy kellemesen szórakozó külföldi tanulmányuti bizottságnak, a melynek kisebb gondja is nagyobb, mint a lényegbe való behatolás és a mely megelégszik avval, hogy néhány kiállítási célokra készült és a rég elavult francia nyelvű munkát jól-rosszul excerpáljon. Szerencsére a többi tanulmányozott államnak modernebb kiállítási kalauzai állottak rendelkezésre és a törvénytervezet oly kitűnően van kidolgozva, hogy nem sokat lehet rajta rontani.

Drágasági szaktanácskozmány.

A m. gyáriparosok orsz. szövetségénél rendezett drágasági szaktanácskozmányon dr. Hegedüs Loránt és dr. Fenyő Miksa terjesztettek elő referatumokat a drágaság kérdéséről. Az ezután fejlődött és több napig tartott vitán résztvettek: dr. Matlekovits Sándor, Pirkner János, dr. Leopold Lajos, Szilassy Zoltán, báró Hatvany-Deutsch Sándor, dr. Tonelli

Sándor, dr. Szende Pál, dr. Balkányi Kálmán, Bacher Emil, Havas Mór, báró Hatvany József, dr. Kreutzer Lipót, dr. Hirsch Albert, Pick Jenő, dr. Chorin Ferencz.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A december 25-én tartott fölolvastó-ülést (Kohányi Zoltán fölolvastása: *Nemzeti tengerhajózási politikánk feladatairól*) az ülésen elnöklő Hoszpotzky min. tanácsos a következő értékes fejtegetésekkel zárta be:

Méltóztassanak megengedni, hogy az előadó urnak érdekes és tanulságos fejtegetéseihez a szőnyegen levő tárgynak további megvilágítása végett, a magam részéről is egy pár adattal szolgáljak.

Hogy mennyire hátramaradottnak lehet jelezni a mi helyzetünket, kitűnik abból, hogy a tengeri hajózás segélyezésére ez idő szerint Ausztria 15 millió koronával, Olaszország 16 millió lírával és Franciaország 26 millió frankkal járul hozzá, holott a mi állami költségvetésünkben ezen a czimen a Suez-csatornai illetékekkel és a szabadhajózás segélyezésére fordított összegekkel együtt 4,462.000 K szerepel.

Előadó urnak arra a kérdésre, hogy a segélyezett vállalatokra vonatkozólag fennálló egyezmény meghosszabbítható-e, vagy sem, csak akkor lehet határozott véleményt nyilvánítani, ha az osztrák részről felállítandó feltételeket és támasztandó követeléseket ismerni fogjuk. Mindenesetre megszívlelendő az a tény, hogy az egyezkedés a do ut des elvén történik, a miből következik, hogy minél többet tudunk nyújtani, annál többet tudunk követelni.

Nézetem szerint evvel az alkalommal érdekes lesz megemlékezni arról a hatásról is, a mely az újabb szabadhajózási törvény nyomán mutatkozik. Ezen törvény életbeléptetése előtt a szabadhajózásban foglalkoztatott hajók tonnatartalma volt 58.000, az azóta épült hajók tonnatartalma 31.000 és az építés alatt levő hajók tonnatartalma szintén 31.000 tonna, tehát egynéhány év alatt az említett hajók tonnatartalma többre, mint kétszeresre emelkedett.

December 1-én és a következő napokon folyt le az a szakértekezlet, melyet a *drágaság* kérdésének tanulmányozása céljából a *Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségével* karöltve rendeztünk. Ez értekezleten két referatutumot terjesztettek elő (Hegedüs Loránt: „*A drágaság politikájáról*“; Fenyő Miksa: „*A drágaság ipari szempontból*“). Az értekezletről külön is beszámolunk.

December 16-án Jankovich Béla, egyet. m. tanár, orsz. képviselő tartott előadást: „*A drágaság és a pénz értékváltozásáról*“.